KİŞİSEL, KOLEKTİF VE EVRENSEL

TANRI KOMPLEKSİ III

KUTSALIN KURBANLARI

Halis ÇETİN

kadim

Kişisel, Kolektif ve Evrensel

TANRI KOMPLEKSİ

III

KUTSALIN KURBANLARI

HALİS ÇETİN

1969 yılında Sivas'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu (1993). Cumhuriyet Üniversitesinde Yüksek Lisans (1996), Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde Doktora yaptı (2001). 2005 yılında "Siyasal Düşünceler" alanında Doçent, 2011 yılında Profesör oldu. Halen Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Siyaset Bilimi, Siyasal İdeolojiler ve Siyaset Felsefesi alanlarında çok sayıda makale ve kitap yazan ÇETİN'in yayınlanmış kitapları şunlardır: İnsan ve Siyaset: Siyasetin PsikolojikTemelleri (Siyasal Kitabevi: 2003); Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri (Siyasal Kitabevi: 2003); Türk Toplum Sözleşmesi: Siyasetin Sosyolojik Temelleri (Lotus Yayınları: 2004); Çağdaş Siyasal Akımlar (Orion Yayınları: 2007); Cumhur ve Başkanı: Kral Çıplak, Halk Çırılçıplak (Orion Yayınları:2007); Modernleşme Krizi: İdeoloji ve Ütopya Arasmda Türkiye (Orion Yayınları:2007); Totaliter soylu Gelenek (Kadim Yayınları:2010); Siyaset Bilimi (Orion Yayınları: Edit: 2011) ve Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu (İletişim Yayınları: 2012), Tanrı Kompleksi I: Kutsalın Gölgesinde (Kadim Yayınları: 2014) ve Tanrı Kompleksi II: Kutsala Karşı (Kadim Yayınları: 2014).

Kişisel, Kolektif ve Evrensel

TANRI KOMPLEKSİ

III

KUTSALIN KURBANLARI

Halis ÇETİN

kadim

Kişisel, Kolektif ve Evrensel
TANRI KOMPLEKSİ III
KUTSALIN KURBANLARI
Halis ÇETİN

Kadim Yayınları : 71
Siyaset : 36

© Kadim Yayınları. Bu kitabın tüm hakları saklıdır ve Kadim Yayınlarına aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

1. Baskı Şubat, 2015.

Genel Yayın Yönetmeni: Serhat Buhari BAYTEKİN
Yayın Yönetmeni: Sadullah HATAM
İç Tasarım: Yeter BAYSAL
Kapak: Ezgi ZORLU

Sertifika No: 17590

KÜTÜPHANE KARTI

ÇETİN, Halis
Kişisel, Kolektif ve Evrensel
Tanrı Kompleksi III
Kutsalın Kurbanları
1. Baskı, 15,5x23 cm
VI + 714 sayfa, Dizin ve Kaynakça var

ISBN: 978-975-9000-60-8
1.Tevrat 2.İncil 3. Kur'an 4.Tanrı 5. Kutsal

Basım
Salmat Basım Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cadde 95/1
İskitler / Altındağ / Ankara

KADİM YAYINLARI
Kazım Özalp Mah. Rabat Sok. No:27-2
Gaziosmanpaşa– Çankaya/Ankara
Tel: 0-312 431 21 55 www.kadimyayinlari.com

Kadim Yayınları, Orient Yayıncılık markasıdır

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL ARAYIŞ

ÖNSÖZ

"Yitirmişler insanlar, akıl ve ruh hazinelerini; öyle kötü, öyle pistir ki huyu, doymak bilmez oburluğu, doydukça karnı, daha da açılır iştahı. Tanrı ülkesine doğuştan duyduğu sürekli susuzluk hissiyle. Bu kibirli insanların öyle aşağılık ki karanlık yaşamları, kıskanırlar başka her yazgıyı. Dünyada kalmamıştır sanları, merhamet de adalet de hor görür tümünü. İmrenme, kıskanma, nefret, affetmeme, kin, çekememezlik, hayata tasalanmak, başkalarını hakir görerek dışlamak ve Tanrıya karşı küstahlık. Kendi mutluluğundan çok başkasının yıkımından tat almak arzusunun günahları. İnsanlar koşmaktadır sürekli, talihin dağıttığı ödüllerin peşinde; bir nesnenin kusurları eksildikçe, aldığı tat da, duyduğu acı da artar. Ardında horgörüden başka bir şey bırakmayacak olan, yeryüzünde kendini kral sanan insan, sürekli kurumlanmaktadır yeryüzünde. Küçücük bir merhamet izi süslemez belleğini. Haksızlıkla, kaba güçle ve hileyle başkalarına zarar veren bu lanetlenmiş ruhlar, saldırırlar kaba güçle Tanrıya, kendisine, bir başka insana. Bu saldırı Tanrı'ya da yönelebilir, ona inanmayarak, ona söverek, doğayı da, verdiklerini de küçümseyerek. Çünkü onlar koparttılar doğanın ürünü sevgi bağlarını/merhameti ve sevginin yarattığı güven bağlarını. Sürekli haklıyım ben zorbalığı içinde görerek kendilerini; sarayların ve insanların baş belası olan çekememezlik ve kıskançlık içinde. Sonsuz ve sınırsız bir kurum ve üstünlük humması ile kendilerini büyütürken Tanrıyı küçültmeleri. Ey Havva'nın yavruları, kurumların, başınız göklerde gidin şimdi, gittiğiniz kötü yolu görmek için yere bakmayın! Tanrının yazgısını ve verdiği hükümleri beğenmeyerek; altınla gümüşü tanrı yaptınız

kendinize; putatapardan farkınız, bir yerine yüz puta tapmanız. Bedensel arzuların ağırlığı altında ezilen, zenginlik, ün ve makam peşinde koşan; kendini üstünlük humması içinde herkesten üstün ve güçlü olduğuna inananlar, indiler ta günahların dibine. Çünkü akıl, kötü niyetle kaba kuvvetle birleşirse, kimse karşı koyamaz bu güce. Bu güç ihanettir onu verene ve yeri Lucifer'le Yahuda'nın yeridir. Bir ruh ihanet ettiğinde, bir şeytan gelip alır bedenini, artık şeytan yönetir onu, doluncaya dek vadesi. İnsan kibirle yaratıcısına başkaldırdığına göre, her türlü kötülüğün kaynağı da o kibir olmalıydı. Kibir ise kendine aşık olmak sevgisi. Eğri yolu doğru gösteren çarpık bir sevgi. Akıl gözlerini köreltmiş, gerisin geri gitmesine sebep olmuş ve kendini beğenmiş bir sevgi. Peşinden sürüklendik doymak bilmez akıl ve arzunun. İnsanın tüm açlığını giderecek olan ölümlülerin Adem'den beri bunca dal arasında aradıkları o tatlı elmanın. Ah, arzu karşı koyamaz kendinden güçlü arzuya. Bu yüzden sürgünün gerçek nedeni ve cennetten düşmelerinin sebebi, meyveyi tatmak değil sınırı geçmekti; sınırı geçmek de lanetli böbürlenmek idi. Oysa bilgisi engin olan, gökleri yaratınca onlara rehberler de verdi, her bölüm eşit ışık saçsın diye öbür bölümlere. İşte bunun gibi, dünya nimetleri için de bir rehber görevlendirdi, geçici nimetleri insan aklının engeline takılmadan bir aileden bir aileye, bir halktan bir halka aktarsın diye. İnsanlar bile sık sık konum değiştirir böylece. Kendi üstümde de sınadım bunu; çünkü bütün o ruhlar hep birlikte aynı sözü bağırıyorlardı: 'İşte aradığınız şey bu!" (Dante, İlahi Komedya).

İnsan doğası tektir yani her bir insan Tanrı kompleksi ile doğar ama bunun hayata yansımaları, biçimleri ve yöntemleri her bir insan kadar hatta her bir insanın davranışlarında bile çok çeşitli ve farklıdır. Tanrı kompleksinin teklik içindeki çokluğunu ve çokluk içindeki tekliğini insanların bedeni, aklı ve ruhunda arayan bir çok düşünür, farklı içeriklerde de olsa aynı anlam ve paradigma dünyasına katkıda bulundular. İncelememize konu olan tüm bu düşünürler Tanrı veya "Tanrı gibi" olmanın bir insanın bedeninden evrenselin ruhuna yansıma örneklerini kendi çağlarının birikim değerleriyle analiz ettiler. Onlar olumlu veya olumsuz düşünceleri ile Tanrı kompleksinin insan doğasındaki ezeli ve ebedi dilemması olan Tanrı olmak ve kul olmak arasındaki teklikte çokluk ile çoklukta teklik ilişkisinin mücadele ve hayata yansıma biçimlerinin gösteri alanı ve savaş arenası olan insanlık tarihine ve kavramsal dizge birikimine katkıda bulundular. Tanrı kompleksi konusunu işte bu kavramsal birikimin gerçekliği ve çatışmacı doğası bağlamında incelediğimiz bu çalışma ile Tanrı kompleksi teorisini bir hastalık olarak kabul edip yargılamak; tüm kötülüklerin kaynağı olarak ilan edip lanetlemek; alçakgönüllü bir şekilde konuyla yüzleşmek yerine

Tanrı gibi davranarak sorunu ya yok etme ya da çözdüğünü iddia etme kibrine yönelmek; her alana yayarak genelleştirmek; hayata ve gerçeğe dair sorunların tek ve mutlak tek bir doğru cevabının olmadığı inancı yerine tek doğru tercihli bir algıyı dayatıp her sorunu nasıl çözeceğine dair mutlak bir cevabın olduğuna inanarak yanılabilirlik gerçeğini kabul etmeme tekebbürüne düşmek; insana, gerçeğe ve hayata dair çok boyutlu ve karmaşık bu problemi başkalarını ikna etmeye çalışma acziyeti içinde mutlak bir bilgi ve inanç paradigması içinde tek, basit ve mutlak doğru iddiasına indirgemek; anlaşılmaz olanı anlama, karmaşık olanı basite indirgeme, bilinemez olanı bilme, yönetilemez olanı yönetme iddiası içinde kavramın farklı yaklaşımlarla izahına çalışıp totoloji yapmak veya Tanrı kompleksine kapılıp kavramı her alana ve her olguya şamil kılıp boşluk korkusu içinde mükemmelliği aramak hatasına düşmek yerine bu kompleksin kutsallık alanları ve beşeri yansımaları üzerinde durmaya çalıştık. Tanrı kompleksi paradigmasının kavramsal değişim ve dönüşümü yönünde içerik olarak birikimlerinden katkı gördüğümüz tüm bu düşün ve eylem şahsiyetlerini de aynı bağlam içinde yorumlamaya çalıştık.

Tarihsel ve kavramsal anakronizmden kaçınmanın mümkün olmadığı böyle bir kavramsal analiz çalışmasında kavramsal olarak fikirlerini 'yorumladığımız' düşünürler kendi paradigma alanlarında Tanrı kompleksi kavramını somutlama olarak kullanmamalarına karşın hem içerik hem de yorumlama açısından bu kavramın tüm paradigmik dizgesini soyutlama olarak kullanmışlardır. Biz sadece Tanrı kompleksi kavramının tarihsel ve düşünsel evrimine bakmayı, ondan yeni kavramlar üretmeyi, kavramlar arasında ilişkiler kurmayı, ana kavrama bağlı kavramsal bir dizge inşa etmeyi ve ilgili kavramın içeriğini ve yorum alanını zenginleştirmeyi amaçlıyoruz. Nasıl ki her insan kendi çağının çocuğu ise kavramlar da kendi çağının ürünüdür. Bu nedenle kavramları, ne her zaman ve şeraitte aynı içerik ve anlama sahipmiş gibi insanların düşüncesinden bağımsız, değişmez, ilahi kaynaklı-ussal idealar ve insan zihninde doğuştan mevcut nesnel bir gerçeklik olarak algılayan idealist ve rasyonalist felsefeden kaynaklı mutlak tümel kavram realizmine ne de onları kendi çağının gerçeklerinden bağımsız olarak ideolojik açıdan yargılayan anakronizme düşmeden yorumlamak gerektir. Ne mutlak nesnelliğin ne de mutlak öznelliğin ideolojik, akademik ve skolastik koşullanmışlığı içinde bilimsel Tanrı kompleksine kapılmadan kavramların içerik olarak evriminin sürekliliğine katkı yapmak gerektir. Bugünün Tanrı kompleksi kavram dünyası ile o günün düşünsel dünyasını ve düşünürlerini yargılamak veya kıyaslamak; kavramların tarihsel anlamlarını ve paradigma olarak geçirdiği değişim ve dönüşümü dikkate

almadan anlamlandırmak; kavramların anlamlarını tamamen yazarın Tanrı kompleksi anlayışına, algılayışına ve yargısına indirgemek gibi anakronizm yanlışından önce Tanrı kompleksi konusundaki yanlışlamacı yorumculuğa dayalı ahlaki/etik var oluşumuza aykırıdır. Fakat akademik yöntem kalıplarına mahkum olmadan nicelikleri farklı olsa da nitelikleri/içerikleri aynı olan kavramlar arasında ilişkiler kurma ve kavramların içeriklerinde yeni değişim ve dönüşümler yaratma sürecine yorum ve eleştiri ile katkıda bulunmaktan da yine bağlı olduğumuz "gerçek insanı özgür kılar" ahlaki/etik değerimiz uyarınca ne gerçek'i özneye ne de gerçek'i nesneye bağlı ve bağımlı kılmaksızın hata yapmak hakkı ve özgürlüğünden kendimizi de beri kılmamamız gerektir.

Bu mülahazalar ışığında belirtmek isteriz ki, ele aldığımız tüm düşünürlerin düşün ve yorumlarını sadece hata yapma özgürlüğümüzü bir hak olarak kullanarak Tanrı kompleksi kavramını tamamen kıyaslama ve yargılamalara girmeksizin sadece anlamaya çalıştık. "Yargılamamalı, anlamalı" prensibinden yola çıkarak konunun Tanrı-İnsan ve İnsan-İnsan ilişkisine yansıyan yönlerini daha önce yaptığımız kutsal tarafın gözüne bakarak kutsal kitapların ve onların farklı yorumlarının yol göstericiliğinden yorumladığımız gibi bu kez de ilgili düşünürlerin sözüne bakarak insanların yön göstericiliğinden kavramaya çalışmak istiyoruz. Çünkü inanıyoruz ki Tanrı kompleksi Tanrının insanın ruhuna üflediği kendi ruhunun bir parçası ve insan doğasındaki tanrı parçacığıdır ve sadece kişisel değil toplumsal/kolektif ve evrensel boyutları da olan bir gerçekliktir. Bu minvalde incelediğimiz şahsiyetler Tanrı kompleksi kavramının dini, edebi ve siyasi yorumlarını, tarihi kişilik ve kurumlarını, günlük hayata yansıyan sıradanlık örneklerini derinleştirici ve dönüştürücü katkılar sunmuşlardır. Onlar, Tanrı kompleksi paradigmasını yaratan "Işık" kaynağına ışık tutmaktadırlar. Onlar, Tanrı kompleksi sorunsalının birinci muhatabı "Tanrı" ve kutsal kitapların yorumlarını Tanrı kompleksi sorunsalının ikinci muhatabı olan "İnsan" gözüyle ve diliyle yorumlayan, eleştiren, meydan okuyan, isyan eden, itaat eden, yargılayan, kıyaslayan veya mutlak sadakat içinde kendini kutsala adayan insanlık birikimlerinden bazılarıdır.

Unutmamak gerekir ki kavramlar tarihi ve bilimsel tecrübi birikimlerin ürünüdür ve aynı birikim bağlamında insanların birikimleri derinleşip zenginleştikçe kavramların içerikleri de derinleşip zenginleşir. Kavramların doğası sürekli yeniden üretilmeyi ve diğer kavramlarla ilişki kurmayı zorunlu kılar. Her kavramın tarihi ve bilimsel bir paradigma genişlemesi veya daralması yaşamasının nedeni de budur. Örneğin Tanrı kompleksi

kavramı paradigma olarak genişlerken 'kutsal' kavramı daralmaktadır. Yaşayan paradigma evreni olarak kavramların varlığını sürdürebilmesi için tüm insanların yorum, eleştiri ve anlam birikimine dayalı sınırsız hata yapma hak ve özgürlüğünü kullanmasına ihtiyacı vardır. Tek şart hiç kimsenin Tanrı kompleksine kapılarak kendi düşün, yorum, eleştiri ve anlam birikimini 'mutlak/tek/sonul gerçek' olarak kabul ve ilan etmemesi ve o gerçekten kaynaklanan çıkarımlarını öteki düşün ve yorumlara dayatmamasıdır. İncelediğimiz düşünürlere de bu bağlamda bakmak gerektir. Çünkü onlar da insanlara insanlığın ilk gününden itibaren yüz yüze geldikleri kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ilişkileri ile bakmaya çalıştılar.

Tanrı kompleksi kavramının içeriğine tüm bu tarihsel evrimi içinde bakan ve hayata uyarlayan Dante'nin de belirttiği gibi insanlar kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yarattığı ihtiraslar evreninde "bedensel arzuların ağırlığı altında ezilerek zenginlik, ün ve makam peşinde koşarak kendilerinin üstünlük humması içinde herkesten üstün ve güçlü olduğuna inanarak günahların, kötülüklerin ve zulümlerin ta dibine indiler". Akıl ve ahlak değerlerini kaba kuvvetle birleştirerek kimsenin karşı koyamayacağı kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri yarattılar. Gücü, gücü verene ve güçsüze karşı adalet, merhamet ve sadakat için değil zulüm, baskı ve ihanet için kullandılar. Her türlü güç ihtirası "her türlü kötülüğün kaynağı olan kibirle yani kendine aşık olmak sevgisi (Narkisos) ile birleşince de eğri yolu doğru gösteren bir sevgi, yalanı gerçek kılan gözleri köreltmiş bir akıl, gerisin geri gitmesine sebep olmuş ve kendini beğenmiş bir ahlak" yarattılar. Oysa Tevrat, İncil ve Kuran'ın evrensel ortak kutsal yasaları ve Musa, İsa ve Muhammed'in ortak örneklik mücadeleleri "kendini beğenmiş tüm akıl ve ahlak" tahakkümlerini yok etmek için onlara çağrıda bulunmaya ve yol göstermeye gelmişti.

Tevrat, İncil ve Kuran'ın evrensel ortak kutsal yasaları ve İbrahim'in ortak ata kaynaklığında Musa, İsa ve Muhammed ile onlarm yollarının takipçileri peygamberler, hakimler, uyarıcılar ve elçiler tüm insanlığı kul komplekslerinden arınmaları için Tanrı komplekslerine isyan etmeye çağırdılar. Tanrı komplekslerinden kurtulmanın yolu olarak da onu yaratan "üstünlük tutkusu", "mutlak bilgi arzusu" ve "ölümsüzlük hırsı" ile tekebbür içinde var olan tüm tahakküm ilişkilerini yok etmeye davet ettiler. Bu yüzden hepsi de Tanrı komplekslerinin zulmü altında ezilen kul komplekslerine gönderildiler. Onların ortak misyonu Tanrı ve kul komplekslerinden arınmış bir gökyüzü egemenliğinde tüm insanların "adalet, merhamet ve sadakat" değerleri üzerinde eşit ve özgür olmaları idi. İnsanlar da ancak Tanrı

ve kul komplekslerinden kurtulduğunda eşit ve özgür olabilirlerdi. Onlar, gönderildikleri ortak "gerçeğin dini" gereği insanlara sadece gerçeği bilip inanmayı yani özgürleşmeyi vaat ediyorlardı. Oysa karşılarındaki kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri kullarına kullukları karşılığında en azından güvenlik, mülkiyet, hiyerarşik statü, iş ve 'ekmek' veriyorlardı. İnsanlar, "Kutsal Yazılarda, insan yalnız ekmekle değil, Tanrı'nın ağzından çıkan her sözle yaşar" ahlaki erdemini unutup Musa, İsa ve Muhammed'in özgürleştirmeye çalıştığı kul kompleksleri içinde özgürlük ihtimali yerine bir 'ekmek' elde etmek gerçekliğinin peşinden gitmeyi tercih ettiler; kimisi korku ile kimsi de umut ile. Bu ezeli ve ebedi dilemmayı her yerde ve her zaman sürdürdüler.

İnsanın kul olmak (kusurlu/aciz/eksik doğa) ve Tanrı olmak (kusursuz/üstün/aziz/mükemmel doğa) arasındaki bu dilemması her yerde ve her zaman yüz yüze gelinen köklü, evrensel ve sürekli bir olgudur. Bu dilemma, varlık ve yokluk, nomos ve yabancılaşma, anlam ve anlamsızlık, düzen ve kaos arasmda bir tercihe zorlanmadır. Bu nedenle Tanrı kompleksi konusu Tanrı ile insan arasındaki fark kadar derin ve geniş bir sorun ve sorunlu bir dilemmadır. Bu dilemma, insanlığın başlangıcında, Adem ve Havva ile başlamıştır. Onlar değişmez, mutlak bir ilahi düzen ve cennet dışındaki değişebilir bir düzen yani ilahi nomos ile insani nomos arasında tercihe zorlandılar. Bir totalite ile yüz yüze geldiler ve tercihleri kendi nomoslarını inşa etmek yönünde oldu: Tevrat'ta belirtildiği gibi "RAB Tanrı Adem'e 'bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin. Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün' diye buyurdu" (Tevrat, Yaratılış; 2: 16-17); Kuran'da ifade edildiği gibi "Allah, Adem'e hitap etti: 'Ey Adem! Sen ve eşin cennette durun, dilediğiniz yerden yiyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz" (Kuran, Araf: 19). İnsan, ister RAB Tanrı, ister Allah, isterse yeryüzünde tek, en ve mutlak bir Tanrı tarafından veya onun adına olsun; ister "cennetten kovulmakla", ister "kesinlikle öldürülmekle", isterse "zalimlerden olmakla" tehdit edilsin doğasındaki ilahi ve insani sınırlandırmalara boyun eğmeme iradesi ve tercih yapma hakkı nedeniyle asla "asla", "ama" ve "fakat" gibi "istisnai hal" kısıtlamaları ile mutlak anlamda doğasının emrettiği Tanrı kompleksi tabiatına ihanet edemezdi. Kendi Tanrı kompleksi dünyasında bir gerçeklik ve meşruiyet yaratmadan başka Tanrı komplekslerinin kulu olamazdı.

İnsanlar tüm bu "üstünlük tutkusu", "mutlak bilgi arzusu" ve "ölümsüzlük hırsı" gibi "doğal" ihtiraslardan dolayı, Tanrının insana sunduğu mükemmel ama total bir düzen, güzel ama değişmez bir anlamlılık, iyi ama

verili, ilkeli ama belirlenmiş mutlak ve ilahi bir nomosun kuralları altında kul olarak yaşamaktansa "Tanrı gibi" olabilmenin tüm kötülük, sürgünlük, ölümlülük ve zulüm içinde yaşamak imkanlarını zorlamayı tercih ettiler. Tıpkı ataları Adem ve Havva gibi. Mutlak bir sınırlılık içinde, tanımlı bir düzen içinde, nomosun kutsal gölgesi altında yaşamanın kolaycılığını reddedip sonsuz acziyet ruhunun sınırlarını yine sonsuz azamet ihtirasıyla zorlamanın yolunu seçtiler. Sonsuz sayıda yiyecek ve güzellikler arasından yasaklanmış "istisnai" tek bir meyveyi tercih etmenin bedelini ödeme kararını aldılar. Tanrı dahi olsa kendi adlarına karar verme hakkını kimseye vermeme kararının kararlılığını sürdürmek için çok acı ve zor hayatlar yaşadılar. Fakat sonuçta Tanrının kutsal nomosunu reddetmenin verdiği cesaret, güç ve kibir ile birbirlerine kendi nomoslarını logosları aracılığıyla dayattılar. Kutsal nomosu reddeden insanlar, kendi nomoslarını kutsallaştırarak yeryüzünde değişmez, mutlak bir anlamlılaştırma içinde bu dilemmayı sürdürdüler. Tanrı kompleksi, işte bu dilemmanın çözülebilirliği ve kabul edilebilirliği üzerinde "süreklilik" kazandı. Bu çözümlemede insanlar, tarihsel olarak nomos ve yabancılaşma, anlamlılık ve anlamsızlık, düzen ve kaos, Tanrı ve "Tanrı gibi" arasında tercihle yaşamaya devam ettiler. Tanrıya çağıran peygamberler, hakimler, uyarıcılar ve elçilerden ziyade kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri içinde olan "Tanrı gibi"lerine uymaya ve onlara boyun eğmeye yöneldiler.

İnsanlar, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri içinde olan "Tanrı gibi"lerine uymaya ve onlara boyun eğmeye yöneldikçe Dante'nin de ifade ettiği gibi "İlahi Trajediyi" "İlahi Komedya"ya çevirdiler. İnsanlar, kutsal yasaları bırakıp "İlahi Komedya"nın yaşam standarlarının buyurduğu buyruklara uyarak da "akıl ve ruh hazinelerini yitirdiler". İnsanlar "Tanrı ülkesine doğuştan duyduğu sürekli susuzluk hissinin verdiği doymak bilmez oburluk içinde" insanlığın ortak kadim değerlerine ait olan ruh, akıl ve ahlak hazinelerini yediler. Bunların doyuma ulaştıramadığı durumlarda da birbirlerini yediler: "Doydukça karınları, daha da açıldı iştahları". İnsanlar, "imrenme, kıskanma, nefret, affetmeme, kin, çekememezlik, hayata tasalanmak, başkalarını hakir görerek dışlamak, Tanrıya karşı küstahlık, kendi mutluluğundan çok başkasının yıkımından tat almak arzularının günahları" içinde kibirli bir karanlık yaşam evrenselliği inşa ettiler. İnsanlar, "sürekli talihin dağıttığı ödüllerin peşinde koşarak küçücük bir merhamet izine rastlanmaksızın haksızlıkla, kaba güçle ve hileyle başkalarına zarar vermek için Tanrıya, kendisine, bir başka insana saldırdılar. Tanrı'nın verdiklerini küçümseyerek doğanın ürünü sevgi bağlarını/merhameti ve sevginin yarattığı güven/sadakat bağlarını koparttılar. Kendilerini sürekli

'haklıyım ben' zorbalığı içinde görerek insanlığın baş belası olan çekememezlik ve kıskançlık içinde, sonsuz ve sınırsız bir kurum/kibir ve üstünlük humması ile kendilerini büyütürken Tanrıyı küçültmeye çalıştılar". Tanrının yazgısını ve verdiği hükümleri beğenmeyerek altınla gümüşü kendilerine tanrı yaptılar. İsa'nın uyarılarına kulak asmayıp Tanrı RAB'bi bırakıp Tanrı paraya tapındılar. "Putatapardan farklı olarak bir yerine yüz puta taptılar". Bir Tanrı yerine binlerce Tanrı kompleksine kulluk ettiler. Birlikten çokluk, çokluktan da birlik ve teklik yaratmak için yarıştılar.

İnsanlar Adem'den beri bu doymak bilmez ihtiras, kibir, sevgi, akıl ve ahlakın peşinden sürüklendiler. İnsanlar, Dante'nin ifadesiyle "lanetlenmiş kutsal ruhlar" yani "Kutsalın Kurbanları" olarak "Adem'den beri tüm açlığını giderecek olan bunca dal arasında hala o tatlı elmanın peşinden gitmektedirler. Bu yüzden sürgünün gerçek nedeni ve cennetten düşmelerinin sebebi, meyveyi tatmak değil sınırı geçmekti; sınırı geçmek de lanetli kibir/böbürlenmek" yani Tanrı kompleksi idi. İnsanlar, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ihtirasları içinde hor gördükleri adalet, merhamet ve sadakat değerleri tarafından hor görüldükleri için de birbirlerini hor görmenin yeni kibir/böbürlenmek değerlerini birbirlerine dayattılar. İnsanlar, insan olarak güç üretmeye çalıştıkça insanlık olarak güçlerini; insan olarak san/ün üretmeye çalıştıkça insanlık olarak sanlarını/ünlerini tükettiler. Bu amaçla terk ettikleri adalet, merhamet ve sadakat değerleri de onları terk etti: "Ardında horgörüden başka bir şey bırakmayan kendini Tanrı sanan insan, kibirden/kurumlanmaktan başka bir şey inşa etmedi yeryüzünde". Övündüğü Yeryüzü Egemenliğiyle Gökyüzü Egemenliğinin de lanetine uğrayarak "Kutsalın Kurbanları" oldular. Fakat...

GİRİŞ

"İnsanı helak eden iki şey vardır: Nefse uyup ihtiraslara ve dünyaya uyup uzun ümitlere/vehimlere kapılmak. İhtirasa yapışan kendini alçaltır ki ihtirasların kaynağı mal-mülk ve üstünlük hırsıdır. İnsanın kalbi, ihtirasa kapıldı mı tamah alçaltır onu. Tamah onu heyecana düşürdü mü hırs helak eder onu. Her hususta geri kalış zarar verir ona; her işte ileri gidiş bozguna düşürür onu. İhtirasın olduğu yerde kula kulluk vardır, kula kulluğun olduğu yerde kölelik vardır. İnsanlar ihtirasları yüzünden ya kendilerinin ya da başka insanların kulu olurlar. Bu yüzden ihtiras ebedi köleliktir. Bu köleliğe sebep olan doymak bilmez iki haris arzu vardır: dünya ve bilgi. İnsan dünyanın malından mülkünden verilse doymaz; verilmese kanmaz. Kendisince başkaları aleyhine hükmeder; başkalarının iyiliğine bakıp kendi kötülüğünü görerek kendisini mahkum etmez. Bu yüzden insan, günahların en büyüğü kibir ile başkasını ayıplamaya girişir. Kibir sarhoşluğu içinde ululananlar/övünenler şeytanın askerleridirler. Kibir ve üstünlük davası gütmek şeytana uymaktır. İnsanlar kardeşlerine karşı tevazuyu bırakıp kibirlenmeye başladı mı, insanlıktan da ayrıldı demektir. Bu yüzden insanlar için korkulacak şeylerin en korkuncu kendini beğenmektir. Çünkü insanın kendini beğenmesi, aklına ve ahlakına haset eden bir sıfattır. Bu sıfatın en büyük sembolü Şeytan ve Firavundur. Eğer insanlar gerçeğe değil şüphelere ve zanlara uyarsa, kibre ve üstünlük ihtirasına tutulursa Firavun tuttuğu yolu tutup kibir sarhoşluğuyla kendilerinden geçerse bu lanete müstahak olurlar. Bu nedenle bir insan kendisini diğer insanlara karşı DAHA, EN olarak ehil, ayal, mal, yahut sıhhat, şeref, mevki gibi bir yönden üstün görürse fitneye düşmüş olur. Gerçekleri bırakıp atalarına uyanlar; akıl ve ahlakı bırakıp şecere ile övünenler; babaların, ana-

ların mensup oldukları soyla, boyla övünenler; şeytanın üstün oldukları iddiasına inanarak başkalarını hakir görenler, kendini kibirli bir şekilde herkesten üstün görüp yüksek bir yere çıkmak için merdivene tırmananlar kendilerini yüceltikleri o merdivende yükseldikçe alçaltılacaklardır. İnsanların sakınması gereken ilk şey birbirlerini överek yüceltmeleridir. Çünkü nice kişiler vardır ki haklarında güzel sözler söyleyen kişilerin sözlerine kanarak aldanırlar ve üstünlük ve ululuğa yönelirler. Tanrı, üstünlük ve ululuğu sadece kendisine hicap etti; insanlara bu iki sıfatı vermeyip kendisine seçti; kendisinden başkasına bunları yasak etti. Kendisinin haremi ve harimi olan bu iki sıfat hakkında, kullarından kimi onunla davaya kalkışırsa onu lanetledi. Tıpkı Şeytan gibi. Şeytan kendi hastalığı olan kibri insanlara bulaştırmak için dünya nimetleri ile onları kandırıp hepsini azdırmaya yemin etti. Soy-boy gayreti güdenler, taassupta kardeşlik edenler, bilgi ile ululananlar, mal-mülk-mevki ile gururlananlar, ırk, dil, din, cins meydanında üstünlük atı koşturanlar, Şeytanın hastalığına tutulmuşlar ve ona kardeş olmuşlardır. O, bunlarla geçmiş ümmetleri aldatmıştır. Bu, öylesine bir iştir ki gönüller, o işe düştü mü, hep birbirine benzer, gelen toplumlar da geçip gidenlere uyar. Kibir, Şeytanın pek büyük bir av yeridir, pek büyük bir düzen yeridir; tüm hastalıkların kaynak yeridir. Şeytan, Adem'e karşı yaratılışı bakımından kendini ulu gördü; onun yaratılışını kınadı, ben ateşe mensubum, sen topraktansın dedi. İnsanların ise hali yerinde olan güçlüleri, bilginleri ve zenginleriyse elde ettikleri nimetler yüzünden ululandılar; kendilerini büyük gördüler de 'Bizim mallarımız, evladımız daha çok, biz daha üstünüz' dediler. Sakının soylarıyla ululanan, sülalelerini öne süren, büyüklük satan, kendilerini büyük bilen, zayıfları ve yoksulları aşağı gören, Tanrının takdirine karşı inada girişen, onun nimetleriyle yok-yoksul kişileri horlayan ulularınıza, büyüklerinize itaat etmekten. Çünkü onlar, kendilerini büyük görüş sapıklığının ululandır. Unutmayın ki, Şeytanın üstün oldukları iddiasına inanarak başkalarını hakir görenler, kendini kibirli bir şekilde herkesten üstün görüp yüksek bir yere çıkmak için merdivene tırmananlar, kendilerini yüceltikleri o merdivende yükseldikçe alçaltılacaklardır" (Ali, Nehcül Belaga; Kaasia Hutbesi).

Kutsal kavramı "tapınılacak veya yolunda can verilecek mukaddes, karşı çıkılmaması gereken, Tanrı'ya adanmış olan, Tanrısal olan" şeklinde tanımlanır. Kutsal sözcüğü 'mukaddes'in karşılığı olarak kullanılmaktadır. Mutlak değerlere sahip olan ve insanı aşan (aşkın) anlamına gelen kutsal, mutlak kudret karşısında bir 'korku' unsurunu ve tamamıyla kendine özgü bir büyüleyici gücü sembolize eder. Türkçede 'kutsal' kavramı, fırsat, hayır, bereket anlamına gelen 'kut' kökünden türetilmiştir. Kutsal'ın Arapça

kökenli karşılığı 'kutsî' kelimesidir. Arapça 'q-d-s' kökünden gelen bu kelime değişik türevleriyle 'kutsal' kelimesinin karşılığında kullanılır. Birçok sözlükte 'sacred' veya 'holy' mübarek ve mukaddes diye çevrilir. Aynı şekilde günümüz Arapçasında da 'sacre' ve 'kutsal' karşılığında 'mukaddes' kelimesi kullanılmaktadır. Kök itibarıyla 'q-d-s' fiili Tanrı'nın tenzih edilmesi, eksiklikten arındırmak, temizlenmek, tenzih etmek, istisna koymak/olmak, eşiği/sınırı olmak, güçlü olmak, mübarek olmak ve tebrik etmek anlamlarını taşır. Arapçada yer alan bu kelimenin kökeni İbranca'da 'q-d-d' kökünden türemiş olan 'qadud' kelimesidir. İbranca'nın 'q-d-d' harfleri, kutsalın temel anlamını içerir. Fakat bu kelime hem Tanrı'nın kendisini hem de diğer şeylerin belli türden ilişkilerle Tanrı'dan aldıkları kutsallık özelliklerini ifade eder.

Latincede 'kutsal' kavramı "sınırlamak", "yasaklamak", "çitle çevirmek" ve "mahrem kılmak" gibi anlamlarda kullanılan "sanctus" kavramından türetilmiştir. Bu kavrama ek olarak Batı dillerinde 'kutsal' kelimesi yerine 'sacred', 'holy', 'sactity', 'deity' gibi birçok kelime de kullanılmıştır. Latincede 'kutsal' anlamına gelen 'sanctum' ve 'sacrum' kelimeleri ilahî güce ulaşma anlamındadır. 'Saint' (aziz) 'sanctus'tan gelir. Latincedeki 'sanctum'dan İtalyancadaki ve İspanyolcadaki 'santo' ve Fransızca'daki 'saint'i türetilmiştir. Aynı şekilde Latincedeki 'sacrom', İtalyancada 'sacro', İspanyolcada 'sagrado' ve Fransızcada 'sacre' olmuştur. Almancada ise kült anlamında 'sakral' kelimesi kullanılmaktadır.

Tüm dillerde farklı anlamlar ifade etse de kutsal kavramı tamamen farklı; hiç bir şeye benzemeyen; tam bir bilinemezlik özelliğine sahip olan; dehşet verici gizem; çok güçlü; etkileyici; nüfuz ve sirayet edici; güç ve enerji kaynağı; korkutucu; cezbedici, büyüleyici; azamet sahibi; bütün duyusal tecrübelerden uzak; orijinal; üretilemeyen; bütün algılamalardan ayrı ve salt aklın içinde var olan; ayrı ve ayrıcalıklı; ilahi; suçsuz/masum olan; temiz olan; günahsız olan; saygı duyulan; saygı gösterilmesi gereken; sıra dışı olan; özel olan; Tanrı'nın bir şeye (meleklere, peygamberlere, seçilmişlere, tapınaklara, yasalara) yansıması olarak olumlu ve iyi anlamlarda kullanıldığı gibi aynı zamanda 'mel'un', 'menfur', 'yasak', 'lanet', 'kötü', 'kurban', 'tabu' ve 'kült' gibi olumsuz ve kötü anlamlarda da kullanılır. İnsan için kutsallık ise Tanrıya adanmak, Tanrıya adamak, Tanrıyı aramak ve Tanrı tarafından seçilmek/aranmak (takdis veya kurban olarak) suretiyle kazanılan bir özelliktir. Takdis edilmek 'pozitif kutsallık' içerirken 'tabu', 'lanet' ve 'kurban' kavramıyla da 'negatif kutsallık' ortaya çıkar. Takdis et-

mede gizemli bir güç varken 'tabu'da sınırlama/tahdit, yasaklama, korku ve tehdit olarak lanetli bir ruh vardır.

Kutsal kavramının kökünü oluşturan "QDS" fiili Tevrat'ta 33 bölümde toplam 571 defa kullanılmıştır. Tevrat'ta 'kutsal' kavramı çoğunlukla takdis etmek (kutsamak/yüceltmek/üstün kılmak) karşılıklarıyla kullanılmaktadır. Bunun yanında fuhuş, adamak ve hazırlık yapmak anlamlarına da gelmektedir. Sınırı aşmak anlamında kullanılan fuhuş; kutsal sayılan bir şeyin (namus, ahlak, inanç), usulsüzce ve hafife alarak var olan sınırlarının aşılması ve hukukunun ihlal edilmesidir. Adamak anlamında ise kutsal olanlara ya da kutsal sayılanlara adak adanması söz konusudur. Böylece hem adanan hem de adanılan şey kutsal sayılmıştır. Yani kutsal olan aynı zamanda kurban da olandır. Bu bakımdan adamak ve kurban anlamları kutsallık anlamı ile iç içedir. Tevrat'ta "kutsal" kavramı şu anlamlarda kullanılmıştır: "takdîs etmek"; "mukaddes"; "arınmış"; "fuhuş"; "yasak/mekruh"; "lanetlenmek"; "adamak", "kurban etmek"; "kurban olmak": "Bu Şelomot ile bütün kardeşleri 'takdîs olunan' bütün hazinelerin üzerinde idiler. Onları kral Davut ve atalar evlerinin başları, binlerin ve yüzlerin başları ve ordudan başbuğları 'takdîs' etmişlerdi" (I. Tarihler, 26: 26); "Harunun 'kutsal' elbiseleri, kendisinden sonra, onları giyerek mesih ve takdis olunmak üzere oğullarına geçecektir" (Çıkış, 29: 29).

İncil'de ise kutsal anlamındaki "QDS" kökü, toplam 12 bölümde 27 defa geçer. Buralarda kök, fiil olarak; "takdîs etmek", isim olarak da "mukaddes" anlamlarında kullanılmıştır. Kutsal kavramı İncil'de bu iki anlamın dışında kullanılmamıştır: "Siz, ey körler, hangisi daha büyüktür? Kurban olarak adanan mı, yoksa kurbanı 'kutsal/mukaddes' kılan kendisine kurban adanan mı?" (Matta, 23: 19); "Kutsal olanı köpeklere vermeyin; domuzlarm önüne atmayın. Yoksa kutsal olanı ayaklarıyla çiğnedikten sonra dönüp sizi parçalarlar" (Matta, 7: 6). "Sizi kutsal olanla parçaladıktan sonra da köpekler kendi kusmukları içinde oynamaya; domuzlar da kendi pislikleri içinde yuvarlanmaya geri dönerler" (Petrus'un İkinci Mektubu; 2: 22).

Kuran'da ise kutsal anlamındaki "QDS" kökü, 7 surede 10 defa geçmektedir. Bunların çoğu Tanrının sıfatı (kuddüs) ve melek Cebrail'in tanımlanması (Ruhul Kuds) şeklindedir. Kuran'da sınırlı bir şekilde kutsal sayılan (mukaddes) şeyler ise İsrailoğullarına 'vaat edilen mukaddes topraklar', Musa'nın vahiy aldığı mekan olan Tuva vadisi ve Kabe'dir. Kuran'a göre Tanrı kutsallığın kaynağı ve belirleyicisidir. Kutsal olan, kutsal sayılan, kutsal kabul edilmesi gereken her ne varsa bunların kutsallıklarının kaynağı da Kutsal Tanrı Allah'tır. Bir başkası belirlediği için değil bizzat Tanrı ta-

rafından belirlendiği için onlar kutsaldırlar ve onlara saygı duyulması ve temiz tutulması gerekir: "Tanrı Adem'i yaratacağını söylediğinde Melekler dedi ki: 'Bizler seni hamt ile tesbih ve tasdik ile 'takdis' ederken (kutsarken) yeryüzünde tekebbür ile fesat çıkaracak ve orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun' dediler" (Bakara: 30).

İnsanlar, ister kutsalı red, ister kutsala isyan, ister kutsalı arayış, ister kutsalı adayış, ister kutsala adanış ve isterse kutsalı kendi varoluşlarında yeniden yaratış tercihlerini seçsinler sürekli bir "Kutsalın Kurbanları" olmak veya yaratmakla uğraştılar. İnsanlar ezeli ve ebedi bir kadim var oluş inşa sürecinde "Kutsalın Kurbanları" olarak, Tanrı, Tanrı adamı veya "Tanrı gibi" olanın tüm çözüm tercihleri mükemmelliği ve mutlak doğruluğu kendilerine sunsa da devamlı olarak bir belirlenmişliğin, bir mutlaklıklar alanının, bir kendi dışında üretilmişliğin içinde tercih eden durumunda kalmaya mahkum oldular. İnsan(lık), böylece var olan içerisinde devamlı üretilen kişisel, toplumsal/kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleriyle beraber üretilmeye devam edildi. Dilemmanın tüm çözüm uğraşları var olan bu ikilik durumunda düzeni sağlamak (cennetteki düzenin yeryüzüne yansıması) ve insanları bu düzenliliğe bağlı tutmak isteği (tüm meyveler ve yasak meyve) üzerine kuruldu. Tanrı kompleksi, psikolojik bir tatmin, toplumsal bir uyum ve siyasal bir düzen arayışının meşru temsilcisi oldu. Fakat Tanrı kompleksi, bu anlamda dilemmayı çözmek isterken total dünyanın gerçekliğinin tek yüzünü göstererek onu maskeledi. Kendi kişisel gerçekliğini hayatın ve dünyanın gerçekleri arkasına gizledi. Tanrı kompleksinin toplumsal meşruiyetinin tam olarak sağlanması için yine kutsallık, yine "iyiyi kötüden ayıran gerçek ve mutlak bilgi", yine "ölümsüzlük tutkusu ve mutlak iktidar ihtirası" asli araçlar olarak kullanıldı. İnsanların doğasındaki kovuldukları yere (cennete) tekrar dönme ihtiraslarını yeryüzünde gerçekleştirmek idealleri (yeryüzünde cennet vaatleri/dinler/ideolojiler) ile meşrulaştırıp yeryüzünü cehenneme çevirdiler.

Adem'den mütevellit bu Tanrı kompleksi kaynakları ve araçları gerçekliğin bilgisini kendi tanımlama ve çerçeveleme tekeline alarak bir yanda kapama/gizleme ve sadece gerçeğin kendi istediği bir yüzünü gösterme ile bu maskelemeyi açma çabası arasında kendi meşruiyetinin mutlaklığına inancın dilini inşa etmeye yöneldi. Tanrı komplekslerinin tekebbürünün meşruiyetinin mutlaklığı, gerçekliği ve zorunluluğu üzerine kurduğu tahakküm dili güçlendikçe gerçeğe ve "gerçeğin dinine" ulaşabilmek de o ölçüde azaldı. İnsan, gerçek ile kendi gerçekliği arasındaki bağı ve algıyı kopardı. "Tanrı öldü!" nidalarıyla Tanrıya savaş açan "Tanrı gibi" "Üstün İnsan"-

lar kendilerini bir yandan ilahi kutsal iktidar ve meşruiyet kaynaklarından kurtarmaya çalışırken diğer yandan bunun yerine bu dilemmanın çözümü ve kendi tanrısal düzenlerinin devamının tercihi için kendi mutlaklıklarını yani "iyiyi kötüden ayıran gerçek ve mutlak bilgi", "ölümsüzlük tutkusu ve mutlak iktidar ihtirasının" zorunluluğuna insanları mahkum ettiler. Bu yüzden tıpkı "Tanrı gibi" yeni dinsel değerler, yeni mitolojiler, yeni ideolojiler, yeni ilahlar, yeni peygamberler, yeni ritüeller, yeni mutlaklıklar, yeni kutsallıklar üreterek bu Tanrı kompleksi eksikliklerini/dilemmasını kapatmaya çalıştılar.

Bu nedenle de Tanrı kompleksleri ancak kendilerinin meşruiyetlerine olan toplumsal inançla yani kul kompleksi ile var olmak ve ona olan inançla ayakta kalabilmek için gönüllü kulluk gerekçeleri ve zorunlu itaat kurumları yarattılar. Tanrı kompleksinin "Tanrı gibi" olma meşruiyet iddiasının gerçekleşmesi ve ona inanılması için onun tüm kompleks kaynaklarına mutlak bir toplumsal meşruiyet yani kul kompleksi ile bağlanılması sağlandı. Böylece insanlar, tek Tanrının kaprisinden kaçarken binlerce "Tanrı gibi"nin komplekslerine tutuldular. Zaten Tanrı demek, tanrısı olmayan demektir. Tanrıdan başka herkesin tanrısının olduğu bir dünya yarattılar. İlahi nomosun kutsal gölgesinden kaçan insanlar beşeri logosun tekebbür tahakkümüne sığındılar. Bu yüzden de insanlığın önüne sadece iki evrensel tercih hakkı çıkardılar; ya efendilerin kölesi olmak ya da kölelerin kölesi olmak; ya Tanrı kompleksinin kulu olmak ya da kul kompleksinin kulu olmak.

Ali'nin de ifade ettiği gibi Tanrı kompleksi, insanın Tanrının sıfat ve özelliklerini kendinde görmesi ile başlarken kul kompleksi de "insanların taptıkları kendi nefislerini ve putları Tanrıya benzetmeleri ve vehimleriyle insanlara Tanrının sıfatlarını vermeleriyle" başladı. Her insan kendi tanrısını kendine benzeyen tarzda yarattı. Her insanın tanrısı kendine benzediği için de insan sayısı kadar Tanrı algısı doğdu ve bu nedenle de birbiriyle çatışan insanlar ve onların çatışma araçları tanrılar ortaya çıktı. İnsanlar Tanrıyı kendine benzetmedikçe ona iman etmediler. Çünkü Tanrı kompleksi doğası gereği Tanrı amaç değil araçtı: insanların yaptığı şeyleri meşrulaştırabileceği kendinden daha üstün, daha kutsal ve daha kabul edilebilir bir araç. İnsan kendi kişisel ihtiras ve iktidar amaçlarını hep bu araçsallaştırılmış Tanrı arkasına gizledi. Her bir insan Tanrıyı kendine hizmet eder kılmadıkça ona hizmet etmedi. İnsanlar kendi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri amaçlarını yani "Tanrı gibi olmak" arzusunu "Tanrı için almak" iddiası arkasına gizlediler. Sonuçta insanlar, kendi ihtiras ve iktidar amaçları için değil kendilerine benzettikleri kendi Tanrıları için savaşır gibi

göründüler. İnsanlar, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi nefislerine uyarak Ali'nin ifadesiyle "ihtiraslara ve vehimlere kapıldılar". İhtiras ve vehimlerin olduğu her yerde olduğu gibi "kula kulluk edip" organizmacı hiyerarşik kölelik düzenleri inşa ettiler. "Kibir sarhoşluğu içinde ululanıp şeytanın askerleri oldular. İnsanlar kardeşlerine karşı tevazuyu bırakıp kibirlenerek insanlıktan da çıktılar. Her bir insan, kendisini diğer insanlara karşı 'daha', 'en' olarak ehil, ayal, mal, yahut sıhhat, şeref, mevki gibi bir yönden üstün görüp yeryüzünü fitne ve nefret ateşiyle korladılar. Gerçekleri bırakıp atalarına uyan; akıl ve ahlakı bırakıp şecere ile övünen; babaların, anaların mensup oldukları soyla, boyla övünen; şeytanın üstün oldukları iddiasına inanarak başkalarını hakir gören insanlar, kendilerini kibirli bir şekilde herkesten üstün gördüler. Kendini kibir ile herkesten üstün görüp yüksek bir yere çıkmak için merdivene tırmanan insanlar, kendilerini yücelttikleri o merdivende yükseldikçe alçaltılacaklarını" da gördüler. Çünkü İsa'nın da belirttiği gibi kutsal yasalarda "kendilerini yüceltenler alçaltılacaktır" yazılmıştı.

İnsanlar kutsal yasalarda yazılmış bu yasalara aykırı davranıp kendi tanrılıklarının yetersiz kaldığı zaman ve durumlarda kendileri gibi insanları Tanrı edindiler: "Bir yerine bin put yarattılar". Bir Firavun yerine binlercesini, bir Karun yerine binlercesini, bir Belam yerine binlercesini, bir Ferisi topluluğu yerine binlercesini, bir "kutsal ulus" yerine binlercesini, bir Roma yerine binlercesini kul kompleksi içinde Tanrı kompleksi ilahlar ilan ettiler. Böylece bir kişisel Tanrı kompleksi yerine binlercesini, bir kolektif/toplumsal/dini Tanrı kompleksi yerine binlercesini, bir evrensel Tanrı kompleksi yerine binlercesini yarattılar ve "kendilerine yardım ve hizmet etsin umuduyla yarattıkları tüm bu Tanrıların kulları olmaya kendilerini gönüllü olarak mahkum ve mecbur ettiler". İsa'nın "uluslar hep bu şeylerin peşinden giderek helak oldular" şeklinde ifade ettiği gibi, kendilerine kulluk etsin diye yarattıkları tüm bu ihtiyaç araçlarını Tanrı ilan edip iktidar amacına dönüştürüp onların köleleri oldular. Fromm'un da belirttiği gibi "insanlar, tanrısı olmak için yarattıkları her şeyin kulu oldular". İnsanlar kişisel Tanrı kompleksini besleyen "yaşamın kaygıları, zenginlikleri ve zevkleri içinde boğulup olgun ürünler vermek" yerine "başkalarını alçaltarak kendini yüceltme" yasasına tabi İblisin krallığında tüm bu yaşamm kaygılarını tatmin etmek için yarıştılar. Yeryüzü Tanrılarının insanları kendilerine kullaştırmak için ürettiği "açlık korkusu", "sağlık korkusu", "kaliteli yaşam/refah korkusu", "hayat standardı korkusu", "güvenlik korkusu", "ölüm korkusu" ve hepsinden önemlisi "gelecek korkusu/kaygısı" gibi korkularla yüzleşmek, "yarın için kaygılanmayın. Yarının kaygısı yarının

olsun. Her günün derdi kendine yeter" uyarılarına uymak yerine kendilerini köleleştiren kaygıların ve korkuların ve bu kaygı ve korkuları üretenlerin ve yönetenlerin peşinden gittiler. Gerçekten de kutsal yasa gereğince "uluslar hep bu şeylerin peşinden gittikleri için helak oldular".

Musa, İsa ve Muhammed'in Tanrı ve kul komplekslerinden arındırmak istemelerine rağmen "insanlarm çoğunluğu", Musa ve "Tanrı RAB'in onları özgürleştirmek ve nimetleriyle yüceltmek istemesine karşın Firavun'ların kölelik düzenlerine özlem duyarak tüm yeryüzünü 'özlem mezarlarına' (Kivrot-Hattaava) dönüştürdüler" (Tevrat, Çölde Sayımı; 11: 34). İsa'nın tıpkı "Bir tavuk, civcivlerini kanatları altına nasıl toplarsa, insanları öylece toplamak istemesine karşın onlar bunu reddedip (Matta, 23: 37) kutsal olanı onurlarını ve özgürlüklerini ayaklarıyla çiğneyen köpeklere ve domuzlara verip onlar tarafından parçalanmaya" rıza gösterdiler. "Belki kendilerine yardım edilir umuduyla Allah'ı bırakıp da insanları ilâhlar (Tanrı kompleksleri) edindiler. Edindikleri ilâhlar onlara yardım edemedikleri gibi tam tersine onlar, (kul kompleksleri içinde) ilâhları için hizmete/köleliğe/kulluğa hazır birer emre amade asker haline dönüştüler" (Kuran, 36: 74-75). Kutsal yasaların ezeli ve ebedi kadim bağlammı ve ortak ilkelerini yok etmek için Musa, İsa ve Muhammed'i birbirinden ayırmakla yetinmeyip birbirine kıyaslamalar, yargılamalar yaparak düşman ilan ettiler. Hatta "insanlarm çoğu" daha da ileri giderek "bütün peygamberin ortak Rablerinden kendilerine ortak kutsal yasalar olarak indirilene iman etmeleri ortaklığını bozarak ve Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyeceklerine dair 'işittik ve itaat ettik" (Kuran, 2: 285) diye yemin etmelerine rağmen peygamberlerin ortak gelenek ve mirasını reddedip her biri kendi dinini, Tanrısını, kitabını ve peygamberini onlara ve onların öğretilerine rağmen kutsallaştırıp kendi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine alet ettiler ve Tanrı kompleksleri ve kul kompleksleri arasmda tanrılar hiyerarşisi yarattılar. Tüm bu hiyerarşik düzeni de Yeryüzü Egemenliğinin tanrısı Tanrı Paranın (Mamon) "görünmez eliyle" ve "görünür ayaklarıyla" kutsallaştırıp evrenselleştirdiler.

Gerçekten de insanlar, İsa'nın söylediği "hiç kimse iki efendiye/tanrıya birden kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. İnsanlar hem Tanrı RAB'be hem de para tanrısına kulluk edemezler" sözlerini uygulayıp iki Tanrıya birden kulluk etmediler. Ama O'nun beklediği gibi "Tanrı RAB'be değil para tanrısma kulluk etmeyi" tercih ettiler ve "Tanrı RAB'den nefret edip Tanrı parayı sevdiler, Tanrı paraya bağlanıp Tanrı RAB'bi hor gördüler". Tanrı Allah'ın da

ifade ettiği gibi "insanların çoğu şükretmeyip" "nankörlükte diretip gerçeği inkârda karar kıldılar". Tanrı ve kul kompleksleri içinde nankörlükte diretmekten ve inkarda karar kılmaktan dolayı "insanların çoğu 'gerçeği' düşünmediler/akletmediler ve bu nedenle de bilmediler" ve bu yüzden de "insanlarm çoğu 'gerçeğe' gerçekten de iman etmediler" (Kuran, 11: 17).

Bu yüzden Tevrat, İncil ve Kuran'm ortak kutsal yasaları olan "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerinin yolunda ve Musa, İsa ve Muhammed'in izinde Tanrı ve kul komplekslerinden azade olmuş çok az insan gerçekten var oldu ve gerçekten onları ve onların gerçeğini özgür bir irade, akıl ve ahlak ile takip etti. Kutsal yasalarının "adalet, merhamet ve sadakat" emirlerini ve onları hayata uygulayan peygamber amirlerini takip eden bu "Kutsalın Kurbanları" çok az insan tıpkı kendilerine yol gösteren ilkeler gibi evrensel değerler inşa etmenin yoluna koyuldular. Dante'nin de söylediği gibi "bilgisi engin olan, gökleri yaratınca onlara rehberler de verdi, her bölüm eşit ışık saçsın diye öbür bölümlere. İşte bunun gibi, dünya nimetleri için de bir rehber görevlendirdi, geçici nimetleri insan aklının engeline takılmadan bir aileden bir aileye, bir halktan bir halka aktarsın diye. İnsanlar bile sık sık konum değiştirir böylece. Kendi üstümde de sınadım bunu; çünkü bütün o ruhlar hep birlikte aynı sözü bağırıyorlardı: 'İşte aradığınız şey bu!". Tanrı; Musa, İsa ve Muhammed'den sonra da "her bölüm eşit 'Işık' saçsın diye öbür bölümlere" veya "paylaşsınlar diye örf ve zenginliklerini" kutsaldan beslenmiş insanlar gönderdi. Kimi zaman SÖZ'le, kimi zaman kalemle, kimi zaman Işık'la, kimi zaman da kılıçla. Fakat bu insanların karşısına da yine "Tanrı kompleksinin" kendi dünyevi kutsallarıyla karşı çıkan yine "Kutsalın Kurbanları" başka insanlar da çıktı: Kimi zaman sözle, kimi zaman kalemle, çoğu zaman da kılıçla. Kimisi "Kutsal Adanış" içinde kutsala kurban oldular, kimisi "Kutsal Adayış" içinde kutsalı kurban ettiler, kimisi de "Kutsal Arayış" içinde kutsala kurban aradılar. Kimisi "İşte kaybettiğiniz şey bu!", kimisi "İşte kazanacağınız şey bu!", kimisi de "İşte aradığınız şey bu!" diyerek kendi kutsallık savaşlarına kurbanlar çağırdılar. Çünkü bu yeni savaş kutsala karşı kutsalın savaşıydı: Bir tarafta Gökyüzü Egemenliğinin ilahi kutsallık yasaları diğer tarafta Yeryüzü Egemenliğinin dünyevi kutsallık kuralları. Ancak...

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSAL ADANIŞ

"Tanrınız olana adanacaksınız!".

Tanrı RAB, Tevrat, İncil ve Kuran'ın ortak ilkeleri "Adalet, Merhamet ve Sadakat" ve Musa, İsa ve Muhammed'in örnekliklerinde insanları 'SÖZ', 'Işık' ve 'Gerçek'in yol göstericiliğinde kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tekebbüründen kurtulmaya, göklerin egemenliğine ulaşmak için yeryüzü egemenlerinin tahakkümüne isyan etmeye çağırdı. Musa, İsa ve Muhammed aslında kendi hayatlarında ve şahıslarında Tanrı komplekslerini yok etmenin ve onlara karşı durmanın örnekliğini gösterdiler ki, insanlığın sığınabileceği hiçbir mazeret ve iddia kalmasın. Bu yüzden Tanrı RAB de sürekli insanlarm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine boyun eğdikçe kendisine asla kul olamayacaklarını vaaz etti. Bir bedende iki kalp, bir kalpte iki Tanrı olamayacağını onlara kitapları ve peygamberleri aracılığıyla ilan etti. Gökyüzü egemenliğinin yasalarını yeryüzü egemenliğinde inşa etmedikçe "zulüm, terör ve ihanet" içinde yaşamaya mahkum olacaklarını onlara duyurdu. İşte tüm bu ilke ve değerler üzerine her üç kutsal kaynağın ve yolun kutsal gölgesi altında insanlar Tanrı ve kul kompleksi çatışması içinde gölgeler oyunu oynadılar. Kimi düşünürler kutsalın gölgesinde kutsala karşı verilen bu mücadelelerin izlerini aradığı eserler ve düşünceler yayınladılar. Bu eser ve düşünceler bizim Tanrı kompleksi olarak analiz ettiğimiz konu ve sorunun daha iyi anlaşılması yönünde büyük katkılar sağlama niteliğinde oldular. Eserlerin ortak noktası, belki adma Tanrı veya kul kompleksi demeden insanın doğasmdaki ve ruhundaki Tanrı parçacığı olan tohumun "iyiyle kötüyü ayıran mutlak bilgi sahibi

Tanrı gibi olma", "mülkiyet ve iktidar sahibi olmakla ölümsüzlüğe ulaşma" ve "diğer insanların kaderine tahakküm ederek bizzat Tanrı olma" ihtiraslarının kaynaklarını, nedenlerini ve sonuçlarını bizzat insanların dilinden ve gözünden anlamaya çalışmalarıdır. Kimilerinin övgüsü kimilerinin de yergisi arasında...

1. Philo: Tanrısal/Semavi Kişilik ile Tanrı Kompleksi/Dünyevi Kişilik Arasında Evrensel Mücadele; Tanrı, İnsan ve "Yaratılış Üstüne": "İnsan, sonsuz yükseklikten sonsuz alçaklığa sürekli bir düşüşün dramasıdır".

Tanrı RAB'in Tevrat'ta anlattığı üzere seçilmiş kutsal ulus olan Yahudiler, İbrahim ile başlayan süreç içinde Tanrı ile ahit yapar, Yusuf ile Mısır'a geçerler ve Musa ile Mısır'dan çıkartılıp 'Kutsal topraklara' doğru yönlendirilirler. Burada 'Hakimler dönemi' (M. Ö. 1200-1000) ve ardmdan 'Hükümdarlar devri' (M. Ö. 1020-928) yaşanır. Hükümdarlar devrinde Saul (Talut) ve Davud ile başlayan ihtişamlı ve 'hakim' unsur olma süreci, Süleyman'ın ölümü ve devletin ikiye ayrılması ile bir akamete uğrar. M. Ö. 722'de önce İsrail, ardından da M. Ö. 586'da da Yahuda krallığına son verilir ve artık 'seçilmiş' olan topluluk, ilk olarak Asurlular (M. Ö. 722), ardından Babilliler (M. Ö. 586), Pers İmparatorluğu (M. Ö. 538), Helenler (Büyük İskender M. Ö. 330), İskender'in ölümünden sonra Ptolemi Hanedanlığı (M. Ö. 367), Grek yönetimi (M. Ö. 200), Makabiler veya Haşmoniler (Yahudilerin yönetimi M. Ö. 168) ve Roma İmparatorluğu (M. Ö. 63) idaresi altında yaşarlar. Yahudiler'in Mısır'a geçişleri, Yakup'un Filistin'deki kıtlık dolayısıyla oğlu Yusuf'un yanına gitmesiyle başlar. Musa ile beraber Mısır'dan çıkış ve Yeşu'nun önderliğinde vaat edilmiş topraklara giriş gerçekleşir. Davut ve Süleyman'ın devleti geliştirmesinden sonra Süleyman'm ölümü üzerine devlet, İsrail ve Yahuda diye ikiye ayrılır. Önce İsrail'in Asurlular (M. Ö. 721) ardından da Yahuda'nın Babilliler tarafından (M. Ö. 586) ele geçirilmesinden sonra sürgünler dönemi başlar. Pers Kralı Cyrus'un Babil'i fethedilmesiyle kutsal topraklara dönüşlerine izin verilir. Dönüşten sonraki restorasyon sürecinde Malaki, Nehemya ve Ezra halkın yönetimi ve mücadelesinde önemli roller oynarlar.

Bu olaylardan sonra Büyük İskender, Pers İmparatorluğu'na son verir ve bu bölgede Makedon hakimiyeti başlar. Nitekim Mısır'ı aldıktan sonra M. Ö. 332-331 yıllarında kendi ismini verdiği İskenderiye'yi kurar. İskender'in ölümünden (M. Ö. 323) sonra halefleri arasında savaşlar başlar ve bu dönemde Filistin kargaşa merkezlerinden biri haline gelir. İskender'in ölümünden sonra imparatorluğun başına onun generalleri geçer. Onlar arasındaki paylaşmada İskender'in komutanlarından biri olan I. Ptolemy'ye (M. Ö. 305-283) Mısır bölgesi verilir. Böylece bu paylaşım sonucu Mısır'da Ptolemik Hanedanlığı başlar. Bu bağlamda savaş ortamından uzaklaşmak ve daha rahat bir ortamda yaşamak isteyen birçok Yahudi, İskenderiye'ye yönelir. II. Ptolemy (M. Ö. 285-246) döneminde Yahudilerin azat edilerek

özgürlüğe ulaştığı görülür. M. Ö. 48'de Roma İmparatoru Julius Caesar (M. Ö. 49-44), Mısır'ı işgal etmek için İskenderiye'ye geldiğinde Yahudiler ona yardım ettiği için bazı ayrıcalıklar elde ederler. Ceaser'dan sonra Octavian (M. Ö. 27-M. S. 14) imparator olur ve Mısır imparatorluk sınırlarına dahil edilir. Buraya bir vali tayin eden Octavian döneminde, Yahudiler imparatorluğa sadakat gösterdikleri müddetçe sıkıntı yaşamamışlardır. Hatta bu dönemde Yahudiler yarı özerk bir örgütlenme biçimine de sahip olmuşlardır. Yahudilerin, Roma yönetimi altında İskenderiye'de bazı vatandaşlık haklarına sahip oldukları bilinmektedir. Julius Caesar tarafından kayda geçirilen Yahudilerin vatandaşlık hukukları sonucunda Yahudiler ticaretten endüstriye kadar birçok alanda faaliyetlerde bulunurlar. Yahudilerden bir kısmı tüccar ve esnaf iken kimi de zanaatkar, kuyumcu, demirci ve buna benzer işlerde çalışırlar. Fakat M. Ö. 31-M. S.14 arasındaki Augustus döneminde gerçekleşen barışçıl ortam (pax romana), M. S. 14-37 yıllarında imparatorluk yapan Tiberius ile bir geçiş dönemi yaşanır ve ardmdan Caligula'nın M. S. 37-41 yılları arasmda bu barışçıl ortam yerini çalkantılı bir döneme bırakır. İskenderiyeli Philo'nun yaşamı da bu dönemlerin çalkantıları arasında geçmiştir.

İskenderiyeli Philo[1], yaklaşık olarak M. Ö. 20-M. S. 50 yılları arasmda yaşamıştır. İskenderiye'de hem Yahudiler hem de diğer topluluklarca çok saygın bir yere sahip olan Philo, paganların felsefi düşüncesini, Pisagor, Stoa ve Platon'un sistemlerini çok iyi bilen bilge bir filozoftur. O, dönemin şartlarına oranla çok eser veren bir yazar, geniş ve derin bir düşünür olarak kutsal yazıları yüce ve ulvî bir bakış açısıyla inceleyen ve onları birçok açıdan yorumlayan bir din adamıdır. Philo, Hıristiyan çevrelerce de çok olumlu sıfatlarla kabul görmüştür. Philo, filozof, kutsal yazıları yorumlayan ve devlet adamı şeklinde birkaç boyutu kapsayacak bir hayat tarzı sürmüştür. Birçok noktada Platon ve Stoa felsefesinden etkilenmiş olan Philo aynı zamanda Yahudilik içinde kalarak çağları etkileyen çok güçlü bir düşünür olarak da tarihe geçmiştir. Philo, Helenistik kültürün oluşturduğu dini, entelektüel ve kültürel hegemonik düzene direnmeye çalışan kişilerden biridir. Birçok Yahudinin, ya dinini değiştirdiği ya da Helenistik kültüre teslim olduğu bir dönemde, hem Yahudiliği savunmak, hem siyasi bir proje ola-

[1] Philo hakkındaki tüm bilgi ve açıklamalar bu kaynaklardan yorumlanarak aktarılmıştır: Dursun Ali Aykıt, Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011; http://tr.wikipedia.org; İsmail Taşpınar, "Yahudi Geleneginde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini", Milel ve Nihal, 2011, C: 8, S: 1, s. 153-154; http://www.filozof.net/Turkce/dinler-tarihi/4458;http://www.iep.utm.edu/philo/; http://www.sevivon.com/index.php?option=com.

rak vatandaşlık hakkını elde etmeye gayret etmek, hem bulunduğu zaman diliminde karşılaşılan Yahudi karşıtlığına çözümler üretmek ve milletinin sözcülüğünü yapmak, hem de döneminin kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri ile teorik ve pratik mücadeleler içine girmek başlı başına Philo'yu çok önemli bir konuma getirmiştir.

Philo'nun yazıları temelde üç dizide toplanır. İlki, "Yaratılış Üstüne" ile başlayan, Tora incelemesidir. Burada, Tora'nın temelde bir yasa kitabı olduğu halde, Yaratılış hikayesiyle başladığını ve bunun da Musa'mn beş kitabının doğa yasaları ile uyumlu olduğunu gösterir. Bu eseri, "Avraam", "Yitshak", "Yaakov" ve "Yosef"in biyografileri takip eder ve bu kişilerin hepsi, Tora'nın yaşayan örnekleri olarak görülür. Ayrı olarak yazılan başka bir biyografide Philo, yasa koyucu, rahip ve peygamber olarak Musa'yı inceler. Bunun ardından kutsal öğretiyi açıkladığı "On Emir Üstüne" yazısı gelir. Son makalesi olan "Özel Yasalar Üstüne"de Philo kutsal kitaptaki bütün kuralları, On Emir'deki yasaların altında toplar. İkinci dizi eserleri "Alegorik Yorumlar" hakkındadır. Musa'nın beş kitabmın felsefi yorumlarını içerir ve on sekiz yorum denemesinden oluşur. Burada Philo, Tora'nın anlatım kısmını bir kenara koyar ve bu hikayeleri soyut felsefi fikirlere bağdaştırmaya çalışır. Bu dizinin son denemesi olan "Rüyalar Üstüne"de Philo, Kutsal Kitapta anlatılan rüya anlatımlarına odaklanır. Üçüncü dizide yer alan "Yaratılış Hakkında Soru ve Cevaplar" ve "Çıkış hakkında Soru ve Cevaplar" adlı eserleri ise Helenist yorumlama biçiminde yazılmıştır. Bu eserler kavramların sözlük açıklamaları ve uzun alegorik düşüncelerden oluşur. Bu eserlerin yanında Philo, İskenderiye Yahudilerinin katliamını ve Roma'daki görevlerini ve o çağdaki yaşamı inceleyen iki tarih kitabı da yazmıştır.

Tüm bu çalışmalarında Philo, Platon'un ayrımını yaptığı yüksek manevi boyut (idealar alemi) ile aşağı, maddi dünya (nesneler alemi) arasındaki ayrımı esas kabul eder. Philo'ya göre, gerçek ancak yüksekteki bu manevi boyutta anlaşılabilir. Ama dünyevi boyutta da insan derin düşünceye ulaşmak ve maddi zevklerden uzaklaşmak istemelidir. Bu süreci gösterirken Philo, ruhun Tanrı'ya yükselmek istemesinin yanında, Tanrı'nın da insan ruhuna indiğini söyler. Yani, Tanrı ile insan arasında karşılıklı bir oyun söz konusudur. Sonsuz olana yükselirken, insanlar kendilerini dünyevi bağlardan kurtarmalıdır. Bu fikirlerini sunarken Philo sürekli Tora'daki anlatımdan faydalanır. 'Üç Baba', Tanrı yolunda ilerlemenin aşamaları olarak gösterilir. Bu bağlamda Philo, Hagar'la sembolize edilen bilgiden, Sara ile sembolize edilen bilgeliğe yükselir. Bunu ortaya koyarken Philo, ilahi aracılar konu-

şuna da değinir. Bu aracılar kendilerini yükselen ruha, ilahi olana doğru ilerleyen yoldaki aşamalar olarak gösterir. Ruh Tanrı'ya doğru tek başına ilerleyemese de, güçlerinden birine erişebilir. Manevi yolculuk kavramını açıklarken Philo, Tanrı'nın en yüksek gerçek olduğunu vurgular. Philo'ya göre, Tanrı tamamen aşkındır. O, bilgeliği, bilgiyi ve iyinin kendisini bile aşar. Bu şekilde O, bilinmezdir ve isimsizdir. Bu, insanların kutsal olanı anlama yolunda çaba sarf etmekten vazgeçmeleri gerektiği anlamına gelmez. Ancak Tanrı'nın gerçek özünü anlamak imkansızdır. Kutsallığı ve aşkınlığı bu kadar vurgulayan Philo, Tanrı'nın dünyaya, aracı güçlerce içkin olduğunu da savunur. Philo'ya göre, bütün madde kötüdür ve iyi olan Tanrı, fiziksel kainatın dışında durur. Philo, Tanrının yaratılmış düzene doğrudan katılmasa da ilahi/kutsal aracılarla dünya ile temasa geçebildiğine inanır.

Tanrı'nın yaradılışının doğasını anlatırken Philo, insan doğası hakkında ayrıntılı bir teori oluşturur. Philo, insanın onu maddeye bağlayan vücut ve onu Tanrı'ya bağlayan ruhtan oluştuğuna inanır. Bunun sonucunda, insanlar hayatlarının yönü hakkında ciddi bir karar vermekte zorlanırlar. Bu tezini oluştururken Philo, Adem'in Aden'de işlediği günahın alegorik biçimde anlaşılması gerektiği söyler. Ona göre "Adem olayı bir düşüşün dramasıdır". Burada şehvet, akıldan/Adem çok duyuları/Havva harekete geçiren, dolayısıyla aklı bastıran yılan olarak betimlenir.

Grek kültürü içerisinde yetişmiş olan Philo, dil ve felsefe olarak Platon'a çok yakındır. Platon'u "en kutsal kişiliklerden biri" olarak tanımlar. Philo'yu çok derinden etkileyen Platonculuk, "yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir metafizik sistem öngören düşünce yapısına sahiptir. Yani materyalist düşüncede olduğu gibi madde ile başlayarak sistemini kurmak yerine maddi olmayan şeyleri temele alarak bir fikir geliştirir. Kainatta sistematik bir birlik vardır. Yani bu dünyayı oluşturan öğeler ve onun işleyiş yasaları, onunla ilişkilidir. Çünkü kainatta birliktelik vardır ve bunun sistematik bir şekilde anlaşılması da mümkündür. Bu sistematik birliktelikte hiyerarşik bir yapı vardır. Tanrısal varlık, bu sistematik hiyerarşiyi açıklamak için en önemli unsurdur. Herşeyi onun aracılığıyla açıklayabiliriz. Evren, canlıdır ve canlı ruhlarla doludur. Ruh, yaşamın temel prensibidir. Kişiler, sistematik hiyerarşiye bağlıdır ve bedene bürünmüş olan ruhun temel amacı, Tanrıya benzemektir. Epistemolojik sıralama, metafizik sıralamaya göre yapılır. Yani akledilebilir dünyaya dair bilgi en üst bilgi iken, duyular alemine ait bilgi daha alt bir seviyededir" gibi görüşlerden oluşmaktadır.

Philo, bu düşünceler üzerine kendi sistemini tamamen Tevrat ve Yahudilik temelinde yeniden inşa eder. O'na göre bu dünya Tanrısal ve Tanrının

görünmez krallığı olup insanın zihnini, ruhunu, aklını ve erdemini de içine alır. Burada herhangi bir fesat veya bozulma meydana gelmez, çünkü burası geçici değil ebedidir. Ayrıca burası Tanrının ve Tanrıdan doğan ruhun ikametgahıdır. Tanrısal dünya, maddi dünya ile ilişkilidir. Maddi dünya, Tanrısal idealların kopyası veya görüntüsüdür. İnsanlar, bir maddi ve bir de Tanrıdan gelen ruhi unsurlardan oluşur. İnsanın ruhu, Tanrısal dünyadan gelir ve eğer maddi veya bedeni arzuları onu alt etmez ise ruh, her zaman geldiği yere dönmeyi ister. Bunun için insan, bedenin 'ağırlıklarından' kurtulmaya ve elden geldiği ölçüde aklını kullanarak Tanrısal dünyayı yani akledilebilir dünyayı özümsemeye ve ona ulaşmaya çalışmalıdır. Philo'ya göre bu iki dünya arası ilişkide hissedilebilir dünyaya ait varlıkların kökeni, akledilebilir dünyadadır. Philo hissedilebilir dünyanın yaratılmasındaki planlama noktasında Tanrıyı veya onun Logos'unu esas alır. Philo'ya göre tıpkı evren gibi insan da ruh ve beden olarak ikiye ayırılır. Fakat ruhun amacı bedenden kurtulmaktır. Philo, en yüksek ideayı yani temel iyiliği, Tanrı kavramı ile bir tutarak idealları Tanrının düşünceleri olarak savunur. O'na göre Tanrı, "ilk iyilik", "mükemmellik" ve "her türlü erdemin kaynağı" olan mutlak gerçekliktir. Tanrı tüm bunlarla bir bütünlük içinde aynı zamanda "Yüce Yasa"dır.

Philo için bir tane "Yüce Yasa" vardır. Diğerleri ona benzemeye çalışan taklitlerdir. Bu açıdan "tabiatın yazılmamış yasası" da olan bu "Yüce Yasa"-nın en iyi taklidi, Musa'ya bildirilmiş olan kutsal kitap Tevrat'tır. Philo'ya göre Musa'nın kendi ölümünden haber veren metin de dahil Kutsal Kitab'ın yazıları, Tanrı tarafından vahyedilmiştir ve gereksiz hiçbir kelimeyi içermezler. Philo, tüm milletlerin kendi yasalarını bırakıp Yahudi yasalarını uygulayacakları ve güneş doğduğunda yıldızların zeval bulması gibi diğer yasaların kaybolacağı bir dönemin geleceğini ileri sürer. Tüm Yahudiler için olduğu gibi Philo için de Tora, en yüce ve yegane otorite olup Tanrısal bilgeliğin mükemmel bir ilhamıdır. Musa'nın kutsal yazılarında ortaya konulmuş her şey, Tanrısal söylemdir. Philo, kutsal yazıların, hiçbir zaman yanlış bilgi vermediğini ve herkese konuştuğunu ifade eder. Musa'nın yazdığına inandığı Tevrat'ı Tanrısal vahiy olarak kabul eden Philo, diğer peygamberlere ait yazıları da her ne kadar Tevrat'a göre ikincil kalsalar da kutsal addeder. Bu bağlamda tüm peygamberler, Tanrının sözcüleri ve yorumcuları olup Tanrı onları isteğini vahyetmek için bir aracı olarak kullanır. "Hakiki hahamların, peygamber mesabesinde olabileceğini" zikreden Philo'ya göre bir peygamber için hiçbir şey bilinmez değildir.

Tanrıyı aşkın olarak gören Philo, böyle bir varlıktan geldiğine inandığı kutsal yazıları da yüceltir. Ona göre kutsal kitap, eğer içinde yaşanılan güne taşınmazsa sadece hatıraların anlatıldığı bir metin niteliğine bürünür. Philo, yüce hakikatlerin kaynağı olarak gördüğü kutsal kitaptaki değişik anlatıları, evrensel bir takım öğretiler şeklinde yorumlamaya çalışır. Philo'ya göre özelde Tevrat olmak üzere Kutsal Kitap, Patriarkların (Yahudi Ataların) yaptıkları işleri aktaran ve ulusun manevi ilerlemesinde onlara yol gösteren bir rehber veya başlangıç kitabı konumundadır. Bundan dolayı kutsal kitap, aynı zamanda ulusal tecrübeleri de anlatarak tarihsel bir bilinç oluşturma kaynağıdır. Ulus, şüpheye düştüğü veya zihninin bunaldığı zamanlarda kitaba döner ve bu şüphelerini izale eder. O insanları Tanrıyla birleşmeye götüren bir araçtır. İşte dinin temeli böyle bir birleşimdir. Bu nedenle kutsal kitap her zaman mutlak doğruya işaret eder. Çünkü onun mutlak doğruluğunu: Musa'nın mucizevi hayatı ve Mısır'dayken gösterdiği mucizeler; Musa'nm önceden haber verdiği her kehanetin gerçekleşmesi; Musa'nın getirmiş olduğu yasaların insanları, iyiliğe, sağduyuya, erdeme, her türlü irrasyonel hazlardan uzak tutmaya sevk etmesi ve erdemi gözeten her onurlu kişinin, Musa'nın yasalarına saygı göstermesi gerekliliği ispat etmektedir. Philo'ya göre mutlak doğruları temsil eden kutsal kitabın kutsal yasalarma uyanlar Tanrı tarafından mükâfatlandırılacakken "küfür" içinde olanların cezalandırılacağını belirtir.

Philo'ya göre kutsal yasanın tıpkı beden gibi dahili anlamının (ruh) yanında bir de uygulamaya yönelik (beden) tarafı vardır. Bunların ikisi de önemlidir. Tevrat'ta 'emirler ve yasaklar' bulunmakla birlikte ayrıca tavsiye, tembih ve öğretiler de yer almaktadır. Genel anlamda yasadan bahsedilirse Philo için bu 'On Emir'dir. 'On Emir' gibi tüm yasaların kaynağı da tabiatın yanılmazlığıdır. Philo'ya göre tabiat, büyümenin ve yaşamm gücü, bir şeyin veya varlığın hususi özelliği, doğuştan gelen düzen ve kozmosun aklı gibi anlamlara gelir. Tabiat, yanılmaz bir hikmete sahiptir; doğru akıl, tabiatımızı takip etmemizi salık verir. Yasalar ve kutsal kitabın emirleri de tabiat ile uyum içindedir. Dünyanın kendisi, tabiatın 'Logos'u olarak adlandırılan tek bir yasaya sahiptir. Tabiat, "doğru akıl" olarak insanları yönlendirir ve bu, bir amacın gerçekleşmesine yöneliktir. Çünkü tabiat, Tanrı tarafından yaratılmış ve Tanrının kendisi böyle bir tabiatın üstünde yani aşkın bir varlıktır.

Philo'ya göre Tanrı kendi ruhunu tabiata verdiği gibi insanların doğasına da vermiştir. Bu nedenle tüm insanlar aynı tabiata sahiptirler. Bu ortak tabiatın bir amacı vardır. Ancak insan, madde ve ruh olarak yaratılması ha-

sebiyle bazen bu amacın dışına çıkabilir. Çoğu insanda olduğu gibi bir kişi, tabiatın kanunlarını çiğneyebilir. Örneğin, köle sahibi olmak, tabiata aykırıdır. Zira bazı adil olmayan ve tamahkâr insanlar, herkes özgür yaratıldığı halde zayıf insanları köle edinebilmektedir. Philo'ya göre bu ve benzeri günah ve kötülükler gibi dinsizlik de tabiatın yasalarını bozmaktır. Bizim Tanrı kompleksi olarak ifade ettiğimiz her türlü iddia ve eylem de bu yasaların bozulmasının ürünüdür. Ayrıca tabiatın yasalarına karşı olan şeyleri yapmanın dışında bunlara 'eklemeler' yapmak da doğru değildir. Tabiatta fazlalık yoktur ve ona bir takım eklemeler yapmak da tabiatın doğru aklına, kötü yasaklar katmak anlamına gelir. Örneğin cinsel sapkınlıklar sadece tabiatın kanunlarını bozmak değil ona eklemeler yapmak anlamına da gelir.

Philo'ya göre Tanrının yarattığı tabiat, Tanrının koymuş olduğu hem fiziki hem de ahlaki bir takım kanunlara göre hareket eder. Yasaya uyan kişi, aynı zamanda tabiatın ve evrenin yasasıyla da çatışma içinde olmaz. Bu evrensel yasalara çıkartma veya ekleme yapmak Tanrı kompleksine giden yoldur. Çünkü dünya bir 'megapolistir' ve tek bir yöneticisi yani tabiatın aklı (Logos) vardır. Tabiatın yasası veya aklı (Logos), Tanrınm yasasıdır ve Tanrının yasası, tabiat ile uyum içindedir. Yine o, insanların ortaya koydukları yasalardan daha güvenilirdir. Erdem herkes için gereklidir ve tüm insanlığın müşterek faydasınadır. Ona göre nihai yasa koyucu, Tanrıdır. Ayrıca insanların geleneksel olarak koyduğu yasalar da vardır. Philo'ya göre "eski insanların adetleri, yazılmamış yasalar olup bu yasalar, doğal ve teklifsiz bir değeri içermesi nedeniyle övgüyü ve saygıyı hak ederler. Bu yasa koyucu babalar (Patriarklar) da tabiatın yasasını takip etmişlerdir. Onların bu yasayı takip etmesi için bir öğreticiye ihtiyaçları yoktur. Çünkü mükemmel olan insanlara, yasa vermek bir anlam ifade etmez. Yazılmamış yasalar, tabiatın yasaları tarafından insanlara yol gösterici olarak verilmiştir. Bu yüzden tabiatın yasaları temel, yazılmamış yasalar da bunu tamamlayıcı mahiyet arzederler. Örneğin "eski zaman adamlarının koymuş oldukları 'komşunun sınırının yerini değiştirmeyeceksin!' yasası komşu ile olan sınırlara riayet etmeye dikkatleri çektiği gibi eski adetlerin de korunmasını talep eder. Bu âdetler, taşlar üzerine yazılmamış veya kağıda yazılmasına rağmen güveler tarafından yenilmiş geçmiş insanlarm doktrinleridir. Çocuklar da bunları babalarından almalı ve yazılı bir şekilde ulaşmadığı için reddetmemelidir".

Üçüncü yasa tipi olan "yaşayan yasalar" da bu geleneksel yasalar gibidir. Tabiat ve yazılmamış yasalara göre yaşayan yasa koyucu babalar (Patriarklar), yaşayan ve rasyonel yasalar ile hayatı düzenlerler. Kutsal Kitap'ta

belirtildiği üzere büyük Patriarklardan İbrahim, Tanrısal kuralları uygulayıp emirleri yerine getirmiştir. O bunları, yazılmış metinlerden öğrenerek değil kendisine bozulmamış bir güdünün bahşettiği yazılı olmayan bir tabiatla yerine getirmiştir. Bu açıdan İbrahim'in bizzat kendisi yazılmamış yasa ve Tanrının adaletidir. Philo'ya göre yaşayan en büyük yasa koyucu Patriark ise Musa'dır. Musa, Tanrı tarafından yasa koyucu olarak ortaya çıkmadan önce 'yaşayan ve rasyonel yasa' olarak var olan bir kraldır (yaşayan yasadır). Ona göre Musa, kral, yasa koyucu, baş haham, peygamber, kahin, en yüksek bilgeliğe ve erdeme sahip kişidir. Doğumundan itibaren Tanrı tarafından sevilen ve öğretilen Musa, insanların en mükemmeli olup yaptığı davranışlarda günah diye adlandırılacak herhangi bir fiil yoktur. Çünkü Musa bilgeliğinin kaynağını Tanrı'dan alır. O, iyi olduğu için kraldır ve bu görev ona Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Her şeyin ona itaat etmesinde bu vardır ve bundan dolayı onun için Tanrının arkadaşı denilmiştir. Tanrıya yakınlığı dolayısıyla diğer insanlara model ve örnek olmuştur. Bu yüzden Musa, hem yasa koyucu hem de kraldır. Yeryüzü kralları eğer Musa gibi olup onun gibi halklarını özgür ve adil yönetirlerse onlar da "yaşayan yasa" olurlar. Çünkü Musa'nın yasası, Tanrının yüce yasasının yeryüzündeki benzeri ve örneğidir. Aksi bir eğilim ise insanları hem kul hem de Tanrı kompleksi içinde zulüm ve ihanet bataklığına götürür.

Philo'ya göre yasa, Tanrıdan gelir, tabiatın aklına (logos) uygundur ve hakiki yasa koyucu, O'dur. Tanrı'dan gelen Musa'nın yasası, geçmişte, günümüzde ve gelecekte olduğu gibi kalacak, ölümsüz ve Tanrının kehanetleri olarak diğerlerinin aksine tüm dünya için geçerli olacaktır. Ayrıca Musa'nın yasası, diğer yasaları içeren bir mahiyete sahiptir. Her kim bu yasayı takip ederse kendini erdeme doğru götüren yola girer. Musa'nın yasası, insanların çoğunun gereksinimi olan biricik ve en iyi yasadır. Çünkü tabiatın yasası ile Musa'nın yasası, her ikisinin kaynaklığı olarak Tanrının yasasında bütünleşir. Böylece evrensel-tek bir yasa geçerli olur ve Musa'nın yasaları diğer tüm yasalardan üstün olur. Philo'ya göre her insan bir takım tanrısal lütuflarla doğmasına rağmen bazı insanlar çok daha büyük lütuflara mazhar olup Patriarklarla eşit duruma gelebilir. Bu yüzden daha az lütufa sahip olanlar Patriarkları örnek alarak, taklit ederek onlara uymalıdırlar. Onlar da tıpkı Musa gibi yanılmaz doğru bir muhakemeye/akla sahip olarak yasa koyarlar. Böyle bir lütfa sahip olan herkes, ister Yahudi olsun isterse olmasın mutlak yasaya göre hareket ederse Patriarklar gibi yaşar ve onların elde ettiği Tanrı vizyonunu görmeyi başarırlar. Bu tür insanların hepsi "megapolis'in vatandaşları" olup akledilebilir dünyada tabiata göre yaşarlar. Bu yasa, sadece Yahudiler değil herkes içindir. Yahudilik sadece

Yahudilere değil herkese açıktır. Tanrısal yasanın göstergesi olan Yahudilik tek doğru din olduğu için sadece Yahudilere değil ırk ve milliyeti aşan bir çerçevede herkese aittir. Yanılmaz doğru bir muhakemeye/akla sahip olan kişiler, ister Yahudi olsun isterse olmasın bu yasalara göre hikmet ile hareket ederse Patriarklar gibi yaşar ve megapolis'in vatandaşı olurlar.

Philo'ya göre dünyada nasıl her ülkenin ve devletin yasaları varsa megapolisin de kendine özgü yasası vardır. Onun yasası, "tabiatın yazılmamış yasasıdır" ve bu yasa, akledilebilir dünyadadır. Musa'nın yani Yahudilerin yasası, tabiatın yasasına en uygun olandır. Bu yasa, ahlaksızlığın yaygın olduğu şehirlerde değil erdemin hakim olduğu çölün derinliklerinde oluşturulmuştur. Bu "Megapolis" içine giren insanlar geçmişte söz verilmiş olan vaatlerin yerine geleceğine, diasporadaki Yahudilerin kutsal topraklara döneceklerine, harap olmuş şehirlerin yeniden inşa edileceğine, ıssızlaşmış yerlere yerleşileceğine, geçmişteki bolluk ve refahın geri döneceğine, insanlar arasında hatta insan ile hayvan arasında dahi evrensel barışın hüküm süreceğine ve İsrail'in düşmanlarının cezalandırılacağına inandıkları için kurtulacaklardır. Bu vaat edilmiş gelecek geldiğinde insanlar, kendi yollarını ve atalarının yasalarını terk edip megapolisin yasalarına tabi olacaklar. İnsanların yeryüzünde mutlu olmasının tek yolu bu yasalara uymaktan geçer. Çünkü bu yüce kutsal yasalar (ilahi emirler ve yasaklar) tamamen "adalet, nezaket, merhamet, erdem ve insani ahlak" değerlerine dayanır. Bunun tek ve mutlak kaynağı da Tanrı ve "Tanrının merhametidir". Bunun dışında aranacak tüm yollar insanların eşitsizliği üzerinden kişisel; dinlerin, cemaatlerin, halkların, ulusların eşitsizliği üzerinden kolektif; devletlerin eşitsizliği üzerinden de evrensel Tanrı komplekslerinin ortaya çıkmasına neden olur. Herkes özgür ise, herkes eşit ise, herkes evrensel tek ve mutlak bir yasa ile yönetiliyorsa ve herkes evrensel tek bir devletin (megapolis) vatandaşları olarak aynı haklara sahipse asla kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin doğup büyüyeceği bir yaşam alanı da olmaz demektir. Çünkü böyle bir dünyaya sadece "Tanrının merhameti" emretmektedir.

Philo'ya göre Tanrı ve Tanrının merhameti durağan ve olmuş bir şey değil tam tersine bir süreklilikdir. Bu yüzden insanlar Tanrıyı tam olarak anlamak yerine O'nu aramaya yönelmelidirler. Çünkü "yol amaçtır". Philo'ya göre "Tanrıya inanç, kesin ve yanılmaz tek iyilik, hayatın tesellisi, aydınlık ümitlerin tamamlanması, hastalığın giderilmesi, ürünün semeresi, ıstırabın yokluğu, kutsallığın bilgisi, mutluluğun mirası, ruhun birçok yönden iyileşmesi ve her şeyin en iyisini yapmaktır". Bu nedenle Tanrı için en büyük

günah "insanların kendi elleriyle yaptıkları idollere, sanki bir fayda veya zararı dokunacakmış gibi tapmaları" yani kul kompleksidir. İnsanlar "eğer gökten daha çok yere; yükseklerde olan şeylerden daha fazla yerdekilere ve ruh yerine bedene önem verirlerse" büyük bir helake sürüklenirler. Bir başka helak biçimi de Tanrıyı çeşitli isim ve özelliklerle tanımlamaya, insanlara ait sıfatlarla anlamaya yönelmektir. Oysa Tanrıyı tam anlamıyla ifade edebilecek hiçbir isim ve özellik yoktur. Tanrının, kendini, "ego eymi ho on" yani "Ben var olanım" şeklinde isimlendirmesi, O'nun isimlendirilemeyeceğine dair en önemli referanslardan biridir. Her tanımın, bir sınırı vardır. Tanrıya, bu tür sınırlandırmalar getirilemeyeceğine göre O'nu, selbî (negatif) sıfatlarla tanımlamak daha uygundur. Yani "Tanrı adildir" demek yerine "Tanrı adaletsiz değildir" cümlesi daha doğrudur.

İnsanların Tanrı hakkındaki söylemleri, tanımlanamayan şeyi tanımlama gayreti olup insanların kendilerince idrak ettikleri sıfatları ona yüklemesidir ki bu da büyük bir hatadır. İnsanlar, O'nu 'Bahçıvan', 'Ebeveyn', 'Baba', 'Sebep', 'Tohum Ekici', 'Kainatın Yaratıcısı ve Yapıcısı', 'Tasarlayıcı' gibi terimlerle nitelendirirler. Fakat bunlar, kesinlikle O'nu tam olarak tanımlayamazlar. Tanrının "dünyayı yarattığını, onu bir ve kendisi gibi eşsiz kıldığını" belirten Philo, her şeyin varlığının O'na bağlı olduğunu zikreder. Tanrının dünyayı yaratmasının sebebi ise "O'nun özündeki iyilik ve merhamettir". Fakat Tanrı benzetme olarak da tüm insanlara kendi ruhundan veren bir 'Baba'dır ve "bir ve kainatın yaratıcısı ve Baba'sı olan Tanrı hakkında hakiki bilgi sahibi olanlar ise Tanrının oğulları ismini almaya layık olanlardır". Bu ise insanların doğasındaki ezeli ve ebedi "ikilik" çatışmasını Tanrı kompleksi aleyhine Tanrı lehine kazananlara verilen ilahi bir lütuftur.

Philo'ya göre evrendeki her şey gibi insanın da yaratılışı "ikilik" üzerine inşa edilmiştir. Birinci yaratılış insanın 'Tanrı suretinde" oluşu iken ikincisi ise "topraktan yaratılıp burnuna hayat nefesini üflendiği yaşayan can" olmasıdır. Philo'ya göre "birinci metinde dile getirilen insan, Tanrının suretinde, bir ide veya tür olup duyularla algılanamayan, sadece akıl tarafından kavranılabilinen, dişil-eril olmayan ölümsüz bir varlık" iken ikinci metinde kastedilen insan ise "duyularla algılanabilen, ruh-bedenden oluşan, kadın-erkek şeklinde bir ayrımı kabul eden ölümlü bir tabiata" sahiptir. İnsan, ruhu bakımından ölümsüz iken bedeni yönüyle ölümlü bir tabiata sahiptir. Bu yüzden insanlar semavi insan (Tanrısal kişilik) ve dünyevi insan (Tanrı kompleksi kişilik) şeklinde ikiye ayrılırlar.

Philo'ya göre semavi insan, Tanrının suretinde yaratılmış iken dünyevi insan, topraktan meydana getirilerek madde ile birleşmiştir. Nasıl ki

makrokozmos evren, ruh ve bedenden oluşuyor ise mikrokozmos olan insan da ruh ve bedenden müteşekkildir. Biri arketip olan ve diğeri de içimizde olan (akıl/ruh) iki Logos vardır ki bunlar, dünyayı yönetirler. Dünya söz konusu olduğunda sadece madde ile karşı karşıya olan içkin Logos, buradaki düzensizliği ve kaosu yönlendirirken; insanın durumunda hem madde hem de ruh ile karşı karşıya gelir. Bu nedenle insandaki rasyonel ve irrasyonel ruhlar arasındaki mücadele ortaya çıkar. Hatta Philo'ya göre rasyonel ruh, kendine ait olmayan ve fani bir yerde mahkum/esir haldedir. Rasyonel ruhun kontrolü altında olan beden, hem rasyonel akıl ile iletişime geçmekte zaafa düşer hem de bunun gerçekleşmesinin önündeki en önemli engeldir. Akıl ile yönlendirildiklerinde yardımcı olan istekler, hakikatte bizim gerçek düşmanlarımız olup çoğunlukla bizi acı ile haz arasında bağımlılığa sürüklerler. Philo, bu çerçevede insan bedenini, mezar olarak tanımlar ve insanın, kirli bir ev olan bedenden kurtulmasını salık verir. Hatta ona göre insan, tüm ömrü boyunca kendi içinde bir ceset taşır. Eğer insan bu bedenin arzu ve isteklerinden kurtulmayı başarırsa Tanrısal aklı ve evrensel yasaların ruhunu kendi ruhunda tıpkı 'yaratılmamış olanın' açık bir vizyonunu görebileceği gibi görecektir. Böyle bir aşamaya ulaşabilmek için insan kendi ruhunu da arındırıp saf bir hale dönüştürmesi gerekecektir. Çünkü ancak böyle bir ruh, her türlü Tanrı kompleksi ihtiraslarından arınıp Tanrıya giden yolu aramaya koyulur. Zira kötüyü iyiye, zulmü adalete, arzuları yüce hislere tercih eden Tanrı kompleksi kişiler, ruhlarını saflığa yönlendirmekte sıkıntı çekerler. Ruh bu ihtiraslardan arınmadıkça da bedenin esiri olacaktır.

Tanrı kompleksi ruhlarını ve doğalarını arındırıp Tanrısal lütfa erişen insanlar fani olan şeyleri terk etmek ve baki olan şeyler içinde süreklilik sağlamak için yaşarlar. Philo'ya göre "eğer kişi zihnini arındırır, Tanrısal gizemleri kabul edecek duruma getirir, bedenî arzularını kontrol edip Tanrının bilgisini elde ederse, bedenin ve diğer şeylerin verebileceği her türlü acıdan kurtulup Tanrısal hazza/huzura kavuşur". Bu nedenle semavi insanlar ilahi huzura erişmek için ilahi bilginin, öğrenmenin hararetli bir takipçisi olan kişiler iken dünyevi insanlar (Tanrı kompleksleri) ise arzularının kendini esir aldığı ve yön verdiği kişilerdir. Semavi insanlar akledilebilir dünyaya yönelip dünyevi/bedenî isteklere karşı koyup bunlara direnirken dünyevi insanlar ise hissedilebilir dünyaya yönelip bedeni istek ve ihtiraslara köle olup bu taleplere karşı dirençsizdirler.

Tanrı kompleksi kişiliği temsil eden dünyevi insanlar hissedilebilir dünyanın görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularının var olduğu

yerde şehvet, ihtiras, kibir, açgözlülük ve öfke şeklindeki arzuları, bedenî isteklerini ve ihtiyaçlarını tatmini için taleplerde bulunurlar. Bu arzulara kapılma, kişiyi kötü eylemlere iterken bunlara direnme erdemli işleri peşinden getirir. İnsanları, kendini tamamen Tanrıya veya insanlara adayanlar şeklinde ikiye ayıran Philo, bu ikisinin de erdemin yarısma ulaştıklarını ancak "asıl ve tam erdemin hem Tanrıyı hem de insanları sevmek" olduğunu söyler. O'na göre Tanrıya yaklaşma ve onu görme gayreti yönünden insanları genel anlamda üçe ayırmak mümkündür: Kendini geliştiren; Kamil olan ve Ahmak olan. Kendini geliştiren kişi, her ne kadar Tanrı ile üst bir ilişkiye sahip olmak istese de henüz bu mertebeye ulaşmamış ve kutsal ile kutsal olmayan bir yaşamın sınırındadır. Kamil kişiler de kendi içinde Tanrı ve onun güçlerine dair çok açık bilgi sahibi olmakla beraber açılmış olan yol üzerinde gelişmeler göstererek yürüyenler ve Nuh, İbrahim, Yakup gibi doğuştan Tanrı tarafından kutsanmış kişiler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ahmaklar ise tamamen yanlış ve boş bir hayat süren kişilerdir. Kişinin böyle anlamsız bir hayatın içine düşme nedenlerinden biri, kendi seçimiyle Tanrıdan ayrılmak istemesidir: "İnsan için en büyük ceza, insanın Tanrıyı terk etmesi değil Tanrının insanı terk etmesidir".

Tanrı kompleksi kavramını kullanmamasına rağmen Philo, insanların kendilerini "Tanrı gibi" görmesini "insanların kendi kendilerine tapınması" olarak ele alır. Philo, insanları sapkınlığa, helaka ve günaha sürükleyen asli unsurların başında "kişinin kendisine tapınmasını" görür. Bu sapkınlığı ise insanların başka insanlar ve idollere tapınmasını ve doğasındaki semavi boyutu bırakıp "şehvet, hırs, kibir, açgözlülük ve öfke şeklindeki arzularına, bedenî istek ve ihtiyaçlarına" tapınmasının takip ettiğini söyler. Bizim kişisel Tanrı kompleksi olarak incelediğimiz başlıkları o, "insanın kendindeki ruhsal yanına ihanet edip bedensel hazlar peşinde koşmak" olarak açıklar. Bu insanları dünyevi kişiler olarak tanımlayarak da Tanrı kompleksi alanını dinden ekonomiye, siyasetten bilgiye, köle edinmekten başka insanların hayatlarına hükmetme ihtirasına kadar geniş bir alan içinde analiz eder. Yaşadığı dönemin önemli iki özelliği olan siyasal ve dini çatışmalar ve entelektüel okulların görüş ayrılıkları Philo'yu bu üç alandaki Tanrı kompleksi açıklamalarına itmiştir. Bir kısmına yukarıda değinilen başta dinsel alandaki Tanrı kompleksi özellikleri olmak üzere özellikle siyaset ve bilginin doğurduğu kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynakları hususunda oldukça önemli veriler sunmaktadır.

Aslında entelektüel ve mistik bir kişilik olan Philo, her ne kadar siyaseti ve dini saf olmayan bir uğraş olarak görse de bazen zamanın ve mekanın

gerekleri onu her iki alanda da büyük tecrübe ve birikimlere yönlendirmiştir. Dini ve entelektüel saygınlığı ve Yahudileri temsil kabiliyeti nedeniyle Roma'ya giden delegelerin sözcüsü olarak görevler almıştır. Philo, siyaseti "sanatların sanatı" ve "bilimlerin bilimi" olarak tanımlamasına rağmen ondaki iktidar ihtiraslarını da insanın kendisine tapınması olarak bizim kişisel Tanrı kompleksi dediğimiz alan içinde analiz eder. Bilge insanların, politikaya girmesine taraf olan Philo, aşırı münzevi veya manastır hayatına karşı bir tutum içindedir. Çünkü "bu tür bir davranış içine giren insanların, gerçekte diğer insanlarla yaşarken de çok fazla erdeme sahip olmadıklarını, paraya karşı tutumlarının hiç de göründüğü gibi olmadığını ve onların, toplumsal işlerin yürütülmesinde görev almanın ne kadar önemli olduğunun farkında olmadıklarını" söyler. Philo'ya göre, tüm kötülüğüne rağmen siyaset içindeki ihtirasların doğurduğu kibrin yarattığı Tanrı olma arzusu (Tanrı kompleksi) ile dini ve ahlaki tevazu gösterilerinin yarattığı gizli Tanrılık iddiası (Tanrı kompleksi) kibri arasında çok büyük bir fark yoktur. O'na göre sahte bir dini tevazuun kibri altında insanlar "çok fazla erdeme sahip olmadıkları gibi paraya karşı tutumlarının hiç de göründüğü gibi olmadığını" ifade eder. Ayrıca kendilerinin sadece Tanrısal yükümlülükle bağlı olduğunu söyleyenlerin, ilk olarak insani vazifelerini yerine getirmeleri gerektiğini belirtir.

Philo, kendini tefekküre adadığı zamanlarda bile kendini dini ve siyasi bir takım meselelerle ilgilenmek zorunda bulduğu için her iki alanda da "aşırılıkların insanların dini ve ahlaki değerlerini nasıl yok ettiğini müşahede ederek itidalli bir orta yol üzerinde" durur. Bu nedenle Philo, bir taraftan mistik ve felsefî düşünce içinde bulunmaktan hoşnut olup her türlü maddi ve sosyal yaşamı öteleyen bir kişi iken öte yandan hayatın içinden kaçmanın bir anlamda korkaklık ve ikiyüzlülük olduğunu söyleyen bir şahsiyettir. Bu itidalli/dengeli hayat görüşünün gerekçelerini delillendirdiği örnek şahsiyet ise "hem dini hem de siyasi bir denge abidesi olan Yusuf'tur".

Yusuf peygamber, gençlik yıllarında babasının aşırı sevgisi ile şımararak kişisel Tanrı kompleksi kibrin esiri olmuş, bu kibir ile kardeşleri üzerinde tahakküm kurmaya ve onları aşağılamaya çalışmış ve herkese ne yapması gerektiğine dair hükümran ve buyurgan bir dil ile büyümüş bir kişi iken Tanrı onu başta kardeşleri olmak üzere kölesi olduğu çeşitli zorba efendiler ile terbiye etmiş ve ondaki bu Tanrı kompleksi doğayı semavi erdemlerle terbiye ederek temizlemiştir. "Yusuf, manevi ve bedeni arzuların kendisinde sürekli çatıştığı bir örnek insan prototipi olarak da sonunda kendini maddi kötülüklerden arındırarak manevi erdemlere kendini ada-

mış bir kişilik" olarak büyük bir değere ulaşmıştır. Yusuf, tüm insanlar için insanın ikili çatışma doğasının, Tanrı kompleksi ihtirasların içsavaş mücadelelerinin ve zorlu arınma sürecinin temel yasalarını öğrenmek açısmdan büyük bir örnektir. Çünkü "Yusuf, bir taraftan mistik bir yöne sahipken öte yandan siyasi liderlik görevi uhdesine düştüğünde bunu da yerine getirip insanları iyiliğe yönlendiren bir kişidir". Yusuf un "Mısırlılara köle olarak satılması göstermektedir ki hükümdar ve yöneticiler kendi halklarınm kölesi" ve hizmetkârı olmak zorundadırlar. Eğer insan tüm Tanrı komplekslerinden arınarak Yusuf gibi "Tanrının adamı" olmaya yönelirse "mistik ve felsefi olgunluğun kapıları, bir taraftan mistik ve felsefi anlamda kendini gerçekleştiren, ancak burada durmayıp tıpkı Platon'un mağara benzetmesinde olduğu gibi mağaraya geri dönüp içeridekilere de yardım eden kişilere açılır". Philo'nun devlet adamı olarak tanımladığı "Yusuf, kral ile vatandaş arasında bir konuma sahip olup ikisine de hizmet etmektedir". Yusuf'un en önemli özelliği hem ruhunu hem de bedenini denge içinde tutup yönetmesini sağlayan "itidal ve iffete sahip" olması ve kötülerle mücadele etmek yerine "kötülükleri yok etmek, defetmek için savaşım vermesidir". Bu erdemlerin niteliği sayesinde hapishane, oradaki tüm kötülük yapan suçlu mahkumlar için bile "kötülükten iyiliğe dönüşüm mekanı" haline gelmiştir. O, sadece ideal bir "Tanrı adamı" değil aynı zamanda Tanrı komplekslerinden arınmış mükemmel bir insan, mükemmel bir devlet adamı ve "ideal bir kral prototipidir". O, "Tanrı komplekslerinin" her yeri kapladığı bir zamanda "Tanrıları" bırakıp "kompleksleri" yok etmeye yönelmiş bir erdem abidesidir.

İnsanların en fazla, en yaygın ve en yoğun şekilde kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ihtiraslarını tatmin edip kendilerine tapındıkları ve kendilerine tapmılmasını istedikleri alan olan siyaset Philo için de önemli bir düşünce ve eylem analiz dünyası olmuştur. Philo'ya göre siyasetin amacı halkın hem semavi hem de dünyevi mutluluğunu, barışını ve refahını sağlamaktır. Bu nedenle yöneticiler tüm insanlarm evrensel olarak bir babanın çocukları olarak kardeş ve eşit olduğunu unutup insanlar üzerinde onlarm özgürlüğünü, eşitliğini ve kardeşliğini bozacak yasalar ile yönetirse kendine tapan bir "Tanrı gibi" (Tanrı kompleksi) olur ve adaletin değil zulmün kaynağına dönüşür. Philo'ya göre yöneticilerin görevi, Tanrının tüm kullarını bir ve eşit tutup "barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak", başta Yahudiler olmak üzere "tüm toplulukların dini özgürlüklerini garanti altına almak" ve her ulusun kendi "kutsal, geleneksel ve yaşayan yasaları ile kendini yönetmesine müdahale etmemek" ilkelerine uymaktır.

Bu bağlamda en temelde Tanrısal/ilahi ve insani/dünyevi olmak üzere iki türlü krallıktan bahseden Philo'ya göre "Tanrısal krallık, görünmez, akledilebilir ve Tanrının, yönetici ve Kral olduğu bir yerdir. Tanrının Logos'u, insanların ulaşıp görebileceği ve iletişime geçebileceği bir parçası olarak insanların içinde bulunduğu yerin kralıdır. Bu yönetici Logos, tüm insanların ruhlarına yerleşiktir. Nitekim bilge olan ruhun içinde kendinden de bir parça bulunur. Başka bir deyişle, bilge olan ruh, Tanrısal Logos'tan bir parçaya sahiptir. İnsanlarm ruhları, Tanrısal logosa benzer ve onunla birlikteliği vardır. Tanrı evrenin kralı olduğu gibi, içimizdeki Tanrının Logosu da bizim kralımızdır ve duyular, bu kralın koruyucularıdır. O halde Logos, insanın arzularını ve duyularını da kapsayacak şekilde bedenin hakiki kralıdır. Logos, ruha, beden ve arzuları üzerinde hakimiyet verip onu kral tayin edebilir. Ancak en baştan beri kral olan bu hükümdar, eğitilmemiş ruhlar tarafından idrak edilemeyebilir. Her ne zaman bilgelik, cesaret, adalet ve itidal erdemleri, insanın ruhu tarafından elde edilirse, işte bu kişi kral olur. Bu dört erdeme sahip bilge, insanlar tarafından değil Tanrı tarafından kral ilan edilir. Bu yönetim aynı zamanda Tanrısal krallığı da ifade eder".

Philo'ya göre dünyevi/insani krallık (Tanrı kompleksi krallığı) "yani bedenin arzu ve istekleri, bu akledilebilir Tanrısal krallığı ele geçirmek ister. Kral olan bir kişi, kendini yönetmeyi öğrenmelidir. Bu da ancak duyularının ve arzularının (Tanrı kompleksi doğaların ve ihtirasların) mahkumiyetinden kurtulmakla elde edilebilir. Tanrının krallığına doğru olan yol çok dik bir yokuş olup bu yolu, Logos insanlar için düzleştirir/kolaylaştırır. Tanrının krallığına giden bu yol, Tanrıyı kavramaya ve bilmeye ileten Tanrısal bilgeliktir. Ruhların Tanrıya ulaşmasının tek yolu budur. Bilgelik ile ruhlar, evrenin yöneticisi 'Büyük Kral'a doğru yükselir. Tüm bireysel hükümetler ve imparatorluklar var olacak ve yok olacaktır. Fakat Logos, ahenkli bir şekilde kozmik bir düzeni yani demokrasiyi kurmak için çalışmaktadır".

Philo'ya göre "biri iyi diğeri kötü olmak üzere iki tür şehir/devlet vardır. Eşitliği öven ve uygulayan bir anayasaya sahip ve yasa ile adaletin geçerli olduğu bir şehir Tanrı için övgü kaynağı iyi şehirdir. Kötü şehir ise bu yasayı bozan, eşitsizliğin övüldüğü, adaletsizlik ve kanunsuzluğun hükümferma olduğu güruhun yönetim (ochlocracy) yeridir. Birçok insanın kader/talih (tyche) diye isimlendirdiği Logos, dairesel bir şekilde hareket etmektedir. Bu sürekli akışında şehir şehir, millet millet, ülke ülke yayılmaktadır. Onlarm bir zamanlar yaptıklarına şimdi biz sahibiz. Sadece geçici süreliğine o sahibini değiştiriyor. Tüm dünya (oikoumene), tek bir devlet (polis) olmalı ve yasamanın en güzeli olan Demokrasiyi tatmalıdır".

Philo'ya göre kul kompleksleri içinde insanları kula kul olmaktan koruyan tek yönetim biçimi demokrasidir. Çünkü "Demokrasi, herkese özgürlüklerinin ve herkese haklarının verildiği bir yönetim şeklini ifade etmektedir. O yönetim ideal bir devlet olarak eşitliğin kozmik değerine dayanır. Bu kozmik değer ile yaşayan yönetim ve yönetilen insanlar Tanrı, erdem ve insan sevgisini talep ederler. Buna göre Tanrı sevgisi, insanı, entelektüel ve felsefî kazanıma; erdem sevgisi, kişisel erdeme ve insan sevgisi de yardımseverlik, eşitlik ve sözlü bir yasamaya dahi ihtiyaç duymayan dostluğa götürür. Aksi bir şekilde bu değerlerden lütuf almamış olanların yani 'ochlocracy' yönetiminin yani cahil ve ahlaksız kalabalıkların veya sevgisiz güruhun yönetimi erdemden habersiz, Tanrısal bilgelikle ilgilenmeyen ve aklın değil arzu ve ihtirasların peşinde koşan bir yönetim olacaktır". Çünkü Philo'ya göre çoğunluğun görüşünün doğru yani tabiata uygun olduğu anlamına gelmediğini; bunun hiçbir standardı olmayan ve herhangi bir kanunla kendini bağlamayan bir yönelim olabileceğini yani bizim kavramsal dizgemizle kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksine yol açabileceğini de belirtir. Philo'nun bu yönetim şeklinin yanında kişisel Tanrı kompleksi ile kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin bir bedende bütünleştiği diktatörlük (tyranny) denilen yönetim biçimine de karşı olduğu görülür. Nitekim bu hususta "elindeki güç ve otorite ile yönettiği insanları yaralayan ve zarar veren kimseleri, yönetici değil düşman" diye tanımlar. Tanrı kompleksi de tam da budur.

Philo'ya göre yeryüzünde de ilahi kutsal devleti kurmak için yapılması gereken tek şey Tanrının kutsal yasalarına ve tabiat yasalarına uygun geleneksel ve yaşayan yasaların en mükemmeli olan Musa'nın yasalarını yönetimde ölçü ve örnek almaktır. Çünkü "Tanrı insanlara böyle bir yasa göndermekle onlara dair merhametini göstermektedir. Fakat insanların bir takım hırsları yüzünden bu merhamet, işler hale gelememekte" her yerde adalet yerine zulüm, merhamet yerine zorbalık ve sadakat yerine de ihanetler kol gezmektedir. Musa, yeryüzü krallığındaki en büyük yasa koyucu baba olarak da örnek alınması gereken "Bilge Kral"dır. "Musa, insanların seçimlerindeki Tanrısal onayla Yahudilere krallık etmiştir ve krallığı, yaşamı süresince devam etmiştir. Musa, diğer krallar gibi para veya zorbalıkla kraliyete geçmemiş, yeme-içme ve hatta giyiminde orta bir yol takip etmiş, köle, çiftlik, mal-mülk edinmemiştir. İnsanların peşinden koştuğu zenginlik yerine Tanrı ona, yerin, denizin, nehirlerin ve bunları oluşturan tüm elementlerin zenginliğini bahşetmiştir". Musa, dünyevi ihtiraslarla Tanrı komplekslerine tutulup tekebbür içinde tahakkümü esas alan "dünyevi krallar gibi zenginlik, güç ve askeri iktidar peşinde koşmanın aksine

tek dayanağı ve amacı erdem ve adalet" olan bir düzen kurmaya çalışmıştır. Philo, "insanları, yasaya göre yargılamak", "küçük meselelerde yerine bakacak kişiler atamak", "insanların yararını gözeterek onları yönetme ve adil bir şekilde yargılamak", "şüpheli durumlarda yasal otoritelere saygı göstermek" şeklinde kralın başlıca görevlerini de belirtir. Philo, adil yönetimi "savaşın olmadığı, insanların, derin tefekkürü ve huzuru hissettikleri bir yer" olarak tanımlar. Ona göre bu yerin coğrafi sınırlarla çevrili olması yerine "tüm insanların eşit vatandaşlığına ve kardeşliğine dayanan evrensel bir kent olması" daha uygundur. Philo'ya göre "dünya bir megapolistir ve tek bir yasaya yani Tanrı tarafından konulmuş tabiatın yasasına bağlıdır". Bu yüzden "Adem, yalnızca ilk insan değil aynı zamanda evrensel yasaya uygun hareket etmesi dolayısıyla ilk evren vatandaşıdır".

Philo, Tanrının ilahi devleti yerine kurulan dünyevi devletlerin (evrensel Tanrı kompleksleri) de Tanrı tarafından kurulduğuna izin verildiğini, insanların günahları ve suçları nedeniyle Tanrının o insanları terbiye etmek için cezalandırmak amacıyla o yönetimlere göz yumduğunu söyler. Ama eğer o yönetimlerin ve despot, diktatör, tiran ve zalim krallarının/yöneticilerinin "haddi aşarak Tanrı gibi yeryüzünde yasa koyup uygulamaya yöneldiklerinde yine Tanrı tarafından yok edileceğini" de belirtir. Philo'nun "haddi aşmak" ifadesindeki kastının Tanrı kompleksi olduğu verdiği Firavun ve kendi döneminin tiranı olan Caligula örneklerinden anlaşılmaktadır. Philo'nun hem kişisel hem kolektif hem de evrensel Tanrı kompleksi örnekliğinde en fazla üzerinde durduğu iki unsurdan biri Roma iken diğeri de dönemin Roma imparatoru Caligula'dır. Evrensel Tanrı kompleksi bağlamında Philo'nun yukarıda ifade edilen tüm değerlendirmeleri zaten Roma üzerinedir. Kişisel Tanrı kompleksinin tekebbür içinde tahakküme yönelen siyasi kişiliği ise Caligula'dır.

Caligula, halkın "bebeğimiz" ve "yıldızımız" selamlamaları arasında Roma'ya girerek İmparator olan ama zalim yönetimi sonucunda öldürülünce de yine halkın "lanetleri" ve "küfürleri" ile yok edilen bir kraldır. Bu yüzden Philo, Caligula'nın ilk yedi aylık yönetimini tamamen mutluluk dolu olarak tasvir eder. İlk zamanlarında, politik bir doğası olmasına rağmen cömert ruhlu, alçak gönüllü ve iyilik dolu olmasına rağmen daha sonrasında çeşitli gerekçe iddiaları ile zalim bir tirana dönüşmüştür. Philo, İmparator olduktan sonra Caligula'nın oldukça sık banyo yapması, çok içmesi ve cinsel sapkınlığa düşmesi nedeniyle virüs kaptığını da iddia eder. Ona göre, bu hastalık yüzünden bütün imparatorluk çok üzülmüş ve Caligula'nın ıstırabına ortak olmuştu. Philo'ya göre bu hastalık Caligula'yı

tamamen esir aldığı için bu durum onun saltanatının dönüm noktası olmuştur. O'na göre Caligula "bu hastalığından bir şehvet canavarı ve şeytani bir zalim olarak çıkmıştır". Bundan sonra Caligula konsülleri senatoya danışmadan görevden uzaklaştırmış ya da yeniden yerleştirmiş, en fazla parayı verini atamış ve birkaç senatörü arabasının yanında resmi kıyafetleriyle koşmaya zorlayarak halkın önünde küçük düşürmüştür. Bu noktada hayatının akışı, Romalılarca "bebeğimiz" ve "yıldızımız" diye selamlanan genç bir adamdan despot bir tirana doğru dikkat çekici biçimde değişir. Caligula'nın dinle ilgili politikalardaki uygulamaları seleflerinden sert biçimde ayrılır. Augustus zamanında, özellikle İmparatorluğun batısında, "Tanrılaştırılmış imparator kültü" oluşturularak teşvik edildi ve genellikle yeni kurulan bir Roma kolonisinde oluşturulan ilk yapılanma oldu. Bu kültler ve ruhları halk tarafından kutsal kabul edildi. Caligula bu lidere tapınma kültünü hayal edilemeyecek bir noktaya taşımıştır. Roma Forumu'ndaki Castor ve Pollux Tapmağı doğrudan Palatina'daki İmparatorluk konutuyla bağlantılıydı ve Caligula'nın kendisine adanmıştı. Burada Tanrılar gibi giyinir ve kendisini bir tanrı gibi takdim eder, ardından dalkavukça yöntemlerle huzurunda bulunanların kendisini benimseyerek onaylamalarını talep ederdi. "Tanrılaştırılmış İmparator Kültü"nün doğası, imparatorun çevresindeki ruha saygı gösterilmesinden doğrudan Caligula'nın kendisine tapınılmasına doğru değişti. Bunun gibi, Caligula'nın politikaları, sadece külte bağlı uygulamalara değil İmparatorluğun tamamındaki dinsel uygulamalara da etki etti. Heykellerin başları, birçok kadın heykeli de dahil, Caligula'nın başıyla yer değiştirdi ve Caligula bu tanrılara Hellenistik yönetici kültüne benzer şekilde ibadet edilmesini emretti.

Philo'nun da şahitliğinde İskenderiye'de 40 yılında bu kez Yahudiler ve Yunanlılar arasında bir karışıklık çıktı. Yahudiler İmparatora saygı göstermemekle suçlandılar. Caligula'ya bir sunak dikilmesine kızan Yahudiler onu yıktılar. Bu duruma sinirlenen Caligula, Kudüs Tapınağı'na kendisinin bir heykelinin dikilmesini emretti. Caligula hakkında ifade edilen diğer iddialar arasında; aşırı zalimliği; işkenceden zevk alması; çoklu ve alışılmamış cinsel sapkınlıkları; gelenek ve Senatoya karşı olan saygısızlığı; üç kız kardeşiyle olan ensest ilişkileri; zevk alemlerinde yüksek dereceden Senato üyelerinin eşlerini en yüksek teklifi verenlere satması; gece güneşin doğmasını emrederek sarayının koridorlarında dolaşma alışkanlığı; atı İncitatus'u bir rahip olarak adlandırıp yaşaması için içinde mermer bir ahır, altından bir yemlik bulunan bir ev ve mücevherlerle süslü gerdanlık takması ve sonra atını Senato'ya konsül olarak ataması; sarayında bir genelev açması; arenada aslan ve kaplanlarla dövüşmek için yeterli suçlu kalmamışsa bazı

izleyicileri arenaya attırması; insanları hissedebilecekleri çok sayıda küçük yaralar açarak öldürmesi; tahıl ambarlarını kapatarak yurttaşlarını açlığa mahkûm etmesi; yemek yerken idam seyretme hobisi; kendisini yaşayan tanrı olarak nitelendirmesi; kendisine yukarıdan bakılmasını suç ilan edip şiddetle cezalandırması; kendisi kel olduğu için saçı olanları cezalandırması; aşırı hedonistik (hazcı) davranışlara yönelmesi sayılabilir. Fakat onun Tanrı kompleksi kişiliğinin doruk noktası kendisine hayat felsefesi yaptığı şu sözüdür: "korktukları sürece bırakın benden nefret etsinler".

Philo'ya göre Caligula, "kendi aklının ve iradesinin idaresini ruhunun değil bedeninin istek ve ihtiraslarının ele geçirdiği hasta ruhlu bir kişi ve kişiliktir". Yönetiminde sadece Yahudilerin değil tüm insanların zulüm, şiddet ve ihanet gördüğü zalim bir Tanrı kompleksi örneği olan Caligula, halkı üzerinde sürekli korku ve terör estiren bir dönem Firavun'udur. Philo'nun dönemi, imparator Caligula'nın kendisinin Tanrı addedilmesini ve heykelinin Yahudi tapınakları olan sinagoglar dahil her yere dikilmesini emrettiği yıllara tekabül eder. Caligula'nın dönemi insanların barış yerine savaş, kardeşlik yerine düşmanlık ve merhamet yerine zulüm gördekleri sürekli bir kargaşa ve kaos dönemidir. Bu nedenlerden dolayı tam bir Tanrı kompleksi kişilik örneği sergileyen Caligula, Philo'ya göre "kibirli olup kendisinin Tanrı olduğunu düşünmekle kalmaz aynı zamanda bunu dillendiren de biridir". Zaten Philo'ya göre Caligula'nın "haddi aşıp" artık insanların değil bizzat "Tanrının muhataplık ve iktidar hukuku alanına geçmesinin" nedeni de bu "kibri ve kibrinin doğurduğu kendisini Tanrı ilan etmesi ve bunu da insanlara yasalarla ve terörle zorla kabul ettirmeye çalışmasıdır".

Philo, Mısır'da yaşadıkları problemlerle ilgili Caligula ile konuşmaya Roma'ya gittiğinde Caligula'nını nasıl "Firavunlaştığını" gözlemiştir. Philo, "altında Jüpiter/Zeus yazan kendisinin büyük bir heykelinin tapınağın en kutsal bölümüne dikileceğine dair haberi aldıklarında haberi getiren kişinin üzüntüsüne, duyduklarında donakalıp uzun bir süre hareket edemediklerine, dizlerinin bağının çözülüp yere yığılacak gibi ve hatta bu uğurda binlerce kez ölmeye hazır olduklarına dair yaşadıkları psikolojik buhranı" aktarır. Fakat Philo, zorba ve zalim tiranların "Tanrı gibi" davranarak Tanrı kompleksi alanına geçmesinin Tanrıya ait işlerden olduğunu söyleyerek tarihin ve siyasetin aslında Tanrı ile Tanrı gibiler (Tanrı kompleksleri) arasındaki iktidar savaşı olduğunu da ilan etmiş olur. Philo, karşılaştıkları aşağılama, zulüm ve sürgünlerden korkan Yahudilere de bu "haddi aşmak" sınırını ve ilahi yasasını sürekli hatırlatır: "korkmayın! O zalim tiranın sözleri, yasaları ve yönetimi çok kötü gibi görünse de o artık Tanrıya karşı bir

vaziyet almış" ve insanlarm iktidar ve müdahale alanından (insan hukuku) çıkıp Tanrının konusu/sorunu/alanı/muhatabı (Tanrı hukuku) olmuştur. Çünkü tarih Tanrı ve Tanrı gibilerin savaş arenasıdır ve sonuçta kazanan her zaman "gerçek" olandır. Fakat Philo Tanrı kompleksi kişiliği yaratan unsurun tek başına o liderlerin kendilerine tapınma kibri olmadığını aynı zamanda ve daha önemlice olarak da "insanlarm insanlara tapınma" hastalığı yani kul kompleksi olduğunu savunur.

Philo'ya göre insanları kibir ile dünyevi iktidarlar peşinde koşmaya kaynaklık eden sebeplerden birisi de kutsal yasada belirtilen insanların "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaklarını" kendilerine inandıran bilgi tekebbürüdür. İnsanların hayatını dini tefekkür, aktif yaşam ve haz peşinde koşmak olarak üç yolu olduğunu savunan Philo, "bu yolların en iyisinin, en mükemmelinin dini tefekkür yolu" olduğunu söyler. Fakat bu yol eğer kişiyi kendisini diğer insanlardan üstün gören bir dini, ahlaki ve enteletüel kibre (entelektüel elitizm) dönüşürse en tehlikeli yola da gidebilir. Tanrının üzerinde en çok durduğu insanlardaki günaha ve suça iten sebebin de bu bilgiye dayalı üstünlük kibri ve ondan kaynaklanan toplumsal haset hastalığı olduğunu belirtir. Tanrı kompleksine götüren bilgi kibrinin basamaklarını da kendi tecrübesinden örnekler vererek açıklar: "Bir zamanlar kendimi felsefeye ve dünya ile onun içindeki şeyler üzerinde tefekkür etmeye adamıştım. Entelektüel sezginin, mükemmel, arzulanan ve kutsal meyvelerini hasat ettim. Durmaksızın beslendiğim Tanrısal ilham ve doktrinlerin içinde yaşıyordum. Hiçbir aşağı ve basit düşünce içine girmedim. Şöhretin, zenginliğin veya bedensel zevklerin peşinde yuvarlanmadım. Ruhun kesin bir ilhamıyla kendimi yukarıda görüyordum. Güneşin ve aym bulunduğu yerde ikamet edip tüm gök ve evrenle birleşmiş durumdaydım. İşte o zaman yukarıdan, gökten aşağıya doğru bakıyordum. Aklımm gözü, gözetleme kulesinden etrafı süzüyordu. Dünyadaki her şeyin anlatılamaz tefekkürünü görüyordum. İnsana saldıran her türlü kötü şeyden kendimi kurtardığım için mutluluk içindeydim. Ne yazık ki kötülüklerin en iğrenci olan haset beni bekliyordu ve beni toplumsal politikayı korumak gibi uçsuz bucaksız bir denizin içine attı". Tanrı kompleksinin kaynağı olan ihtiras ve haset tüm erdemleri silip süpürdü.

Philo, insanın, sonsuz yükseklik olan ilahi/kutsal/ruhsal kişilikten sonsuz alçaklığa yani dünyevi/bedeni/duygusal kişiliğe yaptığı sürekli bir "düşüşün dramasının" (Tanrı kompleksi süreçlerinin) çözüm kaynaklarını da yine kutsal kitap Tevrat'tan alıntılarla yapar. İnsanm kendisini bu "düşüşün dramasından" kurtarması için insanın kendini geliştirip Tanrı ile

bir olmasının gerektiğini savunan Philo, insanın ruhunda bir tohum olarak Tanrısal Logos'a sahip olduğunu ve bunun da bir topraktaki tohum gibi beslenmesi gerektiğini vurgular. Tanrısal bilgiye sahip olan ruhun, bir tohum gibi beslenmesi ve büyütülmesi gerekir. Aksi halde insan ruhundaki diğer tohum olan Tanrı kompleksi beslenip büyüyecektir. Mısır'dan çıkmış olan İsrailoğullarının çölde "mann" (bir çeşit yemek) ile beslenmelerini alegorik bir şekilde yorumlayan Philo, "mann'ın Tanrıdan gelen ebedi bilgiyi ifade ettiğini söyler. Logos'u, Tanrısal bilgeliğin kaynağı olarak gören Philo'ya göre insan eğer maddi dünyadaki besinlerini kısar ise bu kaynaktan pırıl pırıl ve çok temiz bir besinin, onun ruhuna doğru aktığını görecektir. O'nun düşüncesinde Logos, sadece bir kaynak/memba olmayıp Tanrıyı seven ruhların büyümesini sağlayan leziz ve taze doktrinlerin aktığı bir nehirdir. Zira Logos, tamamen bilgelikle dolu olup bu dünyanın değil Tanrının nehridir. Tanrısal Logos, tıpkı bir nehir gibi göğe ait filizleri sulamak için aşağıya doğru akar. İnsanların ruhuna sadece Tanrı, erdemleri ekebilir. Bu bakımdan Tanrı, hem kurtarıcı, hem de ruhun besleyicisi ve zenginleştiricisidir. Rasyonel ruhun, verimli topraǧma umut tohumunu eken O'dur. Ruhun beslenmesi için de gökten üzerimize yağmur yağar. İnsanın ruhu, tohumunu Tanrının ektiği ve lütfu sayesinde aralıksız sağanak şeklindeki yağmurun yağması ile büyüyen bir bitki gibidir. Philo'ya göre Akıl/Logos ile bilgeliğin/Sophia birleşmesi Tanrı-evren-insan ilişkisi ve ruhun kurtuluşunu da içine alacak şekilde geniştir. 'Evrenin Babası' olan Tanrının, bilgeliği arayan herkesi beslediğinden bahseder.

Bilginin, insanın sahip olduğu en önemli güç olduğunu düşünen Philo, sadece bilmenin kişi için çok fazla bir anlam ifade etmediğini savunarak teorinin pratiğe geçirilmesinin gerektiğini dile getirir. Philo, erdemin asla âtıl duramayacağını düşünür. Ayrıca harici, bedeni ve ruhi iyiliğin birliğinin ve dengesinin hakiki mutluluğu getireceğini düşünen Philo, erdemlerin ayrı ayrı değil, bir araya geldiğinde bir anlam ifade edeceğini Yusuf peygamber üzerinden delillendirir. Tam ve mutlak bir mutluluk için haricî, bedenî ve ruhî iyiliğin üçünün birlikteliği gereklidir. Philo, "sağduyu, cesaret ve itidal" olarak açıkladığı erdemlerin evrensel ve mutlak ilke olan "adalet" yasasmın kaynakları olduğunu belirtir. "Adalet ile ilgili ne söylenirse söylensin onun her türlü övgünün üstünde" olduğunu belirten Philo, "adaletin annesinin eşitlik" olduğunu da savunur. Eşitlik, kapatılamaz bir ışık olup eşitsizlik de karanlığın kaynağıdır. İtidal ilkesi de Philo için çok önemlidir. Çünkü ona göre erdem, ne tam olarak sağa ne de tam olarak sola gitmek olmayıp bunların arasmda orta bir yolu takip etmek yani dengeyi ve uyumu sağlamaktır.

Philo'ya göre dindarlık veya kutsallık ise erdemlerin kraliçesidir. Dindarlığın "ikiz kardeşi" ise merhamet/hakkaniyet yani "insanlara karşı iyi niyet beslemektir". İnsanlar kendilerini "Tanrı gibi" yapacak Tanrı kompleksleri kaynakları olan kibir, haset, kin, düşmanlık, zevk, insanlara, servete ve paraya tapınma gibi bedensel tutkularını ve dünyevi ihtiraslarını kökten imha etmedikçe düşüşün dramasından asla kurtulamaz. İnsanları bu günah ve suç düşüşünden kurtaracak en asli erdem ise Logosa benzerliği nedeniyle "merhamet" ahlakıdır. Merhamet ise "Zekeriya Kitabında geçtiği üzere insanlara sevgi ve sevecenlik göstermek ve başka bir insana kötülük yapmaktan nefret etmek" davranışlarıdır: "Musa, Datan ile Aviram'a kızdığında onlara karşı öfkeyle hiçbir şey yapmadı, ama akıl yoluyla öfkesini denetim altına aldı". Philo'ya göre insanları öteki "insanlara kibir ile kötülük yapmak yerine merhamet ile sevgiye itecek tek gerçeklik Tanrıya inançtır". Tanrıya inanç, "bir ve mutlak iyilik olup hayatın tesellisi, aydınlık umutların tamamlanması, illetlerin kalkması, iyiliklerin hasadı, ızdırabın yokluğu, kutsallığın bulunuşu, mutluluğun mirası ve ruhun birçok yönden düzelmesi" ile insanların kötü doğalarından arınmalarıdır. Philo'ya göre "sağduyu, adalet, cesaret ve itidal" ahlakî erdemler iken "bilgelik ve kutsallık" ise aklî erdemlerdir. Philo, bunların bütünlüğünden oluşan hakiki erdeme, tabiat, öğretim ve pratik aracılığıyla gidilebilineceğini, bunlardan birinin eksikliği ise arzu edilen erdeme ulaşamamayı beraberinde getireceğini belirtir.

Philo'ya göre yaratılmış olan dünya ile akledilebilir dünya arasmda ikili bir doğaya (dilemma) sahip olan "insanın en temel amacı Tanrıya benzemek" olmalıdır. Tanrıya benzemek, doğru, kutsal ve bilge olmak demektir. Bu duruma ancak Tanrıyı aramak ve olabildiği kadarıyla O'nunla ilgili bilgi edinmekle ulaşılır. O'na göre İbrahim, Tanrıya inandığı için O'na yaklaşabilmiştir. Erdemli davranmak ve günah işlememek Tanrıya benzemenin asli anahtarlarındandır. Tüm bu Tanrısal inancın özünde de "başka insanlara tapınmak olan gösteriş ve kibir ile değil dürüstlük, samimiyet ve tevazu ile ibadetleri yerine getirmek ahlakı vardır": "Ey benim iyi insanım! Sunağa kurban edilmek üzere yüzlerce hayvan getirsen de Tanrı memnun olmaz. Çünkü O, her şeye sahip ve hiçbir şeye ihtiyaç hissetmez. Fakat O, zihninden Tanrıyı seven, kutsallığı yaşayan ve arpa, çörek gibi en ucuz şeyleri getiren kişilerin sunularından mutlu olur. Hatta mükemmel bir erdem ile gelip kendilerinden başka hiçbir şey getirmeseler, onlar tüm kurbanların en üstününü getirmiş olup Tanrıyı ilahilerle ve şükranlarla överler. Birinciler, Tanrıyı söz ile överken ikinciler bunu herhangi bir organa veya sese ihtiyaç hissetmeden yaparlar. Haykırışlarını ve dualarını, sadece ruhlarıyla icra ederler ve bu yalnız akıl tarafından algılanır. Bazı kişiler, öküz kurban

etmeyi, dindarlık sayarlar. Onlar çaldıkları, birtakım yalanlarla elde ettikleri veya talan ettikleri şeylerden bir pay ayırıyorlar. Zavallı sefiller! Onlar, tecavüz ettikleri şeylerin acısından kurtulmak için bir şey satın aldıklarını zannediyorlar. Bu suçlu akıllar, günde yüz öküz kesseler de reddedileceklerdir. Çünkü Tanrının mahkemesi, rüşvetle ayartılamaz", onun adaleti hiçbir şey karşılığında satın alınamaz.

Philo, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olarak ifade ettiğimiz dini, mezhebi, etnik, ulusal, cemaatsel, siyasi, kültürel, ekonomik hegemonya tekebbürü üzerinden tahakküm kurmayı da adalet ve merhamet değerleri kapsamında insanlığın eşitlik ve kardeşlik hukukuna aykırı bulur. Evrensel kardeşliği ve evrensel devleti tüm insanların eşitliği ve kardeşliği üzerinden yorumlayan Philo'ya göre insanlar arasmda "organik bağlardan daha çok manevi bağlar önemlidir". Çünkü Philo'ya göre "Tanrı, özgürlüğün, sadakatin, iyilik ve konuk severliğin, ona nida edenlerin ve misafirlerin Tanrısıdır". Philo, Tevrat'taki "yerli/İsrailli ve yabancı herkes için tek bir yasanız olacak", "yabancıları seveceksiniz", "ülkenizde sizinle birlikte yaşayan bir yabancıya kötü davranmayın" ayetlerinden yola çıkarak insanların ortak erdemler üzerinden "Tanrısal bir ulus" kurabileceğini savunur. O'na göre "tüm Yahudiler, bu değerlere ve kutsal yasalara yönelen insanları akrabaları, arkadaşları gibi sevmelidir". Bu bağlamda tüm insanlar da her türlü kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin kaynağı olan kategorik ayrım ve farklılıklardan aynı şekilde kendilerini, kolektivitelerini ve devletlerini de arındırmalıdırlar. Çünkü "Yahudilik dahil tüm kategorik ayrımların/farklılıkların siyasi ruhu/özü, soya bağlı olmayıp Tanrısal ilhamın maneviyatına dayanır". Bu nedenle de Philo "tüm insanların özgür olarak tüm haklara adil ve eşit bir şekilde sahip olmaları gerektiğini" savunur.

Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin mutlak doğruluk tekebbürü üzerinden yerel ve evrensel tahakküm düzenlerini ilahi eşitlik anlayışıyla reddeden Philo'ya göre "bu evrenesel kutsal yasa değerlerinden uzaklaşıp da manevi miraslarını ve doğru dinlerini terk eden, Tanrıyı bırakıp dünyevi tanrılara taparak sapık ve yanlış yolları takip etmeye yönelen, kutsal yasaları terk eden, kutsal yasaları çiğneyenler, ahitlerine sadık kalmayanlar ise Levililer'de anlatılan hüzün ve acılı bir yaşama, kıtlığa, düşmanının altında ezilmeye, hastalığa, gururunun kırılmasına, kılıç ve topraklarının ıssız kalmasına" mahkum olurlar. Ayrıca Philo, "Kutsal Yasaları terk etmek; putperestlerle hukuk geliştirmek; toplumsal, siyasal, ekonomik bir takım zenginliklere ve imkanlara kavuşmak için kadim kutsal mirasa ihanet etmek; en küçük bir güç, refah ve bolluğa kavuşunca zayıf insanlara

aşağılayıcı ve küstahça davranmak ve onları ayak takımı, baş belası olarak küçümsemek; içinde doğmuş oldukları geleneklerini, halklarını, akrabalarını, arkadaşlarını ve yasaları küçük görmek ve geleneğin tüm hatırasını unutup farklı bir yaşam stili oluşturmak; entelektüel bilgi kibrine kapılmak ve güce ve güçlülere yaranmak için bilgiyi/hakikati bozmak/değiştirmek; bilginin kibri ile Kutsal Yasa'yı fütursuzca eleştirmek" gibi fiiller de insanları hep beraber helaka/düşüşe/boğulmaya götüren günahlar arasında sayar. Philo'ya göre insanları hep beraber helaka/düşüşe/boğulmaya götürün şeylerin başında "insanların şaşalı yiyip içmek, bedenlerinin güzelliği, karınlarının ve şehvetlerinin tatmini gibi dünyevi nimetler için özgürlüklerini satmak" gelir. İnsanlar özgür bireyler olarak Tanrısal olmayı bırakıp da Tanrı ve kul kompleksleri ile Tanrı veya kul olmaya yönelirlerse hem kendilerinin hem de tüm insanlığın kaderinin ve akıbetinin lanetlenmesine ve zulmün sürekliliğine sebep olurlar. İnsanlar ya hep beraber kurutuluşa ererler (hep beraber Mısır'dan çıkarlar) ya da hep beraber helake uğrarlar (denizde boğulurlar).

Philo'dan sonra belki yüzlerce insan aynı gerekçelerle insanları "denizde boğulmamaları" yönünde uyarırken binlerce insan da insanları "Mısır'dan çıkmayıp Firavun'ların kulları/köleleri" olarak Tanrı kompleksi kişisel, kolektif ve evrensel kategorik mahallelere hapsetmeye çalıştılar. Muhammed'den sonra onun varislerinden Ali de tıpkı Musa'nın varislerinden Philo gibi "bilgeliğin kapısı" olarak insanları Tanrı komplekslerine karşı Tanrısal kişilikler olmaya davet etti. Hatta Philo'nun da belirttiği gibi sadece teoriyle yetinip davetlerde bulunmadı aynı zamanda elinden düşürmediği kılıcıyla savaş meydanlarında kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi iddiasında bulunanlara karşı da ilkelerini pratiğe dökerek mücadele etti. Ali, Tevrat, İncil ve Kuran'ın ortak ilkeleri "Adalet, Merhamet ve Sadakat" değerleri ile kavmine karşı Musa gibi, din bilginleri ve yöneticilere karşı İsa gibi ve kul kompleksi içinde kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tahakkümüne girerek cahiliyeye geri dönmek isteyenlere karşı da Muhammed gibi hareket etti.

2. Ali: Tanrı Kompleksleri ile Yüzleşme ve Hesaplaşma; Dine Karşı Din; "Nehcül Belaga": "Şeytan'ın tek amacı kendi hastalığı olan kibri tüm insanlara bulaştırmaktır".

Muhammed'in Veda Hutbesinde ifade ettiği ilkeler ve kutsal yasalar bir dini ve siyasal düzenin istikrarlı devamı için kararlı tabilere ve büyük önderlere ihtiyaç duyuyordu. Eğer bu değerlere bağlılıkta istikrar bozulursa yerine tüm bu alanlarda krizler ortaya çıkacak insanlar tekrar eski cahiliye döneminin zulüm düzenlerine dönecekti. Bu yüzden Muhammed ile başlayan tüm bu değerler Ali'nin söz ve eylemleriyle yaşatılmaya çalışıldı. Muhammed peygamberlikle görevlendirildiğinde ona karşı oluşturulan cahiliye direnç cephesinin liderliğini başta amcaları olmak üzere Ümeyye oğulları ve Ebu Süfyan üstlenmişti. İkinci kuşak mücadele ise Ali ve Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye arasında olmuştur. Ali (599-661), bu mücadele sürecinde toplumu esir alan kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine karşı yaptığı konuşmalar, mektuplar, hutbelerden oluşan Nehcül Belaga[2] ilkeleri ile Muhammed'in geleneği ve mirasını yaşatmaya çalıştı. Her ne kadar Ali, Muhammed'in varisi ise de halkıyla ilişkiler açısından Musa'nın, özellikle mücadelesi, hayatı, ölümü ve ölümden sonra kendisine yüklenen anlamlar nedeniyle de İsa'nın da bir sentezi gibiydi.

Ali, kişisel Tanrı kompleksi olarak gördüğü Muaviye ve kolektif Tanrı kompleksi olarak değerlendirdiği kabilecilik yani Ümeyye oğullarının üstünlük ve iktidar ihtirasına karşı savaştı. Ali birçok hutbesinde, savaşın özünü İslam-Cahiliye, medeni-bedevi gelenek çatışması olarak dile getirmiş, diğer iktidar ve üstünlük taleplerinin bunu gizlemek için kullanıldığını ifade etmiştir. Hatta Ali daha da ileri giderek bu çatışmayı hak-batıl, iman-küfür, adalet-zulüm, ahlak-çıkar çatışması üzerine oturtmuştur. Ali, döneminin kolektif Tanrı kompleksi iddiası Ümeyye oğulları ile ilgili şu görüşlere sahiptir: "Uğrayacağınız fitneler içinde en çok korktuğum, Beni Ümeyye fitnesidir. Çünkü bu fitne kör gibidir, hiçbir şey görmez; karanlık gibidir hiçbir şey göstermez. Sizden ancak kendilerine fayda vereni sağ bırakırlar. Cahiliye devrinin karanlıkları gibi korkunç ne varsa geri gelip çattığı zaman onda ne bir hidayet alameti vardır, ne de uyarıcı bir bilgi vardır"; "Onlar, haramı helal saymadan, bütün dini bağları çözmeden bu işi bırakmazlar. Zulümlerinin girmediği bir ev veya çadır, zulümlerinden yıkılmamış, terk edilmemiş bir yurt kalmaz"; "Beni Ümeyye'nin zulüm düzeninde, zalimlerin dertlendirmediği, işkencecilerin zulmünün girmediği

---

[2] Hz. Ali, Nehcül Belaga (NB), Çev: Beşir Işık vd., Birleşik Yay., Ankara, 1990 ve http://www.caferilik.com/kutuphane/hadis/nehculbelaga/meal/nehcul_belaga.pdf.

hiçbir ev ve çadır kalmayacaktır. İşe ehli olmayanı seçtiniz, işi kaynağından başka bir yere götürdünüz. Onlar suçları yüklenmiş merkepler, günahları taşıyan hayvanlardır. Yemin üstüne yemin ederim ki, benden sonra Ümeyye oğulları, bu dini ve devleti balgamı ağızlarından atar gibi atacaklardır. Bu kavim hırs ve haset ile haksızlık yollarını kullanarak devlet tekelini eline almak istedi" (Nehcül Belaga (NB): 121-126).

Ali, Beni Ümeyye'nin bir kabileden çok bir paradigmayı yani kolektif Tanrı kompleksini temsil ettiğini ve bunun da Muhammed'in getirdiği medeni gelenekle taban tabana zıt olduğunu çok iyi biliyordu. Özellikle kolektif Tanrı kompleksi olan kabileciliğin cahiliye geleneklerini, kültürünü ve ilkelerini İslam kisvesi altında dönüştüreceğini düşünüyordu. Bu bağlamda bedevi kabileci cahiliye geleneğini onun zamanında temsil eden kişisel Tanrı kompleksi sembolü Muaviye'yi de bu çerçevede analiz ediyordu: "Ya onunla (Muaviye ile) savaşmam ya da Muhammed'e geleni inkar etmem gerekir"; "Ey Muaviye, sen ve seninle birlikte olanlar, Allah'ın kitabını inkar eden inatçı kafirler, biatini satan hainlerdir"; "Sen, zulüm, isyan ve sahtekarlık içindesin. Siz dünyanın memesini din adıyla sağıyorsunuz"; "Sen, Kuran'ı tevil ederek dünyayı istiyorsun"; "Sen, ehli olmadığın, madenini oluşturmadığın şeyi istiyorsun. Muhammed'e karşı çıkıp batılı isteyen, isyan suçunu yüklenmiştir" (Nehcül Belaga (NB): 57, 80, 401). Bu tarihsel arka plandan da anlaşılacağı gibi iki yol arasındaki asli fark hayata, mülke ve iktidara bakış açısındaki farktır. Bir tarafta adaleti merkeze koyan medeni bir yol çizgisi varken diğer tarafta Tanrı kompleksinin kaynağı gücü esas alan bir bedevi gelenek birlikte, hatta iç içe yol almaktadır.

Ali, Muhammed'in temsil ettiği medeni İslami geleneğe uygun bir şekilde hareket etmek için halife oldu. Onun, bu misyona bakışı ve meşruiyet, temsil ve bölüşüm konularıyla ilgili görüşleri Muhammed'in adalet misyonunun devamıdır. Bu gerçeği Ali'nin şu sözlerinde de görebiliriz: "Allah'ın, zalimin çatlayasıya doymasına ve mazlumun açlıktan kırılmasına mani olunması yolunda aldığı ahit olmasaydı halifeliği bırakıp giderdim"; "Andolsun ki, ben benden önce gasp edilen mallardan, mülk edilen arazilerden ne bulursam alıp insanlara geri vereceğim ve adaletle hükmedeceğim. Çünkü adalette genişlik vardır. Adaletle iş görmekten aciz olan, zulümle iş gördüğünde daha da aciz olur"; "Mal da mülk de Allah'ındır. Benim görevim onu halka eşit paylaştırmaktır. Şimdi nasıl haksızlık yaparım?"; "Bizim görevimiz, dinin işaretlerini yeniden dikmek, beldeleri ıslah etmek, zulme uğrayan tüm kulları güvene kavuşturmak, terk edilen ve uygulanmayan hadleri ve hukukları yeniden dirilmek için mücadele etmektir"; "Allah ka-

tında insanların en şerlisi, yoldan çıkmış zalim yöneticilerdir" (Nehcül Belaga (NB): 160, 165, 205).

Ali, Muhammed'in adalet, merhamet ve sadakat yolunun en önemli kaynağının iktidar ve mülkün (devletin) dinin aracı olarak kullanılması gerektiğine inanır. Din eğer asli bir amaç olarak Tanrının ve kutsal yasalar olan adalet, merhamet ve sadakat ilkelerinin değil de kişisel, kolektif ve evrensel bir Tanrı kompleksi amacının aracına indirgenip araçsallaşırsa yok olmaktan beter olur. Çünkü artık adalet, merhamet ve sadakat iktidar, mülk ve devleti elinde bulunduran kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin keyfi değerleri olur ve iktidar da araçsallaştırdığı din sayesinde bu ilkeleri işine ve çıkarma geldiği gibi yorumlayıp dini tahrif eder. Bu nedenle Ali, Muhammed'in ölümü üzerine iktidarın ve mülkün yönetiminin kolektif bir Tanrı kaynağı olarak bir kabilenin (Kureyşin) elinde olması gerektiği Tanrı kompleksi inancına o kabilenin güçlü bir ferdi olmasına rağmen şiddetle itiraz etmiştir."(Ebu Bekir'in Hilafetinde) Kureyş ne dedi? diye sordu. 'Rasulullah'ın Kureyşten olduğunu, Kureyş şeceresine mensup olduğunu delil getirdiler' denince şöyle dedi: 'şecereyle (soy-kabile/kolektif Tanrı kompleksi) delil getirmekle hak nimetini kaybettiler" (Nehcül Belaga (NB): 45, 52, 86). Kutsal, üstün veya ayrıcalıklı kabul edilen bir soyun/kabilenin kolektif Tanrı kompleksi tekebbürü içinde iktidarın ve mülkün sahibi yapılması dinin de artık siyasetin ve iktidarın bir aracına dönüştürüldüğü gerçeğini ortaya çıkarmıştır ki, bu gerçek Muhammed'in yok etmek için en fazla mücadele ettiği cahiliye geleneğinin tekebbüre dayalı tahakkümün en güçlü Tanrı kompleksi kaynakları arasındadır. Bu Tanrı kompleksi ilanı ile Muhammed'in adalet, merhamet ve sadakate dayalı medeni İslami anlayışı yerini zulüm, şiddet ve ihanete dayalı bir geleneğe yavaş yavaş bırakacaktır. Tek fark artık dinin hangi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin (halife, sultan, şah, padişah, soy, kabile, devlet, imparatorluk) tekebbür içinde tahakkümünü meşrulaştıracak bir araç olarak kullanılacağıdır.

Ali, Muhammed'in adalet ve merhamet ilkelerine göre hareket etti ve ona sadakatte kusur etmedi. Bunun anlamı kabilevi kolektif Tanrı kompleksini temsil eden düşmanlara karşı gelmek ve muhteris ekabir kabilelerin tekebbür ve tahakküm arzularına darbe vurmaktır. Muhammed ve Ali çizgisinin temsil ettiği medenilik geleneğinin yönetimde adalet, liyakat, şura ve konsensüs ilkelerinin karşısına çıkan Ebu Süfyan ve Muaviye çizgisinin kolektif Tanrı kompleksi kabilecilik geleneğinin karşıt ilkeleri sırasıyla zulüm, güç, keyfilik ve saltanattı. Bu anlayış yönetimde eşitlik, toplumsal rıza ve konsensüs ilkelerini kabul eden bir temsil sistemini değil tamamen bir

ailenin, kabilenin, soyun kolektif Tanrı kompleksinin despotizmini simgeleyen elitizmdi. Elitizm, bir alile, bir soy, bir sınıf veya bir kesimin çeşitli özellikleriyle diğerlerinden üstün olduğunu iddia eden bir azınlık iktidarını yani kolektif Tanrı kompleksini anlatır. Bu üstünlük sadece yönetimde ayrıcalığı değil aynı zamanda ekonomideki servet dağılımındaki eşitsizliği, entelektüel ve moral yetenek üstünlüğünü ve tüm bunların dağılımındaki hiyerarşiyi de ifade eder. Hiyerarşik toplumsal yapı ve güç ilişkileri bu meşruiyet yansımasının temelini ve yönetim anlayışının zorbalığını da oluşturmaktadır. Çünkü bu hiyerarşik sistemin en tepesindeki sultan, tek bir kişinin mutlak ve keyfi iktidarını temsil etmeye başlar ki onun üzerinde hesap vereceği bir hukuki, siyasi, ahlaki veya geleneksel bir otorite yoktur. Bu elitist ve hiyerarşik kolektif Tanrı kompleksi kabileci bedevi sistemi, temelde ve kabaca yöneten (Tanrı kompleksleri) ve yönetilen (kul kompleksleri) olmak üzere iki sınıf inşa eder ve yönetilenlerin yöneticiler üzerindeki hiçbir hakkını, vesayetini veya emanetini kabul etmez. Onun hem iktidarı hem de meşruiyeti kendinden menkuldür. Doğal olarak da iktidarı elinde tutan yönetici sınıf gayrimeşru veya keyfi olarak yönetilen sınıfa hükmetmektedir. Hem iktidarın kullanılmasında hem de devri daim etmesinde yine tek meşruiyet kaynağı güçtür. Çünkü bu kolektif Tanrı kompleksi elitist geleneğin bıraktığı en büyük miras hangi iktidar aracına ve hangi güç kaynağına dayanılırsa dayanılsın iktidar ilişkilerinin elitler arası bir mücadele olduğu ve iktidarın her zaman bir oligarşik azınlık tarafından sahiplenilmesidir. Tüm Tanrı komplekslerinin tekebbür ve tahakkümüne karşı meydan okuyan Ali'ye karşı kul ve Tanrı komplekslerinin birleşerek isyan etmesinin temel nedeni de bu idi.

Ali, "ilim bir damla idi insanlar onu deryaya çevirdi" sözü ile bilgiye dayalı Tanrı kompleksleri kaynaklarına vurgu yaparken aslında "Tanrı bir nokta idi insanlar onu çizgilere dönüştürdü" anlamında ortaya çıkan her türlü Tanrı kompleksi anlayışını da mahkum etmektedir. O'na göre "önce SÖZ vardı"; sonra 'söylemler' ortaya çıktı: önce Tanrı vardı; sonra Tanrı kompleksleri ortaya çıktı. Ali; Tevrat, İncil ve Kuran'ın ortak SÖZ ilkeleri "Adalet, Merhamet ve Sadakat" ile kavmine karşı Musa gibi, din bilginleri ve yöneticilere karşı İsa gibi ve kul kompleksi içinde kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tahakkümüne girerek cahiliyeye geri dönmek isteyenlere karşı da Muhammed gibi hareket etti. Ali'nin sözleri sanki İsa'nın devamı gibidir. Ali de tıpkı İsa gibi hayatında din bilginleri, kabile yöneticileri, devlet yöneticileri, iktidar düşkünleri, ahlaksız din adamları ve yöneticileri ile mücadele etti ve yine tıpkı İsa gibi öldürüldü ve şahsı ile ilgili olarak insanlar çok büyük iddialar ile ayrılıklara düştüler. Bu yüzden

O'nun sözlerinde tüm Tanrı komplekslerinin kaynakları olan "Nefis" ve "Dünya" hayatının süsleri, iktidar ve ihtişam tutkusu, şeytana tapınmanın doğurduğu tekebbür ve kolektif Tanrı kompleksinin kaynağı olan kabileci üstünlük iddiaları ve bilgi ile insanlara yanlış yollar gösteren din bilginlerinin kibrine yönelik eleştiriler vardı.

Ali'nin temel kaygısı ve mücadele ettiği kötülük gökyüzü egemenliğinin ilkeleri olan adalet, merhamet ve sadakati kökünden kurutan ister kişisel, ister kolektif/dinsel/ekonomik/toplumsal isterse evrensel olarak var olsun kibir/tekebbür/ululanma idi. Ali'ye göre Tanrı kompleksi insanın Tanrının sıfat ve özelliklerini kendilerinde görmesi ile başlamaktadır: "insanlar taptıkları kendi nefislerini ve putları Allah'a benzetirler. Vehimleriyle yaratılmışlara onun sıfatlarını verirler" (NB: 1; 1: 91). İşte insanları Tanrı gibi olmaya iten sebep tekebbürün asli kaynağı insan doğasmda bulunan ve onu üstünlük yarışına sevk eden nefsi idi. Ali'ye göre "nefis, insanı olmayacak şeylere sürükler; insan, onun dileklerini söküp atmadıkça boyuna onun dileğine uyar, suça, isyana düşer" (NB: 1; 1: 176); "fitnelerin meydana çıkışı, nefsin arzularına kapılmaktır" (NB: 1; 4: 50); "en üstün güç ve kudret, insanın nefsine hakim olup onu terbiye etmesidir" (NB: 3; 5); "Nefislerinize ruhsat vermeyin ki o ruhsat verişler, zulmedenlerin yollarına sürer, götürür sizi; gönüllerinizin kabul etmediği şeylere yönelmeyin ki o yönelişler, suçlara yürütür sizi. Birbirinize haset etmeyin; çünkü haset, ateş, olduğunu nasıl siler süpürürse, imanı öyle siler süpürür. Birbirinize buğuz etmeyin; çünkü buğuz, iyilikleri yok eder, bereketleri giderir. Bilin ki dilek, istek, aklı yanıltır. Dileği ve isteği yalanlayın; çünkü o aldatıştır; sahibi de aldanmıştır" (NB, 1; 4: 86).

Ali'ye göre insanı tekebbüre götüren (kişisel Tanrı kompleksine yönelten) iki asli unsur vardır: "Nefse uymak ve uzun ümitlere kapılmak" (NB: 1; 3: 28). İkisinin ortak yanı da insanda tekebbüre ve tahakküme yönelten ihtirasları beslemektir. O'na göre "ihtirasa yapışan kendini alçaltır ki ihtirasların kaynağı mal-mülk ve üstünlük hırsıdır" (NB: 3; 5); "İnsanın kalbi, ihtirasa kapıldı mı tamah alçaltır onu. Tamah onu heyecana düşürdü mü hırs helak eder onu. Ümitsizlik ona sahip oldu mu keder öldürür onu. Kızgınlık onu kavradı mı öfke de kavrar onu. Hoşnut oldu mu korunmayı unutur gider. Korkuya kapılınca korunmaya başlar. Esenleştiğini sanınca gaflete düşer. Bir musibete uğradı mı kararsız bir hale gelir. Bir mal buldu mu zenginlik azdırır onu. Yoksulluk onu ısırdı mı bela kavrar onu. Açlığa düşünce zayıflık çökertir; fazla doyunca da mide dolgunluğu rahatsızlığa uğratır onu. Her hususta geri kalış zarar verir ona; her işte ileri gidiş bozgu-

na düşürür onu" (NB: 3; 5). Ali'ye göre insanın tüm bu Tanrı kompleksleri özelliklerinden kurtulması için özünde/doğasında bulunan bu ihtirasları temizlemesi gerekir. İnsanların ihtiraslarının kendilerini kul kompleksine iteceğini düşünen Ali'ye göre "ihtirasın olduğu yerde kula kulluk vardır, kula kulluğun olduğu yerde kölelik vardır, köleliğin yani hürriyetin olmadığı yerde de Tanrıya kulluk olmaz. Çünkü insanlar ihtirasları yüzünden ya kendilerinin ya da başka insanların kulu olurlar. Bu yüzden ihtiras ebedi köleliktir" (NB: 3; 5) ve kul kompleksi hiyerarşisinin harcıdır.

Ali'ye göre insanlardaki ihtirasın (kişisel Tanrı kompleksini besleyen kaynak olarak) yöneldiği "asla doymaz da doymaz iki haris arzu vardır: dünya ve bilgi" (NB: 3; 4). Aslında bu iki haris arzu Tevrat ve Kuran'ın Adem kıssasında ifade ettiği "mutlak iktidar ve ölümsüzlük arzusu" ile "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" tutkusudur. Ali'nin de ifade ettiği gibi insan "dünyanın malından mülkünden verilse doymaz; verilmese kanmaz. Verilenin şükründen aciz olur; verilmeyenin fazlasını ister durur. Nimet elde etti mi mağrur olur; belaya uğradı mı ümidini keser, perişanlığa sataşır. Belaya düşerse aciz olur, duaya koyulur; ferahlığa erişirse kendine güvenir, aczini unutur, zannına uyar, aldanır; gerçek bildiğine kanmaz; kimseye ihtiyacı olmazsa böbürlenir, fitnelere kapılır; ihtiyaca düşünce ümit keser, yayılır. Kulluk ederse gevşek davranır; isteğe, özleme kapılırsa isyanı öne alır, peşinden gider. Geçici nimeti elde etmekte ileridir; kalacı nimetleri elde etmekte geri. Başkasının az suçunu kendi yaptığı suça nispetle çok görür; başkalarının az gördüğü kulluğu kendi kulluğuna nispetle az bulur. İnsanları kınar durur, kendisineyse dalkavuklukta bulunur. Kendisince başkaları aleyhine hükmeder; başkalarının iyiliğine bakıp kendi kötülüğünü görerek kendisini mahkum etmez" (NB: 3; 5).

Oysa Ali'ye göre yeryüzü egemenliği bir imtihandır: "Nasıl anlatayım bu yurdu ki evveli mihnettir, meşakkattir; sonu yok olup gitmektir. Helalinde hesap var; haramında ikap var. Kim o yurtta zenginleşmişse sınanmalara düşmüştür. Kim yokluğa, yoksulluğa uğramışsa hüzünlere batmıştır. Kim onu elde etmeye çalışırsa ondan yiter gider o; kim oturur, dilemezse ona gelir çatar o. Kim ibretle ona bakarsa onu görüş sahibi eder o; ama kim ona istekle, hasretle bakarsa, onu kör eder o" (NB: 1; 3: 82). Ali'ye göre dünya aynı zamanda insanlar arasındaki kolektif Tanrı kompleksi olan üstünlük mücadelesinin de arenasıdır. Bu yüzden tabilerini ona karşı uyarır: "Dünyanın yüceliğine, dünya ile övünmeye rağbet etmeyin; onun süsüne püsüne, onun nimetlerine aldanmayın. Derdinden, mihnetinden acıklanmayın. Onun yüceliği de biter gider; onunla övünmek de bir gün gelir, yi-

ter. Ziyneti de zeval bulur; nimetleri de yok olur; derdi de sona erer, mihneti de biter" (NB: 1; 3: 99); "Sonra dünyadan çekinmenizi tavsiye ederim. Özlemlerle kaplanmıştır; tez elde edilen, fakat hemen geçip giden zevkler yüzünden sevdirir kendini, az bir hoşlukla iyi görünür, dileklerle, ümitlerle bezenir, bezendirir; aldatışlarla süslenir; fakat verdiği sevincin bekası yoktur; onun derdinden, eleminden kurtuluş imkanı bulunamaz. Aldatıcıdır dünya, onda ne varsa hepsi de insanı aldatır. Fanidir, onda olanların hepsi de yok olur. Nice ona güvenenleri dertlere uğratmıştır; nice ona inananları helak vadisine atmıştır; nice büyükleri hor ve hakir etmiştir; nice benliğe düşenleri alçaltmış gitmiştir. Dünyanın devleti elden ele dolanır; dünya yaşayışı durulmaz, bulandıkça bulanır. Malı mülkü alınmış çalınmıştır; orada yücelen mağlup olmuştur, malına, nimetine sahip olan mihnete uğramıştır; ona komşu olan yağmalanmıştır. Sizden önce uzun ömür sürenlerden, eserleri kalanlardan, boyuna olmayacak ümitlere düşenlerden, 'kimdir bizden daha kuvvetli' diyenlerden öğüt alın" (NB: 1; 3: 111) ve Muhammed'in yaptığı gibi yapın: "Muhammed, dünyada ağız dolusu bir lokma yemedi, dünyaya gözünün ucuyla bile bakmadı. Dünya ehlinin en zayıfıydı bedence; karnı en açıydı yemek bakımından. Dünya ona arz edildi, O kabul etmedi bile. Allah'ın buğuz ettiği şeyi bildi, ona buğuz etti; horladığı şeyi bildi, horladı; küçük gördüğü şeyi küçük gördü, küçülttü. Yeryüzünde yemek yerdi; kul gibi otururdu; ayakkabısını kendi tamir ederdi; elbisesini kendi yamardı; eğersiz merkebe binerdi. Dünyayı gönlünden çıkarmıştı; onu anmayı hatırından geçirmezdi; ziynetini gönlünden yitirmişti; dünyayı o kadar gözden çıkarmıştı ki ne gönül bağlayacağı güzel bir elbisesi vardı, ne üstünde oturacağı beğenilecek bir yaygısı. Muhammed, dünyadan ve nimetlerinden çekindikçe onun kadri yücelmiş, o dünyayı alçalttıkça Allah onu yüceltmiştir" (NB: 1; 1: 160).

Ali'ye göre bizim insanlardaki kişisel Tanrı kompleksini besleyen ihtirasın kaynaklarından biri olarak gördüğümüz "asla doymaz da doymaz iki haris arzudan" diğeri ise insanları tekebbüre ve tahakküme yönelten "mutlak bilgi" arzusu ve bilginin bir iktidar aracı olarak kullanılmasıdır. Ali'ye göre "bilginin amacı, insanın kendini ve haddini bilmesidir". Çünkü kendini ve haddini bilmeyen Tanrı Allah'ı da bilmeyeceği için kendi mutlak bilgisine güvenerek tekebbüre yönelir. O'na göre bilgi tekebbürü içinde "kendi bilgi ve reyiyle hareket etmek; kendi reyine uymak, helak olmak" (NB: 3; 4) demektir. İnsanların kendi bilgilerini mutlak kabul etmeleri Ali'ye göre bir Tanrı kompleksidir ve kesin inançlılığa iter. O'na göre "insanlar, bilmedikleri şeylere düşmandırlar" (NB: 3; 4) ve düşman oldukları şeyleri de bilmek ve tanımak istemezler. Çünkü onların bilgi doğasında şüphe vardır

ve sürekli "şüpheli şeyleri yaparlar; şehvetlerde koşarlar; iyi ve hayır işler, onlarca kendi bildikleri işlerdir; kötü ve yapılmayacak şeyler de inkar ettikleri şeylerdir. Güç ve ağır işlerde kaçıp sığındıkları kendileridir, örtülü ve anlaşılmaz şeylerde dayançları, kendi reyleridir. Sanki onların her biri, kendisinin efendisidir de kendince sağlam gördüğü bilgilere yapışmıştır; sanki yanılmaz sebeplere (mutlak bilgiye, evrensel hakikate) el atmıştır" (NB: 1; 4: 88).

Ali'ye göre "gerçeğin, hakkın ve hikmetin kadrini ve mertebesini bilmeyerek bilgi kibrine ulaşmış bu kişiler Allah'ın en hoşlanmadığı kişilerdir. Onlar kendi başına buyruk, kendi nefislerine kul olmuş ve kılavuzsuz yola koyulmuşlardır" (NB: 1; 4: 103). Onlar sadece "bilgiyi rivayet eder ama riayet etmezler" (NB: 3; 4). Çünkü onlar bilgilerini Tanrı kompleksi efendilerinin hizmetine sunan zalimlerin alimleri idiler ve "o efendileri, o ekabirler (büyük sandıkları kişiler), onları gerçek yoldan saptırmışlardı; bilgisizler, bilgisizlikle onları aşağılatmışlardı. İşlerinde şaşkına dönmüşlerdi; cehil yüzünden belaya düşmüşlerdi" (NB: 1; 1: 95). "Allah'ın yarattıklarından en fazla sevmediği bu iki iktidar kişisi (güç iktidarı ve bilgi iktidarı sahipleri) insanları da birlikte zulme ve ihanete sürüklemişlerdir. Bunlardan birisi, güç kibri yüzündün dalalete düşmüş, doğru yolda yürümekten vazgeçmiş, gerçek yoldan sapmış, başıboş bir hale gelmiştir. Sonradan uydurulan şeyleri över, onlarla oyalanır; halkı da sapıklığa sürer, yoldan çıkarır. Birisi de bilgisizlikleri nefsinde toplamış ama kibri ile bilgi satan kişidir; o da bilgisizlerin yollarını azdırır. Yeni çöken, her yanı kaplayan fitne karanlıklarına dalmıştır; uzlaştırmada kör mü kördür. Bilmeyenler, bilgin adını takarlar ona; oysa bilgiden haberi bile yoktur. Azı daha hayırlı olan şeylerin çoğunu toplamıştır. Sonunda ekabir efendilerinin verdiği pis, kokmuş şeylerle karnını şişirir; aşağılık şeyleri toplar, yığar, define, hazine sanır. İnsanlarm arasında, kendisinden gayrı kişileri şüpheli şeylerden kurtarmayı iş edinerek hüküm vermeye oturur. Kendisine, bilinmeyen şeylerden biri sorulsa saçma sapan sözlere başlar; kesin hükmü verir; oysa ki kendisi, şüpheler içindedir de örümcek ağına düşmüş sineğe benzer. İnkar ettiği şeyi başkası da bilmez de inkar eder sanır; kendi vardığı, bulduğu yoldan başka bir yol olmadığına, başkalarının ayrı birer rey sahibi olamayacağına inanır ve insanları inandırırlar" (NB: 1; 4: 17). Tıpkı İsa'nm mücadele ettiği bilgi ile kolektif Tanrı kompleksine sürüklenmiş Ferisiler ve din bilginleri gibi. Bilgi kaynaklı bu Tanrı kompleksinin ortak özelliği de zaten tarih boyunca aynı olmuştur: Bilgiden yola çıkarak fikir (önyargı, hayat felsefesi, düşünce, din, bilinç, ideoloji, propaganda, iktidar, zenginlik, mevki-makam, çıkar) üretmek değil tam tersi olarak fikirden yola çıkarak bilgi üretmek hastalığı.

Tıpkı Musa'nın mücadele ettiği Belam gibi. Tıpkı Ali'nin mücadele ettiği Muaviye; tıpkı Hüseyin'in mücadele ettiği Yezid gibi.

Musa, İsa ve Muhammed'in adalet, merhamet ve sadakat ortak değerlerini kendi şahsında toplamış olan Ali için bu değerlerin en büyük düşmanı olan kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin asli kaynağı Şeytanın insanın nefsine zerk etmeye çalıştığı kibir idi. Ona göre "insanları helake götüren şey kibir/ululanma idi ve günahların en büyüğü bu kibir ile başkasını ayıplamak" (NB: 3; 5) idi. Ali "kibir sarhoşluğu içinde ululananlara/övünenlere şeytanın askerleri" (NB: 1; 5: 152) der. O'na göre "kibir ve üstünlük davası gütmek şeytana uymaktır. Bu davaya girişen helak olur; iftira eden mahrum kalır. Hakka yüz tutan, bilgisizler katında ölür gider. Kendi kaderini, derecesini bilmemek, bilgisizlik olarak adama yeter. Tevazu yüzünden hiçbir soyun, boyun kökü kurumaz; oraya ekin eken toplumun ekini susuz kalmaz. Başkalarına büyüklük taslayarak kınayanlarsa ancak kendilerini kınarlar" (NB: 1; 5: 16). Ali'ye göre insanlar "kardeşlerine karşı kibirlenmeye/ululanmaya, ona güler yüz ve tevazu göstermemeye başladı mı, ondan (insanlıktan) ayrıldı demektir" (NB: 3; 1). Bu yüzden insanlar için "korkulacak şeylerin en korkuncu kendini beğenmektir" (NB: 3; 4). Çünkü "insanın kendini beğenmesi, aklma ve ahlakına haset eden bir sıfattır" (NB: 3; 4).

Ali'ye göre kibir ile Tanrılık iddiasına (Tanrı komplekslerine) yönelmiş varlıkların en büyük sembolü Şeytan iken insan olarak da Firavun'dur. Eğer insanlar "gerçeğe değil şüphelere ve zanlara uyarsa, kibre ve üstünlük ihtirasına tutulursa Firavun'un tuttuğu yolu tutup kibir sarhoşluğuyla kendilerinden geçerse" (NB: 1; 4: 150) bu lanete müstahak olurlar. Hele hele kişisel kibir ve üstünlük iddiasını bir soy, ırk, kabile, millet veya topluluk için öngörüp kolektif Tanrı kompleksine yönelinirse bu lanet en büyük lanete dönüşür. Bu nedenle Ali'ye göre bir insan "kendisini diğer insanlara karşı daha ve en olarak ehil, ayal, mal, yahut sıhhat, şeref, mevki gibi bir yönden üstün görürse fitneye düşmüş olur. Gerçekten de mal ve oğullar gibi bu şeyler de insanlar için imtihandır, dünya ekinidir, dünya kazancıdır. Bunlarla övünmeyi bırakıp kullukta bulunmak gerekir. Halk görsün, duysun diye değil" (NB: 1; 4: 23). Ali, "ey insanlar, kibir ile kınayacaksanız kendinizi kınayın. Yöneldiğiniz şu kibir fitnesi ateşine korkusuzca dalmayın; uzlaşın, çevresinde dolanmayın; savulun, yalayıp geçeceği yola varmayın" (NB, 1; 4: 187) diyerek de tüm insanları kolektif Tanrı kompleksinin kaynağı olan kibir ve üstünlük iddiasından arındırmaya çalışır. Bu yüzden de Muhammed'den sonra iktidar için Kureyş soyundan olma kolektif Tan-

rı kompleksi şartını getirenlere karşı "şecereyi (kabilecilik) delil getirdiler; böylece de hak nimetini kaybedip meyveyi yitirdiler" (NB: 1; 5: 67) diyerek itiraz etmiştir ki bu itirazı daha sonra yaşanacak tüm çatışmalarının da kaynağı olacaktır. Çünkü Ali'ye göre "gerçekleri bırakıp atalarına uyanlar" (NB: 2; 2: 17); "kendini kibirli bir şekilde herkesten üstün görüp yüksek bir yere çıkmak için merdivene tırmananlar"; "babaların, anaların mensup oldukları soyla, boyla övünenler"; "şeytanın üstün oldukları iddiasına inanarak başkalarını hakir görenler" "kendilerini yücelttikleri o merdivende yükseldikçe alçaltılacaklardır" (NB: 2; 2: 64). Tıpkı "kendini yükseltenlerin alçaltılacağı" gibi.

Ali'nin "kimseyi kimseden üstün saymayışının nedeni Tanrı Allah'ın tüm insanları eşit ve hür yaratmış" (NB: 1; 5: 205) olduğuna inanmasıdır. Ona göre eşitlik ve hürriyetin olmadığı yerde Tanrı Allah da ona kulluk da mümkün olmayacaktır. Bu yüzden insanların ilk arınması gereken Tanrı komplekslerini yaratan kendi kul kompleksleridir. Ali, Muhammed'den öğrendiği "zulme rıza zulümdür" ve "zulüm karşısında susan dilsiz şeytandır" düsturunu bu bağlamda okuyarak "hakları için mücadele etmeyenler, haklarıyla birlikte şereflerini de kaybederler" ilkesinin gereğini yerine getirmiştir. Ali, çok iyi bilmekteydi ki kul kompleksleri olmadan Tanrı kompleksleri de olmazdı. Bazı insanlar aşağılık kompleksine kapılmazsa bazı insanlar da üstünlük kompleksine kapılmazdı. Ali'nin ifade ettiği gibi "insanların sakınması gereken ilk şey birbirlerini överek yüceltmeleridir. Çünkü nice kişiler vardır ki haklarında güzel sözler söyleyen kişilerin sözlerine kanarak aldanırlar ve tekebbüre yönelirler" (NB: 3; 4). Asıl olan "ister efendi ister yönetilen olsun güç ve iktidar sahibi olmaktan amacın insanların özlerinin (Tanrı kompleksi doğalarının) sınanması" (NB: 3; 5) olduğunu unutmamaktır. Bu nedenle kul kompleksinden arınmadan Tanrı kompleksleri yok edilemez. "Bir toplumun yaptığına razı olan, onlardan sayılır. Onlardan sayılan her kişinin de iki suçu vardır: O işi işlemek suçu, o işe razı olmak suçu" (NB: 3; 5). Bu suçun işlendiği Tanrı ve kul kompleksi hiyerarşisine yönelen zulüm düzeninde "zalim kişinin üç alameti vardır: kibre dalıp kendisinden üstün olana ihanet ederek zulmeder; kendinden alt olana, kendisi üstün olduğu için zulmeder; zulmeden bölüğe yardımcı olarak herkese/tüm insanlığa zulmeder" (NB: 3; 5). Ali'ye göre bu hiyerarşik zulüm düzeninden kurtulmanın tek yolu "yaratana isyan hususunda yaratılmışa itaatin olmadığı" (NB: 3; 1), merhamete ve sadakate dayalı bir adalet düzeninin kurulmasıdır. Ali için kibirden doğmuş tüm Tanrı komplekslerini kurutmanın yolu kibrin zıddıyla yani merhamet ile tedavi etmektir. Ali'ye göre "yüce insanların zaferi merhametli olmak, bağışlamak ve ihsanda bu-

lunmak iken aşağılık insanların zaferiyse kibirlenmek, ululanmak ve azgınlık etmektir" (NB: 3; 5). O'na göre toplumu ayakta tutan bu merhamete dayalı ilişkilerdir: "Temiz kişilerin, suçlulara, kötülere merhamet etmeleri gerekir. Onların, halkın ayıplarını görmemeleri gerekir. Kendi ayıbını bilen, başkalarının ayıbıyla oyalanamaz. İnsan nasıl olur da kardeşinin ayıbını görür, söyler. Onu uğradığı suç yüzünden kınar, yerer? İnsanların ayıbını görüp onları yermesi, yerdiği suçtan da büyük bir suçtur" (NB: 1; 4: 140).

Tüm insanların birbirine eşit ve kardeş olduğunu, bu nedenle de aralarındaki ilişkinin merhamete dayalı kardeşlik hukuku olduğunu, insanların ne kul kompleksi ile zillete ne de Tanrı kompleksi ile kibre düşmemeleri gerektiği yönünde görüşler serdeden Ali, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine yönelik uyarılarını başta çocukları olmak üzere tüm insanlara tavsiye eder: "Oğulcağızım, nefsini, kendinle başkaları arasında bir tartı haline getir; kendine yapılmasını, başına gelmesini sevdiğin, dilediğin şeyi başkaları için de sev, dile; sana yapılmasını, başına gelmesini istemediğin şeyi onlar için de isteme. Nasıl zulme uğramayı istemezsen sen de, öylece kimseye zulmetme. Nasıl sana merhamet üzere iyilik etmelerini istiyorsan sen de başkalarına öylece merhamet üzere iyilik et. Başkasında görüp, duyup çirkin bulduğun şeyi, kendin için de çirkin bul. Sana yapılınca razı olacağın şeyi insanlara da yap. Sana söylenmesini istemediğin şeyi sen de söyleme başkalarına. Bil ki sadece kendini görmek, beğenmek, gerçeğin zıddıdır, akıllıların afetidir. Nefsini kibirle yüceltip tekebbüre yöneltmeyeceğin gibi nefsini de aşağılayarak başkalarına kul olup zillete düşme. Nefsini bütün aşağılıklardan üstün tut, seni dileklere çekse bile; çünkü nefsini aşağılatmana karşılık üstün ve yüce bir şey bulamazsın, kendini zelil etmekle kalırsın; hiçbir izzetse, o zillete değmez. Kendini başkasına kul etme; Allah seni hür yaratmıştır. Sakın açgözlülük ve ihtiras/tamah bineğinden; o seni helak suyunun başına götürür. Gücün yettikçe Allah'la arana bir nimet sahibi sokma. Hak'tan gelen az, halktan gelen çoktan daha üstündür. Ne kötüdür haram şey yemek; zulmün en kötüsüyse zayıfa zulmetmek. Dileklere kapılıp dayanmaktan sakın; onlara kapılmak, dayanmak, ahmakların sermayesidir. Sana kaba ve sert davranana karşı yumuşak ve hoşgörülü ol, belki o da yumuşar. Düşmanına dahi merhametle muamele et, bağışla onu. Bil ki merhamet etmeyene merhamet edilmeyecektir" (NB: 2; 3: 31). Bu tavsiyeleri ile Ali, döneminde zulme rıza göstermek hususunda yüceltilen pasif mücadele (zulme kalp ile buğuz etmek) anlayışını tamamen reddederek zulme karşı aktif bir mücadele eylemini ve söylemini (zulme el ile ve dil ile isyan etmek) savunmaktadır.

Bizim Tanrı kompleksinin kaynağı olarak ele aldığımız tekebbür ve tahakküm ihtirasının panzehiri olarak merhameti tavsiye eden Ali'ye göre merhametin ikiz kardeşi de vefa yani sadakattir: "Merhamet ve vefa/sadakatten daha üstün kalkan bilmiyorum. Onlar kendisine sahip olana ihanet etmez. Onlarla iş yapanı yarı yolda terk etmez; dönüp varacağı yeri bilene gadretmez. Öyle bir zamana geldik, öyle bir günde sabahladık ki bu zamandakiler, bu günde yaşayanlar, vefasızlığı, hainliği, iş başarma sanıyorlar, tedbirde bulunma sayıyorlar; bilgisizler de bu çeşit kişileri, iyi iş bilir kişiler biliyorlar, güzel düzenler düzüyorlar diyorlar. Sadakat yerini ihaneti övüyorlar. Emaneti hor gören, hıyanete koyulan, kendini bu kötü sıfatlardan arıtmayan bilsin ki dünyada kendini hor hakir etmiştir, rezil rüsva olmuştur" (NB: 1; 4: 41).

Ali, tıpkı takipçisi olduğu kadim kutsal gelenek gibi merhamet ve sadakat üzerine kurulu bir adalet düzeni arzular. Ali'nin tüm söylemi ve eylemi adalet üzerinedir ki çağının tüm kaos ve ihanetlerine, yönetimindeki tüm karmaşa ve isyanlara rağmen adaletten vazgeçmemiştir. Ali'ye göre yöneticinin görevi "zalimin çatlayasıya doymasına ve mazlumun açlıktan kırılmasına mani olunması yolunda alınan kutsal ahde vefa göstermektir". Bu nedenle de Ali, "Andolsun ki, ben benden önce gasp edilen mallardan, mülk edilen arazilerden ne bulursam alıp insanlara geri vereceğim ve adaletle hükmedeceğim. Çünkü adalette genişlik vardır. Adaletle iş görmekten aciz olan, zulümle iş gördüğünde daha da aciz olur"; "Mal da mülk de Allah'ındır. Benim görevim onu halka eşit paylaştırmaktır. Şimdi nasıl haksızlık yaparım?"; "Bizim görevimiz, dinin işaretlerini yeniden dikmek, beldeleri ıslah etmek, zulme uğrayan tüm kulları güvene kavuşturmak, terk edilen ve uygulanmayan hadleri ve hukukları yeniden dirilmek için mücadele etmektir"; "Allah katında insanların en şerlisi, yoldan çıkmış zalim yöneticilerdir (imamlardır)" (NB: 160, 165, 205) diyerek insan ilişkileri ve yönetimde adalet ilkesine yoğun vurgu yapmıştır. Çünkü onunda içinde olduğu bu kadim geleneğe göre hiçbir kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi unsuru, ayrımı ve değeri olmaksızın tüm insanlar birbirlerine eşit ve birbirlerinin kardeşidir. Yönetimde adalet için hiçbir soy, kabile, ırk, din, dil vb. üstünlük değeri öne çıkarılamaz, kabul edilemez.

Tüm Tanrı komplekslerine böyle meydan okuyan Ali, bu ilkeyi yönetimde bulunan tüm valilerine de ısrarla vurgular. Onun bu sözleri aynı zamanda elindeki iktidar gücü ile Tanrı kompleksi ihtiraslarına yönelecek tüm yöneticiler içindir de: "Unutma ki, insanlar iki sınıftır: Bir kısmı dinde kardeştir sana, öbür kısmı yaratılışta kardeş ve eştir sana. Bu yüzden tüm

insanlara merhametle muameleyi kendine adet et; onları sevmeyi, onlara lütfetmeyi huy edin. Onlara karşı yiyeceklerini, içeceklerini ganimet bilen yırtıcı bir canavar kesilme. Onlar sürçebilirler, kusur ederler; bilerek yahut yanılarak ellerinden bazı şeyler çıkabilir, onları bağışla; kusurlarından geç. Halkın kusurlarını bağışlayınca nedamete düşme; onlara ceza verince de sevinme; seni yoldan çıkaracak öfkeye kapılıp ceza vermekte tez davranma. Ben onlara buyruk verenim, emrime uyulması gerek demeye kalkışma; çünkü bu gönle gurur verir. Gönlüne böyle bir düşünce geldi mi, gücünün, kuvvetinin üstünde olan Allah'ın gücünü, kuvvetini düşün, onun kudretine karşı aczini gör; bu, başkaldıran, serkeşlik eden nefsini yatıştırır, kibrini, gururunu giderir, yitip giden aklını başına getirir. Sakın Allah'ın azametiyle boy ölçüşmeye, onun kudretine kendi gücünü kuvvetini benzetmeye girişme. Çünkü Allah, her zorbayı hor-hakir eder; her baş çekeni, ululananı alçaltır gider. Ayıpları elinden geldikçe ört; buyruğuna uyanların ayıplarını örtmeyi sevdikçe, bu huyla huylandıkça Allah da senin ayıplarını örter, bağışlar. İnsanlara karşı duyduğun kini bırak, her suça ceza vermeye kalkma; sence doğru olmayan şeyleri bilmezlikten gel. Unutma ki, valilerin gözlerini aydınlatan işlerin en üstünü şehirlerde, dosdoğru olarak adaleti yaymak, halk arasında merhamet ve sevginin belirmesine sebep olmaktır" (NB: 2; 4: 53).

Ali, insanlığın evrensel eşitlik ilkesini unutup da kendi dini egemenlik gücüne ve kibrine kapılarak kolektif Tanrı kompleksi tekebbürü içinde başka dinlerden olan vatandaşlara ayrımcılık yapan yöneticilerini de şiddetle uyarır ve tekebbür ve tahakküm ihtiraslarına (Tanrı komplekslerine) yönelmemeleri yönünde tavsiyelerde bulunur: "Araştırdım, gördüm ki müşrik olmaları yüzünden bazı insanları hor görmektesin. Onlar, İslam'ın emanında olduklarından dolayı uzaklaştırılıp, hor tutulmaları, cevr-ü cefa ile idare edilmeleri asla doğru olamaz. Onlara herkes gibi eşit, adaletle davran ve onları yumuşaklık örtüsüyle ört" (NB: 2; 4: 19); "Halka kanatlarını ger; yüzün güleç olsun, onlara iyi muamelede bulun; bakışta, görüşte, işarette, selamda bile onları bir ve eşit tut; ta ki büyükler senin onlara meyledeceğini ummasınlar; zayıflar, adaletinden ümit kesmesinler" (NB: 2; 4: 46); "Valinin tüm halka karşı dileği aynı olmazsa bu, çok şeyde onu adalete riayetten men eder; bundan dolayı halkın her işi senin katında eşit olsun; çünkü cevirle, zulümle adalete ulaşmanın yolu yoktur" (NB: 2; 4: 59).

Ali, takipçisi olduğu Tevrat, İncil ve Kuran ile Musa, İsa ve Muhammed'in kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine karşı adalet, merhamet ve sadakat ilkelerine dayalı mücadelesini onurla sürdürdü ve bu uğurdu öldürüldü. Fakat o kendi yolunu takip edeceklere tüm bu Tanrı

komplekslerine ve onların kaynaklarına yönelik uyarılar içeren bir miras bıraktı; "Ötekini aşağılamak, kıyaslamak ve horlamak" anlamına gelen "Kaasia Hutbesini": "Allah, üstünlük ve ululuğu sadece kendisine hicap etti; insanlara bu iki sıfatı vermeyip kendisine seçti; kendisinden başkasına bunları yasak etti. Kendisinin haremi ve harimi olan bu iki sıfat hakkında, kullarından kim onunla davaya kalkışırsa onu lanetledi. Sakının ey Allah kulları, İblis sizi, kendi hastalığına uğratmasın; demiştir ki Rabbim; sen beni azgınlığa attın; ben de yeryüzünde Ademoğullarma dünya nimetlerini bezeyeceğim, onların hepsini azdıracağım. Fakat soy-boy gayreti güden oğullar, taassup kardeşleri, ululuk ve bilgisizlik meydanında at koşturanlar, onun bu sözünü gerçeklemişlerdir. Onun dininizde açtığı kibir ve taassup yarası düşmanın açtığı yaradan çetindir; onun alevlediği kin ve üstünlük ateşi, düşmanın tutuşturduğu ateşten üstündür. Artık gönüllerinizdeki şu gizli taassup ateşini, bilgisizlik kinlerini söndürün; çünkü gönüllerdeki bu ululanma, ancak şeytanın iğvasmdandır, onun ululanmasındandır, vesvesesindendir. Başlarınızı gönül alçaklığıyla eğin; başlarınızdaki ululuk duygusunu ayaklarınızın altlarına alm; büyüklük bağlarını çözün. Ululanmaktan, cehalet devrindeki övünmenizden kaçının; çünkü her ikisi de buğzun, kinin, düşmanlığın mayasıdır; onlardan nefret doğar, düşmanlık meydana gelir; her ikisi de şeytanın üfürdüğünü üfürdüğü, tuzağını kavurduğu şeydir ki, o, bunlarla geçmiş ümmetleri aldatmıştır. Bu, öylesine bir iştir ki gönüller, o işe düştü mü, hep birbirine benzer, gelen toplumlar da geçip gidenlere uyar. Amanın, sakının, sakının soylarıyla ululanan, sülalelerini öne süren, büyüklük satan, kendilerini büyük bilen, zayıfları ve yoksulları aşağı gören, Allah'ın takdirine karşı inada girişen, onun nimetleriyle yok-yoksul kişileri horlayan ulularınıza, büyüklerinize itaat etmekten. Çünkü onlar, kendilerini büyük görüş sapıklığının ulularıdır; fitne ve sapıklık yapısının temelleridir, direkleridir; cahiliye devrinin kılıçlarıdır onlar. Allah'tan çekinin, sakının size verdiği nimetlere karşı küfrana düşmekten, size ihsan ettiği üstünlüğe güvenip hasede yapışmaktan. Allah, peygamberlerinin bile ululanmalarını yasakladı, hoş görmedi; alçak gönüllü olmalarından razı oldu; onlar da yüzlerini yerlere koydular, topraklara sürdüler; inananlara karşı esirgeme kanatları gerdiler".

Ali, "Kaasia Hutbesini" kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin sembolü Fravun ve İblis örnekleriyle sürdürür: "Musa, kardeşi Harun'la Firavun'un yanına gitmişti. Firavun onlara, dedi ki: Şaşmaz mısınız şu yoksul, hor hakir kişilere; bir bakın hallerine, sonra da bana, üstünlüğümün sürüp gideceğini, saltanatımın devam edeceğini söylüyorlar; bunun için de onlara uymayı şart koşuyorlar. O, altını, altın sahibi olmayı üstün-

lük, yünü yünden eğrilen elbise giymeyi alçaklık sandı da onlara, neden altınlarınız, altın kolçalarınız yok, hele bir bakın şunlara dedi. Allah dileseydi onlara altın definelerini, altın madenlerini açar, ihsan eder, bağlar, bahçeler verir, onların çevrelerine gökten uçan kuşları, yeryüzünün vahşi hayvanlarını derler-toplardı; buna da gücü-kuvveti yeterdi. Fakat Allah, kullarını çeşitli çetinliklerle sınamakta, türlü güçlüklerle kullukta bulunmalarını buyurmakta, onlara güç gelen şeylerle onları denemektedir; böylece de kalplerinden ululanmayı çıkarmayı; gönüllerine alçalma duygusunu yerleştirmeyi takdir etmektedir; buna da kendi lütfuna kapılar açmak, bunları da bağışlamasına sebep etmek muradındadır. Ey Allah kulları, ululanmanın fena sonucundan sakının; çünkü ululuk İblis'in pek büyük bir av yeridir, pek büyük bir düzen yeridir; bu haller insanların gönüllerine yapışır; öldürücü zehirler gibi gönüllerine girer, onları zehirleyip yok eder; buna da gücü yeter; bu savaşta herkese karşı gücü-kuvveti kesilmez; açtığı yara tam yerindedir; hata etmez; ne bilgi sahibi, bilgisiyle ondan kurtulur; ne yoksul olan, bir şeyi bulunmayan, yıpranmış elbisesiyle ondan kurtulacak bir yer bulur. Allah, kullarını; bu ululanmadan, nefislerini alçaltarak, gönüllerine dincelme ihsan ederek, kendilerini büyük görmeyi onlardan gidererek korur. Ben, alemlerde herhangi bir şey yüzünden ululanan kişilerden bir tanesini bile görmedim ki o, bilgisizliğe düşüp yalanı doğru sanacak bir sebebe yapışmasın; yahut aklı kıt kişilerin akıllarına uyup kendisini, bir delille ulu görmesin. İblis, Adem'e karşı yaratılışı bakımından kendini ulu gördü; onun yaratılışını kınadı, ben ateşe mensubum, sen topraktansın dedi. Ümmetlerin hali yerinde olan zenginleriyse elde ettikleri nimetler yüzünden ululandılar; kendilerini büyük gördüler de 'Bizim mallarımız, evladımız daha çok, biz azaba uğramayız' dediler. Siz, insanlarm haklarını korumak, ahde riayet etmek, ululanmayı bırakmak, üstün huylarla huylanmak, isyandan, zulümden el çekmek, kan dökmeyi büyük suç tanımak, halka insafla muamelede bulunmak, öfkeyi yenmek, yeryüzünde bozgunculuktan kaçınmak gibi övülmesi gerekli huylarla övünün" (NB: 1; 4: 192).

Ali'nin hem teorik hem de pratik olarak kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine yönelik verdiği mücadele gökyüzü egemenliğinin kutsal yasaları olan adalet, merhamet ve sadakat yolunun takipçileri tarafından sürdürüldü. Bu mücadele Ali'den sonra oğlu ve yukarıdaki öğütlerinin varisi Hüseyin tarafından Tanrı kompleksi yolunun yolcusu Muaviye'nin oğlu ve iktidarının varisi Yezid'e karşı "Kerbela" meydanında tüm evrensel değerler üzerinden sürdürüldü. Kerbela olayı ile de Muhammed'in medenilik yolu Hüseyin'in başı ile birlikte tamamen kesilmiştir. Yezid ile birlikte tüm İslam geleneği Tanrı kompleksi kişiliklerin tasallutu altına girmiştir.

Kerbela olayı, Muhammed-Ali-Hüseyin çizgisi ile Ebu Süfyan-Muaviye-Yezid çizgisi arasındaki hayata ve mülke bakış açıları ile olduğu kadar tarihsel, kabilesel ve ekonomik iktidar çatışması ile de yakından ilgilidir. Bu iki geleneğin çatışmasındaki tarihsel arka plana indiğimizde karşımıza medenilik ile bedevilik, evrensellik ile kabilecilik, adalet ile güç arasındaki çatışmanın Tanrı kompleksleri kaynaklarına da rastlarız. Bu tarihsel arka plan dikkate alınmadan medenilik ile bedevilik, evrensellik ile kabilecilik, adalet ile güç arasındaki çatışmanın simgesi Kerbela anlaşılamaz. Özünde bu savaş bir kabile taassubunun, bir iktidar savaşının, bir güç paylaşımının da yansımasıdır. Bu tarihsel arkaplandan da anlaşılacağı gibi iki akım arasındaki asli fark hayata, mülke ve iktidara bakış açısındaki farktır. Bir tarafta adaleti merkeze koyan medeni bir yol çizgisi varken diğer tarafta gücü esas alan bir bedevi gelenek birlikte, hatta iç içe yol almaktadır. Bu iki geleneğin son hesaplaşma temsilcileri Hüseyin-Yezid ve savaş arenası da Kerbela olmuştur. Kerbela ile başlayan Emevi bedevi gelenek ise Muhammed ve Ali'nin evrensel medenilik yolunun tersine çevrilmesinin hikayesidir. Kerbela, bedeviliğin medeniyetten, kabilenin evrensellikten, gücün adaletten, keyfiliğin hukuktan, despotizmin meşruiyetten intikam almasıdır. Kerbela'da söylenen "İşte şimdi Bedir'in intikamını aldık" sözünü bu meyanda okumak gerekir.

Kerbela, Muhammed'in medenilik yolunun en temel devrimi olan tüm düşün ve eylemliliklerin kaynağı olarak ilan ettiği "meşruiyet" ilkesini yok ederek yerine güç kaynaklı çıkar ilişkileri ve güvensiz toplumsal yapı ortaya çıkarmıştır. Muhammed'in yıllar boyunca oluşturmuş olduğu toplumsal güven ve meşruiyet ortamı Kerbela olayı ile hakim olan güç ilişkileri içerisinde yok olmuştur. Çok güçlü bir ahlaki değerler dünyasına ve toplumsal güven esasına dayalı toplumsal bütünleşme bu krizle birlikte yerini sürekli çatışma ve kamplaşmanın doğurduğu parçalanma, yabancılaşma ve güven kaybına bıraktı. Kolektif Tanrı kompleksinin sembolü Emevi bedevi geleneği sadece bu ilkeleri değil aynı zamanda bu ilkeleri inşa eden "sosyal sermaye"yi ve onun temsilcileri olan kuşağı ve kuşaklar arası kadim gelenek bağlarını da yok etti. Emevi bedevi geleneği içinde araçsallaştırılmış dinsel meşruiyetin en önemli özelliği, tamamen hiyerarşik olmasıdır. Toplumu kontrol altında tutmak için toplumun çıkarları ile siyasal iktidarın çıkarlarının örtüştüğüne toplumun inandırılması yani Tanrı kompleksi hiyerarşisinin sürdürülebilirliği için kul kompleksi hiyerarşinin inşa edilmesi gerekliği için din de araç olarak kullanılmıştır. Bu inanç içerisinde nesneleştirilmiş insanlar amaç-araç, özne-nesne ikilemleri arasında yok edilmiş ve Tanrı kompleksi düzeni yapısı bu dinsel hiyerarşi ve kutsanma içerisinde

eritilip dönüştürülmüştür. Bu çerçevede din ile devlet birbiri içine girmiştir. Neyin neyin amacı veya aracı olduğu gerçekliği yok olmuştur. Din ve devlet uzlaşma ve işbirliği içinde birbirlerini meşrulaştırmışlar ve beslemişlerdir. Din, Tanrı kompleksinin temsilcisi saltanatın ihtiyaç duyduğu toplumsal kabule ve itaate (kul kompleksi düzenine) hizmet etmiş, ideolojik haklılaştırma ve kanunlarının meşru olduğuna yönelik inanca ve alternatiflerinden daha takdire şayan olduğuna yönelik kabulü beslemiştir. Bu Tanrı kompleksi ve kul kompleksi bütünselliği içinde dinsel iman ve ibadet ile siyasal bağlılık ve boyun eğme birbiri içinde eriyip kaynaşmıştır. Emevi sultanlarının toplumsal birlik ve beraberliği sağlamak, kendi eylemlerinin meşruiyetlerini dine dayandırmak, Tanrı kompleksi liderliği güç/kader olgularıyla topluma aşılamak gibi eylemlerinin kökeninde bu kaynaşmanın ipuçları vardır.

Tanrı kompleksine dayanan yeni saltanat düzeni, yeni din aracılığıyla, Muhammed'in daha önce yerle bir ettiği tüm kölelik ve kulluk zincirlerini yeniden yaratmıştır. Bu din ise Muhammed'in getirdiği dinden daha başka bir şeydir. Emevi dini veya dinselleştirilmiş mezhep görüşleri, birer kolektif Tanrı kompleksi zincirleri olarak bu süreçlerin tüm aşamalarında aktif olarak kullanılmıştır. Yeni Emevi dini, Tanrının hakkını Tanrıya, Sultanın hakkını sultana vermek şöyle dursun Tanrının hakkmı kutsallık tepsisinde Sultana sunmaktan çekinmemiştir. Yeni din, artık hiyerarşik bir toplumsal sistem, psikolojik bir toplumsal uyum, sosyolojik bir toplumsal çıkar ve ekonomik bir oligarşik temerküz düzenini savunur hale gelmiştir. Bu da zaten başlangıcın sonu, sonun başlangıcı olmuştur. Muaviye ve Yezid, klasik Muhammedi medenilik yolunun tüm temel ilkelerini yok sayarak başta temsil olmak üzere yeni sistemlerini liyakat ve adalet ilkelerinden koparıp keyfilik ve güç ilkelerine bağlamışlardır. Adalet ve keyfilik ile liyakat ve güç arasındaki bağ ne kadarsa bu iki yol arasındaki bağ da o kadardır.

Yeni düzen Muhammed öncesi Cahiliye'ye dönüşten başka bir şey değildir. Tıpkı cahiliyedeki gibi meşruiyetin kaynağı kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine de kaynaklık eden asabiyet, kabilecilik, soy bağı ile yönetim, gücün fetişleştirilmesi, toplumsal rıza ve konsensüsün yok edilmesidir. Muhammedi medenilik yolunun temsilcisi Ali ve oğlu Hüseyin'in itirazı da tam da bunadır. Yeni Emevi bedevi siyasal sistemden Muhammedi gelenek bağının kopartılması için mutlaka onu temsil eden Hüseyin'in başının kopartılması gerekiyordu. Muhammedi geleneği yok etmenin doğurduğu boşluklar, yine dinsel, geleneksel, kurumsal, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynakları yaratılarak doldurulmaya çalışıldı.

Adalet, merhamet ve sadakat ilkelerine bağlı medenilik ve ahlakilik meşruiyet bağlarından koparılmış toplum için, siyasal sistem, kendilerine yabancılaşmış elitler arası, soylar arası, aileler arası veya güçler arası bir Tanrı komplekslerinin çıkar çatışmasını temsil etmeye dönüştü. Toplumu dine, dini evrenselliğe bağlayan tarihsel, kültürel, dinsel, ahlaki vb. tüm değerlerin yok sayılması veya yok edilmesi siyasal iktidarın kendisini mutlak meşruiyet kaynağı olarak dayattığı anlamına gelir ki, bu siyasal iktidarın bizzat kendisini Tanrı kompleksi olarak ilan etmesi yani bir gelenek olması ve yeni bir gelenek kurması demektir. Bu da yeni meşruiyet yasasının adalet yerine zulüm, merhamet yerine baskı/terör ve sadakat yerine ihanet gibi yöntemlere dayandığını gösterir. Bunun tarihe yansıyan en güçlü örneği de Kerbela olayıdır. Bu çatışma sürecine Emevi bedevi geleneğin zaferi olarak Kerbela'da son noktanın konması gerekiyordu. Olağanüstü olan, geçici olan sadece Muhammed dönemiydi.

Hüseyin, dedesi Muhammed ve babası Ali üzerinden temsil ettiği gelenek gereği, mülkiyetin iktidarına ve iktidarın mülkiyetine yönelen kolektif Tanrı kompleksi kaynağı bir ailenin/soyun/kabilenin yönetiminde veraset sisteminin doğmasına itiraz etti. Çünkü medeni İslami ilke gereği yönetimin "ümmetin seçimi", toplumun konsensüsü ve rızası ve icmanın gerçekleşmesi şartına inanıyordu. Ona göre İslam sadece dini bir eşitliği değil aynı zamanda sosyal, siyasi ve ekonomik eşitliği de içeriyordu. Muhammed-Ali-Hüseyin'in temsil ettiği medeni geleneğe göre siyasal alan tamamen toplumsal alanın çoğulcu yapısı içerisinde karar süreçlerinin bir uzantısıdır. Yani asıl amaç toplumsal konsensüsü azami derecede sağlamaktır. Öncüsü ve önderi Muhammed ve Ali'nin şuraya verdiği önem, idari atamalarda gösterdiği liyakat ilkesi ve savaşa bile karar verirken yaptığı istişareler bu kaygısının en önemli göstergeleridir. Oysa Kerbela olayı ile ortaya çıkan Emevi/bedevi anlayışına göre, siyasal iktidar seçkin bir azınlığın sahiplenmesi ve yönetmesi gereken bir araçtır ve bu aracın en önemli işlevi bölüşüm gücünü ve tekelini elinde bulundurmasıdır. Bu geleneğe göre, iktidar üstün bir elit aristokratik azınlığın (Emevi oligarşisinin) çıkarlarına hizmet eden bir araç, idare aynı sınıfın işlerini yürüten bir komite, elindeki güçler bu grubun diğer grupları ezmek için örgütlenmiş kurumları ve beytülmal da halkın emaneti değil bu grubun istediği gibi bölüştüreceği bir tahakküm ve temerküz aracıdır. Bu yapıda iktidar ve güç (mülk) asalete (kan bağına) dayanan bir üstün hakim grubun elindedir ve sistem hem mülkü hem de malı elinde tutan bu sınıfın çıkarına işleyen bir araçtır. Artık mülkün temeli adalet değil güç olmuştur. Bu anlayışa göre zaten siyasal iktidar ilişkileri, çıkarları çatışan sınıflar arasındaki mücadelenin bir sonucudur. Mala ve

mülke sahip olan kolektif Tanrı kompleksi grup, iktidarı kendi amaçlarına göre biçimlendirir ve kendisine alternatif sınıfları devamlı baskı altında tutar ve onları yok etmeye çalışır. Bu düzenlemenin asıl amacı ve görevi insanları kul kompleksi içinde tutarak mülkiyetin iktidarını ve iktidarın mülkiyetini süreklilik içinde sağlama bağlamak ve insanları her yönüyle saltanata bağımlı kılmaktır. Kerbela'da Hüseyin'in yanında sadece 70 kişinin olmasının nedeni de budur. Halk, adalet ve zenginlik, merhamet ve zorbalık/terör/korku, sadakat ve ihanet çağrılarından ikincisinin yanında yer almıştır. Her ne kadar gönlü birincisinden yana olsa da kılıçları ona karşı olmuştur.

Bu çatışma, sadece o döneme has bir özellik değil evrensel bir insanlık sorunudur. Çünkü bu iki yol Habil-Kabil'den beri insanlığın asli sorunudur. Bu iki çatışma sürekliliğinin Kerbala'ya yansıyan boyutlarını şu dikotomilerle özetleyebiliriz: evrensellik-yerellik, devlet-kabile, kardeşlik-asabiyet, hukuk-töre, hukukun üstünlüğü-üstünlerin hukuku, birey-kitle, insan-köle, farklılık-hemcilik, olmak-sahip olmak, ihtiyaç-iktidar, adalet-güç, ikna-baskı, ahlak-çıkar, düzen-kaos, özgürlük-kölelik, eşitlik-hiyerarşi, konsensüs-otorite, meşruiyet- keyfilik, adil bölüşüm-ekonomik temerküz. Muhammed-Ali-Hüseyin çizgisinin temsil ettiği medenilik yolu dini siyasi bir misyon ve ahlaki bir değer olarak amaçlandırırken, Ebu Süfyan-Muaviye-Yezid çizgisinin temsil ettiği bedevilik yolu dini tamamen iktidar ve mülkün hizmetinde araçsallaştırmıştır. Kerbela olaymda Hüseyin'in tüm insanlara öğrettiği gibi; insanlar arasında biri adalet diğeri kaba güçle yönlendirilen iki tür savaş/mücadele vardır; ve bunların yapıları öyledir ki, birinin bittiği yerde, daima ötekisi başlar. Gelenek medeniyeti vahye bağlayan bir zincirdir ve İslam geleneği açısından bu zincirin en önemli halkası hiç şüphesiz Hüseyin'dir. Hüseyin bu misyonu dedesi Muhammed'den öğrendiği "zulme rıza zulümdür" ile "zulüm karşısında susan dilsiz şeytandır" düsturu ve babası Ali'den duyduğu "hakları için mücadele etmeyenler, haklarıyla birlikte şereflerini de kaybederler" ilkesinin gereğini yerine getirmiştir. Belki Hüseyin, haklarını kaybetmiştir ama şerefini kazanmıştır. Böylece, "eşrefi mahlukat" ne demektir bilmiyorduk dememesi için insanlara şahitlik etmiştir. Hüseyin tüm insanlığa öğretmiştir ki; kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine karşı her yer Kerbela, her günün Aşura'dır ve Tanrı komplekslerine karşı, adalet, merhamet ve sadakat için savaşanlar daima küçük bir azınlık kalmaya mahkumdurlar ve sadece bu yüzden bile adalet için savaşmaya mecburdurlar.

Musa, İsa ve Muhammed'in ortak misyonunun temel ilkelerini ve sonuçlarını Ali ve Hüseyin örnekliğinde analiz eden ve onlar gibi yaşama-

ya yönelen başka takipçiler de çıktı. Bu takipçiler zamanın ruhu ve şartların gereği üzerinden bu ortak misyonu kimisi tavizsizce kimisi anlamaya çalışarak kimisi de çağın zorunluluk ve zorbalıklarına uygun ve uyumlu kılarak teoriler geliştirdiler. Birçoğu da Muhammed-Ali-Hüseyin geleneğini engellemek uğruna canlarını verdiği kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine kul kompleksi içinde bilge köleler olarak hizmet ettiler. Ali'den sonra özellikle Doğu ve İslam dünyasında önemli etkiler yaratan eserlerin başmda Yusuf Has Hacib'in yazdığı "Kutadgu Bilig" gelmektedir. Özellikle kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yoğun istilası ile siyasi ve ahlaki kaos yaşayan doğu toplumlarının değer kargaşası ve karmaşası içine düşen sosyal yapısını yeni bir düzene ve istikrara kavuşturmak; bozulan ve çürüyen ahlaki ve siyasi değerleri yeniden ihya etmek; gelecek kuşaklara ve gelecekte kurulacak yeni devletlerin hükümdar, devlet-adamı ve yöneticilerine ahlak ve siyaset dersleri vermek, evrensel Tanrı kompleksi devletin mutlak iktidarı altında kolektif Tanrı kompleksi toplumun kutsallığının gölgesinde ve kişisel Tanrı kompleksi temsilcisi Hakan/Beyin tahakkümü altında yaşayan cahil ve zelil halkın bu düzene sadakati için kul kompleksini meşrulaştırmak amacıyla yazılan bu eser İslam ve doğu siyasal kültürünün bir abidesi ve hazinesi olarak kabul edilmektedir.

3. Yusuf Has Hacib: "İyiyle Kötüyü Bilerek Tanrı Gibi olmak" Yolu; "Kutadgu Bilig": "İnsanın doğası, karşıt ve düşman; biri güldürürken, biri ağlatan"; "Kötüdür görürüm insan doğası; pişmanlığı uzun, yoktur rahatı".

Yusuf Has Hacib (1017-1077), insanların doğasından ve özelliklerinden yola çıkarak insan ilişkilerine, toplumsal ve ekonomik ilişkilere ve oradan da siyasal ilişkilere yol alan ve içinde ahlaki ve siyasi tavsiyeler barındıran beyitlerle anlatımlı eseri "Kutadgu Bilig"[3] (1069) ile İslam ve Doğu siyasal kültürünün temel özelliklerini analiz etmeye çalışmıştır. "Kutluluğun Bilgisi" anlamına gelen "Kutadgu Bilig", insana her iki dünyada kutlu olmak için gerekli olan bilgelik ve erdem yollarını göstermek amacıyla yazılmıştır. Bu eser aynı zamanda esas bakımından bir "siyasetname" (yönetim kuramı yazısı), bir "pendname" (öğüt yazısı) ve bir ütopya olarak da önemli özellikler taşır. Yusuf Has Hacib, ideal insan, ideal toplum ve ideal devletin nasıl olması gerektiğini ele aldığı bu eseri dört temel üzerine inşa etmiştir: "Sözümü dört şey: Kanun, kut, akıl ve akıbet üzerine söyledim" (Kutadgu Bilig (KB): 350-358).

Yusuf Has Hacib'e göre insan Tanrının kendisine kutsallığından ve aklından pay verdiği en üstün yaratıktır. Tanrı insanı diğer yarattıkları arasında seçip yükselterek onu bilgi, erdem ve akıl ile donatmıştır. İnsan doğuştan sahip olduğu bu akıl ve üstünlük gücü ile meleklerden ve hayvanlardan daha ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu için yeni şeyler üretebilmekte, toplumsal ilişkiler kurabilmekte ve güç, akıl ve bilgelikle de devletini/İlini yönetebilmektedir. O'na göre insanın en üstün vasfı akıldır ve akıl, insana doğuştan verilmiş, doğasına katılmış bir özellik iken bilgi ve diğer her türlü kazanımlar bu doğuştan sahip olunan akıl aracılığı ile sonradan çalışmakla edinilmektedir. Akıl, ister iyiye ister kötüye meylettirsin, insanlarm tüm davranışlarının kaynağıdır. Doğal olarak da tüm Tanrı komplekslerinin kaynağı da insanın Tanrı tarafından kut verilerek "Tanrı gibi" kılındığı "Akıl" gücüdür. Akıl, insanın insan olabilmesi ve insanlık evrenine katkı sağlayabilmesi için gereken özellikleri elde edebilmesinde asli kaynak niteliği taşımaktadır. İnsan bir takım anlaşmazlıklar içine düşse de, aklı ile ve edineceği bilgi ve erdemleri ile her türlü karanlığı aydınlatabilecek, her türlü düğümleri çözebilecek yeterliliğe sahip olabilecektir: "Cahil kişinin aklı ise, çöl, kum gibidir; Nehir aksa dolmaz, ot da yetişmez" (Kutadgu Bilig (KB): 975). Bu yüzden akıl ve onun ürünü olan gerçek ve doğru bilgi

[3] Fikri Silahdaroğlu, Günümüz Türkçesiyle Kutadgu Bilig Uyarlaması (KB), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

insanın tek gerçek "yol öğretmenidirler". İnsan bilgi ile Tanrının güçlerini yeryüzünde yansıtabilir: "Ululuk sahibi, kadir, en yüce; Yaratan, türeten, sahip gücüne" (Kutadgu Bilig KB: 2).

Yusuf Has Hacib, insanın asli Tanrısal kaynağının ruhuna üflenen akıl olduğuna inanarak onu diğer canlılardan ayıran özelliğin bu olduğunu söyler. Aklı aşırı kutsallaştırarak onunla birlikte de bilgiyi ve bilginin ürünü olan ilin yönetimini yüceltir: "Yarattı, yükseltti, seçip insanı; Ona verdi erdem, bilgi ve aklı" (KB: 148); "Bilgiyle ayrılır, insan hayvandan; Daha büyük, başka, ne var bilgiden, Buna örnek dedi, gör akıllıyı; Akılla iş gören bulur faydayı, İnsanı hayvandan, ayıran bilgi; Bilgi ile insan, yönetir İl'i" (KB: 1843-1845); "Akıl ile insan, sayılır kişi; Bilgi ile beyler, yürütür işi" (KB: 303); "Bilgisiz doğar o, sonra öğrenir; Bilgi öğrendikçe, her işi bilir" (KB: 1680). Yusuf Has Hacib'e göre insanın başlıca yeteneği ve gücü akıl ve bilgidir. "Akıl, Tanrı vergisidir; bilgiyi insanın kendisi edinir; kişi bilgisiz doğar, yaşadıkça öğrenir. Akıl karanlık gecedeki meşale gibidir; insan onunla yükselir" sözleri ile aklın insanın elinde iyilik için de kötülük için de kullanılabilecek bir silah olduğunu vurgular. İnsanın doğasındaki kişisel Tanrı kompleksi kaynaklarına karşı elindeki en büyük güç aklıdır. İnsan ancak onun sayesinde ruhunu esir alacak olan kişisel Tanrı kompleksi unsurları olan kibir, öfke, hiddet, gazap, kin, hırs gibi kötülükleri yenebilir. Bu kötülüklerin Tanrı kompleksine neden olmasının sebebi insanların doğasını bozarak onun akıl kontrolünü yok etmeleridir. Çünkü bunlar geldiğinde akıl gider.

Yusuf Has Hacib'e göre insanlar arasındaki farkları ve üstünlükleri de belirleyen şey bu akla hakim olmaktır. O'na göre akıllı bilge insanlar akıllarına sahip olup ruhlarını bozacak bu kötülüklere düşmedikleri için üstündürler. Bu kötülükleri ortadan kaldıran akıl, kişinin bilge ve asil insan olmasını sağlar; sadece akıllı bilge olan asil kişi asillik ve üstünlük düzeyine yükselir. Onun yarattığı ilk kolektif Tanrı kompleksi de zaten budur: Akıllı bilge insanlar üstündür. O'na göre aklın üstünlüğü doğuştan gelen bir yetenektir ve bilgi ile tamamlanmaktadır. Yine ona göre gerçek bilgi, bilgi ile aklın birleşmesinden doğar. Aklın bilgi ile birleşmesi gerçekleşirse o zaman kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin temsilcisi üstün insanın da diğer insanları yönetmesi gerçekleşmiş olacaktır. Ona göre; "Anadan doğarken, bilgisiz doğar; Bilgi öğrendikçe, üst başa çıkar; Öğrenemediği, akıl insanda; Doğasına katar, Rab, yaratanda"; "Akıldan başka da, tüm erdemleri; Kişi öğrenir ve artar bilgisi" (KB: 1681-1683); "Bilgi ve erdemi, insan öğrenir; Ama akıllılık, doğuştan gelir" (KB: 1825); "Bulanık işlere, girse de süzer; Kör düğüm olsa da, bakınca çözer; Soldan, sağdan, önden, arkadan

bakar; İşi zamanında, yararlı yapar; Kaçana yetişir, uçanı tutar; Bozuğu onarır, kırığı sarar" (KB: 1856-1858).

Yusuf Has Hacib, kişisel Tanrı kompleksi kaynağı aklı her şeyin üzerinde mutlak güçle donattıktan sonra onu kutsayıp sadece bazı insanların ayrıcalığı haline dönüştürerek de kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin kaynağını da akıl olarak ilan eder. Ona göre "akıl, doğuştan gelirken bilgi ve erdem sonradan öğrenilebilir". Bu özellikler şüphesiz ki toplumsal ve siyasal yaşam içerisinde insana ayrıcalıklı bir konum kazandırmaktadır. Doğuştan insana bahşedilen akıl ile bilgi ve erdeme ulaşmış olan insan en yücelere, en kutsal alanlara ve en soylu ayrıcalıklara çıkartılırken bilgiye ulaşamayanlar cahil olarak nitelendirilmekte ve aşağılanmaktadır. Eserinin adından da anlaşılacağı üzere her türlü kutsallığa ve yüceliğe ulaştıran tek şey bilgi olunca bilgili insanlar kolektif Tanrı kompleksi içinde toplumsal ve siyasal yapının en üstün ve hakim kişileri olurken doğuştan akıllı olamadığı için bilgi ve erdeme ulaşamamış insanlar ise kul kompleksi içinde yaşamaya mecbur ve mahkumdurlar. "İyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmayı" doğuştan hak etmiş bu elit, seçkin ve asil ayrıcalıklı üstün bilgili sınıf (entelektüel elitizm) toplum içinde lafı ve sözü dinlenen, saygı duyulan, kutsallığın bilgisine ermiş üstün insanlardan oluşmaktadır. Bu nedenledir ki, "bilgili insan hep başköşelere alınmış, bulunduğu yer en aşağı yer olsa dahi o aşağılar başköşe sayılmıştır".

Yusuf Has Hacip'e göre iki tip üstün ve saygın insan vardır. Bunlardan birincisi kutsallığa ve hakikate ulaşmanın sırrına vakıf olan bilgili kişi iken diğeri de insanları korkudan, düşmandan ve bozulmadan koruyan soylu kişi yani Hakan/Bey'dir. Birincisinin Tanrı kompleksi kaynağı bilgi/kalem iken ikincisininki de soya dayalı güç/kılıçtır. Diğer insanlar ise bu iki erdemden yoksun oldukları için sürü olmaya, kul kompleksi içinde köle yaşamaya layıktırlar. Çünkü bu sürü içerisindeki insanlar, kendi iradelerinden artık yoksun kalmışlar, hayvanlar gibi yaşayarak akıl melekelerini yok etmişlerdir. Bilgiye ulaşamamış, böylece adeta ortaya başkaları tarafından güdülen bir sürü insan topluluğu çıkmıştır: "Ne varsa dünyada, bilgi en yüce; Hakaret sayılır, cahil denince; Neler der, dinle sen, bilgili kişi; Deneyim geçirmiş, yetişmiş yaşı; Bilgisiz yer bulsa, yukarı başta; Eşik baş sayılır, bassa eşikte; Bilgine eşikte, yer verilse de; Sayılır o eşik, en baş köşede; Bilgiye duyulur, bu saygı bütün; Yeri ister eşik, ister en üstün ola; Dünyada iki tip, saygın insan var; Bir bilgin, bir de Bey, sayar insanlar; Bunlardan başkası, sayılır sürü; Nereye istersen, oraya yürü; Ey sen, söyle şimdi, bana açıkça; İkiden biri ol, kalma açıkta; Kılıç elde, biri, düzeni sağlar; Kalem aldı

biri, doğruyu yazar; Onlardan kaldı bu, sağlanan düzen; Kalana mirastır, yükseltir gelen" (KB: 260-269).

Kutadgu Bilig'de kutsallaştırılan bu bilgi anlayışı gündelik yaşama dair pratik çözümler üreten, hayatı kolaylaştıran bir unsur olmasından ziyade; hayatı anlamlandırabilme, tanımlayabilme imkânı sağlayan daha kapsayıcı bir araçtır. Bu kutsal ve mutlak bilgi aracılığı ile insan "iyiyi ve kötüyü ayırt edebilen, hâkimiyet kuran, düzen yaratan, adaleti sağlayan, diğer insanlara tekebbürde bulunan" bir üstün ve kutsal insan konumuna yüceltilmektedir. Çünkü bilgili bir insanın yaptığı her şey bizzat bilginin kendiliğinden kutsallığı ve mutlaklığından dolayı mutlaka doğru, iyi ve gerçekken bilgisiz cahil bir insan, ister yürekli olsun, ister güçlü olsun bilgiye dayanmadığı için her yaptığı iş kendiliğinden yanlış, bozuk ve kötüdür. Sadece bilgili üstün insan çevresine fayda sağlayabilecektir. Hatta bir "deniz gibi ucu bucağı olmayan, dibi görünmeyen bu kaynaktan herkes de nasiplenemez. Ancak Tanrının seçtiği kutsal kişiler bu ayrıcalığa ulaşabilir". Bu yüzden kitabın adı Kutadgu Bilig'dir ve onda akıl ve bilginin tekebbür ve tahakküm kaynağı olarak kutsanıp yüceltilmesi diğer bütün tanrısal lütuflardan daha muktedir ve muhteşem bir güç olarak tapınılmasına neden olmaktadır. Aksi takdirde insanın hayvandan sayılması gerekecektir. Tanrı ve kul kompleksi hiyerarşik düzeni burada entelektüel elitizmin kutsal ve mutlak bilgi söylemiyle meşrulaştırılmaktadır. Öyle ki insanlara "iyiyle kötüyü bilip Tanrı gibi" kutsal olmanın sırları ifşa edilmekte ve bilgili insan yüceltilirken cahiller aşağılanmaktadır: "Bilgisiz, yürek, dil, neyine yarar; Bilgiyle, su gibi, herkese faydan; Ne kadar bilsen de, yine ara sen; Bilgili kavuşur, dileğe, soran; Bilirim diyorsan, bilgi uzatır; Sen, bilgin yanında, cahil sayılan; Bilgi bir denizdir, ucu dibi yok; Ne kadar su alır, bir serçe bundan; Bu bilgiyle kendi, başın dolanır; Kendini bilemez, özden ayrılan; Bilgi bil, insan ol, kendini yükselt; Ya da hayvandan sayıl, ayrıl insandan" (KB: 6606-6611).

Yusuf Has Hacib, tüm kutsallık ve üstünlük değerlerini bilgili ve asil olmaya atfettikten sonra diğer tüm insanlığı onların merhametine ve iyilik erdeminin mihnet ve lütuf eline teslim eder. O, "İnsanlığı koru, ey asil kişi, İnsanlık eyle sen, insana karşı" (KB: 1596) sözleriyle insanın, insan olarak yaşamını idame ettirebilmesinin en önemli koşulu olarak elindeki asalet ve bilgi gücünü iyilik yapmak için kullanmaya hasreder. Ona göre insanı insan yapan şey, onun elinde kötülük yapma güç ve imkanı olan Tanrı kompleksine rağmen iyilik ve hoşgörüye sahip olmasıdır. İnsanlara yapılacak olan fayda aslında kişinin kendine yaptığı faydalardır. İnsanların iyisi, üstünü, yücesi başka insanlara faydası dokunan insandır. İnsanlar ölümlüdür fakat

adı yaptığı iyiliklerle, faydalarla anılan kişi, tarihe nam salan kişi olacaktır. İnsan doğasındaki Tanrı kompleksinin kaynaklarından olan ün salma, nam salma ve şan elde etmek de ancak kötülük yapabilecekken iyiliğe yönelip insanların faydasına lütuflarda bulunmaktır: "Yürü, öküz olma, insanlık eyle; İnsana insan ol, insanlık ile; İnsanlık için ad, edindi kişi; İnsanlıkla onun, yükselir ismi" (KB: 1599-1600); "Kişide gereken yararlısıdır; Yarayan, faydalı, uyumlusudur" (KB: 1619); "Hep iyilik arar, bütün insanlar; İyilik yapana, kul olur onlar" (KB: 2305); "Serbest ve hür insan, iyilik dolu; Sen iyilik yap, aç doğru yolu" (KB: 2307); "Kişi faydalıysa katıl insana; İnsanlara fayda, faydadır sana" (KB: 3406); "Kişi arasında, kişi o olur; Ondan tüm kişiler, faydalar bulur" (KB: 5730); "Dünya kuruldukta, ilk yasa budur; İnsana insanlık belgesi budur" (KB: 5765).

Yusuf Has Hacib'e göre Tanrı insanı yarattı ve akıl, bilgi, fazilet anlayışı, gönül, güzel biçim, güzel davranışlar gibi yetenekler ve güçler vermek suretiyle onu en yüce yaratık düzeyine yükseltti. Bu sayede insan, olduğu yerde durmayan, sürekli ilerleyen, gelişen bir varlık niteliği kazandı. İnsandaki bu Tanrısal güçler onu Tanrı kompleksine sevk ederek "Tanrı gibi" olma ihtirasına sürükledi. Fakat diğer yandan da insan hem yaratılmış olmak hem de ölümlü olmak zaafları nedeniyle acizliğe mahkum olmuştur. Bir kanadı ile uçup yükselmek, diğer kanadı ile de düşüp yok olmak arasında bir acziyet ve azizlik içindedir. İnsanlar bu ikircikli dilemmanın çatışması içinde en büyük zorlukları aşar ama en basit kolaylıkta tökezler; zorluğa direnir ama rahata kavuşunca her şeyi unutur; dilediğini elde etse de yaşamasını bilemez; yaşasa da istediğine ulaşamaz, ulaşıp da itibar kazandığı zaman tekebbür içinde gururlanır; arzularına ihtirasla sarılır ama elde edince en sevdiği şeyi bile çabucak tüketip çürütür; kendisini hiçliğe sürükleyecek her şeye tamah ederek doymak bilmez bir doğa ile saldırır. Tüm bunlar ise Tanrının ona biçtiği rolün ve alınyazısının gereği olarak sınanmasına neden olur: "İnsanlık yap, ey er, kişi ol, ulu; İnsan bundan buldu, insanlık yolu" (KB: 5789); "İnsanların başı, insan iyisi; İnsana insanlık, yapan daimi" (KB: 5892); "İnsana yanıt ver insanlığa denk; Bu yanıt içindir, insanlık ismi" (KB: 5893); "Faydalı kişidir, kişi seçkini; Merhametli, halkın, önde geleni" (KB: 6102).

Kutadgu Bilig'de insan, eğer kendisini Tanrı kompleksine iten kaynaklar olan kibir, hor görü, öfke ve kinden kurtulup toplum içinde saygın, iyi huylu ve sakin olması gerekliliğine inanarak yaşasa adil bir kolektif düzen ortaya çıkar. Ona göre kişisel Tanrı kompleksleri ne ise onun oluşturduğu kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri de aynı biçimde şekillenir. Bu yüzden

öfke, şiddet, zulüm ve kibir gibi unsurlar insanı diğer insanlardan uzaklaştıran, yalnızlaştıran birer kötülük halleri olarak ele alınırken, iyi huy, güler yüz, nezaket, merhamet ve hoş görülü olma gibi davranışlar insanları birbirine yakınlaştıran davranışlar olarak ele alınmıştır. İnsanın kişisel Tanrı komplekslerinden olan acelecilik ve öfke yerine sabır ve merhamet; kin yerine nefse hâkim olma; kaba olmak yerine terbiyeli olup iyilik yapmak; nefret yerine bağışlama; zulüm yerine adalet; bencillik ve çıkarcılık yerine diğerkâmlık ve fedakarlık; kibir yerine tevazu; zarar vermek yerine faydalı olmak; kıskançlık ve öç yerine paylaşmak ve bağışlamak; kendi çıkarı peşinde koşmak yerine milletin çıkarını öne almak gerektiğini savunan Yusuf Has Hacib, insanın ruhundan, aklından ve yüreğinden bu kötülük kaynaklarını söküp atmasını, nefsine ve bedenine hâkim olmasını ve her kötülüğe iyilikle cevap vermesi gerektiğini savunur. Ona göre tüm bu kişisel Tanrı kompleksi unsurları aynı zamanda kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olan toplumu ve devleti de bozacak unsurlardır. Bu yüzden Tanrı kompleksi bu hastalığı tüm vücuda yayılmadan yok etmek gerekir: "Zarar isteme hiç, sen zarar etme; Hep iyilik eyle, hakim ol nefse" (KB: 1315); "Öfkelensen eğer, sakin ol katlan; Sabreden sevinir, inan sonradan" (KB: 1317); "Isınır kişiler alçak gönüle; Uzaklaşır, kızgın, kötü dilliyse" (KB: 2295); "Terbiyeli insan, kötü iş yapmaz; Uygunsuza bakmaz, kaba davranmaz" (KB: 2445); "Uysal olsa, ona, uyumlu denir; Nazik olsa, tavrı, onu sevdirir" (KB: 2623); "Sana zulmederse zalimler eğer; Affeyle onu sen, din böyle söyler" (KB: 3434); "Kendin otururken sen yerini bil; Kişiyi incitme, nezaketi bil" (KB: 4112); "Güler yüz, tatlı söz, ve iyi davran; Geliverir devlet, olur bir zaman" (KB: 6095); "Nefsi bastır, öfken, gelirse öne; Beden ayrı yola giderse önle" (KB: 6097); "Çıkarın kollama kolla milleti; Ele yük yükleme, sen taşı yükü" (KB: 6098).

Yusuf Has Hacib, eserinde çok yoğun bir şekilde insanın doğası ve insanların temel özelliklerinin kötü olduğu yönünde görüşler belirtmektedir. O'na göre insan doğasının en asli kaynağı olan Tanrı kompleksi ihtirasları avam tabakasında olursa kaosa ve yozlaşmaya neden olacağı için kötü iken bilgin ve beylerde yani havas tabakasmda olursa birlik ve beraberliğin, düzen ve huzurun teminatı olduğu için iyidir. Bu bağlamda yani insanın psikolojik özelliklerinden, doğasından, toplumdaki yerinden, zaafları ve yüceliklerinden temel kurallar çıkartan birçok beyit bulunmaktadır. Kutadgu Bilig, insanın doğasını "kötü" özelliklerle anlatır. İnsanın doğası kötüdür ve bu kötü doğadan dolayı insana güvenilmez. İnsanın doğasındaki bu kötülük ondan ortaya çıkacak tüm ürünlerin de eksik ve bozuk olduğuna işarettir. Özellikle avam olarak belirtilen tebaa/sürü/kullar gerek cehaleti

gerekse usül ve erkan bilmediği için aşağılanır. Kutadgu Bilig'e göre insanın doğasındaki bu kötü ruh, insanı bencil ve çıkarcı yapmıştır. Bu özelliklerinden dolayı insan, her türlü ilişki biçiminde öncelikle kendi çıkarını düşünerek hareket eder ve diğer insanların çıkarlarını yok sayarak gasp etmek ister. İnsan, bu kadar bencil ve çıkarcı olduğu için, kendisine yapılacak iyiliği de hak etmemektedir. Bu yüzden sürekli kılıç, kırbaç ve zindan ile korkutularak terbiye edilmeli ve kötü doğaları ıslah edilmelidir.

Kutadgu Bilig'de sık sık insanların Tanrı kompleksleri unsurları da olan "mevki", "altın", "para" ve "güç" için yaşadıkları ve topumu bozan unsurların da bunlar olduğu vurgulanmaktadır. Bu yüzden insanlar toplumda bir konum ve çıkar, başka insanlardan menfaat elde etmek için sürekli ikiyüzlü bir siyaset izler. İnsanın doğasının kötülüğü, toplumu bozmuş, bozulan toplumsal ilişkilerde de ayakta kalmanın tek yolu ikiyüzlülük yapmak olmuştur. Hem kişisel hem kolektif hem de evrensel Tanrı kompleksi bu iki yüzlülük üzerine kurulduğu için de tüm ilişki biçimlerine hakim olan Tanrı kompleksi doğası "takiyyecilik" olmuştur. Avamın tüm işlerinin cehalet ve çıkarcılık üzerine kurulduğunu ifade eden Kutadgu Bilig, insanların gerçek yüzlerinin asla bilinemeyeceği için onlara korku, şüphe ve tehditle bakmak gerektiğini savunur. Bu açıdan bakılınca Kutadgu Bilig'de kolektif ve evrensel nizamı yok edecek en büyük tehdit unsuru olarak her zaman bozulmaya hazır "insanın doğası" ve o doğadaki kişisel Tanrı kompleksi özelliği olduğu görülür. Yusuf Has Hacib, insanın bu kötü doğasını ve özelliklerini bir bir Hakana anlatarak bu tehdide karşı sürekli uyanık olmasını salık verir. Esere göre, ikiyüzlülüğün, toplumsal bir kural ve zorunluluk halinde algılandığı ve yaşandığı bu toplumsal ilişkiler ağında, insanların kendi çıkarları için meşrulaştıramayacakları hiçbir davranış kalmaz. İkiyüzlülük ile meşrulaştırmanın birbirini beslemesi sonucu toplumsal değer ve ahlak ilkeleri de insanların işine geldiği gibi yorumlanan göreli normlara dönüşür ve tüm düzen yozlaşma ve kaos içinde ifsada sürüklenir: "İki tür insana, katılma, ıra; Karışır ortalık, katılsan ona; Birisi müfteri, gammazlık yapan; Biri iki yüzlü, çıkarcı olan; Bir de içkiciyi, tutma arkadaş; Vefalı olmaz o, kırar gönül, baş" (KB: 4271-4273); "Kabaya katılma, ey aslı temiz; Yüzsuyu bırakmaz, sende, tertemiz; Kabaya katılma, nazik, uysal ol; Asıl kavga, bütün kabadan oğul; Öfkeliyle olma, yine pek yakın; Eğer kızsa, bozar, yakınlık hakkın" (KB: 4289-4292); "Yalancı kişiyle, bozulur dünya; Ey yetkin, el uzat, gerçek, doğruya" (KB: 5878); "Kötülüğe karşı, sen ey yürekli; Kötü yapma, zehir, kötülük yemi" (KB: 6166); "Çıyan gibi sokar, sinek gibi emer; İt gibi havlarlar, kime yetişeyim" (KB: 6601).

İnsanlara her iki dünya mutluluğunu vaat eden bir bilgi kılavuzu olarak Kutadgu Bilig, hem ahlaki bozulmanın hem de dini yozlaşmanın ana nedeninin cehalet olduğunu ifade eder. Bu yüzden hem toplumsal alanda hem de ülke yönetiminde bilgi ve akla dayanan bir bilgelik siyaseti uygulanmalıdır. Kolektif Tanrı kompleksi değeri olarak hem ahlaki hem de entelektüel elitizmi savunan Yusuf Has Hacib'e göre, özellikle avam-havas arasındaki bilgi düzeyini koruyup cahil halka asla güvenmemek ve "bel bağlamamak" gerekir. Her alanda insanların bilgili olmasının yanında bilgisizliğin milletin zayıflamasına ve huzurun yok olmasına sebep olacağını vurgulayan Kutadgu Bilig, cehaleti ve onun sebep olacağı kolektif bozulmayı bir tehdit unsuru olarak sürekli diri tutmaktadır. Çünkü Kutadgu Bilig'e göre tüm kötülüklerin anası cehalettir: "Akılsız kişiler, bilgiyi bozar; Bilgisiz kişiyle, millet zayıflar; Bilgisize verse, bey, yer ve rütbe; Beye zarar verir, bunu bil, önce; Ululuğa erse, akılsız kişi; Beyin başını yer, ey yönetici" (KB: 4076-4078); "Avam halkın, bütün, tavrı aynıdır; Bilgi, davranışı, aklı aynıdır; Cahil halk doğası, olur kapkara; Bulaşma karaya, kendini kolla; Cahil, başıboştur, şaşkın eylemi; İşi gücü bütün, eylemi gibi" (KB: 4320-4324). Yusuf Has Hacib, bilgiyi ve bilgili insanı o kadar mutlaklaştırıp kutsallaştırır ki insanlarm ilk ve asli Tanrı kompleksi imtihanı olan ve cennetten sürgün edilme gerekçesi/vaadi olan "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" ihtirasını unutmuş gibidir. Hatta yöneticelere aynı vaatlerde bulunmaktan da kendini alamaz.

Yusuf Has Hacib, avama has kişisel Tanrı kompleksi kaynaklarını kurutmak ve yüceltliği kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi alanlarından temizlemek için Kutadgu Bilig'te insanın kendisini koruması gereken bazı kötülük unsurlarını da şiddetle eleştirmiştir. Bunların başında yalan söylemek ve verdiği sözden dönmek/ihanet etmek vardır. Kişisel Tanrı komplekslerinin kaynaklarından olan inatçı ve kaba davranmak da bu kötülükler arasındadır. Böyle insanlar hem toplumsal hem de ilahi sevgiye ulaşamayacak ve sevgiyi bulamayacaklardır. İnsan, gönül sahibi, gönül alan biri olmalıdır. İnsanlar gönül kırmaktan kaçınmalıdır. Gönül kıran bir insandansa gönül alan bir insan daha makbuldür: "Şu birkaç şey bil ki, insana kötü; Bilse bunu insan, korur kendini; Bunlardan birisi, yalan söylemek; İkincisi ise, sözünden dönmek; Biri dahi bunun, inatçı olmak; İnatçı olunca, zor, sevinç bulmak; Bir diğer kötü huy, kaba olmaktır; Kişiler evinde, toz koparmaktır; Biri de boşboğaz, öfkeli, kızgın; Sövmeğe başlarsa, gönüller kırgın" (KB: 337-342); "Ağzından çıkarma, hiç yalan sözü; Yalan sözlü kişi en değersizi" (KB: 1326); "Yalancı kişiden vefa bekleme; Sınanmış bir sözdür, bu çok yıllardır" (KB: 2042); "Gönül yapan kişi, hiç söz unutmaz; Gönülsüz kişi hiç,

sözünü tutmaz" (KB: 2470). Yusuf Has Hacib, ahlaki ilkeleri bir erdem ve iyilik değerleri ve kişisel Tanrı komplekslerinden arınma/temizlenme kutsal yasaları olarak değil de sanki kolektif ve evrenesl Tanrı kompleksi toplumun ve devletin bekası için savunmaktadır. O'na göre Tanrı kompleksleri insana değil devlete zarar verdiği için kötüdür. Onun ahlak, bilgi, iktidar ve yönetime dair tüm görüşlerinin merkezinde de bu anlayış vardır.

Yusuf Has Hacib'in üzerinde sıklıkla durduğu ve emin olduğu en önemli şeyin yalan söyleyen insanlardan vefa beklenmemesi gerektiği düşüncesidir. Yalan ve sadakat aynı kalpte yer almaz. Yalan söyleyen kişi, insanlar arasında en değersizi olarak en aşağılık değere müstehaktır. İyi bir davranışın ve kutsal yasaların temellerinde her zaman doğruluk ve dürüstlük yer almaktadır. Doğru olan insanlar sevgiyi bulan insanlardır ve çevresine bu sevinci verebilecek insandır. Yalancı, kaba, hırçın, boşboğaz, öfkeli, kızgın olan insanlar sevgiden mahrum olan insanlar olarak ele alınmakta ve ne kendilerine ne de çevrelerine fayda sağlayacaklardır. Fakat bunun tam tersi özellikle vefa, hayâ ve doğruluk sahibi olan insanlar toplum tarafından sevilen, yüceltilen, kendisine olduğu kadar çevresine fayda sağlayan insanlardır. İyi özelliğe sahip olan her insan diğer insanlardan her zaman üstün olacak ve ün ve namları hep yaşayacaktır. Kötü insanların isimleri de kendileri ile birlikte yok olup gidecektir: "Doğruluk gerekir, iyi davranış; Bununla bulunur, istenen sevinç" (KB: 2862); "Doğru söyle sözün tam dürüst olsun; Sözü yalan olan kişiler odun" (KB: 6094); "Arsız kişilerden uzak dur, kaçış; Arlı kişi için, benden bin alkış" (KB: 1309); "İnsana faydalı iki dünyada; İyilik yapmaktır, ey uysal eda" (KB: 1659); "İkinci hayadır sonra doğruluk; Bu üç şeyle bulur, parlak kutluluk" (KB: 1660); "İnsanda seçkini hayalı kişi; Hayalı insanlar, kişiler başı" (KB: 2201); "Terbiyeli kimdeyse, her işini ver; Terbiyeli insan küstahı yener" (KB: 2202); "Arsız kişilerdir, kişide adi; Doğru söz söylemez, arsızın dili" (KB: 2203); "Haya ile, insan, yüzü aklanır; Hayadan dolayı, yüz aydınlanır" (KB: 2207); "Terbiyeli, nazik, tavrı düzgünse; Hep iyilik gelir, eylemde, sözde" (KB: 2444); "Terbiye olmazsa, er kaba olur; Terbiyeyle insan, dürüstlük bulur" (KB: 2622); "Kimde erdem varsa, adı yayılır; Erdemi olmayan, adsız yaşlanır" (KB: 2645).

Yusuf Has Hacib'e göre insanlar yaratılış itibariyle aynı iyilik ve kötülük doğasına, aynı Tanrı kompleksi ihtiraslarına sahip olmakla birlikte bilgili ve asil insanlar doğalarındaki kötülükleri terbiye etmişken cahil ve soysuz insanlar doğalarındaki bu kötülükleri besleyerek büyütmüşlerdir. Bu yüzden iyilik ve kötülüğe meyyal olma doğası açısından insanlar birbirinden farklıdırlar ve birbirine benzemezler; kimi üstün kimi aşağılıktır; kimi bü-

yük kimi küçüktür; kimi iyi kimi kötüdür; kimi bilgili kimi cahildir; kimi akıllı kimi akılsızdır; kimi zengin kimi fakirdir; kimi halim-selim terbiyeli kimi de küstah ve terbiyesizdir. Ona göre tüm bu özellikler doğuştan yani yaratılıştan gelen özelliklerdir. Bu nedenle kötü/şer insan da iki türlüdür: kimi yaratılıştan kimi de sonradan kötüdür. Kötülük insanda olağan/doğal/ tabii olan iken iyilik asalete ve bilgiye bağlı olarak istisnai bir durumdur. Bu yüzden doğuştan getirilen hasletler değiştirilemez. Ancak sonradan kötü olan kişilerin bilgi ile ıslahı mümkündür. Kötü özelliklerin kaynağı kötülük üzerine kurulmuş toplum olduğu için haramlar ve günahlar ile büyüyen ve beslenen insanlar bunlar nedeniyle de bozulurlar. Günah/haram/kötü gıdalar sadece günahı/haramı/kötülüğü besleyip büyütür. Bu gerekçelerden dolayı insan doğası iyi ve kötü olmak üzere iki farklı kaynaktan beslenir.

Yusuf Has Hacib'e göre iyi ve kötü olan insan doğası da kendi içerisinde farklılaşmaktadır. Doğuştan iyi bir doğaya sahip olmasının yanı sıra, sonradan taklit yoluyla iyi olan insanlar olduğu gibi, doğuştan kötü bir doğaya sahip ve aynı zamanda bulunduğu çevrenin etkisiyle kötü olan farklı insan doğaları da vardır. Fakat doğuştan gelen iyiliğin ya da kötülüğün değişmesi mümkün değildir. O, Tanrısal iradenin Tanrı parçacığıdır ve asla değişmez. Sadece geçici iyilik üzere çevresinden etkilenir. Bu yüzden iyilikler gibi kötülükler de insanın doğasına işlenmiş, ölünceye kadar kişiyi etkisi ve yönetimi altına almıştır. İnsanın doğasına ve ruhuna, işlenen ahlaki olguları ölüm bozmadıkça hiçbir şey bozamaz. Sonradan verilecek olan eğitim, terbiye, düzen kötü olan insan doğasını değiştiremez. Kişisel Tanrı kompleksini yok etmek mümkün olmadığı için ancak kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri olan toplum ve devlet terbiyesi, baskısı ve cezası ile eritilebilir. Bu yüzden evrensel Tanrı kompleksi olan devlet insanın doğasındaki bu Tanrı kompleksini tıpkı Tanrının yaptığı gibi yeniden değiştirip düzenlemeli ve kendisine ve toplumuna uygun kul kompleksleri yaratmalıdır: "İnsanın doğası, karşıt ve düşman; Biri güldürürken, biri ağlatan; "Biri tezlik, biri, sükûnet diler; Biri gülse, biri, ağlayıp inler; Sevinçlidir derken, üzüntü gelir; Üzüntülü derken, sevinç güldürür" (KB: 5866-5868); "Ak süt ile girse, iyilik hali; Ölüm gelmeyince, çevirmez yolu; Yaratılış ile, oluşan ahlak; Ölüm bozmayınca, bozulmaz, el-hak" (KB: 881-882); "Yanılgı, insanlar için ad oldu; Yanılmak insana özgü hal oldu" (KB: 197); "Hakan dedi, iyi, iki türlüdür; Biri, tam iyilik, yolunda yürür; Biri iyi olur, anadan doğma; Doğru yürür bütün, gör, iyiliğe; Diğer bir iyilik, gör, ödünç olur; Kötüye katılsa, o kötü olur" (KB: 872-874).

Yusuf Has Hacıb'e göre kötülüğü (kişisel Tanrı kompleksini) doğasında terbiye ederek iyi olan insan kötü doğalı toplum ve devlet için de (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi) iyi, uyumlu ve yararlı yurttaş olacaktır. İyi bir doğa topluma ve devlete faydalı ise iyidir. Doğuştan Tanrı tarafından doğasına/toprağına/mayasına iyilik tohumu ekilen insanlar sürekli doğru yolda yürürler ve yürüdüğü bu yolda topluma ve kamuya hep faydalı olurlar. Böylece de hem doğasını gerçekleştirmiş hem diğer insanlardan üstün olmuş hem de ün ve nam salarak kendini yüceltmiş olur. Asıl olan kolektif olanın iyiliğidir: "İki türlü olur, kötü aslında; İkisini aynı, bir kötü sanma; Doğuştan kötüdür, bunlardan biri; Kişi ölmeyince, arınmaz kiri; Bir diğeri olur, taklitçi kötü; Eşi iyi olsa, bulur düzlüğü; Doğası iyiden, iyilik gelir; Dünya halkı ondan, hep yarar görür" (KB: 875-878); Nice düşkün olsa, bu iyi kişi; Razıyım, bulayım, bir iyi kişi; Kötülükle gelse, bir beylik bana; Gerekmez bu beylik, bıraktım sana" (KB: 924-925); "Tanrı kime verse, kötü tabiat; Eziyet çektirir, ona bu hayat" (KB: 1983).

İnsanın doğasına Tanrı tarafından ekilen Tanrı parçacığı tohumunun insanı bozduğunu ve tüm kötülüklere kaynaklık ettiğini düşünen Yusuf Has Hacib'e göre insanın doğası kötüdür. Bu yüzden o, sürekli olarak insanı doğru yoldan sapma ihtimali içinde ele alıp insanı yanılan hatta yanılmak için yaratılan bir varlık olarak tanımlar. İnsandaki bu kötü doğa içerisinde en kötüsü ise doğuştan gelen kötülüktür ve bundan kurtulmanın tek yolu ise ölümdür. Çünkü dünya hayatı ve dünya nimetleri tüm kötülüklerin kaynağıdır. Dünya hayatının nimetleri insanın dinini ve ahlakını bozduğu için insanların doğalarındaki kişisel Tanrı kompleksinin ortaya çıkmasına neden olur. Yusuf Has Hacıb'e göre, "Din dalıyla, dünya, dalı karşıttır, Yaklaşmaz ikisi, yolu kesiktir; Bu din ile dünya, zor birleşmesi, Bilmeli kavuşmaz bu ikisi; Birisi yaklaşsa birisi kaçar, İkisini tutsa, kişi, yol şaşar" (KB: 5311-5313). İnsanlar bu iki iktidar kaynağını asla birlikte yürütemeyeceği gibi yeryüzü egemenliğinin değerleri ile de gökyüzü egemenliğinin yasalarını birbirine karıştırmamak gerekir.

Dünya nimetleri ile bozulmuş kötü doğaya sahip kişilerden gelecek her şeyden kaçınmak gerektiğini vurgulayan Yusuf Has Hacib, doğası kötüden gelecek beyliği, efendiliği dahi reddetmekte ve kişisel Tanrı kompleksi doğası kötü ve bozuk olan yöneticinin her şeyi kötü kılıp bozacağını düşünmektedir: "Hangi iyi pişman, iyi olmaktan; En şöhretli kötü, sonunda pişman" (KB: 928); "Nasıl öveyim ben, kötü kişiyi; Nasıl isteyeyim, bu kötü işi" (KB: 930); "Nasıl sevmeyeyim, iyi kişiyi; Nasıl övmeyeyim, bu iyi işi" (KB: 933); "İyi kişilerdir, eşin iyisi; İyi işlerdir hep, işin iyisi" (KB: 935); "Do-

ğası kötünün, yoktur ilacı; Dünyaya bela o, ulusa acı" (KB: 879); "Kötüdür görürüm insan doğası; Pişmanlığı uzun yoktur rahatı" (KB: 926). Ona göre "iyilik sarp yokuş gibidir, tırmanılması, gerçekleştirilmesi zordur; herkes ona ulaşamaz". Kötülük ise "kolay iniş gibidir; yapılması kolaydır; kavga gibi". Kötülük nerede ise kötüler de oradadır. Kötü iyiye katılmaz, kaçar. Her varlık kendisi gibi olanların arasına katılır; kişi, dengini, akranını arar; iyiye karşı iyi, kötüye karşı kötü olmalıdır; kişiye insanlığı oranında karşılık vermelidir. Sadece asil ve bilgili insanlar iyiliği ve insanlığı bırakmazlar, sadece onlar her şeye rağmen insanca davranmaya devam ederler. Çünkü insanlık erdemlerin ortak özelliği olan "akıl, bilgi, fazilet ve iyi ahlak" sadece bu asil ve bilgili insanlardadır: "Adı kötü çıkmış, kişiden ıra; Böyle kişilerin, eylemi kara; Karaya yaklaşma, ey doğası ak; Kara tez bulaşır, beyaza, gör bak; Kötüye katılma, ey iyi kişi; Kötü olur tavrın, o kötü gibi; Kötüye yaklaşma, ey seçkin, öncü; Yerilirsin daim, ad olur kötü; Uygunsuz kişiye, yakın yürüme; Uygunsuz, yakanı tutar, gelip de; Çok gördüm, tanınmış, iyi kişiyi; Kötüye katıldı, bozuldu işi" (KB: 4238-4244); "Kötülük ateştir, ateşse yakar; Yolunda geçit yok, çıkmazsa sapar" (KB: 249).

İnsan doğasının özünde yaradılıştan gelen çatışmacı ve ikircikli bir mücadele dilemması olduğuna inanan Yusuf Has Hacib, bu çatışmalı özelliklerin birbiri ile sürekli savaşan muhalif ve düşman unsurlar olduğunu, duruma göre insanları iyiliğe veya kötülüğe sürükleyen motivasyonel itici güçler olduğunu vurgular. Onun da belirttiği gibi "bunlardan biri güldürürken öteki ağlatır, biri teskin ederken öteki azgınlaştırır, biri barıştırırken öteki kavga çıkartır, biri acele ederse öteki sükûnete çağırır". Bunlar insan doğasındaki kişisel Tanrı kompleksinin de yapıcı ve yıkıcı unsurlarıdır. Bu iki çatışma arasında insanın doğasını şekillendiren ve bu iki atın çektiği arabayı yöneten sürücü ve yönetici unsur da bilgiye dayalı akıldır. Akıl sayesinde insanlar doğalarındaki kötülükleri yok edip iyiliklere yönelebilirler. Bilgili akıl insan doğasındaki bu düzenleyici gücü ile zararlı kötü davranışları, haksız eylemleri önleyerek güzel ve yararlı eserler meydana getirir. Bu bakımdan kişi, akıl ve bilgisiyle ruh ve beden yapısının niteliğini bilecek, olumsuz yönelişleri köstekleyecek, olumluları geliştirmek suretiyle iyi işler ortaya koyma imkanını elde edecektir. Böylece de insan, Tanrı kompleksi doğasından değil ama onun sürüklediği kötülüklerden kurtulacaktır.

Yusuf Has Hacib, insanın doğasından yola çıkarak kişisel/doğal kötülük kaynaklarını (kişisel Tanrı komplekslerini) ve özelliklerini açıkladıktan sonra çok önem verdiği toplumsal kötülük kaynakları (kolektif Tanrı kompleksi) ve özelliklerine yönelir. Ona göre bir toplumu bir ve beraber ayakta

tutan kolektif bütünlük kaynağı (kolektif Tanrı kompleksi) sosyal hayatı düzenleyen mecburi kaideler ve geleneksel değerler bütünü olan töredir. Töre geleneğe dayalı örfi hukuktur. Yöneticiler Tanrı'dan kut alıp egemenliğe sahip olurlar ama toplumsal kabul görmeleri ancak töreye uymakla olur. "Devlet gider, töre kalır"; "töresiz il olmaz", "her şey kalksa, töre kalkmaz" gibi sözlerle geleneklerin bir toplum için ne denli asli tahakküm kaynağı olduğunu ifade eder: "Hizmet için önce, töre bilmeli; Tavır ve davranış, söz düz olmalı" (KB: 3997); "Töre usul bilip, düzen kurmalı; Giriş, çıkış bilip, tavır almalı" (KB: 4038); "Töresizliktir bu, töreyle yürü; Töresiz kişiler, kişinin körü" (KB: 4603); "Çok güzel söylemiş, töreli kişi; Töre bilen insan, bulur üst başı" (KB: 4604); "Töre var her şeye, usul, bil sözü; Töre uygulasa, güler er yüzü" (KB: 4605); "Töre usul bilmez, kaba bir kişi; İnsana karışsa, görülmez işi" (KB: 4606).

Yusuf Has Hacib'e göre kolektif birlik ve bütünlüğün kaynağı (kolektif Tanrı kompleksi) olan töre, hem kişisel Tanrı kompleksinin zaaf ve hastalıklarının insanı ve toplumu bozmasını önleyen hem de evrensel Tanrı kompleksi devletin ve yönetici Beylerin tekebbür ve ihtiraslarını dengeleyen bir geleneksel ortak yaşam bütünlüğüdür. Halkı yöneten efendiler bu ortak "kanun ve nizam" dairesi içinde könilik/adalet, uzluk/iyilik ve tüzlük/eşitlik içinde ilkelerini temsil eden töreyi uygulamalıdırlar. Aksi takdirde hem insanların hem de devletin doğasındaki Tanrı kompleksi unsurlarını besleyip büyütmüş olurlar: "Doğruluk üzere, yasayı sen kur; Yasa ile beylik, ayakta durur" (KB: 5285); "Dünya beylerinden, bilgili olan; Onlardır en iyi ve yasa koyan" (KB: 252); "İşte gör, bak benim, doğruluk, yasa; Yasa, kurallar bu, dikkat et buna" (KB: 800); "Doğruluk üzere, görürüm işi; Ayırmam, bey olsa, kul olsa, kişi" (KB: 809). Töre, devlet ile halkı birbirine bağladığı gibi insanları da birbirine bağlayan bir asabiyet gücü ve bağıdır. Ona göre töre tıpkı güneş ışınları gibi bütün insanlara ulaşmalı, bütün dünyayı aydınlatmalıdır. "Adaletle istinâd eden Töre bu göğün direğidir; Töre bozulursa bu gök yerinde duramaz" sözleriyle törenin önemini vurgulayan Yusuf has Hacib, törenin ne kadar iyi tatbik edilirse kut'un ve düzenin o kadar güçleneceğini, hatta "kurt ve kuzunun bir arada güdülebilecek" derecede bir sükûnet ortamı doğacağını düşünür: "Beyliğin temeli gör, doğruluktur; Doğru olsa beyler, iş sağlıklıdır" (KB: 819); "Doğruluk üzere, beylik temeli; Beyliğin esası, doğruluk yolu" (KB: 821); "Yasayla yönetse, doğru olsa bey; Dilek, arzu bulur, bu olsa hali" (KB: 822); "Yasayı iyi yap, ey yasa yapan; Ölüp gitti, kötü, yasayı yapan" (KB: 1458); "Kötü usul koyma, ey yönetici; Kötü olsa tutmaz, dünya dikişi" (KB: 1459); "Uzun yöneteyim, dersen, ey

yetkin; Doğru yasalar yap, kolla milletin" (KB: 2033); "İl yasayla artar, dünya düzelir; Zulüm, il daraltır, dünya bozulur" (KB: 2034).

Yusuf Has Hacib, bizim kişisel Tanrı kompleksi kaynağı olarak ifade ettiğimiz akıl, bilgi ve asaletin özelliklerinden bahsettikten sonra yine bizim kolektif Tanrı kompleksi kaynağı olarak gördüğümüz töreyi anlattıktan sonra bizim evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olarak tanımladığımız "kut almaktan" bahseder. Kutadgu Bilig, Türkçede "egemenlik" anlamına gelen "kut" sözcüğünden yapılmış "Kutadmak" yani devlet yönetimi anlamına da gelir. Doğal olarak da kut almak yani devleti yönetmek Tanrı tarafından kutsanmak ve seçilmek anlamında "Tanrı gibi" olmak demektir. Bu nedenle Kutadgu Bilig'de "Tanrı tarafından tahta çıkartılmış ulu Hakan/Bey" ismi kullanılır. Hem kolektif Tanrı kompleksinin temsilcisi toplum töre ile hem de evrensel Tanrı kompleksi temsilcisi devlet kut ile kutsanarak ilahi bir misyona yüceltiler ve onlarm yüceliği ve amaçlılığı altında her şey araçsallaştırılır. Doğu ve İslam toplumlarında yönetici önderler Tanrı tarafından seçilerek kutsanıp gönderilmiş ve kut verilmiş bir üstün insan olarak kabul edilmektedir. Bu üstün insan da ilahi temsilden dolayı asla hata yapmaz bir masumiyeti temsil eder. Tanrıdan aldığı kut ile "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olan" bu kutsal kişilik otoritenin veya hâkimiyetin ilahi nitelikli olması nedeniyle mukaddestir. Doğal olarak Tanrıyı temsil eden devletleri kadar kutsaldırlar. Kut seçilmiş insanlara Tanrı kaynaklı bir ayrıcalıktır.

Bu nedenlerden dolayı da Yusuf Has Hacib, evrensel Tanrı kompleksi devleti Tanrı tarafından kurulmuş ve yöneticisi de Tanrı tarafından seçilmiş bir kişinin kutsal, mutlak ve üstün yönetimi olarak tanımlar. Fakat O'na göre Tanrı, hakana idare etme ve yönetme yetkisini, kendisine bağlı bulunan halka adaleti, huzuru ve iyiliği vermesi üzerine teslim eder. Çünkü bu Tanrı tarafından Hakan'a verilmiş olan bir emanettir ki, "hakanın bu emaneti koruması en asli görevidir ve bu onun için mutluluğun bir kaynağı olmalıdır. Aksi takdirde Tanrı verdiği bu emaneti almasını da bilmektedir" (KB: 5193). Kut'u veren Tanrı, kişiye onu layıkıyla kullanabilmesi için o işe denk olarak akıl ve gönlü de yani merhameti de aynı oranda vermiştir. Bu nedenle de ilahi hakimiyeti temsil eden devlet ve yönetici de ilahi yönetimin kutsal yasaları olan "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerinden ayrılmamalıdır: "Tanrı sana verdi, kutluluk ey Han; Şükret O'na bin kez, adım hep an" (KB: 109); "Anadan doğarken, beylikle doğar; Görerek öğrenir, iyi iş kavrar; Tanrı kime verse, beylik işini; O işe denk verir, aklı, gönülü; Kimi bey yaratmak, dilese Tanrı; Verir, tavrı, aklı, kolu, kanadı" (KB: 1932-1934); "Tanrı senin gibi fani kulları; Sana muhtaç etti, sen gördün varı; Tanrı seni

dikti, doğruluk için; Doğru ol, doğruluk, üzre dur, lakin" (KB: 5193-5195). Tanrının bir kişiyi seçkin kılıp ona kut vermesi ile o kişi "Tanrı gibi" olur ve insanlar üzerinde kanun koymada ve onların kaderine tahakküm etmede "Tanrının yeryüzündeki vekili" durumuna yükselir. Çünkü o kişi Tanrısal iradenin emrini ve iradesini yerine getirmektedir: "İsteyip almadın beylik gücünü; Tanrı yardımıyla, verdi belli ki" (KB: 5469); "Bu beyler, Tanrı'dan, gücünü alır; Millet iyi olsa, bey iyi olur" (KB: 5947); "Tanrı kime kılsa, yardım, inayet; Dünya onun olur, o bulur devlet." (KB: 6192). Fakat Tanrının kut vererek kutsal masumiyete yüceltiği Hakan'ı Tanrı dışında denetleyecek bir ahlaki ve siyasi mekanizma da olamaz. Herşey Hakan'ın merhametine ve Tanrının rahmetine terk edilmiştir: "Hakan eli bütün, millete uzar; Asılırsa yüzü, ne olsa yapar" (KB: 5064).

Yusuf Has Hacib, daha önce kutsadığı iki şey olan bilgi ve asaleti evrensel Tanrı kompleksi devletin de merkezine yerleştirir. Bu nedenle devlet bir kutsal soya aittir ve o soyun hakkı ve yetkisi bilgiye sahip olmasından kaynaklanır. Soy, bir kolektif Tanrı kompleksi unsuru olarak da aşırı yüceltilmekte ve kişisel kutluluk gibi soya dayalı kutluluk da kutsanmaktadır. Ayrıca asalet ve bilgeliğe dayanmayan kut almanın toplumu yönetme ve adaleti sağlamak hak, yetki ve tecrübesine sahip olmadığı için meşru da olmayacağı savunulmaktadır. Böyle bir kişinin yönetimi ve iktidar gücünü ele geçirmesi durumunda düzenin bozulacağı ve bu durumun devletin varlığını yıkıma götüreceği düşünülmektedir. Çünkü Bey/Hakan olacak kişi, "evlat her zaman soyuna/atasına benzer" kuralı gereği kendiliğinden bilgelikle donanımlı kutsal soydan gelmesi gerekir ki ancak o doğasında var olan kişisel Tanrı kompleksini terbiye edip nefsine uymayarak adil bir yönetim sergileyebilsin. Toplumda kargaşa, devlette kaos olmaması için bey, mutlaka bilgelik ve asaleti beraber taşıdığı bir soyluluktan gelmelidir. Egemen yöneticide soyluluk yoksa bilgi ve erdem de olmayacaktır. Ona göre "Beylik için önce, soyluluk gerek; Cesur, alp, kahraman ve yüreği pek" (KB: 1949); "Babası bey ise oğul bey doğar; Oğul bey doyunca, ataya benzer" (KB: 1950); "Bey adı, bilgiyle, bağıntılıdır; Bilgiden lam gitse, bey adı kalır" (KB: 1953). Bu nedenlerle Yusuf Has Hacib, kut ve bilgelikle beraber sürekli asalet ve soyluluktan da bahseder: "Çok eski bir söz var söylenir durur; Ata yeri, adı, oğluna kalır" (KB: 110); "Anadan doğarken beylikle doğar; Görerek öğrenir, iyi iş kavrar" (KB: 1932); "Beylik için önce, soyluluk gerek; Cesur, alp, kahraman ve yüreği pek" (KB: 1949); "Babası bey ise, oğulda bey doğar; Oğul bey doğunca, ataya benzer" (KB: 1950); "Deneyimli kişi, sözü tutulur; İl ve gün işini, deneyen bilir" (KB: 245); "Devlet bilmedik el devlet bulursa; Gittikçe bozulur, dert olur yurda" (KB: 5757). Kolektif Tanrı

komleksinin temsilcisi kutsal soy, kendiliğinden iyi olduğu için yaptığı her şey hatta yanlışlar bile kendiliğinden iyidir. İyiliğin kaynağı olan soy yine kendiliğinden mülkiyetin iktidarının ve iktidarın mülkiyetinin de mutlak hakimi ve tek varisidir.

Yusuf Has Hacib, evrenin ve hayatın merkezine evrensel Tanrı kompleksi devleti oturtarak onun ne denli zorunlu ve asli bir kaynak olduğunu savunur. O kadar ki ona göre, güneş dünya için ne anlam ifade ediyorsa, devlet de halk için aynı anlamı taşımaktadır. Devletin varlığı ve zorunluluğu güneşe duyulan özlem ve ihtiyaç gibi olup tıpkı onun gibi ezeli ve ebedi gücü ve ölümsüzlüğü simgeler. Nasıl ki, güneş verdiği ışıkla etrafını aydınlatır ve iyi ile kötü arasındaki ayrımı ortaya çıkarır, işte devlet de aynı şekilde iyiler arasından kötüleri ayrıştırarak adeta bir elek işlevi görür ve bu şekilde kötüleri dizginleyerek toplumsal yaşam içerisinde dirlik ve düzeni sağlamaya çalışır. Devlet insanların doğasındaki kötülüğü emreden kişisel Tanrı komplekslerini terbiye edecek tek kutsal ve ilahi/Tanrısal güçtür: "Güneş, bak, küçülmez, hep aynı kalır; Parlaklığı aynı, hep öyle durur; Benim davranışım, ona benzer ki; Doğrulukla doldu, hiç eksilmedi; İkinci, doğar gün, ışır bu dünya; Nuru halka erer, eksilmez onda; Benim de törem bu, yok olmaz özüm; Bütün halka aynı, tavrım ve sözüm; Üçüncü, gün doğar, yerler ısınır; Onda milyon, renkli, çiçek açılır; Artık benim törem, nereye girse; O il tam düzelir, taş kaya olsa" (KB: 825-830).

Yusuf Has Hacib'e göre devletin asli görevi zorbalık, zalimlik ve doğruluktan uzaklaşma yerine adalete yönelerek halkın huzuru ve mutluluğunu sağlamaktır. Fakat halk, cehaletin ve kulluğun doğurduğu hem kişisel hem de kolektif Tanrı kompleksi hastalıklarından dolayı sürekli kötülük ve kaos çıkartmak ister. Bu nedenle Kutadgu Bilig, çocuk eğitimini, çocuğun topluma ve devlete uyumunun artması ve hakim kültür içerisinde nesneleşmesi, terbiye olması süreci olarak değerlendirir. Eğitimin önemi, çocuğun terbiye olması ile sınırlıdır. Eğitimin önemini, bir toplumsal güç elde edilmesi ve siyasal yapıya uyum kazandırılması gerekliliği ile kıyaslar. Eğitim, insanların doğasındaki kişisel Tanrı kompleksi unsurları ortak bir kolektif Tanrı kompleksi doğasında eriterek evrensel Tanrı kompleksi olan devlete bağımlı kılmak için zorunludur. Kutadgu Bilig, cahil ve eğitimsiz kişilerin toplum ve hayat şartları karşısında çaresiz ve sorunlu kişiler yarattığına inanarak, eğitim ve eğitimcinin gücünü abartır. Kutadgu Bilig'de eğitime verilen önemin bir başka önemli nedeni, eğitimli insanın toplum ve devlet içerisindeki saygın ve itaatkar konumudur. Eğitimli ve bilgili kişi hem toplumsal hem dinsel hem de siyasal görevlerinin bilincinde olarak iyi bir

vatandaş olma erdemi göstererek kul kompleksine eğilimli hale gelir. Ayrıca bilgi ve eğitim toplumsal düzeni sağlayan itaat ve kölelik kültürünü de besler. Eğitim ve bilgi sayesinde insanlar vatandaşlık liyakatine sahip olurlar ve milletine ve devletine hizmet etme imkanına kavuşurlar. Bu yüzden Kutadgu Bilig'de zenginliğe, soya ve eğitime dayalı elitizm (oligarşik, aristokratik, entelektüel) kültürü, bilgili insanlara toplumda fazladan bir itibar kazanma aracıdır. Kutadgu Bilig'de "cehalet, felaket" olarak değerlendirilmesine rağmen, sadece eğitim ile de insanlarm bilgili olacağı kabullenilmez. Eğitim, ancak, doğası iyi olan ve doğal eğilimleri buna uygun insanları geliştirir. Bu yüzden, toplumda, insanın doğuştan getirdiği akıllılık ve cahillik özellikleri, eğitimden daha önce gelir. Toplum için, eğitim görmekten ziyade, "adam olmak" önemlidir. "Adam olmak" da devletine sadık "akıllı, uslu" vatandaş olmak anlamındadır: "Bütün bu faydalar, bilgiden gelir; Akıllı, bilgili, uysaldan gelir" (KB: 1775).

Kutadgu Bilig'de bilginin sonradan öğrenildiği, bilginin insana değer kattığı ve önemi birçok yerde anlatılmıştır. Bilgisiz insanm toplumda da yeri olmadığı, insanın güzel özelliklere sahip olabilmeleri için bilgiyle kendilerini geliştirmeleri gerekir. "İnsanm yücelmesini", "bilginin erdem olduğunu", "bilginin toplumsal ve siyasal düzende dirlik sağladığını", "bilginin kut almak olduğu" düşüncelerini işleyen Kutadgu Bilig, bilgisiz olmayı da "kör" ve "hayvan" olmakla eşdeğer görür: "Verdiği bilgiyle, insan yükseldi; Verdiği anlayış, düğümler çözdü; Tanrı kime verse, anlayış bilgi; Hep iyiliklere, uzanır eli; Bilgiyi yüce bil, anlayışlı ol; Bu iki erdemle, yükselir her kul" (KB: 150-152); "Bilgisiz insanlar, şüphesiz kördür; Yürü ey bilgisiz, bilgi gördürür" (KB: 179); "Öğrenemediği, akıl insanda; Doğasına katar, Rab, yaratanda" (KB: 1682); "Yürü, hayvan olma, akıl bilgi al; Bilgi ile konuş, düzelt bu dili" (KB: 1846); "Bilgi, erdem, tavır, iyi hareket; Öğrenirse insan, düzelir elbet" (KB: 1824); "Bilgili, akıllı, kişiler insan; Onlardan başkası, hepsi de hayvan" (KB: 3165); "İki tür insana, insandır denir; Biri öğretendir, biri öğrenir; İkisinden başka, hep hayvan gibi; Dilersen bunu tut, dilersen onu" (KB: 3217-3218). Tüm bu nedenlerden dolayı Bey olan kişi Tanrının kut ile birlikte verdiği kılıç ve kırbaç ile halkı doğasındaki kötülüklerden arındırmalı ve tanrının gücünü devlet aracılığıyla onlar üzerinde tatbik ederek ispatlamalıdır. Tebasına gücünü ve terbiyesini yani kılıç ve kırbacını hissettirmeyen devlet yok olsa daha iyidir: "Ey Hakan, sendedir, kılıç ve kamçı; Bu kamçı ve ceza, kötünün harcı; Kötüler kısmasa, kötülükleri; Sen kısma cezayı ve tut kamçıyı; "Kötülere kamçı, vursan, dönmezse; Kendini onlardan, sakın, olmazsa" (KB: 5279-5281). Kırbaç ve kamçı ile

kalem birleştiğinde ise evrensel Tanrı kompleksi olan devletin en otoriter ve en totaliter yüzü de ortaya çıkmış olur.

Yusuf Has Hacib, kılıç ve kırbaç korkusu olmazsa insanların doğalarındaki kötülük kaynakları (kişisel Tanrı kompleksi) ile isyan edip toplumu kargaşaya, devleti de kaosa sürükleyeceklerini düşünür. Bu yüzden hem toplumun hem de devletin varlığının nedenini iktidar korkusu oluşturmaktadır. Hem kazanmak hem de kaybetmek korkusu. Çünkü iktidardan daha üstün insan doğasını korku ile şekillendirecek bir güç yoktur. Bu yüzden Yusuf Has Hacib, devlet varlığının ne olduğunu anlatmak için o olmadığında neler olacağım anlatarak halkı devlete karşı kul kompleksine bağımlı kılmak ister. Bu gerekçeden dolayı devlet her konuda sınırsız güç ve otorite ile yani "kılıç ve kırbaç" ile yetkilendirilmiştir. Devlet ve yöneticiler bu sınırsız yetki ile her şeyi yapma hakkına sahiptir. Devlet ile Hakan birbiriyle tamamen özdeş olduğu için de onların denetimi ve cezası her zaman öteki dünyaya bırakılmaktadır. Çünkü devlet sadece halkın güvenliğinin değil aynı zamanda dininin de garantisidir. Bu bağlamda da Kutadgu Bilig, çok güçlü bir hikmet-i hükümet söylemi yani "yapılması gereken şeylerin devlet için faydalı şeyler" olması gerektiği hikmetleri ile doludur. Hikmet-i hükümet tüm Tanrı kompleksleri kapılarını açan anahtar hükmündedir. "Yeryüzünün mutlak hükümdarı" olarak tanımlanan Hakan "göğün yeryüzündeki temsilcisi" olarak "Tanrı gibi" bir güce sahiptir. Hakimiyeti belirleyen en asli unsur güçtür ve güç iktidarı eline aldığında kendini de meşrulaştırır. Egemen kut aldığı için güçlü değil güçlü olduğu için kut almıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra "ululemre/Hakana/Sultana/Beyi itaat" ile Tanrıya itaat özdeşleştirilmiş ve siyasal iktidarın dünyevi otoritesi ile dinin ilahi otoritesi birbiri içinde eritilmiştir. "Ululemre itaat etmeyen Tanrıya itaat etmemiştir" anlayışı din ile devlet işlerinin bir bütün içerisinde görüldüğünü anlatır. Doğu-İslam siyasal kültüründe dinden kaynaklı egemenlik ve meşruiyet söyleminin merkezinde Tanrı'dan kut alma vardır. Kutadgu Bilig'de de bu durum oldukça açık bir dille ifade edilmektedir. Egemenliğin kaynağı Tanrı olunca Hakan da Tanrı adına bu gücü kullanan "Tanrı gibi" bir konuma yükseltilmektedir: "Hakan eli bütün, millete uzar; Asılırsa yüzü, ne olsa yapar" (KB: 5064).

Yusuf Has Hacib, bizim hem kolektif hem de evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olarak ifade ettiğimiz bir milletin ve onu temsil eden kutsal Hakan'ın önce asalet hakkı ile ülkeye sonra da güç ile evrene/aleme nizam vermesi gerektiğini savunur. Nizam-ı alem olarak ifade edilen bu ilke evrensel Tanrı kompleksi devletin nihai amacıdır. Hem yerel/toplumsal/kolektif ola-

rak devlet yönetimi hem de evrensel olarak dünya düzenine hükmetmek arzusu "nizam-ı alem" kavramıyla ifade edilmektedir. Bu yüzden hükümdara tüm evrenin yöneticisi anlamına gelen "acuncu" adını uygun bulur. Kutadgu Bilig'de de hükümdarın liderliği ve sahip olduğu yetkileri yerinde kullanılması ile dünya devleti olunabileceği, dünyaya hükmedebileceği belirtilmiştir. Yazarın evrensel Tanrı kompleksinin en üst noktası olan bir devletin tüm dünyaya hakim olup "tek bir dünya devleti kurması" konusundaki isteği eserde ciddi bir şekilde ele alınmaktadır. Özellikle; "dünyaya bey olmak", "cihana hakim olmak", "dünyayı yönetmek", "dünyayı düzene sokmak", "dünya halkını yönetmek", "dünyadaki bozulmalara engel olmak" gibi evrensel Tanrı kompleksi ihtirasları Kutadgu Bilig'de oldukça geniş bir söylem oluşturur. Hatta bazı dizelerde bu istekten ziyade hükümdarın iyi yönetimiyle dünyanın düzeleceği anlatılarak, adeta hükümdarın dünyayı yönettiğini düşünmesi istenmektedir: "Hangi beye gelse, yiğit yarenler; Dünyaya bey olur, sahiplik eder" (KB: 3007); "Bir Hakana gerek, erdem, milyonla; Bu erdemle hakim, olur cihana" (KB: 3009); "Ne söyler, işit sen, bu ülke beyi; Dünyayı yöneten, yetkin fikirli" (KB: 3460); "Dünya halkı sakin, huzurlu, mutlu; Hakan'a dualar, etti tüm halkı" (KB: 1886); "Bilgi ve akılla, il yönetilir; Bu üç şey ile de, dünya düzelir" (KB: 2712); "İl, yasayla artar, dünya düzelir; Zulüm, il daraltır, dünya bozulur" (KB: 2034).

Yusuf Has Hacib'e göre, evrensel hakimiyet anlamında nizam-ı alem anlayışının yerel egemenlik anlamındaki karşılığı ise "dirlik/düzen" kavramıdır. Devletin varlık sebebi toplumsal birlik ve beraberliği belirli bir düzen içerisinde tutmaktır. Bu bağlamda kolektif Tanrı kompleksinin asli unsuru olan organizmacı toplum modeli de devreye sokulmakta ve dirlik sorunu birlik sorununa o da siyasal iktidarın otoriter uygulamalarına dönüştürülmektedir. Dirliğin ve birliğin sağlanmasının kaynağı adalete uymak, ormanizmacı yapıyı korumak ve Tanrı ve kul komplekslerinden oluşan hiyararşik egemenlik düzenini tesis etmektir. "Ulusu düzenlemek ve düzeltmek", "düzgün gidişat", "ülkeye kötülük basması", "ulusu kurtarmak", "iyi yasa yapmak", "beyler baş, halkın ayak olması", "milletin bozulması", "milletin hastalanması", "hakanın hekim olması", "düşmana boyun eğdirmek", "düzeni ve işi sağlamak" gibi kavram dizgeleri ülkedeki birlik ve beraberlik ile organizmacı toplum düzeni ve onun doğurduğu hiyerarşik yapıya atıf yapmaktadır.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere eserde, hem kolektif hem de evrensel nizam-ı alemin adalet ile sağlanacağı, hükümdarın adaletle bunu sağlayacağı anlatılmaktadır. Bu noktada hükümdara çok iş düşmektedir.

Hükümdar toplumu yönetmek ve bir arada tutmak için birçok özelliğe sahip olmalı ve bunları etkili bir şekilde yönetimine uygulayıp toplumun düzenini sağlamalıdır. Yine hükümdar kişisel olarak da topluma örnek olmalıdır ve toplumu düzeltmek için kendisi de ahlaki erdeme sahip olmalıdır. Toplumun iyi, düzenli ve adil olmasını Beyin aynı erdemleri taşımasına bağlayan Yusuf Has Hacib, aslında *tüm dirliği* Beyin *vicdanına* ve *insafına* bırakmakla otoriter bir algı içinde bir anlayışı temsil etmektedir. Beyi denetleyen, sınırlandıran ve yargılayan hiçbir kontrol mekanizması olmadığı gibi Tanrı dışında hiç kimseye karşı sorumluluk ve hesap verebilirlik ahlakı taşımayan Bey mutlak bir hakimiyete yükseltilerek "Tanrı gibi" ilan edilerek keyfi yönetimin temelleri atılır. "Hakan eli bütün, millete uzar; Asılırsa yüzü, ne olsa yapar" (KB: 5064) anlayışıyla her şey Hakın'ın keyfi otoritesine bağlı olarak düzenlenir: "Bey iyi olursa, ulus düzelir; Hali iyi olur, gidiş düzgündür" (KB: 887); "Kötü yakın olsa, beyi çevirse; Uzar kötü eli, basar ülkeye" (KB: 889); "Kurtuldu ulusu, güçlükler gitti; Kuzuyla birlikte, kurtlar yürüdü" (KB: 1040); "Hakan ondan sonra, gönül düzeltti; İyi yasa yaptı, halkı yönetti" (KB: 3093); "Yaşadı bir süre, yürüdü böyle; Kurt ve koyun, kuzu, oldu birlikte" (3096); "Beyler baştır, başlar, nereye gitse; Uyar gider bütün, uyan kişi de" (KB: 5202); "Millet, bozulursa, beyler düzeltir; Ya bey bozulursa, kimler düzeltir?" (KB: 5203); "Kimi aç, kimisi, çıplak ta olur; Kimi kaygı ile, inler, kıvranır; Sendedir ilacı, bunların gör ki; İlaç ver ve sağalt, sen ol hekimi" (KB: 5243-5244).

Yusuf Has Hacib'e göre insanın ve halkın doğası kötü ve bozuk olduğu için hem toplumsal birliği hem de evrensel devlet düzenini bozabilir. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi doğasındaki iyiliğin sembolü Kut'un karşısında kötülüğün kaynağı kaos bulunmaktadır. Kaos, eser boyunca milletin devlete olan itaatinin kaybolması, yönetimin ve yasaların bozulması, toplumsal dini, ahlaki ve törel değerlerin çözülmesi ve ölüm olarak vurgulanmaktadır. Kutadgu Bilig'de bu tehdit algılamaları çerçevesinde siyasal iktidarın toplumda dirlik ve düzen sağlaması için hem siyasal iktidara hem de topluma kılıç ve kırbaç ile bazı korkular verilmektedir. Çünkü insanın kötülük üzerine inşa olmuş Tanrı komplekslerinden emin olmanın tek yolu korku ve baskı ile yönetmektir. İyi yasa yaparak adaleti dolayısıyla da düzeni sağlayan hükümdara bozulmaması gerektiği, kendisinin bozulursa milletin de bozulup düzenin bozulacağı anlatılmaktadır. Düzen bozulduktan sonra da beyliğin yani devletin de ayakta kalamayacağı vurgulanmaktadır. Kutadgu Bilig'de okunması gereken en önemli şey organizmacı sistem ve hiyerarşik düzenin tek teminatı olan "Baş"ın konumudur: "Beyler baştır, başlar, nereye gitse; Uyar gider bütün, uyan kişi de" (KB: 5202).

İnsan-toplum-devlet birliğinin veya kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin bütünlüğünün teminatı "Baş"a yani Hakana bağlıdır ve her şey onun varlığı, dirliği, adaleti ve yasalara uymasıyla kaimdir. Hakan sorumsuz ve mutlak bir güç olarak devletin, milletin ve organizmanın "olmazsa olmaz"ıdır. Tüm düzen Hakanın insafına bırakılmaktadır. Çünkü o doğasındaki tüm Tanrı kompleksi zaafları temizlemiş tek masum kişidir: "Boyun eğip göster, kazaya rıza" (KB: 3195). Kutadgu Bilig'in temel felsefesi topluma ölümü gösterip düzene razı etmektir ki bu korkuyu da dini meşruiyet aracı olan "kadere rıza" ile beslemektedir: "Ölüme aldanma, sanma geç gelir; Pusudan çıkmışça, ansızın gelir; Binlerce gafili, ölüm avlamış; Birçok toplumları, ölüm dağıtmış; Çok toplulukları, taradı ölüm; Ölüm düşündükçe, yaşarır gözüm" (KB: 4826-4829); "Ölüm ordu bozdu, çok kenti, köyü; Ölüm saray yıktı, çok evi, köşkü" (KB: 4834); "Ulus tavrı densiz, olup bozulsa; Gör, bırakma, önle, baskı uygula" (5198); "Millet, bozulursa, beyler düzeltir; Ya bey bozulursa, kimler düzeltir?" (KB: 5203); "Eğer iyi tutsa, beyler eylemi; Ülkeye iyilik, olur sevinci" (KB: 5225); "Hakan kötü olsa dünyayı bozar; Kısıtlayan yoksa, yolundan çıkar; İyiyi ağırla, iyilik eyle; Millet iyi olur, düzelir böyle" (KB: 5282-5283); "Aç gözlü kişiye, ilde el verme; Şüphe etme, bozar, düzeni ilde" (KB: 5305); "Önce il düzelsin, millet durulsun; İç, dış, iş görülüp, yararlı olsun" (KB: 5495); "Ey Hakan, yapacak, işler bu sana; Bunu yaparsan il, girer düzene" (KB: 5540); "Dördüncü, dirençli ve yiğit olmak; Düşman boynu eğip, işi sağlamak; Hangi bey, dört işi, tamam yapmasa; Ülkeye çöküntü, girer sonra da" (KB: 5905-5906); "Hangi bey bu yolu, bırakıp sapsa; Beyliğini bozar, bey olmaz asla" (KB: 5909).

Yusuf Has Hacib'e göre devlet yönetimini ve toplumsal birliği birbirine adaletle bağlayan unsurlar töre, yasa ve kılıç gücüdür. Devleti yönetenler bunlar arasında dengeyi ve düzeni sağlayamazlarsa yönetim ve adalet bozularak herkesin kendi kişisel Tanrı komplekslerine göre hareket edeceği en kötü durum olan anarşi ortaya çıkar. Kutadgu Bilig, sık sık anarşi kavramını devlet yönetiminde bir baş yerine başıboşluk ve çok başlılık olarak okur. Anarşi ise, "törenin, görgünün, usulün, hakkın ve yönetimin" bozulduğu kargaşa ortamıdır: "Görgüsüz olurlar, cahil bütün halk; Töre yok, usûl yok, ilişkide hak" (KB: 4321). Ayrıca adaletten de kast edilen özgürlük ve eşitliğe dayalı bir merhamet ve sadakat düzeni değil tam da herkesin haddini ve hukukunu bildiği bir organizmacı hiyerarşik düzendir. Kutadgu Bilig, yöneticileri, her şeyi bilen, çok güçlü, Tanrıdan güç alan ve bu güçle halkı yöneten, her şeye gücü yeten sıfatlarla aşırı yüceltirken hem siyasal baskı ve sindirme araçlarını hem de meşruiyet kaynaklarını titizlikle

kullanmaktadır. Bu açıdan yönetim bozulunca adalet de bozulur ve anarşi ortaya çıkar: "Diklenme devlete, onunla anlaş; Anlaşmazsa devlet zehir olur aş" (KB: 4299); "Kötü yapma millet, bey kötü yapar; Kötülük yaparak, kötüyü basar" (KB: 5948); "Bey tavrı düzelir, halk düzgün gitse; Tavır düzeltse bey, durulur ülke" (KB: 5949); "Doğru ol, doğruluk, üzre yap yasa; Ki uzasın beylik, dursun ayakta" (KB: 5170); "Eğer bey ülkeye, yasa koymazsa; Gözetilmese halk, kapanlar alsa; Ateş düşer halka, ülke bozulur; Şüphesiz temelden, beylik yıkılır" (KB: 2136-2137); "Nasıl bey olur o, dilek diler de; Bu kadar arzular, bulmaz onu da; Nasıl güç yetirir, koca ulusa; İlinde fermanı, yürütemezse" (KB: 3867-3868); "Hakan çok yaşasın, kutlu, devletli; Feda olsun, can, ten ve özüm, hepsi" (KB: 6267); "Hakan eli bütün, millete uzar; Asılırsa yüzü, ne olsa yapar" (KB: 5064).

Kutadgu Bilig, bir ideal devlet teorisi olduğu için, tüm ideal teorilerde olduğu gibi temel korku bu denli mükemmel bir kurgu ile örülmüş düzenin bozulmasıdır. Bu yüzden yazarının da belirttiği gibi "umut ile korku" arasmda bir dünya inşa edilmiştir. Bu dünya bir kuşun "iki kanadı" gibidir. Bu yüzden Kutadgu Bilig, bir kanatta "insanları her iki dünyada da kut'a (saadete) eriştirmeye yarayan bilgi" kaynağı iken diğer kanatta ise bu saadeti tehdit edecek her türlü kaos, anarşi, yozlaşma, bozulma, yokluk ve yaramazlığa karşı bir korku üretme ve korku yönetme sanatlarının kaynağı gibidir: "Umut ile korku, kanadın olsun; Bu iki aradan, şaşmasm yolun; İkisiyle uçan, göğe yol bulur" (KB: 3671).

Yusuf Has Hacib, devlet yönetiminin asli kaynağını "Gerek oğlum veya yakın ve yolcu, Gerek yerli veya konuk, geçici; Yasa karşısında, bana bir hepsi, Kararlarımda fark, bulmaz hiç biri" (KB: 817-818) ve "Fakir, dul, yetimi, kolla ve de bak, Bunları korumak tam yasa yapmak" (KB: 5302) sözleri ile kutsal yasalar olan "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerine dayandırır. Çünkü toplumu adalet içinde bir arada tutabilecek tek güç Hakan'dır: "Hakan kötü olsa, dünyayı bozar, Kısıtlayan yoksa yolundan çıkar" (KB: 5282). Hem kişisel, hem kolektif hem de evrensel Tanrı komplekslerinin varlığını, birliğini ve bütünlüğünü kendi şahsında garanti eden Hakan, bu devlet gücünü halkına ve ülkeye hizmet yolunda kullandığı ölçüde yücelir. Yok eğer doğasındaki Tanrı kompleksine uyup da tekebbür içinde zulüm üzerine tahakkümde bulunursa elindeki maddi ve manevi tüm güçler kendisini bozan çevresinin eline geçer. Beyin elindeki zenginlik, ihtişam, mülk, makam ve para gibi kaynaklar bunlara tapan insanların eline geçerse iktidar da onların mülkiyeti haline gelir ki bu da en büyük zulüm demektir. Çünkü iktidarın mülkiyet hırsı hemen arkasından mülkiyetin iktidar hırsını doğu-

rur. Bu yüzden devlet üzerine düşen üç asli görevi olan güvenlik, adalet ve refahı tesis etmelidir. Devlet ancak bu görevleri yerine getirirse halkından kendisine itaat etme görevini yerine getirmeyi isteyebilir: "Milletin hakkı var, sende üç tane, Bu hakkı öde sen, düşme güçlüğe; Birisi, temiz tut, ülkede gümüş!, Ayarını gözet, ey ilmi geniş; Diğeri, millete, doğru yasa ver, Biri diğerine, zulmederse gör; Üçüncü, emin tut, bütün yolları, Temizle, eşkıya ve haydutları; Ödemiş olursun, halka hakkını, Ey cömert, istersin, sen de hakkını" (KB: 5574-5578).

Yusuf Has Hacib'e göre devlet, halka karşı görevleri olan güvenlik, adalet ve refahı sağladığı zaman halkın da isteyeceği ve halkın da yapmakla yükümlü olduğu üç temel görevi vardır: "Millet üzerinde, senin üç hakkın, İste sen onlardan ve aç kulağın; Bir emirlerine, değer versinler, Ne söylersen hemen, onu yapsınlar; İki kısmasınlar, hazine hakkı, Ey cömert, ödensin, gelince vakti; Üçüncü, düşmana, düşman olsunlar, Sevdiğin kim ise, onu sevsinler; Ödemiş olursun, sen haklarını, Onlar da ödemiş, olur hakkını" (KB: 5579-5583). Yusuf Has Hacib'e göre, eğer devlet Tanrı kompleksi içinde kılıç ve kırbaçla adaleti, güvenliği ve refahı sağlarsa halk da devlete kul kompleksi içinde itaatten çekinmeyecektir. "Beyler baş" olmayı bilirse "halk da ayak olmayı" bilecektir. Halk eğer devlete ve hakanın otoritesine saygı duyup itaat etmezse kılıç ve kırbacın cebri gücüyle "haddi bildirilerek" itaate zorlanacaktır. Kılıç ve kırbacın cebri gücü ve tahakkümü halkın sırtından eksik edilirse ülkenin ve devletin kutsal birliğinin bozulma tehdidi vardır. Halk ancak kayıtsız şartsız mutlak itaat ederek kul kompleksi içinde devletin tebası olursa toplumsal ve siyasal düzen devam edebilir. Düzenin bedeli halkın köleliğidir. Ne kadar itaat o kadar adalet. Halk devletine bağlılıktan vazgeçip onun dostlarını düşman, düşmanlarını dost edinirse devlette onları düşman edinecek ve gereğini yapacaktır. Eğer halk kendini "Tanrı gibi" yoktan var edip yaşatan devlete minnet etmeyip ihanet ederse yani "devlete kafa tutarsa" sonuç olarak da "üzüntüye gark olacaktır". Bu yüzden herkes hakkını ve haddini bilmeli ve bu "Kutadgu Bilig" yolunu böyle yürümelidir: "Böyle yürümeli, beyler, bu yolu, Ey ulu, millet te, böyle olmalı; Halk, beyde iyilik, bulur böylece, Bey de huzur bulur, kavuşur üne; Ey hakan şüphesiz, budur bu devlet, Sana iki dünyada verecek kısmet" (KB: 5584-5586).

Yusuf Has Hacib'e göre amaç kutsal ve onu uygulayan Hakan da kutsalsa yapılacak her iş kutsallıktan payını almaktadır. Kutsallık, asalet, akıl, bilgi ve iktidar gibi asli Tanrı komplekslerine sahip olan yönetici bunları adalet üzere kullanacaktır. Bu onun doğasının zorunlu ürünüdür. O terbi-

ye edip temizlediği doğasındaki kişisel Tanrı kompleksi zaaflarından beri biri olarak haya sahibi, erdemli, ahlaklı, iyi, dürüst, insanlara faydalı, halkının yükünü hafifletici, kendi yararını değil halkınınkini düşünür, sabırlı, kendisine/nefsine/doğasma/Tanrı kompleksine hâkim olan, temiz kalpli, sözüne sadık, kin, kibir, öfke ve hırslarına galip, hoş görü ve ihsan sahibi, şeref ve onur sahibi masum bir bilge kişi olarak tıpkı "Tanrı gibi" evrenin güneşidir. Bu yüzden hep muktedir, hep muhteşem, hep dimdik ayaktadır: "Ey iyi yürekli, aslı iyi Han, Şükret O'na bin kez, adını hep an" (KB: 109); "İki türlü ad var, diller de kalır, Bir iyi, bir kötü, dünyada kalır; Kötüye sövülür, övülür iyi, Bak sen, kendine sor, iyi hangisi; Kendin iyi olsan, adın övülür, Kötü olsan bil ki, sana sövülür; Kötü mü yeğlersin, yoksa iyi mi, Sövgü mü yeğlersin, yoksa övgümü; Dileğin hangisi, onu seç, lakin, Kötü gelse sonu, yakınma sakın" (KB: 238-244); "Güvenli ve dürüst, eylemi doğru, Dili, gönlü aynı, bilen durumu" (KB: 424); "Herkese faydalı, erdemli insan, Bu erdeme varır, dileğe inan" (KB: 567); "Görünüşüm güzel ve tavrım selim, Dilenen dileğe, ulaşır elim" (KB: 675); "Benim davranışım ona benzer ki, Doğrulukla doldu, hiç eksilmedi" (KB: 826); "Benim davranışım budur, bilinen, Doğrulukla alır payını benden" (KB: 832); "Beyin, halktan seçkin, olması gerek, Gönlü, dili doğru, çarpıcı gerek" (KB: 1963); "Hayâ durmalı bey, seçkin olmalı, Hayâlı davranış eksilmemeli" (KB: 2005); "İnançlı ve sadık, sağlam, uyumlu, Doğruluk ile sen, yürüdün yolu" (KB: 3063); "Ne söyler, işit sen, gör, erdemli er, Bu erdemle olur, arzu dilekler" (KB: 3420).

Yusuf Has Hacib'e göre gerek Tanrıdan kut almak, gerek asaletli olmak ve gerekse de bilgili olmaktan dolayı yönetici Bey, kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi zaaflarından arınıp tekebbür, tahakküm ve zorbalık yerine adalet, sadakat ve merhamet üzere bir doğa yaratmıştır. Bu nedenle Bey, kutsal bir masumiyeti ve masuniyeti temsil eder. Fakat gerek nefsin gerek şeytanın gerekse fitneci kişi ve düşmanların etkisi ve yönlendirmeleri ile kişisel Tanrı kompleksine neden olan iktidar ve ihtişam peşinde koşarak zulüm üzerine bir yol tutabilir. İşte Bey ve Hakanları doğalarındaki kişisel Tanrı kompleksi zaaflarına düşmekten koruyacak birinci güç bilginin bilgelik gücüdür. Bilgili olan bir insan ancak ülkesine, milletine bir baş olabilir, dünyaya hükmedebilir, en iyi yasayı koyabilir. Beyliğin yolu bilgelikten geçmektedir. Bilgelik asaleti getirmektedir, beyin karşılaşabileceği engelleri aşmasında öncülük etmektedir, iş bitirmesini sağlamaktadır. Kutadgu Bilig'de bahse konu olan bu bilgi, eşyanın bilgisinden ziyade, tecrübeler, kazanımlar sonucu elde edilen yani teorilerin pratikle vücut bulmuş hali yani bilgeliktir. Kutadgu Bilig'de tasvir edilen bilginin asıl özelliği, olayların sonuçlarını öngörmeyi, stratejik dengeleri gözetmeyi ve her şeyi kont-

rol altında tutmayı gerektiren bilgidir. Bu bilgi, aklın ve tecrübenin ürünü olan feraset bilgisidir. Bu bilgi aynı zamanda "iyiyle kötüyü bilip Tanrı gibi olmak" iktidarını da bahşedebilecek bir mutlak ve kutsal bilgidir. Ancak böyle bir bilgiye sahip yöneticiler, hem kendilerini hem ülkesini Tanrı komplekslerinin bozuculuğundan koruyabilir. Ancak kendileri 'tek' Tanrı olursa başka Tanrıların olması engellenebilir: "Anlayışla tuttu, dünyayı tutan; Bilgiyle yönetti, halkı yöneten" (KB: 218); "Dünyayı tutmaya, anlayış ister; Halkı yönetmeye, gerek bilgiler" (KB: 224); "Bunlardan bilgiye, en çok erenler; Onlardır dünyaya hep yön verenler" (KB: 251); "Dünya beylerinden, bilgili olan; Onlardır en iyi ve yasa koyan" (KB: 252); "Akıllı kişiye soyluluk değer; Bilgiyle bir kişi beyliğe erer" (KB: 300); "Kimde akıl olsa asalet bulur; Kimde bilgi varsa, o beylik bulur" (KB: 301); "Bilgi ile beyler, halka baş oldu; Akılla yönetti, işler başardı" (KB: 1952); "Bey adı bilgiyle bağlantılıdır; Bilgiden lam gitse, bey adı kalır" (KB: 1953).

Beyi toplumun efendisi olduğu için kibre düşmesini, kişisel Tanrı kompleksi zaaflarına kapılmasını önleyecek ikinci güç akıllı ve uyanık olmasıdır. Akıllı ve uyanık olmadıkça bilgi de bir işe yaramaz. Çünkü hem içeride hem de dışarıda çok fazla ve çok güçlü birçok fitneci düşman vardır. Beyleri Tanrı komplekslerinden koruyacak üçüncü güç ise siyaset kabiliyetidir. Siyaset, insanlar arasındaki çatışmayı, huzursuzluğu gideren ve kaos ve kargaşanın oluşumunu engelleyen en önemli yönetim sanatı ve yeteneğidir. Siyaset insanların doğalarındaki Tanrı kompleksi zaaflarım ve yeteneklerini yönetme sanatıdır. Çünkü bey olmak kefen giymek ve sürekli "baş üstünde bir kılıç bulundurmaktır". Bu hassas dengeleri gözetemeyen bir kişi asla yönetici olamaz. Tanrı kompleksine kapılmaması için beyin bir de gözü tok olması, yiyicilik ve rüşvetten uzak durması gereklidir. Bu yüzden egemen güç sadece bilge, adil ve cömert olmakla yetinmeyip şu özelliklere de sahip olması gerekir; kin ve öfkesine yenik düşmemek; gurur ve kibrin kuruntusu ve ululanmasına kapılmamak; gücüne ve tahtına güvenerek dünya nimetlerine meyledip ihtişama kapılmamak; alacağı kararlarda ve hayata geçireceği eylemlerde aceleci olmamak; dürüstlük, yumuşak huyluluk ve merhameti bırakıp zorbalığa ve kabalığa yönelmemek; cimri olmamak; ihmalkar olmamak ve korkak olmamak.

Yusuf Has Hacib, tüm bu erdem ve değerleri bilginin bütünleştirici gücü ile de birbirine bağlar: "Bey bilgisi ile, yönetir halkı; Bilgisi yok ise, yaramaz aklı" (KB: 1968); "Bilgi ve akılla, İl yönetilir; Bu şey ile de, dünya düzelir" (KB: 2712); "Bilgisize gelse, kutluluk, devlet; Ulus hep bozulur, çöker memleket" (KB: 1780); "Bey, siyaset ile yasa, düzen kor; Halk, bu siyaseti görür

de yürür" (KB: 2128); "Beyler kapısının, siyaset süsler; Siyasetle ülke idare eder" (KB: 2130); "Siyaset kötüyü, susturmalıdır; Anarşiyi ancak, siyaset önler" (KB: 2131); "Günler ulus için, kutluluk dolu; Bey iyi olursa, doğruysa yolu" (KB: 455); "Doğruluk üzere, görürüm işi; Ayırmam, bey olsa, kul olsa kişi" (KB: 809); "Dil doğru gerek, gönlü de doğru; Halka yarar versin ve doğsun günü" (KB: 2010); "Akıllılık gerek, bilginlik gerek; Uysallık gerek hem, cömertlik gerek" (KB: 1951); "Bilgili akıllı, halka uyumlu; Cömert, hem gözü tok ve gönlü dolu" (KB: 1964); "Cimri olma Hakan, cömert ol, cömert; Adı ölmez kalır, cömerdin ebed" (KB: 1402); "Kızgın olma işte, öfkeni kolla; Bozar beyliğini, bey kızgın olsa" (KB: 1414); "Aceleci olma, eylemde, sözde; Sakin ol, ılımlı, denir sakine" (KB: 5219); "Sakın yumuşak ol ve hoşgörülü; Hep iyiliklere değdir elini" (KB: 1416); "Cömert, dürüst, soylu, yumuşak huylu; Merhameti ile korusun halkı" (KB: 2169); "Kırıcı konuşma, berk tut kendini; Sert sözler, soğutur kişi gönlünü" (KB: 5221); "Tatlı sözlü olsun, kişiye dilin; Açık tut yüzünü, parlasın alnın" (KB: 5222); "Yürekli, atılgan, bey yiğit gerek; Bu yüreklilikle, düşman ne demek" (KB: 2043); "Ulusta seçilmiş, alp, cesur gerek; Büyük işte tutum, bu olsa gerek" (KB: 1961); "Tüm iyiliklere, el uzatmalı; Hayâlı ve uysal, dürüst tavırlı" (1965); "İyi haller gerek, erdem binlerce; Ülkeyi tutmaya ve yönetmeye" (KB: 1981); "Bütün erdemlerde, herkesten önde; Halkı yönetmeli, o adaletle" (KB: 2171).

Yusuf Has Hacib, "Kabartma gönlünü, sen kibirlenme; Er, asker çok deyip, göğsünü germe" (KB: 5211) ve "Gururlanma fazla, gönül bırakma; İnanç, güven olmaz, dünyaya kanma" (KB: 1377) diyerek tüm Tanrı komplekslerinin doğasını oluşturan kibirlenme, gururlanma ve dünyaya aldanmanın hayatın her alanından atılması gerektiğini savunur. Fakat özellikle kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini asalete, bilgiye ve ahlaka dayalı elitizme ve gücün üstünlüğüne dayandıran Yusuf Has Hacib, toplumu avam-havas, çobanlar-sürüler, azizler-zeliller, üstünler-aşağılıklar gibi sınıflara ayırır. Ona göre insanlar doğuştan iyi ve kötü olarak yaratıldığı için doğasında kötülük olan bu avama da fazla meyletmemek gerekir. Çünkü avam ile havasın doğası/tabiatı bir değildir: "Avam tabiatı beye yakışmaz; Yakıştırsa eğer, değeri kalmaz" (KB: 2079); "Adı bey olup ta tavrı avamsa; Avamdan da düşük halk arasında" (KB: 2082); "Halkın kusurunu, beyler düzeltir; Bey kusurlu olsa, kimler düzeltir" (KB: 2107); "Millet bozulursa, bey düzeltir; Ya bey bozulursa, kimler düzeltir" (KB: 5203).

Yusuf Has Hacib'e göre, her insanda asgari düzeyde bulunması gereken adalet ve doğruluk gibi vasıfların egemen gücün temsilcisi Bey'de yoğun bir şekilde bulunması gerekir ki aynı zamanda halkına örnek olabilsin. Bu

yüzden de Bey, mutlak iktidar ve egemenlik sürdürmek istiyorsa sadece kendi doğasındaki değil tüm insanların doğasındaki Tanrı kompleksini yok etmek veya öyle görünmek zorundadır. Kendisinin 'en', 'mutlak' ve 'tek' üstün güç olması için insanlara bu değerlerle hükmetmesi gerekir. Bey, ne kadar doğru olur ve adil ve ahlaki şekilde hareket ederse, halk içinde bir o kadar huzurlu ve mutlu günlerin sürekliliği söz konusu olur. Herkes doğasındaki kişisel Tanrı kompleksinden arınırsa hem kolektif Tanrı kompleksi olan toplum hem de evrensel Tanrı kompleksi temsilcisi olan devlet de kötülüklerinden arınmış olur.

Yusuf Has Hacib'in tüm kötülüklerin kaynağının insan doğasındaki üstünlük tutkusu ve cahillik sorunu olarak değerlendirmesi ve arınmanın ancak bu doğanın temizlenmesi ile mümkün olduğunu belirtmesi gibi İbni Tufeyl de aynı kanaattedir. Bu nedenle de İbni Tufeyl ıssız bir adada doğal hayat yaşayarak her türlü Tanrı kompleksinden arınmış "Hay bin Yakzan" örnekliğini tüm insanlığın kurtuluş reçetesi olarak takdim eder.

4. İbni Tufeyl: Doğanın İnsanından İnsanın Doğasına; Tanrı Komplekslerinden Arınmanın Doğal Yolu; "Hay Bin Yakzan": "Evrenin merkezi Tanrıdır. Eğer insan bunu kabul etmeyip evrenin, hayatın, doğanın ve ilişkilerin merkezine kendisini koyup Tanrı gibi olmaya yönelirse ceza çekecektir".

İbni Tufeyl (1106-1186) Hay bin Yakzan[4] (1169) adlı eseri ile insanın Tanrı ile, doğa ile ve diğer insanlar ile ilişkisini ıssız bir ada metaforu ile anlatır. Hay bin Yakzan ıssız bir adaya düşen bir insanın hikayesidir. Bu eser çerçevesinde İbni Tufeyl insanın doğası ve doğasındaki iyi ve kötü özellikleri doğal çevre ve şartlar bağlamında analiz etmeye çalışır. İbni Tufeyl eseri boyunca insan doğasındaki yaratılış kaynaklarını araştırarak insanın aklının, iradesinin, nefsinin ve ihtiraslarının hayata yansıyan durumlarını yarattığı prototip kişiler (ideal tipler) üzerinden analiz etmeye çalışır. İnsanın doğasındaki kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ve parçacığının unsurlarını ve sırlarını araştırmaya yönelir. Zaman zaman da insanın Tanrı ve vahiy ile ilişkilerini sorgulayarak insanın kendi başına, hiçbir eğitim ve öğretim görmeksizin, doğayı inceleyerek düşünme ve araştırma yoluyla üstün bilge insan yani 'insan-ı kamil' aşamasına ulaşabilirliğini sorgular. İlk insan Adem'den son insan Adem'e kadar "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" ihtirasının kökenlerini araştıran İbni Tufeyl insanın mutlak bilgiye ulaşmasının mümkün olup olmadığını, bunun için her insanın eşit olup olmadığını sorgular.

İbni Tufeyl insanın kendi başına 'insan-ı kâmil' mertebesine ulaşabileceğini felsefî romanın kahramanı olan ve bütün ömrünü yalnız başına kimsesiz olarak bir adada geçirerek üstün akıl mertebesine ulaşan Hay bin Yakzan ile kanıtlamaya çalışır. Bir varsayıma göre Hay, adada toprağın mayalanarak almış olduğu kıvam sonucu ruhla buluşarak türer, diğer bir varsayıma göre de başka bir adada yasak bir aşkın meyvesi olarak dünyaya gelir, korku sonucu sandalla nehre atılır, bu nedenle yaşadığı adaya ulaşır. Bir ceylan tarafından beslenip büyütülen Hay, elli yıl içinde duyular dünyasının yalın gerçeklerinden sıyrılarak adım adım en yüce gerçekliğe, Tanrı'ya ulaşır. Hay, Tanrı'nın evrendeki ve doğadaki göstergelerini araştırıp sorgulayarak her şeyin Tanrı ile olan bağlarını kurarak evrensel hakikate ulaşır. Yetkin insan mertebesine ulaşan Hay, uzlete çekilmek amacıyla adasına gelen Absal adlı dindar bir adamla karşılaşır. Absal, kolektif Tanrı

[4] İbni Tufeyl, Hay bin Yakzan (İbni Sina çevirisi ile beraber), Çev: M.Ş. Yaltkaya-B. Reşid, Yayına Hazırlayan ve açıklamaların kaynağı: N. Ahmet Özalp, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

kompleksi özelliği olan 'kesin inançlılık' içinde aşırılığa eğilimli olmakla birlikte vahye dayalı bir inancı yani dini temsil etmektedir. Hay'ın Absal'dan konuşmayı öğrenmesinden sonra birbirlerine serüvenlerini, sahip oldukları bilgileri anlatırlar. Burada konuşma bilmediği için her şeyi düşünce yoluyla çözen, hiçbir bilginin sembolik karşılığını bilmeyen Hay'ın soyut kavramlarla örülmüş, düşünceden ibaret olan hayatı ile her şeyi vahiy aracılığı ile hazır almış, tüm formel davranışları bilen ve bunların derin anlamlarını arayan Absal'ın dinin zahirî gerçeklerine dayalı hayatı yüzleştirilerek uzlaştırılmaya çalışılır. Aklıselimle yapılan düşünüşle ulaşılan gerçeklerle, peygamberin getirdiği dinin, ilettiği bilgilerin arasında bir fark olmadığı yani öz olarak felsefe ve dinin, akıl ile vahyin, doğa ile kutsallığın uyuştuğu ispatlanmaya çalışılır.

Hay, Absal'ın aktardığı tüm bilgileri onaylar, dinin emir ve yasakları ile kendini yükümlü kılar. Çünkü iki bilgi arasında bir aykırılık yoktur. İki bilgi aynı gerçekliğin iki farklı formundan başka bir şey değildir. Absal yaşadığı ada halkının durumundan söz edince Hay, oraya giderek insanları uyarmaya, ulaştığı gerçekleri onlara aktarmaya karar verir. Birlikte Absal'ın adasına giderler. Hay insanlara dünyanın gerçek yüzünü, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden başka bir şey olmadığını, asıl olanın öte dünyaya hazırlanmak, bu dünyada Tanrı'nın müşahedesine ermek ve insanın doğasındaki kötülüklerden arınmak amacı olduğunu her ne kadar anlatmaya çalışsa da bütün emekleri boşa gider. Çünkü insanın yapısı, yaratılışı, yetenekleri farklıdır ve yüce gerçekliklere ancak az sayıdaki üstün yaratılışlı insanlar ulaşabilirler. Bu gerçeği yani insanların kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yarattığı sahte gerçeklikleri Tanrının temsil ettiği mutlak gerçekliğe tercih etmelerinin acı gerçekliğini müşahede eden Hay ve Absal tekrar adalarına döner ve hayatlarını orada sürdürürler.

İbni Tufeyl, bu örnek tipolojiler ile insanın doğasını ve hayatını yöneten asli unsurun ruh olduğunu ve onun da insanın benliğini iki asli kaynak olarak yani akıl ve kalp ile yönettiğini savunur. İnsanlar akıl yolu, onun gücü ve yöntemleri ile gerçeği, doğruyu ve bilgiyi elde edebilirken keşif ve ilham yolu ile de ruhun aynası kalpteki nefsi bozukluklardan arınabilirler. Ona göre düşünme, nesneler dünyasından başlayarak en yüce gerçek olan Tanrı'ya ulaşana dek aklın tüm imkânlarını kullanmak iken arınma ise ulaşılan bilginin tadılmasını sağlayan sezgiye ve Tanrı'da yok olmak için nefsi ve ruhu, başka bir deyişle Tanrı'nın tecelli yeri olan kalbi tüm kir ve pisliklerden temizleme çabasıdır. Ruh da ancak bu iki unsurun (akıl-kalp) birbirini desteklemesi ile mutlak hakikate ulaşabilir. İnsan tüm Tanrı kompleksle-

rinden arınmadan Tanrıya ulaşamaz. Bu nedenle kalpsiz akıl muğlak iken akılsız kalp de kördür. Aklın bilgisi her zaman doğru olsa da "bir körün çevresi hakkında edindiği bilgiden" farkı yoktur. Bu bilginin en belirgin özelliği 'açık' olmamasıdır. Bu yüzden bu iki kaynak bir arada olmazsa insanların Tanrı kompleksine kapılması kaçınılmazdır. Çünkü kalbi kibir ve ihtirastan arınmamış bir akıl mutlak bilgi sahibi olma iddiası ile tekebbüre düşerken aklı tatmin olmamış bir kalp de ikiyüzlü bir Tanrı kompleksi içinde yaşamaya başlar. Bu yüzden İbni Tufeyl'e göre Tanrı komplekslerinden arınmanın tek yolu insanın aklındaki maddî ve kalbindeki manevî kötülük kaynaklarından temizlenmesi ve aydınlanması/işrak'tir. İnsanlar için bunun en güzel örneği de Hay bin Yakzan'dır.

İbni Tufeyl'e göre insan Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak düşünme, muhakeme etme ve karar verme gibi beşeri özelliklerinin yanı sıra metafiziğe açılabilme, Tanrı'ya uzanabilme, onu bilebilme ve onu yeryüzünde taklit etme gibi bir takım ayrıcalıklarla yaratılmıştır. İnsan kendisini Tanrı gibi kılacak suret, zat veya nefse sahip olmakla cisimlik, onun özelliklerini başka insanlar üzerinde uygulamak gücü açısından da tamamen kutsal, yüce ve üstün bir varlık, "ilahi emir" ve Tanrısal gerçekliktir. O, Tanrının ruhuna kendi ruhunu üfleyerek kutsadığı ve ayrıcalıklı kıldığı ve bu yüzden de "fıtratı" tamamen tanrısal güç, irade ve değerlerle donanımlı bir varlıktır. Bir yönüyle tanrısal gücü Tanrı için kullanabilir, diğer yönüyle de kendi için kullanarak Tanrıya karşı "Tanrı gibi" olabilir. Bu yüzden insan bir "mikrokozmos" yani evrenin küçük benliği veya küçük evrendir. İnsan oluş ve bozuluş dünyasına ait düşük (hasis) cüzü olan bedeniyle hayvan türlerine, hayvansal ruhu ile oluş ve bozuluşa uğramayan gök cisimlerine (el-ecsâmu's-semâviyye) ve cisimlikten münezzeh zâtı (akıl) ile de Vâcibu'l-Vücûd (Zorunlu Varlık) olan Tanrı'ya benzemektedir. Bu üç tür benzeme, üç amaç yönünde zorunlu eylemlerle kişiyi yükümlü kılmaktadır ve insanın Tanrı komplekslerinin kaynakları da bu üç ruh üzerinden ortaya çıkmaktadır.

İbni Tufeyl'e göre insanın fiziksel bir bedeni vardır. Bu fiziksel yapısı bakımından insan hayvanlarla benzerlik göstermektedir. Farklı işlevlere sahip organları ve çok değişik güçleri barındıran bedenin de tıpkı hayvanlar gibi yeme, içme ve cinsel istek gibi ihtiyaçları vardır. Fakat kişi bu zorunlu ihtiyaçlarını belirli bir düzen içinde karşılamalıdır. Yoksa aşırı gidebilir, yeterlilik ölçüsünün üzerine çıkıp "sınırı aşabilir". Bu istek ve arzularda yeterlilik ve denge seviyesi aşılınca insanın hayvani/fiziksel doğası güç ve zenginlik gibi kendisine benzeyen başka fiziksel unsurlarm peşinden gi-

derek kişisel Tanrı kompleksini büyütecektir. İnsan asli ihtiyaçlarını giderme hırsını o ihtiyaçlardan iktidar devşirme ihtirasına dönüştürürse Tanrı kompleksine kapılmış olur. Doymak için değil zevk için yemek, barınmak için değil üstünlük için ev yapmak, geçim için değil gösteriş ve zenginlik için avlanmak/tarım yapmak gibi ihtiyaçlar kullanılmaya başlayınca insanın doğasındaki hayvani yön azgınlaşmış ve sınırı aşmış demektir. Diğer canlıları (bitki, hayvan ve insanları) sadece nefsi arzular için, tahakküm etmek, yok etmek, öldürmek veya tüketmek Tanrı'nın fiiline ve iradesine karşı koyarak Tanrı kompleksine kapılmaktır.

İbni Tufeyl'e göre insanların bu hayvani doğasını temsil eden bedensel arzu ve ihtiyaçlarından başka bir de gök cisimlerine benzemesi nedeniyle de ruhunun bir takım arzu ve ihtiyaçları da vardır. İnsan, ruha sahip olmasıyla gök cisimlerine benzemektedir. Öyleyse onlar gibi olmaya çalışmalı ve onlar gibi birtakım eylemlerde bulunmalıdır. Gök cisimleri gibi olmak için insanın doğasında onlara benzemeye çalışması gerekir. Öncelikle o cisimler gibi var oluş ve bozuluş yasalarını öğrenip amacına uygun yaşayarak Tanrıya ulaşmak; ikinci olarak bu amaç doğrultusunda hareket ederek Tanrısal iradeyi gerçekleştirmek ve üçüncü olarak da diğer tüm cisimlerle tanrısal bağlılıktan ve "Zorunlu Varlık" ile olan bağlantılarından kaynaklanan niteliklerden dolayı yüz çevirmemek ve tahakküm iddiasında bulunmamaktır. Kısaca her üç aşama için gerekli olan şey ruhun doğasındaki Tanrı kompleksi ihtiraslarını kibrin ve hırsın arzularından kurtarmak gerekir. Bu nedenle İbni Tufeyl'e göre gök cisimlerinin birinci tür niteliğini kazanmak (teşebbüh, iktidâ, tekabbul) için insanların bırakın başka insanlara kibirlenmeyi kendisini kendinden aşağı yaratıkların hizmetine adaması gerekir. "Bitki ve hayvanların ihtiyaçlarını karşılamayı, karşılaştıkları sorunları çözmeyi, her durumda onlara yardımcı olmayı kişi kendine bir görev sayabilir. Bu durumda o, sözgelimi bir engel nedeniyle güneş ışıklarından yoksun kalmış bir bitki gördüğünde hemen koşar, engeli kaldırır ve bitkiyi güneş ışığına kavuşturur. Yabancı bitkiler tarafından kuşatılmış, hayatı tehlikeye girmiş bir bitkiye dahi yardım eder. Hemen, boğulmak üzere olan bitki ile diğerlerinin arasını ayırır, çevresini açar veya sudan uzak kalmış, ölürcesine susamış bir çiçek görse onu suya kavuşturana kadar hiç durmadan çalışır. Yabanî bir hayvanın pençeleri arasında can çekişen bir yavruyu derhal kurtarır. Herhangi bir yerine bir şey batmış, bir çalıya takılmış, gözüne ya da kulağına bir şey kaçmış, acıyla inleyen hayvanlara yardım eder, onların acılarını dindirir. Bir dere, bir ırmak da yardıma ihtiyaç duyabilir. Bitki veya hayvanların susuzluğunu gidermek için akan suyun içine bir kaya veya toprak parçası düşse onu hemen gidererek suyun mecrasından

çıkmasını önler. İşte bu benzeme türü, insan amacına ulaşana kadar devam eder" (Hay bin Yakzan: 134).

İnsanın kendi doğasının ve haddinin farkına varıp ruhundaki Tanrı kompleksi ihtirasları yok etmenin ikinci yolu da Tanrı ile arasındaki ilişkileri düşünüp ona göre hareket etmektir. İbni Tufeyl'e göre insan bu amaca ulaşmak için "sürekli Tanrı düşünülür; duyulur dünyadan tüm ilişki kesilir, gözler kapanır, kulaklar tıkanır, hayale dalmaktan kaçınılır. Bütün çaba (cehd) O'nun dışında bir şey düşünmemek, O'na hiçbir şeyi ortak etmemek için harcanır. Bu, dairesel hareketlerle desteklenir ve güçlendirilir. Hatta dairesel hareketlerde öyle bir yüksek düzeye gelinir ki, tüm duyulur dünya kaybolur. Hayal ve tüm cismanî organlara ihtiyaç duyan diğer güçler zayıflar. Zâtın eylemi güçlenir. Bazı zamanlar düşünce bulanıklıktan tamamen kurtulur ve Vâcibul-Vücûd'u müşahede eder. Sonra cisimsel güçler bastırır ve bu hâl geri gider. İnsan en yüce varlık aşamasından (ehsani takvim) aşağıların en aşağısı (esfelü's-sâfilîn) seviyesine düşer" (Hay bin Yakzan: 134). Bu düşüş aynı gerekçeler ile yani tekebbür ve ihtiraslar ile insanın cennetten dünyaya düşmesi gibidir.

İbni Tufeyl'e göre insanın doğasında var olan hayvani ve cismi var oluş değerlerinden başka bir üçüncü değer olarak da "Tanrıya benzemek" doğası vardır. İnsanı en mükemmel canlı yapan da doğasındaki bu Tanrıya benzeyen doğasıdır. Ama insan bu doğasını elinden geldiği kadar isyan veya ihanet (Tanrı kompleksi) değil ahlâk bakımından Tanrı'ya benzemeye çalışarak inşa etmelidir. Bu yüzden mükemmel kalabilmek için Tanrı'ya benzemenin gerektirdiği eylemleri yapmak zorunludur. Tanrı'ya benzemek cisimsel niteliklerin hiçbirisini O'na vermeksizin sadece Tanrı'yı bilmek demektir. Öyleyse bu amaç uğrunda çaba sarf etmek gerekmektedir. Tanrı tüm cisimsel niteliklerden münezzehtir. O hâlde kişi de kendisini tüm cisimsel niteliklerden arındırmaya çalışmalıdır. Zaten gök cisimlerine benzemek amacıyla yapılan çalışmalar, eylemler, uygulanan riyazet, birçok noktada kişiyi cisimsel niteliklerden arındırmıştır. Fakat yine de birçok kalıntılar kalmakta, bütünüyle cisimsel nitelikten arınmak mümkün olmamaktadır. İnsan, duyulur dünyayla olan tüm bağlarını keserek düşünce ve çabasını sadece ve sadece O'na yöneltir (Hay bin Yakzan: 135). İnsan, arınmak için hayaline, duygularına ve arzularına gelen tüm Tanrı kompleksi ihtiraslarını doğasından ve ruhundan uzaklaştırmak zorundadır. Yoksa Tanrı kompleksi ihtirasları yüzünden "en aşağılık yaratık" durumuna düşer.

İbni Tufeyl'e göre insan sadece ruh ve bedenden ibaret değildir. Kalpte bulunan ruh bedene göre yüce bir nitelik arz ederse de insanı asıl üstün

kılan şey onun zatı şahsiyesi yani nefsi ile aklı arasındaki denge ilişkisidir. Bu yüzden de insan bilgisinin ve davranışlarının farklı boyutları olmakla birlikte temelde iki yolla gerçekleşir. Bunlarda biri duyular yoluyla diğeri de akıl yoluyla gerçekleşir. Bu iki güç arasında bir ahlaki uyum ve denge olmazsa insan nefsinin kontrolüne girerek Tanrı kompleksine kapılabilir. Sadece bedeni ve ihtirasları değil aklı bile nefsinin kölesi olabilir. Tüm bu ilişkiler açısından dört tip insan ortaya çıkmıştır. Birinci tip Hay'dır, ikinci tip Absal'dır, üçüncü tip Salaman'dır ve dördüncü tip olarak da her bir ferten meydana gelmiş olup, genel anlayışı ve kolektif Tanrı kompleksini temsil eden toplumdur.

Issız bir adada tek başına yaşadığı ve kişisel ve kolektif Tanrı kompleksleri ile yüz yüze gelmediği için insanın iyilikçi ve saf Tanrısal doğasını temsil eden Hay, ıssız bir adada yalnız başına terk edilmiş, ceylan tarafından büyütülmüş, bir insanın çevresini gözlemlemesi, akıllı tetkikleri ve kendi kendine meydana gelen muhakeme kudretiyle fıtrî, fiziksel ve zihinsel gücünü kullanmayı öğrenmiş, tüm dünyevi ve hayvani ihtiraslardan arınmış iyi doğalı bir üstün insan tipidir. Hay, her şeyi doğanın kucağında, hiçbir örnek görmeden, hiçbir bilgiyi hazır olarak bulmadan, duyu verilerini ve aklın tüm imkanlarını kullanarak kendi kendine öğrenen, tüm hakikatlere kendi çabasıyla ulaşan, düşünme biçimi ve anlama kabiliyeti bakımından saflığı temsil eden, kendini ihtiraslarından kurtardığı için de münzevi bir insan tipini temsil eder. İbni Tufeyl'in Hay tiplemesi ile ortaya koyduğu bu insan tipi, ideal insanlık mertebesi (insan-ı kamil) bakımından en üst seviyede bulunur ve insanın yükselebileceği zirveyi temsil eder. Bu mertebeye ulaşmak için üstün yaratılışlı olmak, soyut ve somut tüm anlamları ve sembolleri çözmek ve bunlara uygun bir yaşantı ortaya koymak ve insan doğasına ait tüm ihtiraslardan yani Tanrı komplekslerinden arınmak gerekmektedir. Absal ise ruhsal ve doğal ihtiraslarından kurtulup Tanrı nezdinde yücelmek için kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri sembolü toplumdan ve devletten uzaklaşıp inzivaya çekilen bir kişidir. Ona göre Tanrısal buyruklar ve yasalar insanları kötülük kaynağı diğer insanlardan ve toplumdan uzaklaşıp yalnızlığa çağırıyor, üstünlük ve kurtuluşun yalnızlıkta, toplumdan soyutlanmada olduğuna işaret ediyordu. Bu nedenle Absal kişisel Tanrı komplekslerinden arınmak için kolektif Tanrı kompleksi kaynağı olan toplumdan uzaklaşmak gerektiğini savunurken üçüncü tipleme olan arkadaşı Salaman toplumla iç içe olup bu komplekslerinden arınmanın mücadelesini vermek gerektiğini savunmaktadır. Ona göre sorun neredeyse çözüm de oradadır.

İbni Tufeyl, Hay örneği ile insan, toplum, doğa, madde, din, üretim, tüketim vb. konularına İslam dininin kutsal öğretisi ve idealleri bağlamında bakış açısı getirmektedir. İbni Tufeyl, Hay üzerinden İslam medeniyetinin doğa, insan, zaman, Tanrı, akıl, toplum ilişkileri, din algılamaları üzerine ideal ilkeler belirler. Issız bir adada bir ceylan tarafından büyütülen Hay büyüme süreci boyunca hayvanları taklit ederek ve akıl yürüterek adada yaşamayı öğrenir. Aklı ile Tanrıyı, doğayı, hayatı keşfeder. Diğer bir adadan kendi adasına gelen dindar biri olan Absal ile dostluk kurarak toplumsal, dinsel bilgileri ondan öğrenir. Absal kendi toplumunda ayrılıp inzivaya çekilmek için adadadır. Diğer adadaki kardeşi Salaman dinin görünen gerçekleriyle ilgilenen biridir ve onların adası dinsel ve toplumsal olarak bozulmuş bir adadır. Hay ve Absal o adada dinin gerçeklerini insanlara anlatmaya çalışır ve sonuçta insanlardan ayrılarak adaya geri dönerler. Hikayede Hay saf aklı, Absal saf imanı, toplum ise dünyevi gerçekleri temsil etmektedir. Eser, insanın ve toplumun doğasını bozan kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi kaynaklarına da yoğun atıf yapmaktadır.

Hay için kişisel benlik ve insanın doğası, Tanrının muradına uygun olarak şekillendirmeye çalıştığı bir duygudur. Tüm canlıları kendisinden üstün özellikler ve zaaflar atfederek tanımlar. Tüm canlılara değer verir, onları korur. Tüm değerliliğinin Tanrıdan kaynaklandığına inanır. Tanrıya benzemek, onu taklit etmek en büyük şereftir. Tanrının karşısında küçülürken, haddini bilen, sınırlı bir ben duygusu vardır (Hay bin Yakzan: 124, 129). Doğasındaki kişisel Tanrı komplekslerinin farkında olarak onları kontrol etmeye ve onlardan arınmaya yönelen Hay, insan doğasının keşfine çıkıp, iyiliklerini geliştirmek, kötülüklerini temizlemek için uğraşarak doğasındaki egosunu ve Tanrı kompleksi ihtiraslarını terbiye ve temizliğe tabi tutup kontrol altına almaya çalışır. Hay, kendisini Tanrının, evrenin ve doğanın bir parçası kabul ettiği için beslenmek için türünün devamını sağlamakta zorlanmayan, çekirdeği olan meyveleri tercih eder. Çekirdekleri asla yemez, bozmaz, taşlık ve çorak alanlara atmaz, toprağa gömmeye çalışır. Olgunlaşmış meyveler dururken hamları tercih etmez. Bitkileri asla kökünden koparmaz, tohumlarını toprağa atar, yiyecek bitki bulamazsa hayvanlardan önce yumurtaları, bunun da sayısı en fazla olanını tercih eder (Hay bin Yakzan: 131-132). Hay, hayvan derilerinden elbise yapar, çıplak olmaktan utanır. Giyiminde temizlik, düzenlilik, güzellik, estetik çok önemlidir. Sık sık yıkanır, dişlerini, tırnaklarını, gövdesini sürekli temizler. Çiçeklerden, otlardan güzel kokular elde eder, onları sürünür (Hay bin Yakzan: 134). O'na göre ruhu arındırmanın yolu hayvani arzuların kaynağı olan bedeni terbiye etmektir. Hay, besinlerini vücudunun sağlamlığı için tercih eder.

Bedenini Tanrının bir emaneti olarak kabul eder. Beden onun için Tanrıya karşı görevlerini yerine getirmenin, ona ibadet etmenin bir aracıdır. Tanrıya karşı görevlerini yerine getirmek için sağlıklı olması gerektiğine inanır. Bu yüzden sade bir hayat yaşamayı ve dış etkilerden bedenini korumayı tercih eder (Hay bin Yakzan: 87, 95). Özellikle toplum hayatının ve onun ürettiği kolektif Tanrı kompleksinin insanı ne denli aşağılık yaptığını gördükten sonra da kendini toplumdan tecrit etmeye/yalıtmaya yönelir.

Hay, hayatının birçok bilgisini hayvanları ve doğayı taklit ederek öğrenmiştir. Çünkü onun annesi ceylan (doğa) da bir hayvandır. Büyüyene kadar onlardan öğrendiği şeyleri daha sonra hayata uygular. Elini kullanma gücü ile diğer canlılardan üstün yanını anlar ve onlara arkadaş olur. Hayatta kalma, canlılığını sürdürme ve yaşama ihtiyaçlarını karşılama yönünden tüm canlıların birbirine benzediklerini görür. Ceset gömmeyi, ev yapmayı, avcılığı hayvanlardan öğrenir. İşini yarayacak hayvanları evcilleştirir, onlara faydalı olur, onlardan faydalanır. Hayvanlara karşı oldukça şefkatli davranır, hiç birini amacı ve doğası dışında kullanmaz, yaralı olanları tedavi eder, sayıca çok olan ve çabuk üreyenleri yemek için tercih eder, herhangi bir hayvanın türünün yok olmaması için çalışır, hayvanları Tanrının emaneti sayar ve yaşam haklarına saygılı olur. Hay, kendisini kendinden aşağı kabul ettiği yaratıkların hizmetine adamıştır. Bitki ve hayvanların tüm ihtiyaçlarını karşılar. Susuz çiçeğe su, korkan hayvana yuva verir. Zayıf hayvanı güçlünün elinden kurtarıp hür bırakır, tüm bitkilerin önünü güneşe açmak için uğraşır, ırmakları bitkileri sulamakta kullanır (Hay bin Yakzan: 95-96, 134). Tüm canlıların Tanrı ve doğa nezdinde eşit olduğuna inanan Hay, hiçbir canlıya tahakküm etme ve zulmetme amacıyla yaklaşmaz. Onun Tanrı kompleksinden korkusu sadece insanlara yönelik değil hayvanlara, bitkilere ve doğaya da yöneliktir. Çünkü insan ihtirası kendi varlığını diğer varlıklardan üstün görerek onlara tekebbür içinde tahakküm etmeye yöneltir. Bu nedenle o doğaya ve insanlara karşı ilişkilerde adalet, merhamet ve sadakat ilkelerinin yanına şefkat ve vicdan duygusunu da ekler.

İbni Tufeyl'in ideal tipi Hay'a göre Tanrı yetkin, sonsuz, iyilik ve güzellik sahibi bir yaratıcı olarak evrenin hakimi olduğu için insanlar onun karşısında aciz birer kul olarak ona karşı sorumludurlar. Ruhun amacı bu varlığın bilgisine ulaşmak ve kendini onda gerçekleştirmektir. Evrenin merkezi Tanrıdır. Eğer insan bunu kabul etmeyip evrenin, hayatın, doğanın ve ilişkilerin merkezine kendisini koyarsa (kişisel Tanrı kompleksi) yani kendini Tanrının yerine koyarsa ceza çekecektir. İnsan Tanrıyı doğada, kendinde, her yerde ve her işte müşahede etmeli, tüm zamanını ona ayırmalı, onun

için yaşamalıdır (Hay bin Yakzan: 121-123). Onu kendi için yaşatmamalıdır. Hay için Tanrı en yüce varlık olarak düşünülmesi gereken, ibadet edilmesi gereken tüm hayatın kaynağıdır. İnsanın görevi bu aşkın güce mutlak bağlanmaktır. Onda insan kaybolmalı kendi varlığını o varlıkla bütünleştirmeli, onun içinde eriyerek yok olmalıdır. Tek mutluluk budur. Mutluluğun kaynağı bu dünyayı değil öbür dünyayı düşünerek hareket etmektir. Onunla bir olmayan kendini ona adamayan tüm varlıklar bu dünyada mutsuz olacak, diğer dünyada ise acı çekeceklerdir. Hay'ın tüm amacı Tanrıya ulaşmak, düşünceleri, davranışları ile onun rızasını kazanmaktır (Hay bin Yakzan: 124-125).

Hay'a göre eğer insan Tanrının rızası dışında öteki insanlarm rızasını arama alçaklığına düşerse kul kompleksi içinde en aşağılık varlık konumuna da düşer. Bu nedenle Hay için en büyük kötülük başka insanların rızasını kazanmak için dünya için çalışmak, yaratıcıyı unutmaktır. Bu yüzden dünya ile meşguliyeti, dünya için çalışmayı, mülkiyet edinmeyi, hakkından fazlasını istemeyi, zorla elde etmeyi, çalmayı aşağılar. Bilgisizlik üzerine kurulu hayatı lanetler. Bütün amacı mal toplamak, yemek-içmek, cinsel arzu peşinde koşmak, başkalarına kin ve nefretle yaklaşmak, başka insanları ezmek, küçük düşürmek, mevki ve makam peşinde koşmak olanları ve bunun için yaşayanları en aşağılık insanlar olarak değerlendirir (Hay bin Yakzan: 155-157). Bu yüzden de insanların olduğu adadan ayrılarak tek başına kendi adasmda inzivaya çekilir. Buna rağmen Hay, Tanrı kompleksinin kaynağı olan mutlak doğru iddiası ile dini inançlar yüzünden insanlarla çatışmanın, farklı inanışlarından dolayı yargılamanın, aşağılamanın veya kavga etmenin yanlış olduğuna inanır. İnsanlara karşı çıkmanın, savaşmanın, inatlaşmanın zararlı olduğuna; bunun yerine ikna, güzel söz, yumuşaklık, hoşgörü ile insanlara yol göstermek gerektiğine inanır. İnsanlar hakikatin değerini bilmiyorsa onlardan uzaklaşmanın en iyi yol olduğunu düşünür. İnsanları bir şeyi inanmaya zorlamanın Tanrının yerine geçmek, Tanrı adına insanları yargılamak (Tanrı kompleksi) olduğunu düşünür. Dünyada insanın yaratılmasının amacı imtihan edilmek, tercihlerini öğrenmektir. Bu yüzden insanların kendi akıl ve tercihleriyle kendi yollarını seçmesi Tanrının iradesine de daha uygundur (Hay bin Yakzan: 156-157). Bu nedenle Hay, insanın kendisini Tanrı yerine koyup Tanrı kompleksi içinde, dünyanın iktidar ve ihtişamına yönelmeyi; tekebbür ve tahakküm ihtirası içinde evrenin, hayatın, doğanın ve ilişkilerin merkezine kendisini koymayı; insanm kendini Tanrının yerine koymasmı; en büyük kötülük kaynağı olan dünya için çalışmayı, dünya ile meşguliyeti, mülkiyet edinmeyi, hakkından fazlasını istemeyi, zorla elde etmeyi; bilgisizlik üzerine

kurulu hayatı; bütün amacı mal toplamak, yemek-içmek, cinsel arzu peşinde koşmak, başkalarına kin ve nefretle yaklaşmak, başka insanları ezmek, küçük düşürmek, mevki ve makam peşinde koşmak olanları ve bunun için yaşayanları en aşağılık insanlar olarak lanetler.

Doğal hayatın doğal insanını temsil eden Hay'ın ıssız adasında ilk karşılaştığı kişi dini hayatı temsil eden dindar kişi Absaldır. Hay, ondan çok etkilenir. Konuşmayı, dini, diğer insanların durumlarını ondan öğrenir. Onun gelişiyle akıl ve din, bilgi ve vahiy, doğal hukuk ve kutsal hukuk birbirini tamamlar. Absal da ondan saf akıl yoluyla elde edilen bilgilerin kesinliğini öğrenir, salt akıl ile de Tanrıya ulaşılabileceğini görür. Hay adadaki diğer insanlarla tanıştıkça insanlara güveni zayıflar. İnsanların birçok eksiklik taşıdığını, günahlara meyilli olduğunu görür. Her insanın farklı özelliği ve önceliği olduğunu öğrenir. Dünyaya meyletmek, mülkiyet sahibi olmak, hırslı bir hayat sürmek gibi kendisinin kötülediği tüm davranışlar diğer insanlar için yaşamın ve yaşamın asli amacı olmuştur. Bu insanlardan zarar geleceğini düşünüp tekrar kendi adasına döner. Kendisinin sahip olduğu bilgi ve anlayışa, gerçeklere ulaşmanın herkesin harcı olmadığına karar vererek Tanrıya şükreder (Hay bin Yakzan: 152-158). Kişisel, kolektif ve evrenesel tüm Tanrı komplekslerinin kaynaklarından biri olan ve entelektüel elitizm olarak adlandıracağımız bu bakış açısında aslmda İslam dünyasının bilgiyi, dinsel yorumları avam ve havas diye ayıra gelmesinin ipuçlarını da görürüz. Hay'ın insanları cahilliklerinden dolayı aşağılaması İslam medeniyetinde bilginin, imanın, iktidarın, asaletin hep havas olarak isimlendirilen bir sınıfa ait olduğu kolektif Tanrı kompleksi gerçeğinin de yine bir tekrarıdır.

Hay için doğa ve eşya Tanrının eseridir, insanlara emanettir. Bu nedenle doğada var olan canlıları ve eşyaları aşırı ve gereksiz tüketmek, yok etmek, türlerinin devamını engellemek, doğal ortamlarını bozmak onların sahibi olan Tanrıya karşı koymak, onun emirlerine isyan etmektir. Hay doğal iktisat dünyası kurar. Her şeyi yaratılış amacına uygun, israf etmeden, devamlarını sağlayarak tüketmektedir. Lüks için tüketimi sevmez, sadeliğe önem verir ve her işte amacı o işinin en uygun şekilde gerçekleşmesidir. İş yapmak için iş yapmak yerine ihtiyaçlarını karşılamak için çalışır. Onun için çalışmaktan çok dinlenmek, rahat etmek, doğayı, evreni, Tanrıyı düşünmek önemlidir (Hay bin Yakzan: 132). Hay için insanı erdemliliklerden uzaklaştıran, Tanrının istediği gibi yaşamak ve onunla bütünleşmekten alı koyan ve doğasındaki Tanrı kompleksi ihtiraslarını besleyen şey insanların mal ve statü peşinde koşmalarıdır. Hay, çalışmayı tek başma bir amaç edin-

meyi ve her yolu deneyerek servet sahibi olmayı eleştirirken, sadece gerekli olan hayati ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmayı kutsar. Hay, doğanın dengesinin ve toplumsal uyumun bozulmasından çok korkar. Doğanın dengesini bozmamak için uğraşır, Tanrı kompleksi tekebbürü içinde doğanın Tanrılığına soyunup ona sahip olmak ve ona tahakküm etmek yerine onunla uyum içinde yaşamayı savunur. Bu ilke toplum için de geçerlidir. 'Benim inancım ve düşüncem mutlak doğrudur' Tanrı kompleksi ile öteki insanlarla inatlaşmak, çatışmak ve kendi inancını dayatmak içine girip toplumsal uyumu bozmamak için de toplumla anlaşamadığı zaman mücadele/savaşmayı etmeyi değil "güzellikle ayrılmayı" ve inzivaya çekilmeyi/barışı yani ıssız adasına dönmeyi tercih eder. Tıpkı Habil gibi.

Hay'ın toplumla yüz yüze geldiğine çok şaşırmasının nedeni kolektif Tanrı kompleksi kaynağı toplum içinde insanların kişisel Tanrı kompleksi unsurlarını çok doğal bir hayat ilkesi yaptıklarını görmüş olmasıdır. Hay, "toplum içindeki insanların nefsi ve bedeni arzularına taptıklarını"; "gerçeği açıkça görüp bilmelerine karşın birbirlerine duydukları nefret yüzünden reddettiklerini"; "her şeyi cisimleştirme ve somutlaştırma hastalığına düştükleri için Tanrıyı bile somutlaştırıp cisimleştirip farklı farklı tanrılar yarattıklarını"; "mal ve mülk biriktirme yarışına girdiklerini"; "dünya iktidarları ve ihtişamları peşinde koşup birbirleri ile amansızca ve ahlaksızca yarıştıklarını"; "bol bol yeme ve içmeyi normal görmelerini"; "ilahi emirlerden yüz çevirip insani emirlere yöneldiklerini"; "akılsızlık ve ihtiras nedeniyle hayvanlardan bile daha azgın ve aşağı duruma düştüklerini" görünce toplumdan uzaklaşır. Böylece Hay, insanlarm doğaları gereği büsbütün kötü olmadıklarını, fakat yaratılıştan gelen eksiklikler ve bilgisizlikten dolayı gerçeği, hakikate özgü yoldan aramayıp işlerine ve çıkarlarına geldiği gibi anlamak ve yaşamak istediklerini anlar. İnsan kendi doğası ile baş başa iken iyi olurken toplumla birlikte olunca bozulmakta ve doğasındaki kötülük kaynakları ortaya çıkmaktadır (Hay bin Yakzan: 156). Bu durumda da en etkili unsur kolektif Tanrı kompleksinin kişisel Tanrı kompleksini yaratan, besleyen ve büyüten bir toprak olmasıdır.

Bizim kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi özellikleri olarak analiz ettiğimiz kaynaklardan bazılarını ise Hay, gözlemlemeye gittiği toplum izlenimleri üzerinden şu şekilde sıralar: "toplumda herkes kendi bilgisini mutlak kabul edip iyiyi ve kötüyü sadece kendisinin bildiğini ve temsil ettiğini düşünerek kendi aklı ve bilgisi ile yetinmek"; "dünyasal istek ve arzularını kendilerine tek amaç edinmek"; "kendileri için felaket olacak olan dünya malım ve iktidarını toplamada sonsuz ve sınırsız bir ihtiras içinde

birbirleri ile kıyasıya yarışa girmek"; "ölünceye dek süren bu yarış ve hırs yüzünden kendilerini ölümsüz mutluluğa eriştirecek eylem ve çabalardan gafil kalmak"; "tüm bu yaşamları ve inançları onları görüşlerinde kesin inançlı yaparak inatlarını artırıp hakikate karşı daha güçlü direnmelerine sebep olmak"; "bilgiye, düşünceye ve gerçeğe giden tüm yolları kendi elleriyle kapatmak"; "bilgisizlikleri onları çepeçevre kuşatmasına rağmen kendilerini mutlak bilgili sanmak"; "yaşadıkları hayat yüzünden kalplerini karartıp akıllarını kör etmek"; "hayattan sadece haz ve mutluluk devşirmeye çabalamak"; "dünyadan ve dünyadaki güç, zenginlik ve üstünlüklerden başka bir şey düşünmemek"; "kolaylıklarına rağmen bütün güzel eylemlere sırtlarını dönüp zulüm içinde yaşamak"; "gerçeği, adaleti, merhameti ve sadakati çok az bir dünyalık karşılığında satmak"; "alışveriş olarak sadece bunları alıp satmayı anlamak"; "bütün amacı mal toplamak, yemek içmek, cinsel isteklerini doyurmak"; "içlerindeki kin ve nefreti başkalarını ezerek yatıştırmak"; "kifayetsiz ve liyakatsiz oldukları halde mevki ve makam ihtirasında bulunmak"; "kutsal ilke, yasa ve öğretilerin buyurduğu yükümlülükleri insanları aldatmak için kullanmak" (Hay bin Yakzan: 157).

Hay'ın toplumsal izlenimlerine göre insana dair gerçek de tam da budur: "insanların çok büyük bir çoğunluğu hayvanlar gibi kavrayıştan yoksundur" ve "toplum da tüm bu yoksunluklarını gizleyerek örtme aracıdır". Hay'a göre zaten insanlar, yaratılışları gereği yeteneksiz, anlayışsız, eksik hayvanlardır. Onlar Tanrıyı ve kutsal öğretisini ancak dünyevî işlerini düzenlemek için kullanır ve birçok emrini de eksik yerine getirirler. Bu nedenle onlardan tam bir ilerleyiş ve yükselme beklenemez. Onlar bu konumlarını muhafaza edebilirlerse ne mutlu onlara. Bu yüzden doğalarında hayvani ihtiraslar olan insanlardan ve kolektif bir birlik/sürü içinde bunu gerçekleştiren toplumdan daha fazlasını istemenin ve beklemenin bir gereği ve anlamı da yoktur. Çünkü insanlar ayrı ayrı yaratılmış ve her insan yaratıldığı iş/amaç/doğa/ihtiras için gereken yetenek ve güç ile donatılmıştır. Bu da Tanrı'nın süregelen yol ve yasasıdır ki asla değişme kabul etmez (Hay bin Yakzan: 158). Doğal olarak her şey doğasının gereğini, olmak için yaratıldığı şeyi yapar.

İbni Tufeyl, tam bir entelektüel ve ahlaki elitizm düşüncesi içinde toplumsal yapıyı, gerçeği bilenler ve cahiller yani avâm ve hâvas olmak üzere ikiye ayırır. O'na göre yüksek yaratılışlı kimseler/avâm çok az sayıdadır, insanların çoğu yaratılışlarında eksiklik olan aşağılık/hayvani/hâvas kimselerdir. Bunlar gerçeği 'gerçeğe özgü yoldan' elde etmeye çalışmadıkları gibi bunu gerçekleştirenlerin yolundan da onu bilmek istememektedirler. İn-

sanların çoğunun hevasını ilâh, şehvetini ma'bud edinerek dünyaya dalmış kimselerdir. Onlara öğüt, güzel söz fayda vermez. Bunlar cehalet içerisinde, kalpleri mühürlenmiş, gözleri ve kulakları perdelenmiş, kendilerini büyük bir azabın beklediği kimselerdir. Hakikate ulaşmak, insanlar arasında bilgi ve ahlak açısından elit bir zümreye özgüdür (entelektüel ve ahlaki elitizm). Genelde insanlar eksik yaratılışlı, ileriyi göremeyen, kararsız, kötü görüşlü ve kimi zaman hayvanlar gibi hatta ondan da aşağıdırlar (Hay bin Yakzan: 154). Bu nedenle insanların kişisel ve kolektif Tanrı komplekslerinden arınmanın en güzel örneği insan-ı kamil olarak Tanrısal ruhun insan doğasında yarattığı kötülüklerinden arınıp iyiliklerine yönelmiş Hay bin Yakzan'dır.

Hay; inanca, onun kaynağı olan ruha ve onun da sahibi olan Tanrıya dayalı bir hayat düzenlemesini önceler. Onun düşüncesinin ve hayatının kaynağı ve merkezi Tanrıdır. Bu yüzden Hay her türlü düşün ve eylemlilikte niçinliği sorgular, sebepleri arar ve ideal bir amaç uğruna kişisel ve kolektif Tanrı komplekslerinden uzaklaşmayı önceler. Hay için ilham, vahy, sezgi, şuur, ideal, vicdan yol gösterici kaynaklardır ve bu ihtiyaçların giderilmesi önceliklidir. İhtiyaçlar iktidar olmaya başlarsa insan da Tanrı gibi olmaya başlayarak başkalarının mukadderatı üzerinde kadiri mutlak bir iktidar olmaya yönelecektir. Hay, amaçlarına ulaşmada kendine dönmeyi, toplumsal istek ve tutkulardan uzaklaşmayı, Tanrıya yönelerek inzivaya çekilmeyi, sorunlarını tek başına çekip sabretmeyi hayat ilkesi olarak benimser. Hay için toplumsal ilişkilerde belirleyici olan inanç birliği kaynaklı, organik ilişkilere dayalı, monolitik söylemli, bilgelik değerleriyle yüklü, dengeli, uyumlu, bütüncül, homojen, insanların denkliğine/aynılığına yönelik bir düzen kurgulaması söz konusudur. Hay bu yapı içerisinde hakikatin/hikmetin peşinde koşarken, statik bir yaşamın huzuru peşinde iken amacı kendisini toplumu için feda etmek, kendini toplum içinde terbiye etmek, isteklerini kontrol etmek, kurulu düzen içerisindeki hiyerarşisinin gereklerine uymak, toplumun/devletin üzerine yüklediği ödevlerini şikayetsiz yerine getirmektir. Fakat Hay tüm insan ilişkilerinde Tanrı kompleksine kapılıp mutlak hakikati ve mutlak iktidarı temsil etme misyonu içine girmeyi de lanetler. Kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi ihtirasları içinde oluşan savaş ve çatışma kurgusu içinde doğal olarak bir diyalog arayışından, bir barış uğraşından değil bir monologdan, bir savaş hazırlığından dem vurmak gerekecektir. Bu çatışma için söz, kalem ve hoşgörü yerine tehdit, silah ve horgörü kuşanmak gerekecektir. Farklılıkların farkında olarak "birlikte yaşamak" özgürlüğü yerine ötekini yok ederek herkesi "bizlikte yaşatmak" zorunluluğunu koymak gerekecektir. Hay'a göre bu tam da "insanın kendisini Tanrı yerine evrenin merkezine koyup Tanrı gibi olmaya çalışmasıdır".

Bu yüzden bu durum göklerin egemenliğinin ilkeleri olan adalet, merhamet ve sadakat değil yeryüzü egemeni Tanrı-insanın zulüm, terör ve ihanet ilkelerinin hakim olduğu insanın insana tekebbür içinde tahakküm etmeye yöneldiği egemenlik/sömürü/barbarlık savaşı ve düzenidir. Hay, böyle bir savaşın galibi olmaktansa, tıpkı Habil gibi, savaşı lanetleyerek savaşa girmeden mağlup olmayı tercih ederek kendi adasına geri döner. Tüm Tanrı komplekslerinin ihtiraslarını ardında bırakarak...

Tanrı kompleksi doğalarına karşı tıpkı Hay gibi ilahi akıl ve ahlaki erdem değerleriyle mücehhez bir hayatı tercih eden ama Tanrı komplekslerine karşı da Hay gibi münzevi değil tam tersine uyarıcı, aktif ve mücadeleci bir hayat yaşayan Musa İbni Meymun, Tanrı komplekslerinin insanları insanlara tapınmaya zorlayan tüm kaynaklarını adalet, merhamet ve sadakat ilkeleri ile kurutmaya yönelir. O, insanların haddi aşıp ortaya koydukları tüm ilahlık ve rablik iddialarının karşısına ilahi ve kutsal yasaların emir ve yasaklarını, kutsal kitapların "Amentü"sünü koyarak mücadele edecektir. O, tüm kötülükleri bir sonuç olarak görüp asli sebep olan insanın aklına tapınması ve doğasındaki nefsi ihtiraslarına uyması ile savaşım vermeye yönelecektir. O, Tanrı komplekslerine teslimiyete dayanan pasif sabır içinde inziva değil onlarla yüzleşmeye ve hesaplaşmaya dayanan aktif sabır içinde mücadele kuşanacaktır.

5. Musa İbni Meymun: İlahi Aklın ve Ahlakın Düşmanları Tanrı Kompleksleri ve Onlara Uyarak 'Yoldan Sapan' Kul Komplekslerine Kılavuz; "Delalatül Hairin": "Tanrı, adalet, merhamet ve sadakatin ilahıdır. Oysa 'Tanrı gibi' olan kişilik zulüm, haddi aşmak ve ihanetin ilahıdır".

Maymonides, Rambam, Büyük Kartal, İsrailin Işığı, Rabbilerin Rehberi, Yahudilerin Aristosu isimleriyle de bilinen Musa İbni Meymun (1135-1204) akıl ile vahyi, bilim ile dini, felsefe ile kutsal yasaları özellikle Tevrat ve Yahudilik ile bağdaştırmak için uğraşmıştır. Kahire Yahudi Cemaatinin liderliğini yaptığı için kendisi "Reis el Ümme" ve "Reis el Mille" unvanlarıyla da anılmıştır. Yahudi geleneğinin öncü şahsiyetlerinden olan Musa İbni Meymun "İkinci Musa" ünvanına sahip bir rabbi, bir filozof ve bir hekimdir. Onun için söylenen "Musa'dan Musa'ya Musa gibisi gelmedi" sözü peygamberlerden sonra onun Yahudilik için tartışılmaz yeri ve önemine işaret etmektedir. Musa İbni Meymun, büyük bir şaheser kabul edilen ölümsüz eseri "Delalatül Hairin"i[5] (Yoldan Sapanlara Kılavuz: 1190) kendi dönemindeki dini, felsefi ve siyasi sorunlara cevaplar vermek amacıyla kaleme almıştır. Yahudi düşünürler onun bu eseri üzerine yüzyıllar boyunca tartışmış ve yorumlar yapmıştır. İbni Meymun bu çalışmasında, yaratılışı, Tanrı'nın tekliğini, Tanrı'nın özelliklerini, ruhu felsefi teoriler doğrultusunda ele alarak, bunların din ile çatışma içinde olmadığı görüşlerini dile getirmiştir. Özellikle insanların insanlara tapınmasını, putlara ve gök cisimlerine tapınma konularını Tanrı kompleksinin ilacı olarak gördüğü "Tevhit" inancı bağlamında yoğun bir şekilde eleştiriye tabi tutmuştur. Dönemindeki kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynaklarına yine kendi kolektif Tanrı kompleksi alanı olan Yahudilik içinden ciddi yorumlar getirmiştir. İbni Meymun, Ortaçağ'da dört kültürün Greko-Romen, İslam ve Yahudi kültürlerinin kendisinde meczedildiği müstesna bir şahsiyettir. Filozofun ve aynı zamanda Ortaçağ Yahudi düşüncesinin en gözde, en meşhur eseri olarak Delaletü'l-hairin adlı kitap zikredilir. Ortaçağ felsefe literatürünün özeti olan bu eser, hem Arap-Müslüman felsefi kültürüyle işlenmiş hem de Yahudiliğin dini ve entelektüel geleneğine kök salmıştır. Bu eserin yazılış

[5] Musa İbni Meymun hakkındaki tüm bilgi ve açıklamalar bu kaynaklardan yorumlanarak aktarılmıştır: Hatice Doğan, Maymonidesin Hayatı ve Eserleri, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2010; Musa İbni Meymun, Delaletül Hairin (Kısaltması: DH), Thk: Hüseyin Atay, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1972; Açıklama ve yorumlar için kullanılan kaynaklar: Atilla Arkan, İbni Meymun Felsefesinde Tanrı, İz Yayınları, İstanbul, 2007; Hüseyin Karaman, "İbni Meymun'un Düşüncesinde Aklın Sınırları ve Din-Felsefe İlişkisi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2006/ VI, S: 4, ss. 153-173; Yasin Meral, "İbni Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları", AÜİF. Dergisi, 2011/ 52: 2, ss. 243-266.

amacı ise Tevrat'ın kapalı, teşbihi ve tecsimi ifadelerini açıklayarak doğru anlaşılmasını temin etmektir. Kitap böyle yaparak, felsefi bilgi ile Yahudi dini bilgisi arasındaki çelişkileri ortadan kaldırmayı hedefler.

İbni Meymun, akılcı bir filozoftur. Felsefesinde din inançlarını ve vahyi akılla bağdaştırmaya çalışır. Tanrı vergisi olan vahiy ile yine Tanrı'nın yarattığı insan zekasının buluşları arasında uyuşmazlığın olamayacağını, çelişmelerin görünüşte olduğunu ileri sürer. Ona göre, bizim Tanrı kompleksi dediğimiz şey olan Tanrı'nın insana benzer nitelikleri olduğu gibi insanın da "Tanrı gibi" mutlak niteliklere sahip olduğunu söylemek akılla bağdaşmaz. Çünkü Tanrı bir bütün olarak bilinemez. İnsan, Tanrı'nın ancak olumsuz niteliklerini (sıfatı selbiyye) bilebilir. Alem bir bütündür, onda herhangi bir boşluk yoktur. Önce, yalnız Tanrı vardı, alem sonradan yaratıldı. Bu yüzden, Tanrı kadim, alem hadistir. Varlık, Tanrı'mn sonsuz iradesiyle yokluktan yaratıldı. Tanrı, ilk sebep (illet); alem, eserdir. Yaratılış zorunludur (vacib). İnsanda özel bir istem (iradetül cüziyye) vardır, Tanrı bir İradetül Külliye'dir (bütün varlıkları kuşatan istem). Bilginin kaynağı tabiattır. İnsanda Tanrı vergisi ilkeler, yetenekler vardır. İbni Meymun'a göre Kutsal Kitap, Tanrı'nın ne olduğunu değil belki Tanrı'nın ne olmadığını bize açıklıkla öğretir. İbni Meymun'a göre Kitab-ı Mukaddes'teki Tanrı'nın sıfatlarının anlaşılması söz konusu olduğunda bunları ya fiili sıfatlar şeklinde veya eğer fiili değil de zatı kastediliyorsa olumsuzlama (selbi) yoluyla anlaşılması ve zikredilen sıfatların nefyedilmesi gerekir. İbni Meymun'a göre Tanrı hakkındaki olumlu ifadeler olumsuz anlaşılmalıdır. Mesela Tanrı cömerttir denildiğinde kastedilen O'nun muhtaç olmamasıdır.

İbni Meymun'a göre 'Zorunlu Varlık'ın diğer varlıklar gibi sıfatlara sahip olması asla düşünülemez. Ve böylesi bir yaklaşım ve ontolojik perspektif Tanrı'nın zati sıfatlara sahip olmasına asla imkan bırakmamaktadır. Zira Tanrı'ya zati olumlu sıfatlar atfetmek, bir tür ekleme olduğu için, O'ndaki basitliği ortadan kaldırıp bir tür çokluk oluşturabilir. İbni Meymun'a göre bu ise bir tür şirktir. Bundan dolayı Tanrı'ya hiçbir olumlu sıfat atfedilmemelidir. Bu yüzden İbni Meymun'un Tanrı hakkında kullandığı ve kabul edebildiği tek sıfat Tanrı'nın akıl, akleden (akil) ve akledilen (makul) olmasıdır. Filozof bu üç kavramın Tanrı hakkında bir çokluk oluşturmadığını, O'nda bir olduğunu ifade eder. Bu itibarla filozofa göre Tanrı süreklice akil, akıl ve makuldür ve O'nun Zatı da budur. İbni Meymun'a göre Tanrı'nın sıfatlarını anlamlandırmanın diğer bir yolu ise onları selbi (olumsuz) olarak anlamaktır. Yani, "Tanrı kadirdir" denildiğinde "Tanrı aciz değildir"; "Tanrı müriddir" denildiğinde, "Tanrı ihmalkar değildir" anlaşılmalıdır. Hatta ona

göre "Tanrı vardır" ifadesi bile, "Tanrı'nın yokluğu imkansızdır" şeklinde selbi olarak yorumlanmalıdır. İbni Meymun'a göre Tanrı hakkında bilgi edinebilmemizin ikinci yolu ise Tanrı'nın fiillerini ve onların etkilerini gözlemlemektir. Bu bağlamda İbni Meymun'a göre evren tümüyle Tanrı'nın fiillerinin tezahürüdür. Dolayısıyla Tanrı'nın fiilleri ve fiillerinin sonuçları olarak evrene yöneldiğimizde O'nun varlığını, birliğini, cisim olmadığını, evrenle ilişkisinin sürekliliğini ve büyüklüğünü anlayabiliriz. İbni Meymun'un Tanrı hakkındaki bu denli yoğun ve tafsilatlı açıklamalar yapmasının nedeni tıpkı Tevrat'ta uyarıldığı gibi dönemindeki pagan kültürün yarattığı insanları ve putları Tanrı ilan etmenin yaygınlığı ve Yahudi toplumu üzerindeki etkisidir. O, bu durumun dindeki tevhit inancını bozup Tanrı kompleksi içinde insanları küfre ve günaha sürükleyeceğini görmüştür.

İbni Meymun dönemindeki Tanrı kompleksi kaynaklarından biri olan insanlara tapınmanın ikinci kaynağı olan aklı yüceltme ve kutsama şeklinde tezahür eden akıl tapınmasının da Tanrı kompleksine neden olacağı kaygısıyla onun sınırlığını ve noksanlıklarını dile getirerek insana ve akla yüklenen "Tanrı gibi" olmak tekebbürüne izin vermez. İbni Meymun'a göre akıl, genel olarak bütün canlılardaki, özel olarak ise insandaki en yüce ve en üstün özellik, kuvvet ve kabiliyettir. Aynı zamanda akıl, insanın en son kemal derecesidir. İnsanın dünyadaki tüm sınamalarının hem kaynağı hem da karar mercii de akıl olduğu için onu tekebbür ve inkar ile kullanıp Tanrılık iddiasına (Tanrı kompleksi) kalkışmamalıdır. İnsan, sahip olduğu bu kuvvet vasıtasıyla düşünür, zekasını çalıştırır, hayatını devam ettirmek için ihtiyaç duyduğu sanatları, gıdaları ve çeşitli aletleri elde eder. Değişik ilimlere sahip olur, elbise diker, marangozluk, dokumacılık ve inşaatçılık gibi meslekleri yapar, geometri bilgisi öğrenir ve yöneticilik yapar. Sıcağa, soğuğa, yağmura, kara ve su taşkınlarına karşı kendisini korur, elbiselerini hazırlar, bedenindeki diğer organları yönetir, hatta sonsuz sayıdaki sanat eserleri de bu akıl yetisinin ürünü olmaktadırlar. Bütün bu farklı fiiller, basit ve tek olan bir rasyonel kuvvetten meydana gelmektedir. Canlılar içinde sadece insan böyle bir kuvvete, yani akla sahip olmaktadır. İnsandaki bu önemli kuvvet çok gizlidir. Dolayısıyla da diğer tabii kuvvetler ilk bakışta kolayca anlaşılabilirlerken aklın hakikati ilk bakışta anlaşılamamaktadır. İbni Meymun, bu şekilde ifade ettiği akla felsefi sisteminde önemli bir yer vermekte ve onu, insanın varlığını devam ettirebilmesi için zorunlu olan bir güç ve kuvvet ama sınırlı bir değer olarak görmektedir. Çünkü bu kabiliyetten yoksun olan ve sadece hayvani kabiliyetlere sahip olan insan, varlığını devam ettiremeyerek yok olup gider (İbni Meymun, Delaletül Hairin (DH): I/53, 128; I/72, 197). İnsanı tanrısal akla ve ahlaka götüren unsur akıl iken

yine insan akıl sayesinde hayvanlardan bile aşağı bir dereceye düşebilir. Bu nedenle akıl Tanrı kompleksinin asli kaynaklarından biridir.

İbni Meymun'a göre bu özelliklere sahip olan akıl Tanrı'dan insana akıp gelmiş, yani feyzetmiştir. Tanrı "insanı kendi akıl ve iradi değerleriyle kendine benzer" yaratmıştır. Dolayısıyla da, Tanrı'nın insandaki en asli benzerliği akıl olmaktadır. İnsan, akla sahip olması açısından Tanrı'ya benzemektedir. Yine insan, sahip olduğu bu akıl kuvveti vasıtasıyla doğru ile yanlışı birbirinden ayırmaktadır (DH: I/2, 29). Eğer insan akıl ile doğruyu bulup ilahi akla ve yasalara uyarsa Tanrısal bir kişilik olurken aklının ihtirasları ve kibri içinde yanlışa yönelip Tanrı kompleksi doğasına uyarsa hayvani bir düşüşe ulaşmış olur. İnsan, kendi aklını dünyevi ihtiraslardan ve Tanrı kompleksi kaynaklarından olan bilginin kibrinden ne derece arındırıp mükemmelleştirirse o derece Tanrıya yaklaşır. İbni Meymun'a göre, ilk insan olan Adem'in günah işlemeden önce hakikat ve bâtılla ilgili teorik bir düşünceye dalma girişimi ile insanın ulaştığı en yüksek durumu tecrübe etmiştir. Geldiği noktada Adem'in iyi ile kötü arasındaki bilgiyi kazanmasını tehlikeye atan davranışı ise onun günah ve arzularının sonucudur. Aklın bir yanıyla (haddini bilerek) yüceliğe ve diğer yanıyla (haddi aşarak/Tanrı kompleksi) da düşüşe neden olacağına dair en güzel örnek Adem'dir. Tanrı'dan bize doğru akıp gelen bu akıl, aynı zamanda Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi sağlayan bağ olmaktadır. Bu bağı kuvvetlendirmek isteyen kişi, yalnız kalarak Tanrı'yı düşünmeli, O'na bağlılık göstermeli, sürekli O'na doğru ilerlemeli ve akli düşünceyi sürekli olarak O'nu sevmek için çalıştırmalıdır. Tanrı ile arasındaki bağı zayıflatıp tamamen kesmek isteyen kişi ise, düşüncesini Tanrı'nın dışındaki şeylerle meşgul etmeli, yani Tanrı'dan boşaltmalı ve sadece yemek, giyinmek, içmek gibi zorunlu şeylerle ilgilenmelidir (DH: II/37, 410-411). İnsan eğer Tanrıyı sevmek yerine kendini ve kendi aklını sevmeye yönelirse tıpkı Adem gibi Tanrı kompleksine kapılacak ve düşüşe geçecektir.

İnsan aklının tıpkı Tanrı aklı gibi mükemmel ve mutlak olduğuna inanmanın Tanrı kompleksi bir şirk unsuru yani insana tapınmanın bir ürünü olduğunun farkında olan İbni Meymun, aklın her şeyi idrak edemeyeceğini belirtir. O, aklın belirli bir gücünün olduğu ve varıp duracağı, daha ötesine geçemeyeceği bir sınırın/haddinin bulunduğu görüşünü kabul eder. Ona göre akıl, yapısı gereği her şeyi idrak etmeye müsait değildir. Dolayısıyla da bazı objeler aklın alanı içerisinde bulunurken, bazıları da onun gücünün ötesinde kalmaktadır. Akıl ancak, gücü dahilinde olan ve idrak edilmesi tabiatına uygun olan şeyleri idrak edebilir. Bununla birlikte varlıkta, aklın

herhangi bir şekilde ve herhangi bir yolla idrak edemeyeceği varlıklar ve işler de vardır. Aklın tabiatında bu tür şeyleri idrak etmeme özelliği vardır. Bunların idrak kapıları kapatılmıştır. Yine varlıkta, bazı halleri idrak edilebilirken bazı halleri idrak edilemeyen şeyler de bulunmaktadır (DH: I/31, 71). İnsana ve insan aklına dair temel sorunda tam da burada başlar: Haddini bilmek.

İbni Meymun, varlıkları, aklın idrak edip edememesi açısından, üç kısma ayırmıştır: Aklın idrak edebileceği varlıklar, hiçbir şekilde idrak edemeyeceği varlıklar ve bazı durumlarını idrak edip bazı durumlarını idrak edemeyeceği varlıklar. İbni Meymun, aklın bu durumu ile duyular ve diğer bedeni kuvvetlerin durumu arasında ilişki kurmaktadır. Örneğin, duyular belli uzaklıkta olan duyu objelerini idrak ederken, daha uzakta olanları idrak edememektedir. Diğer bedeni kuvvetlerdeki durum da bundan farklı değildir. Bir insanın kaldırabileceği ve asla kaldıramayacağı ağırlıkta yükler vardır. Zaten insanların hissi idrak kapasiteleri ile bedeni kuvvetlerinin birbirinden farklı olduğu bilinmektedir (DH: I/31, 71). Ona göre aynı durum, insanın akli idraki için de geçerlidir. İnsanlar, hem kavrayış ve anlayış düzeyleri açısından birbirlerinden farklıdır, hem de her insanın akli kavrayışının varıp duracağı bir sınır vardır. Bir insan herhangi bir şeyin belirli bir yönünü idrak ederken, başka bir insan ondan daha fazlasını veya azını idrak edebilir (DH: I/31, 71). Ama bu insanlar arasında bir üstünlük veya kibir meselesi değil istidat ve çaba meselisidir. Aksi takdirde aklın üstünlüğüne ve bilginin mutlaklığına dayalı bir hiyerarşik Tanrı kompleksi düzeni ortaya çıkardı.

İbni Meymun'a göre akıl sorunu asla ahlak konusundan bağımsız ele alınamaz. Çünkü aklı Tanrı kompleksi kibrine kapılmaktan alıkoyacak ve onu terbiye edecek tek güç ahlakta vardır. Bu nedenle aklın, Tanrı'nın zatını idrak etmeye muktedir olmadığını, ahlaki fiilin ise insanın gelişimi açısından önemli bulunduğunu söyler. Ahlak denilen şeyin, insanın kötülüğe düşmesini, kibirle bozulmasını, iyi ile kötü, doğru ile yanlış, gerçek ile yalan arasındaki farkı birbirine karıştırmasını engelleyen koruyucu hekimlik gibi telakki edilmesi gerektiğini söyler. Ona göre inanan kalpleri ve zihinleri filozofların fikirleriyle bulandırmamalı, imanları iman ve fikir yönünden tehdit etmemelidir. Zaten akıl, biri entelektüellere, diğeri sıradan insanlara mahsus olmak üzere gerçeğe giden iki ayrı yol üzerinde çalışır. Ancak entelektüeller akılla dini barıştırmak zorundadırlar. İbni Meymun'a göre vahiy, ilahi varlıktan taşan bu feyzin faal akıl vasıtasıyla insanın akli yetisine ve oradan da mütehayyile gücüne ulaşmasıdır. Buna göre vahiy insanın çeşitli

yetileri ile ulaşabileceği bir yetkinliktir. Peygamberler vahyi rüya ve benzeri ilahi idraklerle alırken hayal güçlerini kullanıyorlar ve bu anlamları sembollerle dile aktarıyorlar. Yani feyizle gelen anlam ete kemiğe bürünür. Başka bir ifadeyle feyiz yoluyla faal akıldan gelen soyut ve külli olan vahyi bilginin, mütehayyile gücü tarafından kelimelere dökülmesi söz konusudur. Tanrı peygamberlere kelimelerle değil manalarla hitap etmiştir. Vahiy ile sadece manalar ulaşmıştır; vahyin kelimelerle, hem zahir hem de batıni ve hikemi manalar taşıyan meseller şeklinde, akli kapasitesi ve eğitim düzeyi ne olursa olsun tüm insan gruplarına sunulması peygamberin aklı ve özellikle de tahayyül gücü tarafından gerçekleştirilir. Bunu belirleyen şey ise ilahi akıl ve ahlakın bütünsel bir şekilde mükemmelliği aramasıdır.

İbni Meymun, aklın neyi bilip neyi bilemeyeceğini ve haddini bilip nerede duracağını Kitab-ı Mukaddes'ten hareketle açıklamaktadır. Ona göre; "Göklerin öteleri Rab'bindir, ama yeryüzünü insanlara vermiştir' (Mezmurlar, 115/16). Ben burada, semanın hakikatini, tabiatını, cevherini, suretini, hareketlerini ve sebeplerini sadece Tanrı'nın tam olarak bilebileceğini kastediyorum. Tanrı insanın, semanın altındaki şeylerin bilgisine sahip olmasını mümkün kılmıştır. Çünkü orası insanın alemi ve içinde ikamet ettiği evidir. İnsan ondan bir parçadır. Bu doğrudur. Sema hem konum, hem de derece olarak bizden çok uzakta ve yüksekte olduğu için bizim onun hakkında birtakım bilgilere sahip olmamız ve bazı çıkarımlarda bulunmamız mümkün değildir... Zihni idrak edemeyeceği anlamlarla yormak fıtrattaki bir noksanlık veya bir tür saplantıdır. O zaman kudretimiz dahilinde olan bir noktada duralım ve kıyas ile idrak edilemeyen şeyleri büyük ilahi feyzi alan kimseye bırakalım" (DH: II/24, 353).

İbni Meymun, aklın Tanrı ve mufarık varlıkları da idrak edemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre "insan, fiziksel varlıkların formuna sahip olduğu ve onları idrak ettiği gibi, Tanrı ve mufarık akılların formuna sahip olamaz ve onları idrak edemez. Akıl anlayışta ne kadar yükselirse yükselsin O'nun varlığını kavrayamaz. Çünkü Tanrı'nın varlığı zatıdır. Zat ve varlık O'nda aynı şeydir. Zatını kavramak mümkün olmadığı için varlığı da tam olarak kavranamaz. Dolayısıyla insan, Tanrı'nın mahiyetini değil ancak inniyetini idrak edebilir. Bütün insanlar, Tanrı'nın akılla idrak edilemeyeceğini ve Tanrı'nın mahiyetini ancak Tanrı'nın kendisinin idrak edebileceğini açıklamışlardır" (DH: I/37-38, 91-94; I/58,141, 143; I/59, 145-146). Tüm bunlar da göstermektedir ki, insanı Tanrı kompleksine yönelten en önemli kaynak olan 'Akıl', kendiliğinden eksiklik ve zaaflarla mündemiçtir ve asla insanda "Tanrı gibi" bir güç ve irade tesis edemez.

İbni Meymun'a göre kutsal kitap ve peygamber kitapları, Tanrı katındaki en büyük günah ve sapkınlık olarak insanlara ve onları temsil eden putlara tapınma olduğu için Tanrı hakkındaki bu tür batıl görüşlere karşı ciddi itirazlar getirmek gerekir. Çünkü hem dinin hem de insanlığın tek teminatı sadece tek bir Tanrıya ve tanrısal iradeye boyun eğmektir. İbni Meymun, bu şekilde en büyük günahı işleyerek şirk koşanların, bir insana veya puta ilah olarak tapmalarının gerekçesiyle bu işi yapmadığını belirtmiştir. Dahası ne geçmişte ne de gelecekte hiçbir insan, kendi gibi bir insandan veya tahtadan ve madenden yaptığı bir suretin, aslında gökleri veya yeri yaratıp idare ettiğini tahayyül bile edemez. Dolayısıyla buradaki tapınma aslında insanlar ile Tanrı arasındaki bir aracı için varsayılan suret bağlamındadır ve kutsal metinlerde bunu kolaylıkla gözlemlemek mümkündür. Bu kafirler Tanrı'nın varlığına inanmalarına rağmen başka insanları veya putları Tanrıya denk, ortak veya eş kılarak onları "Tanrı gibi" (Tanrı kompleksi) ilan ederek şirk koşmaları sebebiyle helak olmayı hak etmişlerdir.

İbni Meymun'a göre insanların birbirini Tanrı edinmekten kaynaklanan bu küfürleri yalnızca Tanrı'ya mahsus olan uluhiyet ayrıcalığını yani insanlar üzerinde mutlak otorite ve tek yasa koyucu olma iradesini başkasına devretmek (yani Tanrı kompleksi) anlamına gelmektedir. Halbuki tapınma, tazim, üstünlük ve tahakküm sadece Tanrıya aittir. Tanrıdan başka hiç kimse uluhiyet ve rububiyet iddiasında bulunarak insanların hayatlarına, akıllarına, bedenlerine ve kaderlerine yönelik dini, ahlaki, siyasi ve sosyal yasalar koyamaz (Tanrı kompleksi iddiası). Onlara mutlak ve mükemmel bir akıl iddiası (Tanrı kompleksi) ile yaşam standartları ve iyilikleri/doğruları tanzim ve tertip edemez. Tanrı dışında her hangi bir şeye üstünlük, kutsallık ve ilahlık atfetmek en büyük günahtır. İnsanların ibadetlerini ve davranışlarını bile başka insanlar için yapmasını şirk olarak kabul eden İbni Meymun, kutsal metinlerin bu insanları, "düşmanlar", "nefret ediciler", "hasımlar" olarak ilan ettiğini ve bunları işleyenlerin Tanrı'nın gazabına düçar olduğunu ifade etmektedir. İbni Meymun, tüm bu kutsal yasaların tek gayesinin, Tanrı'dan başkasına saygı, üstünlük ve ibadeti talep eden herhangi bir insan veya külte meyletmemek, boyun eğememek ve rıza göstermemek olduğunu ileri sürmüştür. İbni Meymun bu iddiaları ile Tanrı kompleksi ve onun kaynakları olan insanın insanlara kibir ile tahakküm içinde muktedir olma ihtiraslarını da kurutmak ister.

İbni Meymun'a göre "inanmak", sadece sözle ifade edilen yalın bir kavram değil aksine kişinin benliğinde temsil edilen bir kavramdır. Bundan dolayı o, sadece yalın ifadelerle mutmain olan ve imanı kendinde yansıt-

mayan, onu temsil ettirmeyen, imanla ilgili kesin bilgiye ulaşmaya çalışmayan dindarlığı kolay yolu tercih etmek olarak görmüş ve eleştirmiştir. O, imanlarının neyi temsil ettiğini bilmeyen cahil ve ahmak insanların, derin anlamlardan yoksun olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre Tanrı'nın tekliği hakkındaki bilgi arayışı, en yüksek derecede kafa yorma işidir. Öyle ki Tanrı'nın zatında hiçbir bileşikliğin bulunmadığına ve O'nun zatında hiçbir bölünmenin olmadığına, Zatı'na ait hiçbir asli sıfatının bulunmadığına, böyle bir şeyi isnat etmenin muhal oluşuna ve aynı zamanda O'na bir beden nispet etmenin imkansız olduğuna inanmak gerekir. Buradan yola çıkarak İbni Meymun, Tanrı komplekslerine kaynaklık eden her türlü heva ve hevesi terk ederek tam bir beşeri anlayış melekesiyle yaklaşıp, Tanrı'ya ait mutlak sıfatları insanlara nispet etmeyi yasaklamaktadır.

Ona göre Tanrının ilahlığının ve rabliğinin en büyük göstergesi bu dünyayı insanları sınamak için yaratmış olmasıdır. Tanrı'nın insanları denemesi, aynı zamanda insanların neler yapması gerektiğini veya nelere iman etmesi gerektiğini bilmelerine imkan sağlamaktadır. Burada "bilmek" eylemi, ortaya çıkması, herkesin sezmesi ve Tanrı'nın ise ona yönelmesidir. Bu nedenle "Tanrı'nın insanlara mükafatını artırmak için ilahi bir sınav olarak bazı belalar vermesi" söz konusudur ki Tevrat'ta geçen olaylar buna işarettir. Örneğin İbrahim'in Tanrı tarafından sınanmasından çıkarılacak iki önemli ders vardır. Birincisi bütün ibadetler, emir ve yasaklar ancak Tanrı'ya olan sevgimizin ve O'ndan korkumuzun bir sınaması olarak konulmuştur. Buna kutsal metinler açıkça işaret etmektedir. İkinci ders ise peygamberlerin kendilerine vahiy olarak Tanrı'dan gelen şeyleri mutlak doğru ve tartışılmaz görmeleridir. İbrahim peygamber bu emri mutlak doğru görmüş ve kendi öz oğlunu kurban etmekte bir an bile tereddüt etmemiştir. Kutsal kitaptaki insanların sınanmasının Tanrıdan alıp başka insanlara vermek de bu bağlamda yine Tanrı kompleksi özelliği olarak okunabilir.

İbni Meymun'a göre insan ise "İlahi Aklın" iradesi ile Tanrı suretinde ve misalinde yaratılmış olması nedeniyle varlıkların en üstünüdür. İnsan, "iyiyle kötüyü bilmek suretiyle Tanrı gibi olacaksınız" sözü gereği kendisi yeryüzünde "hükümdar gibi" olacak bir ilahi güçtür. Çünkü ona göre kutsal kitap, bu benzetmeyle insanı diğer yaratılanlardan ayırt eden özelliklerini; mesela insana bahşedilen kemalatı, zekayı ve kapasiteyi vurgulamaktadır. İbni Meymun, bu bağlamda özellikle Tanrının insana bahşettiği aklı, mükemmelliğe götüren en önemli araçlardan biri olarak görmüş, Tanrı'nın, diğer yaratıkları değil insanı emir ve yasaklarının yani sınanmanın muhatabı kıldığını belirtmiştir. Çünkü ona göre iyi ve kötü, genel olarak herkes-

çe bilinen kabul görmüş şeylerdir. İşte insanlardaki bu ilahi farklılığın adı "Fıtrat"tır (insan doğası).

İbni Meymun'a göre "Fıtrat", insanın bedenindeki tüm organları birbirine bağlayan ve onları yöneten, her organa ihtiyaç duyduğu şeyi sağlayan, zararlardan koruyan bir ilahi güçtür. Fıtrat, Tanrının insanlara kendi ruhundan üflediği yaşam kaynağıdır. İbni Meymun'a göre bu fıtratı dengelemek için insana bahşedilen diğer bir yaşam ve ahlak kaynağı da kalptır. İbni Meymun, insanın kalp gibi bir organ ile olağanüstü bir sezgisel kuvvet kazandığını söyler. Bu aleme bağımlılığı artıran kalbin yanı sıra insan, aklî yetenek ile daha fazla güçlendirilmiştir. İnsanların fıtratındaki ezeli ve ebedi dilemma/ikilik de bu kalp ile akıl arasındaki çatışmaların ürünüdür. "Fıtraten medenî varlıklar" olan insanların aynı zamanda cemiyet halinde yaşamaları kendi doğaları icabıdır. İnsanoğlunun çok boyutlu bir yaratılışta olduğunu, mahlukat içinde en son yaratılan insanın, fert olarak mizaç ve ahlakî açıdan diğer canlılardan farkları bulunduğunu, bunun da doğal karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Her doğal formun kendine uygun bir ârazlar yumağına ve neticede bir maddeye sahip olması da bunda etkili olmuştur. Madde-form ilişkisi en karmaşık varlık olarak insanlar, diğer canlı türlerinden daha fazla kendi aralarında ihtilaf yaratır. İki kardeş arasında bile kavgalar olur; zalim bir kardeş, büyük bir kızgınlık içinde diğerini öldürebilirken bir başkası, acıma ve rahmet duygusuyla bir böceği bile öldüremez. Bunlar insanlarda ortaya çıkan ârazlara örneklerdir. Tanrı kompleksinin kaynakları da bu arazlardır.

İbni Meymun, insanda ortaya çıkan tüm arazların/noksanlıkların onun bozulmuş maddesinin bir neticesi olduğunu, kendi sureti sebebiyle olmadığını iddia etmektedir. Bundan dolayı insanın tüm itaatsizlikleri ve günahları gibi kötülükleri de kendi maddesine bağlı olup suretine dayalı bir netice değildir. Buna rağmen insandaki tüm faziletler ve iyilikler, suretinden ortaya çıkmaktadır. Örneğin insanın yaratıcısını bilmesi, akledilir varlıkları zihninde canlandırabilmesi, kibir, heves ve öfkesini kontrol edebilmesi, düşüncesini istenen şekilde kullanması ve istenen şekilde düşünmekten kaçınabilmesi hep bu forma bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlardır. Buna karşılık Tanrı kompleksine kaynaklık eden yeme-içmesi, cinsel arzusu, maddi şeylere karşı arzusu, dindirilemez kin, kibir ve öfkesi ile kendisini kuşatan kötü alışkanlıklar gibi şeyler ise maddesine bağlı neticelerdir. İlahî hikmet, maddeyi formsuz yapmadığı sürece bu zıtların birbirinden ayrılması imkansızdır. İnsan için zarurî olan şey, kendisinin şerefli formunun, Tanrı'nın sureti ve Tanrı misalinde olmasıdır. Bu form ona göre yere

ait, karanlık bir madde olan topraktan (Adem) yaratıldığından ona nakıslık ve bozukluk vermektedir. Buna karşı Tanrı insana madde üzerinde kudret, hakimiyet, idare ve kontrol bahşetmiştir ki insan kendisi için mümkün olan en uyumlu ve fıtratına uygun duruma kendini çekebilsin. Musa Şeriatı'na ait tüm emir ve yasaklar, maddenin dürtülerini ortadan kaldıran kontrol altına alma gibi bir işlev görmektedirler. Şeriat'a boyun eğmekle insan kendi fıtratına uygun davranmış ve hayvanlardan farklı olduğunu göstermiş olacaktır. İbni Meymun, insan itaatsizlik ettiğinde bunu ancak kendisindeki ârazlar sebebiyle yaptığını ve bunun aynı zamanda insan doğasının ikinci yanı olan hayvaniliğin bir tezahürü olduğunu belirtmektedir. Eğer insan, düşüncesini itaatsizlik yönünde bir eyleme odaklandırmışsa o takdirde bu eylemi işleyecektir. Ona göre cahil bir köleyi kendine hizmet ettirmek yoluyla adaletsizlik yapan birinin günahı, hür bir insanı kendine hizmetçi yapan kişinin günahı gibi değildir. Günahların en büyüğü ise insanların kendisine hizmet etmek için yaratıldığına inanıp onlar üzerinde efendi/sahip/Rab olma arzusudur (Tanrı kompleksi).

İbni Meymun, büyük kötülüklerin insandaki arzular, hevesler, fikirler ve inançlar sebebiyle, bireylerin birbirleri hakkındaki görüşleriyle ortaya çıktığını ve tüm bu kötülüklerin bir yoksunluğa bağlı olarak ortaya çıktığını söylemiştir. Çünkü bu yoksunlukların her biri aynı zamanda cehaletten yani bilgi yoksunluğundan kaynaklanır. Bilgili bir rehbere muhtaç olan kör bir insanın tökezlemesi ve kendini hatta başkalarını yaralaması gibi, kişi kendini ve başkalarını kötülüklerden korumak için cehaletin boyutlarını azaltmalıdır. O, bunu kutsal metinlere dayandırır ve kurdun kuzuyla, kaplanın çocukla birlikte koyun koyuna yatabileceğini ama bunun için hakikatin tam olarak ortaya çıkması, düşmanlık ve nefretin, yani şerlerin def edilmesi gereğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle o, insanın cahilliğinin ve ihtiraslarının ortaya çıkardığı kötülüklerin üç türünden bahsetmektedir. Birincisi, geçici ve fani maddi tabiatı sebebiyle kendiliğinden insana gelen kötülüktür. İkincisi, insanların birbirlerine karşı zalimce kötülükleridir. Bunların sayısı birinci türden daha fazla ve yaygındır. Sonuncusu ise, bizzat kendi eylemi sebebiyle yine kişiye toplum içinde gelen kötülüktür. Bu kötülük ikincisinden de yaygın ve çoktur. Bunu işleyen kişi, suçlanmayı ve kınanmayı hak etmiştir. Kişinin kendi eliyle yaptığı kötülükleri kutsal metinleri referans göstererek açıklayan İbni Meymun, bu tür kötülüklerin varlığında insanın "sorumluluk ahlakı" taşımasına vurgu yapmıştır. Bunun için insanın kutsal yasaların emir ve yasaklarını tutmasını, bir bütün olarak onun tüm hakikat ve mükemmelliklerini kavramasını ve sonuçta bilinçlenmesini istemiştir. İbni Meymun, Tanrı'nın bu alemde yarattığı her şeyin iyi

olduğunu, bilhassa yaşayan varlıklardaki kaderin aynı zamanda hükmedici olduğunu ve varlıklardaki idare etme melekesi bulunmasının Tanrı'nın merhametinin ve mutlak iyi şeyler yarattığının bir göstergesi olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayı, insan kendini tanırsa kendisiyle ilgili bir hata ve kötülük yapmayacak ve her şeyi kendi mahiyetine uygun olarak anlayacak; sonuçta sakin ve huzurlu bir şekilde, başka hedefler için kendini yormadan ilahî hikmete bağlı yaşayacaktır. Tüm varlıklar ilahî iradeye göre yaratılmış olduğundan dolayı bu hikmetten başka bir hedef taşımamak, kendi kişisel iradesini ilahi irade üzerinde tutmamak (Tanrı kompleksine kapılmamak) ve Musa'nın yolundan ve yasalarından başka bir kılavuz aramamak gerekir.

İbni Meymun'a göre Musa bir kurucu peygamber, filozof ve aynı zamanda gerçek bir siyasetçiydi. Bir kurucu olarak aşağılanan bir kavmi bağımsız bir topluluğa dönüştürdü, köle bir halkı özgür ve bağımsız bir toplum olarak örgütledi. Filozof yönü onu rasyonel kılıyordu. Gerçekte tefekküre dayalı bir dinden yana olmakla birlikte pagan inançlardan arda kalan bazı akıldışı uygulamaları da tedrici olarak kaldırdı. Çünkü bir siyasetçi olarak halkın ani ve köklü değişiklikleri kabul etmeyeceğini, bu tür değişikliklerin büyük tepki doğuracağını, alışkanlıkları kolay kolay terk etmemenin insan doğasının bir parçası olduğunu gayet iyi biliyordu. Bir filozof olarak bilgece, diğer yandan bir siyasetçi olarak temkinli ve iyi niyetli kurnazlık/talattuf içinde hareket etmişti. Tevrat'a tarihi-pedagojik yorum getirmeye çalışan İbni Meymun dogmalara dayanmayan, esnek bir din fikrini savunur, dinin kurucunun koyduğu yasaların farklı tarihsel koşullar altında değiştirilebileceğini öne sürer, dinde reformlar için kapı açar. İbni Meymun da tıpkı Musa gibi söz konusu düşüncelerini ifade ederken temkinli davranmış, bunları gölgelemiş, satır aralarına gizlemiştir. İbni Meymun, cezalandırılma kaygısı ve zulme uğrama korkusuyla düşüncelerini satır aralarına saklamak, gölgelemek zorunda kalmış, bu da ezoterik bir yazı geleneğini doğurmuştur. Geleneklere karşı çıktığı, geleneksel dinsel otoriteyi eleştirdiği "Delalatül Hairin" eserini gizemli bir yazı tekniğiyle yazmış ve "yedi mühürle mühürlemiştir".

Yahudi bilginlerinin en büyüğü sayılan İbni Meymun'un Delaletü'l-Hairin eserinde genişleterek açıkladığı on üç maddeden oluşan iman esasları listesi de Yahudi geleneğindeki en meşhur ve kabul gören listedir. Bu maddeler aynı zamanda insandaki itikadi, dini, ibadete ve ahlaka dayalı Tanrı kompleksi kaynaklarını da kurutmaya yönelik bir "amentü" girişimidir. İbni Meymun'un listesinin günümüzde en fazla kabul gören liste olduğu da

tartışma götürmez bir gerçektir. İbni Meymun, Yahudi tarihinde sistematik ve bilinçli olarak iman esasları listesi (Yahudi Amentüsü) hazırlayan ilk düşünürdür. Yahudi düşüncesinin oluşmasında çok büyük pay sahibi olan İbni Meymun, iman esasları listesini önce genel olarak "Şerhu'l-Mişna" adlı eserinde sonra da "Delaletü'l-Hairin" eserinde detaylıca açıklamaktadır. Bu esaslar Tanrı'nın varlığı, birliği, cismani olmayışı, ezeli oluşu, ibadete layık oluşu, peygamberlik, Musa'nın peygamberliği, Tevrat'ın vahiy oluşu, Musa'nın şeriatının neshedilmemiş oluşu, Tanrı'nın insanın fiillerini bilmesi, Tevrat'ın emirlerine uyanların mükafatla, uymayanların ceza ile karşılık göreceği, Mesih'in gelişi ve ölülerin diriltilmesi şeklindedir. İbni Meymun, bu esasları ifade etmek üzere kaide ve usul kavramlarını kullanmaktadır. İbni Meymun'un listesindeki maddeler üç ana konuyla ilişkilidir. İlk beş madde yaratıcı, altıdan dokuza kadar olan maddeler vahiy ve peygamberlik, ondan on üçe kadar olan maddeler de mükafat, ceza ve kader (ilahi takdir) konularından oluşmaktadır. İbni Meymun, listesine aldığı esaslara iman etmenin İsrail topluluğuna dahil olmak için şart olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu esaslardan birine bile inanmayan Yahudi, İsrail topluluğundan çıkar ve dinin esasını inkar etmiş (min/sapkın) olur.

Musa İbni Meymun'a göre "Yahudi Şeriatı'nın Usul ve Kaideleri" on üçtür. Bunlar aynı zamanda insanları kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden arındırmaya yönelik iman ve ahlak ilkeleridir. Birinci kaide: "Şanı yüce Yaratıcının varlığıdır. Varlığın en mükemmel haliyle mevcut olan o, bütün mevcudatın varlık sebebidir, her şey onunla ayakta durur ve varlığını onun sayesinde devam ettirir. Eğer onun mevcudiyetini kaldırdığımızı varsaysak, mevcut olan bütün her şeyin varlığı biter ve hiçbir şey tek başına varlığını devam ettiremezdi. Onun dışında bütün mevcudatı yok saysak, şanı yücenin varlığı yok olmaz ve eksilmez. Çünkü yaratıcı, varlığını kendisi dışındakilere borçlu olmaktan müstağnidir. Onun dışında akıllar yani melekler, feleklerin ecramı ve bunların dışındaki her şey mevcudiyetini ona borçludur. Ve bu birinci kaideye 'Ben Tanrı Rab'bim' (Çıkış, 20: 2) ifadesiyle işaret edilmiştir". İkinci kaide ise "yaratıcının birliğidir. Bu, her şeyin illeti 'o tek olan ilahtır, anlamına gelir. Onun "bir"liği ne cins ve türün, ne birçok birlere ayrılan mürekkeb bir şahsın ne de sayısal bakımdan sonsuz sayıda bölünmeyi ve parçalara ayrılmayı kabul eden basit bir cismin birliği gibidir. Bilakis o, (herhangi bir yönden) birliği hiçbir şeye benzemeyen bir'dir. Bu ikinci kaideye 'Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir' (Tesniye, 6: 4) ifadesiyle işaret edilmiştir". İbni Meymun'a göre üçüncü kaide ise "yaratıcının cismaniyetini reddetmektir. Yani bir olan yaratıcı ne cisimdir ne de cisimde kuvvedir. Ne zat olarak ne de araz olarak hareket

etme ve durma gibi cismani özellikler ona atfedilemez. Kutsal kitaplarda geçen yer değiştirme, ayağa kalkma, oturma, konuşma ve buna benzer cismani vasıfların tamamı mecazdır. Din bilginlerinin dedikleri gibi 'Tevrat, insanlarla insanoğlunun diliyle konuşmuştur'. İnsanlar bu konuda çok sözler sarf ettiler. Üçüncü kaideye 'Rab Horev'de ateşin içinden size seslendiği gün hiçbir suret görmediniz' (Tesniye, 4: 15) ifadesiyle işaret edilmiştir. Yani (Tanrı'nın) hiçbir sureti görülmemiştir. Çünkü O ne cisimdir ne de bir cisimde kuvvedir".

İbni Meymun'a göre Yahudi amentüsünün dördüncü kaidesi ise "Kıdem'dir. Herhangi bir yönden kayıt altına alınmaksızın 'kadim' olarak vasıflandırılan 'bir'dir. Onun dışındaki her şey ona itibarla kadim değildir. Kitaplarda bunun delilleri çoktur. Bu dördüncü kaideye 'Sığınağın kadim olan Tanrı'dır' (Tesniye, 33: 27,) ifadesiyle işaret edilmiştir". Beşinci kaide ise "yaratıcı kendisine ibadet edilmesi, yüceltilmesi, tazim ve itaat duyulması gerekendir. Bunlar varlık aleminde bulunan meleklerden, yıldızlardan, gök cisimlerinden, elementlerden ve onları oluşturan şeylerden hiçbiri için yapılmaz. Çünkü onlar fiillerine bağlıdırlar ve onların güçleri, seçme durumları yoktur, ancak (onların bütün işleri) yaratıcının sevgisiyledir. Ona ulaşmak için aracılar edinmeye gerek yoktur, bilakis fikirler ona yönelir ve onun haricindekilerden uzaklaştırılır. Bu beşinci kaide şirkten nehy'dir, Tevrat'ın çoğu da şirkten nehy'den bahseder". Şirk ile anlatılan her şey aynı zamanda kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksine dairdir.

İbni Meymun'a göre amentünün Altıncı kaidesi "Nübüvvettir. Bilinmelidir ki insan türü içerisinde gerçekten çok yüksek fıtrata ve kemale sahip şahıslar mevcuttur. Nefisleri öyle gelişir ki, akıl suretini alır. Sonra (akıl suretini almış) insan aklı, faal akıl ile birleşir ve ondan o şahıslara büyük feyizler akar. İşte onlar peygamberlerdir". Yedinci kaide, "Musa'nın peygamberliğidir. Onun kendisinden önceki ve sonraki bütün peygamberlerin babası (en büyüğü) olduğuna inanılmalıdır. Bütün peygamberler rütbe bakımından ondan düşüktürler. O, bütün insan türünden Tanrı'nın seçtiğidir. O, gelmiş ve gelecek bütün insanlar arasında Tanrıyı en fazla idrak edendir. Yücelik bakımından insanlığın sonuna ulaşmış hatta melekut aleminin derecelerini de idrak etmiştir. Onun yırtmadığı perde kalmamıştır, hiçbir cismani engel de onu engelleyememiştir. Az ya da çok hiçbir eksiklik ona karışmamıştır. Musa'nın peygamberliği diğer bütün peygamberlerin nübüvvetinden dört farkla ayrılır. Birinci fark; Tanrı her peygamber ile ancak bir aracı vasıtasıyla konuşur. Musa ise 'Ben onunla yüz yüze konuşurum' (Sayılar, 12: 8) buyrulduğu gibi aracısız konuşur. İkinci fark; Her nebiye vahiy

(Tevrat'ta) değişik yerlerde 'gece düşü' (Tekvin, 20: 3), 'düş gördü' (Tekvin, 28: 12), 'gece görümünde' (Eyüp, 33:15) ifadeleriyle buyrulduğu gibi ancak uyku halinde gelir veya gündüz vakti peygambere isabet eden derin uykudan sonra gelir ki o durumda hisleri etkisizleşmiş ve fikriyatı uykudaymış gibi boş olur. Musa'ya ise hitap Tanrının ona 'Orada seninle buluşacak ve seninle konuşacağım' (Çıkış, 25: 22) diye vaat ettiği gibi gündüz vakti (Tekvin, 3: 24; Çıkış, 25: 18-22; Sayılar, 7: 89) ayakta dururken gelir. Yaratıcı buyurmuştur ki 'Eğer aranızda bir peygamber varsa, Ben Rab görümde kendimi ona tanıtır, onunla düşte konuşurum. Ama kulum Musa öyle değildir' (Sayılar, 12: 6-8). Üçüncü fark; görüm şeklinde veya bir melek aracılığıyla bir peygambere vahiy geldiğinde gücü zayıflar, bünyesi sarsılır ve çok şiddetli korku duyar. Vahiyden ötürü parçalanacak gibi olur. Daniel'de (bu gerçeğe) Cebrail ona konuştuğunda '(Bu büyük görümü seyrederken) gücüm tükendi, benzim büsbütün soldu, kendimi toparlayamadım. Yüzüstü yere düşüp derin bir uykuya daldım' (Daniel, 10: 8) ve 'Ey efendim, bu görüm yüzünden acı çekiyorum, kendimi toparlayamıyorum' (Daniel, 10: 16) ifadeleriyle işaret edilmiştir. Musa ise böyle değildir, bilakis ona hitap geldiğinde herhangi bir şekilde ıstırap duymaz. Yaratıcı buyurmuştur ki 'Rab Musa'yla iki arkadaş gibi yüz yüze konuşurdu' (Çıkış, 33: 11). Yani bir insan arkadaşıyla konuşurken nasıl endişe duymuyorsa aynı şekilde o da yüz yüze bile olsa hitaptan kaygılanmıyordu. Bu da bahsettiğimiz gibi akıl ile olan güçlü irtibatından kaynaklanmaktadır. Dördüncü fark ise bütün peygamberlere vahiy kendi isteklerine göre değil Tanrının dilemesine göre gelir. Bir peygamber yıllarca bekler ama vahiy gelmez. Peygamberden kendisine iletilen vahyi duyurması istenir. O vahiyle günlerce aylarca kalabilir ve herhangi bir şekilde (yeni vahyin ne zaman geleceğini) bilemez. Musa efendimiz ne zaman dilese 'Rabbin sizinle ilgili bana neler söyleyeceğini duyuncaya dek bekleyin' (Sayılar, 9: 8) derdi. Yine yaratıcı ona buyurmuştur ki 'Ağabeyin Harun'a de ki: (Perdenin arkasındaki en kutsal bölüme) ikide bir girmesin' (Levililer, 16: 2). Din bilginleri demişlerdir ki 'Harun oraya giremez ama bu yasak Musa için geçerli değildi".

İbni Meymun'a göre Yahudi amentüsünün sekizinci kaidesi ise "Tevrat'ın Tanrıdan gelişidir; Tanrının sözü ve vahyi oluşudur. Şuna inanılmalıdır ki bugün elimizde bulunan bu Tevrat'ın tamamı Musa'ya indirilen Tevrat'tır ve onun tamamı Tanrıdandır. Yani Tevrat Musa'ya Tanrı tarafından mecaz olarak kelam şeklinde ifade edilen bir yolla ulaşmıştır. Onun dışında bu iletişimin nasıl olduğunu kimse bilemez. O ise yazıcı konumunda olup kendisine dikte ettirilir; o da tarihleri, hikayeleri ve kuralları yazıp kaydeder. Bu yüzden 'kanun koyucu' (Sayılar, 21: 18) olarak adlandırılmıştır.

Tevrat'ın tüm ayetleri arasında bir fark yoktur. Hepsi Tanrıdandır. Yaratıcının Tevrat'ının tamamı tam/bütün, pak, kutsal ve doğrudur. Din bilginleri 'bütün Tevrat Tanrıdandır, yalnızca şu tek ayet hariç ki onu da yaratıcı değil Musa kendi ağzından söylemiştir şeklinde konuşanları 'Rabbin sözünü küçümsemiş' (Sayılar, 15: 31) ayeti anlatmaktadır' demişlerdir. Dokuzuncu kaide ise "Nesh'tir. Yani Musa şeriatı nesh edilmeyecektir ve Tanrı tarafından da başka şeriat gelmeyecektir. Ne tefsirinde ne de ayetinde onda bir artma ve eksilme olmayacaktır. (Yaratıcı) buyurmuştur ki 'Ona bir şey eklemeyecek ve çıkarmayacaksınız' (Tesniye, 4: 2). Onuncu kaide, "yaratıcı insanların fiillerini bilir ve onları ihmal etmez. Bu 'Rab ülkeyi bıraktı' (Hezekiel, 8: 12 ve 9: 9) diyenin görüşü gibi değildir. Bilakis 'Öğütlerin ne büyük, işlerin ne güçlü! Gözlerin insanların bütün yaptıklarına açıktır' (Yeremya, 32: 19) ifadesindeki gibidir. Rab yine şöyle dedi 'Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok' (Tekvin, 6: 5). Yine şöyle buyurdu 'Sodom'la Gomora büyük suçlama altında, günahları çok ağır' (Tekvin, 18: 20). Bunlar onuncu kaideye işaret ederler". Anlaşılacağı üzere İbni Meymun her dinde olan kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi üstünlük iddiasını kendi dini olan Yahudilek için de inşa etmektedir. Özellikle Musa'nın diğer peygamberlerden ve Tevrat'ın diğer kutsal kitaplardan 'daha', 'en', 'mutlak' üstünlüğüne yönelik yaptığı atıflarda bu kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin işaretlerini görmek mümkündür. Doğal olarak da Tanrı nezdinde kurtuluşu hak eden tek kolektif Tanrı kompleksi birlik de Tanrıya, Musa'ya ve Tevrat'a sahip olan Yahudiler olmaktadır.

İbni Meymun'a göre Yahudi amentüsünün on birinci kaidesi de tam da bu minvalde iddia edildiği üzere "yaratıcı Tevrat'ın emirlerini yerine getirenleri ödüllendirecek, yasaklarını yapanlarını cezalandıracaktır. Emirlerini yerine getirenlerin en büyük ödülü öteki dünya olacaktır. Yasakları yapanların en şiddetli cezası ise yok olmaktır. 'Lütfen günahlarını bağışla, yoksa yazdığın kitaptan adımı sil. Rab, 'Kim bana karşı günah işlediyse onun adını sileceğim' diye karşılık verdi' (Çıkış 32: 32-33) ayeti bu kaideye işaret eder. Bu ifadeler itaat edenin ödüllendirileceğine, isyan edenin de cezalandırılacağına delil teşkil eder. On ikinci kaide ise "Mesih'in gelişi hakkındadır. Geleceğine iman etmek ve tasdik etmektir. 'Gecikiyormuş gibi görünse de bekle olacakları' (Habakkuk, 2: 3) ifadesinde denildiği gibi gelmesi uzun sürmeyecek. Gelişi ile ilgili bir zaman takdir edilemez ve ayetlerden vakit de çıkarılamaz. Din bilginleri 'alemin sonu ile ilgili hesap yapanların bilgileri artsın' demişlerdir. Musa'dan Malaki'ye kadar her peygamber ile bildirildiği ölçüde muhabbet ve saygı ile ona inanır ve gelmesi için dua eder. Her kim ki (Mesih'in geleceğinden) şüphe duyar veya bu işi hafife alırsa Tevrat'ı yalan-

lamış olur. Bu kaidenin bir parçası olarak İsrail'de kral yalnızca Davut ve Süleyman'ın neslindendir. Her kim bu sülalenin emirlerine muhalefet ederse Tanrı RAB'bi ve peygamberlerin ayetlerini inkar etmiş olur. İbni Meymun'a göre Yahudi amentüsünün on üçüncü ve son kaidesi ise "ölülerin diriltilmesidir ve buna inanmanın zorunluluğu üzerinedir". Bu amentü esasları ile İbni Meymun, insanları özellikle kişisel Tanrı komplekslerinden koruyup ilahi hikmete yönelttiği için Yahudi geleneğinde çok güçlü ve etkin bir yer edinmiştir. Ama zaman zaman da kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olan Yahudi halkı ve inancının da üstünlüğüne aşırı vurgular yaparak Tanrı kompleksi arazlarına düşmekten de kendini alı koyamamıştır.

İbni Meymun'a göre tüm bu amentüleri kapsayan Musa Şeriatı temelde iki şeyi hedeflemektedir: "Ruhun refahı/salahı/kurtuluşu" ve "bedenin refahı/salahı/kurtuluşu". Bu yüzden bu yasa insanlarm birbirlerinden farklı anlayış derecelerine cevap verecek şekilde bazen açık ifadelerle bazen de mecazî olarak meseller halinde düzenlenmiştir. Kutsal Yasa'nın, insanların çoğunun anlayışına göre tasarlandığını söylemek imkansızdır. Dolayısıyla her karmaşık ve mükemmel şey gibi bu yasa da derin bir hikmet ve kavrayış yetisi gerektirmektedir. Örneğin İbni Meymun, ruhun saadeti adına Şeriat'm, insanların birlikte yaşama yollarını artırmayı hedeflediğini, burada iki şeyden faydalandığını söylemiştir: Bunlardan birincisi, insanlarm birbirlerine zulmetmesini engellemek iken ikincisi ise bir cemiyet içinde yaşarken hayatta faydalı olacak ölçüde ahlaki niteliklere sahip olması ve böylece toplum düzeninin sağlanmasıdır. Ona göre ruhun salahı, bedenin saadetinden üstündür. İbni Meymun, Şeriat'ın ikinci hedefi olan bedenin salahının, doğa ve zaman açısından üstünlüğüne dikkat çekmiştir. Bu amaç, insanların kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine düşmemeleri için şehir yönetimine ve kendi kapasitelerine göre hareket etmesi gereken insanların hayattaki durumlarının salahına yöneliktir. Bedenin salahı daha belirgindir. Bu yüzden ruhun salahı ancak bedenin salahından sonra elde edilebilecek karakterdedir. Beden mükemmelliği sağlık ve bedendeki melekeler bakımından mükemmellik demektir. İnsan bu sayede bedenî ihtiyaçlarını karşılar. Bunlar kişinin toplumdan soyutlanmasıyla elde edebileceği şeyler değildir. Bu yüzden insan öteden beri bilinen adıyla doğası icabı sosyaldir. Nihai mükemmelliği ise bu tabiatını koruyarak eylemlerinde rasyonel olmasını sağlar. Hiçbir eylem veya ahlakî niteliği bu nihai mükemmelliğine ait değildir. Bu nihai mükemmellik ancak bedenin mükemmelliğinden sonra kazanılabilecek karakterdedir. İbni Meymun Şeriat'ın, eşsiz içeriğiyle tüm bu mükemmellikleri Yahudilere bahşetmek maksadıyla geldiğini söylemiştir. Tora'nın ifadeleri Şeriat'ın, insanı her iki mükemmel-

likle donattığını göstermektedir. Tora'ya göre Tanrı tüm emir ve yasakları kendisinden korkmaları ve kendi iyilikleri ve hayatlarını idame etmek için Yahudilere emretmiştir. Bu durum, Yahudilerde kolektif Tanrı kompleksi yaratan üstünlük ve kibir iddialarından da biri olarak İbni Meymun'un kaçamadığı, içinden çıkamadığı bir sorundur.

İbni Meymun, geleneğin yorumlamaya gayret ettiği nihai mükemmelliklerin gayesinin, emir ve yasaklarda gizli olan rasyonel faydaların yanında ruhanî anlamları açığa çıkarmak olduğunu söylemiştir. Böylece Şeriat'ın tebliğ ettiği inançla insan, Tanrı'nın varlığı, birliği, bilgisi, kudreti, iradesi ve ebediliği konusunda mücmel bilgiler edinir. Yine Şeriat, belli başlı inançları benimsetirken aynı zamanda sosyal, siyasal ve ekonomik refahı da düşünür ve insanın isyankâr olmasım engeller. Şeriat Tanrı'yı sevmek, korkmak ve O'na boyun eğmek konusunda daima vurgular yapar. "Rabbi sevmek" sözü tüm kalbinle, tüm ruhunla ve tüm gücünle sevmek anlamına gelir. Zaten "sevmek" ancak varlığın tümünü kavramak yoluyla ve Tanrı'nın hikmetini göz önünde bulundurmakla tezahür edecek bir eylemdir. İbni Meymun'a göre kutsal yasalardaki emir ve yasaklar; zulmü önlemek, sosyal ilişkileri düzenlemek ve ahlakî erdem kazandırmak gibi hem ferdî hem de sosyal yararlar sağlar. Emir ve yasakların doğrudan insanı hedefleyen yönleri açık olduğundan, öldürmenin veya çalmanın neden yasak olduğunu açıklamaya bile gerek yoktur. Bunlarm tamamının, aslında "birbirine zulmetmemek" ve "mükemmel bir ahlak sahibi olmak" gibi iki temel hedefi vardır. Sonuçta bir emir veya yasak, doğru bir inancı tebliğ eder ki bu inanç, Tanrı'nın birliği, bekası ve cismani olmadığıdır. Öteki durumlarda inanç, sadece zulmü bertaraf etmek ve asil, ahlaklı bir kişiliğe sahip olmak için vardır. İnsanlardaki Tanrı kompleksi ihtirasları da yok edilmeden erdemli ve ahlaklı bir kişiliğe sahip olmaları da mümkün değildir.

İbni Meymun "alemin direği" kabul ettiği İbrahim'in böyle bir kült içinde (kolektif Tanrı kompleksi) doğup büyüdüğünde kendisine din olarak anlatılan masalların saçma, öğretilerin batıl olduğunu anladığını ve kavmine karşı durarak Tanrı adına Tanrı'nın varlığım ve alemin zaman içinde yaratılmış olduğunu, akılla uzlaştırarak gösterdiğini aktarmıştır. İbrahim peygamber, akıl melekesini kullanarak insanları boyun eğmeye çağırdı. Onun arkasından gelen peygamberlerin efendisi Musa ise, aldığı peygamber vizyonunun ışığında iman etmeyen insanları öldürmeyi, onlara ait izleri ortadan kaldırmayı emretti ve onların gittiği yola ait her şeyi yasakladı. Tora'nın Şeriat'ında en belirgin niyet, Firavun örnekliğinde Tanrı kompleksinin doruk noktası olan insanlara tapınmak ve putları yüceltmek şirklerini tamamen ortadan

kaldırmak, onun izlerini silmek ve ona bağlı her şeyi yok etmektir. Bu yüzden insanların kendini Firavun gibi Tanrı olarak ilan etmesi (Tanrı kompleksi), diğer insanların ise ona 'Tanrı gibi' tapınması (kul kompleksi), kibirlenmek, baskı ile tahakküm etmek, büyücülük, ateşten geçmek, putperest kahinliği, falcılık, sihirbazlık gibi putperest uygulamalardan uzak durmak gerekir. Tora açık bir şekilde onların sahte ilahlarına ibadeti ve onlara yakınlaşmayı, Tanrı gözünde tiksindirici ve nefret uyandırıcı eylemler olarak kabul etmektedir. İbni Meymun, bu milletlerin sözde ilahlarına tiksindirici ayinlerle (böcek, yarasa veya fare takdimleri vb.) yaklaşmalarını, insan doğası açısından uygun görülmeyen seremonilerden saymıştır.

Tanrı komplekslerine tapınmanın doğurduğu kul kompleksi hastalıkların yansıması olan putperestlikle ilgili olan ve ilk bakışta akla uygun gelmeyebilen tüm emir ve yasaklar ile putperestliğe götüren her şeyin yasaklanması aslında sadece inananlar değil tüm insanlık için yararlar içermektedir. Bu yüzden İbrahim'in putperest babası Terah'ı bile Yahudi geleneği "ırmağın öte tarafına yerleşmiş insan" olarak kabul eder. Ona göre emir ve yasakların en büyük faydalarından biri de Yahudileri büyük bir hatadan kurtarıp doğru inanca ulaştırmasıdır. Bu inanç Tevhittir yani uluhiyette (insanların kaderine hükmetmek/ilahlık) ve rububiyette (insanları terbiye etmek/rablik/öğretmenlik) Tanrının tek ve mutlak olduğuna inanmaktır. Tanrı'ya ibadetin özünde ve nihaî hedefinde sadece "Tanrı'yı sevmek" ve sadece "Tanrı'dan korkmak" olmak üzere iki önemli kazanç vardır. Aksi durumlar ise yani "insanları Tanrı gibi sevmek" ve "insanlardan Tanrı gibi korkmak" insanları Tanrı ve kul komplekslerine sürükler. Bunların sonucunda da insan aslında bir anlamda yanlış görüşlere kapılmamayı, adalet kuralını tebliğ etmeyi, zulümden uzaklaşmayı, ahlakî niteliklerle donanmayı öğrenir. Tüm bu emir ve yasaklar üç şeyle donanmıştır: İnanç esasları, ahlakî erdemler ve politik-medenî eylemler. Her kanun bu üç sınıf içerisinde özgün bir illete mutlaka sahiptir. Birincisi kişisel, ikincisi kolektif, üçüncüsü de evrensel Tanrı komplekslerinin kaynaklarını kurutmaya matuf emir ve yasaklardır.

İbni Meymun, mükemmel olarak gördüğü Musa Şeriatı'nın genel hedeflerini, aynı zamanda Tanrı kompleksinin de özellikleri olan "geçici arzu ve hevesleri terk etmek, onları hakir görmek ve onlardan kaçınmak" olarak sıralamaktadır. Bu arzuların çoğu yine Tanrı kompleksi fıtrattan/doğadan kaynaklı olarak insanların kibir, haset, kin, öfke, oburluk, şehvet ve nankörlük özelliklerinden doğmaktadır. Benzer şekilde, Şeriat'ın genel niyetlerini sırasıyla "nezaket, halim-selim olma, kabalıktan uzak durma, tevazu sahibi olma, tahammül edici olma, halis niyet sahibi olma ve nezih olmak" şeklin-

de özetlemektedir. Elbiseyi temizleme, bedeni yıkama, kirleri giderme gibi eylemler de Şeriat'ın gereklerindendir. Ancak bunlar, eylemlerin ve kalplerin her türlü kirli görüş ve kötü ahlaki niteliklerden temizlenmesinden sonra ortaya çıkar. Çünkü elbiseleri ve dış görünüşü temiz tutmakla insan kendi içindeki sapkınlıkları ve şehvetperestlikleri (kişisel Tanrı kompleksi özelliklerini) gideremez. İnsanın zahirde iyi görünümlü olması, gerçekten iyi olduğu anlamına gelmez. Yalnız kaldığındaki eylemleri ve kalbinde gizledikleri onun karakterini tamamlar.

İbni Meymun'a göre kutsal yasalar ve Musa şeriatındaki bu emir ve yasaklar ana hatlarıyla "insanlar arasındaki ihlaller" ve "insan ve Tanrı arasındaki ihlaller" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Şeriatın amacı şeriatı yaşayanlara onur/şeref ve erdem vermesidir. Ona göre Şeriat, ilk ve en asli amacı olan putperestliği sona erdirmek gibi bir niyet taşırken aynı zamanda onun izlerini de silmek ve insanı kendine de topluma da yarar vermeyen zararlı etkilerinden korumak istemiştir. İnsanın insana tapınmasının (kul kompleksi) ve putperestliğin yasaklanmasının nedeni de ahlakî bozulmaları ve kişisel ihtiras ve arzuları doğuran nedenleri (kişisel Tanrı kompleksi) ortadan kaldırmaktır. Çünkü İbni Meymun'a göre, ahlaki erdemlerle donanmış olan birey ve toplum mükemmelleşir ve beşerin yaşam şartlarının iyi bir düzene kavuşmasında etkili olur. İnsanlar arasmdaki ihlallerin özünde onursuz, ahlaksız ve erdemsiz davranışlar ve kutsal yasaların emir ve yasaklarına uymamak var iken "insan ve Tanrı arasındaki ihlallerin" özünde insanın kibir ve "Tanrı gibi" olma ihtirasları yani Tanrı kompleksi vardır. Birincisi insanlarm haddi çiğnemesi iken ikincisi insanların haddi aşmasıdır.

İbni Meymun, insanların haddi çiğnemelerini ve haddi aşmalarını doğal olarak da doğalarmdaki Tanrı kompleksi ihtiraslarını yok etmenin yolu olarak insanın haddini bilerek Tanrıyı gerçekten idrak etmesini ve O'nun kim olduğunu bilerek tevazu içinde ibadet etmesini savunur. Ona göre gerçek ibadet fikri işte budur. Bu ibadeti yapan bir mümin, dünyanın saadetini ve öteki dünya huzurunu kazanmış olur. İlahi yasalarda ve ilimlerde mükemmellik elde etmek isteyen biri, tamamen Tanrı'ya yönelir ve O'ndan başka her şeyi reddederse insanlarm nasıl sevk ve idare edildiğine dair kaderle ilgili gizemli bilgileri de elde edebilir. Bu mertebeye peygamberler ulaşmıştır. Ona göre gerçekleri kavrayanlara özel ibadet budur. Bu insanlar Tanrı hakkında ne kadar tefekkür ederlerse o kadar çok ibadetleri artar. Tanrıyı bilgisizce sürekli düşünen ve zikredenler ise başkasının belirlediği inancın izinden gidenler olarak Tanrı hakkmda düşünenler gibi değildir. Çünkü bu gibi insanlarm tahayyülleri ile söylemleri birbiriyle örtüşmez. Gerekli olan

ilave şey sevgidir. Dış olaylara sevgiyle yaklaşmak, onları daha iyi anlamayı sağlar. Bunun yanı sıra yalnızlık ve kendini tamamen Tanrı'ya adama da entelektüel anlayışı artırır. Bu nedenle mükemmel insan, sık sık yalnız kalmak ister ve zarurî olmadıkça hiç kimseyle karşılaşmak istemez. Çünkü kişisel Tanrı komplekslerinden arınmanın en asli yolu kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynaklarından (toplum, devlet, din hiyararşisi, tekebbür ve tahakküm kurumları) uzaklaşmaktır.

İbni Meymun, tüm ibadetlerin Tanrının emirleri konusunda eğitmenlik yapmak gibi bir amacının da bulunduğunu dile getirmiştir. Tanrı, insanlara çok yakındır. İbni Meymun, bazı insanların da insanlarla haşir neşir olurken bile kalben ve zihnen Tanrı'ya odaklandıklarını ve aklını tamamen Tanrı'ya verdiklerini belirtmiştir. Bu tür insanların kalbinde Tanrı'nın gerçek varlığı bulunur. O, diğer insanlarla olduğu halde kalbi diridir. Musa, İbrahim, İshak ve Yakup gibi ilk atalar bunu daima ifa etmişlerdir. Tanrı da her biriyle kalıcı bir ahit yapmıştır. Bu insanların ortak noktası Tanrıyı anlama ve O'nu sevme anlamında Tanrı ile birliktelik kurabilmeleridir. Tanrı da bunun karşılığında kader planı ve tedbiratıyla onları gözetmiş, onların mal ve zürriyetlerini büyütmüştür. Bir başka deyişle bu insanlar ibadetlerini fizikî eylemlerle yaparken akılları daima Tanrı'da olmuştur. Tanrının kaderi de onları daima koruyup kollamıştır. Bu yüzden sıradan dünyevî meşgaleler içindeyken bile bu bilinci kaybetmemişler ve çabalarının karşılığında Tanrıyı bilen ve O'na ibadet eden ruhban bir krallık olarak İsrail gibi bir toplum ortaya çıkmıştır. Tanrı'yı terk eden kişi ise Tanrı'dan ayrılır ve Tanrı da o kişiden ayrılır. Bunun sonucunda bu kişi başına gelebilecek kötülüklere açık hale gelir. Bu bağlamda İbni Meymun, Tora'nın iki yönüne dikkat çekmiştir: Sevgi ve korku. Sevgi, Şeriat'ın öğrettiği ve anlayışı güçlendiren görüşler yoluyla hasıl olurken korku, Şeriat'ın emrettiği tüm eylemler vasıtasıyla ortaya çıkar. Ayrıca sevgi ve korku ikilisi tüm Tanrı komplekslerinin de asli kaynağına dönüşebilir. Tek ölçü: sevgide ve korkuda haddi aşmaktır.

İbni Meymun'a göre, tüm kutsal yasaların da ortak değeri olan sevgi ve korku hissini ortaya çıkaran üç önemli ahlaki değer vardır: şefkat/merhamet, adil yargılama/adalet ve sadakat/doğruluk. Ona göre "şefkat", merhametli olmaya geçişi sağlar. Tanrı'dan gelen her fayda ve iyilik, şefkat/merhamet diye isimlendirilir. Tanrı bu dünyayı şefkat/merhamet üzerine inşa etmiştir. Kutsal metne göre alemin inşa edilişinde esas olanın rahmet/merhamet olduğu görülmektedir. Bu yüzden O'nun sıfatlarından en başta gelenlerinden biri de Rahman'dır. İkinci önemli ahlak olan "sadakat/doğruluk" terimi ise "adalet" erdeminden doğar. Sadakat/doğruluk sahibi olan

herkes adaleti garanti eder ve her şeye gerçek değerini verir. Bundan dolayı her ahlakî erdem aynı zamanda doğruluktur. İman fazileti de bir tür doğruluktur. "Yargı" ahlakı ise yargılama yapılan kişiye verilen gerçek hükümdür. Gerçek bir yargı ile mükafat veya ceza söz konusu olacaktır. Sonuçta rahmet/merhamet, özverili bir şefkati; doğruluk, ruhu mükemmel kılan ahlakî değerler yoluyla insanın yaptığı her iyi eylemi; yargı ise bunların neticesinde ortaya çıkan cezayı veya faydayı ifade etmektedir. Yargılamanın kökeni eğer "hikmet" ilkesi olmazsa ortaya adalet değil de zulüm çıkar. Çünkü tüm erdemlerin kaynağı olan hikmet, ilahi akıl ve ahlakla hareket ederek her şartta hakikati/gerçeği tesis etmek demektir. Hikmet insanın her konuda ahlakî faziletler elde etmesini ve her şeyi itidal ve adaletle yerli yerine koymasını gerektirir. İbni Meymun bu hikmetle donanmanın, yani gerçek hikmet ve mükemmellik sahibi olmanın, ancak Tanrı'nın yarattıkları üzerindeki ilahî tedbiratını, bir başka ifadeyle O'nun gökleri ve yeri kaplayan mükemmel sevk ve idaresini bilip idrak etmekle meydana geleceğini savunmaktadır. İbni Meymun'a göre tüm bu ahlaki erdem ve ilahi davranışlar dünyevi işlerden, siyasetten, sosyo-ahlaki konulardan uzak kalarak elde edilmez. Aksine beşeri işlerde adalet ve doğruluktan ayrılmadan bu gibi alanlara aktif katılım gereklidir. Bunlar bizzat adalet ve doğruluk sahibi Tanrı'nın amellerinden bazılarıdır. İnsan bunları taklit etmelidir. Çünkü "Tanrı, adalet ve doğruluk ilahıdır". İbni Meymun için, Tanrı'nın kendi halkına ve tüm aleme olan sevgisi, ancak O'nun bilinçli bir şekilde taklit edilmesiyle ve Tanrı bilgisine ulaşmakla anlaşılabilir. İnsanlar da eğer kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden arınmak isterlerse tüm kutsal yasaların da ortak değeri olan sevgi ve korku hissini ortaya çıkaran üç önemli ahlaki değer olan "şefkat/merhamet, adil yargılama/adalet ve sadakat/doğruluk" ilkelerine göre bir hayat inşa etmelidirler..

İbni Meymun, kutsal yasaların şeriatinin tüm emir ve yasaklarının tek tek incelenmesi halinde hepsinin ortak amacının insanlar arasında "merhamet" düzenini tesis etmek olduğunun görüleceğini savunur. Merhamet Tanrı kompleksi kaynağı kibrin ilacıdır. Merhamet, Tanrı'nın bütün emirlerinde mevcuttur ve insanlara çıkış yolları gösteren hakimlerin başıdır. Kutsal yasaların tüm emir ve yasaklarının zayıf ve miskinlere karşı merhamet duygusu verdiklerini, bunun yanında zayıf konumda olan insanlara baskı kurmamayı öğrettiklerini söylemektedir. Örneğin fakirlere hediye vermek veya ruhbanlara takdimeler sunmak konusu açık bir şekilde merhamet hikmetiyle anlaşılmaktadır. Yine harman takdimelerinin insanların bir mekanda toplanmasına vesile olması, İsrail içindeki kardeşlik ve sevginin yayılıp güçlenmesine hizmet etmesi de merhametin kolektif tecellisidir. Benzer

şekilde ödünç alıp verme ile ilgili emirler; insanda, güç durumda olana merhameti, acıma duygusunu ve nezaketi pekiştirmektedir. Kölelerle ilgili emirlerin de benzer amaçlar taşıdığını ifade etmiş, kölesini sopayla döverek öldüren kimsenin ölümle cezalandırılmasının hikmetini bu bağlamda ele almıştır. İbni Meymun'a göre yeryüzünde "merhamet" düzenini sağlamanın yolu ise Tanrı kompleksi ürünü olan zulüm, haset ve husumeti ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle kutsal yasalarda en çok zulüm, haset ve husumet gibi kötülüklere ilişkin emir ve yasaklar yer almaktadır.

İbni Meymun, merhamet üzerine inşa edilen tüm bu emirlerin aslında adaletsizliği bertaraf etmek ve zarara yol açan filleri önlemek üzere uygulamaya konduğunu ifade etmiştir. İnsan diğer varlıklara karşı eylemlerinden sorumludur. İnsanın tedbirli olması ve zarara yol açmama konusunda özenli hareket etmesi uygun olan tavırdır. İbni Meymun'a göre, insan kendi hayvanlarından kaynaklanan zararlardan bile sorumludur, bu yüzden onları gözetmekle yükümlüdür. Yine kişi, yaktığı ateşten ve kazdığı bir çukurdan sorumlu tutularak, her hangi bir zararın, dolaylı bile olsa kendisinden ortaya çıkmasını engellemiş olur. Tanrı kompleksini yok etmenin tek yolu insanlarda doğaya, hayvanlara, öteki insanlara ve tüm evrene karşı "adalet, merhamet ve sadakat" üzerinden "sorumluluk bilinci" kazandırmaktır. İbni Meymun, özel ihtimam gerektiren sorumluluklar arasında adaletin önemine işaret etmiş ve açgözlülük hakkında da yasaklama ve cezaları savunmuştur. Ona göre tüm kötülüklerin kaynağı insandaki Tanrı kompleksi fıtratın kaynaklarından olan ve Adem'in de düçar olduğu açgözlülüktür. Çünkü bu tür arzular kişiyi soygunculuğa kadar götürebilmektedir. Bu yüzden şeriat bunlara karşı cezalar koymuştur. Eğer şeriat hırsızlara, soygunculara, yalan yere şahitlik edenlere veya tüm suçlulara merhamet ederse Tanrının merhametine ihanet etmiş olur. Suçluya ceza verilmezse, adil olmayan eylemler hiçbir şekilde ortadan kaldırılamaz ve husumet sahipleri için caydırıcılığı olmaz. Hiç kimse cezaların ilgasının merhametli bir uygulama olacağını düşünecek kadar zayıf akıllı olmamalıdır. Cezaları kaldırmak, toplum düzenini bozmak kadar, insanlara zulmetmek anlamına da gelecektir. Merhametten maraz doğup adaleti boğacaktır. Adalet boğulduğunda da kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri ve onların yarattığı zulüm düzenleri merhameti ve merhametin Tanrısını yok edeceklerdir.

Merhameti ve merhametin Tanrısını yok edip Tanrı kompleksi doğalara ve onların yarattığı zulüm düzenlerine karşı tıpkı Musa İbni Meymun gibi savaşım veren ama aynı zamanda insanların ruhu ve nefsindeki ilahlık aşkına karşı da münzevi bir direniş sergileyen Mevlana, Tanrı komplekslerinin ilahlık aşkının panzehiri/ilacı/tedavisi için ilahi akıl yerine ilahi aşkı

ikame eder. Mevlana, tüm kötülükleri bir sonuç olarak görüp asli sebep olan insan doğası/nefsi ile savaşım vermeye yönelir. O'na göre insanın savaşması gereken tüm kötülüklerin en büyüğü, hatta anası insanın bizzat kendisi yani kendi içindeki nefsi ve dünyevi Tanrı kompleksi ihtiraslarıdır. Bu yüzden dışarıdaki küçük düşmanlarla uğraşmak boşunadır.

6. Mevlana: İlahlık Aşkına Karşı İlahi Aşk; "Mesnevi": "Her şey halkın efendilere methiyeler dizip secdeler etmesiyle başlar. Sonra methiyelerden şehvete kapılan efendiler önce ululanmaya, sonra da kendini Tanrı zannetmeye başlar. En sonunda da ilahlık aşkı ile Tanrılıklarını ilan ederler. Tıpkı Firavun gibi".

Mevlana'nın (1207-1273) yazdığı "Mesnevî"[6] (1263) insanların doğasındaki Tanrı komplekslerine ışık tutan ve insanı onun kötülüklerinden arındırmaya çalışan, "ikişer ikişer" (mesnevi) yazılmış beyitlerden oluşan altı ciltlik bir eserdir. Mesnevî'de hemen hemen akla gelebilecek her konuda bilgi verilmiş ve çeşitli hikayeler yoluyla da bu bilgiler daha etkili aktarılmaya çalışılmıştır. Kurân'ın tefsiri ve âşıklarının kitabı olarak da nitelendirilen Mesnevî, içinde çok yoğun olarak Tevrat ve İncil'den de alıntı ve anlatılar barındırarak kadim kutsal geleneğe sadakati sürdürmüştür. Mevlâna'ya göre Mesnevî, "hakîkate ulaşma ve yakîn sırlarını açma hususunda din temellerinin temellerinin temelidir".

Mevlana'ya göre insan Tanrının kendi ruhundan üfleyerek kutsadığı ve yüceleştirdiği bir "aziz" canlı olarak aynı zamanda da ruhundaki kötü doğalar ile Tanrıya isyan ederek en "zelil" durumu da düşebilecek bir varlıktır. Mevlânâ aklını nefsine hakim kılanın insan-ı kamil olarak meleklerden daha yüce, Tanrı kompleksi doğası olan şehvetini aklına üstün kılanlarınsa hayvanlardan daha aşağı olduğu anlayışına sahiptir. Mevlana'ya göre insanlar üç gruba ayrılmaktadır: "Ademoğulları yani insanlar, bunlar yarı yaradılışları bakımından melektirler, yarı yaradılışları bakımından hayvan/eşek! Hayvan/Eşek olan yarıları, aşağılığa meyleder, öbür yarıları da akla meyleder! İlk iki bölük savaştan, çekişten anlamaz, istirahat ve huzur içindedir. Fakat bu bölük, yani insan ikisine de aykırıdır ve azap içindedir. Bu insanda sınanma yönünden bölüklere ayrılmıştır. Hepsi insan şeklindedir ama üç kısımdır: Bir kısmı, mutlak varlık olan Allah'a dalmış, kendini kaybetmiş olanlardır. Bunlar İsa gibi meleklere katılmışlardır. Surette insandır bunlar, fakat hakikatte Cebrail gibidirler. Bunlar kızgınlıktan heva ve hevesten, dedikodudan kurtulmuşlardır. Riyazattan da kurtulmuşlardır, zâhitlikten ve savaştan da. Sanki onlar, insanoğlundan doğmamışlardır! İkinci kısmı eşeklere katılmış olanlardır. Bunlar kızgınlığın ta kendisi olmuşlar, tepeden tırnağa kadar şehvet kesilmişlerdir. Bunlardaki cebrail'lik ve meleklik sıfatı gitmiştir. Çünkü o ev dardı, o sıfat da büyük, sığamadı, geçip gitti! Canı olmayan adam ölür, canında bu sıfat bulunmayan kişi de eşek

[6] Mevlana, Mesnevi, Nuri Şimşekler açıklaması ile http://www.semazen.net/show_text_main.php?id=299&menuId=110.

olur. Çünkü bu sıfatta olmayan can bayağıdır, aşağıdır O hayvanlardan da fazla can çekişir, alemde ince işlere girişir! Onun örüp dokuduğu hile ve şeytanlık, başka bir hayvandan zuhur edemez! Altın sırmalı elbiseler dokur, denizin dibinden inciler çıkarır. Hendese bilgilerinin en ince noktalarını bilir yahut nücum/yıldızbilimi, tıp ve felsefe bilgilerini elde eder!.. Hayvani ruha sahip olan kişinin, huylarını değiştirmeye, nefsiyle savaşa girişmeye, aşağılıktan kurtulmaya istidadı vardı ama o istidadı fevtetti! Halbuki hayvanda istidat yoktur, hayvanlıktaki özrü apaçıktır! İnsandan yol gösteren bu istidat gitti mi ne yerse yesin eşek/hayvan beynidir! Aklı arttıran bir ilâç olan belâdür yese afyon kesilir, kalp illeti ve akılsızlığı artar! İnsanların bir bölüğüyse savaştadır. Yarı hayvan, doğru yolu bulma bakımından yarı insandır! Gece gündüz savaşta, çekiştedir bunlar, sonu yani insanlığı, önüyle yani hayvanlığıyla savaşır durur" (Mesnevi, IV: 1498-1534).

Mevlana'nın ifadelerinden de anlaşıldığı gibi insanı hayvanlardan ayıran özellik akıl ve şehvetin bir bütün olarak var olduğu Tanrı kompleksi doğasıdır. Aklı ve şehveti/nefsi/heva ve hevesi olmayan bir insanın melekler gibi sorumluluğu da yoktur. İnsanı insan yapan akıl ve nefsin arzularına yönelik davranışlarını belirleyen irade ve sorumluluk bilincidir. Çünkü meleklerin kendilerini engelleyecek nefisleri, hayvanların da kendilerini yükseltecek akılları olmadığı için imtihan edilmelerini gerektirecek bir Tanrı kompleksi doğaları da yoktur. İmtihan edilecek bir Tanrı kompleksi yoksa imtihan edecek bir Tanrı da yok demektir. Bu yüzden akıl ve nefis iradesinin her ikisine de sahip olan insan, engelleyici nefsine (kişisel Tanrı kompleksi) rağmen yükselebiliyorsa meleklerden daha üstün; aklı olmasına rağmen olumsuz düşünce ve davranışlar içinde oluyorsa (Tanrı kompleksi) hayvanlardan daha aşağı bir noktaya düşebilmektedir. Bunun anlamı ise insanın istek ve arzularını sınırlayabilme iradesine ve kabiliyetine sahip olarak yaratıldığı ve eğer bunu başarabilirse istek ve arzusu olmayan meleklerden daha üstün, başaramazsa bu kabiliyetten yoksun olan hayvanlardan daha aşağı olabileceğidir. Bu nedenle Tanrı kompleksi ruhunun akıl ile dengelenmesi iyilik, nefis ile yönetilmesi ise kötülük yoludur.

Bu iki yolun test edilmesi için de insan dünya ve dünya nimetleri karşısında imtihana tabi tutulmaktadır. İnsanın bir imtihana tabi tutulması ile ilgili Tanrı ile Şeytan arasındaki bahis, bu bahsin araçları, oyunun kuralları, insanın doğasındaki erdemler ile zaafları ve Şeytanın insanı bu erdemleri ve zaafları ile aldatmak için Tanrı tarafından verilen kartlarının/tuzakların/ Tanrı kompleksi özelliklerin neler olduğunu Mevlana ayrıntılı olarak açıklar: "Şeytan, Tanrı'ya insanları avlayabilmek için bana kuvvetli bir tuzak

lazım dedi. Tanrı, ona altın, gümüş ve at gösterdi ve insanları bunlarla aldatabilirsin dedi. Tanrı, ona güzel madenlerden altın ve mücevheratı armağan etti. Şeytan dedi ki, 'daha artır'. Tanrı ona yağlı, ballı şeylerle ağır ve değerli şaraplar, çalgılar ve birçok ipek elbiseler verdi. Şeytan 'bundan fazla isterim' dedi... Tanrı erkeklerin aklını, sabrını alan, şehvetine esir eden kadın güzelliğini ona gösterince Şeytan parmaklarını şıkırdatarak oynamaya başladı ve 'ver, ver şimdicik muradıma kavuştum' dedi... Şehvet soy üretmek için olmasaydı Adem utancından kendisini hadım ederdi" (Mesnevi, V: 940-959).

Mevlana'ya göre, dünya hayatı insan için sınav (Tanrı kompleksi doğasına ve o doğayı tahrik eden nimetlere karşı) yeridir. Dünya hayatı, insan ruhunun ebedi hayatında geçici bir aşamadır. İnsanın ruhu eğer dünyanın maddi değerlerine meyledip kendini onun içinde eritirse yani kutsallığını unutup tekebbüre yönelirse bu dünya onun için bir kayıp olacaktır. Doğasındaki Tanrı kompleksinden kurtulmak yerine onu besleyecek ve kemali ve yüceliği aramaya, yetenek ve becerilerini sergilemeye gücü kalmayacaktır. İnsan ruhundaki ve doğasındaki bu maddi kötülük değerleri ile bağını kopartmazsa aşağılık bir canlı olacaktır. O'na göre "Dünya; Allah'tan gafil olmaktır, onu bırakıp kumaş, gümüş, terazi ve kadın gibi" (Mesnevi, I: 982) maddi şeylere tapmaktır. Dünyanın eksikliği, çirkinliği, geçiciliği, darlığı, kötülüğü, aldatıcılığı insanın nefsine hoş gelerek Tanrı kompleksine yönelmesine neden olur. Tüm bu Tanrı kompleksi kaynakları insanların nefsini azdırdığı gibi aklını da kör emektedir: "Nerede kör kuş sürüsü olursa, ey bulanık su senin başına toplanır. Bulanık sularla körlükleri artsın diye, zira bulanık su körlüğü artırır. Dünya halkının bu dünyanın bulanık suyunu içtikleri için gönlü kör olmuştur" (Mesnevi, V: 813).

Mevlana'ya göre dünya ve dünyanın nimetleri insanların doğasını bozmak ve Tanrı kompleksi içinde onları tekebbüre sürüklemek için sürekli "ben uğurluyum bana gel der" (Mesnevi, IV: 1593). Dünya ve dünyada elde edilecek Tanrı kompleksi kaynağı olan her türlü güç, servet, mülk ve iktidar unsurları dünyanın insanı aldatmak için kullandığı büyülü ihtiraslardır. Dünya, bu nimetleri bir silah olarak kullanıp insanları kibir ve ihtişam tuzağına düşürerek onları gerçeğe değil sadece görünüşlere esir etmekte ve sonuçta da kendi ihtiraslarının kulu ve kölesi yapmaktadır: "O Kabilli büyücü bu dünyadır, insanları görünüşlere esir etmiştir. Bundan ötürü Peygamber dünyaya büyücü demiştir, zira efsunla halkı kuyuya düşürür" (Mesnevi, IV: 3190). İnsanın bu efsun ve büyüden korunmak için aklın yolunu tutması gerekir. Yok eğer bunlara tamah ederse onun kılavuzu artık doğasındaki Tanrı kompleksine tekabül eden ve dünyevi ihtirasların ka-

yanağı olan nefistir. Bu yüzden insana dair her şeyi belirleyen şey nefistir. Aslında evrene dair her şeyi düzenleyen de nefistir. Çünkü evren nefsin çokluk içinde birliğinin, birlik içinde çokluğunun bütünlüğünden ibarettir. Bu cüz'ün kül, kül'ün cüz'e bütünlüğü yani nefsin vahdet-i vücududur ki bu yüzden: "Can der ki: 'Ey benim şu yeryüzüne mensup cüz'ülerim benim garipliğim sizin garipliğinizden daha acı, ben, arşa mensubum'. Tenin meyli, yeşilliğe, akarsuya. Çünkü aslı ondan. Canın meyli ise diriliğe, diriyedir. Çünkü aslı Lâmekân'ın canı! Can, hikmete, bilgilere, ten, bağa, bahçeye, üzüme meyleder. Can, yücelmeye, yükselmeye can atar; ten, kazanca, ota, yiyeceğe, içeceğe! O yücelmenin aşkı, o yücelmenin meyli de canadır. Hasılı kim bir şey isterse istediği şey de ona rağbet eder. İnsan, hayvan, nebat, cemat, her şey, birbirine âşıktır" (Mesnevi, III: 4435-4444).

Mevlana'ya göre insanın doğasındaki asli kişisel kötülük kaynağı (kişisel Tanrı kompleksi kaynağı) kelime anlamı can, ruh, kan, ceset, nazar değdiren söz, herhangi bir şeyin özü, kaynağı, doğası, cevheri, azamet, izzet, hamiyet ve gayb gibi manalara gelen ve "insanlara kötülüğü emreden kuvvet" olarak tanımlanan "Nefis"tir. O'na göre sadece insanların değil toplumların ve devletlerin de nefisleri (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri) vardır ki bu doğalar o topluluklara her türlü kötülüğü ve günahı işletebilmektedir. Bu nedenle aslında Mesnevi kitabı bir nevi nefis, onu kötülüğü sevk eden Şeytan ve diğer insanlar ile kibre neden olan Akıl arasındaki ilişkileri ve bu kötülüklerden korunma yollarını anlatır. Mevlana'ya göre insanı tanrılık iddiası (Tanrı kompleksi) içinde tüm kötülüklere yönlendiren asli unsur nefistir. Çünkü ona göre nefis Tanrı tarafından insanın doğasına üflenen "ilahî benlik", insanın kötü sıfatları, insanın hırs ve arzularını besleyen mana, insan bedenine ve davranışlana yerleştirilen ve kötü huyların kaynağı olan bir sırdır. Bu yüzden Mevlâna'ya göre insana daima kötülüğü emreden iç düşman nefis iken insandaki iyilik ve güzel erdemlerin ve davranışların kaynağı ise ruhtur. İkisi arasmdaki dengeyi ve uyumu sağlayan değer de akıldır. Bundan dolayı da insan en büyük düşmanı olan nefsine karşı aklının yönlendirmeleri ile ruhunun yüceltilmesi için çalışmalı ve o amansız düşmana karşı savaşım vermelidir. Mevlana'ya göre bizim insanın kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı olarak tanımladığımız kötü davranışlarını besleyen nefis, tüm kötülüklerin sebebi olan hevâ ve hevesin de asli kaynağıdır. Bir Tanrı kompleksi kaynağı olarak nefis; insan doğasmdaki yasak meyve ihtirası olarak "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak", "ölümsüzlük şerbetini içmek", "dünya hırsları için ihtirasa kapılmak", "cimrilik, acelecilik, nankörlük, cehalet, insan hukukunu çiğnemek, iktidar sahibi olunca muktedir olmaya yönelmek" gibi kötülüklerin de kaynağıdır. İnsan

ya nefsine (kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi nefsi) hakim olarak insanı kamil olup gökyüzü egemenliğinin iyilikler dünyasına ya da nefsinin hakimiyetine girerek yeryüzü egemenliğin kötülük ve günah ülkesine vatandaş olur. Bu nedenle Mevlana'nın Mesnevi'si neredeyse tamamen bir Tanrı kompleksi kaynağı olarak nefis üzerine ve nefis üzerindendir.

Mevlana, insanın kendisini "Tanrı gibi" görüp kibirlenerek nefsin eline düşmesi (kişisel Tanrı kompleksi) ve sonuçta da tanrılık iddiası ile yeryüzünde insanlara zulmedeceğine (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi) inanır. Mevlânâ'ya göre, insanın tıpkı Şeytan gibi "Benlik", "Benimlik" ve üstünlük davası gütmesi kendisini Tanrıya şirk koşması demektir. İnsanın kibir, mağrurluk, kendini kamil/mükemmel sanması, başkalarını aşağılayıp kendini beğenmesi gibi Tanrı kompleksi davranışları insanlık için en büyük illet, hastalık, sapıklık ve pislik olmasına rağmen "her mahlukun doğasında olduğu" gibi "insanın doğasında akan hayat ırmağının derinliklerinde" de bu fıtrat vardır: "Kim, kendi noksanını görüp anlarsa yedeğinde dokuz at olduğu halde tekemmül yolunda koşar. Kendisini üstün/kâmil sanan, ululuk sahibi Allah'ın yolunda uçamaz. Ey mağrur ve sapık! Canında kendini kâmil sanmaktan daha beter bir illet olamaz. Senden bu kendini beğenme defoluncaya kadar gönlünden de çok kan akar, gözünden de! İblis'in illeti 'Ben, Âdem'den hayırlıyım' demesiydi. Bu hastalık, her mahlûkta vardır. Bu hastalığa müptelâ olan, kendisini hor görse bile sen onu, altında pislik olan sâf su bil! İmtihan kasdıyla onu bir karıştırsan hemen su bulanır, pislik rengini alır. Ey yiğit! Irmak sana sâf ve berrak görünüyor ama senin ırmağının dibinde de bu pislik var" (Mesnevi, I: 3212-3219).

İnsanın doğasmdaki ihtirasların en muhterisi ve "insanların içinizdeki düşmanların en güçlüsü" olan bu Tanrı kompleksinden korunmak için ona sebep olan mükemmellik ve üstünlük duygusu yerine eksiklikler ve zaafları görmek ve sürekli nefsi aşağılamak gerekir. "Kendini yüceltenlerin aşağılacağını, kendini aşağılayanların ise yüceltileceğini bilme bilinciyle" nefsin insanı kendini yüceltmeye/tekebbüre yönelten ihtiraslarına bir "köpek gibi" akıl ile tasma vurmak ve sürekli kontrol etmek gerekir. Aksi takdirde asla yok olmayan o doğa başka bir şekil ve sebep altında yeniden ortaya çıkmayı bekleyecektir. O Tanrı kompleksi doğa asla yok olmaz ama kontrol edilebilebir: "Şüphe yok ki kötü bir arkadaş olan nafis, yırtıcı bir kurttur. Sen ona bak, ne diye her arkadaşa bahane bulup duruyorsun? Sapıklık âleminde her kele bir külah vardır. Çirkin kâfir ve işi gücü pislikten ibaret nefis diyorum ya. Köpeğin boynundan tasmayı çözme. Bu köpek, terbiye edilse bile yine köpektir. 'Ne mutlu nefsini aşağılayana' hükmüne

uy, o, kötü damarlıdır" (Mesnevi, VI: 4856-4859). O Tanrı kompleksi kaynağı nefsin doğası tıpkı şeytan gibi inatçı, muhteris ve doyumsuzdur. Bu yüzden sürekli insanı tahamkar istekler ve şehvet arzuları peşinde felakate sürükler: "Şeytan, kirpinin kafasına benzer. Kirpi, kötü avcıdan ürker de büzülür, başını gizler. Fırsatını bulunca başını çıkarır, bu hileyle yılanı bile zebun eder. Nefis senin iç âleminde yolunu kesmeseydi bu yol kesiciler, sana el atabilirler miydi? Seni kötü şeylere sevkeden şehvetten, o gizli memur yüzünden gönül, hırsa, tamaha, âfete esir olmuştur. O gizli memur yüzünden hırsız oldun, kendini berbat ettin de nihayet bu görünen memurlar, seni kahretmek için yol buldular. Hadisteki şu güzel öğüdü duy; 'Düşmanlarınızın en kuvvetlisi, içinizdedir!'. Bu düşmanın palavrasını dinleme, kaç ondan. Çünkü o da inatta İblis'e benzer. Dünya sevgisi, dünya geçimine savaşma yüzünden sana o ebedî azabı ehemmiyetsiz gösterir" (Mesnevi, IV:4060-4068).

Mevlana, nefsi (insan doğasındaki Tanrı kompleksi kaynağı), bir tarafında Şeytanın diğer tarafında da Tanrının ve onların egemenlik yasalarının savaş arenası olarak tasavvur eder. Şeytan nefsi tıpkı Adem gibi mutlak iktidar, mutlak bilgi ve ölümsüzlük arzularının doğurduğu üstünlük ihtirasları ile yönetmeye ve kendi egemenlik dünyasına kul etmeye yönelirken Tanrı da kutsal yasaları ve peygamberleri aracılığıyla insanları "adalet, merhamet ve sadakat" değerlerine çağırır. Bu yüzden olsa gerektir ki Mevlana, Musa, İsa ve Muhammed'i aynı yolun kılavuzları olarak birbirinden asla ayırmaksızın çokça örnekler vererek birleştirip bütünleştirir. Hepsi için de ortak düşman açıkta savaşılan değil insanın içinde gizlice kalan ve tüm savaşlara sebep olan kişisel, kolektif ve evrensel nefistir. Bu yüzden sonuçlarla değil sebeplerle savaşmak gerekir. Nefis gizli ve insanın içinde bulunan, daima savaş hâlinde bulunan bir düşmandır ki "bir köpek gibi" her an fırsat gözetmektedir. Açık düşmanlar ise dışarıdadır ve düşmanlığı da açık ve anlıktır. Onunla savaş belli bir zamanda cereyan eder ve biter. Nefs ise sürekli mücadele verilmesi gereken bir düşmandır ki onun tehlikesinin boyutunu bilse insanlar bırakın savaşmaktan, yaşamaktan bile vazgeçerler: "Mustafa 'Canınızdaki düşmanı size, olduğu gibi anlatsam yiğitlerin bile ödü patlar, ne yol yürümeğe takatları kalır, ne bir işin tasasına düşerler! Ne kimsenin gönlünde niyaz etmeğe kudret kalır, ne tenin de oruç tutmaya, namaz kılmaya kuvvet' buyurdu. Bunu duyan, kedi önündeki sıçan gibi yok olur; kurt önündeki kuzu gibi mahvolur. Ne uyku uyuyabilir, ne yemek yiyebilir. Onun için ben sizi, bunu söylemeden terbiye etmekte, yetiştirmekteyim" (Mesnevi, II: 1911-1915).

Mevlana'ya göre yiğitlerin bilinen, açık ve görünen düşmanlarla savaşması bu nefis düşmanıyla savaşmasından daha kolaydır. Zaten "en büyük yiğit, nefsini yenendir". Bu yüzden asla hafife alınmamalı, bir ejderha ne ise öyle bilinip hiç yok olmayacağı için de sürekli teyakkuzda bulunulmalıdır. Çünkü onun ortaya çıkması sadece zaman ve imkan meselesedir. Hele hele ortaya çıktığı an onu mat ettiğini zanneden insanın zafere ulaşmaktaki gurur ve kibri en büyük yenilgi anıdır. Nefis, insana yenilerek de onu yener. Nefis, en büyük zaferlerini kendisini yenen insanların zafer çığlıklarında kazanır. Onu yenmekle de yok edememenin nedeni de budur; o yenildikçe büyüyen ve güçlenen bir düşmandır: "Senin nefsinde bir ejderhadır. O, nereden öldü ki? Dertten, eline fırsat düşmediğinden dondu, yoksa! Firavun'un eline geçenler, onun da eline geçse neler yapmaz! Irmak bile, Firavun'un emriyle akardı. Onun eline de böyle bir kudret düşse hemen firavunluğa başlar, yüzlerce Musa'nın da yolunu vurur, yüzlerce Harun'un da! O ejderha, yoksulluk elinde bir kurtcağız kesilir. Mevki ve mal yüzünden bir sivrisinek büyür, çaylaklaşır! Ejderhan donmuş bir halde iken selâmettesin fakat kurtuldu, kendine geldi mi ona lokma olursun. Onu mat et de mat olmaktan emin ol. Ona pek acıma, o iyilik edilecek kişi değildir. Üstüne şehvet güneşi vurdu mu hemen yarasa gibi kanatlarını çırpmaya, uçmaya başlar" (Mesnevi, III: 1053-1060). O, en küçük bir fırsatı tekebbüre, en küçük bir tekebbürü tahakküme ve en küçük bir tahakkümü de Firavun gibi Tanrılık iddiasına dönüştürebilir. Her insanın doğasında Firavun gibi hırslı olup da Tanrı gibi olmak ihtirası vardır. Fark sadece zaman ve imkan meselesidir: "hangi insanın eline böyle bir kudret düşse o da hemen firavunluğa başlar". Çünkü tüm canlıların doğasındaki kibir, ihtiras ve haset gibi huylar "nihayet yaradılışta vardır" (Mesnevi, II: 230).

Bizim kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olarak adlandırdığımız doğayı/fıtratı/yaratılışı "nefis" olarak açıklayan Mevlana, tek amacı maddi hazlar peşinde koşmak, dünyevi lezzetlere ulaşmak, sürekli bir şey elde etmek için çabalamak, tenperverlik yani bedensel arzuları tatmine yönelmek olan bu doğanın/nefsin kanaat, sabır, cömertlik, metanet ve sebat gibi iyi değerler yerine ihtiras, tamah, heva ve heves tutkularına yöneldiğini belirtir. Bu yüzden nefis sürekli aklın aksine kötülük yollarına gider: "Ben kalbî duygularımla kanaate doğru yönelirken, sen niçin kabahat ve kötülük tarafına gitmektesin?" (Mesnevi, IV: 1123). Nefsin en büyük tuzağı insanları yoksulluk ve yoksunluk ile korkutarak yeryüzü tanrısı olan para, mal ve servet gibi her türlü varlığın kulu haline sokmaktır. Bu yüzden Mevlana'ya göre nefis daima aklın kılavuzluğuna muhtaçtır. Çünkü "nefis muhteris, serkeş, inatçı, doyumsuz, mutsuz, şikâyetçi, endişeli, iktidara ve ihtişama

tapan bir tenperesttir". İnsan eğer Tanrı kompleksi doğasma uyarak tüm bu ihtiraslara kapılıp iktidar ve ihtişam arzusu ile tekebbüre yönelirse kendi nefsini Tanrı edinmiş, kendi kendisini Tanrıya şirk koşmuş demektir. İnsan "putların anası" nefsini put edinirse kendisini de kul edinmiş olur. Böylece insan kendisinin hem Tanrısı hem de kulu olur. Nefsin bu ilişkisinde hem Tanrı hem put hem de kul aynı bedende, aynı ruhta ve aynı doğada bütünleşmiş demektir: "Kim bu nefis putunun cezasını vermezse nefis putundan, başka bir put doğar. Çünkü putlarm anası nefsinizin putudur. Çünkü o put yılan, bu put ejderhadır. Nefis; demir ve taştan yapılan çakmaktır, put kıvılcımdır. O kıvılcım su ile söner. Fakat taş ve demir (çakmak), su ile söner mi? Âdemoğlu'nda, bu ikisi oldukça ne vakit ve nasıl emin olur? Put, bir testide gizli kara sudur. Nefsi, muhakkak olarak o kara suya pınar bil. O, yontulmuş put, kara sel gibidir. Put yapan nefis, anayolda bir pınardır. Bir taş parçası yüz testiyi kırar ama pınar suyu durmadan kaynar. Put kırmak kolay, gayet kolaydır. Fakat nefsi kolay görmek cahilliktir. Ey oğul, nefsin her anda hilesi var, her hilesinde yüzlerce Firavun, Firavun'a uyanlarla boğulmuş! Mûsâ'nın Tanrısına ve Mûsâ'ya kaç; Firavunluk ederek îman suyunu dökme!" (Mesnevi, I: 770-782).

Mevlana'ya göre nefsin (insandaki Tanrı kompleksinin asli kaynağı) en önemli özelliği "heva ve heves peşinde koşarak sürekli insanların ihtiraslarını tazelemesidir" (Mesnevi, I: 1079). Ona göre "nefis, her şeyi yutan bir ejderhaya benzeyen cehennem gibidir. Bütün bir âlemi, bir lokma edip yutar da yine 'daha fazla yok mu' diye bağırır. Bizim nefsimiz de cehennemin bir parçasıdır. Onun için cüzüler daima küllün tabiatındadır... Bu yüzden dış savaşmdan kurtulunca iç savaşına yüz tuttum. Biz şimdi 'küçük muharebeden döndük; büyük muharebedeyiz'. Tanrı'dan denizleri yaran bir kuvvet isterim ki bu Kaf dağını iğne ile yerinden koparıp atayım. Şunu bil ki safları bozup dağıtan aslanla savaşmak kolaydır, asıl aslan, nefsini mağlup edendir. Gönül gözünü kıldan ve hastalıktan arıt, sonra köşkünü görmeyi gözet. Kimin canı, heveslerden arınmışsa derhal tertemiz Tanrı tapusunu, Tanrı dergâhını görür" (Mesnevi, I: 1375-1396); "Kendinize gelin; nefis yokluğundan baş çıkaran; bu hayali, bu vehmi bir tarafa atın!... Çünkü 'Kim, Tanrı'nın olursa Tanrı onun olur" (Mesnevi, I: 1925-1939). Tanrı kompleksini yenerek Tanrının üstünlüğünü kabul etmek her ne kadar yeryüzü egemenliği ve egemenlik altında yaşayan insanlar için büyük bir "gaflet" görünse de gökyüzü egemenliği için gerçek bir akıllılıktır. "İnsanların içlerinde hırs kalmaması bu alem için gaflettir. Akıllılık, uyanıklık, bu dünya için âfettir. Akıllılık o âlemdendir, galip gelirse bu âlem alçalır. Akıllılık güneştir, hırs ise buzdur. Akıllılık sudur, bu âlem kirdir. Dünyada hırs ve haset kükreme-

sin diye o âlemden akıllılık, ancak sızar, sızmtı halinde gelir" (Mesnevi, I: 2065-2069). Tanrı kompleksi kaynağı olan nefis asla yok olmadığı hatta yok edildiğinin zannedildiği anda bile en güçlü halde yeniden dirildiği gibi her türlü ilke, değer, erdem, iyilik maskeleri ve oyunları ile de insanları kontrol eder. Mevlana'ya göre "nefis, her işe bir çare bulmak üzere gâh toprağa döşenir, tevazu gösterir; gâh ululuk diler, yücelir. Aklınsa, bu düşüncelerden zaten haberi yoktur" (Mesnevi, I: 2621-2622).

Mevlana'ya göre Tanrı kompleksinin doruk noktası olan tıpkı Firavun gibi yapmak yani "Eğer sendromuna" kapılmaktır. İnsanlar "Eğer sendromunun" yarattığı ihtirasının peşine kapılıp da Tanrı gibi insanların mukadderatına muktedir olma iktidarına ulaşmak ihtirası içinde kaderi değiştirebilme gücüne sahip olmak arzusu içine gark olurlarsa tıpkı Firavun gibi Tanrılık iddiasına da sürüklenirler. Ayrıca bu konuda Mevlana sık sık "başkasını sevmediği için kendini sevmekle lanetlenen Narkisos (Narsisiz)" mitolojisinden mülhem Nergis çiçeği örnekliğinde kendine aşık olmak ve kendi benliğini yüceltmenin de insanı sürüklediği ihanetlere vurgu yapar. Kibir, hırs, vehim ve tamah karşısında insanları tevazu, sabır, kanaat ve şükür değerlerine davet eder: "Ey kendi aklına âşık olan ve kendisine surette tapanlardan üstün gören! Hissine hâkim olan, akıl ziyasıdır. Bunu, bakırının üstündeki altın bil... İster yüz yıl olsun, ister otuz yıl. Mutlaka sabır ve şükür yükünü yüklemeli. Hiç bir suçlu başkasının suçunu çekmedi. Hiçbir kimse ekmediğini biçmedi. Ekmediğini biçmeyi dilemek ham tamahtır, o ham tamaha kapılma. Ham şey yemek insana hastalık verir. Kanaat içinde çalışıp kazanmaya meylet. Böyle yap ki 'Eğer' illetine uğramayasın, 'Eğer şunu yapsaydım yahut bunu yapsaydım' deyip tereddüde düşmeyesin. Çünkü halkla hoş geçinen peygamber 'Eğer' demeyi menetti ve 'onu söylemek münafıklıktandır' dedi. 'Eğer' demek her işi şarta bağlamaktır. İşi şarta bağlayanlar öbür dünyaya ancak hasret götürebilirdi!.. Bütün âlem eğer şartının, hoşluğunu ister, bu yüzden de ateş içindedir... Hayat yolunda insanın yolunu/kervanını kesen gulyabaniler vardır, sesleri bildik sesine seni mahvetmeğe çeken tanıdık sesine benzer. 'Ey kervan halkı, buraya gelin; işte yol, iz buracıkta' diye bağırırlar. Gulyabani kervan halkını yok etmek, onları da yok olanlara katmak için birer, birer adlarıyla çağırır... Ey iyi huylu kişi, gulyabani sesi nasıldır? 'Mal isterim, mevki isterim, şeref, isterim!', işte böyle. İçindeki gulyabaninin/nefsinin bu seslerini menet de sırlar keşfedilsin. 'Nergis gibi' olan gözünü bu gergese karşı kapa da Firavun gibi olma... İnatçı Firavun, varlığa yüz tuttu çünkü onun yerini görmüyordu. Hulâsa kaderi değiştirmek istiyor, kazayı savuşturmak arzusunda bulunarak 'Eğer' diyordu. Kaza da o hileciye bıyık altından kıs,

kıs gülmekteydi. Bu yüzden O, Allah'nın hükmünü, takdirini bozmak için yüz binlerce çocuk öldürttü. Bu suretle Musa Peygamber'in zuhuruna mâni olmak istiyordu, boyuna binlerce zulüm aldı, binlerce kana girdi. O kadar kan döktü ama Musa, yine doğdu ve onu kahretmek için hazırlandı. Musa, onun evinde rahatça yaşadığı halde o, dışarıda beyhude yere çocukları öldürüp durmaktaydı. Tenini besleyip yetiştiren; nefsine hizmet eden, sonra da başkalarmm kendisine haset ettiğini, düşmanlıkta bulunduğunu sanan kişi gibi. Bu, benim düşmanım, şu bana haset ediyor, der durur, halbuki kendisine haset eden, kendisine düşman olan o tendir, kendi nefsidir" (Mesnevi, II: 710-775). Bu yüzden Mevlana'ya göre "Eğer" sendromuna tutulup "takdirle savaşa girişenler, takdire baskın yapmaya kalkışanlar, başaşağı gelirler ve kendi kanlarına bulanırlar" (Mesnevi, III: 935). Tıpkı "Keşke" sendromuna tutulmuş topluluklar gibi: "Tanrıyı sınamayacaksın da yazılmıştır kutsal yasalarda". Hatta "insanları da sınamayacaksın!".

Nasıl Tanrı kompleksi ile Şeytan kompleksi bir bütün ise Mevlana'ya göre "nefis ile Şeytan, ikisi de birdir. Bir olan surette kendisini iki göstermektedir. İnsanm içinde aklı alan, cana da düşman, dine de düşman olan böyle bir düşmanı var. Tıpkı kertenkele gibi, bir anda saldırır, sonra hemencecik bir deliğe kaçıverir. İnsanın da gönlünde nice delikler var. Her delikten baş çıkarıp durmada! Bu yüzden 'Düşmanların en kuvvetlisi insanm içindedir! O değerli her şeyi değersiz, değersiz her şeyi değerli yapar. Samanı dağ gösterir, dağı da saman! Çirkinleri güzelleştirir, güzelleri de çirkin bir şekle sokar. Her an hakikatleri başka bir şekle çevirir. Tıpkı sihir gibi. İşte senin içinde böyle bir sihirbaz gizlidir. Vesveselerde daimî bir sihir kudreti vardır!" (Mesnevi, III: 4053-4074). Tanrı kompleksi bütünlüğünde birleşen işte bu ikili Mevlana'ya göre her daim insana "yasak meyve" yedirmeye çalışmaktadır. Çoklukta birlik, birlikte çokluk içinde bütünleşen bu ikili el ele vererek insanları Tanrı kompleksine sürüklemektedir. Bu amaçla da insanları sürekli "bu aşağılık dünyaya heves etmeye; bu aşağılık dünyaya âşık ve nefse zebun olmaya; gerçeği nasihat edenlerden kaçmaya; temiz kişilerle buluşmaktan çekinmeye; gönül'e, gönül ehline karşı yabancı durmaya; insanlara hile düzmeye; kanaatkar kişileri yoksul sanmaya, onlara haset edip gizlice düşman olmaya; riyakâr ve mürai olmaya; tamahkâr ve kibirli davranmaya; hakikat karşısında sürekli 'eğer'ler ile mazeretler serdetmeye" (Mesnevi, II: 3060-3069) yönlendirir.

Kişisel Tanrı kompleksi kaynağı nefsin aynı zamanda kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine ve kul komplekslerine de kayanaklık edeceğinin farkında olan Mevlana "alemde kimse bizimle başa çıkamaz' iddiasına ka-

pılmaya; 'denizin ortasında testideki suya, doksan dokuz koyunum olmasına rağmen kardeşimin bir koyununa da tamah' etmeye" (Mesnevi, III: 1950-1954); "hırs ve şehvet ateşiyle kendi kendini yakmaya" (Mesnevi, III: 2215); "sürekli ululanmaya; insanların nezdinde saygınlık ve nam kazanmaya; halkın hayran olması için çırpınmaya; kendine bakmayıp başkalarında ayıp aramaya; dört unsurlu beş duyguya, altı cihete hapis olmaya; insanların/halkın aferin, yaşa demesi ve takdir etmesi havasında yaşamaya; sürekli kendinin üstün olduğu zannına kapılmaya; başına buyruk olmaya; mal, mevki ve ekmeğe şehvetle bağlanmaya; gam sersemliğine, hayal sarhoşluğuna tutulmaya; ihtiyaçtan fazlasına meyletmeye; ihtirasların kişinin kölesi değil efendisi olmaya; başbuğluk hevesiyle sürekli baş olmaya, baş çekmeye; başkalarından müstağni olma kibri içinde insanları aşağılamaya; kötülük taşlarını eteğine koymaya; paraya, altın ve gümüşe tapmaya; akıl yerine duygularını dinlemeye" (Mesnevi, III: 2230-2279); "insanlar karşısında kendisini efendi yerine koyup ululuk taslamaya; aklı arzuların esiri yapmaya; zahmetsiz rızık ve nimetler istemeye; tensel arzu ve hayallerin peşinden koşmaya; dünyevi hazineler için yerleri kazıp durmaya" (Mesnevi, III: 2505-2514); "yüz tane yüz, yüz arşın uzunluğunda yüz tane dil ve her dilde yüz lûgat, hilesi ve riyası öğrenip gerçeğe karşı yüz binlerce yalan delil getirip tüm insanları kandırmaya; insanları aldatmak için sağ elinde tespih ve Kur'an, sol elinde de hançer ve kılıç gizlemeye; kitap ve riya ile insanları kandırmaya; aceleci davranmaya; güçlüye köpek, zayıfa aslan kesilmeye; çıkarları için hileli düzenler kurmaya" (Mesnevi, III: 2550-2559); "hırs ateşiyle sirkeyi bal gibi görüp insanlara satmaya; hevesler ile yaşamaya" (Mesnevi, IV: 1125-1139) sürüklemekte olduğunu belirtir. Öyle bir süreklilik içinde sürüklenmedir ki bu: "her hayal, başka bir hayali yemekte, her düşünce, başka bir düşünceyi otlatmaktadır" (Mesnevi, V: 729). "Hatta ve ta ki insanın tekebbür içinde tamah elini Allahlığa/Tanrılığa bile uzatmasına" (Mesnevi, III: 2233) kadar giden bir Tanrı kompleksi yoludur bu.

Mevlana, Firavun gibi tanrılık iddiasının (Tanrı kompleksi) kaynağı nefsin bu yolundan kurtulmanın tek çaresi olarak "insanın nefsini öldürmesini ve onun köleliğine isyan edip hürriyete ulaşması" gerektiğini savunur. Tek bir nefsin ölümü ile bütün alemin dirileceğini, tek bir cüz'ün değişimi ile kül'ün de değişeceğine inanır: "Nefsini öldür de âlemi dirilt. Nefis, efendisini öldürmüştür; sen, onu kendine kul, köle yap!" (Mesnevi, III: 2504). Çünkü bu Musa, İsa ve Muhammed'in "adalet, merhamet ve sadakat" ilkeleri ile "nefis ve Şeytan birliğinin" yarattığı Tanrı kompleksi bütünlüğünün insanı yüceltip insanlığı aşağılatmasına karşın giriştikleri insanı aşağılatıp insanlığı yüceltme mücadelesidir. Bu gökyüzü ile yeryüzü egemenliğinin

insan ruhu üzerindeki hakimiyet savaşıdır: "Ne mutlu o kişiye ki nefsini aşağılatmıştır. Vay o kişiye ki nefsinin tekmesi altında kalarak kendini aşağılatmıştır!" (Mesnevi, III: 3794). Çünkü "nefis yüzünden bu güzel dünya sana dar geliyor. Onun yüzünden Allah ile de savaşıyorsun, halkla da. Nefsini öldürürsen özür serdetmeden kurtulursun, ülkede hiçbir düşmanın olmaz... Halk, nasıl olur da o tek kişinin gözüne perde olur? Bilâkis kendi gözlerini kör eder, kendi gözlerini kötü bir hale sokarlar... Sen 'Ben filân kişiden daha aşağı mıyım ki talihim böyle ters gidiyor' diye haset ediyorsun ama esasen haset de başka bir noksan, başka bir ayıp. Hattâ bütün aşağılıklardan daha beter! Şeytan da aşağı olmadan arlandı, bunu ayıp telâkki etti de kendisini yüzlerce kötülüğe düşürdü. Hasedinden yücelmek istedi. Fakat yücelik nerede? Kanlara bulanıp kaldı... Nice ehliyetli kişiler vardır ki haset yüzünden naehil olup kalmışlardır! Ben, bu çalışıp çabalama dünyasında iyi huydan daha iyi bir ehliyet görmedim. Fazileti, mahareti, hüneri bir tarafa bırak. Bu yolda hizmet ve iyi huy işe yarar. Allah, mihnet ve ıstıraplarla hasetler meydana çıksın diye peygamberleri vasıta etti" (Mesnevi, II: 780-812). Bu yüzden "kutsal yazılarda da böyle yazılmıştır": "Kendini yücelten herkes alçaltılacak, kendini alçaltan herkes yüceltilecektir".

Mevlana'ya göre insan doğasındaki Tanrıya benzemenin sonucu olarak var olan tekebbür iddiasının (Tanrı kompleksinin) en asli özelliği "haris olması" yani muhteris yani sonsuz ve doyumsuz bir ihtirasa sahip olmasıdır. Hem de babaları Adem gibi "her neden men edilmişlerse ona tutkuyla bağımlılıktan kaynaklanan bir ihtiras" olarak "Onlar (diğer tüm ağaçları bırakıp) meyvesini yemeyin denen ağaca yürüdüler. İhlas sahiplerinin tavlasından çıktılar. Çünkü insan neden men edilirse ona haristir... Öğütleri kabul eden aklın inadına gündüzden döndüler de kapkaranlık geceye daldılar" (Mesnevi, VI: 3700-3702). İnsanın bu denli ihtiras sahibi olmasının nedeni ruhuna üflenen Tanrı parçacığının sebep olduğu Tanrı kompleksinden kaynaklanan "doğasındaki 'Benlik' havasının sürekli esmesidir... İnsanın başında esen bu benlik havası insanlığın yaşadığı tüm vahşetlerin de asli sebebidir. Bu yüzden insanın düzgün elbisesi bile olmamalı. Çünkü sabırdan kurtuldu mu derhal başköşeye sıçramak için benlik davasına başlar. Bu yüzden insanın eli, tırnağı olmamalı. Eli, tırnağı oldu mu ne din düşünür, ne doğruluk. İnsanın belâlar içinde ölmesi daha iyidir. Nefis, nimeti inkâr eder, sapıktır o" (Mesnevi, VI: 4790-4795). Öyle ki insan "karnından ekmeği boşaltır boşaltmaz hemen ululuk (Tekebbür/Tanrı kompleksi) incileriyle doldurmak için mücadele eder. İnsanın toprağından, toprağına ekilen tohumdan/Tanrı kompleksinden başka bir şey de beklenmez: Hiç buğday ektin de arpa bittiğini gördün mü?" (Mesnevi, I: 1638-1639,1642-1646).

Doğasındaki Tanrı kompleksi ile hareket eden bu insanlar tıpkı hayvanlar gibi sadece kendi varlıklarını sürdürmek "büyük bir hırsla, ümitle ve yüzlerce hilelere, düzenlere başvurarak" yeme-içmeye, karınlarını doyurmaya çalışırlar. Karınlarını doyurduktan sonra da "şöhrete, ada, sana ve şairlerin methine aşık olup insanların kendisinin aslını, faslını övmesini, lûtfunu, ihsanını anlatmak için övgüler dizmesini" arzularlar. Tüm bunlar insanın doğasına Tanrının bizzat kendi ruhundan üflediği Tanrı kompleksi özellikleridir. Çünkü Tanrı "insanların huyunu da kendi huyuna uygun, kendi suretine göre yarattı, insanların tüm özellikleri de onun özelliklerinden bir örnektir. Bu yüzden insanlar da tıpkı Tanrı gibi kendisinin övülmesini dilemektedir". Tanrı kompleksi de budur zaten: "İnsanlar her şeyden önce ekmeğe haristir. Çünkü gıda ve ekmek, cana direktir. Canını avucuna alır da hırsla, ümitle ve yüzlerce hilelere, düzenlere başvurarak çalışıp ekmeğini elde etmeye savaşır. Fakat az bir şey elde eder de ekmek için çalışmaya ihtiyacı kalmazsa artık şöhrete, ada, sana ve şairlerin methine aşık olur. İster ki onlar, kendisinin aslını, faslını övsünler, lûtfunu, ihsanını anlatmada mimberler kursunlar. Bu suretle de onun lûtfu, ihsanı, altın bağışlaması, söz arasında amber gibi koksun! Allah, bizim huyumuzu da kendi huyuna uygun, kendi suretine göre yarattı, bizim vasfımız da onun vasfından bir örnektir. Yaratıcı Allah da, kendisine şükür ve hamd edilmesini ister. Bu yüzden insanın huyu da böyledir; o da kendisinin övülmesini diler. Hele fazilette çevik ve üstün olan Allah eri, sağlam tulum gibi o yelle doludur. Fakat insan, o methe lâyık değilse, o methin ehli olmazsa yalancı yel, fayda vermez, tulumu yırtar, patlatır!" (Mesnevi, IV: 1189-1196).

Mevlana'ya göre insanların karınlarını doyurur doyurmaz asla doyuramayacakları hırslarının peşinde gitmesinin sebebi Şeytan'ın babaları Adem'e vaat ettiği "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacakları mutlak bilgi", "mutlak iktidar" ve "ölümsüzlük" arzularını her daim her gerekçe ile yineleyip onları sürekli gökyüzü egemenliğinin gerçeklerinden uzaklaştırarak yeryüzü egemenliğinin hayal dünyasına yöneltmesidir. Zaten insan da buna her daim hazırdır: "Tüm insanlar bir hayale kapılmış, bir bucağı eşelemekte. Biri define bulmak için bir köşeyi kazmakta; bir başkası papaz olmak için kiliseye kapanmış; bir başkası da hırs içinde ekine, tarlaya koşmuş, bir diğeri cin çağırmakla meşgul, gönlünü aklını kaybetmiş; öbürü yıldız bilgisine kapılıp nalı yıldızın üzerine koymuş, fal bakmada. Bunların her biri, bir diğerine bakıp 'ne iş yapıyor bu?' diye hayret etmede; her biri bir diğerinin işini boş bulmada. Bunların hepsi can kıblesini kaybetmişler de onun için herkes bir tarafa yönelmiş; nitekim bir bölük insan da kıble

nerede, diye arar; bir hayale kapılıp her tarafa döner, durur" (Mesnevi, V: 319-330).

Oysaki insanların Tanrı kompleksi doğalarından kaynaklı tüm bu iktidar ve ihtişam peşinde koşması sadece bir hayalden/yalandan ibarettir. Tüm bunlar sadece insanlarm efendisi olması için yaratılan şeylerin kölesi olmakla sonuçlanır. Tanrı insanı hür yaratmasına rağmen insan "kendi eliyle, kendi eliyle yarattığı şeylerin kulu/kölesi" olmaktadır. Fakat insanın karnı doyar ama gözü/ruhu/doğası doymaz. Ona "bir vadi dolusu altın verilse, bir vadi dolusu daha ister. O da verilse bir daha, bir daha... İnsanın gözünü sadece bir avuç dolusu toprak doyurur". İnsanın ezeli ve ebedi dilemması da işte budur. Bu yüzden Mevlana'ya göre insanın (Tanrı kompleksine sebep olan) ihtiraslarının tek bir ilacı vardır; kanaat: "Ey oğul! Bağı çöz, azat ol. Ne zamana kadar gümüş, altın esiri olacaksın? Denizi bir testiye dökersen ne alır? Bir günün kısmetini. Harislerin göz testisi dolmaz. Sedef, kanaatkâr olduğundan inci ile doldu. Bir aşk yüzünden elbisesi yırtılan, hırstan, ayıptan adamakıllı temizlendi. Ey bizim sevdası güzel aşkımız; şad ol; ey bütün hastalıklarımızın hekimi; Ey bizim kibir ve azametimizin ilâcı, kanaat!" (Mesnevi, I: 19-24). Kanaat her türlü Tanrı kompleksi ihtirasının ilacıdır. Zaten kutsal kitaplarda böyle yazılmıştır: "yarın için kaygılanmayın. Yarının kaygısı yarının olsun. Her günün derdi kendine yeter".

Mevlana'ya göre insanlığın tarihi, insanın doğasındaki bu doymak bilmez "ihtiras" doğası ile kutsal yasaların ve onların temsilcileri Adem, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in "kanaat" ilkesinin ezeli ve ebedi savaşından başka bir şey de değildir: "(Harisliği yüzünden) edebini kaybederek küstahlaşmış insanlar yalnız kendilerine kötülük etmiş olmazlar. Belki bütün dünyayı ateşe vermiş olurlar. Alışverişsiz, dedikodusuz Tanrı sofrası gökten iniyordu. Mûsâ kavmi içinde birkaç kimse terbiyesizce 'hani sarımsak, mercimek' dediler. Ondan sonra gökyüzünün sofrası, ekmeği kesildi; ekme, bel belleme, orak sallama kaldı. Sonra İsa şefaat edince Hak, yemek sofrası ve tabaklarla ganimetler gönderdi. Yine küstahlar edebi terk ederek sofradan yemek artığını aşırdılar. İsa bunlara yalvardı, 'bu devamlıdır, yeryüzünden kalkmaz. Bir ulu kişinin sofrası başında kötü zanna düşmek ve harislik etmek küfürdür' dedi. O rahmet kapısı, hırslarından dolayı bu görmedik dilencilerin yüzlerine kapandı. İçine kasavetten, gussadan ne gelirse korkusuzluktan ve küstahlıktan gelir. Kim dost yolunda pervasızlık ederse erlerin yolunu vurucudur, namert odur. Edepten dolayı bu felek nura gark olmuştur. Yine edepten dolayı melekler masum ve tertemiz olmuşlardır.

Bir melek olan Azâzîl/Şeytan de yine küstahlık yüzünden kapıdan sürülmüştür" (Mesnevi, I: 80-94).

Mevlana'ya göre işte bu Şeytan tüm insanları sürekli "çok malı, çok parayı görünce gururlanmak ve mülk, şeref ve ululuk/tekebbür/Tanrı kompleksi hayalleri peşinde koşmak yönünde yönetir" (Mesnevi, I: 190-194) ve "vehim ve şüpheye düşürür" (Mesnevi, I: 2125). Böylece de Şeytan insanları da şeytanlaştırarak "insan şeytanlar" yaratır. Kendi ülkesinin ve yeryüzü/dünyevi egemenliğinin vatandaşlarını arttırır. Bu yüzden aslında "insanların çoğu insan yiyicidir. Onların selam vermelerine pek emin olmamak gerekir. Hepsinin de gönlü Şeytan evidir. İnsan şeytanının lâfına pek kulak asmamalı. Dünyada Şeytan'ın şeytanlığına uyan; dost yüzlü düşmanın hürmetine, hilesine kanarsa helak olur. Şeytan'ın ağzından çıkan 'Lâhavle'ye kanan kişi, bu savaşta tepesi üstüne düşer" (Mesnevi, II: 250-254). Unutmamak gerekir ki Şeytan bile insanı "Tanrı adıyla/Lâhavle" aldatır. İnsanlar da bu aldanmadan bile her zaman karlı çıkmaya çalışır: "Şeytan'ın adı büyü yapmaya yarar, sen de Allah adıyla mangır/para elde edersin!" (Mesnevi, II: 504).

Yeryüzü egemenliğinin kralı Şeytan tüm insanları Tanrıya değil kendisine benzetmek için savaşım verir. Çünkü Tanrı ile girilen bahis Tanrının huylarının mı yoksa Şeytanın huylarının mı kazanacağı veya insanların Tanrıya mı yoksa Şeytana mı benzemeye çalışacağı yönündedir. Bu yüzden Şeytan insanlardaki Tanrı kompleksi kaynağı nefsin özünde ihtiras ve kanaat arasmdaki evrensel mücadelede "sabır, adalet, merhamet, şükür ve rıza" değerleri yerine "dünya gamlarına dalmak, heva ve hevesin esiri olmak, varlık ile övünmek, kuruntu ve vesveseler ile hareket etmek, ölümsüzlük arzusunu tatmin etmek, tatlı yaşam sürmek, altın, mal ve paraya tapmak, doymak bilmez bir tamahkârlık içinde olmak, 'Benlik' davası içinde insanlarla didişmek" şehvetlerini hakim kılmaya ve o özelliklere sahip insanlara yeryüzü egemenliğinde tahakküm yetkisi vermeye çalışır: Oysa "sivrisinekten tut da file kadar bütün mahlûkat Tanrı ailesidir; Hak da ne güzel aile reisidir. Gönlümüzdeki bütün bu gamlar, heva ve hevesimizin, varlığımızın tozundan, dumanından meydana gelir. Bu kökümüzü söken gamlar, ömrümüzün orağına benzer. Tatlı yaşayan, acı öldü. Ten kaydında olan canını kurtaramadı. Koyunları kırdan sürer getirirler; hangisi daha besili ise onu keserler. Gece geçti, sabah oldu. Sen ne vakte kadar bu altın masalını yeni baştan söyleyip duracaksın? Gençken daha kanaatliydin; şimdi altın istiyorsun, halbuki sen önceden altındın. Sen bizim eşimizsin (hırs ve kanaat); ayakkabının bir teki ayağa biraz dar gelirse ikisi de işine yaramaz. Kapı kanadının biri küçük, diğeri büyük olur mu? Ormandaki

aslana kurdun eş olduğunu hiç gördün mü? Ben sağlam bir yürekle kanaat yolunda gidiyorum; sen neye kınama yolunu tutuyorsun?.. Mal ve para başta külâh gibidir. Külâha sığınan, keldir... Zengin, kulağına kadar ayıp içine dalmıştır, fakat malı vardır ve mal ayıbını örter. Tamahkâr tamahı yüzünden zengin ayıbını görmez. Tamahkâr bütün gönülleri kaplar... Aşağılık kişi yükseğin düşmanıdır. Her şeyin müşterisi meydana çıkar... İnsanın boynunda demir zincir olmasa kim Tanrılık iddiasıyla Firavun gibi 'Ben, benim' diyerek 'Benlik' davasına kalkışır? ... Benlik davası da ancak mamur yerlerde varlık yüzünden didişmekten olur. Yok olan, varlıklardan utanır, arlanır... Bu işler, kovalayanı yanıltmak için ata çakılan ters nallardır" (Mesnevi, I: 2295-2483).

Mevlana'ya göre insanında doğasında tıpkı "ata çakılan ters nallar" gibi sürekli iyi-kötü, doğru-yanlış, gerçek-yalan, hırs-sabır, tamah-kanaat gibi değerler arasındaki çatışmanın yansımaları vardır. Her zaman insanı aldatacak bir kılık ve maske ile karşısına çıkan Tanrı kompleksi nefis ve Şeytan onun doğasındaki iktidar ve ihtişama yönelik tamah ve ihtirasını sürekli diri tutmaktadır: "İsa'dan ten diriliği arama, Musa'dan Firavunluk muradı dileme! Gönlüne geçim kaygısını az koy, sen kapıda oldukça rızkın azalmaz. Kısmeti bir saman çöpü bile değilken hırsı dağ kadar olup alem yanında kadir kıymet kazanmış!.. Kendine gel, köpek nefsini diriltmeyi isteme. Çünkü o nice zamandır senin düşmanındır. Köpek değilsen neden kemiğe âşıksın, sülük gibi neden kanı seviyorsun?.. Gözün, aklın ve kulağın saf olmasını istiyorsan o tamah perdelerini yırt. Çünkü insanı yoldan çıkaran tamahtır. Tamah ise hakikate akıl erdirmeye mani olur. Ayna bir şeye tamah etseydi münafık olur, her şeyi olduğu gibi göstermezdi. Terazinin mala tamahı olsaydı tarttığını nasıl doğru tartardı?.. Tamah akla/kulağa perde olur... Şeytan insanları 'yoksullukla korkutayım, bazen güzelliğin saçlarıyla, benleriyle gözlerini bağlayayım' diye Tanrıdan izin almıştı ve bir köpek gibi insanlara saldırmada, kime saldırır, kimin kanına girerse o insan da Şeytan kesiliverir... O bir adamın içine girip, böyle bir adamın suretine bürünüp seni aldatmazsa hayaline girer de seni o hayalle kötülüğe sevk eder. Seni gâh gezip eğlenme, gâh dükkân açıp alışveriş etme, gâh ilim öğrenme, gâh ev bark kurup çoluk çocuk sahibi olma hayallerine düşürür... Ruhları/kulakları ham tamahla doldurup insanları gerçeğe karşı sağır ve kör eder" (Mesnevi, II: 565-584, 600-609, 630-644, 675-679); "Tamah yüzünden Hak, sana bâtıl görünür" (Mesnevi, III: 65-69); "tamah ve hırsı yüzünden nice balık vardır ki su içinde her şeyden eminken oltaya tutulmuştur" (Mesnevi, III: 1695). İnsanın doğası da böyledir: "balık gibi yemi görür ama oltayı görmez, kuş gibi darıyı görür ama tuzağı görmez" (Mesnevi, III: 1754).

Mevlana, insanın doğasındaki nefsin (bir Tanrı kompleksi kaynağı olarak) tüm ihtirasları doğuran, emziren, besleyen ve büyüten bir "anne gibi" olduğunu belirttikten sonra insanın doğasındaki diğer Tanrı kompleksi özellikleri olan kendini beğenme, kibir/ululanma, kin, haset, gurur, inat, nankörlük ve kıyas yapmak fiillerini anlamaya çalışır. O'na göre "insanın içinde pusu kurmuş olan nefis, kibir ve kin bakımından bütün düşmanlardan beterdir" (Mesnevi, I: 906). İnsan "karın dağarcığından ekmeği boşaltır boşaltmaz hemen ululuk incileri ile doldurur... ve ululanması bir lokma ekmek için bile kin ve hasetle hareket etmesine neden olur" (Mesnevi, I: 1639,1645). Mevlana'ya göre insanın kibir içinde (Tanrı kompleksi doğa) kendini Tanrı gibi görüp ululanmasının nedeni insanın kendisini "mükemmel/kamil" görmesidir. O'na göre insanın kendini mükemmel/kamil zannetmesinden daha büyük bir illet/lanet olamaz. Bu illetin/hastalığın ilacı olmadığı gibi en sepici hastalıktır da. "Bu hastalık, her mahlûkta vardır". O bir lanettir, çünkü bütün Tanrı komplekslerinin ve ondan kaynaklanan kötülük ve günahların kaynağı da bu mükemmellik iddiasıdır. Bu iddia ile sadece insan değil aynı zamanda toplum ve tüm insanlık gözyaşı ve kana bulanır. Bu mükemmellik iddiası Şeytan'ın iddiasıdır ve Şeytan da yeryüzü egemenliğini gözyaşı ve kan üzerine inşa etmektedir. Tanrı kompleksi, kendiliğinden işleyen hayatın raslantısal kurallarını reddedip insanın kendi duygu, düşünce, din, idea veya ihtirasları ile mükemmel bir dünya inşa etme iddiası olduğu için de tüm evreni yok edecek bir lanettir. Bu iddia insanların nispi güçleri ile mutlak iktidar peşinde koşmaları yüzünden onları ve toplumları hayat ve gerçekler karşısmda zayıflatır. İnsana, gerçeğe ve hayata dair problem ne kadar karmaşık olursa olsun cevap bulmada, hatasız bir şekilde doğru olduğuna dair kesinlikle ezici bir mutlak inanç verdiği için de kesin inançlılık yaratarak kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin ötekilerinin kanını akıtmasına haklı gerekçeler üretir.

İnsanlardaki Tanrı kompleksinin kaynağı olan bu mükemmellik iddiası, Mevlana'ya göre gerçeği aramanın veya bulmanın değil bizzat gerçeği bilmenin temsilcisi oldukları iddiasındaki insanların binlerce değişkene bağlı bir problemi kişinin kendisinin merkezinde olduğu tek bir unsurla açıklamaya, karar vermeye ve topluma dikte etmeye yönelik bir tavır içinde anlaşılmaz olanı anlama, karmaşık olanı basite indirgeme, bilinemez olanı bilme, yönetilemez olanı yönetme iddiası nedeniyle illetlidir. Bu lanet, alçakgönüllü bir şekilde sorunlarla yüzleşmek yerine "Tanrı gibi" davranarak sorunu ya yok etme ya da çözdüğünü iddia etmek; deneme-yanılma yöntemi yerine her şeyin mutlak bilgisine sahip olma gururu içinde dikte yöntemine yönelmek; insanlarm milyonlarca yıldır deneme-yanılma yöntemiyle ürettikleri evrim-

sel yaşam, teamül ve değişim ilkeleri yerine tepeden inme mutlak bilgi ve mutlak doğru iddiası ile kendi devrimsel ilkelerini dayatmak; en gerçek ve en faydalı olan yerine en iyiyi, en doğruyu aramak; farklılıklarda başarısızlık görüp tek biçimli başarı odaklı düşünmek; başarısızlıkların örnekliğini yok sayıp sonuç odaklı mutlak başarıya yönelmek; mutlak doğruyu fikir ayrılıklarında değil tek bir fikri sabitede ısrar etmekte aramak; hayata ve gerçeğe dair soru ve sorunların tek ve mutlak doğru tek bir cevabının olmadığı inancı yerine tek doğru tercihli bir algıyı dayatmak; mükemmel olunduğu için her bir sorunu nasıl çözeceğine dair mutlak bir cevabın olduğuna inanmak; yanılabilirliğini kabul edememe kibri ile insanların kendi küçük dünyalarındaki Tanrı iddiasını büyük fikirleri ile başka insanların dünyalarında hakim kılmaya çabalamak; insanlara hata yapma hakkı ve özgürlüğü tanımayıp mükemmel ve hatasız bir yaşam vaat etmektir.

Tanrı kompleksi kötülüklerin kaynağı olan bir illet ve lanet olarak mükemmeliyetçilik Mevlana'ya göre insanın doğasındaki zaaflar, hastalıklar, eksiklikler ve yetersizlikleri sorun kabul edip insanda asla var olmayan mutlak olanı bulma çabası içine girmektir. Eksiklik içerisinde mükemmeli aramayı zaaf olarak değerlendirip mükemmelliğin kendisindeki zaafı arattırmak ahlakına yönelmektir. İnsana ve insan ürünü olan herhangi bir şeye mükemmellik atfetmektir. İnsanın zaaflarla kuşatılmış bir gerçeklik dünyası olduğu yerine ideallerle örülmüş bir mükemmellik hülyası yaratma uğraşıdır. İnsanı mükemmellik algısı içinde Tanrı gibi hatadan münezzeh olmaya yöneltmektir. Oysa Mevlana için yücelik ve üstünlük hatalarda, zaaflarda ve noksanlıklardadır: Çünkü "Noksanlar, kemal vasfının aynasıdır. O horluk, yücelik ve ululuğa aynadır. Çünkü yakinen zıt, zıddı gösterir. Ondan dolayı bal, sirke ile görünür. Kim, kendi noksanını görüp anlarsa yedeğinde dokuz at olduğu halde tekemmül (mükemmellik) yolunda koşar. Kendisini kâmil sanan, ululuk sahibi Tanrı'nın yolunda uçamaz. Ey mağrur ve sapık! Canında kendini kâmil/mükemmel sanmaktan daha beter bir illet olamaz... Senden bu kendini beğenme defoluncaya kadar gönlünden de çok kan akar, gözünden de! Bu İblis'in illetidir. O, 'Ben, Âdem'den hayırlıyım' demesiydi. Bu hastalık, her mahlûkta vardır. Bu hastalığa müptelâ olan, kendisini hor görse bile sen onu, altında pislik olan sâf su bil! İmtihan kasdıyla onu bir karıştırsan hemen su bulanır, pislik rengini alır. Ey yiğit! Irmak sana sâf ve berrak görünüyor ama senin ırmağının dibinde de bu pislik var. Yürü, bu yarayı bir cerraha göster. Kimse, yarasının kötülüğünü görmesin diye her yaranın üstüne sinek üşer. O sinekler; senin düşüncelerin, mallarındır; yaran da ahvalindeki zulmet! Kendine gel, ey sırtı yaralı,

merhemden baş çekme; iyileşince de kendi kendime iyileştim deme, sıhhati merhemden bil!" (Mesnevi, I: 3210-3224).

Mevlana, bu mükemmellik kaynaklı kibir hastalığının (Tanrı kompleksi) insanın tüm insani değer, ahlak ve akıl yetilerini yok ettiğini iddia eder. Onlar mükemmellik ihtirasının kör ettiği duyguları ile gerçeklere yabancılaşıp hayal aleminde yaşarlar. Onlar Tanrı gibi kadere hükmetmeye, iyiliklerin kendilerinden kaynaklandığına, mükemmel bir hayat inşa etmek için insanların doğasını değiştirmeye yöneldiler. Onlar "haddi aştılar". Onlar "bu kibir ve kamillik illetine görünmez zincir bağlarıyla bağlanıp kalmışlardır. Kibir o yolu, o kadar bağlamıştır ki açıkça ah edemez bile! Bu zincirler, bizden dışarıda değil. 'Önlerine, artlarına mânialar koyduk, gözlerini perdeleyip örttük' buyurdu. Fakat bu hale uğrayan, önündeki, ardındaki mâniayı görmez. O dikilen mânianın çetinliği görünmez. Çünkü o kişi, kaza ve kaderin tesiriyle kurulduğunu bilmez. Kibir, onların hakikati görmelerinin mânialarıdır, halleridir. Bu, gizli bir bağdır ama demirden beter. Demir bağı kırmak, kaldırmak ne de olsa yine mümkündür. Fakat gayptan bağlanan bağa kimse çare bulamaz. Bu yüzden şükret, mağrur olma, asla ululanma, kulak as ve hiç kendini büyük görme" (Mesnevi, I: 3240-3259).

Tanrı kompleksinin de kaynağı olan kibir/tekebbür Mevlana'ya göre de tüm kötülüklerin anasıdır. Tıpkı Şeytan ve Firavun gibi: "unutma ki tıpkı Şeytan gibi Firavun da kendisini beğendiği, ulu gördüğü için Musa ile savaştı. Sonra hali, bildiğin gibi oldu... Bu yüzden asla ne olursa olsun haddini aşma! Mukaddes yaradılışlarına, melek olduklarına itimat edip kibirlenerek haddi aşan Hârût'la Mârût'a benzeme. Onlar da gururları yüzünden zehirli ok yediler. (O iki meleğin günahı aslında kadere hükmederek insanlara iyilik etmek arzusu idi. Onlar da mükemmel iyi bir dünya yaratmak istiyorlardı). Bu iki melek, cihan halkının günahını, kötülüğünü görünce, hiddetlerinden ellerini ısırıyorlardı. Fakat gözleriyle kendi ayıplarını görmüyorlardı. Kendisini gören kendisini beğenen; birisinde bir suç gördü mü içinde cehennemden daha şiddetli bir ateş parlar. O, bu kibre din gayreti adını takar; kendi kâfir nefsini görmez. Din gayretinin başka alâmeti vardır. O ateşten bütün bir dünya yeşerir, hayat bulur... Kendinize gelin, kendinize. Lânetlenmiş Şeytan, size galip gelmesin. Nitekim Peygamberin vahiy kâtibi de hikmeti kendisinde gördü, kendine de vahiy geliyor zannetti. Tanrı kuşlarının sesi, kendinde de var sandı, o kötü ıslık, o kuşların sesi gibi güzeldir zannına düştü"(Mesnevi, I: 3300-3359). Zan yani kendinde bir güç vehmetmek de hepsini Tanrı komplekslerine sürükledi: "kendinde Allah kuvveti vehmederek kibirlendiği için".

Mevlana, insanın Tanrının kader, kudret ve iktidar alanına müdahale edip mükemmel bir hayat düzenlemesi içine girme çabasını insanın haddini aşması olarak kabul eder. Oysa ona göre hayatı ve imtihanı insanlığın en büyük değeri yapan da, onu insanlar arasındaki ilişkilerin en erdemli mücadelesi kılan da mükemmellik değil insanın doğasındaki zaaflar, hastalıklar, eksiklikler ve yetersizliklerdir. Eksiklik içerisinde mükemmeli aramak zaafı, mükemmelliğin kendisindeki zaafı arattırmak ahlakından daha büyük bir erdemdir. İnsanlık, ne insana, ne de hayata/kadere mükemmellik atfedecek kadar bozulmamalı. İnsanı şeytana çeviren şeyin onu melek zannetmekle; dünyayı cehenneme çeviren şeyin onu cennet yapmak isteğiyle; hayatı kaosa çeviren şeyin onu uyum kabul etmekle başladığını bilmek gerekir: "Çünkü Tanrı, kimin gözünü açmışsa o adam bilir ki katil, takdirin esiridir. O takdir kimin boynuna geçmişse kendi oğlunun başına bile kılıç vurur. Yürü, kork ve kötüleri az kına; takdirin hüküm tuzağına karşı aczini bil! Adem Peygamber, ansızın esasen şakî olan İblise hor baktı. Kendisini beğenip, kendisini ulu görüp melun şeytanın yaptığı işe güldü. Suçunu anlayan Adem 'Bu hor görüşten tövbe ettim. Bir daha böyle küstahça düşünceye düşmem' dedi. Bilgilerle, zenginlikle öğünmeye imkân yok" (Mesnevi, I: 3890-3899); "Ne mutlu o kişiye ki kendi ayıbını görür. Kim birisinin ayıbını görürse o alınır, o ayıbı kendisinde bulur. Çünkü insanın yarısı ayıptandır, yarısı gayıptan! Mademki başında onlarca yara var, merhemini başına vurmalısın. Yarayı ayıplamak, ona merhem koymaktır" (Mesnevi, II: 3034-3039); "Kudret, herkesin harcı değildir. Acizlik, Allah'tan çekinen kişiye sermayedir. Acizlik, yoksulluk, insana hırslarla, gamlarla dolu olan nefis belâsından aman verir. Gam, olmayacak dileklerden meydana gelir. Çünkü hayallerle avlanmış olan insan, o olmayacak dileklere alışmış, onlarla huylanmıştır" (Mesnevi, III: 3280-3284).

"Kıyaslayanlar lanetlenecektir" ve "başkasını yargılamayın ki, siz de yargılanmayasınız. Başkasını nasıl yargılarsanız, siz de aynı yoldan yargılanacaksınız. Hangi ölçekle ölçerseniz, size de aynı ölçek uygulanacaktır" kutsal yasalarını bilen Mevlana, Tanrı kompleksi kaynağı olan nefsin en asli özelliğinin kibir olduğu, onun da mükemmellik ihtirası üzerine kurulduğunu anlattıktan sonra mükemmellik ihtirasının kökeninde de insanın kendisini hayata, gerçeğe ve diğer insanlara karşı "kıyaslamak" illeti ve onun doğal ürünü olan "yargılamak" laneti olduğunu ifade eder. O'na göre "bütün insanlar bu kıyas yaparak başkalarının yargılamk nedeninden dolayı azgınlaştı ve bütün evren de bu sebepten dolayı azıttı": "İnsanları, onların hallerini ve işlerini kendine ve kendinden kıyas tutma. Bütün âlem bu sebepten yol azıttılar. Onlar kendilerini iyilerle kıyaslayıp 'biz de onlar

gibiyiz' derken kötülerle kıyaslayıp 'biz onlardan değiliz' dediler. Hatta kendilerini birer insan oldukları için peygamberlerle bile kıyasladılar. Onlar körlüklerinden aralarında uçsuz bucaksız bir fark olduğunu bilmediler. Her iki çeşit arı, bir yerden yedi. Fakat bundan zehir hâsıl oldu, ondan bal. Her iki çeşit geyik otladı, su içti. Birinden fışkı zuhur etti, öbüründen halis misk. Her iki kamış da bir sulaktan su içti. Biri bomboş öbürü şekerle dopdolu... Bu temiz melektir, o şeytan ve canavar! Onlar bu kıyaslamalar ile inatlaşmada maymun tabiatlıdırlar. Tabiat, içte, gönülde bir âfettir. Bu emirden dolayı yapar, o, inat ve savaş için. İnatçı kişilerin başlarına toprak saç!" (Mesnevi, I: 260-284). Mevlana, kıyaslamanın karşısına tevazuyu ve kendini/haddini bilmeyi koyar. O, "Azametli ve kibirli ateşi bile bir yel söndürüverir! Denizin halini de ıstırabından, coşkunluğundan anla, aklının değişik durduğunu, kalıptan kalıba girdiğini bil! Ey külliyat ile karışmış olan, ey insan! Basit cisimlerin halini de kendinden kıyas et!" (Mesnevi, I: 1289); "unutma ki bütün üstünlükler, Hak'tan gelir, hallerin değişmesi de ondandır. O yüzden ne yap et kendinden kurtul, diriye ulaş! Kazandığın şöhretten kurtulman için inleyip duran bir hasta haline gir!" (Mesnevi, I: 1535, 1545) tavsiyeleri ile insanları uyarır.

Mevlana'ya göre insan nefsini tanrılık iddiasına (Tanrı kompleksi içinde) ve ihtiraslarına iten iki hırs vardır. Bunlardan ilki "dünya egemenliğine ve nimetlerine haris olmak" iken ikincisi de "bilgi hırsı"dır. Aslında bilgi insanı gerçeğe ulaştırırsa ruhun ve aklın yol göstericiliğinde insanların Tanrı kompleksi doğasından kurtarmanın yolu da olabilir. Ama özellikle "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" mutlak bilgisine ulaşmak ihtirası insanı yalana, karanlığa, ihanete ve zulme götürmektedir. Bir yanıyla "bilgi, Süleyman mülkünün hâtemi, cesetten ibaret olan bütün âleme candır". Diğer yanıyla da kamillik/mükemmellik iddiası ile azgınlaşan insanın tekebbür ve tahakküm aracı, yeryüzü zindanıdır (Mesnevi, VI: 3875, I: 1030). Bu aslında gerçeğin bilgisi ile nefsin hayallerle ve yalanlarla yarattığı vehimlerin bilgisi arasındaki farktır. Vehimlerle elde edilen bilgi ne kadar çok olursa olsun asıl gerçeği göremediği için cehaletin körlüğü içindedir ki en büyük bilgi insanın kendini bilmesidir. Bu yüzden "cehalet Tanrı'nın zindanıdır" (Mesnevi, I: 1510); "akılda bir taassuptur ki buna tutulanların şehirlerinde kargalar şom şom bağrışırlar, yerleri, yurtları harabeye döner" (Mesnevi, III: 395-397); "cehalet ve vehim sürekli tereddütler yaratır. Bu tereddüt, bir hapistir, bir zindandır. Canın bir tarafa gitmesine müsaade etmez ki. Bu şu tarafa çeker, o bu tarafa. Her biri, doğru yol benim der" (Mesnevi, III: 485-489). İnsanları kişisel, kollektif ve evrensel Tanrı kompleksi tekebbürü içinde diğer insanlara tahakküm etmeye yönelten asli sebep de tam da bu

mutlak bilgiye dayalı üstünlük iddiasıdır: "Her biri, tek doğru yol benimki (bizimki) der".

Mevlana'ya göre bilgi eğer insanın başka insanlar üzerinde kıyaslama, yargılama, kibirlenme ve üstünlük iddiasına sebep oluyorsa bu tıpkı Şeytan, Harut-Marut ve Belam'ın bilgisi gibi lanetlenmeyi hak eder. İnsanın kendini tanımasına engel olan her bilgi kibrini arttırır. Gökteki yıldızları seyrederken önündeki kuyuya düşer: "Onların bilgi hırsı gözlerini kör eder. Kör de hırstır. Halkın ayıbını kıldan kıla görür. Taraf taraf söyler de kör gözü kendi ayıbını zerre kadar göremez, fakat gene de âlemin ayıbını arar! Bilgi elbisesini giymedikçe çocuğun ağlamasına da ehemmiyet verilmez, gülmesi de! Bu cihanın aklına, bu âlemin bilgisine sahip olan âlimlerin korkusu da buna benzer. Hünerlere, fenlere sahip olan bu akıllılara Allah 'Onlar bir şey bilmezler' dedi. Her biri kendisinde bilgi var zannına kapılır da birisi çalacak diye korkuya düşer... Alim de, bilgilerin yüz binlerce çeşidini bilir de zalim herif, kendisini bilmez. Her cevherin haysiyetini bilir de kendi cevherine gelince bir eşeğe döner! Bu, yerinde doğru, şu, yerinde değil, eğri, bunu biliyorsun ama sen doğru musun, eğri mi? Bir de iyice bak! Her kumaşın değeri nedir? Biliyorsun da kendi değerini bilmiyorsun... Bütün bilgilerin ruhu budur bu. Din usulünü bildin ama kendi aslın, kendi mayan iyiyse bir de ona bak, onu bil! Senin için bu iki usulden kendi aslını bilmen daha iyidir ey ulu kişi!" (Mesnevi, III: 2630-2655).

Mevlana'ya göre mutlak bilginin ve onun ürünü mükemmellik ihtirasının doğurduğu kibir ile üstünlük tekebbürü ve tahakkümünde bulunmayı ve bu gerekçe ile başka insanları aşağılayarak kaderlerine muktedir olmayı arzulamak "Şeytandandır". Onlar tıpkı Şeytan ve bilgi ile isyan edenler gibi "nefislerine uyarak insanları aşağılarlar; bilgiyi insanlar arasında bir kıyaslama ve yargılama ölçütü kabul ederler; bilgi, akıl ve zekaları ile insanlara üstünlük taslarlar ve caka satarlar; her şeyi ben bilirim iddiası ile küstahlaşırlar; insanlara baş olmak için gururla ortaya atılıp şımarırlar; altına tapan kişiler olarak dünyada mevki ve makam arayarak insanların gözünde iktidar, ihtişam ve itibar/nüfuz ararlar; kendi ve haddi dışında her konuyu bilmeye heves ederler; akıl ve zekaları ile övünerek kibir ve gurura kapılırlar; bilginin kendilerine şan ve şöhret kazandırmasını arzularlar; kifayetsiz bir muhteris olarak bir eline asa, bir eline kılıç alıp Tanrı gibi insanlara tahakküm etmeye yönelirler". Böylece hem kendisini hem ilmi hem de kendisine inanan ve uyan insanları helaka götürürler.

Mevlana'ya göre tüm bu bilgi tekebbürü, bilginin kibri ve ihtirası ile insanlar sadece kişisel helaka değil kolektif ve evrensel felakatlere de neden

olup tüm cihanı fesada sürekleyerek onu yakıp yıkarlar: "Nefsin neyi isterse ihtiyarın var, fakat aklının istediği şeyde mecbursun ha! Bahtı yaver ve talihi kutlu olan bilir ki akıl ve zeka taslamak iblis'tendir, aşk Adem'den! Yüzgeçliği (her şeyi ben bilirim iddiasını) bırak, kibirden, kinden vazgeç, bu ırmak değil; denizdir deniz!.. Aklı zekayı sat da hayranlığı satın al, akıl ve zeka zandır, hayranlıksa bakış görüş! Aklı kurban et. Allah bana yeter de! Kenan gibi gemide baş çekme, ona da zeki aklı bu gururu vermiş aldatmıştı. Keşke dünyada mevki, makam arayan aklı ve zekayı kibre sürükleyen akli/nakli ilimlerin değil de gerçek/vahiy ilmini kapsaydı! Nakli ilim, bil ki su varken teyemmüm etmeye benzer! Kendini bilginin kibri ile yüceltmektense aptal yerine koy, ona uy da yürü, ancak bu aptallıkla kurtulabilirsin! Babam, insanların padişahı, bunun için 'cennetliklerin çoğu aptaldır' dedi. Akıl ve zeka sana kibir ve gurur verir, aptal ol da gönlün doğru kalsın! Aptallık dediğim halka iki kat maskara olan adamın ahmaklığı değildir, bu aptallık, ona hayran olan adamın aptallığıdır! Aklı, dost aşkında kurban et, akılların hepsi de o taraftandır, odur! Bu yoldaki köşkü, sayvanı, şöhreti şanı terk et. Kötü yaradılışlı kişilerin bilgi, mal ve mevki sahibi olmaları kendileri için kötüdür. Çünkü bu yol kesici eşkıyanın eline kılıç vermek gibidir. Kötü yaradılışlı kişiye ilim ve fen öğretmek, yol kesen eşkıyanın eline kılıç vermeye benzer! Bilgi, mal, mevki ve hüküm, kötü yaradılışlı kişilerin elinde fitnedir... Hüküm, onun (kifayetsiz muhterisin) eline geçti mi onu mevki sanır ama hakikatte kuyuya düşmüş demektir! Yol bilmez, kılavuzluk etmeye kalkışır, kötü ruhu, cihanı yakar, yandırır! Yokluk yolunun çocuğu, pirlik etmeye girişirse ardına düşenler, devletsizlik gulyabanisine çatarlar!" (Mesnevi, IV: 1400-1449).

Mevlana, insanın doğasındaki kibir yani "benlik-bizlik davası/kavgası" ile bilginin doğasındaki hasedin birleşmesi ile insanın aşağılık bir duruma düşeceğini belirtir. Mevlana'ya göre bilgi ve ilimle gururlanmak insanın kutsal yasalara ihanet ederek Şeytan gibi olması anlamına gelir. Bu yüzden mutlak bilgi ile muhteris bir tekebbür içinde olanları "ilminle gururlanma da ahdini bütünlemeye bak. Çünkü bilgi kabuğa benzer, ahitse onun içidir. Kötü işli, bilgi ile gururlanmış adam, kötülükte sabit oldu da iyilik edenlerin eriştikleri devleti gördü mü? Şeytan olur, hasedinden hayrı menetmeye kalkışır, Şeytan gibi hani. Mizaç ve tabiatı bozuk ve hasta olan bu kişi, kimsenin iyi olmamasını ister. Şeytan gibi hasetçi değilsen benlik ve ihanet davasının kapısını bırak da vefa tapısına gel. Madem ki vefan yok, bari söylenme. Çünkü sözün çoğu, bizlik benlik davasıdır... Kim isyan ederse Şeytan olur, iyilerin devletine haset eder" (Mesnevi, V: 1170-1180) sözleriyle uyarır.

Bilgi kibri ve ihtirası ile önce kişisel Tanrı kompleksine daha sonra da kolektif ve evrensel Tanrı kompleksine yönelen insanları tüm insanlığı yok edecek en büyük tehlike olarak gören Mevlana bu kibir, ihanet, haset ve isyan yüzünden Şeytanın yeryüzü/dünyevi egemenliği güçlenmekte ve ordusu/askerleri büyümektedir. O'na göre tüm kibir sahipleri gibi bilgi tekebbürü için de olan insanlar da Şeytan'm yeryüzü egemenliğinin gönüllü askerleri ve kullarıdır. Çünkü "onlar Şeytanlardan yüzbinlerce kötü huylar öğrenmişler, akıl ve gönül gözünü kapamışlardır. Onların kötü huylarından en ehemmiyetsizi hasettir, hani iblisin boynunu vuran haset! O köpekler, bunlara ululuk ve haset öğretmişlerdir. Onlar, halkın ebedî bir mülke, bir devlete nail olmasını istemezler. Kimde sağdan, soldan bir yücelik görürlerse hasetten âdeta kulunçları kabarır, dertlenirler" (Mesnevi, IV: 2675-2679); "onlar hırslarından akıl ve adalet terazisini bırakmışlardır. Hırs ve tamah onları azdıran bir düşmandır. Onlar hırsa taparlar ama sen asla hırsa tapma" (Mesnevi, V: 1401-1403); bilginin kibri, hırsı, tamahı ve gururu onların gözünü öyle kör etmiştir ki "her biri Musa'yım diye eline bir sopa almış, her biri, İsa'yım diye ahmaklara üfürmeye kalkışmışlardır" (Mesnevi, V: 1425). Böylece doğalarındaki "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" mutlak iktidarım kendilerine kazandıran mutlak bilginin ürünü olan kişisel Tanrı kompleksinin ihtiras tohumunu kolektif Tanrı kompleksi toplumun ve evrensel Tanrı kompleksi devletin toprağına ekerek herkesin "ben haklıyım" dediği bir kesin inançlılık taassubu içinde "cihanı yakan" bir mutlak bilgi, mutlak doğru, mutlak gerçek, mutlak iyi savaşı başlatmışlardır. Hem de Musa, İsa ve Muhammed adma, onlar için, onlar aşkına.

Kişisel Tanrı kompleksi kaynağı olarak nefis ve onun ihtiraslarla kuşatılmış kibir, garez, tamah, kin, ululanmak gibi özellikleri ile ondan kaynaklı olarak kolektif Tanrı kompleksi kaynağı toplum/halk ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağı devletin de nefsi olduğunu ve kötülük ve günahlar ile bozulmaya aday olduğunu çıkartabileceğimiz değerlendirmelerinin ışığında Mevlana, halkm kul/köle kompleksi yönündeki doğası ile devlet ve yöneticilerinin de efendi/Tanrı kompleksini yaratmakta ve beslemekte olduğnu savunur. Mevlana'ya göre halk yeryüzü egemenliğinin Tanrısı olan para ve ondan kaynaklı olan altın, mülk, mevki, makam, şehvet ve itibara tapmaktadır (Mesnevi, III: 4359). O'na göre halk cahil, muhteris, kesin inançlı ve çıkarcı olduğu için "onlara peygamberlik etmek bile dağda kalp aramaya benzer. Hiç kimse dağdan, taştan akıl ve gönül aramaz, anlayış ve müşkül şeyleri belleyiş ferasetini istemez. Sen ne dersen dağ da sana hemen onu söyler, alaycılar gibi seninle alay eder. Bu kavim nerede, bu kavime haber vermek nerede? Cansız bir şeyden kim can ister? Sen, bir kadından, ya-

hut paradan haber verirsen hepsi malını, senin önüne kor. Filan yerde seni bir güzel oğlan çağırıyor, sana aşık olmuş dersen bunu anlar hemen gider. Fakat Tanrı'dan bal gibi haber verir, Tanrı'ya gel, bu ölü alemden vazgeç de azık ve kar alemine git, madem ki baki olmak imkanı var, fani olma diye öğütte bulunursan senin kanına kastederler. Fakat bu, din ve hüner taassubundan değildir. Mala mülke sarılmaları yüzünden bu sözleri duymak, onlara acı gelir" (Mesnevi, V: 1140-1149).

Kolektif Tanrı kompleksinin kazandırdığı atalara tapma, geleneklere sorgusuz sualsiz uyma, yenilikleri bilmeden reddetme gibi özellikleri ile halk, Mevlana'ya göre, "nankör; sebatsız; kararsız; hain; suret düzenlerinin hilesine kapılan; servete düşkün; asalak; geçici mal ve beden uğruna hasetten yanıp tutuşan; başkaları iyi desin ve saygı göstersin için yaşayan; çekememezlik içinde hilelere başvuran; heves ve tutkularına aşık olan; hasetten birbirini yiyip gerekirse öldüren; boşboğaz; ahitlerine ihanet eden; kindar; vehimlerine uyan; vefasız; dünyevi nimetler, devlet ve ikbale erişme hususunda ahlaksızca birbiri ile köpekler gibi boğuşan; birbirlerinin nimet ve ihsan yollarını kesen; ruhlarında gerçeğe ve adalete yönelik isyan tohumları besleyen topluluklardır. Çünkü Adem oğulluları da birbirlerini kıskanmak ve haset yüzünden şeytan olmuşlardır" (Mesnevi, V: 1195-1219). Haset yüzünden Şeytan olmuş "halk, umumiyetle bu cihan içinde illetlidir. İllet, şüphe yok ki illete dosttur. Bu aşağılık insanlar Davutluk dâvasına kalkışır. Anlamayan kişiler de ona yapışırlar. İlletli kişiler başka illetli kişilere Davut/baş olur. Böyle kişiler mânevi bir adam bile olsa ondan ceylânın aslandan kaçtığı gibi kaçmak gerekir" (Mesnevi, III: 2550-2569). Tanrı kompleksi tekebbür içinde baş çekip insanlara tahakküm etme davası olduğu için "böyle kişiler mânevi bir adam bile olsa ondan ceylânın aslandan kaçtığı gibi kaçmak gerekir". Çünkü Tanrı kompleksinin takvalısı şeytandan daha tehlikelidir: "kendinde Allah kuvveti vehmedèn o insan, insanları kendisine Tanrı adıyla/Lâhavle ve Tanrı için kul edinir" ve Tanrıya ait ve Tanrıya dair alanlara dahlederek haddini aşar: Hukukullahı geçip hududullaha müdahale eder.

Mevlana'ya göre halk iki sebepten dolayı egemen efendilerine kul kompleksi içinde kölelik yapar. Bu iki unsur umut ve korkudur. Dünyevi nimetlere, iktidar ve ihtişama ulaşma umudu ve kılıç korkusu. Ona göre "bu aşağılık kötü doğalı kişilerin karakteri/huyu budur. Sen ona iyilik ettin mi o, sana kötülük eder. O alçaktır, kötüdür, iyilik etmeye gelmez ona! Verirsen vefa vermezsen ihanet gösterir. (Güce taptığı ve aşağılanmaya alıştığı için) Bu alçağa da cefa eder, onu kahreylersen sana aşırı vefalar gösterir,

kulun kölen olur. Bu yüzden Musa, o iç ağrısı kavim, başlarını eğsin diye Kudüs'te alçacık bir kapı yaptırdı. Çünkü onlar cebbar, başı dik kişilerdi. Onlara bu küçücük, bu alçacık kapı, niyaz kapısıdır, cehennemdir! Allah, padişahların suretini Hakk'a tabi olmayanları yola getirmek için halk etmiştir... Bu yüzden dünya ehli olanlar, onlara secde ederler... Bu aptallara lâyık olan Rab ise kendisinde Allah kuvveti vehmeden dünya büyükleridir... Onlara yapılması gereken kötü davranmaktır ki alçaklarla beraber o da sana boyun eğsin, teslim olsun... Mal, mülk, devlet ve nimet sahipleri hiç şükrederler mi? Şükür mihnetten ve meşakkatten biter, gelişir" (Mesnevi, III: 2975-3014). Halk kul kompleksi içinde güce taptığı için onları yönetenler de doğal olarak doğalarını gerçekleştirip Tanrı gibi yani "kendisinde Allah kuvveti vehmeden" yöneticiler eliyle sopayla terbiye edilir. Çünkü halk "kendisine cefa ile kahredenlere aşırı vefalar gösterip onların kulu, kölesi olurlar". Bu yüzden "kuyunun karanlığı, halkın verdiği karanlıklardan daha iyidir. Halkın ayağını tutan, halkla karışıp görüşen; başını kurtaramamış, selâmete erişememiştir" (Mesnevi, I: 1300-1304).

Halk, kolektif Tanrı kompleksi içinde kendi kolektif değer ve özelliklerini özellikle soy-sop üstünlüğünü öteki halklara tekebbür ile tahakküm etmek için yüceltir. Halk kendini yücelttikçe Tanrı onları aşağılatır. İnsanlığı savaş ve ihanet ile yok eden en büyük sebep bu kolektif üstünlük kıyaslamaları ile yargılamalarda bulunmaktır. Çünkü soy-sop nedeniyle üstünlük iddiası ile "kıyaslama yapıp yargılamada bulunan ilk kişi, İblisti. Dedi ki, 'şüphe yok, ateş topraktan daha iyidir. Ben ateşten yaratıldım Âdem kapkara topraktan'. Tanrı 'hayır! Soy-sop yok. Zâhitlik ve şüpheli şeylerden çekinmek, faziletin mihrabıdır. Bu, fâni dünyanın mirası değildir ki soy-sop yüzünden onu elde edesin. Bu can mirasıdır. Hattâ Peygamberlerin mirası. Bunun vârisi şüpheli şeylerden sakınanların ve arınanların canıdır. Topraktan yaratılan, ay gibi nurlandı. Ateşten yaratılan sen, yüzü kara oldun, defol!' dedi... Herkesten ileriyseniz de kötülerin kötülüklerine acıyın. Benliğin kendini görüp beğenmesinin etrafında dolaşmayın. Helak olanların çoğu 'Bizden kötülük gelir mi? Biz ne güzel kullarız!' diyorlardı. Bunların bu gurur ve istekleri, kendilerini rahat bırakmadı, nihayet bunları kendilerini beğenmiş bir hale soktu... Gökyüzü ahvalini yeryüzüne kıyas ettiler, fakat bu kıyas, doğru değil. Arada büyük bir fark var!" (Mesnevi, I: 3395-3425).

Mevlana'ya göre halklar kendilerinde gördükleri soy-sop üstünlüğü ile tekebbür ederek öteki halkları tahakküm altına alma hakkını kendilerinde gördükleri için "çocuklar gibi birbirleriyle boş bir amaç uğruna kanlı savaşlara girerler. Bu yüzden bütün halk, heva ve hevesinden kurtulup ba-

liğ olmamış çocuktur. Bu yüzden Tanrı 'Dünya kuru/boş bir istek, faydasız bir oyuncaktan ibarettir, siz de çocuklarsınız' dedi. Oyuncağı (soy-sop iddiasını) terk etmedikçe çocuk. Ruh arınmadıkça nasıl temiz olabilirsiniz? Dünyada daima istenen, peşinde koşulan, bir türlü terk edilemeyen ve asla doyurulmayan bu şehvet; bil ki çocukların (oyunu) gibidir. Halkın savaşı da çocukların savaşı gibidir. Tamamı ile mânasız, esassız ve hor! Hepsi sopadan kılıçlarla savaşırlar. Hepsi faydasız bir şeyle uğraşıp dururlar. Hepsi, bu bizim Burak'ımız Düldül yürüyüşlü atımız diye bir sopaya binmiştir. Sırtlarında yük var, fakat bilgisizliklerinden kendilerini yüksek görüp ata binmiş, yol gidiyor sanırlar. Üstünlük vehmini, fikrini, duygusunu, anlayışlarını sopa gibi çocuk atı bil!.. 'Kürt olarak yattık' sırrını bil, 'Arap olarak sabahladık' sırrını oku! Rum halkıyla Çinlilerin üstünlük mücadelesine tutuştukları hikâyeyi söyle... Onlardan örnek al da soy-sop üstünlük iddiasından (kolektif Tanrı kompleksi) gönülleri adamakıllı cilâlayıp, istekten, hırstan, hasislikten ve kinlerden arındır" (Mesnevi, I: 3430-3499).

Mevlana'ya göre halklar bu üstünlük mücadelesinin verdiği kolektif Tanrı kompleksi özellikleri olan "istekten, hırstan, hasislikten ve kinlerden" oluşan ihtirasları yüzünden "her işi öğünmek, görünmek, nazlanmak için yaparlar" (Mesnevi, I: 3715-3719); "suizan (kötü önyargı, kesin inançlılık) ile öteki halkları aşağılayıp hakir görürler" (Mesnevi, II: 2020-2034); "vehimlerin içinde hayallerin peşinde koşarlar; efendilerinin dini ve inancı üzerinde onlardan daha kesin inançlı taassupkar bir topluluk (kraldan çok kralcı) olurlar, iktidar ve mülkü elinde tutan üstün insanlara iltifat ve saygı gösterirken zayıf ve fakir insanları aşağılayıp eziyet ederler" (Mesnevi, II: 2065-2074); "kibir ve kinin kaynağı olan şehvete (dünyevi ihtiraslara) tapınırlar; adetleri kötülük ve zulüm içerse bile onlara kesin bir inançla yapışırlar ve ondan vazgeçirmek isteyenleri kin ve kızgınlık içinde kılıçla doğrarlar; tıpkı Şeytan gibi ululanmayı huy edinmişler; sürekli güçlü olana müdana eder, onun gönlünde bir yer kazanmaya çalışır; her şeyi töhmet altına alırlar ve gammazcılık yaparlar; kendilerinden zayıf olanların hakkını gasp ederek zulmedip incitirler; hakikati delil getirmekle değil kötekle anlarlar" (Mesnevi, II: 3455-3500); "kendi toplumlarının üstünlük zanlarına/vehimlerine aşık olup onlarla övünürler; bir gün baş olmak ihtirası ile yılana bile kuyruk olurlar; ne o kuyrukta bir devlet, bir nimet, ne o başta bir rahat, bir lezzet bulurlar" (Mesnevi, III: 2765-2769); "önceki toplumların helak olma sebebi olan kıyaslamak illetinden ders almayıp malla, mülkle, soyla, sopla övünürler" (Mesnevi, III: 4535-4539); "doğaları ve ruhları kötü olduğu için ellerine güç kılıcı geçince her biri hemen Firavun, Karun ve Haman kesilirler" (Mesnevi, IV: 2159-2169). Fakat unutmamak gerekir ki;

"Efendi kulluk edebilir. Fakat kuldan kulluktan başka bir şey zuhur edemez" (Mesnevi, II: 1465-1494).

Kolektif Tanrı kompleksi temsilcisi halkın özelliklerini anlattıktan sonra Mevlana, onların doğasındaki kul kompleksinden dolayı yaratılmış ve büyütülmüş olan evrensel Tanrı kompleksi devlet ve yönetimini analiz etmeye çalışır. Ona göre "halkın makamı, derecesi ariyettir/geçicidir. Bu yüzden halk, makam ve derece için aşağılıklara katlanır, bayağı hallere düşer, yücelik ümidiyle horluktan lezzet alır, hoşlanır! On günlük yücelik için zilleti çekerler, gam ve gussa ile boyunlarını iğ gibi ipince bir hale korlar" (Mesnevi, II: 1100-1105). Böylece de efendilerine kul ve köle olarak onların Tanrı kompleksi doğalarını yüceltirler. Efendilerini yücelttikçe kendilerini alçaltırlar. "Yaltakçı halk efendilerine varlık âleminde güzellik fazilet, iyilik ve cömertlik bakımından senin gibi hiçbir kimse yok. İki cihan da senindir. Bütün canlarımız senin canına tâbidir' dediklerinde efendileri de halkı, kendisinin sarhoşu görünce kibirlenir, elden, avuçtan çıkmağa başlar. Şeytan onun gibi binlerce kişiyi ırmağa atmıştır! Dünyanın lûtfetmesi ve yaltaklanması, hoş bir lokmadır, ama az yemek gerekir. Çünkü ateşten bir lokmadır!.. Halkın methinden bir ululanma doğar. İnsan methin günlerce tesiri altında kalır. O medih canın ululanmasına, aldanmasına sebep olur. Fakat bu tesir, zâhiren görünmez, çünkü methedilmek tatlıdır. Kınanmak acı olduğundan derhal kötü görünür... Medhin tesiri, şekerin tesirine benzer; gizli tesir eder ve bir müddet sonra vücutta deşilmesi icap eden bir çıban çıkar. Nefis çok övülmesi yüzünden Firavunlaşır. Zamanla bu efendileri methederek ondan nimetlenenler usanıp terk etmeye başlarlar. Evvelce seni aldatıp duranlar, o vakit seni görünce 'Şeytan' adını takarlar. Seni kapı dibinde görünce hepsi birden 'mezarından çıkmış hortlak' derler. Ona önce Tanrı adını takarlar, bu yaltaklıkla tuzağa düşürmek isterler. Fakat kötülükle adı çıkıp da zaman geçince artık ona yaklaşmaktan bile utanırlar. O artık Şeytan'dan da beterdir... Unutma ki Tanrıya karşı hiçbir kimsenin adını anmak lâyık değildir" (Mesnevi, I: 1849-1884). Mevlana, kul kompleksinden Tanrı kompleksi yaratmak sürecini bu şekilde aşamalandırır.

Mevlana'ya göre köle-efendi ilişkisi küçük bir methiye ile başlayıp cihana hükmetme sevdası ile sonlanan bir süreçtir. Halkın efendilerine yönelik "vehimleri, övgüleri, kullukları ve saygıları arttıkça efendilerinin de bu vehimlerin gerçekliğine hükmedip inanarak tekebbür ve tahakkümleri de artar. Tıpkı "kadın, erkek, çoluk, çocuk, tüm halkın secde etmesinin Firavun'un gönlüne tesir edip ululanması ve kendini Tanrı zannetmesi gibi. Herkes ona Allah'sın, padişahsın dedikçe vehimlendi, bu vehimle öyle bir

dereceye geldi ki, Allahlık dâvasında yiğitleşti, ejderha kesildi, doymak nedir bilmez oldu! Aklı cüz'inin âfeti vehimdir, zandır. Çünkü onun vatanı karanlıklar diyarındadır... Vehimlenme, (ithamları gerçek zannetme) insanı hiçbir hastalığı yokken hasta bile eder" (Mesnevi, III: 1550-1564): Kendini sevmek ve kendine tapınmak hastalığı.

Kul komplekslerinin vehimler ile Tanrı kompleksi yaratmasına en güzel örnek Musa'nın davasının gerçek olduğuna inanmak üzere iken veziri Haman'ın onu vehimlerle kibre ve yalana inandırmasıdır: "Haman dedi ki: Böyle küstahça ve abes sözleri nasıl, oldu da padişahın yüzüne karşı söyledi? Sen, bütün âlemi hükmüne almış, işini, bahtın yardımı ile altın haline getirmişsin. Padişahlar, inatsız, ısrarsız doğudan da sana vergi getirmedeler, batıdan da! Ey ulu padişah, bütün padişahlar, sevinçle senin kapının eşiğini öpüyorlar! Şimdiye dek âlemin tapındığı, secde ettiği sendin. Şimdi kulların en aşağısı mı olacaksın? Bir efendinin kula tapmasındansa binlerce defa ateşe atılması daha hoş! Hayır buna imkân yok! Ey Çin ülkesini bile hükmü altına alan padişahım, önce beni öldür de seni bu halde görmeyeyim! Padişahım, önce benim boynumu vur da bu alçalmayı gözlerim görmesin! Yer, gök olacak, gökyüzü yer ha! Kullarımız, bizimle kapı yoldaşı olacaklar, esirlerimiz, gönüllerimizi yaralayacak, öyle mi? Korkudan, zindana girmekten ürkme yüzünden halk, sana birkaç günceğiz yaltaklandı, onunla öğünüyorsun ha! Fakat halk, kime secde ederse onun canını zehirliyor demektir. Bir kere devlet, yüz çevirdi, bir kere bahtı döndü mü kendisine secde edenin kendisini zehirlediğini o da anlar, bilgi sahibi olan adam da! Ne mutlu ona ki nefsini aşağılatmıştır, vay o kişiye ki serkeşlikle dağ gibi baş kaldırmıştır! Bu ululuk, bil ki zehirli bir şaraptır, o şarapla aptal kişi sarhoş olur. Bir devletsiz, zehirli şarabı içti mi bir zaman neşeden başını sallar ama, bir an sonra zehir, canına tesir eder; can verip can almaya başlar! Bu bizlik, benlik, halkın merdivenidir, halk, nihayet bu merdivenden düşer! Kim merdivenin daha üstüne çıkarsa daha aptaldır. Çünkü düşünce onun kemikleri daha beter kırılır! (Mesnevi, IV: 2725-2762). Firavun'lar işte böyle yaratılır. Kul kompleksleri olmadan Tanrı kompleksleri var olamaz.

Mevlana bizim evrensel Tanrı kompleksi kaynakları arasında saydığımız devleti "maddi ve manevi zenginliğin ve gücün kaynağı" olarak tarif eder ve devleti "Dev' yani koş kelimesi ile 'let' yani dayak kelimesinden meydana gelmiştir. Önce koş; koş da sonundaki dayağa bak! Bu dünyada devlet sahibine eşekcesine ölümden başka bir şey yoktur" (Mesnevi, IV: 1327-1331) şeklinde tanımlar. Ona göre sonunda bir hiç hatta dayak olan bir sonsuz koşuştur devlet. Mevlana'ya göre tüm devletlerin (evrensel

Tanrı komplekslerinin) ve onların dünyaya hükümran olma ihtiraslarının kaynağında 'en', 'tek' ve 'mutlak' olma arzusu yani "başbuğluk davası" vardır. İnsanlar, "güç, bilgi ve zenginlik ile hayal denizlerinde vehimlere kapılıp gururlanarak baş çekme davasına yönelirler" (Mesnevi, IV: 3340-3353). Tanrı kompleksi ihtirasları içindeki yönetici iktidar sahiplerini Mevlana "insanlara ve Tanrıya karşı ululanmak; mevkiinin daha da yücelmesini istemek; 'Ben neden başkasına tâbi olayım? Benim de bir ülkem var, ben de yeni bir ikbale sahibim' diyerek 'en', 'tek' ve 'mutlak olmak; kibri ve iltifatlar ile gözü kör olmak; ululanmada en ileri gidip Tanrılık dâvasına girerek Tanrıya savaş açmaya kalkışmak; herkesi kendine köpek yapmak için onlara tasmalar takmak" (Mesnevi, VI: 4840-4865); "halkı kendine tamah yüzünden kul yapıp kendileri için 'öl, der demez hemen o anda ölüverecek' kul askerler yaratmak" (Mesnevi, I: 458-463); "kıldan kıla, baştanbaşa can kaygısından, baş korkusundan ibaret bir cihan saltanatı kurmak; kuvvet ve kudret ile saltanatın dalgasını her yere hakim kılmak" (Mesnevi, I: 2603-2613); "ben ve biz davaları ile kendilerini yüceltip öteki milletleri aşağılamak" (Mesnevi, V: 1805-1809) üzerinden kul kompleksi içinde köleler yaratmaya yönelmekle suçlar.

Mevlana, devleti yönetmenin kibri içindeki bu yöneticileri "mevki, makam, mülk ve gücün kibri ile saygınlık aramak; herkesi hor etmek; kılavuz olarak Şeytana uymak" (Mesnevi, V: 1935-1954); "Tanrılık kibri ve Tanrılık hışmı ile halkı korkuyla yönetmek; halkın yaltaklanmasından haz almak; iktidar ve ihtişamını gurur için kullanmak" (Mesnevi, V: 2440-2449); "kötü yaradılışlarından dolayı verilen nimetlere vefa gösterip şükretmek yerine kendi kazanımları kabul edip köpekten bile aşağıya düşerek nankörlük etmek; heva ve heveslerine uyarak hamlık yapmak; kendilerine ihsan edenlere dahi kötülükte bulunarak onlara savaşmaya bile cüret etmek; doyumsuz olmak ve her şeye tamah etmek; haddi aşarak taşkınlık göstermek; kötülüklerinden uyaran öğütçülerin kanlarına kastetmek, tüm halka kötülük tohumları ekmek; 'her birimiz çobanız, başız, uluyuz' diyerek adalet ehline karşı isyan etmek; utanmak-arlanmak gibi ahlaki değerleri hiçe saymak" (Mesnevi, III: 285, 364-394); "süse, gösterişe ve ihtişama düşmek; mal ve mevki küpüne düşmek; mevki, makam, mal ve itibar vererek insanları kendisine secde eden kullara dönüştürmek; secde ve kulların aşağılanmasını gördükçe sarhoş olup kendinden geçercesine gururlanmak; kendi köpek huyunu bastırmak için aslan kesilip herkesi köpekliğe mahkum etmek" (Mesnevi, III: 778-789); "nimetleri mihnet içinde illete ve zillete dönüştürmek; nefsini ihtiras zehirleriyle hasta yapmak" (Mesnevi, III: 2670-2694); "bilge, ahlaklı ve erdemli kişilere değil kifayetsiz muhteris dalkavuk met-

hiyecilere danışmak" (Mesnevi, IV: 1240-1264); "kutsal yasa ve değerleri hileyle vurup kırmak; işlerin sonunu görmeden önüne bakıp böbürlenmek; başına adam toplama hırsıyla kılavuzluğa kalkışmak; gerçeği anlayacak, meydana çıkaracak temyiz kabiliyetlerini kör edip hırs ve tamah ile kendini hakikate kapatmak; adalet, acıma ve merhamet duygularını yok etmek" (Mesnevi, IV: 1695-1709); "ululuk iddiası ile ayrı ayrı baş çekip halkı birbirine kırdırmak; liyakate değil soy-sop ve benlik-bizlik davasına kapılarak layık insanları aşağılayıp dışlamak" (Mesnevi, IV: 2030-2034) gibi özellikler ile değerlendirir.

İnsanların kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynaklarını ve sonuçlarını kendi zaviyesinden açıkladıktan sonra Mevlana, Adem'den Muhammed'e kadar süren kutsal uyarı ve kadim arındırma geleneğinin kutsal yasaları olan "adalet, ihsan, merhamet, hilim, sadakat, sabır ve barış" değerlerini insanlığın kurtuluş reçeteleri olarak tavsiye eder. O'na göre insanlığın tarihi Adem ve Şeytan arasında yaşanan ezeli ve ebedi bir düşmanlık ve savaş durumudur. Bu yüzden tarih boyunca insanlar bu iki bayrak altında savaşım vermişlerdir. Bayraklardan biri adaletin ak bayrağı iken diğeri zulmün kara bayrağıdır: "Ak ve kara iki bayrak dikti. Birisi Adem'di bunların öbürü yol kesen İblis. O iki büyük ordu arasında savaşlar oldu, geldi geçti. İkinci devre Habil geldi, onun pak nurunun zıddı Kabil oldu. Adalet ve zulümden ibaret olan bu iki bayrak, böylece devir devir, Nemrud'a kadar geldi dayandı. O, İbrahim'in zıddı ve düşmanı oldu. O iki ordu birbirine kin güttü, savaştı durdu. Devir devir, zaman zaman bu iki fırka, Firavunla esirgeyici Musa'nın zamanına kadar yıllarca savaştı. Aralarındaki savaş bitmedi, tükenmedi. Tanrı, Semud kavmi için, bir haykırış hizmetkâr tuttu, onların canlarını alıverdi. Ad kavmi için tez kalkan ve hızlı giden bir hizmetkârı tuttu, yeli kullandı. Karun'un halini de bildi, onu defetmek için de yeryüzünü kullandı. Muhammedin/Mustafa'nın devrine, onun zuhuruna kadar bu böyle gitti" (Mesnevi, VI: 2155-2169).

Mevlana'ya göre tarih, Tanrının bayrağı olan adalete karşı Şeytanın bayrağı zulüm altında toplanan insanların birbirleri ile ezelden ebede savaşından başka bir şey değildir. Bu yüzden Şeytan zulüm cephesini büyütmek ve güçlendirmek için elindeki en büyük kaynak olarak insanların doğasındaki "ululuk satmak" ihtirasını besleyerek Tanrı kompleksini kullanmaktadır. Bu nedenle "zalimler, Şeytan'ın iğvasiyle zulmederler, zalimlerin zulmünün aslı Şeytan'dan gelir. Adalet ise Tanrıdan ve onun insanın doğasına koyduğu nurdan gelir": "Süleyman dedi ki; kimdir o zalim ki ululuk satarak zulmediyor. Bizim zamanımızda zalim nerede? Bizim doğduğumuz

gün zulüm öldü, kimdir bizim zamanımızda zulmeden? Nur geldi mi zulmet yok olur. Zulmün aslı ve arkası da zulmettir. Zalimler, Şeytan'ın iğvasiyle zulmederler, zalimlerin zulmünün aslı Şeytan'dan gelir. Allah, bize padişahlığı; halk göklere el açıp ağlamasın diye verdi. Ah ve feryatların yücelere çıkmasın, gökyüzüyle süha yıldızı ıstıraba düşmesin. Arş yetim feryadıyla titremesin, hiç kimse sitemle perişan olmasın diye bize saltanat ihsan etti. Göklere 'Ya rabbi' sesi çıkmasın diye ülkelerde yol yordam olarak bu adaleti, bu ihsan kaidesini bir kanun haline getirdik" (Mesnevi, III: 4630-4644).

Mevlana, zulmün kaynağında insanın doğasındaki "Ben" ve "Biz" ihtirasının olduğunu dile getirir. "Ben" hırsı başka insanlara hükmetme, "Biz" hırsı ise başka kolektivitelere, devletlere, dinlere ve milletlere tahakküm etme ihtiraslarım doğurduğu için zulmün kaynağıdır. Bu yüzden Mevlana'ya göre "Ben" sen, "Biz" siz olmadıkça insanlığa merhamete dayalı adalet gelmeyecek, ak bayrak kazanamayacaktır (Mesnevi, I: 1785-1789). Çünkü "zalimlerin zulmü karanlık bir kuyu gibidir ve sürekli derinleşir. Daha ziyade zalim olanın kuyusu, daha korkunçtur... İnsanlarm insanlardan gördüğün birçok zulümler, kendi doğasından/huyundandır. Aslında tüm insanlar zulüm ederek kendi kendilerine saldırıyorlar. İnsanın kendinden başka düşmanı yok ki! Daha acı ve şaşılacak şey şurasıdır ki insanlığı ve kutsal yasaları kahreden bu zalimler böyle bir ayıba sahip olduğu halde bir de kendisine Fahreddin lâkabını takmalarını isterler!" (Mesnevi, I: 1354-1305). Mevlana'ya göre bu savaşta asli sorun da budur zaten: insanların kendi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi tahakküm ihtiraslarını gerçekleştirmek için aynı Tanrının, aynı dinin ve aynı kutsal yasaların peygamberlerini ayrı dinler ve ayrı insan yasaları uğruna karşıt bayrakların altında savaştırmalarıdır. Bir de kutsal yasaları aşağılamalarına rağmen adlarını dinin yüceliği/ Fahreddin koymanın küstahlığı vardır. Bu yüzden "zalimi mazlumdan ayırt eden, zulümkâr nefsinin boynunu vurmuş kişidir. Yoksa içten içe nefse zebun olan kişi, deliliğinden mazlumlara düşman kesilir. Köpek, daima yoksula, âcize saldırır, fırsat bulursa ısırır da. Zalime tapan, mazlumu öldüren kişilerin hepsi de pusudan çıkarak köpekçesine saldırdılar. Herkes, kendi perdesini kendi yırtar. Zulüm, can sırları arasmda gizli kalır, fakat onu halkm önüne koyan zalimdir" (Mesnevi, III: 2435-2454).

Mevlana'ya göre tanrılık iddiası ile ötekilere tekebbür içinde tahakküm kurma ihtirasının (Tanrı komplekslerinin) sembolü kara zulüm bayrağının karşısmda yer alan evrensel ak bayrak olan "adalet, bir nimeti yerine koymaktır, her su çeken tohumu sulamak değil. Zulüm ise bir şeyi yerinde

kullanmamak, yeri olmayan yere koymak. Bu da ancak belaya kaynak olur. Tanrı nimetini cana, akla ver, iç ağrısına uğramış, düğümlerle, sıkıntılarla dopdolu olmuş tabiata değil. Dünya gamının savaşını bedenine yükle" (Mesnevi, V: 1090-1092). Bu yüzden adaleti tesis edecek şey ayna ve terazi gibi her zaman ve her yerde sadece "hakikate şahitlik etmek", asla yalan söylememektir: "Ayna ve terazi yalan söyler mi? Ayna ile terazi, kimse incinmesin, utanmasın diye sözünü saklar mı? Ayna ile teraziye yüzlerce yıl hizmet etsen onlar yine doğrucu ve kadri yüce mihenklerdir. Sen benim sırrımı sakla, doğruyu gizle; sen de eksik gösterme, fazla göster diye yalvarsan bile. Onlar 'eğer bu doğruluğumuz olmasaydı ne değerimiz olurdu, adaletin ve iyilerin yüzünü nasıl ağartırdık?' derler" (Mesnevi, I: 3395-3555). Mevlana, "hışım, şehvet ve hırs kasırgası" ile dalgalanan kara zulüm bayrağının karşısında "hilim, sabır ve merhamet rüzgarları" ile dalgalanan ak adalet bayrağını koyar. Mevlana, bu ak bayrağın yüceltilmesi için "hiddet ve şiddete gem vurmak; rahmet kanatlarını acizler üzerine germek; benlik ve bizlik davasının ihtiraslarından arınmak; insanlar arasında sevgi ve hoşgörüyü tesis etmek; garezden hür olmak; şehvete kul olmamak; adalet nezdinde köle ile efendiyi, zengin ile fakiri kısaca her insanı eşit tutmak; af ve ihsanı yüceltmek" (Mesnevi, I: 3795-3835) gerekliliklerini vurgular.

Mevlana için adalet ancak kutsal yasaların ortak değerleri olan sadakat ve merhamet ile ayakta durur. Bu üç ilke evrensel kutsal geleneğin üç sacayağı gibi olmazsa olmaz değerlerdir. Bu nedenle insanlar asla Tanrıya ve birbirlerine karşı sadakatten ve merhametten ayrılmamalıdır. Bu gerekçeden kaynaklı olarak da "asla Tanrıyı sınamaya kalkışmamalıdır. Kulun ne haddi vardır ki edepsizliğe kalkışıp Allah'ı sınamaya girişsin? Sınama Allah'a yaraşır. O, kullarını her an sınar durur" (Mesnevi, IV: 359-364). Unutmamak gerekir ki "Tanrının ruhu bütün canlara geçmiştir. Bu yüzden tek bir canı inciten kişi, bu incitmenin Tanrı'yı da incitme olduğunu bilmeli" (Mesnevi, I: 2520) ve "Tanrının merhametine nail olmak için zayıflara merhamet etmeli" (Mesnevi, I: 822). "İnsan rahmet ve merhamet açısından Tanrıya benzemeli. Merhametleri kızgınlıklarından üstün olmalı" (Mesnevi, IV: 2435). Merhametin kaynağı da burasıdır: Her can Tanrıdan bir parça taşıyor olmaktan dolayı tüm canlar birbirinin parçası ve kardeşidir. Bu nedenledir ki "Tanrı'nın merhameti herkese şamil olsun, o rahmet, herkesi aydınlatsın". (Mesnevi, I: 3614) diye ak adalet bayrağı ezelden ebede dalgalanmaktadır. Merhametin asli kaynağı rahman ve rahim olan Tanrı olunca bütün canlar birbirine hor görü ile değil hoş görü ve tolerans ile bakmak zorunda kalırlar.

Mevlana'ya göre kadim kutsal ortak yasa olan merhamet de ancak "herkesin önce kendini tanıyıp kendi kusurunu görüp halini ıslah etmek; insanların birbirlerinin kusurunu görmeye değil örtmeye çalışmak; sevgi, vefa, insanlık, doğruluk, zekâ ve dostluk kurmak; cömertlik ile düşkünlere yardım etmek; kendinden başka kimseyi ayıplamamak, kimsenin ayıbını aramamak" (Mesnevi, II: 880-904); "her edepsizin edepsizliğine sabır ve tahammül etme edebine ulaşmak" (Mesnevi, IV: 772); "nefsin ihtirasları, heva ve hevesin tutkuları karşısında haris olmayıp sabretmek; göklerin egemenliğine yükselmek için dirayet, feraset ve sadakat içinde sabretmek" (Mesnevi, I: 1600-1604) erdemleri ile yaşar. Mevlana'ya göre iki taraf olarak savaşan insanlığın kaderi de bu erdemlere bağlıdır. Çünkü "merhametin madeni Tanrı iken Şeytan da kahır madenidir. Merhamet, gazaptan fazladır, gazaba üstündür. Tanrı sıfatlarından lütuf, kahrın üstündedir. Kullar da onun huyundadır" (Mesnevi, V: 1585-1592). Hem Tanrının kutsal yasalarında hem de insanların doğalarındaki onun huylarında olan asli evrensel merhamet değeri de Mevlana'nın belirttiği gibi "kendine yapılmasını istediğin şeyi âleme yap!" (Mesnevi, VI: 4528) ilkesidir. Bu söz aynı zamanda "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma!" kutsal yasasını pasif (yapma!) halden aktif (yap!) hale dönüştürme çabasıdır.

İnsanlığın var oluş ve hayat mücadelesinin kaynağında insanların doğasındaki nefis ile akıl, kötü ile iyi, kibir ile tevazu, hırs ile sabır, kin ile merhamet, şehvet ile sabır, zulüm ile adalet, ihanet ile sadakat ve Tanrı kompleksi ile Tanrının hem kişisel hem kolektif hem de evrensel boyutta sürekli çatışma içinde olan ezeli ve ebedi bir dilemma olduğu iddiasını Mevlana'da görürüz. Aslında bu kadim ve evrensel var oluş dilemması insanın imtihanının da ta kendisidir. Bu yüzden Mevlana'ya göre "savaş olmadıkça barış, düşman olamadıkça savaş imkanı yoktur. Şehvet olmazsa ondan kaçınma emrine uymak da mümkün değildir. Şehvete ve hırslara meylin olmazsa sabrın manası yok. Düşman yoksa ordu sahibi olmana ne hacet? Kendine gel de kendini hadım etme, papaz olma. Çünkü çekinmek ve temiz durmak, şehvetin zıddıdır. Hava ve heves olmadıkça hava ve hevesten çekinin denmesi mümkün değildir. Yine bir istek olmalı ki ondan yüz çevirmek için 'sabredin' buyurmuş. 'Yiyin' emri şehvet için bir tuzaktır, ondan sonra gelen 'israf etmeyin' emriyse temizliktir. Şehvet olmasa ondan kaçınmaya imkan olabilir mi?.. 'La' kılıcı, Allah'tan başka ne varsa hepsini keser, silip süpürür. Bir bak hele, 'La'dan sonra geriye ne kalır?" (Mesnevi, V: 575-589).

İnsanların doğasında ve hayatında bir sürü Tanrı kompleksi olmalı ki onlara "La/Hayır" deyip "İlla/Sadece" olana yani gerçek Tanrıya ulaşıp im-

tihanı kazanabilsin. Çünkü "sınamada şart ihtiyar sahibi/tercih yapabilme iradesine sahip olmaktır. Kudret elde olmadıkça da ihtiyar olamaz". Bu evrensel mücadeleye katkı sağlamak ve tarafını belirlemek için Mevlana insanların bu dilemmadan kurtulup "sadece" gerçeğe ulaşması için birçok tavsiyelerde bulunur: "Hırsa düşüp kanaat yüzünü az yırt. Ululanıp aşağılanma yüzünü az incit. Hasisliğinden cömertlik yüzünü, Şeytanlığından secdenin güzelim cemalini az parala. İstek ve arzularına köpek gibi tasma tak. Öfkeni yen. ululanma silahını at. Çünkü ululanmaysa ululananları yüzlerce belaya uğratır. Kendini bil ve kendi nefsine sahip ol. Kendi nefsini aşağıla ve sabra sığın. Mal, mülk, altın, iktidar, debdebe ve bunlardan doğacak devlet peşinde koşmaktan vazgeç" (Mesnevi, V: 610-655); "nefsi ihtirasların bağını çözün ve özgür olun! Ne zamana kadar altın ve gümüşün esiri olacaksınız?" (Mesnevi, I: 19); "merhamete nail olmak istersen, zayıflara merhamet et!" (Mesnevi, I: 822); "en büyük düşman olarak nefsini bil. Çünkü içinde pusu kurmuş olan nefis, kibir ve kin bakımından bütün insanlardan beterdir" (Mesnevi, I: 906); "şekilde-surette kalırsan putperestsin; her şeyin dış yüzünü bırak, manaya bak!" (Mesnevi, I: 2893); "bu çalışıp-çabalama, imtihan dünyasında iyi huydan/ahlaktan daha üstün bir şey yoktur".(Mesnevi, II: 810); "rızkı ve nimeti Allah'tan ara; ondan bundan değil!" (Mesnevi, V: 1496); "bütün işlerini sadece Allah için yap, onun için hizmette bulun; halkın kabul edip etmemesiyle ne işin olabilir!" (Mesnevi, VI: 845); "sen ört ki, senin de ayıbını örtsünler" (Mesnevi VI,4526). "Dünyada sadece iyilik ara. İyilik arayan insanda kötü şey kalmaz" (Mesnevi, VI: 124), ama asla iyilik bulduğunu, iyiyi temsil ettiğini ve iyi olduğunu iddia edenlere uyma! Hakikati bulanlarla değil arayanlarla dost ol!

Mevlana, insanların tanrılık iddiasını yaratan kişisel, kolektif ve evrensel nefsin ihtiraslarından (doğalarındaki kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinden) kurtulmaları için onların komplekslerini yaratan, kontrol eden ve "akıllarının çarmıhı kesilerek" sürekli onları tekebbür içinde tahakküm ihanetine sevk eden dört huyu/doğayı (hırs, şehvet, makam ve dilek/arzu/tutku) dört kuş (kaz, tavus, kuzgun ve horoz) örnekliği ile onları keserek kurban etmek ve onlardan kurtularak özgür irade sahibi/ihtiyar olmak gerektiğini vurgular. Bu dört huy Tanrı kompleksinin farklı boyutlarıdır ki Mevlana'ya göre bunlar "sadece Tanrıya ait ululuk elbiseleridir. Kim onu giymeye kalkışırsa haddini aşmış olur. Bu elbiseyi giyenler Tanrıya ortak olmaya yönelip onun gibi noksan sıfatlardan ari olduğunu iddia etme davasına kalkışırlar". Bu yüzden bu Tanrı komplekslerini Tanrıya kurban etmek gerekir. Tıpkı sevgisi ile bağlılığını ihtirasa dönüştürdüğü oğlu İsmail'i kurban eden İbrahim gibi: "Ey idraki güneşe benzeyen, sen vaktin

Halil'isin. Bu yol kesen dört kuşu öldür! Çünkü bunların her biri de karga gibi akıllıların akıl gözlerini oyar, çıkarır. Tene ait dört huy, Halil'in kuşlarına benzer. Onları kesmek cana yol açar. Ey Halil, iyiden kötüden kurtulmak için kes onların başlarını da ayaklar setten kurtulsun. Çöz ayaklarını, onların ayakları senin ayakların demektir. Çünkü bu ten dört huyun durağıdır, o huyların adları, dört fitneci kuştur. Halkın ebedi olarak diriliğini istersen bu dört şom ve kötü kuşun başlarını kes. Sonra da onları bir başka çeşit dirilt de artık onlardan bir zarar gelmesin. Dört yol kesen manevi kuş, halkın gönlünü yurt edinmiştir. Bu dört diri kuşun kes başlarını da ebedi olmayan halkı ebedileştir! Bu kuşlar, kaz, tavus, kuzgun ve horozdur. Bunlarm içlerdeki benzerleri de dört huydur. Kaz hırstır, horoz şehvet. Makam tavusa benzer, kuzgun dileğe. Kuzgunun dileği, ebedi olmak yahut uzun bir ömre kavuşmaktır, bunu umar durur. Hırs kazı, kuru yaş ne bulursa yere gömer. Bir an bile kursağı durmaz Allah buyruğundan yalnız 'Yiyin' hükmünü duymuştur. İyi kötü ne olursa dağarcığına tıkar. İnci tanelerini de oraya tıkıştırır, nohut tanelerini de... Şeytan, seni şiddetli yoksullukla tehdit eder ürkütür. Bu suretle sen de ona uyar, aceleyle pis şeyleri yer, pis yerleri elde edersin. Ne adamlığın kalır, ne sabrın, ne sevap düşüncen! Hasılı kafir yedi karınla yemek yer, dini ve gönlü arıktır ama karnı büyük!" (Mesnevi, V: 30-64).

Tanrı kompleksi doğanın ihtiras kaynaklarını açıkladıktan sonra Mevlana "ad ve san/nam/ün/şan için cilvelenip duran iki renkli tavus kuşunu" açıklar: "O iki renkli tavusun tüm gayreti, sonucundan ve faydasından habersiz bir halde halkı, hayırla şerle avlamaktır... Sevgi tuzağıyla adam avlar durursun. Bu avlamaktan, bu kalabalıktan, bu baş olmak ve makam sevdasından el çek" (Mesnevi, V: 395-404). "Kara kuzgunun gaa diye bağırması, dünyada daima uzun bir ömür istemesindendir. İblis gibi tek ve pak Tanrı'dan kıyamete kadar dünya hayatını ister" (Mesnevi, V: 765-779). "Tavus kuşu gibi kanadına bakma, ayağını gör ki kötü göz, sana bir pusu kurmasm. Dağ bile kötülerin nazarıyla yerinden oynar... Kazın hırsı birdir. Bunun hırsıysa tam elli kat fazladır. Şehvet hırsı yılandır, mevki hırsı ejderha. Kaz hırsı, boğaz ve cima şehvetinden meydana gelir. Fakat baş olma hırsında bu şehvetlerin tam yirmi tanesi toplanmıştır. Mevki sahibi, mevkii yüzünden Allahlıktan dem vurur. Allah ile ortak olmayı tamah eder. Adem'in işlediği küçücük kusur karın ve cima yüzünden oldu. Fakat iblisin suçu ululuktan ve mevki yüzündendi. Boğaz ve cima hırsı da kötüdür. Fakat mevki hırsı, baş çekme ihtirası olmadıkça yine de sınırlıdır. Şeytanlık lügatta baş çekmedir. Bu sıfat lanete layıktır. Bir sofranın çevresine yüz tane adam oturur, yer. Fakat baş olmak isteyen iki adam dünyaya sığamaz. O,

dünya yüzünde bunun bulunmasını istemez. Hatta padişah padişahlığıma ortak olur diye babasını bile öldürür. Duymuşsundur ya saltanat kısırdır onun oğlu/varisi yoktur. Ateş gibi kimseyle dostluğu olamaz. Kimi bulursa yakar, yırtar. Kimseyi bulamazsa kendi kendisini yer. Hiç ol da onun dişinden kurtul. O katı yürekliden merhameti az um! Hiç oldun mu o katı yürekliden korkma. Her sabah mutlak yokluktan ders al. Ululuk, ululukıssı Allah'ın elbisesidir. Kim onu giymeye kalkışırsa vebale girer. Taç onundur, kemer bizim. Vay haddini aşana! Bu tavusluk kanadı, sana bir sınamadır. Buna kapıldın mı Allah'a ortak olmaya, onun gibi noksan sıfatlardan arı olduğunu iddia eoip Allahlık davasına kalkışırsın" (Mesnevi, V: 495-535).

Mevlana, Tanrı ile tüm tanrılık/ilahlık iddiasmda bulunan insanların (Tanrı komplekslerinin) yeryüzü egemenliğindeki ezeli ve ebedi mücadelesinin savaş arenasını insanın doğasına/ruhuna/benliğine/nefsine indirgedikten sonra bu mücadelenin gökyüzü egemenliğine yansımasının örnekliğini de cennet-cehennem metaforu ile tasvir ederek sonlandırır: "İnatlarına mı, alaylarına mı, kınamalarına mı? Şükret; bak, Tanrı onları nasıl hapsetti. Elleri eğri, ayakları eğri, gözleri eğri, bakışları eğri, savaşları eğri, öfkeleri eğri... Tanrı cehennemlikleri göstermek üzere dünyaya cennetten kullar getirdi. Cehennemlikler, cennetlikler bir dükkânda otururlar. Aralarında bir perde vardır, birbirlerine karışmazlar. Nâr ehliyle nur ehli, aralarında Kafdağı çekilmiştir ve denizden perdeler çekilmiştir... Denizin yarısı şeker gibi tatlı, lezzetli, rengi ay gibi parlak; diğer yarısı, yılan zehri gibi acı, lezzetsiz, rengi de katran gibi kara. Cennetlikle cehennemlik olanlar da deniz gibi alttan üstten, dalgalanıp dururlar. Bir tarafta barış dalgaları kopar, gönüllerden kinleri giderir. Diğer tarafta savaş dalgaları kopar, sevgileri altüst eder. Her şeyi belirleyen şey insan doğasını zehirleyen lanet zehri anlama ve yaşama düzeyidir. Orada aklı en üstün, anlayışı en keskin olan, bu zehri kokusundan anlar. Öbürüyse ancak dudağına, dişine değince fark eder. Başka biri boğazına varınca anlar, bir başkası yer, bedenini berbat edince anlar. Zehir; diğer birisinde abdest bozarken yanış yapar; zaman zaman ciğerini delen bir acı peyda eder. Bir başkasında zehrin eseri; günler, aylar geçtikten sonra görünür. Diğer birisinde ise ölümden ve Sûr üfürüldükten sonra meydana çıkar" (Mesnevi, I: 2565-2571). Ve orada (gökyüzü egemenliğinde) herkesin hesabı buraya (yeryüzü egemenliğine) göre görülür.

Mevlana'nın hem teorik hem de pratik olarak kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin "zehrine/aşk" karşı verdiği "sevgi/aşk" mücadelesi gökyüzü egemenliğinin kutsal yasaları olan adalet, merhamet ve sadakat yolunun takipçileri tarafından sürdürüldü. Musa, İsa ve Muhammed'in bu

ortak misyonunun temel ilkelerini ve sonuçlarını analiz eden başka takipçiler de çıktı. Nasıl ki "Tanrı cehennemlikleri göstermek üzere dünyaya cennetten kullar gönderdi" ise dünyadan da bazı kulları cennet-araf-cehennemi ve sakinlerini göstermek için çağırdı. Bunlardan biri de Dante Alighieri idi. Dante, bu evrensel Tanrı ve Tanrı kompleksi mücadelesinin öte dünyadaki hesaplaşmalarını, Tanrı kompleksi içindeki insanın yeryüzü egemenliğindeki tekebbür ve tahakküm mücadelesinin gökyüzü egemenliğindeki trajikomik sonuçlarını "Cennet", "Araf" ve "Cehennem" üçlemesinden oluşan "İlahi Komedya" eseriyle anlatan bir pir/usta idi. Mevlana'nın kaldığı yerden devam etmek için onun "her işi pirine/ustasma/ehline bırakmalı ve onun gösterdiği yolda sadakatle yürümeli" ve "Ey oğul, nefsin misal ve sûretini istersen yedi kapılı cehennemin kıssasını oku!" tavsiyelerinin gereği olarak Dante'nin göklerin egemenliği yolculuğuna tıpkı kendisinin kendisine rehberlik eden pir/usta Vergilius'a yaptığı gibi sadakatle yoldaş/çırak olarak refakat etmek gerekir: "yedi kapıh cehennemin kıssasına".

7. Dante: Tanrı, Tanrı gibi ve Tanrı Komplekslerinin İktidar Oyunu; "İlahi Komedya": "İnsanın cennetten düşmesinin sebebi, meyveyi tatmak değil sınırı geçmekti. Sınırı geçmek de lanetli böbürlenmek/kibir idi".

Tanrı RAB'in insanın doğasında, özünde, tözünde ve ruhunda gördüğü ezeli ve edebi kadim dilemmayı ve ondan kaynaklanan Tanrısallık savaşını Dante (1265-1321), "Cehennem", "Araf" ve "Cennet" üçlemesi ile "İlahi Komedya"[7]sında (1307) öte dünyadaki hesaplaşmalar üzerinden analiz eder. Dante'nin tasarladığı Cehennem, dibine doğru inildikçe daralan bir çukurdur. Bu çukur iç içe geçmiş dokuz daireden (kattan) oluşur. Dairelerin her birinde ayrı bir günah işlemiş olanlar cezalandırılır. Aşağıya doğru inildikçe ceza ağırlaşır. Cezayı veren Tanrı değildir. İnsanlar Araf'a, Cennet'e gidebilecekken, yaşarken yaptıkları yanlış seçimler sonucunda Cehennem'e gitmişlerdir. Çarpıldıkları cezayı, yeryüzünde sürdükleri yaşamla kendileri belirlemiştir. Cezanın ağırlığı, işlenen günahın ağırlığı ile orantılıdır. Cehennem'in giriş dairesinde "kötülük de iyilik de yapmadan yaşamış olanların ruhları" vardır. İkinci dairede şehvet düşkünleri, üçüncü dairede oburlar, dördüncü dairede cimriler ve savurganlar, beşinci dairede öfkeliler cezalandırılır. Beşinci daire ile altıncı daireyi "ağır suçluların bulunduğu", içinde "sonsuza dek ateş yanacak olan" Dite kenti ayırır. Altıncı dairede sapkınlar, yedinci dairede başkalarına, kendilerine, Tanrı'ya saldırıda bulunanlar, sekizinci dairede kadın tellalları, din sömürücüleri, rüşvet yiyenler, hileciler, hırsızlar, ikiyüzlüler, bölücüler, simyacılar, kalpazanlar cezalandırılır. Dokuzuncu dairede akrabalarına, vatanlarına, konuklarına, kendilerine iyilik yapanlara ihanet edenler bulunur. Dante kötülüklerin simgesi Lucifer'i (Şeytan) "altı gözüyle birlikte ağlayan, üç çenesine gözyaşları ile kanlı salyalar akan, her ağzında dişleriyle bir günahkâr öğüten" yarı beline dek buzlara batan ve "aynı anda üç günahkâra birden işkence" yapan bir "değirmen" şeklinde tasvir eder. Dante'nin tüm bu tasvirlerinin özü, insanın yeryüzü trajedisini ilahi bir komedi olarak anlatmaya çalışmaktır.

İlahi Komedya, Dante'nin yaşam öyküsünün sanatına yansıması olarak değerlendirilebilir. Yaşamının önemli bir bölümünü sürgünde geçiren, Floransa'ya dönmek için yaptığı girişimler sonuçsuz kalan Dante, İtalya'ya egemen olan toplumsal çalkantıları, güçlü bir imparatorluğun olmayışına ve imparatorun dizginleyemediği papalığın yayılmacı amaçlarına bağlar.

---

[7] Dante Alighieri, İlahi Komedya, Çeviren: Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2011; Ömer Korkmaz, "Dante Alighieri: Yaşamı ve Eserleri", Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE Dergisi, C: 3; S: 2; 2001.

O, tüm toplumun bu iki evrensel Tanrı kompleksinin egemenlik çatışması altında kul komplekslerine mahkum edildiğine inanır. Bu yüzden cehenneminde krallar ve papalar yan yana bulunur. Kendisinin de vatanında mutlu bir yaşam sürme hakkı varken, dönemin Tanrı kompleksi egemenleri bu hakkı elinden almıştır. Dante, hem kendisinin hem de tüm insanlığın iç dünyasındaki kargaşanın çözümünü Tanrı'ya sığınmakta bulur. İnsanlara ve özellilekle de kendine doğru yolu göstermek amacıyla İlahi Komedya'yı yazar. O'na göre Tanrının insanlar için ön gördüğü iki amaç vardır. Bunlardan ilki yeryüzü mutluluğudur. İnsan ahlak kurallarına uyarak, düşünsel yeteneklerini geliştirerek bu amaca ulaşabilir. İkinci amaç ölümden sonraki sonsuz yaşamdır. İnsanın bu amaca ulaşması için de Tanrı'ya inanması, onun koyduğu kurallara uyması ve Tanrıya isyanı ifade eden tanrılaşmalardan (Tanrı kompleksi) ve tanlaştırmalardan (kul kompleksi) yani kibrin her türünden uzak durması gerekir. Bu amaçların gerçekleşmesinde Tanrı kompleksi iddiası içindeki imparator ve papa insanlara yol gösterir. Ne var ki, insan kendi kendine de yeryüzündeki davranışlarını düzenleyebilir, Tanrı'nın varlığının bilincine vararak, ruhunun ölümsüzlüğünü sağlayacak bir yaşam sürebilir. İşte Dante, İlahi Komedya'da ahlaki erdemler ve insani zaaflar listesi aracılığıyla insanlara bu yolu gösterir.

İlahi Komedya, Dante'nin Cehennem, Araf ve Cennet'e yaptığı düşsel bir gezinin öyküsüdür. İlahi Komedya'nın ilk bölümünü oluşturan Cehennem yolculuğu boyunca Dante 112 kişiyle karşılaşır. Dante'nin tasarladığı Cehennem, dibine doğru inildikçe daralan bir çukurdur. Bu çukur, iç içe geçmiş dokuz daireden (kattan) oluşur. Dairelerin her birinde ayrı bir günah işlemiş olanlar cezalandırılır. Aşağıya doğru inildikçe ceza ağırlaşır. Cezayı veren Tanrı değildir. İnsanlar Araf'a, Cennet'e gidebilecekken yaşarken yaptıkları yanlış seçimler sonucunda cehenneme gelmişlerdir. Çarpıldıkları cezayı, yeryüzünde sürdükleri yaşamla kendileri belirlemiştir. Cehennem, İsa'nın yaşamış olduğu kutsal Kudüs kentinin altına rastlar. Cehennemin giriş bölümünde "kötülük de iyilik de yapmadan yaşamış olanların ruhları vardır. Cehennem'in ilk nehri olan Akheron da buranın sınırındadır. Daha sonra Cehennem'in ilk dairesi Limbus gelir. Limbus'taki ruhlar dürüst yaşam sürmüş, ama çoğu Hıristiyanlıktan önce doğdukları için vaftizden yoksun kalmış ruhlardır. Daha sonra asıl cehennem denilen bölüm başlar. İkinci dairede şehvet düşkünleri, üçüncü dairede oburlar, dördüncü dairede cimriler ve savurganlar, beşinci dairede öfkeliler cezalandırılır. Beşinci daire ve altıncı daireyi "ağır suçluların bulunduğu", içinde "sonsuza dek ateş yanacak olan" Dite kenti ayırır. Altıncı dairede sapkınlar, yedinci dairede başkalarına, kendilerine, Tanrı'ya saldırıda bulunanlar, sekizinci

dairede kadın tellalları, din sömürücüleri, rüşvet yiyenler, hileciler, hırsızlar, bölücüler, simyacılar, kalpazanlar cezalandırılır. Dokuzuncu dairede de ihanet edenler bulunur. Kötülüklerin simgesi Lucifer'i de, cehennemden ayrılmadan önce yarı beline dek buzlara gömülü olarak görürler.

Araf, meleklerin yer aldığı, sık sık şarkı söylenen, Cehennem ve Cennet arasındaki bir köprüdür. Dante, bu yolculuk sırasında 46 kişiyle karşılaşır. Araf'a gidecek olan ruhları bir melek, Roma'dan da geçen Tevere nehrinin denize döküldüğü yerden, Araf'ın bulunduğu adanın kumsalına taşır. Kumsalda, kayalık bir bölüme geçilir, Araf'ın girişine. Ruhlar, Araf'a girmeden önce, ruhlarının ağırlığıyla doğru orantılı olarak bir süre burada bekler. Araf'ın üst katlarına çıkıldıkça, günahın ağırlığı ve verilen ceza azalır. Cezanın amacı, ruhun eğitilmesi, günahlardan pişman olmanın sağlanmasıdır. İyilik kötülük karşıtlığının bir sonucu olarak Cennet-Cehennem ikilisine eklenen Araf, bir değişim ve muhasebe merkezidir.

Dante, çağının yazarlarından ayrı bir düşünceyle Cennet tasarlamıştır. Şeytanların kol gezdiği, ruhların ateşler içinde kıvrandığı bir cehennemin karşıtı olarak Cennet, sürekli bir devinimin, büyük bir hızın, insan gözünün algılamakta zorlandığı bir ışığın egemen olduğu bir yerdir. Cehennemin dibinin buzlarla örtülü olmasına karşılık Cennet'te de kızgın alevler yer alır. Cehennem ile Araf gibi, Cennet de on bölümden oluşur. Göğün ilk katında Ay vardır. İkinci katta Merkür, üçüncü katta Venüs, dördüncü katta Güneş, beşinci katta Mars, altıncı katta Jüpiter, yedinci katta Satürn gezegenleri yer alır. Sekizinci katta dönmeyen yıldızlar, dokuzuncu katta İlk Devindirici vardır. Arı ışıktan oluşan, maddeden arınmış onuncu kat ise, kutlu ruhlarla Tanrı'nın katıdır. Dante, bu katı 'Convivio'da "evrenin tümünü saran, ötesinde hiçbir şeyin bulunmadığı en yüce yapı" olarak tanımlar. Bu katın merkezindeki "öncesiz, sonrasız güçlü ışık" ise Tanrı'dır. Dante, Tanrı'yı bir enerji kaynağı olarak değerlendirmekle, çağının yazarlarından ayrılır, bilimselle kutsal arasmdaki seçimini bilimden yana yapar. Bir gezegenden bir gezegene çıkış düz bir çizgi izler. Bir gezegene ulaşan Dante, bir süre göğün bu katıyla birlikte döner. Sonra, büyük bir hızla üst kata çıkar. Katların görünüşü birbirinin aynıdır. Cehennem'de, Araf'ta çeşitli zorluklarla karşılaşan Dante, Cennet'te de inanç, umut, sevgi konusunda sınavlardan geçer. Ama Cennet, her şeyden önce ışıkla gökyüzünün bir şiiridir. Dante'nin Cennet yolculuğu zaman içinde geriye dönüş özelliği de taşır. Bu yolculuk, doğum anına doğru bir dönüştür aynı zamanda. Vergilius'un Aeneis destanını örnek alan ve sıra dışı bir aşka mitoloji, tarih ve kutsal metinlerle de desteklenen gerçeküstücü bir ortamda yakılan bir ağıt

olarak da değerlendirilebilecek olan İlahi Komedya'nın, tarih ve felsefeden din bilimine, gökbilimden geometriye uzanan bir ansiklopedi niteliği taşıması da bir başka özelliğidir.

Dante'nin yaşadığı dönemde Floransa çok güçlü ve yoğun bir ticaret merkezidir. Bu kentin tüccarları, Doğu ile Batı arasında bir köprü görevi de üstlenirler. Doğu ülkelerinden getirilen çeşitli mallar ve hammaddeler işlenerek Avrupa pazarlarına satılır. Bu arada İngiltere ve Felemenk gibi yerlerden getirilen yarı işlenmiş kaba kumaşlar işlenerek, başka Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyaya satılır. Özellikle, güç koşullarda yıllarca yapılan yolculuklar göz önüne alındığında, Floransalı tüccarların çalışkanlıkları ortaya çıkar. Dante, yeni halk (gente nuova) olarak nitelediği bu yeni toplum sınıfının açgözlülüğünü, kar ve kazanç peşinde koşmasını, parayı en üstün değer olarak kutsayıp yüceltmelerini, adet ve törelerde yarattıkları bozulmayı ve aile birliklerindeki çürüme ve çözülmeyi kınar. Dante'ye göre ekonomik refahın ve iş olanaklarının artmasıyla kentlere akın eden köylüler ve onların dünyevi ihtirasları, kentteki karışıklığın ve yozlaşmanın başlıca nedenidir. Yeni halk sınıfı ve onların ihtirasları karşısında eski feodalite döneminin kalıntıları olan soylu aileler ve onların ahlaki erdemlerinin yok olması, Dante'yi çok sarsar. Bu yüzyılda meydana gelen ekonomik ve toplumsal gelişmeyi ve onun ürettiği ahlaki yozlaşmaları reddeden Dante, yeni iş ve ticaret ruhunu, kentleşmeyi, feodalitenin gerilemesini ve oluşmakta olan yeni uygarlığı bir türlü benimseyemez ve yüzünü adeta geçmişe çevirir. Gerçekte Dante, gelecekten beklediği birtakım değerleri Ortaçağ'da arar. Doğmakta olan dünyevileşme değerlerini reddetmesi de, Ortaçağ'a olan bağlılığından değil, yeni toplumda gördüğü ahlaksızlık, düzensizlik, karmaşa ve aykırılıklar nedeniyledir. Çünkü O'na göre ortaya çıkan yeni grup çatışmaları ve onların yarattığı çıkar mücadeleleri geleneksel töreleri ve ahlaki ülküleri bozup yozlaştırır. Tüm bu kişisel Tanrı kompleksi kaynaklarının ihtiras mücadeleleri yanında ayrıca kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin sembolü olarak bu dönüşüm döneminde kurumsal bir ihtiras içinde olan Kilise'nin insanların hayatına ve siyasete giderek daha fazla karışması, bir baskı aracı olması, anlaşmazlıkları daha da arttırır ve çözüme varmayı da güçleştirir.

Dante, İlahi Komedya eserini yazarken kutsal kitaplardan, Tevrat ve İncil'den geniş ölçüde yararlanır. Tevrat'taki bir çok kısımlar, örneğin; Adem tarafından işlenen günah, Tanrının birliği, adalete karşı olan aşk, Saul'ün tayini ve tahttan indirilmesi, Yakup'tan türeyen iki yetki (dinsel konularda Levi, dünyasal konularda ise Yuda) gibi kısımlar, Dante tarafından sıkça

kullanılır. Dante, Tevrat'taki kahraman ve Kralları da, örneğin Kral Süleyman'ı da eserinde kullanır. Dante, İncil'den de; barış, ayrılığa düşen her krallığın yok olacağı, kilisenin dünyasal servetlere malik olmasının yasaklandığı, dünyanın kurtuluşu gibi düşünceleri; iki kılıç örneğini ve "benim krallığım dünyada değildir" ayetini alır ve eserinde sıkça kullanır.

Dante'ye göre insanın biri ahlaki diğeri hayvani iki doğası vardır. Dante'nin, dört temel erdem ve kaba gücün üstünlüğü sonucu doğan toplumsal/kolektif soysuzlaşma gibi düşünceleri bu ikilik düşüncesinden beslenir. Yaşamı boyunca felsefi gerçekleri yaymak, ahlakı yükseltmek ve düşünsel devrimlere öncülük etmek gibi çabalardan bir an bile geri durmayan idealist bir insan olarak Dante, dünyadaki bütün bayağılık ve aşağılıklara, kötülük ve cinayetlere dinmek bilmeyen bir nefret duyarak; güzelin, iyinin, adaletin, doğrunun özlemini çekerek yaşar. Düşünce ve sözlerinde özgür, girişimlerinde cüretkar olan Dante; az konuşan, fakat çok dinleyen bir insandır. Güçlü bir belleğe, derin bir düşünce yeteneğine sahiptir. İnsanları çok iyi tanıyan bir psikolog; doğayı en canlı, en renkli yönleriyle içine sindirebilmiş bir sanatkardır. Bütün büyük ozanlar gibi o da pesimisttir. Yaşadığı sürgün yılları Dante'nin ufkunu genişletir. İtalya Yarımadası'nda oradan oraya dolaşırken tanık olduğu üzücü manzara, siyasal anlaşmazlıklar, her çeşit baskı ve şiddet, dönemin yükselen evrensel Tanrı kompleksi kaynağı para hırsından doğan yozlaşma O'nu etkiler ve bunların nedenleri üzerinde düşünmeye sevk eder. O zaman da, insanların içinde bulundukları durumun nedenlerini ve bu durumdan kurtulmanın yolunu göstermeyi kendisine bir görev kabul eder. İçinde yaşadığı toplumun bu durumunun, "yürekleri tutuşturan üç alev" olarak nitelediği; "gurur, kıskançlık ve açgözlülük"ten kaynaklandığına inanır. İnsanın kendisine duyduğu aşırı beğeni ve hayranlıktan kaynaklanan gurur, O'na göre bütün günahların kökenidir. Kıskançlık; insanın, başkalarının kötülüğüne sevinmesine, iyiliğine üzülmesine yol açan kötü bir duygudur. Açgözlülük ise, insanoğlunun tüm gücünü maddi iyiliklere (nimetlere) yöneltmesine, onları bir araç gibi değil, bir amaç (erek) gibi görmesine neden olur.

Dante'nin, din ve felsefe temalarını insancıl duygularla birleştiren İlahi Komedya eseri, Hıristiyan Hümanizminin ilk büyük ürünlerinden biridir. Dante, bu şiirsel destanında, insanlık tarihinin yarattığı bütün değerleri gözler önüne serer. İlahi Komedya, sanat eseri haline gelmiş bir "Ortaçağ" özeti gibidir. Eser, döneminin toplumunu ve bu toplum insanlarının düşüncelerini büyük bir ustalıkla resmeder. Dante, İlahi Komedya'yı yazarken Vergilius'un "Aeneis"inden ve İncil'in şiirsel dilinden etkilenir. Hıristi-

yan kültürüne, eski Roma ve Yunan kültürlerini ekleyerek yeni bir bileşime ulaşır; insanlığın ideal bir biyografisini çizmek ister. Eserde, Tarih ve Metafizik bir aradadır. Bir yanda tarihi, mitolojisi ve felsefesi ile Eskiçağ dünyası; diğer yanda tarihi ve dinsel inançlarıyla Ortaçağ dünyası ile Dante'nin siyasal deneyimleri yer alır. İmgesel bir kurgu bütünü olarak kabul edilen İlahi Komedya, ilhamı itibariyle modern bir eser niteliğindedir. Çünkü Dante, eserde yapılan yolculukta, Katolik inancının katı dogmalarına bağlı kalmakla birlikte, doğmakta olan "yeni çağ"ın "yeni insan"ını da yaratır. Eserde, artık duyguyla yetinmeyen, geleneskselin sınırlarında kalmak istemeyen, yeniyi bulmak için en uzak yerlere ulaşmayı göze alan; gezgin ruhlu, atılgan, meraklı yeni insanın hikayesi vardır. İlahi Komedya'da Cehennem, pişmanlığı; Araf, vicdan azabından kurtuluşu; Cennet ise, kurtuluşa ermeyi simgeler.

Dante, insamn doğasındaki zaafı yani trajedi ve komedi arasındaki bağı "insandaki akıl ve ruh hazinelerinin yitirilmesine bağlayarak" "öyle kötü, öyle pistir ki huyu, doymak bilmez oburluğu, doydukça karnı, daha da açılır iştahı" (Cehennem, I: 97) şeklinde dile getirirken bu doğanın terbiye edilmesi için de "insan yalnızca başkalarına zarar verecek şeylerden korkmalı; bunun dışında korkuya yer olmamalı" (Cehennem, II: 88) düşüncesindedir. Dante, insan doğasında bizim Tanrı kompleksi olarak tanımladığımız kaynağı oldukça detaylı ve geniş bir şekilde analiz eder: "doğal sevgi hep hatadan arınmıştır, ama öteki doğa hata edebilir, değersiz bir nesne seçerek, gereğinden fazla ya da gereğinden az severek. Yüce Tanrı'ya yöneldikçe, dünya nimetlerinde ölçü nedir bildikçe sevginin verdiği keyif erişmez günah derecesine. Ama yönünü kötüye çevirirse, yeterli çaba göstermezse güzele, yaratılan karşı gelmiş olur kendine can verene. Sevginin, içimizdeki her erdemin ve ceza gerektiren her eylemin tohumu olduğunu anlamalısın sen de. Sevgi içinde doğup yeşerdiği güzellikten çevirmeyeceği için gözlerini, her nesne korunmuş olur kendi kininden; Öte yandan hiçbir varlık kökeninden bağımsız ve ayrı olmadığına göre kin beslemez kendisine can verene. Öyleyse, yaptığım ayrım yanlış değilse, yanı başımızdakine yönelir kötülük sevgisi; ve bu sevgi üç biçimde doğar sizin balçığınızda. Kimisi, komşusunun alçalmasında görür yükselmenin yolunu, işte bu nedenle onun büyüklüğünü yitirmekten ürker, bir başkası yükselirse, gücünü, saygınlığını, şanını, onurunu yitirmekten ürker, kimisi de, öyle üzülür ki, bunların karşıtını sever; aşağılanan biri de öyle utanç duyar ki, öç doldurur yüreğini, önlenemez başkalarına kötülük etmesi. Her insan ruhunun dinleneceği bir iyilik tasarlar ve onun peşinde koşar; ona erişmek için çaba harcar. Onu öğrenmeye ya da elde etmeye sizi dürten sevgi gevşek bir sev-

giyse, pişmanlığın ardından bu daire sizi cezalandırır. Mutluluk getirmeyen bir iyilik daha vardır; ne mutluluktur o, ne de her iyiliğin meyvesi ve kökü olan özün kendisi" (Araf, XVII: 94-97, 100-133).

Dante, insan doğası ile açıkladığı bu özellikleri tekrar tekrar "ruh" olarak tanımlayarak ondaki nitelikleri de anlatır: "Ruh sevmek için yaratılmıştır, hoşlandığı şey onu dürtünce, hoşuna giden her şeye yaklaşır. Algınız bir görüntü yaratır gerçek bir nesneden, bunu içinize yansıtır, ruhunuz böylece yüzünü çevirir o yöne; o yöne dönen ruh nesneye eğilirse sevgi denilir bu çekime, bu doğal sevgi keyif verip bağlar sizi kendine. Ve ateş havada nasıl yükselirse özünün daha uzun sürdüğü yere, doğarken aldığı biçim gereği, işte sevgiye kapılan ruh da böyle bir istek duyar ve ruhsal bir eylem olan bu istek, dinmez sevdiği şeyi elde etmedikçe. Arı nasıl içgüdüsüyle bal yaparsa bunlar da içgüdüseldir insanda; bu ilk istek ne övgü hak eder, ne de yergi" (Araf, XVIII: 19-33, 58-67). Dante, insan doğasındaki Tanrı kompleksi ruhunu veya Tanrı parçacığını "bu ölümsüz inci içine aldı bizi, yarılmadan, bir ışını içine alan su gibi. Bir nesne bir başka nesnenin içine girdiğinde, bir boyutun bir başka boyuta nasıl eklendiğini, anlamak zor burada, bir nesneysem ben de, bizim yapımızla Tanrı'nın nasıl birleştiğini gösteren tözü görme isteği daha da tutuşmak içimde. Doğrulanamaz inanç denilen, ama insanın inandığı ilk gerçek gibi kendiliğinden bilinen gerçek orada görünecek" (Cennet, II: 34-43) şeklinde tanımladıktan sonra bu tözü "Tanrı ülkesine doğuştan duyduğumuz sürekli susuzluk" (Cennet, II: 19) olarak açıklar.

Dante, insandaki bu ruhun hem kolektif hem de evrensel düzenin de yapısal kaynağı olduğunu ilan eder: "Nesnelerin arasında bir düzen gelişmiştir; evreni Tanrı'ya benzeten işte bu düzendir. Yüksek yaratıklar, öncesiz sonrasız değerin izini görürler burada, bu değer ana erektir, gördüğün düzen onun için geliştirilmiştir. Her yaratık, dediğim düzende içinde bulunduğu koşula göre ilkesinin az ya da çok yakınında yer alır; her birinin büyük varlık denizinde kendisine verilen içgüdüyle bir başka limana gitmesi bundandır. Ateşi aya doğru bu içgüdü çıkarır, ölümlü yürekleri o çarptırır, toprağı bir araya getirip sıkıştırır; yalnızca akıldan yoksun olanlara yöneltmez bu yay oklarını, akla sevgiye sahip olanları da hedef alır. Her şeyi düzenleyen Tanrı, en hızlı yuvarın döndüğü gökler bölümüne sonsuz bir dinginlik getirir ışığıyla; attığı oku mutlu hedefe eriştiren o yayın gücü şimdi bizi de götürmekte önceden belirlenen o yere. Madde sağır kesilip yanıt vermeyince, çoğu kez nasıl biçim de sanatın amacına uygun düşmezse, kimi kez kendi eğilimine kapılan yaratık da, karşı yöne sapar bu yoldan ve bulutlardan düşen bir ateş gibi yere düşer, yanlış bir beğeni yeryüzüne

yöneltmişse ilk itkiyi. Bu nedenle artık şaşırma yukarıya doğru çıkışına, dağdan vadiye inen bir ırmağa şaşırmadığın gibi. Asıl şaşılacak şey, engeller kalktıktan sonra yeryüzünde kalman olurdu, kıpırdamayan bir ateş gibi" (Cennet, I: 103-139).

Dante'ye göre, ruh veya içgüdü olarak isimlendirilecek bu insan doğasının "doymak bilmez akıl ve arzunun" kaynağında "insanın tüm açlığını giderecek olan ölümlülerin Adem'den beri bunca dal arasında aradıkları o tatlı elma" vardır (Araf, XXVII: 115) ve bu elmanın yarattığı "arzu karşı koyamaz kendinden güçlü arzuya" (Araf, XX: 1). Bu yüzden Dante'ye göre insanlardaki Tanrı kompleksini yaratan şey yani "sürgünün gerçek nedeni ve cennetten düşmelerinin sebebi, meyveyi tatmak değil sınırı geçmekti" (Cennet, XXVI: 115) ve sınırı geçmek de "dünyanın olanca ağırlığını taşıdığını gördüğün yaratığın lanetli böbürlenmesi" idi (Cennet, XXIX: 55).

Dante, insan doğasındaki bu tanrı parçacığının "Tanrı'nın yaratılış sırasında cömertçe verdiği yetiler içinde en önemsediği, cömertliğine en uygun düşeni olan seçme özgürlüğü" olduğunu belirttikten sonra bu özgürlüğü ve kaynağını evrenin ve doğanın da kaynaklığında açıklamaya çalışır: "Ancak akıllı yaratıklar, yalnızca onlar bu seçme özgürlüğü doğası ve yetisiyle donatılır. Böyle olunca, verilen sözün ne yüce bir değer kazandığını anlarsın, hele o sözü Tanrı da benimsemişse; çünkü Tanrı ile kul arasındaki bu sözleşmede etkisiz kılınır değerini belirttiğim hazine, hem de yine özgür seçimle. Böyle olunca, tutulmayan sözü neyle dengelersin? Sunduğun şeyi kullanmak isteyebilirsin, haksız elde edilmiş bir nesneyle iyilik etmek olur bu. Doğmadan dünyaya gelen o kişi, sınırlamak istemediği için özgür istencini, hem kendini lanetledi, hem ardından gelenleri; bu nedenle insan soyu yüzyıllar boyunca sakat kaldı, yanlışlar içinde yüzdü orada, ama Tanrı'nın kelamı aşağıya indi sonunda, insanın yaratıcısından uzaklaşan doğasını birleştirdi kendisinde sonsuz sevginin etkisiyle. Yaratıcısıyla birleşen bu doğa iyi ve içtenlikli idi yaratıldığında; ama kendi hatası yüzünden kovuldu Cennet'ten, uzaklaşınca hem gerçekten, hem kendi yaşam çizgisinden. Ondan aracısız kaynaklanan her nesne, özgür mü özgür olur, hiçbir yeni nesne etkileyemez bu nesneyi. Ona ne denli benzerse, o denli hoşnut eder onu; çünkü her nesneyi aydınlatan kutsal ışık daha fazla ışır kendisine benzeyen nesnede. İşte bu bağışlardan yararlanır insan soyu, bunların biri eksilirse azalmış olur soyluluğu. Yalnızca günah tutsak kılınca onu, yüce güzelden ayırır onu, yeterli ışık düşmez artık üstüne; günahın yarattığı boşluğu uygun bir ceza dengelemedikçe kişi kazanamaz eski saygınlığını. İşte soyunuzun tohumu, günah işlemekle hem saygınlığından oldu, hem Cennet'ten

kovuldu, yeniden elde edebilmek için eski konumunu, önünde yalnızca iki yol olduğunu göreceksin, iyice incelersen durumu: ya gönlü yüce Tanrı bu günahı bağışlayacaktı ya da insan kendiliğinden ödeyecekti çılgınlığının karşılığını. İnsan, Tanrı ile boy ölçüşmek istemişti; işte bu nedenle insan, Tanrı'nın isteğini yerine getiremezdi. İçerdikleri madde yaratılmıştır; çevrelerinde dönen yıldızların içerdikleri belirleyici güç de, yaratılmıştır. Bu yüzden doğanın amacından sapması söz konusu değildir" (Cennet, VII). Dante, insanların doğasındaki Tanrı kompleksi ihtirasın kaynağında onların "Tanrı ile boy ölçüşmek istencinin" olduğunu belirtir. Bu istenç insanların yarattığı tüm kötülüklerin de kaynağını oluşturur.

Dante, "böbürlenme, kıskançlık, cimrilik, öfke, oburluk, şehvet, tembellik" şeklinde tanımladığı yedi büyük/ana günahın kaynağını da yine bu "Tanrı ile boy ölçüşmek istenci" olduğunu ilan eder. O'na göre bu istencin doğurduğu üstünlük hırsı ve başka insanların kaderine/yazgısına hükmetme ihtirası doğal olarak da Tanrı kompleksi bir nevi insan ile Tanrı arasındaki bir savaştır (Araf, IX: 112). "Tatlı düşüncelerin, güzel isteklerin kurbanı olmuş bu" insanların "akıllarını isteklerine boyun eğdiren şehvet günahından" da kaynaklı olan Tanrı kompleksini sadece "ölümün yenik düşüreceğini" dile getiren Dante bu kibirli insanları "öyle aşağılık ki karanlık yaşamları, kıskanırlar başka her yazgıyı. Dünyada kalmamıştır sanları, merhamet de adalet de hor görür tümünü" (Cehennem, III: 49) şeklinde eleştirerek Tanrı kompleksinin yok ettiği en büyük üç ortak ilahi değer olan "adalet, merhamet ve sadakate" vurgu yapar. Dante, "İnsanların talihin dağıttığı ödüllerin peşinde koşmalarını", "bir nesnenin kusurları eksildikçe, aldığı tat da, duyduğu acı da artar" (Cehennem, VI: 106) güdüsüne bağlayarak insan doğasındaki Tanrı kompleksinin özündeki eksiklik ve zaaflara dikkat çeker.

Dante, Tanrı kompleksi kişiliği "ardında horgörüden başka bir şey bırakmayacak olan, yeryüzünde kendini kral sanan insan" olarak tanımladıktan sonra onların en büyük özelliği olarak da başka insanlara karşı "kibirli olmak", "yeryüzünde kurumlanmak" yani insanlara üstünlük taslamak, gururlanarak kasılmak, mağrurlanmak, dik başlı olmak davranışlarını sıralayarak bu insanları "küçücük bir iyilik izi süslemez belleğini" (Cehennem, VIII: 46-49) tarzında kötüler. Tanrı kompleksi kişiliklerin "lanetlenmiş ruhlar" olduğunu düşünen Dante onların ortak davranış biçiminin "haksızlıkla, kaba güçle ve hileyle başkalarına zarar vermek" (Cehennem, XI: 24) olduğunu belirttikten sonra kibrin ürünü olan tahakkümcü baskının ve "kaba gücün Tanrı'ya, kendisine, bir başka insana saldırabileceğini" vurgular ve

bunun kaynağında da "saldırı Tanrı'ya da yönelebilir, ona inanmayarak, ona söverek, doğayı da, verdiklerini de küçümseyerek" (Cehennem, XI: 46) yapılan kibrin olduğunu vurgular. Dante kibrin kaynağında ise "doğanın ürünü sevgi bağlarını/merhameti ve sevginin yarattığı güven bağlarını kopartmak" (Cehennem, XI: 55) olduğunu vurgular. Dante, "acıma nedir bilmez bir ruh haliyle" "zor kullanarak başkalarına zarar verenleri; gözü dönmüş açgözlülük ve çılgın öfke" ile başkalarına zulmedenleri "sürekli haklıyım ben zorbalığı" içinde görerek tüm bu zulmün kaynağında "sarayların ve insanların baş belası olan çekememezlik ve kıskançlık" (Cehennem, XI: 46, 49) doğasının olduğunu savunur. O'na göre yeryüzündeki tüm zulüm ve yozlaşmanın kaynağında da Tanrı komplekslerinin en büyük özelliği olan "sürekli haklıyım ben' iddiasının zorbalığı" vardır. İnsanlar bu "sürekli haklıyım ben zorbalığı" (kişisel Tanrı kompleksi) ve onun yarattığı "kesin inançlılık" içinde (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi) öteki insanlara hayat ve düşünce hakkı tanımayarak dünyayı da gidecekleri yer olan "cehenneme" çevirmişlerdir. "İlahi Komedya"nın anlamı da budur.

Dante, bizim Tanrı kompleksi kibri dediğimiz kendisinin "üstünlük humması" ve "sonsuz ve sınırsız kurum/kibir" dediği insan doğasının kaynağında "Tanrı'yı küçümsemek" olduğunu belirttir (Cehennem, XIV: 67). Dante, "Tanrıyı küçümseyen" ve "Tanrı'nın yazgısını ve verdiği hükümleri" beğenmeyerek reddeden Tanrı kompleksi kişilikleri "altınla gümüşü tanrı yaptınız kendinize; putatapardan farkınız, bir yerine yüz puta tapmanız" (Cehennem, XIX: 112) şeklinde eleştirir. "Bedensel arzuların ağırlığı altında ezilen", "zenginlik, ün ve makam peşinde koşan" ve "kendini üstünlük humması" (Cehennem, XXIIV: 94) içinde herkesten üstün ve güçlü olduğuna inananları "günahların dibine inmek" olarak uyarmak için Dante, "çünkü akıl, kötü niyetle kaba kuvvetle birleşirse, kimse karşı koyamaz bu güce" (Cehennem, XXXI: 55) der. Dante'ye göre cehennemin dibinde Tanrı kompleksinin en önemli kaynağı olan "ihaneti" temsil eden "Lucifer ile Yahuda" (Cehennem, XXXI: 142) bulunur ve "bir ruh ihanet ettiğinde, bir şeytan gelip alır bedenini, artık şeytan yönetir onu, doluncaya dek vadesi" (Cehennem, XXXIII: 130) diyerek tüm Tanrı kompleksi kişiliklere şeytanın akıl ve yön verdiğini dile getirerek Tanrı kompleksi ile Şeytan kompleksi arasındaki bağın kuvvetini vurgular. Çünkü insan tıpkı şeytan kompleksi gibi Tanrı kompleksi içinde kibirle "yaratıcısına başkaldırdığına göre, her türlü kötülüğün kaynağı o olmalıydı" (Cehennem, XXXIV: 34) diyerek şeytan kompleksi kaynaklı her türlü ihaneti de lanetler. O'na göre bu dünya ihanetler hiyerarşisinin yarattığı kul komplekslerinin Tanrı komplekslerinin kulu olduğu bir organizmik dini düzendir. İnsanların Tanrıya ihanet

edip birbirlerini Tanrı kabul ederek taptığı bu düzenin "putatapıcılıktan farkı, bir yerine yüz puta tapmak" üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu düzenin en tepesinde veya onun metaforuyla en dibinde ise Şeytan vardır.

Dante, insandaki Tanrı kompleksinin kaynağındaki insanın "kendini beğenmiş (tekebbür)" bir şekilde "kendine aşık olmasını" (Narkisos) "adalet, merhamet ve sadakat" inancının yokluğuna bağlayarak bu duygunun "eğri yolu doğru gösteren çarpık bir sevgi" (Araf, X: 1, 91) olduğunu vurgular. Dante'ye göre "kendine aşık olmak sevgisi" insanın "akıl gözlerini köreltmiş, gerisin geri gitmesine sebep olmuş ve kendini beğenmiş bir kişilik" (Araf, X: 121-124) yaratmıştır. Dante, bu özellikleri taşıyan kişisel Tanrı kompleksinin nasıl kolektif Tanrı kompleksine de kaynaklık edeceğini "atalarımın soylu kanı, şanlı başarıları, öyle kurumlu kıldı ki beni, ortak anamızı düşünmeden, küçük gördüm öteki insanları" (Araf, XI: 61) sözleriyle açıklar. Çünkü ona göre bütün kötülüklerin ve günahların kaynağında "kurumlanmak", "kibirlenmek", "kendini herkesten üstün görme hırsı", "ün salma ve başarılı olma ihtirası", "kendini çok beğenmek" kısaca kişisel, kolektif ve evrensel her türlü Tanrı kompleksi kibri vardır: "bana zarar vermekle yetinmedi kurum, bütün yakınlarım/insanlar da aynı çileyi çekti, aynı neden yüzünden; yaşarken böyle saygılı olmayı bilemedim, çünkü büyük bir üstünlük hırsı olanca benliğimi sarmıştı; ey insan yeteneğinin gelgeç başarısı, burada ödeniyor bu tutkunun cezası; dünyada ün denilen şey tıpkı bir esinti, bir o yandan eser, bir bu yandan gelir, yönü değiştikçe adı da değişir; yeryüzünde kendini çok beğenenler, bedelini burada böyle ödemekteler" (Araf, XI: 67, 85, 100-103); "Ey Havva'nın yavruları, kurumlanın, başınız göklerde gidin şimdi, gittiğiniz kötü yolu görmek için yere bakmayın!" (Araf, XII: 70). Yarattığınız kolektif Tanrı kompleksi içinde kişisel Tanrı komplekslerini tatmin etmek ve evrensel Tanrı kompleksleriniz ile dünyayı kana bulamak için "atalarınızın soylu kanı ve şanlı başarıları ile öyle kurumlanın ki küçük görün öteki insanları": "ortak anamızı düşünmeden".

Dante, farklı günah ve insan doğası davranışları özelinde genelde Tanrı kompleksi özelliklerini anlatır. Tanrı kompleksini "bizim demek yerine ben ve benim demek" asli günahı üzerine oturtan Dante'ye göre "imrenme, kıskanma, nefret, affetmeme, kin, çekememezlik, hayata tasalanmak, başkalarını hakir görerek dışlamak ve Tanrıya karşı küstahlık gibi günahların" kaynağında insanın "kendi mutluluğundan çok başkasının yıkımından tat almak arzusunu" (Araf, XIII: 109) dile getirerek "bizim demek yerine ben ve benim demek" (Araf, XV: 55) hastalığına dikkat çeker ve hastalıklardan arınmanın yolu olarak da "kutsal yasaların ortak kadim değerleri olan adalet, merha-

met ve sadakat" ilkeleriyle tavsiyelerde bulunur: "İlk eşitliği gördüğünüzde, akıl da, sevgi de aynı ağırlıkta olur her birinizde, çünkü ışığı ile, ısısı ile sizi aydınlatan, ısıtan güneş öyle eşittir ki, yetersiz kalır her benzetme. Ama sizin de bildiğiniz nedenlerle istekle aklın kanatları değişik biçimde olur ölümlülerde" (Cennet, XV: 73-79); "ben" ile "benim" sözcükleri tınladı sesinde, oysa "biz" ile "bizim" vardı düşüncesinde. Akıllarını çelip çıldırtan, sınırları içinde duramaz kılan böbürlenme de yer alacak" (Cennet, XIX: 10, 121); "sonsuz erdemi izlemek için bu sarayda, yalnızca özgür sevgi yeterlidir" (Cennet, XXI: 73). Oysa "Bilgisi engin olan, gökleri yaratınca onlara rehberler de verdi, her bölüm eşit ışık saçsın diye öbür bölümlere. İşte bunun gibi, dünya nimetleri için de bir rehber görevlendirdi, geçici nimetleri insan aklının engeline takılmadan bir aileden bir aileye, bir halktan bir halka aktarsın diye; işte bu nedenle, otların arasında gizli bir yılan gibi görülmeyen onun verdiği karar gereği, bir halk ileri giderken bir başka halk gider geriye. Bilginiz ona karşı koymaya yetmez: o da tıpkı öteki tanrılar gibi yönetir, karar verir, sürdürür egemenliğini. Yaptığı değişiklikler dur durak bilmez, elini çabuk tutar zorunluk nedeniyle; insanlar sık sık konum değiştirir böylece. Kendisine övgü borcu olanlar bile ikide bir suçlarlar onu, haksız yere adını çıkartırlar kötüye; ama mutludur o, söylenenleri duymaz bile; ilk yaratılanlarla birlikte yuvarını döndürür sevinçler içinde" (Cehennem, V: 79-94).

Tanrı kompleksini besleyen kul kompleksi ihtiraslarına değinerek görüşlerini sürdüren Dante için Tanrı kompleksinden kurtulmanın yolu kul kompleksliğinden arınmaktır ki eserinde bu yönde oldukça fazla ahlaki tavsiyelerde bulunmaktadır: "El etek öptüğüm için pisliğe gömdüler beni, dilim övgüler düzmekten bıkmak bilmezdi" (Cehennem, XVIII: 124); "herkes yenenin peşinden gider; kimi önde yürür, kimi onu arkasından çeker, kimi varlığını yanında belli eder; yenen, durmayıp yürürken herkesi dinler, elini uzattığı, çekilip gider; böylece kurtarmış olur kendini" (Araf, VI: 4-7). Dante, insan doğasındaki bu ezeli ve ebedi dilemmanın ikircikliği içinde insanların bir yanıyla trajedinin diğer yanıyla da komedinin birlikte hatta iç içe yaşadığını hatırlatır. İnsanın doğasındaki Tanrı parçacığının yarattığı tüm zaafların içinde yaşanan trajediyi ve onu aşmak ve yenmek için verilen Tanrı kompleksi çabalarındaki komediyi dile getirir. İnsanlık tarihinde yaşanan tüm trajedi ve komedinin sebebi olarak gösterdiği "doymak bilmez akıl ve arzunun" kaynağında "insanın tüm açlığını giderecek olan ölümlülerin Adem'den beri bunca dal arasında aradıkları o tatlı elmanın" (Araf, XXVII: 115) var olduğunu belirtir ve bu elmanın yarattığı "arzu karşı koyamaz kendinden güçlü arzuya" (Araf, XX: 1) diyerek de acı ve haz arasında yaşanan dilemmaya yani teklikte (ruh/doğa) çokluğa (acı ve haz/zevk) ve

çoklukta tekliğe atıfta bulunur. Dante'ye göre "Duyularımızdan birine acı ya da zevk egemen olursa, öyle kaptırır ki ruhumuz kendini bu duyguya, artık öteki duyuları tanımaz bile, ve bu olgu, birden çok ruhumuz olduğuna inananların görüşünü çürütür. Ruhu büyük bir güçle kendine çeken, bir şey görülürse duyulursa, zaman bir çırpıda akıp gider, çünkü zamanı algılayan yeti başka, ruhu içeren yeti başkadır, biri bağımsız, öteki bağımlıdır. Kendi üstümde de sınadım bunu; çünkü bütün o ruhlar hep birlikte aynı sözü bağırıyorlardı: İşte aradığınız şey bu" (Araf, IV: 1-16).

İnsanlara kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden arınma yollarını gösterdikten sonra kendisinin insanlara arınma yollarını gösteren kişi olmak kibrinin kazandırdığı cesaretle de Dante, tüm insanlığın kurtuluşunu Tanrının gökyüzü egemenliğini yeryüzünde gerçekleştirecek olan yeryüzü egemenliğinin evrensel tek egemen devleti olması gerektiği sonucuna ulaşır. Bu Tanrı gibi olan evrensel Tanrı kompleksi egemen devlet Dante'ye göre Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasıdır. "Monarşi Üzerine" adlı eserinde Dante, "evrensel krallık" görüşünü işler. O'na göre toplum yaşamının tek amacı barıştır. Barış, insan toplulukları ayrı devletler içinde yaşadıkça gerçekleştirilemez. Dolayısıyla, yeryüzünde barışı ancak evrensel bir krallık kurabilir. Konu evrensel krallığı hangi halkın kuracağı noktasına gelince, Dante "en soylu halk hangisiyse o" der. Bu halk da elbette Romalılardır. Çünkü tarihte öteki halkların evrensel krallığı kurma yolundaki çabaları boşa çıkmıştır. Böyle bir yeteneğe sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Tek Roma kurabilmiştir bu evrensel krallığı. Bunu başaracak yeteneğe sahip olduğunu tek Roma göstermiştir. Bir kez daha gösterecektir. Dante bu düşüncelerini, İtalya'nın prensliklere bölünmüş güçsüz döneminde İtalya halkına moral bir güç vermek amacıyla ortaya atmıştı. Söz konusu düşüncesini destekleyen "evrensel krallık" kavramı ise, Roma İmparatorluğu'nun 'Pax romana' (Roma barışı) düşüncesinin yeniden canlandırılmasından başka bir şey değildi. Dante, Romanın evrensel krallığını, egemenliği altına aldığı bölgelerde küçük devletler, halklar arası savaşları önlemek amacıyla savunuyordu. Ama ondan sonra gelen evrensel krallık savucuları tüm dünyayı tek bir evrensel Tanrı kompleksi sembolü dinin, medeniyetin, krallığın, devletin veya ideolojinin yönetmesi gerektiğini iddia ettiler.

Dante'nin "Monarşi Üzerine" adlı eseri, imparatorluk yanlılarının uzun süredir tartıştıkları bir temayı yansıtması ve Kilise'nin dünyasal iktidar hakkındaki düşüncelerinin acı bir eleştirisini sergilemesi bakımından önemlidir. Eser, Ortaçağ Avrupası'nın en çok tartışılan temalarından biri olan Krallık otoritesi, Papaya bağlı kalmalı mı, yoksa bağımsız mı olmalı? sorununu

en ateşli tartışıldığı dönemde ele alınır. "Monarşi Üzerine", siyasal teması bakımından bir düşünce tartışması olmaktan çok, bir kişinin kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ütopyasıdır. Yazılmasına sebep olan olayları aşar, insanlığı ve yaşayışını anlatan, idealist görüşler birliği niteliği alır. Dante'nin buradaki ülküsü ve mutlak yönetim tasarısı, Papa ile İmparator arasındaki ilişkileri açıklarken, İmparatorluk otoritesini yücelttiğinden dolayı evrensel bir monarşi savunusu (evrensel Tanrı kompleksi) olarak ortaya çıkar. Bu ise, o dönem İtalyasının parçalanmışlığı konusunda duyulan tedirginliğin ve siyasal bütünleşme özleminin bir yansımasıdır: İki evrensel Tanrı kompleksi iddiası (Kilise ve Devlet) arasındaki tercih sorunudur.

Eserde, evrensel Tanrı kompleksini sembolize eden evrensel siyasal rejim birliğinin yani "Evrensel Krallık"ın, insanlık için zorunlu olduğunu savunan Dante; metafizik delilleri kullanarak, birliğin yetkinliğini, uygulamaya ilişkin yararlarını ve barışa olan katkılarını kanıtlamaya çalışır. Bu tür bir Krallığın örneği olarak da, eski Roma'da Augustus Caesar'ın zamanını gösterir. Dante, eserin ikinci bölümünde, kendi kişisel Tanrı kompleksi ihtirası olan ulus ile evrensel Tanrı kompleksi ideali devlet arasında özdeşlik kurarak Romalıların Tanrı tarafmdan dünyayı yönetmek için seçildiklerini, bir takım tarihi ve hukuki delillere dayanarak kanıtlamaya çalışır. O'na göre, bütün ulusların mirasçısı olan Roma, dünyanın da egemeni olmalıdır. Çünkü Romalılar, dünyanın en seçkin ulusudur ve tarihleri kahramanlıklarla doludur. Tanrı, Romalılara her zaman yardım eder, onlar da Tanrı'nın bu iyiliğini kötüye kullanmazlar; çünkü erekleri dünyayı fethetmek değil, dünyada adaleti yaymaktır. Eserin bu bölümü, evrensel Tanrı kompleksi ideali Roma tarihinin coşkulu bir anlatısı gibidir. Eserin üçüncü bölümünde ise Dante, hem kişisel, hem kolektif, hem de evrensel Tanrı kompleksi iddiası içinde olan Krallık ve Kilise kurumları arasmdaki ilişkileri konu edinir ve dünyasal düzen içinde, Kilise karşısmda Krallığın bağımsızlığını savunur. Krallığın Papaya bağlı olmasını savunan Kilise yöneticilerine karşı çıkar ve Kralın yetkisini doğrudan doğruya Tanrıdan aldığı görüşünü ileri sürer. O'na göre kral da en az kilise kadar kutsaldır. Kral, bağımsız olmakla birlikte, Papaya (bir oğlun babasına gösterdiği) sevgi ve saygıyı göstermelidir; çünkü her ikisi de yetkilerini doğrudan doğruya Tanrı'dan alırlar. Dante, "İlahi Komedya"da olduğu gibi, burada da, gerçeklerden uzak, benzetme özelliğine sahip, soyut delilleri kullanır. Dante, evrensel barış için evrensel egemen bir devlet özlemini açıkça dile getirir. Dante, Tanrıyı yeniden Roma kimliğinde yeryüzüne inmeye mecbur kılarak yetiştiği ve eleştirdiği çağın kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ihtiraslarını aşamakta zorlandığını gösterir: Nihayetin de o da herkes gibi çağının çocuğudur.

Çağının çocuğu Dante'nin din, hayat ve siyaset felsefesindeki argümanlarının, gerek hizip çatışmaları sonucu Floransa'dan sürülmesi olaymdan, gerekse hayatı boyunca İtalya'da sürüp giden Papalık ve İmparatorluk taraftarı partilerin kolektif Tanrı kompleksi ihtiraslarından kaynaklı çatışmalarından etkilendiği açıktır. Dante'nin barışı ve refahı sağlamak için tek, mutlak ve en üstün evrensel bir Tanrı kompleksi yönetimini savunması, o dönem ülkesinin içinde bulunduğu mücadele sebebiyledir. Nitekim Dante, İtalya'yı "büyük fırtınaya tutulmuş kaptansız gemi" olarak tarif eder. Bu yüzden o, dünyanın, Evrensel Kralın sınırsız otoritesi altında tek bir birlik oluşturması dışında herhangi bir barış imkanını olası görmez. Evrensel Krallık kuramı, doğrudan doğruya evrensel barışın idealleştirilmesine dayanır. Papalara karşı düşmanlığı ise, onların sürekli iç ve dış savaşlara yol açan politika ve Tanrı kompleksi ihtiraslarından kaynaklanır. Her şeye rağmen, Dante'nin sistemi, sonuçta, akılla imanı uzlaştıran ve bütün kuvvetleri birlikte düzenleyen bir dünya felsefesi olur. Dante, dinin, devlette önde gelen bir yere sahip olmasını ister. Bu istek, dinin doğru ve/veya üstün oluşundan değil toplumu birbirine bağlama özelliğine sahip oluşundan kaynaklanır. Kiliseye görünüşte bağlı kalan Dante, gerçek bir dindarlıktan uzak, özgür düşünceli bir kişidir. Dante, eski tip insanın da sonuncusu olur. O, eski dünya ile modern dünyayı birleştirmek üzere çağların kasırgası üzerine atılmış bir köprü gibidir.

"Monarşi Üzerine", bir İmparatorluğun dünya egemenliğini tek başına ele geçirme hedeflerinin yani evrensel Tanrı kompleksi ihtiraslarının sergilendiği ilk eserdir. İmparatorluk otoritesinin güçlendirilmesine gerekçe gösterilen, bir dünya devleti teorisi, bu hedeflerin ilk kez yazıya dökülmesidir. Dante'nin hareket noktası, Papaların dünyevi otorite sağlamak ereğiyle bir savaşıma girişmiş olmalarıdır. Dante, işte bunun sonucu olarak, dinsel olmayan bir iktidarın evrensel biçimde örgütlenebilmesinin kanıtlarını oluşturmaya çalışır. O, dini kutsallıkla yüceltilmiş evrensel Tanrı kompleksi iddiasına soyunmuş kilisenin karşısına seküler kutsallıkla meşrulaştırılmış evrensel Tanrı kompleksi Roma İmparatorluğunu koyar. "Eğer Kilise evrensel otoriteye aday olabiliyorsa dünyevi erki temsil eden devlet de evrensel olmalıdır". Kiliseyi yönetenlerin bağnaz ve kendi sınırlarını aşan tavırlarına karşı, akıl ve mantığın sesini o zaman için geçerli yöntemlerle yükselterek Hıristiyanlığın temelinde zaten var olan dinin dünyevi iktidara bağlılığı anlayışını doktriner bir temele oturtmaya çalışır. Dante, Kilisenin dünyevi/seküler erki gasp etmek istediğini düşünür. Ruhsal/dini ve dünyevi erklerin Papanın elinde birleştirilmesini, insanlığı perişan eden fenalıkların başlıca kaynağı olarak görür. O'na göre dinden kaynaklı bir

kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin dünyaya evrensel anlamda üstünlük kurmasının doğuracağı zulüm, dünyevi otorite kaynaklı bir kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin dine evrensel anlamda üstünlük /tahakküm/ egemenlik kurmasının doğuracağı zulümden daha tehlikeli ve gaddardır. Bu nedenle Dante, Kilise'nin manevi otoritesini koşulsuz kabul eder; fakat Evrensel Kralın Kilise'ye veya herhangi başka bir kişi veya kuruma bağlı olmayacağını savunur. Hem Kilise, hem de Evrensel Krallık doğrudan doğruya Tanrı'ya bağlıdırlar. Bu ikisi, ancak Tanrı'da birleşebilirler. Dante, Evrensel Krallık görüşünü bile, hukuktan çok kutsal ve dini argümanlarla ortaya koymaya çalışır. Bunun nedeni, kendisinin o dönemin dini düşünsel yapısından fazla uzaklaşamamış olması ve hala kutsala karşı kutsalın gölgesinde bir evrensel dünya inşa edilebileceğine olan inancıdır.

Dante'nin, Roma'nın dünya üzerindeki hakimiyetini kurma düşüncesini temellendirmek için öne sürdüğü argümanlar, dönemin şartlarına da uygun biçimde metafizik kaynaklıdır. Dünyevi evrensel egemenlik erkini yine de kutsal değerlere dayandıran Dante, Romalıların otoritesinin doğrudan Tanrı'dan geldiğini, Papanın aracı olmadığını düşünür. Dolayısıyla Kilise, İmparatorluğun yükselmesine engel olmayacaktır. Dante için "hiç bir zaman bu iki kurumun iktidar ve yetki alanları birbirine eşit ve denk tutulamaz. İki kılıç, bir birlik ve uyum içinde sallanamaz. Çoğu kez bu iki kurum birbiriyle savaşır". Dante, Evrensel Krallığı savunurken, devletin din-dışı karakterini vurgular. Evrensel ölçekte barış içinde insanların birliği de buna bağlıdır. Devletin asıl görevinin, dünya ölçeğinde özgürlük, adalet ve barış sağlamak olduğunu vurgular ve bunları ileri sürerken de insan türünün birliğine olan inancını dile getirir. Böylece, düşüncelerine evrensel bir boyut katar. Dante, birleşmiş bir dünya düşüncesine aşırı derecede bağlanır. Ama daha sonra ortaya çıkacak olan en güçlü kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olan ulusçuluk akımları ve bunların ulusal egemenlik talepleri onun ütopyasını yok eder. Dante'nin Evrensel Krallık iddiası, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olan ulusçuluğun ilk belirtilerinin ortaya çıktığı dönem içinde kayda değer bulunmasa da; devletin barış, özgürlük ve refahı sağlama fonksiyonunu öne çıkarması ve bu bağlamda dünyadaki çatışmaları önleyecek evrensel birliği ileri sürmesi ile siyasal düşünce tarihinde önemli bir figür sergiler. Dante, evrensel barışa büyük bir özlem duyar. Bütün siyaset ve hatta yaşam felsefesini bu özlem belirler.

Dante, kendi kişisel Tanrı kompleksi ulusçuluk ihtirasının kazandırdığı kesin inançlılık ve mutlak imanlılık anlayışından yola çıkarak kutsadığı Roma İmparatorlarının bilinen dünya üzerinde egemenliklerini, bütün

halkların refahı veya gerçek bir barışın sağlanması için yaymadıklarını ve aslında bu dünya çapındaki otoritenin gerçek hedefinin kendi kişisel Tanrı kompleksi iktidarına bir meşruluk zemini kazandırmak olduğunu da göremez. Dante'den önce de sonra da imparatorlarının evrensel Tanrı kompleksi ihtirasına dayanarak bir dünya devleti kurma tutkularının güdüsü de, bu kişisel Tanrı kompleksi kaynaklı iktidar ihtiraslarından farklı bir şey olamaz. Dante dönemindeki İmparatorların yönetimleri, Roma İmparatorluğu'nda olanın aksine, ne kutsaldır, ne de evrenseldir. Bağımsızlık istekleri, hem Papaya, hem de İmparatora karşı olmak üzere, hemen bütün devletlerde su yüzüne çıkar. Dante'nin eserleri, mutlakiyetçi ve aşırılaşmış iktidarlara ve ayrıca aklî olmayan yönetim ilkelerine karşı doğrudan saldırıların hazırlanabilmesi için çok önemli kaynak olur. Bu gibi güçlerin halkın gözünde değer kaybetmesi, halkın kul komplekslerinden arınmaları yönünde de önemli katkılarda bulunur. Dante'nin evrensel Tanrı kompleksini kutsamak için bir araç olarak kullandığı "Evrensel Krallık" düşüncesi değil ama onu savunurken ortaya koyduğu amaçları olan "evrensel barış" ve "insanlığın mutluluğu" gibi ilkeler tüm insanlığı tüm Tanrı komplekslerinden arındırmak isteyenleri "işte insanın ve insanlığın aradığı şey bu!" noktasında birleştirmiştir.

İşte insanın ve insanlığın "aradığı bu şey" için İbni Haldun "asabiyet" demektedir. Dante'nin tüm ruhların hep birlikte "işte aradığınız şey bu" dediği arzu İbni Haldun'a göre, insana yeryüzünde yaşama gücü kazandıran tek gerçek şey Tanrı gibi olma ihtirasının kaynağı olan Tanrı kompleksi yani mutlak bilgiye ve mutlak iktidara sahip olmak gücü ve güç için verilen sonsuz ve doyumsuz mücadele ruhudur. Tanrı kompleksinin insanların kendi kendilerini yok eden bir komedi hem ilahi komedi hem de ilahlık komedisi olduğunu düşünen Dante'nin aksine bir trajedi olduğunu savunan İbni Haldun yazdığı eseri Mukaddime ile bu trajedinin tarihi, psikolojik, toplumsal, ekonomik, coğrafi, etnik, dini ve siyasi kökenlerini analiz eder. Bir başyapıt kabul edilen eseri ile İbni Haldun, sonuçlardan yola çıkarak çok detaylı bir sebepler arayışına girer. Bizim Tanrı kompleksi olarak ifade ettiğimiz ona göre ise insanlar arası iktidar mücadelesinin en büyük sebebi kişisel, toplumsal ve evrensel boyutların her birine sinmiş ve birbirini besleyerek büyütmüş olan, insanlara sürekli bir yaşam savaşı veren, onları 'en', 'tek' ve 'mutlak' üstün olma tutkusuyla motive eden, insanı kanına, ailesine, soyuna, kabilesine, milletine ve devletine sadakatle ve tutkuyla bağlayan ve uğruna yaşatıp, uğruna ölüme yönlendiren "asabiyet" (kolektif Tanrı kompleksi kaynağı) güdüsü ve o güdünün doğurduğu kişisel ve evrensel Tanrı komplekslerinin kendilerine benzeyen diğer asabiyetlerle mücadele ruhudur.

8. İbni Haldun: Tanrıdan İnsana, İnsandan Evrenselin Bedenine Üflenen Ruh; Asabiyetin Doğası ve Doğanın Asabiyeti; "Mukaddime": "Asabiyet desteği ile Egemen olmuş kişi, Tanrı kulları arasında Tanrının yerine geçmeye hazırlanmış kişi demektir. Her egemen sürekli daha üstün bir egemenlik edinmek ister. Ta ki TEK egemen oluncaya kadar. Asabiyetin doğası bunu gerektirir".

İnsanların doğası, insan ilişkileri, kabile, toplum, ekonomi, iktidar mücadelesi ve devlet ilişkileri ve süreçlerini insanların doğasından tüm evrene yayılan "asabiyyet" olgusu ile açıklayan İbni Haldun (1332-1406) yazdığı eseri "Mukaddime"[8] (1375) ile insanların ruhundaki Tanrı kompleksi doğalarına, kaynaklarına ve sonuçlarına dair de yoğun ve etkin analizler yapar. İbni Haldun, insanların doğasmda sürekli bir mücadele ve yaşam savaşı olduğunu belirtir. Bu yaşam savaşının kaynağı ve motive unsuru insanı kanma, ailesine, soyuna, kabilesine, milletine ve devletine sadakatle ve tutkuyla bağlayan asabiyyet güdüsüdür. Bu güdü insanın doğasmda hem iyiliğe hem de kötülüğe kaynaklık eden ve coğrafya, kültür, zenginlik, iktidar, kölelik gibi dış çevresel şartlarca tetiklenen bir belirleyici unsurdur. Bu yüzden insanlarm doğası ne salt iyilik ne de salt kötülüktür. Fakat çevresel şartların neredeyse tamamı insanların doğasını kötülük üzerine inşa eder ve kötülük yönünü besleyip büyütür. Ona göre insanın doğasındaki kötülük yönü zulüm ile iyilik yönü ise adalet ile hareket eder ve bunlarla beslenir. Bu nedenle İbni Haldun, insanların doğasında kötülüğe eğilimin çok güçlü olduğu ama insanı kötülükten de alıkoyacak bir iyilik ve adalet kaynağının var olduğunu savunur.

İbni Haldun'a göre "Tanrı, insanların doğal yapılarına iyiliği ve kötülüğü birlikte koymuştur. Fakat kötülük, insana daha çok girebilecek özelliktedir. Eğer alışkanlıklarının otlağında kendi başma bırakılırsa insan doğal yapısmdaki kötülüğün hakimiyetine girer. İnsanlarm doğal yapılarında bulunan kötülüklerden biri, zulüm yani başkalarının hakkına tecavüz etmektir" (Mukaddime: 306). İbni Haldun'a göre "insanoğlu kendine özgü birtakım özelliklerle öteki canlılardan ayrılmıştır. Canlılar içinde yalnızca kendinde bulunan ve varlığıyla öteki yaratıklara ve kendi türüne karşı da üstünlük sağladığını düşünme yeteneğinin sadece kendinde olduğuna inanır ve bu nedenle de bu üstünlüğünün birer ürünü durumundaki bilimler, sanatlar ve kültürler üretirler". Onların kendi aralarındaki ve toplulukları arasındaki bu üstünlük mücadelesi sürekli değişime neden olan bir insan-

[8] İbni Haldun, Mukaddime, Çev: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara, 1977.

lık tarihi yaratır. Bu yüzden İbni Haldun'a göre her şey değişir. Çünkü zaman ve zamanın içinde aktığı vetire yani çağlar değişir: "Zaman değişir ve günler geçip giderken, toplumların, kuşakların durumlarının da sürekli olarak değiştiğini gözden kaçırmamak gerekir. Evrenin ve toplumların durumları, ilişkileri, gidişleri tek bir süreç üzerinde sürmez ve değişmeyen bir çizgide kalmaz. Günler, zamanlar geçer, oluşan değişmeler ve durumdan duruma geçişler bütünüdür her şey. Bu değişmeler ve geçişler, insanlarda, sürelerde, kent ve kasabalarda olduğu gibi, tüm evrende, ülkelerde, kıtalarda, zamanlarda ve devletlerde de olur" (Mukaddime: 109).

İbni Haldun'a göre insan zamanının/çağının ürünü/çocuğu olduğu için toplumun yaratığıdır ve doğasındaki tüm değer ve ihtiraslar da onun ürünüdür. Bu bağlamda insanları ve tarihi belirleyen en asli gerçekler kolektif Tanrı kompleksi unsurlarıdır. Bu yüzden o, toplumsal yaşamı ve kolektif birliktelik kurumlarını zorunlu sayar. Çünkü insan kendi varlığını sürdürmek için gerekli olan besinini tek başına elde etmeye gücü yetmez. Bu yüzden toplumsal yaşam vazgeçilmezdir. İnsan, toplumla var olabileceği gibi ekonomiden uygarlığa, kentleşmeden sanata her şey toplumsal olanla mümkündür. İbni Haldun, toplum içindeki insandan yola çıkarak insan ilişkilerini, aile, boy, kabile ilişkilerini, kısaca toplumsal yapıları, bu arada değerleri, kuralları, gelenek ve görenekleri, alışkanlıkları yani kültürel yapıyı, yönetim biçimlerini, egemenlik evrelerini, politik gelişmeleri ve böylece siyasal yapıları analiz eder. İbni Haldun'a göre insan ve toplumsal ilişkilerin kaynağı insanın doğasındaki "asabiyyet" unsurudur. Bizim kolektif Tanrı kompleksi olarak incelediğimiz tüm ilişki biçimleri asabiyyet kavramı içinde de mündemiçtir. Asabiyyet iki insan ilişkisinden iki medeniyet ilişkisine kadar belirleyici asli doğadır. Asabiyyet topluluk üyelerini birbirine bağlayan bağlara, kabilelerdeki kan bağına, yakınlık ve akrabalık ilişkilerine, dayanışmayı sağlayan tüm etkenlere, toplulukların gücüne ve bu güçlerle elde edilen tüm sonuçlara da kaynaklık eder. Asabiyyet, kolektif bir hale dönüşünce insanların benliğine ait tüm değerleri kendi içinde eritir. İnsanların hem kişisel hem de evrensel Tanrı kompleksinin kaynağı olan bu kolektif Tanrı kompleksi onlara uğruna yaşayacağı ve öleceği amaçlar göstererek de onları kendi içinde eritir. Bu yüzden insanların asabiyyet değer ve ilişkilerinden başka bir yaşam mücadelesi kaynağı yoktur.

İbni Haldun'a göre başlangıçta insanın doğasına hakim olan kişisel Tanrı kompleksi asabiyyet unsuru, kolektif Tanrı kompleksi aşamasına evrilerek aileleri kan bağı ile, kabile ve aşiretleri geleneksel yasaların bağı ile birbirine bağlayarak toplumsal düzeni sağlar. Onlar ihtiyaçlarının ve geleneklerinin

dışında yasa bilmezler. Yalnızca gereksinme duydukları ya da geleneklerinin ittiği doğrultuda davranarak öteki topluluklara tahakküm etme ve onlara üstünlük kurma mücadelesine girerler. Bu aslmda asabiyyetin evrensel Tanrı kompleksi amacı olan başka milletleri ve devletleri fethetme hedefine dönüşmesidir. Böylece başka topluluklara hakim olma, onları yenme-ezme sonucunda insanlar kolektif Tanrı kompleksi aşamasından evrensel Tanrı kompleksi aşaması olan devlete geçerler. Bu aşamada insanlar yine kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi içinde sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin ve hiyerarşilerin tahakküm yasalarına göre yaşarlar. Bu aşamada kul kompleksi ile Tanrı kompleksi iç içe geçtiğinden çoğu zaman galipler mağlupların geleneklerine ve kültürlerine uyarlar. Tahakkümün en üst seviyesi aslında tekebbürün de en üst aşaması olduğu için iktidar ve ihtişam içinde zengin, kibirli, gösterişe ve eğlenceye düşkün yeni ve ikinci bir doğa yaratırlar. Bu yeni/ikinci doğa aslında ilk doğa olan kişisel Tanrı kompleksine geri dönüş olduğu için devletlerin en üstün olduğu zaman aynı zamanda zevale erme dönemidir. Güç, iktidar, tahakküm ve tekebbür insanlarda asla zevale ermeme yani "ölümsüzlük ihtirası" doğasını güçlendirdiği ve mutlak iktidarı ve mutlak hakikati temsil etme kibri kazandırdığı için kendilerini var eden asabiyyet aynı zamanda da kendilerini yok eden bir güce dönüşür. Bir insanın doğasındaki tahakküm ve tekebbüre dayanan kişisel Tanrı kompleksi böylece evrenselin ruhu olur. Kişisel olarak bir insanın doğasında hayat bulan kan bağı ve geleneklere bağlılık ihtirası kabileci taassuba, bedevi kesin inançlılığa oradan da devletin evrensel hakimiyet iddiasına yönelir. Kişisel Tanrı kompleksi ile inşa edilen bu kolektif Tanrı kompleksi asabiyyeti ve taassubu içinde toplumlar göçebelikten ülkelere saldırma tavrı, aldıkları ülkelerde ekonomik egemenlik tavrı, gittikçe zenginleşme tavrı, barışçılık ve gevşeme tavrı, safahat ve eğlenceye dalarak çökme tavrı içinde zamanın ürünü olurlar: Hakim olmaya çalıştıkları zamanın mahkumu olurlar. Değiştirmek istedikleri her şey tarafından değiştirilirler. İnsanın doğası değiştirmek istediği şeylerin esiri olarak kendini dönüştürür. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri değişse de insanın doğasındaki kişisel Tanrı kompleksi unsurları yani asabiyyet tutkuları hep baki kalır. Bu yüzden bir hakim toplum gider onun yerine başka bir asabiyete sahip yeni bir toplum veya devlet gelir. İnsan doğasındaki asabiyyet dışında her şey değişir.

İnsanın doğasındaki kişisel Tanrı kompleksinin tekebbür hırsından kaynaklı tahakküm ihtirası zamanı, tarihi ve umranı/medeniyetleri dönüştüren ve devindiren asli kaynak olarak varlığını ve hükümranlığını farklı kolektif ve evrensel bedenlerde sürdürür. Bu yüzden toplumlar da devletler de kişisel Tanrı komplekslerinin yarattığı çeşitli koşullar nedeniyle biçimden

biçime girer. Bu biçimlerin hepsinin asli amacı mülkiyetin iktidarı ve iktidarın mülkiyeti iken din, medeniyet, kültür, kabile gelenekleri, kutsal, üstün ve mutlak gerçek iddiaları gibi tali araçlarla meşrulaştırılır. İnsanın kişisel Tanrı kompleksindeki bu asli amaç için meşrulaştıramayacağı veya meşruiyetine araç olarak kullanamayacağı hiçbir kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi iddiası yoktur. Bu nedenle toplum ve devlet ilkel ve göçebe döneminde başka, yerleşik ve kentsel yaşam döneminde başka, üstünlük ve tahakküm dönemlerinde başka bir doğaya sahiptir. Tıpkı insanlar gibi: Zayıfken mazlum, güçlüyken zalim olurlar. Bu yüzden İbni Haldun'a göre bir devlet ve egemenlik kurulurken de, devlet ve egemenliği ayakta tutma, güçlü kılma çabaları gösterilirken de, temel amaç işte bu mülkiyet tahakkümünü yani ekonomik üstünlük kaynaklarını ele geçirmektir. Bu nedenle kişisel Tanrı kompleksinin kolektif ve evrensel bedende ne tür şekil alacağını onların mülke ve mülkiyet ilişkisine bakış açıları belirler. Mülkiyetin iktidarı ve iktidarın mülkiyetine yönelik hayat felsefesi onların doğalarını ve yaşam sürelerini belirler. Mülkiyetin ihtiyaç veya iktidar olduğu, zenginlik, israf, ihtişam ve gösteriş içinde bunun sunumu insan doğasında olduğu gibi milletlerin ve devletlerin doğasında da bozulmalara ve yok oluşlara neden olur. "İktidar bozar, mutlak iktidar mutlaka bozar"; mülkiyet bozar, mülkiyetin iktidarı çürütür, iktidarın mülkiyeti ise yok eder.

Kişisel Tanrı kompleksinden kaynaklanan tahakküm ve tekebbür asabiyyeti kolektif olarak kabilelerin, evrensel olarak da devletlerin ruhuna sinmiştir. Bu nedenle İbni Haldun ister devlet aşamasında isterse evrensel medeniyet inşa etme aşamasında olsun her şeye motivasyon ve meşruiyet gücü kazandıran asli değer olarak sadece asabiyyeti görür. Bu nedenle de İbni Haldun her türlü insani ilişki ve mücadelenin kaynağında da kan bağı, yakınlık, akrabalık bağı, aile, boy, kabile, topluluk gücü, topluluk, inanç birliği, ruh birliği, dayanışma, karşılıklı yükümlülükler ve sorumluluklar yüklenme gibi anlamlara gelen kolektif Tanrı kompleksi kaynağı asabiyyet doğasını görür. Bu doğa aynı zamanda bizim kişisel Tanrı kompleksi dediğimiz insan doğasını da şekillendiren, besleyen ve yöneten kaynaktır. İbni Haldun'a göre asabiyyet doğası ile çatışma ve kaosu, savaş ve yok oluşu ortadan kaldıracak tek şey kadim kutsal ortak medeniyet yasaları olan "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerine dayalı bir kişisel, kolektif ve evrensel değer dünyası ve kardeşlik hukuku tesis edecek "iyilik" düzeni inşasıdır.

İbni Haldun'a göre, bir devlet ve egemenliğin yaşaması için iyilik ve adalet üzerine kurulmuş "erdemli olmak kaçınılmazdır". O, özellikle devletin başındakilerin ve devlet politikasıyla uğraşan yetkililerin "kesinlik-

le erdemli olmaları gerektiğini" savunur. O'na göre tüm erdemlerin başı adalet ilkesidir. Halka zulmetmekten titizce sakınılmasını, halka altından kalkamayacağı yükler, vergiler yüklenmemesini, her toplumun kendi medeniyetine göre yaşamasına müsaade edilmesini savunan İbni Haldun, tersine davranarak yani Tanrı kompleksi kibri ve üstünlük ihtirası ile baskıcı bir zalim tahakküme meyledilirse toplumların ve devletlerin uzun ömürlü olamayacağını söyler. Ona göre kul kompleksi içinde toplumlar yaratılması Tanrı kompleksi içindeki ekabirlerin ömrünü kısaltır. Çünkü halklar kendilerine değer vermeyenlere asla değer vermezler. Devletin halkın adil ve erdemli yönetilmesinin yolu her işte onun yararını esas almaktan geçer. Eğer bunun yerine tekebbür ve tahakküm içine girip zulüm ve ihanet ile halkın zararına olan şeyler geçerli kılınırsa, kuruluş amacına ters bir durum ortaya çıkacağını, bunun da egemenlerin varlıklarını sürdürmelerine engel olacağını söyler. Bu yüzden İbni Haldun, devlet ve hükümet biçiminden çok, bu kadim kutsal erdemlere/faziletlere/hilalu'lhayra hepsinin başında da adalet, merhamet ve sadakate yoğun atıf yapar. Ona göre çöküşün ve yok oluşun asli nedeni bu değerlerden vazgeçip Tanrı kompleksine neden olan asabiyyetin kötülük yönünün kaynakları olan tekebbür ve tahakküm doğasına yönelerek zulüm üzerine bir düzen inşa etmektir.

İbni Haldun, ümran adını verdiği insanın toplumsal yaşamının en önemli özelliğinin maddi ihtiyaçlarını giderme ve doğasındaki mutluluk ve üstünlük arzusunu tatmin etme olarak açıklar. Ona göre, "insanların toplum içinde birleşmeleri kaçınılmaz bir olaydır ve ümran'ın anlamı da budur. Toplum yaşamının bütün öteki unsurları sanat, siyaset, eğitim, kültür, hatta dini ilişkiler bile insanın bu doğasının gerçekleşmesinin ürünüdür. İnsanın toplumsal varlığı onun ruhsal yapısı ve içgüdüsel arzularına değil, besin ve yaşama araçları için doğal gereksinmelerine bağlıdır. İnsan yaşamı ve varlığı, besin almadan olanaksızdır, ama bir insanın gücü gereksinme duyduğu besini sağlamak için çok yetersizdir. Kendisi gibi başka birçoklarının gücünü birleştirmek, hem kendisi, hem de o başkaları için besin sağlamada zorunludur. Hayatının devamı ancak kendi varlığının devamına bağlıdır ki bu durum insana ait tüm ilişkilerin asli kaynağı ve amacıdır. Bu zorunluluk insanlar arasında işbölümü, işbirliği ve dayanışmayı besleyen asabiyyete neden olurken başka insanlara karşı da yağmacı, fetihçi ve tahakkümcü asabiyyeti doğurarak milletler ve devletlerarası savaşlara neden olmaktadır. Çeşitli kabilelerin yaşam tarzlarındaki farklılık, sadece bu kabilelerin yaşam araçlarını elde ettikleri farklı yollara dayanır. İnsanlar kabileler olarak özellikle bu araçları elde edebilecek şekilde karşılıklı yardım amacıyla birleşirler. Hepsinin ortak amacı daha ileriye gitmeden, yalnızca yaşamları-

nı sürdürmek için zorunlu olanı ve yaşam için gerekli olanları yapma ölçüsünde yaşam araçlarını elde etmek ve başkalarına karşı korumaktır. Kimisinin zanaatla, kimisinin de ticaretle uğraşmasının nedeni de budur. Fakat eğer topluluklar daha fazlasını elde etmek amacıyla ve zenginlik, bolluk ve rahatlık içinde yaşamak ihtirasıyla hareket ederlerse bu asabiyyetleri onları çürümeye ve yok olmaya sürükler" (Mukaddime: 139).

Kişisel olarak dayanışmaya yönelen insanların kolektif birlikler kurar kurmaz savaşınaya yönelmelerinin nedeni doğalarındaki üstünlük ve tahakküm arzusudur. Tanrı kompleksi doğa burada insanların kişisel benliğinden ziyade topluluklarm asabiyyet ruhunda var oluşunu gerçekleştirmektedir. İbni Haldun'a göre insanın istediği birinci şey yaşam gereksinmeleridir. Ancak yaşam gereksinmelerine sahip olduğu zaman rahatlığa ve bolluğa erişebilir. Böylece de sürekli daha fazlasına ulaşma hırsına yönelir. Kırsal ve kabilesel birlik asabiyyetlerini bolluk ve zenginliğin olduğu kentlere ve medeniyetlere hakim olarak gerçekleştirmek isterler. Çünkü kendi kendini kendi sınırlılığı ile besleyerek sınırsız bir ihtirasa dönüştürebilen tek şey insanın doğasındaki hırstır, asabiyyet hırsı.

İnsan doğasındaki işte bu asabiyyet hırsı nedeniyle, önce insan, sonra kabile, sonra toplum, sonra devlet hepsi her zaman bulunduğu düşük evreden yüksek evreye geçiş, büyük miktardaki güç ve üstünlük amacına yöneliş halindedir. Bunun nedeni de ihtiyaçların aynı zamanda iktidarın da kaynağı olmasıdır. İnsanlar doğalarındaki Tanrı kompleksi nedeniyle önce ihtiyaçlarını gidermenin sonra da ihtiyaçlarını iktidara dönüştürmenin yollarını ararlar. İbni Haldun'un belirttiği gibi "eğer herhangi bir kent ya da bölge sakinleri bütün emeklerini sırf gereksinmelerini ve zorunlu yaşam araçlarını karşılamada kullanmış olsalar, bunu karşılamak için pek az bir emek miktarı yeterli olacaktır. Geri kalan emek, zorunlu gereksinmelerinin kazanılmasına harcanan emeğe göre bir artı nitelikte olacaktır ve konfor ve ihtişam istemelerine ve öteki kentlerin gereksinme duydukları şeylere ve itibari değişim değerleriyle elde edecekleri şeylere kullanılacaktır. Herkes kendi elini gereksinme duyduğu şeyi elde etmek için uzatır. Ve bir başkası onu yapacağı insan gücüne göre bunu yapmaktan alıkoyar. Bu nedenden ötürü, insanın varlığı, bir insanı bir ötekine karşı koruyan bir yönetici olmadan olanaksızdır" (Mukaddime: 314).

İnsanların doğalarındaki Tanrı kompleksi nedeniyle birbirlerinin hayatları ve mülkiyetleri üzerinde güç ve iktidar savaşına girmelerinin kaçınılmaz olduğunu, tıpkı Habil ve Kabil gibi, ortak yaşamak ve üretmek konusunda kardeşçe davrananların doğalarındaki Tanrı kompleksi nedeniyle

paylaşıma gelince düşman kesileceğini bilen İbni Haldun'a göre, insanların doğalarındaki bu tahakküm kompleksi eğer başka bir güç tarafından sınırlanmazsa çürümeye ve yok oluşa neden olacaktır. İbni Haldun, insan doğasındaki tahakküm doğasım (Tanrı kompleksini) da bu sınırsız güç ve ihtişam tutkusu ile açıklar. O, "insan yaratılışındaki kötü nitelikler arasında bir şiddet ve karşılıklı düşmanlık eğilimini de içermek zorundadır. Ve kardeşinin mülküne gözünü diken bir kimse, mülkün sahibi onu, bunu yapmaktan alıkoyamadığı sürece, aynı zamanda da mülkü kapmak için ellerini uzatmış olmaktadır" (Mukaddime: 233) diyerek insan doğasındaki Tanrı kompleksinin kaynaklarını ve sonuçlarını göstermektedir. Tanrı kompleksi doğası iktidar, üstünlük ve tahakküm için ve özellikle bunların kaynağı olan mülkiyete sahip olmak için insanı insanın düşmanı yapmış, şiddet, zulüm, gasp ve yağma ile birbirlerinin sadece mülklerine değil hayatlarına ve kaderlerine de sahip olma ihtiraslarına ve savaşlarına da yöneltmiştir. Bu durum mülke sahip olanların Tanrı kompleksi içinde tekebbür ve tahakküm ile diğer insanları kul komplekslerine mahkum etmelerine neden olmuştur.

İbni Haldun, bu kişisel tahakküm arzusunun (kişisel Tanrı kompleksinin) "mutlak iktidar ve tükenmez mülk" sahibi olmak ihtirasının kabilelerin üstünlük asabiyyetine ve devletlerin de egemenlik asabiyyetine evrilmiş hali olduğunun altını çizer. Fakat eğer devletler kutsal yasaların adalet ilkesi yerine zulüm ilkesini uygularlarsa başka bir milletin yağması ile yok olup giderler. Sadece insan doğasında değil devletlerin doğasmda da öteki ilan ettiklerini zulüm ve baskı ile ele geçirip yönetmek ihtirası olduğunu savunan İbni Haldun, devletin ancak adaletle ayakta kalabileceğini salık verir. Bu yüzden adil bir devlet de öncelikli olarak "hükmü altında bulunan kişileri ve mülkü suistimal etmemeli", "hükmü altındaki kişileri ve mülklerini diğer insanların saldırılarından korumalı", "mülk ve iktidarda güç temerküzü önlenmeli, ticarette ve üretimde devlet tekelciliği kaldırılmalı ve ticarete ve üretime tam bir serbestlik tanınmalı", "büyük beylerin ellerinde olağanüstü bir siyasal güç sağlanmasına yol açacak olan geniş toprak yoğunlaşması yasaklanmalı, yerel egemenlerin ayrıcalıkları kaldırılmalı ve ülkenin parçalara bölünmesi önlenmeli", "insanın insana kul olmasını doğuran kölelik düzeni kaldırılmalı", "insanların birbirine olduğu gibi kabilelerinin ve devletlerin de birbirine karşı sadakat ve barış içinde davranması sağlanmalıdır" görüşlerini savunur. Ancak böyle yapılırsa insanları yok oluşa sürükleyen Tanrı kompleksinin kişisel, kolektif ve evrensel tekebbür ve tahakküm asabiyyetinin yarattığı insanlar, kabileler ve devletlerarası iktidar ve mülkiyet savaşları önlenebilir. "Habil ve Kabil örneğinden yola çıkarak bu acı gerçeği görmelidir. Çünkü geçmiş geleceğe benzer. Su-

yun suya benzemesinden daha çok". İnsan doğası da birbirine benzer. Son Adem'in ilk Adem'e benzemesi gibi.

İbni Haldun'a göre evrensel Tanrı kompleksi sembolü devlet inşa edilince hemen kendisini yaratan kolektif Tanrı kompleksi kaynağı asabiyyeti, o da kişisel Tanrı kompleksi kaynağı topluma sadakat ve bağlılık değerlerini bozar. Çünkü bir devlete hakim olan egemen kültür tüm toplumun hakim kültürü olur. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini temsil eden egemen güç aynı zamanda her bir insanın efendisi olarak onlara kendi dinine ve kültürüne uymayı/boyun eğmeyi zorunlu kılar. Doğal olarak Tanrı kompleksleri kul kompleksleri yaratır. Ona göre "başkalıklar, değişimler basamak basamak artarak sürer sonuna dek. En son başkalık büsbütün keskinleşir yepyeni bir oluşum belirir. Uluslar, toplumlar, mülk ve egemenlikte birbirini izledikçe, toplumsal dalgalanmalarda ve çeşitli durumlardaki değişimlerin ardı-arası kesilmez. Her toplumun yaşamındaki dalgalanmalar, gelenek ve görenekler, o toplumda egemen olanın yaşam biçimine, tutum ve davranışına bağlı olarak değişir ve gelişir. 'Halk, hükümdarın dinindedir' derler... Bu yüzden insanlık tarihi dünyanın 'umran'ı ve 'umran'ın doğal yapısında belirmiş durumlar demek olan insanların toplumsal yaşamlarının doğurdu ilkellik, uygarlık, soya ve çeşitli nedenlere bağlı topluluklar, insanların birbirleri üzerindeki çeşitli baskıları, yengiler ve yenilgiler ve bunlardan doğan mülk, devlet, egemenlik, egemenlik basamakları, memurlukları, insanların çalışma ve uğraşlarında yöneldikleri kazanç, geçim, bilimler, sanatlar-zanaatlar gibi durumlar konusundaki mücadelelerden ve bu mücadelelerin yarattığı değişimlerden ibarettir" (Mukaddime: 121).

İbni Haldun'a göre insanların doğasındaki en önemli ihtiraslardan biri de bizim Tanrı kompleksi doğası incelememizde de sık sık karşılaştığımız "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" arzusudur. Bu arzu ve ihtiras nedeniyle insanlar mutlak gerçeği sadece kendilerinin temsil ettiğini düşünmenin verdiği kesin inançlılık, taassup ve asabiyyet içinde "görüş ve inanış eğilimlerinde yan/taraf tutarak gerçeği yok ederler. Çünkü insan bir bilgiyi, haberi algılarken, eğer normal durumdaysa, bilginin hakkını verip, onu inceler. Yalan mı, doğru mu olduğu konusunda aydınlanıncaya dek üzerinde kafa yorar. Ama eğilimi, bir görüşe, bir inanca olan bağlılığı onu kendine bağlamışsa yani eğilimi bağnazlık ölçüsüne varmışsa, algıladığı bilgi ve haberler içinde eğilimine ilk anda hangisi uygun düşüyorsa onu kabul eder insan. Bu eğilim ve yan tutma, insanın gerçeği görmeye yarayan gözünde bir perde olur. Eleştirmeyi, inceleme çabasını engeller. Ve yalanı benimsemeye, alıp aktarmaya sürükler. Gerçeği yok edip yalanın egemen olmasının

bir başka nedeni de insanların, yetki, makam ve rütbe sahiplerine, abartmalı övgülerle, durumları olduğundan iyi göstermelerle ve bu tür çabaları, övgüleri her yerde yayarak yaranma eğilimleridir. Bu yüzden de bilgi ve haberler gerçekle ilgisi olmayan biçimiyle yayılır ve yaygınlaşır. Gerçeklerden daha çok güce karşı dalkavukluğa eğilimlidir insanlar. Çünkü güç onların ün ve servet gibi dünyanın tatlarına ve geçim yollarına yönelik tutkularını doyurur. Güç ve sağladığı ün ve servet yollarını bırakıp erdemlere pek yönelmez insanların çoğu. Erdemlilerle erdemli olma yarışına girmezler" (Mukaddime: 123-124). Güce tapınmanın yani kul kompleksinin olduğu yerde onur, erdem ve ahlak da olmaz. Çünkü iktidar/güç hiyerarşisi insanlarm önce akıllarını elinden aldıktan hemen sonra da ahlaklarını yok eder.

İbni Haldun'a göre insanlar, doğalarındaki tekebbür ihtirasları (Tanrı kompleksi) nedeniyle gerçeği olduğu gibi kabul etmek yerine kendi mensubu olduğu kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin penceresinden bakarak gerçeği kendi çıkarlarına göre değiştirir ve yorumlarlar. Çıkarı ne ise gerçek de odur. İnsanlar Tanrı ve kul kompleksi hiyerarşisi içinde gerçeklerin de hiyerarşisini kurarlar. Bu yüzden gerçek her zaman egemenlerin işine gelen olmaktadır. İbni Haldun'un da belirttiği gibi insanların doğasında onları kişisel, kolektif ve evrenesel tekebbür kaynaklı tahakküme (Tanrı komplekslerine) sevk eden birçok ihtiras vardır: mutlak hakikati temsil etme iddiası; kesin inançlılık içinde kendi asabiyetinin yalanlarını evrensel hakikatinin doğrularına tercih etmek taassubu; gerçekten yola çıkıp kendi asabiyyetlerini yorumlamak yerine kendi asabiyetlerinden yola çıkarak gerçeği yorumlamaları; bir görüşe, bir inanca olan bağlılığın insanı gerçekten ve adaletten alıkoyması; gerçek lehine ise kabul edip savunması, gerçek aleyhine ise reddedip eleştirmesi; işine gelen yalanı benimsemeye, alıp aktarmaya sürükleyen bir asabiyyet içinde olması; kul kompleksi içinde Tanrı komplekslerine yaranma ve onlardan çıkar elde etme amacıyla gerçeği yok sayma veya yok etme eğilimleri gibi. Çünkü insanların doğası "gerçeğe değil güce tapma" yani "güce dalkavukluk yapmaya", kul kompleksleri içinde Tanrı komplekslerine boyun eğemeye eğilimlidir. Bunun nedeni de doğalarındaki Tanrı kompleksi kaynaklarından olan "ün ve servet gibi dünyanın tatlarına ve geçim yollarına tutkun olmaları, bu yolları bırakıp erdemlere pek yönelmez oluşları ve erdemli olma yarışı yerine zulüm ve ihanet mücadelesine girme" eğilimleridir.

İbni Haldun, insanın diğer canlılardan üstün olmasını onun güçlülüğünde değil zayıflığında görür. İnsanlar tüm canlılardan daha güçsüz olduğu için birlikte yaşamak zorunda kaldıkları için üstün olmuşlardır.

Zorunlu olarak ortaya çıkan bu birlikteliğin üstünlüğü diğer birlikteliklere üstünlük mücadelesine yani asabiyyete dönüşerek sürekli mücadele ortamı doğmuştur: "Tanrı, insanı yarattı, oluşturdu ve öylesine bir biçimde geliştirdi ki, yaşamı ve kalıcılığı, yalnızca besinle sağlıklı olabilir. Sonra onu besinini aramaya yöneltti. Doğal yapısındaki eğilim ve özelliğiyle ve kendisine, besinini elde etme güç ve yeteneğini vererek. Tanrı, canlıların doğal yapılarını oluşturup bitirir ve güçlerini dağıtırken, başka türden birçok hayvana, insandan daha çok pay vermiştir güçten. İnsanlar canlılar içinde en güçsüzü kalmıştır. Hayvanların savunma organlarına karşılık olarak da, insana, düşünce ve el verdi. El, zanaatlar ve uzmanlıklar için düşüncenin buyruğundadır. Zanaatlar, insanoğluna araçlar elde ettirir. Ki, bu araçlar, öteki hayvanların kendilerini savunmalarına yarayan organların görevlerini görürler. Ancak, insanın besinini elde etmeye tek başına gücü yetmez. Demirci gerekli olur, marangoz gerekli olur, çömlekçi gerekli olur. Öyleyse insanın kendi türünden kişilerin güçlerini birleştirmeleri gerekir. Yardımlaşmayla, o insanların gerek duyduklarından kat kat daha çok besin sağlanabilir. İnsan kendini korumak için de kendi türünden olanların yardımına başvurmak zorundadır. Genellikle tek başına kendini savunma gücünde değildir. Savunmaya yarayacak araçları yapıp kullanmaya da tek başına gücü yetmez. Demek ki, bütün bu konularda insanın kendi türünden kişilerle yardımlaşması zorunludur. Öyleyse, toplumsal yaşam, insan türü için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Toplumsal yaşam olmasaydı, varlıkları olmayacaktı insanların. Ve Tanrının, insanlar aracılığıyla yeryüzünün yaşanır duruma getirilmesi yolundaki isteği, insanları kendi yerine geçirmesine ilişkin iradesi gerçekleşmemiş olacaktı" (Mukaddime: 137-140).

İbni Haldun, insanların acziyetlerinin zorunluluğu ile kurulan bu topluluk aşamasından asabiyetin de doğduğu toplum aşamasına yani bir egemenlik düzenine geçisin kaynağında da aynı doğal içgüdü, ihtiyaç ve ihtirasların olduğunu belirtir: "Sonra, bu toplumsal yaşam, insanoğluna gerekli olunca ve dünyanın ancak insanlar aracılığıyla yaşanır duruma geldiği bir gerçek olarak belirince, insanları birbirine karşı koruyacak bir düzenleyici gereklidir. Çünkü insanların hayvanlık eğilimlerinde doğuştan düşmanlık ve zulüm eğilimleri vardır. Yabancı hayvanların saldırılarına karşı kullanmak üzere kendilerinde var olan silahları, kendi türlerinden gelecek saldırıları önlemeye yetmez. Çünkü aynı silahlardan hepsinde vardır. Öyleyse bir başka şey gereklidir ki onun yardımıyla birbirlerinin saldırılarına karşı korunabilsinler. Bu durumda o düzenleyici, insanların kendilerinden biri olmalıdır. Hepsine baskın gelen, hepsi üzerinde egemenliği ve saldıranlara karşı eziciliği olan bir düzenleyici. Öyle ki artık kimse, başkasına saldırma-

yı, başkasının hakkına geçmeyi başaramasın. İşte 'egemen' olmanın anlamı da budur" (Mukaddime: 140-142). İnsanın doğasındaki zorunlu ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu kolektif ve evrensel bir Tanrı kompleksi olarak üstün bir egemenin yaratılması ile sonlanır. İnsanın doğası sürekli bir üst ve üstün aşamaya geçmek üzere kurgulandığı için her aşama yarattığı her yeni Tanrı kompleksine karşılık yeni bir kul kompleksi üretir. Her bir egemen yeni bir efendi olarak yeni kullar ve köleler yaratır.

İbni Haldun, insanların doğasında salt iyilik veya salt kötülüğünün olduğuna inanmaz. O, insanların doğasında kötülüğe eğilimin çok güçlü olduğu ama insanı kötülükten de alıkoyacak bir iyilik kaynağının var olduğunu savunur. İbni Haldun'a göre "Tanrı, insanların doğal yapılarına iyiliği ve kötülüğü birlikte koymuştur. Fakat kötülük, insana daha çok girebilecek/yönlendirebilecek bir özelliktedir. Eğer alışkanlıklarının otlağında kendi başına bırakılırsa insan doğal yapısındaki kötülüğün hakimiyetine girer. İnsanların doğal yapılarında bulunan kötülüklerden biri, zulüm yani başkalarının hakkına tecavüz etmedir. Kimin gözü bir insan kardeşinin geçimliğine uzanmışsa, onun eli de uzanmıştır o geçimliği çekip almak için. Meğerki ona dur diyecek bir yasak koyucu doğal yapı ola. Şairin dediği gibi: 'Zulüm ve haksızlık, insanların doğalarındandır. Eğer dürüst bir insan bulursan, demek ki o, kimseye zulmetmemiştir" (Mukaddime: 306).

İnsanların doğalarındaki iyilik ve kötülük yönlerinden hangisinin belirleyici olduğunu (kişisel Tanrı kompleksi kaynağı) adalet ve zulüm ilişkisi üzerinden analiz eden İbni Haldun, kolektif Tanrı kompleksi kaynağı olarak da asabiyyetin yarattığı iyilik ve kötülük, adalet ve zulüm doğalarını yaratan ilişkilere, sebeplerine ve hepsinden önemlisi insanın davranışlarını belirleyen asabiyyet konusuna yönelir: "Gelelim kabile asabiyyetine: Bu insanları birbirlerine kötülük etmekten alıkoyacak güç, bunların yaşlıları ve gelenekleridir. Tanrı kullarının gönlünde hısım ve akrabalarına ilişkin sevecenlik ve koruma coşkusu yaratmıştır. Bu, insanların doğal yapılarında vardır. Kenetlenmeleri ve birbirlerine yardım etmeleri bununla sağlanır. Ve bununla düşmanlarının kendilerinden çekinmeleri büyük ölçüye varır. Çünkü her kabile kendilerini yutmak isteyen başka topluluklara lokma olmakla yüz yüze bir hayat sürer. Çünkü bu konuların hepsinde yeterince amaca ulaşılabilmesi, kavgayla, karşılıklı öldürmelerle olabiliyor. Neden ki, insanlarda, doğuştan karşı koyma, başkaldırma eğilimi vardır. Kavgaya girişildiği zamansa, yakınlık, akrabalık bağı çok gereklidir... Yakınlık, akrabalık insanoğlunda doğaldır. Bu bağın doğallıklarından biri de, herhangi bir haksızlığa ya da bir tehlikeye uğradıkları zaman hısım/akrabaları ko-

ruma coşkusunu göstermektir. İnsanoğlunda bulunan doğal bir savunma eğilimidir bu. Birbirlerine yardım edenler arasındaki soy bağı, eğer birlik ve kaynaşmayı sağlayacak ölçüde çok yakın bir soy birliği niteliğindeyse, o insanların birbirlerine olan bağlılıkları açık seçik görülür. Soyun yararı, yakınlar arasındaki bağı güçlendirmeye yarayan kaynaştırıcılığında toplanır. Kaynaştırması sonucunda dayanışma oluşur ve koruma, savunma coşkusu doğar bundan. Bunun ötesinde, soya gerek duyulmaz. Çünkü soy denen şey, gerçeği olmayan, kuruntuya dayalı bir şeydir. Yararı, sadece, söz konusu dayanışmayı, kaynaşmayı sağlamasıdır. Soy, bilinmesinde yarar ve bilinmemesinde zarar olmayan bir şeydir. Yani soy açık olmaktan çıkıp üstünlük aracı olmazsa tekebbürün/kuruntunun öz benliğe sağlayacağı yararı da yok olur" (Mukaddime: 307-308). Aym zamanda kolektif Tanrı kompleksini besleyip büyütmesinden kaynaklanan zararları da yok olur. Asabiyyet toplulukları koruma güdüsünü beslediği için iyi bir değer iken sırf kolektif birlik adına da gerçeğin, doğrunun, hakkın yok edilmesine, kesin inançlılık içinde taraf tutulmasına, 'bir topluluğa olan sevginin adaleti yok etmesine neden olacağı' için de kötülük değerleri ile mündemiç bir kolektif Tanrı kompleksi kaynağıdır.

Kişisel Tanrı kompleksinin doğurduğu ihtiyaç için iktidar sürecinde ortaya çıkan kolektif Tanrı kompleksi kabile asabiyyetinin unsurlarını açıkladıktan sonra evrensel Tanrı komplesi devlet ve onun yöneticisi olan başkanın Tanrı kompleksi kaynaklarını ve özelliklerini de analiz eden İbni Haldun'a göre "egemenlik ve başkanlık, yakın akrabalardan belirli bir koşula uygun kişilere verilir. Başkanlık bir 'üstün gelme işi' yani tahakküm gücü olduğu için, başkan olacak kişilerde aranacak koşul, bunların toplulukları içinde 'en güçlü' olmalarıdır. Öteki yakınlarından daha güçlü olmalıdırlar ki, 'üstünlük' sağlayabilsinler ve topluluklarına başarıyla başkanlık edebilsinler. Bunlar topluluklarının en güçlülerinden olunca da, başkanlığın, topluluk içinde herkese üstün gelen bu kişilerde kalması gerekir. Çünkü toplumsal yaşam ve aile düzeni, bir organizmadaki yaşam doğası/mizaç gibidir. İnsanlar ya korunma ihtiyacı ya zenginlik arzusu ya da ün kazanmak için bu yönetimlere boyun eğerler. Kabilelerin onur, yiğitlik ve üstünlük iddiaları yani asabiyyet iddiaları da bu nedenle tamamen güce dayanır. Güç kimde ise herkes soyunu ona dayandırmaya çalışır. Çünkü topluluklar arasındaki üstünlük mücadelesinin kaynağı işte bu soyun üstünlüğüne dayanmaktadır. Hatta başkanlık, emirlik, halifelik gibi yöneticilik mücadelelerinin kökeninde de böyle bir üstün soy ve asabiyyet kaynağı iddiası yer alır. İnsanların kendi soylarını Muhammed'e ve halifelere dayandırma çabasının nedeni de budur" (Mukaddime: 314-315). Bu neden bir tarafıyla üstün soy ve kabile

asabiyetine dayanan kolektif Tanrı kompleksini beslerken diğer tarafıyla da yani en üstün, en temiz ve en güçlü olanların yönetmesi gerektiği inancı ile de evrensel Tanrı kompleksini besleyen bir kaynağa dönüşür.

İnsanların doğasındaki ihtiyaçları giderme zorunluluğu yerini ihtiyaçları iktidar olarak kullanma tahakkümüne yani mülkiyet iktidarına dönüşünce iktidar da mülkiyete dönüşür. Bunun sonucunda da İbni Haldun'un belirttiği gibi insanlar da tıpkı hayvanlar gibi evcilleşip doğalarındaki geleneksel değerleri iktidar değerleriyle dönüştürerek bozulmaya ve yok olmaya başlarlar. İbni Haldun'a göre mülkiyet ihtiyaç ise insanlar doğalarını gerçekleştirirken iktidara dönüşüp de başka insanlar üzerinde tekebbür ve tahakküm aracı olmaya başlayınca hem insanlarm doğasını hem de toplumların mizacını bozucu bir unsur olmaktadır. İbni Haldun'a göre "kabileci kırsal yaşam insanları öteki insanlardan daha güçlü ve yürekli olduğu için ister istemez, öteki toplumları yenebilme ve baskın gelebilme/tağallub ve başka toplumların ellerindekini çekip alabilme özelliğini daha çok taşırlar. Fakat bu topluluklar ellerine güç ve zenginlik geçip yüksek ve verimli yerlere kondukları, nimetlere, geniş geçim olanaklarına kavuştukları ve bol, mutlu yaşam biçimleriyle tanıştıkları zaman, yüreklilikleri ve inançları eksilir. Zamanın değişmesi ile birlikte onlar da değişir. Yabanıl hayvanlarla evcilleştirilmiş olanlarını karşılaştırarak bu konu üzerinde düşünebilirsiniz. İnsanların yabanılları da öyle olur, biraz uygarlaşınca ve yerleşiklere özgü alışkanlıklar edinince de tamamen değişirler. Çünkü onları bir arada tutan ortak bağlar (kolektif Tanrı kompleksi unsurları) ve asabiyyet kaynakları çözülür ve gevşer. İsrail oğullarının değişim ve bozulmalarını anlatan yasalar da bu konuyu anlatır. Bu yüzden iki eşit topluluk arasmdaki üstünlük hiyerarşisini kan ve soy bağına olan tutkunluk yani asabiyyet gücü belirler. Topluluklardaki üstün ve baskın gelmeler atılım ve yüreklilikle sağlanabildiğine göre, karşılaşan iki topluluktan hangisi ilkellik ve göçebelikte daha bozulmamış bir durumda, daha yabanılsa, öbürüne oranla, baskın ve üstün gelme başarısına daha yakındır. Dünyalıklarından ne kadar fazla şey elde edilmişse iktidar ve tahakkümden de o kadar az nasiplenilmiştir. Bunun onlarca örneği tarihte mevcuttur" (Mukaddime: 327-328). İnsanların doğalarındaki iyi asabiyyet unsurları başka milletlere üstünlük yarışına ve dünyevi çıkarlar üzerinde savaşmaya dönüştüğünde asabiyyetin kötülük tarafı da ortaya çıkar. Özellikle güç, iktidar, ihtişam, zenginlik, mevki-makam, bilgi gücü ve egemenlik insanların doğasındaki kötü yanların ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Bizim kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi dediğimiz tekebbür içinde tahakküm ihtirasının kaynaklarını asabiyyet kavramı bağlamında inceledikten sonra evrensel Tanrı kompleksi olan devleti yaratan Tanrı kompleksi kaynaklarını da İbni Haldun yine kendi kavramsal dizgesi bağlamanda analiz etmeye yönelir: "Korumanın, savunmanın, hak arama girişiminin ve toplulukça üzerinde birleşilen her tür çabanın, yakınlık bağıyla oluşmuş toplulukla yürütüleceğini daha önce anlattık. Ayrıca anlattık ki, insanlar, insanlıklarının doğal gereği olarak, her toplulukta, kiminin kimine saldırısını, haksızlığını önleyebilecek bir düzenleyici ve yargılayıcı güce gerek duyarlar. Bu gücün, o yakınlar birliğinin yardımıyla, yönetilenlere egemen olması gerekir. Yoksa o güç, söz konusu işlevinde yetersiz kalır. İşte bu egemenlik devlettir. Devlet, topluluk başkanlığının üstünde bir şeydir. Çünkü başkanlık, yalnızca ululuktur. Bu ululuğun sahibi de uyulan bir kimsedir. Ama hüküm ve kararlarında uyanlar üzerinde bir baskı ve eziciliği yoktur onun. Devlete gelince: O, başlı başına bir ezicilikle egemen olma, ezicilikle hüküm yürütmedir. Yakınlar birliğine dayanan kimse, başa geçmekte bir basamağa ulaştığı zaman, daha üst basamağa ulaşmak ister. Onun için, ululanır ve uyulur olma basamağına ulaşınca, baskı niteliğinde egemenlik yolunu bulabilir. Bulduğu zaman da bırakmaz artık. Çünkü öyle bir noktaya ulaşmak, hoşa giden şeydir. Bunu da, kendisini uyulur duruma getiren yakınlık bağıyla, yakınlarıyla sağlar. Demek ki devlet egemenliği, yakınlık bağı ve yakınlar birliğiyle (asabiyet) ulaşma amacı güdülen son basamaktır. Sonra, kabilenin o en güçlü yakınlar birliğiyle kabile egemenliği sağlanınca, egemen güç, bir başka kabileye de egemen olmak isteyecektir. Dünyanın çeşitli kabile ve toplumlarının hepsinde durum budur. Her egemenlik sürekli daha üstün bir egemenlik edinmek isteyecektir. Sınırlarını genişletmek için daha uzaklara uzanmaya yönelecektir. Ve gücünü en güçlü devlet gücü durumuna getirinceye dek bu böyle sürüp gidecektir. Bu çaba içindeyken karşısma çıkan her bir devleti egemenliğine katmaya çalışacaktır. Ta ki 'tek' egemen oluncaya kadar. Sonuçta her kabile ve her devlet güç yetirebildiği aşamada kalır" (Mukaddime: 329-330). İnsanlardaki kişisel, kolektif ve evrensel tahakküm arzusu yani "güç yetirme isteği" (Tanrı kompleksi) sınırsız iken güç yetirme gerçeği (tahakküm hiyerarşisi) sınırlıdır. İnsanlar arasındaki evrensel egemenlik yasası da bu sınırsızlık ve sınırlılık arasındaki denge noktasında gerçekleşir.

İbni Haldun kişisel tahakküm/tekebbür kaynağı olarak iktidara sahip olup başka insanlarm kaderine hükmetmeyi "insanların hoşuna giden", "ululanmaya neden olan" ve "sürekli daha üstün bir egemenlik edinmek isteyen" bir insan doğasından bahseder. Kolektif Tanrı kompleksi olarak da

zaten insanların kendi üstün tuttukları kabile ve topluluk asabiyetinin başka toplumlara tahakküm etmesinde görür. Evrensel Tanrı kompleksinin kaynağında ise tüm toplulukların ve devletlerin doğasında bulunan "her egemenlik aşamasının sürekli daha üstün bir egemenlik aşamasına yükselmek ihtirasında" bulur. Ona göre "her egemenlik gücünü en güçlü devlet gücü durumuna getirinceye yani 'tek' egemen oluncaya kadar" sürdürme doğasına sahiptir. Bu doğa bizim tüm Tanrı komplekslerinde ortak olduğunu iddia ettiğimiz 'en', 'mutlak' ve 'tek' olma ihtirasının farklı bir yorumudur.

Daha önceki mülahazalarımızda da ifade ettiğimiz gibi insanların doğasındaki Tanrı kompleksi ihtiraslar kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi temsilcileri olan kabile ve devletler için de geçerlidir. Yani her şey ulaştığı nimetler ve güçler oranında bozulur. İbni Haldun'a göre bu durum iktidarın kendi sahibine/egemene muktedir olması veya yiyecek bir şey kalmayınca iktidarın kendini yiyerek beslenmesi durumudur. O'na göre "kabile veya devlet, yakınlar birliğinin gücüyle yani onları bir arada tutan asabiyyetin gücü oranında egemenliğin birazına ulaşınca o ölçüde nimete de ulaşmış olur. O zaman kabile üyeleri, nimet ve refah sahipleriyle, mutluluk ve bolluk içinde yaşam olanaklarını paylaşırlar. O devlette ne ölçüde etkin durumda bulunuyorlarsa ve devlet onların yardımına ne oranda dayanıyorsa, o ölçüde pay alırlar refah ve mutluluktan. Tüm girişimlerini, o devletin gölgesinde mutluluk, kazanç, bol ve kaygısız yaşam yollarında gösterirler. Olabildiğince rahat yaşamaya bakarlar. Devletin sağladığı olanaklarla, daha iyi yapılarda yaşarlar, daha iyi giysiler giyerler. Parlak yaşama koyulunca, kabile üyelerinin göçebelikteki sertlikleri gider, keskinlikleri yiter. Yakınlık bağları ve yiğitlikleri güçsüzleşir. Yalnızca kendi mutlulukları için çaba harcarlar. Yalnızca kendi gereksinmelerini düşünürler. Giderek bu tutum, onlar için bir karakter biçimini alır. Yakınlık bağları ve yiğitlikleri, kuşaktan kuşağa gittikçe gücünü yitirir ve sonunda büsbütün tükenir. Ne ölçüde mutlu ve parlak yaşam oluşmuşsa, kabilenin yokluğa gidişi o ölçüde hızlanır. Tam egemenlik aşamasına gelme şöyle dursun, kabile erir gider. Çünkü bolluk içinde mutlu yaşam, kabilelikteki yakınlık bağının gücünü kırar. O güç ki, ona dayanılarak egemenliğe ulaşılabilir ancak. Kabilenin, yakınlık bağları kopunca, yeni haklar peşinde koşması şöyle dursun, savunma gücü ve koruyuculuğu da kalmaz. Ve kabile, ister istemez, başka toplumlara lokma olur" (Mukaddime: 331-332). Çünkü tüm Tanrı komplekslerini besleyen ihtiraslarını ve en ve tek güçlü olma hırslarını kaybetmişlerdir. Tanrı kompleksinin kolektif anlamda olumlu motive unsuru olan asabiyyet iradesi yok olunca kolektiviteyi bir arada ve ayakta

tutan ortak ideal de yok olur. Amacı olmayan toplumlar tarihin aracı ve başka toplumların lokması olurlar.

Kişisel ve kolektif Tanrı kompleksini bozan evrensel Tanrı kompleksinin ihtiraslar dünyasını, bunları kurutmanın yollarını ve "insanlar/kullar arasında Tanrı yerine işlevde bulunmakta" olan evrensel Tanrı kompleksi devletin bu komplekslerinden yani kötülük doğasından sıyrılıp iyilik doğasına yönelmesi gerektiği inancı İbni Haldun'un ahlaki kaynaklarında da vardır. Ona göre "insanın meleklere dayanan iyi yanı ile şeytana ve hayvanlara benzeyen kötü yanı olduğu gibi devletler de böyledir. Devlet egemenliği ve devlet politikası (el mülkü vessiyase) da bu iki değer arasındaki çatışmaya dayanır. İyi ve iyinin gerektirdiği tutum, devlet politikasına uygundur. Çünkü egemenlik yapısının üzerine kurulacağı temel, onurlu ululuktur. Sözünü ettiğimiz ululuksa, iyi olmanın gerekleridir. Devlet, nasıl kabile düzeninin son basamağıysa, bu düzenin dallarının ve tamamlayıcılarının da son basamağı iyilik üzerine olmalıdır. Yani iyi olmanın gerekleri yönünden de en üst basamakta olmalıdır devlet. Devlet halk için sorumluluk almaktır, kullar arasında Tanrı yerine işlevde bulunmaktır, Tanrının hükümlerini, Tanrı kulları ve yaratıkları içinde yürütmeyi üstlenmektir. Buysa, yalnızca iyi ve yararlı tutum göstermekle, halk için en elverişli doğrultuda yürümekle amaca ulaştırılabilir. Bunun böyle olduğuna tanrısal kutsal yasalar da tanıklık eder. Öyleyse, gerekli gücü alabilecek bir yakınlar topluluğu olan, bu gücün yanında iyi ve yararlı tutum gösteren ve böylece Tanrının hükümlerini Tanrının yarattıklarına uygulama yetkisine hak kazanmış olan kimse, Tanrı kulları arasında Tanrının yerine geçmeye hazırlanmış demektir. O, halk için sorumluluk yüklenebilir. O kimsede bu sorumluluğa elverişli nitelik vardır. Bu yüzden doğasındaki kötülüğü yok edip iyilik doğasına yönelmelidir" (Mukaddime: 341-342).

İbni Haldun'a göre "devlet ve egemen için iyilik ise; suçları bağışlamak, güç yetiremeyenlerin yükünü kaldırmak, konuklara iyi davranıp konukseverlik göstermek, ağır yüklerin altına girmek, yok olan olanakları sağlamak, zorluklara katlanmak, verilen söze, yapılan sözleşmeye uymak, ırz ve namusun korunmasına gerekli ödeneği ayırıp harcamak, insanlar arasındaki adil hukuka saygı göstermek, yasa bilginlerini yüceltmek, onların yapılması ya da yapılmaması gerektiği konusunda çizdikleri sınırlar içinde kalmak, onlara iyi niyet göstermek, din çevrelerinin inançlarına saygı göstermek, onların dilek ve dualarına önem verir olmak, büyüklere, yaşlılara utanma ve saygı çerçevesinde davranmak, onları gereken yücelikte tutmak, hakka-hukuka ve hakka çağırana boyun eğmek, güçsüzlere ve durumları

zayıf olanlara insaflı ve adaletli olmak, hak ve adalete bağlı kalmak, yoksullara alçakgönüllülük göstermek, yardım isteyenlerin isteklerine, yakınmalarına kulak vermek, dinsel gereklere uymak, ibadetleri yerine getirmek, bunlar ve nedenleri üzerinde önemle durmak, zulümden-haksızlıktan, hile ve ayak oyunlarından, sözü-sözleşmeyi bozmaktan sakınmak ve benzeri erdem alanında yarışır bulunmaktır. O zaman anlarız ki, onlarda politika ahlâkı oluşmuştur. Anlarız ki, onlar, yetkileri altındakileri ya da daha geniş çapta uyrukları yönetmeye lâyıktırlar. Toplumlarda ve devletlerde bunun tersini gördüğümüz zaman da, onlardaki egemenliğin, artık yıkılacağı yolunda Tanrının izni olduğu sonucuna varırız. Bunların tersi olup da devleti yıpratıp eski bir giysi durumuna getiren ve sonunda da büsbütün yıkıp yok eden, varlıklı parlak yaşama dalarlarsa yok olup giderler. Şu şiirin söylediği gibi, 'İpek böceği tırtılları gibidir bunlar, bu tırtıllar; Önce ağlarını örerler, sonra ağlar tersine çevrilirken ölüp giderler" (Mukaddime: 342-343). Böylece de günler gibi güçler de döndürülüp durur insanlar üzerinde/arasında: Günlere Tanrı, güçlere ise kompleksleri refakat ederek.

İbni Haldun da daha önceki filozofların tamamı gibi kulluk zaafiyeti veya kul olma ihtirası olmaksızın insanların efendi/Tanrı olma azametine veya Tanrı olma tekebbürüne meyl etmeyeceğine, etseler bile sürdüremeyeceklerine inanır. Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynakları ve özelliklerini kul komplekslerinin doğası ve nitelikleri belirler. Bu bağlamda İbni Haldun, eseri boyunca insanların gönüllü kulluk ihtiraslarını (kul komplekslerini) yaratan unsurlar üzerinde yoğunlaşır. Bu konuda Musa ve İsrail oğulları ilişkisine yoğun atıflarda bulunur. Ona göre gönüllü kulluk hiyerarşisini yaratan ilk asli özellik "bir kişi veya topluluğun kendi aşağılık durumunu kabullenip kendinden daha güçlü olarak kabul ettiklerine boyun eğmesi, kabilenin bireyleri ve üyeleri arasındaki yakınlık bağlarının keskinliğinin ve gücünün kırılmasıdır. Kendilerini savunamayacak ölçüde aşağılığa düştükleri sürece, başkalarına karşı koyamayacakları, bir direnç gösteremeyecekleri, haklarını arayıp soramayacakları açıktır. İsrail oğullarının tutumlarını göz önünde tutarak bunu düşünebilir, akıl yürütebilirsiniz: Musa, İsrail oğullarını, Şam egemenliğine çağırdığı ve Tanrının, Şam egemenliğini kendilerine yazdığını haber verdiği zaman, onların nasıl güçsüzlük gösterdiklerini düşünün. Güçsüzlük gösterdiler ve dediler ki, 'Ey Musa! Orada zorba bir toplum var. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya girmeyeceğiz. Savaşa, sen ve Tanrın gidin. Gidip savaşın, biz burada oturacağız!'. Onlarm bu tutumu, alışıp benimsedikleri güçsüzlükten, karşı koymaya ve hak aramaya güç yetiremeyişlerinden ileri geliyordu. Onlarda 'başkalarına boyun eğme huyu'/tabiatı/doğası/cibilliyeti oluşmuştu bir kez.

Nedeni buydu. Yüzyıllarca Mısırlılara boyun eğerek küçülmeye alıştıkları için, Musa'nın çağrısına uymuyorlardı. Küçülmeye o denli alışmışlardı ki, birbirleriyle olan yakınlık bağları bile onları harekete geçiremiyordu, yakınlık bağları büyük ölçüde gücünü yitirmişti. Onlar, Şam egemenliğinin kendilerinin olacağı yolunda Musa'nın söylediklerine inanmıyorlardı. Bu konuda eksik görüyorlardı kendilerini. Düşmanlarından hesap sorabileceklerine ilişkin kendilerine güvenleri yoktu. Çünkü onlarda kendilerini küçük görme, bir huy olmuştu" (Mukaddime: 332-333). "Kendine güven eksikliği", "güce tapınma ahlakı" ve "kendilerini küçük görme" kompleksi bir araya gelip bir kolektif doğaya/"cibilliyete" dönüştüğünde ise kul kompleksi ilişkisi tam teşekküllü bir organizmacı hiyerarşik düzene yaratır: Herkesin üstündekilerin kulu, altındakilerin Tanrısı olduğu bir düzen.

İbni Haldun'a göre bu gönüllü kulluk düzeninin (kul kompleksinin) ikinci asli nedeni "insanlardaki her zaman, kendini yenende bir üstünlük bulunduğuna, ona boyun eğilmesi gerektiğine inanmasıdır. Ya, çok saydığı için onun üstün olduğuna inanır ya da, ona boyun eğmenin, onun doğal yengisinden ileri gelmediği ve onda üstün bir yetkinlik bulunduğu yolundaki yanlışa kapıldığı için inanır. Düşünce ve inancını bu yanlışa bağlayınca, artık yenenin tüm yol ve yöntemlerini benimser, ona uymaya çalışır. Bu, sadece bir uymadır. Ya da yenik olan, yenenin gerçekleşen yengisinin, yakınlık bağından ya da sertlikten ve baskın gelme özelliğinden değil de, onun tuttuğu yoldan, inançlarından alışkanlıklarından, yaşama biçim ve çizgisinden ileri geldiğine inandığı için uyar ona. Bu yanlış nedeniyledir ki, yenik olanı her zaman, yenene benzeme çabasında görürsünüz: Giyiminde-kuşamında, binitinde-binişinde, silahında, bunları yapış-kullanış yönteminde ve bunlara verilen biçimlerde, bunlardan başka konularda, başka durumlarda, benzeme çabasını bulursun. Aynı durumu, babalarına benzemeye çalışan çocuklarda da görebilirsin. Her zaman güçsüzler güçlülere benzemeye ve uymaya eğilimlidirler. Bu aslında tahakküm ve istila belirtisidir": Bedenlerin ve ruhların istilası; bedenler üzerinden ruhların veya ruhlar üzerinden bedenlerin istilası.

İbni Haldun'a göre hiyerarşik organizmacı gönüllü kulluk düzeni (kul kompleksi) içindeki halk (kamu) her zaman ve her yerde güce tapındığı için "egemenin dinindedir!'. Bütün bu kullaşmanın, köleleşmenin kökeninde başkasının egemenliğine girip kendi işlerini başkasına bıraktıkları, köleleştirilerek başkasının birer aracı ve ele bakıcısı durumuna geldikleri zaman, insanlarda, bir tembellik ve uyuşukluk baş göstermesidir. Uyuşukluk yüzünden ileriye dönük umutlar ve düşünceler sönerse, umutlara götüren

durumlar yitip giderse ve bunun yanında bir de yakınlık bağı üzerlerindeki yengi ve baskının gücü altında ezilip yok olursa, insanlarm toplumsal yaşam olanakları yolundaki çabaları eksilir, uygarlığa yönelik çalışmaları azalır, kazanç, üretim ve çalışma yolları dağınık, önemsiz duruma gelir. Bunun sonucunda kendilerini savunamaz olur o insanlar. Çalışma güçleri, yaşama sevinçleri kırılmıştır artık. Her güçlünün zoru karşısında boyunlarını büküp yeniliverirler. Her yiyene lokma olurlar. Her efendiye köle olurlar. Köle olduklarmda, eğer bir yer, bir çıkar, bir ün elde edebileceklerini umuyorlarsa, insanlar o zaman da başkalarının yönetimi altında kalmayı benimseyebilirler. Kölelik onlarda tabiat olur. Onun için onlar, kölelikten uzaklaşmak istemezler. İçinde bulundukları devletlerde seçkin durumlara gelerek, üne-şana, makama kavuşacaklarını umarlar" (Mukaddime: 344). Özgürlüklerini bu nimetler için sattıkları için de "kölelik onlarda tabiat olur". Tabiatı kölelik olan toplumlara efendilik yapmak da insanlığın hem en kolay hem de en zor işidir. En kolay işidir çünkü güce taptıkları için sürekli kırbaç ve kılıç gölgesinde yönetilirler; en zor işidir çünkü güce taptıkları için daha güçlü geldiğinde önceki efendilerine hemen ihanet ederler.

İbni Haldun'a göre egemen güç temsilcisi (Tanrı kompleksi içindeki) insanlar kendilerine gönüllü kulluk hiyerarşisi (kul kompleksi) içinde köleler yaratmak için üçüncü bir yol olarak da bilginin köleleştirici gücüne ihtiyaç duyarlar. Bilinmeyene duyulan büyük merak ve bilme arzusu da bu kompleksin asli bir sebebidir. Bilgi insanlara dünyaya uyum sağlamayı, doğaya hükmetmeyi ve diğer insanlar arasındaki ilişkilerde güç toplamayı sağlar. Bu nedenle de insanlar arasmda mutlak bilgiyi temsil ettiğini iddia eden sahte peygamberler, kahinler, falcılar, yıldızcılar, büyücüler, cinciler, mecnunlar, rüyacılar, bilginler ortaya çıkmışlar ve mutlak bilgi yerine kehanetleri, yalanları, gizemleri, rüyaları, gök cisimlerini, hayalleri gerçek diyerek insanlara satmışlar ve kendilerine inanan çok sayıda da kul bulmuşlardır. İnsanları güç ve bilgi birlikteliği ile kullaştıran en büyük iktidar da devlet iktidarı olmuştur. Bu yüzden İbni Haldun devlet yöneticilerinin "Tanrılaşma huyu" ile Tanrı kompleksi içinde insanları kullaştırmak değil de özgürleştirmek ve adaletle yönetmek yönünde çalışması gerektiğini tavsiye eder. Egemen devletin ve yöneticilerin kendi kişisel ve evrensel Tanrı kompleksini hakim kılmak için halkı nasıl kul kompleksine mahkum ettiğini, din, ekonomi, eğitim, baskı, sindirme gibi araçlarla halkı nasıl aşağılık kompleksi içinde mezellete/zillete/ezikliğe düşürdüğünü anlatan İbni Haldun'a göre bunun nedeni insanların doğalarındaki tanrılaşma tabiatı/temayülüdür. Doğal olarak da kullar yaratılmadan Tanrılar var olamayacağı için

egemen yöneticiler "Tanrı gibi" keyfi ve başına buyruk olarak toplumu kul kompleksi içinde tutarlar.

İbni Haldun'a göre "baskının olduğu yerde efendiler ve köleler, üstünler ve ezikler vardır. Bu yüzden yöneticiler kendi başına buyruk yani keyfi zorba olmamalıdırlar. Çünkü yönetilenlere oranla azınlıkta olanlar, başkanlar, buyruk verenler, tüm halkın işlerinde yetkilidirler. Eğer yönetim kaba değilse, adaletliyse, bu yönetimin hiç bir kararı üzüntüyle karşılanmaz. Tepki görmez. Kararları önleme çabası gösterilmez. Yönetim altında bulunanlar, ister yürekli ister korkak olsunlar, kendilerine güven duyarlar. Baskı olmayacağına güvenirler. Öylesine ki, halkta kendine güven, giderek diğer şeyler gibi doğuştanlık/cibilliyet kazanır. Ama eğer yönetim ve yönetimin kararları ezici, baskıcı ve korkutucu olursa, halkın yüreklice direncini kırar, dayanma gücünü giderir. Çünkü o zaman, ezikliğe uğratılmış olan ruhlara bir gevşeklik çöker... Yönetimin kararları, bir de, sert biçimde cezalandırıcı olursa, halka, dayanma gücünü iyice, tümüyle yitirtir, halktaki yürekliliği öldürür. Çünkü bu tür cezalandırma olduğu ve halk kendini savunamaz duruma getirildiği zaman, bir aşağılık/mezellet durumu (kul kompleksi) oluşur halkta. Öylesine bir aşağılık durum oluşur ki, halkın yüreklilik gücünü alıp götürür. Ama yönetimin kararları cezalandırıcılığı yanında öğretici, eğiticiyse ve halkın bu yöntemle eğitimi çocukluktan başlatılmışsa, bu kez de halkta, daha eğitim dönemindeyken başlayan korku ve boyun eğmenin izleri kalır. Halk yine kendi gücüne, yiğitliğine güvenemez. Ve onun için, ta eğitim dönemlerinden başlanarak, sanatlarda, bilimlerde ve dinsel konularda yola getirme/terbiye ve öğretme amacıyla üzüntü ve sıkıntı verici hükümler/kararlar uygulanan kimseleri, yüreklilik yönünden çok eksik buluyoruz. Bunlar, neredeyse karşı konulması pek güç olmayan işlerde bile kendilerini savunamazlar. Hiç bir yönden savunamazlar kendilerini. Bir otorite ve baskı altında, hocalardan ve eğitim, öğretim uzmanlarından bilgi alma yoluna giden öğrencilerin durumu da öyledir. Karşı koyma gücünü ve yürekliliğini öldüren nedenlerdir bu anlattıklarımız" (Mukaddime: 303-305). Öylesine ki, halkta kendine güven gibi güvensizlik de giderek diğer şeyler gibi doğuştanlık/cibilliyet kazanıp asli tabiatları olmaya başlar.

İnsanların doğalarında var olan kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi asabiyyet her türlü iktidar ve üstünlük ilişkisinin motivasyonel asli kaynağıdır. Bu yüzden İbni Haldun'a göre "savaşma ve savunma, karşı koyabilme, ancak yakınlık bağıyla (asabiyet) olur. Çünkü koruma coşkusu gösterme, korumak için atılıp haykırma ve arkadaşı uğruna canını bile vermekten çekinmeme, yakınlık bağında vardır ancak. Egemenlik arzusu

da bu asabiyyete dayanır. Çünkü egemenlik, onurlu ve çekici makamdır. Dünya yaşamının çıkarlarını, bedensel istekleri, tinsel tatları tümüyle çatısında toplar. Bu nedenle, genellikle, savaşlar ve ölümler onu elde etme mücadelelerinde olur. Çok az kimse yenilmeden, onu bir başkasına kaptırmak ister. Bu yüzden çekişmeler olur. Savaşa, değin varabilir çekişme. Bunlarm hiç birinde asabiyyetin gücü yani yakınlık bağı olmadan gerekli iktidar ve egemenlik sağlanamaz. Yakınlık bağı (asabiyyet) ne denli güçlü olursa, devletin iç yapısı da, ona bağlı olarak, o denli güçlü olur. Ve ömrü de o oranda uzun olur... Devlet yönetimine uyum gösterip boyun eğmek, başlangıçta insanlara zor gelir. Bu, çok üstün bir baskıcı güçle sağlanabilir ancak. Ama zamanla devletin ilk dönemi unutulur, insanlar anımsamaz olur. Başkanlık düzeni o aile için sağlamlaşmıştır artık. O aileden olanlara boyun eğip teslim olma eğilimi, bir din niteliğinde inançlarda yerleşmiştir. İnsanlar, onların yanında, onlara karşı olanlarla savaşırlar. O aileden olanlar egemen kalsınlar diye savaşırlar. Bu yolla dinsel inançlarını korumuş olacaklarını düşünerek savaşırlar. Neden ki, onlara boyun eğmek, Tanrının yazıp gerekli kıldığı bir ödev olmuştur insanlar için. Devlet, kuruluşu döneminde, bu bağa yaslanarak korunabiliyor. Sonra ise bu bağı koparttığı için yok olup gidiyor. Bu bağları kopartan şey ise asabiyete artık ihtiyacın kalmadığını düşünden iktidar ve ihtişama, varlıklı ve gösterişli yaşama alışma durumudur. Dahası galip geldikleri toplumların hayat biçimlerine ve dinlerine eğilim gösterme düşkünlüğüdür. Şairin de dediği gibi: 'Başkalarının egemenlik sanlarını ve adlarını kullananlar; o sanlarla kabarırken Arslan biçimine girmeye çalışan kediye benzerler" (Mukaddeme: 360-363). Bu yüzden kul kompleksi yaratılmadan Tanrı kompleksleri var olamaz ve varlığını sürdüremez: Arslan gölgesinde yatıp kendini efendi olarak vehmetmeyen kediler yaratılmadan arslanlar krallıklarını sürdüremezler.

İbni Haldun, insanlardaki mutlak iktidara ulaşma ihtirasının kaynağında yeryüzünde cenneti yaşama hırsı ve ihtişam içinde bir hayat sürmek arzusu olduğunu belirtir. İktidar olmak insanlara "mutlak güç ihtirasını" ve "iyiyle kötüyü bilip Tanrı gibi olma hırsını", ihtişam ise "ölümsüzlük tutkusunu" gerçekleştirme imkanı verir. İhtişam yoksa iktidar olma isteğinin de olmayacağına inanan İbni Haldun'a göre "devlet, doğal olarak, iktidardakileri zengin ve gösterişli yaşam sürmeye sürükler. İktidarda, yaşam olanakları çoğalır, yaşam koşulları değişir. Egemenler, güçlerini gösterip, devlet egemenliğini kendilerinden öncekilerin olanaklarıyla birlikte alınca, yaşam ve mutluluk olanaklarını/ihtişamı çoğaltmaya çalışırlar. Egemenliklerinin iktidarına göre de yaşam biçimlerinin ihtişamı olur. Başa geçenler, zorunlu yaşam gereklerinin ötesine geçerek, zorunlu olmayan, incelik ve

süs gereği olarak uyulan yaşam biçimlerine yönelirler. Öncekilerin yaşayış ve durumlarına uyma yoluna giderler. Zorunlu olmayan yaşam biçimlerine öylesine alışırlar ki, zamanla bu yaşam biçimleri, elde edilmesi zorunlu bir nitelik alır. Gerçekten zorunlu olanlarla birlikte, yenen içilen şeylerin, giyim ve kuşamın, yatılacak yatağın, kullanılacak kap ve kaçağın en incesini, gösterişlisini ararlar artık. Bununla övünç duyarlar. Başka toplumlara karşı da, daha iyi yemekle, daha iyi giymekle, daha hızlı ve güzel yürüyen binitlerle övünürler. Başa geçenler, egemenlikleri elverdiğince, parlak yaşam biçimlerinden paylarını alırlar. Devletin başına geçerken amaçladıkları yaşama erişinceye dek çabalarlar, kendi olanakları ve kendilerinden önceki egemenlerden kalan olanaklar ölçüsünde yaşarlar gönenç içinde... Amaca ulaşılınca da artık çabalar/uğraşlar sona erer. Devlette egemen olma gerçekleşince, egemenlerin daha önce giriştikleri sıkıntılı çabalar eksilir. Egemenler, bu aşamadan sonra, rahata, huzura yönelirler. Yapı-konut, giyim-kuşam gibi alanlarda, egemen olmanın meyvelerini toplamaya yönelirler. Köşkler, saraylar yaparlar. Sular akıtırlar, ağaçlar diktirip bahçeler oluştururlar. Dünyanın durumlarına, yaşam biçimlerine kulak verirler. Rahat yaşamayı, sıkıntılı yaşamaya yeğlerler. Bu yaşam biçimi, kuşaktan kuşağa artarak sürer. Gösterişli yaşam, huyları, karakterleri bozar. Kişilerde doğuracağı kötülük ve aşağılıklar, kötü alışkanlıklar nedeniyle bozar huyları. Söz konusu yaşam biçimi, devletin ayakta kalacağının ve egemenliğin süreceğinin belirtileri sayılabilecek huyları giderir. Devlettekiler, bu huyların tersi olan huyları, kötü huyları edinmeye başlarlar. Egemenlikleri sona erinceye, işleri bitirilinceye dek" (Mukaddime: 384).

İnsanoğlunun doğal yapısının "tanrılaşma huyu" olduğunu sarih bir şekilde savunan İbni Haldun, insan doğasındaki bu huyun (Tanrı kompleksi doğanın) güç, zenginlik ve egemenlikle ortaya çıkacağını belirttikten sonra devletin ve yöneticilerin egemenlikle birlikte nasıl "tanrılaşma huyuna" (Tanrı kompleksi doğasına) evrildiğini anlatır. Ona göre "iktidarı ele geçirdiğinde/başkan olduğu zaman 'tanrılaşma huyu' belirir insanda. Bu huy, zaten, insanoğlunun doğal yapısında vardır". İbni Haldun'a göre devlet egemenliğini kurmak ve sürdürmek için gerekli olan 'en', 'mutlak' ve 'tek' üstün güç zaten insanın Tanrı kompleksi doğasını ortaya çıkararak tanrılaşma huyu/tabiatını topluma dayatır ve toplumda bir Tanrı-kul kompleksi hiyerarşisi yaratır. Ona göre "devlet, asabiyyet/yakınlık bağıyla kurulur. Yakınlar düzeni/hiyerarşik güç ilişkileri ise, birçok yakınlardan oluşur. Bunlardan biri, ötekilerin hepsinden güçlü olur, hepsine baskın gelir ve hepsini egemenliği altına alır. Tümünü kendi gücü çevresinde toplayana dek sürer bu üstünlük mücadelesi. Topladı mı, bütünlük sağlanmış, devlet kurulmuş demektir. Bu

hem insanın hem kabileler topluluğunun hem de devlet egemenliğinin mizacı gereğidir. Mizaç, öğelerin bileşmesinden oluşur. Öğeler, bileşimde eşit olarak bulunduğunda, mizaç, hiç bir zaman gerçekleşmez. Gerçekleşmesi için öğelerden birinin, ötekilerin hepsine baskın gelmesi, ötekilere egemen olması gerekir. Hepsini, kendi içinde toplayıp oluşturana, tümünü içeren bir çatıda hepsi birleşip bütün olana dek. Bu yüzden yalnızca bir kişinin diğer insanların hepsine baş olması, baskın gelmesi gerekir. İnsanların tekebbür ve tahakküm içinde büyüklük ve baskı gücü gösterme huyu, onun doğasındaki hayvanlığının doğallıklarındandır. Başkan olan kimse de, baskı gücünü ortaya koyarak, halkı kendisine boyun eğdirme ve halka 'hükmetme' işini, başkalarının kendisiyle paylaşmaya kalkmalarını önler. Başkan olduğu zaman 'tanrılaşma huyu' belirir insanda. Bu huy, zaten, insanoğlunun doğal yapısında vardır. Kaldı ki, devlet politikası da hükmeden egemenin 'tek' olmasını gerektirir. Çünkü hükmeden çok olursa, kamu düzeni bozulur. Başkan, tek egemen olunca, başkalarının baskı gösterme eğilimleri kırılır. Gemlerine bağlı dizginleri çekilir, o zaman artık, başkaları, hükmetme işine katılmaya ve egemenliği başkanla paylaşmaya kalkışamazlar. Sonuç olarak, başkan, gücü yettiğince tek egemen olarak bulunur devletin başında. O zaman, başkan, egemenlik yönünden 'ulu'/'en' yüce olmakta tek kişi olur. Başkalarının bu ululuğu kendisiyle paylaşmasına izin vermez" (Mukaddime: 381-382). Egemen güç/kişilik kişisel Tanrı kompleksi doğasını, kolektifin hiyerarşik düzenine ve evrenselin organizmacı bedenine hakim hale getirir. Sonuçta da her bir birey kendi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini tatmin etmek için bu evrensel hiyerarşik tekebbür, tahakküm ve iktidar bütünlüğünden pay alma yarışma/savaşına tutuşur: Hem de suyun suya benzeyemeyeceği kadar.

İKİNCİ BÖLÜM

KUTSAL ADAYIŞ

"Tanrınız olanı adayacaksınız!".

İbni Haldun'a göre egemen güç temsilcisi (Tanrı kompleksi içindeki) insanlar kendilerine gönüllü kulluk hiyerarşisi (kul kompleksi) içinde köleler yaratmak için güç, din, ekonomik değer, para, mevki-makam, servet, bilgi kısaca iktidar ve ihtişam nimetlerinin tümünün insanların aklını ve ahlakını yok edici ve köleleştirici gücünü kullanırlar. İnsanları güç ve bilgi birlikteliği ile kullaştıran en büyük iktidar da devlet iktidarı olmuştur. Bu yüzden İbni Haldun devlet yöneticilerinin "Tanrılaşma huyu" ile Tanrı kompleksi içinde insanları kullaştırmak değil de özgürleştirmek ve adaletle yönetmek yönünde çalışması gerektiğini tavsiye eder. Egemen devletin ve yöneticilerin kendi kişisel ve evrensel Tanrı kompleksini hakim kılmak için halkı nasıl kul kompleksine mahkum ettiğini, din, ekonomi, eğitim, baskı, sindirme gibi araçlarla halkı nasıl aşağılık kompleksi içinde mezellete/zillete/ezikliğe düşürdüğünü anlatan İbni Haldun'a göre bunun nedeni insanların doğalarındaki tanrılaşma tabiatı/temayülüdür. Doğal olarak da kullar yaratılmadan Tanrılar var olamayacağı için egemen yöneticiler "Tanrı gibi" keyfi ve başma buyruk olarak toplumu kul kompleksi içinde tutarlar.

İbni Haldun'a göre kişisel Tanrı kompleksini kolektif ve evrensel Tanrı kompleksine dönüştüren 'en' ve 'tek' üstün 'egemen güç' sonuçta da kul kompleksleri nezdinde 'mutlak' olur. Doğasındaki 'tek', mutlak' 've 'en' üstün olmak ihtirasını gerçekleştirip "Tanrı gibi" olmaya yönelir. Aslmda tüm bu yönelimler Erasmus'a göre bir nevi deliliktir. İnsanların nispi dünyanın zaafları ile kuşatılmış mükemmel bir eksik hayat dururken mutlak

evrensel hakikatler ve mükemmel bir bütünsel hayatlar peşinde koşmak ona göre gerçekten de deliliğin ta kendisidir. Zannedilenin aksine gerçek deliler de bunlardır. Bunların yanında diğer "Deliliğe Övgü" ne kadar yapılsa azdır. Tüm insanların ihtiraslarla peşinde koşmaları gereken tek şey de Erasmus'a göre bu ikinci tür deliliktir. İnsanlar da bir yanda mutlak akla, diğer yanda mutlak deliliğe yönelik ortak tutku nedeniyle aslında ikircikli bir dilemma hayatı yaşamaktadırlar: trajedi ve komedi için, içinde ve iç içe.

1. Erasmus: Tanrı Kompleksinin İronik Meydan Okuması; "Deliliğe Övgü": "Herkesin kendini sevmesidir onun iktidarı".

Erasmus, insanın bir yanında tıpkı Adem gibi "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olma" ihtirasının yarattığı "bilge olma arzusunun deliliği", diğer yanında ise tüm Tanrı komplekslerinin hırsını süsleyen sanki mutlak iyi ve kötü varmış gibi "kendini bilge sanmak kibrinin deliliği" vardır. O'na göre "gerçek bilgelik deliliktir" ve "kendini bilge sanmak daha büyük ve daha gerçek deliliktir". Erasmus (1466-1536) işte bu "Deliliğe Övgü"[9]ler (1509) düzmek için ironik bir şekilde (trajedi ve komedi içiçeliği) Tanrı kompleksi sorununu analiz eder. Erasmus, eserinde çocuklukta ve yaşlılıkta, aşkta, evlilikte ve dostlukta, politikada ve savaşta, dinde, yazında ve bilimde, kısaca hayatın tüm alanlarında ve ilişkilerinde deliliğin nasıl her zaman ve her yerde egemen olduğunu gösterir. "İyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olma" ihtirasının doğurduğu Tanrı kompleksinin mükemmellik, mutlaklık ve üstünlük hırsı ile nasıl büyük bir bağnazlık içinde insanlığı yok ettiğini anlatır.

Erasmus, bizim Tanrı kompleksi olarak analiz ettiğimiz insan doğasındaki Tanrı gibi olmak ihtirasım "Delilik" olarak ele alır. O'na göre "kim ne derse desin, tanrısal etkisiyle tanrılar ve insanlar üzerine sevinç saçan, sadece deliliktir" ve lanetlenmeye değil övgüye değerdir. Çünkü "herkesin kendini sevmesidir onun iktidarı". "Bilge adını kullanmamak için, kendilerine safsatacı diyenler tanrılara ve kahramanlara, övgülerle saygı göstermeye çabalarlardı. Şimdi ben bir övgü yapacağım. Bu, Herakles ya da Solon'un değil, benim, övgüm, yani Deliliğin övgüsü olacaktır. Öncelikle biliniz ki, bir insan kendi kendini övdü diye onu hemen züppelik ve küstahlıkla suçlayan bilgeler umurumda değil. Böyle bir insana delidir desinler. İyi ama hiç olmazsa, kendini övmekle bu sıfata tamamen uygun hareket etliklerini itiraf etsinler! Her ne ise; ben şu atasözünün dediğini yapıyorum: 'kimse seni övmezse sen kendini öv!'. Ama doğrusu, insanların nankörlüğüne hayranım. Hepsinin bana son derece hürmeti var; hepsi iyiliklerimin sonuçlarını görmekten hoşlanıyorlar. Ne var ki, buna rağmen, bu kadar asırdan beri bir tanesi çıkıp dalkavukluk yaparak beni pohpohlamamıştır" (Deliliğe Övgü: 1-3).

Erasmus'a göre deliliği tanımlamak onun sınırlarını çizmektir. Halbuki onun kudretinin sınırı yoktur. Onu bölümlemek, ona yapılan çeşitli tapınmaları ayırt etmektir; oysa ona yeryüzünde hep aynı biçimde tapınılır. O, gerçek tanrı olarak insanlara bahşedilen nimetlerin gerçek sahibi ve

[9] Desiderius Erasmus, Deliliğe Övgü, Çev: Hasan İlhan, Alter Yayınları, Ankara, 2008 ve Desiderius Erasmus, Deliliğe Övgü, Çev: Nusret Hızır, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

dağıtıcısı olan deliliktir. Deliliğin yani Tanrı kompleksi doğanın gücü ve iktidarı "herkesin kendini sevmesidir". (Deliliğe Övgü: 4). Tanrı kompleksi insanların bedenine, doğasına ve ruhuna o kadar sinmişti ki "bilge rolü oynamayı ve öyle görünmeyi en çok isteyenler bile onu saklayamaz. Onlar, bütün suratlarına rağmen erguvan giymiş maymunlara yahut aslan postuna bürünmüş eşeklere benzerler; ne yaparlarsa yapsınlar, sonuçta, Midas'ın başını açığa vuran bir küçük kulak aradan görünür. Buna rağmen insanlar çok nankördür. Bilgeler dahi uyrukları içindeki en sadık kulları olmalarına rağmen, onun adını herkesin içinde taşımaktan öyle utanırlar ki, onu başkalarında bir şerefsizlik ve alçaklık belirtisi olarak ayıplarlar" (Deliliğe Övgü: 5). Bu yüzden iyi bilinmelidir ki "deliliğin ilk şartı, bir şey insanda yoksa bile, o varmış gibi görünmektir" (Deliliğe Övgü: 62).

Erasmus'a göre deliliğin babası Tanrı Plutos'tur. "O Plutos ki tüm tanrıların ve insanlarm babasıdır; o Plutos ki evvelce olduğu gibi şimdi de hem kutsal, hem sıradan şeyleri canının istediği gibi altüst etmektedir; o Plutos ki savaşı, barışı, devletleri, danışma meclislerini, mahkemeleri, halk meclislerini, evlilikleri, antlaşmaları, birleşmeleri, kanunları, sanatları, ciddiyeti, şakayı bile kendi isteğine göre yönlendiriyor" (Deliliğe Övgü: 7). Deliliğin ise insanlara güç ve haz ile mutluluk veren tanrıçaları yani cariyeleri vardır. Onların en önemlisi bizim Tanrı kompleksinin kaynağı olarak ifade ettiğimiz kibrin diğer adı olan "özsaygı"dır. Yüzü hoş ve elleri alkışa hazır olan diğeri ise "yüze gülme" yani ikiyüzlülüktür. Diğer tanrıçalar/cariyeleri ise "unutma", "tembellik", "şehvet", "bunaklık", "zevk ve sefa" tanrıçaları ve "Komos" yani eğlence diğeri de "Morpheus" yani rüyalar tanrısı bulunmaktadır. Bu sadık hizmetkârların yardımıyla delilik/Tanrı kompleksi "evrende ne varsa hepsini kendi iktidarına, egemenliğine ve devletine tabi kılar: Dünyayı idare edenleri idare eder" (Deliliğe Övgü: 9). Tanrıların bile tanrısı olan deliliğin uyrukları tüm insanlardır ve tanrıların en büyüğü olarak onlara en fazla iyilik eden tanrı da odur.

Erasmus'a göre "insanlara iyilik etmek tanrı olmak demektir ve en çok iyiliği delilik/tanrı kompleksi yapmaktadır: "Bu söz doğruysa; buğdayı, şarabı icat edenleri ya da hemcinslerine bu türden herhangi bir başka faydayı sağlayanları ölümsüzler sırasına koydular. Bu hareketlerinde haklı hareket ettilerse, ölümlülere bütün faydaları ve bütün nimetleri, hepsini bir arada dağıtan ben delilik, tanrıların en büyüğü sayılmaz mıyım? Yaşamaktan daha tatlı, daha değerli bir şey var mı? Bu nimetin kaynağı ben değil miyim? İnsanları yaratan ve çoğaltan, ne büyük ve gururlu Pallas'ın mızrağı, ne de kuvvetli Jüpiter'in kalkanıdır. Herkesin kendini sevmesidir

benim iktidarım. Kendini seven herkes deliliğe kaptırır kendini. Kısacası, meydana gelen ve yaratılan tüm hazları tatmak isteyen herkes sadece bana başvurmalıdır. Benim tanrısal gücüm olmazsa, insanların ve tanrıların bile kudreti, enerjiden yoksun, cılız ve sonuçsuz kalır. İşte insanlara hazzı yani gerçek hayatı bağışlayan sadece benim. Akıldan yoksun olmazsak hayattan nasıl haz alırız. İnsanların çocukluk, gençlik ve yaşlılıklarında onları kendime kul edip herkesin övgüsünü kuşanmamın sebebidir bu. Cariyelerimin görevi de işte budur zaten. Bu yüzden beni sürekli alkışlıyorsunuz, dostlarım!" (Deliliğe Övgü: 10-12).

Tanrı kompleksinin tüm özelliklerini kendisine atfettiği ve "herkesin kendini sevmesini kendi iktidarının" kaynağı olarak açıkladığı "Delilik Tanrısı" ağzıyla konuşan Erasmus'a göre "yeryüzünde ondan gelmeyen ne sevinç, ne saadet, ne de haz vardır. İnsan türünün sevecen anası olan doğa her tarafa deliliğin tuzunu-biberini ne kadar büyük bir derin görüşlülükle ekmek özenini göstermiş! İnsan doğadan fena bir eğilim almış ise, ona karşı direnmek ya da erdemin maskesiyle saklamaya kalkışmak, onu fazlalaştırmaktır: Erguvana büründüğünde bile maymun, maymundur. Hele hele bir erdemmiş gibi delilik dışı bilgelik değerlerine hayran olmak, daha büyük bir deliliğe sapmak demektir. Unutmayın ki insanların hepsi sevdikleri doğalarından memnundurlar ve onun görevi de bunu gerçekten sağlamaktır" (Deliliğe Övgü: 16-19).

İnsanların kendilerine bu kadar nimet veren delilik tanrısına itaat etmesinin tek yolu da "herkesin kendini sevmesi", "insanın her yaptığından memnun olması ve kendine hayran olması", "herkesin kendi kendini yüceltmesi, kendi başını okşaması, başkalarının alkışına hak iddia etmeden önce adeta kendinden alkışa kavuşması" yani özsaygı yani Tanrı kompleksinin kaynağı olan kibir ve üstünlük duygusudur ki Erasmus bu duyguları büyük bir özsaygı ile deliliğin diliyle meşrulaştırır: "İnsan kendinden nefret ederse, birini sevebilir mi? Kendi kalbi ile barışık olmazsa başkalarıyla iyi geçinebilir mi? Kendi varlığından canı sıkkın ve yorgun ise topluluğa hoşluk getirebilir mi? Ben toplumdan dışlanırsam, insan, başkalarına katlanmak şöyle dursun, kendi kendine bile katlanamayacaktır. Kendisiyle herhangi bir ilişkisi olan her şeyden tiksinecek ve şahsı, kendi gözünde bir kin, iğrenme ve nefret konusu olacaktır. Genellikle anadan daha çok üvey ana olan doğa, bütün insanlara ve özellikle biraz bilgelik sahibi olanlara, ellerinde olana karşı isteksizlik göstermeyi, olmayana, hayran olmayı emreden garip bir eğilim vermiştir. Bu uğursuz eğilim, hayatın bütün faydalarını, bütün güzelliklerini, bütün çekiciliklerini bozar; son olarak hayatı da tamamen mahveder.

Ölmezlerin insanlara verebildikleri en kıymetli armağana; güzelliğe sahip olan, kendi kendinin hoşuna gitmezse neye yarar? İnsanın her yaptığından memnun olmasından, kendine hayran olmasından daha delice bir şey var mı? İnsanların yaptığı güzel ve hoş ne varsa deliliğe borçludur. Evet, Özsaygı olmazsa insanların edimlerinde ne hoşluk, ne güzellik, ne de uygunluk kalır. Herkesin kendi kendini yüceltmesi, kendi başını okşaması, başkalarının alkışına hak iddia etmeden önce adeta kendinden alkışa kavuşması bu kadar gereklidir. İşte bu çıkarı size benim aziz 'Özsaygı tanrıçam' sağlar; herkesin, kendi çehresinden, zekâsından, doğuşundan, mevkisinden, ahlakından, vatanından memnun olmasını sağlayan odur. Onun sayesinde, insanlar daha mutlu olur. O doğa ki, ölümlülere dağıttığı armağanların sonsuz çeşitliliğine karşı, her bireye verdiği nimetler arasında doğru bir dengeyi korur. Ölümlülerden birinden armağanlarından birkaçını sakınmışsa, ona, karşılık olarak biraz daha fazla Özsaygı verir. İnsana doğanın verdiği en kıymetli armağan bu özsaygıdır" (Deliliğe Övgü: 20).

Erasmus'a göre her insanın doğasmda bulunan kendini sevmesi ve kendine aşık olmasmı ifade eden "özsaygı, insanlara mutlu bir hayat yaşatan tek şeydir. Özsaygı her tarafa bin bir tarzda mutluluk yayar. Biri maymundan daha çirkin olduğu halde kendini Niera kadar güzel zanneder. Pergel yardımıyla bile olsa birkaç eğri çizmeyi başarmış bir diğeri kendini bir ikinci Eukleides olarak görür. Bir üçüncü müziğe, kılıktan yana doğanın en büyük sillesini yemiş eşekten daha fazla yeteneği olmadığı, sesi horozun sesi kadar berbat olduğu halde, Hermogenes kadar iyi şarkı söylediğini sanır. Hoş bir delilik türü de hizmetlerinde bulunanların erdem ve hünerleriyle sanki Tanrı bunları kendilerine bahşetmiş gibi gururlanan ve övünenlerin deliliğidir. İnsanlar ne kadar az hüner sahibiyseler, o derece gururludurlar. Bununla beraber, bütün deliler, kendilerini alkışlayan başka deliler bulurlar. Bir şey ne kadar sağduyunun karşıtı ise, o kadar çok hayranı kendine çeker; en kötüsü, her zaman çoğunluğu okşayan şeydir. Bundan da daha doğal bir şey yoktur" (Deliliğe Övgü: 42). Çünkü "doğasının gereğini yapan, doğasma uygun yaşayan ve davranan hiçbir insan bahtsız ve mutsuz değildir. Kendi doğal halinde bulunan hiçbir varlık mutsuz olamaz" (Deliliğe Övgü: 32). Unutmamak gerekir ki "doğa onu örten ve engel olan her şeyin düşmanıdır" (Deliliğe Övgü: 33). Bu yüzden bu doğa kendine uyanlara ve boyun eğenlere mutluluk ve haz verirken uymayanlara ve isyan edenlere ise huzursuzluk ve acı verir. "İster maddi isterse manevi mutluluk, haz ve üstünlük arayışının peşinde olunsun tüm deliliklerin özünde ölmez, ruhani ve görülmez şeylere yükselmek ve üstünlük sağlamak vardır. Bu yüzden insanlarm erişmek istedikleri en yüksek iyilik deliliktir. Deliğinin

sağladığı haz ve mutluluk şehveti, kesin olarak ileri sürebilecekleri biricik şey, bu şehvet veren delilik sürdüğü sürece insanların pek mutlu olduklarıdır. İnsanların dilekleri, bu mutlu deliliğin nefis dualar içinde sonsuza kadar yaşamaktır. Nefis ödülün önceden biraz tadılan tadı işte bundan ibarettir" (Deliliğe Övgü: 67). Tüm Tanrı komplekslerinin yaşadığı hazzın/tatminin/kendini gerçekleştirmenin kaynağı da bunlardır.

Erasmus, insan hayatının ve doğasının gerçek unsuru ve dünyayı idare eden şey olan Tanrı kompleksini delilik olarak isimlendirdikten sonra onun insanlığın ürettiği tüm değerlerin de kaynağı olduğunu vurgular: "İnsan adına bile layık olmayan kimselere takılan şu isimler, şu lakaplar, yapılan tanrısal törenler, en iğrenç zalimler için yapılan o aleni tanrısallaştırmalar, bütün bu şeyler, ne kadar alay edilse yine de az olan komik delilikler değil midir? En büyük kahramanlar, şairlerin ve hal iplerin göklere çıkardıkları bütün o parlak anıtları bu delilikler aşkına yaratmışlardır. Şehirleri kuran, devletleri, kanunları, dini, meclisleri, mahkemeleri koruyan bu deliliktir. Özetle, insan hayatının temeli bu deliliktir. Saçma sapan fikirlerine göre dünyayı idare eden de odur... O kadar olağanüstü bir şey sayılan sanatları, bilimleri icat etmeye, evlatlarına miras bırakmaya insanları yönelten, şan ve şeref susuzluğu değil midir? Delilerden daha deli olan bilim ve sanatların yaratıcıları, herhangi bir saygının, bir şöhretin çalışmaları içinde uykusuz geçirdikleri geceleri için bir ödül olabileceğine inanmışlardır. Hayattaki temel hoşlukları bana borçlu olma dışında, başkalarının deliliklerinden zevk duymak gibi pek tatlı bir hazza kavuşuyorsunuz" (Deliliğe Övgü: 27-29).

Tanrı kompleksinin olumlu ve olumsuz, yapıcı ve yıkıcı, haz ve acı dilemmasını Erasmus delilik ve bilgelik arasındaki özü itibariyle aynı kaynaktan beslenmenin hayata farklı yansımaları şeklinde dile getirir: "Bütün taşkın tutkuları deliliğin doğurduğu açıktır. Bir deliyle bir bilge arasındaki fark birinin tutkularına, diğerinin aklına boyun eğmesidir. Kendilerini yetkinlik ve bilgelik örneği olarak gören bu insan, her şeyi büyük bir dikkatle inceler, tartar, hemcinslerine karşı hoşgörüsüzdür ve ancak kendinden memnundur, kendini biricik zengin, biricik sıhhatli, biricik özgür kimse sanır; sonra, dünyada edinilebilecek ne varsa hepsine sahip olduğuna inanır; fakat bu inancında tekdir. Dost sahibi olmayı kendine tasa etmez. Kimsenin dostu da değildir. Hatta tanrıları aşağılamaya cüret eder ve dünyada ne yapıhyorsa hep onun eleştirilerine, alaylarına konu olur... Bilgelik bütün insanları eline alsaydı işte bakınız ne olurdu. Kısa sürede dünya boşalır, o vakit yeni bir adam yapmak için yeni bir Prometheus'a gerek olurdu. Fakat ben bütün bu dertleri birbirinden ayrı bin bir biçimde yumuşatmasını

bilirim; ölümlülere cehalet ve gafleti dağıtırım; kâh daha mutlu bir talihin tatlı ümidini yollar, kâh ayaklarına sevimli ihtirasın bir günlük güllerini serperim. İyiliklerim onları büyüler ve ecel perisi eğirecek ipliği kalmamış, hayat onları kendiliğinden terk etmiş gibi olunca bile, hayat için en ufak bir tiksinti duymak şöyle dursun, onu bırakmaya yöneltmesi gereken sebepler ne kadar artarsa, onların da hayata bağlılıkları o oranda artmış olur. Ben insanlara hayatı tutku ve ihtirasla sevmelerini sağlarım. Bir dert, onu önemsemeyene dert değildir. Herkes sana ıslık çalıyor; sen kendini alkışladıktan sonra sana ne? İşte, insanın kendini alkışlamasına sebep, sadece deliliktir" (Deliliğe Övgü: 30-31).

Erasmus, Tanrı kompleksinin diğer adı olan "Tanrı gibi" olmak arzusunu mutlak bilgi sahibi olmak ve bilgiyi ve bilginin ürettiği ikircikli tahakkümcü dili bir silah olarak kullanmak güdü ve davranışlarına bağlar: "insanlar ne kadar bilgeyse, mutluluktan o kadar uzaktırlar. Delilerden, daha deli olduklarında, insan olduklarını unutur, tanrı gibi görünmek isterler; Titanların örneğine uyarak, bilim üstüne bilim, sanat üzerine sanat yığarlar ve bunlarm her birini doğaya karşı savaşmakta birer silah gibi kullanırlar". Bu yüzden de bilginin ve "Bilgenin iki dili vardır, biri gerçeği söylemek, diğeri gerektiğinde gerçeği gizlemek için" (Deliliğe Övgü: 35-36). Tanrı komplekslerinin ortak özelliği de bu ikiyüzlülük ahlakıdır.

Erasmus, deliliğin/Tanrı kompleksinin kaynağındaki kibrin yani "özsaygının nasıl her yerde en tatlı zevkleri, hem ayrı ayrı şahıslara hem de bütün insanlara birden saçtığını" açıkladıktan sonra "özsaygının bütün insanlara, mutluluğun en büyük kısmı ve hayatın bütün tatlılığını yapan unsur olarak kendileri hakkında iyi bir kanaati ve gereken sevgiyi veren" (Deliliğe Övgü: 44) "önyargı üzerine" analizlerde bulunur. Ona göre deliliğin doğal olarak da Tanrı kompleksinin en büyük kaynaklarından biri de bu insanların "kendileri hakkında iyi bir kanaati ve kendilerini sevmesini" sağlayan önyargı/kişisel kanaatleridir. Ona göre: "insanların mutluluğunu nesnelerin kendinden ibaret görmek, çılgınlığı aşırıya vardırmaktır. Bizi sadece kanaatlerimiz/önyargılarımız mutlu eder. Dünyada her şey o kadar karanlık ve değişkendir ki, hiçbir şeyi kesin olarak bilmek mümkün değildir. İnsanın doğası öyledir ki, ona önyargılar kazandıran efsaneler onun üzerinde her zaman etkilidir. Çünkü onlar kanaatler/önyargıları yaratır. Kanaatler/önyargılar zevklerin, en kolay elde edilenleri değil midir? Kanaat bilimlerin ürettiği bilgilerin tersine kendiliğinden önümüze çıkar, sanki onu soluyormuşuz gibi; buna rağmen kanaat, nesnelerin hakiki bilgisi kadar, hatta ondan daha fazla yardım eder. Örneğin, bir insan, pis kokusuna dayana-

madığımız; kokmuş bir parça pastırmayı, tanrıların yemeği imiş gibi büyük bir zevkle şapırdata şapırdata yerse, yemeğinin fena tadı, onun duyduğu hazdan bir şeyi azaltır mı? Son derece çirkin bir kadın, kocasının gözünde Kythera tanrıçası kadar güzelse, bu koca bir Helena'ya sahipmiş gibi mutlu değil midir? Platon'un bir mağarada nesnenin ancak gölgelerinin ve görüşlerinin bilgisine sahip olarak tasarladığı deliler, hallerinden memnunsalar ve bu memnunluklarını haykırırlarsa bu mağaradan çıkıp nesneyi olduğu gibi gören bilgeden daha mutlu değil midirler? Kanaatlerin/önyargıların mutluluklarının maliyeti çok azdır. Bu önyargıları yaratmak ve yönetmek için insanlara en şanlı kuruntular veririm ve bu kuruntularla onları sürekli bir sarhoşluk içinde yaşatırım. Tanrıların ancak gözdelerinden birkaçına dağıttıkları bu nimetleri bütün insanlara yayan yalnızca benim, yani deliliktir" (Deliliğe Övgü: 45-46). İnsanların kendi üstünlüklerine olan bu önyargı inancı olmaksızın kendilerini sevmeleri de mümkün değildir.

Erasmus, bizim kişisel Tanrı kompleksi olarak açıkladığımız tüm bu değerlendirmeler ve özelliklerden sonra çok detaylı örneklerle ve çeşitli meslek ve görevlerin ışığında kolektif Tanrı komplekslerini yine delilik tanrısının ironik dili ile değerlendirmeye ve yargılamaya yönelir. Ona göre "insanların sınıfları arasında, en delisi ve en sefili tüccarlar sınıfıdır. Bitevive kar hırsı ile, bu aşağılık sevgi ile, meşgul olan bunlar, sevgilerini tatmin için en alçak araçları kullanırlar. Yalan, yalan yere yemin, hırsızlık, hile, aldatmalar bütün ömürlerini doldurur. Yine de, altınlarının kendilerini insanların birincileri diye kabul ettireceğine inanırlar. Bazıları herkesin önünde zengin geçinmek isterler. Halbuki evlerinde yiyecek yemekleri yoktur; bir tanesi, tüm servetini yiyip bitirmekte acele eder; başka biri, her yola başvurarak servet toplar. Beriki, devlet memurlukları peşindedir; diğeri, ocağının köşesinde durmaktan başka bir zevk bilmez. Kısacası, ayın küresi üzerinde durup insanların sonsuz kavgalarını izleseydiniz, kavga eden, dövüşen, birbirine tuzak kuran, birbirini soyan, eğlenen, delilikler yapan, doğan, düşüp ölen sinekçiklerden bir küme görmüş gibi olurdunuz. İnsanların, kendine bir anlık ömrü bile sağlamaktan aciz, savaş, veba gibi dünyayı sık sık kasıp kavuran ve boşaltan afetlerle bu anın bile kısaldığını bilen şu küçük hayvanın bu küre üzerinde ne türden hareketlere, karşılıklara, sahnelere sebep olduğu tasavvur edilemez" (Deliliğe Övgü: 48).

Kolektif tanrı kompleksinin bir başka meslek ve görev yansıması mutlak bilgiye sahip olduğuna inanan dil bilginleri, yasa bilginleri olan hukukçular ve filozoflardır. Erasmus'a göre, "dil bilginleri kendilerini bütün insanların en yüksekleri addederler. Kendi yeterliliklerine olan inançları

sayesinde herkesi aşağılarlar. Masaldaki eşek gibi aslanın postu sırtlanandadır, diyerek kendilerini aslan zannederler. Kendi kirlilikleri içinde kendi kendilerine hayrandırlar. Etrafa saçtıkları kötü koku, kendilerine yasemin ya da gül kokusu kadar hoş ve güzel gelir. Sefil bir kölelikten başka bir şey olmayan berbat işleri, onlar için o kadar şanlı bir devlettir ki, kudretlerini, Tanrıların kudretine değişmezler. Ancak, onları bütün bunlardan da daha mutlu yapan, bilginlikleri hakkında besledikleri yüksek fikirdir. Kendi yeterlikleri hakkındaki fikirlerini tüm insanlara ispat etmeye çalışırlar. Bu kendi yeterliliklerine olan inançları/kibirleri yüzünden ne kadar dilbilimci varsa, o kadar da dil bilgisi vardır. Hatta daha da çok vardır. Kendilerine büyük büyük isimler, lakaplar ve şanlar takarlar. Kendilerine en büyük tanrıların adlarını yakıştırırlar. Delilerin övgücüsü deliler, cahillere hayrandır cahiller!" (Deliliğe Övgü: 49).

Hukukçular ise "onlara verdiği sonsuz mutluluk iksiri olan özsaygı yani kendini üstün görme kibri ile kendilerini bilginlerin birincisi görürler. Beş altı yüz kanunu, konularıyla ilgili olup olmadıklarına bakmadan, birbiriyle karıştırdıklarında, yorum üzerine yorum, aktarma üstüne aktarma yaparak oluşturdukları, bilimlerinin zor bir şey olduğuna sıradan halkı inandırdıklarında ki kendilerine hayran olma biçimleri hiçbir ölümlüde görülmemiştir. Bu kibirleri nedeniyle en boş, en komik şeyler için inatla tartışırlar, kavga ederler, ettikleri kavgaların çokluğundan, peşine düştükleri gerçeği gözden kaçırırlar. Özsaygı onları mutlu eder. Her türlü pehlivana karşı koymak, hangi konu üzerinde olursa olsun savaşmak üzere, korkmadan meydana atılırlar. İnatçılıkları, onları yenilmez yapar" (Deliliğe Övgü: 51). Herşeyi bilme inançları, başkalarının kaderine hükmetme kibirleri ve insanlığın mukadderatına yön verdiklerine dair önyargıları bu inatçılıkları ile birleşince en vahşi Tanrı kompleksi doğa ortaya çıkar.

Erasmus'a göre yeryüzünde yegâne bilge olmakla övünen "filozoflar ise, sakalları ve cüppeleriyle kesinlikle saygıdeğerleri başka insanlara dünya üzerinde kımıldayan boş hayal gözüyle bakarlar! Felsefi saçmalıkları ile evrende birbirinden farklı, sayısı sınırsız dünyalar yaratmak; güneşin, ayın, yıldızların ve diğer kürelerin büyüklüklerini, çırpıyla endazesine kadar ölçmüş gibi, bize bildirmek; gök gürültüsünün, rüzgârın, ay ve güneş tutulmalarının, daha başka anlaşılmaz olayların nedenlerini, sanki doğa, dünyayı düzenlerken özel katip bunlarmış, ya da tanrıların meclisinden henüz geliyorlarmış gibi açıklamak, bunlar için ne zevktir. Yakın hiçbir bilgileri olmadığının açık bir kanıtı, savundukları çeşitli görüşleri konusunda, aralarında, insanın hiç içinden çıkamadığı kavgaları olmasıdır. Kesinlikle bir

şey bilmezler. Yine de her şeyi bilmekle övünürler. Kendilerini tanımazlar. Bazen görüşlerinin zayıflığı, yahut sık sık saçmalayan zihinlerinin dalgınlığı, ayaklarının altında bulunan bir hendeği, bir taşı görmelerine engel olur. Ama onları dinleyiniz. İdeaları, tümel kavramları, özel biçimleri, ilk maddeyi nelikleri, özü, küçücük birtakım şeyleri mükemmel surette görürler sanırsınız. Bütün şekillere savaş düzeninde dizilmiş harfler ekleyip bunları bin bir şekilde birleştirip, tekrar birleştirerek en açık şeyler üstüne karanlık perdesini gerdikleri, dinleyen cahillere bu açık şeyleri anlaşılmaz bir hale soktuklarında, sıradan halka aşağılamayla bakarlar! Hatta filozoflar arasında bazıları geleceği yıldızlarda okumakla övünüp, büyük büyücülerin dahi vaat etmeye cesaret edemediği şeyleri vaat ederler: mutlu deliler! Kendilerine inanacak kadar budala kimseler bulan mutlu deliler!" (Deliliğe Övgü: 52). Kendilerine inanmayan insanlarla karşılaştıklarında ise büyük bir tekebbür hırsı ile tahakküm ihtirasına kapılıp insanları cehaletle aşağılayan Tanrı kompleksi sembollerine dönüşürler.

Erasmus, bir başka kolektif Tanrı kompleksi görevi olan devleti yöneten krallar ve prenslerin kolektif Tanrı kompleksini kul kompleksi yaratarak kazandıkları iktidardan zevk almalarına bağlar. Ona göre "krallar ve prensler, halkın adil yönetimini ve mutluluğunu kafalarına takan bilgeler olup da kedere düşselerdi mutlu olabilirler miydi? Ben onlara iktidarları ile zevk almalarını sağlarım. Devletlerinin işleri için tanrılara dayanmaları gerektiğini onlara ilmem eden de benim. Benim sayemde prensler, gevşekliğe, hazlara dalarak ruhlarında iş ve endişenin en ufak görünüşünü uyandıracak her şeyi uzaklaştırır, kendilerine hoş sözlerle durmadan yaltaklananları en yakın çevrelerine kabul ederler. Her gün ava gitmekle, gayet güzel atlar beslemekle, mevkileri, memurlukları kendi çıkarlarınca satmakla, uyruklarının malını mülkünü azaltıp kendi kasalarına geçirtmek için her gün yeni çareler tasarlamakla krallara düşen ödevleri güzelce yerine getirdiklerini sanırlar. Yaptıkları eziyetleri, haksızlıkları, soygunları, savaşları ve zulümleri haklı göstermek, dünyanın en haksız şeylerine hak görünüşünü vermek için bin bir bahane bulurlar; soydukları halkın sevgisini, hiç olmazsa bir dereceye kadar sağlamak için, ona bir parça dalkavukluk etmekten de geri durmazlar" (Deliliğe Övgü: 55). Böylece kendilerini besleyenleri besleyerek onları besiye/besine muhtaç köleler yaparlar. Sırtına binmeyecekleri insanları da asla beslemezler.

Erasmus, kolektif Tanrı kompleksinin en önemli temsilcileri olan din bilginleri ve din adamlarına ise çok yoğun ve sistematik eleştiriler getirir. Ona göre "dinbilimcileri (teologlar) alaydan anlamayan, önemsiz bir sorun yü-

zünden alev alan insanlardır. Bunlar, kanıtları üzerime dolu gibi yağdırarak beni tövbe etmeye zorlamak isterler; reddedersem, herkese beni bir sapkın diye ihbar edebilirler; iyilikseverlikleriyle onurlandıramadıklarına karşı genellikle kullandıkları korkutma işte budur. Dinbilimciler, özsaygının olağanüstü etkisiyle mutlu olurlar; mutluluklarından gökyüzünün üçüncü katına çıkarlar; birbirlerine birer küçük tanrı gözüyle bakarlar ve hayali Olympos'larından, öteki ölümlülere merhamet bakışları atarlar, o ölümlüler ki gözlerinde yeryüzünde sürünen aşağı hayvanlardır. En çözülmez zorlukların düğümünü birden çözüveren bir sürü ayrımlar, kesilmek bilmez bir kaynaktan akan yeni sözcükler ve şaşılacak deyimlerle, her zaman işin içinden çıkarlar. En açıklanmaz sırları kendi keyiflerine göre açıklarlar. Onların özsaygısı gereği birbirlerine hayran olmaktan, sürekli birbirlerini alkışlamaktan geri durmazlar. Onlar kendi diplomaları ile onaylamadıkça kimsenin Hıristiyan olmasına veya cennete gitmesine izin vermezler. Bir de, cehennemin tasvirini; birkaç yıllarını içinde geçirmiş kadar doğru olarak vermeleriyle, heveslerine göre yeni gökler yaratarak, tanrının affına erişmiş olanların, ruhlarının istedikleri gibi gezecek, ziyafet çekecek, top oynayacak bir yeri olsun diye, o geniş ve muhteşem Empyreus'u uydurduklarında ne kadar büyük haz duyarlar! Kendi özsaygı ve yeterliliklerini gizlemek için yarattıkları müphem bir dilin arkasına sığmarak ancak kendileri gibi kimselerin içlerinden bir anlam çıkarabileceği karanlık ve sıkıntılı cümlelerle konuşurlar. Çünkü sıradan halkın anlattığı şeyleri pek zayıf görerek onları aşağılarlar. Yarattıkları bu dil sayesinde her an dilin saflığına karşı günah işlemek hakkını kendilerinde bulurlar. Böylece tüm insanların saygınlık ve hayranlığa layık bir ayrıcalık elde ederler. Böylece kendilerini tanrılara hemen hemen benzer sanırlar (Deliliğe Övgü: 53). Tanrıya yaklaştıkça kullara uzaklaşırlar. Tanrıya benzedikçe onun adına günah-sevap, helal-haram, mümin-kafir dair ilahi hükümler (tahakküm araçları) koyarlar. Halk içinde cennet ve cehennemin anahtarlarıyla gezerler.

Kendilerini tanrıya benzer kılan dinbilginlerinin hemen altında onlara kolektif Tanrı kompleksinin bütünlüğü ve hiyerarşik düzeninin itaat kültürü içinde rahip ve keşiler gelmektedir. Tanrı komplekslerinin siyasal, dini, toplumsal, ekonomik ve psikolojik özelliklerini ve ikiyüzlü doğalarını ironik ve trajikomik bir dil ve üslupla ifade eden Erasmus'a göre bu "din adamlığı yapan rahip ve keşişler, olağanüstü insanlarmış gibi kendilerine hayrandırlar. En yüksek dindarlığın, kaba cahillikten ibaret olduğuna inanan bu insanlar, okuryazar olmamakla övünmelerine rağmen bunların emellerine bir çeşit matematik düzen veren ve azıcık dışına çıkıldığında kefaret gerektiren bir suç işleme anlamına gelen o dakik kurallardan daha

hoş bir şey var mıdır? Ayakkabıyı bağlayan düğümün adedi, kemerin rengi ve genişliği, cüppenin alacalı rengi, kumaşı, kukuletanın şekli ve genişliği, baş tıraşının tam çapı, uykuya ayrılacak saat, her şey belirlenmiş, ölçülmüş, saptanmıştır. Her biri karşılıklı olarak, birbirini hor görür. Bir parça farklı bir kemer, biraz daha açık yahut koyu bir giysi, işte, havarilerin cömertliğini uygulamayı kendilerine meslek edinmiş olan bu kimseler arasında en kanlı kavgaları çıkarmak için fazlasma gerek yok. Onların en büyük arzusu Mesih'e benzemek değil, aralarında birbirlerine benzememektir. Bir de, kendilerine taktıkları lakaplarda, mutluluklarının bir kısmını görürler. Kendilerine doğrudan Hıristiyan demek az geliyormuş gibi, tüm bu isimlerden gurur duyarlar. Bunlar, törenlerine ve geleneklerine o kadar güvenir ki, bütün bu güzel şeylere uymakla geçmiş bir ömrü ödüllendirmek için bir cennetin ancak yeteceğine inanırlar. Bunlar köpekler gibi hiç durmadan havlarlar. Yeter ki ağızlarına iyi bir parça atılsın. Bütün bunlara rağmen, hayran bulmaktan geri kalmazlar. Çünkü batıl inançları, komik törenleri, bitmez tükenmez bağırtılarıyla halk üzerinde bir nevi baskı sürdürmekten başka bir erdemleri olmadığı halde, kendilerini büyük münzeviler kadar büyük ve üstün zannederler" (Deliliğe Övgü: 54). Küçüklükleri arttıkça büyüklüklerini arttırırlar. Kibir içinde tevazu gösterileri çoğaldıkça iktidar içinde ihtişam gösterişleri de çoğalır. Dini detaylara boğdukça halkı onun içinde avlamaları ve kendilerine bağımlı kılmaları da kolaylaşır.

Dini kolektif Tanrı kompleksi hiyerarşisinin en tepisinde hem siyasi, hem dini, hem toplumsal ve hem de ekonomik bir tekerküz merkezi olarak bulunan papa ve papalık kurumunu, İsa Mesihe ihanet içinde olmakla eleştiren Erasmus'a göre; "Mesihin yeryüzündeki vekili olan papalar ve tüm din adamları eğer ilahi kurtarıcının yolundan yürüseler, onun fakirliğini, çalışmalarını, mesleğini, acılarını, bu dünyanın nimetlerini hor görmesini taklit etseler; 'papa' kelimesinin 'baba' demek olduğunu, papalara şeref veren bu kutlu unvanın kendilerine buna hak kazanmayı ihtar ettiğini düşünseler, hayatların en dert dolu olanını geçirmezler miydi? Mesih'in bahsettiği o tuzdan sadece bir taneciğe sahip olsalar! Bu kadar zenginlik, şan, tanrının bağışlaması, kudret, zafer, mevki, makam, meslek, vergi, at, katır, maiyet ve her türlü şehvet yerine, kötü kötü uykusuzlukların, oruçların gözyaşlarının, duaların, vaazların, çalışmaların, ahların, bunlara benzer bin bir sefaletin geçtiği görülürdü. Kutlu ruhani reislerimizin insanlar arasında, en zahmetsiz, en şehvetli ömrü sürmelerini ve en az endişe, en az kederle yaşamalarını sağlayan da benim. Mistik, yani dramatik giysilerini giyip, birtakım küçük törenler düzenleyerek, kendilerine mutluluk, erdem, kutluluk sıfatları vererek, nihayet dünyaya her çeşit kutsama ve lanetlemeyi da-

ğıtarak kilisenin çobanı rolünü oynadıklarında Mesih'in onlardan memnun kalacağına inandıran benim" (Deliliğe Övgü: 59). Bu inançtır ki çektikleri acı, yoksulluk ve yoksunluk karşılığında Tanrı dahil her şeye karşı intikam alma güdüsünü büyütür. Kutsalın kurbanları oldukları için kurban edecekleri kutsallıklar yaratırlar ve bunun da en tepesine tüm bu acıların kaynağı bizzat Tanrıyı yerleştirirler.

Kilise hiyerarşik düzeninin yarattığı kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi hiyerarşinde halk her zaman yol gösterilmesi ve güdülmesi gereken bir sürü olduğu için sürekli kul kompleksi içinde tutulmalı ve din ile de zincirleri efendilerine sıkıca bağlanmalıdır. Sonuçta tanrılık yapmak efendilerine kulluk yapmak ise yine halka düşmektedir: "Çıkarlarını koruma konusunda rahipler, hayat adamlarından farklı değildirler. Zor bir görevi yerine getirmek söz konusu olunca, onu başkalarına yüklemek, sonradan bir top gibi kendine geri getirtmek önlemini alırlar. Din görevi aşağı yukarı devletin yönetimi gibidir: Prens, işlerin yönetimini bakanlarına bırakır. Bakanlar da kâtiplerine. Rahipler, alçakgönüllü oldukları için, dindarlığı halka bırakırlar. Sonunda bunlar da, koyunlara bakma işini, onları kırpmasını pekiyi bilenlere gönderirler. Halk, bu hususta din adamı adını verdiği kimselere güvenir" (Deliliğe Övgü: 60).

Erasmus'a göre en büyük deli olan Tanrı kendi ruhundaki deliliğin en büyük parçasını peygamberlere, sonra onların havarilerine sonra diğer insanlara dağıtmıştır. Kendini deliliğe vuran şeytan bile mutlak bilgiyi temsil etmenin kibri ile yaşadığı yere "Bilgi Dağı" adını vermiştir. Ona göre "Tevrat, bilge unvanının sadece Tanrı'ya ait olduğunu gösterir. İsa da, İncil'de sadece Tanrı'ya iyi denilebileceğini bildirerek aynı şeyi söyler. O halde, bilge olmayan delidir, sözü doğru ise, Mesih'in bu sözlerle bütün insanların deli olduklarını söylemek istediği açıktır. Süleyman, onbeşinci bölümde; 'delilik, deli için bir sevinç kaynağıdır' der. Bununla delilik olmadan hayattan zevk alınamayacağını açıkça itiraf eder. Şu sözlerle söylemek istediği de odur: 'Bilgelerimiz ne kadar fazlaysa halimiz de o kadar fenadır'. Aşırı sağduyusu olan bir ruhta, memnuniyetsizliklere çok sebep vardır: 'Keder, bilgelerin kalbinde, sevinç ise delilerinkinde yerleşmiştir'. Kendini başka insanlara üstün saymamak, insanın hak ettiğini sandığı muhteşem övgüleri, onlarla paylaşmaya razı olmak, ne alçakgönüllülük! Ne saflık! Süleyman büyük bir kral olduğu halde, deli sıfatını taşımaktan utanmıyordu... İsa, dünyevi şeylerden ilgilerini kesmeleri gerektiğine havarilerini o kadar kuvvetle inandırmak istiyordu. İsa, havarilere sadece bir kılıç almalarını öğütlüyor; canilerin, baba katillerinin taşıdıkları cinsten bir kılıç değil, kalbin

en gizli köşelerine kadar giren, orada bütün insan tutkularını kesip, sadece merhametin hüküm sürmesine izin veren ruhani kılıcı!... Aziz Paulus ise deliliği Tanrı'ya yükler. Bakın ne diyor: 'Tanrının deliliği, insanların bütün bilgeliğinden daha değerlidir'. Başka bir yerde de kurtuluş sırrını bilgelerden saklayıp onu küçüklere yani kendini küçük görenlere bağışlayacağını söyler. Mesih'in, hahamlara, ikiyüzlülere, din bilginlerine karşı durmadan tazelenen aşırı öfkesiyle cahil halka gösterdiği iyilikseverliği bu anlamda anlamalı. İlahi kurtarıcı Mesih, günaha karşı ilaç bulmak, günahı mahvetmek için onu (yani günahı), yüklendiği gibi, deliliği de yüklenmiştir. Büyük Yaratıcı ilk ana babamıza bilgi ağacının yemişinden tatmayı aynı nedenle yasak etti? Tanrı, uğursuz bilginin günün birinde onların bütün mutluluklarını zehirleyeceğini önceden görmüştür. Şeytan'ın üstünde karar kıldığı dağa Bilgi Dağı adınının verilmesi fikrinin dayanağı da budur" (Deliliğe Övgü: 63-65). Bu yüzden bilgi ile üstünlük taslamak şeytanın egemen olduğu hiyerarşik bilgi dağına tırmanmak gibidir.

Erasmus, bizim kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi dediğimiz doğayı, kaynaklarını ve özelliklerini anlattıktan sonra sadece insanların/bireylerin değil ulusların da ruhuna sinmiş olan kibri, üstünlük hırsını, mutlak bilgiyi temsil etme ihtirasını ve önyargı deliliklerini ulusların doğasında gördüğü özsaygı/övünme/evrensel Tanrı kompleksi ile açıklar: "Doğa, özsaygının mutlu armağanlarını sadece bireylere vermez. Genellikle her kavim, her millet, hatta her şehir bunlardan oldukça bol nasibini almıştır. İngilizler, güzel adam, iyi müzisyen ve ziyafetlerinde cömert olmakla övünürler. İskoçlar, asaletleri, unvanları, krallarının hanedanı ile olan akrabalıkları ve skolastik tartışmalardaki olağanüstü incelikleri ile iftihar ederler. Fransızlar, nezaket iddiasındadırlar; en bilimsel teoloji okuluna sahip olmakla gururlanırlar. Edebiyat ve retorik sanatına sadece kendilerinin sahip olduklarına inanan İtalyanlar, kendilerini dünyanın barbar olmayan tek kavmi sanırlar. Aralarında bu tatlı yanılgıyı en fazla yaşayanlar Romalılardır; eski Romalıların büyüklüğünü sayıklarlar ve onlardan bir şeyler aldıklarına iyice inanırlar. Venedikliler, asaletlerini düşünmekle, Grekler tüm bilimlerin kurucuları olduklarını düşünüp eski kahramanlarının sıfatlarını taşımakla mutludurlar. Türkler ve yeryüzünün dörtte üçünü kaplayan şu sayısız barbarlar, doğru dine girmiş olmakla övünüp boş inanç sahibi alçaklar saydıkları Hıristiyanlara tepeden bakarlar. Çok daha mutlu olan Yahudiler mesihlerini tatlı tatlı bekleyerek yaşar ve bu arada Musa'nın dinine bağlı kalırlar. İspanyollar dünyanın en büyük askerleri geçinirler, uzun boylu olmakla övünen Almanlar, sihirden anladıklarını, büyük sihirbaz olduklarını iddia ederler" (Deliliğe Övgü: 43). Her millet ve devlet, kendi üstünlük

iddiasının verdiği kesin inançlılık taassubu ve tekebbürü içinde kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine kapılarak sapkın, lanetli, kötü, kafir ve barbar gördükleri öteki millet ve devletlere tahakküm etmeye çalışırlar. Üstünlük iddiası arttıkça tahakküm etme ihtirası doğal olarak da öteki milletlere zulmetme meşrulaştırması da artar.

Erasmus, "bütün bu söylediklerinin sadece hiçbir ölümlünün sırlarımı öğrenmeden, değerli yardımlarımdan yararlanmadan yeryüzünde hoşça, yaşayamayacağını göstermek için" (Deliliğe Övgü: 60) olduğunu belirttikten ve deliliği/tanrı kompleksini tanrısının özsaygı/kibir olduğu bir din olarak hem kişisel hem kolektif hem de evrensel yansımaları ve ibadet şekilleriyle birlikte açıkladıktan sonra bu dinin temel ahlaki değerlerini ve ibadet ritüellerini de anlatmayı ihmal etmez: "Bunun için de ne sizden Tanrıların yaptığı gibi ne bir adak, ne de dua isterim. Ölümlüler, dinimin herhangi bir törenini ihmal ettiğinde kızmam. Tövbe kurbanı da istemem. Tanrıları yağlı bir kurbana davet edip beni çağırmaya tenezzül etmeyen bir adamdan öç almak için göğü ve yeri işe karıştırmam. Bu tanrılar, daima dertli ve neşesiz, kırılmaya gücenmeye hep hazır kimselere benzerler. Öyle ki onlarla teklifsizce yaşamaktansa, onları düşman edinmek daha iyidir. Ben yeryüzünde bulunan ölümlülerin hepsinden kulluk görürüm. Her yerde insanların beni kalplerinde taşıdıklarını, ahlaklarıyla beni temsil ettiklerini, hareketleriyle beni ifade ettiklerini gördükçe, dinimin iyice yerleşmiş olduğuna inanıyorum. Hıristiyan azizleri de dahil olmak üzere bu derece samimiyetle tapılan tanrılar pek azdır. Benim tapınağa ne ihtiyacım var? Her yerinde her zaman saygı gördüğüm bu evren, az görkemli bir tapmak mı? Ölümlülerin her biri, istemeseler de, beni tabii olarak gösteren birer heykel, birer tasvirdir. Demek, diğer tanrıların belirli günlerde dünyanın şu veya bu köşesinde tapınılmak şerefine erişmekte olmalarını kıskanmama gerek yoktur. Yeter ki evren her an bütün bu tanrıların sunaklarında kesilen kurbanlardan çok daha değerlilerini, bizzat insanların kurban olarak kendilerini, bana sunmaya devam etsin" (Deliliğe Övgü: 47). Kutsalın kurbanları, kurbanların kutsallıklarından doğmaktadır ki kutsal ne denli yüceltilirse/çoğaltılırsa onu beslemek için gerekli olan kurbanların kanları da o kadar yüceltilir/çoğaltılır ve kutsanır.

Erasmus'un Tanrı kompleksini genel bir kavramlaştırma olarak tüm insanlara atfettiği delilik ile yüceltmesinden sonra deliliği siyasal bir kişisel Tanrı kompleksi olarak tanımlayan Machiavelli de bir egemen olarak kutsadığı Prens/Hükümdar'ın şahsında Tanrı kompleksi kişiliği övgülere boğmaktadır.

2. Machiavelli: Kişisel Tanrı Kompleksinin Siyasal İnşası; "Hükümdar/Prens": "Bir ulusu ve devletini yaratan Tanrısal ve tarihsel tek güç, hükümdarın iradesidir".

Tanrı kompleksi konusunu siyasal bir kişilik olarak analiz eden düşünürlerin başında Machiavelli gelmektedir. Machiavelli (1469-1527), "Prens/Hükümdar"[10] (1532) adlı esiri ile siyasal anlamda kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini kendi şahsında tecessüm ettiren egemen güç Hükümdar'ın eleştirisini değil övgüsünü yapar. Aslında bu övgü Tıpkı Erasmus gibi, kendi döneminde yaşanan Rönesans'ın insana "Tanrı gibi" sıfatlar atfettiği bir dönüşümün de ürünüdür. Rönesans hareketi ile insana, topluma, bilime, sanata, dine, tarihe tüm siyasal ve sosyal olgulara bakış açısı olarak büyük bir nitelik değişimi oluşmuştur. Rönesans, insana ve insan aklına olan mutlak güven ile birlikte Aydınlanma çağının başlamasıdır. Rönesans'la birlikte gelişen yeni bir insan anlayışı ve bu anlayışa bağlı olarak vurgulanan özgürlük ve üstün insan kavramları önemli değişim unsurlarıdır.

Rönesans, insanın ve aklının "Tanrı gibi" mutlaklaştırılıp kutsallaştırıldığı ve bireycilik anlayışının gelişimine temel oluşturan bir hareket olarak Tanrı yerine ikame edilen yeni bir üstün insan felsefesi doğurmuştur. Rönesans'ın insan anlayışının temeli; insanın kendi eylemiyle kendini gerçekleştiren, kendi tarihini kendi yapıp ettikleriyle oluşturan bir varlık olduğu anlayışıdır. İnsan artık kendi kendisinin tanrısı olarak kişisel tarihine ve kaderine/yazgısına kendisi yön verecek ve kendi kurduğu sosyal ve siyasal yapıların kaynağı ve hakimi olacaktır. İnsan aklının "iyiyle kötüyü bilme" yeteneği sayesinde edindiği mutlak bilgi ile tek yol göstericinin "Akıl" olduğu kabul edilmiş, insan aklının sürekli bir şekilde ileriye doğru geliştiği anlayışı sonucu başta Tanrı ve tanrısal yasalar olmak üzere akıl dışı engellerin kaldırılarak akla uygun "rasyonel" bir düzen kurmanın gerekli olduğu savunulmuştur. Bu yüzden Rönesans, Tanrının olmadığı bir evrende insanın, eşyanın, hakikatin, dünyanın yeniden tanımlanması ve insanın Tanrı ilan edilerek kutsanıp tapınılması dönemidir: "Tanrı öldü, yaşasın yeni Tanrı". Bu nedenle Rönesans'ın düşünce merkezinde tanrının yerine insanın ikame edildiği Hümanizm vardır. Hümanizm her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul etmek ve insanı her alanda yüceltmektir. İnsanların özgürlüğü, eşitliği, aklın egemenliği savunulmuştur. Ortaya ferdiyetçi, akılcı ve yaşama her şeyden fazla değer veren mutlak bilgi ve akıl sahibi "rasyonel birey" yani "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi" olmuş üstün insan çıkmıştır. Tanrının kovulduğu dünyada ilahi göksel egemenlik yerini aklın tanrılığın-

[10] Nicolo Machiavelli, Hükümdar, Çeviren: Anita Tatlıer, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.

da yeryüzü egemenliğine bıraktı. İşte Machivelli bu yeryüzü egemenliğinin mutlak aklını temsil eden Tanrı kompleksi kişilik olarak Prense/Hükümdara övgüler dizmeye çalışmıştır.

Machiavelli, tıpkı Dante gibi, evrensel Tanrı kompleksi olarak gördüğü kutsal amacı Roma'nın yeniden yaratılması ve İtalyanlar için bir ulusal birliğin sağlanması için de bir ulusal liderin, bir Tanrı gibi olan üstün insanın (Hükümdar/Prens) ortaya çıkmasını şart koşar. Machiavelli, İtalya'da ulusal birliği savunan, merkezi güçlü bir evrensel devlet kurulmasını amaçlayan bir düşünür olarak siyasal anlamda kişisel bir Tanrı kompleksi yaratmaya koyulur. Machiavelli'ye göre Tanrı kompleksinin yaratılması için olmazsa olmaz en önemli şey kul kompleksi yaratmaktır. Kul kompleksi olmadan Tanrı kompleksi olamaz: "İnsanların kendilerini daha iyi korumak için yapmaları gereken şey aralarında en güçlü, en cesur kişinin himayesine girmek, onu başkan yapmak ve onun emirlerine boyun eğmektir. Devleti var eden şey, iyileri ödüllendirmek, kötüleri cezalandırmak için yasalar yapılması ve adaletin sağlanmasıdır. Bunu sağlayan asli unsur ise güçtür. Güç toplumsal birliği ve beraberliği sağladığı için en önemli siyasal gerçekliktir. Hem toplumsal (kolektif Tanrı kompleksini) hem de siyasal birlik ve düzeni (evrensel Tanrı kompleksini) ayakta tutacak unsur da bir egemenin mutlak gücü (kişisel Tanrı kompleksi) ile devleti yönetmesidir. Güç tarafından yaratılmış ve güç tarafından sürdürülecek olan bir siyasal örgüt olmadan hiçbir düzen kurulamaz".

Machiavelli, biricik dürtüsü hükmetme tutkusu (Tanrı kompleksi) olan bir hükümdarın, egemenliğini kurup sürdürmek için ne gibi araçlar kullanması gerektiğini de ayrıntılı olarak dile getirmiştir. Bu tek üstün egemen Tanrı kompleksi kişiliği, kitlenin iyiliğini düşünecek yerde ona karşı hileli önlemler alan ve egemenliği yaratan egemen olarak "devleti yaratan yöneticisinin iradesi" olarak tanımlar. Machiavelli, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin zorunluluğunu ve özelliklerini birbirini besleyen iç içe geçmiş unsurlar olarak analiz eder: "Her şeyden önce yapılması gereken ve her işin de aynı zamanda temeli olan şey ulusal birlik (kolektif Tanrı kompleksi) kurmaktır... İtalyan yiğitliği yabancıları kovacaktır... Şimdiye değin bazı işaretler zaman zaman İtalya'ya, Tanrı tarafından kurtuluşunu müjdelemek için seçilmiş birini haber verdi, ancak hemen ardından yine İtalya hep gördü ki bu kişi zirvedeyken talihin hışmına uğramıştır ve neredeyse ölüm döşeğindeki İtalya yaralarını kapatabilecek birinin, çıbanlarını iyileştirebilecek birinin bekleyişindedir. Bu kurtarıcının önünde hangi kapılar kapalı kalabilecektir? Hangi halk ona itaati reddedebilir? Hangi İtalyan ona minnetini sunmaz?" (Hükümdar: 133).

Machiavelli için önemli olan kişisel Tanrı kompleksinin kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi yaratması olduğu için onun egemenliğinin kaynaklarından veya sebeplerinden ziyade sonuçları önemlidir. Kutsal bir amaç bütün araçları kutsal ve meşru kılar. Kutsal amaç kendiliğinden tüm araçları da kutsallaştırır. Kutsal olan da artık Tanrı veya onun yasaları değil onun yeryüzündeki temsilcisi evrensel Tanrı kompleksi olan Roma'dır. Tanrı bile bu kutsal amacın sıradan bir aracıdır. Tanrı, artık kendi başına bir erek değildir. Onun yerini kutsal Roma almıştır. Artık Tanrı, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin temsilcisi Hükümdar'ın elinde tüm diğer şeyler gibi yalnızca ve sıradan bir araçtır. Tanrı, artık insanların toplumsal yaşamının temeli değil sadece kutsal amacın hizmetinde, tüm siyasal savaşımlarda güçlü bir silahtır.

Machiavelli'ye göre, "Hükümdarların eylemlerinde göz önünde tutulan şey sadece sonuçlardır. Bu nedenle de, hükümdar sadece hayatını ve devletin varlığını sürdürmeyi amaçlamalıdır. Bunda başarılı olduğu takdirde, herkes uyguladığı yöntemleri şerefli ve övgüye layık bulacaktır. Halk her zaman görünüşe ve olaylara önem verir. Toplumu oluşturan da halk değil midir?" (Hükümdar: 96). Bu yüzden hükümdarın örnek alması gereken Tanrı kompleksi üstün ve kutsal kişilik "İspanya kralı Aragonlu Ferdinando'dur. Kazandığı şöhret ve zaferler onu Hıristiyan dünyasının en önemli kralı konumuna getirdi. Yaptıkları incelendiğinde, bunların yüce bir kişiliğin izlerini taşıdığı görülür, üstelik verdiği bazı örnekler adeta olağanüstü bir gücü simgeler niteliktedir... Bundan sonra daha büyük girişimlerde bulunmak için hep din maskesini kullandı. Mağribilere karşı, krallığını bunlardan arındırmak için dini bir zulümle soykırıma girişti; örneği az bulunur ve insanın aklını durduran bir davranıştır bu" (Hükümdar: 113). Tanrı kompleksini sıradan insanlardan ayıran en önemli şey sonuç ve başarı odaklı hareket etmesidir. Sıradan insanlar için "yol amaçken" Tanrı kompleksleri için başarı/sonuç amaçtır.

Machiavelli'e göre tüm insanların ruhunda "iktidar, şöhret, üstünlük ve zenginlik" ihtirasına dayanan ortak Tanrı kompleksi doğası vardır. İşte tüm insanların doğasındaki bu Tanrı kompleksi ihtirasları siyasal tüm eylemlerin nihai amacı olarak siyasal iktidarı ele geçirmek üzerine kuruludur. Çünkü insanlara son tahlilde mutlak iktidarı bahşeden tek şey siyasal iktidardır. Bu yüzden siyasal iktidar arayışında amaçlar araçları haklı ve meşru kılar. Zulüm, gaddarlık, toplu katliamlar, ihanetler, acımasızlıklar bile kutsal amacı yani kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini gerçekleştirmek için siyasal yönetim aracı olarak haklılaştırılabilir. İnsanın doğa-

sı kötüdür. Sadece yönetici Tanrı komplekslerinde olması gereken mutlak iktidar hırsı herkese verilmiştir. Tanrı komplekslerinin kutsal amaçları için en büyük tehdit bu kötü doğadır. Bu nedenle evrensel Tanrı kompleksini yöneten hükümdar tüm eylemlerinde bu kişisel Tanrı kompleksi gerçeğini asla göz ardı etmemelidir. Kendileri dışındaki herkesin Tanrı kompleksi doğalarını yok edip onu kul komplekslerine dönüştürmelidir.

Tüm bu gerekçelerden dolayı Machiavelli'e göre, etrafı düşmanlarla çevrili Tanrı kompleksleri sevilmek ve merhamet göstermek yerine korkulmayı ve zulüm ile yönetmeyi tercih etmelidirler: "Sevilmek mi, yoksa korkulmak mı daha iyidir? Biri veya öteki daha iyidir diye cevap verilebilir elbette, ama, aynı zamanda sevilip bir o kadar da korkulmak pek kolay bulunur bir şey olmadığından, eğer bunlardan biri eksik olacaksa ben derim ki varsın sevilmek eksik olsun. İnsanlar hakkında genelde denebilir ki, nankör, değişken, sinsi, tehlike karşısmda korkak ve para canlısıdırlar; onlarla iyi olduğun sürece seninledirler; daha önce de dediğim gibi, tehlike uzakta durdukça kanlarını, mallarını, canlarını, çocuklarını sana sunarlar, ama o aynı tehlike bir kez boy göstersin senden yüz çevirirler. Bütünüyle bunların sözünün üstüne oturup, bu güvenle başka hiçbir önlem almayan bir hükümdar daha o an kaybetmiş demektir... Hükümdar insanların ihtiraslarına karşı savaşmak zorundadır. Hükümdar her hareketinde büyüklük, cesaret, ağırbaşlılık ve kararlılık göstermelidir; böylece tebaasının özel meselelerinde kendisine inanılsın ve verdiği hükümlerin değişmez olduğu kanısı da o derece yerleşsin, öyle ki kimse onu ne yanıltmayı ne de kafeslemeyi düşünsün. Kendisi hakkında bu kanaati uyandıran hükümdar çok saygı görür ve böyle bir saygıdan istifade eden bir hükümdara karşı fesat hazırlamak epey zordur" (Hükümdar: 90, 98).

Tanrı kompleksi kişilik olan hükümdar eğer halkını korku ve zulüm ile yönetirse onlarda kul kompleksi yaratmış olacağı için yönetimi de kolaylaşır. İktidar köleler yaratır, mutlak iktidar ise mutlak köleler yani kullar yaratır. Tanrı kompleksi ne kadar mutlak olursa kul kompleksi de o kadar mutlak olur. Bu nedenle Machiavelli, insana doğal olarak da halka bakış açısını tamamen tehdit ve düşman algısı üzerine oturttuktan sonra, onların kutsal amaç için birer araç olarak kullanılmasının yol ve yöntemlerini de gösterir. Halk, hükümdarın büyük ve güçlü iradesi karşısında bir hiçtir. Hükümdar evrensel Tanrı kompleksi olan bir devlet inşa eden büyük bir mimar iken halk da bu inşaatın basit malzemesi olan hammaddedir. Hükümdar, tıpkı kutsal kitaplarda geçen Firavun örneğinde olduğu gibi, bu hammaddeyi keyfince biçimlendirecek, evrensel amaca uygun zaman ve şartlarda ister

birleştirerek isterse parça parça bölüp birbirine düşürerek yönetecektir. Halk iç düşman olduğunda onu parçalara ayırıp, her bir parçayı ötekileştirip birbirine kırdırmak, yok eğer bir dış düşman var olduğunda ise halkı bir ve bütün kılıp bir kale gibi ona sığınmak gerekir. Bu yüzden de sürekli iç ve dış düşman tehdidi altında bir siyasal düzen inşa etmek ve halkı korku ve umut arasında evrensel Tanrı kompleksi egemenliğine ram etmek gerekir.

Machiavelli, yönetilen halkta yarattığı kul kompleksi ve yöneten egemende oluşturduğu Tanrı kompleksi doğaları ile her şeyi evrensel Tanrı kompleksi olarak kurguladığı devletin otoritesi ve disiplini altına alarak, neyin iyi neyin kötü olduğunu artık devletin belirleyeceği; eğitim, din, insan ve ekonominin kendi başına bir erek olmayıp (kutsal amacı temsil eden) siyasal iktidarın (egemenliğin) bir aracı olduğu söylemine girişir. Onun için Tanrı kompleksinin iktidarı bir, bütün, mutlak ve sınırsızdır. Tanrı kompleksinin "Tanrı gibi" olmanın da üzerine çıkarak sonsuz, sınırsız ve mutlak bir Tanrı olarak yeryüzü egemenliğini sınırlandıracak bir güç olamayacağı gibi, iktidar bireylerin ve toplumun iradelerinin üstünde mutlak erektir. Tanrı kompleksi için asıl olan ister korku isterse ikna ile olsun toplumun kul kompleksi içinde tutularak itaatinin sağlanmasıdır. Egemen bunu sağlamak için hiçbir kayıt ve şart altında değildir. Çünkü "talih onlara bir fırsat vermiştir, yani keyiflerince biçimlendirebilecekleri hammaddeyi. Söz konusu fırsat olmadan sahip oldukları büyük yetenekler boşa gidecekti, ama bu büyük yetenekler olmadan da fırsat boşuna çıkmış olacaktı. Böylece hem askerleri hem de müttefikleri kendisine tamamen bağlı kılacak sağlam temellerin üzerinde istediği yapıyı kurabilecektir" (Hükümdar: 47). Bu yapının kurulması için Tanrı RAB'bin buyruğu olan "adalet, merhamet ve sadakat" gibi kutsal yasalar değil "zulüm/terör, şiddet ve yalan" gibi zorunlu gerçek ilkeler kullanılmalıdır. Ona göre, evrensel Tanrı kompleksinin kurulmasına "adalet veya ahlak anlayışı açısından" bakmamak gerekir. Önemli olan hükümdarın "hiçbir muhalefetle karşılaşmadan hükümran olması ve bunu muhafaza etmesidir". İnsanın doğasındaki Tanrı kompleksinin emri olan "her ne pahasına olursa olursun iktidarı ele geçirmek ve her ne pahasına olursa olsun iktidarı muhafaza etmek" şartının gereği de budur. Bu yüzden Machiavelli, kutsal amacı gerçekleştirmek için her ne başarılı ise onu yüceltir, her ne başarısız ise onu da lanetler.

Machiavelli'ye göre kul kompleksi içindeki halk, başında biri olmadığı zaman çaresizdir, kararsızdır, iyi ve kötüyü tam anlayamaz. Eğer devlet yönetimini halka bırakırsak her şey dağılır ve kaos çıkar. Halk kutsal amacın gereği olan kolektif Tanrı kompleksi ulusal birliği ve mutlak egemen evrensel

Tanrı kompleksi olan devleti temsil edemez. Bu yüzden hem kolektif hem de evrensel Tanrı kompleksini bir arada temsil eden kutsal amacı gerçekleştirecek hem de kendi doğasındaki kişisel Tanrı kompleksi ihtirasını tatmin edecek bir üstün, mutlak ve kutsal akla ihtiyaç vardır. Yeryüzünün evrensel Tanrı kompleksi devleti ve onun mutlak egemenliğini inşa eden egemen (hükümdar/prens) halkın tek yol göstericisi, iktidarın birlik ve bütünlüğünün tek teminatıdır. Tanrı kompleksi kişilik olan egemen, bu yüce amacı gerçekleştirmek için hiçbir engel tanımayan, halkını bazen okşayarak bazen tepeleyerek yöneten, ama her zaman ülkesinin birlik ve beraberliği için çalışan bir kişidir. Egemen; halkını yoktan var eden ve bu yüzden herkesin ona şükran borcu olduğu Tanrı gibidir. O, insanlara inanma gücünü aşılayan, bir amaç etrafında kenetleyen ve hiç hata yapmayan "mükemmel" kişidir.

Machiavelli'nin Yeryüzü Egemenliğinin Tanrısı olarak kutsadığı 'Hükümdar', öncelikle ülkeyi tüm iç ve dış düşmanlardan temizleyecek olan bir kurtarıcı, daha sonra ulusal birliği ve devleti inşa edecek bir kurucu ve son olarak da halkını ve devletini her zaman ve her yerde her türlü düşmana karşı savunacak bir koruyucudur: "İtalya, gözlerinin önünde açılmaya cesaret edilecek ilk sancağın altında saf oluşturmaya hazır bekliyor. Bu kahramanlar gerçekten de az rastlanır ve olağanüstü kişilerdir... Silah eğer ezilenlerin biricik umuduysa, kutsaldır... Tanrı iradesini gösterirse bunu apaçık işaretlerle yapar... Gerisi size kalmış: Tanrı her şeyi yapmak istemez ki bize kalmasına izin verdiği şu azıcık şan ve şerefi de elimizden almış olmasın... Fırsatın kaçmasına izin vermeyelim ki İtalya onca uzun bekleyişin ardından nihayet kurtarıcısının ortaya çıktığını görüyor! Hangi halk ona itaati reddedebilir? Hangi İtalyan ona minnetini sunmaz?". Bu yüzden hükümdar: "düşmanlara karşı güvenliği sağlamak, yeni dostlar edinmek, kuvvet veya kurnazlık yoluyla galip gelip iktidarı ele geçirmek, halka kendini sevdirmek ve korkutmak, askerlerin saygınlığını ve itaatini kazanmak, kendisine zarar verebilecek herkesi yok etmek, eski kurumların yerine yenilerini yerleştirmek, aynı zamanda hem sert hem de bağışlayıcı olmak, yüce gönüllü ve serbest düşünceli olmak, eskisini dağıtıp yeni bir askerî örgüt kurmak, kral ve hükümdarların dostluğunu, kendisine hizmet yükümlülüğünden hoşnut kalmak zorunda olacakları ve yine kendisine hakarette bulunmaktan korkacakları şekilde ayarlamak ve tarihten ve büyük liderlerden dersler çıkarmak" zorundadır.

Tanrı kompleksini temsil eden hükümdar bilmeli ki insanları ancak kin ve korku üzerinden yönetebilir. Tam da bu yüzden silahlanmalıdır. Çünkü sadece silahlarla insanları kendine ve emirlerine itaat etmeye zorlayabilir.

Şiddet dolu yöntemler amacın gerçekleştirilmesi için ancak silahların gölgesinde yapılabilir. Bu yüzden halkı korkutarak ve sürekli düşman tehdidi altında tutarak kendisine bağımlı kılması gerekir. "Nankör, değişken, sinsi, tehlike karşısında korkak ve para canlısı" insanların şerrinden emin olmanın tek yolu onların hükümdarın şerrinden emin olmamasıdır: "Onlarla iyi olduğun sürece seninledirler; tehlike uzakta durdukça kanlarını, mallarını, canlarını, çocuklarını sana sunarlar, ama o aynı tehlike bir kez boy göstersin senden yüz çevirirler". Halka güvenen iktidarlar yok olmaya, hükümdarlar yıkılmaya mahkumdur. Kul kompleksi içinde zincirlerine aşık olan halk her zaman ve her yerde sadece kendini zincirleyen güce tapar. Bu yüzden gücün tüm ihtişamını ve korkunun tüm tedhişini onların ruhlarına, bedenlerine ve hayatlarına sindirmek gerekir. Asıl olan halkm mutlak itaatinin sağlanmasıdır. Bunun nasıl sağlandığının hiçbir önemi yoktur.

Machiavelli'ye göre, "Kendisine zarar verebilecek herkesi öldürdüğünden, herkes korkusundan ona boyun eğmek ve hükümdarlığını kabul etmek zorunda kalırlar. Bundan dolayı hükümdar biraz dehaya sahipse, halkın her türlü koşulda ve her zaman halkın kendisine muhtaç olacağı bir yönetim şekli düşünmeli ve bunu kurmalıdır: Böylece halkın hep kendisine sadık kalmasını temin etmiş olur" (Hükümdar: 64). Machiavelli'ye göre, insanların doğası ve var olma sebebi güç ve iktidar için savaşmaktır. Bu yüzden hükümdarın dışındaki herkes düşmandır ve her ne suretle (ikna veya zulüm ile) olursa olsun, yok edilmesi gerekir. Her insanda var olan bu Tanrı kompleksi doğası hayatın tek anlamı ve amacı olarak sürekli teyakkuz ve savaş durumunu/gerçeğini yaratmıştır. Bunun da kuralı merhamet ve sevgi değil zulüm ve korku üzerine kurulu bir dünyadır: "Herkes korkusundan ona boyun eğmek ve hükümdarlığını kabul etmek zorunda kaldı; Kendisine zarar verebilecek herkesi öldürdüğünden dolayı güçlü kaldı... Hükümdar, tebaasının birliği ve sadakati söz konusu olduğunda zalimlikle suçlanmaktan hiç de korkmamalıdır. Bir parça sertlik hükümdarı, aşırı merhametleriyle cinayetlerin ve yağmaların izleyeceği kargaşaların çıkmasını olanak tanıyanlardan daha merhametli yapar; zira bu kargaşalar bütün bir topluma zarar verir, oysa hükümdarın buyurduğu sertlikler kişiler üzerinedir. Bir hükümdar ordusunun başında olup da çok sayıdaki askere kumanda ediyorsa zalim olarak anılmaktan hiçbir zaman korkmamalıdır, zira bu lakap olmaksızın bir orduyu derli toplu ve her türlü girişime hazır tutmak mümkün değildir" (Hükümdar: 60, 91). Ülkede birlik ve düzeni sağlamak için zalim olmaktan korkmamalı, merhametli ve şefaatçi olup ülkede düzensizliğe, cinayetlere, soygunlara göz yummaktansa, zalim olup düzeni ve birliği sağlamak daha hayırlıdır.

Machiavelli kişisel Tanrı kompleksi olarak yücelttiği hükümdarı; her zaman kendi yararını öncelemek, her sorunu ve olayı kendi lehine çevirebilmek, bütün insanların tek bir amacı olan iktidar, üstünlük, şöhret ve zenginlik arzusu yüzünden hiç kimseye güvenmemek, kendinde değil kendine sadakat ilkesini uygulamak, gerek halkın, gerek zümrelerin, gerek bakanların her zaman ve her yerde sadece kendisinin ve devletinin yararını düşünmesini sağlamak, iyi olan şeyin her zaman iyi olamayacağını bilmek, yaptığı şeylerin hüküm sürdüğü zamana uygun düşüp düşmemesine aşırı dikkat göstermek, zamana ve şartlara göre kendini sürekli değiştirmek ve en önemlisi her şeyin her an değişebileceğine göre hareket etmek gerektiğini aklından çıkartmamak konularında uyarır.

Machiavelli'e göre, İsa'nın öğretilerinde yer alan adaletli, sadakatli, merhametli, ahlaklı, cömert, iyiliksever, dürüst, güvenli olma gibi kişisel ve özel erdemler hükümdar için bir lükstür. Bir kimse, kişisel olarak bunlara sahip olabilir ama bir hükümdar bunlara sahip olduğunda yok olur. Çünkü hükümdar sıradan insanlar gibi sadece kendi hayatından değil, Tanrı gibi insanları bir ve bütün kılan devlet ve halkın hayatından ve kaderinden de sorumludur. Bunun için yapılması gerekeni yapmalı ve koruması gereken evrensel amaç ve halkı için bu erdemlerden vazgeçmesini bilmelidir. Bedenlere hakim olmak için şiddet, ruhlara hakim olmak için de korkuyu beslemelidir. Bunun için de kutsal yasaların emrettiği "adalet, merhamet ve sadakat" gibi erdemler gerekli şart değildir. Gerektiğinde yani başarıya ulaştığında en büyük erdem zulümdür: "Bir devleti ele geçiren kişi işlemek zorunda olduğu vahşice eylemleri belirleyip bunların tümünü bir arada gerçekleştirmek zorundadır. Hükümdar, eli hep kılıcında olmaya mecburdur. Eğer iyilik veya kötülük için mecbur olmayı beklerseniz, öyle bir an gelir ki zaten kötülüğe de vaktiniz olmaz veya yaptığınız iyilikten de bir çıkar sağlayamazsınız, zira bunu mecburen yapmış olduğunuzu düşünerek size bunun için hiç kimse müteşekkir olmazlar" (Hükümdar: 59).

Machiavelli'e göre, Tanrı kompleksi doğası doğal olarak hükümdarı, kötü hareketler yapmak zorunda bırakabilir. Ancak "bu hükümdar kendini, zaafların kepazeliğini gidermek üzere meşgul etmemelidir. Bu zaaflar olmadan devleti korumak oldukça zordur". Tanrı kompleksinden doğan zaaflarını da yetenekleri gibi kullanamayan bir hükümdar yıkılmaya mahkumdur. Unutmamak gerekir ki, "hükümdarların eylemlerinde göz önünde tutulan şey sadece sonuçlardır, başarılardır. Bu nedenle de, hükümdar sadece hayatını ve devletin varlığını sürdürmeyi amaçlamalıdır: Bunda başarılı olduğu takdirde, herkes uyguladığı yöntemleri şerefli ve övgüye layık bulacaktır.

Barış ve iyi niyete dayanan hükümdar mutlaka iktidarını, devletini ve onların kazandırmış olduğu ününü çabucak kaybeder" (Hükümdar: 95-96).

Machiavelli'ye göre, bir hükümdarın zulmü halkını "birleşmiş ve inançlı" olarak tutuyorsa bu "iyi kullanılan zulümdür". Kutsal kitapların emrettiği gibi merhamet gösteren hükümdarlar kendileri ile beraber halkın da mahvına sebep olurlar. Yerinde kullanılan gaddarlık, zulüm ve terör "iyi/başarılı yönetimin" ayrılmaz parçasıdır. İnsanlar eğer hükümdarın gaddar kanunları ve yönetimi altında toplumsal barış içinde yaşayacaklarsa, bu insanlar arasında yaygın bir cezalandırma korkusu olmalıdır. Çünkü Machiavelli'ye göre iki tür insan vardır: tarihin mimarı olanlar (Tanrı kompleksi doğasını gerçekleştirenler) ve tarihe malzeme olanlar (Tanrı kompleksi doğasını gerçekleştiremeyen kul kompleksleri). İnsanın doğası kin, nefret ve intikam ateşiyle sarılıdır. Bu yüzden Tanrı kompleksini gerçekleştirme talihine kavuşmuş hükümdar, bu insanları kontrol etmek ve intikamlarından emin olmak için önce herkesin doğasını sarıp sarmalayan bu Tanrı kompleksi ateşini ya söndürmeli ya da tepeleyip geçmelidir. İnsanlara tehdit, şiddet ve terör ile öyle kötülükler yapmalı ki, insanların yüreğinde korkudan intikam alma isteğine ve Tanrı kompleksini gerçekleştirme ihtirasına yer kalmamalıdır. İnsanlarda korkuyu bir inanç haline getirip kul kompleksini ebedileştirmelidir. Her ulusun doğasında kul kompleksi ruhu vardır ve bunun açığa çıkartılıp yönetilmesi her zaman an meselidir. Çünkü "bazı ulusları ele geçirmek zor ama ele geçirdikten sonra yönetmek kolay iken, bazı ulusları da ele geçirmek oldukça kolayken yönetmek zor olabilir". Sonuçta her şey ulusların değil onları yönetip kontrol edenlerin "başarı" ve yetenekleri ile ilgilidir. Bu yüzden ele geçirilen insanların yönetimini kolaylaştırmak için onları kul komplekslerine mahkum edip sadece bedenlerine değil ruhlarına, akıllarına, doğalarına ve ihtiraslarına da zincirler vurmalıdır. Tanrı kompleksinin sürekliliğinin garantisi de bu kul kompleksi yaratma ve sürdürme gücüdür. Bu gücün kaynağı da tabi ki korkudur. Hükümdara saygı göstermeyenler korkunun önünde saygıyla eğilmelidirler.

Machiavelli'ye göre, "insanlar kendilerine göre sevip hükümdara göre korku duyduklarından, bir hükümdar başkalarına bağlı olan bir şeye dayanmaktansa kendisine bağlı olan bir şeye dayanmalıdır" ve kendinde olmayan ve kendinden olmayan hiçbir şeye de güven duymamalıdır. Bu yüzden hükümdar şu ilkeleri aklından asla çıkartmamalıdır: "bütün insanların tek bir amacı vardır: iktidar, şöhret, üstünlük ve zenginlik için savaşmak". Hayat savaştır, savaş da hayatın bizzat kendisidir. Hayatı ve savaşı kazanmanın tek yolu sonuç odaklı başarıdır. Bu yüzden "iyi olan şey her zaman

iyi değildir ve eğer zamana ve şartlara göre insan kendini değiştirebilirse talihi hep aynı kalacak ve başarı kaçınılmaz olacaktır". Çünkü kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini bir arada var edip yaşatacak tek şey işte insanın içinde ve dışında yaşadığı bu sürekli savaş dilemmasıdır: "Erdem zulme karşı; Silahlanacak ve kısa bir savaş olacak; Çünkü eski yiğitlik; Ölmemiştir henüz İtalyanların yüreğinde".

Machiavelli'nin kişisel Tanrı kompleksi özelliklerini yüklediği Hükümdar'dan yola çıkarak ulaştığı kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi sembolü devleti ve onun yarattığı düzeni onun tam da aksine teorilerle "Gönüllü Kulluk" ağı ve her türlü hükümranlığı da "Tiranlık" olarak niteleyen Etienne de la Boetie, insanların doğuştan özgür olduğunu, daha sonra ise siyasal iktidar tarafından yozlaştırılarak köleleştirildiğini, piramidal bir şekilde yayılan iktidar-itaat ilişkisini çeşitli yollarla gönüllü olarak kabul ettiğini, yani asıl doğasının bozularak ikinci bir doğa ile dönüştürüldüğünü söyler. O'na göre insanların kulluğuna dayanan siyasal iktidar, hem kurulmasında hem de devam etmesinde insanları kendi meşruiyet kalıbına göre şekillendirdiğinde yani kul kompleksi içinde gönüllü kulluğu arzuladığında başarılı ise var olur. Yani tekebbüre ve tahakküme dayanan her türlü iktidar, insanların özgür doğalarını kendinden menkul meşruiyet yasaları ile bozarak kullaşmaya sürükler. Bu durum La Boetie'ye göre, gerçek ve özgür bir tercih değil önceden var olan siyasal iktidarın, insanları çeşitli yöntemlerle yozlaşmaya, başka bir deyişle kulluğu arzulayıp seçmeye koşullandırmasıdır.

3. Etienne de La Boetie: Kişisel Tanrı Kompleksi Tiranların Kul Kompleksleri ile Kolektif ve Evrensel Tiranlık Düzeni/ Devleti Yaratması; "Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev": "Tümüyle özgürlükçü ve yumuşak huylu olan Tanrıya tiranlıktan daha aykırı bir şey olamaz".

İnsanların Tanrı kompleksi doğasının kolay anlaşılabilirliğini ama kul komplekslerinin asla anlaşılamaz olduğunu düşünen Etienne de La Boetie (1530-1563) bu sorunu anlamak ve çözümlemek üzere "Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev"[11] (1548) adlı eserini yazar. Bu eserinde La Boetie, "insanların nasıl olup da itaat ettikleri, üstelik itaat etmekle kalmayıp boyun eğmeyi, hatta kulluk etmeyi arzuladıkları" sorunu üzerinde durur. Bizim kişisel Tanrı kompleksi dediğimiz şeye "Tiran", kolektif Tanrı kompleksi veya kul kompleksi olarak tanımladığımız şeye "Gönüllü Kulluk" ve evrensel Tanrı kompleksi olarak açıkladığımız düzene de "Tiranlık/iktidar/devlet" diyen La Boetie'e göre kul kompleksleri olmadan Tanrı kompleksleri asla var olamaz.

İnsanların her zaman ve yerde özgür doğma ve özgür olmalarına rağmen çeşitli kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri aracılığıyla kullaştırıldığını savunan La Boetie, insanları kendisine kullaştıran her türlü Tanrı kompleksi yapılanmasını lanetler. O'na göre insanların kullaşmasını haklı-meşru kılabilecek/gösterilebilecek hiçbir insani, dini, ahlaki, sosyal ve siyasal gerekçe var olamaz. Bu nedenle bütün kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri ne adında ve ne adına olursa olsun aynı derecede eşittir ve kötüdür. İnsanların hayatına ve kaderine tekebbür içinde tahakküm etme ihtirasının veya yetkisinin bir tek kişinin, bir azınlığın hatta bir çoğunluğun elinde bulunmasının, iktidar sahiplerinin bu konumlarını ister fetih ya da kalıtım yoluyla, ister halkın seçimi sayesinde elde etmiş olmalarının en ufak bir önemi yoktur. Çünkü bir insanın Tanrı kompleksi ihtirasları ile "Tanrı gibi" başka insanların kaderine hükmetme hakkı yoktur. Bu "tiranlık durumu tümüyle özgürlükçü ve yumuşak huylu olan Tanrıya bile en aykırı şeydir". Bu nedenle istisnasız tüm tahakküm ilişkilerinin özü hiçbir zaman değişmez; biçimi ne olursa olsun, özü tiranlıktır. İnsanın doğası tıpkı Tanrı gibi tamamen özgürlük üzerine olduğu için insanı özgürlüğünden ayıran her şey onun doğasına yabancıdır ve doğasına yabancılaşmasına sebep olur. La Boetie'e göre insan doğasında tekebbüre dayalı tahakküm ilişkileri, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini yaratan siyasal iktidara ilişkin hiç bir şey

[11] Etienne de La Boetie, Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev (GKÜS), Çev: M. Ali Ağaoğulları, İmge Yayınları, Ankara, 1995, s. 17-69; Aynı eserden alıntı ve yorumlar için "La Boetie ve Siyasal Kulluk", M. Ali Ağaoğulları, s. 71-139.

yoktur ki, siyasetin özünü oluşturan hükmetmeye ve özellikle boyun eğip kullaşmaya doğru bir eğilim olmasın.

La Boetie'ye göre insanın doğası özgürlüktür, özgür olmasıdır. Dahası insan, doğal yapısı gereğince, dünyaya gelirken özgür olduğundan başka özgürlüğü koruma duygusuyla da bezenmiştir. Fakat insan doğal ve özgün özgürlük ruhunu yitirmiş ve doğasına yabancı bir şekilde yozlaşmıştır. İnsan her yerde kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin gönüllü kulu haline gelmiş ve değil özgürlüğünü korumak onu anımsamamaktadır bile. Üstelik kendi gibi birer insan olan Tanrı komplekslerine boyun eğmeye rıza göstermekle kalmayıp, kulluğu sevip ona gönülden bağlanmıştır. Özgürlüğünü yitiren bu insan, aynı zamanda insanlığını da yitirmiş, kendi benliğini yadsıdığı bir düzeye inmiş; doğasının değişmesi, yozlaşması sonucu hayvanlardan bile aşağıya düşmüştür. Çünkü hayvanlar, insanlardan farklı olarak, özgürlüklerini hiçbir şeye karşı değişmedikleri gibi, onu karşı konulmaz bir gücün zorlamasıyla yitirseler bile bu kul/köle durumlarını insanlar gibi hiçbir zaman benimsemezler, istemeye istemeye, sızlana sızlana hizmet ederler: "Öküzler bile boyunduruk altında sızlanır. Kuşlar ise kafes içinde yakınır" (Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev (GKÜS): 32). Oysa insanlar, kulluğu gönüllü olarak benimserler. Çünkü insan toplumlarında beliren Tanrı kompleksi biçimi, yalnızca güç, şiddet ve baskı uygulamayla yetinmeyip kendini kabul ettirecek başka ilişkiler de (sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, dini) geliştirir.

La Boetie'ye göre insanlar belki zor ve zorbalıkla kulluklaştırılıyor ama daha sonra başka nimet ve imkanlarla da kul olmaya alışıyorlar. O'na göre "halk bir kere kulluklaşmaya görsün (yani hizmet etme alışkanlığını edinsin) özgürlüğü öylesine unutuyor ki, artık onun uyanıp yeniden özgürlüğünü ele geçirmesi olanaksız oluyor" (Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev (GKÜS): 36). La Boetie için Tanrı kompleksini temsil eden "tiran (tıpkı Firavun gibi) uyruklarını birbirlerine kırdırarak kulluklaştırıyor. Yükselme hırsıyla suçlandırılan bu kişiler kötülüğe (yani kul/köle durumlarına) katlanmaktan hoşnut oluyorlar. Çünkü onlar da aynı kötülüğü, kendilerine bunu yapmış olan kişiye değil de, aynı onlar gibi kötülük görmüş olan, fakat başkalarına da benzerini yapamayan kişilere karşı uyguluyorlar" (Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev (GKÜS): 60-61). Böylece Tanrı kompleksi hiyerarşisini inşa eden bir kul kompleksi hiyerarşisi ortaya çıkıyor.

La Boetie'ye göre, efendi-köle veya yönetenler-yönetilenler şeklinde ikiye ayrılan her toplum, zorunlu olarak bir kulluk toplumudur. Bu kulluk toplumunun kaynağında insanın öteki insanları "kuvvet" ve "hile" ile yani

şiddet ya da kurnazlık yoluyla diğerleri üzerinde Tanrı kompleksi doğasını gerçekleştirmek için kibre kapılıp "tahakküm/egemenlik" kurmak ihtirası vardır. Oysa "Tanrı'nın vekili ve insanların yöneticisi olan doğa" (GKÜS: 30), insanları akli ve ahlaki erdemlerle bezeyerek onları aynı biçimde eşit yaratarak birbirlerini tanımalarını ve her hangi bir eşitsizlik yani üstünlük ilişkisi (Tanrı kompleksi/kibri) yaratmaksızın aralarında sevginin (merhametin) ve dayanışmanın (adalet ve sadakatin) hakim olmasını ve sonuçta da birbirlerine kibir ile tahakküm etmek yerine birbirlerini "yoldaş olarak ya da daha doğrusu kardeş olarak" (GKÜS: 30) tanımlayarak ilişki kurmalarını emretmektedir. Bu yüzden özgürlük insanın kendini öteki insanlarda özgür bir ilişki ile gerçekleştirebilmesidir. Buna engel olan her şey ise kölelik/kulluktur. Bu yüzden La Boetie'ye göre en iyi toplum, doğaya, akla uygun olarak yönetenler-yönetilenler farklılaşmasının oluşmadığı ve insanların tahakküm ilişkileri (kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri) ile bir koyun sürüsü/kul kompleksi konumuna indirgenmediği bir toplumdur.

La Boetie'ye göre kendi Tanrı kompleksini kul kompleksleri üzerinde tatmin etmek isteyen tek bir kişinin, "bir"in milyonlarca insana hükmetmesi, hem Tanrıya hem doğaya aykırı bir olgu hem de boyun eğenler açısından büyük bir erdemsizliktir. İnsanlardaki bu kulluk arzusunun (kul kompleksi) sebebi asla korku veya çıkar umudu olamaz. Çünkü "iki hatta on kişi tek bir insandan korkabilir, fakat milyonların sırf korktuklarından dolayı kulluğu/köleliği benimsemeleri düşünülemez. Korkaklığın da belli bir sınırı vardır ve böylesine, büyük boyutlara ulaşması olanaksızdır. Üstelik tiranın her türlü kararına ve uygulamasına ses çıkarmadan katlanan insan, savaşmak söz konusu olduğunda canını vermeye varacak kadar büyük bir yüreklilik gösteren insanın da ta kendisidir... Maddi çıkar beklentisi hiç olamaz. Çünkü insanlar gözlerinin önünde, en güzel ve en parlak kazançlarının götürülüşüne, tarlalarının yağmalanmasına, evlerinin ve eşyalarının çalınmasına seyirci kalıyorlar. Onlar öyle bir yaşam sürüyorlar ki, hiçbir şeyin kendilerine ait olduğunu söyleyebilecek durumda değillerdir. Hiç kimse can ve mal güvenliğinden emin değildir" (GKÜS: 27-28).

La Boetie'ye göre, tüm bu gerekçeler insanların gönüllü kulluk etmelerinin tek nedeni olduğunu gösterir: insan doğasının yozlaşmasıdır ya da insanın yozlaşarak bir ikinci doğaya (kimisi için Tanrı kompleksi, kimisi için de kul kompleksi) sahip olmasıdır. Özgür olma, özgürlüğü sevip kollama doğaldır, ancak özgürlüğün bu niteliği onun sürgit olacağı anlamına gelmez; çünkü "doğal olan ne kadar iyi olursa olsun, eğer onun bakımı yapılmazsa yok olup gider" (GKÜS: 37). İnsanların doğalarını yok edecek

en büyük tehdit yine doğalarındaki kişisel üstünlük ihtirası ve bunu kolektif ve evrensel boyutta şekillendiren geleneksel, göreneksel, kültürel, dini, ahlaki, eğitimsel ve siyasal alışkanlıklar ve bu alışkanlıkların yarattığı gönüllü kulluk düzenine mutlak itaati emreden yasalardır. Bu yasalar kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin tahakkümünü meşru kılmak için eğitim aracılığıyla sürekli nesilden nesile aktarılarak insanların özgürlüğe dayalı ilk doğal ruhu yerine gönüllü kulluğa/köleliğe dayalı yeni bir doğa yaratılmasını sağlar. Doğasının bozulması sonucunda insanın istenci de anlam değiştirir ve artık özgürlük yerine kulluğu amaçlar. İnsanı insan yapan şey özgürlüğü olduğu için de özgürlük gittiğinde geriye hiçbir şey kalmaz. Çünkü "özgürlük öylesine büyük ve öylesine hoş bir iyiliktir ki, bir kez kayboldu mu tüm kötülükler arka arkaya sıralanırlar" (GKÜS: 27).

Özgürlüğünü kaybeden insan, özellikle eğitim aracılığıyla kendi köleliğini gerçek özgürlükmüş gibi yaşayarak kendine yabancılaşır. Kulluk etme alışkanlığı insanda bir çeşit özgürlük biçimi alır. Böylece insan, iki ayrı (ve karşıt) doğaya sahip olabilen tek yaratık olarak belirir. "Eğitim ve alışkanlıkla kazanılmış her şey doğal olduğuna" (GKÜS: 42) göre, eşitsizliğe dayalı tahakküm ilişkisi ortaya çıkar çıkmaz birinci insan doğası (özgürlük) yerini ikinci insan doğasına (gönüllü kulluk) bırakır ve yeni insan, yani yozlaşıp yabancılaşmış insan gerçekleşmiş olur. İnsan kulluğu gerçek bir özgür seçimin sonucu değil daha önceden belirmiş olan Tanrı komplekslerinin çeşitli yöntemlerle yozlaşmaya yani kulluğu arzulayıp seçmeye koşullandırmasının ürünüdür. Bu nedenle gönüllü kulluğun oluşması için Tanrı kompleksleri sadece güce ve şiddete başvurmaz. Çünkü kuvvet zoruyla, kılıç zoruyla insanların köle yapılmalarına karşın onların bu kölelik durumlarını benimseyip sevmelerini sağlamak olanaksızdır. Kullarının gözünde belli bir haklılık/meşruluk kazanamayan hiçbir Tanrı kompleksi varlığını uzun süre sürdüremez.

Gönüllü kulluğun kaynağının burada yattığına inanan La Boetie'ye göre insanların köle kılınmalarının nedeni korkaklıkları olmadığından başka, onların boyun eğmeyi bir ödev gibi görmeleri de yeterli değildir. İktidarın kendini tam bir güvence altına sokabilmesi için yönetilenlerin boyun eğmeyi bir ödev gibi algılamaları dışında, verilen kararlarla bu kararların uygulanmasını onaylamaları ve iktidardan kaynaklanan her şeyi (dolayısıyla kul/köle olmalarını) sevip sürdürmek istemeleri gerekir. Tanrı komplekslerine aşık olmayan kul kompleksleri yaratılmadan bu düzen ne kurulabilir ne de sürdürülebilir. La Boetie'ye göre kölelere hükmeden efendiler varsa bu kölelerin efendilerini severek, arzulayarak ve isteyerek onların

tahakkümünü onadıkları/kabul ettikleri için vardır. Bu yüzden kişisel Tanrı kompleksi kolektif Tanrı kompleksini, kolektif Tanrı kompleksi de evrensel Tanrı kompleksini üretir. Çünkü Tanrı kompleksi düzeni bir kere kurulup yerleşti mi, insanlar/halk özgürlük gücünü psikolojik olarak tümüyle yitirir. Bu durumda bulunan halk, artık doğası yozlaşmış, köleliği benimsemiş olan halktır. Doğalarının derinliklerinde yatan bu gücün bilincine varamayacak kadar yozlaşmanın içine düşen halk "boyunduruk altında doğup da özgürlüğün gölgesini bile göremeyip köle olmanın ne kadar kötü bir şey olduğunu anlayamayacak kadar aşağılık ve acınası bir duruma" (GKÜS: 41) düşmüştür.

La Boetie'ye göre, efendileri tarafından köleleştirilen bu birinci kuşaktan sonra gelenler ise "özgürlüğü hiç görmeyip tanımadığından dolayı, pişmanlık duymadan hizmet eder ve ondan öncekilerin zorla yaptıklarını seve seve yerine getirir. Boyunduruk altında doğan insanlar, kulluk, kölelik içinde büyütülüp eğitilirler" (GKÜS: 36). Bu insanlar değil özgürlük uğruna herhangi bir bağımsız davranışta bulunmak, böyle bir davranışın gerektirdiği özgür düşünceden, özgür iradeden bile yoksundurlar. Kurulu Tanrı kompleksi/kul kompleksi hiyerarşik düzenini sevip benimsemekte ve sürdürdükleri yaşamın dışında başka yaşam biçimleri olduğunun ya da olabileceğinin bile farkına varamamaktadırlar. Çünkü "görenekler, insanlara efendilerine hizmet etmeyi ve kulluk zehrini yutup acı duymamayı öğretmiştir" (GKÜS: 36). Efendiler/Tanrı kompleksleri/"tiranlar da halkı yalnızca boyun eğme ve kulluğa değil, fakat körü körüne bağımlılığa da alıştırmışlardır" (GKÜS: 57). Bu yüzden de "bir kere kulluklaşan halkın uyanıp yeniden özgürlüğünü ele geçirmesi olanaksızdır" (GKÜS: 36). Onlar artık köleliği özgürlük zannedip zincirlerine aşık olmuşlardır. Sonuçta da halk, yalnız bedensel olarak değil, düşünsel olarak da efendilerinin hükmü altına girmiş ve bırakın pasif direnişi aktif desteklemeler ile onlara itaatte yarışır olmuşlardır. Efendiler/Tanrı kompleksleri ile köleler/kul kompleksleri ortak organizmacı bir hiyerarşik düzenin ortaklaşa savunucuları olmuşlardır. Bu nedenle La Boetie, halktan "onu itmelerini ya da dengesini bozmalarını değil yalnızca onu desteklememelerini" (GKÜS: 29) ister. "Desteklememenin" bile bu tahakküm düzeninin yıkılması için "yeterli" olduğunu düşünür: "Böylece o düzen altından kaidesi çekilmişçesine tüm ağırlığıyla düşüp parçalanır" (GKÜS: 29).

La Boetie'ye göre kul komplekslerinin itaatinin sürekliliğini sağlamak için Tanrı komplekslerinin yani yeryüzü egemenliğinin tiranlarının yaptığı ilk şey hayat ile "gerçek" arasındaki bağları kopartmaktır. Böylece gerçe-

ği çarpıtıp köleliğin/kulluğun özgürlük biçiminde algılanmasını sağlamak için dini, kültürel, geleneksel, siyasal ve ekonomik tüm kuvvetleri/imkanları seferber eder. Nasıl ki kulluk/kölelik düzeninin olması için kölelerin köleliklerini benimseyip sürdürmeyi istemeleri gerekiyorsa, tahakkümün temellük edip kurumsallaşması için de kölelerin bağımlılıklarını/zincirlerini sevmeleri ve bu durumu kendi arzularıyla yaşatmaları gerekmektedir. Bunun için de başta din ve din adamları olmak üzere eğitim kurumları, aydınlar ve gelenekler etkili rol oynar. Bu unsurlar hakim düzeni, halkın meşru görmesini sağlar. Tıpkı zorla kabul ettirilen kuralların daha sonra alışkanlıklar yaratarak kesin inanca dönüşmesi gibi. Böylece çeşitli (maddi ve manevi) biçimler altında beliren bu "meşru" şiddet, halk tarafından özümsenerek yaşamın ayrılmaz bir parçasına, hayatın bizzat kendisine dönüşür.

La Boetie'ye göre halk "en güzel ve en parlak kazançlarının götürülüşüne, tarlalarının yağmalanmasına, evlerinin ve eşyalarının çalınmasına seyirci kalmaktan da öte tiranlar yağmaladıkça, yakıp yıktıkça onlara daha çok şey vermekte ve daha çok hizmet etmektedirler" (GKÜS: 27). Sonuçta ise Tanrı kompleksi temsilcileri tiranların kibir ile tahakkümü doğal, haklı ve meşru bir hak haline gelirken halkın da kul kompleksi içinde efendilerine aşkla ve ihtirasla bağlanmaları "gönüllü kulluk" olarak ortaya çıkar. Artık, dünya görüşleri, düşünceleri, davranışları biçimlendirilmiş ve hatta üstlerindeki baskıyı bile onaylatan bir koşullandırılmaya uğramış insanların, "özgürlüğü değil de köleliği kaybetmişçesine çok içten ve istekli bir biçimde kulluk (hizmet) etmelerini" (GKÜS: 36) ya da egemenlerini/efendilerini "yerinde tutmak uğruna canlarını vermelerini" (GKÜS: 38) görmek insanlığın düştüğü aşağılık konum açısından şaşırtıcı olmaz.

La Boetie, Tanrı kompleksi sahibi tiranların kul kompleksi sahibi uyruklarını hayvanlar gibi akılsız, iradesiz ve bilinçsiz kılmak ve gönüllü kulluğu sürdürmek için pratik alanda kullandıkları yöntemleri, iktidarın kurnazlıkları, hileleri olarak adlandırır. Eğitim ve alışkanlıkla özgürlüğü unutan ve kul/köleliği benimseyen insanlar, "ağızlarına çalınan iki parmak bal ile" içinde bulundukları duruma gönülden bağlanıp onu kendi arzularıyla sürdürürler. Bu nedenle Tanrı komplekslerinin egemenliklerini sürdürmek için kul kompleksini yaratmalarının ilk şartı, halkın zevk ve eğlenceye düşürülmesi, boş şeylerle oyalanmaya yönlendirilmesidir: "Tiyatrolar, oyunlar, eğlenceler, gösteriler, acaip hayvanlar, madalyonlar, tablolar ve diğer uyuşturucular eski halklar için kulluklaşmanın yemi, özgürlüğü yitirmenin bedeli, tiranlığın araçlarıdır" (GKÜS: 49). Kendilerini böyle bir yaşama kaptıran ve bundan haz duyan insanlar, Tanrı komplekslerinin kullaştırmasına müsait hale

gelirler. Böyle insanlar "gevşeyip yumuşarlar. Artık alçak ve yumuşak olan yürekleri büyük şeyleri yani özgürlüğe kavuşmak uğruna herhangi bir eylemi yapabilmekten yoksundur" (GKÜS: 46). Söz konusu olan bu durum, insanların maddi temelleri yaratılmış yeni bir kültürün içine oturtulması ve tamamen o kültürün egemeninin emrine amade hale getirilmesidir.

La Boetie'ye göre insanlara gönüllü kulluğu (kul kompleksi içinde kulluğu) sevdirmeye yönelik bir başka yöntem, egemenlerin (Tanrı komplekslerinin) "paternalist popülist bir görünüm alarak halka belli maddi çıkarlar sağlaması", "eli açık davranışlarda bulunması", "kendi egemenliğini besleyenleri beslemesi", "halka yiyecek-içecek dağıtılması, para bağışlanması ya da şölenler düzenlenmesi gibi uygulamalar, tiranların, halkı sömürerek elde ettiklerinin ufak bir bölümünü halka geri vermesidir". Böylece kısa vadedeki çıkarını gözeten, iktidarın kul/köle olmakta ve sömürü mekanizmasının içine iyice gömülmekte beis görmeyen halk "özgürlüğüne yeniden kavuşmak amacıyla çorba tasını terk etmeyi dahi akıl edemez" (GKÜS: 49) hale gelir. Çünkü her zaman ve her yerde iktidara ve ihtişama tapan/tamah eden kul kompleksi içindeki halk "kendini sevene karşı kuşkulu, kendisini aldatana karşı ise saftır. Ağızlarına çalman iki parmak bal ile cezbedilen halklar kadar, ne avcı düdüğüne kanıp tuzağa düşen saf bir kuş, ne de yem için oltaya takılan alık bir balık olamaz" (GKÜS: 48).

Kul kompleksinin kaynağı olan "gerçek"in Tanrı kompleksleri tarafından ters yüz edilmesinden (kölelik özgürlükmüş gibi) dolayı tam bir cehalete hapsolan halk için yeni bir yaşam biçimi ve buna uygun bir kültürel yapı oluşurken yeni "halk kültürü"nün gerçeği kesin inanç halinde reddedip cehaleti yaygınlaştırıcı bir nitelik taşımasına da özen gösterir. Tanrı kompleksi tiranlar bu amacın gerçekleştirilmesinde ise kendisine bağlı aydınlardan yararlanır. La Boetie'ye göre, "insanların kendilerini tanımalarına ve tiranlıktan nefret etmelerine yardımcı olacak" (GKÜS: 43) bilge kişilerin, aydınların, iktidar tarafından sınırlandırılıp denetlenmeleri olgusu, gönüllü kulluğun sürdürülmesine katkıda bulunan önemli etmenlerden biridir. Bunun en asli kaynağında da gökyüzü Tanrısının gerçek yasalarını yeryüzü tanrılarının iktidarı ve keyfi için değiştiren din adamları ve dini kurumlar gelmektedir.

La Boetie'ye göre, "tiranlar, dini koruyucu olarak ön plana koymayı arzular ve hatta mümkünse, kötü yaşamlarına destek olması için birkaç tanrısallık örneğinden yararlanırlar" (GKÜS: 53). Bu yeryüzü dinlerinin ortak amacı; uyruklarda saygı ve hayranlık doğurarak kurulu Tanrı kompleksi hiyerarşik düzeninin, yönetenler-yönetilenler ilişkilerinin sorgusuz sualsiz

güvence altında sürdürülmesidir. Kul kompleksi düzeni yani "gönüllü kulluk" hiyerarşisi, sadece doğal, haklı ve meşru bir yetki değil aynı zamanda ilahi ve kutsal bir inanç olarak da gereklidir anlayışı hakim olur. Böylece Tanrı kompleksinin tahakkümü yalnızca fiziksel olarak değil, dinsel, kutsal, ilahi, geleneksel ve duygusal olarak da sağlanmış olur ve halkın bu kulluk/kölelik ağının içine kendi istekleriyle saplanıp kalması gerçekleşir. Kutsalın kurbanları yaratılmadan kurbanların kutsalları da egemenliğini sürdüremez. Sonuçta da herkesin kendisinin altındakilerin Tanrısı, üstündekilerin kölesi olduğu organizmacı hiyerarşik gönüllü kulluk/kurbanlık düzeni tesis edilmiş, "hükmetmenin desteğinin ve temelinin" kurulması gerçekleşmiş ve kişisel Tanrı kompleksleri iktidarının kurumsallaşıp, merkezileşip kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olan devlete ulaşılmış olur.

La Boetie'ye göre insanların kul kompleksi içinde gönüllü kulluk yapması halkın köleliği arzu etmesi ile birlikte Tanrı kompleksi doğaya sahip tiranların kendilerini en, tek, mutlak üstün "bir" kişiliği temsil etmesinden kaynaklanır. Bu "bir" tüm uyruklar ile kendi tahakküm gücünü kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi örgütlenmesi içinde bütünleştirme gücüdür. Bunu sağlayan her "bir" bir bütün olarak tiranlığı temsil eder. Bu nedenle Tanrı kompleksine dayalı tahakküm biçimi ne olursa olsun iktidarın özü tiranlıktır ve tiranlık olarak kalır. İktidarın gerçek anlamda iktidar olabilmesi, yani gönüllü kulluk üzerine inşa edilmiş kul kompleksi hiyerarşik düzeninin kurumsallaşıp yerleşebilmesi için halkı bağımlılığa yönlendirmesi ve kulluğu insanlara sevdirmesi gerekir. Tanrı kompleksi olarak tiran egemenden, kul kompleksi düzeni olarak tiranlık da kurumsallaşmış merkezi siyasal iktidardan başka bir şey değildir. Bu düzen karşılıklı korku ve umutları besleme düzenidir.

İnsanların kendisini "Tanrı gibi" güç ve yetkilerle donattığı Tanrı kompleksi tiran da tüm insanlar gibi "iki gözü, iki eli ve bir bedeni" olan sıradan bir insandır. Fakat bu insan gücünü öteki insanların kendi akıllarını, güçlerini ve ahlaklarını ona teslim etmesiyle elde etmektedir. Tiranın görünen bedeni dışında bir başka bedeni daha vardır. Bir benzeri bulunmayan (Tek) bu beden, hem diğer insanlardan ayrıdır (Bir), hem de her şeyi görüp her şeyi yapabildiğinden (Mutlak) dolayı, herkesi kendi içinde toplamaktadır (Bütün). Tüm insanların bedenlerini ve ruhlarını kişisel, kolektif ve evrensel boyutta "bir ve bütün" olarak temsil eden bu Tanrı kompleksi tiranlık, bir yanda herkesin yazgısını elinde tutan ve yönetilenler kitlesini dışlayan "Tanrı gibi" iktidarı, öte yandan tek bir organik kimliğe sahip bütünleşmiş bir siyasal toplumu (kolektif kutsal ulus) simgelemektedir.

Bu herkesi birbirine birlik ve bütünlük içinde bağlayan siyasal toplum da evrensel Tanrı kompleksi devlettir: "Zavallı sefil insanlar, akılsız halklar, kötü durumlarında kalmak için direnen ve iyiliklerini göremeyen uluslar! Sizler gözünüzün önünde en güzel ve parlak kazançlarınızın götürülüşüne, tarlalarınızın yağmalanmasına, evlerinizin ve eşyalarınızın çalınmasına seyirci kalıyorsunuz. Öyle bir yaşam sürüyorsunuz ki, hiçbir şeyin size ait olduğunu söyleyebilecek durumda değilsiniz. Şimdi, mallarınıza, ailelerinize ve yaşamlarınıza yarım yamalak bile sahip olmak, size büyük bir mutluluk gibi gözüküyor. Tüm bu zarar, bu kötülük, size düşmanlardan gelmiyor; hiç kuşkusuz düşmandan, yani öylesine yücelttiğiniz, uğrunda cesaretle savaşa gidip kendinizi ölüme atmaktan çekinmediğiniz o kişiden geliyor. Size böylesine hakim olan kişinin iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve herhangi bir insandan daha başka bir şeye sahip de değil. Yalnızca sizden fazla bir şeyi var: O da sizi ezmek için ona sağlamış olduğunuz üstünlük" (GKÜS: 27-28).

La Boetie'ye göre insanların Tanrı kompleksi içinde öteki insanlara tahakküm edip tiranlaşmasının tek nedeni insanların ona vermiş olduğu kendi özgürlük ve haklarıdır. Hiç kimse kendi özgürlüğünden ve haklarından vaz geçmedikçe başka bir insanın kulu/kölesi olamaz: "Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? Sizden almadıysa, nasıl oluyor da sizleri dövdüğü bu kadar çok eli olabiliyor? Kentlerinizi çiğnediği ayaklar sizinkiler değilse bunları nereden almıştır? Sizin tarafınızdan verilmiş olmasa üzerinizde nasıl iktidarı olabilir? Kendinize ihanet etmeseniz, sizi öldüren bu katilin yardakçıları olmasanız ve sizi yağmalayan bu hırsıza yataklık etmeseniz o ne yapabilir? Derin haz duygularını incelikle ele alabilsin ve pis ve rezil eğlencelerinin içinde yuvarlanabilsin diye ölesiye çalışıp bitkin düşüyorsunuz. O daha güçlü ve sert olsun diye kendinizi zayıflatıyorsunuz" (GKÜS: 28).

La Boetie'ye göre insanlar, özgürlüğe dayalı kendi öz benliklerinden (biricikliğinden) vazgeçmedikçe bir ve bütün olarak bu kulluk düzeni evrensel Tanrı kompleksi devlet doğmaz. Egemenin ve ardındaki devlet kurumunun "bir" olarak belirmesi, insanların doğanın isteği doğrultusunda birler olmasını engelleyip ortadan kaldırır. Ayrı birler değil aynı birler ortaya çıkar. Artık birler değil, fakat her şeyi içine çekip emen dünyasal yüce tek "bir" (bütün) (çoklukta birlik, birlikte çokluk) vardır. Bir başka deyişle, insanları yönetenler-yönetilenler, efendiler-köleler biçiminde bölen devlet, aynı zamanda onları, meşruluğunu sağlama yönünde kullandığı söylem ve eylemler aracılığıyla bir bütün içinde eritir. İnsanların kişiliklerini yitirip

bireyler olmaktan çıkmaları sonucunda insanlığın yozlaşmasının son evresi de tamamlanır. Böylece La Boetie'nin "zavallı, sefil" olarak nitelendirdiği, kendini bu soyut bütünün ayrılmaz bir parçası biçiminde algılayan ve devlet iktidarının etki alanı içine gömülüp kalan gönüllü kullar yaratılmış olur. Bu kullar arasında kurulan kulluk hiyerarşik düzeni (bürokrasi) olmadan da bu sistem sürdürülemez.

La Boetie'ye göre her türlü siyasal iktidar özgürlüğü yok edici bir etkiye sahip bulunuyorsa da, insanların köleliği arzulayıp gönülden benimsemeleri ancak iktidarın bütün toplumu kapsayan hiyerarşik bir yapı biçiminde kurulmasıyla mümkündür. Bu yüzden Tanrı kompleksi asla kişisel olarak kalmaz. Mutlaka kolektif ve evrensel bir hiyerarşik düzen yaratır. Bu nedenle kişisel Tanrı kompleksi temsilcisi tiranın asla tek başına olmadığından başka salt kaba güce de dayanmaz. Bu herkesin herkese hükmettiği güce dayalı kulluk ve tanrılık piramididir: "Tiranı koruyanlar atlı insan bölükleri, yaya insan sürüleri ya da silahlar değildir. İlk bakışta inanmak istenmez, fakat gerçektir: Tirana destek olan ve tüm ülkeyi kulluk altında tutan hep dört ya da beş kişidir. Her zaman için beş ya da altı kişi tiranın gözüne girmiş, gerek kendilerinden gelen istekle gerek tiranın çağırmasıyla ona yaklaşmış ve böylece gaddarlıklarının, eğlencelerinin yoldaşı, zevklerinin pezevengi ve yağmaladıklarının ortağı olmuşlardır. Bu altı kişinin de çıkar sağladıkları altı yüz kişisi vardır. Bu altı yüz kişi, buyrukları altında altı bin kişiyi tutarlar" (GKÜS: 58). Bu gönüllü kulluğa dayalı hiyerarşik Tanrı kompleksi düzenini ayakta tutan unsurlardan birincisi herkesin kendi konumuna göre üsteki kendisine, kendisi üstekine nasıl davranıyorsa altındakilerin de aynı şekilde davranmasını sağlamaktır: "Altı kişi tirana ne yapıyorlarsa, bu altı yüz kişi de altı kişiye aynı biçimde davranır. Bu altı yüz kişi de buyrukları altında altı bin kişiyi tutarlar" (GKÜS: 58). Bu insanların sadece mutlak itaati/gönüllü kulluğu yetmez aynı zamanda da konumlarını korumaları için "tiranın söylediklerini yapmaları yeterli değildir, onun ne istediğini düşünmeleri ve hatta onu memnun edebilmek için düşüncelerini öngörmeleri bile gerekir" (GKÜS: 61).

Tüm bu düzen "tiranlığa yeni destekçiler yaratmak için" "mevki-makam dağıtarak", "insanların para ve zevk ihtirasları tatmin edilerek" sürdürülür: "Kısacası, bu duruma tiranların sağladığı ayrıcalıklar, çıkarlar ya da yeni kazançlarla ulaşılır; çünkü hemen hemen, özgürlükten hoşlanan insanlar kadar, tiranlığın onlara faydalı göründüğü insanlar da vardır" (GKÜS: 59). Tiranlık/Tanrı kompleksi egemenliği aynı zamanda güç, rant, itibar, nimet ve zenginlik dağıtımının da tekelidir. Tüm bu nedenlerle as-

lında tiranın hükmetme gücü, onun kişisel yeteneğinden ya da topluma saldığı korkudan değil, fakat ardındaki bu kolektif faydaya dayalı devlet aygıtından kaynaklanmaktadır. La Boetie'nin tiran olarak adlandırdığı kişi, bu aygıtın en üst düzeyini işgal etmekte ve bu konumundan dolayı egemen olarak belirmektedir. Tam anlamıyla "bir" olan tiranın kendisi değildir; "bir", tiran ile "yardakçılarının" ve ona gönüllü kullukta kusur etmeyen uyruklarının bir bütünüdür. Evrensel Tanrı kompleksi olan devlet, kolektif ve kişisel Tanrı komplekslerini "çıkar/fayda" üzerinde bütünleştirerek hükmetme-boyun eğme ilişkilerini piramit biçiminde bir ağ gibi örerek bütün toplumu sarar. Bu "piramidal" hiyerarşinin tepesinde bulunan tiran, bu ağın "yardımları/destekleri" yardımıyla yalnızca altı bin kişiyi değil, yüz binleri hatta milyonları kendine bağlı ve bağımlı kılar" (GKÜS: 59). Evrensel Tanrı kompleksi bu devlet ağının oluşturduğu bu mekanizmadan dolayı her insan, içinde bulunduğu hiyerarşik düzey ne olursa olsun, kendini, devlet erkini kişiliğinde somutlaştıran tiranla özdeşleştirerek onun kulu ama bir başkasının efendisi olmayı arzular. Böylece insanlar, "büyük tiranın altında kendilerini küçük tiranlar yapabilmek için çevresinde toplanıp onu desteklemeye başlarlar" (GKÜS: 59). Tiranlık hiyerarşisi de böylece süreklilik kazanır.

La Boetie'ye göre sonuçta da tüm bu Tanrı ve kul kompleksi hiyerarşik düzenine dayanan bu tiranlık düzeni, tüm toplumu baştan aşağı kapsayan kolektif bir gerçek durumuna dönüşür. İktidar, piramit biçiminde örgütlendikten ve en üstteki "bir"in yönetiminde çeşitli kulluk ve hükmetme kanalları içeren bir siyasal yapı kurulduktan sonra, artık tiranın hüküm sürmek için kılını bile kıpırdatmasına gerek kalmaz. Çünkü "tiran, uyruklarını birbirlerine kırdırarak" (GKÜS: 60); kulluğu/köleliği çeşitli nimetlerle "şekerlendirip tatlandırarak" ve tıpkı Firavun, "tıpkı Sezar gibi kulluğu tatlılaştıran zehirli yumuşaklığı kullanarak kulluklaştırır" (GKÜS: 51) ve onları kendisine kölelik yarışı içinde korku ve umut arasında tutar. Özgürlük doğal olarak da hemen arkasından kişilik (bir) ve ahlak kaybına uğramış olan ve bundan dolayı bir kişilik arayışı içinde bulunan insan, var olan tek "bir", yani tiran ile kendini özdeşleştirme yoluna gider.

Kul ve Tanrı komplekslerinin özdeşliğine dayanan bu hiyerarşik organizmacı piramidal düzenin iç içe geçmesi sonucunda herkes tıpkı "Tiran gibi" altındaki insanların üzerinde hükmünü kurup onlarm efendisi durumuna gelir. Fakat aynı zamanda, bir üst hiyerarşik düzeydekilerin de kuludur. İnsanlar başkalarını kul edinmek için başkalarının kulu/kölesi olmaya gönülden razı olurlar. Kul olmanın rahatlığı özgür olmanın doğurduğu

sorumluluk bilincinden daha mutlu eder onları. "Rahat yaşamak uğruna herhangi bir güvenceyi özgürlükten daha çok severler" (GKÜS: 25). Zincirlerine aşık olmalarının nedeni de budur. Herkes, yasalara/zincirlere uyulup uyulmadığını kontrol edip, başkalarını yasalara/zincirlerine olan bağlılık ölçütüyle değerlendirerek, kendiliğinden düzenin gönüllü koruyucusu/askerleri/zincir muhafızları olurlar. Bütün toplum kendini ötekine hükmetmenin, tekebbürün, kıyaslamanın, yargılamanın büyüsüne kaptırmıştır. Böyle bir düzen kuruldu mu artık yıkılamayacağı kesindir. "Halk bir kere kulluklaşmaya görsün, özgürlüğü öylesine unutur ki, artık onun uyanıp yeniden özgürlüğünü ele geçirmesi olanaksız olur" (GKÜS: 36). Çünkü bu insanların özgür bir eyleme kalkışmalarını, yani kendilerini kul kompleksine mahkum eden devleti yıkarak doğal özgürlüğe yeniden kavuşmalarını beklemek boşunadır. İnsanlar, kurumsallaşmış siyasal iktidarın ortaya çıkmasıyla birlikte kısır bir döngü içine gömülürler. Köleliğe gönülden bağlandıkları için kendilerini özgürlüğe kavuşturacak bir eylemde bulunamazlar; böyle bir eylemde bulunmadıkları yani tirana destek olmaktan vaz geçemedikleri için de kul/köle durumunda kalıp yitirdikleri özgürlüğü yeniden ele geçiremezler. Kölelik/kulluk artık sadece bedenlerini değil ruhlarını da esir almış, özgürlük doğalarına da zincirler vurularak tamamen insan olmaktan çıkmışlardır. Gönüllü kulluğun olduğu yerde zorunlu özgürlük de olmaz.

La Boetie'ye göre, her bir insan her bir öteki insanın Tanrı kompleksi veya kul kompleksi içinde iyiliklerle dolu, özgürlüklerle donanımlı, dayanışma ruhuyla bütünleşmiş ve dostluk, yoldaşlık, arkadaşlık ve kardeşlik hukukunu doğuran "adalet, merhamet ve sadakat" yolundan ayrılıp birbirlerinin düşmanı olduğu, tekebbür ve tahakküm ilişkilerine odaklı, iktidar ve ihtişam bağımlılığı yaratan ve kulluk/kölelik üzerine bina edilmiş "zulüm, baskı ve ihanet" yoluna girmesinden sorumludur. İnsanlığın bu ıstırabına hep beraber ortaktır. Her şeyden önce kibir ile haddi aşıp Tanrının hukukunu çiğnemekten dolayı suçludur. Bu yüzden "öğrenelim bir kere, öğrenelim iyi davranmayı. Ya onurumuz için ya da bu erdemin sevgisi için, gözlerimizi gökyüzüne, tüm yaptıklarımızın tanığı ve tüm suçlarımızın doğru yargıcı olan yüce Tanrıya kaldıralım... Çünkü tümüyle özgürlükçü ve yumuşak huylu olan Tanrıya tiranlıktan daha aykırı bir şey olamaz ve Tanrı orada tiranlar ve suç ortakları için bazı özel cezalar hazırlamıştır" (GKÜS: 69). Çünkü Tanrı kendisinden rol çalanları sevmez.

La Boetie'nin "tümüyle özgürlükçü ve yumuşak huylu olan Tanrıdan" başka sığınacak yeri olmamasına rağmen Hobbes, bizzat Tanrıyı devlet olarak yeryüzüne indirir ve onu "tümüyle kölelikçi ve sert huylu olarak"

insanların bedenlerinde ve ruhlarında yeniden inşa eder. Hobbes, La Boetie'nin tiranlık olarak lanetlediği tüm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini kutsayarak işe başlar. Tanrı komplekslerini "Tanrı gibi" olmaktan kurtarıp bizzat Tanrı ilan edecek olan Hobbes, "Leviathan" yani canavar olarak tanımladığı "Ölümlü Tanrı/Devlete" mutlaklık ve kutsallık örgüsü içinde övgüler düzecektir.

4. Hobbes: Yeryüzünde 'Singulis Majores' Evrensel Bir Tanrı Yaratmak; Devlet; "Leviathan": "İşte devlet, Leviathan'ın veya daha saygılı konuşursak, ölümsüz Tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ölümlü Tanrının doğuşudur bu".

Hobbes'un (1588-1679) "Leviathan"[12]ı (1651) yazdığı çağ, her üç türüyle yani kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin iktidar çağıdır ve onların tahakküm ve tasallutundan kurtulabilecek tek bir kul kompleksi bırakmama amacına yönelmişlerdir. Machiavelli'nin Tanrı kompleksinin kaynağı olarak açıkladığı insanın doğasındaki "iktidar, şöhret, üstünlük ve zenginlik" ihtirasının bir erek olduğunu düşünen Hobbes, insan doğasında insanı harekete geçiren Tanrı kompleksi nedenlerine yönelir ve o nedenleri ve sonuçlarını şöyle sıralar: "İnsanların doğasmda üç temel savaş nedeni vardır; rekabet, güvensizlik ve şan-şeref tutkusu. Birincisi insanları kazanç için, ikincisi güvenlik için, üçüncüsü şöhret için mücadele etmeye iter" (Leviathan: 94).

Hobbes, önce insanı harekete geçiren, insanm hareketlerini yöneten şeyin bir "erek" değil, "neden" olduğunu söyleyerek, nedensellikçi bir Tanrı kompleksi analizi yapmayı benimser. Hobbes'a göre, duyumları, duyguları ve düşünceyi kapsayan tüm insan davranışları, nesnenin hareketinin karmaşık bir biçiminden başka bir şey değildir. Duyumlar bizi bir şeye itiyorlarsa "istek" söz konusudur; bir şeyden uzaklaşmaya itiyorlarsa "nefret" duygusu. Yaşamın sürdürülmesine yararlı olan istek konusu şeyi elde etmek, insana "haz"; yaşamm sürdürülmesine zararlı olan nefret konusu şeye uğramak "elem" verir. İnsan bu iki doğa çatışması yani dilemma içerisinde devinir. Duyguların, isteklerin, yaşamı sürdürmeye yararlı olduğu için, kişiyi onu elde etmeye ittiği şey "iyi"dir. Nefretin, yaşamın sürmesine zararlı olandan uzaklaştırdığı şey ise "kötü"dür. Bu açıdan bakıldığında insan için en kötü şey "ölüm", en iyi şey "yaşam"dır. Doğal olarak Tanrı kompleksi de 'en' iyi yaşamı sürme ihtirasıdır. Hobbes'a göre, insanın toplum içindeki davranışlarının temelinde "yaşamını en iyi şekilde sürdürmek" amacı ya da bunun doğal uzantısı olan "bencillik" yani bizim kişisel Tanrı kompleksi dediğimiz güdü yatar. Bu durumda hayat savaşında asıl olan bireylerin çıkarlarıdır. Toplum dahil diğer her şey onların çıkarlarını gerçekleştirme aracıdır. İşte Hobbes'un üzerine bina ettiği bu tüm insanlarda ortak olan kişisel Tanrı kompleksinin 'en iyi' ve 'mutlak doğru' anlamda gerçekleştirilme alanı da kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olan devlet yani ölümlü Tanrı yani Leviathan'dır: "İşte o, Leviathan'ın veya daha

[12] Thomas Hobbes, Leviathan, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

saygılı konuşursak, ölümsüz Tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ölümlü Tanrının doğuşudur" (Leviathan: 130).

Hobbes, kolektif Tanrı kompleksi toplumun ve evrensel Tanrı kompleksi devletin olmadığı bir yapıda herkeste eşit şekilde var olan kişisel Tanrı komplekslerinin kaynağı olan "rekabet, güvensizlik ve şan-şeref tutkusu" ile tüm insanların birbirleri ile "kazanç/servet için, güvenlik/iktidar için, şöhret/üstünlük için" sürekli savaş halinde olacaklarını düşünür. Ona göre "insanların doğasındaki bu üç temel savaş nedeni" hayatın doğasını da belirleyicidir. Hem insanın içinde hem de insanın dışında süren ikircikli bir doğal savaş gerçekliğidir hayat. Çünkü öteki insanların arasındaki bir insan, onların üzerine bir egemenlik/üstünlük kurmadıkça kendini güvenlik içinde var kılamaz. Bu yüzden insanların kişisel Tanrı komplekslerini kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine devretmesi gerekir. Hobbes, evrensel Tanrı kompleksinin sembolü merkezi bir egemen gücün çevresinde örgütlenmiş toplumsal-siyasal düzenin gerekliliğini ve geçerliliğini göstermek amacıyla, devletin bulunmadığı bir insanlar kalabalığı ortamı tasarlar ve bunu "doğa durumu" yani kişisel Tanrı komplekslerinin savaş aranası olarak adlandırır. Egemen mutlak iktidarın bulunmadığı bu birliktelik, bir insan kalabalığıdır ve "en kötü durumdur". Doğa durumunda yaşayan insanlar, kişisel güvenliklerini sağlamak ve üstünlüklerini gerçekleştirmek amacıyla, birbirleriyle sürekli bir savaş içindedirler. Bunun nedeni insanlar arasında kişisel Tanrı kompleksi doğasının "kazanç/servet, güvenlik/iktidar, şöhret/üstünlük" ihtiraslarının eşit dağıtılmış olmasıdır.

Hobbes'a göre insanlar "kazanç/servet, güvenlik/iktidar, şöhret/üstünlük" ihtiraslarının (kişisel Tanrı kompleksinin kaynaklarının) dağıtımı açısından doğuştan eşittir. O'na göre, doğa, insanları bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından öyle eşit yaratmıştır ki, bazen bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa bile, iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir. Çünkü bedensel güç bakımından en zayıf olan kişi ya gizli bir düzenle ya da kendisi ile aynı tehlike altında olan başkalarıyla birleşerek, en güçlü kişiyi öldürmeye yetecek kadar güçlüdür. Kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı olan kibir açısından insanlar arasındaki eşitlik çok daha belirgindir. Her insanın kendi aklından eşit olarak hoşnut olmaları, bütün insanlarda aynı kibrin, gururun bulunduğuna işaret eder. Kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı kibrin evrenselliği eşitliğin bütün insanlar tarafından yadsınmasına

yol açar. Bu eşitlik durumu, Tanrı komplekslerinin çatışması demektir ki bu da savaşın ta kendisidir.

İnsanlar arasındaki mücadeleyi Hobbes üç Tanrı kompleksi kaynağına bağlar: Rekabet, güvensizlik ve herkesten üstün olma tutkusu. Birincisi, insanları kazanç, ikincisi güvenlik, üçüncüsü şöhret için öteki insanlara saldırmaya ve tahakküm kurmaya zorlar. Rekabet insanları çıkarları için mücadeleye iter. Güvensizlik duygusu da güvenliği sağlamak için insanları savaşa sürükler. Şan ve ünlerini korumak (üstün) ve rakipsiz olduklarını (tek) kanıtlamak tutkusu da insanları saldırgan yapar. Rekabet halindeki insanlar başkalarının mallarına, çocuklarına, eşlerine sahip olmak için yarışırlar. Bunları bir defa ele geçirdikten sonra da, onları korumak için, yani güvenlik için savaşırlar. Üstünlüklerini kanıtlamak için savaştıklarında ise, savaş nedenleri son derece önemsiz olabilir. Bu savaş herkesin herkesle, herkesin herkese karşı savaşıdır. Ve geçici bir hal de değildir. Savaşma iradesinden kaynaklanan sürekli bir haldir. Çünkü bu sürekli savaş halinin tek bir kuralı vardır: "İnsan insanın kurdudur" (Homo homini lupus). Fakat insanın doğasındaki iyi yan ona herkesin ulaşabileceği sürece barış arayışında olması gerektiğini emreder. Bu nedenle herkes barışa kavuşabilmek için diğerleri ile birlikte kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarından ve onların doğurduğu tüm haklarından vazgeçmelidir. İnsan, "homo homini lupus" olduğu gibi, aynı zamanda "homo rationalist"tir. Savaşın doğallık içinde olduğunu gören insan, doğaya öykünüp yapay bir insan yaratır; bu, Leviathan'dır: Bu kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi sembolü devlettir.

İnsanı Tanrı yaratmıştır: ama insan da, tıpkı Tanrı gibi Tanrı'nın hiç karışmadığı bir şekilde yeni bir canlıyı ortaya çıkartır. Aynı örneği ileride Frenkestein için de analiz edeceğimiz gibi, insanın yarattığı bu yeni canavar, doğal/normal insandan çok daha güçlü ve büyük bir insanı andırır. İnsanın yarattığı yapay ama canlı bir organizmadır. Bu canlı organizma bir ve bütün olarak işlev görür: "Egemenlik bu total yapının ruhu, bürokrasi eklemleri, yasalar aklı ve iradesidir. Bu organizmanın ölümü de uyumsuzluk, nifak ve iç savaştır". Bu nedenle kişisel Tanrı kompleksinin yarattığı sonu olmayan savaş ortamında yaşayamayacağını anlayan insan kolektif Tanrı kompleksine sığınıp bir sözleşme yoluyla barışı gerçekleştirecek olan evrensel Tanrı kompleksi olan ölümlü Tanrıyı yani devleti yaratır. İnsan doğasında iyi yanı temsil eden akıl, doğa yasası, insanlara, herkesin her şeyi yapma hakkı olduğu için sürekli bir savaş durumu olan doğa durumundan kurtulmanın yolunun bu durumun tam karşıtı bir durumla, "kimsenin hiçbir şey yapmaya hakkının olmaması" ile bulunacağını göstermiştir. Böylece

insanlar toplanıp aralarında yaptıkları bir sözleşme ile bütün haklarını bir iktidara, sözleşmeye taraf olmayan bir egemene temelli devretmişlerdir. Böylece insanlar, kişisel Tanrı komplekslerinden arınarak başlarına bütün kompleks ve haklarını devrettikleri bir egemeni geçirerek evrensel Tanrı kompleksi devleti kurmuşlardır.

Kişisel Tanrı komplekslerinin savaş arenası olan hayatta, herkesin herkesle savaş halinde olduğu bu ortamda adaletten söz edilemez. Çünkü böyle bir ortamda hiçbir şey adalete aykırı sayılmaz, âdil olan ve olmayan ayırımı yoktur. Herkesin boyun eğeceği ortak bir iktidarın bulunmadığı yerde yasa yoktur, yasanın olmadığı yerde de âdil olan ve olmayan ayırımı yoktur. Şiddet, hile ve kurnazlık savaş halinin temel ilkeleri sayılır. Adalet insanın Tanrı kompleksinin doğal yetenekleri arasında yer almaz, tek başına yaşayan bir insan için adalet bir anlam taşımaz, ancak toplum içinde yaşayan insan için adalet kavramı bir değer ve anlam taşır. Herkesin herkesle savaş halinde olduğu bir ortamda "benimki", "seninki" diye bir ayırım yani mülkiyet kavramı da yoktur. Her şey herkesindir. İnsan ancak elinde tutabildiği süre içinde, daha güçlü biri gelip o şeyi elinden alıncaya dek bir şeye sahip olabilir. İşte doğal yapısı insana böyle bir yaşam hazırlar. Ne var ki insanın bu durumdan kurtulması da zorunludur, aksi halde yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. İnsanın aklı ve tutkuları onu barışa iter. Başta ölüm korkusu, rahat bir yaşam için gerekli şeylere sahip olmak isteği ve aklı, insana yaşamak için diğer insanlarla anlaşması gerektiğini anlatır. İnsanların aralarında yapacakları anlaşmanın koşulları doğal yasalar olarak belirlenir. Doğal yasa aklın bulduğu genel kurallardır ve doğal yasa insana yaşamının sürdürebilmesi ve korunabilmesi için yapması ve kaçınması gerekenleri gösterir.

Hobbes doğal yasa kurallarını bir ilke içinde belirleme yoluna da giderek kutsal yasalara başvurur: "Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi sen de başkasına yapma". Bu ilkeye uygun olarak herkes her şey üzerindeki mutlak hakkından vazgeçmeli ve bu konuda diğer insanlarla anlaşmaya varmalıdır. İnsanın bir şey üzerindeki hakkından vazgeçmesi ise, o şey üzerinde başkasının hak sahibi olmasına engel olma özgürlüğünden vazgeçmesi demektir. Bunun için de onların kişisel Tanrı kompleksleri ihtiraslarını yok edici, onları kul kompleksleri ile terbiye edici, insanlara boyun eğdirici, gözle görünen, elle tutulan, korkutan, cezalandıran ve karşı konamayan bir gücün, bir otoritenin varlığı da zorunludur. Cebir ve baskı ile desteklenmeyen, cezalandırma yetkisini kapsamayan bir birleşme, anlaşma sözde kalmaya

mahkûmdur ve insanlara hiçbir güvenlik getirmeyecektir. Çünkü insanlara kul kompleksini tattıracak "güvenilir tek senet, kılıç korkusudur".

Hobbes'a göre anlaşmaya uyulmasını sağlayacak bu karşı konulmaz kılıç gücünün sahibi, herkesin kendisinden korktuğu ölümlü Tanrı, Leviathan'dır: "Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve, herkesin, bu kişi veya heyetin ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracağı şeylerin amili olmayı kabul etmesi, ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesini de onun muhakemesine tabi kılmasıdır... Bu, herkesin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir devlet olarak adlandırılır. İşte o, Leviathan'ın (ejderha) veya daha saygılı konuşursak, ölümsüz tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ölümlü tanrının doğuşudur. Çünkü devletteki her bir kimsenin ona verdiği yetkiyle onun elinde o kadar çok kudret ve güç toplanmış olur, işte devletin özü o kişide toplanmış olur... Bu kişiliği taşıyana egemen denir ve onun egemenlik kudretine sahip olduğu söylenir, onun dışında kalan herkes ise, onun uyruğudur" (Leviathan: 130). Herkes, her şey üzerindeki güç kullanma hakkından vazgeçer ve karşı koyma hakkını kullanmamaya söz verir. Sonuçta bu vazgeçilen, terk edilen güçlerin toplamından daha üstün egemen bir mutlak güç yani Leviathan ortaya çıkar.

Hobbes, kendi yarattığı evrensel Tanrı kompleksi sembolü Leviathan'ın salt dünyevi teori ve kaynaklarla meşrulaştıramayacağını bildiği için ona dini/ilahi/kutsal bir mutlaklık yaratmak zorunda olduğunu da bilerek kadim kutsal yasaların ilk kaynağı olan Tevrat'a başvurur. Egemen Tanrı kompleksine kurbanlar yaratmak için ona mutlaka kutsallık elbisesi giydirmek gerekliliğini bilen Hobbes, "Leviathan" (Ejderha/Canavar) ismini bile Tevrat'tan alır: "Sonunda Eyüp ağzını açtı ve doğduğu güne lanet edip şöyle dedi: Doğduğum gün yok olsun. Karanlığa bürünsün o gün; Üzerine ışık doğmasın. Karanlık ve ölüm gölgesi sahip çıksın o güne; Zifiri karanlık yutsun o geceyi; Yılın günleri arasında sayılmasın; Aylardan hiçbirine girmesin. Kısır olsun o gece; Sevinç sesi duyulmasın içinde. Günleri lanetleyenler; Livyatan'ı uyandırmaya hazır olanlar; O günü lanetlesin. Huzur yok, sükûnet yok, rahat yok, Yalnız kargaşa var... Livyatan'ı çengelle çekebilir misin; Dilini halatla bağlayabilir misin? Burnuna sazdan ip takabilir misin; Kancayla çenesini delebilir misin? Yalvarıp yakarır mı sana; Tatlı tatlı konuşur mu? Seninle antlaşma yapar mı; Onu ömür boyu köle edesin diye? Kuşla oynar gibi onunla oynayabilir misin; Hizmetçilerin eğlensin diye ona tasma takabilir misin? Balıkçılar onun üzerine pazarlık eder mi?

Tüccarlar aralarında onu böler mi? Derisini zıpkınlarla; Başını mızraklarla doldurabilir misin? Elini üzerine koy da, çıkacak çıngarı gör; Bir daha yapmayacaksın bunu. Onu yakalamak için umutlanma; Görünüşü bile insanın ödünü patlatır. Onu uyandıracak kadar yürekli adam yoktur. Öyleyse benim karşımda kim durabilir? Kim benden hesap vermemi isteyebilir? Göklerin altında ne varsa bana aittir. Onun kolları, bacakları; Zorlu gücü, güzel yapısı hakkında; Konuşmadan edemeyeceğim. Onun giysisinin önünü kim açabilir? Kim onun iki katlı zırhını delebilir? Kim çift gem takmak için ona yaklaşabilir? Ağzının kapılarını açmaya kim yeltenebilir; Dehşet verici dişleri karşısında? Sımsıkı kenetlenmiştir; Sırtındaki sıra sıra pullar; Öyle yakındır ki birbirine; Aralarından hava bile geçmez. Birbirlerine geçmişler; Yapışmış, ayrılmazlar. Aksırması ışık saçar; Gözleri şafak gibi parıldar. Ağzından alevler fışkırır; Kıvılcımlar saçılır. Kaynayan kazandan; Yanan sazdan çıkan duman gibi; Burnundan duman tüter. Soluğu kömürleri tutuşturur; Alev çıkar ağzından. Boynu güçlüdür; Dehşet önü sıra gider. Etinin katmerleri birbirine yapışmış; Sertleşmiş üzerinde, kımıldamazlar. Göğsü taş gibi serttir; Değirmenin alt taşı gibi sert. Ayağa kalktı mı güçlüler dehşete düşer; Çıkardığı gürültüden ödleri patlar. Üzerine gidildi mi ne kılıç işler; Ne mızrak, ne cirit, ne de kargı. Demir saman gibi gelir ona; Tunç çürük odun gibi. Oklar onu kaçırmaz; Anız gibi gelir ona sapan taşları. Anız sayılır onun için topuzlar; Vınlayan palaya güler. Keskin çömlek parçaları gibidir karnının altı; Döven gibi uzanır çamura. Derin suları kaynayan kazan gibi fokurdatır; Denizi merhem çömleği gibi karıştırır. Ardında parlak bir iz bırakır; İnsan enginin saçları ağarmış sanır. Yeryüzünde bir eşi daha yoktur; Korkusuz bir canavardır. Kendini büyük gören her varlığı aşağılar; Gururlu her varlığın kralı odur" (Tevrat, Eyüp; 3: 1-26; 41: 1-34).

Mutlak egemenlikle donanımlı yeni evrensel Tanrı kompleksi devleti temsil edecek yine mutlak ama aynı zamanda kutsal bir güçle donanımlı yeni bir güç doğmaktadır. "Devletin özü"nü şahsında toplayan ve egemenlik kişiliğini temsil eden bu yeni mutlak güç yine evrensel Tanrı kompleksini kişisel Tanrı kompleksi haline dönüştürmüş "Egemen"dir. O, artık egemenlik yani kişisel Tanrı kompleksine ve kudretine sahip tek varlıktır ve onun dışında kalan herkes kişisel Tanrı kompleksinden vazgeçtiği için onun uyruğu, kölesi veya kuludur. Kul komplekslerinin yarattığı ve içinde kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi doğalarını massettiği bir kişisel Tanrı kompleksidir bu. O, kişisel Tanrı kompleksi olarak Egemen, kolektif Tanrı kompleksi olarak Toplum ve evrensel Tanrı kompleksi olarak da Devletin kendinde mündemiç yani "singulis majores" (tekil olandaki çoğunluk) olduğu mutlak, üstün ve tek Tanrıdır. Diğer tüm insanlar yani halk ise onun kuludur.

Ve kul komplekslerinin itaatinin sürekliliği için "güvenilir tek senet, kılıç korkusudur": "Devlet adlı o büyük Ejderha (Leviathan), doğal insanın korunması ve savunulması için tasarlanmış olup ondan daha büyük bir cesarete ve kudrete sahiptir ve onda, egemenlik bütün gövdeye (organizmaya) canlılık ve hareket veren yapay bir ruhtur; yargıçlar ve diğer yargı ve yürütme görevlileri yapay eklemler; egemenlik makamına bağlı her eklem ve organa kendi görevini yaptıran ödül ve ceza; doğal gövdede aynı işi yapan sinirlerdir; tek tek organların/üyelerin servet ve zenginlikleri ise kuvvettir; salus populi (halkın esenliği) onun görevidir; bilmesi gereken her şeyi ona bildiren hukukçular hafızadır; adalet ve yasalar yapay bir akıl ve iradedir; uyum sağlıktır; nifak hastalıktır; iç savaş ise ölüm" (Leviathan: 17-18).

Tüm insanların kişisel Tanrı komplekslerini devrettikleri evrensel Tanrı kompleksi olan devletin aklını ve iradesini temsil den "egemen, herkesin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmesidir. Devletin özü o kişide toplanmıştır, onun dışında kalan herkes onun uyruğudur". Egemenin iradesi, onun seçimiyle ters düşen kimseler için de geçerlidir. Hatta bir çoğunluk kendi anlaşmasını ortadan kaldırma hakkından da yoksundur. Bir kez anlaşma gerçekleşince artık bundan sonra egemene verilen haklara karşı bir girişim veya onun adaletsizliğinden yakınmak söz konusu olamaz. "O; kendisi, devletin savunulması ve refahı için neyin gerekli olduğuna, devlet içinde mülkiyetin nasıl korunacağına, yurttaşlar arasındaki çatışmaların nasıl giderileceğine, ne zaman savaş ve ne zaman barış ilan edileceğine, üst makamlara kimlerin geleceğine tek başına karar verir". Kul kompleksleri yani uyruklar, kolektif Tanrı kompleksi olan toplum sözleşmesi ile kendilerini yönetme hakkını bir kez devrettiler mi, bir daha onu hiçbir zaman geri alamazlar. Egemen erkin buyruğu ile bir uyruk öldürülebilir. Suçsuz bir uyruğu öldüren egemen bile uyruğa haksızlık yapmış sayılmaz. Hobbes, evrensel Tanrı kompleksi olarak yücelttiği, ismini Tevrat'tan alarak ve "ölümlü Tanrı" olarak tanımlayarak kutsallık kazandırdığı "Leviathan"ın bir eline asa, bir eline kılıç vermekle onun "mutlaklığına", "birliğine", "sürekliliğine" ve "bölünmezliğine" (Leviathan: 130-136) yani sonsuz ve sınırsız olarak "bireysel kudretlerin toplamını kendi iradesine göre kullanmak yetkisi ve egemenliğine" (Leviathan: 68) yani Tanrı olduğuna vurgu yapar.

Leviathan, yüreklere ve akıllara korku salan rasyonellikle donatılmış, onu oluşturan tüm insanların ortak iradesini ve aklını temsil eden bir dev/ejderha/canavardır. Egemen, "halkın güvenliğinin sağlamak amacıyla, bu göreve doğa yasasıyla bağlıdır ve bunun hesabını, doğa yasasını yaratan Tanrı'ya ve sadece ona vermekle yükümlüdür". Kişisel, kolektif ve evrensel

Tanrı kompleksini bir bütün olarak kendi bedeninde özdeşleştirip "singulis majores" (tekil olandaki çoğunluk) olan Egemenin görevi uyumsuzluk, nifak ve iç savaşın kaynağı olan insanlardaki rekabete, güvensizliğe ve şerefe dayalı kişisel Tanrı kompleksi doğalarını kılıç ve yasa zoruyla bozup kulluğa yani kul kompleksine dayalı bir ikinci doğa yaratarak yeni bir düzen inşa etmektir: "Devletin amacı, bireysel güvenliktir. Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devletler halinde yaşarken kendilerini tabi kıldıkları kısıtlamanın nihai nedeni, amacı veya hedefi, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmek, yani insanları korku içinde tutacak ve onları ceza tehdidiyle ahitlerini ifa etmeye ve doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç olmadığında, insanların doğal duygularının zorunlu sonucu olan o berbat savaş durumundan kurtulmaktır. Bu güvenlik doğal hukukla sağlanamaz. Çünkü (adalet, hakkaniyet, tevazu, merhamet ve özet olarak bize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da onu yapmak gibi) doğa yasaları, bunlara uyulmasını sağlayacak bir gücün korkusu olmaksızın, bizi taraf tutmaya, kibre, öç almaya ve benzer şeylere sürükleyen doğal duygularımıza aykırıdır. Kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez" (leviathan: 127).

Hobbes'e göre, kutsalın kurbanları olacak insanları kul kompleksine ram etmenin tek yolu onların doğalarında bulunan "iyiyle kötüyü bilmek arzusunu" yok etmektir. Bu nedenle "iyiyi ve kötüyü belirleme yetkisi yasa koyan egemene ait olmayıp da iyi ya da kötünün ne olduğuna herkesin karar verebileceğini savunan kişi ve düşünceler ve vicdani değerler yok edilmelidir. Kişilere bu hakkı tanımak, yasaların iyi ya da kötü olduklarını tartışabilecekleri ve ona göre yasaya uyacakları sonucuna ulaşır ki, bu da devleti zayıflatır. Bir devlette egemenliğin tek olmaması demek devlet, halk ve insanlar arasında iç savaşı göze almak olur ki, bu da barışın ve güvenliğin sonu demektir". Egemenliğin tek olmasının tek yolu iyi ile kötüyü belirleme yetkisinin yani mutlak bilgi ve onun sahibinin de tek olması demektir. Hobbes'a göre mutlak egemen devlet düzeninin gücü de, bilgi ve bilim tekelinin siyasal iktidar tarafından üretilip kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bilgi ve bilim üretme tekelinin egemenin kontrolünde olması, toplumu bu güce bağlı ve bağımlı kılmaktadır. Gerçeklik, mutlak doğruluk, bilimsellik, rasyonellik dolayısıyla egemen dünyaya uygunluk iddialarıyla oluşturulan bilgi merkeziliği ve tekili toplumu düzenlemenin araçsallığına dönüştürülür. Toplumsal itaatin Leviathan'a bağlı ve bağımlı olma derecesi, ona muhtaç olma derecesi ne kadar artarsa iktidarın meşruluğu da o kadar artacaktır. Mutlak bilgi ve onu temsil eden mutlak akıl işte bu ba-

ğımlılığın en güçlü alanlarından biri olarak egemen iktidarın meşruiyetine hizmet eden bir Tanrı kompleksi kaynağı olacaktır.

Evrensel Tanrı kompleksi Leviathan, egemen mutlak akıl olarak "Tanrı gibi" mutlak bilgisi ile insanları terbiye edecek, iyi ile kötü arasındaki farkı onlara bir RAB/öğretmen olarak öğretecek ve "genel bir rehberlik yoluyla" tüm halkın/kamunun eğitimini sağlayacaktır: "Bu rehberlik görevi, şikayet üzerine mağdur olmaktan korunmaları ötesinde, bireylerle tek tek ilgilenerek değil, hem fikir hem de emsal bakımından kamunun eğitilmesi kapsamında genel bir rehberlik yoluyla ve bireylerin kendi durumlarına uygulayabilecekleri iyi yasalar yapılması ve icra edilmesi yoluyla yerine getirilmelidir... İkinci olarak da, egemenin temel haklarının gerekçeleri ve nedenleri hakkında halkın bilgisiz kalmasına veya yanlış bilgilendirilmesine göz yummak da egemenin görevine aykırıdır; çünkü insanlar böylece kolayca yoldan çıkarılırlar ve devlet bu yetkilerini kullanmak istediğinde, egemene direnmeye ayartılırlar. Bu hakların gerekçeleri, titiz ve doğru bir şekilde öğretilmelidir; çünkü bu yetkiler herhangi bir toplum yasasıyla veya yasal cezalandırma korkusuyla ayakta tutulamazlar... Eğer insanlar doğal yükümlülüklerini bilmezse egemenin yaptığı hiçbir yasanın hakkını da bilemezler" (Leviathan: 234-235).

Hobbes'un anlayışına göre Tanrı kompleksi kaynağı olan bilgi bir iktidar aracıdır. İktidarı beslemek ve güçlendirmek için işler. Bu nedenle her iktidar arayışıyla birlikte bilginin araçsallığı da artar. Bilgiye duyulan ihtiyaç iktidara duyulan güç tutkusunun artma derecesine bağlıdır. Bilgi kul kompleksi ve Tanrı kompleksi düzenini ayakta tutan bir hiyerarşidir ve bu hiyerarşinin en tepesinde kutsal bilge ve mutlak akıl olan egemen bulunur. Hobbes'un egemenlik hiyerarşi düzeninde bilgi, insanı tanımanın, onu düzenlemenin, dönüştürmenin ve köleleştirmenin bir aracıdır. Bu yüzden tüm bilgi aktarım ve uygulayım süreçleri iktidar hiyerarşisiyle belirlenir ve ona göre şekillenir. Bilginin egemenliği, doğal olarak iktidarın egemenliği demektir. Bu sistem içerisinde, hiçbir bilgi kendi içinde bir iktidar formu, bir iktidar fonksiyonu ve diğer iktidar formlarına bağlı bulunan bir iletişim, kayıt, insanları toplayıp kontrol etme ve kendi sistemini yayma düzeni olmaksızın şekillenemez, varlığını devam ettiremez. Hobbes'da "hangi bilginin (iyi ile kötünün) öğretileceğine veya yayınlanacağına egemen karar verir". Onun bilgisi, iradesi ve kararı bu yüzden daima "mutlak/kesin doğruyu" ifade eder.

Egemen, eğitici ve öğretici kimliğiyle tüm topluma kendi mutlaklığını ve üstün aklını yayar. Egemenin bilgiyi kontrolü ile oluşan bilim de bu bağlamda kutsallığı ve mutlaklığından dolayı eleştirilemezliğe yüceltilir. Bu

karşılıklı kutsamalar ile kul komplekslerinin itaat alanı zihinsel olarak da kontrol altına alınmış olur. Egemen bilginin mutlaklığı, kutsallığı, iyiliği, doğruluğu ve 'gerçekliği' nedeniyle insanın doğasındaki komplekslerin yeniden yapılandırılmasında ve toplumun kul kompleksi içinde düzenlenmesinde Leviathan'ın şahsında/bedeninde/aklında Tanrı yeryüzüne iner. Çünkü bu durum mutlaklığın, kutsallığın ve 'gerçekliğin' sahibi olan iktidara bunlardan yoksun olan, karanlıkta olan, kötü doğalı olan insanın aydınlatılması misyonunun yani Tanrının göksel egemenliğinin yeryüzünde de kurulabileceğinin meşruiyet ölçütünü sağlar. Yeryüzünde Tanrı yaratılmadan kullar var edilemez. Bu bağlamda Leviathan, elinde bulundurduğu tüm imkanlarla halka, kendi ilkelerini öğreten, toplumu bu ilkelere göre terbiye eden bir Tanrı RAB'bi temsil etmektedir.

Leviathan, eğitim aracılığıyla, tüm halkın düşünce ve değer yargılarının bir 'eritme potası' içinde kaynaştırılıp bütünleştirilmesini gerçekleştirme amacına yönelmiştir. Bu yüzden egemenin ilk yapması gereken, eğitimin tüm aşamalarında kendi mutlak doğrularını ve kesin inançlarını halka dayatmak, insanlara, belirlenen bu sınırlar içinde yaşamalarını öğretmek ve insanların, şeref, kişilik ve siyasal statü kazanmasının yolu bu yapacakları ve yapamayacakları şeyleri öğrenmekten geçeceğini dikte etmektir. Egemen tarafından terbiye olmakla, emir altına girmekle, itaat etmekle ve dahası hizmetkarlıkla başlayan bu kul kompleksi yaratan eğitim kurumları bu inanç sayesinde birey-toplum-devlet birliği ve bütünlüğüne süreklilik kazandırmış olurlar. Bu birliği "singulis majores" (tekil olandaki çoğunluk) olarak temsil eden tek kişisel Tanrı kompleksi sahibi egemen halkını öğreterek/terbiye ederek sağlar.

Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini şahsında özdeşleştiren/bütünleştiren egemenin en asli görevi tüm insanlığın peşinde koştuğu "iyiyle kötüyü bilmek arzusunu" tatmin etmektir. Ama kendi istek ve iradesine teslimiyet şartıyla: "Halka, ilk olarak, komşu ülkelerde gördükleri herhangi bir yönetim biçimini kendi yönetim biçimlerinden daha fazla sevmemeleri ve başka türlü yönetilen ülkelerde gördükleri zenginlik ne olursa olsun değişiklik arzu etmemeleri de öğretilmelidir... Herhangi bir devlet türünde halkın itaatini dolayısı ile uyumunu yok edin, kısa bir süre sonra her şey dağılacaktır. Devleti reforme etmek için itaatsizlik yapanlar devleti tahrip edeceklerdir... Egemene sadece ona uygun düşen bağlılık veya onuru onlara verecek şekilde herhangi bir meclise hayranlıkla hareket etmemeleri gerektiği de uyruklara öğretilmelidir. İster bir insan ister bir meclis olsun, egemen temsilci hakkında kötü konuşmanın, veya onun iktidarını tartış-

ma konusu yapmanın veya ona itiraz etmenin veya halkın gözünde küçük düşürecek şekilde ve halkın itaatini, ki devletin güvenliği buna bağlıdır, gevşetecek şekilde, onun adını saygısızca anmanın ne kadar büyük bir hata olduğu da halka öğretilmelidir. Egemenin temel haklarının gerekçeleri ve nedenleri hakkında halkm bilgisiz kalmasına veya yanlış bilgilendirilmesine göz yummak da egemenin görevine aykırıdır; çünkü insanlar böylece kolayca yoldan çıkarılırlar ve devlet bu yetkilerini kullanmak istediğinde, egemene direnmeye ayartılırlar. Bu hakların gerekçeleri, titiz ve doğru bir şekilde öğretilmelidir; çünkü bu yetkiler herhangi bir toplum yasasıyla veya yasal cezalandırma korkusuyla ayakta tutulamazlar... Eğer insanlar doğal yükümlülüklerini bilmezse egemenin yaptığı hiçbir yasanın hakkını bilemezler... Uyruklara, görevlerinin onlara anlatılacağı ve genelde hepsini ilgilendiren pozitif yasaların okunup açıklanacağı ve onlara yasa yapan otoritenin kafalara yerleştirileceği belirli zaman tespit edilmesi gerekir... Çocukların ilk eğitimleri gereği ebeveyne itaat öğretilmelidir ki kadirbilirlik bunu gerektirir. Bu maçla, başlangıçta herkesin babasının, aynı zamanda onu yaşatma ve yok etme kudretine sahip efendisi de olduğu; ve aile babalarının, bir devlet kurmakla bu mutlak kudreti bırakmış olmakla birlikte, verdikleri eğitim için onlara borçlu olunan saygıdan yoksun kalmalarının asla amaçlanmadığı çocuklara öğretilmelidir... Egemen, hiç kimseden ona ait olan bir şeyin alınmaması demek olan adaletin öğretilmesini; yani, insanlara şiddet veya kurnazlıkla komşularını, egemen otorite sayesinde kendilerine ait olan şeylerden yoksun bırakmamaları gerektiğinin öğretilmesini de sağlamalıdır... Son olarak, insanlara, sadece haksız eylemlerin değil, aynı zamanda gerçekleşmesi engellenmiş haksız eylem niyetleri ve planlarının da adaletsizlik olduğu öğretilmelidir; adaletsizlik, sadece eylemin değil, aynı zamanda iradenin de bozukluğudur"(Leviathan: 237-238).

Hobbes'un egemenin asli görevi olarak açıkladığı bu eğitim, sadece bilinç ve eylem düzeyiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda düşüncelere, planlara, akıllara, vicdanlara ve niyetlere kadar insanın tüm doğasını ve hayatını kuşatma ve yönetme iddiasındadır. Unutmamak gerekir ki, "egemen güç yokluğu kadar kötü değildir". Evrensel Tanrı kompleksi kişisel Tanrı kompleksleri kadar ölümcül değildir: Sıtma da ölüm kadar tehlikeli değildir.

Hobbes, tüm uyruklarda kul kompleksini yok edip evrensel Tanrı kompleksinin temsilcisi egemenin mutlak ve tek üstünlüğünü, korku, kaos, düzensizlik, iç savaş ve ölüm tehditleri karşısında zorunlu kıldıktan sonra, toplumun barış içinde yaşaması için bazı bedellerin ödenmesi gerektiğine inanır. Yaşamak için kişisel Tanrı komplekslerini ve özgürlüklerini feda et-

miş insanlar, barış içinde yaşayabilmeleri için egemene kayıtsız ve şartsız itaat etmek, onun karar ve eylemlerine şeksiz-şüphesiz boyun eğmek zorundadır. Hobbes, efendi-köle ilişkisini doğal olarak da kul kompleksi-Tanrı kompleksi ilişkisini andıran egemen-uyruk ilişkisinde egemeni "genel bir rehberlik yoluyla" bu kölelik düzenini sağlayacak mutlak üstün akıl olarak tanrısallığa veya onun deyimiyle "Ölümlü Tanrı"lığa yüceltir. Öyle ki Hobbes, egemenin yapması gerekenleri bir görev olarak değil "egemenin hakları" başlığı altında açıklar. Egemenin bu hakları ise kutsal yasalar olan "adalet, merhamet ve sadakat" ilkeleri yerine "zulüm, korku ve ihanet" üzerine inşa edilmiş bir evrensel Tanrı kompleksi olan mutlak egemen devletin ve onu kullanan bir siyasal iktidar olarak kişisel Tanrı kompleksinin üstün aklı olan egemenin ne denli otoriter ve totaliter bir zalim olacağının işaretlerini vermektedir.

Hobbes, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini temsil eden kişisel Tanrı kompleksi aklın sahibi olan egemenin Tanrı gibi ve ölümlü Tanrı olmaklığını da aşıp bizzat Tanrı olarak insanların mukadderatına tahakküm etme haklarını sıralar: "Uyruklar hükümet şeklini değiştiremezler; Egemen güçten vazgeçilemez; Hiç kimse, çoğunluk tarafından belirlenen egemenin kuruluşuna, adaletsizlik etmeden karşı gelemez; Egemenin eylemleri uyruk tarafından eleştirilemez; Egemenin yaptığı hiçbir şey, uyruk tarafından cezalandırılamaz; Uyruklarının barışı ve savunulması için neyin gerekli olduğuna egemen karar verir; Uyruklara hangi düşüncelerin öğretileceğine egemen karar verir; Uyruklardan her birinin, başka hiçbir uyruğun adaletsizlik etmeden ondan alamayacağı hangi şeylerin (insanların mülkiyet dedikleri şeylerin) kendisine ait olduğunu bilebileceği kurallar yapmak hakkı egemene aittir; Yargılama ve anlaşmazlıkları çözme hakkı egemene aittir; Uygun gördüğü şekilde savaş ve barış yapma hakkı egemene aittir; Bütün barış ve savaş danışmanlarını ve bakanlarını seçme hakkı egemene aittir; Ödül ve ceza vermek ve (önceki bir yasa, ölçüsünü belirlememiş ise) bunu dilediği gibi yapmak hakkı egemene aittir; Egemen kilisenin de başı olmalıdır ve aforoz cezası bile egemenin yetkisi içinde olmalıdır; Şeref ve paye verme hakkı egemene aittir; Bu haklar bölünemez; Bu haklar asla yok olmaz; Uyrukların gücü ve şerefi, egemen güç karşısında yok olur. Bu büyük yetki bölünemez olduğu ve egemenliğe ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğu için, egemen krallar hakkında "singulis majores" (tekil olandaki çoğunluk) olarak uyruklarının her birinden daha fazla kudrete sahiptir (Leviathan: 131-137). Asla unutmamak gerekir ki, "egemen güç yokluğu kadar zararlı değildir ve zarar, genellikle daha küçük bir zararın kabul edilmemesinden

gelir" (Leviathan: 138). O küçük zarar da insanların özgürlüklerini Tanrı komplekslerine feda/armağan etmesidir.

Hobbes, insanlara "ölümü gösterip köleliğe, savaşı gösterip kul kompleksine ve kaosu gösterip Tanrı kompleksi mutlak egemene razı etmek" istemektedir. Uyrukların tek görevi, kendilerini kaos ve savaştan kurtaran bu tanrıya minnet edip kullukta kusur etmemeleridir. Egemenin iradesi sınırsızdır, mutlak ve kutsal egemenin dışında ya da üstünde Tanrı dahil hiçbir güç yoktur. İnsanlar kişisel Tanrı kompleksi doğalarını yok edip kolektif Tanrı kompleksi topluma ve evrensel Tanrı kompleksi devlete devrettiklerinde artık "pactum subjectionis"nın (boyun eğme, köle olma anlaşması) gereği olarak kul olan taraftadır. Hatta doğasını kaybettiği için insan bile değildir artık. Çünkü o, kendi doğa ve özünü oluşturan gerçek özyapıdan yani Tanrı parçacığından vazgeçmiş olacak, yani insanlığını yitirecektir. Böylece Hobbes, insan doğasında kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı olarak birbiri ile sürekli çatışma içinde olduğunu iddia ettiği acı ve haz arasındaki dilemmayı bir tarafta kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin olduğu diğer tarafta ise kul komplekslerinin var olduğu bir toplumsal ve siyasal savaşa dönüştürür. Pascal'a göre ise insan doğasının Tanrı kompleksi boyutunun tarihi boyunca acı ile haz arasında yaşattığı bu savaş aynı zamanda onun üstünlük ve düşkünlük git-gelleri arasında yaşadığı ezeli ve ebedi ontolojik bir dilemmanın ürünüdür. Hobbes'in tüm evrene şamil kıldığı bu savaş aslında içimizdedir. Çünkü "dışımızda olan herşey içimizde, içimizde olan herşey de dışımızdadır".

5. Pascal: İnsanın Ezeli ve Ebedi Dilemması; Kul Kompleksi ve Tanrı Kompleksi Arasında Git-Geller Üzerine "Düşünceler": "Dışımızda olan herşey içimizde, içimizde olan herşey de dışımızdadır".

Pascal, (1623-1662) "Düşünceler"[13] (1660) adlı eserinde bir yönüyle yücelttiği ama çoğunlukla lanetlediği "insanlık durumu"nun sefaletini ortaya koymaya çalışır. Pascal, 1662 yılında 39 yaşında felçten öldüğünde geriye uzunlukları bir cümle ile birkaç sayfa arasında değişen bin dolayında notlar bırakmıştı. 1656 yılından itibaren hastalığının müsaade ettiği ölçüde tuttuğu bu notlar iki temel konu çerçevesinde oluşturulmuştu: İnsanlık durumu ya da Tanrısız insanın sefaleti ve inanan insanın mutluluğu. Olağanüstü zekasıyla daha on bir yaşındayken sesler ile ilgili bir kitapçık kaleme alan ve otuz yaşına gelinceye kadar matematik, fizik ve geometri alanında çağının çok ötesinde şaşırtıcı bilimsel sonuçlara ulaşan "Ürkünç Dahi" ya da "Yüce Deli"nin evrenselleştirdiği teorileri derin bir ahlaki, metafizik ve dinsel tedirginlik olarak algılamak gerekir. Pascal, bir nevi "insandan kaçma" (misanthrope) halini yaşayarak teorisini kurar. O, bir çelişki yumağı olan insanın varoluş bunalımı içinde olduğunu savunur ve insanın bütün karmaşasını evrensel bir boyutta anlamaya yönelir. 20. yüzyıl varoluşçu düşünürlerinin bilinç bunalımı diye adlandıracakları bir varoluş tedirginliğine kadar genişleyecek olan bu metafizik sorgulama, 16. yüzyıl klasik hümanizmine bir tepki olarak bir tür anti-hümanizmdir. Bununla birlikte Pascal, inançsız insana, insanlık durumunun trajik bilincinin umarsızlığını gösterdikten sonra, Hıristiyanlık inancını bu kapandan/uçurumdan kurtuluşun tek seçeneği olarak sunar.

Pascal, felsefeye matematik-fizik eşitliğinden giren, çalışmalarında bu iki bilimin kurallarına dayanmayı ilke edinen bir düşünürdür. İçinde yetiştiği çevre gereği dini inançlarına çok bağlı kalmış, döneminin hümanist, pozitivist ve din dışı akımlarına karşı yazdığı "Düşünceler" adlı eseriyle dini değerleri savunarak yüceltmiştir. Onlarm ihmal ettiği hatta pozitivist inançları gereği reddettikleri "gönül gözü" kavramıyla onları dini ve ahlaki inanç ilkelerine davet etmiştir. Pascal, döneminde Tanrı kompleksi olarak kutsanan "Aklı" tümden yadsımaksızın akıl ile vahiy arasmda bir ilişki kurmaya yönelir. Pascal "insanın gönlünün akıl ile kavranamayacağım", bu nedenle de insanın bir bütün olarak akıl ile anlaşılıp yargılanamayacağına

[13] Blaise Pascal, Düşünceler, Çev: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2011; Kemal Özmen, "Pascal'daki Montaigne", Hacettepe Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, Aralık 1993, s, 21-44.

vurgu yapar. Pascal, bilimsel ve fiziki hayat alanlarındaki çalışmalarda akıl ilkesine, dini ve metafizik alanlarla ilgili yani aklın sınırlarını aşan konularda ise sezgiye ve "gönül gözü"ne dayanmak gerektiğini savunur. Ona göre gerçekliğin biri akıl, diğeri de sezgi olmak üzere iki ayrı ilkesi vardır. Bu yüzden Pascal'a göre insan, "bu iki özden kurulu bileşik bir varlıktır". İnsan bir yanı ile Tanrıya, bir yanı ile içinde yaşadığı evrene, evrenin yasalarına bağlıdır. İnsanın bütün önemi ve değeri düşünen bir tinin, bir aklın taşıyıcısı olmasından ileri gelir. İnsan, inanç taşıyan, taşıdığı inancı değerlendiren, onun sınırlarını, aklın gidebileceği en son yerden, en son duraktan ileriye geçirebilecek tek sonsuz güç olduğunu bilen bir varlıktır. Çağının insanı "düşünen varlık" olarak tanımlamasının yanına Pascal, aynı zamanda "inanan varlık" değerini de ekler.

Pascal'a göre "inanan varlık", aklın değerini ve gücünü bilerek aklın sınırlarını da aşmaya yönelen varlıktır. O'na göre "düşünmek aklın işi ve ürünü iken inanmak da tinin/ruhun işi ve ürünüdür". Bu nedenle akıl ve inanç birbirini reddetmek veya yok etmek değil bütünlemek zorundadır. Akıl, gerçeğin, doğruluğun, açıklık ve bilginin vazgeçilmez asli kaynağı iken gönül de sezginin kaynağıdır: "Akıl düşünür, gönül sezer". Aklın aşamadığı sınırların ötesine geçmek gönül gözünün ve sezginin görevidir. Gerçeklikler sadece akıl ile değil gönül gözü ile de görülür; gönül gözünün de kavrayıcı ve bilici bir gücü vardır. İnsan sezgi olmaksızın salt akılla gerçeği tam göremez, kavrayamaz, anlayamaz, kuşatamaz. Sezgi yalnız gönlün değil aklın da iç gözüdür. Bu nedenle sezgi bilinçlidir ve aklı doğru yolda ve yönde düşünmeye iten bir erktir. Duygular ve eylemler akıl süzgecinden geçerek gerçeklik kazanırken sezgi de aklın derinlere inmesine yardımcı ve kılavuz olur. Gerçekliğin bilicisi akıl iken bulucusu da sezgidir. Pascal'a göre akıl, ölçer, biçer, sınırlar, ilkeler ve kurallar koyarken sezgi ise gerçeği bulur ve görür. Akıl duyguları buyruğu altına alıp belli bir düzen içinde çalışmalarını sağlarken sezgi de, aklın ve aklın yasalarının sınırlarını belirleyip taşkınlıklarını önler. Akıl, insan varlığının yargıcı iken sezgi insanı anlayan yanıdır: "Duygular insanı yanıltır, saptırır, onlara sürekli de güven olmaz". Bu nedenle aklın yarattığı düzene uyar. Duyularda seçme, düzene koyma, ilkelere göre yapılandırma yeteneği yoktur. Bu yüzden seçim, düzene koyma ve ilkelere göre ölçüye vurma işini üstlenen akla uymalıdır. Ama akıl da sınırlıdır. Çünkü akıl ancak kendisindeki verili bilgiler ışığında bilir. Evreni, yaratılışı, inancın değerlerini akıl çözümleyemez. Burada da tin ve gönül gözü akla yol gösterir.

İnsanın akıl ve sezgi bütünlüğünden oluşan bir varlık olduğunu belirten Pascal'a göre bu iki unsurun birlikteliğini ifade eden insanın "Ben"liği de eksik ve sınırlıdır. İnsan 'Ben'i, yoklukla varlık, sınırlılıkla sonsuzluk arasında bir özdür. 'Ben', insan niteliklerinden bağımsız bir öz olarak çevre ve alışkanlıklarının ürünü bir var oluş biçimidir. Bu nedenle de insanların yanılmalarının, sınırları aşmalarının ve aldanmalarının asli kaynağı alışkanlıklarıdır. Alışkanlıklar insanın tüm davranış ve eylemlerini de peşinden sürükler. Alışkanlıklar uzun yılların birikimi ve değişmez yasaların varlığı nedeniyle insanlara kimlikler kazandırır. Aklın süzgecinden geçmediğinde bu alışkanlıklar ve onların yarattığı kimlikler sapkınlığa ve kuşkulara sürükler. İyilik-kötülük, doğruluk-yalan, güzellik-çirkinlik, adalet-zulüm gibi algıların ve olguların kaynağında da bu alışkanlıkların etkisi büyüktür ki bu durum kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerindeki farklılıkların da kaynağıdır. Pascal'a göre "alışkanlıklar insanın yapısıdır ve doğal olarak da alışkanlıklar insanlar için ikinci bir doğa yani özdür" (Düşünceler: 38).

Pascal, çağının Tanrı kompleksi kaynağı bilimsel ilerlemelerin kutsallaştırılması; insanın mutlak akıl ve iyilik üzerine olduğu düşüncesi; bilimsel bilgilerdeki gelişmeleri izleyecek olan ahlaki ilerlemenin kaçınılmazlığı görüşü; mutlak bir özgürlüğün sağlayacağı yararların insanları yücelteceği anlayışı karşısında tedirginlik duyan bir düşünür olarak insanın aslında korkunç bir dramın pençesinde bir yıkımı yaşadığını ve ölümün karşısında yapayalnız ve çaresiz bir hiç olarak kalmaya mahkum ve mecbur olduğunu ilan eder. Bu nedenle Pascal, sürekli "insanlık durumu gerçeği" üzerinde durur. Ona göre insanlık durumu üç kavramda özetlenir: Değişkenlik, sıkıntı, tedirginlik: "Peki nedir öyleyse bu boş hayal? Bu alışılmamışlık, bu ürkünç yaratık, bu kaos, bu çelişkiler yumağı, bu olağanüstülük? Her şeyin yargılayıcısı, sefil toprak kurdu, gerçeğin emanetçisi, belirsizlik ve yanılgı dolu pislik kuyusu, evrenin övüncü ve artığı? Kim çözecek bu düğümü?". Pascal'ın üç sözcükle özetlediği bu durum, içinde kendisinin de bulunduğu bütün insanlığı kapsamaktadır; bütünlük içinde düşünüldüğünde, bu durum, hem bir başlangıç, hem de bir varış noktası olarak da algılanabilir. Pascal, kendi yüzyılında yükselen hümanizm, pozitivizm, materyalizm ve akılcılığa karşı bir duruş sergiler. Özellikle kuşkuculuk ve duyumculuktan beslenen, din ve ahlaki kurallar karşısında bireysel vicdan özgürlüğünden söz eden eğilimleri eleştirir. Pascal, dini ahlaka ve tanrısal gerçeklere bağlanmak yerine klasik Yunan ve Roma'nın pagan kültürünü yücelterek insanları dinden ve ahlaktan uzaklaştırmakta olan akımları eleştirir.

Pascal, insanın değişken doğasını, doğuştan eksik ve kusurlu insanlık durumunu, insanın ürkünç, umarsız, çıkışsız, sefil, sakat ve trajik halini anlatarak bu durumdan kurtulmanın tek yolu olarak dini ahlaka ve ilahi kaynaklara ulaşmak gerektiğini savunur. "Düşünceler" adlı eserinin konusu da aşağılanmış insan ya da insanlık durumudur. Aslında Pascal'ın tüm hayatı boyunca peşinde olduğu sorun "İnsan nedir?" sorusudur. Ona göre insan akıl-iman, din-bilim zıtlığı üzerinden değil uyumu üzerinden anlaşılabilir. Çünkü akıl ve bilim sınırlı, iman ve din ise deney dışıdır. Bu nedenle Pascal insan hakkında "Düşünceler" üretirken olması gerekenden değil, somut olarak var olandan hareket eder. Ona göre insan kendini tanımadan insanlığı tanıyamaz: "İnsanın kendisini tanıması gerek; bu, her ne kadar doğruyu bulmaya yardımcı olmasa da, en azından insanın kendi hayatını düzenlemesine yardımcı olur ki, bundan da daha doğru bir şey olamaz".

Pascal, çağındaki insanın Tanrı ilan edilmesinin yarattığı tüm Tanrı kompleksi kaynaklarına karşı eserinde, aşağılanmış insan imajının, gerek insanın kendi doğasındaki olumsuzluklar ve kusurlar, gerekse de insanın bir mikrokozmos olarak evrendeki konumu ile ilgili olduğunu belirterek, insamn fiziksel güçsüzlüğünü, insan doğasının değişkenliğini ve çeşitliliğini, insan aklının ve duyularının sınırlılığını, yetersizliğini, belirsizliğini, güvenilmezliğini, insanın yaşadığı toplumda geleneklerin, yasaların, ahlakın, adaletin değişkenliğini ve göreceliliğini, insanlık durumunun süreklilikten ve yetkinlikten ne kadar uzak olduğunu vurgular. Tanrı kompleksi yüceltmelerin aksine insanın doğası gereği sürekli bir istikrarsızlık, belirsizlik ve arayış içinde olduğunu, bütün bilgilerinin duyulardan geldiğini, duyuların da son derece yanıltıcı ve aldatıcı olması nedeniyle insanların Tanrı kompleksi olarak yüceltilen kesin bir bilgiye ulaşmasının olanaksızlığına dikkat çeken Pascal, insanın ancak Tanrı ile savaşarak değil Tanrı ile bütünleşerek yüceleceğini savunur. Çünkü "her zaman ve mekanda hep var olan bir tek Tanrı vardır" ve "insanlığın üstüne ve ötesine geçemedikçe hep aşağılık kalacak olan insan denen yaratık vardır". İnsan hep bir güçsüzlüğün, eksikliğin simgesi olarak yani hep sadece kendisi kalacaktır. "Tanrı gibi" olmaya çalıştıkça hayvan gibi olmaya düşecektir ve hiçbir zaman, insanlığın ötesine geçemeyecektir. Çünkü insan kendisiyle sınırlıdır: "kendi duyularıyla algılar, kendi aklıyla yargılar".

Pascal'a göre kendisine "Tanrı gibi" sıfatlar yüklenen insan, aslında varoluşu konusunda kesin bilgisi olmayan, davranışlarındaki değişkenlik yüzünden kendisini tanımlamakta zorlanan ve Tanrının kendisine benzeterek yarattığı savlanan varlık gibi hiç olmayan ve Tanrıdan ve melekten çok

hayvana yakın olan insanın yazgısı, doğadaki öteki canlılardan farklı değildir. Tanrı, onu diğer varlıklar gibi kendi haline bırakmıştır. İnsanın, Tanrı kompleksi tekebbürü içinde kendisine ayrıcalık, saygınlık kazandırdığını söylediği niteliklerin hepsi hayvanlarda da vardır. Oysa insan, yaratılmış diğer canlıların düzeyine inmek korkusuyla içindeki Tanrı kompleksi kibir doğasını yenerek Tanrı ile bir olmak özlemini hep canlı tutarak yücelmeye yönelmelidir: "Ancak bu budalaca kibri/övüngenliği, ayaklar altında çiğneyerek, bu görüşlerin dayandığı gülünç temelleri cesaretle yerinden sarsmak gerek. Kendine özgü bir gücünün olduğuna inandığı sürece, insan kendisini var edene şükran borcu duyması gerektiğini kabul etmeyecektir".

Pascal'a göre insanın Tanrı ile hayvan arasındaki bu git-gellerinin kaynağı ondaki hayvani eksikliği ilahi yücelikle kapatma arzusundaki kibirdir. "İnsanlık durumunun bu sefil ve zayıf yanını dengelemek için, doğanın insana kendini beğenmişlik/kibir duygusu vermiş" olduğunu söyleyen Pascal'a göre insanlığın en büyük Tanrı kompleksi hastalığı da bu kibirdir: "Kendimizi beğenmişlik duygusu bizim doğal ve ilk hastalığımızdır. Varlıklar içinde en zayıf, en dayanıksız, en bela dolu ve en kibirli olan insandır. O, bu dünyanın çamuru ve pisliği içinde, evrenin ölü, durgun ve kokuşmuş bu kısmına sıkı sıkıya bağlanmıştır". İnsanlık, insanın ilahi varlıktan hayvana düşüşüne sebep olan bu Tanrı kompleksi kaynağı kibir hastalığını yenmedikçe çürümekten kurtulamayacaktır: "Çamurdan yaratıldın, sen; bunda kibirlenecek ne var".

Pascal, insanın çamurdan yaratıldığını unutup kendi Tanrı kompleksi kibri içinde kendisini "Tanrı gibi" ilan etmesinin kaynağında çağının Tanrısı bilginin/bilimin kutsallaştırılması olduğunu düşünür. O'na göre yeni Tanrı ilan edilen insan aklı ve bilim aynı zamanda insanlığı yok edecek bir "veba hastalığı" gibidir. "İnsanın değerinin düşünmek ve bilgi üretmek" olduğunu ve hatta insanın akıl ve bilim sayesinde doğayı, gökyüzünü, yeryüzünü, denizleri keşfettiğini, dini, hayatı, mutlu yaşamanın yollarını öğrendiğini kabul eden Pascal'a göre bilgi aynı zamanda "insanlığın yıkımını da hazırlayan şeydir". Bilgi, dolayısıyla düşünce insanın hem gücü, hem de güçsüzlüğünün, boşluğunun bir kanıtıdır. Çünkü ona göre bilgi, insanı alçakgönüllülükten, boyun eğmekten ve Tanrı katındaki haddini bilmekten alıkoyacaktır ve onu kişisel Tanrı kompleksi kaynağı olan kibirle dolduracaktır. Oysa insan, gururdan, kibirden, kendini beğenmişlikten vazgeçtiği, kendisini diğer canlıların yazgısından farklı düşünmediği, kendini daha doğrusu haddini bildiği ölçüde somut gerçeğine ulaşabilir; bir anlamı olmayan boş gerçeğine: "Bütün boş şeyler içinde en boş olanı kuşkusuz in-

sandır. Bilgisine bu kadar çok güvenen insan, daha bilginin ne olduğunu bilmiyor. Hiçbir şeyi olmayan insan, bir şey olmayı düşündüğünde kendi kendisini kandırıyor ve aldanıyor. Kendisini aldatıyor". Bir hiç olduğu halde bir "Tanrı imiş gibi" davranıyor.

Pascal'a göre insanın Tanrı kompleksi içinde kendisini "Tanrı gibi" görmesinin kaynağında çağının Tanrı ilan ettiği "Aklm mutlaklığı" iddiası vardır. Oysa Pascal'a göre insanın bu kadar büyük bir kibir içinde övündüğü aklı gerçekte güvenilir bir şey değildir. O'na göre hiçbir zaman hiçbir şeye tam olarak bağlanamayan insanın değişmeyen, kesin bilgileri olamaz. Çevremizde göremediğimiz, algılayamadığımız ve anlamadığımız dünya kadar şeyin olması, bütün bilgilerimizin kaynağı duyularımızın ve yargılama yetimizin zayıflığından ya da eksikliğinden kaynaklanır: "Aklın son adımı nesnelerden gelen bir sonsuzluk olan bilgidir, bu nesneler aklı aşarlar, Akıl bu bilgiye varamazsa yetersiz kalır. Doğal olaylar aklı aşarken doğaüstü olanlar konusunda ne söylemelidir" (Düşünceler: 34).

Pascal, her şeyin belirleyicisi, açıklayıcısı, yargılayıcısı olduğu söylenen modern Tanrı kompleksi sembolü "Akıl"ın sınırlı olduğuna inanır. Pascal, aklın ne içimizdeki çelişkileri, ne de içinde kaybolup gittiğimiz sonsuzluğu bize açıklayabildiğini belirtir: "Aşağılayabileceğin kadar aşağıla kendini aciz akıl! Sen de sus artık aptal doğa!". Pascal'a göre akıl, ancak Tanrı tarafından yönlendirilirse gerçeğe ulaşılmasına yardımcı olur; yoksa o kendi içinde sakattır ve düş gücü, gelenekler, tutkular ve kibir gibi Tanrı kompleksi kaynakları onu sürekli olarak yanlış yönlendirir ve yanıltır. Bu nedenle insanlık durumuna insanın kendi içinden bakan Pascal için insanm kendi kendisine kazandırmaya çalıştığı büyüklük ve ayrıcalık sadece bir şişinme/böbürlenme/kibir kaynağıdır. İnsan bu şişinme/böbürlenme/kibir ile hayvan olma düşkünlüğü ile Tanrı olma yüceliği arasmdaki mesafeyi kapatmak, boşluğu doldurmak istemektedir. Kişisel Tanrı kompleksi kaynağı kibrin kaynağı da budur. Bu nedenle de Pascal'a göre insanın içinde yaşadığı doğa, aklı, dahası evrendeki yeri ve konumu "doğal yanılgı dolu bir konudur". İnsanm kendini bile tanımaktan acizken kendi dışındaki şeyleri ve evreni tanımasının iddiası büyük bir acziyetin ürünü olan Tanrı kompleksi kaynağı kibirden başka bir şey değildir.

Pascal, insanm hiçbir özelliği ile "en, tek, mutlak" bir "üstün" değere sahip olmadığını insanı tanrısallaştıran çağının düşüncesine meydan okuyarak ilan eder. Pascal, genel boyutları içinde insanın son derece karmaşık bir varlık olduğunu belirterek, onun güçsüzlüğüne, acizliğine, sefaletine dikkat çeker. İnsanın yaptığı bütün eylemlerin kökeninde, bütün benliğine

kök salmış özsaygı yani kibir vardır. Bu nedenle, o sadece kendisini beğenir, sever, kendi çıkarını kollar; bozulmuş doğasına karşın içi kibirle doludur. Yalancılık, adaletsizlik, bencillikle dolu varlığı gerçeğe, adalete, barışa, mutluluğa hiçbir zaman tam olarak ulaşamayacaktır: "Ne gerçeğe, ne de iyiliğe ulaşmamız olası" diyen Pascal'a göre "insanın kalbi oyuktur ve içi pislik doludur. Dünyanın boş olduğunu görmeyenin kendisi de boştur. Gürültü patırtı içinde yaşayan ve kendilerini eğlenceye ve gelecek düşüncesine kaptırmış genç insanların dışında kim görmez ki bunu. Bir an için onları eğlencelerinden alıkoyun, hepsinin sıkıntıdan patladığını görürsünüz. İşte o an, ne olduğunu tam anlayamadıkları hiçliklerini duymaya başlarlar". Pascal'a göre insan, kendisini bu dünyaya bağlayan ve insanlık durumunun trajikliğini düşünmekten alıkoyan bu geçici ve aldatıcı şeylerden soyutlandığında hiçliğini, terk edilmişliğini, acizliğini, bağımlılığını, boş bir şey olduğunu duyumsamaya başlar ve ruhunun derinliklerinden dışarıya sıkıntı, üzüntü, öfke, umutsuzluk taşar. Pascal'a göre işte bu nedenle, insan bu duruma yani "insanlık durumu"na kolay kolay katlanamaz; daha doğrusu onunla yüzleşemez, onunla bir hesaplaşma içine giremez. Yaptığı tek şey, "kaçmak, unutmak" veya kendisini tekebbür içinde Tanrı kompleksi iddiasıyla tatmin etmektir. İnsan, "insan gibi olma" eksikliğini "Tanrı gibi olma" yüceliği ile yenmeye çalışır. Tanrı kompleksi de tam da budur. Bu yüzden Pascal, insanın hiçliği, evrenin merkezi olmadığı, evrende sadece bir nokta olduğu saptamasıyla insanı, kendisinin seçmediği bir uzam ve zamanın içine fırlatılıp atılmış, evrenin ürküntü veren gizemini anlamaktan aciz bir varlık olarak görür ve onu "haddini bilmeye" davet eder.

Pascal, insanlarm evrenin merkezi olduğu iddiası ile Tanrı kompleksi ihtirasların kutsaması içinde olan hümanizm görüşünün; aklın mutlak üstünlüğünün savunulduğu akımların ve dinin dogmalardan ibaret olduğunu düşünen çağın anlayışının karşısında olabildiğince inandırıcı ve ikna edici olmaya özen gösterir. İnançsız insanın, tek güvencesi, tek silahı, tek övüncü olan aklına, doğal ışığına rağmen, varoluşu konusunda tam bir bilgisizlik içinde yaşadığı savından yola çıkarak ona insanlık durumunun açmazını gösterir; içine yuvarlandığı uyuşukluk, ilgisizlik ve bilgisizliğe dikkat çekerek onu ona anlatır, gösterir. İnsanın dört bir yandan nasıl sonsuzun bilinmeziyle kuşatıldığını, doğasındaki şaşırtıcı değişiklikler yüzünden kendisini tanımakta ve tanımlamakta nasıl zorlandığına işaret eder: "İşte gördüğüm ve beni alt üst eden şey. Her taraftan bakıyorum ve her yerde sadece karanlıklar görüyorum. Doğa, bana kuşku ve tedirginliğin dışında bir şey sunmuyor... İnsanın körlüğü ve sefaletini, bütün evrenin sessizliğini hiçbir yol göstericisi olmayan insanın kendi yazgısına terk edilmişliğini, ev-

renin bir köşesinde kaybolmuş ve buraya kimin getirip koymuş olduğunu, buraya ne yapmaya gelmiş olduğunu, öldükten sonra ne olacağını bitmeyen, hiçbir bilgiye ulaşması olanaklı olmayan insanın durumunu görünce, uykudayken ıssız ve korkunç bir adaya birileri tarafından taşınmış ve ertesi sabah uyandığında başına neler gelmiş olduğunu ve buradan nasıl çıkacağını bilmeyen bir insan gibi büyük bir ürküntüye kapılıyorum... İnsan bütün görkemi içindeki doğayı seyre dalsın ve bakışlarını kendisini çepeçevre kuşatan nesnelerden ötelere taşısın. Evreni aydınlatmak için sonsuz bir lamba gibi asılı duran bu parıltılı ışığa, bu yıldızın çevresindeki çok büyük alan içinde bir nokta olan dünyaya baksın, bu geniş alanın da, gök kubbede dolaşıp duran yıldızların oluşturduğu alan içinde bir nokta olduğuna şaşırıp dursun. Merkezi her yerde, çevresi hiçbir yerde olmayan bir küre. Nedir ki bir insan sonsuzluk içinde? Sonsuzluğa oranla bir hiç, hiçliğe oranla bir bütün. Sonuç olarak hiçlikle bütünlük arasında bir şey. İnsan, ne geldiği, var olduğu, içinden çıktığı hiçliği anlayabilir, ne de yutulup gittiği sonsuzluğu... Gerçeği istiyoruz, ancak içimizde sadece belirsizlik buluyoruz. Mutluluğu arıyoruz, ancak sefaleti ve ölümü buluyoruz. Gerçeği ve mutluluğu istemeden edemiyoruz. Ancak sonuçta ne kesinliği ne de mutluluğu buluyoruz. Kesin olarak bilmekten aciz ve mutlak olarak bilmiyor olmayan insan anlaşılmaz ürkünç bir yaratıktır" (Düşünceler: 42-45; Bütün Eserleri).

İnsan hakkındaki düşüncelerini Tanrı, tin (ruh), doğa, evrensel akıl ve gerçeklik üzerinden inşa eden Pascal'a göre her şey yaratıcısı olan Tanrının benzerindedir ve sonsuzluk, belirsizlik, nicelik, nitelik, zorunluluk, evrensel yasalar hep bu benzerliğin gerçeklik yanılsamalarıdır. Bu nedenle insan bir tarafında sonsuzluk yani hiçlik ile diğer tarafında tanrısallık yani mutlak varlık arasında gel-gitler yaşar: "Sonsuzluk, hiçtir. Tinimiz (ruhumuz) sayı (nicelik), zaman ve mekanın bulunduğu gövdenin içine fırlatılmıştır; o, bu konuda düşünüyor ve buna doğa, zorunluluk adını veriyor, başka bir nesneye inanmıyor... Gerçeklerin her biri kendi doğasını düzenler: bizim becerimiz başka varlıklarda kendine yer yapar, ancak bu doğal değildir. Her nesne kendi yerinde durur... Doğa bütün gerçeklerini birbirinden ayırıp koymuş ortaya. Sanatımız ise birbiri içine koyuyor onları. Doğaya uygun değil bu, özel bir yeri vardır her nesnenin... Doğa kendi kedini işler, iyi toprağa ekilen çekirdek yemiş verir, doğru bir anlayış gücü (tinin) içine konan ilke de yemiş verir... İnsan gerçekliği bulma yolunda neye yardım ettiğini bilmelidir, yaşamını düzene koymada da gereken işi görmeli en azından, bundan daha doğru bir nesne olmasa gerek" (Düşünceler: 32-34).

İnsanın doğasının bir tarafında kutsal ilahi bir varlık yanının diğer tarafında da düşmüş olmanın verdiği acziyet ve hiçliğin olduğu hayvani bir varlık olduğunu söyleyen Pascal, insan doğasının bu dilemma ile sürekli yüz yüze geldiğini ve çaresizliğinin kökeninde de bu "iki karşıt ağırlık arasında sıkışmanın baskısının" doğurduğu dilemmanın yattığına inanır: "Bütün bu yetersizlikler kendi büyüklüğünü kanıtlıyor, o büyük bir efendinin zavallılığıdır, tacından olmuş bir kralın zavallılığı. Bu yetersizliği bizi yakalayan, sıkboğaz eden görünüşüne karşın bizi yücelten, egemenlik altına almadığımız bir güdümüz de vardır"... "Biz insanlar, gerçek gücümüzden yola çıkarak erdemli bir düşünce sürmeyiz ileri, iki karşıt ağırlık arasında sıkıştığımız için baskı altında duraksarız. Karşı yönlerden esen iki yel arasında dik durmaya çabalayışımız gibi. İki ağırlıktan birini bırakır, ötekine doğru düşeriz. Akıl ile tutkular arasında bir iç savaşı vardır insanın: Yalnız akıl olaydı, tutkular olmayaydı. Oysa şimdi ikisi de var, insan savaşsız edemez artık, biriyle savaşırken ötekiyle barış içinde bulunması gerekir: İşte böyle bölünmüş insan, kendi kendisiyle düşmüş çelişmeye, kendi kendisiyle girmiş savaşa" (Düşünceler: 42, 45). İnsan doğasmdaki bu dilemmanın kaynağında "içgüdü ile akıl" veya duyular ile akıl arasındaki çatışma olduğunu dile getiren Pascal, insanın bu ikili yapısı içinde hem kendi doğasında hem de toplumsal ve evrensel ilişkilerinde bu çatışmanın sürekli bir savaşa neden olduğunu belirtir: "İnsan, öyle mutluca düzene konmuş ki gerçek için doğru bir tek ilke yok onda, oysa yanılma için öngörülmüş neler neler var. Bırakın bizi gidelim olabildiğince. Yanılmanın ana nedeni, duyularla akıl arasındaki savaştır" (Düşünceler: 67). Bu savaşta insan gerçeğin ve doğruluğun kaynağı olan akla göre hareket etmelidir. Çünkü "aklımız bizi her hangi bir kılavuzdan daha görkemli yönlendirir, kılavuza boyun eğemeyen mutsuzdur, akla boyun eğmeyen ise delidir" (Düşünceler: 41).

İnsanın, doğasındaki bu dilemma ile tamamen bir başıboşluğun, yanılmanın, cennetten düşmüşlüğün, karanlık içinde uçuruma sürüklenmenin arasmda kaybolduğuna inanan Pascal'a göre bu durum "insanm hem büyüklüğünün hem de aşağılık oluşunun" kaynağıdır: "Bilmez insan hangi yöntemle yeniden düzene gireceğini; yanılmış, ayrılmış gerçek yerinden, onu bir daha bulamayacak artık. Arar durur yerini dört bir yanda, yoğun bir karanlıkta, büsbütün tedirgin, büsbütün boşuna... İnsan varması gereken aşamayı bilmiyor. İnsanın yanıldığı ve bir daha bulamayacağı gerçek yerinden düştüğü besbellidir; insan bu yeri hep tedirginliğin yoğun karanlıklarında arar ve eli boş kalır. Şimdi düşüncenin düzenlenmesini istemek gerekiyor, ana nedenin, varılmak istenen ereğin kavranılması için... İnsanın bütün önemi düşüncededir. Ancak bu düşünce nedir? İnsanm deliliği

gibi! Düşünce az çok insanın yapısı karşısında olağanüstü, karşılaştırılmaz bir durumdadır. Evet, insanın yenmesi gereken bir takım özel eksiklikleri olacaktır. Ancak onlarm pek gülünecek bir yönünün olmadığı da belli. Ne büyüktür insan kendi özü ile! Ne aşağılıktır bu eksiklikleri yüzünden" (Düşünceler: 42-45). İnsanın büyüklük ve aşağılık olma arasındaki skala Pascal için de aynıdır; kutsal Tanrı insanı olmak ile lanetli Tanrı kompleksi olmak: "Karanlıklar görüyorum dört bir yanda. Bir yokluk olduğuma mı inanayım, yoksa bir Tanrı olduğuma mı?" (Düşünceler: 42).

İnsanın hem Tanrıya benzemesinin hem de doğanın yansıması olmasının ürünü olarak insanın birlik içinde çokluğu ve çokluk içinde de birliği aynı anda duyumsayabildiğine, düşünebildiğine ve yapabildiğine inanan Pascal için insan bir muammadır. "Ne varsa birdir, ne varsa değişiktir (türlü türlüdür)" diyen Pascal, "ne çok nitelik vardır insan özünde! Ne çok uğraşı!" anlayışı ile insan muammasının bilinemezliğine ve bilemezliğine dikkat çeker. "İnsanın çökmüş doğası" içinde "kendi varlığına yaraşır nitelikte düşünmek için yaratılmış olduğuna ve onun bütün öneminin, tüm kazancının ve asli görevinin de düşünmek" (Düşünceler: 41) olduğunu söyleyen Pascal'a göre "insana dair her şeyi belirleyen tek yasa doğa yani yaratılıştır. İnsan yaratılışından dolayı inançlıdır, inançsızdır, utangaçtır, atılgandır" (Düşünceler: 65). İnsanın ne ve kim olduğunu belirleyen de yine bu doğadır. İnsanın doğasından kaynaklanan bu yükseklik ve aşağılık olma, ölümsüzlüğü arzulayıp ölümlü olma, mutluluğu isteyip mutsuzluğa mahkum olma, üstünlüğe yönelip alçalmaya maruz kalma halleri ondaki tüm çelişkilerin, çatışmaların ve savaşların da kaynağını oluşturan bu dilemmadır: "Bütün yoksulluğuna karşın bir de mutlu olmak istiyor insan, üstelik mutlu da değil, bunu isteyecek durumda da değil hani. Peki, hangi yöntemle işe başlayacak? Doğru bir iş yapmak için ölümsüz olmak gerekirdi, oysa bu yüzdendir onun düşmüşlüğü, bu konuda bir bilgi (düşünce) edinemediğindendir onun yıkılışı... İnsanların ölüme, yoksulluğa karşı bir iş gelmiyor ellerinden, bilgisizlik içindeler, bu yüzdendir yıkılışları; mutlu olmak için, bir düşündükleri yok bu konuda" (Düşünceler: 53). Pascal'a göre tüm bu çatışmaları doğasında toplayan ve Tanrı ile hayvan arasmda med-cezir yaşayan "insanın doğasında ilerleme/değişme yoktur, sadece gel-gitler vardır" (Düşünceler: 66). Bu yüzden ilk Adem ile son Adem'in doğaları arasında hiçbir fark yoktur.

"İnsanlarla Tanrı, arasmda yalnızca yaşam vardır" inancından yola çıkan Pascal'a göre "üç türlü insan vardır: biri Tanrıyı bulduktan sonra çalışır durur onun için. Ötekiler aramaya koyulmuş Tanrıyı; uğraşırlar, şimdilik

bulamamışlar onu daha. Sonuncular ise aramadan, bulmadan yaşayıp giderler Tanrıyı. Birinciler akıllıdır, mutludur; sonuncular çılgındır, ortada kalanlar ise mutsuzdur, akıllıdır" (Düşünceler: 33). İnsanların Tanrı ile aralarında var olan bu sınırı aşmak için Tanrı kompleksleri ile "düşüncesiz ve kaygısız bir şekilde uçuruma doğru koştuğunu" söyleyen Pascal'a göre insanlar Tanrı ile aralarına sürekli ihtiraslarıyla örülü duvarlar diktiklerini belirtir. "Bir engel koymuşuz önümüze, sakıncayı görmeyelim, durumu anlamayalım diye" diyen Pascal, insanların doğasındaki "insanlık durumunun üç kaynağı olan uçarılık, can sıkıntısı ve tedirginlik" ile "ölümü düşünmeyip onu yok etmeye veya yok saymaya yönelmektedirler" (Düşünceler: 54). Çünkü insan ile Tanrı arasındaki aşılmaz tek sınır ölümdür. İnsanın mutsuzluğunun da, acizliğinin de ve hatta Tanrı komplekslerinin de kaynağında ölümün karşısındaki hiçlik veya eşitlik vardır: "Nemo ante obitum beatus est" (Kimse mutlu değildir ölümün karşısında) (Düşünceler: 85).

"Yutulduğu sonsuzluk gibi içinden çıktığı yokluğu da görme gücünden yoksun insanın" "yeryüzünde kendi güçsüzlüğü karşısında şaşmadığını görünce şaşıp kaldığını" (Düşünceler: 70) ifade eden Pascal'a göre "insanlık durumu" tam bir "eksiklik", "yetersizlik" ve "hiçlik" durumudur. Hiçten de hiçbir şey olmaz: "Gerçekliği ararken içimizde kuşkuculuğu buluruz, mutluluğu ararken mutsuzluğu, ölümü buluruz. Biz yeterli değiliz, gerçekliği, mutluluğu isteyemeyiz, biz ne gerçekliğe, ne de mutluluğa elverişliyiz. Kendimizi cezalandırma, hangi yükseklikten düştüğümüzü gösterme isteği el çekmiş bizden" (Düşünceler: 54). Fakat Pascal'a göre elbette "insanların eksikliklerinin fazla oluşu çok kötüdür. Ancak insanların eksikliklerle dolu olduklarını görememeleri, onları bilememeleri çok daha kötüdür. Bundan insanların bu eksiklikleri bile bile yaptığı kuruntularla çoğalttığı sonucu çıkar" (Düşünceler: 54; 100). İnsanın işte bu eksikliklerini kapatmak için kendilerinde var olarak iddia ettiği kuruntuların/vehimlerin yani üstünlük iddialarının ve niteliklerin hepsi de Tanrı kompleksinin özellikleridir. İnsanlar Tanrı ile kendi aralarındaki uçurumu doldurmak ve ölüm ile aralarındaki mesafeyi kapatmak için bu Tanrı kompleksi yaratımlarına/vehimlerine tevessül ederler.

"İnsanların yaratılışlarından dolayı inançlı veya inançsız" olacağını dile getiren Pascal için bu durumun da kaynağı akıldır. "İnsanın, kendi varlığının özü olan aklına göre davranması" (Düşünceler: 64) gerektiğini dile getiren Pascal'a göre "insanların dini ve ahlaki inancını belirleyen de yine akla yüklenen" bu değerdir: "Bilgisizlikle uyum içine giren bir unsurun akıl olarak değeri" olamayacağını belirten Pascal'a göre "insan kuşkulanmanın da,

onaylanmanın da, uymanın da nerede gerekli olduğunu bilmelidir. Böyle davranmayan insan aklın erkinden anlamaz. Bu üç ilkeden yoksun insanlar vardır. Onlar kanıtlama sanatından anlamadıkları için kanıtlama gücüne dayanarak iş göremezler, neye bağlı kalmanın gerektiğini bilmediklerinden her nesneden kuşkulanırlar ya da ne zaman yargı vermenin gerektiğini bilmeyişleri yüzünden her konuya evet derler. Aklın yalanlayışı kadar, akla uygun düşmeyen bir nesne yoktur... Her nesne akla uydurulursa dinimizin elinde gizemli, doğaüstü bir nesne kalmaz artık. Aklın ilkelerine karşı durulursa yine bizim dinimiz saçma, gülünç olur düpedüz" (Düşünceler: 32-35). Fakat yaşadığı çağda akla en büyük Tanrı kompleksi kaynağı olarak büyük anlamlar ve değerler yüklenmesini de eleştiren Pascal'a göre Akıl da tıpkı sahibi olan insanlar gibi eksik, yetersiz ve sınırlıdır: "Akıl, bir derebeyinden daha çok baskı yapar bize, biz akla bağlı kalırsak mutsuz, ona uymazsak deliyiz demektir" (Düşünceler: 99); "Aklın son adımı nesnelerden gelen bir sonsuzluk olan bilgidir, bu nesneler aklı aşarlar, Akıl bu bilgiye varamazsa yetersiz kalır. Doğal olaylar aklı aşarken doğaüstü olanlar konusunda ne söylemelidir" (Düşünceler: 34). Aklın kendi sınırları içinde ancak fiziki ve doğal olan gerçekleri bileceğini metafizik ve doğaüstü olanları bilemeyeceğini belirten Pascal, aklın bu eksikliğini giderecek ve onu metafizik ve doğaüstü alanla yani Tanrı ile yani kutsallıkla dengeleyecek kaynağın da "gönül" olması gerektiğini vurgular. Çünkü "Tanrıyı duyan gönüldür, akıl değil; inanç Tanrıyı gönülde duymadır, akılda değil" (Düşünceler: 64). Bu nedenle akıl ve bilgiye dayalı Tanrı kompleksinin panzehiri de gönül ve sezgiye dayalı kul kompleksidir; ama sadece Tanrıya kul olma kompleksi.

İnsanın yaratılışından gelen tüm eksiklerini giderip onu diğer yarısı olan Tanrı ile bütünleştirecek "gönül gözü" olmadan insanların akıl gözünün gördüğü her şey onu tekrar uçurumun başına getirecektir. "Gerçeklik üstüne bir düşüncemiz yoktur bizim, öyle ki bütün duygularımız kuruntular içindedir. Biz, gerçekliği sadece akılla kavrayamayız, gönülle de biliriz ayrıca" (Düşünceler: 74) diyen Pascal'a göre "gönlün de aklı vardır, anlayış gücü bilmez onu. Ben gönlün yaradılıştan bütün nesneleri kapsayıcı bir varlık olduğunu, yine yaradılıştan kendi kendine sevgi duyduğunu, bu ikisinden birine karşı, duruma göre eğilimde bulunduğunu, seçimine göre birine, ya da ötekilere karşı katılık gösterdiğini söylüyorum. Birini tuttunuz, ötekini attınız, sever mi şimdi sizi akıl dersiniz?" (Düşünceler: 37). İnsanın evrensel dilemmasında akıl tarafının insanı Tanrı kompleksi kuruntuların esiri olarak uçuruma sürükleyeceğini ama gönül tarafının da insanın ve aklın elinden tutarak uçurumun kenarından Tanrı katına yükselteceğine inanan Pascal'a göre "gönlü olmayan kimselerden gönüldeş de

olamayacağı" (Düşünceler: 89) için insanların salt akılla en büyük gönüldeş olan Tanrıyı bulamayacaklarını ve inanç içinde mutluluğa ulaşamayacağını belirtir. Çünkü Pascal'a göre "her şeyin mutlaka bir ölçü-örneği vardır. Bir ölçü-örneğe göre yaratılmamış ne varsa beğenilmez; iyi bir tadı da olsa. İyi ölçü-örneği olduğu gibi kötü ölçü-örneği de vardır" (Düşünceler: 90). İnancın ölçüsünü belirleyen de akıl değil gönüldür. Çünkü "inanç, aklın ve duyguların üstündedir, ancak onlara karşıt değildir" (Düşünceler: 35). Pascal'a göre işte bu gönül gözü ve irade bilinci ile "Tanrısal kayranın gereğine inanan insan kutsal bir varlıktır, bundan kuşkulanan kimse ise ne kutsaldır ne de insanın ne olduğunu bilir" (Düşünceler: 101). O, "insanlık durumundan" uçuruma düşmüş bir "düşkündür/düşüktür" artık. O, "gerçek özü olan Tanrıyı yok etmiş" ve o gerçek özünün/Tanrının boşalttığı alanları kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi yeni "öz"ler ile doldurmuş bir "hiçliktir" artık: "Bir yok olmaya görsün insanın gerçek özü, ne varsa öz olur ona: gerçek iyi yitip gittikten sonra her nesnenin gerçek iyi olabileceği gibi" (Düşünceler: 38).

İnsanın kendi özünün yok olup kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri içinde kendine yeni özler aradığı o çağda "her insan kendince bir Tanrı yaratır" (Düşünceler: 35) olmuş hatta insanlık kendini Tanrı ilan etmiş ve "insanlık durumu", "ilahlık durumu" haline dönüşmüştür. Pascal'a göre insanın kendi çağında yani hümanizmin yükseliş çağında yarattığı yeni Tanrı ise insanın bizzat kendisi yani kendi "Ben"i olmuştur. Fakat insan Ben'inin iki yönü olduğunu belirten Pascal'a göre "insanın bir yanı yücelik diğer yanı düşkünlüktür. İnsan yüceliğe yönelmeli ki bağışlanmalıdır" (Düşünceler: 56). İnsanın bu çatışmacı yanı onu bir yönüyle melek diğer yönüyle de hayvan yapar. Ama insanı Tanrı kompleksleri içinde melekleştirmek yani Pascal'ın ifadesiyle "ondan melek yapmak istemek, hayvan elde edip mutsuzluğun yolunu tutmak" (Düşünceler: 56) demektir. Pascal'a göre insan doğasındaki doymak bilmez ihtirasların peşinde koşmak ve bu yönüyle de "melek olmak istemek, insanı hayvan yapar" (Düşünceler: 47). Çünkü insan Ben'i kişisel Tanrı kompleksi doğası gereği "en, tek, mutlak" üstün olmadıkça tatmin olmaz bir yapıya sahiptir: "Ben nedir? Ben fiziksel/bedensel özellikler değildir. Çünkü insan bunları kaybedebilir. Öyleyse insan değil de nitelikleri Ben'i oluşturuyor. İnsanların kendisi değil de nitelikleri seviliyor. Bu işler, görevler değerlendirilmek istenmiyor, insanlar yalnızca gizlenmiş nitelikler içinde seviliyor. Ben, bir kez bile kıvançlı olmayarak, istediği gibi davranabiliyordu, gücü yerindeydi. Oysa insan ona egemen olduğu kısa süre içinde mutludur. Ne onsuz mutsuz olunabilir, ne de onunla mutlu" (Düşünceler: 102).

İnsanlardaki kişisel Tanrı kompleksi kaynağı olan Ben'lik davasının kaynağında Pascal'a göre insanın "kendi düşkünlüğünü ve aşağılanmışlığını yenmek için" "Tanrı gibi" olmaya yönelmenin kibri vardır: "Kendini beğenmişlik ile yoksunluk birbirine bağlıdır, işte bu olağanüstü bir haksızlıktır" (Düşünceler: 46). O'na göre kibir insanlığı Tanrı-insanı olarak yücelmeye değil hayvan olarak mutsuzluğa sürükler. İnsanlardaki mutsuzluğun kaynağı da doymak bilmez Ben'liği doyurmaya çalışmanın yetersizliğine/imkansızlığına mahkum olmaktır. "Sonsuz bir yarış içinde" ihtiraslarını tatmin etmeye yönelen insan aslında "kendini mutsuz saydığı sürece mutsuz olur. Oysa insan mutsuz olduğunu bilince büyük olur. İnsanın büyüklüğü, yoksulluğunu bildiğinden dolayıdır. Bir ağaç yoksulluğunu bilmez" (Düşünceler: 40). Eğer insan, yoksulluğunu ve yoksunluğunu bilmeden "sonsuz bir yarış içinde" kendi Ben'ini tatmin etmeye yönelirse karşısında sürekli yeni bir tatmin edilmesi gereken ihtirası ile yüz yüze gelecektir. Çünkü "insan iyiden iyiye sadece bir gereksinimdir, ancak mutluluk verebilecek nesneleri sever" (Düşünceler: 89) ve "sonsuz bir yarış içinde" onun peşinde koşar. İşte insanı bu yarışa sürükleyen kişisel Tanrı kompleksi kaynaklarından biri de kibir/büyüklenme/kendini beğenmişliktir.

Pascal'a göre "insanın Tanrıya savaş açması" anlamına gelen "kibir" "insanı önünü görmemek için yaptığı ve hızla, kaygısızca ona doğru koştuğu bir uçurumdur" (Düşünceler: 41). İnsanlar kibir nedeniyle "küçüğü eleştirip aşağılarlar; büyüğe ise inanmazlar" (Düşünceler: 36). Pascal'a göre insanları kibre götüren en önemli kişisel Tanrı kompleksi kaynağı bilimin ve bilginin doğurduğu tekebbürdür. "İnsana büyüklük sağlayan düşüncedir" (Düşünceler: 40) diyen Pascal, bu düşünce ile başkalarına tekebbür içinde tahakküme yönelmenin en büyük "düşüklük" olduğunu ve ilk günahın kaynağının da bu "bilgi ihtirası" olduğunu söyler. "İnsanın ancak kibir/büyüklenme içinde 'ben bilen, gören kişiyim; ötekilerden daha üstünüm' dediğinde" tekebbüre yöneleceğini ve "büyüklük ile acı arasında bir dünya yaratacağını" belirtir. O'na göre "insanın görüşü ne denli değişik türde olursa o denli büyüklük, alçaklık bulup çıkarır ortaya. Basbayağı bir insan yığını, ötekilerden daha üstün geçinenlerden oluşan". Oysa "bir kamıştır insan, pek güçsüz yapısı ile ancak düşünen bir kamış. Pusatlarla donanması gerekmez evrenin onu ezmesi için: Bir buğu, bir su damlası yeter onu öldürmeye. Oysa bir ezivereydi insanı evren, daha soylu olurdu onun öldürüldüğünden, insan biliyor öleceğini, evrenin insana olan üstünlüğünü de biliyor, oysa evren bunların bir tekini bile bilmiyor. İnsanın bütün önemi düşünceden dolayıdır. Bundan geliyor bizim kendimizi büyük görüşümüz.

Bizi doldurmayan mekandan ya da zamandan değil. Öyleyse iyi düşünmeye çalışalım: Ahlakın ilkesi budur işte!" (Düşünceler: 40).

İnsanın kişisel Tanrı kompleksi kibri içinde haddini aşmasını ve kendi yetersizliğini kibir ile kapatmaya çalışmasını insandaki "Benim" ihtirasına bağlayan Pascal'a göre "insanı yetersiz kılan şey duyarsızlık değil, darmadağın olmuş bir yapı değil, insanın yalnızca "gören sadece Benim' demesidir" (Düşünceler: 41). "İnsanların sahip olduğu şeylerle gururlanarak 'benim yapıtım, benim evim, benim param' demeleri yerine 'Bizim' deseler daha iyi olacağını" (Düşünceler: 90) belirten Pascal'a göre "biz insanlar öylesine kendini beğenmişleriz ki, yeterli sayıda ve nitelikte olmasak bile, bütün dünyaca beğenilmek, bizden sonra geleceklerce de bilinmek isteriz. Yine öylesine yararsız kimseleriz ki çevremizi saran beş-altı kişinin saygısı bize kıvanç verir, aşırı beğeni ve gurur verir" (Düşünceler: 46). İnsanların "kendini beğenmişlikle, tutku ile, aşırı istekle, güçsüzlükle, düşkünlükle, haksızlıkla dopdolu olduğunu" belirten Pascal, asıl sorunun bu özellikler değil bu özelliklerini "bilmeyen insanın gerçeği çok gözü görmez olması ve yine bunlardan kurtulmayı bilmemesi, aramamasıdır" (Düşünceler: 76).

Pascal'a göre "insandaki kendini beğenmenin/özsevginin yapısı, insan Ben'ini insanın yalnızca kendisini sevmesine, kendi kendini gözlemesine dayanır. İnsanın bu şekilde kendini sevmesi konusu pek çok eksiklik içermesine, acınacak hale gelmesine engel olamaz. İnsan büyük olmak ister, küçük görür kendini; mutlu olmak ister, acı çektiğini görür; yetkin olmak ister, olgunlaşmamış içeriklerle dolu olduğunu görür. İnsan sevginin, insana duyulan saygının ereği olmak ister. Sonra kendi yanılmalarının, bu sevgiye ve saygıya karşı doğan tepkiye, yergiye yardımcı olduğunu anlar. İnsanın içinde bulunduğu bu sıkıntı, insanda pek yersiz, pek suç işlercesine bir tutkunun varlığını gösterir. Bu tutku göz önüne getirilebilir, bu tutkunun doğruluğa, gerçekliğe karşı insana çıkışan bir hıncı da vardır, bu tutkudur insanı eksikliklere götüren. Bu tutkuyu yok etmek istedi insan, oysa bunu kendi içinde dağıtamıyor, onu ancak kendi bilincinde, başkalarının bilincinde dağıtabiliyor. Yanılgıları başkalarının önünde de kendi gözünde de gizleniyor. İnsan, kendinde bulunan bu eksikliği başkalarından saklıyor, onların görmelerini, anlamalarını istemiyor" (Düşünceler: 99). Kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarını tatmin edip yüceldiğini vehmettikçe aslında aynı zamanda alçaldığını görüyor. Ama kibri bu alçalma ile yüzleşmesine engel bir "uçurum" olarak derinleşiyor: "İnsan büyük olmak ister, küçük görür kendini; mutlu olmak ister, acı çektiğini görür; yetkin olmak ister, olgunlaşmamış içeriklerle dolu olduğunu görür. İnsan sevginin, insana duyulan

saygının ereği olmak ister. Sonra kendi yanılmalarının, bu sevgiye ve saygıya karşı doğan tepkiye, yergiye yardımcı olduğunu anlar".

İnsanların kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin kaynağında yer alan bencilliğinin ürünü olarak sürekli kendi Ben'likleri ve Benim'likleri üzerinde hayat yaşamasının Tanrıyı inkar etmek olduğuna inanan Pascal, yaratandan (Tanrı) çok yaratılmış olana (insan) önem verilmesini de eleştirir. Tanrıyı hayattan ve gerçekten kovan, onu ikinci plana iten, insanın kusurlu ve eksik doğasının iyileştirilmesinde dinin rolünü yadsıyan, dini aklı ve ahlakı reddeden ve insanı ilk ve temel bir amaç olarak evrenin ve hayatın merkezine oturtan hümanist düşünceye itirazlarda bulunur. Eserlerindeki temel "Düşünceler" de onlara yönelik eleştirilerdir. Pascal'a göre hümanizmin "insan Ben'i"ni kutsaması ve yüceltmesi kadar boş ve gereksiz bir şey yoktur. Çünkü "Ben, tiksinti vericidir". Ona göre "Ben insanın kendisine duyduğu özsaygı, özsevgi ve kendi çıkarını bencilce koruma isteğidir". Pascal'a göre "Ben'in iki niteliği vardır: o, kendi içinde haksızdır. Çünkü kendisini dünyanın merkezi yapar; başkalarını rahatsız ederek yok sayar. Çünkü Ben diğer insanları kendisine boyun eğmeye zorlar: her ben düşmandır diğer Ben'e ve her ben öteki benlerin despotu olmayı arzular".

Pascal'a göre insanın bu "benlik despotizminden" kurtulmasının tek yolu ise sevgidir. İnsanın başkasını sevebilmesi için kendi içindeki bu "Ben" duygusundan kurtulması ve arınması gerekir. Çünkü ona göre "insan kendisini sevdikçe başkasını sevemez. İşte bu nedenle İsa, 'kendinizi sevin' değil "birbirinizi seviniz' demiştir". Bu yüzden "Hıristiyanlık kendinden nefreti öğütlemiştir. Çünkü Hıristiyanlık kendini beğenmişliği, kibri, insanı şişiren bilgiyi, bencilliği, çıkarcılığı, açgözlülüğü, şehveti mahkum edip alçak gönüllüğü ve boyun eğmeyi öğütlemektedir. İnsan, sadece Tanrıyı sevmeli, kendinden nefret etmelidir. Eğer ayak bir vücuda bağımlı olduğunu bilmeyip de bir gün ona bağımlı olduğunu öğrenseydi, sadece kendisini tanıyıp, bilip, kendisini sevip de bir gün bağımlı olduğu bir vücudun varlığını öğrenseydi, kendisini var eden vücuda ne kadar yararsız olmuş olduğunu, vücudun kendisini dışlaması durumunda nasıl yok olmuş olacağını görüp, geçmiş hayat ile ilgili ne büyük pişmanlıklar ve karışıklıklar içine düşerdi. O vücuttan kopmamak için de ne dualar eder, vücudu yöneten irade önünde ne büyük bir inançla boyun eğerdi". Pascal'a göre insanı içinde bulunduğu bu insanlık durumunun Tanrı kompleksi sefilliğinden kurtarmak için öncelikli olarak bu durumdan kurtulmak bilinci ve sefillikten tedirgin olma imanı/kaygı/korku gereklidir. İnsan, kendisine sadece bu kusurlu gerçeğine boyun eğmeyi öğütleyerek hayatını dilediği gibi ihtiras-

ları peşinde hoşça geçirmesini ve ölüm karşısında doğaya uymasını salık veren anlayışlara karşı umutsuzluğa düşmeden acizliğinin farkına varan bir bilinç ve tanrısal bağışı ve kurtuluşu sağlayacak suçluluk ve günahkarlık duygusu içinde öteki dünya tedirginliği ve benlikten arınmış çileci bir yaşam yoluyla kurtulacağını bilmelidir.

Pascal, bağlandığı bu çileci ahlak anlayışının da bir gereği olarak insanı her anlamda bu dünya hayatına bağlayan şeyleri tehlikeli ve zararlı görür. Dünya zevkleri tiksinme duyulması gereken Ben'i olabildiğince şişirmekte ve onu dünyanın, hayatın, her şeyin merkezi, bütün dünyevi çabaların yöneldiği tek amaç yapmaktadır. İnsanm Tanrı tarafmdan onun bir benzeri olarak yaratılmış olduğunu, insanın ilk büyüklüğünü, ilk günahını, tanrısal bağışı ve kurtuluşu dışlayan ve açgözlülüğün peşinde sürüklenmeyi bilgelik sayan, kendisini zayıf ve güçsüz ilan edip 'ne yapayım, kendimi düzeltmek olanaksız' diyerek materyalist bir dünyanın aldatıcı, geçici, boş zevklerine kendini bırakan insanın 'ben, beni yaratan doğayı izlemekten başka bir şey yapmıyorum' savı Pascal'a, ne olduğu akılla kavranamayan evrenin sonsuz karanlıkları, dipsiz derinlikleri ve derin sessizliklerinden daha çok ürküntü verir. Bu nedenle Pascal, inançsız insanı sınırlı aklıyla içinden çıkamayacağı bu ürkünç insanlık durumu konusunda aydınlatır, bilgilendirir, ona çözüm yolları sunar; onu inanca çekmek için önce ürkütür, sonra da ona kurtuluşu arzu ettirir. İki sonsuzluk arasında varlığını ne derece orantısız olduğunu göstererek, ona kendi varlığının gerçek bilincini yani haddini bilme erdemini kazandırır. Ona sorular sorar, sordurtur; onu kaygılandırır: "sen sefil, zavallı, güçsüz, ne kim olduğu konusunda hiçbir zaman kesin bilgisi olmayacak karmaşık, karanlık bir varlıksın. Kendin, kendi aklın dışında güveneceğin, bağlanacağın hiçbir silahın yok. Kaldı ki evrenin sonsuzluğunda, aklın, dahası düş gücün de seni yarı yolda bırakıyor. Fiziksel anlamda güçlü ve büyük değilsin; ancak içinde bulunduğun bu önüne geçilmez aşağılanmaya rağmen, düşüncenle doğa üzerinde tinsel bir üstünlüğün, ayrıcalığın olabilir" demektedir. Bu düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere Pascal, insanı kötü değil, zayıf olarak görür. Çünkü ona göre ilk günah insanın kusurlu oluşunun kanıtıdır. Ancak kusurluluk insanın özü değildir; onun gerçek özü Tanrıya benzer olarak yaratılmıştır ve bu öz kurtuluşuna olanak tanımaktadır. Bu nedenle insan tanrısal büyüklük ile hayvani sefalet arasında gidip gelmektedir. İnsan, ne tam olarak mutlak yücelik ne de tam olarak mutlak aşağılık içindedir. İkisi arasmda bir dilemmanın git-gelleri içindedir: "İnsan kendisini överse, onu aşağılarım. Kendisini aşağılarsa, onu överim. Ve her zaman bunun tersini söylerim, ta

ki anlaşılmaz bir varlık olduğunu anlayıncaya kadar. Çünkü ışığımız olduğu ölçüde insanda daha çok büyüklük ve daha çok aşağılanma bulabiliriz".

İnsanları kişisel Tanrı kompleksleri içinde düşüşe/uçuruma sürükleyen diğer bir doğa kaynağı da Pascal'a göre onların "bitmek tükenmek bilmeyen ihtirasları/tutkularıdır". "İnsanlığın, tutkuyu ortadan kaldıracak bir araç bulamadığından" (Düşünceler: 57) yakınan Pascal, "tutkuların insanları bir iş yapmaya sürüklediğinde asli görevlerini unutturan" (Düşünceler: 92) bir vehim/avuntu olduğunu ve "insanları avutan şeylerin, aynı zamanda onları saptırıyor" (Düşünceler: 49) olduğunu ifade eder. Pascal'a göre "hayata ve nesnelere düzen veren üç tutku vardır: Etin tutkusu, gözlerin tutkusu, Ben'in tutkusu (bencillik). Bunlar da nesnelere üç türlü düzen verir: Eti, tini, istemi. Ete özgü olan varlıklar, krallardır: Onların varlığı (konusu) gövdedir/bedendir. Aşırı ilgi duyanlarla aydınların ise varlığı/konusu tindir. Bilgelerin konusu ise doğruluktur. Aşırı tutkuya kapılanlar üç ayrı inanç yolu yarattılar". Bu yüzden "insanların çoğu mutluluğu zenginlikte, nesnel bollukta ya da eğlencede bulur" (Düşünceler: 55-56). Tutkular insanlara sadece kendilerinin mutluluğa sevk edeceğini vehmettiren birer Tanrı kompleksi yanılsamalardır. İnsanlar "akıldan yoksun bir şekilde kendi gerçeklerini düşünmeksizin anlamsız saçmalıklara dalar, derin derin düşünmeden uçup giderler tutkuları peşinden" (Düşünceler: 53). Bu nedenle tutkuların peşinden koşup "mutluluğu bulmak için kimi der ki; 'kendi kendinizi denetleyin, kaygıdan sıkıntıdan kurtulursunuz'; kimi de der ki; 'dışa dönün, mutluluğu dışınızda arayın, kıvanç duyarsınız'. Bu iki görüş de doğru değildir. Mutluluk insanın ne içindedir ne de dışında, Tanrıdadır, bu nedenle dışımızda olan herşey içimizdedir" (Düşünceler: 56). Pascal'a göre "dışımızda olan içimizde" olduğu ve içimizde olanın tek gerçekliği de Tanrı olduğu için insanın tutku ve ihtiraslarından vazgeçip haddini bilmesi ve "elinde olanın (Tanrının) kıymetini anlaması" gerekir: tıpkı Süleyman, tıpkı Eyüp gibi: "Ne korkunçtur elimizde bulunan bütün nesnelerin akıp gittiğini sezmek. Süleyman ile Eyüp insan yoksulluğunu en iyi bilmiş, ondan en iyi şekilde söz etmişlerdir. Biri, en mutlu; ötekisi ise en mutsuz. Biri sevincin boşluğunu, öteki acının gerçekliğini deneyle bilerek" (Düşünceler: 49).

İnsanların kişisel Tanrı kompleksine neden olan kendini beğenmişlikleri ve bencillikleri Pascal'a göre onların zaaflarını ve yetersizliklerini görmelerine engeldir. Kibir insanın gözünü kör eden ve kendi hakkında ikiyüzlülüğe sürükleyen bir hastalıktır. Bu öyle bir hastalıktır ki "insanlar kendi aleyhlerine olduğunda gerçekten ve doğruluktan büyük bir hınçla tiksinti"

duyarlar: "İnsanlar gerçekten bizdeki yetersizlikleri, eksiklikleri bulup ortaya çıkarırsa bize haksızlık etmemiş olurlar, bu apaçıktır. Bu eksikliklerin, yetersizliklerin ana nedenleri onlar değildir, bu yüzden iyilikseverliliğe karşıt bir iş yapmazlar bize. Onlar yetersizliklerin bilgisizliğinde duran bir kötülükten kurtulmamız için bize yardım ederler. Onlar, bunları bildiklerinden dolayı bizi yeriyorlar diye üzülmememiz de doğru değildir. Onların bizi olduğumuz gibi bilmeleri, yerilmeye değer kimselersek de yermeleri doğrudur. Doğru değil midir bizim doğruluktan, insanların bize söylediklerinden hınçla tiksindiğimiz, bizi olduğumuzdan başka türlü görmelerini isteyişimiz?" (Düşünceler: 100).

Kişisel Tanrı kompleksi kaynaklarından insanların doğasındaki bu "başkalarının kendisini olduğundan başka türlü görmelerini isteyiş" arzusunun kökeninde Pascal'a göre tıpkı ataları Adem gibi kendisine ölümsüzlük bahşedecek olan "ün tutkusu" vardır. Pascal'a göre insanların ihtiraslar/tutkular arasındaki "en büyük zaafı işte bu ün tutkusudur". Pascal'a göre "Tanrıyı düşünmek istersek, bizi saptıran, başka bir nesneyi araştırmamıza, düşünmemize yönelten bir engel yok mu? İşte bize doğumumuzla gelen kötü yanımız budur. Kendini beğenmişliğimiz, tutkularımız ve yanılmalarımız içinde doğal olarak bizi egemenliği altına almıştır. Ondan söz edilirken unutuveririz yaşamı da barışı da. İnsan hayatı: oyun, av, başkalarını görmeye gidiş, bir de bitmeyen ün kazanma özlemi. Öyle bir büyük tadı vardır ki ün kazanmanın, hangi konu ile bağlanırsa bağlansın sevilir, sonu ölüm olsa bile" (Düşünceler: 46-47).

İnsanların "sonu ölüm olsa bile" büyük bir ihtiraslarla ün kazanma tutkusu peşinde koşmalarını ve "en büyük alçalışlarına neden olan hayvanlara/birbirlerine taparcasma boyun eğmelerini" (Düşünceler: 48) eleştiren Pascal, "insan ün ardından koştukça aşağılık sayarım onu, alçak gönüllü oldukça saygı duyarım ona" (Düşünceler: 56) diyerek bu tutkunun insanları "yalan", "vehim/avuntu" ve "kötülük" üzerinde "bencil" bir muhteris hayata sürükleyeceğini ve insanlığın "Adem'den sonra ikinci bir düşüş" yaşayacağını belirtir. Pascal'a göre daha önce de ifadesi geçtiği gibi "insan çok büyüktür kendi özü ile barışık olmaktan, çok aşağılıktır bu eksiklikleri/kusurları/zaafları yüzünden. Tüm bu kusurları örtmek için kullandığı en büyük zaafı ise sonu ölüm olsa bile ün kazanma ihtirasıdır". Pascal'a göre, insan ün kazanma ardmdan koştukça aşağılık olarak insanlıktan da çıkar. Çünkü kendi kusurlarını başkalarının zaaflarıyla kapatma hevesidir/ihtirasıdır bu. İhtirası önce aklını hemen arakasından ahlakını elinden alır. Sonuçta bu kişisel Tanrı kompleksi hastalığı topluma ve devlete de sirayet

ederek kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin ortaya çıkmasını sağlar. Ancak böylece yani kendi hastalığı tüm insanlığın da hastalığı olduğunda kusurlarının/eksikliklerinin sürekli kendisine hatırlattığı güçsüzlük/yetersizlik düşüncesini yenebilir. İnsan, bütün yoksunluğuna karşın mutlak olmak ister ama mutlak olmak için ölümsüz olmak gerekliliğinden/gerçekliğinden kurtulamaz. Bu yüzdendir onun yükselmek isterken düşmüşlüğü, bu konuda bir bilgi ve güç edinemediğindendir onun yıkılışı. Bu yüzdendir insanın kibir, yılgınlık ve tedirginlik durumları arasmda git-gelleri. Bir tarafıyla melek, bir tarafıyla hayvandır o; ne melektir, ne de hayvandır o. Ondan melek yapmak isteyen, hayvan yapıp mutsuzluğun yolunu tutar. Mutluluğu ve üstünlüğü güç, ihtişam, zenginlik ve iktidar gibi dışarıda aradıkça içinde yoksunlaşır. En güçlü olana uyulması gerekir anlayışı içinde içindeki ahlaki ve vicdani tanrısallığı ve gücü yok eder. Pascal'a göre, tüm bu dilemmanın kaynakları hem dışımızdadır hem içimizdedir; "dışımızda olan içimizde, içimizde olan dışımızdadır". Bu yüzden içimizdeki doğruluk hep güçsüzdür, çünkü güce başvurmaz; doğruluktan yoksun dışsal güç ise zorbalıktır.

Pascal'a göre "bütün insan davranışlarının kaynağı, insanın özündeki/doğasındaki ihtiraslarla, tutkularla arzulanan iktidar hırsıdır" (Tanrı kompleksi). "İnsanoğlu büyük adam olmak (Tanrı kompleksi) için büyük ihtiraslar ve heveslerle doludur; fakat bir gün anlar ki sadece küçük bir adamdır (kul kompleksi). Mutlu olmak için büyük arzularla doludur; fakat bir gün anlar ki mutsuzdur. Mükemmel olmak için büyük emellerle ve heveslerle doludur; fakat bir gün anlar ki sadece kusurlarla doludur. Üstünlükleri ve erdemleri nedeniyle insanlar tarafından saygı duyulan biri olmak tutkularıyla doludur; fakat bir gün anlar ki zaafları nedeniyle sadece insanların horgörü ile baktığı biridir. İşte insandaki dışına çıkmaya imkan bulamadığı bu utanç duygusu (aşağılık kompleksi), o insanda güçlü bir adaletsizlik, merhametsizlik, zulüm ve yıkma ihtirası ve iktidarı (Tanrı kompleksi) yaratır. Çünkü bu insan (Tanrı kompleksi), kendisini kusurlarından dolayı mahkum eden ve bunun suçunu ve intikamını kendisine yükleyen acı gerçeğe (kusurlu/eksik doğa/insanlık/Tanrı) karşı bitmez tükenmez bir nefrete bürünmüştür". Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri yaratarak başta Tanrı olmak üzere diğer "Tanrı gibi" olanlardan intikam almak için yaşamasının kaynağında da bu bu kişisel Tanrı kompleksi kaynağı "nefret" güdüsü vardır.

Pascal'a göre, aşağılık kompleksinin doğurduğu Tanrı kompleksi ihtirası istençli davranmayı, iktidar arzusu ise istenç dışı davranmayı sağlar. Bu

yüzden insanın büyüklüğü de küçüklüğü de kendi ihtirası içinde saklıdır. İnsan, elindeki iktidarı korumak hırsı yüzünden elindekinden çok daha fazla iktidar sahibi olma ihtirasına yönelir. Bu nedenle insanlık tarihi de insan doğasında bir değişmeye veya ilerlemeye değil sadece bu iki doğal güdü arasındaki geliş-gidişlere tekabül eder. İnsanın ve insanlığın tarihi de bu iki doğa arasındaki savaştan başka bir şey de değildir. Bir tarafta kendini beğenmişlikle, tutku ile, aşırı isteklerle, tatminsiz heveslerle, güçsüzlükle, düşkünlükle, haksızlıkla dopdolu olduğunu bilmememin doğurduğu cehaletin kibri; diğer tarafta bunlardan kurtulmayı bilmeyen, aramayan bir insan doğasının yarattığı bilgiçliğin kibri. İnsan, yutulduğu sonsuzluk gibi içinden çıktığı yokluğu da görme gücünden yoksundur. Yoksunluğunun nedeni bütün yargısının doğasına mutlak bağlanışı yüzündendir. Bu yüzden insan, kendi güçsüzlüğü karşısında onun gereğini yapmak yerine onu güç gösterisi ve Tanrı kompleksi arayışları ile yok etmenin veya yok saymanın savaşma tutuşur. Aslında asıl savaşını kendi içinde kendisine karşı verir. İçindeki haz arayışı dışına acı olarak yansır. Bu yüzden haz aramaktan dolayı acılara gark olur. Her haz acıyla geldiği gibi her acı da daha büyük bir acı getirir.

Pascal'a göre insan doğasındaki bu ikircikli çatışma durumu bir tarafta insanları izzete yöneltirken diğer tarafta zillete götürür. "Kendini alçaltanlar yükseltilecektir" kutsal yasasından ilham alan Pascal'a göre en büyük yükselmek/izzet de insanın kendi acziyetini bilmesidir. O'na göre "ne kadar çok ışık olursa insanda o kadar çok izzet/yücelik ve zillet/namertlik keşfederiz. Bu insan doğasındaki çatışmanın ürünüdür. Çünkü insan bir kamış gibidir, doğadaki en zayıf şeydir, ama düşünen bir kamıştır. Onu ezmek için bütün bir evrenin silahlanması gerekmez. Bir buğu, bir damla su onu öldürmeye yeter. Ama evren onu ezerse insan yine de kendisini katleden evrenden daha asil olacaktır. Çünkü öldüğünü ve evrenin ondan daha güçlü olduğunu bilecektir. Evren bunların hiçbirini bilmez. Bu yüzden insanın itibarı düşünce gücünden gelir. Düşünce gücüne sahip insanın yüceliği ancak kendi sefaletini biliyorsa yücedir. Bir ağaç sefil halde olduğunu bilmez. Bu yüzden kendimiz hakkında bilecek az şey vardır ve kendimizi ufak görmek yüceliktir. İnsanın yüceliğini de sadece zayıflıkları belirler. Bunlar büyük bir efendinin, tahttan indirilmiş bir kralın zayıflıkları gibidir. İnsanın yüceliği öyle açıktır ki, kendi küçüklüğü bile yüceliğini kanıtlar. Çünkü hayvanlarda doğa dediğimiz şeye insanlarda küçüklük deriz ve bunu derken bir zamanlar sahip olduğu daha iyi bir doğadan buraya düştüğünü ve doğasının artık hayvanlar gibi olduğunu kastederiz".

Pascal'a göre insan doğasında iyiyi bilmeye ve kötülüklerden kaçınmaya dair bir kutsal ruh vardır ve bu ruh "ne içimizdedir ne de dışımızda; hem içimizdedir, hem de dışımızda". Bu ruh özgür iradesiyle gerçek aydınlığı bulabilir ama insanın doymak bilmez sınırsız ihtirasları ve kibri izin verdiği kadar. Bu yüzden "bırakalım insan değerini kendisi inşa etsin. Kendisini sevmesine izin verelim, çünkü iyiliğe muktedir bir doğası vardır ama bu nedenle, doğasında mevcut olan rezillikleri sevmesine izin vermeyelim... Kendi içinde doğruyu bilme ve mutlu olma gücüne sahiptir ama hiçbir doğruyu ne kalıcı ne de tatmin edici bulmuştur. Bu yüzden insanı doğruyu bulma arzusuna yönlendireceğim; arzulardan arınmasını ve doğruyu nerede bulursa bulsun takip etmesini, bilgilerinin arzuları tarafından nasıl karartıldığını anlatacağım. Hüküm verme gücünü saptıran içindeki arzulardan nefret etmesini istiyorum, böylece arzuları ne onu seçim yaparken körleştirebilir ne de seçim yaptığında onu engelleyebilirler... Stoacılar, 'kendi içinize çekilin, orada sükûnet bulacaksınız' der, bu doğru değildir. Diğerleri de, 'kendinizin dışına çıkın, mutluluğu eğlencede arayın' der, bu da doğru değildir, çünkü hastalığa neden olabilir. Mutluluk ne bizim dışımızda ne de içimizdedir; mutluluk Tanrı'dadır, hem dışımızda hem de içimizdedir... Eğer insan kibir içinde Tanrıya değil de kendi yüceliğine inanıyor, aklı onu inanmaya ittiği halde inanamıyorsa, en azından inanma konusundaki yetersizliğini anlaması gerekir. Bu durumda Tanrı'ya dair delilleri artırarak değil, arzularını azaltarak kendini ikna etmek için çaba göstermelidir. Kibirden arınıp Tanrıya inanmak insanı güvenilir, onurlu, mütevazı, minnettar, cömert, arkadaş canlısı, içten ve dürüst yapar ve zehirli zevklere, güce, görkeme ve lükse sahip olmaktan alıkoyar. İnsan doğasında Tanrı inancı ve yüceliği yoksa tamamen cahil ve kaçınılmaz bir sefalete mahkûm bir halde yaşar. Çünkü zannettiğinin aksine güçsüz olmasına rağmen isteyen, sefil durumda ve şüphe içindedir". Şüphenin olduğu yerde ise insanı insan yapan özgürlüğün kaynağı "gerçeğe" yer yoktur.

"Gerçeklerin insanı özgür kılacağı" kutsal yasasına atıfta bulunan ve "gerçekliğin karanlığa boğulmuş, yalanın alabildiğince yayılmış, insanlığın sevmediği için gerçeğe varamaz olmuş" (Düşünceler: 82) olduğunu düşünen Pascal, insanların gerçekler/doğruluklar yerine ihtirasları ve çıkarları nedeniyle yalan ve kötülük üzerinden bir Tanrı kompleksi ve kul kompleksi hiyerarşik kölelik düzeni inşa edeceğini söyler: "Genellikle insan kendi bulduğu nedenlerle, başkasının anlayış gücünden doğanlardan, daha iyi ikna olur... Yetersiz anlayışa sahip kimseler, doğruluğu kendilerine bir kazanç sağladığı için benimserler, bir işlerine yarayacak durumda olmazsa kaldırıp atarlar onu bir kenara atarlar onu... Öyle kimseler vardır ki yal-

nız yalan olsun diye yalan söylerler boyuna... Kötülük, aklı kendi yönüne çekmeye görsün hemen bencilleşir, kendi alımı çalımı içinde yer verir akla. Gevşemekle, baskılı seçimle gerçek iyiye ulaşmayı başaramazsak; doğaya uyma gereği ile geri dönersek, doğa bencilleşir bu geri dönüş yüzünden" (Düşünceler: 81-83). Tüm bu gerekçelerin de gösterdiği gibi Pascal'a göre "kötü olmak kolaydır, nitekim kötünün birçok türü vardır, oysa iyi olanın (iyiliğin) yalmzca bir türü vardır. Ancak iyi denilenin olduğu gibi kötünün de en belirgin türünü bulmak güçtür. Bu kötüyü uygulayıp geliştirmek için, iyiyi uygulayıp geliştirmekte olduğu gibi, olağanüstü bir tinsel büyüklüğe gereksinim duyulur" (Düşünceler: 86).

Pascal'a göre "kötü olmak kolaydır" ve kötü olmanın kaynağında tüm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini besleyen asli kaynak olarak "her bir insanın en iyi olduğunu sandığı ve bu yüzden güçlü bir bağlılıkla benimsediği önyargı" bulunmaktadır. Pascal'a göre "önyargı insanı yanılgıya götürür. Tüm insanların yalnızca araç üstüne düşünüp sonucu düşünmediklerini görmek de çok acınasıdır. Bütün insanlar kendi işinin uyarınca düşünür... Sapkınların, inançsızlık yolunda atalarının ardından gittiklerini görmek ne acıdır. Bunun tek nedeni her birinin benimsediği önyargının, en iyi olduğunu sanmalarıdır" (Düşünceler: 39). "İnsanın büyüklüğünün tine olan saygısına dayandığını ve bunun da gerçeğe uymaktan geçtiğini" savunan Pascal, "önyargının doğurduğu kendini beğenmişliğin, cücenin kendisini bir dev zannetmesinin, apaçık görülen bir yanılsama içinde bir uçuruma doğru kaygısızca koştuğunun ve koştuğu uçurumu görmemek için önyargılardan oluşan engeller oluşturduğunun" bilincinde olmayan insanın "sadece kendi düşüncelerine bakarak" (Düşünceler: 45-47) büyük bir düşüş içinde mutsuzluğa mahkum olacağını belirtir. Çünkü "duygu ile yargı vermeye alışanlar, akılla, anlayış gücüyle kavranandan bir anlam çıkaramazlar. Duyguya dayananlar, ilkeleri araştırmayı bilmediklerinden bir bakışta bütün konuların özüne varmak isterler. Oysa ilkelere göre düşünmeye alışmış olanlar da duyguyla kavrananı anlamazlar. Onlar ancak benimsedikleri kurallara göre araştırırlar, bu nedenle de öyle bir bakışta sorunun özüne inecek durumda değillerdir" (Düşünceler: 83). Kendi önyargıların mutlak doğruluğuna ve "en iyi olduğuna inanan" insanlar "gerçeğin ve doğruluğun kendisine söylenmesini istemez, kaçınır onu başkalarına anlatmaktan. Bütün bu akıldan, doğruluktan uzak kalmış eğilimlerin insan yüreğinde doğal bir kökü vardır. Bu yüzden insan yalnızca sinsidir, yalancıdır, ikiyüzlüdür" (Düşünceler: 101).

"Doğruluktan uzak kalmış eğilimlerin insan yüreğinde doğal bir kökü" olduğunu söyleyen Paskal için bu kökler "insanlara özlerini öğreten içgüdü ve alışkanlıklardır" (Düşünceler: 40). İçgüdü insanın kişisel Tanrı kompleksi doğasını temsil ederken alışkanlıklar ve onların yarattığı önyargılar ise kolektif Tanrı kompleksi doğayı yaratır. Pascal'a göre "alışkanlıklar insanın doğasıdır. Alışkanlık, birincisini (içgüdüyü) dağıtan ikinci bir insan doğasıdır. Peki doğa nedir? Neden alışkanlık doğal değil öyleyse? Özün (doğanın) ilk alışkanlık olmasından korkuyorum, alışkanlığın ikinci doğa oluşu gibi" (Düşünceler: 38). Pascal'a göre "insanın ikinci doğası olan alışkanlıklar" zamanla önyargıların kazandırdığı kibir ve taassupla asli doğa olmaya başlarlar ki tıpkı hayvanlar gibi insanlar da bu doğayı toplumdan ve kolektif Tanrı kompleksi kurumlarından öğrenirler: "Alışılmış ilkeler değilse bizim doğal ilkelerimiz nelerdir? Bu ilkeleri çocuklar bile babalarının alışkanlığından edinmiştir, hayvanlarda görülen avlanma gibi. Başka bir alışkanlık bize başka doğal ilkeler verir, denemeden kabul edilir bütün bunlar. Böyle bir alışkanlığı yok edemeyecek bir durum varsa, alışkanlık doğaya karşıdır, doğa ile ikinci bir alışkanlığın kökünden söküp atamadığı alışkanlık, doğaya karşıdır. Bu da yaratılışa bağlıdır... İnsan için en önemli davranış, tüm yaşamı boyunca geçerli bir uğraş seçebilmesidir: alışkanlık insanı duvarcı, er, yapı işçisi yapar. 'Bu iyi, becerikli bir yapı işçisidir', denir. Bir de erlerden söz edilmek istendiğinde: 'bunlar gerçek atak insanlardır' diyen de çıkar. Ötekiler ise karşıtını ileri sürer: 'savaştan daha sarsıcı bir olay yoktur, insan kalıntıları bir yüzkarasıdır'. Oysa çocuklukta askerlik/savaş çok övülürdü. Ötekiler çok yerilirdi, öyle söylenirdi. Alışkanlıklar doğadan dolayı sevilir, çılgınlıklardan korkulur, doğrusu budur. Bizi iğneleyen ise şu sözlerdir hep: insan davranışlarıyla suç işler. İşte böylesine büyüktür gücü alışkanlığın, doğanın insanlara yaptığı, insan durumlarına yüklenir. Kimi ülkelerde bütün kişiler duvarcıdır, ötekilerinde askerdir. Oysa doğanın böyle tek düzenli olmadığı kuşku götürmez, etkiyi yapan alışkanlıktır, insanı yöneten de odur, arada bir ona üstün geldiği de olur, insanı kendi içgüdüsü içinde sımsıkı tutar. İyi ya da kötü her alışkanlık 'dik başlılığa' yol açar" (Düşünceler: 38).

Kolektif Tanrı kompleksi kaynağı olan alışkanlığın tıpkı dinler gibi "iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yalan" gibi değerler yaratarak insanda ikinci bir doğa inşa ettiğini söyleyen Pascal'a göre bu nitelemeler aynı zamanda insanlarda çok güçlü kesin inanç ve dogmalar da yarattığı için onları kibir ve bencillik içinde 'dik başlılığa' sürükler. "Alışkanlık güzelliği yarattığı gibi doğruluğu da yaratmıştır" (Düşünceler: 61) diyen Pascal, bu mutlak doğru inancının insanı gerçeklerden uzaklaştırdığı için ruhunu ve doğasını

da bozabileceğini belirtir: "Tin bozulduğu gibi duygu da bozulur. Tin de, duygu da davranışlarla biçimlenir; tin de, duygu da davranışlarla bozulur. İşte böyle biçimlendirir ya da bozar bizi iyi ve kötü davranışlar. Hepsinden önemlidir insanın doğruyu seçmeyi bilmesi, tinini biçimlendirmek ve bozmamak için. Oysa insan daha önceden, tini biçimlendirmiş ve bozmamışsa bu seçimi iyi yapamaz. İşte, bu çerçevenin dışına çıkan mutludur" (Düşünceler: 77). İnsanların kolektif Tanrı kompleksinin yarattığı önyargı "çerçevesinin dışına çıktığında mutlu" ve özgür olabileceğini düşünen Pascal'a göre "yanıltıcıdır, önemli olduğumuz, başkalarınca sevildiğimiz. Bunu başkalarından istememiz de doğru değildir. Doğanın eliyle akıl'lı, böyle bir önyargıyla yüklü olsak, kendimizi, başkalarını tanısak bile bu eğilimi dile getirmemeliydik. Biz onunla birlikte doğacağız, öyleyse yersiz olacak doğuşumuz, herkes kendi kendine ulaşmaya (kendini ve kendini eğilimini gerçekleştirmeye) çalışacak da ondan. Bu bütün düzenlere karşıdır: Kişi genellikle uğraşma ihtiyacında, düzensizliğin kaynağına varma eğilimindedir kendince: Savaşta, yönetimde, alışverişte, özellikle insan bedeniyle ilgili olanlarda. Böyle soysuzlaşmış istenç işti! Doğal, politik olan toplulukların üyeleri toplumun mutluluğu için çaba gösterirse topluluklar kendiliğinden başka, daha genel bir bütünlük için uğraşır, onların üyeleri olurlar. Kişi toplum için çalışmak zorundadır. İşte biz böylece yersiz, soysuzlaşmış doğuyoruz" (Düşünceler: 36).

"Bir insan erdeminin neye yeterli olduğu o kimsenin çabalarına göre değil alışageldiği davranışlara göre ölçülür" (Düşünceler: 98) diyerek alışkanlığın kolektif Tanrı kompleksi yaratmadaki gücüne ve etkisine vurgu yapan Pascal'a göre bu durum toplumdan topluma, ulustan ulusa da değişebilir: "Yırtıcı, savaşkan bir ulus pusatlar (silahlar/zırhlar) içinde geçen bir yaşamı yaşanmaya değer görür' (Livius). Onlar ölümü barıştan çok severler. Başkaları ise ölümü savaştan çok severler: iki görüş de yaşama yeğ görülebiliyor. Bu yüzdendir onda sevginin böylesine güçlü, böylesine doğal oluşu" (Düşünceler: 39). Her toplumun kendi önyargıları ile "öteki" yarattığını ve kendisini "öteki" üzerinden tanımladığını belirten Pascal için "öteki" kolektif Tanrı kompleksi doğa için olmazsa olmazdır: "Gerçek varlığımız kazandığımız yaşamla kıvanç duymayız: Başka bir nesnenin tasarımı içinde düşe benzer bir yaşam sürdürmek isteriz, bu yolla itiliriz olayın özüne girmeye. Yorulmaksızın çalışır dururuz bu düşsel varlığımızı güzelleştirmek, elde tutmak için, boş veririz gerçeğe. Bizde ölçülülük, yüce gönüllülük, bağlılık varsa bunları yaymak için, bu erdemleri öteki varlığımızla bağdaştırmak için didinir dururuz. Yoksa biz ün kazanma, yiğit olma uğruna seve seve onları söküp önümüzden atmak ya da onları başka düşsel bir varlığa bağlamak

için yontulmamış bir kimse olacaktık. Gerçek varlığımızın yokluğu için en önemli belirtilerden biri olan ötekiler de olmadan bunların bir teki ile kıvanç duymamışız, çoklu birini öteki için değiştirmek isteyişimizdir. Namusu uğruna ölmeyecek olan, namussuz olacaktı o zaman" (Düşünceler: 85).

Kolektif Tanrı kompleksi doğanın vazgeçilmez unsuru olan kolektif "düşünen üyelerden oluşan bir bütün" ve "bütünle uyum sağlayan bir istenci olan üyelerin" "ortak bir tasarım içinde mutluluğa" (Düşünceler: 77) ulaşacağını söyleyen Pascal, bu mutluluğun da ancak "ötekinin mutsuzluğu" üzerine ikame olacağını, bunun da evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olan "güç/erk" ile tesis edileceğini belirtir. Güç/erk düşüncesinin "bizim" inancı içiresinde insanlarda kolektif Tanrı kompleksine oradan da evrensel Tanrı kompleksi "bizim" anlayışına yükseleceğini ve bunun da "bütün yeryüzünde (evrensel olarak) haksız ele geçirmenin başlangıç" noktası olacağına vurgu yapan Pascal'a göre tıpkı "Benim" gibi "Bizim" anlayışı da evrensel zulmün kaynağıdır: "Şu yoksul çocuklar 'bu köpek bizimdir; burası da, bu güneşli yer de benim yerimdir' diyor. İşte bütün yeryüzünde haksız ele geçirmenin başlangıcı örneği... Doğru olanın ardından gidileceği doğrudur, en güçlü olana uyulacağı da gereklidir. Doğruluk güçsüzdür, güce başvurmaz; doğruluktan yoksun güç zorbalıktır. Doğruluk, kötü insanlar hep var olduğundan, gücü de olmayınca, pek çok çelişkiye düşmüş. Güç doğru olmazsa ondan yakınılır. Doğrulukla güç birleşmeli, böyle güçlü olan doğru olur, bu yolla gösterir etkisini gereğince... Erk/Güç, evrenin kraliçesidir, inancı değil. Ancak inanç güçten yararlanır. İnancı erk yaratır. Yumuşaklık (merhamet), bizim inancımıza göre güzeldir. Neden? Çünkü o yapayalnızdır. Çünkü halk, yumuşaklığın (merhametin/iyiliğin) pek de elverişli olmadığını söyler. Kuruntu ile inanç üzerine kurulmuş bir egemenlik ancak bir süre gösterir etkisini, oysa beğenilen, istenilen bir egemenlik olan gücün/erkin egemenliği, boyuna sürdürür kendini. Bu yüzden inanç, evrenin kraliçesi, erk ise zorbasıdır... Kötülüklerin en büyüğü iç savaşlardır. Yararlılıkların karşılığı ödenmek istenince bütün insanlar onun peşinden gideceği için bu iç savaşlar da kaçınılmaz olur... Neden çoğunluğun ardından gidilir? Daha mı çok aklı vardır? Hayır, daha güçlü de ondan. Neden eski yasalar ve inançlar özlenir? Daha mı sağlamdırlar? Hayır, onlar biricik olanlardır, bize değişik/farklı düşüncede olmak için bir tek kolaylık bile sağlamazlar da ondan... Kralların güçlülüğü halkın aklı ile akılsızlığı üstüne kuruludur; daha çok da akılsızlığı üstüne. Evrenin en büyük, en önemli olanağı güçsüzlerin temelde, bu temelin de olağanüstü bir güven altında oluşudur. Evet, halkın güçsüz oluşundan daha güvenli bir nesne yoktur. Sağlam bir akıl üstüne kurulan, çok kötü kurulmuş demektir, söz-

gelişi bilgeliğin değer gömüsünde (değer varlığı) olduğu gibi... Bütün insan davranışlarının kaynaklarıdır; tutkululuk ile erktir: tutkululuk istençli davranmayı, erk istenç dışı davranmayı sağlar" (Düşünceler: 61-63).

Evrensel Tanrı kompleksi kaynağı "Bizim" anlayışının "evrensel zulmün de kaynağı" olduğunu belirten Pascal'a göre insanlar; "güçten yoksun olduğu için doğruluğun değil doğruluktan yoksun olduğu için zorba gücün peşinden giderler"; "bir köpek dahi olsa en basit şeyi 'bizimlik davasına' dönüştürürler"; "Bizim yerimiz' anlayışı ile toprak ve ülkeler uğruna birbirleri ile sürekli savaşırlar"; "inancı erk yarattığı için her yerde güce tapınma inancına yönelirler"; "merhamet üzerine kurulu bir egemenliğe değil zulüm, zorbalık ve şiddet üzerine kurulu gücün egemenliğine boyun eğerler ve merhameti yumuşaklık/zayıflık/acziyet olarak gördükleri için merhametin egemenliğine itaat etmezler"; "güç çoğunluk, merhamet yalnızlık olduğu için çoğunluğun gücünün peşinden koşarlar"; "çıkarları uğruna gerekirse iç savaşlar bile çıkartırlar"; "onlara önyargılara dayalı biricik, tek, en, mutlak, üstün ve sorgusuz-sualsiz rahat ve mutlu bir hayat vaat ettikleri için eski yasalar ve inançlara uyarlar"; "kendilerine değişik/farklı düşüncede olmak için bir tek kolaylık bile sağlamayan kesin inançlara ve dogmalara bağlanıp değişik/farklı olan öteki düşünceleri ve öteki insanları lanetlerler"; "egemenlerinin kendilerine akılsız, güçsüz ve köle imişler gibi muamele etmelerine ses çıkarmazlar hatta büyük bir saygı ve kabul ile boyun eğerler"; "hatta kendilerinin her zaman en, tek, mutlar doğru yolda olduklarına inanarak düzensizlik içinde yaşamalarına rağmen düzen içinde yaşayan 'ötekiler' için 'doğadan ayrılmışlar' diyerek" (Düşünceler: 71) kendi dogmalarından razı ve mutlu bir hayat yaşarlar.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında düşünen Pascal'a göre hem kişisel, hem kolektif, hem de evrensel Tanrı komplekslerinin asli kaynağı "Ben", "Benim" ve "Bizim" önyargılarına dayalı olarak tekebbür içinde ötekilere tahakküm etme ihtirasının yarattığı kesin inançlılığının ürünü olan alışkanlıkların "dogma"ya dönüşmesidir. "Her dogma için kanıtlanabilen ama karşı konulamayan bir güçsüzlüğümüz vardır" (Düşünceler: 71) diyen Pascal'a göre "evren, evren olalı insanlar kendi dogmaları ile hem evrene hem de birbirlerine karşılık vermeye çalıştı. Bu yüzden insanlar arasmda savaşlar sürüp gitti. Her insan kendi yanını/tarafını tutma gereğinde kalarak dogmacılıkla suçladığı ötekine karşı kendi dogması ile savaşa girişti" (Düşünceler: 75). Bu savaş insanın kendi doğasının "iki yanı" arasında kişisel Tanrı kompleksi olarak; iki topluluk, din, mezhep, düşünce ve grup arasında kolektif Tanrı kompleksi olarak ve uluslar, devletler ve medeniyetler

arasında da evrensel Tanrı kompleksi olarak sürüp gitti. Aslında bu savaşın özünde Pascal'ın ifadesiyle "kendi dogmaları ile evrene" ve yaratıcısı Tanrıya karşı Tanrı kompleksi (Dogma) ile savaşmalarının yansıması vardır. Çünkü "insanın dışında olan içinde; içinde olan da dışındadır": İnsanın dışında olan Tanrı, içinde olan da Tanrı kompleksidir.

Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tekebbür içinde tahakküm ihtiraslarının kaynağı olan önyargılar aynı zamanda da son yargılardır ki Pascal'ın "dogmaların despotizm savaşı" olarak tanımladığı evrensel hastalık da budur. Dogmaları insanlık tarihinin/savaşlarının en önemli sebebi ve yaşadığı çağının en büyük hastalığı olarak tanımlayan Pascal, tam tersine her şeyin değişken, geçici ve göreceli olduğu fikrinden hareketle akla dayalı evrensel, tek ve mutlak bir insan özünden ve insan düşüncesinden (insana ait ürünlerden) söz edilemeyeceğini belirtir. Maddenin sonsuz olduğunu ve evrenin insan aklını aşan karmaşık, ancak görkemli bir süreklilik, oluşum ve dönüşüm içinde bulunduğunu bunun da insanı dehşete düşürmek yerine onda hayranlık uyandırdığında ısrar eder. Böylesine ürküntü veren bir görkemin ancak her şeye gücü yeten bir Tanrının eseri olabileceğini savunan Pascal, bilim ile inancın birbiriyle asla çelişmediğini bilimsel dogmalarla Tanrı kompleksi inşa eden inançsızlara büyük bir hoşgörüyle yaklaşarak anlatmaya çalışır: "Onlara, kendilerini hor görmesin diye hor gördükleri dinin bütün hoşgörüsüyle yaklaşmalı: ışığı, doğru yolu buldururuz inancıyla onları birkaç adım atmaya çağırmalı" (Bütün Eserleri). Pascal'a göre insanın ne kendi varlığı ne de kendi dışındaki varlıklar ve evrenle ilgili mutlak ve dogmatik bir bilgiye ulaşması mümkün değildir. İnsan, bunca güvendiği aklının, bilgisinin, bunca çaba sonunda ona kazandırdığı sadece güçsüzlüğünü, zayıflığını öğrenmek olmuştur. İnsan, içinde zaten var olan bilgisizliği doğrulamanın, pekiştirmenin ötesinde bir başka kesinliğe ulaşması imkansızdır. İnsanlık durumu sürekli olarak iki sonsuzluk arasında aşağılanmadan saygınlığa yükselmenin özlemiyle bir çıkış yolu arıyor. Zaman düzleminde, varoluştan önceki ve onu izleyecek olan sonsuzluk, varlık düzleminde, evrende akıl sınırlarının ötesine geçen büyüklükler ile gözle görülemeyecek derecede küçük organizmalar arasında. İnsan, bilgi düzleminde duyularıyla sınırlı olduğu ve güneşin aydınlattığı kadar görebildiği gerçeği ile evrenin sonsuz karanlıkları arasında bir "ara varlık" olarak her yerde çıkmaza ve karşıtlıklara ulaşmaya mahkumdur. Buna rağmen insan, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi dogmaları üreterek "kendisi ile Tanrı arasına erişilmez engeller" koyarak haddini aşmaktadır.

"Düşüncem güçsüzlüğümü hatırlatır bana. Benim de bütün direndiğim yokluğumu öğrenmektir" (Düşünceler: 47) düşüncesinden hareketle insana dair tüm bu acizlikler, sınırlılıklar ve insanlık durumunun bütün bu sefaletine rağmen Pascal, yine de bir çıkış yolu olduğunu söyler. İnsan, her ne kadar özellikle de "ilk günah" ile birlikte bozulmuşsa da içinde her şeye rağmen, Tanrının bir eseri/ruhu olması dolayısıyla bir büyüklük potansiyel olarak vardır; Düşünmek: "Bütün büyüklüğümüz düşüncemizden ibarettir. Çünkü evren insanı içine alıyor ve bir nokta gibi yutuyor. İnsan ise onu düşüncesiyle kavrıyor". Pascal'a göre insanın büyüklüğü düşünen bir varlık olmasındadır. "Her insan öleceğini bilir. Oysa düşünen bir kamış olan insanı ezip geçen evren onu yok ettiğinin farkında bile değildir". İnsanın sahip olduğu bu bilinç onu diğer varlıklardan ve nesnelerden ayırır. İnsan, doğası gereği "sefil, güçsüz bir varlık olduğunu bilmek büyüklüğüne sahip olabilir". İnsan güçsüz bir varlık olduğunu bildiği ölçüde büyük, büyük olduğunu bildiği ölçüde de zavallı bir varlıktır. İnsan sınırlı ve karmaşıktır. Oysa evren nispeten daha sade, ancak sınırsızdır. İnsan sonsuz derecede büyük olana oranla bir hiç, sonsuz derecede küçük olana oranla da hayranlık uyandıran bir varlıktır: "İnsan, hiçlik ile bütünlük arasında bir ara çevredir".

Pascal'a göre insanların içindeki ve dışındaki tüm bu çelişkileri sadece din (Hıristiyanlık) açıklar: İnsan tanrısal niteliklerinden dolayı ilk günah öncesi büyük ve ilk günah sonrasında bozulmuş olduğu için de küçük ve sefildir. Ancak insan, her şeye rağmen bütünüyle bozulmamış olmalı ki, kaybedilmiş bir cennetin özlemini hep duyar. Bununla birlikte insan bu özlemi kendi kendisine gerçekleştiremez; tek başına kendisini mutlu kılamaz. İşte bu noktada iman, Tanrısal bağışlanma ve kurtuluş için mutlak bir zorunluluktur ve insan da inancı ölçüsünde buna layıktır. Çünkü insan bütün varlıklar içinde bütün kusur ve eksikliklerine rağmen yine de en soylu olanıdır. Doğa dahil yaratılmış ne varsa her şey ona sunulmuştur: "Yeryüzünde insanın yoksunluğunu ve Tanrının kayırıcılığını göstermeyen bir nesne yoktur. Üstelik tanrısız bir insanın güçsüzlüğünü de Tanrıya inananın güçlülüğünü de... Sizin için iyi düşünülmesini ama bundan söz edilmemesini isteyin... Ölümden korkmak, sakıncalı bir durumdan uzak kalmaktır, sakıncalı durumda bulunmak değil, önce insan olma gereği vardır... Kanlıdır son sahne, nitekim bütün öteki oyunlarda, komedi de güzeldir, sonunda başına yıkılır insanın dünya, işte hep böyledir sonuç... Bir sürü insan düşünülsün, zincirlere vurulmuş, ölüm cezasına çarptırılmış, bunlardan birkaçı her gün ötekilerin gözü önünde öldürülsün. Geri kalanlar kendi özel durumlarını öteki arkadaşlarının alınyazılarını görünce anlarlar, birbirleri-

ne üzüntülü, umutsuz bakarlar sıra kendilerine gelinceye değin. İşte buna benzer insanların durumu da" (Düşünceler: 31-32).

İnsanların doğasındaki en büyük zaaflardan birinin "olayları görüp de nedenlerini görememeleri" olduğunu söyleyen Pascal için "tüm olayların nedeni Tanrıdır". Çünkü "insan Tanrı için yaratılmıştır; Tanrıya karşı direnmek için değil" (Düşünceler: 64). Bu nedenle insan Tanrı-insanı olarak onu aramalı, onda arınmalı, onda kendini gerçekleştirmeli ve ilk günahın bağışlanmasını onun af ve merhametinde bulmalıdır. Aksi takdirde doğasındaki Tanrı-insanı olma yanına karşı çıkıp "Tanrı gibi" olma yani Tanrı kompleksi yanına yönelip "Tanrıya karşı direnirse" sonsuz bir "uçurum" içinde ebedi bir "düşüş" yaşayacaktır: "Biz insanlar, bizi dışa göre yöneten nesnelerle doluyuz. İçgüdümüz yüzünden mutluluğumuzu dışımızda arama gereği duyarız. Tutkularımız kımıldatacak bir nesne bulamayınca bizi dışa doğru iter. Dış nesneler bizi kendimizden çıkarmaya uğraşırlar. Biz onları düşünmesek bile yine çağırırlar bizi. Bilgelerin de dediği gibi: Kendinize dönün, orada bulacaksınız kurtuluş yolunu" (Düşünceler: 54-55).

Pascal'ın aşağılık kompleksi ve üstünlük ihtirası arasmda var olan Tanrı kompleksi savaşımını "dışımızda olan herşey içimizde, içimizde olan herşey de dışımızdadır" anlayışı ile insanın kendi içinde/ruhunda/doğasında görmesi gibi, Tanrı kompleksi kişilik olarak yarattığı Robinson Crusoe eseriyle ıssız bir adada iki insan arasındaki çatışmada/ilişkide gören ise Daniel Defoe'dur.

6. Daniel Defoe: Kişisel Tanrı Kompleksinden Kolektif ve Evrensel Tanrı Kompleksi Yaratmak; "Robinson Crusoe": "Tanrı biz Batılılara verdiği yetenekleri neden tüm insanlara vermiyor? Neden?".

Daniel Defoe (1660-1731), "Robinson Crusoe"[14] (1719) adlı eserinde sadece insanın doğasında var olan "iyiyle kötüyü ayıran mutlak bilgi sahibi olma", "mülkiyet ve iktidar sahibi olmakla ölümsüzlüğe ulaşma" ve "diğer insanların kaderine tahakküm ederek Tanrı gibi olma" ihtiraslarını incelemez. Aynı zamanda, tıpkı Kabil ve Habil örneğinde olduğu gibi, iki insandan yola çıkarak (Crusoe-Cuma) iki kolektif Tanrı kompleksi (Batı-Doğu) örnekliğinde evrensel Tanrı kompleksi olarak ilan ettiği Batı medeniyetinin diğer medeniyetlere üstünlük ihtirasının kaynaklarını da analiz eder. Defoe, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kişilikleri kendi doğasında bütünleştiren kahramanları (ideal tipleri) Robinson Crusoe ve Cuma örnekleri ile insanın doğasında saklı olan insan, toplum, doğa, madde, din, hayat, mülkiyet vb. konularına bakış açısının farklı kaynaklarını Tanrı kompleksi ve kul kompleksi ilişkisi bağlamında inceler. İnsanın tüm dış etkilerden yalıtıldığında yani tek başına kendi doğası ile baş başa ıssız bir adaya düştüğünde doğayla ve başka bir insanla giriştiği ilişkinin kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi unsurlarını çözümlemeye çalışır. Bu çözümlemede kişisel Tanrı kompleksi temsilcisi Crusoe kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi Batı medeniyetinin, Cuma ise Doğu medeniyetinin örnek karakterleridir ve her iki kahraman da kendi medeniyetlerinin ideal tipleri olarak en iyi temsilcileridirler. İdeal bir medeniyet kurgusunun doğal insanları olan bu iki kahraman, kendi medeniyetlerin (evrensel Tanrı kompleksi) tüm özelliklerini de üzerlerinde taşırlar.

Batı medeniyetinin Reform, Rönesans ve Aydınlanma ile yarattığı mutlak aklın ve Tanrısal gücün sembolü olarak ortaya çıkan yeni insanı temsil eden Crusoe, mutlak akıl, iktidar ve üstünlüğün kazandırdığı Tanrı kompleksinin (Avrupa) sembolüdür. Tüm bu Batı medeniyeti dönüşüm sürecinde; zaman ve mekan anlayışında, doğa ve insan anlayışında, madde ve paranın yeri konusunda, akıl ve insanlar arasındaki ilişkiler anlayışında büyük bir devrim yaşanmıştır. İşte bu medeniyetin tarihi ile tek bir kişinin (Robinson Crosoe) tarihi arasında çok büyük benzerlikler vardır. Robinson Crosoe batının bu dönüşümünde ortaya çıkan tüm özellikleri üzerinde taşıyan, hem

[14] Daniel Defoe, Robinson Crusoe, Çev: Melike Kır, Şule Yayınları, İstanbul, 1998. Ian Watt, Modern Bireyciliğin Mitleri (MBM), Çev: Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

kendi dönemi hem de daha sonraki dönemler için bir Tanrı kompleksi prototipidir. Crosoe, maceracı, tüccar, kaşif, dinine bağlı, çalışmayı kutsayan, Avrupalı efendi, adasının kralı, bilge öğretmen, rasyonel insan, "homo economicus", üretken, tutumlu, başkomutan, vali, tüm mesleklerden anlayan bir modern batılı birey olarak yeni doğan evrensel Tanrı kompleksi kişiliği ile Batı medeniyetinin aslında ta kendisidir. Bu yüzden Defoe'nun "Robinson Crusoe" eseri tıpkı Hobbes'un doğal durumdaki "Homo homini lupus" ilkesinin gerçek hayattaki tezahürü olan Tanrı kompleksi (Crusoe) ve kul kompleksi (Cuma) sahibi iki insanın doğası üzerine yazılmış en önemli eser olarak kabul edilmektedir.

Robinson Crusoe, İngiltere'de yaşayan tüccar/orta sınıf/burjuva bir ailenin çocuğudur. Zengin olmak için Brezilya'da çiftlik edinir, köle ticareti yapar, Afrika'dan köle getirmeye gider, gemisi batınca ıssız bir adaya düşer ve orada yaklaşık otuz yıl doğayla, hayvanlarla, diğer insanlarla mücadele eder. Tıpkı Doğu medeniyetinin prototipi Hay bin Yakzan gibi. Fakat Crusoe Hay'ın tam zıddı bir dünya ve medeniyet algısına sahiptir. Bu nedenle Crusoe, hiçbir zaman bu adayla yetinmez, sürekli karşıdaki adaları düşünür, oraya gitmek ister. Yamyamlar (ilkel ötekiler) arasından kurban olan Cuma'yı (Friday) kurtararak ona konuşmayı öğretir, dini inançlarını anlatır. Kıyıya yanaşan bir geminin iç çatışmasında kaptanı kurtarır. Kaptan ona minnettar olur ve tayfasıyla birlikte onun emrine girer. O adanın mülkiyetini üzerine alarak ve orada vatandaşlar bırakarak zengin biri olarak ülkesine döner. Crusoe, tüm eser boyunca kişisel Tanrı kompleksinin en asli kaynakları olan bencillik ve kendisinden güç ve makam olarak aşağı olanlara karşı kibirli bir kişilik olarak anlatılır. Crusoe, "kendisine Efendi! diye hitap edilmesini" ister. "Tek başına bile kendisini ıssız adanın kralı olarak ilan eder. Evinde beslediği hayvanların efendisidir, kendisiyle konuşma şerefini papağana verir, adasında istediğini asar, istediğini keser, herkese dilediği kadar hak ve özgürlük verir, adada tek yetkili otorite kendisidir, hiçbir uyruğuna kendisine itiraz etme, baş kaldırma imkanı tanımaz" (Robinson Crusoe: 95).

Crusoe, kişisel Tanrı kompleksinin kaynaklarından en önemlisi olan büyük bir mülkiyet tutkusu ile sahip çıktığı adasına başka insanlar ayak bastığında, onları bir arkadaş veya birlikte yaşayacak insanlar değil birer uşak, birer köle olarak değerlendirir. Crosoe, bencil, kibirli ve üstün Tanrı kompleksi kişilik olarak dünyanın merkezine kendisini koyar. Diğer aşağılık insanlar bu adanın Tanrı kralı olan kendisi uğruna gerektiğinde ölmesi gereken birer uyruktur; hayatlarını, kaderlerini ve tüm varlıklarını bu yüce zata borçludur-

lar. O da zaten bunu tüm Tanrı komplekslerinin ortak özelliği olduğu gibi devamlı onların yüzlerine vurarak minnet altında tutmaktadır. Tüm ilişkilerin merkezinde kendisi vardır. Tüm varlıklarla ilişkisi pragmatiktir. Tanrıyı bile zaman zaman kendine faydalı olup olmamasına göre değerlendirir. Tüm varlıklar onun için iki sınıftır: "Faydalanılacak olanlar ve faydalanılmayacak olanlar; mutluluk verenler ve acı verenler". Crusoe, Tanrı kompleksinin kendisine kazandırdığı tekebbür ile her yere kendi benlik duygusunu yayan, kendi benliği ile evreni doldurmaya çalışan, her yerin kendisinin olmasını isteyen, hırs tutkunu bir insandır. Onun tek amacı bu egosunu beslemek ve büyütmektir. Crusoe, Tanrı kompleksini terbiye edip kontrol etmek yerine onun kontrolüne girip her şeye sahip olmak ve tahakküm etmek ister.

Defoe, eserinde Crusoe'nun bu sahip olma ve tahakküm etme tekebbürünü doğa ile ilişkilerinde de anlatır. Crusoe için en büyük ibadet çalışmaktır. Bu yüzden Crusoe ıssız bir adada olmasına rağmen çok çalışır, bedenini amacı olan her şeye seferber eder, güçten düşüp yoruluncaya kadar çalışır. Bedeni onun için Tanrının emaneti olmak yerine amaçlarına ulaşmanın bir aracıdır. Bedenine verdiği değer onu daha fazla çalıştırmak isteğinden doğar. Bedenini tehlikeye düşürmekten çekinmez. Hatta çok yorgunluktan hastalanınca, bedenin kıymetini bilir (Robinson Crusoe: 76,157). Crusoe, çalışkanlığından dolayı oldukça iştahlı ve bir o kadar da oburdur. Her besinden tatmak, her gördüğünü yemek, canını çeken şeylere ulaşmak ister. Bilip bilmeden bitkileri koparır, üzümden şarap yapar, her yemekten sonra kahve keyfi yapar. Bir yemeyi iki gün üst üste yediği zaman hayıflanır, börek yapar, muhallebi yapar. Karşısına çıkan bir limon ağacından taşıyabileceği her yerine limon doldurur. Üzümü gereğinden fazla toplayarak çürütür. Mutlu olmak için her yolu meşru kabul eder. Crusoe için hayattan haz almanın sınırı ve kuralı yoktur (Robinson Crusoe: 85-87). Onun için her meyve yasak meyvedir. Crusoe, eskiyene kadar aynı elbiseyi giyer. Elbise giymeyi düşünmez ama sıcaktan derisinin su toplamasından korktuğu için giyinir. Kendisine terzilik hünerleri yardımıyla elbise diker. Elbiseleri için estetik, temizlik ve düzenlilikten daha ziyade ihtiyaçlarını karşılamak amacını gözetir. Giyimdeki amacı daha çok alet taşımak ve kendisini korumaktır. Adayı keşfetmek için elbisesine aletlerini, silahlarını koymak için onlarca cep yapar. Hatta o halini palyaçoya benzeterek kendisine güler. Temizliğe hiç önem vermez. Çok kirli ve düzensiz olduğunu sık sık dile getirir. Fakat ülkesine dönerken gemideki en iyi elbiseleri seçerek bir kral gibi giyinir (Robinson Crusoe: 116).

Crusoe, her şey gibi hayvanların da kendisi için yaratıldığına inanır. Onları her istediği zaman öldürür, işine yarayıp yaramadığını bilmeden ateş eder, işine yaramıyorsa derisini alır, kedilerinin sayısı fazla olunca yavrularını öldürür (Robinson Crusoe: 148), yaralı bir keçiyi yemek için iyileştirir, evcilleştirmek için hayvanları açlığa mahkum eder, yaralı tekeyi yerinden kaldıramayınca, başkalarını korkutması için öylece bırakır (Robinson Crusoe: 146), açlıktan yanına gelen hayvana biraz yiyecek verir ama uzun süre pişman olur (Robinson Crusoe: 51). Crusoe için her şeyde olduğu gibi doğa ile ilişkilerde de tahakküm, güç ve fayda esastır. Onun tek düşüncesi Tanrı kompleksi doğasının gereği olarak arzu ve ihtiyacına uygun olanı yapmaktır. Crusoe'ya göre tüm mülkiyet kaynakları ve tüm insanlar gibi doğa ve doğadaki tüm canlılar da kendisine hizmet etmek ve Tanrı kompleksi doğasını ve ihtiraslarını tatmin etmek için yaratılmıştır.

Robinson Crusoe'nun insan, doğa ve mülkiyet düşüncesi gibi Tanrı anlayışı da tamamen fayda ve karşılıklı üstünlük ve çıkar ilişkisine dayanmaktadır. Ona göre Tanrı evrenin yaratıcısı ve yöneticisidir. Her şeyin oluşmasını o takdir eder. Bu yüzden davranışlarının sonuçlarını Tanrıya bağlar. Mutlu olduğunda onu anar, mutsuzluğunda sebep olarak onu görerek lanetler. Ona göre Tanrı bile kendisine hizmet etmek zorundadır. Tanrı bir amaç değil kendi faydasına kullanabileceği bir araçtır. Tanrıya ibadet etmek için onun kitabını okur, bu zamanlarda oldukça dindar görünür. Yaradılışını, öbür dünyayı düşünür. Fakat başına bir bela, felaket geldiği zaman Tanrıya inancı zayıflar ve güveni kaybolur, onu acizlikle suçlar, iyilik ve yardım gördüğü zaman onu yüceltirken bir zarar ve kötülük gördüğünde tüm bu duyguları yok olup Tanrının da üzerine çıkarak Tanrının varlığını ve adaletini sorgulamaya yönelir (Robinson Crusoe: 172-178).

Crusoe'nun Tanrı ile ilişkisi tıpkı çocuğu olduğu çağı ve temsil ettiği medeniyeti (Batı) gibi tamamen pragmatiktir. Tanrıya kendisine faydalı olduğu, onu tehlikelerden kurtarıp esirgediği, çaresizken yardım ettiği zamanlarda bağlıdır. İşe daldığı, mutlu olduğu zamanlarda ona tamamen uzaktır. Tanrıya karşı sorumluluğunu bilir, ama bunu Tanrı onu rahat ettirdiği zamanlarda yapar, kendini maddi anlamda rahat hissetmezse Tanrıyı umursamaz. Tanrıyla ilişkisini onun verdiği şeylere karşı verdikleriyle yani bir nevi ticaret ilişkisi ile ölçer. En büyük ibadetin çalışmak olduğuna inandığı için zaten o her zaman tanrıya ibadet etmektedir. Manevi boşluğa düştüğünde İncil okur, bunu kendini mutlu kılması ve manevi rahatlama için yapar. Crusoe, Tanrıya kendisini mutlu kıldığı sürece övgüler düzer ve onun sadık bir kulu olacağına dair yeminler eder (Robinson Crusoe:

113-114). Ama çeşitli sorunlar ve güçlüklerle yüz yüze geldiğinde tanrıyı, "Tanrı yarattıklarına karşı niçin bu kadar acımasız" (Robinson Crusoe: 57) şeklinde suçlar ve "adada duyduğum bu korkular dinle ilgili tüm umutlarımı yok etmişti, Tanrıya karşı duyduğum sonsuz inanç; bugüne dek bana sayısız nimetler veren Tanrı sanki beni korumaktan acizmiş gibi, kökten silinmişti" (Robinson Crusoe: 132) sözleriyle de Tanrıyı sorgulayıp kendi Tanrı kompleksinin egemenliğini ilan eder.

Crusoe'ya göre Tanrının insan hayatındaki yeri kişinin özgürlüğü ve iradesinin üzerinde olmamalıdır. Fakat Tanrı kompleksi Crusoe için bu Tanrı inancı kendisine böyle olmalıyken kul kompleksi sahibi kölesi Cuma'ya karşı tam da bir ceberrut olmalıdır. Crusoe kendi mutlak bilgisinin gücüne ve Cuma'nın cehaletine inanarak hareket eder. Ona bu dinsel bilgiler aracılığıyla üstünlüğünü kabul ettirmenin gerekliliğine inanır. Tanrıdan başlayan bir Tanrı kompleksi hiyerarşik dünyasının gerçekliğine ve doğruluğuna Cuma'yı inandırır (Robinson Crusoe: 177). Ona göre "insan yaşadığı kötülüklerden, kendi hesabına ders alınabilecek olumlu yönler çıkarmasını bilmelidir" (Robinson Crusoe: 60); "insanlar, birçok kimselerin kendilerinden daha kötü durumda bulunduğunu, Tanrı isteseydi kendi durumlarının da çok daha kötü olacağını düşünmelidirler" (Robinson Crusoe: 113); "Durumlarını hep daha iyi durumlarla karşılaştırarak sızlanıp duran kimseler, kendilerinden daha kötü durumda olanlara bakıp Tanrıya şükredecek olsalardı, daha mutlu olurlardı" (Robinson Crusoe: 140) şeklindeki kaderci ve köleci din inancını kendisi kabul etmediği halde kölelerine aşılar. Tanrı kompleksleri ile kul komplekslerinin inanacağı Tanrının aynı olması tanrısal hiyerarşiye de aykırı düşmektedir zaten.

Kişisel ve kolektif Tanrı kompleksinin hiyerarşik gerçekliğine ve mutlak doğruluğuna inanan Robinson Crusoe'nun insan ilişkileri iki yönlü işler; kendinden üstün gördüğü insanlara karşı oldukça kibar, duyarlı, yardımsever iken kendisinden zayıflara karşı bencil, üstün, aşağılayıcı ve kibirlidir. Onlar kendisi için yaratılmış uşak, işçi, köledir. Machiavelli'nin Hükümdar'ı gibi kendi doğasındaki Tanrı kompleksinin herkeste var olabileceği korku ve kaygısı ile yaşayan Crusoe, insanlara asla güvenmez. Onlara karşı sürekli şüphe içerisindedir. Cuma kendisi için ölüme hazır olduğunu defalarca söylese de kul kompleksinin doğası gereği onun bir gün kendini mutlaka aldatacağını ve ihanet edeceğini düşünür (Robinson Crusoe: 182).

Tanrı kompleksinin tüm ortak kaynaklarını kendi üzerinde toplayan Crusoe, adasına çıkan diğer insanlara kendisini adanın kralı, valisi, oranın tek efendisi olarak tanıtır. Adada tek yetkilinin kendisi olduğunu, kuralla-

rı sadece kendisinin koyacağını defalarca tekrar eder. Adasında istediğini hapseder, istediğini öldürür, istediğini sürgün eder (Robinson Crusoe: 219). Kendisine yardım edip işlerini görmesi halinde özgür bırakacağına söz verdiği çocuğu yüksek bir para teklif edilince satar (Robinson Crusoe: 36). Tanrı kompleksinin mülkiyet ihtirasının ürünü olarak kar güdüsü onun için ahlaki güdülerden önceliklidir. Biraz servet edinince ilk aklına gelen şey köle satın almaktır. Onun için onur, erdem ve kişilik varlık, servet, güç ve zenginlikle eş değerdir. Ona göre mülkü, zenginliği, iktidarı, ihtişamı, bilgisi olmayanın şerefi de olmaz. Tanrı bu kişisel Tanrı kompleksi değerlerini sadece kolektif Tanrı kompleksi temsilcisi Batılılara verdiği için bu şerefler sadece asil Batı dünyasına has bir özelliktir. Diğer insanlar köle edinilmesi gereken canlılardır. Diğerleri kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini yeryüzünün egemenleri olarak temsil eden batılılara hizmet etmesi gereken, onların mutluluğu için çalışması gereken kul kompleksi doğasına sahip hayvan üstü "basit, iğrenç ve vahşi yaratıklardır" (Robinson Crusoe: 171).

Robinson Crusoe, tüm kişisel Tanrı komplekslerinin ortak özelliği gereği insanlara asla güvenmez. O, "bu adamlara varımı yoğumu önlerine koyacak olursam, döneklik edebileceklerinden, bana kötü davranabileceklerinden çok korktuğumu çünkü insanların yapılan iyilikleri bilmekten öte kendi çıkarlarını gözettiklerini" (Robinson Crusoe: 200) söyler. Zor duruma düşen insanlara yardım edip onları kurtarmaya çalışırken, onların kendisinin hizmetine girmesi gerekenler olarak tanımlar: "Öncelikle beyler, size yardım edersem benim için yapmanızı istediğim iki şey olacak: Benimle adada kaldığınız sürece kendinizi hiçbir konuda yetkili saymayacaksınız, burada benim kanunlarımla yönetileceksiniz. Bunun üzerine onlar, gemilerinin benim emrimde olacağını, dünyanın neresine gidersem gideyim benim için yaşayıp benim için öleceklerini söylediler" (Robinson Crusoe: 209-210). Crusoe, adada tek başına olduğunda dahi "küçük krallığının çevresini görmek" ister (Robinson Crusoe: 118).

Crusoe, adada birçok insanı kendi egemenliğine aldıktan sonra kişisel Tanrı kompleksinin ihtiraslarını gerçekleştirmenin gururu ile şöyle konuşur: "Artık adamın nüfusu artmıştı. Ara sıra bir kral olduğumu düşünmek en çok hoşuma giden şeylerden biriydi. Birincisi, bütün buralar kendi öz malımdı, bu topraklar üzerinde tartışılmaz bir yönetim hakkım vardı. İkincisi, uyruklarım bütünüyle uysal kişilerdi. Kesin efendi bendim, kanunları ben koyuyordum. Hepsi hayatlarını bana borçluydular, gerekirse benim için ölmeye hazırdılar" (Robinson Crusoe: 197). Crusoe, adada dört kişi olduklarında devletini ve ordusunu kurduğunu ilan eder; "Ben başkomutan-

dım, Cuma komutan yardımcısı, diğerleri de ordumuzun askerleriydiler" (Robinson Crusoe: 218) ve kendisinin etkisi altındaki herkese kaptanlığını, komutanlığını benimseyecekleri, her emrine itaat edecekleri üzerine yemin ettirir. Crusoe, bu dört kişilik topluluğu aynı zamanda ailesi olarak görüyordu ve "kilerimdeki pirinç ve arpa benim için yeterince fazlaydı ama dört kişilik aileme yetecek gibi değildi" (Robinson Crusoe: 201) diyerek ailenin rızkını temin eden rezzak Tanrı RAB olarak kaygılanıyordu. Crusoe, yamyam olarak tanımladığı geri kalmış insanları kendisi ile kıyaslayarak tasnif edip köle ediniyor, onların efendisi olduğunu sık sık tekrarlıyordu. Crusoe kendisi gibi batılı olanlar için bir kaptan, başkomutan ve vali iken bu geri toplumların Tanrısı, kralı ve efendisi idi: "Sonradan gelenlerin hepsi beni vali diye çağırıyorlardı" (Robinson Crusoe: 219).

Robinson Crusoe, eser boyunca olunabilecek her türlü iyi ve üstünlük rütbelerini, statüleri elde ediyor, doğuştan olmasa da çalışma ve kazanma ile her türlü asaletin ve statünün elde edilebileceğini, satın alınabileceğini temsil ediyordu. Crusoe için kendi kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı olan kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi Batı, her türlü iyi ve üstün değerlerin sembolü iken Batı dışı diğer kolektivite unsurları ise iğrenç, vahşi, yeteneksiz, akılsız, güçsüz topluluklardır. Onlar vahşi hayvanlardan farksız basit yaratıklardır. Crusoe'a göre, "kendi iğrenç tutkuları için böyle vahşice bir töre edinen, doğanın kendi haline bıraktığı bu yaratıkları Tanrı'nın hoş görebileceğine inanamıyordum. Tanrının çağlar boyu hoş görerek cezasız bıraktığı bu adamlar köle edinilmesi, kendi Batı medeniyeti ile terbiye edilmesi gereken yaratıklardı" (Robinson Crusoe: 142). Çünkü "Tanrı bize (Batıya) verdiği yetenekleri neden tüm insanlara vermiyor. Oysa bize verdiği aynı gücü, aynı aklı, iyi olmak-iyilik bulmak ve bunlar gibi pek çok güzel hisleri onlara da bağışlasa, bu yaratıklar en azından bizim gibi, belki bizden daha fazla iyiye yönelmeye hazır olurlar, diye düşünüyorum. Tanrısal egemenliğin sınırlarını çiğniyor, aynı meziyetleri vermediği insanlardan aynı vazifeyi bekleyen başına buyruk adaleti suçluyordum. Sonuçta şuna ulaştım: Birincisi, bunların hangi amaçla böyle cezalandırıldıklarını bilmiyoruz, ama Tanrı varlığındaki niteliği gereği kaçınılmaz olarak haklıdır, kutsaldır, dolayısıyla bu yaratıkların Tanrıyı tanımaktan yoksun kalmış olmaları, Tanrının kitabında belirttiği üzere, insanın kendi bilinciyle de kavrayabildiği, o yüce yaratıcıya karşı günah işlemelerini gerektirmez. İkincisi, biz hepimiz bir çömlekçinin elindeki çamuru andırırız. Hiçbir çömlek de çömlekçiye 'beni niçin böyle yoğurdun?' diyemez" (Robinson Crusoe: 171-172) şeklindeki kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi değerlerine inanıyordu.

Crusoe'ya göre tarih, din, kader ve Tanrı batılılara diğer insanları köleleştirme hakkını veriyordu. Bunu belirleyen tek şey de tüm Tanrı komplekslerinde ortak olan değerlerde üstünlük: Bilgi, Akıl, Güç. Bu mantıkla düşündüğü ilk şey; "bir vahşiyi, ikisini, üçünü ele geçirip kendime köle yaparım. Çünkü Tanrı beni buna çağırıyor" (Robinson Crusoe: 165). Tanrı bile Tanrı kompleksinin Tanrılığına hizmet etmek için gökyüzünden yeryüzüne indirilmektedir. Bu yüzden Crusoe, kölesi Cuma'nın kendisine itaatini arttırmak ve kaçmasını engellemek için ona Hıristiyanlığın temel esaslarını ve Tanrıyı, İncil'i, İsa'yı, Şeytanı, ahireti, ibadet etmeyi öğretir. Sonunda "vahşi adam şimdi iyi bir Hıristiyan olmuştu, belki benden de iyi" (Robinson Crusoe: 180) diyerek Tanrı kompleksi ile kul kompleksi hiyerarşik ilişkisini din ile de iyice perçinleştirir. Bu yüzden Cuma'ya her zaman ve her yerde onun aklına mutlak itaat duygusunu ve kul kompleksi doğasını yerleştirir. Cuma'nın kul kompleksi içinde tek görevi: "sen ne zaman ister, ben var ölmek Efendi" (Robinson Crusoe: 189) cevabını vermektir. Kul kompleksi olmadan Tanrı kompleksinin var olamayacağını iyi bilen Crosoe, kölesi Cuma'ya Tanrının da aslında bizzat kendisi olduğunu öğretmiştir: "Ona, efendi demesini öğrettim, bunun da benim adım olduğunu öğrettim" (Robinson Crusoe: 169). Kölesi sahibinin adının Robinson Crosoe olduğunu asla bilmez, onun adı tüm kul komplekslerinin Tanrı kompleksleri için kullandığı evrensel bir addır; "Efendi". Böyle bir efendiye sahip köle ise yavaş yavaş, efendisinin terbiyesiyle "Avrupalıların tatlılığı ve yumuşaklığını kazanabilecek ve iyi bir Hıristiyan olacak" (Robinson Crosoe: 168) ve önce kişisel sonra ise kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi Batı medeniyetinin emrine amade olacaktır.

Robinson Crusoe, "iyiyle kötüyü ayırabilen mutlak bilgi sahibi Tanrı gibi" ve "iktidar ve mülkiyete sahip olmanın kazandırdığı tahakküm gücü ile başkalarının mukadderatını takdir eden" bizzat Tanrı olan birisi olarak kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi özelliklerinin tümünün üzerinde mündemiç olduğu bir kişiliktir. O, gücü, iktidarı ve ihtişamı sadece "Benlik" olarak değil aynı zamanda "Benimlik" olarak da okur. Bu yüzden onun için mülkiyet olmazsa olmaz bir Tanrı kompleksi kaynağıdır ve mülkiyet ihtiyaç değil iktidar kaynağıdır. Crusoe için servet ve bilgi en büyük güçtür. O, bu güçler aracılığıyla diğer insanların efendisi olabilmektedir. Para karşılığı sattığı kölesinin sadece bedenini ve özgürlüğünü değil aynı zamanda hayatını/kaderini de satın almıştır. Onun için hayat da özgürlük de birer mülktür ve satılabilir, alınabilir. Onun için metalaştırılamayacak hiçbir şey yoktur. Bu yüzden Crusoe için değerler değil faydalar, ihtiyaçlar değil iktidarlar, erdemler değil arzular, ilkeler değil ihtiraslar önceliklidir.

Onun için bir ahlaki sorun yoktur, fayda sorunu vardır. Kendisinde olmayan ama Tanrı kompleksi iktidarının aracı olabilecek her şey buna dahildir.

Crusoe, hayatı, özgürlüğü, doğayı, insanı, bilgiyi, asaleti, sınıfsal statüleri, siyasal ve toplumsal unvanları hatta krallığı parayla satın alınabilir hale dönüştürür. Para da güçtür ve kaynağı çok çalışmaktır. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi hiyerarşisini de yine bu güç ilişkileri belirler. Onun kurduğu adadaki toplum, efendinin güç ve servetine katkıda bulunma üzerine inşa edilmiştir. Bu toplum güç, servet ve bilgi gibi Tanrı kompleksi kaynaklarının kurumsallaştırılmış halidir. Hiyerarşiyi belirleyen de yine efendiye "fayda" sağlama yeteneğidir. Bu nedenle Crusoe, her alanda üretimden ve tüketimden yanadır. Hayatının tek amacı mal, mülk ve servet kazanmak için çalışmaktır. İnancı gereği çalışmak onun için ibadetlerin en büyüğüdür. Dünyada insana düşen görev çalışmaktır ve ahirette de insanın yerini belirleyen dünyadaki bu üretim ve çalışmasıdır. Issız bir adada da olsa bıkmadan, usanmadan kendi rahatı için aylar sürse de çalışır, bu ona büyük zevk verir. En büyük keyfi yapıp bitirdiği bir işi seyretmektir (Robinson Crusoe: 67). Crusoe, zihninde beliren, arzuladığı her ihtiyacını yapmanın, elde etmenin tüm yollarını dener. Tek kişi olarak yaşadığı evinin (kale/şato) salonu, oturma odası, mutfağı, kileri, hemen hemen bütün odaları vardır. Adanın ayrı ayrı yerlerinde bir kışlık şatosu, bir de yazlık villası vardır (Robinson Crusoe: 55). Sahip olduğu şeylerin tükenmesini asla istemez, onların bitmesi onu çok üzer, hiç bitmemesi için sürekli dua eder (Robinson Crusoe: 73).

Crusoe, tüm Tanrı komplekslerinin ortak özelliği olan doymak bilmez bir mülkiyet ve iktidar ihtirasının kendinde de olduğunu sık sık itiraf eder: "Her şeyi çadırıma taşımıştım ama yine de gözüm doymamıştı" (Robinson Crusoe: 52); "Yetinmek bilmez huyumdan dolayı kendime kızıyorum" (Robinson Crusoe: 120). Ona göre tüm iktidar ve üstünlüğün tek kaynağı ve "her şeye kadir olan" yeryüzü egemenliğinin tek Tanrısı paradır: "Hay her şeye kadir olan kör olası para, şimdi ne işe yararsın, yerden almaya bile değmezsin, denizin dibini boyla, dedim. Yine de ne olur ne olmaz diyerek paraları denizden çıkarıp tekrar yanıma aldım" (Robinson Crusoe: 53); "Adanın mülkiyet hakkı benim olmakla birlikte her birine beğendiği parçayı verdim" (Robinson Crusoe: 251); "İşim, param ve servetim büyüdükçe, kafam en usta iş adamlarını bile yıkıma uğratacak, gücümün ötesinde bir takım düşünceler dolmaya başladı" (Robinson Crusoe: 40).

Crusoe, çalışkan, üretken, kazanma hırsıyla dolu, tutumlu bir kişi olarak her işinde hesap-kitap adamıdır. Tüm zamanını, işlerini ve eşyayı bir muhasebeci titizliğiyle hesap eder ve en uygun şartları bulduğunda uygular. O,

pragmatik olması nedeniyle sonuçlarını iyice hesaplamadığı şeyleri yapmaya girişmez. O bir zaman mühendisidir. Zamanı boşa harcamak onun için en büyük günahtır ki bu yüzden gece-gündüz, karanlık-aydınlık demeden çalışır. Ona göre "zaman paradır" (Robinson Crusoe: 63). Onun tek derdi, yaşam koşullarını elinden geldiğince güzelleştirmektir: "Bütün bunlar tembel olmadığımı, rahat yaşamam için gerekli her şeyi yapmakta hiçbir çabadan kaçınmadığımı göstermeye yeter" (Robinson Crusoe: 130) sözleri onun hayat felsefesini en iyi özetleyen ifadelerdir: çok çalışmak, rahat yaşamak, bu yaşama ulaşmak için gereken her şeyi yapmak. Defoe'nun kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi özelliklerinin hepsini üzerinde bir bütün olarak taşıyan kahramanı Crusoe, maddeyi, onun kaynağı olan doğayı/aklı ve onun da mutlak bilgi ve gücü ile sahibi olan insanı merkeze alır. Onun her şeyde tek kaygısı başarı odaklı sonuçtur. Bu yüzden asıl olan tek şey faydadır. Crusoe, insanın isteklerini esas alır ve bütün isteklerin ancak çalışma ile karşılanacağını düşünür ve sınırsız bir özgürlük alanı içerisinde kar-zarar hesaplaması yapar. Crusoe için toplumsal ilişkilerde öncelik bireylerin istekleri, çıkarları ve tercihleridir. Doğaya ve hayata tahakküm etmek, arzularını, tutkularını ve ihtiraslarını beslemek, kendi kişisel hırslarını tatmin etmek ve insanın doğasındaki kişisel Tanrı kompleksini kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri ile yüceltmek Crusoe için doğanın, eşyanın, iktidarın, bilginin, ihtişamın ve hayatın mutlak hakikatidir. Bu hakikat ilk Adem'den günümüzdeki son Adem'e kadar gelen insanın doğasında ve ruhundaki Tanrı parçacığının varlığının ve Tanrı kompleksi tohumunun hayata yansıyan acı ve haz arasındaki dilemmanın ürettiği ezeli ve ebedi savaş gerçeğidir.

"Modern Bireyciliğin Mitleri" (MBM) adlı eserinde tüm bu bahsedilen özelliklerinden dolayı Crusoe'yu modern çağın en modern miti olarak tanımlayan Watt'a göre Crusoe, insana özgü evrensel ihtirasların peşinde koşan Batılı ve Batıcı bir kahramandır. Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin üçünü birden şahsında özdeşleştiren Crusoe, mükemmellik arayışı ve kibrin, istisnai bir yiğitlik ve yozlaştırıcı bir aşırılığın vücut bulmuş halidir. O, modern devrimin ürünü olarak ortaya çıkan iktisadi, dini, siyasi ve toplumsal tutumları şahsında temsil eden hünerli bir modern bireydir. O, bireyci toplumun özel bir örneği ve Rönesans'ın ilerici ve bireyci dürtülerinin temsilcisi olarak en güçlü modern mitlerden biridir. Crusoe, modern bireyciliğin hem kaynağı hem de aracı olan "yalnızlığın" doğal olarak da yabancılaşmanın sembolüdür: "Bana göre hayat, evrensel bir yalnızlık eylemidir ya da öyle olmalıdır. Yalnızlık, hüzün verici değildir. Bilakis insanlar milyonlar arasında da yalnız yaşamaktadır". Crusoe, "münzevi ruh" arayışındaki Püriten anlayışını onaylayarak yalnızlığını modern bi-

reyciliğin bir dışavurumu olarak niteler ve bireyciliğin de insan doğasının merkezinde durduğunu belirtir: "zihinlerimizde her şey, yine bizi merkez alan sayısız dairesel hareketle bir çözüme kavuşur. Mutluluğa ve hüzne, neşeye ve kedere, yoksulluğa ve zenginliğe, hayatın muhtelif manzaralarına dair bir hüküm veririz: bizim sevgili benliğimiz, yaşamanın sonudur: Benlik sevgisi, yaptığımız her şeyin temelidir" (Watt, MBM: 194-195).

Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin ortak sembolü Crusoe'ya göre insanlık durumunda, olmazsa olmaz bir benmerkezcilik bulunur. Kişesel Tanrı kompleksinin kaynağı olan bu "benmerkezcilik" hem kolektif hem de evrensel Tanrı komplekslerinin de "bizmerkezcilik" algısının kaynağıdır: "Dışımızdaki insanların kederi, neşesi bize ne ifade eder? Kendimizi onların yerine koymanın gücü ve duyguların gizli bir manevrası sayesinde belki gerçekten duygulanabiliriz; fakat tüm somut düşüncelerimiz yine kendimize yönelir... severiz, nefret ederiz, imreniriz, hoşlanırız; hepsini mahremiyet ve yalnızlık içinde yaparız: Hakkında iletişim kurduğumuz her şey, kendi arzularımız peşinde koşarken bize yardımcı olmaktan öteye geçmez; her şey dönüp dolaşıp aynı yere çıkar; beğenmek, düşünmek hep yalnızlaşmak ve uzaklaşmaktır; kendimiz için hoşlanır, kendimiz için acı çekeriz". Bu nedenle benmerkezci (kişisel Tanrı kompleksi) veya bizmerkezci (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi) insan, amacı yani "merkez" (Tanrı kompleksi) edindiği değeri için her şeyi araçsallaştırır. Crusoe'nun hikayesi, sıradan bir insanın, neredeyse tek başına, kendi maddi amaçları uyarınca doğaya nasıl boyun eğdirdiğini ve tüm çevresine karşı nasıl zaferler kazandığını anlatır. Crusoe'nun ıssız ada yaşamı, usçu ekolojik ekonomik emek, bireyci modern insanın kişiliğinin zeminini oluşturan asli ahlaki önermedir. Bu nedenle Crusoe'nun ıssız adada bile kişisel Tanrı kompleksine kaynaklık eden sonsuz ihtiraslarını doyurmasının bir sınırı yoktur. O'na göre kendisinin tüm başarıları ve zaferleri usçu modern insana örneklik teşkil etmelidir: "İnsan aklı matematiğin özü ile temeli olduğundan, her şeyi aklın ölçülerine vurarak, nesneleri aklın aydınlığında iyice kavrayarak her insan zamanla her türden el işinde ustalık kazanabilir: Tıpkı benim gibi. Ben daha önce elime tek alet bile almamıştım; ama gerekince, yılgınlığa düşmeden çalışmakla, emekle, biraz beceriklilikle, hele aletli olduğu zaman, her şeyi yapabileceğimi gördüm" (Watt, MBM: 195-197).

Modern bireyciliğin kişisel Tanrı kompleksi mitlerinden biri olan Crusoe'nun hayatı ve kişiliği bir "homo economicus" olarak sırf emek ve çalışma üzerine kurulu ve tamamen mekanik bir işlemler dizisinden ibaret değildir. Modern bireyciliğin başarıya odaklı çalışmayı kutsamasının yanında "hazcı-

lık" ilkesinin ürünü olarak da çalışmaktan ve çalışmanın ürünü olan şeylerden keyif almak da öncelikli ve önemlidir. Crusoe, yaptığı işlerden keyif alır, en azından elde ettiği neticelerden haz duyar: "Mağaram böylece bütün gerekli şeylerin bir yığınağı durumuna geldi. Her şey öyle yerli yerindeydi ki, eşyamı böyle bir düzen içinde görmek, özellikle bunca çok şeye sahip olduğumu bilmek, bana büyük kıvanç veriyordu". Böylece Crusoe, Tanrının emirlerine uymamanın cezası olarak Adem ve Havva'nın laneti olan emek ve çalışmanın kötülüğü yerine onları kutsuyordu. Tanrının lanetini Tanrı kompleksi bir kutsamaya dönüştürüyordu. O, Tanrının verdiği nimetlere yılmadan kahyalık yapmanın önemli bir ahlaki ve dini yükümlülük olduğunu anlatır. Bu nedenle Crusoe, sürekli olarak yılmadan usanmadan devamlı olarak çalışmak gerekliliğini vurgular. Eser modern birey için sanki bir çalışma el kitabı ve bireysel kariyer planlama kılavuzu gibidir. Çalışılmadığında yok olunacağına dair modern tehdit ve korkularla doludur. Boş zamanlar sanki lanetlenmenin bir kaynağı olarak sunulmaktadır. Bu nedenle eserde, "yorucu ve meşakkatli", "sonsuz emek", "anlatılamaz emek" ve "usanmak bilmeyen emek" gibi hepsi de "sarsılmaz bir sabır" gerektiren işlere işaret eden ve aşırı vurgu yapan ifadeler çok yaygındır. Bunun sebebi Crusoe'nun kazanımlarının şüphesiz ne kadar kahramanca olduğunu göstermek ve hayatın aslında sonu gelmez bir çaba olduğunu ilan etmektir (Watt, MBM: 198-199). Bu noktada dünyevi 'rekabet' insanlar arası olmaktan çok Tanrı ile Tanrı kompleksleri arasındadır.

Crusoe, becerilerini amacı için kullanma özelliği ile insanlığın sade bir temsilcisidir. Gerçekçi, akılcı ve yararcı bir birey olarak Crusoe, üretimin sermayeleştirilmesinden ziyade, kısa vadeli karlarla ilgilenmektedir. O, ticaretin getireceği anlık karların peşindedir. Bunu da "dini görev aşkı" bağlamında meşrulaştırır. Crusoe, sürekli olarak adadaki "artılarını ve eksilerini" hesap eder. Onun özlemi "büyük bir servet birikimi ile herkesin imreneceği bir hayat sürmektir". Ondaki kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi doğasının kaynağı da tam da bu "öteki" insanların "imreneceği bir hayat" anlayışıdır ki bu anlayış "hayat standartı" olarak kutsallaştırılan modern ideolojilerin de evrensel Tanrı kompleksi kaynağıdır. Bu nedenle de adasını "modern tüccarların bir ütopyası" olarak inşa eder. Bu amaç doğrultusunda Crusoe, ticaretin ve muhasebeciliğin ilkelerine sadık kalır: "aldığımı gösteren bir senet imzaladım".

Crusoe, bir "homo economicus" olarak ekonomik güdüyle dolup taşan, hassasiyeti maddi şeylere yönelten, iş yönetimli, etkin ve verimli bir şekilde çalışan ve elde ettiği sonuçların hesabını hatasız tutan bir kişidir. Onun bu ahlaki ve ticari algısı din ve Tanrı ile ilişkilerinde de geçerlidir. O tam bir

seküler aydın edasında "kral İsa'ya itaat" sorununun artık insanlığın gündeminde olmadığını ilan eder. Sık sık, "Tanrının bağışına karşı duyduğum dinsel borçluluk duygusu azalmaya başladı" der. Hastalık, deprem, ölüm ve diğer zor zamanlarında da Tanrıya dua ederek Tanrının nimetlerine karşı bir şükran duygusu içine girer: "Sen yardımcım ol Tanrım, büyük sıkıntıdayım". O, "dinle ilgili bütün umutlarını kaybetmesine" rağmen dini Cuma'nın kendisine kölelik yapmasının bir aracı olarak da kullanmaktan çekinmez. Crusoe, kendi kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarına bir tehdit olarak gördüğü dini Cuma için bir kolektif Tanrı kompleksi kaynağı olarak kullanmaktan çekinmez: "Cuma'ya gerçek Tanrı hakkında bilgiler veriyor, çok zor olmasına rağmen ona şeytanı ve kötülüklerini anlatıyordum. Şu zavallı vahşiye bunları öğretmekte beni başarılı kılsın diye Tanrıya dua ediyordum... Nihayetinde Cuma, iyi bir Hıristiyan'a hatta benden bile daha iyi bir dindara dönüştü". Crusoe için Cuma sadece bir "Hiç hatta bir hayvandan öte bir anlam taşımıyordu. Cuma insani niteliklerini Crusoe'dan yani Batılı bir adamdan, üstün insandan, almayı bekleyen vahşi bir varlıktır. Crusoe ile Cuma ilişkisi insanlık değerlerini ve medeniyeti onlara götürme tekebbürü içinde tahakkümü düzenleyen sömürgeci Batı ile buna muhtaç olan vahşi, barbar ve ilkel Doğu arasındaki hiyerarşik bir nitelik ilişkisidir. Bu nedenle Crusoe: 'Tanrıya karşı kızgındım. Çünkü bana insan sıralamasının en alt seviyesindeki vahşi bir varlığı uşak olarak göndermişti' der. Crusoe şunu düşünür: 'yıllardır mükemmelleştirdiğim bu sisteme kölemi dahil etmek' yani kendi acımasız yöntemini kölesine dayatmak zorundadır. Bu onun için hem evrensel hem de ilahi bir zorunluluktur" (Watt, MBM: 319-328). Kendi inancını kutsal kılmadan kurbanlar yaratamayacağının bilincindedir. Batılı bireyin kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden kaynaklı kutsal misyonu da budur. Bu nedenle Crusoe, Cuma'nın da kendisine bir şey öğretebileceği ve kendisiyle eşit hukuk geliştirebileceği mefhumuna akli ve ahlaki olarak sahip değildir. Aralarındaki hukuku belirleyen ve düzenleyen tek araç 'kırbaç'tır. Nasıl ki Cuma, Crusoe için 'öteki' ise Doğu da Batı için 'öteki' olmaktadır: Mutlak Aklın ötekisi olarak ilkel varlıklar; mutlak medeni akıl ile eğitilmesi gereken barbar adi cahiller".

Watt'a göre Crusoe'nun dini de kendisi gibi bireycidir. Onun dini müminin Tanrının niyetlerini keşfetmeye kendi başına bilerek ve isteyerek odaklanmasını gerektirir; mümin, Tanrının ruhun lanetlenmesiyle veya kurtuluşuyla ilgili olarak kendisiyle ilgili planlarına, gündelik hayatın fark edilmeyen ufak tefek hadiselerinin nasıl etkide bulunabileceğini anlamaya çalışacaktır. Kilisenin toplu ibadet ve törenleri, komünyon ve günah çıkartma ritüeli, teokratik bir devlet anlayışı, hayırseverlik, komşusunu sevmek ve iyi yurttaş olmak veya bir müminler cemaati Crusoe için yoktur. Onun

hayatı gibi dini anlayışı da sekülerdir. Din, faydacı bireyciliğinin bir tatmin ve meşruiyet aracı (Watt, MBM: 200-209) veya kutsalın kurbanlarını yaratmak için gereken kurbanların kutsallık kaynağıdır.

Hayattaki her şeyi kendi çıkarı ve amacı için kullanmak üzerine bir ahlak inşa eden modern birey miti olarak Crusoe, arkadaşlarını, tanıdıklarını ve dostlarını bile birer kişilik olarak değil kendi menfeati ve amacı uyarınca kullanabileceği nesneler olarak görür. Bu nedenle onun tüm ahlaki ilkeleri sadece kendisi için geçerlidir. Kendisine yapılmasını istemediği her şeyi başkalarına yapar. Crusoe, Ksuri'ye "bana bağlılık gösterirsen, seni büyük bir adam yaparım" vaadinde bulunur; ama sonra onu reddedemeyeceği iyi bir para teklif edilince "köle olarak satar". Yaptığı sözleşmeler sadece karşısındakini bağlar. Onu kısıtlayacak veya yargılayacak bir ahlaki ilke ve sınır yoktur. Crusoe, Cuma adaya geldiğinde ona "her zaman için kölesi olacağını belirten bir ant" içirterek insan ilişkilerindeki ahlaki ilkesini de efendi-köle hiyerarşisine indirgeyen bir doğada olduğunu ilan eder. Eşit ve özgür ilişkiler onun doğasında yoktur. Bu nedenle Crusoa, Cuma'ya ismini bile sormaz, ona kendisi bir ad takar. Onun diline, dinine, kültürüne, kimlik ve kişiliğine hiçbir değer ve anlam atfetmeksizin kendi dilini, dinini ve kültürünü aşılar. Crusoe, bu ilişkinin "en ideal ilişki olduğunu" söyler (Watt, MBM: 215-216). Tanrı kompleksinin gerçekleşmesi için mutlaka kul/köle kompleksleri yaratmak gerektiğine inanır ve bu amacını gerçekleştirmek için korkudan umuda, açlıktan kırbaca, dinden paraya kadar her şeyi kullanır.

Crusoe'nun insanlar arasındaki "en ideal ilişki olduğunu" söylediği bu düzenin en büyük "aşığı" hiç şüphesiz Jean Jacques Rousseau'dur. Rousseau, Robinson Crusoe eserinin en büyük hayranı idi. Eserlerinin hemen hepsinde Crusoe'dan onlarca alıntı yapmış, özellikle eğitim felsefesi ile ilgili esiri Emile'de (1762) kendi örnek şahsiyeti Emile'e Crusoe'yu örnek olarak vermiştir: "Kitaplardan hiç hoşlanmam; yalnızca bilmediğiniz şeylerden söz ederler; ancak insan gerçekten kitaba ihtiyaç duyduğunda, bunlardan biri var ki; bence en üstün doğal eğitim kitabıdır. Emile'imim okuyacağı ilk kitap bu olacak; bu kitap tek başına uzun süre onun tüm kitaplığını oluşturacak. Bu kitabı okumak her zaman hoşumuza gidecektir. Öyleyse bu olağanüstü kitap hangisidir? Aristotales'in bir kitabı mı? Pilinius'un mu? Buffon'm mı? Hayır bu eser 'Robinson Crusoe'dur. O, örnek bir kahramandır. Onun durumu toplumsal insanın durumu gibi değildir. Ama Emile, bu duruma bakarak tüm öteki durumları değerlendirebilir. Önyargıları aşıp düşüncelerini şeylerin gerçek ilişkilerine göre düzenlemenin en emin yolu, tecrit olmuş bir insanın yerine kendini koymak ve her şeyi tıpkı Crusoe'nun

kendi yararını göz önünde bulundurarak değerlendirmesi gerektiği gibi değerlendirmektir. Crusoe, insanın öğrenmesi gereken her şeyi kitaplardan değil; görerek nesnelerden ayrıntılarıyla öğrenmesini anlatır. Emile de her olayda kahramanının yaptığı gibi yapmasını bilmelidir. Onun adasında zorunlu şeylerden ve özgürlükten başka mutluluk bilinmez". Rousseau'ya göre Crusoe, yalnızlığın erdemiyle her şeyin bir işe yaradığı konusunda en mantıklı yargıçtır. Herkes bu ideal kahramana öykünerek kendini onunla özdeşleştirmelidir (Watt, MBM: 222-223).

Belki bu özdeşleştirmenin bir ürünü olarak, Defoe'nun kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi özelliklerini önce tek bir kişi olan Robinson Crusoe'nun, daha sonra ise Cuma ile birlikte diğer insanların doğasındaki bu savaşı ıssız bir adada kurgulaması gibi Rousseau da bu ezeli ve ebedi savaşı sihirli bir formül bulmuşçasına önce insanın ruhunda, sonra kolektif olanın iradesinde, en sonunda da evrensel olanın bedeninde yok etmek için hepsinin akıl ve iradesini kolektif Tanrı kompleksi olarak ilan ettiği "Genel İrade"nin içinde eritmeye yönelmiştir. Bir Tanrısal güç olarak dünyaya indirilen genel irade Tanrıya ait her türlü gökyüzü egemenliği yasasını yeryüzü egemenliğinde yeni bir "sivil din" olarak yeniden düzenlemek ister. Bu düzenlemeye başlangıç noktası ise tüm Tanrı komplekslerinde ortak olan "insan doğasını değiştirmek" ihtirası olacaktır.

7. Rousseau: Kolektif Tanrı Kompleksi Genel İradenin Evrensel Tanrı Kompleksi Devlet İçin Kul Kompleksleri Düzeni İnşası; "Toplum Sözleşmesi": "Genel iradeyi temsilen Tanrı gibi olan yasa koyucu, insan doğasını değiştirecek; halkı kurumsallaştıracak; hepimizin doğadan aldığımız bağımsız varlığımızı manevi bir varlığa ve bir bütünün parçasına dönüştürecek".

Jean Jacques Rousseau (1712-1778), tam da kolektif Tanrı kompleksi olarak ifade ettiğimiz topluma ve toplumsal/kolektif olanı mutlak, en ve tek Tanrı ilan ederek tapınma dininin modern anlamda babasıdır. "Toplumsal birlik ve bütünlüğü bozan her şeyin değersiz" olduğunu ilan ederek kolektif Tanrı kompleksi kutsamasına girişen Rousseau, kendisinden sonra gelen tüm Tanrı komplekslerinin de meşruiyet dayanağı olmuştur. Kişisel Tanrı kompleksinin insanların mukadderatına hükmetme ihtirasının ürünü olarak "insanın siyasal kurtuluşuna bir model olarak" yazdığı "Toplum Sözleşmesi"[15] (1762) eseri kolektif Tanrı kompleksi inşasına inanan insanların asli kaynağı, kutsal kitabı olmuştur. Ayrıca bu eser kendisini "Tanrı gibi" görerek insanların sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını otoriter ve totaliter bir şekilde düzenlemek isteyen kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin başucu kitabı kabul edilmektedir. Bu eser, ayrıca Fransız devrimi düşüncesini ve sonrasında ortaya çıkan kişisel (otoriter despotlar), kolektif (kitle, halk, ulus, mezhep, cemaat, genel irade) ve evrensel (totaliter Jakoben devletler) Tanrı komplekslerinin ilham ve meşruiyet kaynağı olmuştur.

Rousseau, toplumsal olaylarda her şeyin en sonunda güç ve iktidara doğal olarak da siyasete bağlı olduğu düşüncesindedir. O, toplumun kusurlu kuruluşuyla ilgili olarak çöküşünü algılamış ve bir "Tanrı gibi", "insanların yazgısını değiştirmek için bir siyasal tezin planını" buradan tasarlamaya başlamıştır. Bu plan, insan karakterinin ve kaderinin her zaman yeryüzü egemenliğini temsil eden devlet/hükümet tarafından biçimlendirildiği inancından hareket eden bir tezdir. Ona göre "biz sadece yönetenlerin bizi yaptığı gibiyiz ve bu yüzden kusurlarınız insan doğasından değil, aksine kötü yönetilmiş olduğumuzdan kaynaklanmaktadır. İnsanlık ne kadar ilerlerse ilerlesin hiçbir halk, kendisine biçim vermiş olan yönetimin doğasın-

---

[15] Jean Jacques Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Çev: Alpagut Erenulu, Öteki Yay., Ankara, 1996; Açıklama ve yorumlar için; Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 9. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2000; Larry Arnhart, Plato'dan Rowls'a Siyasi Düşünce Tarihi, Adres Yayınları, Ankara, 2005 ve Halis Çetin, Totaliter Soylu Gelenek, Kadim Yayınları, Ankara, 2010.

dan farklı olamayacaktır". Çünkü yönetim halkın mukadderatı belirleyen tek gerçek Tanrıdır.

Rousseau, toplum sözleşmesi görüşü ile kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini temsil eden siyasal iktidarların insanlar üzerindeki kadiri mutlak otoritesini rasyonel bir temele dayandırarak meşrulaştırmıştır. Modern devletin temel ilkelerinden olan ve tüm Tanrı komplekslerinin özünü kolektif Tanrı kompleksi sembolü ulusa/topluma ve onun mutlak ve kutsal aklı olan genel iradeye dayandırarak "ulusal egemenlik" söylemine de kaynaklık eden yine Rousseau'dur. Bu anlayışa göre, egemenlik toplumun tümüne aittir ve egemenliğin tek kaynağı toplumdur. Genel iradenin ifadesi sayılan yasa, kaynağını tüm yurttaşların iradesinden alır ve tüm yurttaşlara uygulanır. Toplum yasa aracılığı ile egemenliğini kullanır. Yasaları uygulayan yöneticiler de, mahkemeler de gerçekte egemenliği kullanan kişiler ve makamlar değildir. Bu görüş yasaya ve yasa koyucuya üstünlük sağlar. Yasa hukuki düzenin üst basamağıdır ve yasa koyucu da tüm diğer devlet organları arasında üstün bir mevkiye sahiptir. Rousseau, insanların doğasından yola çıkarak tüm insanları, tüm insanların yarattığı toplum Tanrısı nezdinde eşit ama köle kullar olarak inşa eder. Bu nedenle başta özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar olmak üzere tüm "mutlak iyilik" sembollerini bu kölelik yolunun kaldırım taşları olarak döşer.

Rousseau, bireysel özgürlük, toplumsal eşitlik ve genel irade kavramları arasında düşüncesini birbirine bağdaştırmaya çalışırken bu kölelik yolunun git-gelleri ile insanları yönlendirmiştir: "sosyal sözleşme varsayımı kabul edilirse kişinin çoğunluğun iradesine boyun eğmesi ile özgür ve egemen sayılması arasmda bir çelişki doğmaz. Çünkü bireyler sosyal sözleşme ile çoğunluğun iradesini kabul etmişlerdir. Kişi tüm yasaları, kendinin muhalif kaldığı yasaları da kabul etmiş, çoğunluk iradesini benimsemeyi göze almıştır. Bu nedenle çoğunluğun hakim olması halinde de yine birey, özgürlüğünden ve egemenliğinden bir şey kaybetmeyecektir". Sonuçta özgür insanlar kişisel hak ve özgürlüklerinden vazgeçip kayıtsız ve şartsız kendi yarattıkları kolektif Tanrı kompleksi genel iradeye boyun eğecektir; malı, hakları ve hatta hayatı genel iradeye yani çoğunluğun iradesine yani evrensel Tanrı kompleksi devlete tabi olacaktır. Rousseau'nun öngördüğü bu sistem "bireyin tümüyle devlete tabi olduğu ve kişinin devlet tarafından yutulduğu totaliter bir sistem" düşüncesidir. Rousseau, özgür irade sahibi bireyi kolektif Tanrı kompleksi toplumsal olandan, toplumsal olanı da evrensel Tanrı kompleksi mutlak egemen devletten ayırmayarak hatta bunları

birbiri içinde eriterek yok ettiği için Tanrı kompleksini kutsayan ve yücelten geleneğin çok önemli bir "Tanrı gibi"sidir.

Kendisini "iyiyle kötüyü bilerek mutlak bilgiye ulaşmış bilge kişilik" olarak gören ve kişisel Tanrı kompleksi kişiliğini gerçekleştirmek için insanların mukadderatını teorilerle inşa etmek ihtirasına yönelen Rousseau'nun amacı "en güçlü gücünü hak, boyun eğmeyi de bir ödev haline dönüştürmedikçe mutlak anlamda egemen olmuş sayılmaz; hep egemen kalacak kadar da güçlü değildir" görüşleri doğrultusunda kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine "boyun eğmeyi bir ödev haline dönüştürmek" yani kul kompleksini sürekli kılmak arzusudur: "İnsan özgür doğar, oysa her yanda zincire vurulmuş durumda. Kendilerini başkalarının efendisi sananlar bile onlardan daha az köle değil. Özgürlükten köleliğe doğru bu değişiklik nasıl olmuş, bilmiyorum. Bu değişimi kim meşru kılabilir? Ben, işte bu soruyu yanıtlayabilirim sanıyorum. Yalnızca gücü ve bu güçten doğan etkiyi dikkate alacak olsaydım derdim ki: Bir halk, eğer boyun eğmek zorundaysa ve boyun eğiyorsa iyi ediyordur; Fakat boyunduruğunu silkip atabilecek duruma gelir gelmez silkip atarsa daha da iyi eder; çünkü özgürlüğünü elinden alan, bunu hangi hakka dayanarak yapmışsa aynı hakka dayanarak onu geri almaya hakkı vardır ya da özgürlüğünün elinden alınması bir haksızlıktır. Fakat toplumsal düzen, tüm öteki hakların temelini oluşturan kutsal bir haktır. Ne var ki bu hak, kesinlikle doğadan gelme bir hak değildir; dolayısıyla da anlaşmalara dayanır. Sorun da, bu anlaşmaların neler olduğunu bilme sorunudur. Ancak buna gelmeden önce şimdiye değin öne sürdüklerimi temellendirmem gerekiyor" (Toplum Sözleşmesi: 29).

Rousseau, "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinin hemen başında "insan özgür doğar ama her yerde zincirlere vurulmuştur" ifadesine yer verir. Rousseau, doğal olarak herkesin özgür ve eşit olduğu; doğası gereği hiç kimsenin bir diğeri üzerinde yönetme hakkının olmadığı ve sadece birilerinin diğerleri üzerinde hakimiyetinin olmadığı toplumların meşru toplum olacağı konularına vurgu yapar. O'na göre, her yerde ve her zaman yönetilenler yöneticilerin, yoksullar da zenginlerin tahakkümü altındadır. O halde yapılması gereken "bireysel özerklik ile sosyal bağımlılık arasındaki çatışmayı sosyal bağımlılık/kul kompleksi lehine dönüştürmektir".

Rousseau, özgür insanlardan aile bağlılığı, aile bağlarından kolektif bağımlılıklar oradan da modern toplum olan devlete köleliğe geçiş sürecini anlatır: "Tüm toplulukların en eskisi ve tek doğal olanı, aile topluluğudur. Bu toplulukta çocuklar, ancak korunmaya gereksinim duydukları sürece babalarına bağlı kalırlar; korunma gereksinimi ortadan kalkar kalkmaz bu

doğal bağ da çözülür. Çocuklar babanın isteklerine uyma, baba çocuklarına bakma yükümlülüğünden kurtulunca hep birlikte bağımsızlıklarına dönerler. Birlikte kalmayı sürdürürlerse bu, artık doğal değil isteğe bağlıdır ve ailenin kendisi de ancak anlaşmayla varlığını sürdürür. Bu ortak özgürlük, insan doğasının sonucudur. Birinci yasası ise, kendi varlığını kollamaktır; insan önce kendine özen göstermekle yükümlüdür; ve kendini bilecek çağa geldiğinde korunmak için alınması gerekli önlemler konusunda tek söz sahibi yine kendisi olacağından kendi kendisinin efendisi durumuna gelir. Bu durumda, ailenin, siyasal toplulukların ilk örneğini oluşturduğu söylenebilir. Baba imgesi, başkanı; çocuklar, halkı simgeler ve tümü, eşit ve özgür doğmuş olduklarından, özgürlüklerinden ancak kendi çıkarları gerektirdiği için vazgeçerler. Aradaki tek ayrım, babanın, ailede, çocuklarına gösterdiği özenin tüm karşılığını yine onlara duyduğu büyük sevgide bulmasıyken devlette, başkanın, doyumu, halkına karşı beslemediği bu tür bir sevgide değil egemen olma keyfinde bulmasıdır. Ne kral Adem'den, ne de evreni Satürn'ün çocukları gibi aralarında paylaşan üç büyük hükümdarın babası -ki, kimilerine göre bu Satürn'den başkası değildir- imparator Nuh'tan söz ettim. Umarım bu alçakgönüllü davranışım hoşnutluk yaratır; çünkü doğrudan bu hükümdarlardan birinin ve belki de en büyük kardeşin soyundan geldiğime göre, soyağacı araştırmaları sonucu insanoğlunun meşru kralı olduğumun ortaya çıkmayacağını kim bilebilir? Ne olursa olsun, nasıl Robinson tek başma yaşadığı sürece adasının tek egemeni idiyse Adem'in de, tek sahibi kaldığı sürece, dünyaya egemen olduğu kuşku götürmez. Bu İmparatorluğun en rahat yanı da, tahtında güven içinde oturan hükümdarın ne ayaklanmalardan, ne savaşlardan, ne de suikastlerden korkusu olmasıydı" (Toplum Sözleşmesi: 31-33).

Rousseau, halkın kendi özgür iradesiyle yaratacağı özgür bir devletten korktuğu için siyaset aracılığıyla devletin kendisine kul kompleksleri ile bağımlı olduğu bir halk yaratma kaygısındadır. Çünkü Rousseau'nun amacı sarsılmaz bir meşruiyete/kölelik sözleşmesine dayalı mutlak bir itaat/kulluk düzeni (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi hiyerarşisi) kurmaktır. Rousseau, Tanrı komplekslerinin mutlak iktidarına değil halkm kul kompleksi içinde itaatine mutlaklık kazandırma kaygısındadır. Bu yüzden de kullandığı en büyük silah kutsal ve geleneksel yasalardan kaynaklı meşruiyettir. "En eski silahların en iyi ve en güçlü silahlar oldukları" anlayışından yola çıkan Rousseau, mutlak egemen bir evrensel Tanrı kompleksi devlet inşa etmek için dinin ve kutsallığın eski silahlarını modern bağlamda yeniden üretecektir. Modern meşruiyet kaynaklarını geleneksel kaynakları revize ederek kurgulayan Rousseau, özellikle dini, tarihi ve kolektif

düşünceyi yardımına çağırır. Çünkü evrensel Tanrı kompleksi olduğunu ilan etmiş modern devletin artık iktidara değil çok güçlü bir itaate ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı gören ve modern devletin yardımına koşan bir düşünür olarak Rousseau, modern inşa sürecinde kendisinden öncekilerin modern meşruiyet kaynağını salt iktidara dayandırmalarının bir sorun olduğunu görüp "sivil bir din" yaratılarak toplumsal itaatin daha güçlü sağlanması peşindedir. Bu ise, ancak geçmişin kutsanması ve tinselleştirilmesi ve hemen hemen her somut gerçeği soyut ve müphem bir kavramsallaştırmanın arkasına gizlemek suretiyle yapılabilir.

Rousseau için, her şey onu ne kadar geriye götürürsek o kadar iyi kavranabilir, haklı çıkarılabilir ve meşru hale getirilebilir. Bu algı ise Rousseau'nun kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini meşrulaştıran düşüncesinin dini, tarihi ve kolektif kurgular üzerine kurulması ile mümkündür. Son Adem'i yaratma teorilerine "ilk Adem" ile başlamasının nedeni de budur: "Güçlü, gücünü hakka ve kulluğu ödeve dönüştüremediği sürece efendiliğini sürekli kılamaz. Güçlünün haklılığı işte buradan gelir. Görünüşte alaya alınsa da ilkesel olarak gerçekleşmiş bir haktır bu. İyi de, bize bu sözcüğü bir açıklayan çıkmayacak mı? Güç, fiziksel bir erktir, bu nedenle de gücün etkilerinden nasıl bir törel sonuç çıkabilir anlamıyorum. Güce boyun eğmek, istençli değil zorlama bir davranıştır; olsa olsa bir sakınma eylemidir. Nasıl olur da ödev olarak görülebilir. Bu sözde hakkın var olduğunu bir an için kabul edelim. Bence bundan çıksa çıksa açıklaması olanaksız bir takım karışık ve anlamsız sözler çıkar. Çünkü hakkın güçten doğduğunu kabul ettiğimiz anda, nedenle birlikte sonuç da değişir: Bir önceki gücü alteden bir başka güç, onun hakkına da sahip olur. Başkaldırı cezasız kalabildiği anda meşrulaşabilir de; ve güçlü her zaman haklıysa yapılacak şey de, güçlü olmanın bir yolunu bulmaktır. Gelgelelim güç ortadan kalktığında yok olan bir hak, nasıl bir haktır? Boyun eğme işi zorla olacaksa ödev gereği boyun eğmek gereksiz demektir ve insan boyun eğmeye zorlanmıyorsa boyun eğmek zorunda değildir. Bundan da anlaşılıyor ki, bu hak sözcüğü, güce hiçbir şey katmadığı gibi burada hiçbir anlam da taşımıyor. Güçlülere boyun eğin. Bu,-güç karşısında teslim olun, demekse, öğüt olarak iyi, fakat gereksiz; çünkü zaten öyle olacağını size ben söyleyeyim. Gücün her çeşidi Tanrı'dan kaynaklanır, kabul ediyorum; ama her illet de yine ondan gelir. Bu böyledir diye hekim çağırmak yasak mı olmalı? Ormanda haydudun biri yolumu kesti diyelim, ona kesemi yalnız zor karşısında olduğum için mi vermeli, yoksa keseyi kurtarabilecek durumda olsam bile vicdanım buyurduğu için de vermek zorunda mıyım? Çünkü ne de olsa haydudun elindeki tabanca da bir güçtür. Bu durumda kabul etmemiz gerekir ki, hak-

kı, güç yaratmaz; ancak meşru güçlere boyun eğme zorunluluğu vardır" (Toplum Sözleşmesi: 35-36).

Evrensel Tanrı kompleksi olarak ortaya çıkan modern devletin en asli sorununun eşitsiz iktidar ilişkilerine kolektif Tanrı kompleksi kaynaklı meşruiyet gerekçeleri üretmek olduğunu kavrayan Rousseau'nun temel amacı sarsılmaz bir meşruiyete dayalı mutlak bir itaat kültürü ve kul kompleksi sistemi yaratmaktır. Rousseau, iktidara değil itaate mutlaklık aramaktadır ki bunun için de modern bilim ile siyaseti sistemine uyarlayacaktır. Siyaset biliminin temelini oluşturan iktidar ilişkileri düzleminde meşruiyete atıf yapılmadan fikir beyan edilmemiştir. Meşruiyet, siyasal iktidarın niçinliğini belirleyen en önemli üst anlamlandırmadır. Meşruiyet, siyasal iktidarın varlık sebebi ve devam etmesinin tek güvencesidir. Siyasal iktidarın yasa, emir ve eylemlerinin birey ve toplum nezdinde kabul görüp uyulmasının tek dayanağıdır. Siyasal iktidar toplumsal rızaya dönüşmedikçe bir zoru, bir zorunluluğu ve bir zorbalığı temsil etmektedir. Bu yüzden tüm siyasal iktidarların temel problemi, bireysel onama ve toplumsal rıza arayışıdır. Siyasal iktidarın kaçınılmaz olarak şu soruyu cevaplaması gerekir ki eylemleri haklı, emirleri uyulabilir, cezaları katlanabilir, hataları mazur görülebilir olsun veya aşkın bir nedensellik adına insanları itaate nasıl sürükleyebildiğinin bahanesine onları inandırabilsin; neden? ve ne adına?, hangi amaç? ve ne/kim için yönetim? Bu gücü kullanma hakkını ve yetkisini nereden aldın? İşte Rousseau, salt iktidara dayanma üzerine kurulan modern devlete itaati besleyecek meşruiyet kaynakları ve dayanakları arama endişesindedir. O'nun için evrensel Tanrı kompleksi devlet bir iktidar olmaktan öte insanlara köleliği/kulluğu ödev olarak benimsetebilmiş bir yetenek olmalıdır. Halkı devlete boyun eğdirme sanatı olarak yetenek.

Rousseau, meşruiyetten bağımsız olarak iktidarın ele alınamayacağını; devletin toplumun kendi adına karar verme yetkisiyle donattığı, böyle hakları olduğuna inandığı, meşru ilkeler ile meşru güç kullanma araçlarını eline verdiği ve bu ilkeler ile toplumsal düzeni kontrol altında tuttuğu bir haklılaştırma olmadan hiçbir Tanrı kompleksinin var olamayacağını çok iyi bilmektedir. Çünkü egemenlik kaynaklı modern devlet; gerek bir etki, gerek eşitsiz güç ilişkilerine dayalı bir zor ve müdahale alanı, gerekse toplumu düzenleme hak ve yetkisini ifade etsin iktidar ve itaat olarak iki taraf halinde ortaya çıkan modern ilişki biçiminin mutlak anlamda kendisini kabul edilebilir bir nedene, yasaya, ilkeye dayandırması gerekir. Bu olmadan siyasal iktidarın zoru terörü, müdahalesi şiddeti, yasası zulmü ifade edecektir ki bu da kendisini Tanrı komplekslerini meşrulaştırmaya adamış

Rousseau için en tehlikeli sonuçtur. Rousseau'nun asli amacı olan "en güçlü gücünü hak, boyun eğmeyi de bir ödev haline dönüştürmedikçe mutlak anlamda egemen olmuş sayılmaz; hep egemen kalacak kadar da güçlü değildir" söylemini bu bağlamda anlamak gerekir. Rousseau'nun yapmak istediği şey "mutlak anlamda egemen olmuş" devletin "hep egemen kalacak kadar da güçlü" olmasını sağlamaktır.

Rousseau'nun amacı, egemenin mutlak iktidarına itaat alanı olan toplumda "süreklilik" kazandırmaktır ki bu ilke evrensel Tanrı kompleksi temsilcisi modern devletin olmazsa olmaz ilkesidir. Bu amaç doğrultusunda Rousseau, yaratmak istediği yeryüzü egemenliğinin Tanrısı olan devletin mutlak egemenlik olgusunu kamusal alandan sivil alanlara, cinsellikten eğitime, aileden sanata kadar uzanan çok geniş bir düzlem içerisinde ele almış ve bu algıyı insanların ruhuna sindirebilmek için de sürekli insana ve doğasına ait müphem git-geller sunmuştur: "Mademki hiç kimse hemcinsi üzerinde doğal bir yetkeye sahip değil ve mademki güç, herhangi bir hak doğurmuyor, bu durumda, insanlar arasmda herhangi bir meşru yetke oluşturmak için, geriye, ancak sözleşmeler kalıyor demektir. Bir insanın kendini karşılıksız verdiğini söylemek, saçma ve usdışı konuşmak olur; böyle bir davranış meşru olmadığı gibi geçersizdir de; çünkü bunu yapanın aklı başında olamaz. Tüm bir halk için aynı şeyi söylemek ise, o halkı tümüyle deli saymak olur ve delilik, insana herhangi bir hak kazandırmaz. Demek ki, keyfe bağlı bir yönetimin meşru olabilmesi için halkın, her kuşakta, bu yönetimi kabul ya da reddetme hakkına sahip olması gerekiyor; o zaman da böyle bir yönetim keyfe bağlı sayılamaz. İnsanın özgürlüğünden vazgeçmesi demek, insan olma niteliğinden, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmesi demektir. Her şeyden vazgeçen bir insan için herhangi bir zararın karşılanması söz konusu değildir. Böyle bir vazgeçiş insan doğasıyla bağdaşmaz; istencini özgürlüğünden tümüyle yoksun kılmak, edimlerini tümüyle töre dışına itmek demektir. Kısacası, bir yandan saltık bir yetke, öte yandan sınırsız bir kulluk koşulu getirmek, boşuna ve çelişkili bir sözleşme girişimidir. Kendisinden her şeyin istenebileceği bir kimse söz konusu olduğunda o kimseye karşı hiçbir yükümlülük üstlenilmeyeceği; karşılıklılık ve değer eşitliği gözetmeyen böyle bir koşulun, tek başına, sözleşmeyi geçersiz kılacağı ortada değil mi? Varı yoğu bana ait olan kölem, bana karşı ne gibi bir hak ileri sürebilir; ve onun tüm hakları benim olduğuna göre, bana ait olan hakların yine bana karşı kullanılmak istenmesi anlamsız olmaz mı?" (Toplum Sözleşmesi: 37-38).

Rousseau'nun kurduğu bu organizmacı hiyerarşik düzen bir iktidar arayışından öte bir itaat arayışıdır ve merkezi sorunsalının doğasında eşitsizliği barındıran bu iktidar-itaat dilemmasının (Tanrı kompleksi-kul kompleksi) ancak güçlü meşruiyet ile doğal, haklı ve gerçek gösterilmesi vardır. Rousseau'nun amacı, iktidarın değil itaatin cephesinden bu eşitsizliği "gönüllü kulluk" ile meşrulaştırmaya çalışmaktır: "İnsan doğasına aykırı bu denli büyük bir çelişki nasıl meşrulaştırılabilir?". Tabi ki, insanın doğasını değiştirerek. Rousseau'nun kurguladığı siyasal düzende meşruiyet, siyasal iktidarın bütünsel olarak toplumu kuşatması ve topluma yayılmasını sağlarken oluşturduğu dil, kullandığı söylem, yarattığı sembolik ve mitolojik evren, üretilen toplumsal hiyerarşi ile bireysel yaşam alanlarının da düzenlenmesine hizmet eder. Rousseau siyasal iktidarın toplum tarafmdan kabul görmeye olan ihtiyacının evrenselliğini vurgular. Kul kompleksi olmadan Tanrı komplekslerinin iktidarının "süreklilik" arz etmeyeceğini çok iyi bilir. O'na göre, bütün devletlerde siyasal iktidar sınıfı genellikle halkça kabul görecek çağdaş ve ulusal inançlar ve duygular üzerine dayanarak kendi iktidarlarını meşrulaştırırlar. Bu inançlar dönemin şartlarına göre, Tanrının iradesi veya halk iradesi olabilir ki seçilmiş bir halk kesimi veya bir ulusal ayrıcalıkla şekillenmiş bir bilinç ya da genel irade de olabilir.

Rousseau için önemli olan Tanrı kompleksinin kişisel, kolektif ve evrensel değerler ile meşrulaştırılmasıdır. Bunun doğru veya gerçek değer ve ilkelere dayanmasının da önemi yoktur: "Bir kalabalığı boyunduruk altına almakla bir toplumu yönetmek arasında büyük bir ayrım her zaman olacak. Sayıları ne denli çok olursa olsun dağınık yaşayan insanlar, peş peşe, bir kişinin buyruğu altına girdi mi, bence artık ortada bir halk ve onun başkanı değil, bir efendi ve onun köleleri var demektir; belki bir yığından söz edilebilir, ama bir toplumdan söz edilemez; ortada ne kamu yararı, ne de siyasal bir yapı vardır çünkü. O insan, dünyanın yansına hükmetse bile yine de yalnızca bir bireydir; ötekilerin çıkarından ayrılmış bulunan çıkarı, özel bir çıkardan başka bir şey değildir. Bu adam öldü mü, kendisinden sonra imparatorluğu da, yangında kavrulup kül yığınına dönüşen bir meşe ağacı gibi, darmadağm olur. Gerçekten de, daha önce böyle bir anlaşma olmasaydı, -seçim oybirliğiyle sonuçlanmadığı sürece- azınlık için, çoğunluğun seçimine uyma zorunluğu nasıl doğardı; başlarına efendi isteyen yüz kişinin, böyle birini hiç istemeyen on kişi adma oy verme hakkı nereden gelirdi? Oyçokluğu yasasının kendisi de bir anlaşma sonucudur ve en azından bir kez oybirliği gerektirir" (Toplum Sözleşmesi: 43).

Rousseau, evrensel Tanrı kompleksi devletin meşruiyetinin temelinde kul kompleksi/toplumun rızası/gönüllü kulluk olması gerektiği anlayışına dayanan kolektif Tanrı kompleksi savunucularının başında gelir. Rousseau, insanların özgür iradelerini önce kolektif/genel irade daha sonra da evrensel Tanrı kompleksi/devlet içinde eritmelerini savunur. İnsanların kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden bağımsız kimlik ve kişilik edinmelerini engeller. Genel/toplumsal/kolektif ortak irade ve ulusal egemenlik ilkesi gibi meşruiyet yasalarına dayandırdığı iktidar ilişkilerini bireysel hak ve özgürlükleri yok edici bir anlamda ele alır. Bu ilkeler etrafında bir konsensüs oluşturan halk, Rousseau'nun ifadesiyle "her birimiz, bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez parçası kabul ederiz" anlayışıyla tek tek bireylerden üstün ve üstte bir genel/kolektif irade yaratır. Amaç ise "her bir insanın hem herkesle birleşmesi hem de eskisi kadar (doğal durumdaki kadar) özgür olmasıdır". Bireyin genel irade içerisinde eritildiği bu düzende "en güçlü gücünü hak, boyun eğmeyi de bir ödev haline getirmedikçe mutlak anlamda egemen olmuş sayılmaz, hep egemen kalacak kadar da güçlü değildir". İktidarın salt güce, toplumsal rızanın da sadece itaate indirgendiği bu düzende meşruiyet bir boyun eğiş/kölelik/kulluk sözleşmesi olarak inşa edilmektedir. Toplumsal meşruiyet yani kul kompleksi, mantıksal olarak kurulmuştur ve ona hakim olan güç artık herkesin gönüllü kulluğuna dayanan kolektif Tanrı kompleksi aklıdır. Bu yeni kolektif akıl, tek tek bireylerin aklından daha aşkın ve daha güçlü bir akıl olan genel iradenin mutlak aklıdır. Mutlak, tek, yanılmaz, bölünmez iktidar genel iradeyi temsil eden bir egemenin elindedir ve bu egemen tek tek bireylerin iradesinin ürünü olduğu için "egemene itaat edenler aslında kendi iradelerine itaat etmiş" ve evrensel Tanrı kompleksini yaratmış "olurlar".

Rousseau'ya göre bu şekilde inşa edilen evrensel Tanrı kompleksi devletin "hep egemen kalacak kadar güçlü" olma meşruiyeti ve sürekliliğini sağlamanın yolu kul kompleksleri ile Tanrı komplekslerini bir bütünlük halinde eritmektir: "Katılımcılardan her birinin canını ve malını, oluşturacağı ortak gücün tümüyle savunup koruyacak bir katılım biçiminin bulunması... Ve bu ortaklıkta her bireyin, tüm öteki ortaklarla birleşirken yine de yalnızca kendi istencine boyun eğmesi ve ortaklığa katılmadan önceki denli özgür kalması. Toplum sözleşmesinin çözüm getirdiği ana sorun da budur işte. Bu sözleşmenin koşulları, bağıtın doğasıyla öylesine belirlenmiştir ki, en küçük bir değişiklik bunları geçersiz ve etkisiz kılar; öyle ki, belki hiçbir zaman dile getirilmemiş olmalarına karşın bu koşullar her yanda aynıdırlar, her yanda üstü örtülü biçimde kabul edilmiş ve tanınmışlardır;

ve bu durum, toplumsal anlaşma çiğnenip herkes ilk haklarına dönünceye ve -uğrunda vazgeçmiş olduğu anlaşmalı özgürlüğü yitirdiği İçin- eski doğal özgürlüğünü yeniden elde edinceye değin, böyle sürer. Doğaldır ki, bu koşulların tümü tek bir koşula indirgenir; o da, her katılımcının, kendini, tüm haklarıyla birlikte toplumun tümüne bağlamasıdır. Çünkü her şeyden önce, her birey kendini tümüyle verdiğinden, koşul herkes için aynıdır; herkes için aynı olunca da bunu başkalarının zararına kullanmakta hiç kimsenin bir çıkarı olamaz" (Toplum Sözleşmesi: 45-46).

Kolektif Tanrı kompleksinin kişisel Tanrı komplekslerini kendi içinde eritip evrensel Tanrı kompleksi yaratması durumu yeni bir organizmacı hiyerarşik kölelik düzeni ortaya çıkarır: "Her birimiz, kendimizi ve tüm erkimizi, hep birlikte genel iradenin yüce yönetimine veriyor ve gövde olarak her organı bütünün bölünmez bir parçası kabul ediyoruz" sözü bütün-parça, organizma-hücre, vücut-organ, amaç-araç ilişkisinin gerektirdiği amaç için araçlarm, bütün için parçalarm yok edilmesi gerektiği ve ortak çıkarlar için her türlü kişisel ve özel çıkarın tehdit olarak algılayan kolektif Tanrı kompleksi anlayışının bir yansıması olarak belirir. Burada can alıcı nokta toplumu "ortak çıkarlar" üzerine inşa etme ihtiyacıdır: Özel çıkarların çatışması, toplumların kurulmasını zorunlu kıldıysa, toplumu mümkün kılan da, aynı çıkarların uzlaşmasıdır. Yurttaşların ortak çıkarları derecesinde, bireysel özerklik ile sosyal otorite arasmda çatışma olmaz. Toplumun başlıca yasaları, herkesin genel çıkarma hizmet etmek üzere, yurttaşlardan oluşmuş müşterek organ tarafından yapıldığı müddetçe, bu yasalara itaat etmekle herkes bir anlamda "sadece kendine itaat eder ve daha önceki kadar özgür" olur. Siyasal otorite, ortak çıkarları gerektirir. İnsanlar her zaman ortak çıkarlar üzerinde hemfikir olabilseydi siyasal otoriteye ihtiyaç olmazdı. Çıkarlar farklı olmasalardı, ortak çıkar hiçbir zaman asla bir engelle karşılaşmaz ve güç bela hissedilirdi. Her şey kendi başına pürüzsüz işlerdi ve siyaset de bir sanat olmazdı: "Her kim genel iradeye itaati reddederse tüm organ tarafından itaate mecbur bırakılır; bu da sadece, onun özgür olmaya mecbur bırakılması demektir. Çünkü bu, ona, tüm kişisel bağımlılıklar karşısında teminat verir".

Rousseau'ya göre, devlet kamu çıkarına hizmet etmeyi gerektirir ama bunu ancak bireysel özgürlükleri bastırarak başarabilir. "Rousseau'ya göre toplumunda işbirliğine yanaşmayan yurttaş 'özgür olmaya mecbur' bırakılacaktır! Rousseau özgürlük adına, toplum tarafından bireyin zorlanması uygulamasını mümkün kılmak için, özgürlüğün anlamını bile çarpıtmakta" ve özgürlüğü kölelik ile özdeşleştirmektedir: "Her birimiz, kendimi-

zi ve tüm erkimizi, hep birlikte genel istencin yüce yönetimine veriyor ve gövde olarak her organı bütünün bölünmez bir parçası kabul ediyoruz". Bu birlik bağıtı yapıldığı anda birliğe katılan bireylerin kişisel varlıkları ortadan kalkar ve onun yerine, sözleşmenin yapıldığı toplantıdaki oy sayısı denli üyesi olan, tüzel ve ortaklaşa bir bütün ortaya çıkar; ve bu bütün, ortak ben'ini, yaşamını ve istencini, söz konusu bağıttan alır. Tüm öteki kişilerin birleşmesiyle oluşan bu tüzel kişiye, eskiden site denirdi, şimdi ise cumhuriyet ya da siyasal oyru ya da siyasal bütün (crops politique) deniyor ve bu bütünün üyeleri ona, edilgin olduğu zaman devlet, etkin olduğu zaman egemen varlık (souverain), benzeri devletlerle kıyaslarken de egemen güç (puissance) diyorlar. Üyelere gelince, hep birlikte halk; egemen yetkeye katılanlar olarak teker teker, yurttaş ve devletin yasalarına boyun eğen kişiler olarak da uyruk adını alırlar. Ne var ki, bu terimler çoğu zaman karıştırılıyor ve biri ötekinin yerine kullanılıyor; tam kavramsal anlamlarında kullanıldıkları zaman bunları birbirinden ayırdetmeyi bilmek yeter" (Toplum Sözleşmesi: 47-48).

Rousseau, yeryüzü egemenliğinin Tanrısı olarak ilan ettiği kolektif Tanrı kompleksi temsilcisi genel iradeyi, "devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin yararma uygun biçimde yönetebilecek tek akıl" olarak savunur. Rousseau'nun bu savunusunda toplumu bir bütün olarak algılama, bu bütünlüğü soyut bir genel irade ile tanımlama, egemenliği bu iradenin yansıması olarak sunma ve sonuçta da bu iradeyi tek bir kişinin/egemenin temsiliyetine indirgeme şeklinde ilerleyen bir totolojik akıl oyunu vardır. Çünkü Rousseau'ya göre, "bir halk temsilcisini seçtiği anda, artık ne özgürdür ne de vardır". Evrensel Tanrı kompleksi devletin kuruluş meşruiyetinin modern anlamda cevabı olan kolektif Tanrı kompleksi ulusal egemenliğin anlamı da budur. Tek bir organizmik bütün olarak ulus soyut bir egemenlik anlayışının meşruiyet kaynaklığına yükseltilir. Bu süreç soyut olan ulusal egemenlik kaynağının meşruiyeti temsil etme ve iktidarı kullanma hakkını somut bir güce egemene/devlete terk ederek tamamlanır.

Rousseau'da her bir özel irade bir araya gelerek soyut, kutsal, bölünmez ve mutlak olan kolektif aklı yani "genel irade"yi oluşturur: "Bu formül de gösteriyor ki, ortaklık bağıtı, kamu ile kişiler arasında karşılıklı yükümlülük içeriyor ve her birey, sanki kendi kendisiyle sözleşme yaparak, iki bakımdan kendisini bağlıyor: Birincisi, egemen varlığın ya da organın üyesi olarak kişilere karşı; ikincisi, devletin üyesi olarak egemen varlığa karşı. Fakat burada, 'Kimse kendine karşı üstlendiği yükümlülüklerden sorumlu tutulamaz' diyen yurttaşlık tüzesi kuralı uygulanamaz; çünkü insanın ken-

dine karşı yükümlü olması başkadır, parçası olduğu bütüne karşı yükümlü olması, daha başka. Şunu da belirtmek gerekir ki, hem egemen varlık, hem uyruklar, ayrı ayrı ve iki ayrı açıdan düşünüldükleri için tüm uyrukları egemen varlığa karşı yüküm altına sokabilen kamu kararı, karşıt nedenden ötürü egemen varlığı kendi kendine karşı yükümleyemez; bu nedenle de, egemen varlığın, karşı gelemeyeceği bir yasayı kendi kendisine dayatması siyasal oyrunun doğasına aykırı düşer. Egemen varlık, kendini ancak tek ve değişmez bir ilişki açısından görebildiğinden kendi kendisiyle sözleşme yapan biri durumundadır: Bu da gösteriyor ki, halkın bütünü için zorlayıcı hiçbir yasa yoktur ve olamaz; hatta toplumsal sözleşme bile... Bu demek değildir ki, bu sözleşmeye aykırı olmayan konularda bu bütün, başkasına karşı yüküm üstlenmez; çünkü yabancılar söz konusu olduğunda aynı bütün, yalınç bir varlığa, bir bireye dönüşür" (Toplum Sözleşmesi: 49).

Rousseau'nun kolektif Tanrı kompleksi olarak kutsadığı bu toplumsal iradeyi esas alan meşruiyet kurgusu her bir bireyin genel irade içerisinde eritildiği bir organizmacı hiyerarşik akla tekabül eder. Bu aklı kuran tüm kişisel Tanrı kompleksleri kendi akıllarından vazgeçerek bu ortak iradenin kolektif aklı içinde eşit olarak erir. Eşitlik ise insanların Tanrı kompleksi karşısındaki mutlak itaatte/kullukta eşitliktir. Özgürlük ile başlayan söylem kölelik ile biten bir eyleme evrilir veya Rousseau'nun ifadesiyle; "hiçten hiçbir şey türemez". Çünkü; "bir halk temsilcisini seçtiği anda, artık ne özgürdür ne de vardır": "Fakat siyasal oyrun ya da egemen varlık, varlığı yalnızca sözleşmenin kutsallığına bağlı olduğu için, kendinden bir parçayı başkasına devretmek ya da bir başka egemen varlığın buyruğu altına girmek gibi ilk bağıta aykırı hiçbir şeye, hatta bir başkasına karşı bile, kendini zorlayamaz; varlığını borçlu olduğu bağıtı çiğnemek, kendini yok etmek olur ve hiçten hiçbir şey üremez. Bu insan kalabalığı bir kez bir bütün halinde bir araya geldi mi, üyelerinden birine saldıran, bütüne saldırmış, bütüne saldıran da tüm üyelere saldırmış olur. Böylece sözleşmeyi yapan iki yan da, ödevleri ve çıkarları gereği yardımlaşmak zorunda kalırlar; ve aynı insanların, bu çifte ilişkinin sağladığı yararlaı aynı ilişki çerçevesinde birleştirmeye çalışmaları gerekir. Bu durumda egemen varlık, kişilerden oluştuğu için onlarınkine aykırı çıkarı yoktur ve olamaz da; dolayısıyla da egemen gücün, uyruklarına güvence göstermesi gerekmez; çünkü bütünün, üyelerinin tümüne zarar vermek istemesi de, az sonra göreceğimiz gibi, özel olarak herhangi birine zarar vermesi de, olanaksızdır. Egemen varlık, sırf egemen olmasından ötürü, her zaman için gerektiği gibidir" (Toplum Sözleşmesi: 49).

Rousseau'un evrensel Tanrı kompleksi yeryüzü egemenliği inşası devlet kaynaklı değil de toplum kaynaklıdır. Bu nedenle yani kolektif Tanrı kompleksi (toplumsal meşruiyet) kaynaklı bir iktidarın toplumu düzenlemesi diğerlerinden çok daha kuşatıcı, yoğun ve yaygın olacaktır. Çünkü toplumsal meşruiyet, üst bir kimlik ve değer yaratıcı kaynak olarak toplumu esas alır. Toplumun üzerinde, onun belirlemediği bir hak edişi kabullenmez. Toplumsal meşruiyet, ortak bir amaç olarak toplumun kendini sorumlu ve yükümlü olarak kabul ettiği değerler bütününü ifade eder ve "toplumun ortaklaşa belirlemiş olduğu bu norm ve değerler bütününce saptanan görüş birliğini sağlayan ve toplum tarafından mutlaklığına inanılan kökenleri gösterir". Devlet toplumu düzenlemenin, planlamanın ve eşitleştirmenin aracı olarak "Tanrı gibi" tek ve mutlak akıl ve iradeye dönüşür. Bu tek ve mutlak Tanrısal ve kutsal akıl Rousseau'nun ısrarla vurguladığı gibi, eşitsizliği yok etmek için her şeyden önce özgürlüğü yok eder.

Rousseau'da siyasal iktidar/devlet bu boyutuyla eşitsizlikleri yok etmek amacına yönelmiş bir evrensel Tanrı kompleksine dönüşür ve siyasal iktidarın amacı kendi mutlak egemenliğini tesis etmek çerçevesinde toplumun eşitleştirilmesi gerekçesiyle itaatini zorla sağlama tekebbür ve tahakküm uluhiyetine evrilir. Çünkü hiçbir toplum, kendinden kaynaklı da olsa, kendisini aşkın bir güce itaat etmekte tereddüt etmez. Bu meşruiyet, toplumun yaşayabilmesini, uyumunun korunabilmesini ve kolektif birlik ve bütünlük içinde düşüncelerini devamlı doğrulamak için gereksinim duydukları ortak iradenin kurulmasını ve yaşamasını sağlamak ve mutlak eşitliği gerçekleştirmek saikiyle kurulmuştur. Rousseau'daki bu iktidar, itaat ve meşruiyet algısı aşırı eşitlik ve genel irade vurgusu ile tüm totaliter ve kolektivist evrensel Tanrı kompleksi düşünce ve devlet düzenlerine ve düzenlemelerine ilham kaynağı olmuştur.

Rousseau, mutlak olana, kutsala, güce, zora ve mecburiyete atıfta bulunurken düzen, sosyal adalet ve eşitlik planlamacılığına/toplum mühendisliğine yönelen bir Tanrısal sistem inşasını öngörmüştür. Bu yönüyle de zaten ondan etkilenen ve onun öngördüğü düzeni kurmak için yola çıkanlar kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini kişisel Tanrı komplekslerine meşruiyet kaynağı olarak araçsallaştıran Jakobenler olmuştur: "Fakat uyrukların egemen varlığa karşı durumu böyle değildir; çıkarları ortak olduğu halde, egemen varlık, uyruklarının bağlılığını güvence altına almanın yolunu bulamazsa uyrukların verdikleri sözü yerine getirmelerini de hiçbir şey sağlayamaz. Gerçekte de, her bireyin, insan olarak özel bir istenci olabilir ve bu istenç, onun yurttaş olarak katıldığı genel istence uymayabilir ya da aykırı

olabilir. Özel çıkarı, onu ortak çıkardan çok ayrı bir yöne çekmek isteyebilir; kendi saltık ve saltık olduğu için de bağımsız varlığı, ortak davaya olan katkı borcunu, ona, karşılıksız bir yardımmış gibi gösterebilir; yardımın yapılmamasının ortak davaya vereceği zararın, yardımı yapması durumunda kendisinin uğrayacağı zarardan daha az olduğunu düşünebilir; ve devlet denen tüzel kişiyi, bir insan olmadığı için, us ürünü bir varlık olarak gördüğünden, uyrukluk ödevlerini yerine getirmeksizin uyrukluk haklarından yararlanabilir. Bu ise, ileri götürülmesi durumunda, siyasal oyrunun yıkımına neden olacak bir haksızlıktır. Böyle durumlarda, toplumsal antlaşmanın boş bir söz olarak kalmaması için, genel istence uymayı reddedenin, her kim olursa olsun, tüm toplumca saygıya zorlanmasını sağlayacak gücü öteki ortaklara veren yükümlülük, antlaşmada örtülü biçimde vardır: Bunun anlamı ise, o kimsenin özgür olmaya zorlanacağıdır; çünkü bu koşul, tüm yurttaşları yurda mal etmekle onları her çeşit kişisel bağımlılıktan korur; siyasal düzeneğin hilesini ve hünerini oluşturduğu gibi yurttaşlık yükümlülüklerini de yalnız o meşru kılar ki, onsuz, bu yükümlülükler anlamsız ve zorbaca olurdu ve çok büyük kötülüklere uğrardı" (Toplum Sözleşmesi: 51).

Rousseau, tüm Tanrı kompleksi temsilcileri gibi iki temel söyleme dayanarak kendini meşrulaştırır: Müphemliğin iktidarı ve istisnai hal yaratma ihtirası. Rousseau, genel irade ile çok yoğun olarak ve birlikte kullandığı "kolektif" kavramı kolektivist her türlü sosyal ve siyasal düşüncenin de meşruiyet zeminini yaratır. Kolektif, genel, irade, ortak, bütün, çıkar gibi yeni müphem kavramlar ile Tanrı kompleksi savunusunun içini istediği gibi doldurur. Sürekli özgürlük ve eşitlik kavramlarını kullanmasına rağmen o kavramları ve idealleri de sık sık ama, fakat, lakin, asla gibi istisnai hal yaratımları ile de sınırlandırır. Teoride tamamen özgürlük ve eşitlik söylemi pratikte tamamen kölelik ve hiyerarşik kulluk düzenine dönüşür. İnsanları, tıpkı Şeytan gibi, özgürlük ideali, ölümsüzlük nimeti ve iyilik vaatleriyle kandırarak yarattığı kişisel (egemen/yasa koyucu), kolektif (genel irade) ve evrensel (devlet) Tanrı komplekslerinin gönüllük kulluk çarkına atmaktadır. Rousseau, somut örnekler ve eylemler yerine tamamen soyut ve müphem kavramsallaştırmalar, organizmacı yorumlar ve çok sayı da "ama"larla egemenliği kullanan genel iradenin özelliklerini ve istisnai hallerini tek tek sıralar.

İstisnai hal yaratma Tanrı kompleksi içindeki Rousseau'nun Tanrıdan tek farkı "Bahçede istediğin bütün ağaçların meyvesini yiyebilirsin. Ama şu tek ağaçtan yeme" emri yerine "Bahçede istediğin şu tek ağaçtan yiyebilirsin. Ama diğer bütün ağaçlarm meyvelerinden yeme" emrini vermesidir. Bu yüzden Rousseau'da istisnai hal "genel" iken doğal hal istisnadır: "Yu-

karıda ortaya konan İlkelerin ilk ve en önemli sonucu şu oluyor: Devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin yararına uygun biçimde, yalnızca genel istenç yönetebilir. Çünkü özel çıkarlar arasındaki karşıtlık nasıl toplumların kurulmasını zorunlu kıldıysa, bunu olanaklı kılan da, yine aynı çıkarlar arasmdaki uzlaşmadır. Toplumsal bağı oluşturan da, bu birbirinden ayrımlı çıkarlar arasındaki ortak şeydir; zaten tüm çıkarların uzlaştığı bazı noktalar olmasaydı hiçbir toplum var olamazdı. Dolayısıyla toplumun yalnızca bu ortak çıkarlar üzerinden yönetilmesi gerekir. Bu durumda ben, egemenlik -genel istencin uygulanmasından başka bir şey olmadığına göre- 'hiçbir zaman devredilemez' de, diyorum; ortaklaşa bir varlık olan egemen varlığı da, egemen varlığın ancak kendisi temsil edebilir; erk, pekala başkasma devredilebilir; fakat istenç, hayır. İstenç ya geneldir, ya değildir; ya halkın tümünün istencidir ya da bir bölümünün. Açıklanan istenç, birinci durumda, bir egemenlik edimidir ve yasa demektir; ikinci durumdaysa yalnızca özel bir istençtir ya da bir yargıç edimidir; bilemediniz, bir kararnamedir. Fakat bizim siyasacılarımız, egemenliği, ilke düzleminde bölemediklerinden konu düzleminde bölümlere ayırıyor/güç ve istenç, yasama erki ve yürütme erki; vergi, adalet ve savaş hakları; iç yönetim ve dış ilişki yetkisi gibi parçalara ayırıyorlar: Kimi zaman tüm bu parçaları birbirine karıştırıyor, kimi zaman ayırıyor; egemen oyrunu, -kiminde yalnız kol kiminde yalnız ayak bulunan çeşitli oyrulardan bir insan oluştururmuşçasına- taşıma parçalardan oluşmuş düşlemsel bir varlık biçimine sokuyorlar. Öteki bölüntüler de incelendiğinde görülecektir ki, ne zaman egemenliğin bölüşüklüğü sanılsa yanılgıya düşülür; egemenliğin parçaları sanılan haklar, aslında ona bağımlıdırlar ve her zaman bir takım yüce istençlerin varlığını gerektirirler; bu istençlerin yerine getirilmesi eyleminden başka bir şey de değillerdir" (Toplum Sözleşmesi: 59-63).

Rousseau'nun Tanrı ilan ettiği kolektif Tanrı kompleksi genel iradenin birinci özelliği devredilmez oluşudur. Genel irade başkasına verilmez. Yalnızca genel irade devlet güçlerini kuruluş amacına yani ortak iyiliğe uygun olarak yönetebilir. Özel çıkarlar arasmdaki zıtlaşma toplumların kurulmasını gerektirmiştir ama bu çıkarlar arasında uyum sağlanması da ancak bir toplum içinde olacaktır. Sosyal bağı oluşturan husus değişik çıkarlar arasındaki ortak noktalardır. Bu ortak noktalar bulunamazsa hiçbir toplum kurulamaz. İşte toplum da bu ortak çıkar ve iyilik amacına yönelik olarak yönetilmelidir. Evrensel Tanrı kompleksi devlet kolektif Tanrı kompleksi genel iradenin kullanılması demek olduğuna göre genel irade hiçbir zaman başkasına verilemez ve kolektif bir kişi olan egemen kişi ancak kendi kendini temsil eder. İktidarm devri mümkündür ama irade asla devredilemez.

Egemenliğin başkasına devredilmesi söz konusu olamayacağı gibi temsil edilmesi de olanaksızdır. Egemenlik genel iradedir, irade ise temsil edilemez. Bir irade ya genel iradedir ya da başkasının iradesidir, ikisinin ortası olmaz. Halk kendine temsilci seçtiği anda köle olmuştur. Egemenlik bölünmez. Çünkü irade ya geneldir ya da değildir, irade halkın oluşturduğu bütünündür ya da halkın bir kısmınındır. İrade genelse ve halkın bütününe ait ise bu egemenliğin ifadesidir ve yasa gücündedir.

Rousseau'ya göre irade genel değilse ve halkın bir bölümüne ait ise bu özel bir irade olur ve bu irade yasa gücünde değildir, olsa olsa kişisel karar niteliğindedir: "Buraya değin anlatılanlardan, genel istencin her zaman için doğru ve kamusal yarara yönelik olduğu sonucu çıkıyorsa da, halkın vardığı sonuçların her zaman aynı doğrulukta olduğu çıkmaz. İnsan, her zaman kendi iyiliğini ister, fakat bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halkı hiçbir zaman bozamazlar, fakat çoğu zaman aldatırlar; ve halk, ancak aldatıldığı zaman kötülüğe eğilimli görünür. Bireylerin istenci ile genel istenç arasında çoğu zaman büyük ayrım vardır; biri özel çıkan kollarken, öteki ortak çıkan kollar ve özel istençlerin bir toplamından başka bir şey değildir. Fakat bu istençlerden, birbirlerini yok eden artıları ve eksileri çıkarın, geriye ayrımlar toplamı olarak genel istenç kalır. Ayrımlılık sayısı azaldığı ölçüde elde edilen sonucun genelliği de azalır. Hele bu birleşmelerden biri, tüm ötekilere baskın çıkacak denli büyükse, sonuç olarak karşınızda artık küçük ayrımlılıkların bir toplamı değil tek bir ayrımlılık var demektir; artık genel istenç diye bir şey de yoktur; ağır basmış olan görüş, özel bir görüşten başka bir şey değildir. Demek ki, genel istencin kendini tam anlamıyla ortaya koyması için devlet içinde ayrı ayrı birleşmeler olmaması ve her yurttaşın kendi görüşünü dile getirmesi önemli. Büyük Lykurgos'un koyduğu eşsiz ilke de bu olmuştur. Ayrı ayrı bir takım birleşmeler varsa eğer, Solon'un, Numa'nın, Servius'un yaptığı gibi bunların sayısını artırmak ve eşitsizlikleri önlemek gerekir. Genel istencin her zaman aydınlık ve belirgin olması ve halkın aklanmaması için alınacak bundan daha iyi önlem olamaz" (Toplum Sözleşmesi: 65-66). Rousseau, özel irade ile genel iradeyi organizmacı algı ile birbiri içinde erittikten, özel çıkarı genel çıkar içerisinde yok ettikten ve bireysel her türlü farklılığı genel iradenin kolektif bütünlüğü içerisinde yok saydıktan sonra kolektif Tanrı kompleksi olarak kutsadığı genel iradenin mutlaklığını yani bizzat Tanrılığını da ilan eder.

Rousseau'ya göre genel irade bir "Tanrı gibi" olduğu için hata yapmaz, yanılmaz, her zaman doğru yoldadır, haklıdır ve her zaman kamu yararına yöneliktir. Ancak halkın içindeki kişisel Tanrı kompleksinden kaynaklanan

görüş ayrılıkları ve tartışmalar bunun aksi bir izlenim doğurabilir. Toplum her zaman kendi iyiliğini ister ama bu iyiliğin nerede olduğunu her zaman göremez. Halkı aldatmak mümkündür ve bu durumda halk kötü olanı istiyormuş gibi görünebilir. Çoğu zaman kişilerin iradesi ile genel irade arasında ayrılık bulunur. Genel irade ortak iyiliğe yöneliktir, kişilerin iradesi ise özel iradelerdir ve özel çıkarlara yöneliktir. Ancak birbirini yok eden karşıt iradeleri birbirinden çıkarttığımız zaman geriye kalan genel iradedir. Nasıl ki doğa her insana organları üzerinde mutlak bir iktidar veriyorsa, sosyal sözleşme ile oluşan sosyal bütünün de bütün üyeleri üzerinde mutlak bir iktidarı vardır. İşte genel irade ile belirlenen bu iktidara egemenlik denir. Egemen aklın mutlaklığı gereği ve toplum sözleşmesinin şartı olarak kişi ancak toplum için gerekli olduğu ölçüde gücünü, malını ve özgürlüğünü bağlar ama bu "gerekli olanın" ne olduğunu belirleme yetkisi egemen güç yani kolektif Tanrı kompleksinin temsilcisi devlete aittir. Kişi yeryüzü Tanrısı devletin istediği hizmeti anında yerine getirecektir ama devlet de ona toplum için yararlı olmayan bir yük getirmeyecektir. Genel iradenin genel olması için hem kaynağı hem de uygulandığı alan, yani kişiler yönünden genel olmalıdır. Genel irade herkesin iradesidir ve herkese uygulanır ki genel irade eşitliği sağladığı için doğru yoldadır. Sosyal sözleşme öyle bir eşitlik sağlar ki, herkes aynı koşullarda sözleşmeye katılır ve aynı haklardan yararlanır. Genel iradenin her kararı tüm yurttaşları eşit olarak borç altına sokar ya da olanak sağlar. Genel iradeye uyan kimse de gerçekte kendi iradesine uymuş sayılır. Ve birey genel iradeye uymaya zorlanarak, özgür olmaya zorlanır. Gönüllü kulluk yapmak istemeyene zorunlu kölelik lütfedilir.

Rousseau'ya göre Yeryüzü Egemenliğinin Tanrısı devletin mutlaklığı altında diğer tüm insanlar kuldur; onun kutsallığı karşısında diğer tüm *insanlar lanetlidir; onun amaçlılığı içinde tüm insanlar araçtır;* onun egemenliği altında tüm insanlar köledir; onun uluhiyeti içinde tüm insanlar kuldur: "Devlet ya da site, varlığını yalnızca üyelerinin birleşmesine borçlu bir tüzel kişiyse ve en önemli işi varlığını korumaksa, her parçayı bütüne uygun biçimde çalıştırmak ve kullanmak için evrensel ve zorlayıcı bir güce gereksinim var demektir. Nasıl doğa, insanlara tüm örgenleri üzerinde saltık bir sözü geçerlik vermişse, antlaşma da, siyasal oyruna, tüm kendi örgenleri üzerinde öyle kesin bir sözü geçerlik verir ve genel istencin yönlendirdiği bu egemenlik, dediğim gibi, egemenlik adını alır. Fakat bu tüzel kişinin dışında, bir de onu oluşturan, yaşamı ve özgürlüğü ister istemez ondan bağımsız olan özel kişileri hesaba katmamız gerekir. Bu durumda yapılacak şey, yurttaşlar ile egemen varlığın, karşılıklı haklarını; ve yurttaşların uyruk olarak yerine getirmeleri gereken ödevleri ile insan olarak

yararlanmaları gereken doğal hakları birbirinden iyice ayırt etmektir. Şunu da kabul etmek gerekir ki, her bireyin, -gücünden, malından, özgürlüğünden- vazgeçtiği bölüm, yalnızca topluluk için önem taşıyan bölümdür; fakat bu önem konusunda söz sahibi tek yargıcın da egemen varlık olduğunu ayrıca kabul etmek gerekir. Her yurttaş, devlete verebileceği tüm hizmetleri, egemen varlık istediğinde, hemen yerine getirmekle yükümlüdür. Buraya değin söylediklerimden de anlaşılması gerekir ki, istenci genel istenç yapan şey, kullanılan oyların sayısından çok oyları birleştiren ortak çıkardır. Çünkü bu düzende herkes, başkalarma dayattığı koşullara ister istemez kendisi de uyar; bu, çıkar ile adaleti uzlaştıran, hayranlık uyandırıcı bir anlaşmadır ve ortak görüşmelere hak duygusu katar" (Toplum Sözleşmesi: 67-68).

Rousseau'ya göre evrensel Tanrı kompleksi temsilcisi devlet zor ve güç ile kullar yaratabilir ama kulluk düzenini sürdüremez. Devlet insanları başıboş bırakırsa yani "eğer bu otorite sağlanmazsa olabilecek en büyük iki kötülük, anarşi ve demokrasi gelir". Kulluk düzeninin sürekliliği ve kul kompleksi hiyerarşinin devamı için aynı zamanda tıpkı Tanrı ve peygamberleri gibi "iyiyle kötüyü birbirinden ayıracak bilgiye sahip" kişilik olarak da "Yasa Yapıcı" bir iradeye sahip olmalıdır. Çünkü Rousseau'ya göre halkın doğası iyiyi kötüden ayıramayan, kendi çıkarı peşinde koşan, bir kılavuz olmadığında yolunu bulamayan, bir aydının aydınlatıcı aklı olmadan yolunu göremeyen bir yapıya sahiptir. Kolektif Tanrı kompleksi hiyerarşik düzeninin bütünlüğü, birliği ve dirliği de ancak aydınlanma aklının ve mutlak doğruyu bilme mükemmelliğine ulaşmış kolektif iradeyi temsil eden yasa koyucunun iradesiyle sağlanabilir/sürdürülebilir. Çünkü gönüllü kulluğun sürekliliği için gereken asli ilke olan "yasalara boyun eğmek zorunda olan halk, aslında kendine boyun eğmektedir" ilkesini insanların ruhuna yerleştirecek tek akıl yasa koyucudur: "Bu düşünceler de açıkça gösteriyor ki, yasa yapmak kimin işidir diye sormaya artık gerek yok, çünkü yasalar genel istencin edimleridir. Hükümdar yasaların üstünde midir, altında mı, diye sormaya da gerek yoktur, çünkü hükümdar da devletin bir üyesidir; yasa haksız olur mu, olmaz mı diye düşünmek de gereksiz, çünkü hiç kimse kendisine haksızlık etmez; ve nasıl olur da insan hem özgürdür, hem de yasalara bağlı diye sormak da yersizdir, çünkü yasalar bizim istencimizin kaydedildiği belgelerden başka bir şey değillerdir. Yasalar, aslmda, yurttaşlar arası ortaklığı oluşturan koşullardan başka bir şey değildir. Yasalara boyun eğmek zorunda olan halk, yasaları koyan halkm kendisi olmalıdır; toplumun koşullarını düzenleme işi ona katılanlara aittir. Halk, doğası gereği her zaman iyiyi ister; ama yine doğası gereği iyiyi her zaman göremez. Genel istenç her zaman doğrudur, fakat onu yönlendiren anlayış

her zaman aydın bir anlayış olmayabilir. Genel istencin her şeyi olduğu gibi görmesini, kimi zaman da nasıl görmesi gerekiyorsa öyle görmesini sağlamak; aradığı doğru yolu ona göstermek; onu özel istençlerin aldatıcı etkisine karşı güvenceye almak; ayrı zaman ve yerlerde geçen olayları kıyaslamasını sağlamak; önünde duran, elle tutulabilir yararların çekiciliği ile uzak ve gizli kötülüklerin tehlikesini birlikte göstermek gerekir. Birey, iyiyi görür ama teper; halk ise, iyiyi ister ama göremez. Her ikisinin de kılavuza gereksinimi vardır. Bireyi, istencini usuna uydurmaya zorlamak; halka, ne istediğini bilmeyi öğretmek gerekir. Bu yapıldığı zaman, halkın aydınlanması sonucu, toplumsal bedende sağduyu ile istenç buluşur, ayrı yanlar elbirliği eder ve böylece bütünün gücü doruğa ulaşır. Bir yasa koyucuya gereksinim, işte bundandır" (Toplum Sözleşmesi: 76-77).

Rousseau'ya göre halk, her zaman neyin onların menfaatine uygun olduğunu doğru olarak değerlendiremeyeceğinden dolayı halkın mutlak bilgiye sahip yasama kurumu tarafından aydınlatılması gerekir. Yasama kurumu bir medeniyetin kahraman kurucusudur: Musa, Lycurgus ve Romulus gibi. Yüce yasa koyucu, bireyleri bireysel ve kişisel Tanrı kompleksi "ihtiraslarından arındırıp sosyal varlıklara dönüştürme aklı ve iradesi açısından Tanrı gibi olmalıdır. Bu yasa koyucu, yalıtılmış insanları ayrı bir varlık olarak tek halk şeklinde birleştirmelidir. Böylece herkes, kendini sadece daha büyük bir sosyal bütünün parçası olarak hisseder. Bunu başarmak üzere yasa koyucu, Tanrı adına konuştuğunu düşünmeleri için insanları gerektiğinde kandırmalıdır".

Rousseau'ya göre halk, cahil ve muhteris olduğu için ona anlayacağı dilden yani Tanrının dilinden konuşarak kul kompleksine ikna etmek gerekir: "Halka, halkın diliyle değil de kendi dilleriyle seslenmek isteyen bilgeler, anlaşılmamaya mahkumdurlar. Oysa halk diliyle anlatılması olanaksız, bin bir çeşit düşünce vardır. Fazla genel görüşleri ve fazla uzak konuları ise halk anlayamaz; her birey ancak kendi özel çıkarına uygun düşen hükümet tasarılarından hoşlandığı için iyi yasaların dayattığı uzun süreli yoksunlukların kendisini sağlayabileceği yararları kolay kolay ayrımlayamaz. Yeni doğan bir halkın, siyasanın sağlam ilkelerini benimseyebilmesi ve devletin yararıyla ilgili temel kurallara uyması için nedenin yerini sonucun alması, yasalarca oluşturulması gereken toplum ruhunun yasaların önüne geçip onları yönlendirmesi ve insanların, yasalarla erişmeleri gereken noktaya yasalardan önce varmış olmaları gerekir. Bu durumda yasacı, ne güç ne de us yolunu deneyemediğinden, halkı şiddete başvurmadan sürükleyebilen ve inandırmadan yola getirebilen başka tür bir yetkeye başvurmak

zorundadır. İşte, ulusların kurucularını, öteden beri Tanrı'yı işe karıştırmaya ve kendi bilgeliklerini tanrılara mal etmeye zorlayan da, -gerek insanın gerekse sitenin oluşumunda aynı erki kabullenen ve devletin yasalarına doğa yasalarıymış gibi boyun eğen- hakların, genel mutluluk boyunduruğuna boyunlarını rahatça uzatıp o boyunduruğa uysallıkla katlanmalarını sağlama isteğidir. Sıradan insan algısının çok üzerindeki bu yüce bilincin buyurduğu kararları, yasacı, insana özgü kaygıların sarsamadığı kimseleri tanrısal güçle yola getirmek için, ölümsüzlerin ağzından söyletir. Fakat ne tanrıları konuşturmak, ne de onların sözcülüğünü yaptığına başkalarını inandırmak, her insanın yapabileceği bir şey değildir. Yasacının sahip olduğu yüksek ruh, gerçek bir amaçtır; yerine getirdiği görev de bunun kanıtıdır. Tüm bunlara bakıp da, siyasa ile dinin biz insanlar arasında ortak bir amaca yöneldiği sanılmasın; uluslar oluşurken biri ötekine araçlık eder yalnızca" (Toplum Sözleşmesi: 82-83). Halk cahil ve korkak olduğu gibi kendini kandıran bu yasa koyucu liderler ve devlet kurucularını "bir Tanrı baba gibi" görür ve onların kendilerini yoktan yarattığı anlayışını savunurlar. Bu yüzden halk her zaman ve her yerde kendisini aşağılayanları yüceltir.

Rousseau'ya göre işte bu yasa yapıcı egemen irade kolektif bütüne hareket ve ortak irade verecektir. İşte yasa da bu işi yapacaktır, tıpkı Tanrının kutsal yasaları gibi. Yasalar adaleti ve eşitliği sağlayacaktır. Adaletin kökü ve tek kaynağı gökyüzü egemenliğinin kralı Tanrıdır ama yine de yeryüzü egemenliğinin kralı yasa yapıcı egemene halkı kullaştırmak için yasalar gereklidir. Şüphesiz kaynağını kutsal yasaların merhamet ve sadakat ilkelerinden alan evrensel bir adalet vardır ama onun da karşılıklı olması gerekir. Adalet ilkeleri müeyyidesiz olunca ancak kötülerin işine yarar, bu nedenle güçlü yasalara gerek vardır: "İlkeye hangi yönden yaklaşırsak yaklaşalım hep aynı sonuca varırız: Yani toplumsal antlaşma, yurttaşlar arasında öyle bir eşitlik kurar ki, tüm yurttaşlar aynı koşullarda, aynı yükümlülük altındadır ve aynı haklardan yararlanmaları gerekir. Böylece antlaşmanın doğası gereği tüm egemenlik edimleri, yani genel istencin sonucu olan tüm gerçek edimler, tüm yurttaşları eşit olarak zorlar ve de özendirir; öyle ki, egemen varlık, yalnızca ve bir bütün olarak ulusu tanır, onu oluşturanları bütünden ayırt etmez. Uyruklar, yalnızca bu tür sözleşmelere uydukları sürece, kimseye boyun eğmeksizin, yalnız kendi istençlerine göre davranmış olurlar. Egemen varlık ne denli saltık, ne denli kutsal, ne denli dokunulmaz olursa olsun, genel anlaşmaların sınırlarını aşmaz, aşamaz; ve her insan, bu anlaşmalar gereği mallarından ve özgürlüğünden kendine ne bırakıldıysa ondan, dolu dolu yararlanabilir. Devlete adadıkları yaşamları bile, bu sayede sürekli korunmaktadır; ve devleti savunmak için yaşamlarını tehlikeye

attıklarında, yaptıkları, devletten aldıklarını ona geri vermekten başka nedir ki? Elbette, gerektiğinde herkes, yurdu için dövüşmek zorundadır, ama artık hiç kimsenin kendisi için dövüşmesi kesinlikle gerekmez. Güvenliğimizi yitirdiğimiz zaman karşı karşıya kalacağımız tehlikelerden bir bölümünü olsun, yine kendi güvenliğimiz için göze almakla kazançlı çıkmıyor muyuz?" (Toplum Sözleşmesi: 69-70).

Rousseau'ya göre, topluma uygun yasaları bulma ve belirleme işi, olağanüstü yeteneklere ve üstün bilgiye sahip bir kimsenin görevi olacaktır. Bu kişi yasa tasarılarını kaleme alan kişi olup, yasa yapma yetkisine kesinlikle sahip değildir. Yasa yapma bir kamu görevidir. Bu kamu görevi yurttaşların en başta gelen işi olacaktır. Rousseau'ya göre, "bir kimse devlet işleri için 'bana ne!' dediği zaman, devleti yok olmuş bilmelidir". Halkın doğrudan doğruya onaylamadığı hiçbir tasarı yasa sayılmayacaktır. Yasamanın hedefi, herkesin en büyük iyiliğini gerçekleştirmektir ve herkesin en büyük iyiliği iki temel ilkede toplanır: Özgürlük ve eşitliktir. Eşitlik olmadan özgürlük olmaz. Eşitlik herkesin eşit zenginlik ve güce sahip olması demek değildir. Eşitlik, herkesin gücünü şiddet kullanmadan yasalara uygun olarak kullanmasıdır ve yine eşitlik "hiç kimsenin başka bir insanı satın alabilecek kadar zengin olmaması ve yine hiç kimsenin kendini satmak isteyecek kadar da yoksul olmamasıdır". Böyle bir eşitliğin gerçekleşmesi pratikte belki çok zor gibi görünebilir, ama aşırılıklar tümüyle önlenemiyor diye gerekli ve zorunlu düzenlemelerin yapılmasından da kaçınmamak gerekir. İnsanın doğasındaki kişisel Tanrı kompleksi ihtirasları eşitliği bozmaya yöneldiği içindir ki, yasalar eşitliği sağlamaya ve gerçekleştirmeye çalışacaktır. Eşitliği yasa sağlayacaktır. Yasa çoğunluk oyu ile kabul edilir. İlk başta kölelik sözleşmesini kabul eden yurttaş tüm yasalara, hatta karşı çıktığı ve kendini cezalandıran yasalara dahi uymayı kabul etmiş demektir. Çünkü her bir insan, kölelik sözleşmesi hükümlerince inanmaktadır ki, "benim irademe ters düşen görüş çoğunluğu kazanmışsa, bu benim yanıldığımı ortaya koyar, genel irade sandığım şeyin genel irade olmadığı belirlenir, eğer benim özel iradem üstün gelseydi, ben istediğimden başka bir şey yapmış olurdum ve o zaman özgür olmazdım".

Rousseau'ya göre, özgürlük adına yaratılan bu "düzene uygun ve iyi olan, insanların kabulünden bağımsız olarak, eşyanın gereği iyi ve güzeldir. Her çeşit adalet Tanrı'dan gelir, kaynağı yalnız Tanrı'dır; ama biz adaleti bu denli yücelerden almasını bilseydik ne hükümete, ne de yasalara gereksinim duyardık. Yalnız ustan kaynaklanan evrensel bir adalet kuşkusuz var; fakat bu adaletin biz insanlar arasında kabul görmesi için karşılıklı olması gerekir. Dünyayı insanlar açısından incelediğimizde görürüz ki, insanlar

arasında da adaletin yasaları, doğal yaptırımlar olmazsa etkisiz kalır; doğru insan herkese karşı bu yasalara göre davranır, ama kimse ona karşı yasalara uymazsa yasalar ancak kötünün yararına, iyinin zararına işler. Bu yüzden hakları ödevlerle birleştirmek ve adaleti kendi konusuna yöneltmek için sözleşmeler ve yasalar gerekir. Fakat halkın tümü, yine tüm halk için karar verdiğinde yalnızca kendini dikkate almış olur ve o zaman oluşan ilişki, aynı bütünün bir bu açıdan, bir öteki açıdan bakıldığında ortaya çıkan iki görüntüsü arasındaki ilişkidir. O zaman, üzerinde karar alınan konu, kararı alan istenç gibi, geneldir. Benim yasa dediğim şey de, işte bu edimdir. Yasaların konusu her zaman geneldir dediğimde bundan şunu anlıyorum: Yasa, uyrukları bir bütün, eylemleri ise soyut olarak alır; yoksa bir insanı bir birey ya da bir eylemi özel bir eylem olarak değil" (Toplum Sözleşmesi: 69-70). Bir kez daha özgürlük ve eşitlik söylemleri ile başlayan teori kölelik ve kulluk eylemi ile pratiğe dönüşmektedir.

Rousseau, yeryüzü egemenliğinin Tanrısı devleti egemenliğe, egemenliği genel iradeye, genel iradeyi halka, halkı da yasa koyucuya dönüştürdükten sonra yasa koyucunun özelliklerini açıklamaya başlar. Aslında, onun yasa koyucu dediği kişilik "adaletin kökü ve tek kaynağı Tanrıdır. Ama" diyerek yerini hazırladığı yeryüzü Tanrısıdır. Öyle bir Tanrı ki, "insan doğasını bile değiştirecek" bir güce sahiptir. O Tanrı: "uluslara uygun düşen en iyi toplum kurallarını bulup belirlemek için, insana özgü tüm tutkuları yaşadığı halde hiçbirine kapılmayan; doğamızı tam anlamıyla bildiği halde onunla hiçbir bağı olmayan; mutluluğu bizimkine bağlı olmadığı halde bizim mutluluğumuzla yakından ilgilenen; zamanın akışı içinde kendine uzak bir utkuyu amaç edinip bir sonraki yüzyılda keyfini sürmek için bir yüzyıl emek verebilen yüksek bir akla sahip ve insan doğasını değiştirecek denli güçlü duyumsamalı kendisini; her biri başlı başına eksiksiz birer bütün olan her bireyi, bir bakıma yaşamını ve varlığını borçlu olduğu daha büyük bir bütünün parçasına dönüştürecek denli güçlü; insan yapısını değiştirip güçlendirecek, hepimizin doğadan aldığımız özdeksel ve bağımsız varlığımızı tinsel (manevi) bir varlığa ve bir bütünün parçasına dönüştürecek denli güçlü olan" (Toplum Sözleşmesi: 79) en, tek, mutlak, mükemmel ve üstün iradedir. O kişisel Tanrı komplekslerinden arınıp kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi aşamasına yükselmiş yüce bir kişi olduğu için "ancak Tanrıların yapacağı bir işi" yaptığının bilincinde ve ayrıcalığındadır.

Kutsalın kurbanlarını yaratmak için kurbanların ihtiyaç duyacağı bir kutsal yaratmak zorunluluğu olduğu bilincinde olan Rousseau'ya göre, "Tanrı gibi" olan bu kutsal yasa yapıcı irade, Tanrıyı ve dini de bu kutsal

amaç için kullanabilme yeteneğine sahiptir. Çünkü "uluslar oluşurken her zaman din ve devletten biri ötekine araçlık eder". Din devlete araç kılınarak kul kompleksi bu düzen ancak Tanrı iradesi ve kader inancıyla meşrulaştırılabilir. Kutsal kurbanlar yaratmadan kutsallık üzerine inşa edilecek bir Tanrı kompleksi hiyerarşisi de yaratılamaz. Bu yüzden Yasa Yapıcı Tanrısal irade "bu kutsal amaç için her türlü aracı da kutsal hale dönüştürebilme yeteneğine" sahiptir. Kutsal amaç ise iktidarın değil itaatin mutlaka sağlanmasıdır. Mutlak iktidar mutlak itaat yaratır, mutlak itaat ise mutlaka köle yaratır. Rousseau'ya göre yasa koyucuyu halktan ayıran da bu kutsal amacı bilmesi ve bu yasaya "süreklilik" kazandırmasıdır: "Yasa koyucu, devlet içinde her bakımdan olağandışı bir insandır. Dehasıyla olduğu denli devletteki görevleriyle de öyle olmalıdır. Bu görev, ne bir yönetim işidir ne de egemenlik; cumhuriyeti oluşturmuştur, ama yapısında kesinlikle yer almaz. O bir takım kişisel görüşlerin kendi yapıtının kutsallığına gölge düşürmesine hiçbir zaman müsaade etmez. Bu durumda demek ki, yasaları kaleme alan kimsenin hiçbir yasama hakkı yoktur ya da olmaması gerekir; hatta halk da, başkasına aktarılamayan bu haktan dilediği zaman vazgeçemez; çünkü temel antlaşmaya göre, kişiler üzerinde yalnızca genel istenç zorlayıcıdır; ve kişisel bir istencin genel istence uygunluğu ise ancak halkın özgür oylarıyla anlaşılabilir" (Toplum Sözleşmesi: 80).

Rousseau'ya göre yeryüzü egemenliğin Tanrısı "kanun koyucu, halkı düzenlemeye cesaret eden kimse"dir. Bir halkı düzenlemenin anlamı, ona yalnız kanunlar değil kurumlar da vermektir. Kanun koyucunun asli amacı ise halkını eğitmektir. Bir mürebbi/Rab olarak "Yasa koyucu, kendisini insanın doğasını ve başlı başına bir bütün olan bireyi değiştirecek ve o bireyi daha büyük bir bütünün parçası haline getirerek onun hayatını ve varlığını adeta o bütünden almasını sağlayacak, insanın yapısını onu güçlendirmek için değiştirecek, doğadan aldığımız maddi ve bağımsız var oluşun yerine kısmi ve manevi bir var oluş koyacak güçte hissetmelidir. Yasa koyucu, devlet içinde her bakımdan olağandışı bir insandır. Dehasıyla olduğu kadar devletteki görevleriyle de üstündür. Rousseau'nun yasa koyucusu tüm diğer insanlardan farklıdır. O tıpkı Tanrı gibi tüm duyguları ve düşünceleri tanıyan ama onlardan bağımsız bir olağanüstü kişiliktir. Yasa koyucu efsanevi bir mitolojik varlık gibidir. Rousseau'ya göre "yasa koyucu makineyi bulan mühendis ise, hükümdar onu kurup işleten işçiden başka bir şey değildir". Yani yasa koyucu, akılcı bir teknik ve bilimsel bir örgüt olan devletin kurucusudur. Bu örgüt sırf dışardan görülen kurumlardan ibaret değildir. Yasa koyucu öğretmenin amacı, Rousseau'nun "insanın kendisi için emreden yasaya ita-

ati özgürlüktür" düşüncesini bir adım ileri götürüp "devlete kölelik arttıkça özgürlük de o denli artacaktır" sözünü gerçekleştirmektir.

Bu amaçla, Rousseau'ya göre, insanın doğasındaki, ruhundaki ve benliğindeki özgürlük ve özel istenç gibi kötü özelliklerinden kurtulması için yasa koyucu irade kolektif Tanrı kompleksi toplum adına/toplum yararı için bazı ahlaki standartlar koymalıdır. Böylece bireyler, gerçek özgürlük için zorunlu olan kendini disipline etmeyi/köleleşmeyi gerçekleştirirler: "Bu yüzden özgür olmaya mecbur kalacaklardır". Rousseau'nun yasa koyucusu, bir öğretmen olarak devleti oluşturacak halkın doğasını özgürlük yerine kölelikle değiştirmek ve bütüne kayıtsız şartsız itaatini sağlayacak bir eğitim ile işe başlamaktadır. Bu yüzden Rousseau, kolektif Tanrı kompleksi olarak kutsadığı genel iradenin her türlü devrini, bölünmesini engellemek için insanın bütünü temsil eden devlet içinde bir parça olarak eritilmesini öngörmüştür. Bu eğitim sayesinde sonuçta da "özgürlükler ortak yaşama zorunluluğu ile özel iradeler genel irade ile bireysel çıkar kamu çıkarı ile bireysel fayda sosyal adaletle örtüştürülür" ve kolektif Tanrı kompleksinin mutlak aklı ve iradesi içinde eritilir. Böylece Rousseau'nun özgürlük söylemi ile başlayan kul kompleksi üzerine dayanan kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi hiyerarşik döngüsü din ve eğitim aracılığıyla gönüllü kölelik/kulluk ile sona erer. Böylece "özgür doğan ve her yerde zincire vurulmuş olan insanın" doğasına ve ruhuna da zincirler vurulmuş olur.

Rousseau, insanları diğer insanlardan farklı ve özgür kılan hiçbir şeye tahammül edemediği için insanların özel yaşamlarındaki alışkanlıklarını ve görüşlerini bile kolektif/kamusal düzenlemelere, eğitime ve yasalara tabi tutar. Çünkü O'na göre, "yaşam, en mahrem alanları da dahil olmak üzere yurttaşlık erdemini destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır". Dini inançlar ve ibadetler bile, Rousseau'nun "sivil din" diye adlandırdığı şeye göre yasa koyucu akıl tarafından denetlenmelidir. Çünkü insanlar arasındaki her türlü üstünlük kıyaslamalarını lanetleyen "İsa, din ve devleti de ayırarak devletin birliğini sona erdirdi ve Hıristiyan halkları hiç durmadan karıştıran içsel bölünmelere yol açtı. İnsanlar, dini vecibeleri ile siyasal ödevleri arasında kaldıklarında, ne iyi insan ne de iyi yurttaş olabilirler". Rousseau'ya göre sosyal birliği ve bütünlüğü tesis etmek için devletin kullandığı bir araç olarak dini devletten ayırırsanız toplumsal birlik ve bütünlük bozulur ve her şey değersizleşerek bir hiçe dönüşür. Devlet hem gökyüzü egemenliğinin Tanrısı olarak dini, hem de yeryüzü egemenliğinin Tanrısı olarak da dünyevi ilişkileri kendi uhdesinde toplayarak gerçek ve mutlak uluhiyete,

rububiyete ve tahakküme yönelebilir. İnsanların kullaşması için sadece bedenlerine değil ruhlarını da hükmetmek gerekir.

Kolektif Tanrı kompleksinin asli kaynaklarından biri olan "kolektif birlik ve beraberlik miti" Rousseau için de kutsal ve mutlak bir değerdir. Rousseau'nun birey-kolektivite-devlet özdeşliğini sağlayan bu birlik ve beraberliğin kaynağı olarak yücelttiği toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan her şey değerli iken "toplumsal birlik ve bütünlüğü bozan her şey değersizdir. İnsanı kendisiyle çelişkiye düşüren bütün kurumlar değersizdir". Kısaca kolektif doğal olarak da evrensel Tanrı kompleksine gönüllü veya zorla bir kul olarak hizmet etmeyen her şey değersizdir. Bu yüzden, Rousseau'ya göre, yasa koyucu egemen, sadece toplumsal ve siyasal ödevler için gerekli olan yasalar koymakla yetinmeyip bir "Tanrı gibi" dinsel nasları da kapsayan, "tam anlamıyla sivil bir din" kurmak zorundadır. O, kendi yeryüzü egemenliğini kurduğu gibi yeni bir yeryüzü dini de inşa etmelidir. Kutsal yaratılmadan kutsalm kurbanlarının kanı ile egemenlerin elleri yıkanmaz. Zaten Tanrısı, ritüelleri ve kulları olan böyle bir kutsal "sivil din" sistemini de kendisi yaratmıştır. Yasa koyucuya sadece bu yeni dinin adını koymak düşmektedir. Bu naslara açıkça iman ettiğini söylemeyenler, kulluk vazifesini ihmal edenler sürgüne gönderilmeli ve bu naslara inanmıyormuş gibi davrananlar ise ölümle cezalandırılmalıdır. Çünkü "toplum sözleşmesi gibi yasalar da kutsaldır". Rousseau için, "devlet siyasal bir din", "din ise sivil bir devlettir". Bu yüzden "her şey devlet için ve her şey devlet içinde" olmalıdır. İnsanlarm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin otoritesinden ve totalitesinden masun olarak kaçabileceği hiçbir mekan, zaman, akıl ve ahlak bırakılmamalıdır. Tanrı kompleksleri de tıpkı örnek aldıkları "Tanrı gibi" her yerde ve her zaman "hazır ve nazır" olmalıdır.

Rousseau'nun Tanrısal bir güç olarak dünyaya indirdiği genel irade Tanrıya ait her türlü gökyüzü egemenliği yasasını yeryüzü egemenliğinde yeni bir "sivil din" olarak yeniden düzenledi. Bu düzenlemeyi tüm Tanrı komplekslerinde ortak olan "insan doğasını değiştirmek" gerekliliği ve gerçekliği ile yaptı. Oysa Goethe için savaş insanın bizzat kendi içinde idi. Tanrı da, Şeytan da, insan da, insanlar da insanın içindeki "Tanrı parçacığının" içinde kendi ihtirasları ve idealleri uğruna savaşım veriyordu. Bu yüzden Goethe, bu ezeli ve ebedi savaşı insanın ruhunu/doğasını ele geçirmek için onun içinde ona karşı savaş veren Tanrı ile Şeytan'ın mücadelesine indirgedi. Ona göre insan ve ruhu tıpkı atası Adem'de yapılan gibi Tanrı ile Şeytan'm savaş arenası veya bir bahis oyunu gibidir. Goethe, "Faust" adlı eserinde insanın bedenini ve ruhunu bu iki gücün savaş arenası olarak tasvir ederek Tanrı kompleksi kişiliğin doğasının ipuçlarını arar ve arayanlara da göstermeye çalışır.

8. Goethe: Kul Kompleksi ve Tanrı Kompleksi Arasında İnsanlığın Dramı; Tanrı Parçacığı; "Faust": "Dünyanın küçük tanrısı olan insan, eğer ona gök ışığından bir parçacık vermemiş olsaydın daha iyi yaşayacaktı. O, asla doymak bilmiyor ve hiçbir ölçü ve amaç tanımıyor".

Goethe (1749-1832), Latince mutluluk anlamına gelen "Faust"[16] (1806) adlı eserini "insan kendini yalnızca insanda tanır" anlayışı ve "mükemmel diye bir şey yoktur. İyi ve daha iyi vardır" teorisi üzerine inşa ederek insanın doğasındaki iyi-kötü çatışmasına ışık tutmaya çalışır. Eserin kahramanı Faust, felsefeyi, tıbbı, doğa bilimlerini, teolojiyi araştırmış, gençlik ve olgunluk çağını yeryüzünün sırlarını çözmek için tüketmiştir. Faust'un bu arayışı Şeytan'ı (Mefisto) bile rahatsız etmektedir. Çünkü pek çok insanı felaketlerle yok etmesine, pek çok insanı dünyevi hazlarla uçuruma düşürmesine karşın, yeryüzündeki Faust adındaki doktor, akıl ve bilgi ile kendisine direnmektedir. Tanrı'dan Adem, Eyüp ve İsa'ya yaptığı gibi Faust'u da doğru yoldan çıkarmak için izin isteyen Mefisto, onun bunalımlar içinde olduğu bir gece karşısına çıkar ve Faust'a dünya hazlarını vaat eder. Faust, Tanrı kompleksi içinde mutlak bilgi ihtirası ile kıvranan güç, egemenlik ve servet peşinde koşan muhteris ama karamsar bir tipi anlatır. Bilim uğruna bütün ömrünü harcamış, nefsine bütün dünya hazlarını yasak etmiş ve tam anlamıyla yasak bir ömür geçirmiş olmasına rağmen, amacına ve mutluluğa ulaşamamış olmanın ıstırabı içindedir. Bu hal içinde kendine Tanrı kompleksinin bütün hazlarını yaşatma sözü veren şeytana teslim olmuştur. Mefisto'nun, insanoğlunun aslında 'kötü' bir yaratık olduğu savını kanıtlayacak hamleleri vardır. Elde ettiğiyle değil de, elde edecekleriyle ilgilidir daha çok. İkisi bir bahse girerler. Mefisto, onun mutlak bilgiye ulaşma ihtirasının doğurduğu hastalığından kalbini kurtaracak, yaşatacağı en güzel hazlar karşısında Faust "dur ey zaman, ne güzelsin!" diyecek olursa iddiayı Mefisto kazanmış olacaktır. Buna karşın, Faust da öldüğü zaman, ruhunu Şeytana teslim edecektir. Mefisto, Faust'u gençleştirir ve ona aşk duygusunu tattırır. Faust, bu duyguyu sadece Margarete adlı genç bir kızdan çok ötede Helene idealine kadar hissedecek, ama her şeye karşın Mefisto'ya beklediği cevabı vermeyecektir. Çünkü ona Tanrı kompleksini yaşatacak şey maddi hazlarda saklı değildir.

"Modern Bireyciliğin Mitleri" (MBM) adlı eserinde Faust'u modern çağın en önemli mitlerinden biri olarak tanımlayan Ian Watt'a göre Go-

[16] Johann Wolfgang Goethe, Faust, Çev: Celal Öner, Alkım yayınları, İstanbul, 2006; Ian Watt, Modern Bireyciliğin Mitleri (MBM), Çev: Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

ethe'den önce (Johannes Tritheim, Johann Spies, Cristopher Marlowe) de birçok kez yazılmış olan Faust, insana özgü evrensel ihtirasların (Tanrı kompleksi arzuların) peşinde koşan bir kahraman mitolojisidir. Faust, mükemmellik arayışı ve kibrin, istisnai bir yiğitlik ve yozlaştırıcı bir aşırılığın vücut bulmuş halidir. Büyük bilge Faust'un, tıpkı Adem gibi, kişisel Tanrı kompleksi kaynağı olan doymak bilmeyen merak ve tatmin duygusu onun lanetlenmesinin de nedenidir. O, bireyci toplumun özel bir örneği ve Rönesans'ın ilerici ve bireyci dürtülerinin temsilcisi olarak en güçlü modern mitlerden biridir. Faust, kutsala karşı meydan okuyan bir kutsalın kurbanı olarak kutsal bir anlatı olan mitlerin evrensel sembolüdür. Faust, Rönesans'la birlikte ortaya çıkan bireyciliğin sembolü bir kişilik olarak Rönesans öncesi insanın kendini tanımladığı kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynakları olan ırk, aile, budun, topluluk veya loncaların her hangi bir biçimi içinde kendini tanımlamayıp salt akıl ve öznellik ile kendine kişisel Tanrı kompleksi kaynaklı evrensel bir değer yaratmaya çalışmaktadır. Hayatı, devleti ve dünyanın bütün işlerini seküler ve nesnel bir gözle görme ve eleştirme bilinci ile hareket eden modern birey Faust, insanı sadece bedenden ve bedensel hazlardan ibaret olmayan tinsel bir birey olarak kabul etmekte ve ele almaktadır. Onun amacı tüm Rönesans bilim adamları gibi tüm sanatlar, bilimlerde yetkin bir evrensel insan haline gelmek için benliklerini eğitmenin zaferini tatmak ve böylece de insanın kendini mükemmelleştirmesinin yüce bir insani amaç olduğu inancını gerçekleştirmektir. Onun amacı, her alanda ve her konuda istediği her şeyi söylemek ve yapmak özgürlüğüne ulaşmaktır. Bu nedenle Faust, ben merkezci bir hissiyat ve tutum, özgür, bağımsız ve bireysel edim ve düşünce içinde kişisel Tanrı kompleksi kaynağı olan bencilliğin de sembolü olmaktadır.

Faust, egosu aşırı şişmiş bir Tanrı kompleksi kişilik olarak kimsenin peşinden koşamadığı sırları arzulamak; kendi özgür iradesini Tanrısal iradenin bile üstünde görmek; bu ihtirasının bedeli olarak sonsuz lanetlenmeyi dahi göze almak; ırk, aile, halk, zümre ve cemiyet gibi tüm kolektif esaretlerden bağımsız olarak bireyliğinin peşinden gitmek; kişisel ihtirasları uğruna her türlü kolektif değeri inkar etmek ve onlarla savaşmak; inandığı amaca kesin bir inanç ve tutku içinde saplantılı bir bağlılık ve kararlılık göstermek; Rönesans ilkesi olan "ego contra mundum" yani "tüm dünyaya karşı tek başına" bir duruş ile mücadele vermek; etrafındaki mevcut dini, toplumsal, siyasi ve ekonomik fikri gerçeklikler ile kendisi arasında hiçbir kurala ve kural koyucuya itibar etmeden yaşamak; atası Kabil gibi kendi özgür iradesiyle tercih ettiği gezgin hatta sürgün bir hayat yaşamanın bedelini ödemek cesaretini üstlenmek; yalnızlık içinde yaşamak; diğer her şeyi

kendi amaçlarına araç kılmak; kendini hayattan ve insanlardan yalıtmak; toplumun ve dinin genel ahlaki değerlerine saygılı olmamak hatta onlarla savaşmak; geçmişe dair her şeye yabancılaşmak özellikleri ile modern bireyciliğin en önemli mitlerinden biridir (Watt, MBM: 159-162).

Faust, tarihte Simun Magus (Büyücü Aziz Simun) olarak bilinen gerçek bir tarihsel kişilikten uyarlanmış bir kahramandır. Onun hikayesi İncil'de şöyle geçer: "Kudüs'teki elçiler, Samiriye halkının, Tanrı'nın sözünü benimsediğini duyunca Petrus'la Yuhanna'yı onlara gönderdiler. Petrus'la Yuhanna oraya varınca, Samiriyeli imanlıların Kutsal Ruh'u almaları için dua ettiler. Petrus'la Yuhanna onların üzerine ellerini koyunca, onlar da Kutsal Ruh'u aldılar. Elçilerin bu el koyma hareketiyle Kutsal Ruh'un verildiğini gören Büyücü Simun onlara para teklif ederek, 'Bana da bu yetkiyi verin ki, kimin üzerine ellerimi koysam Kutsal Ruh'u alsın' dedi. Petrus ona şöyle dedi: 'Paran seninle birlikte mahvolsun! Çünkü Tanrı'nın armağanını parayla elde edebileceğini sandın. Senin bu işte bir payın, bir hakkın yok. Yüreğin, Tanrı'nın gözünde doğru değildir. Bu kötülüğünden tövbe et ve Rab'be yalvar, yüreğindeki bu düşünce belki bağışlanır. Senin kin dolu, kötülüğe tutsak olmuş biri olduğunu görüyorum'. Petrus'la Yuhanna Rab'bin sözünü bildirdikten sonra, Samiriye'nin birçok köyünde de Müjde'yi duyura duyura Kudüs'e döndüler" (Elçilerin İşleri; 8: 14-25). Simun Magus, havariler zamanında Gnostik bir tarikata mensup bir büyücüydü. Samiriyye'de Kutsal Ruh'un nimetlerini ve mucizelerini insanlara sunan Petrus ve Yuhanna'nın gücünden o kadar etkilenir ki bu işleri kendisine öğretmeleri için onlara para teklif eder. Para ile kutsallığı satın alacağını düşünür. Bu nedenle de havariler tarafından lanetlenir ve "simunluk" yani "kutsalı ve bilgiyi para karşılığı satan veya satın almaya çalışan ya da bu bilgiler için gerekirse ruhunu bile şeytana satmaktan çekinmeyen insanlarm büyük günahı olarak" tarihe geçer. Dini ve kutsal hizmetlerin ve nimetlerin para karşılığında satılması anlamına gelen bu yaklaşım ayıplanan bir davranış oluşunun yanı sıra ilahi ve kutsal güçten yararlanarak kişisel menfaat, ekonomik çıkar ve sosyal-siyasal iktidar ve itibar elde etmeye kalkıştığı için Tanrıya, Kutsal Ruha ve kutsala karşı işlenmiş affedilmez bir günah olarak görülmüştür. Hıristiyanlıktaki büyücülük ve cadılık günahlarının en büyük suç kabul edilmesinin kaynağı da burasıdır (Watt, MBM: 23-24). Bu bağlamda Faust da bir cadı olarak lanetlenerek cezalandırılmayı fazlasıyla hak ediyordu.

Simun Magus ve havariler arasındaki ihtilaf, din ile büyü, kutsal ile lanet, Tanrı ile Tanrı kompleksi kişilik arasındaki çatışmanın da evrensel kaynağını oluşturur. Hıristiyanlık, görünmez dünyanın denetimini kendi dışında

bir gücün temsil etmesini istemiyor bu gücü temsil etme iddiasmda bulunan herkesi ve bunun bilgisine ulaşmaya yönelen her türlü girişimi lanetliyordu: Tıpkı Simun, tıpkı Faust gibi. Simun, Kutsal Ruh tarafından veya onu temsil edenler tarafından lanetlenince ruhunu şeytana satarak havarilerin en büyük düşmanı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Simun, Petrus'un bir yalancı ve hain olduğunu ispatlamak için ona karşı Roma'da imparator Neron önünde büyülü gösterilere girişmiş, tıpkı İsa gibi ölüp tekrar dirilmiş ve kendisini gökyüzünde uçan bir büyü ile halka gösteri yapmıştır. Fakat kutsal karşısmda büyünün üstün olmamasını düşünerek Petrus, Simun gökyüzünde iken şöyle dua eder: "Yalvarıyorum size ey şeytanın melekleri, onu gökyüzünde taşıyan ve inançsızların kalbini yanıltmaya çalışan siz meleklere yalvarıyorum, tüm varlıkları yaratan Tanrının adıyla ve üçüncü günden kendi ölümünden tekrar dönmüş İsa Mesih'in adıyla yalvarıyorum, Simun'u artık havada tutmayın, bırakın düşsün". Bu dua üzerine "melekler Simun'u bırakır ve Simun Sacra Via (Kutsal Yol) denilen yere düşer ve dört parçaya ayrılarak ölür". Simun, Hıristiyan din adamlarının doğaüstü dünya üzerinde kutsalı temsil etme misyonu ile tam bir denetim kurma iddiasına kendi lanetli büyüleri ile meydan okumaya yeltenecek "kafirleri", heretikleri bekleyen akıbetin başlıca ibretlik örneğidir (Watt, MBM: 24-25). Simun ile Petrus'un, kutsal ile büyünün, vahiy ile bilginin bu çatışması zamanla doğacak büyük ihtilafların da habercisidir. Bu ihtilaf, kendisine "ikinci magnus" diyen bir bilim adamı olan Faust'un görkemli ve cüretkar isyanı ile ikinci kez evrensel bir mite dönüşür.

Kişisel tanrı kompleksi ihtirası ile kutsala karşı bu ikinci isyan hareketinin kahramanı "ikinci magnus" yani Faust, insanlarm huzurunda kutsal ile alay eden, İsa'nın mucizelerini hafife alan bir kişi olarak halkı büyük bir böbürlenme ve övünç kaynağı olarak sunduğu bilgisinin ve büyüsünün cazibesi ile etkiliyor, kilise otoritesini tehdit ediyordu. Kendisini, Tanrı kompleksi kişiliğinin verdiği tekebbür ile "ruh çağırıcıların şefi", "tüm felsefi bilimlerin doktoru", "tüm ilmi itibarların ve unvanların tek ve mükemmel temsilcisi" olarak tanıtan Faust, herkes tarafından şarlatan olarak görülen aşırı bireyci, çıkarcı ve amacı uğruna ruhu dahil her şeyini satabilecek bir Rönesans hümanisti olarak telakki ediliyordu. Faust, aynı zamanda bir reform bireyiydi. Reformun ve özellikle Protestanlığın hayatı, insanın şeytan ile sürdürdüğü daimi bir düello olarak tanımlaması, insanın tüm günahlarının kaynağının şeytanın ayartmaları olduğu düşüncesi ve Tanrıya sığınmak için şeytanın büyük ve tehlikeli bir düşman olarak anlatılması Faust eserinin ana mesajıdır (Watt, MBM: 31-33). Faust mitinin doğduğu çağ, dini düşüncedeki gelişimin, insanoğlunun dünyası ile doğaüstü dünyayı iyi ve

kötü arasındaki bir çatışma olarak kutuplaştırdığı, bu mücadeleye yeni bir yoğunluk ve şiddet kattığı bir zaman dilimiydi. Bu kutuplaşma durumu da kaçınılmaz olarak, şeytana ve onun hiyerarşisine eşi benzeri görülmemiş bir teolojik ve psikolojik önem kazandırmıştı.

Bu çağın hem dini hem de seküler algısının bir ürünü olarak Şeytan; dini ve tarihi misyonunu yeniden ve çok daha güçlü olarak gerçekleştiriyordu. Şeytan, Adem ve Havva'ya yasak meyveyi yediren, Eyüp'ün inancı üzerinden Tanrı ile bahse tutuşan, Yahudi ve Hıristiyan inananları günahlara sevk eden küçük bir misyondan çıkartılıp tüm insanlık için ayartmalarda bulunan ve tüm insanlık için büyük bir düşman olarak kabul edilen bir konuma yükseltiliyordu. Şeytan ile Faust'un yaptığı sözleşmeyi/anlaşmayı önceden bildiren aynı görüşme tutanakları Şeytan ve İsa arasında da yaşanmıştır. Faust da zaten, İncil'de geçen bu hikayeden uyarlanmıştır: "İsa, İblis'in denemelerinden geçmek üzere Ruh tarafından çöle götürüldü. Kırk gün kırk gece oruç tuttuktan sonra acıktı. O zaman ayartıcı Şeytan O'na gelip, 'Tanrı'nın Oğluysan, söyle de şu taşlar ekmek olsun' dedi. İsa ona şu karşılığı verdi: 'Kutsal Yazılarda, insan yalnız ekmekle değil, Tanrı'nın ağzından çıkan her sözle yaşar' diye yazılmıştır'. Sonra İblis O'nu kutsal kente götürdü. Tapınağın tepesine çıkarıp dedi ki, 'Tanrı'nın Oğluysan, kendini buradan aşağı at. Çünkü şöyle yazılmıştır: 'Tanrı, senin için meleklerine buyruk verecek. Ayağın bir taşa çarpmasın diye seni elleri üzerinde taşıyacaklar'. İsa İblis'e şu karşılığı verdi: 'Tanrın olan Rab'bi sınama' diye de yazılmıştır. İblis aynı şekilde İsa'yı çok yüksek bir dağa çıkarıp O'na tüm görkemleriyle dünyanın bütün ülkelerini gösterdi. 'Yere kapanıp bana taparsan, bütün bunları sana vereceğim' dedi. İsa ona şöyle karşılık verdi: 'Çekil git, Şeytan! Tanrın olan Rab'be tap, yalnız O'na kulluk et' diye yazılmıştır. Bunun üzerine İblis İsa'yı bırakıp gitti. Melekler de gelip İsa'ya hizmet ettiler. O günden itibaren İsa şu çağrıda bulunmaya başladı: Tövbe edin! Göklerin Egemenliği yaklaştı" (İncil; Matta, 4: 1-17; Markos,1: 12-13; Luka, 4: 1-13). Şeytan, İsa ile başaramadığını Faust ve onun şahsında tüm insanlık için başarmaya yöneliyordu. Şeytan, İsa'ya yenilmenin intikamını insanlığı yenerek almaya çalışıyordu. Faust eseri ise insanlığa Aziz Petrus'un dilinden uyarılar da bulunuyordu: "Ayık ve uyanık olun. Düşmanınız Şeytan, yutacak birini arayarak kükreyen aslan gibi dolaşıyor. Dünyanın her yerindeki kardeşlerinizin aynı acıları çektiğini bilerek imanda sarsılmadan Şeytana karşı direnin. Sizi Mesih'te olan kendi sonsuz yüceliğine çağıran ve tüm lütfun kaynağı olan Tanrı, kısa bir süre acı çekmenizden sonra kendisi sizi yetkinleştirecek, pekiştirecek, güçlendirip temellendirecektir" (Petrus'un Birinci Mektubu; 5: 8-10).

Faust; kibirli, meraklı, açgözlü, muhteris ve kutsala saygısız bir Tanrı kompleksi kişilik sembolü olarak şeytanla antlaşma yapacak insanların sonunun ne olacağına dair bir örneklik de teşkil eder. Fakat "Heyhat! Kim şeytana ulaşmak isterse onu durdurmak asla mümkün olmaz". Watt'ın da ifade ettiği gibi Faust'un ilk baskılarında şeytani sanatlar konusunda kendisiyle fikir birliği içinde olan kişilerle beraber Faust, kendisini tamamen büyücülük ve falcılığa adar, "yeryüzünün ve gökyüzünün tüm sırlarını keşfetmeyi" kafasına kesin bir inanç olarak koymuştur. Ama ne kendi çabaları ne de "ona yukarıdan bahşedilen" ilim ve irfan, Faust'un "arzularına ulaşmasını" sağlayabilmiş değildir. Doğal olarak o da "hem bedenini hem de ruhunu Doğunun cehennem prensine" vermiştir. Birkaç buluşmadan ve sıkı pazarlıklardan sonra Faust, bir anlaşma kaleme alır ve anlaşmayı kendi kanıyla imzalar/mühürler. Şeytani ruh Mefistofeles, "Faust'a hizmet etmeye ve ölümüne dek her isteğine boyun eğmeye", "arzuladığı her şeyi ona getirmeye" ve "sorduğu tüm sorulara doğru yanıtlar vermeye" razı olur. Bunun karşılığında Faust da "istekleri tam olarak yerine getirilirse Şeytan'ın bedenine, ruhuna, etine, kanına veya malına kendi usulünce istediği her şeyi yapmasını kabul eder". O artık geleceği olmayan, iradesi bulunmayan ve hayatı yol arkadaşı Mefistofeles'in ellerinde olan bir adamdır. Bu yol arkadaşlığı hatta kanla imzalanan sözleşmenin gereği olarak kader birliği dostluğunun ürünü olarak Faust, Mefistofeles'ten daha önce doyasıya yaşayamadığı tüm tatmin edilmemiş arzu ve ihtiraslarının karşılanmasını ister: güzel yiyecekler ve içecekler; görkemli giysiler; gizli ilimler, falcılık, büyücülük, evrenin sırlarının bilgisi, astronomi ve ilahiyata dair ilimler; şeytanın krallığında mevkiler, makamlar, dünyevi nimetlerin tamamı; tüm insanlar nezdinde saygınlık kazandıracak unvanlar; cehennemin görülmesi; göklerde uçmak; dünyanın en güzel kadınlarıyla ilişki kurmak; sıradan insanların komik ve eğlenceli fıkra ve hikayeleriyle eğlenmek; kaba saba sıradan zevkleri dahi tatmak gibi (Watt, MBM: 43-44) Tanrı kompleksi ihtiraslarından oluşan bir talepler çizelgesi. Fakat Faust'un bilmediği şey insan doğasının doydukça daha da acıkan bir ihtirasa sahip olmasıydı.

Watt'a göre Faust'un tüm baskılarının ortak mesajı şu idi: "Her Hıristiyan, fakat bilhassa meraklı, kibirli, küstah ve inatçı dimağlar, Tanrıdan korkmayı, şeytani istek ve işlerden uzak durmayı öğrenmelidir. Çünkü Tanrı bunları kesinlikle yasaklamıştır". Bu acı gerçeğe yani doydukça acıkan insan doğası özelliğine yaşadığı onca zevk ve arzulardan sonra Faust da ulaşmıştır: "Sonsuza kadar lanetlenmekten kaçabilseydim, cennetten nasıl da isteyerek feragat ederdim. Ah, lanetlenmişlerin yandığı tarifsiz ateşten beni kim kurtaracak? Çarenin olmadığı o yerde, günahlardan tövbe etmenin

işe yaramadığı o yerde, gece-gündüz kimsenin dinlenemediği o yerde, beni sefaletimden kim kurtaracak? Kim koruyacak beni, kim elini uzatacak bana, nereye sığınacağım? Nereye tutunacağım?". Bu sözleriyle Faust, kendisi gibi Tanrı kompleksine kapılıp da şeytani arzu ve ihtiraslar peşinde koşacak her insana dini ve ahlaki bir ders verir. Aslında bizzat kendisi ibretlik bir son ile acı bir derstir: Bireyin bireyci hazlar elde etmek amacıyla kendi ruhunu kurtarmak için büyük bir acı ve ıstıraba gitmek yerine ruhunu arındırmak için bedensel hazlardan uzak durması; insanların bu dünyada alınan hazzın, öbür dünyada acı getireceğine inanması ve büyü, dünyevi hazlar, estetik tecrübeler, seküler bilimler ve kişisel iyimser arzuların mutlaka lanetlenmesi gerekir (Watt, MBM: 45-49). İnsan ruhu ve o ruhun kaynağı olan Tanrı kompleksi doğası ve o doğadaki ikili/dilemma ahlakının kaynağı olarak Tanrının ezeli ve ebedi olarak rehin tuttuğu ama insanın içinde daima pusuda bekleyen en büyük düşman niteliğinde tasvir edilir: tıpkı şeytan gibi. İnsan en büyük düşmanını kendi bedeninde ve ruhunda taşır. Hatta en büyük düşmanı da kendi bedeni ve ruhu olabilir. Bu düşmanı (kendini/bedenini/ruhunu) yenmeksizin insan, gerçekten insani olamaz.

Watt'a göre modern bireyciliğin ve hatta bencilliğin en büyük miti ve timsali olan Faust, insanın ve doğal olarak da insanlığın doğasındaki hem iyi hem de kötü yönlerin çatışmasını/dilemmasını tek bir ruh ve bedende yaşayan bir kahramandır. Faust, aile bağlarından kesinlikle muaf; eş, sevgili ve çocukları kendi bencilliği nedeniyle olmayan; yalnızlık içinde hayatı bir seyyah olarak yaşayan; ulusuna, halkına ve ülkesine karşı bir bağlılık ve saygı hissetmeyen; dine ve Tanrıya karşı şüpheci, saygısız ve eleştirel; din karşıtı seküler bireyciliğin sembolü; hazcı; ahlaksız ve bilgisiz olarak gördüğü halkı aşağılayan; insanlardan uzak yalnızlığı arzulayan; mül-mülk, zenginlik, arazi, unvan, paye gibi itibarlara özenen; 'homo economicus" kişiliği içinde insanların emeğine saygısız bir köleci anlayışa sahip; zenginliğin tekebbürü ile fakir insanları aşağılayan; girişimci bir tüccar edasıyla ruhu dahil her şeyin satılıp alınabileceğine inanan; amacı uğruna her şeyi araçsallaştıran bir ahlaka sahip; hazları için her türlü fayda peşinden koşan; her şeye değecek bir 'mutluluk' peşinde koşan; karamsar gibi düşünüp iyimser gibi hareket eden; otokrat bir bencil olan; kibri nedeniyle öz eleştiri becerisinden yoksun ve davranışlarına yönelik eleştirileri kişileştiren; elitist; yasak meyveyi yeme cazibesinin peşinden koşan; seküler bir ruh kurtuluşuna inanan; sabit erdem ve ahlak kurallarını hiçe sayan; sadist; dur durak bilmeyen muhteris bir deneyim ve başarı arayışına odaklı bir hayat arzusu; huzursuz bir ruh; dünyevi amaçlar uğruna sınırsızca ve ilkesizce koşuşturmanın bizzat kendi-

sinin başarı olduğuna ve bunun için de kutsal kurtuluşa ulaşacağına inanan bir modern birey prototipidir (Watt, MBM: 260-262).

Tanrı kompleksi kişiliğin böyle özelliklere sahip modern bir miti olarak Faust, bilgi edinme tutkusu, dünyevi ihtiraslar ve ruhun lanetlenmesi gibi temel konular üzerine yazılmış bir eserdir. Faust hikayesi, kutsal kitaplardaki bilgi ağacı ve mitolojilerdeki Pandora'nın kutusu gibi bilgi edinme ihtiraslarının ve merak arzusunun tehlikelerine ve cezalandırılmasına dair bir eserdir. İnsanın haddini aşıp ihtirasları peşinde sınırı geçmeye çalışmasının hikayesidir. Bu ihtirasların insanları götüreceği tek şey şeytanın boş vaatleridir. İnsanların ilahi sırlara erme tutkusu ve bilginin mevcut sınırlarının ötesine geçmek arzusu eserdeki suç ve ceza ilişkisinin kaynağıdır: "Ya öğreneceğim ya da artık daha fazla yaşamak istemiyorum". Huzursuz, "Bohem", müstehzi, kişisel ve bencil arzularının kölesi, horgörücü, toplumsal tatmine ulaşmamış, bu nedenle insanlara karşı öfkeli, hayal dünyasında yaşayan, gerçek dünyanın cehennemi içinde kıvranan, ilahlaşmak için aklını zorlayan, entelektüel birikimini güce dönüştürmekle uğraşan bir doyumsuz bilgi ve düşünce adamı olan Faust, tüm akademik bilim dallarını gözden geçirir ama Tanrı kompleksi doğası bir türlü tatmin olmaz. Öğrendiği her bilim dalından sonra Tanrı kompleksi tekebbürü içinde Faust: "daha yüce bir konu yaraşır Faust'un zekasına" diye düşünür. O'na göre bilim ancak Tanrıya ait Tanrı gibi mucizeler yaratırsa değerlidir: "insanlara sonsuz yaşam ya da ölenlere yeniden can verebiliyor musun? İşte o zaman o meslek değerlidir": Tıpkı Doktor Frankenstein gibi. Faust'a göre sadece şeytani ruhlar ve onların bilgisi kendisinin ulaştığı bilgi ve irfanın sınırlarını aşmayı mümkün kılar: "Ancak bu şeytani varlıklar aklımdaki soruların yanıtını verebilirler". Şeytani varlıkların Faust'a vereceği bilgi ise onu "Tanrı gibi" değil bizzat Tanrı yapacak olan büyünün bilgisidir: "Ne büyük bir kazanç ve zevk; beni egemenlik, onur ve sonsuz bir güç beklemekte! Evrenin sessiz kutupları arasında; hareket eden her şey emrimde olacak. İmparatorlara, krallara sadece kendi ülkelerinde baş eğerler; ne rüzgar oluşturabilir ne de bulutları dağıtabilir onlar. Ama bu alanda başarılı olanlar; insan aklının sınırlarına kadar ulaşabilirler. İyi bir büyücü kudretli bir Tanrıdır. Evet Faust, eğit aklını, sen de bir Tanrı ol" (Watt, MBM: 53-59).

Bu mısralar, mitin daha sonra tesis edeceği Faustvari adam yani kişisel Tanrı kompleksi kişilik algısının, evrenselci bir bilim görüşünün ve bireysel benliğe öncelik tanınmış mutlakçı görüşün fazlasıyla tipik örneği olan bir bilinçle muhatap olunduğunu gösterir. Faust'un bilime ve bilgiye biçtiği bu rol evrensel Tanrı kompleksi olarak temayüz etmiş olan tüm modernist

ve pozitivist düşünceye ilham veren bilgi ve iktidar denklemine yani "bilgi güçtür" anlayışına denktir: Bilimlerin gelişiminde insanın ilahlaştırılması ve Tanrının yerini alarak bu süreci tamamlaması bu anlayışın doğasında vardır: "İyi bir büyücü kudretli bir Tanrıdır. Evet Faust, eğit aklını, sen de bir Tanrı ol".

Marlowe'un Faust kitabmda şeytanla yapılan anlaşma açıkça büyük bir kibrin tezahürüdür ve bu kibir yalnızca "Tanrının anmaktan memnun olduğu mesleklerle" yetinmez. Toplumsal düzende kişinin kendi konumunu yükseltme çabasına karşı haddini bilmesi gerektiği sonucu "cehenneme düşüş" olarak bir ders niteliğinde sunulur: "Onlarm derinlikleri zeki insanları kandırır; Tanrısal gücün izin verdiğinden daha fazlasını denemelerine neden olur". Böylece babaları Adem gibi yasak meyve nedeniyle sınırı aşarak ölümsüzlük ve mutlak iktidar alanına geçmeye çabalarlar: tıpkı Frankenstein gibi. Faust da Frankenstein gibi Tanrının insanı yaratma biçimini, özelliklerini, ona yüklediği sorumlulukları ve ölümsüz ruhu ile ebedi cezalandırılma yasasını lanetleyerek Tanrıya isyan ederek savaş açar: "Ah, lanetlenmiş ruhlar için bir son yoktur! Niye ruhsuz bir yaratık olarak doğmadım ki! Niye ölümsüz senin ruhun? Ah, ruhum çıksaydı bedenimden, ben de dönüşseydim yabanıl bir hayvana. Mutludur tüm hayvanlar; çünkü öldüklerinde ruhları hemen parçalara ayrışır; ama benimkisi cehennemde sonsuza değin yaşayıp işkence çekecek. Lanet olsun beni dünyaya getiren anamla babama". Faust bu modern değerlerle savaş açtığı Tanrıya yenilse bile modern düşüncenin şehidi olarak kabul edilir. Çünkü imanın imtihanı şehitliktir. O, modern çağın Rönesans'la birlikte değer verdiği her şeyin, yani bilgi, akıl, insan, iktidar, merak, ihtiras, ihtişam, girişim, sözleşme, mülkiyet, güzellik ve zenginliğin şehididir. Ona bu imanı aşılayan Mefistofeles'in de dediği gibi: "Biz neredeysek cehennem oradadır; cehennem neredeyse biz de hep orada olmak zorundayız" (Watt, MBM: 59-71).

Faust miti, insanlara bireyciliğin şehidi ve günah keçisi veya kutsalın kurbanlarından biri olarak egemen dini anlayışın bir korku ve tehdit aracı olarak sunulmuş ve kullanılmıştır. Onun uğradığı lanetlenme, bireyciliğin umutlarını aforoz etmek içindir. Aslında Faust, modern anlamda cennetteki babası Adem'in bizzat kendisi idi. Faust, bilgi ile ölümsüzlüğü ilahi güce karşı bir tehdit olarak sunan Adem'in modern versiyonu idi. Adem ve Havva "iyiyle kötüyü birbirinden ayırarak Tanrı gibi olacakları yasak meyveyi yiyerek cennetten kovulduklarında" Tanrı da zaten bu tehdidi görmüştü: "RAB Tanrı dedi ki: 'insan iyiyle kötüyü bilmekle bizden biri gibi oldu". Bu nedenle lanetlenerek cennetten kovulmaları zorunlu oldu: Aynı 'Cennet'e

aynı gerekçelerle dönemeyecekleri cennetten. Adem'den çocuklarına kalan Tanrı kompleksi mirası ise: "bilgi insanın ulaşması gereken en asli amaçtır" yani "bilgi güçtür" ilkesi oldu. Faust, sadece buna sadakat gösteren sadık bir evlattı. Kaderi ve bedeli de babasıyla aynı oldu. Onlardan insanların çıkartması gereken ders de "bilgi lanettir; bilmek lanetlenmektir" oldu: Her kutsamanın bir lanet, her lanetlenmenin bir kutsama olması gibi. İnsanlardaki bu "ihtiras insanları insanlığın en üst aşamasından en aşağılara kadar düşürecek bir şeydir. Faust, sadece ruhunu Tanrı olmak için bilgi karşılığında satan, kendi isteği ile kendini lanetleme hakkını kullanan veya sadece ihtiraslarını tatmine çalışan biri değildir. Bunlardan daha öte Faust'un ruhunu satmasının nedeni; iktidar, haz ve çeşitli dünyevi nimetleri tadıp büyük ve üstün bir insan diye övgü kazanmaktır. Bu ise onun hem zaferi hem de lanetidir" (Watt, MBM: 72-74). Uğruna kurban olduğu kutsal adayışın lanetli zaferi.

Goethe'nin Faust'u "Gökte Prolog" ile başlar. Tıpkı Eyüp ve İsa örneğinde olduğu gibi Tanrı Mefistofeles'e "Faust'u tanıyor musun?" diye sorar ve ardından ikisi bir bahse tutuşur: Acaba Faust Tanrının hizmetinde ve yolunda kalacak mı yoksa kalmayacak mıdır? Tanrı, Mefistofeles'e: "bu ruhu öz benliğinden çekip çıkart; ve eğer yakalayabilirsen, kendi yolunda onu da; beraber uçuruma sürükle" diyerek "Faust'u senin ellerine bırakıyorum" (Faust, 324-326) der. Faust, ömür boyu çalışmasına rağmen akademik çalışmalarından bir türlü tatmin olamamış; hayatındaki hiçbir şey istediği gibi gelişmemiş; bilgiye ve bilgeliğe ulaşma arzusu ve doğayı anlama umutları duvara toslamış; hatta tüm bu uğraşlar içinde bocalarken hayatın sıradan hazlarını dahi tadamamış bir bilim adamıdır. Hayattan ve hayatından sıtkı sıyrılmış, yaptığı çalışmaların itibar görmemesinden ve değer verilmemesinden dolayı da insanlara karşı nefreti büyümüş bir insandır Faust: "Eğer bu sizin ruhunuzdan fışkırarak; Tabii bir zevkin kuvvetiyle; bütün dinleyicilerin kalplerini kazanamazsa; Nafile uğraşmayınız!" (Faust, 554-556). Ömrünü bilimle harcamış, kendini kitaplar arasında kaybetmiş Faust, en sonunda "hiçbir şey bilmediğini ve elde edemediğini keşfetmiş" (Faust, 364) ve "her şeyden, özellikle ataların yadigarından tam bir iğrenme" (Faust, 408) içine girmiştir. Hayatta "gerçekten istediği tek şey, eksiksiz bir hissetme ve tatmin kabiliyetine" kavuşmaktır. "Hakiki halk cennetine derin bir imrenme" (Faust, 940) içinde "kendi benliğini beşeriyetin benliğine katarak genişlemek" (Faust, 1774) için yanıp tutuşur.

Faust ile Mefistofeles'in tanışmalarında Mefistofeles ona kendisini: "Ben daima münkir olan ruhum! Bunda da haklıyım, zira vücuda gelen her şey

mahvolmaya müstahaktır" (Faust, 1338-1340) şeklinde tanıtır. Mefstofeles, Faust'a "hayatın ne olduğunu" öğretmeyi teklif eder ve "az rastlanır güzellik", "ömür boyu süren aşk" ve "var oluşun hazzı üzerine" (Faust, 1458-1503) birlikte şarkılar söylerler. Bu antlaşmadan Faust, "sıradan hayatı aşmayı" yani "sınırı geçmeyi" ummaktadır: "Sırf gülüp oynayamayacak kadar yaşlıyım; arzusuz olamayacak kadar da gencim. Bu dünya bana ne verebilir ki?" (Faust, 1546-1549). Mefistofeles ise kendi görevlerini şöyle anlatır: "Ben bu dünyada senin hizmetine bağlanmak; Senin en ufak bir işaretin üzerine, durup dinlenmeden; çalışmak istiyorum. Eğer öbür dünyada tekrar buluşursak; İşte o zaman da sen bana aynı şeyi yaparsın" (Faust, 1656-1659). Faust, bu sözler üzerine hiç etkilenmeden: "Öbür dünya beni pek az alakadar eder. Sen ilk önce bu dünyayı enkaz haline getir de; Ondan sonra, isterse öteki meydana çıksın" (Faust, 1660-1662) der. "Öbür dünya, cennet ve cehennem gibi şeylere inanmayan" Faust, "benimle birlikte olma sözü veriyor musun?" diye soran Mefistofeles'e "mutlak tatmin yaşadığım gün, benim son günüm olsun" diyerek söz verir ve aralarındaki antlaşma başlamış olur: "Uzat elini öyleyse Mefisto! Eğer ben mutlak tatmin yaşadığım o ana 'dur gitme! Aman ne güzelsin' diyecek olursam, sen de beni zincirlere vurabilirsin. O vakit yerin dibine geçmeye razıyım! Artık o zaman ölüm çanları çalınsın; Sen vazifenden kurtulmuş ol, saat dursun; Yelkovanı düşsün, benim ömrüm de bitmiş olsun!" (Faust, 1699-1706). Mefistofeles, bu antlaşmayı çağın sözleşme kurallarına uygun olarak yapmak ister: "Herhangi bir küçük yaprak işimizi görür; Bir damlacık kanla imzanı atarsın" (Faust, 1736-1737) der. İmzalar atılmış, tüm insanlığın tarih boyunca kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi içinde peşinde koştuğu "mutlak tatmin" arayışı Mefistofeles'in kılavuzluğunda, Faust'un ruhunda başlamıştır: Tıpkı Adem'in yolculuğu gibi: "Bütün insanlığın hissesine düşen her şeyden; İçimdeki Ben'le tatmaktır tek dileğim" (Faust, 1770-1771).

Mefistofeles, Faust'un tüm Tanrı kompleksi ihtiraslarının amacı olan "bütün insanlığın hissesine düşen her şeyden, içindeki Ben'le tatmak" dileğini, insani ihtiraslara ait bedensel ve ruhsal tüm "bencil hazlarının deneyimini" bir bir gerçekleştirir. Faust'un, "her kadını bir Helen gibi görmek" arzusu Gretchen aşkıyla gerçekleştirilirken, kralların ve imparatorların saraylarında çok büyük iktidar, itibar ve ihtişam gösterileriyle ağırlanır; hem zamanda hem de mekanda yolculuk yaparken meleklerden ruhlara, büyücülerden cadılara kadar görüşmeler yapar. Hayatında hep tatmak istediği "büyük bir bilge gibi saygınlık görmeyi" başarır ve bilgeliği karşılığında imparatorlardan çok büyük övgüler, ödüller, unvanlar, payeler ve geniş araziler ve zenginlikler kazanır. Faust, artık bencil hazlarını "mutlak tatmin etmek arzusu"

ile akıl ve ahlak melekelerini de kaybedip sınırı aşmıştır: Aşkına ihanet etmek; hırsızlık yapmak, cinayet işlemek, haksız kazanç elde etmek, manzarasını kapatan aileyi ve evlerini yakarak yok etmek. Fakat Faust, kendi bencilce hazlarını mutlak tatmin etmenin bedeli olarak öteki insanlara yaptığı zulümleri görüp anlayınca varlığını yokluk üzerinden yargılayıp pişmanlık duyar: "Ah keşke ben dünyaya hiç gelmemiş olsaydım" (Faust, 4596).

Tüm insanlığın ruhsal savaşını kendi ruhunda temsil eden Faust, "çok şeyi biliyorum gerçi; ama yine de bilmek isterim her şeyi" kişisel Tanrı kompleksi ihtirası ile hayatın ve hakikatin gerçeğini mutlak bilgi ile bilmek ve eylem yoluyla da hayattaki tüm hazlara ulaşmak arzusunda insanlıkla kardeştir. Bu nedenle Faust, bir tarafında Tanrı gibi mutlak ve aziz olup evrensel aklı yaşamak diğer tarafmda ise kendi doğasının zayıf ve aciz yanlarını görmek arzusunda olan ikircikli insan doğasını temsil eder. Faust, tüm eksiklikler içinde mükemmele aşık bir kişiliktir. Faust'un ana konusu, insanın içinde iyi bir öz olduğuna inanan Tanrı ile insanın doğasının kötülük olduğunu iddia eden Mefisto (Şeytan) arasında bu tercihlere ilişkin olarak girişilen tartışmadır. Mefisto, yoldan rahatlıkla çıkarılabilir bir insan imgesini savunur. Faust, insanın iyi olduğu savaşımını verirken, şeytan da, Tanrı'dan onu baştan çıkarmak üzere aldığı izinle, insan doğasındaki çelişkiler ve zaaflar üzerindeki etkisini kullanır. İnsanın doğasmda her iki kutup da vardır, iki kutbun bütünü ve bileşimidir. Ancak, yadsıyan ve mahveden şeytanın kolaylıkla yönlendireceği kutup, insanın ihtiraslı ve kibirli yanıdır. Faust, bu yüzden, tıpkı Tanrı kompleksini anlatan kutsal kitapların öyküleri ve yasalarında söylendiği gibi, evrensel bir insan ve insanlık trajedisi veya komedisidir. Zira insan iyiye yönelmek ister, ancak her zaman şeytana uyar. Başkalarını da böylelikle mutsuz edip, uçuruma yuvarlar. Faust yerine bu trajediye insan adı da konulabilirdi. Aslmda, Faust, insanın içindeki bu iki kutuptan yani zayıflık ve üstünlük kutbunun kişileşmiş halidir. Mefisto, Faust'un dinmek bilmeyen sonsuz heves ve arzularını doyurmak iddiasındadır. Eserin yazarı Goethe için, insan, evrenin kendisidir. Evrenin çekirdeği, dolayısıyla doğal ve anlaksal bütün gücü insanın içindedir, insan ben'idir. Bu yüzden, insan doğayla ve evrenle bir bütündür. Ama evrenin bu çekirdeği (tohumu), içinden ve dışından şeytanın tehdidi altındadır, trajedisi de bu tehditten, bu tehdidi görerek uçuruma yürümesinden doğar. Çünkü insan ruhu, aklı ve benliğiyle, arzu ve duygusuyla bir sınırda duramaz, böyle herhangi bir sınırı da tanımak istemez. Böylece, tekebbür, egemenlik ve doyumsuzluk doğası ve diğer taraftaki zaafları arasmdaki çelişki/dilemma, insan yaşamının ezeli ve ebedi bir çelişkisi olarak ortaya çıkar.

Goethe, Faust ve Mefisto (Şeytan) arasında insanın doğasındaki ihtiraslar üzerine bir tartışma yaptırır: "Zavallı şeytan, bana ne verebilirsin ki? Yükseklere göz dikmiş insan bilincini, senin gibiler kavrayabilir mi hiç? Sendeki gıda doyurmaz insanı. Elindeki kızıl altın, cıva gibi avucunun içinden akıp gider. Senin kumar masalarında kimse kazanmaz. Daha sarılırken, başkalarına bakar göndereceğin kızlar. Vereceğin itibarın tanrısal gururu, kuyruklu bir yıldız gibi kayar gider; bunları mı sunacaksın? Göster bana bakalım, koparılmadan çürüyen bir meyveyi, her gün yeniden yeşillenen ağacı!". Mefisto : "Zavallı dünyalı! Ben olmasaydım nasıl bir yaşantın olacaktı? Hayal dünyasının kuruntularından seni kurtardığımı sanmıştım. Ve ben olmasaydım, şimdiye kadar, bu dünya yuvarlağından çekip gitmiştin. Mağaralarda, kayaların çatlaklarında, ne diye bir baykuş gibi oturuyorsun? Niçin yiyeceğini bir kurbağa gibi, karanlık yosunların, ıslak taşların arasmda arıyorsun? Ne güzel, ne tatlı bir uğraş!".

Goethe, Tanrı ile Mefisto arasındaki diyalogda da ebedi mutluluk ve insan doğasının kaynakları üzerine bir konuşma yapar: Mefisto: "Madem sen, ey tanrımız! Yaklaşmaktasın bize yeniden ve sorarsın, nasıldır bizde hal hatırlar? Ve aslında sevdiğinden beni görmeyi başka zamanlarda, işte görünürüm sana zaman zaman tayfaların arasında. Affet, gelmez elimden şaşalı sözler. Şüphem yok, heyecanlı tarzım güldürürdü seni vazgeçmeseydin gülme alışkanlığından. Yoktur sözüm güneş ve dünya ile ilgili, gözüm yalnızca görürü insanların çektiği eziyeti. Dünyanın küçük efendisi hala hiç değişmedi ve şaşırtıcı hala ilk günkü gibi"; Tanrı: "Bu kadar mı bana söyleyeceklerin, sadece şikâyet için mi gelirsin? Yok mu yeryüzünde hiçbir şey seni edebiyen hoşnut edecek?". Faust, bir "insanlığın dramı" hikayesi olarak insanın doğasındaki ikircikli yapıyı anlatmak için "Sevincin bir acı yanı, acının da bir sevinçli yanı olmalıdır. Tüm erdemlerin temel özelliği, yükselme yolunda sürekli bir çaba, bizzat kendinle savaş, daha büyük ve derin bir saflığa, bilgeliğe, iyilik ve sevgiye yönelik doymak bilmez bir istek. Tutkularımız; ya birer kusur ya da birer erdemin daha şiddetli halleridir. Tutkularımız gerçek Anka kuşlarıdır. Eskisinin küllerinden bir yenisi doğar. Büyük tutkular umutsuz birer hastalıktır. Onları tedavi edebilecek olan şey, onları gerçekten tehlikeli hale de sokabilir. Ancak az şey bildiğimiz zaman bilgimizden emin olabiliriz. Kuşku, bilgi arttıkça artar. İnsanın ruhu ne kadar büyük/geniş olursa olsun, o görünmez nesne ile doludur. Ruh mutluluktan dolup taşınca, ona istediği adı verir: mutluluk, sevgi, gönül, ışık veya Tanrı".

Goethe, Mefisto'nun dilinden insanın doğasını analiz etmeye yönelir: "Güneşlerden ve dünyalardan söz açmasını bilmem ben. Ama insanların kendilerini nasıl acıya batırdıklarını görüyorum. Dünyanın küçük tanrısı olan insan, sürekli aynı halde ve yaratıldığı ilk günkü gibi tuhaf. Eğer ona gök ışığından bir parçacık vermemiş olsaydın biraz daha iyi yaşayacaktı. O bu parçacığa 'akıl' diyor ve onu yalnızca her hayvanlardan daha hayvanca yaşamak için kullanıyor. Onun bu aklına olan güven kibri yüzünden burnunu sokmadığı pislik yok... O kadar ihtiraslı ki, gökten en güzel yıldızları yerden en güzel zevkleri istiyor. Ve bütün uzaklar ve bütün yakınlar çırpınan kalbini doyurmuyor. Onun ruhu asla doymak bilmiyor. İnsanlar ölçü ve amaç tanımıyorlar. Her sofrada çimlenmek ve her istediklerine çabucak ulaşmak istiyorlar. Her bir insan hayatın gizemini keşfedip sonsuz olmak ve 'iyi ile kötülüğü bilerek Tanrı gibi olmak' istiyor. İçindeki tanrıyı bulmak için olanca azmiyle çırpınıyor. İnsan hiç yetinmek bilmez ve hiçbir şeye yetinmez bir şekilde kendi kendisine asi olacak bir biçimde yaşıyor... Ben sürekli inkar eden bir ruhum. Bunda da kesinlikle haklıyım. Çünkü bütün yaratılanlar mahvolmaya layıktır. Bu yüzden hiçbir şey yaratılmasa daha iyi olurdu. İşte insanın günah, yıkıcılık, kötülük dediği şeyler benim ana unsurumdur".

Goethe, Mefisto'nun insan doğasında doymak bilmeyen güdüsünü tıpkı ilk bahis konusu Adem'de olduğu gibi "iyi ile kötüyü birbirinden ayıran mutlak bilgi ve mutlak gerçeğe ulaşma ihtirası" ve "Tanrıya benzeme büyüklenmesi "olduğunu Faust'un diliyle anlatır: "İşte, ah! felsefe, hem hukuk, hem hekimlik, hem de ilâhiyat ne yazık! Okudum hepsini, hummalı hevesle! Okudum da ne oldum, zavallı ahmak! Hâlâ önceki çaylak. Görüyorum ki, bilemeyiz hiçbir şey! Bu da yakıyor yüreğimi epey. Gerçi zekiyim bütün o boşboğazlardan, doktor, master, yazar ve papazlardan; Ne vicdan azabı duyuyorum, ne kuşku, ne cehennem, ne şeytan korkusu. Buna karşılık bütün sevincim bitti, aklım hiçbir şeye ermedi gitti. Taslamıyorum, bir şey öğretebilirim diye, insanları iyiye, doğruya yöneltebilirim diye. Üstelik param pulum da yok, Dünyanın şanı şöhreti bana tok. İt bile istemez böyle yaşamak! Bu yüzden istedim sihirle uğraşmak, belki ruhun gücüyle dilin imi, çözer diye kimi gizemi; o zaman döke döke acı terler, konuşmam her şeyden bihaber; O zaman bilirim dünyayı, ayakta tutan ustayı, görüp gizilgücü ve tohumu, kurcalamam artık şu bu mefhumu... Çünkü Tanrının gerçek sureti olan ben, bilmeliyim Tanrının içimde ve evrende yaşayan kılığını. Ben tanrısallığın tasviri, ölümlülükten sıyrılarak, sonsuz yaratılışın aynasına kendimi epeyce yakın sanıyor ve göksel bir ışıltı ve açıklık içinde kendi benliğimin tadına varıyorum. Kendimi bir melekten de yukarıda, serbest gücümü doğanın damarlarından geçirip yaratıcı bir ilah olmaya kalkışmak

gibi bir sanıyla büyüklenen ben, nasıl cezalandırılmalıyım? Ama biliyorum ki, doğamdaki bu Tanrıya benzemek gibi bir büyüklenmeye düşmemeliyim. O kutsal anda kendimi hem öylesine büyük hem de öylesine küçük hissetmiştim! Sen beni acımasızca insanlık yazgısına geri çevirdin. Vazgeçmem gereken neler var? İçimdeki Tanrıya benzeme büyüklenmesi arzusuna boyun eğmeli miyim?" (Faust I: Gece).

Goethe, bizim Tanrı kompleksi olarak isimlendirdiğimiz insan doğasındaki ihtirası "Tanrıya benzeme büyüklenmesi" şeklinde dile getirir. Zaten Faust'un şahsında bahse girilen ve imtihan edilen de bu Tanrı kompleksi doğasıdır. İnsan doğasını/Tanrı kompleksini temsil eden Faust'un Tanrıya bile meydan okuduğu şey de budur: "İnsan onurunun tanrısal yücelik önünden kaçmayacağını göstermenin vakti geldi işte!" (Faust I: Gece). Goethe, Faust'un büyüklük ve küçüklük arasında, Pascal'ın ifadesiyle aşağılık ve üstünlük kompleksleri içindeki git-gellerini eseri boyunca insan doğasının asli dilemması olarak kahramanının diliyle vurgular: "İnsanda çoğu zaman birbiri ile savaşan bazen de birbiri ile barışan ikiz doğa vardır. Bir tarafı yatmak bir tarafı uçmak istiyor, bir tarafı unutmak bir tarafı bilmek istiyor. Bu yüzden insan neyi bilmezse ona gerek duyuyor ve neyi bilirse onu kullanamıyor... Benim bağrımda iki ruh yaşıyor. Birisi diğerinden ayrılmak ister. Birisi şiddetli bir aşk ateşi ve bütün organlarıyla dünya hayatına sarılır. Diğeriyse toz-toprak arasından fırlayıp ulu atalar ülkesine yükselmeyi ister". Faust'un sorunu sadece insanın arkesi/kaynağı/özü değil aynı zamanda evrenin özüdür. O'na göre evrenin özünde ilahi sözden ziyade insani eylam vardır: "Kutsal kitapta okuduğum 'önce SÖZ vardı' sözünü 'önce ANLAM vardı' diye anlıyorum. Daha doğrusu 'önce GÜÇ vardı' demek istiyorum. Bir ruh bana yardım ediyor ve doğruyu buluyorum; 'önce İŞ (eylem) vardı' diye yazıyorum".

Faust bu söz, anlam, güç ve eylem çatışması içinde Şeytan ile kendi doğasındaki kibre karşı savaşmak konusunda bahse giren bir Tanrı kompleksi kişilik olarak bu kişiliğinin sınırlarını zorlamaya yönelir: "Beni kendime beğendirebilecek biçimde ikiyüzlü zevklerle ayartabilirsen artık son günüm gelmiş olsun. Eğer o zevk anına 'dur geçme, ne kadar güzelsin' diyecek olursam, beni artık zincirlere bağlayabilirsin ve ruhum senin olabilir. Bu konuda bahse tutuşurum". Faust'un bahsine girdiği şey doğasındaki Tanrı kompleksi ihtirasını doya doya yaşamak arzusudur. Bu yüzden tüm insanlığı temsilen bu trajedi ve komedi arasındaki dilemmayı anlama görevine soyunur ve "insan onurunun tanrısal yücelik önünden kaçmayacağını göstermenin vakti geldi işte!" diyerek de kendini tüm insanlık için feda eder: "Kendimi esrimeye en

fazla acı veren hazza, sevgi doğuran kine, güç veren üzüntüye adıyorum. Bilgi tutkusundan kurtulan yüreğin artık hiçbir acıya kapalı olmamalıdır. Tüm insanlığın yazgısını kendi içimde yaşamak istiyorum. Ruhumla, en yüce ve en derin şeyleri kavramak, insanlığın hazlarını ve acılarını bağrımda toplamak, kendi benliğimi onların benliği haline getirmek, sonunda da onlar gibi mahvolmak istiyorum... Bütün duyguların yöneldiği (toplandığı) insanlık tacını (Tanrı kompleksi) ele geçiremeyeceksem, benim işim ne?".

Goethe, insan doğasını temsil eden Faust'un ilk ihtirası olan "mutlak bilgi" ile beraber eserinin ikinci bölümünde ikinci bir arzu olan güç, servet ve tahakküm hırsına (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ihtiraslarına) yine Faust'un diliyle vurgu yapar: "Ben yeryüzünde güç, servet ve egemenlik kazanmak istiyorum. Egemenliğin gücüyle buyurmak istiyorum. Buyurmak isteyen adam, buyruk vermede mutluluk bulmalıdır. Buyruk ve egemenlik gücü bir yapıt yaratan tek şeydir. Yapıt her şeydir, onursa hiçbir şey". Faust'un bu isteğine Mefisto'nun verdiği cevap Dante, Erasmus ve Pascal'ın tüm teorilerini doğrular cinstendir: "Böyle bir isteği hiçbir insan eleştiremez. Çünkü istisnasız her insan hükmünü sürmek, en üstün egemenlik gücüne ulaşmak ister. Bu yüzden en değersiz adam bile kendini tam adam/üstün insan sayar. İşte benim en sevdiğim şey insanın içindeki bu sonsuz boşluktur... Şairler senin görkemini gelecek kuşaklara anlatacak ve deliliği delilikle devindireceklerdir". Faust, bu ihtirasların kendine kazandırdığı kibirle doğasını ifşa eder: "İnsanın içinde sonsuz hevesler ve arzular vardır. Her arzuma kavuştum ve kavuştukça da yeni arzu ve heveslere kapıldım. Böylece hayatımı git-geller arasında ve fırtınalar içinde geçirdim. Öğrendim ki insan, hayat yolunda yürürken hem acı hem de haz duymalı. Fakat hiçbir zaman heveslerini ve arzularını tüketmemeli".

Tüm bu ihtiraslar içinde yanıp tutuşmasına rağmen Faust, doğasının diğer yanında kalan çok küçük merhamet kırıntılarının verdiği büyük bir pişmanlık içinde bencilliğinden arınmış son bir ahlaki özveri gösterir. Faust, bencilliğinden ve kişisel hazlarının peşinden koşmaktan bir an vazgeçerek "benliğini hiçe sayıp kendisini halka adamaya", "halkı mutlu ve hür yaşatacak bir dünya yaratmaya" karar verir. Bu karar aynı zamanda onun "o ana dur gitme! Aman ne güzelsin!" dediğinde ruhunu Mefistofeles'e satacağı karar anıdır: "Ben milyonlarca insana, emniyet içinde değilse bile; Herhalde faal ve hür olarak yaşamaları için sahalar açıyorum. Bu ova yeşil ve verimlidir. Ben böyle bir kaynaşmayı görmek ve serbest topraklar üstünde; hür bir milletin arasında bulunmak isterdim. İşte ben o ana: Dur gitme! Aman ne güzelsin! diyebilirdim. Bu yüksek saadeti (mutlak tatmi-

ni) içimde duyarak; Şimdi en ulvi/yüce/kutsal bir anın zevkini tadıyorum" (Faust, 11562-11586). Faust'un ruhundaki dilemma savaşında "zulüm, kibir ve ihanet" doğasına karşı kazanan "adalet, merhamet ve sadakat" değerleri olmaya başlamıştır. Onun ruhu bu dilemma mücadelesinin savaş arenasıdır: Tüm insanlığın ruhu gibi.

Faust, doğasında/ruhunda sakladığı bu bilgelik ve erdemle "tüm insanların birlik, dayanışma ve barış içinde özgür yaşadıkları bir toplum" hayaline kapılır. Doğasındaki "adalet, merhamet ve sadakat" değerleri tüm Tanrı kompleksi ihtirasları arasından yüzünü gösterir. Bu Faust'un gördüğü son kutsal yüz ve söylediği son ilahi "SÖZ"dür. Aslında Faust, böyle bir son sözle artık savaşın ve bahsin tarafı olmaktan da kurtularak Tanrı ile Şeytanı kendi pazarlıklarıyla başbaşa bırakır. Bu sözler ile ölen Faust'un anlaşma ve bahis gereği onun ruhunu almaya gelen Mefistofeles: "Vücut yerde yatıyor, ruhda kaçmaya yelteniyor. Ben hemen ona kanla atılmış imzayı göstereceğim" (Faust, 11611-11613). Mefisto, insanın şeytandan bile daha aşağılık bir noktaya düşebileceğini ispat etmenin ve Tanrı karşısında bahsi kazanmanın gururuyla Faust'u "zavallı biçare insan" diyerek hakir görüp aşağılar. Fakat son anda Tanrı, Eyüp'e yaptığı gibi, melekler ordusunu göndererek Faust'un "ölmez/sonsuz benliği olan ruhunu" kaçırır. Göklerin egemenliği karşısında yenilen Mefistofeles bunun nedenini sorduğunda melekler göğü kaplayan bir sesle "Daima canla başla uğraşanı; Biz kurtarırız" (Faust, 11936/11937) şeklinde cevap verirler. Faust, günahlarından pişman olmanın ve tövbe etmenin karşılığı olarak ilahi merhamete kavuşmuştur (Watt, MBM: 256-258). Ruhunun dünyevi hazlar uğruna satılmasının arkasındaki kutsal adayış ve kutsal arayışın mükafatı olarak kutsal tarafından merhamet ile arındırılıp kurtuluşa ulaştırılmıştır: "Daima canla başla uğraşanı; Biz kurtarırız".

Mefisto, Faust'un bu şekilde hayatına son vermesi üzerine insan soyuna lanet okumaya ve doğasındaki gerçekleri açıklamaya devam eder: "İnsanlar bizim icat ettiğimiz kibri her yerde her an yaşatıyorlar. Hatta bunu dini tören olarak bile kutluyorlar. Bizim silahımızı bize karşı kullanıyorlar. İnsanlar da bizim gibi şeytan ama maskeli! İnsanlar bizi uğursuz ruhlar olarak kötülüyorlar ama asıl usta büyücü ve düzenbazlar onlar. Kötülük ve kibirde bizi bile geçtiniz. Bu yüzden hepinize, gerektiği ve hak ettiğiniz gibi, toptan lanet okuyorum" (Faust II: Mezara Gömme). Mefisto'nun kendisinden bile kötü ilan ettiği insana Faust da aynı gerekçelerle daha önce şöyle lanet okumuştu: "İçimdeki o korkunç kargaşa anında beni bir ses çekip aldattıysa, ruhu çekici bir büyücülükle kuşatan, onu göz alıcı ve

ikiyüzlü sürgün edip düşüren her şeye lanet okuyorum! Lanet olsun, ruhun kendisine dair beslediği o yükseklik düşüncesine. Lanet olsun, duygularımız zorlayan görünüşlerin göz alıcılığına. Lanet olsun, düşüncelerimizde bizi aldatan ve bir ömür boyunca da aldatacak olan kibir ve gurur/onur hülyasına. Lanet olsun, mal, mülk, kadın, çocuk, uşak ve hizmetçi biçiminde bizi okşayabilen şeylere. Lanet olsun, bizi gömüleriyle korkusuz işlere yönelten ve anlamsız eğlenceler için altımıza yatak seren servete. Lanet olsun, üzümlerdeki iksire. Lanet olsun, aşkın o en yüce hazzına. Lanet olsun ümide. Lanet olsun imana. Ve lanet olsun, lanetler olsun, her şeyden önce sabra. Lanet! Lanet! Lanet!" (Faust I: Okuma Odası).

İşte hem Dante'nin "trajedi ve komedi arasında bir yaşam sürmekle lanetlenen insan" hikayesinin; hem Erasmus'un "bilgelik bütün insanları eline alsaydı, kısa sürede dünya boşalır, o vakit yeni bir adam yapmak için yeni bir Prometheus'a gerek olurdu" sözünün gereği; hem Mefisto'nun "bütün insanlar mahvolmaya layıktır. Bu yüzden hiçbir şey yaratılmasa daha iyi olurdu. İnsan bizden daha büyük bir kötülükle lanetlenmiştir" ifadesinin anlamının gerçekliği; hem de insanın kendi kendine Faust'un diliyle "insanı cennetten sürgün edip yeryüzüne düşüren her şeye lanet osun!" haykırışlarının doğruluğunun test edilebilmesi için insanın Tanrı kompleksinin en üst boyutuna yükselmesi yani insanın insanı yaratarak mutlak yaratıcı egemen bir güç olması gerekiyordu. İşte Tanrı kompleksini anlamak isteyen Dante ve Pascal'ın yakarışmı, Erasmus'un beklentisini, Mefisto ve Faust'un lanetini Mary Shelley "Frankenstein: Modern Prometheus" adlı eseriyle cevaplandırmak ister.

9. Mary Shelley: 'Tanrı Gibi' Olmak Yetmez Tanrı Olmak Gerekir; "Frankenstein": "Beni sen yarattın ama ben senden daha güçlüyüm. Benim ümitlerimi yok edebilirsin ancak sana olan intikam duygum yeme ve ışık ihtiyacımdan da öte. Bir gün öleceğim ama ilk sen benden özür dileyeceksin".

"Frankenstein ya da Modern Prometheus"[17]" romanının yazarı Mary Shelley, 1797 yılı 30 Ağustos'unda Londra'da doğmuştur. Babası, William Godwin, radikal ve anarşist siyasi görüşleriyle tanınan bir yazar, annesi Mary Wollstonecraft ise dönemin etkili bir kadın hakları savunucusudur. Mary, doğumundan on gün sonra annesinin ölmesi nedeniyle onun ismini almış ve daha sonra da evlendiği eşinin soyadını alarak kendi ifadesiyle "Tanrı tarafından bir isme bile layık görülmeden" yaşamaya mahkum edilmiştir. İngiltere'nin önemli romantik şairlerinden Percy Shelley ile olan evliliklerinden dünyaya gelen dört çocuklarından sadece biri yaşamıştır. Sekiz yıllık bir birliktelikten sonra eşi de 1822'de geçirdiği bir tekne kazası sonucu ölmüştür. Mary Shelley, Frankenstein'ı yazdığında sadece 19 yaşındadır. Shelly'nin eserlerinde yaşadığı bu travmalar nedeniyle romantizmin etkisinin güçlü olduğu görülür. Romantizmin odağındaki benlik kavramının erkek egemen söyleme dayanması kadın hakları savunucu bir annenin kızı olan Shelly'ye bu bağlamda birbiriyle çelişen bir bakış açısı kazandırmıştır. İlki Yunan kültüründen kaynaklanan ve erkeklikle birlikte anılan aklın üstünlüğü, ikincisi de erkeğin kendisine karşıt olarak gördüğü kadına ait özellikleri (doğurma/hayat verme/yaratma) kendine mal etmesidir. Shelley'nin eserlerinde çelişkili öğeler kullanmasının kaynağında çağının özellikleri ve içinde yer aldığı romantik ideoloji bulunmaktadır.

Mary Shelley (1797-1851), "Frankenstein" (1818) adlı eseriyle aslında kendi hayatındaki acılardan ve bu acıları ona yaşatan Tanrıdan intikam almak istercesine Tanrı kompleksini doruk noktası olan "Bir İnsan Yaratmak" aşamasına taşır. Belki de ilk insan Adem'in yaratılmasına geri döner ve bu kez Adem'in Tanrıyı yaratmasını sağlar. Tanrı kompleksinin en yoğun ve en yaygın yaşandığı ruhsal alan olan tıbbın temsilcisi Doktor Frenkestein, tıpkı Hobbes'un siyasal gerekçelerle yarattığı "Ölümlü Tanrı" olarak adlandırdığı Leviathen/

[17] Mary Shelley, Frankenstein, Çev: Elif Özsayar, Arion Yayınları, İstanbul, 2004; http://www.extraloob.com/forums/frankenstein-kitap-ceviri-buyrun-t126039.html,10.06.2013; Erinç Özdemir, Frankenstein'ın Yazarı Mary Shelley'nin Romancılığı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004; Ebru Karadoğan İsmayilov-Gözde Sunal, "Frankenstein ya da Modern Prometheus Romanının Sinemaya Uyarlanması", Çankırı Karatekin Üniversitesi, SBE. Dergisi 4/1, s. 199-222; Steve Best, Frankenstein Sendromu, http://hayvanozgurlugu-cevirileri.com/2011/10/23/frankenstein-sendromu/.

Canavar gibi, onu da aşarak Tanrının en üstün yeteneği olan yaratıcılığa soyunur ve tüm hastalıkları tedavi etmek ve hatta insan ile tanrı arasındaki küçücük farkı yaratan ölümü de yok edip ölümsüzlüğe ulaşmak yani ölümlü Tanrı değil ölümsüz Tanrı olmak için insanı yeniden yaratmaya koyulur.

Mary Shelley eserini isimlendirirken alt başlık olarak 'Modern Prometheus' ifadesini kullanmıştır. Shelly böylelikle Antik Yunan miti Prometheus vasıtasıyla insanın yaratılışına atıfta bulunur. Prometheus, İapetos'la ve Klymene'nin oğlu ve Atlas, Menoitios ve Epimetheus'un kardeşidir. Bazı metinlerde Prometheus'un annesi Asia ve kardeşi Athos olarak gösterilir. Prometheus, öteki kardeşleri gibi, tanrısal düzene kafa tutmuş, karşı çıkmış ne var ki öteki kardeşlerinden farklı olarak sonunda insanoğlunu yaratarak ve onlara ateşi (yaratıcılığı, bilimi, uygarlığı) vererek bu düzeni değiştirmeyi başarmıştır. Yunanlılar, mitolojideki Prometheus'a "önceden öğrenen" anlamını yükleyerek onu bir Kahin-Tanrı olarak nitelendirmişlerdir. Olympos Tanrılarının kuvvet ve kudretine karşılık Prometheus'da kurnazlık ve zeka vardır. Titanların isyanları sırasında tarafsızlığını korumuş ve başkaldırmamış bir Titan oğlu olarak Zeus'un gözüne girmeyi başarmıştı. Zeus onu Olympos'daki ölümsüzlerin arasına aldı. Oysa o Zeus'a karşı kin besliyordu. Prometheus, heykel yapmasını bilen bir Titan'dı. Birçok heykeller yapmış, onlara can vermişti. Frankenstein'a ilham vermesine neden olarak Premetheus çamurdan insanlara ait birçok kollar, bacaklar, kafalar, kalpler yapmıştı. Bazı günler sarhoş olduğu için insan yaratırken bazı hatalar da yapıyordu. Küçük bir gövdeye büyük bir baş takıyor, büyük bir gövdeye mahsus olan uzun kolları küçük bir gövdeye iliştiriyordu. İnsan yerine korkunç ucubeler doğuyordu. Frankenstein eserindeki ucubeye de ilham kaynağı olan bu mitolojik anlatıya göre hayatta kocaman başların, uzun bacakların yahut gayri mütenasip gövdelerin oluşunun sebebi de bu idi. Prometheus, dedelerinin öcünü almak için, kendi gözyaşıyla yoğurduğu balçıktan ilk insanı yarattı. Sonra onun acizliğine acıyarak, Ateş Tanrısı Hephaistos'un alevler saçan ocağından bir kıvılcım çaldı ve insanlara armağan etti. Bu suçun bedelini ödemek ve cezasını çekmek için Tanrı Zeus tarafından Kafkas Dağında zincire vurulmuş ve Tanrılarca görevlendirilen bir kartal sürekli olarak, her gece yeniden oluşan karaciğerini kemirmiştir. Onu bu işkenceden Zeus'un oğlu yarı tanrı Herakles kurtarır. Prometheus; "Zeus tahtından düşmedikçe benim işkencelerimin sonu yoktur" diyerek insanlara özgürlüğün yolunun Tanrılara isyan etmekle başlayacağını göstermiş olur. Bu arada Zeus, kendisini hiçe sayan insanlara da bir ders vermek için, Hephaistos'a su ve balçıktan ilk kadının heykelini yaptırdı, kalbine ruh yerine Prometheus'un ateşi çaldığı yerden aldığı bir kıvılcımı

koydu ve ona Pandora ismini verdi. Onu insanlara yollarken eline verdiği kutuda ise tüm kötülük ve ıstıraplar vardı. Zeus böylece insanlardan da intikamını aldı. Özgürlüğün kazanılması için tanrıya isyanın gerekliliğini hatta zorunluluğunu sembolize eden bu mit döneminin Tanrı kompleksi olma iddialarının ve doğal olarak da Tanrı karşıtı düşünce ikliminde yetişen Mary Shelley için kahramanı Victor Frankenstein'ı tanımlamaya son derece uygun bir mitoloji oldu. Fakat bilimin Tanrıya karşı mücadelesinde mitolojilerden yardım alması da ayrı bir ideolojik sorundu.

Mary Shelley'nin "Frankenstein ya da Modern Prometheus" romanı, 19. yüzyılda hızlı bir gelişim gösteren bilimin bir yanıyla üstünlüğüne diğer yanıyla da kontrolsüz kullanımının sonuçlarına dair bir eserdir: Tıpkı Pandora'nın Kutusu gibi. Eser, insanın Tanrının verdiği hayattan daha iyisine layık olduğunu ve insanın zekâ problemleri, fiziksel acı, salgın hastalıklar, yaşlanma ve zorunlu ölüm karşısında daha gelişmiş yeteneklerle donatılarak 'post-insan'a evrilmesi gerektiğini savunan "transhumanizm" düşüncesini işler. Eser, insanın "yaşam sırrının" ve "insanoğlunun bilmemesi gerekenin" aranması ve bu arayışın sonuçlarıyla ilgilidir. Eser, yasak meyve ile "yasak bilgi", Tanrının iradesi ile "yaşamın sırrı" arasındaki sınırlarda gezinmektedir. Yaşam sırrının yasak bilgisini öğrenme ihtiyacı Adem'den çocuklarına tevarüs etmiş bir doğadır: "Victor: Yalnızca benim sahip olacağım bir gize erişmek kendimi adadığım bir umuttu. Bunun için doğanın gizli yerlerini ve sırlarını aradım".

Eserin özündeki Tanrı'nın evren üzerindeki kontrolüne dair sorgulamanın ve Tanrı'ya isyanın neticesinde ortaya çıkan yaratım sürecinin bilimsel arka planı ve insan doğasındaki kontrol ihtiraslarının geleceği boyutlar anlatılmaktadır. Öyle ki Frankenstein Tanrı'nın esirgemesinden mahrum bırakılmışlığı nedeniyle aşağılanmışlığın büyük bir tekebbürü içinde Tanrı'da imrendiği yaratma eyleminin benzerini yaparak kendi acziyetini yenmeye çalışır. Aslında savaştığı şey de tam da bu acziyet ve sınırlılıktır. Bu savaşı kazanmak için Tanrı gibi "Baba" olma ihtirası ile yarattığı "Oğul" olan yaratığın şahsında, ruhunda, bedeninde ve kimliğinde doğaya ve Tanrısal iradeye tahakküm etmeyi arzular. Tanrıya ait olduğu için isyan ettiği her şeye kendisi "Tanrı gibi" sahip olmak ister. Frankenstein bu kesin inancı, kutsal misyonu ve iyilik amacı uğruna her şeyini kaybetmeyi göze almıştır: "Victor 'Kaybedecek bir şey kalmadı o zaman' der, Henry ise 'Ruhundan başka hiçbir şey' der": Tıpkı aynı sırların peşine düşen Faust gibi.

Aydınlanma ve Pozitivizm akımları ile birlikte Tanrının bilgisi ve vahyin kutsallığı görüşlerinin karşısına konan yeni modern din olan bilimin ve

modern peygamberleri bilim adamlarının kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi içinde bizzat Tanrı olmak iddiasına soyunmasının hikayesi olan Frankenstein, bilimin yanlışlığını değil yanlış amaçlar ve yöntemler ile kullanımının olumsuz sonuçlarını anlatır. Bu eserin yazım sürecinde Shelly, özellikle Tanrı iradesi dışında doğanın yaratıcı gücünü araştıran Darwin ve ölü dokuya yaşam verme deneyleri yapan Galvani'nin eserlerini okumuştur. Bu çağda gerçekleşen büyük bilimsel devrimleri ve Aydınlanma Çağı düşüncesinin etkisi ile Tanrı, artık dünyanın yüce kitabının yazarı olarak düşünülmüyordu. Tanrıya ait tüm nitelikler ve aynı göstergebilimsel modellemeler bu defa insana, insan aklına ve bilime aktarılmıştı. Özellikle de bilim adamları ve sanatçılar düşlemlerinde bir dünya yaratıp bunu dışsal olarak ifade eden tanrısal yazarlar olarak görülüyorlardı. Romantik estetik içinde belirtkeler birer simge olarak ele alınıyor; bu belirtkelerin kodunu çözme işlemi de ortak bir kod aramakla değil, sezgi, duygudaşlık, sanatçının iç dünyasına yapılacak bir yansıtmayla oluyordu. Dinin yerini bilim, Tanrının yerini ise bilim adamları alıyordu. Bilimin ve bilim adamlarının her şeye kadiri mutlak bir güçle hükmedebileceği düşünülüyordu.

Bu yüzden Frankenstein'in mücadelesi, insanlığın Tanrıya ait son kaleyi yani ölümü de ele geçirmeye yönelik bir savaş ilanı idi. Tanrının sığındığı son kale olan ölüm ve hayatı belirleme hakkı da onun elinden alındığında Adem'in de isyan amacı olan "ölümsüzlük" arzusu gerçekleşmiş, insanı Tanrıya bağlayan son bağ olan ölüm korkusu yok edilmiş ve Tanrının insanlığı cennetinden kovmasının intikamı da alınmış olacaktır. Bu yüzden Shelly'in eseri, artık hayatta olmayanların ardından bir ağıt, kendisine, yaşadığı çağa, en yakınlarındakine ve özellikle Tanrıya karşı biriktirdiği isyan, kendisi olabilme uğruna verdiği mücadelenin bir belgesi niteliğindedir. Eserde bilimin en büyük devrimlerinden biri olarak kabul edilen, o dönemde insan aklının doruk noktası olarak görülen ve insanın ilahi güç karşısında kazandığı en büyük beşeri güç olarak temsil edilen elektrik enerjisinin mutlak gücünün vurgulanması buna çok iyi bir örnektir. Tanrının şimşeği varsa insanın da elektrik gücü vardır. Ama bu güç insanın yarattığı her şey gibi ikili bir doğaya da sahiptir: Elektrik hem yaşam kaynağı olarak iyi hem de ölümcül bir güç olarak kötü bir şeydir: Tıpkı Tanrı gibi, tıpkı insan gibi.

Mary Shelly'nin Frankenstein eseri, dinin, din adamlarının ve dini kurumların insan aklı ve ahlakı üzerindeki korku egemenliğini bilimsel eylem tarafından rasyonelleştirmeler ile yok edileceğini de anlatır. Frankenstein'ın ruhsuz parçalardan oluşmuş yaratığının öngörülemez eylemlerinin neden olduğu korku yoğun bir biçimde insanın doğasındaki tehditleri anlatır ve

bilimin bile insanın ruhundaki Tanrı parçacığına hükmetme zaafını dile getirir. Fakat aynı zamanda insani değerleri yorumlayış biçimi de yaratıkla insanlığın özdeşleşmesini sağlar. Bu yönüyle eser, "insanın Tanrısı olmak için yarattığı her şeyin kulu olması" gerçekliğini gözler önüne serer. Bu durum eser boyunca insan doğasındaki çift/ikili değer dünyasını yani iyi-kötü bütünlüğünün dilemmasını da çözülmesi imkansız büyük bir insanlık sorunu olarak vurgular. Tanrının kendine benzer yarattığı insanın kendine benzer yarattığı yaratık/ucube bu iyi-kötü dilemmasının özdeşleşmesini kolaylaştıracak insani özellikleri (dilemmayı) aynı anda yansıtır: Zor durumda olan birini gördüğünde kendini ifşa etme pahasına yardımda bulunması ve hemen ardından küçük Willie'yi boynunu kırarak öldürebilmesi; bir melek suretinde yapılan kardan adamın kin, öfke ve intikam ile bir anda parçalanması gibi. Tanrının "yarattığına pişman olduğu insan" ve insana güvensizlik üzerine inşa ettiği insanlık durumu Dr. Frankenstein ve yaratığı arasında da aynen vurgulanmaktadır. Yaratıcı ve yaratık hatta katil ve kurbanın aynı bedene hapsedilmesi insanın kendini yok edecek özü yani Tanrı kompleksi doğasını kendi içinde barındırmasına dair güçlü bir mesaj içermektedir.

Mary Shelly'nin Frankenstein eseri, insanın mutlak ve nispi iradesinin gücüne dair hem kutsamalar hem de eleştiriler; Tanrı kompleksinin en önemli özelliği olan tutkuyla bağlanılan bir hedefi ahlaki ve insani tüm değerleri hiçe sayarak gerçekleştirme ihtirası; adaletin yerini bulamayışına olan isyanın ürünü olarak Tanrının ilahi takdirine isyan; Oedipus kompleksi ile birlikte ortaya çıkan yaratan ile yaratılan arasındaki eşitsizliğe isyanı ifade eden Frankenstein sendromu yani "bir amaca ulaşmak için hiçbir ahlaki ilke ve değeri kabul etmemek ihtirası ile Tanrıya isyanı meşrulaştırma arzusu"; kolektif Tanrı kompleksi kaynaklarından biri olan düşünsel veya fiziksel olarak farklı olanın ötekileştirilerek dışlanması; kendine benzeyene duyulan özlem; insanların Narkisos'dan kaynaklı sevgi ve kabullenilmeye duyduğu sonsuz ihtiras ve bu ihtiyacı gerçekleştirmek için her şeyi meşrulaştırabilecek bir akli ve ahlaki rasyonalite inşa etme sevdası eserde yer alan asli Tanrı kompleksi alanlarındandır: "Bir hikâye düşünmeye başladım. Doğamızdaki gizemli korkulara seslenecek ve müthiş bir dehşet uyandıracak cinsten, okuyucuyu başını kaldırıp etrafa bakmaktan korkar hale getirecek, insanın kanını donduracak, yürek atışlarını hızlandıracak bir şey. Eğer bunları yapamayacaksa, hayalet hikâyem adına layık olamayacaktır".

Shelly'nin Frankenstein eseri, Tanrı, din ve insana ait iyi-kötü arasındaki dilemmanın her türlü insan ilişkilerinde olduğu gibi doğada, bilimde ve hayatta da aynı şekilde var olduğunu anlatır. Eserde, Victor'ın annesinin

doğum yaparken öldüğü esnada Frankenstein'ın evinin önündeki ağaca (Adem'in ağacı) yıldırım düştüğünde yaşam ile ölüm tanrısal bir dokunuşla yer değiştirir. Burada Victor'ın ilk ciddi isyanını ve hayat amacının belirlendiği görülür. O andan itibaren ölümün kabul edilmesi gereken bir son olmaması gerektiği fikri söylemlerinin ve eylemlerinin temel motivasyonu haline gelecektir. Aslında bu ilahi adalete isyan fikri Shelley'nin çocukluğunda yaşadıklarının ve düşüncesinin de bir ifadesidir. Eserindeki yaratık gibi Shelley'in de "hiçbir ismi olmadı. O hep kendini isimsiz hissetti". Kendisine bir ismi bile çok gören Tanrıya çok kızgındı. Çünkü Shelley için Tanrı "insanların elinden sevdiklerini ve mutluluklarına çalan bir 'yağmacı' idi". Bu nedenle Shelley, Tanrıdan intikamını Frankenstein eliyle ve onun elindeki bilim kırbacıyla almaya çalışır: "Victor, annesinin mezarının başında şöyle der: Asla ölmemeliydin. Kimsenin ölmesi gerekmiyor! Ben bunu sona erdireceğim".

Shelly'nin Frankenstein eseri, insanın Tanrı'ya, Tanrının hayat-ölüm ve adalet yasasına meydan okumasının açık bir manifestosudur. Eser, Doktor Frankenstein şahsında modern insanın "bilgi sadece Tanrı aracılığıyla edinilen güçtür"; "doğanın yasalarına ve fiziksel gerçeklik kurallarına boyun eğmeyi öğrenin" ve "bazı şeylerin 'erişilmez' kalmaları daha iyidir. Elde edildiğinde bir hükmü kalmayan, hatta derin bir acıdan başka bir şey getirmeyen sırlar vardır" öğretilerine isyanının kaynaklarını gösterir: İnsan Tanrıya isyan etmedikçe "Tanrı gibi" olamaz; Tanrısal olana öykünmedikçe kendini gerçekleştiremez: Tıpkı Prometheus gibi. Frenkestein'ın arkadaşlarına "ölümü aldatıp yaşam yaratabiliriz. Böylece de Tanrıyı konu dışı (hayat dışı) tutabiliriz" demesi onun çalışmalarındaki motivasyonunun önemli bir kısmı olarak Tanrı'yı bir rakip hatta bir düşman olarak görmesinden kaynaklandığını gösterir: "Yaşam ve ölüm bana varlığı çevreleyen kusursuz sınırlar olarak görünüyordu, önce onu delip geçecek, sonra da içinde bulunduğumuz karanlık dünyayı bir ışık seline boğacaktım. Yeni bir canlı türü beni yaratıcıları olarak kutsayacak, birçok mutlu ve mükemmel yaratık varlıklarını bana borçlu olacaktı. Hiçbir baba evlatlarının şükranını benim onlarınkini hak ettiğim gibi hak edemezdi". Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Marry Shelley'nin "Frankenstein" adlı eseri modern bilimin ve teknolojinin kontrolden çıkıp hiç beklenmedik yıkıcı sonuçlar üretmesi üzerine geleceği gören bir eleştiri de barındırır içinde. Eser, çok geniş bir literatür, ayrıca popüler kültür bölümleri yaratarak defalarca modern bilim ve teknolojinin eğer etik bir duyarlılıktan ve kompleks sistemlerin önceden belirlenemezliği ve olasılıklarına dair bir öngörü oluşmamışsa insanların, diğer hayat formları ve bir bütün olarak dünya için felaket türünden sonuçlar yaratabileceği konusunda uyarılarda da bulunur. Shelley açısından

ana mesele şuydu: insanlar insan derisi ve organlarına yeniden can vererek hayat yaratabilseler ne olurdu? Sonuç elbette Victor Frankenstein'ın "canavarı"dır. Bu canavar kendisini yaratan bilim adamını tiksindirir, yaratıldığı yerden kaçar, sağa sola saldırır, insanlardan gördüğü kötü davranışlar ve yaratıcısı tarafından terkedildikten sonra tehlikeli ve cinayet işleyen bir şeytana dönüşür: insanların kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini gerçekleştirmek için yarattıkları tüm kişisel, kolektif ve evrensel kurumların şeytana dönüşmesi gibi.

Shelley'nin eseri; yeni modern bilimin hayat formları dahil harikalar yaratabileceğine inanılan bilimsel materyalizm vizyonu ile çirkinlerin, canavarların, akıl dışılığın ve zalimlerin insanların ümitlerini ve hayatını yok edeceğine inanan Gotik romantizminin bir sentezini yapar. Shelley'nin stili özellikle de doğa söz konusu olunca ulvilik ve kutsallık taşırken bir yandan da bilimin şeytani romansını da ortaya koyar. Burada modern bilim adamı cevaplar bulup yeni hayat formları yaratmak amacıyla doğanın gizemlerine dalmaktadır. Bir Aydınlanma dönemi Faust'u olarak Victor Frankenstein hem hayatın sırlarına sahip olma arzusunu hem de bedenden, diğer insanlardan, doğadan ve toplumsal hayattan koparılmış egoyu temsil eder. Modern bilimin prensiplerini babasından öğrenmiş olan Victor simyadan, mistisizmden ve gelenekten vazgeçerek hakikati bilimsel metotla arar. Frankenstein ya da Modern Prometheus tanrılardan ateşi çalmış, hayatı yaratmanın sırrını çözmüş ve Tanrı olmaya, hayatın ve yeni türlerin yazarı ve yargıcı olmaya heveslenmiştir. Bu yüzden o, doğayı kontrol etmek, toplumsal varoluşu mükemmelleştirmek ve yeni hayat formları yaratmak gibi modernitenin en derin itkilerini içinde taşıyan bir modern kahramandır. Ancak hayat gücünü elde etmek için çabalaması sırasında kendisini hepsinin kendi saplantısı sonucu mahvolduğu ailesi, nişanlısı Elizabeth ve arkadaşları dahil diğer insanlardan soyutlar. Narkisos gibi Victor da hakikat ve mutluluk arayışını bireysel bir arayış olarak görür, modern insan gibi bilgiye doğaya boyun eğdirmenin ve onun güçlerini kontrol etmenin bir aracı olarak sahip olmak ister.

Shelley, bilim adamı Frankenstein'ın şahsında bilimsel araştırmalar ve teknolojinin doğası ve kullanımıyla alakalı etik bir takım sorular sorar. Shelley, Dr. Frankenstein'ı birçok hata yaparken resmeder: yarattığı 'korkunç' canlıya sırtını dönmüştür, topluma karışması için evden kaçmasına izin vermiştir, yaratığın işlediği suçlardan dolayı bir hizmetçinin cezaya çarptırılıp öldürülmesine göz yummuştur ve böylece baştan sona sorumsuzca davranmıştır. Bilimsel olarak göz kamaştırıcı olsa da duygusal ve

etik anlamda eksikleri bulunan Dr. Frankenstein, "insancıl olmayan bir zeka dünyadaki en tehlikeli şeydir" ve "iyi niyetten koparılmış bir bilginin bir erdem değil zaaf olduğu" düşüncelerini tasdikler şekilde gerçek canavarın kendisi olduğunu kanıtlar. Shelley'e göre insanlar bilim ve teknoloji aracılığıyla dünyayı geliştirebilirler; ama doğaya teknolojik müdahalelerin bir sınırı olmalıdır. Shelley sınırı insanın hayat yaratması noktasında çizer; insanlar Tanrı rolü oynamamalıdır, bilgelikten yoksunluğuyla ve Tanrı kompleksi kibriyle bu eylemlerinin sonucunda insanlar kaçınılmaz şekilde felaket getiren durumlarla karşılaşacaklardır. Frankenstein, Tanrı kompleksi doğasının ürünü olarak mutlak bilgiye ulaşma ihtirası nedeniyle kontrol ve manipülasyon takıntılı, insanlıktan uzak ve etik anlamda sorumsuz bir bilimin tehlikesini anlatır. Bu yüzden Frankenstein'ın trajedisi kontrolden çıkan bir hayat formu yaratması değildir, yarattığı şeyden doğan sorumluluğu üzerine almaması, ona sırtını dönmesi ve gerekli kontrolleri yapmaması ve deneyini takip etmemesidir: Tıpkı Tanrı gibi.

Shelley bilimin hayat yaratma gücünü elde ettiği bir çağın gelişini beklemiştir, canavarı da bu projenin taşıdığı tehlikeleri temsil eder; çünkü yeni bir tür insan kontrolünden kurtulabilir ve yaratıcısına ve çevreye büyük zarar getirebilir. Shelley'nin öyküsü ayrıca insan yaratımlarının üreyip yeni ve daha kesin inançlı, dogmatik ve bencil türler meydana getirebileceği fikrini de savunur. Bu gerçek, yaratığın kendisine eş ve aile aramasında görülür: Tıpkı Pandora gibi. Bu sebeple Shelley, yeni bir türün, insanlığa tepkisini, onu merkezden koparmasını, imtiyazlarından mahrum bırakmasını, benzersizliğini elinden almasını ve evrimin zirve noktası olma iddiasını çürütmesini de ortaya koymaktadır. Gerçekten de "canavar" insan şiddetinin, tahakkümünün, bağnazlığının ve kan döküşünün korkunç tarihini öğrendikçe dehşete düşer ve bu durum onu insanın üstünlüğünü, aklını, ahlakını ve bilgisini/bilimini sorgulamaya iter. Dahası Frankenstein; doğal ve yapay, insan ve nesne, doğmuş ve yapılmış arasındaki çizgiyi bozar ve duyarlı yaratığı fiziksel ve mental anlamda daha üstün bir canlı olarak sunar. Bir çeşit "doğal insan" olarak bu canavar, insanların yaptıkları karşısında masumdur ve sadece kendisine kötü davranılıp kovulduğunda zalim bir hal almaktadır. Tecrübeye ve öğrenmeye açık olarak yaratık, beynine ve davranışlarına kitap okuyarak şekil verir, bu da insan olanaklarının ve varoluşunun hem iyi hem de kötü olarak ne gibi anlamlara geldiğine dair ona bir fikir verir.

Eserde farklı yerlerde Frankenstein'ın yaratığı bir nesne olarak, insan olmayan bir varlık olarak gösterilirken diğer birçok yerde birçok insani özelliğinin ön plana çıktığı görülür. Victor yarattığı yaratığı her iki yönüyle de

görür ve yaratığın "canavar" algısı, doğal sınırların aşılması ve altının oyulması, insan ve insan olmayan hatta insan ve Tanrı özelliklerinin karışımı, insan ve nesne özelliklerinin karışımı gerçeklerine korkutucu ve rahatsız edici bir şekilde işaret eder. Bu nedenle Frankenstein'ın yaratığı; insanlıktan uzak Tanrı kompleksleri içindeki bir toplumun, farklılığı ve ötekiliği anlamayı nasıl reddettiğini ve kolektif Tanrı kompleksi içinde yeterince insani olmayıp farklı görünenlere nasıl zalimce davrandığını da gösterir. Ötekilik kavramının bir öncülü olarak Frankenstein figürü, kurulu düzene uymayanları marjinalleştirip onları yok eden, diğerlerini ise homojenleştirip normalleştiren kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olan moderniteye yönelik de bir eleştiridir.

Shelley'nin Frankenstein sendromu olarak anlattığı Tanrı kompleksi yani etik, politik ve olası sonuçlarını gereğince göz önüne almaksızın doğal süreçleri kontrol etme saplantısı, sırf bilgi edinmek için bilgi edinme saplantısı ve bilgi ile "iyiyle kötüyü birbirinden ayıracak bir tanrısal yetkinliğe ulaşma ihtirası" eserin asli konusudur. Bu yüzden Frankenstein'ın "canavarı" insanların kontrolünden çıkan ve hayatta kalmalarını tehlikeye sokan her türden potansiyel teknoloji ve insan ihtirasları için bir sembol durumundadır. Frankenstein sembolü ve sendromu bilgi, bilim ve teknoloji aracılığıyla mikrokozmik doğal güçlerin kontrol ve manipülasyonuna dayalı bir Tanrı-insan yaratma idealini anlatmaktadır. Frankenstein eseri, insanlara yeni teknolojilerin sonuçları üzerine dikkatli bir biçimde düşünülmesi, etkilerinin takip edilmesi, bilimsel ve teknolojik taahhütlerinin yüklenilmesi gerektiğini öğretmektedir. Eser, insanların hiçbir etik sorumluluk üstlenmeksizin insan varoluşunun doğasını değiştirmeye yönelen bilimsel ve teknolojik girişimleri desteklemesinin ve ataları Adem gibi "bilgi ağacının meyvesini yiyerek" insanın doğaya müdahalesi konusunda hiçbir sınır tanımayarak "Tanrı gibi" olmak ihtirasının sonuçlarını anlatır. Eser, Tanrı gibi yaratıcı olmak için sınır tanımayan ve hatta sınırı/haddi aşan insanlığın kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağı olan bilim ve teknolojinin insanın ve insanlığın bütün sorunlarını çözebileceğine olan inançla yani Frankenstein sendromu içinde kendi varlık ve geleceğini yok edeceğini anlatır. Adem gibi sadece cennetten değil insanlıktan hatta dünyadan da kovulacağını öngörür.

Doktor Frankenstein, Tanrıya savaş açmış modern insanın Tanrıya son darbeyi vuracak olan sembolü bir Tanrı kompleksi kahraman örneği olarak her şeyi kutsal ve mutlak gördüğü amacı yani "ölümü/Tanrıyı yenmek ve ölümsüzlüğü yaratmak/ölümü öldürmek" uğruna her şeyi araçsallaştırır.

Bu araçsallaştırmada ailesinden dostlarına, kardeşlerinden öğretmenlerine, eşinden hayatın diğer nimetlerine kadar her şeyi amacının aracı olarak bencilce kullanır. O, sadece "Modern Prometheus" değil aynı zamanda "Modern Narkisos"tur da. Tüm bu insanlara hizmet etmek için uğruna her şeyi göze aldığı amacı kendisini dahi araç haline dönüştürmüştür. Sonunda Victor'un eline iki şey geçmiştir: Zafer ve Hiç: "Ben nasıl bir insandım, ben nasıl bir maddeden yapılmıştım ki, ıstırabımı bir tekerleğin dönüşü gibi sürekli yenileyen bunca sarsıntıya dayanabiliyordum? Bir zamanlar sevdiğim herkes benim yüzümden şimdi mezarda".

Shelley'nin eserindeki bilimin kontrolsüz kullanımı; insana özgü kibir ve her türlü bencillik örnekleri; aşağılık kompleksini Tanrı kompleksi ile yenmeye çalışan bir insanın (özellikle erkeğin 'Erkeklik Kompleksi' içinde) Tanrı ve kadına özgü olanı (yaratma ve doğurma) gerçekleştirme hevesinin sonuçları; ölümsüzlük uğruna gerçek hayatın ve ahlaki nitel erdemlere dayalı mutluluğun ertelenmesi; isminin anlamına ironik biçimde karşıt gelişen bir kadere sahip olan Victor'un kişiliğinin insanın kaderi olduğu gerçeği anlatılmaya çalışılmıştır: İnsan doğasının bir tarafındaki ölümsüzlük arzusu ve mutlak iktidar hırsı için güç peşinde koşma ihtirası içinde yaşarken doğasının diğer tarafındaki akli ve ahlaki erdemlerini kaybetmektedir; nicelin egemenliğine girdikçe nitelin egemenliğinden uzaklaşmaktadır; yeryüzü egemenliğinin peşinden koştukça gökyüzü egemenliğine yabancılaşmaktadır.

Bu yabancılaşmanın en büyük göstergesi tıpkı insan gibi bir yanında masumiyet diğer yanında zalimlik, bir yanında iyilik diğer yanında kötülük, bir yanında kutsallık diğer yanında lanet, bir yanında aydınlık bir ruh diğer yanında karanlık bir ruh olan yaratığın/ucubenin tek başına varlığının doğurduğu mükemmellik ve mutluluk arzusu ile diğer insanlarla birlikte yaşamanın veya yaşayamamanın doğurduğu acziyet ve mutsuzluk görüntüsüdür: tıpkı Adem gibi. Frankenstein'ın bilimsel Tanrı kompleksi hırsının bir ürünü olan 'ucube yaratık', dogmatik, kesin inançlı, dar bakışlı, ön yargılı ya da bencil sıradan insanın ve bilim adamının anlamaktan uzak olduğu bir gözlem ve deney algısıyla hayatın ve insan doğasının insanı güzelleştirici, mutlu edici yanlarını keşfeder. Yaratık evreni, yaşamı, insanı ve bunlar içindeki ve arasındaki karmaşaları, mistisizmi farklı biçimlerde yansıtan eserleri ve hayatın gerçeklerini okuduğunda bunların hem ruhunun hem de zekâsının gelişimine katkıda bulunduğunu hisseder. Fakat onun bu insani ve ahlaki kazanımları ve erdemleri toplumdan dışlanmasına engel olamaz. Halkın aklı gözünün arkasında olduğu ve kolektif Tanrı kompleksinin bir kaynağı olarak dış görünüşe düşünce ve ahlaktan daha fazla değer atfedildiği için

yaratık insanlar arısında yaşamaya imkan bulamaz. Halkın önyargısı son yargısıdır. Eserde de ifade edildiği gibi yaratık ile Victor'un buluşması esnasında yaratık bir canavara ait olamayacak anlamlarla yüklü sözler sarf eder: "Bu duyguları bana sen verdin. Ama nasıl kullanacağımı söylemedin"; "Ya benim ruhum? Ruhum var mı? Yoksa eklemediğin bir parça mı?"; "Hatırladığım kadar şey öğrenmiyorum"; "Bana hayat verdin ve sonra beni ölüme terk ettin. Kimim ben?"; "İçimde hayal bile edemeyeceğin şeylerin sevgisi var. Ve inanamayacağın şeylere duyduğum hiddet. Birini tatmin edemezsem kendimi diğerine teslim edeceğim". Yaratık hayata ve tüm insanlara dair bu denli iyilik ve mutluluk dileklerini kendi yansımasını aynada/suda görerek korkmasıyla bitirir. Tek başına insan mutluluk ve iyilik erdemleri üzerine düşler kurar ta ki suda/aynada ya da başka bir insanda kendi yansımasını görüp düşlerinden uyanana kadar: tıpkı Narkisos gibi.

Eserde felsefi olarak işlenen tüm bu dilemmalar içinde kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin sembolü bir hayat ve evren algısını çözümlemeye çalışan Doktor Frenkestein, atası Adem'in yolundan giderek "istisnai hal" alanının sınırlarına müdahale eder. Doktor Frenkestein, yaptığı deneyler sonucunda yaşamın sırrını keşfeder ve bunu üstün bir insan yaratarak kullanmaya karar verir. Çeşitli mezar ve mahzenlerden topladığı ceset parçalarını bir araya getirip dev boyutta "üstün bir insan" yaratır. Frankenstein, galvanizm, simya ve elektrik gücünü kullanarak korkunç bir ucube yaratır. Fakat ondan memnun kalmaz ve kaçar. Yaratık ise kendisini yaratanı tanıyordur ve neden insanların ondan korkup kaçtıklarını, tam aksine insanlarm kendine aşık olmasını yine suya bakarak anlayan Narkosis gibi, sudaki şekline bakarak öğrenmiştir. Kendini yaratan tanrısını bulup, ondan hesap sormak ve intikam almak ister. Yüreği müşfik, mizacı yumuşak olsa da görenlerde korku uyandırdığı için toplumdan tecrit edilir. Kendisine yönelen korku artıkça insanlara yönelik yarattığı korkuyu da arttırır. Korkuyu yenmenin tek yolu olarak daha büyük bir korku yaratmanın zorunluluğuna teslim olur. Bir müddet sonra bir aileyi izlemeye başlayan ucube, ailedeki fertlerin birbirlerine karşı duyduğu sevgiyi görür ve kendisini yalnız hisseder. Babasından/Tanrısından kendisine bir eş/Havva/ Pandora yaratmasını ister; ancak Doktor Frankenstein onun duygularını önemsemez ve ona söz verdiği halde bir eş yaratmaz. Canavar insanın yalnızlığı arttıkça acımasızlaşır ve kendisini yaratandan korkunç bir şekilde öç almaya girişir. Yaratık doktorun yakınlarını öldürür. Bunun üzerine canavar ile doktor yani tanrı ve kulu, yaratan ve yaratılan arasında savaş başlar. Doktor ile ucube bir salın üzerinde birbirine sarılıp yanarak ölürler.

Tanrı kompleksinin doruk noktası olan mutlak yaratıcı Doktor Frankenstein, mutlak bilgiye ulaşmanın ihtirası ve Tanrı gibi değil bizzat Tanrı olmak kibrinin ihtişamı içinde ölür. Ucube yaratık ise Tanrısına kendisini kendisi gibi mükemmel değil de kusurlu ve aciz yaratmasından dolayı isyan eden ikinci bir Tanrı kompleksi doğasını temsil ederek ölür. Tüm iyi özelliklerine rağmen kusurlu olmanın acziyeti içinde bu acziyeti ona kötü kader olarak bahşeden tanrısını reddeder: "Madem beni sevmeyecektin, beni neden yarattın?"; "Madem tek bir ağacı yasaklayacaktın diğer bütün ağaçları neden yarattın?". Frenkestein'in hikayesi Adem'den günümüze tüm insanlığın peşinde koştuğu yasak meyvenin hikayesidir. Kutsal kitaplarda anlatılan "mutlak bilgi", "sonsuz iktidar", "en üstün iktidar" ve "ölümsüzlük" bahşeden yasak meyvenin özelinde Tanrı, Tanrı gibi ve Tanrı kompleksi arasındaki savaşı anlatan bu hikaye "en tuhaf, en acıklı ve en korkutucu ama aynı zamanda da en öğretici" hikaye olarak tarihe geçmiştir.

"Tanrı kompleksine giden yolar 'iyilik' taşlarıyla örülüdür". Daha önce de belirtildiği gibi iyilik üzerine inşa edilen Tanrı kompleksi tahakkümü kötülük üzerine kurulan Tanrı kompleksinden daha tahdit ve tehdit edicidir. İyilik üzerine yani bir insanın bir konuda kendine has doğruluk, güzellik, mutlaklık, haklılık, dava/misyon inancı ile edindiği bilgi ve tecrübelerinin herkes için de iyi, güzel, mutlak, haklı bir sonuç doğuracağına olan inancının/önyargısının kendisine kazandırdığı başkalarının hayatını düzenleme ve hak ve yetkisine meşruiyet kazandırması durumu insanlık tarihinde en fazla zulüm yaratan Tanrı kompleksi kaynağı olmuştur. Kişisel, kolektif ve evrensel bir Tanrı kompleksi kaynağının kendisini mutlu eden şeylerin herkesi de mutlu edeceğini düşünerek başkalarının hayatına tekebbür içinde tahakküm etmeyi amaçladığı bu iyilik kaynaklı Tanrı kompleksi doğa Doktor Frenkestein'i de esir almıştır. Tanrı gibi olmaktan daha üste bir amaç olan bizzat Tanrı olmak ihtirası içindeki Tanrı kompleksi kişilik Doktor Frenkestein tüm insanlara iyilik ve mutluluk getireceğine kesin bir inançla bağlı olduğu kutsal amacını ve evrensel misyonunu şöyle dile getirir: "Çocukken zihnim sorularla doluydu. Gökyüzünü, havanın, dünyanın ve hayatın ve ölümün sırlarına ilgi duyardım. Bu yüzden fen bilimlerini öğrenmek istedim. Okuldaki hocalarım 'eğer gerçek bir bilim adamı olmak istiyorsan, eğer hayatın sırrını keşfetmek istiyorsan bütün bilimleri öğrenmen gerekir' diyordu. Bütün zamanımı laboratuvarda deney yaparak harcıyordum. Hayatın nereden geldiğini keşfetmek istiyordum. İnsan yaratmak istiyordum ama bundan önce ölümü anlamam gerekirdi. İnsan bedenleri üzerinde çalışmalar yaptım. Ölü insanlar üzerinde deneyler yapıyordum. Hayatın ölümle sona ermesi beni çok şaşırtıyordu. Bunu

[redacted] türlü kabullenmek istemiyordum. Sonunda hayatın sırrını keşfetmiştim. Korkuyordum ama duramıyordum. Sonunda bir insan yaratmayı başardım. Yarattığım insan tam bir canavara benziyordu. Korkunun tüm bedenime nüfuz edişini hissedebiliyordum. Yaratık canlanıp iğrenç görüntü ve sesleriyle bana dokunduğunda anladım ki amacıma ulaşamamıştım ve ümitlerim yıkılmıştı. O da benden kaçmıştı. Artık o benim en büyük düşmanımdı. Yaratıktan da onu yaratan bilimden de nefret ediyordum... Hiç kimse bu kadar büyük bir hata yapmazdı... Onunla savaşmak istiyordum. Onu öldürmek istiyordum". "Tanrı gibi" olan Frenkestein, tıpkı Tanrı gibi "insanı yarattığına pişman olmuştu" (Tevrat, Yaratılış; 6: 5-7).

Tanrı gibi olan doktor bunları düşünürken yaratılmışların en üstün ve en zayıfı dilemmasını doğasında taşıyan yeni yaratık ise yaratıcısı Tanrıya bu üstünlük ve acziyet dilemması yüzünden isyan ediyordu: "Ey yaratıcı babam. Herkes benden nefret ediyor. Sen de benden nefret ediyorsun. Ama beni sen yarattın. Bana karşı sorumlusun. Beni sen yarattın şimdi öldürmek istiyorsun. Madem beni sevmeyecektin, o halde beni neden yarattın? Benim mutsuzluğumu bilmiyorsun. Hayatla nasıl bu kadar kolay oynayabiliyorsun. Ben neden yaşıyorum. Beni yaratan kişiden nefret ediyorum. Kendimi öldürmek de istemiyorum. Dünyadaki insanlara çok kızgınım ve onlardan intikam almak istiyorum. Herkes benim düşmanım. Öte yandan yaratıcımdan da nefret ediyordum. Savaş zamanı gelmiştir artık. Ben bu dünyaya ait değilim. Bana duygu ve hislerle dolu bir kalp verdin. Sonra acımasız sözcüklerle bana hakaret ettin. Beni çirkin bir yaratık olarak yarattın. Sonra beni dünyaya içinde sevgi olmayan bir dünyaya yolladın. Beni gören herkes benden nefret ediyor. Bu yüzden çok acılar çektim. Kimse benimle arkadaş olmak istemiyor, benden nefret ediyorlar ve korkuyorlar. Bu yüzden kötü oldum. Çok kötüyüm çünkü mutsuzum. Yalnızım... Ama senden intikam almak için senden daha güçlüyüm. Beni yarattın ama ben senden daha güçlüyüm. Benim ümitlerimi ve rüyalarımı yok edebilirsin ancak sana olan intikam duygum yeme ve ışık ihtiyacımdan da öte. Bir gün öleceğim ama ilk sen benden özür dileyeceksin. Unutma! Bunu unutma!".

Eserin sonunda, ölen "Frankenstein için tören düzenlenir. Kaptan Walton İncil'den dokunaklı bir metin okur. Frankenstein'ın cesedi ateşe verilmek üzereyken buz kırılır ve cesedin bulunduğu parça ayrılır. Yaşanan karmaşada yaratık meşaleyi alarak cesedin bulunduğu buz parçasının üzerine çıkarak kendisiyle birlikte babasını ateşe verir". Böylece yaratık kendisine gösterilmeyen şefkati ve merhameti babasına gösterecek, onu göğsüne yaslayıp onunla bir bütün olduğu alevlerin ortasında kaybolacaktır. Olanla-

rı uzaktan izleyen ve tıpkı Frankenstein gibi büyük bir misyon için Kuzey Buz Denizine açılan Kaptan Walton'a nereye gidileceği sorulduğunda "Frankenstein'la aynı kaderi paylaşmayacağını" söyler. Şahit olduğu olaylar onu imkansızların peşinden koşmak arzusundan ve keşfedilmemiş yerleri keşfetme tutkusundan/ihtirasından/davasından dönecek kadar etkiler. Ölümsüzlüğü yakalamak için içinde bulunulan zamanın sunduğu mutluluk fırsatını geri çevirmeyeceğini söyler.

Frenkestein'in Tanrı, Tanrı gibi ve Tanrı kompleksi arasındaki bu ezeli ve ebedi savaşın gerekçelerine ışık tutan bu itirafları kutsal kitapların insan doğasındaki Tanrı parçacığının "mutlak bilgi", "sonsuz iktidar", "en üstün güç" ve "ölümsüzlük" arzusunun sonsuz ve sınırsızlığına da işaret etmektedir. Hegel ise Tanrıya ait "mutlak bilgi", "sonsuz iktidar", "en üstün güç" ve "ölümsüzlük" gibi özellikleri kişisel Tanrı kompleksi ilan ettiği kahramanın, kolektif Tanrı kompleksi olarak kutsadığı ulusun ve evrensel Tanrı kompleksi olarak yücelttiği devletin ruhunda ve bedeninde görür. "Tarihi, gerçeği ve geleceği" "atın üstündeki" Tanrı kompleksi kahramanda gören Hegel insanı toplumla, toplumu ulusla, ulusu devletle ve devleti de evrensel akıl olan Tin ve onun gerçekleşme sürecini gösteren tarihle ve onu da büyük adamlarla özdeşleştirerek özgürlükle başlayan dialektik yöntemini kul komplekslerine dayanan kölelik düzeni ile sonlandırır. Devir artık kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden arınmanın değil onlara tapınmanın devridir. Yeryüzü egemenliğinin yeni dini budur ve yeni peygamberi de Hegel'dir.

10. Hegel: ...Ve Tanrı; Kahraman, Ulus ve Devletin Ruhunda ve Bedeninde Yeryüzüne Mutlak Akıl Olarak İner; "Tarihte Akıl": "Evrensel olan şey, devlette bulunur. Devlet Tin'in yeryüzündeki şeklidir. Devlet Tanrının dünyadan geçmesidir. Bundan dolayı devlete kutsallığın yeryüzündeki tezahürü olarak tapmalıyız".

Georg Hegel (1770-1831), diğer bazı düşünürler gibi "Tanrı gibi" veya Tanrı kompleksleriyle uğraşmaksızın bizzat Tanrının kendisini yeryüzüne indirmiştir. Tanrının aklını kişisel Tanrı kompleksi olarak yücelttiği kahramana (büyük adama), Tanrının ruhunu kolektif Tanrı kompleksi olarak kutsadığı ulusa ve Tanrının bedenini de evrensel Tanrı kompleksi olarak tapındığı devlete dönüştürmüştür. "Tarihte Akıl"[18] (1823) adlı eserinde kişisel, kolektif ve evrensel olarak yarattığı bu Tanrı komplekslerinin mutlak üstünlük teorilerini ve onlara tapınma üzerine kurduğu modern dinin ritüellerini anlatır.

Evrensel Tanrı kompleksi sembolü olan devlet, Hegel'e göre "bizzat Tanrının dünyaya inmesidir" ve bu nedenle de devlet sadece Tanrısal akla sahip olanların kurduğu ve yönettiği bir sistemdir. Bu yüzden devlet özü itibariyle kişisel Tanrı kompleksi ayrıcalıklarıyla donatılmış üstün insanların bir kurumudur. Hükümdar hanedanları ve siyasal ayrıcalıklı sınıflar, bir insanda yönetici beyin ve ruh nasılsa, öylece, bir devletin ayrılmaz parçalarıdır. Zaten adı ne olursa olsun tüm devletleri yöneten, yönetimin en tepesinde karar vericiler olarak her zaman bir kaç üstün yetenekli insan vardır. Bunlar egemenliği temsil etmek görevine, ne ulusu meydana getiren bireylerin ortalama niteliğini temsil ettikleri ne de halk arasında yaygın fikirleri yansıttıkları için değil, onları halkın kalanından ayıran üstün niteliklere sahip oldukları ve ne kadar güçlü bir biçimde anlatım bulursa bulsun, kamuoyundan bağımsız kalmayı bildikleri için geçmişlerdir. Dolayısıyla her devlette siyasal egemenliği ellerinde tutanlar halkın gizli olan "gerçek" ya da "akli" iradesini görüp yerine getirebilme ayrıcalığına ve yeteneğine sahip olanlardır. Bu yüzden tüm yönetimler adı ve şekli ne olursa olsun seçkin bir elit iktidarıdır.

Kişisel Tanrı kompleksini temsil eden devlet adamı Hegel'e göre "halk iradesini kendi tekelinde temsil eden bir yöneticidir". Kul komplekslerinin sembolü olan halk ise onun sahip olduğu bilgi, sezgi ve deneye sahip

[18] Hegel, Tarihte Akıl, Çev: Önay Sözer, Ara Yayınları, İstanbul, 1991. Açıklama ve yorumlar için: Mete Tunçay, Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi III, Seçilmiş Yazılar, Teori Yay., Ankara, 1986; Larry Arnhart, Plato'dan Rowls'a Siyasi Düşünce Tarihi, Adres Yayınları, Ankara, 2005; Şahin Yenişehirlioğlu, Hegel Felsefesinde Birey, Toplum, Devlet İlişkileri, Birey-Toplum Yay., Ankara, 1985 ve Halis Çetin, Totaliter Soylu Gelenek, Kadim Yayınları, Ankara, 2010.

olsaydı yapılmasını isteyeceği şeyleri yapması anlamında temsil edilen ve yönetilen hastalıklı bir zümredir. Nasıl ki, bir doktor kötü, zor, tatsız ve hastasının hoşuna gitmeyen şeylerle hastasının hayatına müdahale ederse devlet ve devlet adamı da aynı şekildi hasta halkın tedavisini yapar. Devlet ve devlet adamı bu eylemleriyle aslmda hastasının iyileşmek yolundaki gerçek iradesini temsil etmektedir. Bu yüzden devlet adamı bu iradeyi iyi anlamalı ve halkının ne düşündüğünü umursamamalıdır: "Zamana ne istediğini ve ne anlama geldiğini söyleyen ve sonra da bunu gerçekleştiren adam, zamanın büyük adamıdır. Bir yerde bir türlü, bir başka yerde bir başka türlü olan kamuoyunu/halkı aşağılamayı öğrenmeyen bir kimse hiç bir zaman büyük işler başaramaz".

Hegel'in Tanrısal akıl/Us olarak yüceltiği ve tarih olarak da kutsadığı evrensel akıl (Tin) kişisel olarak liderlerin, kolektif olarak ulusların ve evrensel olarak da devletlerin ruhunda sahne almaktadır. Bu yüzden Hegel'in, "tarih, mükemmelliğin rasyonel bir tarzı olarak gelişmektedir" savı onun temel felsefesidir. Her şey Evrensel Akıl olan Us'un kendini tarihin tiyatro sahnesinde gerçekleştirmesidir: "Us dünya ile bağıntısı içinde ele alındığı sürece, usun kendinde belirleniminin ne olduğu sorunu, dünyanın son ereğinin ne olduğu sorunuyla özdeştir; daha yakın bir bakışla, burada söz konusu olan, son ereğin gerçeklik kazanması, gerçekleşmesindeki zorunluluktur. Burada iki türlü inceleme yapmak gerekir: bu son ereğin içeriği, son erek olarak belirlenimi ve bir de gerçekleşmesi. İlkin, inceleme konumuz olan dünya tarihinin tinsel taban üzerinde geçtiğine dikkat etmemiz gerekir. Dünya ruhsal ve fiziksel doğayı kendisinde bir araya getirmektedir. Fiziksel doğa aynı zamanda dünya tarihini de içine alır. İşte daha başlangıçta, doğanın belirlenmesiyle ilgili bu temel koşullara dikkati çekiyoruz. Beri yandan tin ve onun gelişim süreci, tözseldir. Burada doğanın nasıl kendinde ele alınınca aynı zamanda usun bir dizgesini oluşturduğunu, özel, kendine özgü bir öğe olarak ortaya çıktığını incelememiz gerekmiyor, doğayı yalnızca tinle olan bağıntısı içinde göreli olarak düşünmeliyiz. Dünya tarihini son ereğine göre incelemeliyiz: bu son erek dünyada istenen şeydir. Tanrıya gelince, onun ne olduğunu biliyoruz: o bundan ötürü yalnız kendini ve dengini' isteyebilir. Tanrı ve onun istencinin doğası birdir: felsefede ide diyoruz. Böylece ide kendi başınadır, ama incelememiz gereken, insan tini öğesidir. Daha belirli olarak ide, insan özgürlüğü idesidir. İdenin kendini en salt açma biçimi düşüncenin kendisidir: ide mantıkta böyle ele alınır. Başka bir biçimi fiziksel doğadır, üçüncüsü ise sonuncusu ve tin dediğimiz şeydir. Beri yandan tin, kendisini seyrettiğimiz tiyatro sahnesinin

üzerindedir, yani dünya tarihindedir, kendisinin en somut gerçekliğindedir" (Tarihte Akıl: 55-57).

Hegel, Tanrı ilan ettiği devletin karşısında insanları kullaştırır. Hegel insanlara devlete, tarihe, kahramanlara ve ulusa tapınmalarını öğütler. Hegel'in düşüncesi devletin her şey olduğu, insanın hiçbir şey olmadığıdır; çünkü birey her şeyini, fiziksel olduğu kadar, manevi varlığını da yeryüzü Tanrısı devlete borçludur. Hegel'e göre "evrensel olan şey, devlette bulunur. Devlet 'İlahi Fikrin' (Tin) yeryüzündeki şeklidir. Bundan dolayı devlete kutsallığın yeryüzündeki tezahürü olarak tapmalıyız ve düşünmeliyiz ki, doğayı anlamak zorsa devletin özünü kavramak sonsuzca daha zordur. Devlet Tanrının dünyadan geçmesidir. Devlet bir örgenlik olarak düşünülmelidir. Bilinç ve düşünce bütünlüğü devlete özgüdür. Devlet ne istediğini bilir. Devlet gerçektir ve gerçek gerçeklik zorunludur. Gerçek olan ebedi olarak zorunludur. Devlet kendisi için vardır. Devlet gerçekten var olan, gerçekleşmiş ahlaksal hayattır". Bu sözler, Hegel'in devletin, bireysel ahlakın, vicdanın tümünü çiğneyen mutlak ahlak otoritesi olduğu konusundaki ısrarını göstermeye yeter: Tinin tözü özgürlüktür. Tinin tarihi sürecindeki ereği böylece söylenmiş oluyor: özenin özgürlüğü. Yani ereği kendi vicdanına ve ahlakına sahip olmasıdır, öznenin sonsuz değer kazanmasını ve bu sonsuzluğun bilincine varmasını sağlayacak genel erklere sahip olmasıdır. Dünya tinin ereğinin içerdiği töze herkesin özgür olmasıyla erişilir. Dünya tarihi, tinin tanrısal, altık sürecinin en yüksek oluşumlarına göre serimidir: orada tinin doğruya, kendi üzerinden kendisinin bilincine varmasının basamaklı yolu gösterilir. Bu basamaklardaki oluşumlar dünya tarihinde ortaya çıkan halk tinleridir, onların törel yaşamının, anayasalarının, sanat, din ve bilimlerinin belirlenimleridir. Bu basamaklardan geçmek, dünya tininin sonsuz içgüdüsünün, karşı konulmaz isteğinin gereğidir: çünkü hem bu bölümlenme, hem de onların tümünün gerçekleştirilmesi tinin kavramında içerilmiştir dünya tarihi, tinin nasıl yavaş yavaş bilinçlenip doğruyu istemeyi öğrendiğini gösterir yalnızca. Bir başlangıç yapar, ana noktaları bulur, sonunda tam bilince kavuşur. Zorunlu basamaklanışı içindeki halk tini ilkeleri, genel bir tinin öğeleridir, öyle bir genel tin ki bu öğeler üzerinden tarih, kendini içine alan bir totaliteye varır ve aynı zamanda bu süreci sona erdirir (Tarihte Akıl: 55-57).

Hegel, kolektif Tanrı kompleksi ilan ettiği ulusa ve evrensel Tanrı kompleksi ilan ettiği devlete tapınmaya meşruiyet kazandırmak için teorisine "insanın özgürleşim mücadelesi" ile başlar. Hegel'e göre, insanın varlığı, mücadelesi ve çalışması ile ortaya çıkan dünyanın değişim ve dönüşüm ta-

rihi Tinin gerçek bir etkinliğinden ve hareketinden başka bir şey değildir. Bu dialektik hareket tince yerine getirilmiş bir gerçek eylem olması nedeniyle, tinin, doğal olarak da insanın geleceğini oluşturur. Bu gelecek ise insan varlığının ve evrensel usun tarihinin birbirinden ayrı nitelikteki evrelerini açığa vurarak yansıtır. Us, insanlık tarihi çerçevesinde gerçekleşir. Tarihteki her bir başlangıç aşaması bir sonu ifade eder. Tarih kendini, Tin'in gerçekleşmesi olarak kavrar, tasarlar ve düşünür. O'na göre, "dünya tarihi özgürlük bilincindeki ilerleme ve gelişmeden başka bir şey değildir. Tin'in özü de özgürlüktür".

Hegel'e göre tarihte geçen her şey bir gerçek anlama sahiptir. Çünkü: "evrensel tarih ussaldır": "Öyleyse dünya tarihinin amacı tinin aslmda olduğu şeyin bilgisine varması, bu bilgiyi nesnel kılması, var olan bir dünyada gerçekleştirmesi, kendini nesnel olarak meydana getirmesidir. Asıl olan nokta, bu amacın kendisinin meydana getirilmiş bir şey olmasıdır Tin hayvan gibi doğal bir şey değildir: hayvan olduğu gibidir, dolaysızdır. Tin ise hayvandan kendini meydana getirmesiyle, kendini olduğu şey yapmasıyla ayrılır. Bu nedenle de onun gerçekliği yalnızca kendi ettikleridir. Varlığı yapma etmedir, durgun bir var oluş değil, fakat şu meydana getirilmişlik, kendisi için oluşmuş olmak, kendisiye kendisini yapmış olmak. Onun aslı, kendi kendini meydana getirmiş olmaktır: varlığı saltık süreçtir. Kendisinin yalnızca kendisiyle kendi üzerinden dolayımı olan bu süreçte, o ayrı öğe ve aşamalar edinir, devinim ve değişimler yaşar, bir öyle bir böyle belirlenir. Yani bu süreç özü gereği basamak basamaktır. Dünya tarihinin kendini, kendi asıl doğrusunu bilip gerçekleştirdiği tanrısal sürecin, basamaklı gidişin serimidir. Bütün bunlar kendini tanımadaki basamaklardır: tinin özüne seslenen en yüksek buyruk, "kendini tanı"dır, kendi. Neyse onu bilip meydana getirmektir. Bunu da tin dünya tarihinde meydana getirir: kendini belli oluşumlar tarzında meydana getirir, bu oluşumlar dünya tarihindeki halklardır. Her biri belli bir basamağa karşılık olan yapılardır bunlar: Dünya tarihindeki dönemleri gösterirler. Daha yakından bakıldıkta, bunlar tinin kendisinde bulduğu ve gerçekleştirmek zorunda olduğu ilkelerdir. Böylece, yalnızca tinin doğasını dışlaştıran özlü bir bağlam belirir" (Tarihte Akıl: 77).

Hegel'e göre bu süreç aynı zamanda Tin'in kendisine ait saltık yetkinliğe de varmasıdır; bu süreçte Tin, kültür, sivil toplum ve Devlet'ten geçmekte ve sonuçta kolektif Tanrı kompleksi ulusun bedeninde yeniden dirilmektedir. Böylece dünya "Ben" olarak kalmaktan kendini "Biz"e dönüştüren öznenin kendisine ait özü ve gerçekliğinden başka bir şey değildir. Tarihsel

gerçeklik durumundaki "Biz" kendini bir ulusun yaşamında biçimlendirir ve ortaya koyar. Zira kendisinin bilincindeki usun edimsel gerçeklikte güncelleşmesi, tam gerçekliğini yalnızca bir halkm yaşamında bulmaktadır. Evrensel us, kendini bir ulus şeklinde gerçekleştirirken, tarih denilen şey doğrultusunda bireyi bir alet, bir araç gibi kullanırken, nesnellik içinde yabancılaşmaktadır. Sonuçta, insan varlığı yarattığı ve yaptığı şeye gittikçe yabancı bir hale gelmekte, köleleşmektedir. Bu ise, onun yarattığına yabancılaşması, yaptığının kölesi olmasıdır. Başka bir deyişle, dünyayı ve yasaları yapan ve yöneten artık insan değildir, ama onu yapan, denetleyen ve yönlendiren yasalar ve dizgeler dünyasıdır.

Hegel'in anlattığı bu dizgeler dünyasının ideal birliği ise evrensel Tanrı kompleksi devlettir. İnsan, ancak kendi varlığını bu yeni us olan devlette bulabilir. Devletin tamamıyla bir yurttaşı durumuna gelen birey kendini ancak onda gerçekleştirebilir ki bu yüzden yurttaşların devlet işlerine katılımı bir zorunluluktur. Çünkü "devlet, özgür bir varlık olan bireyin gerçekleşmesi için evrensel ve ussal olan tek ve biricik vücudu temsil eder". İnsan, kendisini temsil eden bir bütün olarak devlete ve onun ürettiği nesnel toplumsal yasalara boyun eğdiğinde gerçek insan olur. Bu düşünce sistemi ile insandan ve onun varlık şartı özgürlükten yola çıkan Hegel, insanı toplumla, toplumu ulusla, ulusu devletle ve devleti de evrensel akıl olan Tin ve onun gerçekleşme sürecini gösteren tarihle ve onu da büyük adamlarla özdeşleştirerek özgürlükle başlayan dialektik yöntemini kul komplekslerine dayanan kölelik düzeni ile sonlandırır.

Hegel, insanların doğalarını yani kişisel Tanrı komplekslerini ve ruhlarını kolektif akıl olan ulus yani kolektif Tanrı kompleksi içinde eritmedikçe gerçek insan olamayacaklarını savunur. Ona göre insan kendi kimlik ve kişiliğinden ne kadar vazgeçip ulus ve devlet içinde eritirse o kadar insan olabilir. Ne kadar özgürlükten vazgeçilirse o kadar kölelik, ne kadar köle olunursa da o kadar özgürlük elde edilir. Hegel'e göre insan istençleri, topluluğunun istençlerine saygı göstererek kendini, topluluğun yasalarından kalkarak ve yine bu yasalara ussal bir biçimde boyun eğerek tümüyle yurttaş olarak belirler. İnsan ancak özgür varlığını yasallaştırır. Böylece insan ancak diğer insanlarla birlikte özgürleşir. Herkesçe yasallaştırılan ve kabul edilen özgürlük, sınırlanmış ve hesaplanmış bir özgürlük olur. Özgürlük artık herkesin istediğini yaptığı vahşi bir başıboşluk ve kaos değil ussal ve usçul bir özgürlük olur. Böylece doğal ve vahşi ilkel insan, toplumsal bir duruma girerek erdemli ve iyi bir adama dönüşür. Çünkü ahlakın ve erdemin de tek kaynağı devlettir. Böylece insan öznel değil nesnel bir ahlaka kavuşur

ve devlete karşı ödevleri onun öz varlığına karşı ödevlerine dönüşür. Tanrı-kul ilişkisi yeryüzünde kurulmuş olur. Devletin tıpkı Tanrı gibi koyduğu bu nesnel ahlaksal yasalar, topluluğun ortaya çıkardığı bir yükümlülük ve bir zorunluluktur. Herkes bunun önünde saygıyla eğilmelidir. Çünkü topluluğun yasaları herkesin çıkarlarını ve haklarını yine herkesin önünde savunmaktadır. Yasalar, her bir varlığın özgürlüğünün güvencesini kendi yapılarında oluşturmaktadırlar. İnsan, böylece devletin yurttaşı olur ve toplum da doğru ve gerçek kimliğini bulma olanaklarını kendine veren yasa önünde davranışlarının ve eylemlerinin sorumluluklarına sahiptir.

Hegel'e göre Tanrının yeryüzüne inmiş hali olan devlet "kendi genel erekleriyle vatandaşlarının kişisel ilgilerinin birleşmiş olduğu, birinin tatmin ve gerçekleşmesini ötekinde bulduğu, bu bakımdan, iyi düzenlenmiş ve içten güçlü bir sistemdir. Bu, çok önemli bir noktadır. Ama bir devlette neyin ereğe uygun olduğunun bilincine varılana kadar, anlığın uzun uzun çabalarını gerektiren birçok örgütlere, ereğe uygun olarak düzenlenmiş buluşlara gerekseme vardır. Aynı şekilde, birleşmeyi sağlayabilmek için tikel ilgiler ve tutkularla çarpışıp, bunları güç ve sıkıcı bir disipline sokmak gerekir. İnsan topluluklarında böyle bir arada yaşama gerçekleşince, böyle bir erek hemen daha fazlasına yönelir. Dünya tarihi, Tin kavramının kendinde olarak, yani doğa olarak gerçekleşmesiyle, bu genel erekle başlar. Tin kavramı içte, en içte olan bilinçsiz güdüdür. Dünya tarihinin bütün işi gücü onu bilince çıkarmaktır. Böylece doğa özü, doğa istemi biçiminde ortaya çıkan, öznel yön dediğimiz şeydir; kişisel düşünce ve öznel tasarım gibi kendileri için var oluveren gerekseme, güdü, tutku, kişisel ilgi. İstemelerden ilkelerden ve etkinliklerden oluşan bu muazzam kütle, dünya Tin'inin, kendi ereğine erişmek, onu bilincine çıkarmak ve gerçekleştirmek için kullanıldığı aletler ve araçlardır; dünya Tin'inin ereği ise kendini bulmak, kendine gelmek ve kendini bir gerçek olarak seyretmektir" (Seçilmiş Yazılar: 17).

Kolektif Tanrı kompleksi ulusu kutsayan Hegel, toplumu bir organizma olarak düşünmekte, topluma kolektif bir akıl yükleyerek bilinçli ve düşünen bir öz, onun nedeni ya da "Ruhu" olan bir ruh atfetmekte ve toplumu kişiselleştirmektedir. Bu ruhun özü etkenliktir ki o da devleti meydana getiren "Ulusun Kolektif Ruhu"dur. Bu yüzden de tarih bu ruhun tarihidir. Ulusun ruhu, gizli kaderini belirler ve varlığa çıkmak isteyen her ulus bireyliğini ya da nefsini "Tarih Sahnesi"ne çıkmakla, yani öbür uluslarla savaşmakla ortaya koyar ki bu savaşın amacı da dünyaya hakim olmaktır. Kolektif Tanrı kompleksleri arasındaki tekebbüre dayalı tahakküm savaşmı tarihin yasası olarak kabul eden Hegel'e göre bu savaş her şeyin babası ve kralıdır. O'na

göre, "dünya tarihi dünyanın adalet mahkemesidir". Bu mahkeme güçlülerin üstün olduğunu buyuran Tanrının ve tarihin gerçek yasası, gerçekleşebilir yazgısıdır. Bu tarih, Tanrı komplekslerinin egemenlik tarihidir.

Hegel'in mevcut tahakküm düzenini haklı çıkarmaya yarayan bu teorileri her zaman seçilmiş güçlülerin egemenliği ile sonlanır. Seçilmiş güçlü kişi kahraman, seçilmiş güçlü halk ulus, seçilmiş güçlü ulus tüm uluslara hükmeden evrensel devlet olur. Bu düşüncenin özü Tanrı komplekslerindeki ortak olan mutlak doğruyu bilme yetkinliği yani ahlaksal pozitivizmdir ve mevcut standartlardan başka standartlar olamayacağına göre mevcut olanın iyi olduğunu öne süren bir öğretidir: Var olan güçlüdür, güçlü olan da haklı ve meşrudur. Hegel'e göre gerçek olan ussal, ussal olan gerçek ise var olan ve gelişen şeyler de gerçek ve ussaldır. Ussal olanın ve ideanın en gelişmiş hali mevcut olan ise ve ondan daha yüksek bir ussallık veya idea olamayacağına göre şimdi gerçek olan veya var olan her şey zorunlu olarak vardır ve ussal olduğu kadar da iyidir. Bu iyiliğin kökeninde ise özgürlüğe yürüyen bir bireyin halk, bir halkın ulus, bir ulusun devlet, bir devletin de evrensel devlet olma arzusu yönündeki yürüyüşü vardır. Sonuçta köleliğe ulaşan özgürlüğün Hegel'in sisteminde yeri sadece sözde kalmaktadır.

Hegel'e göre "devletin ana ilkesi düşüncedir. Bundan dolayı düşünce ve bilim özgürlüğü ancak devlette ortaya çıkabilir". Özgürlük ancak haddini bilmektir ve neyin doğru neyin yanlış olduğuna da ancak devlet karar verir: "Genel olarak devletin neyin nesnel doğruluk olduğuna kendi başına karar vermesi gerekir". Böylece dialektik ve özdeşlik kuramı gereği özgürlük tam da zıddı olan köleliğe dönüştürülmüş olur: "Bundan sonraki adım, tini, alacağı biçimlere göre, tek insan bireyi olarak düşünmememizdir. Tin özünde bireydir, ama dünya tarihinde tikellerle, sınırlı tikel bireyselliklerle işimiz yok. Tarihteki tin bir bireydir, ancak genellik taşıyarak belirlilik kazanan bir birey, yani halk tini (Volksgeist). Halk tinleri ise yine kendi üzerlerine sahip oldukları tasarıma göre birbirinden ayrılırlar. Halkların törellik hakları tinin kendi üzerine olan bilincidir: bu hak ve hukuk tininin kendisiyle ilgili olarak sahip olduğu kavramı oluşturur. Demek ki, tinin tasarımıdır tarihte gerçekleşen. Her şeyin gelip kendisi üzerindeki bilincine bağlıdır. Bir zorunluluk gibidir bu bilinç: birey bu hava içinde eğitim görür, başkasını bilmez, yine de düpedüz bir öğrenim ve onun sonucu değildir, tersine bu bilinç bireyin kendisinden yola çıkılarak geliştirilir, ona öğretilmez: Birey bu tözün içindedir. Akıllılar, halkın tinini bilip ona göre davranmayı bilenlerdir. Bunlar halkın içinden gelen büyük insanlardır, halkı genel tine göre yönetirler. Bu demektir ki, bizim için bireysellikler yitiyor ve yalnız-

ca halk-tininin istediği gerçekleştiren bireyler geçerlik kazanıyor. Bireyler tarihte geçmesi gereken olayın geçmesini hiçbir zaman engellemezler" (Tarihte Akıl: 62-63). Sadece akıllıca, usluca boyun eğerler.

Hegel için, asli olan usun evrensel bir biçimde yeryüzünde gerçekleşmesidir. Ussal varlık kendinde bir amaçtır ve doğal olarak da özgürlük, insan varlığının bu evrensel ahlak yasasına itaat etmesini bilmesi koşuluyla vardır. İnsan özgürlüğünden vaz geçip üstün akla itaat ettikçe özgürleşir. Bu da ancak bireyin bir araç olarak kabul edilmesi, ondan yararlanması ve onun işlevini ortaya çıkarmasıyla olur. Us insana üstünlüğünü zorla kabul ettirir ve kendini sürekli doğrulatır. Ama gerçekte us, insanlıktan başka da bir şey değildir. İnsanlık, insanlığı kendisinin amacı için kullanmaktadır. Onsuz ne us, ne insan ve ne de tarih vardır. İnsan, hem bütünseli kapsamakta hem de tümelin canlı simgesi ve somut örneği olarak da onu temsil etmektedir. İnsan, eyleyen ve hareket eden bir tin olarak, kendisinin ve tarihin yazgısının hem efendisi ve hem de kölesidir (Tanrı kompleksi-kul kompleksi). İnsanlık, en son ve en yüce anlamını ve simgesini, onu evrensel tarihte yöneten ve yönlendiren ustan almaktadır.

Hegel'e göre insan, kişisel Tanrı kompleksi doğasınm kötülüğü ve bencilliği ile kendi kendisinin üzerinde egemenlik kurmak ister. Doğal bencillik yerini evrensel usun gerçekleşmesine bırakır ki tarih de budur. İnsan hem hakim hem de kurban olur. Usun gerçekleşmesine hizmet eden bir araç olarak insan, tarihin yolunu çizerken kendisinin de kayboluşuyla, ölümüyle, arzulanan tinsel gereksinim halindeki özgürlüğü ortaya çıkarır. İnsan varlığı özgürlükte yaşamak, özgürce var olmak için kendini yok eder. Hegel'e göre bir tin olarak bireyin gerçekleşmesi, özgürlük için savaşımı ve sahip olma (mülkiyet) hakkının yerleştirilmesiyle başlamakta, sivil toplumun yaratılmasıyla sürmekte ve sonunda da bütünü simgeleyen ve temsil eden devlet ile tamamlanmaktadır. Sonuçta da her şey her şeye dönüşüp birbiri ile aynileşmektedir (vahdet-i vücud): insan Tanrıyla, Tanrı tarihle, tarih Tin ile, Tin ulus ile, ulus devlet ile ve devlet de insanla.

Hegel kişisel ihtiraslarla dolu insan doğasını kolektif Tanrı kompleksi ulus içinde eritmek için hukuk, anayasa, eşitlik ve özgürlük gibi kavramlara sığınır. O'na göre "yaşayan bir akıl olarak devlet, türlü bölümlere ayrılmış olan örgütlenmiş bir bütündür. Anayasa ise bunların ayrılması veya örgütlenmesini ifade eder. Anayasa mevcut olan adalettir ve özgürlük ile eşitlik ise bu anayasanın nihai amaç ve sonuçlarıdır. Ama vatandaşlar yasalar karşısında ancak yasalar dışında da eşit oldukları açılardan eşittirler. Ancak yaş ve servet gibi sahip oldukları eşitlikler sayesindedir ki yasalar

karşısında da eşit olmayı talep edebilirler. Yasaların kendileri eşit olmayan koşulların yürürlükte olduğunu varsayarlar. Gerçekte bireyler arasındaki yüce ve somut eşitsizliği yaratan şeyin modern devletlerdeki yüce gelişme ve biçim olduğunu söylemek gerekir". Böylece Hegel, tıpkı Rousseau ve Hobbes gibi, özgürlüğü tam karşıtı köleliğe, eşitliği de tam karşıtı hiyerarşik kulluk düzenine dönüştürür: "Özgürlüğe gelince, eski zamanlarda yasalarla tanımlanmış haklara, şehrin tanıdığı özel ve kamusal haklara özgürlükler denirdi. Gerçekten her gerçek yasa özgürlüktür. Çünkü içinde ussal bir ilke taşır. Bu da içinde bir özgürlük taşıdığını gösterir". Hegel bu ifadesi ile özgürlük yasadır ve ne kadar yasa varsa o kadar da özgürlük vardır sonucuna gider. Sonuçta özgürlük kaosa yol açacağı için devlet tarafından sınırlandırılmalı ve tam aksine dönüştürülmelidir. Hegel, "özgürlüğün başkasının özgürlük sınırı olduğu, devletin de sınırının bu olduğu ve yasalarınm da amacının bu olması gerektiğini savunan teoriler, özgürlüğü sıradan bir zevk ve irade sorunu gören bir düşüncedir" diyerek gerçek özgürlük teorilerini küçümser.

Hegel'e göre, "siyasal özgürlük, esas görevleri sivil toplumun türlü özel amaç ve etkenliklerini yürütmek olan sıradan vatandaşların devletin kamu etkenliklerine resmen katılmaları anlamına gelir. Oysa özgürlükleri belirleyen anayasaları yapan ulusun tarihi ve içindeki ruhtur. Gerçekten yaşayan bütünlük, devleti ve anayasasını sürekli olarak koruyan ve sürekli olarak yeniden yaratan şey; hükümettir". Hegel felsefesinde organizmacı bir bütünlük olarak bakılan hükümette egemen güç ya da her şeyi ayakta tutan ve her şeyi buyuran akıl devlet iradesidir ve bu onun en yüksek zirvesi, her şeye nüfuz etmiş ulusal birliktir. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi neredeyse birbirinden ayırt edilmeyecek kadar bütünseldir. Devletin içinde bütün öğelerin özgür varlıklarına kavuştukları bu en yetkin biçimdeki irade, bir tek gerçekten buyuran "tek bir birey"in iradesidir ki bu da sadece kendi kişisel Tanrı kompleksini kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ile özdeşleştirmiş tek bir kişinin mutlak yönetimine özgüdür. Bu yüzden "bizatihi hükümdarın kendisi nihai karar vermeli, mutlak kendi kendine karar vermeli ve bütünün içindeki mutlak olarak belirleyici öge bir tek bireyi yani hükümdarı temsil etmelidir". Ancak böyle bir yönetim Tanrının yeryüzüne inmesini temsil edebilir. Tanrının yeryüzünde kurduğu bu kulluk/kölelik düzeni "özgürlüğün zirvesi ve kalesi"; "insanlığın kendisine doğru yönelmiş olduğu amaç"; "en saf özgürlük ruhunun koruyucusu" şeklinde de meşrulaştırılmış olacaktır.

Hegel için kolektif Tanrı kompleksi ulusun inşa sürecinde ve evrensel Tanrı kompleksinin yeryüzü egemenlik sürecindeki en büyük düşmanı insanların özgürlük tutkusudur. Özgürlük tutkusu Tanrı dahil tüm Tanrı komplekslerinin kendisi için tehdit olarak algıladığı en büyük düşmandır. Bu nedenle Hegel bireyi bu yönüyle yüceltirken tehdit olarak da aşağılamaya yönelir. Hegel, bireyi asla toplum ve kolektivite dışı bir olgu, bağımsız ve saltık bir değer olarak ele almaz ki onun özgürlüğünü elinden alabilsin. Hegel'de birey/kişisel irade sosyal/kolektif olanla ve bireysel özgürlük de sosyal ödevle/kulluk örtüşür. O'na göre, "birey, ödev/görev/kulluk ile esas özgürlüğünü elde eder. Ödev, özümüzün gerçekleştirilmesi ve pozitif özgürlüğün kazanılmasıdır". Hegel, insanların özgürlüklerini sadece toplulukların üyeleri ve devletin yurttaşları olmakla gerçekleştireceklerine inanır. "Düşünen hayvan değil de, sadece insan olduğu için yalnız insanın özgürlüğü vardır ve bunun tek nedeni de düşünmesidir" diyen Hegel'e göre özgürlük, benlik bilinci ve rasyonel olarak kendi kaderini tayin etmektir. Özgür olmak, kendi kaderini tayin ediyor olmaktır. Özgür olanlar, kendi yaşamlarının denetimini ellerinde tutarlar. Ancak özgür insanlar, tercihlerinin kendilerinin elinde olduğunun bilincinde olmalı ve bu yüzden de kendi kaderlerini tayin etmede benlik bilinci taşımalıdırlar. İnsanları diğer hayvanlardan ayıran şey akıl olduğundan, gerçek benliklerimiz zihinlerimizdir. Yasalara uygun davrandığımızda bizler yaşamlarımızın üzerindeki en üstün efendiler oluruz. Dürtüleri tarafından sürüklenen bir kişi gerçekten özgür değildir. İnsanlar bir topluluğun nesnel ve rasyonel düzeniyle uyumlu olmadıkları sürece, kendi başlarına rasyonalitelerini gerçekleştiremezler. Sonuçta özgürlük, sadece gerçek anlamda rasyonel bir devlette köle olarak yaşamakla gerçekleşmiş olur.

Bir evrensel Tanrı kompleksi olarak devlete kölelikle bağlanarak özgürlüğünü elde eden insanlar toplumsal olanın ve devlete ait olanın belirlediği görev ve sorumlulukları yerine getirme zorunluluğunun farkında olma bilincine ulaşarak tamamen nesneleşir. Kısaca "gönüllü kulluk" üzerine inşa edilmiş bir özgürlüktür bu: "Tin özünde kendi etkinliğinin sonucudur: etkinliği dolaysız ne varsa onu aşmak, yadsımak ve kendine dönmektir. Tin özgürdür: dünya tini, dünya tarihinde kendi özünü gerçekleştirmeye, üstün olduğu noktaya varmaya çabalar. Tinden daha yükseği yoktur, onun nesnesi olmaktan da daha değerli bir şey yoktur. Eğer amaç, tinin kendisinin bilincine varması ya da dünyayı kendine uydurması ise tinin nesneleri kendine kattığı ya da tersine kavramını kendisinden meydana getirdiği, onları nesnelleştirip böylece kendisini var kıldığı söylenebilir. Tin nesnelerde kendisinin bilincindedir, bundan da mutludur, çünkü nerede

nesneler içteki çağırıya karşılık veriyorsa, orada özgürlük vardır. Eğer böylece amacını belirlemişse, tinin ilerlemesi de daha yakın belirlenimini kazanır, yani bu ilerleme salt bir sayıca çoğalma olarak kavranamaz artık. Buna hemen şunu da ekleyebiliriz: alışılmış anlamındaki bilincimiz açısından da işler böyle gitmektedir, yani bilinç kendi özünü bilmek için eğitim basamaklarından geçmek zorundadır" (Tarihte Akıl: 77-78).

Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi inşası için Hegel, en büyük tehdit olarak gördüğü özgürlükçü söylemin aşırı bireyselciliğini yok etmek için, bireyin toplulukta canlı bir üye olduğu organizmacı, kolektivist, cemaatçi ve komüniteryen ne kadar kolektif Tanrı kompleksi kuramı varsa hepsini kullanır. Bu açıdan Hegel'in inancına göre muhtaç olunan şey, geniş ulus devlette, siyasal dayanışma alanı ile bireysellik alanını birleştirmektir. Hegel'e göre; "dünya tarihi, özgürlük bilincinin ilerlemesidir", kölelik yönünde: "Dünya tarihinde bizi ilgilendiren ide'dir: ide kendini nasıl insan istenci, insan özgürlüğü yoluyla dışlaştırıyor, işte bu noktayla ilgileniyoruz. Bu dışlaştırmanın sonucu olarak nasıl olup da istenç, özgürlüğün soyut tabanı haline geliyor, bu istencin ürünü ise bir halkın tüm törel var oluşu oluyor, bunu soruyoruz. Bu biçimde ele alınan ide'nin ilk ilkesi, dediğimiz gibi, soyut ide'nin kendisidir, öteki ilke ise insan tutkusudur ikisi birlikte dünya tarihi dediğimizi halının atkı ve ipliğini meydana getirirler. Bunlar uç noktalardır bunları bağlayıp bir araya getiren merkez, özgürlüktür. Nesnel olarak ele alındıklarında, ide ve tikellik zorunlulukla özgürlüğün büyük karşıtlığı içinde yerlerini alırlar. İnsanın yazgıya karşı savaşımıdır bu. Ancak biz burada zorunluluğu kaderin dışsallığı anlamında değil, tanrısal idenin zorunluluğu olarak alıyoruz. Sorulması gereken, bu yüksek idenin insan özgürlüğüyle nasıl birleşebileceğidir. İstediğini soyut, saltık, kendinde ve kendisi için ortaya koyabiliyorsa, tek kişinin istenci özgürdür. O zaman genel ve usa uygun olan şey tarihte nasıl belirlenebilecek? Bu çelişki her bir ayrıntı ayrı ayrı ele alınarak açıklanamaz" (Tarihte Akıl: 82-84). İnsanların özgürlüklerini özel çıkarları için kullanmaları onların bilinç kaybını yani insanlıktan çıktıkların gösterir. Evrensel Tanrı kompleksi devlet insanların kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarından kaynaklanan özel istence dayalı özel çıkarlarını kamu çıkarı/yararı içinde yok etmelidir. Özgürlük, insanın kendi kişisel/özel istenç ve çıkarlarını genel/kamusal istenç ve çıkara kurban etmesiyle mümkün olabilir. Çünkü Hegel'e göre devlet, kendi kişiliğinde, kamu yararı ile özel çıkarlar arasında bir uyumu temsil ve muhafaza eden ortak irade bütünüdür.

Evrensel Tanrı kompleksi devlet Hegel'e göre tek tek bireylerin oluşturduğu halk yığınlarına değil bir kolektif Tanrı kompleksi olma aklına, iradesine ve bütünlüğüne ulaşmış ulusun kolektif ruhuna dayanır. Bu nedenle kolektif Tanrı kompleksi olarak savunulan ulusçuluk Hegel'in katkısıyla bireylerin özgür iradeleri ile oluşan halk kavramını dışlama üzerine kuruludur: "Bazıları hükümdarın egemenliğine karşı halk egemenliğini savunuyor. Halk kavramı delice bir fikirdir ve hükümdar olmaksızın halk biçimden yoksun bir yığından ibarettir". O'na göre, ulus dahil tüm kolektivist istekler ancak her şeye kadir bir devlet tarafından kendiliğinden karşılanır ve bu yüzden de yapılması gereken tek şey ulusun güçlenmesine yardım etmektir. O'na göre, "ulusal devlet tözsel ussallığı ve anlık gerçekliği içinde bir ruhtur. Dünya üzerindeki tek mutlak güç devlettir. Devlet bizzat halkın ruhudur. Gerçek devleti her işinde harekete geçiren şey de bu ruhtur. Bu ruh bir ulusun bilinci ve kolektif ruhun gelişiminin aracıdır. Zamanın ruhu iradesini onda gerçekleştirir. Dünyaya o ulus hakim olur". İşte tam da bu yüzden Hegel'e göre "tarih, türlü ulusal ruhların (kolektif Tanrı komplekslerinin) dünya hakimiyeti (evrensel Tanrı kompleksi olmak) için savaşmalarından başka bir şey değildir. Bu açıdan her ulus kendisine en uygun tarihsel bir yönetime ve anayasaya sahiptir". Böylece Hegel, yeryüzü Tanrısı ilan ettiği devlete tapma görüşünü tarihe ve tarihsel başarıya tapma eğilimi ile de desteklemektedir. Hegel, kolektif Tanrı kompleksi olarak kutsanan ulus kavramını yeniden inşa ederek ulusu birleştiren şeyin tarihsellik ruhu olduğunu ilan eder. Ulusu birleştiren şey ortak düşmandır ve savaşların verdiği ortak kader birliği duygusudur. Ancak insanların benliği ve kişiliği böyle bir kader birliği ile yok edilip kadiri mutlak muktedir bir iktidara kulluğa zorlanabilir. O iktidar da herkesin bir bütün olarak varlığını birlikte inşa ettiği (vahdet-i vücud) devlettir: "Devlet bir organizmadır. Akıl ve düşünce bütünlüğü sadece devlete özgüdür. Sadece devlet ne istediğini bilir. Çünkü devlet aklidir, hatta aklın bizzat kendisidir".

Hegel'e göre tek tek bireylerin bir bütün olarak inşa ettiği ulus-devlet ve onun aklı evrensel mutlak aklm yeryüzündeki tek temsilcisidir. İnsanlar, devlet yaratıldıktan sonra artık hiçbir biçimde tekil bir birey olamayacak, ama buna karşın tarihte devletin bir yurttaşı olarak kabul edilecektir. Devlet, usun ve evrensel olanın bir belirleyici eylemi olarak tasarlanmıştır. Özel bir varlık olan bireyin, evrensel olarak doğmuş olan bir devlet ile birleşip bütünleşmesi, yalnızca kendi yapısında "güçlü" ve çok "düzenli" bir devlet içinde başarıya ulaşabilir. Bu da ancak özel çıkarla devlet çıkarının özdeşleşmesi ile mümkündür. Bu yüzden, bireyin öznel istenci, bir somut evrensel istence dönüşmek durumunda ve zorundadır. Devletin Tanrı ol-

ması yetmez mutlaka Rab da ilan edilmelidir. Bu açıdan da Hegel'e göre, özel çıkarlara ve tutkuya karşı mücadele etmek için yurttaşları "oldukça uzun ve zor bir eğitime tabi tutmak" gerekir. Bu tür zor ve zorunlu eğitimin amacı salt bir devlete boyun eğme ve kölelik yani kulluk kompleksi bilinci aşılanmasıdır. "İyiyle kötünün ne olduğu mutlak bilgisine sahip" Tanrı RAB, insanları "yola getirme"nin tek yolu olarak eğitimi önceler. Çünkü kul kompleksi bedenlerden öte ruhlara hakim olması gereken bir ibadet/ yurttaşlık bilincidir. Bu eğitim, insanı evrensel aklın ve halkın ortak aklı ve iradesi olan devlet içinde eritme yöntemidir. Böylece birey hem kendi tözüne, hem devlet özüne ve hem de halkın kolektif ruhuna uygun ve uyumlu hale gelmiş olacaktır. Çünkü birey, halkı ve devleti olmaksızın var olamaz. Eğer birey, içinde kendi varlığının dialektik anlamını bulduğu halkın geleneklerine ve toplumsal yaşamına kendini özdeş kılamıyorsa, o zaman hiçbir anlamı ve değeri kalmaz.

Hegel için, tıpkı dinler gibi, nesnel bir ahlak olmadan öznel ahlaka, nesnel bir kişilik olmadan öznel kişiliğe, nesnel bir bütünlük olmadan öznel bir varlığa yer yoktur. Hegel'e göre, özgürlük toplumsal ahlak ve devlet yasalarına uymaktan başka bir şey değildir. Bu yüzden tüm öznellikler nesnel ahlak ve kurumların yasalarınca ortadan kaldırılmalıdır. Bütün insanlara ait olan nesnel dünya ve onun evrensel tarihi nesne olarak usun özel ve tikel özneleri olan devlette bütünleşir. Devlet, nesnel ahlaksal ideyi temsil eder. İnsanın kendisi ve içinde yaşadığı dünyayla ilgili bilmek istediği her bir bilgi ancak devlet için ve devlet içinde mümkün olur: "Birey, öznel istek ve tümel temel istek birliğini ancak devlet içinde bulur. İnsan, yalnızca devlet içinde usa uygun bir varlığa sahiptir. Her tür eğitimin amacı, bireyin tamamen öznel bir şey olmasını durdurması ve devlette kendini nesnelleştirmesidir". Devlet olmaksızın bir bireyin var olacağını ya da devletin dışında bir bireyin kendini gerçekleştirebileceğini kabul etmek olanaksızdır. Devletin de tek ve en üstün amacı tözselin varlığını korumasıdır. İnsan, her şeyini devlete borçludur. Birey ne zaman ki toplumun ve devletin yasalarına boyun eğip uymaktadır, işte o zaman gerçekten özgür olmaktadır. Çünkü bu uymada, bu boyun eğmede ve saygıda birey bu bütünlerle örtüşür ve özdeşleşir. Bu sadece bir zorunluluk değil aynı zamanda da kutsal bir ödevdir. Nesnel ahlak ise ancak ve sadece devletin kendi bünyesinde, her bir yurttaşın iyiliği için sunduğu ve güvence altına aldığı yasalar çevresinde amacına varabilir.

Hegel'e göre, "kendine itaat ettiği için ve kendinde varlık özgür olduğunda, sadece yasaya itaat eden irade özgürdür", keyfi dürtülere ve may-

mun iştahlı arzulara sınır koymakla devletin hukuku gerçek bireysel özgürlüğü sınırlamaktan ziyade, güvence altına alır. Bu yüzden "özgürlük fikri, sadece devlet olarak tam anlamıyla gerçekleşmiş hiledir". Hegel, insanların ancak devlet otoritesine körü körüne itaat etmekle, kendi gerçek özgürlüğünü bulabileceklerini iddia etmektedir. Bu iddia da zaten her türlü Tanrı kompleksi savunusunu meşrulaştıran bir söylemdir: "Bir devlette bu birleşme sağlanmalıdır. İnsanlara ait tüm tutkularla çarpışıp bunları güç ve sıkıcı bir disipline sokmak gerekir. Böyle bir birleşmenin sağladığı an, devlet, tarihindeki en parlak, erdemli, güçlü ve mutlu dönemi yaşar. Böylece doğa özü, doğa istenci biçiminde ortaya çıkan, öznel yön dediğimiz şeydir, kişisel düşünce ve öznel tasarım gibi gereksinim gibi tutku kişisel ilgi kendileri için var olurlar. İsteklerden, ilgilerden ve etkinliklerden oluşan bu muazzam kütle dünya-tininin kendi ereğine erişmek onu bilinç düzeyine çıkarmak ve gerçekleştirmek için kullandığı aletler ve araçlardır. Us başlangıçtan beri dünyayı yönetmekte ve bununla kalmayıp dünya tarihini de yönetmektedir. Sezar'ın utkusu aynı zamanda bütün Roma İmparatorluğu'nun fethi ile sonuçlandı. Böylece, devlet anayasasını olduğu gibi bıraktı, ama devletin tek egemeni oldu. Roma'nın tek hükümdarı olmasını, ilkin olumsuz olan bu ereğinin gerçekleşmesini sağlayan şey, aynı zamanda Roma ve dünya tarihinin kendiliğinden zorunlu yazgısıydı. Öyle ki, Sezar'ın çabası yalnızca kişisel kazançla sonuçlanmadı tersine bu çaba, kendinde ve kendi için zamanı gelmiş olanı gerçekleştiren bir güdüydü. Tarihteki büyük insanlar böyledir: dünya tarihinin istencini oluşturan töz onların kişisel ereklerindedir. Bu içerik onlarına asıl gücüdür, yine de insanların genel ve bilinçsiz güdüsünde yaşanır. İnsanlar böyle bir ereği gerçekleştirmeyi ilgi duyarak üzerine almış olan kişiye içten gelen bir güdüyle itilirler, karşı koymak ellerinden gelmez. Halklar daha çok o kişinin bayrağı çevresinde toplanırlar. Büyük insan, onlara içlerindeki güdüyü gösterir ve onu gerçekleştirir" (Tarihte Akıl: 89-92).

Kolektif Tanrı kompleksi ulusun bütünleşmiş hali olduğu için devletin "organik" bir birliğe sahip olduğunu vurgulayan Hegel'e göre, böyle bir organizmada bütün, parçalardan önce gelir. Hegel, tüm kolektif Tanrı komplekslerinin ortak yasası olan "organik birlik" terimini dialektik bir birlik yani çelişkilerin birliği olarak görür. Bu birlik, yalnız en kuvvetli gerilim ve karşıtlıklara izin vermekle kalmaz aynı zamanda onları da gerektirir. Hegel'e göre, siyasal yaşamın olmazsa olmaz şartını savaş olgusu içermektedir. İnsanlık tarihi hem kişisel, hem kolektif hem de evrensel Tanrı kompleksleri arasmda ezeli ve ebedi bir sürekli savaş durumudur. Savaşı ortadan kaldırmak ya da son vermek siyasal yaşama öldürücü darbeyi in-

dirmek olacaktır. Uluslar arasındaki anlaşmazlıkların bir gün gelip de yasal araçlarla uluslararası hakemlik eden mahkemelerce çözümleneceğini düşünmek, yalnızca bir ütopyacılıktır. Devletler kendi varlıklarını sürdürme ilişkilerinde tikel istençler olarak birbirlerine karşıt olduklarından ve anlaşmaların geçerliliği de buna dayandığından, ayrıca devletin tikel istencinin içeriği kendi gönenci olduğu için bu tikel gönenç bir devletin bir diğeriyle olan ilişkisinde en yüksek yasadır. Aynı ilke yalnızca ulusların ve devletlerin eylemleri için değil aynı zamanda siyasal dünyanın akışını belirleyen ve gerçek tarih yapıcıları olan büyük liderler ve kahramanlar için de geçerlidir. Dünyanın akışını belirleyen ve tarihi yapan bu büyük kahramanlar ve devlet adamları da tüm ahlaksal istemlerden bağımsızdır ve onların yapıp ettiklerini akli ve ahlaki değerlerimizle ölçmek ya da yargılamak mümkün değildir. Tıpkı kolektif Tanrı kompleksi uluslar ve evrensel Tanrı kompleksi devletler gibi kişisel Tanrı kompleksi kahramanlar da tarihin ve usun kendini bedenlerinde gerçekleştirdiği tözler ve araçlardır. Bu nedenle de tıpkı Tanrı gibi sorgulanamaz ve yargılanamazlardır.

Hem kişisel, hem kolektif hem de evrensel Tanrı kompleksinin ortak sembolü olan kahramanlar/liderler/büyük adamlar Hegel'e göre tıpkı temsil ettikleri us, ulus ve devlet gibi her türlü insani yanılgıdan arınmış kutsal ve yüce varlıklardır. Nasıl ki devlet evrensel Tanrı olarak ve "Tin'in gerçekleşim araçları" olarak kutsallığı ve tapınmayı hak ediyorsa büyük adamlar olarak kahramanlar da aynı tapınmayı fazlasıyla hak etmektedirler. Bu bir yeryüzü dinidir ve bu dinin Tanrıları kahramanlar, uluslar ve devletlerdir. Kulları ise kul kompleksi içinde bedenleri ile birlikte ruhları da zincire vurulmuş halklardır: "Tarihin gidişinde bir halkın, devletin konumunu, yaşama kendi etkileriyle ortak yapıya katılırlar, özel katkılarıyla onu meydana getirirler törel yaşam böylece korunur. Bu olanaklar tarihin içinde yer alır: bir halkın ya da devletin varlığını korumasına temel olan genelden daha başka türlü bir geneli birlikte getirirler. Bu genel üretken idenin öğesidir kendi kendinin ardında olan kendi kendini hedef alan doğrunun öğesi. İşte bu daha yüksek geneli kendilerine amaç yapan, tinin daha yüksek kavramına karşılık olan ereği gerçekleştirenler, dünya tarihindeki bu büyük adamlardır. Bu açıdan bu bireylere kahramanlar denilmelidir. Onlar, içlerine doğan şeyin, zamanı gelmiş ve zorunlu bir şey olduğunu bilen kişilerdir. Dünya tarihindeki büyük adamların bu kavrama sahip olmaları gerekmez, çünkü onlar uygulamanın içindedirler. Ötekiler ise, dediğimiz gibi, onların bayrağı altında toplanıyorlar, çünkü söyledikleri zamana uyuyor. Kendi dünyalarında en derin görüşlü kişiler bunlar, yapılacak şeyi en iyi onlar biliyor, yaptıkları da haklı. Ötekiler duygularıyla onlara boyun eğmek zo-

rundalar. Konuşmaları, eylemleri söylenebilecek, yapılabilecek şeyin en iyisi. Yalnızca kendilerini tözsel tinin organları haline getirmiş olmalarıdır onlarda hayranlık uyandıran nokta. İnsanlara isteklerinin ne olduğunu ilkin bildirenlerdir. Beri yandan dünya tarihi bireylerine karşı çıkmağa kalkışmak boşunadır. Yapıtlarını ortaya çıkarmak için hiçbir engel tanımazlar. İşin doğrusu da budur, başkaları istediklerinin bu olduğunu kastetmemiş olmasalar da uyarlar, hoş görürler" (Tarihte Akıl: 99-102).

Kişisel Tanrı kompleksini, kolektif Tanrı kompleksi ulusun ruhunda ve evrensel Tanrı kompleksi devletin aklı ve iradesinde gerçekleştiren kahraman/büyük adam Hegel'e göre, zamanının iradesini dile getiren, zamanının ne istediğini söyleyen ve onu gerçekleştiren adamdır. O, zamanın iç ruhuna ve özüne uygun olarak hareket eder ve onu gerçekleştirir. Bu yüzden tekebbür bilincinin kazandırdığı tahakküm ihtirası ile halkı hor görmeyi öğrenemeyenler hiçbir zaman büyük işler başaramazlar ve büyük adam olamazlar. Büyük adamlar, eylemci ve siyasacı adamlardır. Zamanın gereksinimlerini kavramış ve zamanın neye hazır olduğunu anlamış adamlardır. Onlar çağının kahramanlarıdır ve yaptıkları ve sözleri çağının bir gereği olarak iyi işler ve iyi sözlerdir. Olayları en iyi kavrayan onlar olduğu için başkaları her şeyi onlardan öğrenir, onları onaylar ve onlara boyun eğerler. Öbür insanlar, bütün bireylerin ortak ruhu olduğu için bu büyük adamların ardından giderler. Çünkü onlarda vücut bulmuş olan kendi deruni ruhlarının karşı gelinmez gücünü duyarlar. Onlar siyasal tutku adamlarıdır. Amaçları sadece kendilerini (kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarını) doyurmaktır. Onlar büyük şeyler isteyip başardıkları için büyüktür. "Us, onların tutkularını kendi amacı için çalışır hale getirmiştir. Tutkular, özel çıkarlar ve bencil isteklerin doyurulması enkenliklerin en etkili itileridirler. Bunların gücü, adalet ve ahlakın onlara zorla kabul ettireceği sınırlamalardan hiç birine saygı göstermemelerinden ve bu doğal itilerin öbür insanları düzen ve kendini tutmaya eğilimli ve yapmacık ve sıkıcı disiplinden, yasa ve ahlaktan, daha doğrudan doğruya etkilemelerinden gelmektedir. Halklar daha çok kişinin bayrağı çevresinde toplanırlar. Büyük insan, onlara içlerindeki güdüyü gösterir ve onu gerçekleştirir" (Tarihte Akıl: 92).

Kişisel Tanrı kompleksi olarak kutsanan kahramanlara Hegel, idenin gerçekleşmesi için halkm iradesini kendi iradesine bağlayan tek ve mutlak otoriter kişilik misyonunu yükler. Hegel'de kahraman tarihin, tinin ve idenin tek bir kişide özdeşleşmesidir. Tanrının bir kişinin bedeninde tarihin tiyatro sahnesine inmesidir. Tüm hayatın ve ölümün bir bütün olarak bir tek kişinin ruhunda buluşmasıdır. Hegel, her şeyin en iyisini bildiklerini

iddia ettiği kahramanları, tinin en genel ilkesini, hatta genelin de genelini bilen, kavrayan insanlar olarak tüm insanlara idenin değerlerini ve ilkelerini sunan, bu yüzden de diğerlerini kendine boyun eğdiren ve etraflarında toplayan kişilik olarak aşkın, yüce ve kutsal bir anlamla tüm tarihin üzerine yükseltir ve bir Tanrı olarak herkesi ona tapınmaya çağırır. Kul kompleksleri yaratmadan Tanrı komplekslerinin varlığını ve var oluşunu sürdürülemeyeceği bilinciyle Hegel'e göre bu kahramanlar "Tinin insanlaşmış iradeleri, tarihin yapıcıları ve idenin bir organıdırlar. Onlar, tarihsel iradenin üzerlerine yüklediği misyonun hizmetkârıdırlar. Toplum da bu seçilmiş hizmetkârların hizmetçisidir. İşte daha yüksek geneli kavrayan insanlar, onu kendilerine amaç yapan, tinin daha yüksek kavramına karşılık olan ereği gerçekleştirenler, dünya tarihindeki büyük adamlardır. Bu açıdan bu bireylere kahramanlar denilmelidir. Bunlar içlerine doğan şeyin, zamanı gelmiş ve zorunlu bir şey olduğunu bilen kişilerdir. Onlar bir sonraki zamanı biliyorlar ve diğerleri onların bayrağı altında toplanıyor. Ötekiler duygularıyla onlara boyun eğiyor. Konuşmaları ve eylemleri, söylenebilecek ve yapılabilecek şeyin en iyisidir. Onlarda hayranlık uyandıran nokta, yalnızca kendilerini tözsel tinin organları haline getirmiş olmalarıdır. Kendinde ve kendisi için var olan tinin ereğine uygun ereğe sahip kişiler oldukları için, saltık olarak haklıdırlar. Onlar, insanlara ilkin ne istediklerini bildiren büyük adamlardır. Bu bireyler, ilkin kendilerinde tatmin bulurlar, başkalarını memnun etmek umurlarında değildir. Eğer bunu isteseydiler başları dertteydi. Çünkü başkaları kendilerinin değil, zamanın ne istediğini bilmemektedirler. Onlar, yapıtlarını ortaya çıkarmak için hiçbir engel tanımazlar. Her şeyin en iyisini onlar bilirler (Tarihte Akıl: 100-102). Çünkü onlar "iyiyle kötüyü bilme ağacından meyve yiyenler" değil bizzat o meyvenin kendileridirler.

Başta kişisel Tanrı kompleksi kahramanlar/devlet adamları olmak üzere tüm Tanrı komplekslerinin en büyük düşmanı Hegel için de aynıdır: insanların doğalarındaki özgürlük adına kulluğun reddedilmesidir. Tanrı komplekslerin temsil eden devlet ve devlet adamının aklının mutlaklığını tehdit edecek en önemli sorun özgürlükten kaynaklı farklı, özgün ve özgür akıllardır. Oysa Hegel'e göre "gerçek özgürlük"; "bireyin, toplumun ve devletin yasalarına boyun eğip uymaktan" başka bir şey değildir. Çünkü "birey bu bütünlüğe uymak, boyun eğmek ve saygıda bulunmak sayesinde bu aşkın ve kutsal bütünlerle örtüşür ve özdeşleşir. Bu sadece bir zorunluluk değil aynı zamanda da organik bütünlüğün kutsal bir ödevidir. Nesnel ahlak ise ancak ve sadece devletin kendi bünyesinde, her bir yurttaşın iyiliği için sunduğu ve güvence altına aldığı yasalar çevresinde amacına varabilir. Bu yüzden hak-

lardan önce ödevler, özgürlüklerden önce görevler gelir". Hegel'in ödev ve görev vurgusunu bu denli güçlü ifade ettiği bu dialektik kurgudan da sentez olarak özgürlük değil kulluk/kölelik çıkar. Devlet, ancak hakları ve ödevleri birleştirerek insan özgürlüğünü tam anlamıyla dışa vurabilir: "Hem hak hem de ödevin temel ilkesi, insanların kişiler olarak özgür olmalarıdır". Kulluklarını aracısız ve gönüllü yerine getirebilmeleri için özgürlük.

Tüm Tanrı komplekslerini kendi bedeninde tecessüm ettiren kahramanlar halkın köleliğini kul kompleksi içinde sürekli kılmak için eğitim ile onları terbiye etmelidir. Hegel'e göre: "Devlet bireyin birey geneli bilip istediği ve ona inandığı ölçüde kendisinde özgürlüğüne sahip olduğu ve onun tadını çıkardığı gerçekliktir. Devlet böylece öteki somut yanların tüzenin, sanatın, törelerin, yaşamın kolaylıklarının buluşma noktası olur. İnsan yalnızca devlette ussal varlığa kavuşur. Eğitimin tüm amacı, bireyi öznellikten kurtarıp ona devlet içinde nesnellik kazandırmaktır. Asıl olan, herkesin bir şeyi kendisi istemesi ve o şeyle, iş ve durumla ilgisiz olanı bir yana atmasıdır. İnsan bütün insanlığını devlete borçludur özü yalnızca oradadır. İnsan sahip olduğu bütün değere, tüm tinsel gerçekliğe devlet sayesinde sahiptir. Çünkü onun tinsel gerçekliği, bilen kişi olarak kendi özünün, us yanının onun için nesnelleşmesi, nesnellik ve dolaysız bir var oluş kazanmasıdır ancak böyle bilinçlenir, ancak böyle törel olur, devletin tüzel yaşamında yerini alır. Çünkü doğru olan, genel ve öznel istencin birliğidir: genel de devlette, yasalarla, genel ve usa uygun belirlenimlerle ortaya çıkar. Öznel istenç, yani tutku, eyleyicidir, gerçekleştiricidir, ide ise içerde yer alır: devlet var olan, gerçek törel yaşamdır. Çünkü devlet genel özsel istençle öznel istencin birliğidir bu da törelliktir Bu birliğin içinde yaşayan bireyin törel bir yaşamı bu tözsellikten ayrılmayan bir değeri olur. Bu törel bütünün var olması: kahramanların, her ne kadar tam yetkinlikle olmasa da, devletleri kurma yolundaki hak iddiaları buna katkıları da usun yararınadır Devlet yurttaşların yüzü suyu hürmetine var değildir. Denilebilir ki, devlet erektir, ötekiler de aletleri. Yine de bu genel erek araç ilişkisi buraya uymuyor. Çünkü devlet yurttaşlarını karşısında yer alan soyut bir şey değildir: tersine hiçbir organın ne, erek ne de araç, olduğu organik, yaşamın öğeleri gibidir yurttaşlar. Devletin tanrısal yanı, yeryüzünde var olduğu biçimiyle, idedir" (Tarihte Akıl: 112-114).

Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri olan ulus ve devlete kul kompleksleri içinde gönüllü köleler yarattıktan sonra Hegel "bireysel istenci" de "ortak istence" ve "genel istence" dönüştürür. Hegel'e göre bireyin hakkı ve hukuku, yalnızca, ussal ve evrensel bir biçimde, bireysel olmanın ötesin-

de ve üstünde gerçekleştirilen bir örgüt olan devlet içinde gerçekleşmektedir. Ahlaksal bir yaşamın olabilirlik kazanması sadece, bireyin, içinde yer aldığı bir değerler dizgesinde kendi tavrını belirlediği, ama dizgenin tümüne karşı bir tavır ortaya koyamadığı bir yaşamın toplumsal bir yaşama dönüşmesine bağlıdır. Zira devlet, birey için "ilk öz"ü içermektedir. İlk öz, devletin gücü ve iktidarıdır: "Devlet, içinde bireylerin kendilerinin ifade edilmiş özlerini buldukları ve orada, onların tikellikleri, doğrudan ve sırf, onların evrenselliklerinin bilinci olan, saltık olanın ta kendisidir". Demek ki, insan varlığını ve özgürlüğünü bir devlet içinde aramakta ve bulmaktadır. Devlet, birey için, bireysel bilincin açılıp yayılmasının, gelişip serpilmesinin zeminini oluşturmaktadır. Devlet, aynı zamanda, evrensel bilince yükselen özel bilinç için hem bir amaç hem de bir araç içermektedir. Yani, "bu özel bilincin kendisi de bir evrensel bilinç halini almaktadır". Devlet gücü, kendi bilincinin özünü ifade etmektedir; o, bir ölçüde, dengeli, sağlam, dayanıklı, sürekli oturmuş, yerleşmiş yasadır, bir ölçüde de, evrensel operasyonun tikel ve özel devinimlerini düzenleyen hükümet, komutan ve buyruktur. Sonuçta birey, "devlette kendisinin ifade edilmiş, örgütlenmiş, düzenlenmiş ve güncelleştirilmiş özünü ve temelini bulmaktadır". Yani devlet birey, birey de devlet olmuştur artık.

Hegel, insanları insan yapan tüm benlik ve benimlik iddia ve değerlerini kolektif Tanrı kompleksi ulus/Biz ve evrensel Tanrı kompleksi devlet/bizim içinde yok eder. Hegel'in bu dialektik 'Ben' ve 'Biz' özdeşliğinde tüm 'ben'ler 'biz' içinde eriyip yok olurken 'biz' de kendisini oluşturan 'ben'lerin dışında ve üstünde yeni bir 'Ben'e dönüşmektedir. Devlet, benlerden oluşan bir biz istenci yaratır. 'Ben' ancak biz içerisinde bu istence tabi olursa özgür olabilir. Her bir birey, "Ben"liğini, "Biz"lik içerisinde eritir. Zayıf ve kötü doğalı insan, "Ben"e ait tüm sorunlarını, isteklerini, tutkularını, tatminlerini, değerlerini, çıkarlarını, dürtülerini, tepkilerini, sevgi ve nefretlerini "Biz"e yükleyerek, "Biz"i "Ben"leştirir. Her "Ben" kadar "Biz" istenci olmasına rağmen, "Biz" artık tek bir organizma, tek bir "Ben" gibi hareket etmektedir. Varlığını ve benliğini, bizlik içinde eriten insan, aile, kan, ırk, soy, ulus, toplum, devlet gibi biçimleriyle bir "Biz"liğin/kolektivitenin/kolektif Tanrı kompleksinin içinde yok olur. Hegel, aslında bu organizmacı birlik ve bütünlük anlayışı ile vurguyu hem bir ve bütün olmaya, hem de birlik ve beraberliğin düzen (dirlik) ve istikrar içerisinde olması gerektiği inancına yapmaktadır. Bu inancın inşa edildiği yeni kolektif ruh ulus, yeni evrensel akıl ise ulus-devlettir. Hegel için en büyük tehdit bu yekpare organizmacı toplum modelini tehdit eden her türlü özgürlük, çoğulculuk ve farklılık talepleridir.

Hegel'in bu anlayışı, birlik ve beraberliği düzen ve istikrar adma yüceltirken, kaosa neden olabilecek, birlik ve beraberliği bozucu her türlü değer ve olguyu da toplumdan (kolektif Tanrı kompleksi birliği) ve siyasadan (evrensel Tanrı kompleksi bütünlüğü) atmak gerektiği inancını besler: "Genel ide devlette görünüş alanına girer. Halkı tinsel bir birey olarak düşünüyor ve onda ilkin dışsal yanı vurgulamak yerine, zaten halkın tini diye adlandırdığımız şeyi, yani doğru olarak olduğu şeyi, özü üzerindeki kendisinin bilincini, kendisi için doğru olan neyse onu, bir halkta yaşayan ve ona egemen olan tinsel güçleri ele alıyoruz. Bu tinsel içerik, halkın tini olduğu ölçüde aynı zamanda bireye özünü verir. O insanların birbirine bağlayan kutsal şeydir. Tüm özel mutlulukları, özel isteklerin kendisine bağlı olduğu tek ve aynı yaşamdır, o büyük bir varlık, büyük bir erektir, büyük bir içeriktir. O halde devlet dünya tarihinin daha yakından belirlenmiş konusudur, özgürlük onda nesnellik kazanır ve bu nesnelliğin tadını çıkararak yaşar. Çünkü yasa tinin nesnelliğidir, doğrulanmış istençtir. Yalnızca yasaya boyun eğen istenç özgürdür. Devlet ya da anavatan, vatandaşları yasalara boyun eğdirerek onların öznel istençlerinden bir varoluş ortaklığı meydana getirdiği ölçüde, özgürlük ve zorunluluk karşıtlığı ortadan kalkar. Devletin törelliği, herkesin kendi kanısının egemen olduğu, düşünülmüş ahlak değildir: bu daha çok çağımızın görüşüdür, buna karşılık asıl ve antik görüşün temelinde herkesin bir ödevi olduğu düşüncesi yatar. Atinalı bir yurttaş içgüdüsünün kendisine gösterdiği şey neyse onu yapıyordu. Kendi eyleminin konusu olan şey üzerinde düşündüğümde, bunu istencimle yaptığım bilinci uyanmalıdır bende. Törellik ise ödevdir, tözsel haktır, haklı olarak denildiği gibi ikinci doğadır. Bunun da nedeni insanın ilk doğasının dolaysız, hayvansı varlığı olmasıdır" (Tarihte Akıl: 116-117).

Hegel, kahramanlara, ulusa ve devlete tapınmanın meşrulaştırılması ve kul kompleksinin sürekliliğinin sağlanmasının en önemli aracının din olduğu bilinciyle dini de devlet içinde eritir. Kutsala kurbanlar yaratma görevini üstlenen din, "prense ya da yasaya boyun eğme tanrı korkusuyla daha kolay olacağı için tanrıdan korkan kişilerin ödevlerini daha canla başla yapacaklarının" garantisini verir. Hegel'e göre, "devlet ve din özdeş toplum ilkesini paylaşırlar: din devletin içindedir. Nasıl bilimin, sanatın öğretilmesi gerekiyorsa, insanlara din eğitimi de gerekir. Çünkü devlet zaten belli bir dinden çıkmıştır, dinle özdeş bir toplumsal ilkeyi paylaşmaktadır". Hegel, dini kul kompleksi yaratmanın kaynağı olarak bir eğitim ve köleleştirme aracı olarak ele almakta; dini devletin bir iktidar aracı olarak kullanmakta; dini siyasal iktidarı kutsamak ve meşrulaştırmak için kullanmaktadır. Gökyüzü yasalarının ruhu olmadan yeryüzü yasalarının bedenlere tahak-

küm etmesi mümkün değildir: "Bu açıdan din devlet ilkesiyle en yakın bir ilişki içindedir. Din devlet tinin koşul tanımaz genelliğiyle tasarlanmasıdır. Nerede bireysellik olumlu olarak tanrının özüne göre biliniyor, öznellik de bu özün kendisine göre görülüyorsa bilinçli özgürlük yalnızca oradadır. Bu özgürlük bilinci Yunanlılarda ve daha gelişmiş biçimiyle Hıristiyanlık dünyasında ortaya çıktı. Devletin dine dayanması bu nedenledir. Devletin dine dayandığının günümüzde sık sık söylendiğini işitiyoruz, bununla denilmek istenen, prense ya da yasaya boyun eğme tanrı korkusuyla daha kolay olacağı için tanrıdan korkan kişilerin ödevlerini daha canla başla yapacaklarından başka bir şey değil. Tanrı korkusu geneli her türlü tikelin üstünde tuttuğu için besbelli prens ve yasaları da karşısına alabilir, bağnazlığa varabilir, devlet ve onun kuruluşu, düzeni üzerinde yıkıcı etkilere yol açabilir. Bunun içindir ki tanrı korkusunun ölçülü ve dikkatli olması, koruyacağı şeyleri tersine yakıp yıkmaması gerekir" (Tarihte Akıl: 129-130).

Hegel'e göre din, gökyüzünden indirdikleri kutsallık için/adına yeryüzü Tanrılarına en yüksek otorite rezervi ve kutsalın kurbanlarını sağlayan kaynaktır. Siyasal düzen ve onun devam etmesi için ona itaat etmenin dinsel ve kutsal bir gereklilik olduğu inancı en etkili meşruiyet aracıdır. Bu, iktidarı elinde bulunduran kişisel Tanrı kompleksi kahramanlara yönelik kutsamalar için de geçerlidir. Din, "prense ya da yasaya boyun eğme tanrı korkusuyla daha kolay olacağı için tanrıdan korkan kişilerin ödevlerini daha canla başla yapacaklarının" garantisini verir. Din sayesinde onlar, aşkın ve mutlak bir güç adına konuşurlar ve emir verirler. Böylece toplum, kendileri gibi bir kişiye değil, bir kutsallığa itaat ettirilmiş olur. Sonuçta, siyasal iktidara kutsallık ve dinsellik ile giydirilen elbise sayesinde iktidara doğaüstü, toplum üstü bir güç/meşruiyet katılmış olur ve kul komplekslerinin gönüllü itaat derecesi artmış olur: "İnsanların dinle eğitilmesi tümüyle yerindedir. Çünkü devletin dine dayandığı köklerinin orada olduğu söyleniyorsa, bunun anlamı devletin dinden, ortaya çıkmış olduğu, hala da çıkma süreci içinde olduğudur. Belli bir devlet belli bir dinden gelmiştir Devletin ilkeleri dediğimiz gibi kendisi için geçerli şeyler olarak düşünülmelidir, bu da ancak onların tanrısal özün kendisinin belirlenimleri olarak bilinmeleriyle olanaklı olur. Dinin yapısı neyse, devlet ve anayasa da o yapıdadır: devlet gerçekten dinden çıkmıştır, hem de öyle ki Atina ve Roma devletleri yalnızca bu halkların belli pagan dini çerçevesinde olanaklıydı, tıpkı Katolik devletin Protestan devletten ayrı bir tini ve anayasası olduğu gibi. Devletle din özdeş toplum ilkesini paylaşırlar: din devlete onun yapısını, bireylerin davranışlarını ve devletle iç ilişkisini düzenlemek üzere dışarıdan eklenen bir şey değildir, tersine o baştan beri

belirleyerek, etkiyerek devletin içindedir. Nasıl bilimin, sanatın öğretilmesi gerekiyorsa, insanlara din eğitimi de gerekir. Çünkü devlet zaten belli bir dinden çıkmıştır, dinle özdeş bir toplumsal ilkeyi paylaşmaktadır" (Tarihte Akıl: 129-131).

Hegel, evrensel Tanrı kompleksi olarak ortaya çıkan devleti kutsamakla birlikte onun kolektif Tanrı kompleksi kaynağı olarak ulusu da aynı oranda kutsamakta ve yüceltmektedir. Hegel'e göre, "bir ulusun veya ırkın en yüksek amacı kendini korumaya yarayacak güçlü bir araç olmak üzere yüce bir devlet kurmaktır. Ulusun var olmasında en yüksek amaç devlet olmak ve varlığını bu biçimde sürdürmektir. Kendini bir devlet haline getirememiş bir ulus tarihten yoksundur". Hegel'e göre devlet mutlak anlamda "Tanrı gibi" olmalı ki gücü uyruklarının hayatlarının her yönünü etkilemeli ve her türlü etkinliği kontrol altında tutabilmelidir: "Devlet, halkın hayatındaki sanat, hukuk, ahlak, din, bilim gibi bütün somut öğelerin merkezidir. Devlet adı verilen somut gerçeklikte var olan töz bizzat halkın ruhudur. Gerçek devlet bütün özel sorunlarında, savaşlarında, kurumlarında bu ruh tarafından harekete geçirilir". Devlet çok güçlü olmalıdır ki tüm dünyaya hakim olabilsin: "Bir ulus ancak yüce amaçlarını gerçekleştirmekle meşgul olduğu sürece ahlaklıdır, erdemlidir, hayat doludur". Hegel'e göre bir ulus ancak tekebbür/üstünlük içinde diğer tüm uluslara tahakküm ederse tarihsel gerçeklik olarak gerçek bir ulusa dönüşebilir. Bunun da tek ve doğal yolu kolektif Tanrı kompleksi ulusların elindeki silahlı güç olan evrensel Tanrı kompleksleri yani devletler arasındaki evrensel savaştır: "savaş, sürekli savaş".

Hegel'e göre, bizzat Tanrı olan devlet ilah olarak hukukun, Rab olarak da ahlaksal kanunların ve eğitim yasalarının da ta kendisidir. Bundan dolayı devlet, kendi varlığından başka hiçbir ölçüye, özellikle de ahlak ölçeğine tabi olamaz. Onun tek yargıcı dünya tarihidir. Devlet hakkında bir yargıya varmayı mümkün kılacak olan tek ölçüt, "eylemlerinin dünya tarihindeki başarısıdır". Hak, hukuk, adalet, özgürlük gibi gereksiz iddialar ise devletin güçlü olmasına ve halkın itaatini sağlamaya yarayan şeylerdir. Adalet, "merhamet ve sadakat" gibi zayıflığın değil sadece "gücün ve güçlünün işine gelendir". Hegel'e göre, "devlet, ahlaksal ideanın gerçekleşmesidir. Açığa çıkmış, bilinçli ve tözsel irade olarak ahlaksal ruhtur". Bundan dolayı devletten üstün bir ahlaksal fikir ve akıl olamaz. Bu yüzden adalet, merhamet ve sadakat gibi ilkeler devlet için geçerli ve gerekli değildir: "Devletler yaptıkları anlaşmanın üstünde olduğu için onlara uymazlar. Çünkü devletlerin karşısında onlardan daha güçlü bir karar verici yargıç yoktur. Devlet-

lerin özel iradeleri arasındaki anlaşmazlığı sadece savaş çözer. Dünya tarihi dünyanın adalet mahkemesidir".

Hegel'e göre, doğal olarak tek adalet ölçüsü ve onun kendini gerçekleştirme alanı olan savaş ve ondan elde edilecek başarıdır. Bunu da anlayabilecek ve gerçekleştirebilecek tek akıl sadece büyük devlet adamları ve kahramanlara bahşedilmiştir: "Dünya tarihinde her şey Akıl'a uygun olmaktadır; dünya tarihi, dünya Tini'nin Akıl'a uygun, zorunlu gidişi olmuştur. Dünya Tini, tarihin tozudur, bu, doğası hep bir ve aynı olan bir Tin'dir ve dünya varlığında bu doğayı açıklar Bu durum, söylendiği gibi, tarihin bir ürünüdür. Tarihi ise olduğu gibi ele almak, historik, ampirik davranmak gerekir. Özgürlüğün kendisini dünyaya getirmede kullandığı araçlar sorusu, bizi tarih görünümünün ta kendisine götürür. Özgürlüğün, özgürlük olarak, daha içsel bir kavram olmasına karşılık, araçları, tarihte de göze çarptığı gibi, dışsal ve görünümsel olarak ortaya çıkarlar. Daha ilk bakışta tarih, insanların gereksemelerinden, tutkularından ilgi ve çıkarlarından, erişmek istedikleri ideal ve ereklerden, karakterleri ile yeteneklerinden doğan davranışlarını gösterir. Öyle ki bu etkinlik oyununda, ipler yalnızca bu gereksemelerin, tutkuların, ilgilerin, vb. elindedir. Bireyler, kısmen daha genel olan ereklere, iyiye yönelirler, ama bu iyinin sınırlanmış olmasını da isterler. Kısacası, bütün erdemler buraya girer. Bu öznelerin ve etki çevrelerinin yazgısı olan. Akıl'ın ancak bu erdemlerde gerçekleştiğini görebiliriz. Fakat tarihe, halkların mutluluğu, devletlerin bilgeliği ve bireylerin erdemleri kurban edilen bir mezbaha gözüyle baktığımızda bile, bu dev gibi kurbanların kime ya da neye, hangi son ereğe kurban edildikleri sorusu zihnimizi kurcalar" (Mete Tunçay, Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi III: 6-7). Böylece Hegel, "organik" bütünsel sisteminin bireyden halka, halktân ulusa, ulustan devlette, devletten evrensel devlete kadar olan tüm parçalarını kutsalın gölgesi altında meşrulaştırır. Tüm bu parçalar aynı zamanda kutsalın kurbanları olarak da "tarih sahnesindeki savaşlarda" rollerini alırlar.

Evrensel Tanrı kompleksi kutsal devletlerin kutsala kurbanlık edecek kul kompleksi insanların kanlarıyla beslendiğini bilen Hegel'e göre "Tanrı" gibi olan evrensel Tanrı kompleksi devlet de insanların kendisine kayıtsız şartsız itaatini sağlamak için tıpkı dinlerin kutsal savaşları gibi onları savaşla terbiye etmelidir. Hegel, halkları kendi içlerinde yalnızlaşmaya, soyutlanmaya ve yalıtılmaya bırakmamak için savaşla titretmek, sarsmak ve harekete geçirmek gerektiğini savunur. Bir ulusal organizma için gerekli olan birliği, bütünlüğü, uyumu ve kaynaşmayı yaratmak ve sürdürmek için "savaş", dünya devletleri için yaşamsal ve evrensel bir zorunluluktur.

Ulus devletler, dialektik aşamanın bir zorunluluğu olarak özerk, özgür ve bağımsız olarak var olmak için savaşı bir araç ve bir "şeref" olarak kabul ederler. Çünkü bireyler gibi devletler de, öbür devletlerle karşılıklı ilişkiler olmaksızın ne var olabilirler ne de kendilerini gerçekleştirebilirler: "Nasıl birey, başka kişilerle ilişkisiz bir gerçek kişi değilse, devlet de öteki devletlerle ilişkisiz bir gerçek birey değildir". Hegel'e göre savaş olmaksızın, ulusal birliğin ve bütünlüğün (hem kişisel hem de evrensel Tanrı kompleksini yaratan kolektif Tanrı kompleksinin) anlamı yok olup gidecek ve insan yaşamı da ruhsuz bir doğa olarak kalacaktır. Hegel'e göre, "yalnızlıkta, ıssızlıkta, kendi köşesine çekilip soyutlanmada özel-tikel sistemleri çürümeye ve katılaşmaya bırakmamak için, yani bütünün dağılıp parçalanmasına, çözülüp çökmesine ve ruhun uçup gitmesine izin vermemek için, hükümet zaman zaman, savaş aracılığıyla onları, kendi özel ve iç yaşamında ve benliğinde sarsmalıdır". Nitekim sürekli, aralıksız, yaşam boyu alışkanlık ve barış, halkı, onun ahlakı ve ahlaksal sağlığı için zararlı olan bir tembellik, hareketsizlik ve uyuşukluluk içine sürüklemektedir. Oysa hükümet bir başka ulusa savaş ilan ederek, bir ahlaksal sağlığı ve ahlaksal birliği sınamakta ve denemektedir. Ulus, silahlı çatışma olan bu zor, çetin, sert sınavda, ölümü, kendisinin "efendisi" olarak hissettiğinde, devletin ve halkın toplumsal-ekonomik ve politik yaşamım ifade eden bütünün zorunlu bağlantı ve yapışıklığını sağlamlaştırmaktadır. Üstelik birey de savaş nedeniyle kişisel Tanrı kompleksi ihtirasları ve onun ürünü bencil istençlerinden uzaklaşıp arınacak, uyumlu vatandaş olacaktır. Zira birey ancak savaş sayesinde devletin bağımsızlık ve var olma hakkının, aynı zamanda kendisinin bağımsızlığını ve evrensel ve nesnel bir biçimde var olma hakkını oluşturduğunu gerçekçi bir anlayışla kavrayacaktır. İşte bunun için birey silahlı savaşımda, ulusun çıkarlarını kendisinin ahlaksal varlığının yerine koyarak büyük bir inançla savunacaktır.

Hegel'e göre, "devletin etik ihtişamı savaşta parlar". Eğer devlet salt bireysel yaşamı ve mülkiyeti koruyan bir sivil toplumsa, yurttaşların bu devleti savunması için mallarını ve canlarını feda etmeleri ve devletin kamusal çıkarlarını sivil toplumun özel çıkarlarına ağır basması gerektiğine inanmaları gerekir. Uzun barış dönemlerinde yurttaşlar, çoğunlukla kendi özel yaşamları ile meşgul olurlar ve kamusal ödevleri ihmal ederler. Savaşın gelmesi ile beraber, devletlerini korumak üzere birleşmeleri gerektiğini hatırlarlar: "Ulusların gerçek cesareti, devlete hizmet yolunda fedakarlığa hazırlıklı olmaktır. Böylece birey birçokları arasında yalnızca bir olarak sayılır". Hegel'e göre "devleti kuran, ulusu birleştiren şey ortak düşmandır

ve savaşların verdiği ortak kader birliği duygusu" olmadan hiçbir kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi var olamaz ve varlığını sürdüremez.

Tanrı ve kul kompleksi organizmacı hiyerarşik bu düzen içinde insan, kendisini aşkın bir kutsal kuşatmanın ve kendisine verilmiş dini ve dünya görüşünün karşısında sınırlı ve güçsüzdür. İnsan, sadece kendisine verilmiş bu amaçlar doğrultusunda çalışması gereken bir köleden başka bir şey değildir. Efendi ise, çeşitli isim ve sembollerle karşımıza çıkan siyasal iktidar ve onun adına gücü kullanan kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleridir. Hegel'in inşa ettiği bu düzende "insan, tarihin içinde kendisinden daha yüksek ve gizli bir kuvvet ve amaç için çalışır. İnsan, bu yüksek amacın gerçekleşmesine yarayan bir araçtır, amacı belirleyen dinamik unsur ise Tin'dir. İnsanlık tarihi, aslında soyut us olan Tinin kendini dünyada idrak edişinin bir görüntüsünden ibarettir". Hegel'in kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini kutsallaştırarak yücelttiği bu görüşleri hayatı ve tarihi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tekebbür içinde üstünlük ve tahakküm savaşına dönüştürmek isteyen Tanrı komplekslerine ilham kaynağı oldu. Bu Tanrı komplekslerinden bazıları, onun devleti ve ulusu kutsallaştırıp tarihin uluslar arası bir savaş olduğu tezini; bazıları kan ve ırk söylemini; bazıları ulus savaşı yerine sınıf savaşını; bazıları elit teorisini; bazıları birey-devlet özdeşliğini ve tarihin sonu tezlerini, bazıları kahramana tapınma ritüellerini; bazıları kolektif Tanrı kompleksi ilan ettikleri çeşitli dini, toplumsal, siyasal ve ekonomik bütünlüklerini; bazıları da gücün mutlak belirleyiciliğine indirgenmiş statükoculuğunu kendi Tanrı kompleksi iddiaları ile ötekilerine tekebbür içinde tahakküm etme savaşlarının silahlı malzemeleri olarak kullanmışlardır. Sonuçta Hegel'in kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri arasındaki savaşa indirgediği tarih yazgısında "başarıyı" akıtılan kanın fazlalığı belirlemiş oldu. Çünkü kutsal olan aynı zamanda kurban olunandır ve kurbanların kanı kadar kutsaldır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL ARAYIŞ

"Tanrınız olanı arayacaksınız!".

Bizzat Tanrının kendisini yeryüzüne indirip kahramanların, ulusların ve devletlerin ruhunda yeniden dirilten Hegel, insanları insan yapan tüm benlik ve benimlik iddia ve değerlerini de kolektif Tanrı kompleksi ulus/Biz ve evrensel Tanrı kompleksi devlet/bizim içinde yok etti. Hegel'in bu dialektik 'Ben' ve 'Biz' özdeşliğinde tüm 'ben'ler 'biz' içinde eriyip yok olurken 'biz' de kendisini oluşturan 'ben'lerin dışında ve üstünde yeni bir 'ben'e dönüşerek ilahi ve kutsal yeni bir benlik/devlet yarattı. Varlığını ve benliğini, bizlik içinde eriten insan, aile, kan, ırk, soy, ulus, toplum, devlet gibi biçimleriyle bir "Biz"liğin/kolektivitenin/kolektif Tanrı kompleksinin içinde yok oldu. Her "Ben" kadar "Biz" istenci olmasına rağmen, "Biz" artık tek bir organizma, tek bir "Ben" gibi hareket etmeye yöneldi ve diğer tüm "Ben" ve "Biz" iddialarını ötekileştirerek tekebbür içinde tahakküm etmek için onlara "savaş, sürekli savaş" ilan etti. Onları ya yok olmaya ya da kendi "Ben" ve "Biz" bütünlükleri içinde erimeye mecbur ve mahkum etti. Ötekileri "O" olmanın sınırları içine hapsetti. Her bir insan bu total dünya ikliminde kendi benliğini "Tanrı gibi" olmakta ararken kul kompleksleri içinde de kendi üstündeki Tanrı gibilerinin kölesi oldu. Herkes elindeki güç ve imkan mesabesinde başka insanların kaderini/mukadderatını kendi benlik ve benimlik dünyası içerisine mahkum etti.

Dünya evrensel anlamda büyük tanrıların küçük, küçük tanrıların büyük iktidar savaşlarıyla şekillendi. Dostoyevski, "Karamazov Kardeşler" romanında tüm evrene tekebbür içinde tahakküm etmeyi amaçlayan kolektif

ve evrensel Tanrı komplekslerini dini açıdan anlatırken "Suç ve Ceza" adlı eserinin kahramanı Raskolnikov ile de kişisel Tanrı komplekslerinin doğasını anlattı. Hegel'in siyasal analiz olarak kul kompleksi ve Tanrı kompleksi arasında yaptığı bu analizler ve ilişkilerin bir benzerini ekonomik, sosyal ve özellikle hukuki ve dini açıdan "Karamazov Kardeşler" ve "Suç ve Ceza" adlı eserleriyle Dostoyevski de yapmaktadır. Dostoyevski, bu eserleriyle kahramanlarının özel hikayesi/kaderi üzerinden başka insanların kaderine hükmetme ve onların yazgısını istediği gibi değiştirme hak ve yetkisini kendinde gören tüm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini ve onların psikolojik yapısı ve meşruiyet arayışlarını/kaynaklarını analiz eder.

1. Dostoyevski: İnsanların Mukadderatını Belirleyip Kaderine Hükmetmeye Muktedir Kadiri Mutlak Bir İktidarın Kudreti; "Karamazov Kardeşler"in "Suç ve Ceza"sı: "Açlık, sefalet, zulüm, haksızlık her yerde. İnsanlar mutlak adalet düzenini beklemekte. Bu kadar iğrenç zulümlere Tanrı nasıl razı oluyor? Fakat Tanrı razı olsa bile ben asla razı olmamalıydım. Tanrının eksik bıraktığı işi tamamlamalıydım".

Dostoyevski (1821-1881), kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini, kaynaklarını ve özellikleri en yoğun şekilde onun en büyük eseri kabul edilen "Karamazov Kardeşler" (1879) romanında anlatır. Kişisel Tanrı komplekslerini, kaynaklarını ve özelliklerini ise psikolojik analizler eşliğinde en yoğun olarak "Suç ve Ceza"[19] (1866) adlı romanında anlatır. Dostoyevski, "Karamazov Kardeşler" romanında "Yüce Engizisyon Hâkimi" bölümünde kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olan kilise egemenliğini, devletlerin evrensel iktidar mücadelesini, dinin ve devletlerin insanları kul kompleksleri içinde nasıl kendileri için köleleştirdiklerini dönemin İspanya'sının Yüce Engizisyon Hakimi'nin yani kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin evrensel sözcüsünün dilinden anlatır. Üstelik Engizisyon Hakimi, insanlığın içinde bulunduğu bu Tanrı kompleksleri egemenliğini tüm bunları yeniden ortadan kaldırmak için 16. yüzyılda yeryüzüne tekrar inmiş olan İsa'ya anlatmaktadır. Aslında bu bölümde cevabı aranan soru "İsa, bu dünyaya geri dönseydi ne olurdu?" sorunudur. Bu yüzden hikâyede İsa 16. Yüzyıl İspanya'sına döner, ibret alınacak olaylarla karşılaşır; önceki yaptığı gibi insanları kutsar, vaftiz eder, ölüleri diriltir, hastaları iyileştirir ve sonunda önceki yapılanlar gibi tutuklanır, hapse atılır, işkence edilir ve öldürülür. Tek farkla ki bu kez çarmıha gerilerek değil dönemin kafirlikten ve sapkınlıktan arındırma yöntemi olan yakılarak öldürülür.

İsa'nın bin beş yüz yıl sonra geldiği İspanya, aslında modern Avrupa, hatta tüm insanlıktır: "Hikayem, İspanya'nın Sevilla kentinde, Tanrı'nın ihtişamına her gün ateşlerin ve 'görkemli inanç gösterilerinde günahkar kafirlerin yakıldığı' Engizisyon'un en korkunç döneminde geçmektedir. Ah, elbette verdiği söze göre zamanın sonunda bütün cennetlik ihtişamıyla ortaya çıkacağı ve 'doğudan batıya doğru çakan yıldırım' gibi ani bir geliş değildi. Hayır, O, çocuklarını sadece bir süreliğine ziyaret etmişti ve orada kafirlerin etrafında alevler çıtırdıyordu. Sonsuz merhameti içinde, bin beş

---

[19] Fyodor Dostoyevski, The Brothers Karamazov, New York, Modern Library, s.305-319'dan aktaran: http://www.dusuncetarihi.com/cilt/cilt-4/makale/yuece-engizisyon-hakimi ve Dostoyevski, Suç ve Ceza, Çeviren: Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

yüz sene önce insanlar arasında üç yıl boyunca gezdiği insan haliyle insanların arasına yeniden geldi. Bir gün öncesinde Tanrının yüce onuru adına neredeyse yüz kafirin Yüce Engizisyon Hakimi kardinal tarafından bütün Sevilla nüfusunun huzurunda yakıldığı Güney kasabasının 'sıcak kaldırımına' geldi".

İsa, "adalet, merhamet ve sadakat" mirasını bıraktığı insanları "zulüm, nefret/terör ve ihanet" içinde buldu. Beklenenin aksine "sessizce, fark edilmeden geldi. Fakat ne tuhaftır ki herkes Onu fark etti. İnsanlar dayanılmaz bir şekilde Ona doğru çekildi, etrafını sardı, Ona akın etti ve Onu takip etti. Yüzünde, sonsuz şefkatin nazik gülümsemesiyle insanlarm arasında ilerledi. Aşk ateşi kalbinde yanıyor, ışık ve güç gözlerinde parlıyor ve parlaklıkları insanların üzerine düşüyor, kalplerini karşılık veren bir aşkla canlandırıyordu. Ellerini onlara uzatıyor, onları kutsuyordu ve Onunla hatta sadece giysileriyle temastan iyileştirici bir erdem geliyordu. Kalabalığın içinde doğuştan kör bir adam yakarıyordu; 'Ah Efendim, iyileştir beni, böylece Seni görebileyim'. Kalabalık ağlıyor ve ayağının altındaki toprağı öpüyordu. Çocuklar Ona çiçek fırlatıyor, şarkı söylüyor ve yakarıyordu. Bütün kalabalık 'Bu, O. Bu, O olmalı. Başka kimse olamaz!' diye tekrar ediyordu. Ağıtçılar küçük, açık, beyaz bir tabut getirdikleri an Sevilla Katedralinin basamaklarında durdu. Tabutun içinde tanınan bir vatandaşın yedi yaşındaki biricik kızı yatıyordu. Ölü çocuk çiçeklerin içine gömülmüştü. Kalabalık, ağlayan anneye 'Çocuğunu ayağa kaldıracak' diye bağırıyordu. Tabutu karşılamaya gelen rahip hayret içindeydi ve kaşlarını çattı fakat ölü çocuğun annesi kendini ağıtlarla Onun ayaklarına attı, ellerini ona uzatarak 'O, Sen isen, çocuğumu ayağa kaldır' diye ağladı. Tören alayı durdu, tabut ayağının ucundaki basamaklara bırakıldı. Şefkatle baktı ve dudakları yumuşak bir şekilde bir kere daha 'Ayağa kalk kız çocuğu!' dedi ve kız ayağa kalktı. Küçük kız tabutta kalkıp oturdu ve ellerinde bir demet beyaz gül, meraklı büyük gözlerle gülümseyerek etrafa baktı'. 'İnsanlar ağlıyor, hıçkırıyordu". İnsanlar onun ilk gelişi gibi "Osanna (şükürler olsun!), Osanna! Yüce kralımız Nasıralı İsa'ya Osanna!" diyorlardı. Kul kompleksinin doğurduğu kölelik psikolojisi içinde daha güçlü biri gelene kadar yaptıkları gibi "ayağının altındaki toprağı öpüyorlardı".

Tam o sırada gerçekten de İsa'dan daha güçlü biri çıkagelmişti: "Ve o anda kardinalin, Yüce Engizisyon Hakimi'nin kendisi katedralin yanından geçti. İçlerinde ışıkların parladığı çukur gözleri ve solmuş yüzüyle kardinal, neredeyse doksan yaşında uzun, dik ve yaşlı bir adamdı. Bir gün öncesinde Katolik Kilisesi'nin düşmanlarını yakarken giydiği gösterişli kardinal kıya-

feti üzerinde değildi. Onun yerine her zaman giydiği eski papaz cübbesini giyiyordu. Biraz ötede, arkasından karanlık yardımcıları, köleleri ve 'kutsal muhafızı' geliyordu. Kalabalığı görünce durdu ve onları belirli bir mesafeden izledi. Kardinal her şeyi görüyordu; tabutu ayaklarının önüne koyduklarını ve çocuğun ayağa kalktığını görüyordu ve yüzü karardı. Kalın gri kaşlarını çattı ve gözleri uğursuz bir ateşle parıldadı. Parmağını kaldırdı ve muhafızlarına Onu almalarını emretti. Öylesine güçlüydü ki insanlar teslim olmaya ve titreyerek itaat etmeye zorlanmışlardı. Kalabalık, muhafızlara hemen yol verdi ve muhafızlar ölüm sessizliğin ortasında ellerini Onun üzerine koydular ve götürdüler. Kalabalık, tek bir insan gibi, hemen yaşlı Engizisyon hakiminin önünde toprağa kapandı. Muhafızlar mahkumlarını Kutsal Engizisyonun antik sarayındaki kapalı, kasvetli ve kemerli hapishaneye götürdüler ve Onu oraya kapattılar". Halk, İsa'dan daha güçlü biri olan kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi temsilcisi kardinalin "öylesine güçlü büyüklüğü karşısında hemen teslim olmaya ve titreyerek itaat etmeye" yöneldiler. Daha güçlü olan güçlü olanı yine esir almıştı. Güçsüzler de her zaman güce teslim olmuşlardı. Üstelik bin beş yüz yıllık büyük bir özlem beklentisi içindeyken.

İsa, bin beş yüz yıllık aradan sonra kendi dininin, kutsal yasalarının ve kutsal temsilcilerinin gerçekten de yeryüzü egemenliğine ulaştığını, dünyanın nerdeyse tamamında insanları "kendi adına" vaftiz ettiklerini, öğretilerini kolektif ve evrensel bir kurum olan kilise aracılığıyla yaşattıklarını görmüş olmanın mutluluğunu yaşamak ve insanları yeniden arındırmayı düşünmek üzereyken işin aslının öyle olmadığını Yüce Engizisyon Hakimi Kardinalin konuşmalarından anlamıştı. Mevcut durum O'nun için ilk geldiği dönemden daha vahimdi. İlk dönemde o beklenilen beklenendi, şimdi ise beklenmeyen beklenendi: "Zifiri karanlıkta hapishanenin demir kapısı birden açıldı ve Yüce Engizisyon Hakimi'nin kendisi elinde bir ışıkla içeri geldi. Işığı masaya bıraktı ve konuşmaya başladı. 'O sen misin? Sen misin?' Fakat hiçbir cevap alamadı ve birden ekledi. 'Cevap verme, sessiz kal. Ne diyebilirsin ki zaten? Ne söyleyebileceğini gayet iyi biliyorum ve önceden söylediklerine yeni bir şeyler eklemeye hakkın yok. O zaman neden bizi engellemeye geldin? Bizi engellemeye geldin, bunu biliyorsun. Fakat yarın ne olacağını biliyor musun? Yarın Seni mahkum edeceğim ve kafirlerin en kötüsü gibi kazığa bağlanarak yakacağım. Bugün ayağını öpen insanların da kendileri yarın benden en ufak bir işaretle senin ateşinin külünü toplamak için koşturacaklar. Geldiğin dünyanın gizemlerinden bir tanesini bize açıklama hakkın var mı? Hayır, hakkın yok; önceden söylenenlere hiçbir şey ekleyemezsin ve yeryüzündeyken yücelttiğin

özgürlüğü insanlardan alamazsın. Açığa çıkaracağın şey her neyse, insanların inanç özgürlüğüne tecavüz edecek çünkü bunun bir mucize olduğunu anlayacaklar ve bin beş yüz yıl önce onların inanç özgürlüğü, senin için her şeyden daha önemliydi. Devamlı, 'Sizi özgürleştireceğim' demedin mi? Fakat şimdi bu 'özgür' insanları gördün. Evet, bunun karşılığını içtenlikle ödedik fakat en azından biz bu işi Senin adına tamamladık. Bin beş yüz yıldır senin özgürlüğünle boğuştuk fakat artık bitti ve iyi bitti. İyi bittiğine inanmıyor musun? Bana sakin sakin bakıyorsun ve bana kızmaya bile tenezzül etmiyorsun. Fakat şunu söyleyeyim bugün halk kusursuz özgürlüğe sahip olduğundan emin fakat özgürlüklerini bize getirdiler ve alçak gönüllükle bizim ayaklarımıza bıraktılar. Fakat bu bizim başarımız oldu. Senin yaptığın bu muydu? Senin özgürlüğün bu muydu? Şimdi ilk defa insanlarm mutluluğunu düşünmek mümkün oldu. İnsan bir isyankar olarak yaratıldı ve asiler nasıl mutlu olur? Uyarılmıştın. Yeteri kadar tembih ve uyarı aldın fakat bu uyarıları dinlemedin; insanın mutlu edilebileceği tek yolu reddettin. Fakat neyse ki sen ayrıldığında işi bize devrettin. Söz verdin, bağlama ve çözme hakkını verdin ve şimdi elbette bu hakkı geri aldığını düşünemiyorsun. O zaman neden bizi engellemeye geldin?"

Yüce Engizisyon Hakimi Kardinalin konuşması karşısmda İsa, "sakin sakin bakıyor ve ona kızmaya bile tenezzül etmiyordu". Kardinal, İsa'nın "insanları gerçek ile özgürleştirmek" misyonunu bildiği ve bunun da kilise kurumu ile kurdukları kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi egemenlik düzenlerini tehdit edeceğini gördüğü için özgürlük, kölelik ve mülkiyet/ ekmek üzerinden onun öğretisini nasıl ters çevirerek insanları köle ama mutlu kıldıklarını anlatıyordu. Çünkü insanların doğasında özgürlük değil kölelik tutkusu daha baskındı ve "insan bir ekmek uğruna özgürlüklerinden vazgeçip özgürlüklerini efendilerine götürüp alçak gönüllükle onların ayakları altına bırakmakta" idiler. Özgürlük karın doyurmuyordu. Bu eğer bir alçaklık, suç ve günahsa da bunun müsebbibi "Şeytan ile denenmelerinde" özgürlüğü ekmeğe tercih eden İsa'nın bizzat kendisi idi; "gerçekte, krallığının yok edilme temelini kendin attın ve suçlanacak başka kimse yok": "Bilge ve korkutucu ruh, öz yıkım ve yokluk ruhu, muhteşem ruh olan İblis vahşi hayatta Senle konuştu ve bize kitaplarda seni ayarttığı 'söylendi'. Öyle mi? Üç soruyla ortaya çıkardığı, senin reddettiğin ve kitaplarda 'ayartma' denilen şeyden daha doğru bir şey söylenebilir miydi? (İsa'ya sunulan üç sembolik ayartma: taşın ekmeğe dönüştürülebileceği; Şeytana taparsa bütün dünyaya hükmedebileceği; Tanrının korumasına güvenerek bir tapınağın tepesinden atlaması (Luka, 4: 1-13). Yeryüzünde gerçekten muazzam bir mucize olduysa bu o gün, üç ayartmanın söylendiği gün olmuştur. Bu

üç sorunun sorulmasının kendisi bir mucizeydi. Sadece tartışma adına ürkütücü ruhun üç sorusunun sonunda kitaplar tarafından çürütüldüğünü, bizim onları tekrar düzeltmemiz, baştan yaratmamız gerektiğini ve bunu yapmak için dünyadaki bütün akıllı insanları, hükümdarları, başpapazları, bilginleri, felsefecileri ve şairleri bir araya getirdiğimizi, onlara sadece duruma uyacak değil, ayrıca üç kelimeyle, üç insan ifadesiyle dünyanın ve insanlığın bütün geleceğine uyacak üç soru bulma görevini verdiğimizi hayal etmek mümkün olsaydı, bir araya getirilen dünyanın bütün akıllılarının derinlik ve güç açısından o zamanlar vahşi hayatta akıllı ve kudretli ruh tarafından önüne konulan üç soruya eşit bir şey uydurabileceklerine inanıyor musun? Sadece bu sorulardan, ifadelerinin mucizelerinden burada geçici insan zekasıyla değil, kati ve ebedi olanla uğraştığımızı görüyoruz".

İsa, insanlığı tüm Tanrı komplekslerinden kurtarmanın asli yolunun "iyiyle kötüyü bilerek mutlak bilgiye (kati ve ebedi bilgiye) ulaştığı iddiasıyla insanların diğer insanları kıyaslamaması ve yargılamaması gerektiğini" öğretmişken öğretisinin varisleri kendilerine "kati ve ebedi bilgiyi" vaat etmiş olan Şeytanla çoktan masaya oturup anlaşıp ve İsa'ya Şeytanın vaat ettiği üç Tanrı kompleksi gücünü çoktan uhdelerine geçirmişler ve gökyüzü egemenliği yerine yeryüzünde çoktandır egemenliklerini ilan etmişlerdi. Onlar artık Tanrı RAB'be veya İsa'ya değil Şeytana hizmet ediyorlardı: "Çünkü Şeytanın vaat ettiği o üç soruda insanoğlunun bütün tarihi tek bir vücutta toplanmış ve önceden bildirilmiştir. Ayrıca bu üç soru içinde insan doğasının çözülmemiş bütün çelişkileri de bir araya getirilmiştir. O zamanlar gelecek bilinmediği için bu kadar acık değildir fakat şimdi bin beş yüz sene geçti ve biz bu üç sorudaki her şeyin doğru bir şekilde kehanet edildiğini ve önceden bildirildiğini ayrıca tamamen yerine getirildiğini, böylece hiçbir şeyin eklenemediği veya çıkarılamadığını görüyoruz. 'Kimin haklı olduğuna kendin karar ver, sen mi yoksa o zaman sana soru soran mı? İlk soruyu hatırla; başka bir deyişle anlamı şuydu: 'Dünyaya boş ellerle insanların kendi basitlikleri ve doğal azgınlıkları içinde anlayamayacakları, hiçbir şey bir insan ve toplum için ondan daha çekilmez olmadığından korktukları ve dehşete kapıldıkları özgürlükle gidebilirsin. Fakat kavrulmuş ve çorak vahşilikteki kayaları görüyor musun? Onları ekmeğe çevir ve insanoğlu koyun sürüsü gibi minnettar ve itaatkar fakat daima elini onlardan çekersin ve ekmeklerini vermeyi reddedersin korkusuyla titreyerek arkandan koşsun'. Fakat sen insanları özgürlüğünden edemezdin ve bu teklifi, itaat ekmekle satın alınacaksa bu özgürlüğün değeri nedir diye düşünerek reddettin. İnsanın sadece ekmekle yaşamadığını söyledin. Fakat bu dünyevi ekmek uğruna dünya ruhunun sana karşı ayaklanacağını, senle savaşacağını ve seni alt

edeceğini ve hepsinin, 'Bu hayvanla kim karşılaşabilir? Bize cennetten ateş verdi', diye ağlayarak onu takip edeceğini biliyor musun? Yılların geçeceğini ve insanlığın, bilginlerin ağızlarından suçun ve böylece günahın olmadığını, sadece açlığın olduğunu ilan edeceğini biliyor musun?".

Kardinale göre Şeytan, İsa'dan daha üstündü. Çünkü onun vaatleri insanın doğasındaki gerçeklere dayanıyordu. İsa ise insanların hiç de işine yaramayacak özgürlüklerden bahsediyordu. "Şeytanın vaat ettiği o üç güç insanoğlunun bütün tarihi tek bir vücutta toplamasına; insan doğasının çözülmemiş bütün çelişkilerinin bir arada çözülmesine; gelecekle ilgili Şeytanın her şeyi doğru bir şekilde kehanet ettiğine; bu kehanetlerde İsa'nın değil Şeytanın haklı olduğuna; insanın doğasında kendine özgürlük verene değil de ekmek verene büyük bir minnettarlık içinde itaat edeceğine; insanların dünyevi ekmek uğruna İsa'ya karşı ayaklanacağı, onunla savaşacağı ve onu alt edeceğine ve aslında gerçekte suçun ve doğal olarak da günahın olmadığı, sadece açlığın olduğunu ilan edeceğine" ait inançlar mevcuttur.

İnsanlar, bu üç gücün kendilerine kazandırdığı Tanrı kompleksi ve kul kompleksi doğaları içinde İsa'ya "karşı yeniden başkaldıracaklar, tapınağını yıkacaklar ve afişlerine de 'insanları besle ve sonra onlardan erdem bekle!' yazacaklar. Tapınağının durduğu yerde yeni bir bina yükselecek; korkunç Babil kulesi tekrar inşa edilecek ve tıpkı eskisi gibi o da bitirilemeyecek fakat sen bu yeni kuleyi engelleyip insanların bin senelik yeni ıstıraplarını kısa kesebilirdin çünkü bu insanlar bin yıllık ıstırabın ardından kuleleriyle tekrar bize gelecekler. Tekrar zulme uğrayacağımız ve işkence göreceğimiz için yeraltında saklı mezarlarda tekrar bizi arayacaklar. Bizi bulacaklar ve yakaracaklar: 'Bizi besleyin çünkü bize gökyüzünden ateşi söz verenler sözlerini tutmadı!'. Onları besleyen kuleyi bitirdiği için kulelerinin inşasını bitireceğiz. Ve 'yalan bir şekilde senin adına olduğunu ilan ederek' onları sadece biz besleyeceğiz. Ah, kendilerini biz olmadan asla ve asla besleyemezler! Özgür kaldıkları sürece hiçbir bilim onlara ekmek vermeyecek. Sonunda özgürlüklerini ayaklarımızın dibine bırakacak ve bize, 'Bizi köleniz yapın ama bizi besleyin' diyecekler. En sonunda özgürlüğün ve yeterli ekmeğin asla ama asla ikisini paylaşamayacakları için birlikte anlaşılmaz olacağını anlayacaklar. Onlar da asla özgür olmayacaklarına çünkü zayıf, ahlaksız, değersiz ve asi olduklarına ikna olacaklar. Sen onlara Cennet ekmeğini söz verdin fakat tekrar söylüyorum, zayıf hatta günahkar ve aşağılık insan ırkının gözünde dünyevi ekmek ile karşılaştırılabilir mi? Cennet ekmeği uğruna binlerce ve on binlerce insan seni takip ederken cennet uğruna dünyevi ekmekten vazgeçme gücüne sahip olmayan milyonlarca ve on milyonlarca yaratığa ne

olacak? Ya da zayıf olan ama seni seven ve denizdeki kum kadar fazla olan milyonlarca insan, muhteşem ve güçlüler uğruna yaşamak zorundayken sen sadece on binlerce güçlü ve muhteşemi mi umursuyorsun? Hayır, bizim için zayıflar da önemlidir. Onlar günahkar ve asi fakat sonunda onlar da itaat edecek. Bize hayret edecek ve Tanrı gözüyle bakacaklar çünkü biz o kadar ürkütücü buldukları özgürlüğe katlanmaya ve onlara hükmetmeye hazırız. Onlar için özgür olmak çok korkutucu olacak. Fakat biz onlara senin hizmetçilerin olduğumuzu ve senin adına onları yönettiğimizi söyleyeceğiz. Onları yeniden aldatacağız çünkü senin yeniden bize gelmene izin vermeyeceğiz. Yalan söylemeye zorlandığımız için aldatma bize ıstırap verecek. 'Vahşi hayattaki ilk sorunun önemi budur ve her şeyden üstün tuttuğun özgürlük adına reddettiğin de budur. Fakat bu sorunun içinde bu dünyanın sırrı saklanmıştır. 'Ekmeği' seçerek insanlığın evrensel ve ebedi tapacak birilerini bulma arzunu tatmin etmiş olacaktın".

İsa'dan sonra yeryüzüne egemen olan kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri olan kilise ve devlet, insanların doğasını keşfetmenin verdiği dini ve ilmi bilgiler ile insanları kendilerine kul kompleksleri içinde köleler yaptılar. İnsanlar eskinin tüm kölelik bağlarından daha güçlü bir zincir olan ekmek ile kullaştırıldılar: Tanrı adına, 'İsa adına'. İnsanlar, İsa adına İsa'ya başkaldırdılar, tapınağını yıktılar ve kendilerini ekmek ile besleyenlerin ayaklarının altına özgürlüklerini ve erdemlerini serdiler. Çünkü İsa'nın varisleri "yalan bir şekilde onun adına olduğunu ilan ederek insanları sadece kendilerinin besleyeceğini; özgür kaldıkları sürece hiçbir gücün onlara ekmek vermeyeceğini; yeryüzü egemeni ve ekmek sahibi kiliseye ve devlete 'bizi köleniz yapın ama bizi besleyin' diyerek kul kompleksi içinde ezileceklerini; özgürlüğün ve ekmeğin asla ama asla ikisini paylaşamayacakları için birlikte anlaşılmaz olacağını; zayıf, ahlaksız, değersiz ve asi oldukları için asla özgür olmayacaklarına ikna ve razı olmaları gerektiğini; dünyevi ekmeğin İsa'nın vaat ettiği Cennet ekmeğinden daha değerli ve gerçek olduğunu; kilisenin 'Tanrı gibi' üstün gücünü ve besleyici zenginliğini görünce hayret içinde ona Tanrı gözüyle bakıp ürkütücü buldukları özgürlüğü bırakıp onların tahakkümüne hazır hale geleceğini; halk için özgür olmanın tehlikeli ve korkutucu olacağını anlayacakları; özgürlük yerine ekmeği seçerek insanlığın evrensel ve ebedi tapacak birilerini bulma arzusunu tatmin edeceklerini" öğrettiler. "Fakat tüm bunları kilise, din adamları ve devlet onlara İsa'nın hizmetçileri olduklarını ve onun adına onları yönettiklerini söyleyerek onları yeniden aldatacaklardır". Tüm amaç bu kurulu düzeni gerçeklerle ve özgürlük söylemiyle yok etmek isteyen İsa'nın "yeniden insanlığa gelmesine izin vermemektir".

Tüm insanlık zaten büyük bir kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi içinde bu kurulu evrensel hiyerarşik düzene göre konumlanmış ve her bir Tanrı kompleksi öteki ilan ettiği düzenleri kendine benzetmek veya yok etmek için "zulüm, terör ve ihanet" ilkeleri üzerinde ittifak etmişlerdir. Çünkü "özgür kaldığı sürece insanoğlu tapınacak birilerini bulmak için olduğu kadar hiçbir şey için bu kadar kesintisiz ve acı içinde çabalamayacaktır. Fakat insanoğlu tartışmasız olarak kurulu düzenlere tapmak ister bu yüzden bütün insanlar hep birlikte ona tapmayı kabul eder. Bu acınacak yaratıklar birinin veya diğerinin tapabileceğini değil, herkesin inanıp tapacağı şeyi bulmakla ilgilendiği için en önemli olan herkesin bunun içinde olmasıdır. Bu tapınma toplumu arzusu tarihin başlangıcından beri bireysel olarak her insanın ve bütün insanlığın ıstırabıdır. Toplu tapınma uğruna birbirlerini kılıçlarla katlettiler. Tanrılar yarattılar ve birbirlerine meydan okudular, 'tanrılarınızı bir kenara bırakın ve gelip bizim tanrılarımıza tapın, yoksa sizi de tanrılarınızı da öldüreceğiz!'. Böylece dünyanın sonu gelecek, tanrılar yeryüzünden kaybolduğunda bile yine aynı şekilde idollerin önüne düşecekler. Biliyordun, insan doğasının bu temel sırrını bilmekten başka seçeneğin yoktu fakat bütün insanların Senin önünde eğilmesini sağlayacak tek mutlak bayrağı, dünyevi ekmek bayrağını reddettin ve sen bunu özgürlük ve cennet ekmeği uğruna yaptın. Diğer yaptıklarının da farkına var. Yine hepsi özgürlük adına! Sana insanoğluna, bahtsız yaratığın birlikte doğduğu özgürlük armağanını hızla devredebileceği birini bulmaktan daha büyük bir endişeyle işkence edilmediğini söylüyorum. Fakat sadece bilinçlerini azaltan özgürlüklerini devralabilir. Ekmekte de, sana görünmez bir bayrak teklif edilmişti; ekmek ver ve insanlar sana tapsın çünkü hiçbir şey ekmekten daha kesin değildir. Fakat başka biri onun bilincinin sahibi olursa ah işte o zaman senin ekmeğini fırlatıp atacak ve bilincini ağına düşüreni takip edecektir. Çünkü insanın varoluşunun sırrı sadece yaşamak değil, yaşamak için bir şeylere sahip olmaktır. Sabit bir yaşam amacı kavramı olmadan insan, yaşamaya devam etmeye razı olmaz ve bolca ekmeği olmasma rağmen yeryüzünde olmaktansa kendini yok etmeyi tercih eder. Bu doğrudur. Fakat ne oldu? İnsanlar için özgürlüklerini almak yerine onları hiç olmadığı kadar büyük bir hale getirdin! İnsanın iyi ve kötü bilgisinin ışığında seçim serbestisi yerine barışı ve hatta ölümü tercih ettiğini unuttun mu?"

Yüce Engizisyon Hakimi Kardinal, İsa'ya insan doğasındaki kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin kaynaklarının ve gücünün İsa'nın öğretileri olan "adalet, merhamet ve sadakat" değerlerinden daha üstün olduğunu öğretir. İnsanm bitmek tükenmek bilmeyen sonsuz ihtiraslarının

tatmini için kiminin Tanrı, kiminin ise kul kompleksleri içinde birbirlerini yok etmeye devam edeceklerini belirtir. Kardinale göre insan doğasındaki şu özellikler İsa'nın değil Şeytanın haklı olduğunun, özgürlüğün değil ekmeğin üstün ve güçlü olduğunun delilleridir: İnsan ve insanlık "özgür kaldığı sürece tapmacak birilerini bulmak için çabalar; tartışmasız olarak kurulu düzenlere tapmak ister ve bu yüzden bütün insanlık hep birlikte ona tapmayı kabul eder; birinin veya diğerinin tapabileceğini değil, herkesin inanıp tapacağı şeyi bulmakla ilgilenirler; evrensel tapınma toplumu kurmak arzusu tarihin başlangıcından beri bireysel olarak her insanın ve bütün insanlığın ıstırabıdır; toplu tapınma uğruna birbirlerini kılıçlarla katlederler; Tanrılarını kendileri yaratıp öteki ilan ettiklerine 'tanrılarınızı bir kenara bırakın ve gelip bizim tanrılarımıza tapın, yoksa sizi de tanrılarınızı da öldüreceğiz!' diyerek birbirlerine meydan okurlar; böylece dünyanın sonunu getirirler; tanrılar yeryüzünden kaybolduğunda bile yine aynı şekilde bu kez idollerin peşine düşerler; özgürlük ve cennet ekmeği yerine tek mutlak evrensel bayrak olan dünyevi ekmek bayrağı önünde eğilirler; doğasında birlikte doğduğu özgürlük armağanını hızla devredebileceği birini bulmak için uğraşır; tapındığı efendisinden daha fazla ekmek veren birisini bulursa önceki ekmeği fırlatıp atar ve bilincini ağına düşüreni takip eder; iyi ve kötü bilgisinin ışığında seçim serbestisi yerine barışı ve hatta ölümü tercih ederler": "İnsan için vicdan özgürlüğünden daha baştan çıkarıcı ve daha büyük bir ıstırap sebebi yoktur. İnsanın vicdanını sonsuza kadar rahatlamak için güçlü bir temel kurmak yerine aykırı, belirsiz ve karışık ne varsa onu seçtiğini unutma; onlar için hayatını vermeye gelen Sen onları hiç sevmiyormuş gibi davranarak insanın gücünün kesinlikle ötesinde olanı seçtin! İnsanın özgürlüğünü almaktansa onu artırdın ve insanoğlunun ruhani krallığının sırtına sonsuza kadar yeni yükler yükledin. İnsanın özgür aşkını ve senin ayartmanla ve esir almanla seni özgürce takip etmesini istedin. Eski, sert yasa yerine bundan sonra insan kendi özgür kalbiyle ve rehber olarak önünde senin görüntünle kendisi için iyi ve kötü olana karar vermelidir. Fakat özgür secimin korkutucu yüküyle ezildiğinde senin görüntünü ve doğrunu bile reddedeceğini bilmiyor musun? Üzerlerine yüklediğin onca tasa ve cevapsız sorularla sebep olduğun karmaşa ve ıstıraptan daha büyüğüne terk edilmeyecekleri için en sonunda doğrunun sende olmadığını haykıracaklar. 'Yani, gerçekte, krallığının yok edilme temelini kendin attın ve suçlanacak başka kimse yok".

Kardinale göre İsa'nın anlamadığı "insanın varoluşunun sırrı, insanın sadece yaşamak değil, yaşamak için bir şeylere sahip olmak" doğası idi. İsa, yaşamak için gerçekliğin bilgisini ve onun için de "sahip olmak" ihtirasının

yok edilmesi gerektiğini savunmakta idi. Oysa kardinalin hizmetine girdiği Şeytanın yolu tam tersini emrederek "sahip olunduğu zaman gerçeğe ulaşılacağı, gerçeğe ulaşıldığında da gerçekten yaşanacağı" yönünde idi ki tüm insanlık bu yolu çoktan seçmişti bile. İnsanlık Şeytanın İsa'ya yaptığı üç gücün çoktan kontrolüne girmişti: "Fakat sana ne teklif edilmişti? Bu aciz asilerin mutluluğu için vicdanlarını sonsuza kadar elde edip esir tutabilecek sadece üç güç vardır; bu güçler mucize, gizem ve itibardır. Üçünü de reddettin ve bir örnek oluşturdun. Bilge ve korkutucu ruh seni Tapınağın tepesine koyup sana, 'Tanrının oğlu olduğunu biliyorsan kendini aşağıya bırak çünkü düşüp kendini yaralaması korkusuyla meleklerin onu tutacağı yazılmıştır ve Sen o zaman Tanrının oğlu olup olmadığını öğrenirsin ve o zaman Baba'na inancının ne kadar büyük olduğunu kanıtlarsın' dediğinde sen reddettin ve kendini atmadın. Ah! Elbette Tanrı gibi onurlu ve iyi davrandın fakat zayıf ve asi insan ırkı, onlar tanrı mı? Ah, o zaman bir adım atarak, kendini aşağı atmak için bir hareket yaparak Tanrıyı ayartacağını, ona olan bütün inancını kaybedeceğini ve kurtarmaya geldiğin yeryüzüne çarparak paramparça olacağını biliyordun. Böylece seni ayartan bilge ruh sevinecekti. Fakat yine soruyorum: Senin gibi çok var mı? Bir anlık bile olsa insanın da böyle bir ayartmayla yüzleşebileceğini düşünüyor musun? İnsan doğası, mucizeyi reddedebilecek ve yaşamlarının en muhteşem ve en derin, en acı veren ruhsal zorluklarında kalbin özgür kararına sadık kalacak nitelikte midir? Ah, davranışının kitaplarda yazacağını, en uzak zamanlara ve dünyanın en ücra köşelerine ulaşacağını biliyordun ve insanın seni takip ederek Tanrıya sadık kalmasını ve mucize istememesini umuyordun. Fakat insanın mucizeyi reddettiğinde Tanrıyı da reddettiğini bilmiyordun çünkü insan, mucizevi olan kadar Tanrıyı aramaz. Bir insan mucizevi şeyler olmadan yaşayamadığı için kendi mucizelerini yaratacak ve yüz defa daha asi, kafir ve imansız olmasına rağmen sihirbazlık ve büyücülük hareketlerine inanacaktır. Güç onu sonsuza kadar sindirmeden önce kölelerin basit sevinçlerini değil özgür aşkı arzuladın. Fakat doğaları gereği isyankar olsalar da köle oldukları için insandan çok şey bekledin. Yemin ederim, insan senin ona inandığından daha zayıf ve bayağıdır! Fakat şimdi bizim gücümüze nasıl da isyan ediyor ve isyanından nasıl da gururlu? Tapınakları yerle bir edecekler ve yeryüzünü kana boğacaklar. Sen özgürlükleri için onca şeye katlandıktan sonra birçok insanın şu anki hali kargaşa, karışıklık ve mutsuzluktur".

Kardinale göre İsa'nın suçu insanın doğasını bilmediği için kendisi gibi yapıp özgürlüğü ve erdemi tercih edeceğini düşünmesi idi. Oysa hiçbir insan onun gibi değildi ve onun yolundan gitmedi. İnsanlık kendisine Şeytanın vaat ettiği yeryüzü egemenliğinin mucizelerini, büyülerini, ihtirasla-

rını, gizemlerini, iktidarlarını, ihtişamlarını ve itibarını tercih etti. Tanrıya teslim olmak yerine yeryüzünde kendilerini tanrı ilan ettiler. İnsanlar İsa gibi "güç onu sonsuza kadar sindirmeden önce kölelerin basit sevinçlerini değil özgür aşkı arzulamasının" aksine Tanrı gibi olmanın Tanrı komplekslerini ve "basit sevinçler içindeki kölelerin" kul komplekslerini arzuladılar. İsa'nın büyük saygı ve değer yüklediği bu zayıf ve değersiz insanlar kiliseye ve Şeytana tapınmanın verdiği güçle Tanrıya ve İsa'ya isyan ediyor ve isyanından da gurur duyuyorlardı. Tapmakları yerle bir ediyor ve yeryüzünü kana boğuyorlardı. İnsanlık hali kargaşa, karışıklık ve mutsuzluklar ile kuşatılmıştı": "Sen sadece seçtiğine ve seçtiğin için mi geldin? Eğer öyleyse bu bir gizem ve biz bunu anlayamıyoruz ve eğer gizemse biz de bir gizem tavsiye etme ve bunun kalplerinin özgür secimi olmadığını, sevginin önemli olmadığını fakat vicdanlarına ters düşse de kör bir şekilde takip etmeleri gereken bir gizem olduğunu öğretme hakkına sahibiz. Biz de öyle yaptık. Senin işini düzettik ve onu mucize, gizem ve itibar üzerine kurduk. İnsanlar yine koyunlar gibi yönetildikleri ve onlara bunca acıyı getiren feci armağan en sonunda kalplerinden alındığı için sevindiler. Uysalca güçsüzlüklerini kabul eden, şefkatle yüklerini hafifleten ve onayımızla doğalarına hatta günaha izin veren biz insanoğlunu sevmedik mi? Peki neden şimdi bizi engellemeye geldin? Senin sevgini istemiyorum, çünkü seni sevmiyorum".

İnsanlık sevgi ve merhamet değil nefret ve intikam yolunu seçmişti. Onlara sevgiyi sevmelerini emreden İsa'yı da bu yüzden sevmiyorlardı. Artık insanlık nefretin sevgilisi Şeytanla çalışıyordu: "Artık Seninle değil Şeytanla çalışıyoruz, bu da bizim gizemimiz. Uzun süredir, sekiz yüz senedir senin değil onun tarafındayız. Sekiz yüzyıl önce küçümseyerek reddettiğin sana dünyanın bütün krallıklarını göstererek önerdiği şeyi ondan biz aldık. Ondan Roma'yı ve Sezar'ın kılıcını aldık ve kendimizi dünyanın tek hükümdarı olarak ilan ettik fakat şimdiye kadar işimizi tamamlayamadık. Tamamlanmak için daha beklemesi lazım ve dünyanın da daha fazla ıstırap çekmesi lazım. Fakat sonunda zafer bizim olacak ve biz Sezar olacağız ve insanın evrensel mutluluğunu planlayacağız. Fakat sen Sezar'ın kılıcını bile alabilirdin. Son armağan olan 'bütün dünyaların bütün ülkelerinin yönetimi ve bütün zenginliği' teklifini neden reddettin? Kudretli ruhun son fikrini kabul etmiş olsaydın, insanların yeryüzünde aradığı şeye, tapacak ve vicdanına bakacak birine ulaşmış olurdun ve evrensel birlik arzusu insanın üçüncü ve son ıstırabı olduğu için herkesi hemfikir ve uyumlu bir karınca yuvasında birleştirme yollarına ulaşırdın. Bir bütün olarak insanoğlu evrensel bir devlet kurmak için çabaladı. Muhteşem tarihlere sahip birçok muhteşem millet oldu fakat ne kadar geliştilerse o kadar mutsuz oldular çünkü

dünya çapında bir birlik kurma arzusunu diğer insanlardan daha fazla hissettiler. Büyük fatihler, Timurlar, Cengiz Hanlar, halklarını bastırmak için çabalayarak yeryüzünde fırtına gibi estiler ve onlar da evrensel birlik için aynı arzunun bilinçsiz bir ifadesinden başka bir şey değillerdi. Dünyayı ve Sezar'ın kraliyet soyunu alsaydın evrensel devleti kurar ve evrensel barışı sağlardın. Çünkü insanların vicdanını ve ekmeğini ellerinde tutmuyorsa insanlara kim hükmedebilir ki? Biz Sezar'ın kılıcını aldık ve bunu yaparak Seni reddettik onu takip ettik. Ah, özgür düşünce ve bilim karmaşası ile yamyamlıklarının ortaya çıkması için uzun sure geçecekti. Babil kulelerini biz olmadan inşa etmeye başladıkları için elbette yamyamlıkla sonuçlanacaktı. O zaman hayvan bizim ayağımıza sürünerek gelecek, ayaklarımızı yalayacak ve ayaklarımıza kandamlaları serpecektir. Biz ise bu hayvanın üzerine oturmalı ve kupamızı kaldırmalıyız ve kupanın üzerinde 'Gizem' yazmalı. Ancak o zaman barış ve mutluluk insanlar için hüküm sürecektir".

İsa, insanlığa sevgi ve merhamete dayalı adalet ve sadakatin gökyüzü egemenliğini vaat etmişti. Oysa insanın doğası Şeytanın vaat ettiği 'bütün dünyaların bütün ülkelerinin yönetimi ve bütün zenginliğini' tercih etmek yönünde karar kıldı. Bu yüzden de "uzun süredir, İsa'nın veya peygamberlerin değil Şeytanın tarafında yer aldı". Şeytanın İsa'ya önerdiği dünyanın bütün krallıklarını almak için insanlar birbirleri ile yüzyıllarca savaştı. Kişisel Tanrı kompleksini kolektif Tanrı kompleksi ihtirası ile mezcederek evrensel Tanrı komplekslerinin inşası için yeryüzünü kana boğdular. Şeytanın elinden yeryüzü krallığının kılıcını almak ve kendilerini tüm dünyanın tek hükümdarı olarak ilan etmek için durmadan savaştılar. Tek amaçları tüm evrensel Tanrı komplekslerinin ortak ihtirası olan "insanın evrensel mutluluğunu planlamak; Sezar'ın kılıcına ve gücüne sahip olmak; bütün dünyaların bütün ülkelerinin yönetimi ve bütün zenginliğine sahip olmak; insanların yeryüzünde aradığı şey olan tapacak ve vicdanına bakacak bir iktidara ulaşmak; kul kompleksi içinde evrensel birlik sağlamak; bir bütün olarak insanoğlu için evrensel bir devlet kurmak ve evrensel barışı ve mutluluğu sağlamak; insanlarm aklını, vicdanını, bedenini ve ekmeğini elinde tutup insanlara hükmetmek; tüm evreni 'gizem' bayrağının altında toplamaktı".

Kardinale göre tüm bunların gerçekleşmesi için de insanlığın Tanrıya ve İsa'ya "karşı özgürlük bayraklarını kaldırmaları gerekecektir. Bu bayrağı Sen yükselttin. Fakat bizimle birlikte herkes mutlu olacak ve hiç kimse Senin özgürlüğün altındayken olduğu gibi ne isyan edecek ne de birbirlerini yok edecektir. Ah, sadece özgürlüklerini bize bıraktıklarında

ve bize teslim olduklarında özgür olacaklarına onları ikna etmeliyiz. O zaman haklı mı oluruz, yalan mı söyleriz? Senin özgürlüğünün onlara getirdiği kölelik ve karmaşıklık korkularını hatırlayacakları için bizim haklı olduğumuza ikna olacaklar. Özgürlük, özgür düşünce ve bilim onları öyle üzüntülere çekecek ve öyle mucize ve çözülemez gizemlerle yüz yüze getirecek ki sert ve asi olan bazıları kendilerini yok edecek; isyankar ama güçsüz olan diğerleri birbirlerini yok edecek ve geri kalan güçsüz ve mutsuz olanlar ise kuyruklarını sallayarak bizim ayağımıza gelip sürünecek ve bize ağlayacak: 'Evet, haklıydınız, sadece siz Onun gizemine sahipsiniz ve biz de size geri geldik, bizi kendimizden kurtarın!'. 'Bizden ekmek alırken elleriyle yaptıkları ekmekleri hiçbir mucize olmadan tekrar onlara vermek için onlardan aldığımızı açıkça görecekler. Taşı ekmeğe çevirmediğimizi görecekler ama gerçekte ekmeğin kendisindense onu bizim ellerimizden aldıkları için daha da minnettar olacaklar! Çünkü eski günlerde bizim yardımımız olmadan yaptıkları ekmeğin bile ellerinde taşa dönüştüğünü ve bize geri döndüklerinden beri taşlarm kendi ellerinde ekmeğe dönüştüğünü gayet iyi hatırlayacaklar. Tam teslimiyetin değerini çok ama çok iyi biliyorlar! İnsanlar bunu anlayana kadar mutsuz olacaklar. Bunu bilmemelerindeki en büyük suç kime ait, konuş?"

Yüce Engizisyon Hakimi Kardinal, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin var olması ve yaşaması için zorunlu şartın egemen iradeye ve kurulu düzene "tam teslimiyet" içinde bir kul kompleksi hiyerarşik düzeni yaratmak olduğunun bilincindedir. O'na göre İsa'nın vaat ettiği özgürlük değil Şeytanın vaat ettiği kölelik insanları "mutlu" kılacaktır. Bunun için de din, eğitim, ekmek, yeryüzü veya gökyüzü cenneti umudu (endüljans) ve engizisyon korkusu ile "sadece özgürlüklerini egemen yeryüzü efendilerine bıraktıklarında ve onlara tam teslim olduklarında özgür olacaklarına onları ikna etmek gerekecektir. Bunun için de özgürlük ve özgür düşünce gibi safsataların onları mutluluğa değil ölüme götürdüğünü göstereceklerdir. Onlara ölümü gösterip itaate razı edeceklerdir. Ekmek aldıkları ellere özgürlüklerini vereceklerdir". Böylece de kul kompleksleri üzerinde Tanrı kompleksleri tekebbür içinde tahakkümlerini sürdürecektir: "Tam teslimiyetin değerini çok ama çok iyi bilecekler! Doğaları gereği oldukları zayıf yaratıkların sessiz ve mütevazı mutluluklarını onlara vermeliyiz. En sonunda da mağrur olmamaları için ikna etmeliyiz. Onlara zayıf olduklarını ve sadece acması çocuklar olduklarını fakat çocukça mutluluğun en tatlısı olduğunu göstermeliyiz. Ürkekleşecek, bize bel bağlayacak ve civcivlerin tavuğa yaptığı gibi bize daha da yanaşacaklardır. Bize hayret edecek ve önümüzde dehşete kapılacaklar ve bu kadar güçlü ve zeki olmamızla, milyonlardan

oluşan çalkantılı sürüye boyun eğdirmemizle gurur duyacaklar. Öfkemiz önünde aciz bir şekilde titreyecekler, zihinleri korkuyla dolacak, kadın ve çocuklar gibi ağlamaya her zaman hazır olacaklar fakat bizden gelen en ufak bir işaretle kahkaha, şenlik, sevinç ve çocuk şarkılarına geçmeye de hazır olacaklar. Evet, onları çalıştırmalıyız fakat boş zamanlarında yaşamlarını çocuk şarkıları ve masum danslarla bir çocuk oyunu haline getirmeliyiz".

Köleler ve kullardan oluşan mutluluk tablosu da ancak böyle yaratılabilirdi. Kölelerin ve kulların efendilerine özgürlüklerini vermeleriyle elde edecekleri en büyük özgürlük ise günah işleme özgürlüğü olacaktır: "Ah, hatta günah işlemelerine izin vermeliyiz, onlar zayıf ve çaresizler ve günah işlemelerine izin verdiğimiz için bizi çocuklar gibi sevecekler. Bizim iznimizle işlenirse her günahın kefaretinin ödeneceğini, onları sevdiğimiz için günah işlemelerine izin verdiğimizi ve bu günahların cezasını üstlendiğimizi söylemeliyiz. Evet, üzerimize alacağız ve bize Tanrının önünde onların günahlarını üzerine alan kurtarıcılar gibi tapacaklar. Bizden sakladıkları hiçbir sırları olmayacak. İtaatkar olmalarına ya da olmamalarına göre eşleri ve metresleriyle yaşamalarına, çocuk sahibi olup olmamalarına izin vereceğiz ya da bunları yasaklayacağız ve onlar da bize memnuniyetle ve neşeli bir şekilde teslim olacak. Vicdanlarının en acı verici sırlarını ve hepsini ama hepsini bize getirecekler". Biz de o sırlar üzerinden onları Tanrı gibi yöneteceğiz. Kimin cennete kimin cehenneme gideceğine biz karar vereceğiz. Bize tam teslim olmadıkça engizisyon mahkemesinde yargılayacağız. Bir kul kompleksinin yapması gerektiği gibi yapıp "doğaları gereği zayıf oldukları için mağrur değil mütevazı olacaklarını; çocuk oldukları için çocukça mutluluk sürmeleri gerektiğini; civcivlerin tavuğa yaptığı gibi ürkek bir şekilde egemen efendilerine bel bağlayarak yanaşacaklarını; efendilerinin bu kadar güçlü ve zeki olması ve milyonlardan oluşan sürüye boyun eğdirmelerini görüp hayret ve dehşetle onlardan gurur duyacaklarını; onların öfkesi önünde aciz bir şekilde titreyeceklerini, zihinlerini korkuyla dolduracaklarını ve onların izin verdiği zaman ve izin verdiği kadar kahkaha, şenlik, sevinç ve çocuk şarkılarıyla eğlenebileceklerini; onların izin verdiği ve Tanrı gibi affettiği için günah işleyebileceklerini ve onlardan asla sır saklamamaları gerektiğini" öğreneceklerdir. Umutla ya da korkuyla.

Kardinalin anlattığı tüm bunlar aslında insanlık için yapılan büyük fedakarlıklardır. İnsanlık İsa'nın vaat ettiği gerçeklerin özgür kılacağı bilgileri ile mutsuzluktan kahrolup yaşamaktansa izin verilmiş günahları işleyerek ve gerçeği bilmemenin verdiği mutluluk ve "huzur içinde ölecektir. Senin adına günleri dolacak ve mezarın ötesinde ölüm dışında hiçbir şey bula-

mayacaklar. Onların mutluluğu için onları cennet ve sonsuzluk ödülüyle büyülemeliyiz. Diğer dünyada bir şeyler varsa bile kesinlikle onlar gibiler için değildir. Biz onların sadece kendilerini kurtardıklarını bizim ise herkesi kurtardığımızı söyleyeceğiz. Mutlulukları için onların günahlarını üzerine alan biz, senin önünde duracağız ve 'yargılayabilirsen ve cesaretin varsa bizi yargıla' diyeceğiz. Senden korkmadığımı bil. Senin deliliğine hizmet edemezdim. Arkamı döndüm ve 'senin işini düzeltenlerin' safına katıldım. Sana söylediklerim meydana gelecek ve bizim egemenliğimiz kurulacak. Tekrarlıyorum; yarın bizi engellemeye geldiğin için seni yakacağım yığının üzerine benden gelen bir işaretle kızgın korları toplamak için koşuşturan itaatkar sürüyü göreceksin. Alevlerimizi hak etmiş biri varsa o da sensin. Yarın seni yakacağım".

Gerçekten de kardinalin belirttiği gibi oldu. Hem de her gün oldu. İnsanların arasına Tanrı peygamberleriyle değil ama kutsal yasaları ve gerçeğin özgürleştirme gücüyle her gün indi. Her doğan güneşle birlikte bu gerçekliği insanlara hatırlattı. Ama insanlık girdiği Şeytan yolunu ve onları o yola sürüler halinde sürükleyen kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yolunu takip etti. İnsanlar her gün onları bu hayattan "engellemek için gelen gerçeklerin yakıldığı yığınların üzerine efendilerinden gelen bir işaretle kızgın korları toplamak için koşuşturdular. Çünkü yeryüzü egemenlerinin alevlerini hak etmiş biri varsa o da gökyüzü egemenliğine çağıranlardı". İnsanlar gerçekten de kardinalin belirttiği gibi "özgür kaldığı sürece tapınacak birilerini bulmak için olduğu kadar hiçbir şey için bu kadar kesintisiz ve acı içinde çabalamadı". Tartışmasız olarak kurulu düzenlere tapmaktan vazgeçmedi. Bunun üzerinde de evrensel ittifak sağladılar. İnsanlık sadece Tanrı komplekslerine tapmak konusunda evrensel olarak ittifak ettiler. İttifak halinde ve tam bir teslimiyet içinde birinin veya diğerinin tapabileceğini değil, herkesin inanıp tapacağı şeyi bulmakla ömürlerini ve birbirlerini tükettiler. Toplu tapınma uğruna birbirlerini Sezar'ın kılıcıyla katlettiler. Tanrılar yarattılar ve birbirlerine meydan okudular, 'tanrılarınızı bir kenara bırakın ve gelip bizim tanrılarımıza tapın, yoksa sizi de tanrılarınızı da öldüreceğiz!' diyerek toplu savaşlara giriştiler. Tanrıları yeryüzünden kaybolduğunda bile yine aynı şekilde liderlerini, din adamlarını, devletlerini, milletlerini, idollerini ve ideolojilerini tanrı ilan ettiler. Tanrı edinecek hiçbir şey kalmadığında da kendilerini Tanrı ilan ederek başka insanların mukadderatına muktedir olma hak ve iktidarını kendilerinde gördüler. Tıpkı Dostoyevski'nin "Suç ve Ceza" eserinin Tanrı kompleksi kişiliği ve ana kahramanı olan Raskolnikov gibi.

Raskolnikov, çok uzun süreden beri hasta olan, sefalet içinde yaşayan, ailesine yardım edemediği gibi hukuk eğitimini de sürdüremeyen, akıllı, dürüst, çok iyi niyetli, fedakar, cömert, fazla heyecanlı, duygusal ve kendisini herkesten üstün gören kompleks kişilikli biridir. Raskolnikov, çevresindeki yoksulların yaşamını gözlemlemekte, yalnızca kendisinin değil, diğer insanların da sonunun yoksulluk, hastalık, erken ölüm olduğunu görmekte, bunun sebebi olarak toplumdaki kötü insanların sömürüsü ve yanlış yazılmış kader yazgısı olduğunu düşünmekte ve tüm bu sorunları tıpkı Doktor Frenkestein gibi kendi başına çözmek ve sadece kendi bilgi ve gücünü kullanmak istemektedir. Raskolnikov, paranın, parayla ne yapılacağını bilmeyen, insanlık ailesine parazit olan aşağılık insanların elinde iken, toplumun gelişmesine büyük katkılar sağlayabileceklerin para sıkıntısı çekmesinin yanlış bir düşünce olduğunu düşünmektedir. Bu yanlışlığı düzeltmek için Tanrının yanlış düzenlediği kader/yazgı ve yasa ilişkilerine müdahale etmek gerekir. Ona göre tarih boyunca insanlar her türlü eşitsizliğe, haksızlığa boyun eğerken, bazı büyük kahramanlar toplumun kaderini değiştirmişlerdir. Platon, Machiavelli, Hobbes, Rousseau, Hegel ve Carlyle'ın Tanrı kompleksi kahramanlarını kendine örnek alan Raskolnikov'a göre bunlar olağanüstü insanlardır ve dönemlerinde suçlu olarak görülmüş, lanetlenmiş olmalarına rağmen sonraki kuşaklar onları kahraman, insanlığın kurtarıcısı olarak görmüşlerdir. Kendisinin ise onlardan hiçbir eksiği yoktur. Toplumda köle ve efendi ilişkisi her katmanda zulüm ve işkence boyutuyla devam etmektedir. Tüm bunlarla birlikte çok da fakir biri olduğu için pis ve köhne bir çatı katı odasının kirasını bile ödeyemeyen, bu nedenle ev sahibi tarafından mahkemeye verilmekle tehdit edilen Raskolnikov, insanların zor durumda kalmalarından yararlanan bir kötülük abidesi olarak mahkum ettiği ve kendi düşüncesi, kesin inançları ve önyargıları ile yargılayıp ölüme mahkum ettiği tefeci yaşlı Teteri kadını ve kardeşini balta ile öldürüp evini soyar. Tüm Tanrı komplekslerinin ortak özelliği olan hakimi, savcısı, jürisi ve avukatının kendisi olduğu mahkemede sanığı yargısız infaz ederek Tanrı gibi ölüme mahkum eder.

Tanrının en büyük özellik ve güçlerinden biri olan insanların kaderine hükmetmek ihtirasını kendinde gören Tanrı kompleksi bir kişilik olan Raskolnikov'un bir hukukçu/avukat/savcı/yargıç olarak edindiği mutlak bilgi yargısına göre "bir kişinin toplumdaki binlerce kişinin refahı ve mutluluğu için ölmesinin bir zararı yoktur. Kötü bir kadının yok olması ile hem toplum temizlenmiş hem kendi hukuk öğrenimini tamamlanmış hem de binlerce insan mutlu olmuştur. Kutsal ve haklı bir amaca ulaşmak için zaten böyle bir yol da mubahtır. Kazançlar yaşamaya yetmemektedir, açlık salgındır,

aydınlar arasında yıkıcı düşünceler kaynaşmaktadır. İnsanlar 'mutlak adalet' düzenini sabırsızlıkla beklemektedirler: Bu kadar iğrenç bir şeye Tanrı razı olamazdı. Ama Tanrı yine de razı oluyordu tüm bu zulümlere. Fakat Tanrı razı razı olsa bile Raskolnikov asla razı olmamalıydı". Raskolnikov Tanrı kompleksi hırsının kendine kazandırdığı özgüven ve cüretle "Tanrı gibi" ve Tanrı kompleksinin de üzerine çıkarak Tanrıyı bile yargılıyordu: "Nasıl oluyor da bu kadar zulüm, sefalet ve bayağılık, böyle kutsal bir irade ve yasayla bağdaşabiliyordu? Tanrı buna nasıl göz yumabiliyordu?"

Raskolnikov'un kadere hükmetme Tanrı kompleksinin hukuki meşruiyet gerekçesine göre "bir yanda budala, önemsiz, hastalıklı, kimseye yararlı olmayan, tersine, herkese zararı dokunan, niçin yaşadığını kendisi de bilmeyen, yarın nasıl olsa kendiliğinden ölecek bir kocakarı var. Öte yanda da yardım görmediklerinden ötürü yok olup giden genç, körpe güçler... Kocakarının paralarıyla milyonlarca kötülük önlenebilecektir. Şu halde kocakarıyı öldür, parasını al, sonra da bu parayı bütün insanlığın yararına harca. Bir ölüme karşı binlerce dirilme. Bu bir hesap işidir. Hem sosyal dengede bu aptal, bu kötü yürekli kocakarının ne değeri olabilir? Bir bit, bir hamamböceği ondan daha değerlidir. Yaşamak için, yaşamaya değer olmalıdır. Başkalarını sev diyorlar, bundan çıkan sonuç her ikisinin de yarı yarıya çıplak kalmasıdır. Kaftanını ikiye bölüp yarısını komşuna verirsen hem sen çıplak kalırsın, hem de o giyinmemiş olur. İyisi mi, kendini sev, hem kaftanın sağlam kalır, hem de komşunun ikiye bölünmüş bir kaftandan daha fazlasını almasını sağlamış olursun. Her şeyden evvel kendini sevmek ve kendin için düşünmek ve yaşamak gerekir".

Kutsal tüm kitapların ortak değerleri olan "adalet, merhamet ve sadakat" yasalarını bu hükümler ile ayakları altında çiğneyerek Tanrıyı da öldüren Tanrı kompleksi yargıç Raskolnikov, kendi Tanrı kompleksini meşrulaştırmak için bizim kul kompleksi ve Tanrı kompleksi olarak ayrımladığımız tarihsel yasalara ve kahramanlarına dayanır. Ona göre: "Olağan insanlarla (kul kompleksi) olağanüstü insanları (Tanrı kompleksi) birbirinden ayırmalıdır. Olağan insanlar boyun eğerek yaşamak zorundadırlar, kanun dışına çıkmaya hakları yoktur. Olağanüstü insanlar bütün suçları işlemeye, bütün kanunları ayaklar altına almaya yetkilidirler, ülküleri uğruna bütün sınırları aşabilirler. Bir hukukçu olarak biliyorum ki, Lykurgos, Solon, Napolyon gibi bütün büyük yasa yapıcılar yeni kanunlar koyarken eski kanunları haklı olarak çiğnemişlerdir. Yerleşmiş bir açıdan bakılınca bunların işledikleri de suç değil midir? Olağanüstü insanlar bir bakıma tam suçludurlar, kendilerinin ya da toplumlarının yararma kan dökmekten bile çekinmemiş-

lerdir. Büyükler şöyle dursun, toplumları içinde biraz olsun sivrilenler bile, az ya da çok, öldürücü olmak zorundadırlar. Öldürücülük, olağanüstülüğün gereğidir. Olağan insanlar, ellerine geçirebilirlerse, olağanüstü insanları asıp keserler ama bir süre sonra da heykellerini dikip onlara taparlar. Olağan insanlar uysal, gelenekçi, eğik boyunludurlar; görevleri kendileri gibi birtakım varlıkların çoğalmasına yaramaktır. Onlar, insanlığı koruyup çoğaltırlar, ötekileri yürütüp bir amaca götürürler... Olağanlar büyük acılar çekmeye dayanamazlar, gerçekten büyük insanlarsa büyük acılar çekmek zorundadırlar. Olağanlar aşmamaları gereken sınırların içine er geç çekilirler, kendi cezalarını kendi elleriyle verirler, sevginin tutsağıdırlar. Olağanüstüler sevgiye boyun eğmezler. Onlar amaçlarından asla şaşmazlar. Yoksa tüm insanlığa iyilik eden, iktidarı zorla alan birçok kimselerin de, daha ilk adımlarında, kafalarını kesmek gerekirdi. Ama bu adamlar sonuna kadar dayandılar, bunun için de haklı çıktılar. Bu yüzden anladım ki, herkesin peşinde koştuğu güç ve iktidar, ancak eğilip onu almak cesaretini gösterenlere verilir. İktidara geçmeye (kaderi ve yazgıyı değiştirmeye) hakkım olup olmadığını ancak istediğim bu şeyi cesaretle yapabilirsem bilebilirim. İş, cesaret etmekten ibaretti. Ben, olağanüstü insanlar (Tanrı kompleksi içinde) cesaret gösterdim, istedim ve öldürdüm... Evet, kan dökmüştür ama, herkesin döktüğü kanı, şu yeryüzünde bir çağlayan halinde dökülen, her zaman dökülen kanı... Onu bir şampanya gibi akıtanlar sonradan Capitol'de taç giyip insanlığın övüncü oldular. Ben de insanlara iyilik etmek istiyordum. Yaptığım bu biricik anlamsızlığı bağışlatmak için insanlığa binlerce iyi iş yaptım. Ben, şimdi budalaca görünen bu eylemle sadece kendime bağımsızlık sağlamak, yaşamak için ilk adımımı atmak, gerekli araçları edinmek istemiştim. Bundan sonra her şey ölçülemeyecek kadar yararlı bir yürüyüş olacaktır. Başarabilirsem benim de başıma taç giydireceklerdir".

Raskolnikov'un dramı aslında tüm insanlığın ıstırabı olan önce içinde var olan vicdan ve kibir ve sonra da dışında yaşadığı adalet, merhamet ve sadakate karşı zulüm, gaddarlık ve ihanet arasındaki ikili çatışma dilemmasının hikayesidir. Ve bu hikaye sadece bir kişinin değil tüm insanlığın hikayesidir: "Hasta yatarken düşlerinde hep, Asya'nın derinliklerinden gelmekte olan görülmemiş, korkunç bir salgın hastalığın Avrupa'ya doğru yayılmakta olduğunu, tüm insanlığın bu korkunç salgınla yok olmaya mahkum olduğunu görüyordu. Çok az seçkin insan dışında herkes ölecekti bu salgında. İnsanların bedenlerine yerleşen birtakım küçük kurtlar, mikroskobik yaratıklar türemişti. Ne var ki, akılla, irade gücüyle donatılmışlardı bu mikroplar. İçine girdikleri insanları hemen şeytana çeviriyorlar, delirtiyorlardı. Ama bu mikrobu kapan insanlar kendilerini, insanların

kendilerini hiçbir zaman hissetmedikleri kadar zeki, akıllı hissediyorlardı. Verdikleri kararların, bilimsel araştırmalarının sonuçlarının, ahlak anlayışlarının, inançlarının doğruluğundan böylesine emin hiçbir zaman olmamışlardı insanlar. Köylere, kentlere, ülkelere yayılıyordu mikroplar, herkes deliriyordu. Tüm insanlar endişeliydi, birbirlerini anlayamıyorlar, her biri kendi düşüncesinin doğru olduğuna inanıyor, başkalarına baktıkça göğsünü yumrukluyor, ağlıyor, ah vah ederek elini kolunu sallıyordu. Kimi, nasıl yargılayacaklarını bilemiyorlar, neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar veremiyorlardı. Kimi suçsuz bulacaklarını, kimi suçlayacaklarını bilemiyorlardı. Çılgın, anlamsız bir öfkeyle öldürüyorlardı birbirlerini. Büyük ordularla birbirlerinin üzerine yürüyorlar, gelgelelim daha yolda askerler birden kendi aralarında boğuşmaya, birbirlerini boğazlamaya, ısırmaya, yemeye başlıyorlardı. Kentlerde gün boyu çanlar çalıyordu: Toplanmaya çağırıyordu insanları, ama kimin, kimi, ne için çağırdığını bilen yoktu. Herkes tedirgindi, korku içindeydi. En olağan meslekleri bile bırakmışlardı. Çünkü herkes kendi dediğinde diretiyor, kendi dediğinin yapılmasını istiyordu. Bu yüzden de bir şey yapılamıyordu. [...] Salgın giderek yayılıyordu. Tüm dünyada yalnızca, yeni bir insan soyunun başlaması, yeni bir yaşamın kurulması, yeryüzünün yenilenmesi, temizlenmesi için atanmış birkaç temiz, seçilmiş insan yakalanmamıştı bu hastalığa. Ama hiçbir yerde, hiç kimse göremiyordu onları, ne söylediklerini ne de seslerini kimse duyamıyordu" (Suç ve Ceza: 639-640).

Dostoyevski'ye göre Raskolnikov'un Tanrı kompleksi olan mutlak bilgi ve kesin inançlılık doğası ve ihtirası sadece ona ait kişisel bir kompleksi değil aynı zamanda hem kolektif hem de evrensel bir Tanrı kompleksi doğasıdır. Ve bu doğanın hastalık kaynağı dildir. Dostoyevski'nin anlattığı gibi dilin değişmesi ile bir anda her şeyin değişebileceği bir dil sorunu ve salgınıdır bu. Öyle ki bu dil yarattığı tahakküm/üstünlük/kibir/egemenlik salgını ile "tüm insanlığı yok olmaya mahkum hale sokmaktadır". Bu yüzden hem yıkıcı hem de yaratıcı bir güç olarak Tanrı kompleksi, Dostoyevski'nin de belirttiği gibi hem "insanlığı yok eden bir salgın" hem de insanları "kendilerini hiçbir zaman hissetmedikleri kadar zeki ve akıllı hissettiren" bir ilahi güçtür. Bir yanıyla lanet, öbür yanıyla nimet: "Küçük kurtlar ve mikroskobik yaratıklardan oluşan bu mikroplar akılla ve irade gücüyle donatılmışlardı. İçine girdikleri insanları hemen şeytana çeviriyorlar ve delirtiyorlardı. Ama bu mikrobu kapan insanlar kendilerini, insanların kendilerini hiçbir zaman hissetmedikleri kadar zeki, akıllı hissediyorlardı". Bu mikrop (Tanrı kompleksi) insanın doğa toprağına ekilen bir tohum olarak herkesin ruh toprağının niteliğine göre şekil alıyor ve ona göre ürün ve-

riyordu. Bu yok edici tohum veya salgın bir yönüyle "insanları verdikleri kararların, bilimsel araştırmalarının sonuçlarının, ahlak anlayışlarının, inançlarının doğruluğundan hiçbir zaman olmadıkları kadar mutlak emin kılıyor", diğer yönüyle "herkesi herkes ve her şey hakkında şüpheci ve endişeli kılıyordu".

Dostoyevski'nin betimlediği bu 'salgın hastalık', insanların 'iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi oldukları' ve bu nedenle de başta kendi 'varlıkları' olmak üzere kendi 'bildiklerini', kendi 'inandıklarını' ve kendi 'gerçeklerini' mutlak doğru kabul etmeleri ve bunda da aşırı bir ihtiras ve inatla diretmelerine neden olan Tanrı kompleksidir. Kutsal kitaplarda dalından kopartıldığı andan itibaren başlayarak anlatılan insanlığın tarihi olan meyvenin (veya salgın hastalığın) adıdır Tanrı kompleksi. Bu kompleksin veya salgının bir sonucu olarak her insan ya da her topluluk kendi 'anlamalarını' tek ve 'doğru' anlama olarak görmekte ve her şeyi ve herkesi buna göre 'yargılamaktadır'. Bu durum ise kişisel, kolektif ve evrensel mutlak doğruyu temsil ettiğine inanan ve bu inancını herkese dayatan Tanrı kompleksleri yaratmaktadır. Bu kompleks ve salgın hastalık insanın sadece mutlak varlık olan Tanrı ile değil aynı zamanda iyi ile kötü arasındaki var oluş ilişkisini, diğer insanlarla birlikte yaşama iradesini ve hatta gerçek ile bağlarını ve diyalogunu da koparmaktadır. Böyle bir durumda ötekine ait her şey de kendi anlamlandırmalardan tek bir anlama içerisinde tanımlanıp yargılanmaktadır. Böylece "iyiyi kötüden ayırabilen" Tanrı kompleksi, her şeyi anlamak üzere başladığı "Tanrı gibi" olmak sürecini hiçbir şey anlamamak ve anlatamamak ile sonlandırır. Yine Tevrat'ta geçen "Babil Kulesi" olayı bu salgın hastalığa örnektir: "Başlangıçta dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşur, aynı sözleri kullanırlardı. Doğuya göçerlerken Şinar bölgesinde bir ova buldular ve oraya yerleştiler. Sonra, 'Kendimize bir kent kuralım' dediler, 'Göklere erişecek bir kule dikip ün salalım. Böylece yeryüzüne dağılmayız'. RAB insanların yaptığı kenti ve kuleyi görmek için aşağıya indi ve şöyle dedi: 'Tek bir halk olup aynı dili konuşarak bunu yapmaya başladıklarına göre düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaklar. Gelin, aşağı inip dillerini karıştıralım ki birbirlerini anlamasınlar'. Böylece RAB onları yeryüzüne dağıtarak kentin yapımını durdurdu. Bu nedenle kente Babil (kargaşa) adı verildi. Çünkü RAB bütün insanların dilini orada karıştırdı ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıttı" (Tevrat, Yaratılış; 11: 1-9). Aslında kargaşa (Babil) kentinden yani "Asya'nın derinliklerinden gelmekte olan görülmemiş, korkunç bir salgın hastalığın" kaos ülkesine (Dünyaya) yayılmasıdır insanlığın ortak hikayesi.

"İyiyle kötüyü birbirinden ayırma bilgisinin" doğurduğu Tanrı kompleksi kibri içinde "insanlar, her biri kendi düşüncesinin mutlak doğru olduğuna inandığı için diğerini dinlemiyor, dinlese de birbirlerini anlayamıyorlar, başkalarına baktıkça göğüslerini yumrukluyor, ağlıyor, ah vah ederek elini kolunu sallıyorlar; kimi, nasıl yargılayacaklarını bilemiyorlar, neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar veremiyorlar; kimi suçsuz bulacaklarını, kimi suçlayacaklarını bilemiyorlar; çılgın, anlamsız bir öfkeyle birbirlerini öldürüyorlar; büyük ordularla birbirlerinin üzerine yürüyorlar, hatta daha yolda iken askerler birden kendi aralarında boğuşmaya, birbirlerini boğazlamaya, ısırmaya, yemeye başlıyorlar; kentlerde gün boyu çanlar çalarak insanları toplanmaya çağırıyor ama kimin, kimi, ne için çağırdığını bilen olmuyor; herkes tedirgin ve korku içinde; çünkü herkes kendi dediğinde diretiyor, kendi dediğinin yapılmasını istiyor, bu yüzden de bir şey yapılamıyordu".

Dostoyevski'nin herkesin kendi haklılığına inandığı mutlak hakikati temsil etme iddiasının yarattığı kesin inançlılık yani gerçekle bağıntısını esas almadan daima kendini haklı görmek durumu herkesin kendi gerçeğinin geçerli olduğu bir dünya yaratır. Tek tek her bir insanın iradesinin/istencinin tiranisi ortaya çıkar. Sonsuz/dipsiz arzuların sınırlı benlikle tatmine çalışılmasının yani haz arayışının yarattığı acı çekme durumudur bu. Arzular/istekler/ihtiraslar ne kadar şiddetliyse, istencin tiranisi de o kadar güçlü bir şekilde ortaya çıkar ve arzuların tatmini ihtiyacını artırarak egoizmi kışkırtır; egoizm kışkırtıldıkça istencin tiranisi tüm insanlığa yönelir ve her yere yayılır. Böylece insanların arzuları asla tatmin olmaz ki yaşadıkları tüm acılarının kaynağı da budur. Dostoyevski, adını koymasa da, insanlığın yok olmasının nedeni işte bu tek ve mutlak bir dil ve akılla ve anlam ve yargı dünyasına yönelik olarak var olan ve var oluşunu ötekilere karşı ve rağmen gerçekleştirmek ihtirasıyla donanmış insandaki salgın mikrobik Tanrı kompleksi doğasını anlatmaktadır.

Tüm insanlığı yok olmaya mahkum eden "bu salgm, görünmez ama akıllı mikropların aşıladığı bir inançla insanların kendilerini, hiçbir zaman hissetmedikleri kadar zeki, akıllı hissetmesine, verdikleri kararların, bilimsel araştırmalarının sonuçlarının, ahlak anlayışlarının, inançlarının doğruluğuna kesin bir inançlılık ve sabit bir fikirlilik ile bağlanmalarına neden olmakta ve bu inançla da birbirlerini anlamamaya, kendi düşüncelerinin doğru olduğuna inanmaya, çılgın, anlamsız bir öfkeyle birbirlerini öldürmeye, büyük ordularla birbirlerinin üzerine yürümeye, herkesin kendi dediğinde diretip kendi dediğinin yapılmasını istemeye götürmüştür". Dostoyevski'nin her bir insanın ruhunda gördüğü bu mikrobik Tanrı

kompleksi salgını tek tek insanların ruhundan çıkıp bir bütün olarak kalabalıkların, halkların, kitlelerinin ruhuna sirayet etmiş ve herkes kendi kişisel inancına bir din gibi bağlanmıştır.

Bu din yeni çağın yeni sürü dinidir. Her bir insan kendini tanrı ilan ederek kendi kurduğu dininin değerlerini ve kutsallarını yaratmıştır. Nietzsche'nin ifadesiyle "tanrılık bu değil midir ki ilahlar vardır; fakat ilah yoktur" üzerinde bir tanrılık düzenleri yaratmışlardır. Ama herkesin tanrı olduğu bir dünyada da "tanrı ölmüştür" artık. Nietzsche, yaşadığı toplumun tüm bu egemen değerlerini insan merkezinden eleştirmiştir. Çağının bütün ahlaki değerlerine savaş açan Nietzsche, başta kilise ve din adamları olmak üzere bütün dini otoritelere, felsefi sistemlere ve tarihi akımlara başkaldırıyı temsil eder. O, yaşadığı çağa ve çağın ahlak anlayışlarına toptan bir karşı çıkış içinde olan bir başkaldırı sembolü olarak nitelendirilebilir. Onun en asli amacı, insanlığın bir bütün olarak içine düştüğü Tanrı kompleksi ve kul kompleksi hastalıkları olan mutlak doğru ve verili olarak insanlara dayatılan mevcut bütün değerlerin "yeniden değerlendirilmesi" ve insanın mutlak erekselliği içinde tüm mevcut değerlerinin yıkılmasıdır. Çünkü O'na göre başta Tanrı ve din olmak üzere tüm ahlaki kavramlar, geleneksel ve modern egemen otoriteler tarafından aslından uzaklaştırılıp, sahteleştirilmiştir. Ahlaki söylemler, yüce idealleri daima ahlak çatısı altında toplar ve mevcut tüm değerler kutsal ilan edilerek egemenlik ilişkileri sürdürülür. Nietzsche ahlakın ve tüm değerlerin birer "decadence" yani "çürüme" içerisinde olduğunu belirtir. O'nun tek amacı insanlığı bu "çürüme" ve neden olduğu çöküşten kurtarmaktır. Bu yüzden Nietzsche, gerçek dünya ve bu dünyada yaşayan insan üzerinde temellenen "yeni bir yaşam" düşünürüdür. Bu yeni yaşam ise tüm Tanrı ve kul/sürü komplekslerini "yıkacak" ve yerine insanların irade ve iktidar istencine dayalı bir yeni değerler dünyası "yaratacak" yeni tanrı-insanın, üstün-insanın yani üstinsanın özgür iradesi üzerinde kurulacaktır. Çünkü artık "tanrı öldü ve insan tanrısız daha iyi. Şimdi insan kendi gücüyle kendi yazgısını yazmak ve bizzat tanrı olmak zorundadır. İnsanlık için bu daha iyidir". İnsanlık hem Tanrı'yı yaratacak hem de öldürecek denli güçlü, büyük ve üstün ise "neden kendini daha da geliştirmek ve daha iyisini yaratmak konusunda sınırlandırsın ki!". Neden?

2. Nietzsche: Tüm Tanrı Komplekslerinden Arınıp Tanrı İnsanı/Üstinsanı Yaratmak ve Kul Koplekslerini/Sürü Ahlakını Yok Etmek İçin 'İlk Sebep'i Öldürmek; "Böyle Buyurdu Zerdüşt": "Tanrı ölmeli. Çünkü Tanrı mezara girmedikçe insanlık kurtulamaz, insanlar dirilemez, üstinsan doğamaz".

Friedrich Nietzsche (1844-1900), "Böyle Buyurdu Zerdüşt"[20] (BBZ) (1883) adlı eserini edebiyat ve felsefenin iç içe geçtiği bir yöntem ve felsefi düşüncelerin edebi bir anlatı üslubuyla sunulduğu bir dille yazmıştır. Bu kitapta Nietzsche şiirsel bir üslupla felsefi meseleleri dile getirmiş, kendi felsefi düşüncelerini ve kavramlarını açıklamıştır. Nietzsche, felsefe alanında yalnızca metnin içeriğiyle değil, üslubu ya da söylemiyle de yakından ilgilenmiş, yeni düşünceleri yeni söyleyişlerle dile getirme ilkesiyle hareket etmiştir. "Böyle Buyurdu Zerdüşt" eseri, bu anlamda felsefeye yeni bir içerik katkısından ibaret olmayıp yeni bir söylem de getirmiştir. "Böyle Buyurdu Zerdüşt", Nietzsche felsefesinin ana yapıtıdır. Kendi ifadesiyle, "yazılmış en yüce kitap, insanlığa şimdiye dek verilen en büyük armağandır. Bu kitap herkes ve hiç kimse için bir kitaptır". Eserin geneli "düşüncenin doruk noktası" olarak tanımladığı aforizmalardan oluşur. Nietzsche anlatmak istediği konuyu, benzetmeler ya da imalar kullanarak aktarır. Kitapta Zerdüşt isimli karakterin gözlemleri ve bu gözlemler üzerine ürettiği düşünceler yer alır. Karakterin ismi, İranlı bir peygamber olan, Zerdüşt peygamberin ismiyle aynıdır. Fakat bunun bir kutsal kitap ve kutsal yazılar olmadığını savunur: "Burada konuşan ne bir peygamberdir ne de din kurucusu denen o güç istemi ve hastalık kırmasıdır. Bağnazın biri değil burada konuşan, vaaz verilmiyor, inanç istenmiyor burada".

[20] Friedrich Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt, (BBZ), Çev: Mustafa Bahar, İskele Yayınları, İstanbul, 2007; Metin içi yorumlar için: Larry Arnhart, Plato'dan Rawls'a Siyasî Düşünce Tarihi, Çev: Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara, 2005; İoanna Kuçuradi, Nietzsche ve İnsan, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999; Demet Köse, Nietzsche Felsefesi, Modernizm, Ahlak ve İmmoralizm, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YÖK Ulusal Tez Merkezi, 2008; Ahmet Cevizci, Aydınlanma Felsefesi, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002; Sabri Büyükdüvenci, Nietzsche'de Adalet, Suç ve Ceza Üzerine, Ankara Barosu, Felsefe Kulübü Konferans Metni, 2006; Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde, Çev: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989; Nietzsche, Güç İstenci, Çev: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002; Nietzsche, Ahlakın Soykütüğü Üstüne, Çev: Ahmet İnam, Yorum Yayınevi, İstanbul, 2001; Nietzsche, Deccal, Çev: Oruç Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1995; Nietzsche, Ahlakın Soykütüğü: Bir Polemik, Paul Ree Yorumu ile, Çev: Zeynep Alangoya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011; Volkan Ay, "Nietzsche'de Merhamet Kavramının Yeniden Değerlendirilmesi", Beytül Hikme: An International Journal of Philosophy, 3: 1, 2013, s. 199-215.

Zerdüşt herhangi bir topluma ya da herhangi bir çoğula hitap etmekten ziyade, tekil olarak sadece insanı ele alır ve ancak üstinsan olmak yolunda olanlar onun sesini duyup ne dediğini anlayabilirler: "Bir iç durumu gerçekten bildiren, yapmacık tavırlar takınmayan her deyiş iyidir. Bu konuda şaşmaz benim içgüdüm. Şüphesiz bu iş için dinleyen kulaklar, aynı tutkuyu duyabilecek güçte kimseler bulunduğunu varsayıyorum. Zerdüşt'üm bekliyor böyle dinleyicileri, daha uzun süre de bekleyecek! Onu inceleyecek değerde olmalı insan... Bu gibi şeyler ancak en seçkinlerin kulağma ulaşır, burada dinleyici olabilmek eşsiz bir ayrıcalıktır, her babayiğidin harcı değildir Zerdüşt'ü duyabilmek". Nietzsche'ye göre tüm geleneksel ahlakın öteden beri, ilk kez Zerdüşt tarafından yapılan büyük bir yanlışa dayana geldiği görülür. Zerdüşt, iyi ile kötü arasmdaki çatışmanın, aşkın kozmik düzenin bir parçası olduğu fikrini yaratan ilk kişidir. Bu yanlışı yaptığından dolayı muhtemelen bu yanlışın da ilk farkına varan kişidir. Zerdüşt doğruluğu en yüksek erdem olarak gördüğünden ahlakı metafizik âleme yansıtmanın yanlışlığını itiraf etmeye en meyilli düşünür olacaktır. Zerdüşt bu itirafla geleneksel olarak bilinen tüm ahlakı yok eder ve sonuçta "ilk ahlaksız" olur. Zerdüşt geleneksel değerleri yıkmayı yeni değerleri yaratmaya bir ön hazırlık olarak değerlendirir. Nietzsche, iyi ve kötü konusunda yaratıcı olmak için önce yıkıcı olmak gerektiğini belirtir. En büyük kötülüğün en büyük iyiliğe ait olduğunu iddia eder.

Nietzsche, insanların her yerde kul kompleksleri içinde bir sürü ahlakı ile yaşadığını, yarattığı tek tanrıyı da öldürerek yerine binlerce Tanrı kompleksi efendiler yarattığını ve yeni düzenin "tanrılık bu değil midir ki ilahlar vardır; fakat ilah yoktur" (BBZ: 171) ilkesi/değerleri üzerine inşa edildiğini belirtir ve bu düzenin yıkıcı ve yaratıcı bir güç olarak üstinsanı yeni tanrı olarak da yaratması gerektiğini savunur: "bırak ölsün böyle tanrı. Tanrısız daha iyi. İnsanın kendi gücüyle kendi yazgısını yazması ve bizzat insanın tanrı olması daha iyi" (BBZ: 241-243). Nietzsche, kul komplekslerini yaratan ilahlar düzenini yıkmakta ısrarcı olduğu kadar yeni bir üstinsanlar Tanrı kompleksi hiyerarşik düzeni yaratmakta da o denli kararlıdır.

Nietzsche, modern medeniyetin, "efendi ahlakı"nın değerlerini aşındırdığını ve "aklın despotizmi"nin Tanrı'yı öldürerek modernliği ahlaki bir krize sürüklediğini ileri sürmüştür. Nietzsche nihilizmi ve rölativizmi reddetmiş ve yazılarını modern çağın değerler bunalımına bir cevap olarak kaleme almıştır. Kendi deyimiyle "Ahlakın Söykütüğü"nü çıkartan Nietzsche, kul kompleksi yaratan değerler bunalımının sebeplerini ve bunalımdan çıkma yollarını göstermeye çalışmıştır. Efendi ahlakına karşı kıskançlığa

ve tepkiselliğe dayalı olan köle ahlakı (kul kompleksi), bilimsel bilginin doğuşu ve Aydınlanma ile modern demokrasilerde efendi ahlakını alaşağı etmiştir. Şimdi yapılması gereken, tüm dünyayı yönetimi altına alacak yönetici bir grubun, bizi öte dünyanın uydurma dinlerinden kurtaran yeni dünyevi değerler yaratmalarını beklemektir.

Nietzsche, dünya gerçeğini kendini asla aynı şekilde tekrarlamayan biricik olayların şekilsiz düzensizliği olarak tanımlar ve "özgür ruhlar" ile kurulu düzenin değer yargıları ile "kayıtlanmış ruhlar" arasında ayrım yapar. Özgür ruhlar işgal ettikleri konumla ilgili olarak sürekli, nedenlerin arayışındadırlar. Bu yüzden de alışkanlıklara dayalı kabul ile temellenen geleneksel adetleri kabul edemezler. Kul kompleksi içinde "kayıtlanmış ruhlar" için ise işgal ettikleri konumla ilgili olarak inanç yeterlidir. Alışkanlıkla temellenmiş geleneksel adetleri kabul ederler. Kayıtlanmış ruhlar nedenleri sormaya direnmeleri sayesinde var olurlar ve sosyal geleneklerin istikrarı buna dayanır. Gerçekte sadece evrimsel gelişim içindeki mütevazi tarihsel hakikatler vardır. Mutlak ezeli hakikatleri arzulayanların eleştirel yaşamları bu sebeple fazla uzun sürmez. Bu yüzden bilimsel akıl geleneksel ahlak anlayışını yıkmıştır ama yerine koyacak bir şeyi de yoktur. Oysa Nietzsche kesin bir şekilde bilimin böyle bir temel sağlayamayacağını belirtir: "Bilimin, böyle olmak için yaklaşık olarak kendi kendine yeterli değildir; bilim en başta, her hususta bir değer idealini kendine inanabilenin hizmetinde değer yaratan bir gücü gerektirir, bilim asla değerler yaratmaz". Nietzsche, aklın geleneksel değerleri yıkarak kendini modern çağın Tanrı kompleksi olarak ilan etmesine rağmen yerine bir şey koyamayan kibrini "aklın despotizmi" olarak nitelendirir. Nietzsche'ye göre bu despotizm, aklın kendisi de dâhil olmak üzere bütün hakikatleri inkâra zorlayarak insanlığı nihilizme sürüklemiştir.

Nietzsche'ye göre insanlık nihilizmin ürünü olarak her alanda büyük bir "yozlaşma, çökme, düşme" kısaca "çürüme" içindedir. Fakat bu çöküş/düşüş/yozlaşma/çürüme aynı zamanda da insanlığın kurtuluş reçetesidir. Çünkü çürüme ve yok oluş yeni bir başlangıcın ve dirilişin tohumlarını da içinde barındırır. Tıpkı hayat ve toprak gibi. Çürüme hayatın ve doğanın gerçeğidir. Hayat ve doğanın kendi yasalarına göre sürekli değişimi ve döngüsü içinde doğma, büyüme, gelişme varsa, döngünün tamamlanması için gerekli olan hastalanma, yaşlanma ve ölme yani bozulma ve yok oluş gibi durumlar da vardır. Bu yüzden çöküş/düşüş/yozlaşma/çürüme hayatın ve doğanın asli gerçeğidir. Bu gerçek hayatın ve hayatı olanların gelişmesinin, değişmesinin ve büyümesinin de zorunlu bir sonucudur. Çürümenin var-

lığı, hayatın varlığı ve ilerlemesi gibi zorunludur. Onu ortadan kaldırmak insanın elinde değildir. Çürümeyi engellemek veya yok etmek insanın iradi gücü içinde değildir. Ama güç ve akıl bunun tersini ister. Oysa doğanın asli bir zorunluluğu olarak çürüme/yozlaşma tıpkı doğma, büyüme, gelişme kadar olağan ve doğaldır.

Nietzsche için doğanın ve insanın yükselmesi ve gelişmesi ne kadar gerçek ise aynı şekilde çürümeleri de kaçınılmaz gerçekliktir. Çürüme/yozlaşma her zaman ve her yerde görülebilen bir doğal haldir. Evrende, doğada ve hayatta çürüme olabileceği gibi insanlarda, toplumlarda ve devletlerde de ortaya çıkabilir. Fakat insan ve insan birliklerindeki çürüme/bozulma doğadaki gibi yenilenebilir olmaktan ziyade insanların iradelerine bağlı olarak yenilenmeye sebep olabileceği gibi insanlığı yok oluşa da sürükleyebilir. İnsanlık bu çürüme hastalığından kendi istek ve irade gücü ile çıkamazsa çürüme değerleri toplumda mutlak bir ilke gibi kalıcı bir hal alır ve toplumun var oluş değerlerini, enerjisini ve canlılığını da yok eder. Nietzsche'ye göre çürüme/yozlaşma insanlar ve toplumlarda "var olmak ile yok olmak arasında bir farkın olmadığı inancı" ile başlar. Bu inanç bulaşıcı bir hastalık gibi tüm toplumu kapladığında yani toplumun var oluşa olan inancı zayıflamışsa o toplum zaten yok olmuş demektir. Bu durum çürümenin bir alın yazısı olarak tedavi edilemez bir hastalık olarak kabul edilmesidir. Ama toplum bu çöküşü ve yok oluşu tıpkı doğa gibi yeni bir hayatın başlangıcı olarak kabul eder ve inanırsa çürüme insani ve toplumsal bir var oluşa ve dirilişe kaynaklık edecektir.

Nietzsche'ye göre çürüme veya yozlaşma kendi kendisiyle mücadele edilecek olan bir şey değildir. O salt olarak zorunludur ve her çağa ve ulusa özgüdür. Bütün bir güçle mücadele edilmesi gerekli olan şey bu bulaşıcı hastalığın organizmanın sağlıklı kısımlarına da yayılarak organizmayı felç veya yok etmesine engel olmaktır. İnsanlarda ve toplumlarda görülen kötülükler, lüks, suç, fahişelik ve zevk-sefa peşinde koşmak gibi hastalıklar çürümenin/yozlaşmanın sebepleri değil sonuçlarıdır. Çürüme tüm bu kötülükler ve onların doğurduğu suçlar arttığı için değil bizzat hayatın kendisinde vardır. Bu hastalığın yok edilmesi mümkün olmadığı için sadece toplumun hastalık bulaşmayan sağlıklı kısımlarını korumaya çalışmak gerekir. Nietzsche'ye göre çürüme/yozlaşma/tükenmenin olduğu her hastalıklı toplumda; insan doğasının ve içgüdülerinin bozulduğu; bozuk içgüdünün ahlakı da bozduğu; acı çekmede birleşmeye dayanan bir ahlakın ortaya çıktığı; insanların hastalıkların kaynağını kendilerinden başka yerlerde aradığı; hazza ve hiçliği büyük bir özlemin oluştuğu; bilinçsiz durumların bilinçli

durumların üstünde tutularak hayatın yaşandığı bir iklim ortaya çıkar. Bu iklimin doğurduğu çürüme/yozlaşma hastalıklarının başında ise insanların kötü alışkanlıklara yönelmesi, kötü alışkanlıkların bağımlısı olunması, ruhsal hastalıklı insanların var olması, suç ve suçluların artması, evlilik dışı ilişkilerin artması, kişisel ve toplumsal histeri, insan iradesinin ve kişiliğinin zayıflaması, alkolizm, kötümserlik, anarşizm, şüpheci ve yıkıcı iktidar kişiliklerinin doğması. İnsanların birbirine ve hayata karşı aşırı şüpheci ve komplocu olmasının doğurduğu güvensizliğin yarattığı ahlaki bozulmalar da bu çürümenin ürünüdür. Tüm bu çürüme/yozlaşmanın kaynağını ve mantığını oluşturan etken ise, nihilizmdir.

Nietzsche'ye göre insanların ve toplumların çürümesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan nihilizm insanlardaki umutsuzluk ve düş kırıklığının ürünüdür. İnsanlar artık eski değerleri hayatları için asli değer ve ilke olarak kabul etmemekte ve en üst değerleri bile değersizleştirmektedirler. Bu durum aslında bir değer bozumudur. Özellikle dini değerler ve Tanrı inancı; insan ruhunun varlığı; insanların özgür iradesinin gerçekten olup olmadığı; aklın üstün ve mutlak bir gücü sahip olup olmadığı; ahlaki, kültürel ve geleneksel değerlerin nesnellik değeri; insanların ahlaki olarak değerselliği bu değer bozumunun nihilizme yansıyan yönleridir. Çürümenin doğurduğu nihilist insanlar ve toplumlar, ahlaki değerlerin hiçbir temelinin olmadığına; geleneksel ahlakın ilke ve yükümlülüklerinin anlamının olmadığına; ahlaki norm ya da değer ölçülerinin rasyonel olarak meşrulaştırılamayacağına; ahlaki değerlerin akıl, sezgi veya iktidar otoritesiyle temellendirilemeyeceğine; değer içerikli ve tanımlı tüm ilke ve yaptırımların keyfi olarak akıldışı olduğuna; değer kaynaklı tüm bu davranışların alın yazısı iddiası ile toplumsal ve siyasal tahakküm koşullanmaların ifadeleri olduğuna inanmaktadırlar. Nietzsche'ye göre nihilizm ile aslında olan zaten değerlerin doğasında bizzat var olan değersizleşme sürecidir ve doğaldır. Çünkü değersizleşme, değerlerin doğasındandır. Durum sadece çürümenin doğurduğu hastalığın etkisi olarak mevcut değerlere olan inancın sarsılması ve doğal olarak da yerini şüpheye bırakmasıdır. Güven yoksa şüphe vardır. Bu nihilizmin doğal sonucudur. Mevcut değerler sistemine olan inancın çöküşü, ahlaka kuşku ile bakmayı getirir ve bunun sonucunda da nihilizm kaçınılmaz olur. Nihilizm ile ahlaktan ve hatta ahlakı yaratan Tanrıdan bile kuşku doğmuştur. Tanrı yoksa hiçbir şeyin anlamı da, değeri de yoktur. Çünkü tüm değerleri yaratan Tanrı ve doğal olarak da ahiret inancının ölümü ile öte bir dünyanın olmadığının anlaşılması sonucu din yerini zorunlu olarak nihilizme bırakmıştır.

Nietzsche'ye göre aslında nihilizm insanların kandırılmış olduklarını anlamalarının doğurduğu bir "çöküş" durumudur. O'na göre nihilizm, insanlardaki bozuk psikolojik ruh hali olarak ortaya çıkarak insanın varlığını ve gücün boşa harcadığına dair bir bilinç üretir. Bu bilinç, insanda boşuna var oluş ve yaşayışın bir kahrı, güvensizliği ve aldatılmışlığıdır. İnsanın kendi kendini aldatmış olduğuna inancın doğurduğu büyük bir utançtır. Nietzsche'ye göre bu kandırılmanın sebebi de kendini kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi ilan eden Hıristiyanlık dini ve onun evrensel kurumu kilisedir. Hristiyanlık dini, asırlardır insanlara bir öte dünya vaat eder ve onları bu dünyadaki tüm olaylarda ahlaki bir mana bulunduğuna, bu mananın yaşamın amacı olması gerektiğine ikna etme çabası içindedir. İnsan ruhundan dünyevi olanı, tanrısal olmayanı temizlemek ister. Fakat insanlar bu iddialar arasında kendisine vaat edilen ahlaki manayı bulamazlar. Sevgi ile örülü, ahlaklı bir dünya düzeni gibi aradığı anlamları bulamayan insan, zamanla inanç, irade ve cesaretini yitirir ve kendini aldatılmış hisseder. Hep öte dünyanın peşinde olan insanın, bu dünyanın kendisine verdiklerinin öte dünyaya ağır bastığını fark etmesiyle tüm metafizik dünyalar yıkılır. Nietzsche'ye göre bu durum nihilizmin son aşamasıdır. İnsan öbür dünyadan tüm umudunu keser. Artık tek başına bırakılan bu dünya, insan için tek realitedir. Fakat insanlar bu dünyanın da içinde bir yabancı olduğu için ne kendine ne öteki insanlara ne de dünyevi değerlere tam olarak sahip olamaz. Sonuçta onu hayata bağlayan var oluş değerleri olan umudunu, iradesini ve yaşama isteğini kaybederek nihilizmin hiçliğine "düşer". Ruhu çürür, bedeni yozlaşır ve aklı bulanıklaşır. Bu durum aslmda bir olumsuzluk değil, bir kriz durumudur.

Nietzsche'ye göre bu krizin kaynağında modern Avrupa'da, birbirine tamamen zıt gibi görünen fakat birbirinin uzantısı olan iki değerlendirme tarzı vardır. Bunlar; Hıristiyanlık ve modernizmdir. Hıristiyanlıkta Tanrıya ve dine duyulan aşırı inanç, modernizmde yerini akla ve bilime bırakmıştır. O'na göre birbirine çok tezat görünmekle birlikte, bu iki anlayışın çok önemli bir ortak özelliği vardır; kendi Tanrı komplekslerine kayıtsız şartsız itaat edecek kul kompleksleri içinde sürü ahlakı yaratmak. Hem Hıristiyan toplumu, hem modern toplum, var olmak için birbirine ihtiyaç duyan insanlardan; yani sürüden oluşmaktadır. Bu sürü ahlakının yarattığı yozlaşmanın doğurduğu krizin dini ve toplumsal kaynağında yer alan Tanrı, Hristiyanlık dini ve her ikisinin de temsilcisi olan kilise de doğal olarak sürü ahlakına dayanır ve bu konuda devlet ile kardeştir: "Rahiplerin yarattığı kilise de bir çeşit devlettir ve devletlerin en sahtesidir. İkiyüzlü köpek gibidir o. Devlet de kilise gibi ikiyüzlü köpektir. O da kilise gibi iman

uyandırmak için dumanla ve şamata ile konuşur ve gerçeğin varlığından söz ettiğini söyler; çünkü devlet yeryüzünün en önemli varlığı olmak ister ve ona inanılır. Yeryüzünde en önemli ve en büyük hayvan benim diyor ve ona inanıyorlar" (BBZ: 127).

Nietzsche'ye göre Hıristiyanlıkta her şey günah olgusu ile başlamış, insan işlediği günah yüzünden yeryüzüne gönderilmiştir. Baştan günahkâr olarak dünyaya gelen insana, Tanrı tarafından bir şans verilmiş, çizgileri kesinlikle belirlenmiş olan, iyi ve kötü arasında tercih yapma özgürlüğü insana tanınmıştır. Kilise, Tanrı'nın yeryüzündeki Tanrı kompleksi temsilcisi kabul edilmiş ve onun insanları doğru yola sevk eden bir yol gösterici olduğu düşüncesi benimsenmiştir. Kilisenin yeryüzündeki biricik görevi Tanrı'ya benzemektir. Nietzsche'ye göre Tanrı'yı öldüren de bu yaklaşım olmuştur. Kilise yüzyıllar boyu, Tanrı'nın istekleri adı altında kendi isteklerini insanlara dikte etmiştir. Kilise düşünülebilir yozlukların en yükseği, olanaklı en son yozluğun istemi olmuştur. Hristiyan Kilisesi yozluğu bulaştırmadık hiçbir şey bırakmamıştır, her değeri bir değersizlik, her hakikati bir yalan, her dürüstlüğü bir ruh alçaklığı haline sokmuştur. Kilisenin insanlar üzerinde kurduğu bu hegemonyanın temelinde, Hıristiyan din adamlarının güç istemi vardır. Din adamları, kendi güç istemlerini gerçekleştirebilmek için, yarattıkları insan sürüsünün kendi kendini yönetme konusundaki acziyetlerinden yararlanarak kalabalıklara hükmetmişlerdir. Kendi kendine yetemediği için, bir araya gelerek toplumu oluşturan sürünün, bu toplumun devamı için çobanlara ihtiyacı vardı. Din adamları da bunu fırsat bilerek, Tanrı'nın istedikleri adı altında sürü ahlakının, kendi çıkarları doğrultusunda tamamen kök salmasını sağladılar. Hem kolektif hem de evrensel anlamda Tanrı kompleksine yönelerek devlet gibi mutlak güç istemine yöneldiler. Tıpkı Dostoyevski'nin "Karamazov Kardeşler" eserinde İsa'ya meydan okuyan "Yüce Engizisyon Hakimi Kardinal" hazretlerinin iddiaları gibi.

Nietzsche'ye göre Hıristiyanlık, insanın içgüdülerini köreltmeye çalışırken aynı zamanda, insanın dünyevi yanı olan bedenini de hor görür. Günahtan kaçınmak isteyen insana, bedenini değil, ruhunu arıtması öğretilir. Beden kötülüklerin, günahların yeridir; bu dünyaya aittir ve bu dünya gibi hiçlenmiştir. İnsanın hiçleştirilmesi ile başlayan bu kriz nihilizm krizi olarak her yere ve her şeye sirayet etmiştir. Başta din adamları/rahipler olmak üzere örgütlü sahte devlet olan kilise bu krizi derinleştirmiştir. Kendi Tanrı komplekslerini meşrulaştırmak için günah merdivenlerinden oluşan bir kul kompleksi hiyerarşisi yaratmışlardır: "Rahipler benim düşmanlarımdır

ama siz onların yanından sakince ve kılıç çekmeden geçin. Onlar arasında da kahramanlar vardır. Çoğu fazla acı çekmiştir, bunun uçun başkalarına da acı vermek isterler. Onlar kötü düşmanlardır. Alçakgönüllülüklerinden daha kindar bir şey yoktur ve onlara saldıran, çabuk lekelenir. Bu rahiplere acırım. Onlar esir ve damgalıdır. Kurtarıcı dedikleri, onları sahte değerlerin ve boş sözlerin zincirine vurmuştur. Ah, birileri onları kurtarıcılarından kurtarsa! Sahte değerler ve boş sözler: bunlar ölümlüler için en kötü gerçeklerdir. Kötülük onların içinde uzun zaman uyur ve bekler; fakat sonunda uyanır ve üstüne yerleşmiş olanları yer ve yutar. Onların inançları şöyle emreder: 'ey günahkarlar, merdivenleri diz üstünde tırmanın'. Onlar tövbe merdivenleri yarattılar. Onlar, kendilerine karşı koyana ve acı verene tanrı dediler. İlahlarına, insanı çarmıha germekten başka türlü saygı göstermesini bilmiyorlardı. Cenazeler halinde yaşamak istiyorlardı. Delikli bir halı üstünde yürüyorlardı ve tanrılarını bu delikleri yamamak için kullanıyorlardı. Yarattıkları sürülerini gayretle ve çığlıklarla köprülerin üstünden sürüyorlardı. Sanki 'geleceğe yalnız bir tek köprü varmış gibi'. Gerçekten, bu çobanlar da sürüye dahildiler. Yürüdükleri yola kanla işaretler bırakıyorlardı ve delilikleri onlara 'gerçeğin kanla kanıtlanabileceğini' öğretiyordu. Kan, en temiz bilgiyi zehirler ve kalplerin kini ve inancı haline getirir. Bunların birleşip ortak değer olmasından 'kurtarıcı' denen 'köpük' meydana gelir. halkın 'kurtarıcı' dediği bu köpüklerden daha büyükleri ve daha güçlüleri vardı! Kardeşlerim, özgürlük yolunu bulmak için bütün kurtarıcıların daha büyüğünden kurtulmuş olmanız gerekir" (BBZ: 86-88).

Nietzsche'ye göre bu nihilizm krizi, mevcut değerlerin çökmesiyle oluşmuştur ve asıl olumsuzluk bu kriz durumu içerisinde yeni değerler oluşturulamamasıdır. İnsanlar ya bu krizi gerçek kabul edip büyük bir çöküntü ile "zayıf" kişilikler olarak ona teslim olacaklar ya da bu krizi "güçlü" kişilikler olarak fırsata çevirip insanlığı yeni değerlerle yeniden inşa edeceklerdir. Bu işin sırrı insanlardaki "güç istencinin değerine" bağlıdır. Nihilizmin bir yeniden değerlendirme anlamına gelip gelmeyeceği ya da insanları paramparça edip etmeyeceği sadece güçlü ile zayıf arasındaki farkta yani güç istemindeki iradenin gücünde saklıdır. Nietzsche, bu kriz durumu içerisinde yeni bir ahlak geliştirmeyi tasarlar; yıkmayı, yapmak için öngörür. Bu nedenle nihilizm, hastalıklı bir ara ruh durumunu ifade eder. Nihilizm, ancak yeni değerler oluşturularak aşılabilir. Bu yozlaşmaya kadar değerler tarihsel olarak belirlenmiştir; artık insan düşünmeye başlamıştır ve sorumluluk ve özgürlüğün yükünü tam olarak sırtlanmak zorundadır. Bu sorumluluk, insan için mutlaka taşınması gereken bir yük olmakla birlikte, aynı

zamanda yeni değerler oluşturabilmek için de bir fırsattır: Kul komplekslerinden arınmak için.

Nietzsche'ye göre bir tarafta yok oluşu diğer tarafta ise yeniden var oluşu sembolize eden iki tür nihilizm vardır: Birincisi, ruhun yükseltilmiş olan kudretinin işareti olarak etkin nihilizm, ikincisi ise çöküş olarak, ruhun kudretinin azalması olarak edilgin nihilizmdir. Nietzsche'nin savunduğu etkin nihilizmdir. Edilgin nihilizm ise, istenilenin tam tersine insan ruhu için ezici ve sıkıntı vericidir. Tüm değerlerin değersizleşmesiyle insan kendini boşluğa bırakır, pasifleşir ve geri çekilir. Yeni değerler yaratmak için hiçbir istek ve girişimde bulunmaz. Nietzsche, içinde bulunulan ve tüm mevcut değerlerin değersizleşmesiyle ortaya çıkan kriz durumunu aşmak için etkin nihilizmi savunur. Etkin nihilizm, yükselmiş ve güçlü bir ruh halini işaret eder. Değerlerin değersizleşmesinden doğan boşluk, kişide bir korku ve geri çekilme durumu yaratmaz. Aksine boşluğun üzerine gitmek, yok olan değerlerin yerine yeni değerler yaratmak iradesi ve güç istemi şeklinde ortaya çıkar. Kişinin kendisiyle hesaplaştığı, eski değerleri geride bıraktığı bir çeşit hastalıkları tedavi etme yani iyileşme dönemidir. Dünyanın yok olması yüzünden yakınmak yerine, insan varlığına uygun yeni bir dünya yaratmayı amaçlayan bu etkin nihilizm Nietzsche'ye göre, insanlara toplumsal varoluşun hedef ve ereklerini yeniden düşünme ve tüm değerlerin yeniden değerlendirilmesi fırsatını verir. Böylece insan, yıkımlara karşı koymanın yolunu bilir, kötü rastlantıları kendi lehine çevirir ve onu öldürmeyen şey ona güç verir. Aslında gücün kaynağı yok olan eskinin külleri üzerinde yeninin yükselen ihtişamıdır ki bu yeni değerlerin yaratılması için tek seçenek, mevcut değerlerin yok olmasıdır. Bu yüzden nihilizm bu yeni ortamı hazırlayan zorunlu bir süreç olarak iyi bir kötülüktür.

Nietzsche'ye göre çürüme/yozlaşma ve onun ürünü olan nihilizmi doğuran en asli sebep "Tanrı'nın ölümü" sorunudur. O'na göre modern çağ ve onun yorumu olan modern dinler Tanrıyı öldürmüştür. Tüm insanlık hep beraber onu yok etmiş, onun katili olmuştur. İnsanlar artık nihilizmin ve kaosun ürünü olarak Tanrıyı tıpkı kendileri gibi sonsuz bir düşüşe mahkum etmişler ve kendi aralarındaki Tanrı ve kul kompleksi ilişkilerinden başlayarak doğaya, hayata, topluma ve evrensele dair tüm değer yargılarını bir hiçliğe kurban etmişlerdir. İnsanlar durmadan bir düşüş içinde öne, arkaya, sağa, sola, her yere düşüp parçalanmanın ahlaki acısını yaşamaktadırlar. İnsanlar sonsuz bir hiçlik içinde aylak aylak dolaşarak tüm değerlerini yok etmektedirler. Bu yüzden insanların artık bir yüksek ve alçak kavramı yani ahlaki ve insani yaşam kriterleri dahi kalmamıştır. Tanrı, girmiş

olduğu din, kilise, din adamı ve ibadetler gibi tüm kılıklardan ve tarihsel, dünyevi, politik ve toplumsal tüm görünümlerinden çıplak hale getirilmiştir. Çünkü Hıristiyanlık inancına göre var olan her şeyi Tanrı yaratmıştır, insan tüm yaratılanlar arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir, insanın kaderi Tanrı tarafından belirlenmiştir ve bireyden kutsal kitapta belirlenen kaideler doğrultusunda yaşamını sürdürmesi beklenmektedir.

Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen kilise, dünyevi hayata tamamen düşman olarak gerçekte iktidar ve ihtişam tutkusunu yavan ahlaki düzenlemelerle gizleyerek çürümüş ve yozlaşmış bir ahlaki sistem yaratmıştır. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi temsilcisi olarak kilise, yarattığı kul kompleksi doğa ile özellikle çileci bir hayat ideali ve bu idealin insanlık üzerinde uyguladığı manevi hiçleştirme gücü ve misyonu ile insanın özgür iradesini ve güç istemi doğasını yok etmiştir. Çileci ideal hayat anlayışı ile gerçek hayat ve onun asli unsuru insan inkar edilmekte, hayat ve hayata dair her şey küçük görülmekte ve insanların varlık ve doğası yadsınmaktadır. Nietzsche için Hıristiyanlık, insanın kutsal değer ve amaçlarını yok saydığı; hayatın değerini ve gerçekliğini onu küçülterek zehirlediği; hayatı yalanlayıp yadsıdığı; insanı ve insan bedenini hor gördüğü; insanı ilk günah teorisiyle lanetleyerek değersizleştirdiği için zaten Tanrıyı öldürmüştür. Hayat da, kendisini küçük gören her şey gibi Tanrıyı ve dini de yok etmiş, öldürmüştür. Bunda tanrının da anlaşılmaz, acemi, öfkeci, kinci olmasının payı da büyüktür: "Bütün dünya artık biliyor ki bir zamanlar bütün dünyanın inandığı eski tanrı öldü. İnsanların artık tanrısı yok ama yine de özgür değiller. Tanrı öldü, bırak ölsün. Onda saygı duyacak bir şey arama. Onda insanlara benzeyen taraflar vardı. Onun sözleri türlü türlü anlamlara gelirdi. O açıkça konuşan biri de değildi. Kendisini iyi anlamadık diye bize ne kadar kızardı bu öfkeci. Bu acemi çanakçı çok şeyi de kötü yaratmıştı. Kötü yarattığı bu yaratıklardan ve çanaklardan intikam alışı sağduyuya karşı işlenmiş bir günahtı. Dindarlığın da bir sağduyusu olur. O zevk şöyle der: 'bırak böyle tanrıyı. Tanrısız daha iyi. Kendi gücüyle kendi yazgısını yazmak, deli olmak ve bizzat tanrı olmak daha iyi" (BBZ: 241-243).

Nietzsche'ye göre Hıristiyanlık dini, hayatın bizzat kendisi olan güç istencini yok ettiği ve insanı üstün bir değer olmaktan çıkarıp kul kompleksi içinde hiçleştirdiği için çürümüş/yozlaşmıştır. Var olan her şeyin temelinde Tanrı olduğu düşüncesine dayanan Hıristiyan ahlakı, insanı korkuların ve ilk günahın esiri bir canlı olarak değerlendirerek ondaki özgür iradeyi ve güç istencini yok etmiştir. Din, Tanrıyı öldürmeden önce insanı öldür-

müştür. Çünkü insan, kendisindeki gücün farkına varmaksızın, bedeninde hissettiği yoğun enerji yüzünden korku ve dehşete kapılır, karmaşık bir psikoloji içerisine girerek başka bir varlığa inanma ve sığınma ihtiyacı içerisine girer. Hissettiği yoğun enerjiden dolayı insan, bu enerjinin ancak başka bir varlıktan gelebileceğine inanmaya başlar ve bu varlığı yücelttikçe kendi varlığını küçültür. Tanrı en üst Tanrı kompleksi iradesi olarak en alt kul kompleksi itaati olan insanlar yaratmıştır. İnsanın, bu kul kompleksi içinde, kendisindeki asıl kuvvetin sahibi olarak başka bir varlığa inanması onun kuvvetli, kendisinin kuvvetsiz olduğunu düşünmesi ve bunun sonucunda kendisinin zavallı olarak; Tanrı'yı ise, kudret sahibi olarak görmesine neden olur. İnsan bir hiç olarak küçülürken Tanrı her şey olarak yücelir. Tanrı yüceldikçe insan küçülür. Böylece güçlü insan küçülerek kişiliğin değişmesi hali ile hiçleşir. İnsan, kendi kendisinin karşısında bir korku ve dehşet duygusuna kapılarak kendini yadsır. Her ne zaman olağanüstü bir güç, mutluluk ve yükseklik hissi oluşsa bunun kaynağını kendinde değil başka yerde arar. İnsan bütün güçlü ve şaşırtıcı edim ve yaratımlarını kendine izafe etmeye cesaret edemez atık. İnsan artık her şeyi "edilgen", "acı çekilmemiş", kendisine yönelik tahakkümler olarak tasarlar. Bunu yaratan da din ve onun yarattığı korkulardır. En aşağılık kul kompleksi yaratmanın kaynağı olan korkunun en üst kaynağı Tanrı ve dindir. Din, insanın birliğinden bir kuşkunun doğurduğu ucubedir, kişiliğin değişmesidir. Buna göre insandaki bütün büyük ve güçlü yan insanüstü ve yabancı olarak tasarlandı. Böylece insan kendini küçülttü. O çok zavallı ve zayıf ve çok güçlü ve şaşırtıcı yanını iki alana ayırdı, ilki insan diye adlandırıldı, ikincisi "Tanrı" diye isimlendirildi. Kötü olan her şey insana, iyi olan her şey ise Tanrıya atfedildi. İnsan aklının ve iradesinin ürünü hiçbir şeyin gerçekten de sahibi olamadı. İnsanın Tanrı kompleksi ve kul kompleksi arasındaki "trajik bir vaka" olmasının nedeni de budur.

Nietzsche'ye göre din, insanı ikiye böldüğü gibi hayatı ve gerçeği de fizik ve metafizik diyerek ikiye bölerek insanı yok etmiştir. İnsan dahil her şeyin kaynağı metafizik alan yani Tanrı olduğu için insan sürekli belirlenime ve alın yazısının sınırlılığına mahkum bir irade ve özgürlüğe sahip olmuştur. Tanrı ölmedikçe yani fiziki alan üzerindeki metafizik tasallut ve tahakküm kalkmadıkça insan özgür olarak güç istencini gerçekleştiremez yani insan olamaz. Tanrının ölümünün ilanı ile birlikte, dinsel ve ahlaki değerler dayanağını kaybeder ve çökmeye başlar. İnsanın yaslanabileceği bir Tanrı'nın ya da başka mutlakların ortadan kalkması ile birlikte çağın bir bunalım içerisine girdiğini savunan Nietzsche, "Tanrı öldü" iddiasındaki Tanrı ile idealların, ülkülerin ve değerlerin alanını göstermektedir. Nietzs-

che'nin "Tanrı öldü" sözü, insan üzerinde tahakküm kuran tüm metafizik Tanrı komplekslerinin ve onların yarattığı değerlerin de ölmesi anlamına gelir. Duyuüstünün temeli, bütün gerçek olanların amacı olarak Tanrı öldüyse, idealarınn duyuüstü dünyası, bağlayıcı, hepsinden önemlisi canlandırıcı, kurucu gücünü yitirmişse, onda insanın ne tutunacağı, ne de yöneleceği bir şey kalmamış demektir. Artık "Tanrı öldü" sözü ile insan kendisini dünyada eli kolu bağlı bir biçimde bırakan Tanrı'ya karşı metafizik bir başkaldırı başlatmalıdır. Çünkü Tanrı'nın olmadığı bir dünyada o güne dek sorgulanmaksızın kabul edilen tüm ahlaki değerler de ölmüştür artık.

İnsanlar üzerindeki en üstün Tanrı kompleksi sembolü olan Tanrı'nın ölümü doğanın, aklın veya vahyin yaşamın idame ettirilmesi için gerekli ahlaki kriterler sağladığı görüşünün de reddedilmesini gerektirdiği için Tanrı'nın ölümü ile birlikte, Tanrı'nın varlığıyla temellenen tüm ahlaki sistem de ölür ve onlardan geriye büyük bir boşluk ve derin bir hiçlik kalır. İnsan Tanrı kompleksi kaynağı olarak Tanrının ölümünün doğurduğu bu bilince ulaştığı zaman kendisini her şeyden özgür ve her türlü alın yazısı bağımlılıklarından serbest olarak duyumsamayacaktır. Aslında işi çok daha zor olarak zorlu ve acımasız bir dünyada, kendisinin sahip olduğu kapasiteyi aşan bir yeni evren ve hayat yaratmak zorunda kalacaktır. Kul komplekslerini yıkıp kendi Tanrı kompleksini yaratmak zorundadır artık. Her şeyden önce kendisini yeniden yaratmak zorunda kalacaktır. Nietzsche'ye göre insanın yapması gereken şey, bu boşluk, bozukluk ve hiçlik içinde yok olup gitmek yerine, yeni değerler yaratıp "hayata evet!" demektir. Tanrı'nın ölümüyle ortaya çıkan boşluk, aşkın bir Tanrı ile değil, bu dünyada yaşayan gerçek bir Tanrı ile yani üstinsan ile doldurulacaktır: "İnsanlar uzak denizlere bakıp 'tanrı' derlerdi; fakat şimdi size tanrı yerine üstinsan demeyi öğretiyorum. tanrı bir düştür; fakat isterim ki düşünüz yaratıcı iradenizi geçmesin. Bir tanrı yaratabilir misiniz? Öyleyse bana tanrı lafı etmeyin; ama pekala üstinsan yaratabilirsiniz! Dünya dediğiniz şeyi siz yaratmalısınız. O, bizzat sizin aklınız, hayaliniz, iradeniz, sevginiz olmalı. Eğer tanrılar var olsaydı ben tanrı olmamaya nasıl dayanabilirdim? O halde tanrı yoktur. İradem bana tek kurtarıcı ve sevinç vericidir. İrade kurtarır: irade ve özgürlük hakkında en doğru inanç budur. İnsanı yok eden ve soysuzlaştıran şey de zaten isteyememek, değer biçememek, yaratamamaktır. Eğer kavrayışta bir masumluk varsa, bunun nedeni ondaki yaratma iradesinin kendisidir. Bu irade beni, tanrıdan ve tanrılardan uzaklaşmaya ayartmıştı. Eğer tanrılar var olsaydı yaratacak ne kalırdı?" (BBZ: 80-81).

Nietzsche'ye göre insanın varlığının, özgür iradesinin, güç istencinin ve üst insan olma idealinin önündeki en büyük engel Tanrı ve onu yaratan dinlerdir. Tanrı ve din insanlığın gelişimi önündeki en büyük engeldir ve insanlık Tanrı'yı öldürerek bu engeli ortadan kaldırmalıdır. Ona göre Tanrı, insanın aklı ve iradesi üzerinde gölge etmeye başlayınca çakıldığı yerden sökülüp atılmalıdır. Din, amacından saparak, insanları aydınlatmak yerine onları mahkum ediyorsa, onu ayakta tutmaya çalışmak en büyük suçtur. Yıkılması gereken yıkılmadan da yeninin yatağı serilemez. Din ve Tanrı öldürülmeden insan ve insanlık yaşatılamaz. Tüm bu sebeplerden dolayı Nietzsche'ye göre Tanrı'nın ölümü insanlık için zorunludur. Aksi takdirde yani insan Tanrıyı öldürmedikçe, insan üstün insan aşamasına geçemeyip diğer canlılar gibi bir canlı türü olarak kalacaktır. Bir sürü insanı olarak, olmayan hayatını yaşamaya mahkum olacak bir hayvan olarak kalacaktır: "Hatta hayvanlardan bile daha aşağı düşecektir; çünkü hayvanlar insanların aksine masumdur" (BBZ: 84-85).

Nietzsche, "her şeyi korumak için her şeyi değiştirmek gerektiğinin" ve insanlarm Tanrısız, dinsiz ve peygambersiz yaşayamayacağın farkmdadır. Bu yüzden Nietzsche, en büyük Tanrı kompleksi kaynağı olan Tanrı'nın ölümünü ilan ettikten sonra, insan zihninde Tanrı'dan kalan boşluğu yeni tanrı "üstinsan" (üstün-insan) ile doldururken, din olgusunun boşluğunu da "sonsuz dönüş" adını verdiği yeni bir yaşam öğretisiyle doldurmaya yönelir. Nietzsche'nin yeni dininin yeni peygamberi de Zerdüşt'tür zaten. Zerdüşt, "sonsuz dönüş" öğretisiyle, ölen ve yok olan eski çürümüş dinlerin yerine yeni bir din ilan eder. Nietzsche'ye göre "sonsuz dönüş", her şeyin, sonsuza dek, durmadan yok olup, yeniden doğmasını ifade eder. Evrendeki bütün olaylar sürekli bir dönüş içerisindedir. Bu evrenin oluş çarkıdır. Bugün olup biten her şey, daha önceden de olmuştur. İnsan yaşamı bir yerde son bulmaz çünkü insan sürekli olarak hayata yeniden gelir ve yaşadığı her şeyi tekrar tekrar yaşar. Dünyaya her yeniden gelişte, mevcut yaşamın daha iyisini ya da daha kötüsünü değil, aynısını yaşar. Bu öğreti, "sadece tekrarlamaktan mutluluk duyacağın şeyleri yap" ilkesi ile ahlaki bir meydan okuma iken "hayatını estetik bir bütün olarak kurgulayarak tekrarlamaya değecek bir şey olmasma çalış" ilkesi ile de hayata dair estetik bir dürtü yaratır: "Her şey gider, her şey geri gelir: varlık çarkı sonrasızca döner. Her şey ölür, her şey çiçeklenir yeniden; varlık yılı sürüp gider ebediyen. Her şey kırılır, her şey birleşir yeniden: ebediyen kurar kendini aynı varlık evi. Bütün nesneler ayrılırlar, bütün nesneler selamlaşırlar yeniden; varlık halkası vefalı kalır kendine ebediyen. Her an yeniden başlar varlık;

her 'Bura'nın etrafında 'Ora' denen yuvarlak döner. Orta her yerdedir. Ebediyet yolu eğridir".

Nietzsche'ye göre insanlık din ve felsefe aracılığıyla gerçek hayatın gerçeklerinden uzaklaşmıştır. Nietzsche, insanlık ve yaşama içgüdüsünü yok farz ederek sadece akla yönelen felsefi etkinliği ağır bir dille eleştirir. O'na göre asıl olan insanın hayatını doğal olarak ve doğaya yönelik yaşamaktır. Akıl ve doğa olarak ikiye ayrımlanan Tanrı, din ve felsefe anlayışları bu ikilik ile insanlığı büyük bir trajedinin içine atmışlardır. Nietzsche'ye göre evrenin, hayatın ve insanın bu iki zıt yolu arasındaki karşıtlık ve çatışma insanlığın da ezeli ve ebedi trajedisinin kaynağıdır. Fakat bu iki zıt eğilimi kendi doğasında dengeleyen yeni tanrı üstinsan ne akla ne de içgüdülere teslim olmayarak kişiliğinde bunları dengelemekte ve böylece üstinsan trajik bir perspektifle hayata hem hayır hem evet diyebilmektedir. İnsanın doğa boyutu değişimi, coşkuyu, taşkınlığı, sarhoşluğu simgelerken akıl boyutu ise düzeni, dengeyi ve ölçüyü simgeler. Akıl yolu, aydınlığı, ölçülü gücü fakat her şeyden önce de aklı, akıl idaresindeki insan davranışını ifade eder. Nietzsche'ye göre akıl yolu, insanın kuramsal düşünce yaratma gücü iken doğal yolu ise her yönüyle doğa ve insanı doğanın sırlarına erdiren güçtür. Nietzsche, doğa yolunu tercih ederek akıl yerine hissi, ölçü yerine coşkuyu, sınır yerine taşkınlığı savunur. Nietzsche'nin bu benim dünyam dediği evren ve realite, iyi ve kötünün ötesinde ebedi bir dönüş ve değişim halindedir. Bu gerçeklik kendi kendisini sonsuzca yaratıp yok eden bir oluş halini de dile getirmektedir. Yeni dinin yeni yasaları da bunlardır.

Nietzsche için "tanrı öldü" ise tanrının insanları cezalandıracağı bir öteki dünya inancı da yok demektir. Tek gerçek dünya bu dünyadır. Artık öbür dünya inancı tam bir aldatmaca ve aldanmadır. Gerçek olan sadece sonsuz dönüş ve tek gerçek hayat ve tek gerçek dünya da onun dünyasıdır. Yaşanması ve kurtarılması gereken tek hayat şu an elde tutulan gerçek hayattır. Sonsuz kere ölüp sonsuz kere gelerek yaşanılan sürekli aynı hayat. Çünkü Tanrı'nın ortadan kalkmasıyla, insanın tüm çaba ve mücadeleleri temelsiz kalmış, evrende bir düzenin olmadığını da ifade eden Tanrı'nın yokluğu, insanın, amaç ve manadan yoksun bu dünyaya birçok defa yeniden geleceğini vurgulamış, evrende hiçbir değişmenin ve ilerlemenin olmadığı yeni ama sürekli eskiyi tekrar eden bir hayat kurulmuştur. Her şey, sonsuz biçimde, tekrar tekrar, şimdi olduğu gibi sürüp gidecektir. Kişinin ebedi dönüşte onayladığı şey, kendini alt etme olarak yaşamdır. Hayattaki her şeyin sonsuza kadar kendini tam olarak tekrar etmesi, insanın dünyevi varoluşun tüm kaygı ve ıstıraplarını da içine alacak biçimde hayata evet

demesini sağlar. Trajik bir yaşam görüşüdür bu; çünkü yaşamın acı ve ıstırabından kaçış olmadığını kabullenıştir.

Nietzsche'ye göre, buna evet diyebilen biri dünyayı sevmeyi öğrenir ve bu dünyanın ötesinde hayali bir cennet yaratmaya ihtiyaç duymaz. İnsan, yaşamda olup biten her şeyi, tüm eylemleri, iyinin ve kötünün ötesinde onaylar. Sonsuz dönüş öğretisi insanın kişisel varoluşuna anlam ve önem kazandırır. İnsanlara yaşamın trajik özelliğinden kurtulmayı değil, yaşamayı onaylamayı öğretir. Sonsuz dönüş, yaşama her anlamda evet demektir. Realitenin bu trajik kavranması, varlığın hedefsiz bir döngü olarak kavranması yeni bir değerlendirmedir. Artık Tanrı komplekslerinin yarattığı mutlak doğru ve mutlak iyi yani kesin inançlılığın tekebbür içindeki sevinci değil, kesinlik eksikliğinin sevinci; artık sebep-etki değil, sürekli yaratıcılık; artık ayakta durmayı isteme değil, kuvveti isteme söz konusudur. Çünkü "artık her şey subjektiftir diyen alçakgönüllülük" değil, "her şey benim veya bizim de eserimizdir. Bununla övünelim!" diyen bir güç ve irade doğmaktadır. Bu irade üstün-insanın doğuşudur. O artık kendi aklının ve özgür iradesinin tüm ürünlerinin kaynağını Tanrıdan ya da alın yazısından değil kendi düşün ve eylemlerinden kaynaklandığını bilerek kendisi ve kendi ürünlerine sahip çıkacak, onları Tanrıya veya Tanrıyı temsil edenlere kaptırmadan hem kendi varlığı ve benliği hem de onun ürünlerinin mutlak sahibi olarak kendi Tanrılığını ilan edecektir. Hayat tam da böyle bir şeydir. Yani hayatı sadece hayat olarak yaşamak ve hayatı iyinin ve kötünün ötesinde, onlardan bağımsız olarak onaylamaktır. Bunu yapabilme güç ve iradesine sahip tek gerçek de üst-insandır veya modern çağın yeni üstün Tanrı kompleksi kişiliğidir.

Nietzsche'ye göre insanın en büyük düşmanı, yine kendisi olduğu için insan, bu düşmanını yenip insanlığını aşıp "üstinsan"a yükselmelidir. Fakat insanın yükselmek için, önce alçakta olduğunu kabul etmesi gerekir. Bu nedenle Nietzsche insanı alçaltırken üstinsanı yükseltir. Ona göre insan, üstinsanı kendisi yaratmalı ve bunun için ne Zerdüşt gibi bir öğretmene, ne bir kiliseye, ne bir dine, ne bir akla, ne bir bilime, ne de bir peygambere ihtiyacı vardır. Hatta insanın Tanrıya dahi ihtiyacı yoktur. "İnsan sadece kendi kendisinin efendisi olmalı, kendi yasalarını kendisi koymalıdır. İnsan, üstinsan olmak için kendine karşı da sert ve dürüst olarak kendi yasasının yargıcı, celladı ve kurbanı olmak zorundadır". İnsan kutsal olmak için kurban olmak zorundadır ya da kurban olunmadan kutsallığa ulaşılamayacağını aklından çıkartmamalıdır. "Unutmamak gerekir ki, lanet de bir kutsamadır" (BBZ: 303); tıpkı kutsamanın da bir lanet olduğu gibi.

Nietzsche'ye göre insanlığın içinde bulunduğu sorunsal "insanın anlamsızlık" krizi içinde olmasıdır. Bu güne kadar aşkın bir dünya vaadi ile Tanrı'nın koyduğu değerlere göre yaşamını sürdüren insan, inandığı değerlerin çöküşüyle birlikte bir anlamsızlık içine girmiştir. İnsanların bu yeni dünyasında "tanrı ölmüştür". Tanrı ölünce mevcut tüm değerler temelsiz kalmış ve insanlık "çürüme" sürecine girmiştir. Çürüme ile birlikte insanlık nihilizm aşamasına geçmiş ve her şey anlamını yitirip insan çağının tüm belirsiz ve anlamsız ilişki ve değer dünyası içerisinde bir hiçlik ortasında tek başına kalmıştır. Fakat eğer insanlık bu "tek başına kalmışlık" sorunsalını çözerse hiçlik bir son değil yeni bir başlangıcın da fırsatı olabilir. İnsanlık için en iyi başlangıç da zaten hiçliktir. Hiçlik, hiçliğin doğurduğu büyük bir var oluşun başlangıcı olarak yeni değerler oluşturmak için insanlığın önündeki en büyük fırsattır. Çünkü artık Tanrı yoksa ölüm de, ölüm sonrası bir hayat da yoktur ve doğal olarak tek gerçek varlık bu dünyadır. Artık insan yaşamının tek amacı bu dünyada ve yaşanılan gerçek hayatlardaki insanın kendini gerçekleştirme çabasında saklıdır. Çünkü hayat hiç durmadan kendini tekrar eden sonsuz bir dönüş içerisindedir. İnsan da ancak sonsuz bir dönüş içerisinde olan bu hayatta kendini sonsuz bir gerçekleştirim içinde olursa kendini tamamlayabilir ve kendi olabilir. İnsan kendini "en güvensiz konuk olan" nihilizmin pençesinden kurtarabilir. Çünkü nihilizm insanı bir "sürü ahlakı içinde sürüleştirmekte" ve egemen değer ve kurumlara kul kompleksi içinde köle yapmaktadır. İnsanlık için en büyük tehdit de zaten bu kul kompleksi içinde "sürü ahlakı" ve onun doğurduğu "sürü insanlarıdır".

Sürü ahlakı, sürü psikolojisi veya kul kompleksi hiyerarşik düzenleri içindeki insanlık insanla ilgili her şeyi sürü için, sürüye göre ve sürü tarafından önceden belirlenmiş bir mutlak, kutsal ve iyi değerleriyle alın yazısı imişçesine düzenlemiştir. Alınyazısı insanlığın yarattığı en büyük Tanrı kompleksi kaynağı olarak onları kul kompleksine mecbur ve mahkum etmiştir. Böyle bir kul kompleksi/sürü kültürü, kurumları ve düzeni içine doğan her bir insan için bütün bu kültürel değerler adeta kutsal, mutlak ve sorgulanamaz üstün deterministik değerlerdir. Sürüdeki her bir insana düşen ahlaki, geleneksel ve kültürel görev (ödev) "toplum yararı" (sürü düzeni) adına önceden oluşturulmuş bu kurum, kural ve yasalara uygun ve uyumlu yaşamaktır. Bu durumda insan ne gerçekten kendisi olabilir ne de gerçekten bir hayata sahip olabilir. İnsan sıradan bir canlı türü olarak (beşer) sürü içerisinde eriyerek kendine, hayata ve gerçeğe yabancılaşır ve kendi gerçekliğini kaybeder. Bir kolektif Tanrı kompleksi bütünlük olarak inşa edilmiş organizmacı hiyerarşik sürü düzeni her bir insanı kul komp-

leksi ikinci bir doğa ile kendisine bağlı ve bağımlı kılarak onu iradesiz ve istençsiz bir hayvana dönüştürmüştür.

Nietzsche, modern çağın yarattığı bu sürü/hayvan ahlakını ve sürü düzenini reddederek özgür insanların oluşturduğu yeni bir düzen kurmak istemektedir. O, geleneksel ve kültürel değerlerin Tanrı kompleksi tekebbürü içinde yarattığı mutlak, kutsal ve iyi değerlerine dayanan sürü ahlakı dünyasını yıkmak ve yerine özgürleşmiş ve kendi değerlerini yaratabilme gücüne ulaşmış insanlardan oluşan bir özgür dünya kurmak istemektedir. O, sürünün içinde yok olup giden insana, birey olduğunu, sürüye mahkum olmadığını, gerçek yaşamın bu dünyada olduğunu hatırlatır ve tüm insanlığa da sadece insana ait, insan için olan değerleri yeniden inşa etme gerekliliğini öğütler. Nietzsche, insanlığı kul kompleksi hiyerarşik sürü düzeninden kurtarıp üstinsanların kurduğu Tanrı kompleksi hiyerarşik efendi düzenine mahkum etmek ister. Aslında insanların önünde iki tercih vardır: Ya efendilerin kölesi olmak ya da kölelerin kölesi olmak; ya Tanrı kompleksi içinde güç istemine dayanan hiyerarşik yapıda yükselmeye çalışmak ya da kul kompleksi içinde itaat istemine dayanan hiyerarşik yapıda yükselerek alçalmak için çabalamak.

Nietzsche'ye göre insan ikili bir iki doğaya sahip tek canlı türüdür. Bir yandan hayatı üzerinde mutlak belirlenimciliği temsil eden "alın yazısı", diğer tarafta ise "karar özgürlüğü" yani iradesi yer alır. Bu nedenle insan "trajik bir vakadır". Çünkü insan gerçek hayat ve trajedi arasında birbiri içine geçmiş bulanık bir yaşam sürer. İnsan kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynakları olan dini, ahlaki, tarihi, siyasi ve geleneksel kuşatılmışlıkların belirlediği alın yazısı ile karar verme özgürlüğünü yok ederken karar verme özgürlüğünü kullandığında ise bu alın yazısına isyan etmenin trajik sonuçlarına katlanmak zorunda kalacaktır. Çünkü trajedi insana kendi özgür iradesinin ürünü olarak "Kim" ve "Ne" olduğunu, onu alın yazısının tüm bu bağımlılıklarından kurtararak bildirir. İnsanın trajik var oluş iradesi ona özgür bir birey olduğu bilincini verirken, varlığının, bu özgürlük ve alın yazısı arasında bir denge olduğunu ve ikisi arasında kalmışlığın acı reçetelerini de gösterir: Tıpkı Faust, tıpkı Frankenstein gibi. Bu nedenle insanın hem varlık hem de hayat mücadelesi iç içe geçmiş trajik oluş ve sonuçlardan ibarettir. Bu trajik durum insanın sürekli alın yazısı ve karar verme özgürlük ve iradesi arasında kalmışlığının (kadim dilemmanın) sonucudur. İnsan ya alın yazısını belirleyen tüm bu belirleyici mutlak güçlerin karşısında karar verme özgürlüğünden vaz geçip kul kompleksi içinde hiçleşecek ya da karar verme iradesinin gücü ve cesareti ile tüm bu

alın yazısı bağımlılıklara meydan okuyarak Tanrı kompleksi içinde kendisi olacak, kendi kendisinin tanrılığını yapacaktır. Kendisi olmaya karar veren özgür insan hayatın trajik gerçekliğini bilerek ve kabullenerek tüm zorluklarına katlanabilecek; getirdiği acı ve savaş gibi durumları da kapsayacak biçimde yaşama "evet" diyen bir ideal insanı ortaya çıkaracaktır. Bu karar verme iradesini kullanma gücü, cesareti ve özgüvenini gösteren insan "üstinsan" olacaktır. Üstinsan kendisini kul komplekslerine mahkum eden üstündeki tüm Tanrı komplekslerini yıkmış, kendi Tanrılığını ilan etmiş üstün insandır.

Nietzsche'ye göre insanlık tarihi, insanlık durumu ve insanlık evrimi açısından en son ve en üstün olan bu insan(lık) aşaması hayatın ve gerçeğin tek anlamıdır. Her bir insan ise bir canlı türü olarak (beşer) bu "üst(ün) insana" ulaşma potansiyeline sahip sıradan varlıklar yani "sürü insanlarıdır". Hayatın hatta doğal evrensel düzenin tek bir gerçekliği vardır: "Güç İstenci". Nietzsche'ye göre hayat bir güç istencidir (iktidar istemi/kudret iradesi/Tanrı kompleksi) ve insan hep sahip olduğundan daha fazla güç/iktidar/kudret ister. O'na göre insan içgüdüsel olarak hep daha fazla güçle kendini aşma çabası içindedir. İnsan sıradan yani sürü insanı olmaktan kurtulup özgür iradeye sahip bir üstinsan olmak için alın yazısını belirleyen onlarca sınırlayıcı ve düzenleyici güç ve iradenin kölesi durumundadır. Bu yüzden üstinsan olmak her insanın yetisi ve iradesi değildir. Üstinsana giden yol zor ve aşılması güç engellerle doludur. Aşılması gereken ilk engel "sürü insanı"nın oluşturduğu bağımlılıklardan oluşan engellerdir. Sürü insanı, kendisine verilmiş tüm değerleri sorgusuz sualsiz kabul eden, bu değerler doğrultusunda yaşamını idame ettiren insan tipi olarak cesaretten yoksun, kendi başına karar veremeyen, baskı altında ezilen ve bundan rahatsızlık duymayan hatta bununla övünen bir insandır. İşte insanı kul kompleksi içinde tutan tüm bu alın yazısı belirleyicilerinin tutsaklığından kurtulup sürü psikolojisi içinde yaşamaya isyan edip ondan kurtulmayı başarıp, bir üst aşamaya ulaşan insan, "özgür insan"dır. Özgür insan, sürü insanı ile üstinsanın arasında bir dönüşüm aşamasıdır. "Özgür insan" verili ve belirlemeci tüm alın yazısı kurum ve değerlere karşı çıkmış, bu kurum ve değerlerin boyunduruğundan kurtularak özgürleşmiş ama henüz "kendine özgü" ve kendisi için yeni değerler yaratabilecek aşamaya çıkamamıştır. O aşama üstinsandır. İnsanın ulaşabileceği en üst aşama üstinsandır. Üstinsan kendi alın yazısı ve özgür karar verme iradesi üzerindeki tüm kurumları ve değerleri yok edip, kendi değerlerini kendisi yaratabilmeyi başarmış insandır. Bu yüzden üstinsan her bir "sürü" ve "özgür" insanın ulaşmak için çaba harcaması gereken ideal amaç ve ideal tiptir.

Nietzsche, düşüncesinin merkezine insanı koyar. Onun düşünsel anlamda başlangıç ve merkez noktası insanın fiziksel ve biyolojik gerçekliğinden türemiş olan insan doğasıdır. O'na göre insan doğasının asli kaynağı güç istemidir. İnsanı insan yapan ve sürekli bir hayat mücadelesine iten doğa da bu güç istemidir. Çünkü güç istemi insanda doğal ve içgüdüsel olarak vardır. İnsanı ve insana dair özgürlük değerlerini yok etmek isteyen dini, kültürel ve geleneksel ahlak ve değerler yani insanın alın yazısı olarak karşısına çıkan tüm belirleyici unsurlar insan doğasının ve varlığının temeli olan bu güç istemine dayalı tüm arzu ve içgüdüleri günah, ayıp, yasak ve kötü ilan ederek yok etmiştir. Her bir Tanrı kompleksi gelenek ahlak adı verdiği mutlak iyiler dünyası ile insanın doğasına ait tüm kendi istençlerini dumura uğratmış, onları ya günah ya da yasak kapsamında yok etmiştir. Kısaca insanlığı yok etmişler ve ruh ile doğayı, doğa ile bedeni birbirinden ayırarak hayata dair her türlü edimin insan varlığı ve iradesi ile bağını kopartmışlardır. Tanrı kompleksleri tüm bunları da ürettikleri Tanrı inançları ile gerçekleştirmişlerdir. Ama artık Tanrı'nın olmadığı bir dünya vardır ve insanlık kendini ve kendine ait tüm değerlerini yeni baştan yaratmak zorundadır. İnsanlığı kurtaracak tek şey insanlarm içinde bulundukları hayatı lanetleyen ve sürü psikolojisi içinde geçmişin değerlerine bağımlılığını arttıran atalara tapınma kültü yerine insanların özgür yaratıcı iradelerinin ürünü olan "yaratıcı eylem" ile hayatın sevilmesi ve kutsallaştırılmasıdır. Nietzsche'ye göre üstinsan'a uygun üstün insanlık durumu da ancak bu "yaratıcı eylem"in yeniden hayat ve gerçek değerleri yaratması ile mümkün olacaktır. Yaratıcı eylemi doğuracak tek irade de insan varlığının asli kaynağı olan güç istemi doğasıdır: "Hatta hizmetçinin iradesinde bile efendi olmak arzusu vardır".

Nietzsche'ye göre güç/iktidar/kudret istemi, evrenin mekanik düzeninde bulunan ve bu düzen ortadan kaldırılmadan yok edilemeyecek olan asli bir evrensel kaynaktır. Bu kaynağın yapı taşı her varlığın öncelikle kendi varlığını ve onu oluşturan özünü korumaktır. Nietzsche'ye göre evrende en düşük organizmadan en yüksek organizmaya kadar her bir canlı varlık için güçlü olma isteği kendilerine rağmen hüküm sürmekte ve güç istemi ilkesi evrenin her yerinde iş başındadır. Evrenin tek muharrik gücü güç istemi edimi ve erdemidir. Her canlının başta kendini koruma güdüsü olmak üzere her şey canlılardaki bu varlık özünü korumanın bir dışavurumudur ve kaynağı da güç istemidir. Hayat bir bütün olarak güç isteminden ibarettir. Nietzsche'ye göre yaşayan her canlı varlık, yaptığı tüm eylemleri kendini korumak için değil, daha fazlası olmak için yapar. Güç isteminden, yaşayan her varlığın sürekli var olabilmek ve ilerlemek için çaba göstermesi, gücün

dinamik bir biçimde kullanılmasıdır. Güç istemi güçlü olma içgüdüsünden kaynaklanır. Nietzsche'ye göre güç istemi bir içgüdüdür ve diğer tüm içgüdülerin hem kaynağı hem de asli ilkesidir. Hayat ve hayata dair tüm düşün ve eylemlilikler sadece güç istencine indirgenebilecek bir var oluş mücadelesidir ve yaşama istemi de güç istemine bağlıdır. Güç istemi hem evrensel var oluşunun hem de canlıların varlığının süreklilik şartıdır. Güç istemi hayatın kendisini oluştururken aynı zamanda hayatın amacını da oluşturur. Güç istemi bizzat hayatın kendisidir. Bu yüzden güç istemi, belli bir amaç doğrultusunda belli bir şey olmayı değil, sadece güçlü olmayı istemektir. Gücü sadece güç için istemektir. Çünkü hayat bir güç istemidir ve evrenin özü ve tek evrensel yasası/gerçeği güç istemidir.

Güç/kudret/iktidar istenci insanın değer yaratma faaliyeti olarak algılanabilir. İnsanlar kendilerini korumak için şeylere değer biçerler. Ancak farklı toplumlarda yaşayan binlerce erek ve binlerce amaç olduğundan insanların hâlâ bir ereği yoktur. İşte Zerdüşt bir amaç yaratacaktır, bir iyi ve kötü fikri. Ama bu "fikir" belirli bir halk için değil tüm insanlık için olacaktır. Nietzsche bunu en güçlü/kudretli iktidar istenci olarak tanımlar. İktidar istenci özgürleştiricidir ama insanların tarihsel belirlenmişlikleri onların iktidar istençlerini köreltmektedir. Dünyevi tarihin ihtimallerle dolu olması ve kontrol edilememesi ızdırap vericidir. İnsanlar bu belirlenmişlikten kurtulmak için dinlerin ebedi cennetlerine girmek isterler. Zerdüşt ise insanlara, tarihin ebediyete kadar tekrarlanan bir döngü olduğunu göstererek onların bu dünyayı arzulamalarını sağlamak istencine vurgu yapar: "En güçlü ve en akıllı insanların 'gerçek iradesi', 'oluş halindeki her şeyi düşünebilme iradesidir'. Fakat o size itaat etmeli ve sizin önünüzde eğilmelidir. İradeniz kudretin iradesini/gücün istencini/iktidarın istemini arzular. İyi, kötü ve onlara değer biçen şey de bu kudret iradesidir. Önünde diz çökülecek bir dünya yaratmak iradesidir bu. Tükenmeden sürekli yaratan bir evrenin ve hayatın iradesidir bu. Tüm hayatın, evrenin ve canlıların yasası budur: kendi buyruğuna uymayan emir altına girer. Bu yüzden hayatın ve canlının olduğu her yerde kudret iradesi/güç istemi vardır. Hatta hizmetçinin iradesinde bile efendi olmak arzusu vardır. Daha zayıfın, daha güçlüye hizmet etmesi için, zayıfın iradesi kendinden daha zayıfa hakim olmaya ikna olur. Küçük, büyüğün buyruğuna uyarken, daha küçüğüne hakim olmanın keyfini barındırır içinde. En büyük kudret ise, insanın iradesi uğruna canını feda etmesidir. Özveri, hizmet ve sevgi bulunan yerde egemen olma iradesi vardır. Zayıf olan, dolambaçlı yollardan güçlünün kalbine ve kalesine sokulur ve ondan kudreti çalar. Bu yüzden nerede yaşam ve canlı varsa orada irade vardır; fakat bu yaşama iradesi değil kudret/iktidar/güç iradesidir.

Yaşayan için birçok şey hayatın kendisinden daha değeridir ve değer biçen gibi konuşan, kudret iradesidir. Bu yüzden iyilik ve kötülükte bir yaratıcı olmak isteyen kudret iradesine sahip olanlar önce bir yıkıcı olmaya ve değerleri yıkmaya mecburdurlar. En büyük kötülük, en yüksek iyilik için gereklidir. Bu iyilik ise yaratıcılıktır. Yeni bir yapı kurmak için tüm gerçek değerler parçalanıp yıkılmalıdır. Hayatın ve gerçeğin kaynağı olan kudret iradesinin yasası budur" (BBZ: 109-111).

Nietzsche, güç isteminin yarattığı ilişkiyi bizim kul ve Tanrı kompleksi hiyerarşik düzeni olarak isimlendirdiğimiz gibi bir birini tamamlayan bir bütün halinde dile getirir: "Daha zayıfın, daha güçlüye hizmet etmesi için, zayıfın iradesi kendinden daha zayıfa hakim olmaya ikna olur. Küçük, büyüğün buyruğuna uyarken, daha küçüğüne hakim olmanın keyfini barındırır içinde". Bu düzen Tanrı kompleksi hiyerarşik organizmik sisteminden başka bir şey değildir. Nietzsche'ye göre hayatta sürekli bir güç/iktidar/kudret istemi vardır ve güç isteminin amacı yalnızca hayatta kalmak değil, hayatta daha fazlasını elde etmek ve daha fazla kendini gerçekleştirmektir. Güç istemi, gücü muhafaza ederek hayatta kalmak değil hayatta en üstün olmak için gücü kullanarak hayatta daha fazlasını yapabilmek, hayata hareketlilik ve canlılık katabilmek ve başka hayatlara hükmedebilmektir. Çünkü hayat bir var oluş ve dönüşüm iradesidir. İrade ise bir şeyi yapabilme kudretidir. Kudret ise kuvvetli olmaya yani amaç edimini yapabilme yetkinliği demektir. İnsanı özgür ve üstinsan aşamasına taşıyacak irade de işte bu amaç edimini yapabilme kudreti ve kuvvetidir. İnsanm güç istemi de sonuçta kendisini ve dünyayı değiştirecek bir amaç ve idea uğruna her şeyi harekete geçirebilme istenci ile ilgilidir. Bu aslında her bir insanın Tanrı kompleksi içinde kendini evrenin merkezine oturtarak ötekilere tekebbür içinde tahakküm etme ihtirasının diğer adıdır. Güç istemi kudrete, kudret kuvvete, kuvvet tahakküm için harekete, hareket ise özgür ve üstinsanı yaratmak için değişime neden olmaktadır. Değişim ise her canlı için üst bir aşamaya geçişi ifade eder. Bu yüzden her bir canlı, gücü isterken aslında olduğundan daha fazlası ve daha üstünü olmayı istemektedir. Bu ise insanlar için "en", "üstün" "mutlak" güç ve iradeye yani "Tanrı gibi" olma amacına yöneliktir. Bu amaç "isteme iradesi"dir. İsteme iradesi hem bir etki hem de bir amaçtır. Bu yüzden güç ile kendine ve hayata egemen olma fiili basit ve geçici bir amaçlılığı değil sürekli bir hareketliliği ifade eder. Hareketin amacı kendine içkindir zaten: "güçlü olmak, salt güce ulaşmak".

Nietzsche'ye göre "üstinsan", trajik yaşamın trajik insanıdır. O, insanlık idealinin en üst aşamasıdır. O, ideal insansıdır. Çünkü sadece o, kendisini

"üste doğru aşmak" kapasitesi, gücü ve özgür iradesine sahiptir. Üst insan geleneklere bağlı olmadığı gibi, kendi karakteri, inanışları ve değerlerinin yaratılmasından da sadece kendisi sorumludur. Üstinsan, insan doğasının saf ve yalın bir güçlenmesini temsil eder. Üstinsan ölen Tanrı'nın yerine gelen yeni Tanrı modelidir. Artık Tanrı ölmüş, öteki dünya ve ona ait tüm hayaller yok olmuş, mevcut tüm değerler çökmüş, çürüme/yozlaşma güçlü bir biçimde tüm evreni sarmış, insanın kendini yeniden yaratması ve değerleri ile yeni bir dünya ve hayat inşa etmesi için büyük bir fırsat doğmuştur. Tanrı öldüğü için insan hayatının anlamını göklerde aramaktan vaz geçip arayışını bu dünyaya çevirmiştir. İnsan, artık bu dünya içinde kendisiyle, ruhani ve cismani, metafizik ve fiziki, doğal ve akli yönlerini birleştiren bedeni ile baş başadır. İnsan için önceden beri süregelen değer kalıpları yerle bir olmuş ve bu değerlerden geriye kalan boşluk, insanın kendi oluşturduğu değerlerle doldurulmaya başlanmıştır. Çünkü insan artık kendisini sınırlandıran her türlü bağlılık ve bağımlılıklardan kurtulmuştur. İnsanın, önünde ve üstünde üstinsan olmak yönünde hiçbir engel kalmamıştır. O, artık kul kompleksi doğasından kurtulup Tanrı komplekslerini yok edip kendi tanrılığını ilan edebilir.

Yeni dünyanın yeni Tanrısı üstinsan, geleneksel ahlakı köle ahlakı olarak değerlendiren, eşitlik kavramına karşı çıkıp, ahlaki değerlendirmelerin son çözümlemede insanın gerçek doğasına, insandaki güçlü olma isteğine dayanması gerektiğini savunan en üst insanlık düzeyidir. İnsanın evriminin bundan sonraki aşamasında ortaya çıkacak bir insan tipi olarak üstinsan, değerleri gözden geçirme, yeni baştan yaratma ve güçlü olma isteğini hayata geçirme cesaretinde olan yeni yaratıcı güçtür. İnsanlığın en geri aşaması olan sürü insanının kendi kendine yetemeyen, güçsüz doğasına karşılık üstinsan var olmak için bir sürüye ihtiyaç duymayan, mevcut değer ve ahlak anlayışlarından bağımsız kendi başına var olabilen insandır. O, insanlara yeni amaç ve değerler aşılayan, insanlığa yeni bir ülkü getiren ideal tiptir. Üstinsan; realiteyi olduğu gibi gören ve kavrayan insan olarak, realitenin de bizzat kendisidir. O, realitenin korkunç ve şüphe götürür her şeyini kendisinde taşır. Hayata evet diyen, 'varlık çemberinin ardı arkası kesilmez, son bulmaz dönüşü'nü kavrayıp onu isteyen insandır. Yaşam ezeli ve ebedi olarak kendini yaratan ve yok eden bir güçtür ve üstinsan bu yaşama evet diyen insandır. Hayata evet demek, hayatın getirdiği acı ve sıkıntılara, savaşlara da evet demektir. Varlık hedefsiz bir döngüdür ve üstinsan bunun farkında olan, bunu kabullenen insandır. Bu yüzden üstinsan mevcut ahlaki değer yargılarını yok sayar. Çünkü o bu yargıların doğal yaşamla, gerçek nesnelerle ilgisi olmadığını bilir. Bu yüzden değer yargılarıyla hesaplaşır,

çatışır ve insanla ilgili her şeyi yeniden değerlendirir. Bu nedenle üstinsan için iyi ve kötü veya ahlak diye bir şey yoktur, ancak insanın başarıları ve olayları vardır. Onun değerlendirmeleri iyinin ve kötünün ötesindedir. Tıpkı kendisi gibi.

Nietzsche için üstinsan bir idealdir. Ancak herkes bu evrensel yücelik aşamasına ulaşamaz. Hatta Nietzsche, üstinsan idealinin henüz gerçekleşmemiş olduğunu kabul eder. Toplumu oluşturan bireyler üstinsanın ortaya çıkmasına yarayan birer araç niteliğindedir. Üstinsanın çevresinde toplanan bireyler birer yığındır, onlar 'pek çok'lardır. Doğanın ereği bu "pek çoklar"ın içinden üstinsanı ortaya çıkarmaktır. Ancak üstinsanın ortaya çıkması kolay değildir. Nietzsche'ye göre üstinsan, insanları dibe batmaktan kurtaracak güçlü kişilikli, yeni bir varlık türüdür. Nietzsche, üstinsanı, eksik, tamamlanmamış bir varlık olarak gördüğü insanın önüne bir örnek, bir erek olarak koyar. Ona giden yolda önce Tanrı'nın ölümünün gerçekleşmesi gerekir. Böylece tüm değerlerden ve belirlenimlerden kurtulup özgürleşen insan, üstinsana doğru kendini aşabilecektir. Çünkü artık "Tanrı kompleksi"ni yaratan kompleksin "Tanrı"sı da ölmüştür.

Nietzsche'ye göre, insan olmak aşaması da aşılması gereken büyük bir sorundur. Çünkü "İnsan, bir iptir ki hayvanla üstinsan arasına gerilmiştir. Uçurum üstünde bir ip. Tehlikeli bir geçiş, tehlikeli bir yolculuk, tehlikeli bir geriye bakış, tehlikeli bir ürperiş ve duraksayış. İnsanda büyük olan şey nedir ki? Bir amaç değil, bir köprü oluşudur. İnsanda sevilebilecek şey, onun bir geçiş ve bir batış sürecinde olmasıdır. Üstinsan, büyük küçümseyicidir. Onlar, karşı kıyıya duyulan özlemin oklarıdır. İnsanlar, batmak ve 'kurban olma' için vardır. Onlar, kendilerini yaşama kurban ederler. Ta ki yaşam, bir zaman gelip üstinsanın olana kadar. Sevdiğim bu köprü insanlar ise, üstinsanı yaratmak için kendini yok ederler; kendilerini yok etmek için sadece kendi değerlerini sever; kendine bir damla bile düşünce ayırmadan tamamen erdemin ruhu olmak ister; çok fazla erdem sahibi olmaz; kendini erdemler arasında yok etmezler. Bu insanlar bulutlar arasından düşen damlalardır ki gelecek yıldırımı müjdelerler. O yıldırım geldiğin de de bu damlalar yok olur. İşte o yıldırım da üstinsandır, o son insandır. O, insanın varlık anlamı, insan denen siyah bulutun yıldırımıdır. O, insanları hayvanlardan ayırdığı iddia edilen kültür ve tüm ahlaki değerleri yıkacaktır. O, insanların tüm değer tablosunu kıracağı, parçalayacağı için herkesin nefret ettiği kişidir. Fakat o yıkıcı olduğu kadar da yaratıcıdır. O, yaratıcı yoldaşlar arar, sürü ve müminler aramaz. Yaratıcı üstinsan, yeni levhalar üstünde yeni değerler yaratacak ortaklar arar. Çünkü her şey onda hasada

uygundur. Her amaç onda gerçekleşmeye müsaittir. Çünkü artık insanın bir amaç edineceği zaman gelmiştir. İnsanın en yüksek umutlarının tohumunu ekeceği zaman gelmiştir. Şuan toprak buna yetecek kadar bereketlidir. Zaman artık son insanın zamanıdır. Dünya küçülmüştür ve üstünde her şeyi küçülten son insan sıçramaktadır. 'Biz mutluluğu keşfettik!' diyecek son insanlar gelecektir. Artık zengin-fakir, hükmetmek isteyen-itaat etmek isteyen yoktur. Her ikisi de sıkıntılıdır. Çobanı olmayan bir sürü! Herkes aynı şeyi ister, herkes birdir" (BBZ: 13-16).

Nietzsche için insan, bir erek değil üstinsana ulaşabilmek için var olan bir araçtır. Bir tür olarak insanm hayvandan hiçbir farkı da yoktur. Hayat, hayvandan üstinsana doğru bir evrimden başka bir şey de değildir. Fakat insanlık henüz bu evrimi tamamlayamamış, üstinsanı ortaya çıkaramamıştır. Üstinsan çöküş, çürüme ve yozlaşma içindeki mevcut insanlıktan çıkış için insanlığın gelecek son umududur. O, Tanrı'nın ölümü ve dinin çöküşüyle gelen nihilizme karşı insanlığın son kurtuluş çaresidir. İnsanlık, ancak böyle bir insanı kendisine amaç/çare/kurtarıcı olarak seçerse ve böyle bir amacı hedeflerse evrensel yasa olan güç istemine, özgür iradeye ve doğal yaşama ulaşabilecek ve bu dünyadaki yaşama iyinin ve kötünün ötesinde, iyilik ve kötülükten bağımsız/özgür olarak evet diyebilecektir. Ancak o zaman insanlık tepesinde sallanan en üstün ve en güçlü Tanrı kaynağı olan Tanrının ölümü ile doğan boşluğu doldurabilir. İnsan, o zaman gerçekten "insan" olabilir, kendini "Tanrı" ilan edebilir.

Nietzsche'ye göre insanlara üstinsan aşamasına geçmekte engel olan alın yazısı bağlılıklarının en başında "iyi ve kötünün" ne olduğunu insanlara dikte eden dini ve ahlaki değerler dünyası yani kolektif Tanrı kompleksi vardır. Bu kolektif Tanrı kompleksinin değerler dünyası Tanrının, kilisenin, kültürün, geleneğin ve atalara tapınmanın merkeze alınıp insanların yok sayıldığı hatta yok edildiği kul kompleksi yani kölelik/sürü düzenleridir. Oysa hayatın ve gerçeğin tek kaynağı ve temel taşı insandır. Ahlakın insan hayatındaki olumlu ve olumsuz etkilerinin de tek ölçüsü yine insandır. Nietzsche'ye göre ahlakın değerini belirleyen ölçüt de ahlakın insan hayatı üzerindeki etkisidir. Modern ahlak anlayışının, insan hayatı üzerinde çöküşe/çürümeye/yozlaşmaya neden olduğunu savunan Nietzsche, bütün ahlak sistemlerini incelemesi sonucunda, ahlaki değerlerin kökenini belli bir tarihi dönemde görüp bu değerleri insanoğlunun yarattığını, birbirine tamamen zıt iki ahlak olgusuna rastladığını ve bunların tarih boyunca yaşamış olup, bu gün de hala varlıklarını sürdürdüklerini savunur. O'na

göre bu iki ahlak türü: "köle ahlakı" ve "efendi ahlakıdır". Bu iki ahlak türü ise üç tür insan tipi yaratır: sürü insanı, özgür/ara insan ve üstinsan.

Nietzsche, insanları "eksik bir varlık" olduğu için "sevmez": "İnsanları sevmiyorum. Bu yüzden ormanların ve hayvanların arasına sığındım. İnsan, oldukça eksik bir varlıktır. İnsanı sevmek beni yok edebilirdi. İnsanların arasında yaşamaktansa hayvanların arasında yaşamak daha iyi. İnsan, aşılması gereken bir şeydir. Onu yenmek gerekir. Şimdiye kadar bütün varlıklar kendilerinden daha üstün bir varlık yarattılar. İnsan, bu büyük yaratışın gerisinde mi kalacak? İnsanı aşacağınız yerde hayvana dönmeyi mi tercih edeceksiniz? İnsana göre hayvan ne ise üstinsana göre de insan odur: gülünecek ve veya acı bir utanç verecek bir şey. İçinizde en hakim olanınız bile, yalnız bir ot ve hayal karışımıdır. Ben sizin hayalet veya ot olmanızı mı isteyeyim? Üstinsan, dünyanın ve yaşamın amacıdır. Size yalvarıyorum. Dünyaya, yaşama sadık kalın ve size öbür dünya ümitlerinden bahsedenlere kanmayın. Bunlar bilerek ya da bilmeyerek zehir saçanlardır. Bunlar, yaşamı aşağı görenlerdir, ölüm halinde olanlardır ve kendileri zehirlenmişlerdir. Yaşam, bu insanlardan usanmıştır. Bırakın onları gitsinler" (BBZ: 10-12).

İnsanların eksik olmalarının kökeninde acziyetleri ve onun da kökeninde acizliğin kaynağı olan "merhamet" duygusu vardır. Bu yüzden "düşünen insan, insanlar arasında hayvanlar içindeymiş gibi hareket eder. İnsanın tarihi hayvanlardan daha büyük utanç içindedir. İnsanlar, hayvanlardan daha geridir; çünkü hayvanlar masumdur. Bu yüzden büyük düşünenler, büyük sevenler affı da acımayı da yenenlerdir. İnsan, insanlara karşı kalbini sıkı tutmalı; çünkü o elden kaçırılınca kafa da çabuk kaybedilir. Dünyada, acıyanların deliliklerinden daha büyük bir şey nerede görülür? Dünyada acıyanların deliliklerinden daha büyük acılar doğurmuş ne vardır? Yazık, bütün o sevenlere ki acımaktan daha yüksek bir şeye sahip değillerdir. Bir zamanlar şeytan bana şunu dedi: 'Tanrının da bir cehennemi vardır; onun insanlara olan sevgisi budur'. Bu yakınlarda ondan şu sözü duydum: 'tanrı öldü. tanrı insanlara olan acıması yüzünden öldü'. Böylece merhametten sakının. İnsanın üzerine karabulut oradan gelir" (BBZ: 84-85). Nietzsche Tanrının ölümüyle beraber onun yarattığı değer dünyasının kutsal yasaları olan "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerinin de öldüğünü ilan eder.

Nietzsche'ye göre, mutlak anlamda iyi ve kötüyü belirleyebilecek ve bunu insanlara dayatabilecek bir ahlaki değerler skalası yoktur, olamaz. O'na göre ahlaki hiçbir fenomen yoktur, olamaz. Ahlak adına var olan fenomen görüntüleri sadece ahlaki yorumlardır. Tüm ahlaki yorumların kay-

nağında da insan doğası ve doğasının özünü oluşturan güç istenci vardır. Güçsüz insan, güçsüz bir ahlaki ilkeler manzumesi yaratarak kendisini o köle ahlakı içerisinde kolektif Tanrı kompleksi kaynağı olan mutlak ahlaklı ilan edebilir. Nietzsche, güçsüz insanın sürü ahlakı olarak ifade ettiği kolektif Tanrı kompleksi yani köle ahlakını, insanlığın içinde bulunduğu çöküş ve mutsuzluğun da nedeni olarak görür. Kolektif Tanrı kompleksi olan sürü ahlakı, sürü insanının güçsüz yapısından dolayı ortaya çıkmış olan bir ahlak türüdür. Sürü insanı hayatı kendine özgü bir değerlendirme tarzıyla anlamlandırma zorunluluğu duyar ve bunun sonucu olarak ahlak ortaya çıkar. İnsanın hayatı kendine özgü değerlendirmesi demek, onu kendine göre anlamlandırması anlamına gelir ki bu da bir yorumdan ibarettir. Güce dayalı yorumdur. Bu nedenle Nietzsche'ye göre ahlaki olgu denilen şey, yalnızca belli fenomenlerin yorumundan ibarettir. Bu durumda yapılan değerlendirmeler doğrudan değerlendirmeyi yapan insanın doğasıyla ilgilidir. Böyle olduğu için de nitelenen şeyin hakiki değerini değil, değerlendirme yapan insan için taşıdığı değeri ifade eder. Bu yüzden ahlak sadece belirli bir görüngü yani gerçeğin yanlış biçimde, herkesin kendine ve kendi gücüne göre yaptığı bir iyi-kötü açıklamasıdır. Kolektif Tanrı komplekslerinin kaynağı da burasıdır.

Nietzsche'ye göre "insan ruhunun üç doğası vardır ve bu da ruhun üç değişimine tekabül eder. Saygılı, dayanıklı ve kuvvetli bir ruhun ağır yükleri vardır. Onun kuvveti, her zaman ağırı ve en ağırı ister. İlk önce ağır nedir ki diyerek deve gibi diz çöker. Her türlü cefayı çekebilen ruh, böyle sorar. Kibrini zedelemek için alçalmak, hikmetiyle alay etmek için deliliğini belli etmek midir ağır olan? Bütün ağırlıkları güçlü bir ruh yüklenir. Yükünü almış ve çöl yolunu tutmuş bir deve gibi, o da kendi çölüne doğru yürür. Fakat o ıssız çölde ikinci ruhsal değişim olur ve ruh aslanlaşır. Hür olmak ve kendi çölünde egemen olmak ister. Burada son efendisini arar. Son tanrısına düşman olmak ister ve zafer için büyük devle boğuşmayı diler. Savaşacağı bu büyük devin adı 'Sen yapmalısın' sözüdür. Fakat aslanın ruhu 'Ben isterim' der. Bu savaş 'Sen yapmalısın' ile 'Ben isterim' arasındaki savaştır. 'Sen yapmalısın' devinin üzerinde binlerce yıllık değerler parıldar. Düşman devlerin en güçlüsü: "bütün değerler bende parıldar. Bütün değerler yaratılmıştır ve bütün yaratılmış değerler benim. Ve bu yüzden sadece ben 'egemen olmalıyım' der. Bu devleri ve değerlerini yenmek için deve değil aslan olmak gerekir. Özgürlüğe ulaşmak ve değerlerin verdiği 'Sen yapmalısın' görevlerine karşı da kutsal bir 'hayır' diyebilmek için aslan gibi cesur ve güçlü olmak gerekir. Yeni değerleri hak saymak gerçekten de el koymadır ve bu ancak yırtıcı bir hayvan işidir. O da aslandır. Bir zamanlar o en

kutsal şey olarak 'Sen yapmalısın'ı seviyordu. Şimdi ise sevgisinden özgürlük çalabilmek için her şeyde cinnet ve keyfilik bulabilmektedir. Ruhun üçüncü aşasında ise aslan temizlik ve günahsızlığın sembolü olan çocuğa dönüşmelidir. Çünkü çocuk bir unutmadır, bir yeniden başlama, bir oyun, bir ilk hareket, bir kendiliğinden yuvarlanan tekerlek ve kutsal bir 'evet'tir. Yaratıcının oyunu için kutsal bir 'evet' gereklidir. Ruh artık sadece kendi iradesini ister ve dünyayı kaybeden, kendi dünyasını kazanır" (BBZ: 23-24).

Nietzsche'nin yaşamın temeline koyduğu güç istemi, insanın ahlaki değerleri oluşturma durumuyla da iç içedir. İnsan güç istemi ile gücünü sürekli arttırma eğilimde olduğu için, insanın güç istemi ile değişen fizyolojisi, değer biçmedeki perspektifini de belirler. İnsan güç kazanımına ve gücünü genişletmeye yöneldikçe, realite ve evreni değerlendirme tarzı da değişecektir. Bu durumda değerler, değerlendirmede bulunan insanın doğasına göre şekillenir. Bu bağlamda sürü ahlakı da sürü insanının değerlendirme tarzıdır ve sürü insanının doğasına göre şekillenmiştir. O'na göre, ahlaki değer olarak ortaya çıkan her türlü iyi ve kötü tanımlamaları insanların bir yerden aldıkları, buldukları ya da gökten bir ses ile indirdikleri şeyler değil tam tersine insanların kendilerinin kendileri için yarattığı yorumlamalardır. İnsan kendi yarattığı bu şeylere "değer biçen" olarak kendini korumak için önce yarattığı eşyaya, sonra ise yarattığı hayat ve ilişkilere insanca anlamlar belirledi. İnsan, realiteyi "değerlendiren" güç olarak ahlakı yarattı. İnsan "değer yaratan" bir varlık olarak iyi ve kötü değerlerini oluşturur ve bunu yaparken amacı kişisel Tanrı kompleksini korumak için kolektif Tanrı kompleksine sığınmaktır. İnsanın doğası onun değerlendirme tarzını ve eşyaya bakış açısını belirlediği gibi, meydana getireceği ahlakın türünde de belirleyici olmaktadır.

Nietzsche'ye göre "insanlarda iki erdem ve bu iki erdemi yaratan iki bencillik/kibir türü vardır. Biri armağan eden bencillik/kibir, diğeri ise açgözlü bencillik/kibirdir. En yüksek erdem armağan eden erdemdir ki kurban vermeye hazırdır. Gözü doymaz, aç, her zaman çalmak isteyen, hastaların bencilliği olan hasta bencillik ise her parlayan şeye bir hırsız gözü ile bakar ve doyacak kadar yiyeceği olana aç birinin iştahıyla yaklaşır. Bu tutku bir hastalık ve soysuzlaşmadır. İnsanlık için en büyük kötülük de soysuzlaşmadır. 'Her şey benim içindir' diyen soysuz duygu, üstün bir türe yolculuk eden insanlık için en korkunç kötülüktür. Bu korkunç kötülükten kurtaracak şey ise insanlardan gelecek olan şeylerin de üstüne çıkmaktır. Övme ve yermenin üstüne çıkabildiğiniz ve iradeniz bir sevenin iradesi olarak her şeye hükmetmek istediği an, erdemlerinizin kaynağıdır. Hoş olan şeyi küçük

gördüğünüz ve yumuşak şeylerden en çok uzaklaştığınız an, erdeminizin kaynağı olur. Bir iradenin sahibi olarak ve bütün hayallerin dönüşü, sizin için zorunlu gördüğü anlar erdeminizin kaynağıdır. Gerçekten, bu erdem yeni bir iyi ve kötüdür. Bu yeni erdem 'kudret'tir. Bir güçlü düşüncedir ve onun etrafında uyanık bir ruhtur. Kardeşlerim, erdeminizin kudretiyle evrene sadık kalınız. Armağan sevginiz ve iradeniz, evrenin amacına hizmet etsin. Yolunu kaybeden evreni evrene çeviriniz. Onu bedene ve hayata iade ediniz ki evrende bir amaç, bir insani amaç olsun. Bütün insanlığı bir amaçtan yoksunluktan kurtarsın. Ruhunuz ve erdeminiz evrenin amacına hizmet etmeli. Her şeye yeniden sizin tarafınızdan değer biçilmeli. Bunun için savaşan olmalısınız. Bunun için yaratıcı olmalısınız. Beden, bilerek temizlenir. Bilgi ve deneyim ile yükselir; idrak edenin bütün içgüdüleri kutsallaşır ve yükselenin ruhu şen olur. Böylece sürüden ayrılanlar ve yalnızlar yeni bir ulus olur. Bizzat kendini seçmiş olanlardan bir ulus oluşturmalıdır ve bu ulus içinden de 'üstinsan' doğmalıdır. Bütün tanrılar ölmüştür. Şimdi istiyoruz ki üstinsan yaşasın" (BBZ: 73-76).

Nietzsche'ye göre ahlakı türlü türlü yaratan insan doğasının türlü türlü olmasıdır. O, insanları en başta güçlü ve güçsüz olmak üzere iki kategoriye ayırır. Bu iki kategoriden de birbirinden bağımsız iki değerlendirme tarzı ve dolayısıyla iki ahlak ortaya çıkar. Güçsüz insan doğası gereği zayıf, kendi başına ayakta kalamayan, var olabilmek için başka insanların varlığına ihtiyaç duyan insandır. Nietzsche bu güçsüzlüğün güç istemi ile bağlantılı olduğunu kabul ederek güçsüz insanların organizmalarındaki güç istemi iradesinin yetersiz olduğuna inanır. Kendi başına varlığını sürdüremeyen bu insanlar, biraz güce sahip olsalar bile, bu güçlerini dahil oldukları toplum içerisinde kaybederek sürüleşirler. Sürü içerisinde doğanlar ise biyolojik olarak sürü içgüdüsünü taşırlar. Güçsüz insan, doğasından gelen zayıflığını aşmak için sosyalleşme eğilimindedir. Aynı zamanda doğası onu sürü halinde yaşamaya iter. Çünkü hayatın temel prensibi güç istemidir ve kendi başına zayıf, yetersiz olan insan, daha güçlü olma arzusu içinde olduğu için toplumsallaşır. Tek başına elde edemediği güce kolektif olarak ulaşmak ister veya güçsüzlüğünü o kolektivite içerisinde gizler. Güç istemi insan eylemlerinin temel nedeni olduğu için, ahlak da güç isteminin sonucudur. İnsanların iyi ve kötü diye inandıkları şeyler, sadece güç istemini açıklayan yansımalardır.

Nietzsche'ye göre sürü ahlakı, güçsüz olan insanın güçlü olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Güçsüz insan, fizyolojisindeki zayıflığı yenebilmek için bir toplum oluşturur ve bu toplum güçsüz insanın ilk değeridir.

Oluşturulan bu toplulukta ahlak, zaman içinde yerleşerek ritüelleşmekte ve bu gündelik ahlak tarih aracılığıyla sağlanan sürekliliğiyle son noktada toplumsal varoluşun da vazgeçilmez bir parçası olmaktadır. Bu şekilde ahlak, hem topluluğun ortak çıkarlarını koruma, hem de toplumsal yaşamın temel belirleyicisi olma işlevine sahip olur. Güçsüz insanın doğasında var olan sürü içgüdüsü ile toplumu oluşturmasının temelinde güç istemi vardır. Aynı tip insanların toplumu oluşturmalarının sebebi, bu insanların hepsinin zayıf güç istemine sahip olmalarıdır. Bu yüzden güçsüz insan kendisine benzeyen güçsüz insanlarla bir araya gelir ve bu şekilde kendisini daha güçlü hisseder. Kişisel Tanrı kompleksi ihtiyacını ancak kul kompleksi içindeki kolektif Tanrı kompleksinde gerçekleştirebilir. Bu toplumdaki kul kompleksinin yani sürü ahlakının ortaya çıkmasındaki en önemli sebeplerden biri de kolektif birliğin bireyden önce geldiği inancıdır. Güçsüzlüğünden dolayı tek başına varlık gösteremeyen birey, bir toplumun parçası olarak istediği gücü elde eder ve bu sebeple de güçsüz insan için toplum kutsal ve mutlak bir anlam ifade eder: "İnsanların binlerce yıllık yarattığı tüm değerler onları sürü haline getirmiştir. Tüm bu değerler hastalıklıdır ve bunlara inananlar da hastadır. Onlar kuruntu ve iman yaratarak insanların iradesini yok eder. Onlar için aklın çılgınlıkları tanrı benzerliğiydi ve şüphe de en büyük günahtı. Bu 'tanrı benzerleri' de bedene inanmalarına rağmen onu hasta kabul eder ve bedenlerinden sıyrılmak isterler. Bu yüzden sadece ölümü öğütleyenlere inanırlar. Bu yüzden de sürekli öte dünya öğütleri verirler. Oysa insanların bu hastalıklarından tedavi olup kendilerinden daha üstün bir varlık yaratmaları gerekir. Artık insanlar başlarını kutsal şeylerin sırrına gömmemelidir. Aksine, onu özgürce taşımak gerekir. Yaşama anlam kazandıran bir kafa taşımak gerekir. İnsanlara yeni bir irade öğretiyor ve diyorum ki insanın körü körüne gittiği yolu tutun ve onu onaylayın. Bedeni ve hayatı aşağılayan hastaların yoluna sapmayın. Bedeni ve hayatı aşağılayan 'tanrı katını' ve 'kurtarıcı kan damlasını' bulan bu hastalardan ve hastalıklardan kurtulun. Beden ve hayata saygı duyun" (BBZ: 29-30).

Bu şekilde ortaya çıkan sürü toplumu, güçsüz insanın sadece davranışlarını değil, aklını ve düşüncesini de yönlendirir. Birey bütünün bir parçasıdır ve bütün daima parçadan önce gelir. Bu ahlaki inanç ile de kolektif bütünlük kolektif Tanrı kompleksi içinde organizmacı hiyerarşik bir yapıya evrilir. Böylece sürü ahlakı, hem insanın eğilim ve isteklerinden ortaya çıkan ahlaki değerler ve insan eylemlerini hiyerarşik bir düzene sokar hem de bu ahlaki değerlere sahip olmak açısından insanlar arasında kutsal bir hiyerarşik düzen yaratır. İnsanların ve insanların ahlaki değer ve eylemlerinin hiyerarşik derecelenmesi daima kolektivitenin ihtiyacına göre gerçek-

leşir; bu yüzden ahlaki değerler her zaman topluluğa yararlı olan değerler olurlar. Kolektif sürü ahlakında bireyler için en yüksek değerin ölçütünü topluluğa en faydalı şey oluşturmakta, bireye değer biçen şey bireyin kolektif ahlaki değerlere uyum değerliliği olur. Bu nedenle kolektif köle ahlakı aynı zamanda kolektif yarar ahlakıdır. Ahlakın ortaya çıkış şekli, bireylerin yaşamını güvence altına alarak bireye fayda sağlamak gibi görünse de ahlakın asıl fonksiyonu kolektiviteyi bireysel ahlaktan ve özgür ve yıkıcı doğasından korumaktır: "Sürü ahlakı, her şeyin içine yalandan bir ödül ve karşılık uydurmuştur. Kin, ceza, ödül, karşılık gibi kirli sözleri kabul ettirirler. Erdeminizi onlara kaptırmayın. Erdeminiz sizindir ve yabancı değildir. Onların erdem dedikleri değerler yetkinlik dedikleri köleliktir. Onlar ayaklarının zincirlerine erdem diyorlar. Onlar kurulmuş saat gibidirler. Tik-tak, tik-tak işler ve bu işleyişe erdem denmesini isterler. Bazıları ise bir tutam adaletleriyle gururlanır ve bu yüzden her şeye karşı asidirler. Sanki dünya adaletsizliklerinde boğulacakmış gibi. Erdemleriyle düşmanlarının gözlerini oymak isterler ve ancak başkalarını alçaltmak için yükselirler. Onların erdemleri yükselebilmek ve kalkınmak içindir. 'Bencil olmayan her hareket iyidir, erdemdir' diyerek sürüyü bir arada tutarlar. Herkes gerçek erdem sahibi kendisinin olduğuna inanır. Herkes 'iyi ile kötüyü' tanıdığını iddia eder". (BBZ: 89-91). Herkes "iyiyle kötüyü bilerek 'Tanrı gibi' olduğu" kesin inançlılığı içine girer.

Nietzsche'ye göre bu şekilde yaratılan toplumsal düzen kendisini korumak için de yeni bir ahlaki düzen yaratır. Toplumsallaşma içgüdüsü ile bir araya gelen bireylerin, kişisel çıkarlar yüzünden çatışmasını engelleyerek sürünün dağılmasını önlemek bu yeni ahlaki düzenin asli amacıdır. Kolektif ahlaki değerler insanın insan kimliğini kazandığı yer olarak toplumu kutsadığı için herkesin ortak amacı sürünün dağılmasını önlemek olmaktadır. Sürü insanı için önemli olan sadece yaşamını devam ettirebilmektir ve bunun yolu, kendi değerlerini oluşturmak yerine var olan değerlere uygun ve uyumlu bir yaşam sürmektir. Bu durumda ahlaklı olmak, toplum standartlarının dışına çıkmadan, bu değerlere uygun yaşamaktır. Ahlaklı ve erdemli insan, toplumun bu ilkesi doğrultusunda kendisindeki üstünlüklerden feragat eden insandır. Bu ahlaki durum herkesi kölelikte eşitleştiren bir düzen yaratır. Oysa Nietzsche'ye göre insanlar eşit değildir ve eşitlik adı altında güç isteminin bastırılması insanın doğasına aykırıdır. O'na göre, bu kölelikte eşitleştirme toplumun sunduğu bir ödül gibi takdim edilir. İnsanlar öyle eğitilir. İnsanlar bu ahlaki eğitimle kendi için tasarladığı beklentileri başkaları için feda eder. Ona her türlü fedakarlığın kutsal, kendisinden daha yüksek bir mertebeden emredildiği emredilir. Bu

kolektif kutsal iklimde akla karşı çıkan çelişkilerin hiçbiri işitilmez olur. Fedakarlık ve diğerkâmlık seçkinleştirici değer olarak yüceltilirken ahlaka karşı kayıtsız şartsız itaat ve inanç en büyük erdeme dönüşür. Onların karşısında herkes herkesle eşitleştirilir. Sağlığın ve hayatın savsaklanışı ve feda edilişi, kendi değer vaazından tamamıyla vazgeçiş, herkes tarafından ondan vazgeçtiğini görmeye ilişkin şiddetli istek yeni ahlaki ilkeler olur. İnsanların ve davranışların değeri belirlenmiştir artık: Herkes bu değerlendirilişe tabi olmakta eşittir.

Nietzsche'ye göre herkes bu ve benzeri kolektif birlik ve bütünlüklür (kolektif Tanrı kompleksi) "için" ve "içinde" yaşamaya mecbur olduğu bu sürüde bir köle olmakta denktir: "Arz üzerinde yüksek ve güçlü bir irade kadar sevindirici bir şey yetişemez. Arzın en güzel ürünü budur. Sürü toplumunda yaşayan ama güçlü iradeye sahip ara insanlar üstinsana geçemez. Çünkü onların içinde de gizli ayaktakımı ve eski değerler yerleşmiştir. Bu ara insanlar ile üstinsan arasmda sadece bir köprüdür. Daha üstün insanlar onların üzerinden geçmelidir. Onlar basamaktır. Üstinsanlar bunları çiğneyerek kendi mağaralarına çıkacaklardır. Ara insanlar daha olgun ve yüce insanların geleceğine işarettir. Ara insanlar büyük özlemin, büyük tiksintinin, büyük bezginliğin adamları değildirler ve onlar tanrıdan kalan dediğimiz insanlar da değildir. O, üstinsanlar, halktan, panayırdan ve ayaktakımından ve onların gürültüsünden ve uzun kulaklarından 'bana ne?' demeyi öğrenmiştir. Bu panayırlarda kimse üstinsanla inanmaz. Orada konuşmak isterseniz halk tabakası göz kırpar ve 'üstinsan yoktur, biz hepimiz eşitiz, tanrının gözünde hepimiz biriz' der. Fakat bu tanrı öldü. Fakat halkın gözünde eşit olmak istemeyiz. Ey üstinsanlar, panayırlardan uzaklaşın! Artık tanrı öldü. Ey üstinsanlar, bu tanrı sizin için en büyük tehlikeydi. O, mezara girince siz tekrar dirildiniz. Artık şimdi üstinsan egemen olacak. tanrı öldü, şimdi istiyoruz ki üstinsan yaşasın. Üstinsanı yaratmak için insan yok edilmeli. Çünkü o bir geçiş ve batıştır. Bugün dünyaya bu küçük insanlar egemendir. Küçük insanların iradeleri de erdemleri de küçüktür. Bu yüzden büyük küçümseyiciler doğmalıdır. Artık insan kendi yazgısına egemen olmalıdır. Küçük insanlar, insanların nasıl daha uzun, daha hoş yaşamasını arıyorlar, bu değerleri üstün kılıyorlar. Bu insanları ve küçük değerlerini yok edin. Bunlar üstinsan için en büyük tehlikedir. Bu insanları, sürüleri yok etmeden önce onların sürü değerlerini ve mutluluklarını yok edin. Cesur olmanız gerekir ve bunun için de korkuyu yenmeniz gerekir. Üstinsan iyiliklerini yaratmak için en büyük kötülük gerekir. Bu yüzden işiniz daha zor ve daha sert olmanızı gerektirir. Yukarı çıkmak için sadece kendi ayaklarınızı kullanın, başkalarına kendinizi taşıtmayın.

Başkalarının iktidarı üzerinde bir şey istemeyin. Sadece kendinize güvenin. Hiçbir şey 'için' yaşamayın. 'İçin' için yaşamayı yok edin. Ey yaratıcılar bu 'için'i unutun. Erdemlerinizin gereği odur ki 'için', 'etrafında', 'çünkü' ile iş yapmayın. Bu küçük sahte kelimelere kulağınızı tıkayın. Sizin tek yakınınız ve gerçeğiniz, eseriniz ve iradenizdir. Kimseyi işinize, yani bunlara karıştırmayınız" (BBZ: 267-272).

Nietzsche'ye göre sürü insanı için ahlak, kendi varlığının, özgür iradesinin ve güç istencinin dahi önüne geçmiştir. Çünkü sürü ahlakı kolektif Tanrı kompleksinin en önemli kaynağı olan "ahlaki mutlakçılığa" yani kesin inançlılığa dayanır. Ahlaki mutlakçılık ise ahlaki değerin ezeli-ebedi ve nesnel olarak gerçek olduğunu, ezeli-ebedi olarak doğru ve geçerli olan ahlaki kural ve değerler bulunduğunu ve bu değerlerle kurallar bütününün *istisnasız tüm insanlar için* geçerli olduğunu, *yani tüm insanlar* tarafından kabul edilmek, benimsenmek durumunda olan, değişmez ve mutlak bir yasa, standart bir ahlak bulunduğunu savunur. Bu sürü ahlakı içinde yaşamaya zorlanan insanın tek yaptığı, bu ahlaka boyun eğmek, bu uğurda kendi değer ve değerlendirmelerini hiçe sayarak yaşamaktır. Onun için ahlaki yargılar tartışma konusu bile olamazlar, çünkü onları tartışmak, ahlakın dışına çıkmak, ahlaksız olmak demektir. Sürü insanının bunda herhangi bir özgürlüğü olmadığı gibi, o, özgür olabileceğinin bile farkında değildir. Sürü psikolojisi ilk önce ahlakını elinden almış hemen arkasından da kendisi aklını ona teslim etmiştir. O, sürekli olarak ahlak tarafından lanetlenmiş kendini, yani, benini, bedenini, isteklerini, içgüdülerini yenmek durumundadır. Sürü ahlakının içinde kök saldığı Tanrı'nın istek ve buyrukları, insanın kendi isteklerine değil, kendini yenerek yani özgürlüğünden vaz geçerek köle ahlakına uygun davranmasını emretmektedir. Bu bakımdan sürü ahlakına göre kendini yenmek demek, insanın bedeninin ve doğasının isteklerine hayır diyebilmesidir. İnsan ancak bu şekilde kolektif Tanrı kompleksinin ahlaki değerlerine uygun bir yaşam sürebilir. Kendi varlığını ve ahlakını kolektivite içinde eritmedikçe de zaten ahlaklı sayılamaz.

Nietzsche'ye göre sürü bir yığın olmaktan ziyade kendisini ayakta tutabilecek belli bir ahlak ile birbirine bağlı hiyerarşik organizmik insan birliğidir. Bir sürüyü, o sürü yapan, onun ahlakıdır; bu sürüden olan, ister sürü teki, ister sürü başı olarak bu sürüyle ayakta duran insan, bu ahlaka bağlı kalmak zorundadır. Dolayısıyla sürü için ahlak, sürü insanını bir arada tutabilecek, sürüyü sürü dışı özgür insanlardan koruyabilecek bir araçtır. Fakat ahlak, sürü insanı tarafından bir üst değer olarak kabul edilir ve olup biten her şeyin bu değere uygun olarak gerçekleştirilmesi beklenir. Bu

şekilde ortaya çıkan sürü şeklinde düşünme, sürü şeklinde davranma eğilimi, güçsüz insanı en yakın komşusuna karşı da korur. Komşusunun kendisi için ne düşündüğünü çok fazla önemseyen sürü insanı, sürüye uygun davranarak, çevresi tarafından yadırganma, dışlanma gibi olumsuzlukları da bertaraf etmektedir. Sürü bilinci bu ahlaki güdülenme sayesinde sürdürülür: "Sürü insanları eski ve boş inançlara sahiptirler. Ama hepsi de iyi ve kötü olan şeyleri bildiğini sanıyor. İyi ve kötünün ne olduğunu onların yaratıcısından başka kimse bilemez. Yaratıcı ise, insanlara bir hedef yaratan ve toprağa bir anlam ve gelecek verendir; ancak bu yaratıcı ki iyiyi ve kötüyü yaratır. O, yaratarak insanları kurtarır. İradelerine 'ben böyle istedim ve böyle isteyeceğim' dedirterek geçmişlerinden kurtulmayı öğretecek. Yalnız bunun kurtuluş olduğunu ve kurtuluşun bundan ibaret olduğunu öğretecek" (BBZ: 185-187).

Nietzsche'ye göre dinin ve Tanrının insanlara tahakküm içinde buyurduğu "sen mecbursun!" ahlaki emirlerinin yerini sürünün ahlaki yasaları almıştır. Sürü kilisenin, insan kulun, ahlaki yasalar da Tanrı buyruklarının yerini almıştır. O'na göre Tanrı öldü ama yeni Tanrılar doğdu. O'na göre "tanrılık bu değil midir ki ilahlar vardır; fakat ilah yoktur" (BBZ: 171). Bu yeni Tanrılar tıpkı eski Tanrı gibi "konuşuyor", "emir veriyor", "yasa koyuyor", "ahlaki değerler yaratıyor". Tıpkı eski Tanrının kendi cemaatine yaptığı gibi bu yeni Tanrılar da kendi sürülerine mutlak efendi olmak istiyorlar. Bu yüzden tıpkı eski Tanrı gibi sürekli "sen mecbursun!" tehdidi savuruyorlar ve tekil insanı sadece bütünün anlamında, bütünün iyiliğini için geçerli kılmak istiyorlar. Nietzsche'ye göre sürünün eğilimi durmaya ve hayatın idamesine yöneliktir, onun içinde yaratıcı hiçbir şey yoktur. Sürü hayvanı sürü tabiatını ulular ve kendi kendini iyi hisseder. Keyifli oluşun bu yargısı, güzel sözlerle kendini maskeler. Böylece ortak ahlak doğar ve sürü gerçek ve doğru olan insanlara karşı kin kusmaya yönelir. Sürü insanlarına tıpkı Tanrı gibi kendini bütünde çözenlere kin beslemesini ve kendisine komşu olan ama tekil kalmış bireylere kinini kusarak düşmanlık ve nefret içinde savaşmasını emrediyor. Sürü içinde tek kalmış tekil bireyleri en büyük hain/düşman olarak ilan ediyor. Çünkü bu tekil birey tipi sürü insanı olmayı kabul etmediği için sürü insanı dışında, güç isteminin belli bir ölçüde daha fazla olduğu, sürüye ve sürünün ahlakına tabi olmayan güçlü insana dönüşebilir. Bu güçlü insan belli ölçülerde sürünün dışında kalan, mevcut ahlaki değerlerin boyunduruğunda olmayan insandır. Güçlü insan, daima sürü insanı için bir tehdit oluşturur. Çünkü sürü insanının tüm insanları sürüleştirme eğilimi vardır. Güçlü insan, doğası gereği güçsüz ve zayıf olmadığı için, bir sürünün üyesi olmaya ihtiyaç duymaz. Do-

layısıyla onun için sürünün ahlaki değerlerinin de bir önemi yoktur. Sürü ise kolektif Tanrı kompleksinin doğurduğu kul kompleksi güdüsü içinde, bu ahlak dışı insanları kendine benzetme, onların etkili olmasını önleme, onları zararsız duruma getirme isteği içindedir. Yaşamını tamamen tepkisiz biçimde, ahlaki değerlere uyarak geçiren sürü insanının belki de tek tepkisi sürünün içinde olup da dışında kalmayı başaran bu güçlü insanlara gösterdiği tepkidir.

Nietzsche'ye göre sürü ahlakı, başlangıçta güçsüz çoğunluğun, güçlü bireye hınç/kin/nefret/düşmanlık duygusundan ortaya çıkmıştır. Hınç duygusu, sürü insanda değer yaratıcı bir güç oluşturur. Güçlü insana duyulan öfke ve kin öyle güçlüdür ki, sürü, kendi değerlerini ortaya koyma gereksinimi duyar ve bunu yaparken de doğasına uygun olarak davranır. Pasif ve yaratıcılıktan uzak doğası, kendi değerlerini yaratırken de kolaya kaçar ve güçlü insanın değerlerini tersine çevirerek işe başlar. Bu yüzden, sürü insanı, güçlü insanın bütün yapıp-etmelerini kötü olarak değerlendirerek ilk değerini de yaratmış olur. Güçlü insanın değerlerinin tersine çevrilmesiyle oluşan ahlaki skalada güçlü insan için iyi olan, sürü insanı için kötü olmaktadır. Bunun temelinde de sürü insanının tepkisel yapısı ve güçlü insana duyduğu kin vardır. Bu kin onun kolektif bütünlüğünü güçlendiren bir ahlaki değere dönüşürken hayata ve gerçeğe yönelik olarak da yalana dayalı bir nesnellik dünyası yaratır. Çünkü Nietzsche'ye göre kölelerin ahlak karşısındaki isyanı tepki ilkesiyle başlamış, yaratıcı bir hal almış ve kendi ortak değerlerinin doğmasına yol açmıştır. Bu ortak değer gerçeğe tepki ile diğer tüm ahlaki eylemleri yadsıyan, kendilerini düşsel bir intikamla avutan hınç ahlakıdır. Diğer ahlak türleri ahlakı kendi taleplerinin başarılı bir onaylanmasından kaynaklı olarak değerselleştirirken köle ahlakı 'kendi dışındaki', 'kendinden farklı olan', 'kendi olmayana' karşı en başından ve kesin bir inanç içinde 'hayır' der ve bu 'hayır'ı onun kendi birlik ve bütünlüğünü korumak amacıyla yaratıcı bir eyleme dönüştürür. Onun tüm eylemlerinin kaynağı tıpkı bir sürü hayvanı gibi içgüdüsel ve tepkisel olarak sürüyü korumaktır. Çünkü sürü halinde yaşamak kendi güçsüzlüğünü örten tek güç perdesidir. Gücü istemişinin ve güce boyun eğmesinin nedeni de kendi güçsüzlüğünü bastırmak ve gizlemektir. Köleler ve onların efendileri de böyle doğar.

İşte bu tek tek insanların kişisel Tanrı komplekslerinden arınarak kolektif Tanrı komplekslerine sığınıp yarattıkları ve ortak ahlaka dönüştürdükleri sürü ahlakı, tüm Tanrı komplekslerinin kaynağını oluşturan şey, Nietzsche'ye göre güçsüz insanların yetmezlik içgüdüsünden doğmaktadır.

Güçsüz insan önce sürüleşme güdüsü ile sürüsünü oluşturmuş, bir bütünün parçası haline gelmiştir. Kolektif, organizmacı, yekpare ve hiyerarşik bir yapı oluşturan sürü, oluşturduğu birlik ve bütünlükten de güç alarak, kendisi gibi olmayan öteki yani güçlü insanlara karşı kin ve nefretle bir tepki geliştirmiş ve bu şekilde güçlü insanın değerleri ters çevrilerek, sürünün yararını gözeten değerler bütünü olarak ahlak oluşturulmuştur. Nietzsche'ye göre bu sürü ahlakının ilk kez oluşum/kurulum/inşa şekli ve amacı ile sonradan ona yüklenen anlam arasında çok büyük bir fark vardır. Başlangıçta, sürünün dağılmasını engellemek ve sürünün dışında, sürüye benzemeyen kişilerin yaratabileceği tehlikeden korunmak için var edilen ahlaki değerler, zamanla ulvî, ilahi ve mutlak bir anlam ve değere yüceltilerek tıpkı Tanrı'nın buyruklarıymış gibi kutsallaştırılmıştır. Böylece güçsüz insan, sıradan insan ve orta insanlar hep birlikte kendilerini yok edecek bir yozlaşma *ahlakının/dininin içine "düşmüş"lerdir.* Bu kolektif Tanrı kompleksi ahlakı, yalnızca ahlakı ele geçirmekle yetinmemiş, aynı zamanda insanı eğitim ve din aracılığıyla kendisine itaate mecbur ederek, insanla birlikte hayatın çöküşüne de sebep olmuştur. Sürü insanı kendi değerlerini oluştururken, farklı bir doğada olan güçlü insanın değerlerini olumsuzlayarak/kötüleyerek/'değer'sizleştirerek kendi özelliklerini en üstün, en kutsal, en mutlak, en yüksek değerler olarak ilan etmiş ve onlara da zorla "sen mecbursun!" diyerek kabul ettirmiştir. Bu "mecburiyetin" sosyal, siyasal, ekonomik, yasal ve dini "cebri" ile de yeni bir ahlaki düzen (sürü) kurularak, bütün insanlar bu ahlak çerçevesinde 'değer'lendirilmiştir.

Nietzsche, zaman içerisinde, bireysel içgüdüleri bastıran unsurlar olarak toplumsal kurumların da oluşmasıyla, sürü ahlakının iyice yerleşerek kök saldığını ifade eder. O'na göre her insana ve her şeye "değer" biçen bu sürü toplumunda insanlara düşen tek ahlaki görev, mevcut sürü düzeninin ahlaki değerlerine göre yaşamını sürdürmektir. Yerleşen bu değerlerin devamının sağlanması güç olmaz, çünkü sürü insanı daima mevcut durumunu koruma eğilimdedir ve alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçemeyecek kadar tembel ve korkak bir doğaya sahiptir. Yeni nesiller için de durum çok farklı değildir; sürü içerisinde dünyaya gelen güçsüz insanlar, zaten var olan ahlaki değerlere göre şekillenecek, ataları gibi onlar da güçsüz oldukları için sürüye uyum sağlayacaklardır. Bu şekilde, sürü ahlakı, nesilden nesile aktarılarak yüzyıllar boyu güçlenerek varlığını devam ettirecektir. Sonuçta, bir toplulukta ahlak, gelenekler ve adetler olarak geleceğe taşınmış ve topluluğun ortak garantisi hüviyetini kazanmış olarak yeni bir din yaratılmış olur. Bu yeni din/ahlak, her zaman toplumun yarar ve çıkarını gözetme misyonu taşımaktadır. Nietzsche'ye göre bu aşamadan

sonra artık insanların da tüm değer vermeleri, bütün eylemleri onlara verilen değerlere dayanır. Saygı duyulan her şey başkalarından edinilmiş değerlerdir. İnsanların başkalarından edindiği tüm değer ve davranışların kaynağı da korku ve yarar kaygısıdır. İnsanlar korku yüzünden başkalarına ait değerler ile yaşamayı ve davranmayı sanki kendine aitmiş gibi davranmayı daha yararlı görerek sunarlar. İnsanlar bu bozulmaya öyle alışır ki, sonunda başkası olmak kendi karakteri haline gelir. Böylece de kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri bir bütün halinde birbiri içinde eriyerek tekleşir/bütünleşir. Teklik içinde çokluk ve çokluk içinde teklik gerçekleşmiş olur.

Nietzsche'ye göre sürü ahlakı kendini korkudan ziyade herkesin kabul edeceği, itiraz edemeyeceği değerler üzerinden inşa ederek onların gönüllü kulluğunu da kazanır. Korkusundan emin olmayanlar onun bu mutlak, evrensel, kutsal ve üstün "iyi" değerlerinin yararları ile ona itaat ederler. Sürü ahlakının, toplumun çıkarlarını gözeten değerleri, "eşitlik", "özgürlük", "adalet" gibi kavramlar çerçevesinde karakterize olur. Bütün insanların bir olduğu, Tanrı ve kanun karşısında eşit olduğu fikri de sürü insanının güçsüz doğasından kaynaklanır. Hiç kimse, sürü ahlakının değer yargıları karşısında kendini daha güçlü veya güçsüz göremez, yani herkes, sürü ahlakının yüklediği aynı sorumluluğu paylaşmak zorundadır. Aksi halde eşitliğin bozulduğu yerde toplumsal görevler aksayacak ve sürü topluluğunun varlığı tehlikeye girecektir. Aynı sürüye dahil olanlar arasında geçerli olan; eşitlik, barışseverlik, saygılı olma, diğerkâmlık, yardımseverlik gibi değerler, sürü dışındakilere karşı asla gösterilmez. Sadece sürü içindekiler aynı sorumluluğu paylaşma, özgür olma, eşit olma haklarına sahip olma noktasmda birbirine eşittir. Ayrıca herkesin eşit olmaması demek, tüm bireylerin sürünün değerlerine tabi olmaması anlamına gelir ki, bu sürü için ciddi bir tehdittir. Bir kişinin kendisi olması, tek olması, kendi değerlerini yaratabilecek güçte olması, sürü ahlakının dışına çıkması demektir. Herkes, herkesle aynı şekilde görmek, aynı şekilde değerlendirmek zorundadır; ama değerlendirmedeki bu birlik, değerlendirilenin birliğinden ileri gelmez; geçerlikte olan ahlakın gözlüğüyle sağlanan uydurma bir birliktir. Bunun farkında olmayan sürü insanı, aynı değerlendirmeleri yapan insanlarm eşit insanlar olduğuna inanır ve eşitlik ister; çünkü o yapısı gereği, köle, ezilmiş bir insandır. Arzu ettiği eşitlik de kölelikte eşitliktir.

Eşit olduklarına, birbirlerini açık seçik anlayarak bir ve bütün olduklarına inanan sürü insanları, bu birlik duygusu ile birbirlerinin varlıklarını tehlikeye düşürebilecek içgüdüleri de, ahlaki değerlerle sindirirler. Bu şe-

kilde varlıkları teminat altına alınır. Aslında hiç kimsenin kimseye itimat etmediği bu teminat düzeninde herkes tek başına iken bile birlik ve bütünlük ruhu ile hareket eder. Herkes birbirine gerçekten eşitmiş gibi davranır; herkes kendi insan varlığını bir itham (suç) olarak hissetmez, tam tersine, doğru varlık olarak hisseder. Burada memnuniyet egemendir. Güvensizlik istisnalar için geçerlidir ki bu düzende "istisna olmak" demek de zaten suçlu olmak demektir. Bu suçlular da ahlaki değerlerin yarattığı ortak kin ve nefretin düşmanlığından nasibini alarak bu ahlaka tabi olmaya zorlanırlar ya da yok olurlar: "Kardeşim, sen bir erdeme sahipsen ve bu senin erdeminse bunda hiç kimse ile ortak değilsin. Elbette sen erdemine isim takmak ve onu hissetmek istersin. Bak, şimdi onun adına halk da sana katılmış ve sen erdeminle halklaşmış, 'sürüleşmiş' oluyorsun. Bir zamanlar ruh tanrıydı, sonra insanlaştı, en sonunda da halklaştı. Oysa erdemin isimlerin gizine sığmayacak kadar yüce olmalı. Bu yüzden şöyle konuş: benim için iyi budur, onu beğeniyorum. Onu seviyorum. Bu iyi şeye tek başıma sahip olmak isterim. Onu bir tanrı buyruğu, bir insan yasası ve kötülüğü olarak istemem. O benim için evrenin ötesine ve cennetler yol gösteren bir şey değildir. Benim sevdiğim yaşamsal bir erdemdir. Onda az kurnazlık vardır ve herkesin aklından pek az şey vardır. Övgüye değer tek şey kendi erdemimdir. Benim erdemlerim tutkularımın ürünüdür. Bütün tutkuların erdemlerin oldu ve bütün şeytanların da meleklerin oldu. İnsan, aşılması gereken bir varlıktır. Onun için kendi erdemlerini sevmelisin; çünkü onların yüzünden yok olacaksın" (BBZ: 33-34).

Nietzsche'ye göre sürü ahlakı, sürünün, kendisi gibi olmayana karşı güttüğü kinin sonucunda ortaya çıkmıştır ve böyle bir oluşumun da, tabiatça kendisinden farklı olanı sindirmek istemesi ortaya çıkış şekli ile tutarlıdır. Sürünün ihtiyacına en fazla cevap veren, topluluğu en fazla yarar sağlayan değer en yüksek değer olarak görülür. Önemli olan birey değil, toplumdur ve ahlak her bireyi sürünün bir fonksiyonu olarak eğitir. Ancak Nietzsche, bütün insanlar tek tip bir varlığa sahip olmadığı; sürüyü oluşturan güçsüz insanların yanında, az da olsa güçlü ve soylu insanlar da mevcut olduğu; bu insanların güçlü ve dinamik yapılarının korunması için onların sürü tarafından sindirilmesinin zor olduğu için sürünün, kendi ahlakını kendi içinde yaşaması yerine, sürü olmayanları da kapsamaya çalışması kabul edilemez bir yozlaşmadır.

Nietzsche'ye göre sürü insanının kendine özgü bir ahlak oluşturması doğal ve doğru iken, artık kendini belli bir amaç için var eden insanların üzerinde, adeta onları aşarak, mutlak, aşkın, kutsal ve değişmez değer yargıları

sunan bir ahlakın en yüksek iyi ve ana değer olmak istemesi yani kolektif Tanrı kompleksini evrensel Tanrı kompleksi imişçesine kutsaması doğru değildir. Sürü ahlakının değer yargılarının sürü içinde hükmetmesi gerekirken, ahlakın topyekûn hayatı ve insan başarılarını belirlemek istemesi, insanın, özellikle soylu ve yeni değerler yaratabilecek insanların karşısına iyi ve kötü değerleriyle dikilmesi doğru değildir. Çünkü bu ahlakın ihmal ettiği en büyük gerçek, insanlarm doğaca tek tip olmadığıdır. Nietzsche'ye göre, tüm insanlar eşit olmadığı, doğası gereği farklı insan tiplerinin mevcut olduğu ve yaratıcı doğaya sahip güçlü insanların sindirilmek istenmesinin hayata, doğaya ve gerçeğe aykırı bir durum yarattığı bu sürü ahlakı insanlığı yok edici bir durumdur. Çünkü sürü ahlakının yarattığı sürü insanı realiteyi, insan başarılarını, bilgiyi, sanatı, bilimi, felsefeyi, dini, tarihi, tek kelimeyle insanın insanlık başarılarını, sürü teki olarak ayakta durmasını ve varlığını duyurmasını sağlayacak bir şekilde değerlendiren bir ahlaka sahip olacağı için çevresindeki tüm insanları kendi otoritesine alma çabasına girecek ve otoritesine girecek insanları da kolaylıkla bulacaktır.

Nietzsche'ye göre başlangıçta güçsüz insanın toplum içinde var olma ve bu toplumun çıkarlarını koruma güdüsüyle oluşturulan sürü ahlakı, sonraları yaşamın tek hedefi ve tek ölçüsü haline getirilir. Böylece, en başta güçsüzün var olabilmesi için hayati bir önem taşıyan değerler daha sonra mutlaklık, kutsallık, iyilik, üstünlük ve değişmezlik zırhlarına bürünüp terbiye ve eğitim aracılığıyla insanm bütün temel içgüdülerini yok etmiştir. Tüm insanlar bu zırhların kazandırdığı mutlak iyilikler dünyasına uymaya zorlanır. Sürü, çoğunluğu oluşturduğu için, ona karşı durmak, dahil olmamak oldukça güçtür. Sürü ahlakının kökenleri yüzyıllarca öncesine dayandığı için, sürüye karşı duranlar, sürüden olmayan gitgide sindirilmiş ve zayıflatılmıştır. Bu yüzden tüm ahlak ideallerinin zaferi zorba güç, yalan, iftira, adaletsizlik gibi gayrî ahlaki araçlarla kazanılmıştır. Bu gayri ahlaki sürü durumu güçsüz insanlarm doğasındaki yalnızlık, korku ve yetersizlik güdüleri ile birleştiğinde ise insanların kendine yabancılaşmasını doğurur. Kendine yabancılaşan insan, sürü dışında hiçbir varlık gösteremez ve hiçbir anlam ifade etmez. Bu sebeple o, var olmak uğruna içgüdülerini baskı altına alır ve başkaları için, başkası olarak yaşamına devam eder.

Nietzsche'ye göre içgüdüsünü yitirmiş ve kendine yabancılaşmış bu insan insani çürüme/çöküş/yozlaşma içine "düşmüştür". Sürünün güçsüz insanı, doğa olarak yetersizdir ve bu yetersizliği sürüde aşmak için, sürekli içgüdüleriyle kavga etmek zorunda kalır. Çünkü insanm içgüdüleri doğuştan gelir ve onun doğasını oluşturur. İnsanm, doğasında var olan

bu içgüdüleri bastırıp yok edebilmesi için, doğuştan getirdiği özünün yok edilmesi gerekir ki böyle bir şey de söz konusu olamaz. İnsanın içgüdülerini tamamen yok etmesi mümkün değildir. Bu yüzden onun için güven ve mutluluk, her şeyin sabit olduğu ve değişimin olmadığı tek ortam olan sürüdedir. İnsanın kendi öz doğasındaki özgürlük tutkusuna ve güç istencine rağmen sürü insanının ahlaki değerler karşısında doğasına aykırı davranmakta ısrar etmesinin altında, sürü tarafından dışlanma korkusu yatar. Bu fertler, sürünün ahlaki değerlerine uyarlar ya da ikiyüzlülük yaparak öyle imiş gibi görünürler. Çünkü bireysel davranamayacak kadar güçsüz ve cesaretten yoksundurlar. Sürü ahlakı, kendi değer yargılarına uygun yaşayan bu kişileri, özgür insan diye gösterse de, sürünün ahlaklı insanı son derece korkaktır. Bu korkaklığı yüzünden de geleneksel değerlere ve ahlaka tutsaklık derecesinde bağımlıdır. Sürü insanı kendi bireyselliğini, geleneksel değerler karşısında, cesaretsizliği yüzünden feda etmiş insandır. Bu feda edişin karşılığı olarak da, sürü insanı hayat karşısındaki yetersizliğini ve güçsüzlüğünü toplum ahlakına bağlanarak yener ve mutlu olur. Bu şekilde rahatlığa kavuşan fert, bu rahatlığını güvence altına almak için de, sürü ahlakı ve değer yargılarının genel-geçer olmasını ister. Böylece kişisel Tanrı kompleksi kolektif Tanrı kompleksine, kolektif Tanrı kompleksi de evrensel Tanrı kompleksine dönüşmüş olur.

Evrensel Tanrı kompleksinin yarattığı bu yeni mutlak ve kutsal ahlaka göre, mevcut değer yargılarına göre davranmak, itaat etmek ve dışında olanları da bu değer yargılarına itaat etmeye zorlamak en üstün erdem ve ahlak olmaktadır. Yine aynı bağlamda insanın bu değerleri benimsemeden, kendi oluşturduğu değerlere göre yaşaması ise ahlaksızlık olarak 'değer'lendirilir. Çünkü değerlendirmenin olduğu her yerde, "iyi" ve "kötü" değerleri vardır ve bu değerler, şeylere verilen anlamı ifade eder ve şeylere anlamını veren tek şey de güçtür. Güç evrenselleştikçe kişisel değerler kolektif, kolektif değerler de evrensel değer haline dönüşür. Evrensel değeri yaratan tek güç ise evrensel Tanrı kompleksi iddiasıdır. Hayatın bizzat kendisi olan güç istemi, değerlerin oluşmasının da ana sebebidir. Bu yüzden her zaman ve her yerde ahlak gücün bir şeye biçtiği geçici değer ve geçici yorumdur. Geçicidir, çünkü güç değiştiğinde değer de değişir yorum da. Her yerde ve her zaman amaç güçtür, ahlak ise araçtır: "Sürüdeki egemen insanlar en büyük değer olarak ölümü öğütlüyorlar. Bunlar ölümü öğütleyerek hayatı bozup yok etmişlerdir. Bunları 'sonsuz hayat' sözleriyle kandırıp atmak gerekir. Bunlar, kendi kendilerini yemek ve keyif sürmekten öte bir şey yapmayan ruhlar oldukları için henüz insan bile olamamışlardır. Bunlardan kimisi 'hayat boştur, kimisi 'hayat acıdır', kimisi 'hayata bağlan-

mamalı', kimisi 'öteki sonsuz hayat' diyerek gerçek düşmanlarını unutup hayatı düşman ilan ederler. Oysa, insanlara özgürlüğünü verecek tek şey hayattır. Hayatın doğası da savaştır. Bu yüzden, gözleri her zaman bir düşmanı, kendi düşmanını arayan kişiler olun. Kendi düşünceleriniz için kendi özgürlüğünüzü aramalısınız. Düşünceniz yenilse bile içtenliğiniz zafer kaşanmalıdır. Barışı yeni savaşların aracı olarak sevmelisiniz ve kısa barışı uzun barıştan daha çok sevmelisiniz. Size iş değil savaş öneririm. Barış değil, zafer öneririm, işiniz savaş, barışınız zafer olsun! Ancak okla yay elde bulunduğu zaman sakin oturulabilir. Savaşı kutsal kılan şey iyi bir dava değil her davayı kutsal kılan şey iyi bir savaştır. Birine yaslanmak kölelerin kibarlığıdır. Sizin emirleriniz bile itaat olmalıdır. Hayata olan sevginiz, en yüksek umudunuza olan sevginiz olsun ve en yüksek ümidiniz, en yüksek hayat düşünceniz olsun. Hayat kumandanız ise 'insan yenilmesi/aşılması gereken bir şeydir' olsun. Böylece boyun eğmeyin ve savaş içerisinde ömrünüzü sürün" (BBZ: 44-45).

Nietzsche'ye göre sürü ahlakı çok uzun bir süre Hıristiyan ahlakı içerisinde varlık göstermiştir. Batı dünyasında, gerçekte Tanrı'dan kaynaklanmayan ama din adamlarının Tanrı adına kendilerinin yarattıkları insan kaynaklı değerleri, sürünün birlik ve beraberliği için kutsallaştırarak herkese şamil kılmak istemesi, Nietzsche'ye göre Tanrı'nın ölmesine sebep olmuştur. Batı toplumunda, dini söylem yıkılmış fakat sürü insanı başka bir tipte varlığına devam etmiştir. Nietzsche'nin "son insan" dediği bu insan tipi, modern insandır. Son insan, kendi gücünün sonsuzluğuna, bilim ile her şeyi başarabileceğine inanır; insana sonsuz güven duyar. Modern, sistematik bilim, çileci idealin muzaffer ve din dışı bir rakibiymiş gibi dursa da, aslında bu idealin son ve en asil halidir. Tanrı'nın yeri, akla ve bilime verilmiştir. Son insanın özellikleri sürü insanına aykırı gibi görünse de, son insan da tipik bir sürü insanıdır. Onun ahlakı, hayattan yüz bulamayan, tabiatın onlara cimri davrandığı, anlamdan yoksun ve sürekli acı çeken insanların oluşturduğu ahlaktır. Son insan için baş ahlaki değer, yakınını sevmedir. Çünkü cılız insan ancak bunlara dayanarak ayakta durabilir; böyle bir değerlendirme tarzı olmayınca, ne kendisine, ne de kendisi gibi olanlara var olma hakkı tanınır. Kendi başına var olamayan ve var olmak için başka insanlara ihtiyaç duyan insan, zaten bir sürü insanıdır.

Modern insan, *insani* olmak için, çabanın anlamını değil, belli bir acı biçimini kabul etme zorunluluğunu unutmuştur. O, zayıf ve bu yüzden de acı çekmek istemeyen insandır. Modern insan, onun "her şeyin kolay ya da mümkün olduğu" ideolojisi yüzünden doğanın trajik yasalarını unutur.

Doğayı unutan insan, yeniden çekingen ve kuramsal insan olur. Ürkektir ve hastalığa, ölüme, sıkıntılara dayanamaz. O, zayıflığını modern nimetler ile güçlü gösterebilme yeteneği yüzünden kendinde bir güç vehmeden bir hiçtir: "Eski bir düşünce vardır ki adı 'iyi' ve 'kötü'dür. Bu inancın tekerleği şimdiye kadar falcılar etrafında dönmüştür. Bir zamanlar falcılara inanırlardı. Onun için her şeyin yazgı olduğuna ve yazgının gereğinin zorunlu olduğuna inanırlardı. Sonra bu falcıları bırakıp 'özgürlük her şeydir. İstediğin her şeyi yapabilirsin' sözüne inanır oldular. Bunların hepsi boş inanıştır. Şimdiye kadar iyi ve kötü hakkında yalnız boş inançlara düşülmüş; fakat hiçbir şey bilinmemiştir. Halkın inançların kaynağı dedelerine kadar gider. Bu yüzden hem geçmiş hem de gelecek feda edilmiştir. Onun için, 'yeni bir soylular sınıfı' gereklidir ki halk tabakasına zıt hareket etsin ve tüm eski levhaları parçalayıp yeni levhalar üzerine 'soylu' kelimesini yazsın. tanrılık odur ki tanrılar vardır; fakat tanrı yoktur. İşte bu yüzden 'yeni bir soyluluk' dönemi başlasın. Evet, para soyluluğu, bezirgan soyluluğu gibi satın alabileceğiniz bir soyluluk değil; çünkü alınabilen şeyler değersizdir! Şerefiniz soy-sopunuzdan değil, gideceğiniz yoldan gelmeli. Sizi geçmek isteyen iradeniz ve adımlarınızdır. Yeni şerefiniz bu olmalı! Babalarınızın çocuğu olmak günahını, çocuklarınızda gidermelisiniz. Bütün geçmişi böyle kurtarın. Bu 'yeni değer levhasını' yırtıp parçaladıklarınızın yerine asın!" (BBZ:190-192).

Nietzsche'ye göre sürü içinde sürü ahlakı ve sürü psikolojisiyle hareket eden sürü insanlarının dışında sürüye dahil olmayan ya da kendini sürüden ayırabilmiş, bunun için direnen, var olmak için başkalarına ihtiyaç duymayan özgür insanlar da vardır. Özgür insan, içinde yetiştiği ya da yaşadığı sürüden kopmuş, kendi yolunu arayan, ahlak dışı insandır. O, insanın her şeyini kendi gözleri ve kendi aklı ve ahlakı ile 'değerlendirmek' ister. Sürünün değerlendirmelerine boyun eğmez, onların etkisi altında kalmaz; kendi bakışıyla değerlendirir. Bu, oldukça zor bir yoldur ve bu yolu ancak doğaca güçlü bir insan seçebilir. Sürü içerisinde yaşayan insan, artık sürünün değerlerinin bir anlam ifade etmediğini anladığı zaman, ondaki değişim başlar. Bunu anlayan kişilerin hepsi özgürleşmeyi başaramaz, sürüden kopamaz. Sürü çoğunluktur ve çoğunluğu karşısına almak pek çok insana zor gelir. Sürü tarafından dışlanma, hor görülme, suçlanma, kötü olarak ifade edilme gibi sonuçların göze alınması gerekir.

Aynı zamanda sürü içerisinde kendini güvende hisseden birey için bu güvenli ortamdan vazgeçmek de zordur ve herkes bu cesareti gösteremez: "İnsanların hali, ağaç gibidir. Yükseklere ve aydınlıklara çıkmak istediği

oranda kökleri toprağa, aşağıya, karanlığa, derine ve kötülüğe dalmaktadır. Merdivenden yukarı çıkılmasını hiçbir basamak bağışlamıyor. İnsanların aşağıyı küçümsemesi ile yükseği özlemesi birlikte büyüyor. İnsanlar yüksekleri diledikçe kendi batmalarını da dilemiş oluyorlar. Hala özgürlüğü arıyorlar. Özgür yüksekleri istiyorlar. Fakat arınmadıkları için insanlarm kötü yanları da özgürlüğü ve yükselmeyi istiyor. İnsanlar, özgürlüğü düşünen birer tutsaktır. Bunları ruhları uyanık ama kötüdür. Ruhu özgürlüğe kavuşturmak için insan temizlenmeye mecburdur. Onda henüz çok hapis ve batak vardır. Henüz 'soyluluk' aşamasına gelmemiştir. Ama herkesin yolunu bir 'soylu' keser. İyilerin yolunu da bir 'soylu' kesmektedir. Hatta ona iyi dedikleri zaman bile, onu yok etmek isterler. Soylu olan yeni bir şey ister ve yeni bir erdem yaratmak ister. İyiler ise eskiyi isterler ve eskinin devam etmesini isterler. Fakat soylunun karşı karşıya kaldığı tehlike, onun bir 'iyi' olması değildir. Bir terbiyesiz, alaycı ve yıkıcı olmasıdır. Onlar yüksek ümitlerini kaybetmiş, inkar etmiş şekilde günlük zevkleri içinde delice yaşıyor, günlük hedeflerden başka amaç bilmiyor ve 'ruh biraz da şehvettir' diyerek bir zamanlar düşündükleri kahramanlık ümitlerini inkar edip keyif düşkünlüğüne batıyorlar" (BBZ: 39-41).

Nietzsche'ye göre özgür insanın sürü toplumuna yönelik ilk tepkisi zihinsel kopmadır. Kolektif Tanrı kompleksi içinde kişisel Tanrı kompleksini keşfetmesidir. Bu keşif, kişinin güç isteminin birden artması, kabul ettiği tüm değerleri yok sayarak yıkması ve kendini tamamen özgürleştirmesi şeklinde vuku bulur. Fakat tüm değerleri reddeden biri için, onlardan kalan boşluğun nasıl doldurulacağı ciddi bir sorundur. O güne dek inanılan ve kabul edilen tüm değerler alt üst olur ve kişi kendini aldatılmış hisseder. Her şey boş ve anlamsız bir hal alır. İşte bu hal nihilizm aşamasıdır. Nihilizm aşamasında ahlakın mantığı sonuna kadar götürülür ve mevcut olan ve büyük anlamlar atfedilen tüm değerler değersizleşmeye başlar. Bu durumun yarattığı boşluk duygusuyla, kişi kendisini aldatılmış, boşuna yaşamış, hedefsiz hisseder. O güne dek kabul ettiği değerlerin, şeylerin ve insan realitesinin yapısına ait olduğunu, sürekli değişimin olduğu bir dünyada, değişmeyen bir şey bulmak için çabalamanın boşunalığım kavrayan birey, bu durumu genelleştirir ve hiçbir şeyin gerçek olmadığını, hiçbir şeyin değişmez olmadığını, her şeyin kesin olarak yanlış olduğunu düşünür. Büyük bir anlamsızlık içindedir ve artık hiçbir şey yapmak istemez. Bu, insanların edilgen nihilizme saplanmasıdır. Bu durumda insanın ruhunun gücü tükenmiş, yorulmuş ve bitkin düşmüştür. O ana kadarki hedefleri ve değerleri artık ona uygun düşmez ve hiçbir şeye karşı hiçbir inancı kalmaz. Değerlerin ve hedeflerin bileşimi çözülür, tek tek değerler birbirlerine savaş

ilan ederler. Her şey artık çözülüp parçalanmıştır. Sürü ahlakının değerlerinden kopma yaşayan kişilerin birçoğu, edilgen nihilizm içerisinde dağılıp giderler. Mevcut değerlerden koptuktan sonra, geride kalan boşluğu yeni değerlerle dolduramayan bu kişiler, hayatları boyunca yıkan, bozan, yok eden tarzda davranış sergilerler. Onlar artık edilgen nihilizm hastalığının kurbanı olarak bir üst aşamaya geçmek için olması gereken amaçlarını da kaybettikleri için büyük bir çürüme/yozlaşma ve çöküş içine girerler.

Aslında Nietzsche'ye göre nihilizm, yeni değerler yaratmada zorunlu bir süreç olmakla birlikte, zorluklar ve acılarla dolu da bir geçiş dönemidir. Bu zorluk ve acılara katlanabilen, bunlara evet diyebilen kişi, hastalık döneminden sağlık dönemine geçmeyi başaran kişidir. Çektiği acı, yalnızlık ve ıstırabı azaltabilmek için kendi kendine yönelen, kendi içine kapanan insan, kendi acılarından yeniden doğarak özgürleşir: "İnsanlar özveri adı altında kendilerinden kaçarak yakınlarına sığınıyorlar ve 'ben'i 'sen' içinde eritiyorlar. Bu yüzden 'sen', 'ben'den daha eskidir. 'sen' kutsal sayılmıştır; fakat 'ben' henüz değil. Onun için insan yakınına sokulur. Oysa yapılması gereken yakınlardan kaçıp en uzağı sevmektir. En uzağa ve geleceğe olan sevgi, yakın sevgisinden daha yüksektir. Eşyaya ve hayaletlere duyulan sevgi, insana olan sevgiden daha yüksektir. İnsanlarla ilişki karakteri bozar. İnsan yakınları içinde bir sürüdür ve kendini 'iyi' hissetmek için bu sürüdekilerin tanıklığına ihtiyaç duyar. Sürü ahlakına göre 'her yalnızlık suçtur'. Sürünün sesi insanların ruhlarında çınlamaya devam eder. Sürü içindeki insan kendini bir de özgür zanneder. Bir boyunduruktan kurtulduğunu değil, sahip olduğu yerleşik düşünceleri duyar. Boyunduruktan çıkmaya layık bir adam mısın? Çünkü uşaklıktan çıktığı zaman son değerini de kaybedenler vardır. Özgür, ama ne amaçla? Kendi iyilik ve kötülüğünü kendin yaratabilir misin? İradeni bir yasa gibi kendine egemen kılabilir misin? Kendi kendinin yargıcı ve kendi yasanın intikamcısı olabilir misin? Özgür olup uçmanın kin, nefret ve kıskançlıklarına tahammül edebilir misin? Sen yükseldikçe kıskançlığın gözü seni o oranda küçük görür. En çok uçandan nefret edilir. Bu yüzden iyilerden ve adillerden sakın! Onlar kendi erdemlerini yaratanı çarmıha germeyi sever; yalnız ondan nefret ederler. Kutsal basitlikten de sakın! Basit olmayan her şey onlarca kutsal olmayandır. Bu sürüden kurtulmak için yalnız kalacaksın, kendine giden yolu yalnız yürüyeceksin ve yolda yedi şeytana uğrayacaksın. Sen, kendinin inkarı, cini, cinneti, falcısı, delisi, şüphecisi, uğursuzu ve kötülüğü olacaksın. Kendi alevinde kendini yakmak istemelisin. Kül olmadan nasıl yenileneceksin? Sen, bizzat kendini seviyorsun ve yalnız sevenlerin yaptığı gibi kendini küçümsüyorsun. Seven kişi, yaratmak ister; çünkü küçümser. Sevdiğini kü-

çümsemeyen aştan ne anlar? Ben kendinden üstün bir şey yaratmak isteyen ve bu yüzden harcananı severim" (BBZ: 59-63).

Nietzsche'ye göre özgürlük bedel ve o bedellere katlanabilme gücü ve cesareti gerektirir. Özgürlük yolunda yalnız kalan, toplum tarafından dışlanan, herkesin nefretini kazanan insan, ancak böyle bir sürecin sonunda özgürleşir ve kendini geri kazanır. Sürüden biri değildir artık. Sürünün değerlerini bir yana iterek özgürleşmiş, belli bir ahlaka dayanan dünya görüşünü reddetmiştir. Özgür insan, sürünün değer yargılarından ve değerlendirme tarzından nihilistik tutumuyla kurtularak kendi özgürlüğünü kazanmış, sonuçta insanın kendini geri kazanmasında bir amaç olan nihilizmden de sıyrılarak, dünyanın, insan hayatının, gerçekliğin anlam ve değerini kendi gözleriyle görmek isteyen özgür bir insan haline gelmiştir. Artık tüm değerlendirmelerin merkezinde özgür insanın kendisi vardır. Özgür insan, artık kendi değerlerini yaratabildiği bu aşamada, bir üst amacı gerçekleştirerek kendi değerlerini kendisinin yarattığı üstinsan sınırına ulaşır. Özgür insanın mevcut ahlaktan kopup, yeni değerler yaratabilmesi için iki yol göstericiye ihtiyacı vardır: doğası ve içgüdüleri. İnsan, önce kendi doğasına dönmeli, kendi içgüdülerine ve eğilimlerine kulak vermelidir. Bunu yapabilmesi için de, bedeni ve içgüdüleri yok sayan, hiçleştiren, dönemin ahlak anlayışına "hayır" diyebilme cesareti göstermelidir. Çünkü kendi doğası ve içgüdüleriyle uyumlu bir yaşam sürebilmek, sadece güçlü insan için mümkündür. Güçsüz insan da kendi doğası gereği bir sürü içerisinde var olur ve sürünün değerlerini benimser. Güçlü insanın güç istemi onu özgürleştirirken, güçsüz insanının güç istemi ise onu toplumu kurmaya ve toplumun değerleriyle yaşamaya iter.

Oysa Nietzsche için evrensel gerçeklik ve insanlığın tek amacı, insan evriminin son noktası olan üstinsanı gerçekleştirmektir. İnsan hayvanla üstinsan arasında gerilmiş bir iptir ve bu ikisi arasında köprü olduğu için değerlidir. Özgür insan da sürü insanından, üstinsana giden bir yol, aşılması zorunlu olan bir süreçtir. Özgürlüğünü kazanamamış, bağımlılıklarından kurtulamamış bir insan, üstinsana ulaşamaz. Çünkü üst insanın ilk ve vazgeçilmez özelliği özgür olmaktır ve bunu başaramamış biri daima sürü içinde kalmaya mahkûmdur. Sürünün lanetlediği şeyin kutsal, kutsallaştırdığı şeyin ise lanetlenme olmasını bilmelidir: "Kutsamasını öğreten, lanetlemesini de öğretmiştir. Bu dünyada en çok lanetlenen ve doğal olarak da en çok iftiraya uğrayan üç şey: şehvet, hükmetme isteği ve bencillik. Şehvet, bedeni hor gören yobazların gücüne battığı için lanetlenir. Oysa özgür ruhlar için şehvet, masum ve özgür toprağın mutluluğudur. Şehvet,

acizler için zehir iken irade sahipleri için en büyük kalp ilacıdır. Hükmetme tutkusu ise, en katı yüreklilerin elindeki alevden kırbaçtır. En amansız hakkında kullanılmak için saklanmış amansız işkence. Hükmetme tutkusu, en kendini beğenmiş ulusların karşısına çıkan çılgın fren, cezalandırıcı, kırıcı kuvvet. Her şeyden daha fazla alçaklaştırıcıdır. Büyük küçümsemenin korkunç öğreticisi ki şehirlere, devletlere 'çekil yerinden' diye önerir ve sonunda onların kendilerine 'ben buradan çekilmeliyim' sözünü dedirtir. Temizleri ve yalnızları kendi kendilerine yetecekleri bir yüksekliğe tırmanmaya kandırır. Bencillik ise kutsal bir var oluştur. Güçlü bir ruhtan doğan sağlam ve kutsal bencillik. Onun bedeni zafer kazanandır. O kudretli ruhtan daha yüksektir ve onun etrafında her şey bir aynadır. Bencillik lanetleneceğine, bencilliğe konu olan şeylere erdem denmeliydi. Benliği kutsal ve saygın sayanlar ve bencilliği kutsayanlar için büyük vakit gelmiştir" (BBZ: 177-180).

Nietzsche'ye göre özgür insan, kendine has yeni bir değerlendirme gücü ve iradesiyle hem mevcut değerlerle hesaplaşan, hem de yeni değerler yaratacak olan üstinsanın ilk aşaması olan insandır. Sürünün değerlerini reddeden özgür insan, aynı zamanda kendisini de yeni "değer yaratan" durumuna getirmiştir. Önce kendini yeniden kazanmak için, kendi doğasına yönelen insanın, büyük bir enerji ve yüksek bir güç istemine ihtiyacı vardır. Bu, insanın kendini aşma çabasıdır. Özgür insan, sürü toplumu tarafından üstün kabul edilen bütün değerlere hayır diyerek ahlak karşıtı bir tavır sergiler. O, ahlaki değer yargıları kurmaz; iyinin ve kötünün ötesine geçmiştir. O, anlamı ne olursa olsun kolektif Tanrı kompleksinin yarattığı "iyi" ile "kötü"nün, her şeyi belli bir açıdan görmenin hayat için kaçınılmaz olduğunu, değerlerin hep yeniden değerlendirilmesi gerektiğini bilir. Bu yüzden özgür insan, kendisine yeni değerler koymaz. Özgür insan, var olan değerlerin, sürü tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda nasıl oluşturulduğunu kavramış; dönemler boyunca insanlara mutlak ve kutsal değerlermiş gibi kabul ettirilen bu değerleri, "iyi" ve "kötü"yü kendi doğasının ve içgüdülerinin süzgecinden geçirerek reddetme gücünü göstermiş insandır. Böylece sürünün boyunduruğundan kurtulmuş ve ruhunu özgürleştirmiştir.

Özgür insan, sürü ahlakı karşısında irade ve seçme özgürlüğünü ifade eder. Seçme özgürlüğü, mevcut ahlaka aykırı yeni bir anlayışa yönelebilme demektir. Sürünün değerlerinden sıyrılma, yaşam ve gerçeklik ile ilgili her şeyi kendi gözleriyle görüp, kendi bakış açısı ile değerlendirebilme, her şeyin temeline kendisini ve özgürlüğünü koyabilme iradesini gösterebilen insan özgür insandır. O, önce sürünün anlam ve değerlerini sorgular, sonra tüm bu değerleri anlamsız ve değersiz bularak yadsır. Özgür insan, sürü

insanında hüküm süren edilgen nihilizm haline bir başkaldırıdır. Özgür insan, gerçekliğin, sürüde kabul gören şeklini reddederken, bu kabulden ortaya çıkan ahlaki değerlerin varlığını da reddeder. Bu reddediş özgür insana bütün değerlerin yeniden değerlendirilerek, kendine özgü yeni değerlerin oluşturulması fırsatını verir ki bu fırsat insan ve insanlık için üst bir amaçlılık aşamasıdır. Fakat bu üst amaç özgür insanın değil üst insanın üstesinden gelebileceği bir aşamadır. Özgür insan sadece bu üst amacı gerçekleştirebilecek olan üstinsana giden yolda atılmış bir adım; geçilmesi gereken bir orta aşama; edilgen nihilizmden etkin nihilizmle geçme gücü; sürüye ait tüm değerleri yıkıp yok ederken üstinsanın kendi değerlerini yaratmasına uygun ortamı sağlama aracıdır. Üstinsan kendisiyle ve geçmişle hesaplaşarak, eski olan her şeyi geride bırakıp yeni değerlerin oluşturulabilmesini olanaklı kılacak tek iradedir. Üst insanın iradi gücü, geçmişe yönelirken yıkıcı ve nihilist, yeni değerler ortaya koymaya yönelirken de belli bir amacı hedefleyen olumlu ve yaratıcı güçtür. İnsanlık evriminin bu en üst ve en son aşaması özgür insandan sonra gerçekleşecek olan ve kendi değerlerini kendi yaratabilecek güce sahip olan üstinsan aşamasıdır. Üstinsanı yaratan şey de Tanrıyı öldüren şey de aynıdır: Sürü ahlakı yani kolektif Tanrı kompleksi.

Nietzsche'ye göre, kendisini edilgen nihilizm içerisini sürükleyen de, Tanrı'yı öldüren de sürünün değer sistemidir. Tanrı öldüyse, insanın ne tutunacağı, ne yöneleceği bir şey kalmamış demektir. İnsan, sonsuz bir hiçte yolunu kaybetmiştir. Tanrısız ve kuralsız kalan insan için bu büyük kayıptan bir yaratım gerçekleştirme imkânı doğar. Tanrı'nın ölümü ile ortaya çıkan boşlukta insanlar, "hiçbir şey doğru değilse her şeyi yapmaya izin vardır veya hiçbir şeye izin yoktur" şeklinde bir ahlak doğma riskine karşı yeni değerler yaratılmalıdır. Bu şekilde sınırsız bir nihilizm ve özgürlük girdabına düşen insan, ancak kendi değerlerini kendisi yaratarak bu çıkmazdan kurtulabilir. Tanrının ölümü ile ortaya çıkan boşluğu dolduracak ve yeni değerleri yaratabilecek tek güç de üstinsandır. Tanrı'nın ölümü ile birlikte üstinsan önündeki bütün engeller ortadan kalkmıştır. Çünkü Nietzsche'ye göre Tanrı insanların en büyük tehlikesi ve tehdidi idi. O, mezara girmedikçe insanlar dirilemezdi. Artık yeryüzünde tek efendi üst insan olacaktır. Tanrı'nın öldüğü bir dünyada tüm değerler temelinden sarsılmakta ve Tanrıdan geriye büyük bir boşluk kalmaktadır. Tanrı'nın ölümüyle, varlık ve değerini Tanrı'dan alan bir ahlakın, tüm değer ve normlarıyla ortadan kalkmasıyla, bu dünyada nasıl yaşanılabilir sorusu cevapsız kalmaya başlar. Hiçbir şey iyi değildir, hiçbir şey doğru değildir. Çünkü şeylere iyi ve doğru değerini atfeden Tanrı ölmüştür.

Nietzsche'ye göre, Tanrı'yı öldüren modern çağın değerleridir. Bu çağda yaşam, üstün değerlerin tepesinden bakılıp değersizleşmiş, bu değerler adına inkâr edilmiştir. Toplum tümden bir çürüme içindedir. Bu toplumda eski, yozlaşmış değerler bireylere zorla benimsetilmeye çalışılmakta, güçlü insanlar sürünün değerlerine itaat etmeye zorlanmakta ve bu yapılırken sürü aynı zamanda kendi sonunu da hazırlamaktadır. Çünkü zorla benimsetilen değerler çürümeye yol açar ve toplum kaçınılmaz bir çöküş içerisine girer. Toplumu çöküşe sürükleyen şey sürü ahlakıdır. Fakat asıl olan bu ahlakın ürettiği bütün değerleri reddetmek değil, sürü ahlakının insanı pasifleştiren değerlerinden kurtulmaktır. Yeni değerleri oluşturacak kişi de üst insandır. Elbette üst insanın değerleri sürü değerlerinden çok farklı olacak, bu değerler genel-geçer olma iddiası taşımayacaktır. Bunun nedeni insanların doğaları itibariyle eşit olmamalardır. Kimisi güçlü iken kimisi de güçsüzdür. Bu farklı doğalar da, insanın hayata bakış perspektifini ve realiteyi yorumlama biçimini belirler. Kesin ve değişmez olan ise, insanın olduğu her yerde, değer biçmenin ve ahlakın da zorunlu olarak var olacağıdır. Sürü ahlakı, sürüye dahil olmak istemeyen güçlü insanları da boyunduruk altına almak istemiş, bütün insanları sürünün bir parçası haline getirmeyi amaçlamıştır. Yıkılması, yok edilmesi gereken ahlak, sürü ahlakıdır.

Nietzsche'ye göre sürü ahlakı, Avrupa kültüründe Sokrates'le başlayan Platon'la hakim olan ve Hıristiyanlıkla da zirveye çıkan zayıflara ve kölelere acıma üzerine kurulu acınası bir sahte ve yalan "adalet" ve "merhamet" değerlerinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Nietzsche'ye göre bu zayıf ve acizleri koruma üzerine kurulu sürü ahlakı kültürü, yaşamın onlar için değişmeyen tek anlamını güvenceye almak için de bir Tanrı kompleksi geleneği olarak "değişmeyen mutlak doğrular" oluşturmuşlardır. İşte bu Tanrı kompleksi kaynaklı ebedi gerçeklik yanılsaması ve bunu sürdürmeye çalışmak sonunda hem toplum hem de benlik için yıkıcı olmuştur. Platon, doğru dünyayı, idealar dünyasını duyulur dünyanın ilerisine, ötesine koyarak bu Tanrı kompleksi geleneği başlatıp yaşamın kendi kendini tanımaması, reddetmesini sağlamışken yeni dünyada da Hıristiyanlık aynı yolu sürdürerek bu Tanrı kompleksi geleneğini en tepeye çıkartmıştır. İşte Nietzsche'nin isyanının kaynağı da insanın iradesinin bu mutlak idealar (Tanrı kompleksleri) ile yok edildiği ahlaki inançlardır. Bu yüzden Nietzsche'nin 19. yüzyıl Avrupa kültürü için yaptığı belirleme budur ve bu "yozlaşma" hastalığından onu kurtarmayı kendine bir görev bilmiştir. Bu nedenle de teorilerinin merkezine "adalet" ve "merhamet" kavramlarını da eklemiştir.

Nietzsche, adaleti şöyle betimler; "Doğa gibi bir varlığı düşünün, ölçüsüzce savuran, kayıtsız, amaçsız, acımasız ve adaletsiz, hem bereketli hem kısır bir güç olarak kayıtsızlığı düşünün. Buna göre nasıl yaşayabilirdiniz? Yaşamak, kesinlikle doğadan başka bir şey olmayı istemek değil mi? Yaşamak, değerlendirmeyi, seçim yapmayı, haksız olmayı, sınırlı olmayı, farklı olmayı istemek değil mi?" (İyinin ve Kötünün Ötesinde, s. 15). Nietzsche'ye göre doğa adaletsiz iken doğaya karşıt olma da adil olmama durumudur. Nietzsche'ye göre adalet, doğaya ait bir şeydir insana ait değil. O'na göre insan, yaşamakla, varoluşuyla adil değildir. İnsan yaşamı doğaya karşıttır. Doğaya karşıt olmadan yaşamak insan için olanaksızdır. Şayet adalet saf haliyle doğaya ait bir şeyse, bunun insan dünyasına uygulanması olanaksızdır. Ya da insanlar arasındaki adalet doğal biçimiyle adalet olamaz. İnsan dünyasında adalet, insanın kendi dünyasına uyarlanmış ayrı bir kavramdır. Bu, adaletle ilgili temel sorunlardan biridir. İdeal, gerçek olanda mevcut olamaz. İnsana ideal olana saygı göstermesi öğretilir ama o gerçeklik alanında eylemek zorundadır.

Nietzsche'ye göre doğadaki kayıtsızlıkta bir tür eşitlik vardır; hiçbir ayrıcalık yoktur; iltimas yoktur. İnsanda bu türden bir kayıtsızlığın, umursamazlığın olmayışı, adaletin doğal olandan gerçek olana aktarılmasını olanaksız kılar. İnsan doğası gereği, bencilliğinden dolayı kayıtsız kalamaz. Adalet, bu kayıtsızlık, umursamazlık konusundaki yeteneksizliğimizin tanınmasıdır. İnsanın bencil bir varlık olması nedeniyle, oluşturduğu adalet doğal adaletten daima farklı olacaktır. Bu nedenle de ortada adalete dair var olan her şey aslında "adaletsiz adalet" göstergeleridir.

Adaletsiz adalet anlayışının da yine kökeninde kişisel Tanrı kompleksi kaynaklı bir "güç istenci" vardır. Nietzsche'ye göre "güç istenci', 'gücü isteme' içgüdüsüne dayanarak yaşama arzusu insanların tüm eylemlerinin temelidir. O'na göre her canlı kendi gücünü çoğaltmaya, kendi dışındakilere gücünü dayatmaya çalışır. Güçlü varlık, kendine engel oluşturduğunu düşündüğü 'zayıf varlık'ı ele geçirir, kendine ait kılar. Dünya başı sonu olmayan bir enerji canavarıdır. Bu alem, gücü istemeden başka bir şey değildir. Tüm canlıların eylemlerinde, devinimlerinde esas olan bu güdü, dünyadaki değişimin de nedeni olan "güç istenci"dir. Tarih denen şey de böyle ortaya çıkar. Birey, toplum ve devlet arasındaki tüm ilişkiler de bu çerçevede görülmelidir. Bazı insanlar yaşamı geliştirebilecek, zenginleştirebilecek güce, ruh gücüne sahiptir; çoğunluk ise böyle bir güce sahip olmadıklarından dolayı kendi varlıklarını sürdürebilme olanağını, oluşu tıkamakta, durdurmakta bulur. Güçsüz, yetersiz, zayıf olduklarından mücadele ede-

mezler. Tek yapabildikleri kendilerini bu mücadele alanından korumak, bu mücadeleyi durdurmaya çalışmaktır. Bu nedenle 'farklı' olana, kendisi olmayana 'hayır' der. Bu durum, eylem ilkelerini yaşamdan türeten güçlü insanların oluşturduğu değerleri değersizleştirir. Kendilerinden eylem ilkesi türetemeyen, yaşamı onaylayıp ona katılamayan bu insanlar, kendilerini ezen güçlü insanların tüm eylemlerini 'değersiz' olarak nitelendirir. Bu, 'kötü'nün ortaya çıkışıdır. Aslında bu hıncın bir başka adıdır" (Ahlakın Soykütüğü Üstüne, s. 36-39). Bu tam da kul kompleksi doğaların Tanrı kompleksi doğaları kendilerine bağlı ve bağımlı kıldığı güç istencine dayalı bir tersine güçsüzlük hiyerarşisidir: "Sürülerin çobanları güttüğü" bir yozlaşma kültürüdür.

Nietzsche, insanı diğer hayvanlardan ayıran şeyin "söz verme ve sözünü tutma yetisi" olduğunu söyler. O'na göre "bu yetinin ortaya çıkışı en ilkel toplumsal ilişki biçimi olan 'borç veren', 'borçlu' ilişkisiyle olmuştur. Bu ilişki beraberinde sorumlu tutabilmeyi getirmiştir. Sonuçta 'söz verme hakkına sahip' bir varlık ortaya çıkmıştır; geri ödemeyi bir ödev olarak, kendi içinde, imgesinde bir zorunluluk olarak duyması gerekmiştir; buna insana hissettirilen ve taşıtılan sorumluluk denebilir. Eylemlerimize egemen kılınan bu güdüye sonraları 'vicdan' denmiştir. Verilen sözler bellek gücüyle geleceğe taşınır. Böylece sözün kalıcı olması sağlanır; bir başka deyişle, sözün kalıcılığını sağlamak için söz belleğe kazınır. Böylece bellek, toplumsal varoluşun önkoşulu olur. Bellek aracılığıyla toplumsal bağları oluşturan kurallar gözlenir. İnsani toplum böylece olanaklı olur. Kalıcılığın bir yolu da acıdır; acı, zevkten daima daha kalıcıdır. Ortaçağdaki işkenceler bunun bir aracıydı; insana, tanrıya verdiği sözleri, yeminleri hatırlatıyordu. Bugün yasal cezalarla varlığını sürdürüyor; insana, yurttaşlarına, topluma, devlete verdiği sözleri anımsatıyor. İşte bu borçlu ve alacaklı ilişkisinin sağlam bir temele oturtulmasının bir yolu olarak oluşturulan şey ise 'adalet'tir. Bu adalet anlayışının temelinde, borçlunun verdiği sözden, yaptığı sözleşmeden, kabul ettiği sorumluluktan saptığı için cezayı hak ettiği düşüncesi yer alır. Buradaki sorun, adaleti sağlayacak cezanın ne olacağı sorunudur. Bu ilk ilkel ilişki biçimi, alıcı/satıcı, borçlu/alacaklı ilişkisi, aynı zamanda insanın insanla ilk kez yüz yüze gelmesidir. İnsanların düşünme biçimini de bu belirlemiştir. Böylece insan kendini tartan ve ölçen bir varlık olarak görmüş ve şu düşünceyi de türetmiştir; her şeyin bir değeri vardır; her şey için ödeme yapılabilir. İste bu, adaletin en eski ve en saf ahlak yasasıdır. Uygarlığın ilk düzeylerindeki biçimiyle ceza, ya da ceza yoluyla gerçekleştirilen adalet, zarardan doğan hıncın, öfkenin yatıştırılma aracıdır. Bu yönüyle 'adalet' adı altında yapılan şey, bir tür 'intikam' almaktır; görülen

zarar ölçüsünde, bazen de ötesinde. İlkel düzeyde adalet anlayışının tüm içyapısı bundan ibarettir" (Ahlakın Soykütüğü Üstüne, s. 72-75). Her türlü adalet anlayışının kaynağında da bu intikam güdüsü vardır.

Bu intikama dayalı adalet ilişkisi biçimi, toplum ile üyeleri arasında da geçerlidir. "Borç veren toplumdur; bireyi kabul ederek, onu zarar ve düşmanlıklardan koruyarak. Ama birey görevini yerine getirmediğinde bu yapıdan çıkarılması gerekir. Bireyin değeri, görevini ne ölçüde yerine getirip getirmediğine göre belirlenir. Bu bir tür çıkar ilişkisidir. Bu ilişki koparsa toplum hayal kırıklığına uğrar ve her tür şiddeti uygulayabilir. Adalet mekanizması devletin eline geçtiğinde ise, değerlerin yeniden değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bireyin yerine getiremediği görevleri yapacak başka bireyler vardı. Devlete zararlı gelen, pahalıya mal olan şeylere 'yanlış' denerek cezanın orijinal amacı belirsizleşti ve unutuldu; devlet borçları ayarlayan, düzenleyen bir araç olarak yola çıkarken, ahlaki kavramları dayatan, uygulayan bir araca dönüştü. Toplumun gücü ve kendine güveni arttıkça ceza hukuku da daha ılımlı bir yapı kazandı. Böylece 'adalet alt edildi'. Nerede adalet uygulanıyor ve savunuluyorsa orada daha kuvvetli bir gücün kendi altında bulunan daha zayıf güçler arasındaki anlamsız hınç kaynaklı kavgalarına son vermek için bir araç aradığını görüyoruz. Yani kendi açılarından neye izin verilip neyin hak sayıldığının, neyin yasaklanıp suç sayıldığının buyurucu biçimde beyan edilmesidir. 'Her şeyin bir karşılığı vardır, o halde her şey geri ödenmelidir' anlayışıyla yola çıkan adalet, borçlarını ödeyemeyecek olanların görmezden gelinmesi, serbest bırakılması, borçlarm silinmesi sonucuna ulaştı. Adalet, her güzel şey gibi, kendisinin alt edilmesiyle son buldu. Adaletin bu alt edilişi ile herkes buna yeni ve güzel bir ad koydu: merhamet" (Ahlakın Soykütüğü Üstüne, s. 72-75). Böylece kişisel Tanrı kompleksi kaynaklarından intikam ile başlayan 'adaletsiz adalet' süreci kolektif Tanrı kompleksi kaynağı merhamete oradan da evrensel Tanrı kompleksi devletin insafına evrildi: "Devlet borçları ayarlayan, düzenleyen bir araç olarak yola çıkarken, ahlaki kavramları dayatan, uygulayan bir araca dönüştü".

Nietzsche'ye göre "insan, bir yarı-hayvandır. Bu yarı-hayvanın insanlaşması, uysallaşması, uygarlaşması, evcilleşmesi efendilerin onları tahakküm altına almasıyla ortaya çıkar. Bu durum, bu varlığı, temelde 'gücünü boşaltmak' üzerine kurulu doğasından uzaklaştırmış, kendine yabancı bir varlık haline getirmiştir. Böylece insan, doğasından kaynaklanan her eylemden 'suçluluk' duymaya başlamıştır. Daha zayıf güçler arasmdaki çatışmalara son vermek, onlara birlik ve düzenlik getirmek için yola çıkan

efendilerin yarattığı insan topluluğu, vicdan, sorumluluk, suç, ceza yoluyla kendi doğallığından çıkarılıp, kendine yabancı bir hale getirilmiştir. Böylece insan, bu baskı altında 'suçun bilincine' varmış, suç bilinci de beraberinde 'vicdan azabı'nı getirmiştir" (Ahlakın Soykütüğü Üstüne, s. 82-84). Yasaklar ve cezalar nedeniyle kendini dışa vuramayan içgüdüler, bu kez kendi içine yönelmiştir. Yarı-hayvanın düşmanlıktan, zulümden, saldırmadan, değişim ve yıkımdan aldığı haz, bu yarı-hayvan insanlaşınca, bu kez bu içgüdülere sahip olanlara yönelmiştir. Eylemlerinin kaynağını hınçta bulan varlıklar haline gelmişlerdir. Efendiler, bu hıncın nesnesi olmuştur. Hıristiyanlık da aynı şeyi yapmıştır; yüksek tip insana karşı ölümüne savaş vermiştir; bu tipin tüm temel içgüdülerini yasaklamış, bastırmıştır. Tüm zayıfların, düşkünlerin, nasibi kıtların yanında yer almıştır. Köleliğe yazgılı olanlara kurtuluş umudu sunmuştur; onların efendilerine yönelik istemlerine 'Tanrı buyruğu' diyerek meşruluk kazandırmıştır. Böylece toplumun çürümüş, yaşam içgüdülerini yitirmiş, bu yaşamdan, bu dünyadan kaçış için kurtarıcı bekleyen yozlaşmış, tükenmiş bireylerini kendi çatısı altında toplamıştır. Bu yönüyle Hıristiyanlık bir hınç, öfke dinidir; onun aracılığıyla ezilmişler, nasipsizler yaşamdan ve efendilerden intikam almıştır (Deccal, s. 15-33).

Nietzsche'ye göre yaratılan bu hiyerarşik adaletsiz adalet hegemonyası/hiyerarşisi/hukuku içinde güçlü insanların tüm yetileri kötülenerek en zayıfların koruyucu araçları değer ölçütü yapılmıştır. Böylece de yaşam, köle ruhların efendilere duydukları hıncın egemen olmasıyla soysuzlaşmaya başlamıştır. İçgüdülerinden, doğalarından koparılan bu yarı-hayvanlar, duydukları hıncın yarattığı intikam duygusuyla, değerlerin asıl yaratıcısı olan efendiler karsısında, çoğunluk olmaktan aldıkları güçle, onların da uymak zorunda kaldıkları değerler oluşturmaya başlamışlardır. Böylece, değerin yaratılmasını sağlayan efendi-köle ilişkisi ortadan kalkmıştır. Bir başka deyişle, efendiler, zayıf olanları düzenleyip, biçimlendirirdi. Ama süreç içinde bu durum, kölenin efendi yani yasa ve kural koyucu hale geldiği yeni bir evreye ulaşmıştır; efendi-köle çelişkisi köle lehine sonuçlanmıştır. Ve köle ahlakı, kölece düşünme, kölece zayıflık en üst değer olarak sunulmuştur. Efendiler alt edilmiştir. Böylece de oluş durmuştur. Nihilizm evresi başlamıştır. İnsan yönünü ve amacını yitirmiştir. Dünyaya yeni bir anlam ve değer dizgesi gerekiyor. Çünkü efendilerin ortadan kalkmasıyla Hıristiyanlığın tüm anlam ve değeri de ortadan kalkmıştır: 'Tanrı Ölmüştür!'.

Nietzsche'ye göre bu yeni hukuk düzeninde ceza, arzulara boyun eğdirmekten, insanın daha dikkatli olmasını sağlamaktan, korkuyu artırmak-

tan başka bir işe yaramaz. Ve böyle yaparak insanı evcilleştirir ama onu daha iyi kılmaz. Şayet ileride suç islemekten uzak durursa bunun nedeni artık daha uyanık ve daha korkak olduğundandır yoksa daha ahlaklı olduğundan değil. Geçmiş suçlarından pişmanlık duyuyorsa bunun nedeni cezasının ona acı vermesidir, bilincinin değil. Cezayı takip eden pişmanlık değil eski güç istencinin içe yönelmesinden başka bir şey değildir. İlkel düzeyde insanın bu güç istenci serbestti. Çevresine yönelik, gücünü çoğaltan her eylem, başkalarına ne denli zarar verdiği önemli olmayan her eylem ona iyi geliyordu. Ahlak diye bir şeyden habersizdi. Çevresinde olanlar ona yalnızca yararlı ya da zararlı görünüyordu. İşte bu güç istenci daha sonraki süreçlerde düzenlendi ve denetlendi. Birey, çoğunluğun arzusuna tabi olmak zorunda kaldı ve ahlakın kodlarına uymak zorunda bırakıldı. Sonuçta güç istenci kendine döndü; kendi bedeni ve aklına işkence yapmaya başladı. Baskı altına almadan duyduğu eski ilkel zevk, neşe varlığını sürdürdü ancak artık bunu çevresindekilere yapamadığından, kendine yöneltti ve suç duygusunun, günahkarlığın ve yanlış yapmanın avı haline geldi. Bu kendine işkencenin aldığı ilk biçimlerden biri, ilkel insanın kendini suçlamasıdır; tanrısının iyiliklerine gereği gibi sadık olmaması. Yaratıcısına kendini borçlu gördü ve sürekli kendini bu borcunu ödemede ihmalkarlıkla suçladı; adaklar adamaya başladı; en değerli şeylerini ona adamaya yöneldi: İlk doğan çocuğunu örneğin.

İlk başlarda bunlar yeterli iken, Hıristiyanlıkla birlikte kendini feda etmek zorunlu oldu. Böylece Hıristiyan günah düşüncesi ortaya çıktı. Bazen kendini bir mağarada gizledi ve toplumdan soyutlanarak yaşadı; daha sonra ona aziz dendi. Kendini kamçılarla dövdü, yaralarına sirke döktü. Bazen de cinsel güdüsünü öldürdü; güç arzusuna son verdi. Böylece 'gücü istemeyi' bastırarak ulaşabildiği şey, yaşamın çekilmezliğini ortadan kaldırayım derken, onu sonsuza dek çekilmez kılmak, yaşamı yaşanmaya değer olmaktan çıkarmak yani nihilizm oldu. Adil ve ahlaki bir şekilde yükseltmesi gereken kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarını lanetleyerek insanlıktan bile çıktı. Tanrı kompleksinin kötülük doğurduğu gerekçesiyle iyilik yaratabileceği potansiyeli de ortadan kaldırdı. Güç istencini güçsüzlük ezikliği ile yok etti. Bir uçtan öbür uca düşerek kendi benliğini de inkar eder oldu.

Nietzsche'ye göre bu nihilist inkar durumu, bireyin içinde bulunduğu psikolojik bir durumdur; kişi artık kendisinin ve başkalarının kutsal saydığı değerlerin artık değerli olmadığını düşünmeye başlar. Evren, dünya, oluş anlamını yitirmiştir. Eylemenin amacı kalmamıştır. 'Niçin yasıyorum?' sorusu yanıt bulamamaktadır. Yaşamda inanılabilecek, bağlanılabilecek,

yönelinebilecek hiçbir şey yoktur. Nihilizm böylece her şeye karşı duyulan bir inançsızlık, her şeye yüklenmiş bir değersizlik yaşantısı yaratmıştır. Bunun nedeni de, evrene, dünyaya, oluşa insan tarafından yüklenen kavramların içinin boşalmasıdır. Ama nihilizm aynı zamanda, yaşamın yeniden ileri atılmasını sağlayacak gücü de, tohumu da içinde barındırır. Yeniyi aramaya yönlendiren, eldekinin yetmediğini, doyurmadığını hissettiren de bu psikolojik durumdur. Nietzsche'ye göre insanlar güç istenci ile nihilizm arasında bir "yalan" ilişkiler dünyası yarattı. O'na göre "bu yalan dünya, yanlı dünyadır. İnsanın gördüğü bir şeyi görmemiş olmayı istemesi, gördüğü bir şeyi öyle görmemiş olmayı istemesi. İmdi, bu görmüş olduğunu görmemiş olmayı istemek, onu öyle görmemiş olmayı istemek, herhangi bir anlamda yan tutmanın neredeyse ilk koşuludur: yan tutan insan, zorunlu olarak yalancı hale gelir" (Ahlakın Soykütüğü Üstüne, s. 84-85).

Nietzsche'ye göre bu ahlak ise Hıristiyan ruhban aristokrasisinin ve mistik-çileci ahlakın halet-i ruhiyesi ile bir bütünlük arz eder: "İşin içinde savaşın olması, yeteri kadar vahim onlar için! Rahipler, en kötü düşmanlardır; bilindiği gibi. Niye peki? Çünkü onlar en aciz olanlardır. Onlarda kin, aczden doğup, en muazzam ve en tüyler ürpertici, en tinsel ve en zehirli biçime ulaşır. Dünya tarihinin en büyük kincileri rahipler olmuştur her zaman, aynı zamanda en tinsel kincileri de: Rahip kininin ruhu yanında başka hiçbir ruhun sözü edilemez. İnsanlık tarihi, acizlerin ona kattığı ruhsal akıl olmasaydı; fazla ahmakça bir şey olurdu. Hınçlı insan, ne samimidir, ne saf, ne de kendisine karşı açık ve dürüst. Ruhu şaşı bakar; tini gizli delikleri, arka yolları, arka kapıları sever. Saklanmış her şey, onun dünyası, onun güvencesi, onun merhemi gibi gelir ona. İyi bilir susmayı, unutmamayı, beklemeyi, geçici olarak kendini küçültmeyi ve alçaltmayı. Böylesi hınçlı insanlardan oluşan bir topluluk, sonunda başka bir topluluğa oranla kaçınılmaz olarak daha kurnaz olur. Nitekim kurnazlığa büsbütün farklı bir paye verir. Birinci derecede bir var olma koşulu olarak görür onu. Oysa asil insanlar için, kolaylıkla lükse ve incelmişliğe kaçan nahoş bir tat taşır kurnazlık. Burada intikam ve kuyruk acısı duygularının solucanları kaynar; gizli saklılıklar ve itiraf edilmez şeyler, havayı leş gibi kokutur. Burada en kötücül komplo, durmadan ağını örer, acı çekenin, nasipli ve utkulu olana karşı kurduğu komplo; burada utkulu olanın görünüşünden nefret edilir. Üstelik bu nefreti, nefret olarak itiraf etmemek için de ne yalanlar atmak! Büyük laflar, büyük edalar için ne zahmetlere girmek, nasıl da bir 'dürüst' iftira sanatı! Bu nasipsizler: ne de asil bir belagat akar dudaklarından! Ne de çok şekerle kaplanmış, sahte, teslimiyetçi bir boyun eğme yüzer gözlerinde! Ne isterler ki bunlar aslında? Adaleti, sevgiyi, bilgeliği, üstünlüğü

en azından temsil etmek: budur, bu en alttakilerin, bu hastaların ihtirası! Ve ne de merhametli kılar bu ihtiras! Erdemin damgasını, erdemin altın şırıngasını dahi taklit etmedeki kalpazanlık becerisine hayranlık duymamak elde değildir. Zira bunlar, erdemi iyiden iyiye sahiplendiler artık; bu zayıflar ve ümitsizce hastalıklılar, buna şüphe yok: 'Yalnızca biziz iyi olanlar, adil olanlar' diyorlar, yalnızca biziz 'homines bonea voluntatis' (iyi niyetli insanlar). Bize yöneltilmiş canlı ithamlar, ihtarlar olarak geziniyorlar aramızda, sanki sağlık, nasiplilik, kuvvet, kıvanç, iktidar duygusu kendi başlarına utanılacak şeylermiş gibi, ileride kefareti ödenmesi, hem de acı bir şekilde ödenmesi gereken şeylermiş gibi. Ah! Kendileri nasıl da hazırdır ödetmeye aslında; nasıl da can atarlar 'cellat' olmaya! 'Yargıç' kılığına bürünmüş, 'adalet' sözcüğünü zehirli bir tükürük gibi sürekli ağızlarında taşıyan, ağızları, her keyfi yerinde görünen ve hoşnutlukla kendi yolunda gidene tükürmeye hazır biçimde büzülmüş intikam düşkünleri, bolca bulunur onların aralarında" (Ahlakın Soykütüğü: Bir Polemik, 25, 31, 127-128). Böylece din kaynaklı sürü ahlakı kendi içinde hem çok derinlikli bir kul kompleksini (tevazu), hem de çok güçlü bir Tanrı kompleksini (tekebbür) beraberinde yaşatır. Hangisinin sahne alacağını sadece güç istencinin intikam güdüsü belirler. Çoğu zaman kazanan/yaşanan durum tekebbürün tevazudan intikam almasıdır.

Nietzsche, hemen hemen tüm yazılarında, insanı zayıflatan, yaşamdan koparan ve kendisi olmasını engelleyen kul kompleksi kaynaklı işte bu tür adalete, merhamete, dine ve yaşama dair değer yargılarının aşılması gerektiğini savunur. O, yaşamın değersizleşmesinden ve onun yerine öte-dünyanın konularak nihilizme giden yolun açılmasından Hıristiyanlığın bu din, yaşam, adalet, suç ve merhamet inancını sorumlu tutar. O'na göre "Hıristiyanlık bütün zayıfların, düşkünlerin, nasibi kıtların yanını tutmuş, güçlü yaşamın ayakta duruş koşullarının çelişiğinden bir ideal çıkarmıştır; tinselliğin en üst değerlerinin günahkârlık, sapıklık, ayartılma olarak duyulmalarını öğreterek, tinsel bakımdan güçlü doğalıların akıllarını yozlaştırmıştır" (Deccal, s. 11-12). Nietzsche, Hıristiyan düşünce geleneğini, trajik kültürün ortadan kalkmasıyla beliren Platonculuğun devamı olarak düşünür. Trajik kültürün çöküşüyle birlikte kültür, yaşamı aşağılayan ve onu değersizleştiren bir karaktere bürünmüştür. Nietzsche'ye göre bu, Batı düşüncesinde önemli bir kırılmanın sonucu olarak o güne kadar süre gelmiştir. Nietzsche'ye göre Batı kültürünün ve felsefesinin ahlak görüşü, trajik insanın değerlerinin aksine insan yaşamına aykırı ve ona yabancıdır. Batı kültürü, insan yaşamını, geleneksel ahlaki iyi ve kötü değer yargılarına giderek, bu kavram çifti üzerinden değerlendirmektedir. Nietzsche'ye göre tam da iyi

ve kötüyü bir biçimde sınırlandırarak ve kendi 'iyi'sini değerlerin ölçüsü olarak ele alan bu Sokratik-Hıristiyan kültür, yaşamı yoksullaştırmış ve insan yapısına aykırı bir değer yargıları kümesi ortaya koymuştur.

Nietzsche, zayıflığa eğilimli olan Hıristiyanlığın, İsa'nın ölümüyle birlikte kendisini gösterdiğini ifade eder. Aziz Pavlus'un öğretisine dayanan Hıristiyanlık, İsa'nın değil Yahudiliğin dünya görüşünü içerir ve Nietzsche'ye göre Pavlus, Yahudilikten kopmuş küçük Hıristiyan hareketiyle bir 'dünya yangınını' nasıl tutuşturabileceğini ve 'çarmıhtaki tanrı' simgesiyle bütün altta yer alanların, gizlice başkaldıranların muazzam bir güç olarak bir araya getirilebileceğini görmüştür. Aziz Pavlus'ta somutlaşan dünya görüşü, nasibi kıtların, güçsüzlerin ve hastalıklı olanların sağlıklı, güçlü ve soylu olanlara galebe çalmalarının bir sonucudur. Hıristiyan ahlakıyla beliren şey, yaşamın zayıflatılması, kültürün yozlaştırılarak "décandente" haline getirilmesi olmuştur. Ancak Nietzsche, yaşama karşıt bir ahlaki değerler bütünü geliştiren sınıfların ideallerinin de güç istencinin bir sonucu olduğunu belirtmeyi ihmal etmez. Başka bir deyişle, güç istenci, güçlülerde ya da soylu ve sağlıklı olanlarda yaşamı yükselten bir görünüme bürünebileceği gibi yaşama karşıt, tepkisel bir hınç kisvesine de bürünebilir ki kurtuluş umudu taşıyan, köle ahlakının taşıyıcısı olan sınıfların yaptığı da bu ikincisidir. Böylelikle bir hınç duygusu altında, yaşama sırt çevrilerek öte-dünya yaratılır. Güç istencinin hınç duygusuyla azaltılması Nietzsche'ye göre her türlü yozlaşmayı beraberinde getirmektedir: "Nerede güç istenci herhangi bir biçimde alçalıyorsa, her seferinde aynı zamanda fizyolojik bir gerileme, bir décadence vardır orada" (Deccal, s. 24).

Hıristiyanlığın, modern ahlak anlayışında olduğu gibi, dayandığı en temel duygulardan biri de merhamettir. Nietzsche, yaşam karşıtı, yaşamı zayıflatan duygulardan söz ederken merhamete de özel bir yer ayırır ve ahlaki eleştirisinin en önemli taraflarından birisi sahte ve yalan olarak tanımladığı acımaya karşı oluşudur. Ancak bu, Nietzsche'nin ahlakı tümüyle yadsıdığı anlamına gelmez. Zira Nietzsche'ye göre ahlak, din ve sanat ile birlikte insanın üç yüksek aktivitesinden birisidir. Eleştirisinin hedefinde olan ahlak anlayışı, sahte bir acımaya ve ondan kaynaklı yalan bir eşitsizleştirici merhamete dayanan geleneksel dini ahlaktır.

Ahlaki değer yargılarının değerinin ne olduğu ve bunların yaşamı nasıl etkilediği üzerine odaklanan Nietzsche için temel ölçüt, ahlaki değer yargılarının, yaşamı yükseltme ve zenginleştirme işlevi görüp görmediğidir. Nietzsche'ye göre gerçekliğe aykırı olarak yapılan değerlendirmeler, tüm insan başarıları (sanat, ahlak, bilim vb.) olarak nitelenebilecek olan değer-

lerin doğallığını kaybetmesine neden olur. Dahası, gerçekliğe aykırı olan değer yargılarının egemen olmasıyla birlikte değerlerin, insan yaşamı için taşıdığı anlam da silikleşir. Değerler, gerçekliğe aykırı, skolastik bir tavırla değerlendirilince, onların insan yaşamı için değeri ve anlamı da ortadan kalkmaya başlar. Nietzsche'ye göre, önemli olan, değer yargılarının olması değil, bu değer yargıları etrafında kimin eylediğidir. Eylemin, kimin eylemi olduğunun sorgulanması, geleneksel değer yargılarının yaratıcısı olan 'sürü insanı'nın doğasını anlamak için bir başlangıç noktası sunar. Sürü insanı için bütün değerlerin, insanla ilgili her şeyin değerlendirilmesi, kendisinden önce yapılmıştır. Kişinin tek yapacağı, bunlara göre yaşamak, yapıp ettiklerini bu değer yargılarına göre ayarlamaktır. Kendi değer yargılarını kendi insani olanakları çerçevesinde üretemeyen sürü insanının, önünde hazır bulduğu ve kendisinden öncekiler tarafından yaratılıp, onun davranışlarını belirleyen değer yargılarını benimsemesinin nedeni, korkaklığı ve tembelliğidir. Ahlaki değer yargıları, tam da bu karakter özelliklerine sahip olanlar için bir sığınak işlevi görür. Ancak, ahlaki değer yargılarının belki de en tehlikeli etkisi, istisnai ve yaratıcı insanları evcilleştirerek, onları yeni değerler yaratmaktan alıkoyması ve sürü insanının bulunduğu kategoriye katmayı başarabilmesidir. Sürü ahlakı, bu tür istisnai ve yaratıcı olanları, kendi varlığı için düpedüz bir tehlike olarak görür. Sürünün bu asimile etme gücü, istisnai insanın üst-insana dönüşmesini ve décadente'ın aşılmasını engeller. Merhamet etme duygusu, tam da işte bu umut vaat eden üst-insanların önüne bir engel olarak çıkar.

Nietzsche'de merhamet, görünüşte bencilce olmayan güdülerden biridir. Özgecilik ve kendinden feragat/kendisizlik, yine merhametle ilişkili olup bu güdüler arasında yer alır. Nietzsche'nin merhamete karşı çıkmasının bir nedeni de, onun her şeyden önce güç istencinde bir azalış anlamına gelmesindendir. Acı çekme, merhamet yoluyla giderek derinleşir, acıyı yaygınlaştırır ve bulaşıcı hale getirir. Nietzsche dikkati merhametin yaşam üzerindeki yozlaştırıcı etkisine çekerken onun yaşamın bozuk kalıntılarını, nasibi kıtları ayakta tuttuğundan ve böylece "yaşamın kendisine karamsar, sorunsal bir görünüm verdiğinden" (Deccal, s. 13) yakınır. Merhamet, soylu bir ahlakın onu hor görmesinin aksine, giderek erdemin kendisi haline gelmiştir. Merhamet, başkasının yaşadığı acının kendine özgülüğünü, bireyselliğini ortadan kaldırmakta ve hatta sahici bir ilişkiyi de baştan kurutmaktadır. Merhamet, hem merhamet edende hem de merhamet edilende yetersizlik ve zayıflığın bir tür onaylanması anlamına gelir. Merhametin bir başka yan anlamı da onun acıyı artırmasıdır. Son olarak merhamet, intikam ve hatta zalimlikle ilişkilidir. Çünkü merhamet yaşam karşıtı ve acıyı

artıran, acının yaratıcı tarafını kurutan bir içgüdüdür. Merhamette sevgi, yardımseverlik, komşu sevgisi olarak düşünülür. Nietzsche sevgi ve şefkatin kendisini değil, kendisine tahammül edemeyen ve kendisini yeterince sevemeyenlerin sevgisini sorgular ve bir adım daha giderek bir kez daha bu sevginin kişiyi kendisi olmaktan çıkararak komşusuna bağımlı hale getirdiğini saptar. Nietzsche, merhamet duymanın insanın kendisi olmasının önünde bir engel teşkil ettiğini savunur. İnsanın komşusuyla ilişkisi, bir merhamet etme ilişkisinde somutlaşan insanın korkaklığını ve kendisi olmaktan kaçışını içerir. Çok daha önemlisi, insanın kendisini sevmesinin en kötü ve tehlikeli yolunun, yakınındakileri kendisinin iyi olduğuna ikna ederek, kendisi için iyi şeyler düşündürtmesidir. Bu, tam anlamıyla kendisine yalan söyleyen bir insan tipinin (sürü insanının) öte-dünyacı sahte yaratılarını oluştururken izlediği yoldur.

Nietzsche, komşu sevgisinin karşısına dostluk ilişkisinin işleyiş biçimini koyar. O'na göre "bir dostu yaratan şey, paylaşılan acı değil, paylaşılan sevinçtir". Paylaşılanın acı olmaması, merhamet etme ilişkisini devre dışı bırakır. Paylaşılanın sevinç olması ki bu daha zordur, sevinci paylaşan tarafların hınç duygusundan uzak bir ilişki kurduklarını kanıtlar. Nietzsche'ye göre "gerçek insan sevgisi, insanın sürekli kendini yenişidir". Çünkü acıyı paylaşmak kolaydır. Zira birisinin acı çekmesi ve hatta zulme uğraması içten içe insana sevinç duygusu verebilir. Merhametli olma, hınç ve acıma duygularının iç içe geçtiği bir yönelim olarak da okunabilir. Dostluk ilişkisinde ise hınç ve öç alma gibi tepkisel duygulanışlara yer yoktur. Dostluk, daha çok bir denge ve eşitlik ilişkisini talep eder ve merhamet etmeyi dışlar. Nietzsche'ye göre dostluk ilişkisi, sezgileri ustalıklı bir biçimde kullanmayı, susmayı bilmeyi ve denge ve eşitliği görmeyi öğrenmeyi gerektirir: "Köle misin? Öyleyse dost olamazsın. Zorba mısın? Öyleyse dost edinemezsin" (Zerdüşt Böyle Diyordu, s. 52). Köle ruhluluğun kişinin dost olmasını engellediği, zorba olanın da başkalarının dostluğunu kazanamayacağı açıktır. Nietzsche, bir değer yargısı olarak merhamet etmenin yakınlığı yerine dostluktaki sevginin uzaklığını önererek, reddettiği bir değer yargısı yerine yeni bir değer yargısı koyarak hem bir ters çevirme işlemi gerçekleştirir hem de sevgiyi yeniden tanımlamaya girişir.

Nietzsche'ye göre merhamet, nasibi kıtların, hastalıklı olanların ve yaşama sırt çevirenlerin temel ihtiyacıdır. Merhamet edilenin, kendisine merhamet duyanda bir acı duygusu bıraktığını, böylelikle bir rahatlık duygusuna ulaştığını ve tüm güçsüzlüğüne rağmen tek bir güç olarak merhamet edene acı verme gücüne ulaştığını söyleyen Nietzsche, toplum olma ya da bir top-

luma dâhil olma ihtiyacının merhamet uyandırma, acı verme duygusuna bağlı olduğunu gösterir. Ancak bir başkasına acı vermenin haz duygusunu tatmin ettiği gerçeğini kabul etme konusunda insanların büyük çoğunluğunun isteksiz olduğunu ve bunda da bir tür ikiyüzlülük bulunduğunu ifade eden Nietzsche, köle ahlakının taşıyıcısı olarak gördüğü böylesi bir insanın merhamet talebini kuşkusuz bir çıkar ilişkisi olarak okumakla beraber ve merhamet edende ortaya çıkan acı duygusunun da yaşamın tümüne yayılarak tehlikeli bir hale geldiğini ekler. Zira merhamet etmekten kaynaklanan acı, yaşama kök saldıkça onu küçültür ve sahteleştirir. Merhamet ilişkisinde de, kendisine merhamet edilenin merhamet edene karşı gerçek bir sevgi duymadığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim Zerdüşt'ün "asalak adını verdiği ve en tiksinti duyduğu insan da sevmek istemeyen fakat sevgiden geçinen bir tiptir" (Zerdüşt Böyle Diyordu, s. 157).

Merhamet ahlakının eleştirisi, önünde sonunda yaşamı yadsıyan, insanı nihilist uçuruma sürükleyen merhamet etme edimine karşı verilen düşünsel direnişin bir ifadesidir. Merhamet ahlakı, gerçekte Nietzsche'nin sürü ahlakı olarak tanımladığı öte-dünyacı değerlerin kurucu öğesidir. Öte dünyanın yaratılarak bu dünyanın küçültülmesi ve değerinin düşürülmesi, merhametin acıya ve acımaya dayalı enerjisini sürünün lehine çevirerek soylu olanların ve onların yüksek değerlerinin yadsınmasıyla sonuçlanır. Nietzsche'ye göre 'merhamet ahlakı', bireyler arasmda değer yönünden sorgulanmaya açık, evrensel bir eşitlik kavrayışını temel almaktadır ve merhamet duymak kendi içinde iyi ve faydalı bir tavır değildir. Merhamet kölece bir bencilliğin en görünür dışavurumudur. Ancak merhamet, ahlaki değerlerin ardındaki itici güdü olduğu için onun geniş yankıları ve etkileri olduğu kabul edilirse, insanları değer bakımından eşitleyen ve aslında Nietzsche'ye göre eşitsizliğin en açık göstergesi olan 'eşitlik ilkesi', merhamet ahlakının bir sonucu olarak ortaya çıkarılmış olur. Başka bir ifadeyle 'hakkı olmayana, hakkı olan kadar vermek' ilkesi merhamet ahlakının sonuçlarından biridir ve Nietzsche için böyle bir eşitlik ilişkisi çürümenin ve yozlaşmanın da kaynağıdır.

Nietzsche'ye göre merhamet ahlakında çileci ideallere ve öte-dünyacı hınç duygusuna hizmet eden bir yön vardır ve bu yön egemen oldukça yaratıcı ve istisnai insanların önüne bir engel olarak çıkar. Merhamet ahlakı, 'kendiliğin değerden düşürülmesinin bir türü olarak anlaşılabilecek olan kendisizliği beslemektedir'. Nietzsche'ye göre merhamet, insanı kendisiyle ilgilenmesinden, kendisine özen göstermesinden, kendisi olmasından saptırır. Kendisizliğin ötesine geçme önerisi, tıpkı iyinin ve kötünün ötesine

geçme girişiminde olduğu gibi, geleneksel değerler tarafından belirlenmiş insanın (sürü insanının) alt edilerek farklı düşünülüp hissedilmesini hedefler. Nietzsche'ye göre değer yargıları edinme süreci genellikle başkalarının yönlendirmesiyle biçimlenmekte, böylece yalnızca yaşam temelli, insanın kendi yaratma gücünün ürünü olabilecek değer yargılarının önüne geçilmektedir. Bu durumun en önemli yıkıcı sonucu, kişinin kendisi olmaktan çıkmasıdır. Nietzsche'nin karşısına aldığı biçimiyle merhamet, acıyı artırmakta ve yaşamı değersizleştirerek sahte bir dayanışma ağı kurmaktadır. Komşu sevgisi, tam da acının paylaşılması ve acınan tarafta insani yetilerin uyuşturulması sonucunu vermektedir. Oysa acı, pekâlâ yaratıcı bir sürecin temel unsurlarından birisi olabilir. Nitekim Nietzsche'de olumlanan acı çekme, insanın herhangi bir öte-dünyacı dayanak aramaksızın yalnızca yaşam içinde ve onun uğruna yaratıcı olabilmesine olanak tanır: "eğer masa yapılacaksa, ağaç acı çekmelidir".

Nietzsche, çoğu insanın yaşamı süresince kendisi için pek bir şey yapmadığını, başkalarının zihninde kendisi hakkında oluşturdukları ve bildirdikleri sahte bir ego için yaşadıklarını iddia eder. Bu iddia, insanın kendi egosunun, başkalarınca oluşumunda belirleyici olan değer yargılarının artık insandan bağımsızlaşarak ayrı bir güç oluşturduğu düşüncesini de içermektedir. Dolayısıyla insanlar, "bu kendine yabancı insanlar, yaşamayan soyut 'insana', bir kurguya inanırlar". Bu inanış, kendiliğin tümüyle yadsındığı bir insanlık durumu çizer ve kendini en yakınına (komşusuna) özveride bulunmaya adayan ve sonuç olarak kendinden vazgeçen bir kişilik yapısı çizer. Nietzsche, kişiliği 'kendi olma' üzerine bir çalışma olarak görür. Kendi olabilme, kişinin kendisi üzerinde sanatsal bir çaba göstermesine dayanır. Bu da kişiliğe bir biçim verme, verebilme gücünü gerektirmektedir. Bu çerçevede söz konusu sanatı gerçekleştirmek, ancak kendine gücü yetebilen, kendine sınırlandırmalar getirebilen kişilerin yapabileceği bir şeydir. Nietzsche, güçlü ve zayıf kişilikler arasındaki farkı tam da bu etkinliğin başarılmasına göre koyar. Soylu yaratılışta olanlar, tam da kendi kişiliklerine sınırlamalar getirip yalnızca kendi kendilerine koydukları yasayı uygularlar. Bunun aksine kendisiyle yetinemeyen biri öç almayı hedefler. Öç alma duygusu bizi yine merhamet isteyenlerin gizli haz duygulanımlarına götürür. Öç alma duygusu tatmin olduğunda bundan haz alınır fakat sahici bir haz alma da ıskalanmış olur. Dahası kendinden yakınına kaçma, kendine yönelik sahte bir sevgiyi getirir. Bundan erdem yaratmak, yani bir özgecilik tam da gizlenmiş bencillik olarak belirir: "Komşunun etrafına üşüşür ve güzel sözler bulursunuz onun için. Ama ben size derim: Sizin komşu sevginiz, kötü sevmenizdir kendinizi. Ken-

dinizden komşunuza kaçarsınız ve bir erdem yaratmak istersiniz bundan: ama 'özgeciliğinizin' iç yüzünü bilirim ben" (Zerdüşt Böyle Diyordu, s. 54). O da kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine yaranmak için yok edilen veya yok sayılan yaratıcı ve dönüştürücü kişisel Tanrı kompleksi doğadır.

Nietzsche, merhametin iç yüzünün, bencilliği de içerdiğini göstererek, merhametsiz olmanın savunusunu yapar. Ancak merhametsiz olma tümüyle acımayı dışlamaz. Zira Nietzsche'ye göre acıma duygusu, acıyana merhametli denmeyi gerektirmez. Buradaki acıma duygusu, tam da bu duygunun toplumsallaşmasına karşıdır ve acıyı artırıp yüceltmenin önüne çıkarak, insan yetilerini zayıflatan sürü ahlakının 'bir erdem olarak' merhametine karşı panzehir işlevini üstlenir. Merhametli olma ancak 'uzaktan' olması koşuluyla tercih edilir. Merhamet etme, merhamet edilen tarafından hissedilmeyecek bir biçimde yapılmalıdır. Nietzsche, 'uzaktan' ifadesiyle 'utanç' arasında ilişki kurar ve "soylu kişinin başkalarını utandırmamayı kendine ilke edindiğini" (Zerdüşt Böyle Diyordu, s. 75) söyler. Başkasına, acı çeken birine merhamet etmeyi reddetme, acıyı artırmaktan kaçınma, merhamet edilende bir utanma duygusu yaratmaktan imtina etmedir. Tanrının bile kendi cehennemi olduğundan, bunun da insana sevgisinden olduğundan ve tam da fazla merhametten dolayı Tanrının öldüğünden söz eder: "Şu söze de ama mim koyun; her büyük sevgi, bütün merhametin üstündedir: sevilen çünkü o, yaratmak ister! Kendimi ben sunuyorum sevgime, komşumu da kendim gibi! Böyle konuşurlar yaratıcıların hepsi" (Zerdüşt Böyle Diyordu, s. 77). Merhametsiz olma, başkalarının herhangi bir nedenle duydukları acıyı önemseyerek, fakat onlardaki kendi olma potansiyelini yok etmeden, acıya acı katmadan ve yine onların dayanma güçlerini pekiştirecek biçimde davranmak anlamına gelir. Ancak bu, acıyı kendi başına, ortadan kaldırılması gereken bir şey olarak görmeyi de gerektirmez.

Nietzsche'ye göre merhamet insanı küçültür ve köle ruhlular da buna katkıda bulunarak herkesi köle ahlakına uydurur. Ama acımanın değerini hiçbir şey düşüremez. Acımaya hakkını vererek onu yüceltmek gerekir: "İnsan acı çekme eğitimi aldıkça yücelir. Büyük acılar çekme, yalnızca bu eğitimin şimdiye dek insanın tüm yüceliklerini yarattığını?" (İyinin ve Kötünün Ötesinde, s. 137). Bu durum, merhamet ahlakının dışında bir acı çekmenin, ancak ona biçim verilerek kendi olmanın inşasına katkıda bulunacağına ve gerçek yaşamın olumlanmasına işaret eder. Bu nedenle Nietzsche'nin deyimiyle "merhametteki acı", décadence'ın aşılmasına ve üst-insanın yaratılmasına yönelik olmak üzere, yine hakikatten ötürü mahvolmamak için, sanattaki acıya ve aynı zamanda sanatçının acısına dönüş-

melidir. Acı, ancak bu yolla "değer"li hale gelir ve ancak böylesi bir acı hem yaşama katlanmayı hem de yaşamı olumlamayı olanaklı kılar: Acı yoksa yaşam da yoktur; acıma varsa yaşamak da yoktur.

Nietzsche için, işte bu acımaya dayalı adalet ve merhamet üzerine kurulu sürü ahlakının reddedilmesi, yeni değerlerin oluşturulmasının da bir ön koşuludur. Önce yıkıcı, sonra yaratıcı bir irade ve güç bu oluşumun gereğidir: "İnsanın küçük aklı da bedeninin bir parçasıdır. Ruh denen şey büyük aklın bir parçası ve oyuncağıdır. 'Ben' diyorsun ve kelime ile gururlanıyorsun. Bundan daha büyüğü ki, sen ona inanmak istemezsin, o bedenin ve onun büyük aklıdır. O, 'ben' demez, fakat 'ben'i meydana getirir. Aklın anladığı ve duyunun hissettiği bir şey kendiliğinden bir sonuç vermez; fakat ruh ve duygu her şeyin amacı olduğuna göre bunlar herkesi inandırmaya çalışırlar. O kadar kibirlidirler. Duygu ve ruh oyuncaktırlar. Bunlarm ardındaki asıl varlıktır. Bu varlık, duyguların gözüyle arar, ruhun kulaklarıyla dinler, kıyaslar, zorlar, fetheder, tahrip eder, hükmeder ve 'ben'in de hakimidir. Düşüncelerin ve duyguların ardmdaki kudretli amir, meçhul hakimiyet de budur. Asıl varlık odur. O, senin bedenindir. Senin bedeninde hikmetinden fazla kavrayış vardır ve onu bir amaçla kullanır. İnsandan ileri bir varlık yaratmaktan korkup kaçanlar bedeni hor görmüşlerdir. Bedeni küçümseyenler üstinsana köprü olamazlar" (BBZ: 31-32).

Nietzsche için, üst insan yeni değerler yaratabilmek ve kişisel Tanrı kompleksini gerçekleştirmek için önündeki engeller olan kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini ve onların yarattığı değerleri yok etmek zorunda olan yıkıcı insandır. Sürüden farklı olarak üst insan, değerlendirmelerinde ve ahlakında sürünün yararını düşünmeyecektir. Bu anlamda üst insan ahlakı, toplumun çıkarlarını önemsemeyecektir. Sürü ahlakının laneti insan doğasmdaki farklılıkları göz ardı ederek, herkesi sürünün bir üyesi haline getirme çabasıdır. Üstinsan ahlakı ise, güçlü insanın değerleri ile güçsüz insanın değerlerini birbirinden tamamen farklı tutar. Üstinsan ahlakı ise, kendisi gibi soylu ve efendi olanların yetişmesini amaçlamaktadır. Üstinsanın gerçekleştirdiği şey, güçsüz ile güçlü insan arasındaki mesafenin korunmasıdır. Bu şekilde, doğaca farklı olan sürü insanı ve güçlü insan arasında, sosyal anlamda da büyük bir fark ortaya çıkacaktır. Bu yüzden Nietzsche'nin amacı bireysel bir ahlaka değil hiyerarşiye yöneliktir. Üstinsan yeni Tanrı olarak kozmosun ruhuyla bütünleşmiş ve böylelikle çağını, tüm değerleriyle aşabilmiş yaratıcı bir güçtür. Üstinsan, hayatı olduğu gibi seven ve ona 'evet' diyen insandır. O, realiteden kopmuş, yabancılaşmış insan değildir. Güçlüdür, sürekli oluşun hakim olduğu bir dünyada, deği-

şime açık bir karakter sergiler. Varlık çemberinin hiç son bulmayan ve bir hedefi olmayan dönüşünü kavramıştır ve onu istemektedir. O, ahlaki değerler yaratılırken, varlıktan değil, bir varoluştan yani olmuş bitmiş bir şeyi değil sürekli bir oluşumu esas alır. Üstinsan, varlığın oluş halini kavramış, varlık yerine, varoluş halinde olan bir hayatın bütün varoluş biçimlerini çözmüş ve bunu onaylamış insandır. Hayata evet diyen bu trajik insan, en büyük acılardan bile korkmaz, çünkü çok güçlüdür. Üstinsanın çektiği acı, hayatın anlamını kavramasından kaynaklanır. Hayatın yöneldiği nihaî bir amaç yoktur ve bu hedefsizlik, hiçlik ona acı verir.

Üstinsan tüm bu sıkıntıları bilmesine rağmen kendisi olmaktan vazgeçmez ve hayata tüm yönleriyle evet diyerek yeni değerler oluşturmaya girişir. Üstinsan, içgüdülerinin peşinden gider ve güç istemini daima çok yüksek tutar. Bunun için Tanrıya bile isyan etmekten çekinmez: "tanrıya isyan, bir zamanlar en büyük günahtı; fakat tanrı öldü ve onunla birlikte bütün bu günahlar da öldü. Şimdi ise en korkunç şey, yaşam karşı günah işlemek ve 'bilinmesi mümkün olmayanı', yaşamın amacından üstün kılmaktır. Ruh ise bir zamanlar, bedeni aşağılardı ve o zaman bu küçümseme büyük bir beceriydi. Ruh, bedeni, cılız, çirkin ve aç görmek isterdi. Böylece bedenden ve yaşamdan sıyrılmak isterdi. Aslında ruhun kendisi cılız, çirkin ve aç idi. İnsan ise kirli bir nehirdi. Kirli bir nehri kirlenmeden içine almak için bir insanın deniz olması gerekir. Üstinsan, işte bu denizdir ki içinizdeki küçümseyen o tavır onun dibine batabilir. Yaşayabileceklerimizin en büyüğü nedir? Artık bu büyük küçümsemenin zamanıdır. Mutluluğunuzun, aklınızın ve erdemlerinizin de size iğrenç geleceği zamandır. Benim şansım da ne ki! O, fakirlik, kirlilik, acınacak bir rahat düşkünlüğü; fakat yazgım varlığına sahip çıkmalıydı, diyeceğiniz zamandır. Benim aklım nedir ki? O, bilgiye karşı bir aslanın yiyeceğine duyduğu şiddetli şehveti duyuyor mu? Benim erdemim nedir k? O, henüz beni çıldırtmadı. İyilik ve kötülüklerimden çok bıktım. Bunlarım hepsi yoksunluk, kirlilik ve acınacak bir rahat düşkünlüğüdür, diyeceğiniz zamandır. Benim adaletim, benim acımam nedir ki? Acıma, insanları sevenin çakıldığı bir çarmıh değil mi? Sizi diliyle yalayacak yıldırım, size aşılanması gereken cinnet nerde? İşte üstinsan bu yıldırım, bu cinnet, bu deliliktir" (BBZ: 12-13).

Nietzsche'ye göre, üst insan değerlendirmelerinin temeline içgüdülerini koyan insandır. Bu yüzden kendi ifadesiyle "onun üstinsan dediğine insanlar şeytan diyeceklerdir" (BBZ: 138). İnsanı içgüdülerinden uzaklaştıran, içgüdüleri yok sayarak bastıran bir ahlak kabul edilemezdir. Oysa insanî arzu ve tutkular, içgüdüler, sonsuz bir güç istemini çağırır. Tutku ve

içgüdülerin temelinde toplumsal değerler değil, insanın kendi doğası vardır. Üstinsanın değerlendirme tarzmda kutsal olan insanın içgüdüleri ve bu içgüdülerden kaynaklanan sonsuz güç istemidir. Bu güç istemi, tamamen içgüdülere dayandığı için çok sağlam bir kaynaktan beslenir ve güçlü insanı daha da güçlü kılar. Çünkü hayatın temel ilkesi güç istemi, insanı sürekli olarak kendini aşmaya zorlar. İnsan aşılması gereken bir şeydir. Üstinsan, insanın varabileceği son noktadır ve yeryüzünün anlamı da sadece o olacaktır. İnsan, bir amaç değil, üstinsana ulaşma yolunda bir araçtır ve bu yüzden aşılması gereken bir geri aşamadır. İnsanlar arasında aşamalı bir düzen vardır ve düzenin tepe noktasında da üstinsan vardır. O, bütün güçlü insanlar için bir amaç, bir üst idealdir. İnsanlık için varılacak nihai amaç üstinsandır.

Üstinsana ulaşabilmek için önce, insan, hayatın içinde bulunduğu çürümüşlüğü aşmalı, sürü ahlak ve değerlerinden uzaklaşarak özgürleşmelidir. Üstinsanın gerçekleşmesiyle birlikte, tüm değerlerin yeniden değerlendirildiği yeni bir döneme girilecektir. Üstinsan, yeni değerler yaratabilen insandır. Üstinsanın yaratacağı değerlerin geçmiş ve gelecek açısından da önemi büyüktür. Yaratılacak yeni değerler, geçmişi kurtarma ve geleceğe yön verme misyonu taşır. Değerler yaratarak, 'şimdi'yi oluşturan insan, geleceğin de yaratıcısı olmaktadır. Şimdi ise gelecek kuşakların geçmişini oluşturacağı için, geçmiş anlam ve değer kazanacaktır. Böylece geçmişten gelen ve oluş çemberi içerisinde sürekli olarak kendini tekrar eden 'itaât'in yerini, 'buyurma', 'yasa koyma' almış olacaktır. Üstinsanın ahlaki yasalarının ve yeni değerlerinin temelinde, insanın hayat içgüdüleri vardır. İçgüdüler esas alındığında varılan yerde, her şey akıl ile açıklanamaz. Zaten insan yalnızca bir akıl varlığı değildir; akıldan önce irade ve içgüdüler vardır. Üstinsan mutlak iradeye ve içgüdülerine dayanarak yeni değerler oluşturur ve bunu yaparken hareket noktası, realitenin olduğu gibi kavranmasıdır. Sonsuzca kendini yaratıp yok eden bir oluş içinde olan bu dünya, iyi ve kötü değerlerinin ötesinde bir gerçekliğe sahiptir: "İnsan 'ben'dir ve ben irade yaratıcıdır. Yaratıcı irade 'Ben böyle istiyorum!' der ve 'bu böyledir! İrade kırıntılarını yıkar. Çünkü irade her şeyden önce bizzat kendisinin yaratıcısı ve kurtarıcısıdır" (BBZ: 135). Bu iradeye sahip olan tek özgür ruh da üstinsanda bulunur. "tanrısını seven onu terbiye eder" (BBZ:293) ilkesi gereği üstinsan tanrısını terbiye etmeyi de aşarak bizzat kendi Tanrılığını ilan etmiştir. Tanrı ile başlayan hiyerarşik Tanrı kompleksi düzeninin en tepesine kendisini yerleştirmiştir.

Nietzsche, onun ifadelerinden çıkarttığımız yorumlamalar ile, insanların kişisel Tanrı komplekslerini kolektif Tanrı kompleksleri içinde erittiği sürü ahlakını, kul kompleksi kaynaklarını ve insanlardan bu çürüme durumlarından üstinsan olarak nasıl kurtulmaları gerektiğini analiz ettikten sonra insanların akıl, irade ve özgürlüklerini yok eden evrensel Tanrı komplekslerini de eleştirisi konusu yapar. O'na göre modernizm, sürü ahlakı, din ve bilimin evrensel Tanrı kompleksi olarak yükselmesine paralel olarak bunlardan daha tehlikeli ve birbiri ile iç içe geçmiş üç tehlikeli evrensel Tanrı kompleksi vardır: devlet, ulus ve halk. Bu üç evrensel Tanrı kompleksi tanrının ölümü ile boşalan alanları doldurmuş ve o alanların gerçek sahibi olan üstinsanın kendini gerçekleştirme imkanını yok etmiştir. Devlet, ulus ve halk gibi kavramlar daha önce insanları aldatmak için yaratılan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramları gibi insanları aldatmak için ölen tanrının yerine üretilmiş modern putlardır: "İnsanlık yeni putlar yaratmıştır. Bunlar arasında uluslar, halklar/sürüler ve devletler vardır. Devlet nedir? Devlet, bütün soğuk maddelerin en soğuğudur. Hatta ağzından şu yalan bile sızar: 'Ben devletim, ben halkım'. Bu yalandır; çünkü ulusları meydana getiren devletler değil yaratıcılardır; ama onlar bu ulusların üstüne bir iman ve bir aşk serdiler. Böylece hayata hizmet ettiler. Birçoğu için tuzak kurup, buna devlet diyen bozgunculardır. Onlar kitlelerin üstüne bir kılıç ve yüz tutku astılar. Halkın var olduğu yerde devlet, anlaşılmaz bir şeydir. Örf ve hukuka karşı kötü bir amaç günah sayılarak ondan nefret edilir. Her ulus kendi 'iyi' ve 'kötü'sünden bahseder, bunu komşu anlamaz. O, dilini, örf ve hukukunda yaratmıştır; fakat devlet, bütün iyi ve kötü dillerle yalan söyler. Ne söylese yalandır ve sahip olduğu her şey çalıntıdır. Onda her şey sahtedir; bu ısırgan, çalınmış dişleriyle ısırır. Bağırsakları bile sahtedir. İyi ve kötüde dil karmakarışıktır. Ölüm öğütleyen gereksiz insanlar için devlet yaratılmıştır. Devlet, insanları dişleriyle öğütmek için 'dünyada benden büyük bir şey yoktur. Ben tanrının düzen veren parmağıyım' der. O vahşi hayvan böyle homurdanır ve ona diz çökenler yalnız uzun kulaklı ve dar görüşlüler değildir. Büyük ruhu insanlar da bu yalanları içine sindirir" (BBZ: 46-48).

Nietzsche'ye göre, insanlığın yarattığı en tehlikeli put devlettir. Devlet, kendisini ulusun ve halkm hem sembolü hem de tanrısı olarak ilan ederek onları kendisine kul kompleksleri içinde sürü ahlakı ile köle edinir. Devlet, sürekli insanlara tuzaklar kurarak onları aldatır; insanların tepesine bir kılıç asıp korku ile ve insanların ruhlarına yüz tutku asıp umut ile terbiye ettiler. Devlet, evrensel Tanrı kompleksi içinde mutlak ve kutsal 'iyi' ve 'kötü' değerleri yaratarak bütün iyi ve kötü dillerle yalan söyleyip 'dünyada benden büyük bir şey yoktur. Ben tanrının düzen veren parmağıyım' diyerek te-

kebbür içinde tahakküme yönelir. Tüm bunları yapmakla "devlet, kendilerini harcamasını seven cömert gönülleri avlar. Ey eski tanrıyı yenenler! Bu yeni tanrı sizi de bulur. Siz savaşta yorulmuştunuz. Şimdi yorgunluğunuz bu yeni puta yarıyor. Yeni put, etrafına kahramanlar ve namuslular dizmek ister. Bu soğuk hayvan, iyi vicdanların ışığında güneşlenmeyi sever. Bu yeni put, kendisine yalvarırsanız size her şeyi vermek ister. Böylece erdemlerinizin parıltısını ve gururlu gözlerinizin bakışını satın alır. Devlet, gereksiz hale getirdiği insanları beslemek ister. Onları besleyerek gereksiz hale getirir. Bunun için cehennemi bir sanat bulmuştur devlet: ilahi şereflerin süsü içinde parlayan bir ölüm anı. Evet, birçoğu için bir ölüm bulunmuştur ki kendisini hayat gibi över. Gerçekten, bütün ölüm öğütleyenlere esaslı bir yardım. İyi ve kötü bütün zehirlerin bulunduğu, herkesin kendisini kaybettiği ve yavaş yavaş ölüme hayat denildiği yere ben devlet derim. Bu sistem içinde herkes birbirini yutar ama hazmedemezler. Servetler kazanırlar ama bununla yoksullaşırlar. Egemenlerin hazinelerini çalarak eğitim verirler ama bununla cahilleşirler. İktidar isterler ve önce iktidarın kerpeteni olarak çok para isterler. Tıpkı maymunlar gibi daha yükseğe tırmanmak için birbirlerinin üzerinden aşıp yukarılara tırmanmak isterler ve böylece batağa ve çukura yuvarlanırlar. Hepsi 'taht'a ulaşmak ister. Mutluluğun yalnız taht üzerinde bulunduğunu sanırlar! Aslında tahtın üzerinde bataklık vardır veya taht zaten bataklığın üstüne kurulmuştur. Bu yüzden bu putlar pek fena kokarlar. Bu insanların hepsi, bu puta tapanlar da fena koku yayarlar etrafa. Kardeşlerim, çenelerinizin ve tutkularınızın dumanında mı boğulmak istersiniz? Pencereleri kırın ve dışarı fırlayın! Kötü kokunun yolundan kaçın. Bu 'insan kurbanlarının' dumanından kaçın. Yalnızlığa çekilin. Büyük ruhlar için bu putlardan özgür bir hayat vardır. Gerçekten, az şeye sahip olana az hükmedilir. Yaşasın bu küçük fakirlik! Ancak devletin bittiği yerde, gereksiz olmayan insan başlar. Gerekli adamın türküsü, eşsiz ve biricik şarkısı burada başlar. Evet kardeşlerim, onun bittiği yerde üstinsanın gökkuşağı köprüsü başlar" (BBZ: 46-48).

Nietzsche'ye göre, "devleti yöneten zamanın egemenleri hükümdarların hükmetmekten anladıkları şey, onların ayak takımıyla ortak olarak iktidar için sahtekarlık etmektir. Onların işi gücü iktidar pazarlıkları ile insanları satın almaktır" (BBZ: 93). Tıpkı aynı güç istemi ve iktidar pazarlıkları ile kendi egemenliklerini kilise adı altında devlete çeviren rahipler gibi: "Rahiplerin yarattığı kilise de bir çeşit devlettir ve devletlerin en sahtesidir. İkiyüzlü köpek gibidir o. Devlet de kilise gibi ikiyüzlü köpektir. O da kilise gibi iman uyandırmak için dumanla ve şamata ile konuşur ve gerçeğin varlığından söz ettiğini söyler; çünkü devlet yeryüzünün en önemli varlığı

olmak ister ve ona inanılır. Yeryüzünde en önemli ve en büyük hayvan benim diyor ve ona inanıyorlar" (BBZ: 127).

Nietzsche'ye göre, insanlığı çürüten ve üstinsanı içinde eriten bir başka evrensel put (evrensel Tanrı kompleksi kaynağı) ulustur. Çünkü "ulusları bir araya getiren kendi iyi ve kötü değerleridir. Dünya üzerinde iyi ve kötüden daha büyük bir kuvvet yoktur. Çünkü iyi ve kötü değer yargısına sahip olmayan hiçbir ulus var olamaz ve yaşayamaz. Ancak yaşamak isterse komşusundaki mevcut değer yargılarından farklı değer yargılarına sahip olması gerekir. Bu yüzden bir ulusun iyi dediğine başka bir ulus kötü der. Bir ulus için kötü olan başka bir ulus için şeref ve kutsallık kaynağı. Bu yüzden komşu komşuyu hiçbir zaman anlamadı. Ruhu hep komşusunun çılgınlığına ve kötülüğüne hayret etti. Her ulusun üstünde bir değerler levhası asılıdır. Bu, o ulusun zaferinin levhası ve kudret iradesinin sesidir. O ulusça, güç olan şey geçerlidir; gerekli ve güç olan şeyse iyidir. En kesin ihtiyaçtan kurtaran nadir ve en güç şey, kutsaldır. Hükmederek, komşusunu kıskandıracak şekilde zafer kazanmış olarak ve parlayarak yaptığı şey: bu, o ulusça yüce, en önemli ve her şeyin anlamı ve amacı olan şeydir. Kimi uluslar için 'her zaman en üstün olmak arzusu', kimisi için 'doğru söylemek, ok ve yayda usta olmak', kimisi için 'ana-baba ve atalara saymak', kimisi için 'bağlılıklar için şeref ve kan feda etmek', kimisi için 'savaş ve zafer' tutkusu her şeyin anlamı ve amacı oldu" (BBZ: 56-58).

Nietzsche, her ulusun yarattığı kendi değer levhaları ile Tanrı kompleksine kapılıp mutlak iyi ve kötüyü kendilerinin takdir edeceğine dair bir anlayış ile yeni tanrılar, yeni dinler ve yeni düşmanlar yarattıklarını ifade eder. Bu yeni sürü düzenini yaratan şey ise kendini Tanrı kompleksi ilan eden her şeyi kutsamaya hazır bir kul kompleksi doğasının insanların ruhlarında ve bedenlerinde her zaman hazır olmasıdır: "Hükmetmek isteyen sevgi ile boyun eğmek isteyen sevgi birleşerek bu levhaları yarattılar". O'na göre uluslar; "bu levhaları bir yerden almadılar, bir yerde bulmadılar. Bu levhalar, onlara gökten bir ses gibi inmedi. İnsan kendini korumak için ilk defa eşyaya değer biçti ve eşyanın anlamını, insani anlamını kendisi yarattı. Bu yüzden kendisine 'değer biçen', 'değer yaratan' anlamında insanım diyor. Fakat ulusça takdir edilmedikçe bir değeri de yoktur. Bu yüzden yaratıcı olmaya mecbur olanlar yeni değerler yaratmak için eski değerleri yok etmek için mutlaka yıkıcı olmak zorundadırlar. Değerlerde değişme, bu yaratıcılarda değişme demektir. Önceleri yaratıcı olanlar uluslar idi, sonra yaratıcı insanlara az rastlanır oldu. Gerçekti kişi, en geç olan bir yaratıktır. Her ulus kendi üzerine bir iyilikler değer levhası astı. Hükmetmek isteyen sevgi ile boyun eğmek isteyen sevgi

birleşerek bu levhaları yarattılar. Böylece sürü ahlakı ve toplumu yarattılar. Sürüdeki keyif 'ben'deki keyiften daha eskidir ve iyi vicdan sürü adını aldığı sürece, ancak kötü vicdan kendine 'ben' der. Gerçekten de kurnaz ve çıkarını çokların çıkarında arayan 'ben'; bu sürünün kökü değil bitişidir. Çünkü insanlığın gerçek bir hedefi yoktur. Bu yüzden tüm bu iyi ve kötüler gerçek hayatı ve gücü temsil etmezler. Çünkü insanlığın hedefi yoksa bizzat insanın da kendisi yoktur" (BBZ: 56-58). Bu yüzden tüm Tanrı komplekslerinden özgür irade ile kurtulmak isteyen üstinsanların bu ulus putunu da aşmaları gerekir: "ulustan, uluslardan söz eden sokak takımını bırakın. Uluslar en yalancı sahtekarlardır. Gizlice birbirlerini izlerler. Birbirlerinden bir şey aşırmaya uğraşırlar. Bunun adına da iyi komşuluk derler. Nerede o eski aziz zamanlar ki bir ulus 'ben başka uluslara egemen olmak isterim' derdi. Çünkü en iyi olan hükmetmelidir ve en iyi olan hükmetmek ister. Başka türlü konuşulan yerlerde en iyi insan da yok demektir" (BBZ: 198).

Nietzsche, modern çağın yarattığı yeni kolektif ve evrensel putlar (kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri) olan devlet ve ulustan sonra kalabalıklar ve kitleler dediği ve sürü ahlakı ile birer hayvana dönüşmüş olan halkları da insanlığın önündeki en büyük tehdit olarak görür. Çünkü "halk kalabalığında her şey birbirine karışmıştır: kutsal ile lanetli" (BBZ: 228). Halk, kul kompleksi içinde sürü ahlakı ile her Tanrı kompleksi iddiasını kutsayarak tanrısallaştırırken kendisi gibi düşünmeyen ve inanmayanları da lanetleyerek kurbanlaştırır. Halk, kendisi kutsalın kurbanları olmakla yetinmeyip kutsalına adamak/sunmak için yeni kurbanlar/ötekiler da yaratır. Bu yüzden "halkın arasında kalmaktansa hayvanlar arasında kalmak daha iyidir. Halktan kaçıp yalnızlığa sığın. Yalnızlığın bittiği yerde halk başlar, halkın olduğu yerde de panayır başlar. Panayırın başladığı yerde de büyük artistlerin gürültüsü ve zehirli sineklerin sesi başlar. Dünyada en iyi şeyler bile, kendilerini sergileyecek kimse bulamazlarsa hiçbir şeye yaramazlar. Halk ise bu göstericilere büyük adam der; çünkü halk büyükten anlamaz. Ama gerçekte büyük olan yaratıcı insandır" (BBZ: 49-51).

Nietzsche'ye göre hem kolektif hem de evrensel bir put olarak çağın kutsal bir değer atfettiği yeni Tanrı "halk, sadece büyük davaların göstericilerini ve artistlerini tanır ve onlara iman eder; onların zekası vardır ama zekasının vicdanı yoktur; her zaman en çok inandırabileceği şeye inanır; yarın başka, öbür gün başka bir şeye inanır; duyguları hava gibi sık sık değişir; gerçeğe yalan ve hiç der; ancak dünyada büyük gürültü yapan tanrılara inanır; panayırlardaki şatafatlı şaklabanlarla övünür; her zaman 'zamanın egemenlerine' taparlar; sürü halinde herkesi baskı altına alarak tüm insan-

lardan da 'evet' ve 'hayır' isterler; insanları sürekli 'leh' ve 'aleyh' arasında kalmaya mahkum ederler; onlar asalak ve dönektirler; gerçeğe kin ve nefretle düşmanlık ederler; insanları 'evet' veya 'hayır' ile bastırırlar; gerçek büyüklükleri panayırlarda ve şöhrette ararlar; korkak oldukları için kurnazdırlar; insanları kendilerinde olmayan erdemleri için cezalandırırlar; onların en büyük cezası insanları kendilerine benzetmektir; . kendileri gibi olmayanlar onlar için vicdan azabıdır ve onlardan nefret ederler ve kanını emmek isterler; onları bir araya getiren şey özgür irade ve yüksek erdem nefreti ve düşmanlığıdır; onlar kan içici zehirli sinektirler; onlar bataklık sinekleridirler" (BBZ: 49-51).

Modern çağın hem kolektif hem de evrensel Tanrı kompleksi olarak putlaştırdığı halk doğasındaki kul kompleksinden kurtulamayıp her zaman ve her yerde güce tapınmayı emreden sürü ahlakından da kendini kurtaramaz. Kendisini Tanrı ilan eden efendilerine "öğrenilmiş çaresizlikleri" ile kul/köle olmaktan kendini alıkoyamaz. Sonuçta da halk kutsal yasaların hukuku gereği "kendisine hizmet etsin diye yarattığı herşeyin hizmetçisi olur". İşte bu özelliklere sahip "halk, kendisinin boş inançlarını kutsayan, onları yüceltenlere büyük adam, büyük bilgin payesini verir. Halk, gerçeğe değil de kendi inandıkları değerlere hizmet edenlere hizmet eder. Ama halk, serbest ruhlardan, özgür iradelerden, yalnız kalanlardan, zincir düşmanlarından, onların taptıklarına tapmayan insanlardan nefret ederler. Halkın hak düşünce şudur: 'hakkı/gerçeği köşesinden kovup yok etmek'. Halkm şarlatanları, bilim adamları ve zamanın egemenleri ise 'halkın sesi hakkın sesidir', 'gerçek burada halk da burada', 'halk, tanrının sesidir' gibi sözlerle onları sürüler halinde güderler. Halk, uşak olmanın mutluluğu içinde gururludur da. Halka uşaklık yapan ünlü bilginler ise halkın yemlediği ve donattığı altından süslerle çıplaktırlar. Halkın arabasını çeken eşek gibidirler. İyi, sadık ve ucuz uşaktırlar; çünkü uşak olmaya mecbursan, hizmetinden en çok faydalanacak olanı ararsın. Korkakların kurnazlığı bunu gerektirir" (BBZ: 98-99).

Nietzsche'ye göre, 'halkın sesi hakkın sesidir', 'gerçek burada, halk da burada', 'halk, tanrının sesidir' inanışları ile yaratılan bu halk putu evrensel Tanrı kompleksi içinde tekebbüre yönelerek kendisi gibi olmayan insanları ve halkları da bir 'yargıç gibi' "kıyaslayarak, benzeterek, yargılayarak" 'leh' ve 'aleyh' arasında kalmaya mahkum ederek baskı ile kulluğa mecbur ederler. Onlar herkesi tanrısı oldukları yeni dinin kutsal levhasında yazan eşitlik ilkesi ile tuzağa düşürüp aldatırlar. Onlar sadece kullukta/kölelikte eşitliğe inanırlar: "Halk, kudretsizliğin zalim çılgınlığı içinde eşitlik diye

haykırır. Onlara göre sürü içindeki eşitlik erdemin adı olmalı. Halkın ruhu ve sürünün ahlakı kendilerine eşit olmayanlara kin ve kıskançlıkla örülüdür. Tıpkı örümcek ağı gibidir halk. Onları heyecana getiren kalp değil, kindir. Onları yaşatan eşitlik değil kıskançlıktır. Kıskançlıkları onları dalgın ve sahte düşünenlerin yoluna yöneltir. Kıskançlıklarının işareti şudur: daima aşırı giderler. Her şikayetleri kinlerini ortaya çıkarır. Her övgülerinde bir ceza vardır ve 'yargıç olmak' onlara mutluluk verir. Onların içlerinde ceza verme eğilimi çok kuvvetli olduğu için onlara asla güvenmeyin. Bunlar özü ve kaynağı bozuk halktır. Yüzlerinin derinliklerinden cellat ve polis köpeği bakar. Asla adaletten ve haktan bahsedenlere güvenmeyin. Kendilerine iyiler ve adiller diyorlarsa da unutmayın ki, 'ikiyüzlü' olmaları için iktidardan bir eksikleri yoktur. Başkaları ile kıyaslayarak, benzeterek yargılamalarda bulunurlar. Bu zehirli örümcekler, mağaralarında oturup hayata sırtlarını çevirdikleri halde sürekli hayatı överler. Amaçları acı vermektir. Bu yüzden sürekli eşitlikten bahsederler. Unutmayın ki, insanlar eşit değildir ve eşit olmamalıdırlar da. Eğer bunu savunmaz ve böyle demezsem üstinsana olan sevgim ne olurdu. Hayat, yükselmek ve yükselerek kendini yenmek ister. Tıpkı üstinsan gibi" (BBZ: 95-97).

Nietzsche, modern çağın bu modern putu olan halkın 'iyiliğin ve adilliğin ne olduğunu en iyi biz biliriz' düşüncesinin doğurduğu kesin inançlılık ve "iyiyle kötüyü bilerek mutlak bilgiye ulaşan Tanrı gibi" olmalarının kaynağında sürü ahlakı ile düşünmek ve yaşamak olduğuna inanır. Bu yüzden halk, kitle/sürü psikolojisine teslim olarak "her şeyi birbirine karışmıştır: kutsal ile lanetli" bir çürüme kaynağıdır. Çünkü halk için tek kıstas güç ve onu zamana göre değiştiren "zamanın egemenlerine" mutlak itaatin doğurduğu ikiyüzlülüktür. Bu nedenle; "halk, ölüm yorgunluğu içinde hiçbir şeyden hoşnut olmaz. Onların 'en iyi' dediği şeyde bile tiksinilecek bir taraf vardır. En iyi bile yok edilmesi gereken bir şeydir. Kendi akıl ve değerleri kendilerini boğazlamaktadır. Çünkü akılları da o değer dünyasına aittir. Onlar insanlara uşaklık öğüdü verirler. Onlar kırbaçla okşandıkları için her şey üzerindeki isteme iradesini kaybetmişlerdir. Bu yüzden sürekli emredecek birini ararlar. 'İyiliğin ve adilliğin ne olduğunu en iyi biz biliriz' diyerek insanlığın geleceğini de yok ederler. Kötüler ne kadar zarar verirse versin, en büyük zarar her zaman bu 'iyiler'den gelir. onların ruhu iyi vicdanlarında hapistir. Bu yüzden iyiciler yiyicilerdir. Onlar kendi özel erdemini icat edenleri çarmıha gererek yerler. Onların eski değer levhalarını parçalayıp yeni değer levhaları yaratanlara cani derler. Çünkü bu iyiler yaratamazlar. Onlar sonun başlangıcıdırlar. Yeni levhalara yeni değerler yazanı çarmıha gererler. Bütün insan geleceğini çarmıha gererler. İyiler her zaman sonun başlangı-

cıydılar. İyiler ve adilleri parçalayınız. Çünkü siz de iyilerin yalanları içinde doğdunuz ve büyüdünüz. İyilerin her şeyinde yalan ve hile mevcuttur. Onların en sevdiği şey yeni değer yaratanları çarmıha germektir. Onlar, cehennemi keşfedince onu evrenin göğü yaptılar" (BBZ: 200-207) ve "göğü de bu değerleriyle inşa ettikleri yapılar sayesinde tamemen kapattılar".

Halk, tüm bu Tanrı kompleksi kişiliği içinde "Tanrı gibi" olmayı yani "iyiyle kötüyü bilmeyi" bırakıp "en iyi" ve "en adil" olanın kendi mutlak iradelerinde ve üstün akıllarında olduğunu iddia ettiler. Böylece de insanlık halkın Tanrı olduğu bir geri aşamaya süreştirilerek "sürgün" edildi. Nietzsche'nin de belirttiği gibi yeni çağın "tanrılık düzeni de buydu: ilahlar vardır; fakat ilah yoktur" (BBZ: 171). Bu düzenin ve "zamanın egemeni" olan Tanrı kompleksleri de "bu tanrıyı severek onu terbiye eden" (BBZ: 293) insanlar arasından çıktı. "Çobanın da sürüye dahil olduğunu" unutan bu Tanrı kompleksleri, sürü ahlakı ve dini içinde sürdükleri sürü tarafından sürüldüler. Tarihi yazan, hayatı, gerçeği ve değerleri yaratan ve değerlendiren bu yeni çağın yeni tanrısını yani Nietzsche'nin ifadesiyle "halk kalabalıkları ve sürülerini" Le Bon "Kitleler" olarak tanımlar ve "Kitleler Psikolojisi" adlı eseriyle Nietzsche'nin kaldığı yerden onları anlamaya çalışır. Le Bon'a göre bu yeni çağın yeni dininin yaratıcıları tek tek insanlar değil sürü güdüsüyle kalabalıklar halinde yaşayan kitlelerdir. Le Bon'a göre halk/kitleler kendi gibi inanmayan insanlara "cehennemi keşfedip onu onlar için evrenin göğü yaparken" kendi gibi sürü ahlakı ile 'değer'lenen insanlara ise "cenneti keşfedip yeryüzünde de bir cennet yaratma" vaadinde bulunurlar. Halkın/kitlelerin tanrısı olduğu bu yeni dinler yeni kolektif Tanrı komplekslerinin ruhunda, kişisel Tanrı kompleksi liderlerinin/peygamberlerinin izinde/bedeninde evrensel Tanrı kompleksi devlet ve ideolojilere dönüşerek yeryüzü egemenliğinde tek başlarına "iktidar makamına geçecekler; tamamen yıkıcı olan güçleriyle, zayıf düşmüş vücutların yahut cesetlerin çürümesini hızlandıran 'mikroplar' gibi tüm dünyaya etki edecekler ve insanlık uygarlığının yıkılmasını çabuklaştıracaklar; sayısal fazlalığın ve çoğunluğun kör kuvveti tarihin biricik felsefesi haline gelecek ve sonuçta da insanlık uygarlığının son duraklarından birine ulaşılmış olacaktır". Fakat "kitlelerin bu gücünün farkına varıp onun ruhunu iyi tanıyıp" onun ruhunu yöneten tekebbür içinde tahakküm etme mikroplarından da insanlığı temizlemek gerekecektir. "tanrısını seven onu terbiye de eder" (BBZ: 293).

3. Gustave Le Bon: Kişisel ve Evrensel Tanrı Komplekslerinin Kolektifin Ruhuna/Rahmine Üflenmesi; "Kitleler Psikolojisi": "Çobanından vazgeçemeyen bir sürü olan halk, en yüksek heykelleri diktatörler için dikmiş, kendisine bu dünyada cenneti vaat eden yeni dinler/ideolojiler için yeryüzünü cehenneme dönüştürmüş, sonunda da devlet kesin ve ilahi bir güç olarak hepsini gönüllü kulluğa mecbur/mahkum etmiştir".

Gustave Le Bon (1841-1931), konumuz olan kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini kendi çağının ortaya çıkarttığı yeni sosyal, siyasi ve dini bir güç olarak doğmuş olan kitlelerin ruhunu merkeze alarak incelemektedir. "Kitleler Psikolojisi"21 (1898) eserinde Le Bon, bizim kolektif Tanrı kompleksi adını verdiğimiz unsurun en önemli örnekliği bağlamında kitleleri, hem kişisel hem de evrensel Tanrı komplekslerinin hem yaratım hem de yaşam kaynağı olarak incelemektedir. Ayrıca Le Bon, eserinde sık sık Musa, İsa ve Muhammed örneklerini de analiz ederek kolektif Tanrı kompleksi kitlelerin tarihsel rolünü ve gücünü de Tevrat, İncil ve Kuran'ı daha iyi anlamaya yarayan çok güçlü ve önemli veriler sunarak yapmaktadır. Musa, İsa ve Muhammed döneminde hem kendi halklarıyla hem de düşman kitlelerle yaşadıkları sorunlara "Kitleler Psikolojisi" bağlamında bakmanın kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin davranışlarını anlamaya yardımcı olacağını göstermektedir. Ayrıca eser, insanlık tarihinde 18. yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan kolektif Tanrı kompleksi kitlelerin iki yüzyıl boyunca yeryüzü egemenliğinin Tanrılığına nasıl soyunup da kişisel Tanrı kompleksi olan lider ve kahramanları ve evrensel Tanrı kompleksi olan devlet ve ideolojileri yönettiğini göstererek de Tanrı kompleksi geleneğine kolektifin ruhunu eklemek açısmdan da büyük katkı sağlamaktadır. Le Bon'a göre insanlığın "çürümesini hızlandıran mikroplar" sürüsü olarak "kitlelerin psikolojisini anlamak, onları yönetmeyi bilmek için değil, fakat hiç olmazsa bütünüyle onlar tarafından yönetilmemek için öğrenilmesi gereken bilgiler olarak özellikle devlet adamlarının sermayesini oluşturmalıdır" (KP: 16). Dostoyevski'nin "tüm dünyayı saran mikrop" uyarıları doğrultusunda.

Le Bon'un asıl kaygısı insanlık medeniyetini yaratan ve çökerten unsurların ne olduğunu ve kitlelerin veya kalabalık insan sürülerinin bu medeniyet inşasında veya ırkın oluşumu ve millet ruhunun kazanımındaki kurucu veya yıkıcı rolünün ne olduğunu bulmaktır. Le Bon, "uygarlıkların gelişme ve çökme dönemlerini genel hatlarıyla gözden geçirirsek ne görürüz?" so-

---

21 Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi (KP şeklinde kısaltılacaktır), Yayına Hazırlayan: Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997.

rusunu sorarak kitlelerin kolektif Tanrı kompleksi tekebbürü içinde yıkıcılığının yol işaretlerini takip eder: "Bu uygarlıkların başlangıcında, göçler, istilalar yüzünden çeşitli kavimlerin bir başkanın idaresi altında toplandıklarını görürüz. Değişik inançlara, dillere bağlı bu insanlar arasmda bir başkanın ortaya koymuş olduğu yarım bilinen kanundan başka hiç bir ortak bağ yoktur. Bu karmakarışık kalabalıklarda kitlelere özel psikolojik karakterler en yüksek derecede bulunur. Kahramanlıklar, zayıflıklar, galeyanlar şiddetler gibi bütün bu karakterler onlarda geçici olarak toplanır. Bunlarda hiç bir şey sabit değildir ve bu kavimler barbardırlar. Sonra zaman kendi işini görür. Çevrenin aynı oluşu, birbirleriyle ilişkilerin tekrarı ve devamı, ortak bir hayat sürme gerekliliği, yavaş yavaş etkisini gösterir. Birbirine benzemeyen ünitelerin bir araya yığılması ve birbirinin içinde erimesiyle bir ırk oluşmaya başlar, yani ortak duyguları ve karakterlere sahip ve sonra kalıtımın etkisiyle meydana gelecek bir topluluk ortaya çıkar. O zaman kitleler bir kavim olmuştur ve bu kitle barbarlıktan çıkacaktır. Bununla beraber ancak uzun gayretlerden, kesintisiz mücadelelerden ve sonsuz baştan başlamalardan sonra bir ideal kazanmış olacaktır. Burada idealin doğası önemli değildir. Bu ideal ister Roma mezhebi, ister Atina dini, ister başka bir inanç olsun oluşum yolunda bulunan ırkın bütün dertlerini tam bir duyguyla, bir düşünce ile birlik halinde tutacaktır" (KP: 183-185).

Bu aşama Le Bon'a göre insanlığın medeniyet aşamasma geçip evrenselleşmesi ve kişisel Tanrı kompleksi olarak liderlerin, kolektif Tanrı kompleksi olarak kitlelerin ve evrensel Tanrı kompleksi olarak da devletlerin "yutucu nüfuzlarının" etkisine açık olma dönemine tekabül eder. İşte o zaman, kurumlarıyla inançlarıyla, sanatlarıyla yeni bir uygarlık doğar. Kendi rüyasıyla sürüklenerek, debdebe, güç ve büyüklük veren etkenlerin hepsini yavaş yavaş kazanır. Irk bazı zamanlarda şüphesiz kitle haline girer. Fakat bu kitlelerin sebatsız ve değişken karakterleri arkasında o sağlam temel, yani bir kavmin sarsılmasını önleyen ve tesadüflere egemen olan ırkın ruhu bulunur. Şimdi bu büyük etkiyi icra ettikten sonra zaman, ne insanların ne de daha büyük güçlerin kendilerini kurtaramadığını yıkmaya başlar. Gücün ve karmakarışıklığm belli bir düzeyine eriştiği zaman uygarlık artık ilerleyemez olur, ilerleyemez olunca da hızla çökmeye başlar. Çok geçmeden ihtiyarlık saati çalacaktır. Kaçınılması imkanı olmayan bu saatin gelmiş olduğu, ırk ruhunun korunmuş ve devam ettirilmiş olduğu idealin zayıflamasıyla anlaşılır. Bu ideal solunca, ilham vermiş olduğu bütün dini, siyasi, toplumsal temeller de sarsılmaya başlar. İdealinin yavaş yavaş sönmesiyle ırk, düzenini, birlik ve gücünü meydana getirmiş olan şeylerin tamamını kaybeder. Bir birlik, bir blok oluşturan kavim sonunda aralarında bağlantı

olmayan, bir süre geleneklerin ve kurumların zoruyla süren bir bireyler yığını haline gelir. İşte o zamandır ki, çıkarları ve eğilimleri başka olan, aralarında ayrılık bulunan, kendilerini yönetmekten aciz insanlar, en küçük işlerinde yönetilmeyi isterler. O zaman devlet yutucu nüfuzuyla işe başlar. Ve eski idealin kesin olarak kaybolmasıyla, ırk, sonunda ruhunu da kaybeder. O artık bireylerin aralarında ilgisi olmayan bir insan sürüsüdür ve başlangıç noktasında ne idiyse tekrar o duruma gelmiştir, bir kitle olmuştur. O zaman kitlenin dayanıksız ve yarınsız bütün geçici karakterini gösterir. Uygarlığın artık.hiç bir sabitliği kalmaz. Orada ayak takımı hükmetmeye başlar ve barbarlar etrafı sarar. Bir ideal etrafında barbarlıktan medeniyete yükselmek, sonra bu ideal gücünü kaybedince çözülmek ve ölmek, işte bir milletin hayat seyri bundan ibarettir (KP: 185-186). Unutmamak gerekir ki "ırk ve günlük ihtiyaçlarımız arasındaki bağlılık; işte insanlığın mukadderatına hükmeden kuvvetler bunlardır" (KP: 166).

Le Bon, incelemeye aldığı kolektif Tanrı kompleksi kaynağı kitlelerin en büyük yıkıcılığının yine başka bir kolektif Tanrı kompleksi olan "bir ırkın ruhu" veya "ataların ölümsüz ruhu" olduğunu savunur. Ona göre "tabii çevre ve veraset yolu ile kazanılan ortak karakterlerin toplamı bir ırkın ruhunu teşkil eder. Bu karakterlerin menşei irsi olduğundan, yani atalardan geldiğinden, kuvvetli ve sabittirler. Bununla beraber, gözlemler gösteriyor ki, muhtelif etkilerle, birçok kimsenin geçici bir müddet için de olsa, bir yere toplanması halinde, onlarda mevcut irsi karakterlere yenileri de eklenerek; bazen bambaşka bir takım karakterler serisi meydana gelmektedir. Bu yeni karakterlerin toplamı, çok kuvvetli fakat geçici bir kolektif ruh teşkil eder. Kitleler insanlık tarihinde pek büyük roller oynamışlarsa da bunların tesirleri bugünkü kadar önemli olmamıştır. Kitlelerin şuursuz hareketlerinin, fertlerin şuurlu faaliyetleri yerine geçmesi çağımızın başlıca vasıflarındandır" (KP: Önsöz). Bu çağ aslında halen de sürmekte olan kitlelerin veya yeni kutsama ile kamuoyunun/halkların egemenlik çağıdır ve kolektif Tanrı kompleksinin kişisel ve evrensel Tanrı komplekslerine de analık yaptığı üç yüzyıllık bir dönemin adıdır. Bu dönem, "kavimlerin düşünce ve görüşlerinde meydana gelen değişmelerin gerçek sebep olduğu" ve "bu değişmelerin temelinde iki esaslı sebep olarak, uygarlığın bütün öğelerinin kaynağı olan dini, politik ve toplum inançlarının yıkılmış olması ve bilimlerin ve tekniğin yeni buluşlarının doğurduğu, yepyeni yaşama ve düşünce şartlarının meydana gelmesi" (KP: 9-10) vardır.

Artık ortaya Tanrısının kitleler olduğu, peygamberlerinin demagoglar olduğu, sürü halinde cinnet ve cinayet ayinlerinin ibadet olduğu, kendisi

gibi olmayan öteki, hain, düşman, kafir, sapkın veya karşıt kişi ve kolektivitelerin kurban olarak kesildiği yeni bir din doğmaktadır: "şimdiden tahmin edebiliriz ki, bu toplumların oluşmasında artık yeni çağda egemen olan yeni bir güç yer alacaktır: Kalabalıkların gücü". "Vaktiyle doğru sayılan ve bugün ölmüş bulunan bunca düşünce ve devrimlerin birbiri ardınca yıktığı bunca iktidarın yıkıntıları üzerinde, yalnız bu güç yükselmiştir. Ve yakın bir gelecekte de bütün öteki kuvvetleri mutlak şekilde yutacağa da benzemektedir. Eski inançlarımızın sarsıldığı ve kaybolduğu, toplumumuzun eski direkleri birer birer yıkıldığı halde, kalabalıkların baskısı ve nüfuzu, hiç bir şeyin baskısı altında olmayan, hükmü daima büyüyen bir güç haline gelmiştir. Bu bakımdan içine girmekte olduğumuz çağ, gerçekten kelimenin tam anlamıyla 'Kitleler Çağı' olacaktır. Bugün artık politik gelenekler, devlet başkanlarının şahsi eğilimleri ve aralarındaki rekabetler pek de ağır basmamaktadır. Bugün halk topluluklarının sesi daha fazla dinlenmektedir. Devlet başkanlarının da hareket şekillerini bunlar atıyorlar. Milletlerin başına gelecekleri artık yöneticilerin huzurunda değil, kitlelerin ruhunda hazırlanmaktadır" (KP: 10-11).

Kolektif Tanrı kompleksinin tüm tekebbür ve tahakküm ruhu içinde bu kitleler "uygarlığın doğuşundan önceki bütün insan zümrelerinin doğal hali olan o ilkel komünizme doğru şimdiki toplumu sürüklemek ve yıkmak istemektedirler" (KP: 12). Bu kitleler "düşünmeğe ve değerlendirmeye pek az yetenekli oldukları halde, fiil ve harekete pek yetenekli görünmektedirler. Teşkilâtları, kuvvetlerini büyük ölçüde arttırmaktadır. Onların sahip olduğu yeni dogmatik inançlar, yakında, o eski dogmatik inançların gücünü, yani münakaşa kabul etmeyen zalim ve hakim bir kudret kazanacaktır. Kitlelerin hukuku, hükümdarların hukuku yerine geçmektedir" (KP: 12-13). Bu hukukun asli ilkesi de Le Bon'un eseri boyunca ısrarla vurguladığı gibi dogmatik değerlere dayanan zalim bir tekebbür üzerine tahakküm ilkesi olacaktır. Kitlelerin ruhu bilimin ruhunun yerine ikame olmaktadır. Çünkü artık dönem vaatlerin insanları gerçeğe değil gerçekleşmesi mümkün olmayan hayallere inandırma dönemidir. Çağ, gerçeğin ilim ile aydınlatılmasının değil yalanların dogmalar ile kutsanmasının çağıdır. Bu çağ, ilim yerine yalanların dogmalaştırıldığı bir aklın Tanrıları olan kitlelerin yükseliş dönemidir: "İlim bize gerçeği yahut hiç olmazsa zekamızca anlaşılması mümkün münasebetleri öğretmeyi vaat etti. İlim bize hiç bir zaman ne barış, ne de saadet getireceğini vadetmedi. Duygularımıza karşı pek büyük ve sarsılmaz bir ilgisizliği olan bilim, feryatlarımızı işitmez ve onun yıktığı boş hayalleri de hiç bir şey yerine getiremez" (KP: 13).

Kitlelerin psikolojisi, onların atılgan yapıları üzerine kanunların ve kurumların ne kadar az etki ettiğini ve kendilerine aktarılan düşüncelerin dışında yeni fikirlere sahip olmaya ne derecede yeteneksiz olduklarını gösterir. Bilgi ve analize dayanan yorumlar ve soyut bakış açılarından meydana gelen kurallar onları yönetmeye yetmez. Onları ancak ruhlarına sindirilen etkiler cazip gelebilir. İnsanlarm artık sadece aklm emirleriyle yönetilemeyeceklerini çok acı tecrübelerle tarih ve hayat bize öğretmiştir (KP: 16-17). Çünkü kitlelere lazım olan zekamızca anlaşılması mümkün münasebetleri gösteren gerçekler değil özgürlük, eşitlik, barış, saadet getireceğini vaat eden hayal taciri müphem kavramlar ve ideolojilerdir. İdeolojiler, insanlarm duygularına karşı pek büyük ve sarsılmaz bir ilgisizliği olan, onların feryatlarını işitmez ve boş hayaller vaat etmez bilim yerine tüm bunları insanlarına vaat ederek kolektif Tanrı kompleksi kitlelerin ruhu olarak doğan yeni çağın yeni dinleri oldular. İdeolojiler Tanrı kompleksi ruhunu o kadar ileri götürdüler ki "Tanrı gibi" olmayı da aşarak hatta Tanrıyı da geçerek kendi müminleri için cenneti, kafirler için de cehennemi yeryüzünde yaratmayı vaat ettiler. Ve birinci vaatlerinde verdikleri sözlerde başarılı olamasalar da ikinci vaatlerini gerçekleştirme sözlerini fazlasıyla yerine getirdiler.

Le Bon'a göre insanlara yeryüzünde inananları için cennet, inanmayanları için de cehennem vaat eden bu yeni dinler yeni kolektif Tanrı komplekslerinin ruhunda, kişisel Tanrı kompleksi liderlerinin/peygamberlerinin izinde evrensel Tanrı kompleksine dönüşerek yeryüzü egemenliğinde tek başlarına "iktidar makamına geçecekler; tamamen yıkıcı olan güçleriyle, zayıf düşmüş vücutların yahut cesetlerin çürümesini hızlandıran mikroplar gibi tüm dünyaya etki edecekler; bir uygarlığın yapısı çürüyünce, kitleler onun yıkılmasını çabuklaştıracaklar; sayısal fazlalığın ve çoğunluğun kör kuvveti tarihin biricik felsefesi haline gelecek ve sonuçta da insanlık uygarlığının son duraklarından birine ulaşılmış olacaktır" (KP: 14). Fakat "kitlelerin bu gücünün farkına varıp onun ruhunu iyi tanıyıp onlara kolaylıkla hükmetme gücüne ulaşmış" (KP: 16) ve onların kolektif Tanrı kompleksi kibrinin ruhunun yöneticisi olan psikolog liderler kendi kişisel Tanrı komplekslerinin gerçekleştirilmesi için onların önüne düşüp evrensel Tanrı kompleksi ilan ettikleri devletlerinin ve ideolojilerinin evrensel tahakkümü için yine kendileriyle aynı amaç ve yöntemle örgütlenmiş diğer Tanrı kompleksleriyle savaşarak dünyayı mezbahaya, yeryüzünü de vaat ettikleri gibi cehenneme çevireceklerdir. Çünkü dünyayı cehenneme çevirecek tek şey insanların Tanrı kompleksi doğasının ürünü olan onu cennet yapma isteğindeki kibirdir. Tanrı kompleksi doğa açısından dünyayı cennet veya cehennem yapmak istekliliği açısından hiçbir fark yoktur.

Le Bon'a göre kolektif Tanrı kompleksi kişilik bütünsel gücü ve iradesi ile kendisine tabi olan tüm kişisel Tanrı komplekslerini 'kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu' gereği kendi içinde eritir: "bazı muayyen hallerde bir insanlar topluluğu, onu vücuda getiren ayrı ayrı fertlerin malik oldukları karakterlerden çok farklı yeni karakterlere dönüşür. Bilinçli kişilik ortadan silinir, bütün bu birleşmiş fertlerin düşünceleri ve duyguları tek bir tarafa yönelir. Böylece bir kolektif bilinç oluşur. Kolektiflik o zaman, psikolojik bir kitle olur. Kitle bir tek varlık haline gelir ve 'kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu'na uyar. Oluşum halinde bulunan bir kitlenin ilk vasıflarından olan, bilinçli bireysel kişiliğin kaybolması ve hislerin, düşüncelerin aynı yöne doğru ilerlemesi durumu, aynı zamanda birçok kimsenin aynı yerde bir araya gelmiş olmasını gerektirmez. Birbirinden ayrı binlerce kişi, günün birinde bazı şiddetli heyecanların, meselâ bir millî olayın etkisiyle bir araya gelerek psikolojik bir kitle meydana getirebilirler. Bütün bir millet görünürde bir toplantı olmadığı halde, şu veya bu etki ile kitle haline gelebilir. Psikolojik bir kitle oluşur oluşmaz, geçici, fakat ayrılabilir ve belirlenebilecek özellikler kazanır. Bu genel karakterlere, kitleyi düzenleyen ve onun ruhî yapısını değiştirebilen, özel karakterler de ilave olunur" (KP: 19-21).

Bu yeni ortak kişilik ve karakter ile "kitleyi meydana getiren bireyler yaşama biçimleri, işgüçleri, karakterleri yahut zekaları ister benzer, ister ayrı olarak kimler olursa olsun; kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılar. Aşılanan bu ruh onları, her biri tek başına, ayrı ayrı bulundukları halde duyacaklarından, düşüneceklerinden ve yapacaklarından tamamıyla başka hissettirir, düşündürür ve yaptırır. Bazı düşünceler, bazı duygular ancak kitle halinde bulunan bireylerde kendini gösterir veya hareket alanına çıkar. Psikolojik kitle, aynı cinsten olmayan unsurlardan toplanma bir an için birbirleriyle kaynaşmış, geçici bir yaratık gibidir. Bir kitleyi oluşturan yığınlarda, öğelerin ne ortalaması ne de tamamı vardır. Fakat yeni karakterlerin oluşumu ve yaratılışı mevcuttur. Kimyada olduğu gibi, bazı öğeler yan yana getirilince, bunların ayrı ayrı sahip oldukları kimyevi özelliklerden bambaşka özelliklere sahip olan yeni bir madde oluşturmak üzere birbiriyle kaynaştıkları görülür" (KP: 23).

Yeni durum kolektif Tanrı kompleksi kitlelerin bireylerin iradelerine tahakküm ettiği ve kendisine mutlak bir itaat sağladığı gönüllü kulluktan başka bir şey değildir. İnsanların kendi bilinçli iradelerini bilinçaltında taşıdıkları ikinci bir doğa ile yer değiştirmeleridir. Kitleler insan doğasındaki ikili çatışma unsurları (evrensel dilemma) olan kul ve Tanrı komplekslerinin birlikte hayat bulduğu bir durumdur. Kolektif Tanrı kompleksi

bütünlük olarak kitleler kişisel Tanrı kompleksi parçaları olan bireylerin doğalarında baskı altında bulunan Tanrı komplekslerinin ortaya çıkma alanlarıdır. Kitleler her bir insanın doğasındaki "Tanrı gibi" olma yani "iyiyle kötüyü bilerek mutlak bilgiye ulaşıp başkalarını ona göre yargılayıp cezalandırmak", "mutlak iktidar sahibi olmak" ve "ölümsüzlüğe ulaşmak" gibi kişisel Tanrı kompleksi özelliklerinin doğma ve yaşama alanıdır. Yeni durum, insanların bilinçaltına attıkları kişisel Tanrı kompleksi doğalarının kitlelerin rahminde yeniden hayat bulmasıdır. Çünkü "yalnızca organik hayatta değil zekânın işlemesinde de bilinçaltı olayları büyük bir rol oynar. Zihnin bilinçli hayatı, bilinçaltı hayatının yanında pek az bir etkiye sahiptir. Bilinçli hareketlerimiz, irsî etkileri altında oluşan bilinçaltı temelinden meydana gelir. Bu temel, ırkın ruhunu oluşturan sayısız ataların birikimini kendinde taşır. Hareketlerimizin bilinen nedenleri arkasında, bilmediğimiz bir takım gizli sebepler bulunur. Her gün işlediğimiz fiillerimizin birçoğu, anlatamadığımız bu gizli sebeplerin sonucudur. Irkın ruhunu oluşturan bilinçaltı öğelerin etkisiyle, bir ırkm bütün bireyleri; aslında birbirlerinin aynı gibidir. Bir ırkın bireylerini birbirinden ayıran şey, terbiyenin ve istisnai bir kalıtımın sonucu olan bilinçli şeylerdir. Zekâları bakımından birbirine hiç benzemeyen insanlar, bazı defa aym isteklere, aynı hırslara, aynı duygulara sahip olurlar. Din, ahlak, politika, sevgi, nefret gibi duygular alanına giren şeylerde, en yüksek insanlar, adi bireylerin derecesini pek geçemezler. İşte bilinçaltı tarafından yönetilen ve bir ırkın normal bireylerinin çoğunluğunun hemen aynı derecede sahip olduğu bu genel karakteristik özellikleri, kitlelerde ortak özellikleri meydana getirir. Kolektif bilinç içerisinde, bireylerin akli yetenekleri ve kişilikleri silinir. Aynı cinsten olmayan, aynı cinsten olanın içinde boğulur, kaybolur ve bilinçaltı özellikleri üstün duruma gelir. Kitleler, zekâyı değil orta şeyleri bir araya toplarlar" (KP: 24-25). Bu orta şeyler de üzerinde ittifak ettikleri dogmatik ve yargılayıcı genel hükümler ve önyargılardan başka bir şey değildir.

İnsanlar kişisel Tanrı komplekslerini içinde tatmin ettikleri kolektif tanrı kompleksleri sayesinde bilinç, kimlik ve değer kazandıkları için Le Bon'a göre onu bir Tanrı gibi kutsamaya ve onun emirlerine kayıtsız şartsız itaat etmeye yani kul kompleksi içinde bağlanmaya yönelirler. Bu durum aslında kitlelerin hem aynı bütünün Tanrısı hem de kulu oldukları bir ikili doğa da ortaya çıkartmaktadır. İnsanların hem Tanrısı hem de kulu oldukları bir sistemin kutsallığına ve mutlaklığına da tarihte eşinde az rastlanır bir güç ve tutkuyla bağlanmaktadır. Çünkü kitlenin aldığı karar ona ait iken uygulayacak olan da yine kendisidir. İnsan hem öznesi hem de nesnesi olduğu bu yeni kolektif ruh içinde "çokluğun verdiği bir duygu ile tek başına

olduğu vakit frenleyebileceği içgüdülerine kendisini terk ederek yenilmez bir güç kazanır. Kitleler isimsiz ve dolayısıyla mesuliyetsiz oldukları için, fertleri daima, her yerde kuşatıcı rol oynayan kendi sorumluluk duygularından bütünüyle uzaklaştırırlar ve onları içgüdülerine daha kolayca bırakırlar. Zihni sirayet ile de birey, kişisel çıkarını topluluğun çıkarına kolayca feda eder. Sonuçta kitle psikolojisi kitle içindeki bireylerde, yalnız yaşayan bireylerin karakterlerine oranla zıt karakterler meydana getirir. Artık kişi kitle ruhu tarafından efsunlanmış bir hale düşer. Efsun ile uyutulan bu kişilerde bilinç felce uğradığından, uyutucu ruhun kendi arzusuna göre yönettiği bütün bilinçaltı etkinliklerinin esiri olur. Artık bu kişilerde bilinçli kişilik kaybolmuştur, irade ve seçme kabiliyeti kalmamıştır. Duyguları ve düşünceleri uyutucunun yönlendireceği tarafa doğru yönelir" (KP: 26-27).

İnsanlar artık aklın bilinçli tercihleri ile değil kitlesel ruhun duygusal telkinleri ile hareket etmeye başlar. Artık hareketleri bilinçli değildir. Kitle tarafından yapılacak bir telkinin etkisi o kimseyi karşı konulamaz bir coşkunlukla bazı işlere sürükler. Kitle içindeki insanların birbirini etkilemesi ile coşkunluklar seli oluşur ve herkes o selin üzerindeki yaprak misali sürüklenip gider. Bir kitlenin, telkine karşı direnecek derecede güçlü kişiliğe sahip fertleri bile bu genel akım önünde direnemeyip herkes gibi sürüklenirler. Artık kendi kişisel bilincini kolektif bilinç seli içinde eritmiş; "bilinçli kişiliğin kaybolması ile hiçleşmiş; bilinçaltı ile hareket eden yeni bir kişiliğin hakimiyetine girmiş; düşüncelerin, duyguların sirayet yoluyla aynı yöne doğru yönelişine teslim olmuş; kendisine telkin edilen düşüncelerin uygulamasına hemen başlamak isteği ile efsunlanmış olan insan artık kendisi değildir, iradesi kendisine rehber olmaktan çıkmış bir otomat haline gelmiştir. Bu durumda bir kitleye bağlı olması yüzünden insan, uygarlık merdiveninden birçok basamak birden aşağı inmiştir. Kitle halinde bulunan kimse yalnız yaptığı işler açısından benliğinden ayrılmaz. Bütün kişiliğini kaybetmezden önce, bu kimsenin düşünceleri, duyguları, cimriyi cömerde, inkarcıyı inanana, namusluyu namussuza, korkağı kahramana çevirecek derecede değişmeye uğramıştır. Yalnız başına bulunduğu zaman terbiyeli, aydın bir kimse iken, kitle halinde ise içgüdüleriyle hareket eden bir yaratık, bir vahşi olmuştur. Artık ilkel bir adamın davranışına, şiddetine, merhametsizliğine, heyecanlarına ve kahramanlıklarına sahiptir. Kelimelerle, tasvirlerle kolay etkilenmek, en açık çıkarlarını ayak altına alabilecek hareketlere sürüklenebilmek yönleriyle de, kitleye bağlı olan bireyler ilkel insanlara dönüşürler" (KP: 28).

Le Bon, kitleleri ortaya çıkartan sebepler ve kitle içindeki bireylerin özelliklerini analiz ettikten sonra bir bütün olarak da kolektif Tanrı kompleksi olarak çağlara tahakküm eden kitlelerin özelliklerini açıklamaya yönelir. Le Bon'a göre "kolay kışkırtılmak, kızgınlık, muhakeme yeteneksizlikleri, hüküm verme ve eleştiri yeteneklerinin olmaması, duygulardaki mübalağa gibi kitlelere has karakterlerin birçoğu olgunluğa ulaşamamış çocukların ve vahşilerin özellikleridir". Ona göre "kitleler hemen hemen tamamen bilinçaltı tarafından yönetilir. Fiilleri beyinden ziyade omuriliğin (murdarilik) kontrolü altındadır. Bu nedenle icraları kışkırtmaların durumuna göre hareket eder. Dışardan gelen bütün etkilerin oyuncağı haline gelen kitle, bu etkilerin ardı arkası kesilmeyen değişmelerine maruz kalır. Kitleleri telkin altına alabilen kışkırtmalar çeşitli ve onlar da her zaman bu tahriklere bağlı olduklarından, durumları son derece kararsızdır. En kanlı vahşilikten en mutlak mertliğe yahut kahramanlığa bir an içinde geçtikleri görülür. Kitleler kolaylıkla cellat, fakat aynı zamanda aynı kolaylıkla yüksek bir dava uğrunda şehit olabilirler. Her inancın zaferi için istenilen kan selleri tarih boyunca kitlelerin sinesinden akmıştır" (KP: 31-33). Bu yüzden kitlelerin tarihi kanla yazılmıştır. Tüm Tanrı kompleksleri gibi kitleler de kanla ve kandan beslenmiştir. Tek farkla ki onların kanları kutsal ilan ettikleri kurbanlarının kanlarıdır. Kitlelerin tarihi, hem Tanrısının hem peygamberinin hem yasalarının hem de kullarının aynı olduğu bir dinin kutsallığının lanetli kurbanlarının kanları ile yazılmıştır. İnsanlığın en ucuz kanı ile. Çünkü kitleler "kahraman olmak için bedel istemezler; hayatlarını pazarlığa koymazlar; yeni dinleri için canlarını fedaya sorgusuz sualsiz her zaman hazırdırlar; bunun için de daha önceden düşünmezler, kaderlerinin planını yapmazlar, hiçbir işlerinin sonunu düşünmezler; karşıt duygu perdeleri arasında dolaşır dururlar; istediklerini çılgınca bir şiddetle elde etmeyi arzu ederler ama bunları da uzun süre istemezler; devamlı düşünceye yeteneksiz oldukları gibi devamlı bir iradeye de yeteneksizdirler" (KP: 33). Bu yüzden de kişisel Tanrı kompleksi liderlerin/kahramanların/demagogların ve evrensel Tanrı kompleksi devletlerin "yutucu nüfuzlarının" etkisine ve yönetimine uygun hale gelmişlerdir.

Kitleler tüm Tanrı komplekslerinde ortak olduğu gibi her zaman ve her yerde güce taparlar. Bu nedenle de "sayısının çokluğu, kendisine karşı konulmaz bir güç hissi verir. Bu yüzden de vahşi bir insan gibi, arzu ile arzusunun gerçekleşmesi arasında hiçbir engeli kabul etmez. Gücün verdiği kibir ile de kitle halinde bulunan bir bireyde imkansızlık mefhumu kaybolur. Bu yüzden de kitlenin doğal hali öfkedir. Tek başına olan bir adam bir sarayı ateşe veremeyeceğini, bir mağazayı yağmalayamayacağını bilir ve böyle bir

şeye girişmek hemen hemen hiç aklına gelmez. Fakat bir kitleye bağlı olunca, çokluğun kendisine verdiği gücü anlar, cinayet yahut yağma için aldığı ilk telkine derhal kendisini teslim eder. Beklenilmeyen bir engel büyük bir şiddetle parçalanıp yıkılır" (KP: 34). Kendinde vehmettiği Tanrısal güç ile sınırsızlığın ve sorumsuzluğun alanına geçer. Bu alan artık beşeri kişilikten sıyrılıp haddi aşarak Tanrının alanına müdahil olmak olduğu için Tanrıya ait tüm özellikler de kendisinde mündemiç hale dönüşür. Artık insanların bedenleri değil "sirayet" gücü ile ruhları da kitle Tanrısının uhdesindedir.

Bu sirayet sayesinde kitleler telkine hazır bir dikkat ve bekleme durumu içerisinde bulunurlar. İlk yapılan telkin derhal sirayet yoluyla bütün zihinlere kendisini kabul ettirir ve hemen yönünü belirler. Telkin olunan kimselerde, sabit fikir fiil haline gelmeğe hazırdır. Ateşe verilecek bir saray veyahut yapılacak bir bağlılık gösterisi mi var, kitle aynı kolaylıkla bunları yapmaya atılır. Her şey kışkırtıcı unsurun gücüne bağlıdır. Akli etkilerin yardımından mahrum bulunan kitleler, fazla bir safdillik ve her şeye kolay inanırlık gösterir. Onlar için (tıpkı Tanrı gibi) olmayacak/imkansız hiç bir şey yoktur. Çünkü kitle hayallerle düşünür. Akıl ve muhakeme böyle hayallerin ilgisizliğini ferde gösterir fakat kitle bunu görmez. Değiştirici hayal gücünün olaya eklediği şeyi de olay ile karıştırır. Sübjektifi objektiften ayırmaktan aciz olduğu için, zihninde uyanan, çoğu defa görülen olay ile hiç bir yakınlığı bulunmayan hayalleri gerçek diye kabul eder. Kitleyi oluşturan bireylerin zihni düzeydeki üstünlükleri bu prensibi ortadan kaldırmaz. Onların bu özelliklerini bilen ve akıl, ahlak ve ruhlarını elinde tutan liderler ise onlara görmediğini görmüş olduğuna inandıran insanlardır. Bilgisiz ve bilgin, bir kere kitle içinde bulununca olayları objektif olarak gözlemlemek bakımından aynı yetenek düzeyine inerler. Her birinin tek tek malik olduğu müşahede hassası ve tenkit kudreti kaybolur (KP: 35-39). Bu yüzden insanlara yeryüzü egemenliğinde vaat ettikleri özgürlük, eşitlik, mutluluk, adalet ve hatta cennet vaadini gerçekleştirerek sözünde duran tek doğru sözlü Tanrı da kitledir.

Le Bon'a göre kitle, her türlü aşırılığın hem kaynağı hem de alanıdır. Bu yüzden bir kitle tarafından açığa vurulan iyi veya fena duygular, abartılı ve basit olmak gibi iki kat özellik gösterir. Kitle içindeki birey, ayrıntıyı kavramaktan aciz, ilkel bir yaratığa benzer. Eşyayı bir blok halinde, bütünüyle görür ve nüansları ayıramaz. Kitle içinde bir duygunun aşırı hale gelmesinin nedeni o duygunun telkin ve yayılma gücüdür. Telkin ve yayılma yoluyla duygular büyük bir hızla yayıldığından, katılma sonucunda, o duygunun gücü büyük oranda artmış olur. Kitle duygularının abartılması

ve sadeliği, onları şüpheden ve kararsızlıktan uzak bulundurur. Kitleler hemen büyük aşırılıklara giderler. Ortaya atılan herhangi bir şüphe, derhal münakaşa kabul etmez bir gerçeğe çevrilir. Tek başına bulunan bir bireyde pek az belli olacak bir nefret duygusu yahut uygun görmemek başlangıcı, kitle içinde bulunan bir bireyde vahşi ve yırtıcı bir kine dönüşebilir. Sorumluluk duygusuna sahip olmadıkları için, kitlelerin duygularının şiddeti daha farklı cinsten kitlelerde aşırı bir hal alır. Kitleyi oluşturan bireylerin çokluğu ve bu çokluğun ortaya getirdiği geçici kudret nispetinde kuvvetli olanın cezasız kalma kanaati, tek başına birey için mümkün olmayan duygu ve fiilleri, kitle için mümkün kılar (KP: 45-46).

Le Bon'a göre kitle içinde bulunan budala, cahil ve haris olan bireylerde, hiçliklerinin ve iktidarsızlıklarının yerine büyük bir yıkıcı kuvvete sahip oldukları kanaati meydana gelir. Kitlelerdeki aşırılık, kitle bireylerinde, atalarından yadigâr kalan ilkel, ırsî içgüdülerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Halbuki tek başına bulunan ve sorumlu olan birey ceza görmek korkusuyla bu duygularını frenlemeye çalışır. Kendilerine ustalıkla telkinde bulunulduğu zaman kitleler kahramanlığa, nefsi fedaya ve feragate yetenekli olurlar. Kitleler ancak şiddetli iddialar ve ateşli ifadeler ile şişirilmiş aşırı duygulardan etkilenirler. Kitlelere abartılı konuşmak, tekrar tekrar iddia etmek ve hiçbir şeyi kesinlikle akılcı bir yargılama yoluyla ispatlamaya kalkışmamak gerekir. Kitle, kahramanlarının duygularında da aynı abartıyı ve aşırılığı görmek ister. Bu yüzden görünürdeki özellik ve üstünlükler her zaman şişirilmeli ve büyütülmelidir. Kitlelerdeki abartıcılığın hiç bir şekilde zekaya değil duygulara ait olduğunu unutmamak gerekir. Bir kitle halinde olmanın etkisiyle bireyin akıl düzeyi önemli bir derecede aşağılanır. Böyle olunca da kitleler yalnız duygular sahasında ya yukarıya çıkar ya da aşağıya inerler (KP: 46-47). Her inip çıkmada da kendilerini kontrol eden kişisel Tanrı kompleksi kişilikler olan liderlere, kahramanlara veya demagoglara rastlarlar.

Kolektif Tanrı kompleksi kişilik olarak kitleler Tanrı kompleksi özelliklerinden en önemlisi olan "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi" olmak yani mutlak bilgiye sahip oldukları inancıyla istediklerini istedikleri gibi kıyaslayıp yargılayarak cezalandırma hak ve doğal olarak da yetkilerini kendilerinde görürler. Bu yüzden "kitleler ancak basit ve bireylik duyguları kavrar. Onlara aşılanan görüşler ve inançlar genel olarak ya kabul veya ret olunur ve kesin gerçekler veya kesin hatalar olarak kabul edilir. Akıl ve yargılama yoluyla değil de telkin yolu ile meydana gelen inançlarda durum hep aynıdır. Bu inançlar çok hoşgörüsüz ve insanlar üzerinde de o derece baskıcıdırlar.

Kitlelerin devamlı olan hareketlilikleri yalnız yüzeysel şeylerdedir. Onlar zayıflamayan muhafazakarlık içgüdülerine sahiptirler ve bütün iptidailer gibi geleneklere büyük bir taassup içinde puta taparcasına saygı duyarlar. Hayatlarının gerçek şartlarını değiştirecek her yenilikten, bilinçsiz olarak nefret ederler. Kitle, hakikat veya dalalet olduğuna inandığı şeyler hakkında hiç şüphesi bulunmadığından, diğer taraftan da kendi kuvveti hakkında açık bir bilgisi olduğundan dolayı tahakküm edici ve tahakküm edici olduğu kadar da mutaassıptır. Birey, itiraz ve münakaşayı kabul edebilir, fakat kalabalığın buna asla tahammülü yoktur. Kalabalık kendi inancına yönelik en küçük bir itirazda bile itiraz edeni linç edebilir" (KP: 48).

Kitlelerin bu kolektif Tanrı kompleksi içindeki kibre dayalı taassubu hemen peşinden kişisel Tanrı kompleksi olarak önlerine düşen tahakküm kibrine sahip liderlerin istibdat kibri ile bütünleşir. Bu nedenle istibdat ve taassup birlikteliği kitlelerin her sınıfında ortaktır. Kitleler için baskı ve taassup, kolayca katlandıkları gibi uyguladıkları gayet açık duygular oluşturur. Kitleler güce karşı saygı beslerler ve zayıflığın bir şekli gibi anladıkları iyiliğe karşı pek az ilgili görünürler. Kitlelerin eğilim ve sevgisi hiç bir zaman iyi hükümdarlara değil, kendilerini şiddetle baskı altında bulunduran baskıcılara karşı olmuştur. Kitleler, en yüksek heykelleri her zaman bunlar için dikmişlerdir. Onların sorgucu (ihtişamı) onları çeker, gücü ve egemenliği onlara saygı aşılar, kılıcı onları korkutur. Zayıf bir hükümete karşı ayaklanmaya her zaman hazır olan kitle, güçlü bir hükümet karşısında esir gibi eğilir ve içgüdülü olarak köleliğe doğru yöneldikleri görülür (KP: 47-49). Güce tapınmanın ürünü olarak Tanrı kompleksi ihtirası ve kibri ile başlayan birliktelik tapındıkları gücün emriyle kul kompleksine mahkumiyet ile sonlanır. İnsanların köleliklerinin/kul komplekslerinin derecesi özgürlüklerinin gasp edilme derecesiyle doğru orantılıdır. İnsanların özgürlüklerini gasp edenlerin otoriter iktidarının şiddeti arttıkça kölelik bağımlılığının da şiddeti artar. İnsanlar en büyük saygıyı en fazla özgürlüklerini gasp edenlere gösterip "en yüksek heykelleri her zaman bunlar için dikip" onlara tapınırlar. Onları köleliklerinden/kul komplekslerinden kurtarmak için verilen mücadele örneklerinin hikayesini Musa, İsa ve Muhammed örnekliğinde daha iyi anlayabiliriz.

Kitlelerin bu Tanrı kompleksi ve kul kompleksi arasındaki ikili doğasını onlardaki ikiyüzlülük ve çok ahlaklılık ile açıklayan Le Bon'a göre bunun temelinde "her türlü telkine açıklığın doğurduğu sürekli kararsızlık" sorunu vardır. Ona göre "eğer ahlak toplumun değerlerine saygı ve bencil eğilimlere devamlı bir baskı anlamında kullanılırsa kitleler, eğilimlere fazla bağlı

ve kararsız oldukları için ahlaklılığa yetenekli değildirler. Fakat ahlaklılığa fedakârlık, bağlılık, çıkarını düşünmemek, nefsini feda etmek, hakseverlik gibi bazı özelliklerin ortaya çıkması anlamını verirsek, kitleler bazı defa pek yüksek bir ahlaklılığa yeteneklidirler. Şüphesiz kitleler çoğu defa aşağı bir ahlâk düzeyinde bulunduklarını göstermişlerdir. Onların yıkıcı gaddarlık içgüdüleri, her insanın ruhunda uyuyan, ilkel devirlerin sonuçlarıdır. Tek başına birey için bu içgüdüleri tatmin etmek tehlikeli olur. Halbuki bireyin sorumsuz ve cezasız kalacağından emin bulunduğu bir kitleye karışması, kendisine bu içgüdülere uymak için bütün serbestlikleri verir. Kitle, öldürme, yangın ve her nevi cinayet yapmaya kabiliyetli olduğu gibi, fedakâr ve sadık fiiller icrasına da, bireyden çok daha yüksek derecede yeteneklidir. Özellikle şan, şeref, din ve vatan duygularına hitap edilerek kitle halindeki bireyin duygularından yardım beklenir. Büyük sadakatlere ve diğerkâmlıklara yalnız kalabalıklar yeteneklidir. Pek az anladıkları inançlar ve düşünceler için kendilerini kahramanca ölüme teslim etmiş olan kalabalıklar ne kadar çoktur. Çoğu zaman sefil içgüdülere bağlı olan kitleler, bazen yüksek bir ahlaklılığa örnek oluşturur. Eğer kişisel çıkardan uzak kalmak, her şeyi oluruna bırakma durumu olan tevekkül, veya hayali ya da gerçek bir ideale gönül bağlamak ahlaki üstünlüklerden ise, kitleler bazı zaman en ahlaklı filozofların dahi ender olarak sahip olabilecekleri bir ahlak seviyesine yükselirler" (KP: 50-52). Fakat ahlaki kıstasları ne olursa olsun onlardaki Tanrı kompleksi doğa sayesinde bütün ahlaki erdemler güçlü bir taassup içinde savunulduğu için kıyaslamanın ve yargılamanın aracına dönüşmektedir. Le Bon'un verdiği örnekler çerçevesinde Musa, Muhammed ve özellikle de İsa karşısındaki kitlelerin taassuplarının doğurduğu yargılamalar ve sonuçları bunu göstermektedir.

Her üç peygamber örnekliğinde de görüldüğü üzere onları yargılayan ekabir egemenler kitleler üzerinde etki eden kanıtlar ve mantık bakımından o derece aşağı görünen kıyaslamalar ile yargılama yapmışlardır. Onların aşağı seviyedeki yargılamaları, çağrışımlar arasında ancak dış yüzey bakımından bir benzeşme veya dışla ilgili bir bağlantı vardır. Aralarında yalnız görünürde ilişkiler bulunan birbirine benzemeyen şeylerin birleştirilmesi ve bu şeylerden doğrudan doğruya genel sonuçlar çıkarılması, kolektif mantığın ayırıcı özelliklerindendir. Kitlelere karşı konuşmasını bilen bu ekabir liderler bu şekildeki çağrışımları kullanır ve yalnız bunlar güçlü şekilde etki ederler. Güçlü bir yargılama zinciri kitle için anlaşılmaz olur, bunun içindir ki, kitleler yargılayamazlar veya yanlış yargılarlar ve yargılama ile etki altına alınamazlar. Kitlelerle sıkı temaslarda bulunan hatip, onlara etki etmek için bir takım hayalleri canlandırmasını iyi bilir. Kitlelerin,

yargılamaya güçlü olamayışları, kendilerini eleştiri düşüncesinden, yani doğruyu yanlıştan ayırabilme ve tam yargılama yeteneğinden yoksun eder. Bazı düşüncelerin kolaylıkla kabul edilmesi, yayılması, insanların çoğunun kendi yargılamaları üzerine kurulmuş bir düşünceye sahip olmak imkanından yoksun bulunmalarındandır (KP: 58-60). Bu yüzden kitleler muhakeme ve yargılama yeteneklerini kendi adlarına kullanmaları için kişisel Tanrı kompleksleri olan din adamlarına, liderlere, demagoglara bırakmışlardır. Akıllarını emanet ettikleri bu insanlar daha sonra da ahlaklarını ellerinden alarak istedikleri insanları istedikleri biçimde yargılama ayrıcalığına onlar için ve onlar adına ulaşmışlardır.

Le Bon'a göre her zaman ve her yerde "kitlelere bir din lâzım" olduğu fakat eski dinlerin cennet vaatlerinin bu dünyaya has olmadığı için özgürlük, eşitlik, kardeşlik, refah gibi müphem ve hayali kavramlardan oluşan yeni fikirlerden ve inançlardan/dogmalardan oluşan ve cenneti bu dünyada vaat eden yeni çağın yeni dinleri olan ideolojiler doğmuştur. İdeolojiler de muhatapları akıl ve mantık sahibi tek tek bireyler değil aklını ve ahlakını kolektif iradenin eline teslim etmiş kalabalıklar olduğu için gayet sade bir şekil almış ve onların düşüncelerinde hayaller halinde yerleştirilmiş kavramlarla nüfuz kazanmıştır. Bu hayali düşünceler arasında mantık ilgisi yoktur. Bunlar sihirli fenerde olduğu gibi, istiflendikleri kutudaki resimli camlar nasıl birbirlerini izlerse, birbirlerinin yerine gelirler. Böylece, kitlelerde birbirine en çok zıt düşüncelerin bir arada yaşadığı görülür. Kitle, zihninde yerleşmiş olan değişik düşüncelerden birisinin etkisi altına konabilecek ve birbirine hiç benzemeyen düşüncelere girişecektir. Kendisinde eleştiri özelliği bulunmadığından bu çelişkilerin farkına varmaz. Düşünceler sade bir şekil aldıktan sonra kitlelerce anlaşılabildiklerinden, halk arasında yayılmaları ve tutunmaları için, çoğu defa bunların tam bir değişikliğe uğramaları gerekir. Bundan dolayı da gerçekte toplum bakımından düşüncelerin basamaklar zinciri, yani az veya çok yüksek düşünceler yok gibidir. Bu düşünce, kitlelere yayılması onları heyecanlandırması ile ve yalnız bu durum ile yüksekliğini ve büyüklüğünü sağlayan inceliklerin hepsinden sıyrılır. Birçok değişik vasıtayla bu düşünce sonuçta kitlelerin ruhuna nüfuz edince karşı konulamaz bir güç kazanır ve bir seri sonuç meydana getirir. Halk ruhunda bir defa yerleştikten sonra bu düşüncelerin nasıl bir kudret taşıdığı bilinmektedir (KP: 55-58). Halk ruhunda varlık kazanan düşüncelerin bu kudreti üç yüzyıl boyunca kitleler tarafından tarihin yazılmasına da kaynaklık etmiştir.

İdeolojilerin hayali kavramları ile inşa edilen kitlelerin hayal gücü, bütün ilkel kimselerde olduğu gibi yargılamanın ve aklın kontrolünden uzak bulunduğu için etki altında bırakılmaya uygundur. Kitleler düşünmeye ve yargılamaya yetkili olamadıklarından, aklın kabullenemeyeceği bir durumun meydana gelmesini kabul etmezler. İşte bunun içindir ki, olayların olağanüstü güzel ve efsaneye benzeyen yönleri daima onların üzerinde etkili olur. Mucizeler ve efsaneler gerçekte uygarlıkların asıl destekleridir. Görünüşler ve gösterişler tarihte gerçeklerden daha fazla bir rol oynamıştır. Gerçekte olmayan gerçek olana üstün gelmiştir. Kitleler yalnız hayalleriyle düşünebildiklerinden yine yalnız hayalleri aracılığıyla etki altında bulundurulabilirler. Yalnız hayaller onları korkutur veya kendine çeker ve onların fiilleri üzerine etkili olur. Halkın gözünde gerçek dışı olan olay gerçek kadar önemlidir. Bu yüzden fatihlerin kudreti ve devletlerin gücü, kitlelerin muhayyilesi üzerine kurulmuştur. Kitle, onun hayal gücüne etki etmek şeklinde yönlendirilir. Büyük tarihi olayların hemen hepsi kitlelerin hayal gücü üzerine doğrudan doğruya yapılmış etkilerin sonuçlarıdır. Bunlar gibi, bütün dönemlerin ve memleketlerin devlet adamları, bunların en baskıcıları da içlerinde olmak üzere, hepsi kitlelerin hayal gücünü kudretlerinin destekleri diye tanımışlardır. Bunlar hiç bir zaman kitle hayal gücüne aykırı olarak hükümet yönetmeyi denememişlerdir. Bu büyük önderlerin bütün düşüncesi bu hayal gücü üzerinde hakim olmaktı. Zaferlerinde, hitabelerinde, nutuklarında ve bütün hareketlerinde hatta ölüm döşeğinde bile hep bu hayal gücü üzerinde hakim olmayı düşünmüşlerdir. Çünkü çok iyi biliyorlardı ki kitlelerin hayal gücü üzerine etki etmek sanatı, onları idare etmek sanatıdır (KP: 61-64). Bu sanatın özü de insanlarm ve kitlelerin zaaflarını bilip ona göre hareket etmekten geçmektedir.

Le Bon, kitlelerde yargılama gücünün bulunmadığını, düşünceleri bütünüyle ya kabul veya reddettiklerini, münakaşaya ve itiraza dayanma güçleri olmadığını, onların üzerine etki eden telkinlerin bütün kavrama alanlarını kapladığını ve derhal fiil haline geçmeye eğilimli olduklarını; kendilerine uygun şekilde telkin olunan bir ideal uğruna canlarını fedaya hazır olduklarını; onların yalnız şiddetli ve aşırı duygulara sahip olduklarını; onların bir kimseye karşı sevgileri, onu beğenmeleri, az zamanda ona tapacak noktaya gelmeleri ve hemen ardından da yeni doğan bir soğuklukta ona karşı derin bir kin ve nefret içine girdiklerini anlattıktan sonra kitlelerin büyük bir taassup içinde dogmalaştırdıkları bu yeni dinin nasıl kul kompleksleri içinde Tanrısallık oyunları oynadıklarını anlatır. İnsan, yalnız bir ilaha inandığından dolayı dindar değildir, ruhunun bütün güçlerini, iradesinin bütün itaatlerini, tutuculuğunun ateşlerini, bir davanın yahut duygu ve fi-

illerine rehber olmuş bir kimsenin hizmetine vakfettiği vakit, dindardır. Bu çağ da böyle bir dindarlığın çağıdır ve yeni din evrensel Tanrı kompleksi özelliği taşıyan ideolojiler, ilahları kişisel Tanrı kompleksi liderler ve hem kulları hem de tapınakları kolektif Tanrı kompleksi olan kitlelerdir. Bu bağlamda bir ideolojiye inanan terör idaresinin Jakobenleri ile bir dine inanan engizisyonların Katolikleri arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de koyu dindardılar ve zalim gayretleri bu duygularına dayanıyordu.

Le Bon'a göre bu yeni dinî duygu pek sade özellikler taşır. Üstün sanılan bir kimseye fazla sevgi, onda bulunduğu kabul edilen kuvvetten korkmak, emirlerine körü körüne uymak, inançlarını tartışmak imkansızlığı ve onları etrafa yaymak isteği, bu inançları kabul etmeyenleri düşman görmek gibi özellikler bu yeni dinlerde ortaktır. Onda aynı zamanda tabiatüstü ve olağanüstülük özellikleri de vardır. Kitleler bir siyasi kurala veya onları geçici bir zaman için tutucu yapan başarılı bir lidere sırlı/büyülü/kutsal bir güç yöneltirler. Hoş görmezlik, tutuculuk bu inançların her zamanki arkadaşlarıdır. Bu gibi duygular, dünya veya ahiret mutluluğunun sırrına inanan kimseler için kaçınılmaz özelliklerdendir. Kitlelerin kanaatleri, körü körüne itaat, korkunç hoş görmezlik, dinî duygulara bağlı şiddetli propaganda ihtiyacını taşır. Bu bakımdan onların bütün inançları dini bir içerik ve şekle sahiptir. Onların alkışladıkları bir kahraman onlar için gerçekten bir ilah gibidir. Kişisel Tanrı kompleksi örneği olarak Napolyon on beş sene böyle biri oldu ve sürekli olarak kendisine çevresindeki insanlar itaat ettiler. Napolyon'un adamları onunla birlikte ölüme bile gittiler. Dini veya politik inançları (ideolojileri) ortaya koyanlar, insana mutluluğunu ancak tapmakta bulduran ve taptığı için onu canını fedaya yönelten bu dini tutuculuğun duygularını kitlelere aşılamasını bilmek sayesinde ancak bu inançları yerleştirmeyi başarmışlardır. Her dönemde bu böyle olmuştur. Roma İmparatorluğunun asla güçle değil, aşıladığı dinî hayranlık sayesinde devam etmiş olduğunu çok iyi bilmek gerekir (KP: 66-67).

Kitlelere kolektif bir hayal gücü olarak dinler yerine ideolojileri aşılayan bu kişisel Tanrı kompleksleri her yerde "Tanrı gibi" saygı görmüş ve kul kompleksi kitleler tarafından tapınmaya layık bulunmuştur. Ruhları fetheden bu liderlerin mabetleri yoktur, fakat heykelleri, resimleri vardır ve onlara yapılan ayin geçmiş zamanın ayinlerinden pek de farklı değildir. Kitleler için bir ilah olmak veya hiç bir şey olmamak şarttır. Çünkü yeni dinler akıllara değil duygulara hitap etmektedir ve bu duygular başka bir dönemin aklı tarafmdan dışarı atılmış hurafeleri değildirler. Duygular, akla karşı olan sonsuz savaşlarmda, hiç bir zaman yenilmemiştir. Kitleler bu kadar uzun

süre kendilerine hakim olan 'uluhiyet' ve 'din' kelimelerini artık işitmek istemiyorlar; ancak hiç bir devir onların bir asırdan beri diktikleri heykel ve inşa ettikleri mabet sayısına erişememiştir. Kahraman liderlere yönelik yeni tapınma şekli olan heykeller her meydanda, resimler ise her okulda ve her köy kahvesinde yer almaktadır. Kitlelere bir din lâzımdır. Siyasi, dini ve sosyal inançlar daima münakaşadan uzak tutulmak şartıyla bir dini şekil alarak onların ruhunda yerleşir. Devrimler, Reform, Saint-Barthelemy, din savaşları, engizisyon, Terör, bunların hepsi, yeni inançların yerleşmesine engel olan şeyleri kılıçla, ateşle yok etmeyi gerekli kılan dini duyguların etkisi altında yapılmış aynı takımdan hareketlerdir. Engizisyon ve Terör yolları gerçek inananların kullandıkları yollardır. Eğer başka yollar kullanmış olsalardı, gerçek inanan/mümin sayılmazlardı. Buna benzer olaylar ancak kitle ruhundan çıkar. En koyu baskıcının en mutlak iktidarı bunların meydana çıkmasını çabuklaştırır. Ne Saint-Barthelemy katliammı ne de din savaşlarını yapanlar krallardı. Nitekim Terörü yapanlar hiç de Robespierre, Danton yahut Saint-Just değillerdi. Buna benzer olayların ardında her zaman kitlelerin ruhu vardır (KP: 68-70). O ruh ki içine girdiği bedende kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kibri ile karşısmda duran her şeyi ya kendisine benzetmek ya da yok etmek üzerinden bir tahakküm isteği ve iradesi yaratmaktadır. O ruh ki sadece içine girdiği bedeni değil tüm bedenleri ele geçirmeden asla durmayacak bir ruhtur. O ruh ki Tanrının insanların bedenine üflediği "Tanrı gibi" olmak ihtirasının modern çağlarda kitlelerin bedeninde evrenselin rahminde yeniden dirilmesidir.

Le Bon'a göre kitlelerin genel özellikleri tamamen aynı iken düşünce ve inançlarının saikleri o toplumun diğer kolektif Tanrı kompleksi kaynakları olan ırk, gelenek, zamanın şartları, politik ve kültürel yapılar ve eğitim durumlarına göre birbirinden farklılıklar gösterebilir. Le Bon'a göre ırk etkeni yalnız başına diğer bütün etkenlerden daha önemlidir. Irk, karakteri oluştuktan sonra inançlarının, kurumlarının, sanatlarının, özetle bütün uygarlık öğelerinin ruhunu oluşturur. Her ırk zihinsel bünyesinde geleceğinin kanunlarını taşır ve belki en düşüncesiz hareketlerinde bile önüne geçilmez bir içgüdü ile bu geleceklerin kanunlarına uyar. Irkın gücü o derecedir ki, çok derin değişikliğe uğramaksızın hiç bir unsur bir kavimden başka bir kavme geçemez. Irk bir milletin yıllarca tevarüs ederek oluşan atalarının ruhudur. Çevre, şartlar ve olaylar o anın toplumla ilgili telkinlerini temsil ederler. Bunlar bütün bir atalar silsilesinin telkinlerine aykırı iseler, yalnız geçici bir etki uygulayabilirler. Gelenekler ise geçmişin düşüncelerini, gereksinimlerini ve duygularını temsil ederler. Bunlar ırkın oluşumudur ve bütün ağırlıklarıyla üzerimize yüklenmişlerdir. Bir toplum geçmişin mey-

dana getirdiği bir organizmadır. O da ancak, ağır ağır olan kalıtımsal birikmeler sonucunda değişebilir (KP: 73-76).

Kavimlerin gerçek kılavuzları gelenekleridir ve kavimler bu geleneklerin yalnız dış şekillerini kolayca değiştirebilirler. Geleneksiz yani milli ruhsuz hiç bir uygarlık mümkün değildir. İnsan var olduğu günden beri kendisine bir ananeler zinciri meydana getirmek ve bunların faydalı etkileri aşınmaya uğradıktan sonra bu gelenekleri yıkmak ile uğraşmıştır. Kökleşmiş bir gelenek olmadan uygarlık olmaz. Gelenekçi fikirlerin en sıkı koruyucuları olanlar ve bunların değişmelerine en şiddetli muhalifler ise kitlelerdir. Tapınaklarda geleneklerden daha heybetli putlar yoktur. Saraylarda, geleneklerden daha güçlü hükümdarlar bulunmaz. Bu putlar ve baskıcılar kolay yıkılır. Ruhlarımızda hakim olan görünmezler, her türlü baskının etkisinden uzak kalırlar ve ancak yüz yılların ağır ağır aşındırmasıyla değişebilirler. Biyolojik olaylarda olduğu gibi toplumla ilgili olaylarda da en güçlü etkenlerden biri de zamandır. Zaman hem en büyük oluşturucu ve hem de en güçlü yıkıcıdır. Zamanı istediği gibi değiştirmek gücüne sahip olan bir kimse, inanç sahiplerinin yaratıcılarına bağladıkları büyük güce sahip olur. Kavimler her zaman karakterleriyle yönetilirler. Bu karakterler üzerine tamamıyla uymayan bütün kurumlar ödünç bir elbise altında geçici bir kıyafet değiştirmektir. Şüphesizdir ki, kendilerine saadet vermek için tabiatüstü bir güce sahip olduğu sanılan kurumları kabul ettirmek amacıyla kanlı savaşlar yapılmıştır ve daha da yapılacaktır. Son etken olan eğitim ise insanı ne daha ahlâklı, ne de daha bahtiyar kılar ve insanın içgüdülerini, kalıtımsal hırslarını değiştirmediği gibi fena bir yön verilmesi durumunda da faydalı olmaktan çok tehlikeli olacağını bilmek gerekir (KP: 76-82).

Le Bon'a göre kitleler hayaller aracılığıyla etki altına alınırlar ve yönetilirler. Her zaman bu hayaller elde hazır bulunmazsa bunları zihinlerinde kelimeler, formüllerle uyandırmak mümkündür. Ustalıkla kullanıldığı halde, kelimeler ve formüller bir zamanlar sihirbazların bunlara bağladıkları gerçekten esrarlı güce sahip olurlar. Bunlar kalabalıkların ruhunda en korkunç kasırgalar meydana getirebilecekleri gibi onları sakinleştirebilirler. Yalnız kelimelerin ve formüllerin kurbanı olanların kemikleriyle eski 'Kheops' piramidinden daha yüksek bir piramit meydana getirilebilirdi. Kelimelerin gücü zihinlerde uyandırdıkları ve gerçek anlamlarından apayrı hayallerden gelir. Anlamı en fena en eksik bilinen kelimeler, bazı defa en fazla etkiye sahip olur. Örneğin demokrasi, sosyalizm, eşitlik, özgürlük gibi kelimelerin anlamları büyük cilt kitapların izah edemeyeceği kadar belirsizdir. Bununla beraber bütün konuları hallediyorlarmış gibi bu kelime-

lerin kısa hecelerinde gerçekten sihirli bir güç vardır. Bu kelimeler çeşitli bilinçaltı isteklerini ve bunların hareket alanına çıkma ümitlerini sinelerinde toplarlar. Bazı kelime ve formüllere karşı akıl mücadele edemez, bunlar tam bir teslimiyetle, büyük bir dikkatle kitle karşısında söylenir ve hemen yüzlerce derin saygı izleri belirir ve alınlar eğilir. Birçokları bu kelimeleri doğanın güçleri ve tabiatüstü güçler gibi düşünür. Bunlar ruhlarda büyük, fakat belirsiz hayaller meydana getirirler, bunları bir gölge halinde resimleyen belirsizlik ise sırlı güçlerini artırır. Kelimelerin zihinlerde uyandırdıkları hayallerin anlamlarıyla bir bağlantısı olmadığından, formüller aynı kaldığı halde, çağdan çağa kavimden kavime bu hayallerde değişiklik olur. Bazı kelimelere geçici olarak bazı hayaller eklenir. Kelimelerin çağdan çağa, milletten millete değişen, değişken ve geçici anlamları vardır (KP: 92-94).

Le Bon'a göre kelimeler tıpkı fikirler gibi yaşarlar. Politik kargaşalıklardan ve inançların değişmesinden sonra bazı kelimelerin zihinlerde uyandırdıkları hayallere karşı kitleler bir nefret duydukları zaman, gerçek devlet adamlarının görevi, bu kelimeleri değiştirmektir. Kelimelerin gücü o kadar büyüktür ki, en iğrenç şeyleri kabul ettirmek için iyi seçilmiş kelimeler amacı oluşturur. Jakobenler halkın çok tuttuğu özgürlük ve kardeşlik kelimelerinden faydalanarak teröre dayanan büyük bir baskı rejimi, engizisyon gibi bir mahkeme, ilkel ve vahşi topluluklarınkine benzer insan mezbahaları kurdular. Hükümet yönetenlerin sanatı, kelimeleri kullanmasını bilmektir. Bu ise güç bir sanattır, çünkü toplumda aynı kelimeler değişik toplum tabakaları için değişik anlamlar ifade ederler. Toplumun muhtelif tabakaları görünürde aynı kelimeleri kullanırlar, fakat konuştukları dil aynı değildir (KP: 94-96). Kitlelerin ruhu kelimelerin müphemlik gizemi arkasmda gizlidir. Bu müphemlik perdesini kaldırmayı bilenler kitlelerin ruhunu ele geçirip onları yönetmeyi de bilirler.

Le Bon'a göre kitleler her zaman gerçeklerden korkup yalanlara, hayallere ve kuruntulara sığınmışlardır. Ona göre kitleler hiç bir zaman gerçeğe susamamıştır. Hoşlarına gitmeyen mantıksızlıklar karşısında, gerçekdışı eğer kendilerini çekerse, bunu ilahlaştırarak buna yönelmeyi daha üstün tutarlar. Onları hayallere çekmesini bilenler onlara hakim olurlar ve hülyalarını ortadan kaldıranlar da onların kurbanı olurlar. Medeniyetin ilk doğuşundan itibaren kavimler daima kuruntuların etkisi altında kalmışlardır. Kavimler en çok bu kuruntuları meydana getirenlere tapmaklar yapmış, heykeller dikmiş ve kurbanlar adamışlardır. Bir zamanlar dini, şimdi felsefi ve toplumsal bu kuruntular (ideolojiler), küremiz üzerinde birbiri ardınca meydana gelmiş bulunan bütün uygarlıkların başında ve hakim duru-

mundadırlar. Bu hakimler adına tapmaklar yapılmış, bütün Avrupa yine bu yüzden alt üst olmuştur. Şüphesiz, bunlar gerçekten anlamsız gölgelerdir. İnsanlara, onsuz yaşayamayacakları ümit ve hayal hissini vermek, işte ilahların, kahramanlıkların, şairlerin varlık hikmetleri budur. İlim bir süre bu işi üzerine alır gibi göründü. İlimi, ideale susamış gönüllerde itibardan düşüren şudur ki, o artık vaat etmeye cesaret edemiyor ve yalan söylemeyi de yeteri derecede bilmiyor (KP: 98-99).

Oysa Le Bon'a göre, insanlara vaatler ve yalanlar lazımdır. Son asrın filozofları, uzun yüzyıllar boyunca babalarımızı yaşatan, dini, politik, toplumsal kuruntuları büyük bir gayretle yıkmaya koyuldular ve onları yıkmakla da ümit ve teselli kaynaklarını kuruttular. Kurban edilen hayallerin arkasında tabiatın, zayıflar için amansız ve merhametsiz güçlerini buldular. Bütün yükselmeleriyle beraber felsefe, kavimleri kendisine bağlayacak hiç bir ideal takdim edememiştir. Kavimler için kuruntular, hayaller gerekli olduğundan, böceklerin ışığa doğru gittikleri gibi, onlar da kendilerine bu kuruntuları sunan hatiplere doğru içgüdüsel bir hareketle koşarlar. Kavimlerin olgunluğunun büyük etkeni hiç bir zaman gerçek olmamış, tersine gerçekdışı olmuştur. Bugün sosyalizm, gücünün arttığını görüyorsa bunun nedeni, henüz yaşamakta olan biricik saadet hülyası olmasıdır. Sosyalizmin başlıca gücü, insana cesaretle saadet vadedecek kadar eşyanın gerçekliğini bilmeyen zekalar tarafmdan savunulmasıdır. Toplumsal kuruntular, geçmiş zamanların bütün harabeler yığını üzerinde hüküm sürer, gelecek de onlarındır. Onlar kitleleri hayallere çekmesini bilmişlerdir. Kitleleri hayallere çekmesini bilenler onlara hakim olurlar ve hülyalarını ortadan kaldıranlar da onların kurbanı olurlar (KP: 99-100). Tarih bu bağlamda kutsalların, lanetlilerin ve onların kurbanlarının aynı kaderi paylaştıklarının örnekleriyle doludur. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi teorik akılların ve ideolojilerin düsturları üzerine dayanarak hiç yoktan yeni bir toplum meydana getirilemeyeceğini keşfetmek için milyonlarca insanın katledilmesi ve dünyanın altının üstüne getirilmesi gerekti. Kişisel Tanrı kompleksi Sezarların (Sezarizm) kendilerini alkışlayan kavimlere çok pahalıya mal olduklarını ispatlamak için çok büyük ve yıkıcı deneyimler ve kanlarla sulanan bir yeryüzünü görmek gerekti.

Le Bon, kitlelerdeki kolektif Tanrı komplekslerinin özelliklerini anlattıktan sonra onlarm içinden çıkan kişisel Tanrı kompleksleri liderlerin de özelliklerini ve kitleleri yönetme biçimlerini analiz etmeye koyulur. İnsanlar kendi benliklerini kitlelerin bizlikleri içinde eritirken tüm bu benlik ve bizlik bilinç ve ruhunu kendi kişisel Tanrı kompleksi doğasında yeniden inşa eden

liderler kitlelerin önünde onları kul komplekslerine bağlı gönüllü köleler olarak sevk ve idare etmeye yönelirler. Le Bon, kolektif Tanrı kompleksi kitlelerin içinden çıkan bu kişisel Tanrı komplekslerini "kitlelerin amaç ve düşüncelerinin gerçekleştiği ve oluştuğu bir kaynak ve irade" olarak tanımlar. Çünkü ona göre "kitlenin ruhuna daima hakim olan özgürlük gereksinimi değil, esirlik gerekliliğidir. Bağlılığa susamış olmaları, kendilerinin yöneticisi olduğunu söyleyen kimseye içgüdüsel olarak onları bağlar" (KP: 109). Bu bağlılık Tanrı kompleksi kişilik ile kul kompleksi kişiliklerin kolektif Tanrı kompleksi kitlelerin ruhunda ve bedeninde bütün bir organizma olarak yeniden ama farklı bir kimlik ve kişilikte ortaklaşa yaşamasıdır.

Le Bon'a göre "kitle, çobanından vazgeçmeyen bir sürüdür. Önder, başlangıçta, sonradan havarisi olacağı düşünce tarafından sihirlenmiş bir kişidir. Düşünce onu o derece sarmıştır ki, onun dışında her şey silinir ve ona ters düşünce batıl ve hurafe görünür. Savundukları düşünce, takip ettikleri amaç ne kadar abes olursa olsun, onların düşüncelerine karşı her uygulama, her yargılama yargısız kalır. Hakaret ve tecavüz onları daha çok harekete ve heyecana getirmekten başka bir işe yaramaz. İmanın şiddeti, sözlerine büyük bir telkin gücü verir. Halk, güçlü iradeye sahip olan bu adamı daima dinler. Kitle halinde bulunan bireyle bütün iradelerini kaybettiklerinden, iradeye sahip olan kimseye içgüdüsel olarak bağlanırlar. Kitlelerin ruhunu coşturan büyük liderler/kandırıcılar, önce bizzat kendileri bir inancı hükmü ve nüfuzu ile büyülenmiş olmadıkça, kitleyi büyülemeyi başaramamışlardır. Bu gibi kimseler o zaman, insanı hülyasının kesin olarak tutsağı kılan ve inanan o müthiş gücü ruhlarda meydana getirebilirler (KP: 109).

Le Bon'a göre inanç sürekli, insanın eli altında bulunan güçlerin en büyüklerinden biri olmuştur ve haklı olarak İncil, 'inancın, dağları yerlerinden oynatmak gücünde' olduğunu söyler. Bir insana inanç aşılamak onun gücünü on katına çıkarmak demektir. Tarihin büyük olayları inançlarından başka dayanakları olmayan bilinmeyen inananlar tarafından aksiyon sahasına çıkarılmıştır. Dünyayı yöneten dinler ve imparatorluklar, ne edipler, ne filozoflar, ne de özellikle şüpheciler tarafından kurulmuştur. Bu gibi örnekler büyük önderlere aittir. Bunlar tarihin sayılarını kolayca atayamayacağı kadar enderdir. En yükseğinden en aşağısına kadar her toplumsal çevrede insan artık toplum içine girdiği andan itibaren hemen bir önderlik yasasının yargısı altına girer. Çünkü insanların çoğu, bir yargılamaya sahip olmadıklarından, kendi kendilerini yönetmekten yoksundurlar. Önder onlara rehberlik eder. Önderin yetki ve nüfuzu pek baskıcı olur. Ve bu baskısı ölçüsünde kendisini dinletmeye iktidarlı olur. Bunlar baskıları sayesinde

hiç bir hükümetin elde edememiş olduğu oranda kitlelerden bağlılık görürler. Dünya sürekli bunların olacaktır. Bunların sahip oldukları çok dayanıklı irade, her şeyi kendisine boyun eğdiren son derece nadir ve güçlü bir vasıftır. Ona hiç bir şey karşı gelemez, ne doğa, ne insanlar, ne başkaları. Fakat çoğu zaman da heyecan ile parlayan önderler de gelip geçmiştir. Hayret edilecek oranda bir yoksunluk içine düşerek aynı heyecanla birlikte de sönüp gitmişlerdir" (KP: 109-110).

Kişisel Tanrı kompleksleri olarak ortaya çıkarak kolektif Tanrı kompleksi kitleleri evrensel Tanrı kompleksi düşünceler ve idealler uğuruna sevk ve idare eden bu liderlerin en önemli güçleri iddialar ve tekrarlarla kitleler üzerinde yarattıkları "sirayet" gücüdür. Çünkü insanlara yönelik "en güçlü, en enerjik etki örnek olmak, örnek oluşturmaktır. Bunun için de kalabalığın bazı olaylarla önceden hazırlanmış olması ve onu sürüklemek isteyenin, başka bir üstünlüğe sahip olması gerekir. Kitlelerin ruhuna bazı düşünce ve inançları sindirmek için önderler tarafından 'iddia, tekrar ve sirayet' usulleri kullanılır. Bu telkinlerin etkisi oldukça ağır, fakat devamlı olur. Her türlü kontrolden, her nevi ispattan uzak, saf ve sade iddialarda bulunurlar. Kitlelerin ruhuna bir fikri yerleştirmek için en emin araç iddiadır. İddia ne kadar açık ve deliller ne kadar sade ve ispattan ırak olursa, yargı ve etki de o nispette büyük olur. Bütün çağların din kitapları ve yasaları daima böyle sade iddialar ortaya koymuşlardır. Ama iddianın gerçek bir etki meydana getirmesi için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi gerekir. Napolyon, 'biricik ciddi söz sanatı tekrardır' demiştir. İddia olunan şey sürekli tekrar edilirse sonunda kanıtlanmış bir gerçek gibi kabul edilecek kadar ruhlara yerleşir. Tekrar edilen şey sonunda hareketlerimizin etkenlerinin hazırlandığı bilinçaltının derin tabakalarına kadar iner, yerleşir. Tekrar tekrar aynı tarzda ortaya atılan iddialar, fikir cereyanı dediğimiz şeyi meydana getirir ve o zaman sirayetin güçlü mekanizması işe karışır. Düşünceler, duygular, heyecanlar, inançlar kitleler üzerinde mikropların sirayeti kadar güçlü etkilere sahiptirler. Düşünceler ve inançlar özellikle sirayet mekanizmasıyla yayılır" (KP: 112-115). Tüm dünyayı etkisi altına alan ideolojiler ve onların kitleleri sevk ve idare eden soyut kavramları da böyledir.

Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin kitlelerin ruhunda ve bedeninde bir araya getirip bütünleştiren en büyük ve sihirli/sırlı güç Le Bon'a göre "nüfuz" etme gücüdür. Ona göre, kitleleri evrensel bir ideal uğruna liderlere bağlayan bağlılıkların ve "iddia, tekrar ve sirayet aracılığıyla yayılmış olan düşüncelerin büyük bir güce malik olmalarının sebebi nüfuz

denilen o sırlı gücü kazanmış olmalarındandır. Düşünceler veya insanlar olsun dünyada hakim olan her şey, bu nüfuz denilen güçle kendilerine bağlı olunmasını, uyulmasını sağlamışlardır. Nüfuz sözünde hayranlık, korku gibi duygular saklı bulunur ve bunlar nüfuzun temelidirler. Ancak bunlarsız da nüfuz olabilir. Ölmüş bulunan ve bu yüzden kendilerinden artık korkmayacağımız İskender, Sezar, Muhammed, Buda gibi kişiler bugün de büyük bir nüfuza sahiptirler. Efsanelerin büyük güçleri ve yaratıkları da yine büyük bir nüfuza sahiptirler.

Gerçekte, nüfuz, bir kişinin bir eserin yahut bir inancın ruhumuz üzerine yaptığı bir çeşit efsunlamadır. Bu efsunlama bizim bütün eleştiri yeteneğimizi felce uğratır ve ruhumuzu hayret ve saygı duygularıyla doldurur. O zaman meydana gelen duygular, bütün duygular gibi izahı imkansız bir hal alırlar. Bu duygular ihtimal ki manyetize edilen bir kişinin etkisi altına girdiği zaman telkinin verdiği duygu çeşidindendir. Nüfuz, her egemenliğin en güçlü zembereği, en güçlü aracıdır. İlahlar, krallar, kadınlar onsuz hiç bir zaman egemenlik kuramazlar. Nüfuzun ilk şekli olan kazanılan nüfuz, ismin, rütbenin, unvanın, şöhretin verdiği nüfuzdur. Bu çeşit nüfuz kişisel nüfuza bağlı değildir. Kişisel nüfuz bazı defa şöhretle, servet ve ikbal ile aynı zamanda var olan veya bunlarla desteklenen, ancak tamamen ayrı ve bağımsız bir halde bulunabilen bireysel bir şeydir. Sonradan kazanılan suni nüfuz ise çok daha yaygındır. Bir bireyin yalnız bir mevki sahibi olması, bir servet sahibi olması, bazı unvanları taşıması, kişisel değeri ne kadar hiçlik ifade ederse etsin, onu bir nüfuz halesiyle sarar. Üniformasını giymiş bir subayın, kırmızı elbisesi içinde bir hakimin her zaman bir nüfuzu vardır. Nüfuzun bir özelliği de her şeyi gerçekte olduğu gibi görmekten insanı alıkoyması ve değerlendirme gücünü felce uğratmasıdır. Kitleler her zaman, bireyler çoğu defa hazır yapılmış düşüncelere muhtaçtırlar. Bu düşüncelerin beğenilip kabul edilmesi, onlardaki gerçek veya gerçekdışı payı ile ilgili değildir. Bu başarı onların nüfuzunda gizlidir" (KP: 117-119).

Le Bon, kitleleri kişisel karizması, saygınlığı, bilgeliği, sabrı, sebatı ve vakarı ile etkileyen kişileri kişisel nüfuz olarak tanımlar. Ona göre kişisel nüfuz suni ve kazanılmış nüfuzdan farklı olarak bir insanın etrafını çevreleyen bütün insanların üzerinde gerçekten bir mıknatıs etkisi gösterir. Böyle bir etki altında kalan kimseler, bir yırtıcı hayvanın kolayca parçalayabileceği terbiyecisine bağlı olması gibi ona uyarlar. Buda, İsa, Muhammed, Napolyon gibi, insanları sevk ve idare ediciler nüfuzun bu yüksek çeşidine sahip idiler. Özellikle bu çeşit nüfuz ile kendilerine itaat edilmeyi sağladılar. Tapılanlar, kahramanlar ve inançlar kendilerini kabul ettirirler

ve tartışılamazlar, tartışılır kabul edildikleri anda da ortadan silinirler. Bu liderler hiç bir kelime söylemeksizin, tehditler olmadan bakışları ve tavırları ile karşısındaki insanları büyülemişlerdir. Fakat bu nüfuzun yarattığı büyülenmeyi kişisel ihtiraslarını tatmin için kullananlar da olmuştur. Bunlar insanlara alabildiğine zulüm etmiş, milyonlarca insanı öldürtmüş, ama o derecede bir nüfuz ve bu nüfuzu koruma altına alacak derecede zeka sahibi idiler ki insanlara her şeyi yapmalarını mubah kılıyorlardı. Çünkü nüfuzun doğmasında birçok faktörler bir araya girebilir ama sürdürülmesi sadece 'başarı'ya bağlıdır. Başarılı olan bir insan veya bir fikir, ancak bu başarılı olmak özelliğini taşıdıkları için itirazla karşılanmazlar. Nüfuz, başarısızlıkla birlikte sona erer. Bir gün önce kitle tarafından alkışlanan kahraman, ertesi gün hakarete uğrar. Hatta bu ters tepki, nüfuzun önceki büyüklüğü oranında şiddetli olur. Bir inancın sahipleri eski ilahlarının heykellerini daima şiddet ve hınçla kırarlar. Başarısızlığın ortadan kaldırdığı nüfuz birden bire kaybolur. Hakkında ve gücü üzerinde münakaşa edilen nüfuz artık nüfuz olmaktan çıkar. Böylece düşen bir kahramanın, kendisinin dengi olduğunu görünce artık tanımadığı bir üstünlüğün önünde eğilmiş olmanın öcünü alırlar (KP: 119-122). Bu yüzden sadakatin doğurduğu ihanetten daha büyük tehlike yoktur.

Le Bon'a göre kitlelerin her zaman sadakatleri oranında/şiddetinde ihanet etmek üzerine bir doğaya sahip olduklarını asla akıldan çıkartmamak gerekir. Unutmamak gerekir ki kitleler, her zaman ve her yerde güce tapındıkları için her zaman ve her yerde ikiyüzlüdürler. "Onlara dayanan kimse az zamanda, çok yükseklere çıkabilir, fakat daima en yüksek dağın tepesine sürülerek ve bir gün oradan aşağıya atılmak korkusuyla yükselirler/yaşarlar. Örneğin Robespierre meslektaşlarının ve o zamanın birçok tanınmış adamlarının kafalarını kestirirken büyük bir nüfuz kazanmıştı. Mecliste birkaç oyun yer değiştirmesiyle nüfuzunun derhal sona ermesi bir oldu. Kitleler bir gün önce Robespierre'in kurbanlarını ne kadar küfür ve hakaretlerle giyotine götürmüşler ise, aynı küfür ve hakareti bu sefer ona yaptılar" (KP: 123). Tıpkı İsa'yı "Osanna (şükürler olsun!), Osanna! Yahudilerin kralı Nasıralı İsa'ya Osanna!" sözleriyle karşılayıp sonunda çarmıha gerilirken boynuna yine aynı sözlerin yazılı olduğu bir yafta yazısı asmış, "kralımız, Tanrının oğlu, yüce mesih" diyerek her gün tapınakta oturup kendisinden dersler alan, O'nu kutsal kişi ilan edip yücelten daha sonra da "O bir haydutmuş gibi peşinden gidip O'nu kılıç ve sopalarla yakalamış", sonra bin bir iftira ile aleyhinde şahitlik etmiş, son olarak da "O'nun kanının sorumluluğu bizim ve çocuklarımızın üzerinde olsun!" çığlıkları içinde onu çarmıha germiş Yahudi halkının yaptığı gibi veya İsrail oğul-

larının Musa'ya veya en yakın akrabalarının Muhammed'e yaptıkları gibi. Halklar her zaman ve her yerde "halk her zaman ve her yerde güce/korkuya tapar" sözünü doğrulamıştır. Le Bon'un da ifade ettiği gibi "bunlar da göstermektedir ki kitlelerin hayranlığını kazanmak ve bu hayranlığın sürekliliğini sağlamak için onları kendinden daima uzak tutmak gerekir" ve "halk en çok kendini aşağılayanları yüceltir" ilkelerini daima hatırda tutmak gerekir.

Bütün Tanrı komplekslerinde ortak olan "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi" olup mutlak bilgiye ve mutlak gerçeğe ulaşmış olmak kibri kolektif Tanrı kompleksi kitlelerin ruhuna da sinmiştir. Bu yüzden kitleler kesin inançlılığın ve sabit fikirliliğin yıkılmaz kaleleri olmuştur. Le Bon'a göre bu kesin inançlılık ve sabit fikirlilik katılığı içinde olan "kitlelerin ruhunda en basit ve geçici bir düşünce bile kolayca yerleşebilir. Bir inancın kitlelerin ruhu üzerindeki egemenliği kalmadığı zaman devrimlerle değiştirilmesi mümkündür. Başlayan devrimler, gerçekte sona eren inançlardır. Bir büyük inancın değeri münakaşa edilmeye başlandığı gün, o inancın ölüm günüdür. Her genel inanç hemen hemen bir uydurmadan başka bir şey olmadığından incelemeden kurtulmak ve kontrol edilmemek şartıyla yaşayabilir. Bir inanç sonunda hüküm ve gücünü tamamen kaybedince koruduğu ve devam halinde bulundurduğu şeylerin hepsi yıkılır. Uygarlık öğelerini değiştirmeye zorunlu olmaksızın inançlarını değiştirmek henüz hiç bir kavme nasip olmamıştır. Roma'ya karşı beslenen tutucu sevgiden doğma Roma inancı, Romalıların dünyaya egemen olmalarını sağlamıştır. Bu inanç ölünce Roma'nın ölmesi kaçınılmaz oldu. Yeni bir inanç kitlelerin ruhunda kök salınca, onların kurumlarına, sanatlarına ve hareket şekillerine ilham kaynağı olur. O zaman bu inancın ruhlar üzerindeki egemenliği mutlaktır. Ruhlar üzerine bilinçdışı olarak yapılan baskı kadar gerçek baskı olamaz. Zira kendisiyle mücadelenin mümkün olmadığı baskı budur. Cengiz Han, Napolyon hiç şüphesiz müthiş baskıcılardı. Fakat Musa, Buda, İsa, Muhammed, Luther, hayatta olmadıkları halde ruhlar üzerine büsbütün başka şekilde ve daha derin bir iz bırakmışlardır"(KP: 127-129).

İnsanlığın en birinci gerçek baskıcıları/zalimleri daima ölülerin ruhları, yahut kendi kendisine meydana getirdiği hayallerdir." Bazı genel inançların felsefe bakımından saçmalığı onların zaferlerine hiç bir zaman engel olamamıştır. Hatta bu zafer, bahsedilen inançlarda sırlı bazı saçma öğeler bulunmadıkça imkansız görünür. Sosyalist mutluluk ideali yeryüzünde gerçekleşmek lazım geldiğinden, bu mutluluğu meydana getirmeye girişilir girişilmez vaat edicilerin boşluğu meydana çıkacak ve yeni inanç aynı za-

manda bütün nüfuzunu kaybedecektir. Böyle olunca, yeni inancın güç ve egemenliği ancak onun hareket sahasına konacağı güne kadar büyüyecektir. İşte bunun için eğer yeni din bütün geçmiş dinler gibi, başlangıçta bir yıkıcı rol oynarsa, sonra üstün bir iş göremeyecektir" (KP: 129-130). Çünkü hayaller gerçeklerle, yalanlar doğrularla yüzleştiğinde ve hayatın hakikatlerinin haddinin çiğnenip Tanrısal hududa geçildiği anlaşılınca hiçbir iddia gerçekten de gerçek olduğunu savunamaz bir hale gelir. Her şeyin kaderini belirleyen işte bu zamanın yazgısıdır. Çünkü sadece zaman her şeye kadirdir.

Le Bon bir sürü halinde ideolojilerin ve liderlerin peşinde koşan kitlelerin özelliklerini analiz ettikten sonra kamuoyu şeklinde ortaya çıkan yeni kitleler olan "seçim kitleleri" ve demagoglarm ilişkilerini de açıklar. Ona göre seçim kitlelerinin karşısına oy almak amacıyla çıkan bir "adayın sahip olması gereken özelliklerin başlıcası nüfuz ve itibardır. Kişisel nüfuz ancak servetle sağlanabilir. Zeka ve hatta deha bile başarı faktörü değildir. Nüfuza sahip olmak ve münakaşaya girişmeden kendisini kabul ettirmek aday için asıl şarttır. Seçmenler asla kendilerine eşit insanları seçmezler. Fakat adaya yalnız nüfuz da yetmez. Seçmenler düşüncelerinin ve gururlarının beğenildiği, okşanıldığını görmek isterler. Aday olan kimse seçmenlerini pek fazla övmeli ve en olmayacak şeyleri adamaktan ve vaat etmekten çekinmemelidir. Rakip adaya gelince, onun en rezil bir kimse olduğunu iddia, tekrar ve sirayet yollarıyla ortaya koyarak seçmenler karşısında itibarını kırmalıdır. Burada ispata ve delile benzer bir şey aramaya da gerek kalmaz. Eğer rakip olan aday kitle psikolojisini iyi bilmiyorsa, kendisine karşı kullanılan iftiralara, o iftiralar oranında sözler sarf edeceği yerde, bir takım ispatlarla karşılamaya kalkarsa, o andan itibaren kazanma şansını kaybetmiş olur. Adayın vaatleri kesin olmamalıdır. Çünkü karşıtları o vaatleri kendisine karşı bir silah diye kullanabilirler. En büyük ıslahat hiç korkmadan vaat edilebilir. O an için bu vaatler ve mübalağalar çok etki eder ve gelecek için de bir taahhüde bağlanılmış olmaz. Her zaman görülmüştür ki, seçilen kimsenin alkışlanan ve beğenilen programını nasıl gerçekleştirdiği noktası üzerinde hemen hiç bir seçmen durmaz. Kelimeleri, formülleri yerinde kullanmasını bilen bir konuşmacı, kitleleri istediği yere kadar götürür. Fakat nas (dogma) haline gelmiş fikirlerin yenilmez kudreti hatırlanırsa, nazari bakımdan mükemmel olan bu itirazlar amelî bakımdan bütün kuvvetini kaybeder. Bu dogma mutlak bir kudrete sahiptir ve eski dini dogmalar gibi üzerine kimse varamaz. Kasırgalarla nasıl münakaşaya girişilmez ise, kitlelerin dogmalarıyla da öylece münakaşaya girişilmez. Bunların üzerinde yalnız zamanın tesiri vardır. Birçok meçhullerle dolu olan ve sırrı mantıkin yahut hissi mantıkin tesiri altmda bulunan içtimai meseleler ve dogmalar karşı-

sında bütün cehaletler ve bilgiler müsavileşir. Kitlelerin muhakeme mahsulü fikirleri hiç yoktur; sadece kendilerine kabul ettirilmiş fikirleri vardır. Bunların üzerine tesir etmek de pek zor değildir, elverir ki aday olan kimse kabule lâyık ve elinde biraz da parası bulunsun" (KP: 158-163). Bunlarla satın alamayacağı hiçbir şey yoktur.

Le Bon, İsa'nın bir halk tarafından nasıl bir cinnet içinde topluca ve ortaklaşa katledildiğini anlamamıza yardımcı olacak bir tanımlamayla kolektif Tanrı kompleksi kişilik olan kitlelerin "cani" olma özelliklerini ve kaynaklarını da açıklar. Ona göre "kitleler bir kışkırtmada telkinlerle yönetilen basit bilinçsiz otomatlar haline düştüklerinden dolayı yine o telkinler ile cinai bir topluluğu da dönüşebilmektedir. Kitlelerin cinayetleri genellikle güçlü bir telkinden sonra meydana gelir ve bu cinayete katılmış olan bireyler bir göreve uyduklarına inanırlar. Kitle içindeki kişi, kolektif olduğu ölçüde güçlü bulunan bir telkine uymakla yaptığı kötü hareketin beğenildiği, vatandaşlarının genel tasvibiyle karşılaştığı şekilde fiili icrada en doğru hareket ettiği kanaatine sahiptir. Bu gibi haller ve şartlar ortasında işlenen bir fiile kanun bakımından cinayet denir. Fakat böyle bir durumda bu kutsal bir görev, tarihi bir misyon, ahlaki bir erdeme dönüşebilir. Cani kitlelerin genel karakterleri, bütün kitlelerde gördüğümüz karakterlerin tamamıyla aynıdır: Telkine elverişlilik, çabuk inanırlık, hareketlilik, iyi veya kötü duygularda mübalağa ve aşırılık. Dikkate lâyık şey, katliam yapması emredilen kitlenin almış olduğu güçlü telkin keyfiyetidir. Kitleler aldıkları emir ve telkinin etkisi altında, vatani bir vazife yaptıklarına inanmaktadırlar. Kendilerinin cinayet işleyen kimseler değil, (Tanrı gibi) hakimlik ve cellatlık vazifesi gören insanlar olduklarına inanıyorlardı. Hatta vatandan ödül ve madalya görmeye hak kazandıklarına kesin olarak inanıyorlardı. Kitlenin ilkel vicdanı cinayetler ile doyurulduktan sonra katliama kanun yoluyla devam edilir" (KP: 144-148).

Le Bon'a göre, kanunların işlediği cinayetlerin kitlelerin işlediği cinayetlerinden kat be kat fazla olduklarını unutmamak gerekir. Kanunlarla meşrulaştırılan kitle cinayetleri insanlık tarihinin en utanç verici sahneleridir. Çünkü kanunlar sayesinde bir cinayet kutsal bir misyona dönüşürken caniler de büyük kahramanlara dönüştürülmektedir ki kitle kanunlarının meşrulaştıramayacağı hiçbir cinayet yoktur. Tıpkı Ferisilerin ve Yahudi yöneticilerin "bütün ulus yok olacağına, halk uğruna bir tek adamın ölmesi herkes için daha uygun/hayırlı olacaktır" kanunu ile İsa cinayetini meşrulaştırdıkları gibi. Cinayetleri meşrulaştırmak için çıkartılan kanunlar zamanla kitlelerin ruhunu da öldürmek için kullanılmaya başlar. "Gün-

lük hayatın önemsiz küçük hareketlerini Bizans'a özel resmiyetlerle saran kanunların, düzenlerin sürekli ortaya konması, ahalinin, içinde serbestçe hareket ettiği çevrenin gittikçe daralması sonucunu verir. Kanunların çoğaltılmasıyla hürriyet ve eşitliğin daha iyi korunacağı hakkında hatalı vehimlerin kurbanı olan kavimler her gün daha ağır, daha dayanılması zor boyunduruklara kendilerini teslim etmektedirler. Milletlerin kabul ettikleri bu sınırlayıcı yasalar cezasız kalmaz. Böylece her türlü boyunduruğa dayanmaya alışan milletler boyunduruğu istemeye başlarlar ve bütün yaratılıştan gelen iradelerini ve enerjilerini kaybederler. Sonuçta insanlar kendilerinde bulamadığı güç kaynaklarını başka bir yerde aramaya mecbur kalırlar. Vatandaşların artan kayıtsızlığı ve acizliği ile hükümetlerin rolü daha fazla büyümeye başlar. Hükümetler bireylerin kaybetmiş oldukları girişim ruhunu, yönetim gücünü kendileri elde etmeye mecbur olurlar. Her girişimi, her şeyi başarmaya ve korumaya çalışırlar. Sonunda devlet kesin ve ilahi bir güç olur" (KP: 183).

Kitlerinin kolektif ruhundan doğan kolektif Tanrı kompleksleri sonuçta da evrensel Tanrı komplekslerinin kutsal kurbanları, köleleri ve kulları olmaya mecbur ve mahkum olurlar. Her zaman olduğu gibi Tanrı kompleksi ile başlayan süreç kul kompleksi ile sona erer. Fakat Tanrı, insanları Tanrı komplekslerinin tahakkümünden ve kul kompleksliğinin köleliğinden kurtarmak için sadece kutsal kitaplar ve peygamberler göndererek insanlığı arındırmaya çalışmıyordu. Aynı zamanda insanlar arasmda Tanrı kompleksini yıkan "put kırıcılar" ve "aziz ruhlu kurtarıcılar" da göndermekte idi: Tıpkı Tolstoy gibi. Tolstoy; tüm Tanrı kompleksi kurumları ve kul kompleksi doğaları ve onların yarattığı yapay yüksek sosyete ve yüksek politika dünyasının sonunu, buna ahlaki ve barışçı yollarla ulaşmak gerekse bile, görmek için can atan, kendi tarzında bir put kırıcı ve yıkıcıydı. O, her türlü Tanrı kompleksine savaş açmış modern bir aziz ve peygamber gibidir. "Tolstoy, eşsiz bir ruh içtenliği sayesinde, insanın en yüce şeklini aradı ve ona ulaşmaya çalıştı. Onu, kendi vicdanının derinliklerinde, insanın ancak kendini yaralayarak inebileceği derinliklerde aradı, sordu, soruşturdu. Örnek bir ahlaki deha olarak, amansız bir ciddilik, acımasız bir sertlikle, kayıtsız şartsız bir şekilde eşeleyip durdu ruhunu. Goethe'den bu yana, hiçbir şair, kendini ve aynı zamanda ebedi insanı bize bu şekilde gösterememiştir". Tolstoy, kendi "Diriliş" hikayesi üzerinden insanlığa tüm Tanrı komplekslerinden kurtuluş müjdesi verirken "İtirafları(m)" ile de insanlığı kul kompleksi doğalarından ve kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kurumlarından özgür kılmak mücadelesi veriyordu.

4. Tolstoy: Bütün Tanrı Komplekslerine Karşı Kadim Kutsal Yasalar "Adalet, Merhamet ve Sadakat" İlkeleri İle İnsanlığı Yeniden "Diriliş" Vicdanı İle Yüzleştirmek; "İtiraflarım": "Anladım ki, benden onsuz yaşanılamayan Tanrıyı, gerçeği ve gerçek hayatı gizleyen şey hayatımı içinde geçirdiğim o istisnai şartlardı: Yaşam tarzı idi".

Tolstoy (1828-1910), kendi kişisel Tanrı komplekslerinden kurtulma hikayesini ve kendisini kendilerine kul/köle yapmaya çalışan kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleriyle olan mücadelesini "İtiraflarım" (1880) adlı eserinde dile getirirken insanlığı kuşatan Tanrı kompleksleri örneklerini de en yoğun olarak "Diriliş" (1899)22 adlı eserinde anlatır. İnsanlığın en büyük düşmanının insanların evrensel kardeşliğini hiçe sayan milliyetçilik, mezhepçilik, dinsel fanatizm, devlet savaşları, bilimsel tekebbür gibi Tanrı komplekslerinin olduğu düşüncesini savunan Tolstoy, pasif direnişin ve sivil itaatsizliğin öncüsü olarak doğal ahlakçı ve doğaya uygun yaşam savunusu yapmış, insanlığın evrensel kardeşliğini öne sürmüş, liderlik kültünü, orduyu, bürokrasiyi, yargı ve ceza sistemini, politikayı, mülkiyeti, dinsel bağnazlığı, kilise düzenini, lüksü, ilerleme ve modernizmi ve onların getirdiği bozucu yaşam biçimlerini eleştirmiştir. Tüm bu kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi sorunlarının kaynağında mülkiyet ve onun yarattığı zenginliği ve lüks yaşam tutkusunu gören Tolstoy, tam bir "adalet, merhamet ve sadakat" savunucusu olarak yaşamıştır.

Tolstoy, kendisini hakiki bir dindar Hıristiyan olarak görerek dinde ve toplumda yaşanan büyük çürümelere ve ihanetlere eleştiriler getirmektedir. O, her şeyin şiddetle, baskıyla veya zorla değil İsa'nın belirttiği gibi "sevgi ve merhametle" çözümleneceğini savunmaktadır. Tolstoy, Hıristiyanlığın kilise kültüründen ve dogmatik yaklaşımlarından ve onların doğurduğu zulüm üzerine inşa edilmiş ikiyüzlü düzenlerden nefretini de dile getirir. Kilise, devlet, ordu ve milliyetçilik gibi kolektif Tanrı komplekslerini insan iradesi ve özgürlüğünün gelişimi önündeki en büyük engeller olarak görür. O'na göre "içinde iktidar ilişkilerinin olduğu tüm yönetimler aynı derecede iyi ve kötüdürler. En iyi ideal düzen insanların doğal ilişkilerde eşit haklara sahip oldukları anarşi düzenidir". Tolstoy; tüm yapay yüksek sosyete ve yüksek politika dünyasının sonunu, buna ahlaki ve ba-

[22] Tolstoy, Diriliş, Çev: Ergin Altay, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1975; Tolstoy, İtiraflarım, Çev: İhsan Özdemir, Karizma Yayınları, İstanbul, 2006; George Woodcock, Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi, Çev: Alev Türker, Kaos Yayınları, İstanbul, 1998; Stefan Zweig, Kendi Hayatının Şiirini Yazanlar, Çev: Ayda Yörükan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1983.

rışçı yollarla ulaşmak gerekse bile, görmek için can atan, kendi tarzında bir put kırıcı ve yıkıcıydı. O, her türlü Tanrı kompleksine savaş açmış modern bir aziz ve peygamber gibidir. O, insanları ahlaki erdemlerden uzaklaştıran ve toplumu yozlaştıran mülkiyet, servet, ihtişam, lüks, iktidar ihtirası, ordu ve bürokratik kurumlara savaş açmıştır. İnsanların doğadan ve doğallıktan uzaklaşıp devletin ve büyük lüks şehirlerin yozlaşmışlığına sığınmalarını eleştirir. Doğal olmayan her şeyin ilahi hakikatten insanları uzaklaştırdığı savunan Tolstoy, basit toplumların erdemlerini insanlara öğütler. Tolstoy'un yaşamındaki en belirleyici deneyim Paris'te giyotin ile gerçekleştirilen infaza tanık olmasıydı. İşlemin, soğuk, gaddarca etkililiği onda, büyük bir dehşet uyandırdı ve giyotin Tolstoy için onu kullanan devletin ve iktidarın ürkütücü bir simgesi haline geldi. O günden itibaren politik olarak ya da anti-politik olarak, bir anarşistin sesiyle konuşmaya başladı: "Her çeşit mahkemeyi ve devlet kurumunu da yalnızca yararsız değil, ahlâk kurallarına da aykırı buluyorum" (Diriliş: 153).

Tolstoy, siyasal özgürlük ile ekonomik köleliği karşı karşıya getirmek yerine, insan özgürlüğü sorununu, kentlerin yozlaşmış kültürünü eleştirir. Tolstoy, Tanrı komplekslerinin doğurduğu her türlü kötülüğe karşı direnmeyi ve isyanı savunmuştur. Fakat direnmenin şiddete neden olmamasını da savunur. Ona göre İsa'nın öğretisi olan "bir yanağına vurana öteki yanağını da uzat" anlayışı yani sivil itaatsizlik en büyük direnme ve kötülüğe karşı şiddete başvurmadan güçlü bir isyandır. Tolstoy'a göre, devlet dört erki sayesinde varlığını sürdürür. Birincisi, din ve milliyetçilik sayesinde uygulanan hipnoz. İkincisi, suiistimaldir. Burada da devlet vergiler aracılığıyla halkı köleleştirirken kendine bağımlı memurları besler. Üçüncüsü ise, göz korkutmadır. Bununla da devlet, mutlak bir saygı ve kutsallığa yüceltilerek otoritesi meşrulaştırılır. Dördüncüsü ise, askerlik hizmetidir. Devlet, askerlik aracılığıyla insanları ezerek kişiliklerini yok eder ve baskıcı sistemini sürdürür. Böylece devlet en büyük güç olarak evrensel Tanrı kompleksi sayesinde diğer tüm kolektif Tanrı komplekslerini kendine hizmet aracı kılar. Tolstoy'un savaş açtığı ana düşman da işte bu insanları devlete köleliğe götüren kurumsal kolektif Tanrı kompleksleridir.

Tolstoy'un kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine, onları doğuran insanlardaki ihtiras kaynaklarına ve bu komplekslerin doğurduğu zulüm, yozlaşma, ahlaksızlık, günahkarlık ve eşitsizlikler üzerine ciddi eleştirileri vardır. O, doğal olmayı, halkla iç içe, hiyerarşik bir iktidar ilişkisi olmaksızın eşit kalmayı, tüm insanların evrensel kardeşlik ilkesi içinde barışa yönelmesini, insanları ve toplumları ileri-geri, cahil-bilgili, fakir-zen-

gin, lanetli-kutsal, köle-efendi, kul-soylu, dinsiz-dindar gibi ayrımlara tabi tutulmaması gerektiğini savunur. Tolstoy, insanlar üzerinde sosyal, siyasal, dini, entelektüel, bürokratik ve ekonomik bir güç hiyererşisi yaratan her türlü Tanrı kompleksi ilişkisini lanetler. Başta insanlar arasındaki eşitliği bozan "liderlik kültü" olmak üzere hiyerarşiye dayanan her türlü ilişkiyi ahlaksızlık olarak tanımlar. Liderlik kültü, ona göre insanları kutsal ve ahlaki bir takım gerekçeler ile insanlara kul edindirmenin, boyun eğdirmenin bir boyutudur: "O, gençlik lideriydi ve düşünce eylemi bir ölçüde, duygunun koyduğu amaca, bir ölçüde de gene duygunun sebep olduğu davranışları haklı göstermeye yönelmiş insanlardandı. O, her ortamda lider olduğunu kanıtlamak ve insanlara kendini göstermek çabası içindeydi. Yeni çevresinde önder olabilmek için bu kez tüm düşüncelerini değiştirmiş, ılımlı ilericilikten aşırı ilericiliğe geçmişti. Yaradılışında kuşku, kararsızlık uyandıran ruhsal, estetik niteliklerden bulunmadığı için kısa bir zaman sonra devrim çevresinde de istediği önderliği elde etmişti. Kendine bir yol seçtikten sonra bu konuda hiç bir şeyden kuşku etmezdi artık, kararsızlığa düşmezdi; bu yüzden de hiç bir zaman yanılmadığına inanırdı. Her şey son derece basit, açık seçik, kesindi onun için. Görüşlerinin darlığı, tek yanlılığı nedeniyle gerçek, sade, açık seçik görünüyordu ona; gerçeğin akla yatkın olması gerektiği inancındaydı. Kendine güveni öylesine büyüktü ki, bu güven ya uzaklaştırıyordu insanları kendinden, ya da buyruğu altına alıyordu. Arkadaşları gözü pekliği, kararlılığı yüzünden saygı duyuyorlardı ona, ama sevmiyorlardı onu. O da hiç kimseyi sevmiyor, yetenekleriyle dikkati çekenleri kendine rakip görüyordu. Elinden gelse, yaşlı erkek maymunların genç maymunlara yaptığını yapardı onlara. Kendi yeteneklerini göstermesine engel olmasınlar diye hepsinin yeteneklerini, akıllarını alırdı ellerinden. Onun önünde eğilen insanlara karşı iyi davranıyordu yalnızca" (Diriliş 448-449).

Tolstoy için insanlığın en büyük tehdidi birer kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olan milliyetçilik ve onun yarattığı devletlerdir. O, hemen hemen tüm eserlerinde merkezi bir politik sistemin ahlaki kusurlarını, milliyetçiliğin doğurduğu zulümleri ve kilise dininin safsatalarını gözler önüne serer. Tolstoy için ahlaki ideal, insanın başkalarının emeğine mümkün olduğunca az ihtiyaç duyacağı basit ve çileli bir hayattır. Bu yüzden Tolstoy için insanları İsa'nın çağırdığı kutsal yasalar olan "adalet, merhamet ve sadakat" yerine "zulüm, nefret ve ihanete" sürükleyen ve tüm Tanrı komplekslerine de kaynaklık eden unsur mülkiyet kurumudur. O'na göre tüm kötülüklerin ve günahların kaynağı olan mülkiyet ve onun doğurduğu zenginlik en büyük suçtur. Çünkü mülkiyet, zenginin fakir üzerinde Tanrı kompleksi kibri

içinde tahakküm/egemenlik kurmasını sağlar: "Zenginlerin yaptıramayacağı iş, paranın açamayacağı kapı yoktur" (Diriliş: 198). O'na göre her türlü kişisel üstünlük ve çıkar sağlayan her şeyden vazgeçip doğaya uygun, saf, sade, basit yaşam olan mistik doğacılığa yönelmek gerekir.

Tolstoy, gerçek İsa'nın dinini kişisel çıkarları ve egemenlere hizmet ekmek amacıyla bozup her türlü zulmü beslediği kadercilik anlayışıyla meşrulaştıran din ve kilise inanışını reddetti. İsa'nın, Tanrının kutsal oğlu değil, büyük bir ahlak öğretmeni olduğuna inanmaya başladı. İnsanları Tanrının ve sonsuzluğun parçaları olarak kardeş ilan etti. O'na göre, "insan aklında, dışımızdaki bir kaynaktan gelen ve ölümümüzden sonra da devam edecek olan içsel bir ışık vardır. Bu ışık, filozofların çözümsel mantığının aksine, bizi Tanrıdan uzaklaştırmaz, tam aksine ona yaklaştırır, çünkü aklın faaliyeti gerçektir ve Tanrı ilahi gerçekliktir. Tanrı bizi yargılayan kişisel bir varlık olmaktan uzaktır; Tanrı tüm insanların birer parçası olarak gördüğümüz bir bütündür. Bir maddeci için, madde; bir bireyci için abartılmış, doğal olmayan bir insan; bir idealist için, kendi ideali ve aşkı ne ise insan için de Tanrı odur. Tanrı insanlardaki akıl ve sevginin bütünleşmiş halidir. Bu nedenle sevgi ile akıl arasında hiçbir ayrım ya da çelişki yoktur; akıl merhamet içinde sevecen olmalıdır ve sevgi de akla uygun olarak dengeli ve hayatla uyumlu olmalıdır".

Tolstoy, kendisi de aristokrasiye mensup biri olarak içinde bulunduğu durumu ve aristokrasiyi dinsel motiflerle sorguladı. O'na göre yeryüzü kötülüklerinin kaynağı olan kilise Hıristiyanlığın kurumsallaşması sonucu ortaya çıkmıştır ve Hıristiyanlığı anlatma yetisinden uzak yerlerdir. Kiliseler dini kurumlar olarak, çoğu insanın sandığının aksine, her ne kadar doğru yoldan ayrılmış olsalar bile yine de Hıristiyan ilkelerine dayanan kurumlar değillerdir. Kiliseler dini topluluklar veya cemaatler olarak kolektif Tanrı kompleksi ihtiraslar ve kesin inançlılık dogmatizmi içinde olarak yanılmazlıklarını iddia eden Hıristiyanlık karşıtı kurumlardır. Kiliseler ile Hıristiyanlık arasında isim dışında ortak bir yan olmaması bir yana, aynı zamanda ilkeleri de zıt ve düşmancadır. Kiliseler gururu, şiddeti, keyfi cezayı, devinimsizliği ve ölümü; Hıristiyanlık ise tevazuu, tövbekarlığı, uysallığı, ilerlemeyi ve yaşamayı temsil eder: "Kendi çabamızla yaşamımızı daha iyi kılmak için makul bir çare sunan İsa'nın öğretisi uygulanamazdır, çünkü Adem günah işledi ve dünya kötülük içine girdi, diyor din. Bu öğreti uygulanamaz, çünkü insan yaşamı insan iradesinden bağımsız bazı yasalara göre gelişiyor, diyor bizim felsefe. Felsefe ve bilim, dinin ilk günah ve kurtuluş dogmasıyla söylediği şeyi aynısını ancak başka terimlerle ifade

ediyor. İnsanların kurtuluşu öğretisinde her şeyin dayandığı iki temel tez vardır: ilki, insanın normal yaşamı mutlu bir yaşamdır, ama bizim dünyadaki yaşamımız zavallı bir yaşamdır ve kendi çabalarımızla daha iyi kılınamaz. İkincisi ise, esenliğimiz imandadır, iman bizi kötü yaşamdan kurtaracaktır. Bu iki tez bizim sözde Hıristiyan topluluklarımızdaki inananların ve kuşkucuların dini görüşlerinin temeli oluşturuyor. İkinci tez Kiliseye ve onun kurumsallaşmasına yol açtı; birinci tezden de ortaya bizim felsefe ve politika teorilerimiz ve genel kamuoyumuz çıkıyor"

Tolstoy, kolektif Tanrı kompleksi sembolü dinsel hiyerarşik egemen düzene olan eleştirisini toplumsal bir değişim üzerinden kurgular. Bu değişimler kökten olmakla birlikte şiddet içermeyen pasifist devrim özelliği taşımaktadır. Tolstoy, her türlü eşitsiz iktidar ilişkilerinin ve kurumsal otoritelerin kaynağında askeri örgütlenmenin ve güce tapınmanın doğurduğu militarizmle bağdaştırmış ve otoriter yönelimlerin militarist sonuçlara neden olacağını vurgulamıştır. O'na göre bütün devletler, bürokratik örgütlenmeleri olan polis, ordu, mahkemeler ve hapishaneler formuna bürünmüş zulüm ve şiddet unsurlarıdır. Askeri örgütlenmeler gibi devlet kurumunun da başlıca amacı savaştır. Bu yüzden evrensel Tanrı kompleksi temsilcisi olan devletler sadece dış düşmanları değil, baskı altında tuttukları ve kendine kul kompleksi içinde köle haline dönüştürdükleri tebaanın da karşısmda yer alan ordularını sürekli geliştirirler ve korku ile halklarını yönetirler. Bu yüzden en tehlikeli Tanrı kompleksi, askeri güce dayanan devletin bizzat kendisidir. İnsanlık için olabilecek en tehlikeli örgütlenme devlettir. Aslında savaş orduların varlığını kaçınılmaz bir sonucudur ve ordulara ancak kendi halkına hükmetmek isteyen hükümetler ihtiyaç duyarlar. Tolstoy, savaşa eşitsiz mülkiyet dağılımının ve yurtseverlik duygusunu besleyen sahte milliyetçilik öğretisinin neden olduğunu belirtir. Tolstoy, insanları korkunç ve gittikçe artan silahlanma ve savaş kötülüklerinden kurtarmak için, devlet denilen ve insanlık için en büyük kötülüklere yol açan şiddet araçlarının ortadan kaldırılmasını savunur. Devletlerin akılcı evrensel kardeşliği, ahlaki erdemleri ve Hıristiyan öğretilerini ihlal etmesi nedeniyle tüm insanlığı yozlaşmaya ve çürümeye sürüklediğini belirten Tolstoy, pratik hayatı ile de özgürlüğünü ısrarla koruyan tek bir adamın ahlaki gücünün, binlerce sessiz kölenin gücünden daha üstün olduğunu gösterir. Kişisel Tanrı komplekslerinden arınmış bir insanlığı hiçbir kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin kul kompleksi içinde köleliğe mahkum edemeyeceğine inanan Tolstoy, insanlığın düşünce birikimine de ahlaki bir içerik sunmaya çalışır.

Tolstoy, insanlığın geldiği modern çağ itibariyle aydınlanmış aklın ve evrensel ahlaki değerlerin büyük bir çıkmaza girdiğine inanmaktadır. O'na göre hayat kilise dininin öğrettiği gibi ilk günaha boyun eğiş ve aşağılanma değil gerçekten de ahlaki erdemler ile yaşanması gereken canlı bir değerdir. Tolstoy, kilise dininin insanlara öğütlediği kadercilik ve zulme rıza yani kul kompleksi inancının kaynaklarını kurutmak ister. Bu yüzden o, varlıkta hareketin, oluşun, gelişmenin hüküm sürdüğüne inanmakta, donuk bir varlık, hayat ve kader anlayışını reddetmektedir. Tolstoy'a göre toplumların sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve dinsel yaşam tarzları ne kadar farklı olsa da toplumda yaşayan tüm insanların ortak duygu, düşünüş ve hayat anlayışları yani doğaları ve doğallığa olan bağlılıkları aynıdır. Tüm insanlar, hayvanlardan farklı olarak hayatı anlama, yaşamı sorgulama, umut, özlem, eşitlik, adalet, mutluluk ve sevgi doğası ile var olmaktadır. Ama insanın doğasındaki bu iyilikleri doğası iyi olmayan kolektif ve evrensel tanrı kompleksleri olan toplum, ekonomi, devlet ve din gibi kurumlar bozmaktadır. İnsanın en asli mücadelesi de zaten kendi doğasını bozan ve insanlığını elinden alan bu Tanrı komplekslerine karşı olmalıdır. İnsan, kendisini hayat karşısında var etmeye; kendi gerçekliğini kendini sınırlandıran egemen kurumlara karşı ispatlamaya; kendini ve yaşamı anlamaya ve anlamlandırmaya ve bunların bedellerini ödeme iradesi, cesareti ve erdemi göstermeye yönelirse gerçekten de insan olabilir. Fakat bu mücadele insanlığın var olduğu günden beri giriştiği en büyük mücadele olacaktır.

Tolstoy'a göre bütün insanların doğası aynı özü taşımasına rağmen kolektif Tanrı kompleksi olan toplum ve çevre insanların ahlakının ve davranışlarının şekillenmesine neden olur: "Çok yaygın bir kör inanç vardır, her insanın belirli özellikleri olduğu söylenir. Sözgelimi, biri için iyidir, kötü huyludur, zekidir, aptaldır, çalışkandır, tembeldir denir. Oysa hiç de böyle değildir. Bir insanın çoğunlukla iyi, çoğunlukla akıllı, çoğunlukla çalışkan olduğunu, ya da bunun tersini söyleyebiliriz. Ama bir insan için iyidir ya da akıllıdır, bir başkası için de kötüdür ya da aptaldır dersek yanlış olur bu. Gelgelelim hep böyle ayırırız insanları. Çok yanlış bir tutumdur bu aslında. İnsanlar nehirlere benzerler: Hepsinden aynı su akar, ama her nehir kâh daralır kâh bulanık, kâh soğuktur kâh ılık. İnsanlar da böyledir. Her insanda insanın genel özelliklerinin özü vardır; bazen bunlar, bazen ötekiler çıkar üste; iyi ya da kötü olur. Bazı insanlarda bu değişiklikler pek belirgindir; kesindir. Bedensel nedenleri de ruhsal nedenleri de vardır bu değişikliklerin" (Diriliş: 228).

Tolstoy, insan doğası üzerinde kolektif Tanrı kompleksi toplumun ve çevrenin etkisini "Diriliş" romanının ana karakterlerinden hayat kadını Maslova'nın "dünya görüşü" üzerinden analiz eder. O'na göre bu dünya görüşü en ahlaksız insandan hükümdarlara, hırsızlardan komutanlara, canilerden erdem abidelerine kadar herkes için geçerlidir: "İnsan, yaptığı iş dünyanın en büyük suçu ve günahı da olsa onu meşrulaştırmak ve o işle barışık yaşamak istiyor. O, genelevde çalışan bir genel kadın olarak katil suçuyla yargılanmasına ve içinde bulunduğu düşük durum için utanmadığı gibi bu durumunu seviyor, hatta ondan gurur duyuyormuşçasına davranıyordu. Öte yandan, başka türlü de olamazdı. İnsan, bir şeyler yapabilmek için önce işini önemli, iyi bellemek zorundadır. Bu nedenle kişi, durumu ne olursa olsun, işini ona önemli, iyi gösterecek bir dünya görüşü yaratır kendi kendine daima. Bir hırsız, katilin, genel kadının, yaptığı işin çirkinliğini görüp de utanacağı düşünülür genellikle. Oysa tam tersi olur bunun. Kötü talihinin ya da günahlarının, yanlışlıklarının sonucu düşen, kötü yola sapan insanlar durumlarını iyi, saygıdeğer görecekleri bir dünya görüşü edinirler kendilerine. Bu görüşü sürdürebilmek için de, aynı görüşün paylaşıldığı bir çevrede yaşamaya başlar insan. Çalmaktaki becerikliliğiyle övünen bir hırsız, rezilliğiyle övünen bir genel kadın, canavarlığıyla övünen bir katil görünce şaşırıyoruz. Bu şaşkınlığımızın tek nedeni, bu insanların kendilerine özgü bir çevreleri olmasıdır. Zenginlikleriyle, yani soygunculukla övünen zenginler; tutkularıyla, yani başkalarını öldürmekle övünen komutanlar; güçleriyle, yani güçsüzleri ezmekle övünen hükümdarlar da aynı şeyi yapmıyorlar mı aslında?" (Diriliş: 180-181).

Tolstoy, insanların Tanrı kompleksleri içinde birbirine kulluk düzeni yarattığı sistemi bir bütün olarak lanetler. Bu sistem devlet olarak örgütlenmiştir ve devlet bürokrasinin Tanrı ve kul hiyerarşisi üzerine kurulu yapısıyla da ayakta durmaktadır: "Bu insanların böylesine hain, en olağan acıma duygusundan böylesine yoksun olmalarının tek nedeni devlet hizmetinde çalışmalarıdır. Devlet memuru oldukları için, şu toprağın suya olduğu gibi onlar da insan sevgisine karşı duyarsızdırlar. Valiler, müdürler, polisler, insanlara özgü en önemli duygudan, birbirine acıma, birbirini sevme, merhamet etme duygusundan yoksundurlar. Bunun tek nedeni, bu insanların, yasa olmayan şeyi yasa olarak kabul etmeleri, insanoğlunun kalbine Tanrının koyduğu değişmez, dünya kaldıkça kalacak şeyiyse yasa diye kabul etmemeleridir. Onun için sıkılıyorum insanlarm yanında. Düpedüz korkuyorum onlardan. Gerçekten de korkunçturlar. Haydutlardan bile korkunç. Acıyabilir haydut, ama bunlar acıyamazlar. Korkunç olmaları da bu yüzden işte. Bunlar en vahşi hayvandan bile bin kat daha korkunçtur.

Bu devlet düzeni, bu kurumlar, insanların, kendilerini suçlu hissetmeden korkunç canavarlıklar yapabilmeleri için yaratılmıştır. İnsanların vali, müdür, subay, polis olmaları, yani önce, insanlara eşya gibi, kardeşçe bir sevgi duymadan davranılmasına izin veren devlet hizmeti diye bir şeyin olduğuna inanan insanların bulunması; sonra, devlet hizmetindeki bu insanların, yaptıklarının sorumluluğu belirli olarak birisinin üzerine düşmeyecek biçimde örgütlenmeleri gerekir. Bugün gördüğüm canavarlıklar başka hiç bir koşul altında olamaz. Devlet sevgi, acıma ve merhamet yoksunu canavar memurlar yaratıyor ve onlar sayesinde ayakta kalıyor. Oysa insan hayatının temel yasası insanlar arasında karşılıklı sevgidir. İnsanları sevmiyorsan otur oturduğun yerde, kendi işinle, eşyalarla, neyle istersen onunla ilgilen, insanlarla ilgilenme de ne yaparsan yap. Nasıl ki insanın canı yemek istediği zaman yediği yemek yarar ona, bir zararı dokunmaz; insanlara karşı davranışlarının da ancak onlar sevdiğin zaman bir yarar olur, zararı dokunmaz" (Diriliş: 398-399).

Tolstoy, devletin kendisini Tanrı yerine koyarak kendisine inanan ve itaat edenler için cenneti, inanmayan ve itiraz edenler için de cehennemi yeryüzüne indirdiğini belirtir. Devlet, yeryüzü Tanrısı olarak insanları kendisine kul edinebilmek için eğitim, asker edinmek için ordu, köle edinmek için de cezaevlerini yaratmış ve bunlarla insanları terbiye etmeye yönelmiştir: "Suçlulardan nefret eden, onları küçümseyen Nehlüdof onları yakından tanıdıktan; devletin, çoğuna günahsız yere acı çektirdiğini öğrendikten sonra onların da olağan birer insan olduklarını gördü. Ağı sahile çeker balıkçılar, işlerine yarayan iri balıkları alır, geri kalan küçükleri karada ölüme bırakırlar. Burada da yalnızca suçsuz değil, devlete hiç bir kötülüğü dokunmayacak yüzlerce insanı yakalıyor, bazen yıllarca tutuyorlardı onları ceza evlerinde. Suçsuz olduklarına devletin bile inandığı bu insanların kaderi Jandarma subayının, polisin, savcının, sorgu yargıcının, valinin, bakanın o andaki ruhsal durumuna, keyfine bağlıdır çoğunlukla. Böyle bir memur, canı sıkılıyor ya da kendini göstermek istiyorsa tutup içeri atabilir onu; kendinin ya da amirinin ruhsal durumuna göre ya tutar cezaevinde ya da serbest bırakır. Savaştaymış gibi davranılıyordu onlara. Askerlerinki gibi bir ruhsal durum içindeydiler, bu ruhsal durum yaptıklarının kötü olduğunu saklamakla kalmıyordu onlardan, bunları birer kahramanlık olarak da gösteriyordu onlara. Politikacılar da böyle bir ruhsal durum içindeydiler; onlar da, onların yanında olanlar da, özgürlüklerinden, hayatlarından, insan için değerli olan her şeylerinden olma korkusuyla, yaptıkları her çeşit sertliği kötü görmek şöyle dursun, soylu davramşlar olarak görüyorlardı. O güne kadar akıl erdiremediği bir durumu bununla açıklıyordu şimdi Nehlüdof.

Bir canlıya değil kötülük etmek, onun acısına içi sızlamadan bakamayacak kadar yumuşak yürekli bir insanın son derece büyük bir soğukkanlılıkla cinayet işlemeye kalkışmasının nedeni buydu demek; bu gibi durumlarda hemen hepsi cinayeti bir savunma aracı, insanlığın mutluluğu uğruna edinilen yüce amaca erişebilmek için haklı, doğru bir yol olarak görüyorlardı. Dâvalarına, dolayısıyla kendilerine böylesine büyük önem vermelerinin sebebi devletin onlara büyük önem vermesinden, onları böylesine sert cezalandırmasından ileri geliyordu. Katlandıkları acıya dayanabilecek güçte olabilmeleri için kendilerine büyük önem vermeleri gerekirdi zaten" (Diriliş 420-421).

Tolstoy'a göre polis, ordu, mahkeme ve cezaevinden oluşan yeryüzünün cehennem güçleri aslında suçu ve suçluyu cezalandırmaktan çok bu suç ve ceza düzeneğinin devam etmesini sağlamak için çalışıyorlardı. Amaçları suç ve günahı yok etmek değil kendilerine ihtiyaç yaratan bu suç ve günahları örgütlü, yaygın ve yoğun hale dönüştürmektir. Devlet kendisini var eden ve yaşatan kötülük, suç ve günah şebekelerinin en büyük ortağı idi: "Mahkemeler, yönetim organları özgür insanlar arasından en sinirli, heyecanlı, ateşli, yetenekli, güçlü, ötekilerden daha kurnaz ve sakıngan olanlarını ayırıyorlardı; cezaevlerine, menzillere kapatıyorlardı onları, kürek cezasına çarptırıyorlardı. Doğadan, ailelerinden, emekten uzak, yani insanca yaşayışın doğal, ruhsal tüm koşullarının dışında... Sonra bu insanlar buralarda gereksiz küçümsemelerle karşı karşıya bırakılıyorlardı: Zincire vuruluyorlardı, saçları kesiliyordu, yüz kızartıcı giysiler giydiriyorlardı onlara; yani insanı iyiye götüren güçlerden yoksun bırakılıyorlardı. En aşağılık ahlâksızlığın, utanmazlığın içine atılıyorlardı. Bu insanlar hayatın alabildiğine bozduğu, ahlaksızlaştırdığı katillerle, kötülerle bir arada yaşamak zorunda bırakılıyordu. O güne kadar tamamen ahlaksızlaşmayanlar böylece mayalanıyor, istenilen kıvama getiriliyordu. Son olarak da, bu insanlara işkence ederek, onları döverek, kırbaçlayarak, kurşuna dizerek, asarak devletin her çeşit zor kullanmayı, zorbalığı, canavarlığı yasaklamak şöyle dursun, buna izin bile verdiği, özellikle özgürlüğü elinden alınmış, yoksul, zayıf insanlara bunların yapılmasını daha bir hoş gördüğü düşüncesi aşılanıyordu bu insanlara. Başka hiç bir koşul altında erişilemeyecek en düşük bir ahlâksızlığı elde etmek, sonra bu ahlâksızlığı halk arasında yaygınlaştırmak için sanki mahsus düşünülmüştü bu kuruluşlar. Elden geldiğince çok insan en iyi, en güvenilir biçimde soysuzlaştırılıyordu. Her yıl yüz binlerce insan ahlâksızlığın doruğuna vardırılıyor, tamamen ahlaksızlaştıktan sonra da, cezaevlerinde edindikleri ahlâksızlığı halkın arasına yaymaları için serbest bırakılıyordu: yararlıysa, insan kişiliğine yapılan her çeşit baskının,

hakaretin hoş görülebileceği düşüncesini benimseyerek. Dünyada her şeyi serbest sayan, yasak kabul etmeyen aylaklar ancak böyle türeyebilirdi. Bu öğreti önce cezaevlerinde, sonra halk arasında yayılmıştır. Devlet, yargı ve ceza kurumları ile kötülüklere son vereceğine, daha da yaygınlaştırmıştır kötülükleri. Kötüler düzeltilmemiş; tersine, daha da kötü olmaları için elden gelen her şey yapılmıştır. Suçlulara verilen cezalar ağırlaştırıldıkça ağırlaştırılmış, halk buna alışmıştır. Bütün bunlar yanlışlıkla, bilmeden, bir kere yapılmıyor; yüz yıllardan beri aralıksız yapıla geliyordu. Aslında asıl suç ve yanlış insanın insanı cezalandırabileceğini sanmakla içine düşülen kaçınılmaz anlayışsızlık ve merhametsizliktir" (Diriliş: 460-463).

Tolstoy'a göre, insanın hayat içinde kendisine değer yüklemesi ve hayatını belirleyen ve düzenleyen kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine karşı savaşım vermesi, tarih boyunca girişilen en kanlı ve şiddetli savaşlardan, en dramatik sahnelerden, sonu faciayla sonuçlanan tüm toplumsal hareketlerden daha acımasız ve hüzünlü bir mücadeledir. Çünkü Tolstoy için kaçınılmaz ve en zor olan bu savaş kişinin kendi kendisiyle verdiği savaşıdır ve bu savaşın en büyük silahı da sorulardır; "Hayatın anlamı ve amacı nedir, nasıldır ve ne olması gerekir?". Fakat insan, kendisine bu soruları sormasına dahi müsaade etmeyen toplum gibi, din gibi, ekonomik yapı gibi birçok kolektif, milliyetçilik ve devlet gibi de birçok evrensel Tanrı kompleksleri ile çevrilidir: "Ben Ortodoks Hıristiyan inancına göre vaftiz edildim ve yetiştirildim. Bu inanç bana çocukluk ve gençlik çağım boyunca öğretildi. Ne var ki, on sekiz yaşında üniversiteyi ikinci sınıftan terk ettiğimde geçmişte bana öğretilen şeylerin hiçbirisine artık inanmıyordum. On bir yaşında yoktum. Bir lise öğrencisi olan Vladimir bir Pazar bizi ziyarete gelip okullarında gerçekleşen en son keşfi haber verdiğini hatırlıyorum. Keşif, Tanrının var olmadığı ve bize Onun hakkında öğretilen bütün o şeylerin uydurma şeyler olduğuydu. Hatırlıyorum, hepimiz çok heyecanlanmıştık ve bu fikir bize oldukça ilginç ve olası gelmişti... Benim inançtan kopuşum bizim seviyemizdeki insanlar arasında olağan olduğu şekilde gerçekleşti. Çoğu durumda, kopuş şu şekilde oluyor: Siz de diğerleri gibi, dinsel öğretiyle sadece hiçbir ortak yönü olmayan ilkeler doğrultusunda bir hayat değil, genel olarak bu öğretiye karşı olan bir hayat sürmektesinizdir. Dinsel öğreti hayatınızda bir rol oynamamaktadır. İnsanlarla olan ilişkilerinizde bu öğretiyle asla yüz yüze gelmemektesinizdir. Siz de bu öğretiyi yaşamınızda dikkate almıyorsunuzdur. Dinsel öğreti hayatın çok uzağında ve hayatla ilintisiz bir şekilde dile getirilmektedir. Şayet bu öğretiye tesadüf edilecek olursa, o zaman o, hayattan kopuk, hayatın dışında bir olgudan ibarettir... Bu dönemlerde aklıma hep şu sorular geliyordu: Ne için? Ama-

cım ne? Bu sorulara cevap bulamadığım takdirde yaşamam imkansızdı. Ama hiçbir cevap da yoktu" (İtiraflarım: 5-6).

Tolstoy, kendi hayat mücadelesinden yola çıkarak kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri ile giriştiği küçük savaşı ve kendine karşı yaptığı büyük savaşı "İtiraflarım" ile anlatır. O'na göre insanları kendileri olmaktan ve hayata dair gerçek sorular sormaktan alıkoyan en önemli kolektif Tanrı kompleksi toplum ve toplumun yarattığı geleneklerin insanları dışlayıcı, tehdit ve tahdit edici yapısıdır: "Bir insanın yaşamma ve yaptıklarına bakarak onun inançlı ya da inançsız biri olduğu yolunda bir değerlendirmeye gitmek bugün olduğu gibi o gün de imkansızdı. Geleneklere bağlı biri olduğunu herkesin önünde açık açık söyleyenle bunu açık açık reddeden iki kişi arasında bir fark olacaksa, bu fark ilkinin lehine olmazdı. Bugün olduğu gibi o gün de muhafazakar biri olduğunu açık açık söylemek ve itiraf etmek dar kafalı, zalim ve kendilerine büyük önem atfeden insanlar arasmda rastlanan bir şeydi. Yetenek, dürüstlük, güvenilirlik, iyi huyluluk ve ahlaki davranışlar ise çoğunlukla inançsızlarda görülen özelliklerdi" (İtiraflarım: 6-7).

Tolstoy'a göre insanlarm kişisel Tanrı kompleksi kaynağı tıpkı "Tanrı gibi" mükemmel olma hırsından kaynaklanmaktır. Mükemmellik hırsı öncelikle saf bir şekilde ahlaki açıdan mükemmelliğe ulaşmak fikri ile başlayıp daha sonra da yerini her alanda mükemmelliğe ulaşma ihtirasına dönüşmekte idi. Bu ihtiras ise kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı olan "başkalarından daha güçlü, daha ünlü, daha önemli ve daha varlıklı olma arzusuna dönüşmekte idi": "Benim tek gerçek itikadım hayvani içgüdülerimin dışında hayatıma yön veren o itici güç, kendimi mükemmelleştirmeye olan inancımdı. Ama bu mükemmelleştirmenin içeriği ve amacı neydi, anlatamıyorum. Kendimi zihnen geliştirmeye çalışıyordum, araştırabileceğim her şeyi araştırıp öğreniyordum, hayatın yoluma çıkardığı her şeyi. İrademi mükemmel hale getirmeye çalıştım; kendi kendime kurallar koyuyor, sonra bu kurallara uymaya çalışıyordum. Kendimi fizik olarak geliştiriyordum, her türden egzersizle gücümü ve çevikliğimi artırdım. Kendimi her şekilde yoksun bırakarak dayanıklı ve sabırlı olmaya alıştırdım. Bunların hepsini mükemmel insan olma yolunda yapılması gerekli şeyler olarak görüyordum. İlk başta ahlaki açıdan mükemmelliğe ulaşmak fikri vardı tabi ki. Ama bu kısa süre sonra yerini her alanda mükemmelliğe ulaşma, sadece kendi gözümde ya da Tanrının gözünde değil, başka insanların gözünde de daha iyi bir yerde olma isteğine bıraktı. Bu çaba da çok geçmeden başkalarından daha güçlü olma arzusuna dönüştü; başkalarından daha ünlü, daha

önemli ve daha varlıklı olma arzusuna". (İtiraflarım: 8-9). Tanrı kompleksi hırsı bir başladı mı nerede duracağını kendisi bile bilemezdi.

Tolstoy'a göre insanın en büyük düşmanı kendi doğasındaki kişisel Tanrı kompleksi kaynağı olan mükemmellik ihtirasının doğurduğu tekebbür içindeki tahakküm arzusudur. Bu arzu hemen beraberinde "hırs, iktidar, zevk düşkünlüğü, açgözlülük, şehvet, kibir, öfke ve intikam" duyguları getirirken sonuçta da "yalan, soygun, her türlü zina, sarhoşluk, şiddet, dehşet, nefret, cinayet gibi adi ihtiraslar" doğurmaktadır. Fakat bu ihtiraslarını yenmeye yönelen insanların karşısmdaki en büyük düşman da onu kendisine benzeterek iradesini, aklını, özgürlüğünü ve ahlakını kendi içinde eritmek isteyen kolektif Tanrı kompleksi toplum olmaktadır. Tüm bu ihtiraslara "iyi" ve "kötü" değerlerini atfederek onlara "değer" biçen de yine toplum olmaktadır: "Bütün ruhumla iyi bir insan olmayı arzuluyordum. Ama iyi bir insan olmanın peşinde koşmak için çok genç, tutkulu ve yalnız, yapayalnızdım. Bu samimi arzumu, yani ahlaki bakımdan iyi bir insan olma arzumu her dile getirişimde insanlar tarafından aşağılanma ve alayla karşılaştım. Ne zaman adi ihtiraslara teslim oldum, o zaman insanlar beni övdüler ve teşvik ettiler. Hırs, iktidar düşkünlüğü, açgözlülük, şehvet, kibir, öfke ve intikam, bunların hepsi saygı gören şeylerdi. Bu hırslara teslim olarak ben de büyüklerim gibi oldum ve bu şekilde onların beni onayladıklarını hissettim. O yılları dehşet, nefret ve de yüreğimde bir sızı olmaksızın hatırlayamıyorum. Savaşta insanlar öldürdüm ve gene öldürmek amacıyla insanları düelloya davet ettim. Kumarda kaybettim, köylülerin emeklerini çar-çur ettim, onları cezalara çarptırdım, ahlaksız bir hayat sürdüm ve insanları kandırdım. Yalan, soygun, her türlü zina, sarhoşluk, şiddet, cinayet, işlemediğim tek bir suç bile kalmamıştı, ama benim çağdaşlarım beni nispeten ahlaklı bir insan olarak gördüler ve de görüyorlar. Bu şekilde on yıl yaşadım. O dönemde kendini beğenmişliğe, açgözlülüğe ve kibre dair yazmaya başladım. Yazarken de hayatta yaptığımın aynısını yapıyordum; üne ve paraya kavuşmak için yazıyordum ve bunun için iyiyi saklamam ve kötüyü göstermem gerekiyordu. Ben de öyle yaptım. Hayatıma anlamını veren iyi insan olma düşüncesine yönelik gayretlerimi aldırmazlık ve hatta şaka yollu alaya alma maskesi altında gizlemeye çalıştım. Bunda da başarılı oldum ve övgüler aldım" (İtiraflarım: 10-11).

Tolstoy, Tanrı kompleksi kaynaklarından bir diğeri olan "iyiyle kötüyü bilerek mutlak bilgeliğe ulaşmak", "kendi gibi düşünenleri kutsarken ötekileri lanetlemek", "bilgi kibri ile insanları eğitmek", "en doğru, en iyi ve en yararlı bilginin kendilerine ait olduğunu iddia etmek", "bilgiyi din ken-

dilerini de din adamı olarak kutsamak" ve "mutlak bilgiye ulaşmış olmanın kendilerine kazandırdığı özgüvenleri ve kendilerinden memnun" kibirleri içinde tahakküme yönelmek ihtirasını tıpkı bir din gibi bilimin, bir mezhep gibi sanatın, bir papaz gibi sanatçıların temsil ettiğini düşünür. "Savaştan sonra yirmi altı yaşında Petersburg'a geri döndüm ve yazarlarla tanıştım. Beni kendilerinden biriymiş gibi karşıladılar ve pohpohladılar. Ben de bu yazarlar grubunun hayat görüşlerini benimsemiş oldum ve bu görüşler benim daha iyi bir insan olma yolundaki eski çabalarımın izlerini bütünüyle ortadan kaldırdı. Çünkü bu görüşler benim sürdüğüm sefih hayatı haklı çıkaran bir kuram ortaya koyuyorlardı: Genel olarak hayat tekamül etmeye devam etmektedir ve bu tekamülde en büyük rol, biz fikir üreten insanlara düşmektedir. Bu fikir üreten insanlar arasmda en büyük nüfuza ise biz sanatçılar sahibiz. Bizim mesleğimiz insanlığa öğretmenlik yapmaktır. Bir sanatçı olarak ben de yazıp çiziyor ve insanları eğitiyordum. Ama ne öğrettiğimi ben de bilmiyordum ve bu işin karşılığında belli bir ücret alıyor, nefis yemekler yiyor, harika bir yerde kalıyor, muhteşem kadınlarla birlikte oluyor ve mükemmel bir camianın içinde yer alıyordum. Ünlü biriydim, bu da öğrettiklerimin doğru şeyler olduğunu gösteriyordu. Sanatın anlamına ve hayatın tekamülüne olan bu inanç bir dindi ve ben bu dinin papazlarından biriydim. Bu dinin papazlarından biri olmak eğlenceli ve karlı bir şeydi. Ama bu dine mensup olan neredeyse bütün papazlar, yani yazarlar ahlaksız kimselerdi ve çoğu eski sefih ve askerlik hayatımda tanıdıklarımdan çok daha aşağılık, kötü, değersiz kişilikte insanlardı. Ama sadece çok kutsal kişilerde ya da kutsallığın ne demek olduğunu bilmeyen insanlarda rastlanabilecek bir şekilde, kendilerine güvenleri ve kendilerinden memnun bir halleri vardı. Bu insanlardan tiksinmeye başladım, kendimden de tiksinmeye başladım ve bu inancın sahtekarlıktan başka bir şey olmadığını anladım" (İtiraflarım: 11-13).

Tolstoy, "bu insanlarla kurduğu yakınlıktan" doğan ve içinde yaşadığı bu bilgiye dayalı entelektüel tekebbür tahakkümünün doğurduğu Tanrı kompleksine kaynaklık eden bazı ortak özellikleri de sıralar: "yeni kötü huylar; anormal derecede büyük bir kibir; ne öğrettiğini bilmeden de, insanlara öğretmenlik yapmanın kendi mesleği olduğuna dair delice bir özgüven; herkesin mümkün olduğunca kısa sürede ve mümkün olduğunca çok miktarlarda konuşması, yazması ve eser yayınlaması gerektiğine ve bütün bunların insanlığın iyiliği için olduğuna inanmak; hiçbir şey bilmediğinin farkına varmaksızın ve de hayattaki en basit soru olan, 'iyi nedir ve de kötü nedir?' sorularına verecek yanıtı olmaksızın, hep bir ağızdan konuşarak kimsenin kimseyi dinlememesi; kendi kendini veya destekleme-

si umuduyla başkasını desteklemek; sürekli övülmek ve gündemde olmak arzusu ve yeterli ilginin gösterilmemesine duyulun büyük öfke; tek amacın mümkün olan en çok parayı ve övgüyü almak olması; saygınlığı bu para ve övgüde aramak; kendini bir peygamber gibi öğretmen ilan etmek; insanların en doğrusu, en faydalısı ve en iyisinin kendisi olduğuna inanmak; insanlar para ödemeye ve övgüler düzmeye devam ettikçe kendi haklılığına olan inancın artması; iyiyle kötünün ne olduğuna insanların söyledikleri ve yaptıklarına bakılarak karar verilmesi; ilerlemenin kendisini insanlar arasında hakem kabul etmek; insanların irade, akıl, özgürlük ve yüreğini yok saymak; kişinin ne öğreteceğini bilmeden öğretme işini yapması; bilgi ile kibirlenenlerin ortaklık içinde başarılı oldukları tek konunun sadece birbirlerinden cehaletlerini saklamak olduğunu" (İtiraflarım: 13-17) anlamasıdır.

Tolstoy, hayatın anlamı ve amacı üzerinde "niçin?" sorusunu sorar ve bu hayatı "nasıl?" yaşamak gerektiği üzerinde yoğun bir şekilde durur. O'na göre insan, kendi doğasını saran kişisel Tanrı komplekslerinden arınmak ve çevresini kuşatan kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden korunmak için bu soruların peşinden gitmelidir. Çünkü hayatta var olan tek hakikat ölümün varlığı ve onun her şeyi hiçleştiren gücüdür. Ölümün bu gücünün dışındaki her şeyin anlamsız ve değersiz olduğu hakikatinin bilgisine ulaşanların yeryüzünde iddia edebilecek en küçük bir Tanrı kompleksi ihtirası kalmaz. Çünkü ölüme dair "hakikat bilgisinin her bir basamağı insanları hayatın hakikatine kılavuzlar. Hakikat ise ölümün bizzat kendisidir": "Bir düzlükte karşısına öfkeli bir hayvan çıkan bir yolcu, hayvandan kaçarak kurumuş bir kuyunun içine girer, ama aşağı baktığında kuyunun dibinde ağzını açmış kendisini yutmaya hazırlanan bir ejderha görür. Talihsiz adam öfkeli hayvan tarafından öldürülmekten korkusuyla ne kuyudan dışarı çıkabildiği, ne de ejderha tarafından yenilmekten korkusu nedeniyle kuyunun dibine inebildiğinden, kuyunun içindeki bir çatlaktaki bir dalı yakalar ve ona tutunur. Ellerinde gitgide güç kalmamakta, o da az sonra kendisini yukarıda ve aşağıda bekleyen ölüme boyun eğmek zorunda kalacağını düşünmekte, ama gene de dala sıkı sıkıya tutunmaya devam etmektedir. Derken iki fare görür. Bir siyah bir de beyaz fare. Fareler sürekli onun tutunduğu dalın üzerinde gezinmekte ve dalı kemirmektedirler. Az sonra dal kopacak ve adam da ejderhanın ağzının içine düşecektir. Yolcu bunu görür ve ölümden kurtuluş olmadığını anlar. Dala tutunmaya devam etmekte, ama aynı zamanda etrafına da bakınmaktadır. Dalın yapraklarında birkaç damla bal görür. Bal damlalarına diliyle uzanır ve onları yalamaya başlar. Ben de aynı şekilde hayatın dalına tutunmuştum, biliyordum ki ölüm ejderhası beni bekliyordu, ondan kaçış yoktu ve o beni paramparça edecekti.

Böylesi bir işkencenin içine neden düştüğümü anlayamıyordum. Beni bir zamanlar avutan o balı yalamaya çalışıyordum, ama o bal bana artık bir tat vermiyordu ve o siyah-beyaz, gece-gündüz fareleri benim tutunduğum dalı kemirmeye devam ediyorlardı. Ejderhayı apaçık bir şekilde görebiliyordum ve baldan da artık bir tat alamaz olmuştum. Sadece, kendisinden kaçış olmayan o ejderhayı ve de fareleri görüyor, onlara odaklanmış olan bakışlarımı bir başka yana çeviremiyordum. Ve bu bir mesel de değil, herkesçe anlaşılabilecek, o çürütülemeyecek hakikatin ta kendisidir. Hakikat bilgisinin her bir basamağı insanları hakikate kılavuzlar. Hakikat ise ölümün bizzat kendisidir" (İtiraflarım: 24-25).

Tolstoy, hayatın anlamı ve amacı sorusuna modern çağın yeni dini olan bilim ve yeni peygamberleri olan bilim adamlarının görüşleri doğrultusunda cevaplar arar. Kendisini mutlak bilgi ve evrensel gerçekliğin kutsal temsilcisi ilan eden evrensel Tanrı kompleksi sembolü bilim de Tolstoy'un "varoluşa dair" soruları karşısında aciz kalır. Bilimin "biri negatif, diğeri pozitif kutupları da hayatla ilgili sorulara cevap vermiyordu": "Bilimin halihazırda vermiş olduğu cevapların dışında var oluşa dair sorulara başka cevaplar veremiyor oluşuna uzunca bir süre inanamamıştım. Bilim dünyasının, elde ettiği, hayata dair gerçek sorularla hiçbir ilgisi olmayan sonuçları büyük bir önem ve ciddiyet havası içerisinde ilan ettiğini gördükçe, bana uzunca bir zaman benim anlayamadığım bir şeyler varmış gibi gelmişti. Ama bu konu benim için bir oyun ya da eğlence değil, bir ölüm kalım meselesiydi ve ben istemeyerek de olsa şu kanaate vardım ki, sorduğum sorular sorulabilecek tek meşru sorulardı ve bütün bilimlerin temelini oluşturuyorlardı. Suçlanması gereken bu soruları soran kişi olarak ben değil, bu sorulara cevap verme iddiasında olan bilimin kendisiydi. Bu, insanın cevabını bulamazsa yaşayamayacağı türden bir soruydu. Soru şuydu: Hayatımın, beni bekleyen, kaçınılmaz olan ölümün yok etmeyeceği bir anlamı var mı? Bu tek soruya bilimde bir cevap arıyordum ve şunu anladım ki, bu soru dikkate alındığında insanlığın bütün bilgisi sanki uçlarında iki ayrı kutup olan iki zıt yarı küreye bölünmüş durumda: Biri negatif, diğeri pozitif kutup; ama kutupların ne birinde ne de öbüründe hayatla ilgili sorulara cevap bulmak mümkündü" (İtiraflarım: 29-30).

Tolstoy'a göre modern dinlerin/bilimin ve peygamberlerin/bilim adamlarının tek amacı da insanı tüm Tanrı komplekslerinden özgür kılacak bu sorulara cevaplar aramak yerine kendilerini mutlaklık, nesnellik, sorgulanamazlıklara yüceltip kendilerine kul kompleksi içinde köleler yaratacak yeni sorular yaratmaktı: "cevabı olmayan sorular": "Hepsinden önemlisi,

benim kişisel sorum olan 'arzuları olan bir varlık olarak ben kimim?' sorusuna hala bir cevap yoktu. Şunu anladım ki, o bilim dalları çok ilginç ve çekiciydiler, ama kesinlikleri ve açıklıkları, hayata dair sorulara uygulanabilirlikleriyle ters orantılı; bu türden sorulara uygulanabilirlikleri ne kadar azsa, o kadar kesin ve açıklar. Ne kadar kesin ve açıklarsa, hayatla ilgili soruları ne kadar cevaplamaya çalışıyorlarsa, o kadar belirsiz ve itici bir hal alıyorlar. Varoluşa ilişkin soruların çözümleriyle ilgilenmeyen, sadece kendi alanlarıyla ilgili bilimsel sorulara yanıtlar veren o bilim dallarına baktığınızda, insan aklının gücü karşısında mest oluyorsunuz, ama peşinen de biliyorsunuz ki bu bilimler hayatın kendisiyle ilgili hiçbir soruya cevap verememektedirler. Bu bilimler basitçe bu soruları görmezden gelmekte ve şöyle demektedirler: 'Ne olduğunuz ve niçin yaşadığınız sorusuna verilecek bir cevabımız yok, biz bu soruyla meşgul de olmayız. Ama eğer ışığın kanunlarını, kimyasal bileşiklerin kanunlarını, organizmaların gelişim kanunlarını bilmek istiyorsanız; kütlelerin kanunlarını ve şekillerini, sayıların ve miktarların ilişkilerini, aklınıza hükmeden kanunları bilmek istiyorsanız, bunların hepsine verilecek açık, kesin ve doğruluğu sorgulanamaz cevaplarımız var" (İtiraflarım: 31-32).

Tolstoy, evrensel Tanrı kompleksi bilimin evrensel varoluş ve insanın kim, ne, ne amaçla olduğu sorularına verecek cevabı olmadığını anlayınca felsefenin kapısını çalar. Çünkü felsefe onun sorduğu sorularının aynısını sorarak var olmuştur: "Felsefe açıklıkla şu soruları sorar: 'Ben kimim ve evren nedir? Niçin varım ve de evren niçin var?'. Ve bu bilim var olduğundan beri bu sorulara hep aynı yanıtı vermiştir. Filozof bendeki ve var olan her şeydeki o var oluşun özüne ister 'idea', ister 'töz', ister 'ruh', ister 'irade' desin, aslında hep aynı şeyi söylemektedir. O şey şudur: Bu öz vardır ve ben bu özden oluşmuşumdur, ama bu özün neden var olduğunu filozof bilmez ve söylemez. Ben de şöyle soruyorum: 'Bu öz niçin var olmak zorunda? Bu özün var olması ne gibi sonuçlar doğurur ve de doğuracaktır?' Felsefe de bu soruları cevaplamadığı gibi kendisi de zaten sadece bu soruyu sormakla yetinmektedir. Ve eğer bu, gerçek felsefenin kendisiyse, bütün çabası bu soruyu apaçık bir dille sormaktan ibaret olacaktır. Bu vazifesine sıkı sıkıya bağlı kalmaya devam ettiği sürece de, 'Ben kimim ve evren nedir?' sorusuna, 'Her şey ve hiçbir şey' ve de 'Niçin?' sorusuna 'Bilmiyorum!' dan başka yanıt veremez" (İtiraflarım: 34).

Tolstoy için tüm bu arayışlardan sonra gerçeğin bilimsel bilgide olmadığı sonucu çıkar ve kitaplarda da, bu dünyayı açık ve seçik olarak görme imkânını verecek farklı bir araç bulmaz; onlar da kendisi gibi bilmekten

çok, soru sorarlar. Endişeli bir ruhun huzura kavuşması için değil, düşünce için birtakım sistemler geliştirirler; cevap değil, bilgi verirler. Bilim ve felsefeden umudunu kesen Tolstoy, hayatı gözlemlemeye başlar; kendi çevresindeki insanların hayatı karşılayış biçimlerini anlamaya çalışır. Bu gözleminden sonra kendini bir kavşakta bulur; tercihini yapar. Kim ne derse desin, Tolstoy bu tercihini çok önemser. Tolstoy inançla yeniden buluşmuştur. O'na göre akıl yalnız başına ancak hayatı anlamak için yeterlidir, ölümü anlamak için değil; bunun içindir ki, o zamana kadar bir nihilist olan Tolstoy, anlaşılmaz olanı anlamak için yepyeni ve çok farklı bir manevi yeteneğin var olması gerektiğini anlar: tek gerçeklik olan hayatı okumak; konuşan hayatın dilinden dökülenlere kulak kabartmak ve tek kılavuz olarak kalbinin ve vicdanının işaret ettiği yere yürümek.

Tolstoy, hayata dair sorularının ve sorunlarının cevabını bizzat hayat içinde aramaya karar verdi. Teorik dünyanın doğasının gerçekleri gizlemek ve çarpıtmak olduğunu ve Tanrı kompleksi kibri içinde de cehaletini gizlemeye çalıştığını öğrenen Tolstoy, kılavuz olarak hayatı seçmişti. Hayatın içindeki Tanrı kompleksi yaşam biçimlerinden kul kompleksi davranışlarına, insanların doğasındaki ihtiraslarından o doğayı yok etmeye varan isyan ahlakından yola çıkarak herkes gibi "kaçışa kaçmak" için mücadele etti: "Şunu keşfettim ki benim muhitimdeki insanlar için içinde bulunduğum korkunç durumdan kurtulmanın dört yolu vardı. Yollardan ilki cehaletti. Bu, yaşamın kötülük ve saçmalıktan ibaret olduğunu bilmemek ve anlamamaktan oluşuyor. Bu tür insanlar kendilerini bekleyen ejderhayı ve asılı oldukları çalıyı kemiren fareleri görmemekte ve bal damlalarını yalamaktadırlar. Ancak o bal damlalarını yalnızca bir süre yalarlar; bir şey dikkatlerini ejderhaya ve farelere çekecek ve bal yalamak da son bulacaktır. Onlardan öğrenebileceğim hiçbir şey yoktu. İnsan iyi bildiği bir şeyi asla unutmaz. İkinci çıkış yolu Epikürcülüktü. Bu, yaşamın çaresizliği bilindiği halde insanın sahip olduğu olanaklardan en iyi şekilde yararlanarak ejderhaya ve farelere gözünü kapaması ve balı en iyi şekilde yalaması demektir, özellikle de uzanabileceği yerde bal çoksa" (İtiraflarım: 45-46).

Tolstoy'a göre "onların hayattan tek amacı mutluluğu elde etmek, yemek, içmek ve haz peşinde koşmaktır. Ve bunlar ona yaşadığı günler boyunca eşlik etmelidir, Tanrının yeryüzünde ona verdiği yaşamı boyunca. Bizim çevremizdeki insanların çoğunluğu işte bu şekilde hayatı kendileri için yaşanılır kılmaktadır. Onların içinde bulundukları şartlar onlara sıkıntıdan çok refah getirmekte ve ahlaki yönden kalın kafalı oluşları da kendilerine üstün konumlarının rastlantısal olduğunu, herkesin Süleyman

gibi bin tane karısının ve saraylarının olamayacağını, bin karısı olan her bir kişi için bir tane karısı olmayan bin kişi olduğunu, her bir saray için onu alınlarından terler damlayarak inşa etmek zorunda olan bin kişi olduğunu ve beni bugün Süleyman yapan talihin yarın Süleyman'ın kölesi yapabileceğini unutturabilmektedir. Ben bu insanlar gibi davranamazdım, onların hayal güçlerinin kıtlığı bende olmadığı için böyle bir darlığı kendimde yapay olarak oluşturamazdım. Gözlerimi ejderhadan ve farelerden başka bir yana çeviremezdim, kaldı ki yaşama bağlı hiçbir kimse de bir kez onları gördükten sonra gözlerini başka bir yana çeviremezdi. Üçüncü kaçış güç ve enerji yoluyladır. Bu, insanın hayatın kötü ve saçma olduğunu anlamasıyla birlikte onu yok etmesi (intihar) demektir. Kendilerine aptalca bir şaka oynandığını, ölmenin yaşamaktan daha iyi olduğunu ve hiç var olmamanın en iyisi olduğunu anlayan bu insanlar gereği neyse onu yapar ve derhal bu aptal şakaya bir son verir. En saygın kaçış yolunun bu olduğunu anladım ve bu yolu seçmek istedim. Dördüncü yol ise zayıfların yoluydu. Hakikati görmek ama yaşamdan bir şey çıkmayacağını önceden bile bile, gene de hayata sarılmaktı bu yol. Bu, zayıflara özgü bir kaçıştır, çünkü eğer neyin en iyi olduğunu biliyorsam ve de bu şeyin benim gücüm dahilinde olduğunu biliyorsam, o halde o en iyi olana neden teslim olmayayım? Kendimin bu kategori içinde olduğunu anladım" (İtiraflarım: 47-48).

Tolstoy, doğasını işgal eden kişisel Tanrı komplekslerinden arınmak ve çevresini saran kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden özgür olmak için "intihar etmek" kaçışma yönelir. Çünkü Süleyman gibi büyük olmanın bedelinin binlerce köle yaratmak küçüklüğü olacağını, Tanrı kompleksine boyun eğmenin karşılığının kul kompleksleri yaratmaktan geçtiğini kabullenemez. Ama "ruhundaki o somut sevgi ve samimi inancı" intihar etmesine engel olur. Ve aslında Tolstoy, böylece de aradığını bulur: "ruhundaki o somut sevgi ve samimi inanç". Onu intihar etmekten engelleyen yani hayatı öldürmekten alıkoyan bu kılavuzlar artık ölüme de hayat verebilecek kılavuzlar olmalıydı. Tıpkı sıradan hayatlarm sıradanlık erdemleri üzerinde inşa edilmiş doğal, basit ve saf hayatlar gibi: "Eğer yaşamak ve yaşamın anlamını kavramak istiyorsam bu anlamı, onu yitirenlerin ve kendilerini öldürmek isteyenlerin arasmda değil de, yaşamın kendisini oluşturan, kendi hayatlarının ve de bizim hayatlarımızın yükünü sırtlanmış olan, geçmişin ve günümüzün milyarları arasında aramam gerektiğini içgüdüsel olarak hissettim. Geçmişte yaşamış ve hala da yaşamakta olan o basit, cahil ve fakir insanların oluşturduğu muazzam kitlelerin üzerinde düşünmeye başladım ve oldukça değişik bir şeyle karşılaştım. Şunu gördüm ki, bu istisnalar benim sınıflandırmama uymuyor; onları sorunu anlayamayanlar

diye sınıflayamazdım, çünkü soruyu olağanüstü bir açıklıkla dile getiriyor ve yanıtlıyorlardı. Ne de onları Epikürcüler olarak düşünebilirdim, çünkü yaşamlarında zevkten çok yoksunluklar ve acılar vardı. Hele onların mantıksız bir şekilde, anlamsız bir var oluş sürdürdüklerini hiç söyleyemezdim, çünkü yaşamlarındaki her şeye, ölüm de dahil olmak üzere, açıklama getirebiliyorlardı. İnsanın kendisini öldürmesini en büyük kötülük sayıyorlardı. Öyle gözüküyordu ki, bütün insanlığın hayatın anlamına ilişkin, benim doğrulamadığım ve küçümsediğim bir bildiği vardı" (İtiraflarım: 54-55).

Tolstoy'a göre akla dayalı bilgi yaşamın anlamına ilişkin bilgi vermez ve var oluşu dışlarken, milyarlarca insanın bütün insanlığın hayata atfettiği anlam küçük görülen bir takım yalancı bilgiye dayanıyordu. "Eğitimli ve bilge kişilerin ortaya koydukları akla dayalı bilgi yaşamın anlamını reddederken büyük insan kitleleri, bütün insanlık, bu anlamı akıldışı bilgiyle algılıyordu. Bu akıldışı bilgi ise inançtır, tam da benim kabul edemeyeceğim şey. Bu, Tanrıdır; altı günde yaradılış, şeytanlar ve melekler ve diğerleri. Aklımı yitirmedikçe kabul edemeyeceğim şeyler. İçinde bulunduğum durum korkunçtu. Akla dayalı bilginin yolunda var oluşu reddedişten başka bir şey bulamayacağımı biliyordum. Ve inançta da aklı reddedişten başka bir şey yoktu. Bu benim için var oluşun reddinden bile daha çok kabul edilemeyecek bir şeydi. Akla dayalı bilgi açısından yaşam kötüydü, insanlar bu gerçeği biliyorlardı ve yaşamlarına son vermek kendi ellerindeydi. Gene geçmişte olduğu gibi şimdi de yaşamaya devam ediyorlardı. Yaşamın kötü ve anlamsız olduğunu uzun süreden beri bilmeme rağmen ben kendim yaşamaya devam ediyordum. İnanç açısından bakıldığında ise yaşamın anlamını kavrayabilmem için aklımı reddetmem gerekiyordu. Tam da bunun bir anlamının olması gerekiyordu" (İtiraflarım: 54-55).

Tolstoy için tüm soruların kaynağında sonsuz olan ile sonlu olan arasındaki ilişkinin niteliği sorunu vardır. Sonsuz hayat ile sonlu ölüm, sonsuz Tanrı ile sonlu insan ve sonsuz ihtiraslar ile sonlu benlik inancı her zaman bu sorunların kaynağında yer alır. Eğer insan bunlar arasındaki ilişki ve dengeyi kurabilirse doğasındaki Tanrı komplekslerinden arındığı gibi hayatın anlam ve değerini de keşfetmiş olur. İşte bu sorunların cevabı tüm Tanrı komplekslerinden azade sıradan hayatın sıradan insanlarının basit inançlarında saklıdır: "Şunu anladım ki, inancın verdiği yanıtlar her ne kadar akıldışı ve gerçek anlamından saptırılmış da olsa, bu yanıtların üstün olan bir yanı vardı. Bu yanıtların getirdiği her çözümde sonlu ile sonsuz arasındaki ilişkiye yer verilmişti. Bu ilişki olmadan bir çözüm olamazdı. Soruyu her ne şekilde sorduysam aldığım yanıtta bu ilişki vardı. Nasıl yaşa-

malıyım?: Tanrının kanunlarına göre. Benim yaşamamın ne gibi bir gerçek sonucu olacak?: Sonsuz ıstırap ya da sonsuz mutluluk. Yaşamın, ölümün yok edemeyeceği nasıl bir anlamı var?: Sonsuz Tanrıyla birleşmek yani cennet. İnanç hala bana eskiden olduğu kadar akıl dışı geliyordu, ama sadece inancın insanlığın var oluş sorusuna yanıt verdiğini ve bunun sonucu olarak da yaşamayı mümkün kıldığını kabul etmekten başka çarem de yoktu. Akla dayalı bilgi beni yaşamın anlamsız olduğunu kabul etme noktasına getirmişti. Var oluşun olduğu her yerde, insanoğlu inanmaya başladığı günden beri yaşamı kendisi için yaşanılır kılmıştı ve bu inancın ana hatları her yerde hep aynıydı. Bu inanç ne olursa olsun, hangi yanıtları verirse versin, verdiği her bir yanıt insanoğlunun fani varlığına, acıların, yoksunlukların ve ölümün ortadan kaldıramayacağı sonsuz bir anlam katmakta. Bu, ancak yaşamın anlamını ve olanağını inançta bulabileceğiz demektir" (İtiraflarım: 58-59).

Tolstoy'a göre inanç görülmeyeninin bilgisi, bir vahye inanmak veya Tanrı ile ilişkiler değildir. "İnanç insanın var oluşunun anlamına ilişkin bilgidir ve ancak bu bilginin sonucunda insan kendi kendisini yok etmeyip yaşamını sürdürebilir. İnanç, var oluşun gücüdür. Bir insan yaşıyorsa bir şeylere inanıyordur. Eğer bir şeyler için yaşamak gerektiğine inanmasaydı, yaşıyor olmazdı. İnsan bir inancı olmadan yaşayamaz. Şimdi apaçık anlıyordum ki, bir insanın yaşayabilmesi için ya sonsuzu görmemesi, ya da var oluşun anlamına ilişkin sonlu olan ile sonsuz olanı birleştiren bir açıklamasının olması gerekiyordu. Aklın ışığında benim eski açıklamam tamamen paramparça oldu. Ancak hiçbir şey inşa edemedim. İnsan aklının en iyileriyle birlikte ben de o, sıfır eşittir sıfır, sonucuna vardım ve bu sonuca çok şaşırdım. Gerçi bundan başka bir sonuç da çıkamazdı" (İtiraflarım: 58-59).

"Bir soran ve songulayan adam" olarak Tolstoy, insanların gerçekte "kim" olduğunu gerçekten de bilmesinin bütün insanlığın kurtarıcı sorusu olduğunu düşünür. İnsanların içindeki ve dışındaki tüm Tanrı kompleksi kaynaklarından kurtulmasının da yolu ona göre bu soruya verilecek cevapta saklıdır. Çünkü insan bu soru aracılığıyla "sonsuzun bir parçası" olduğunu kavrayacak ve diğer tüm insanlarla kardeş olduğunu, insanların eşit parçalar olduğunu, hiçbirinin diğerinden her hangi bir Tanrı kompleksi kaynaklı üstünlüğünün olmayacağını anlayacaktır: "Kimim ben? Sonsuzun bir parçası. İşte bütün sorun bu iki sözcükte yatıyordu. Şurası kesin ki bu soru insanoğlunun var oluşundan bu yana sorulagelmiştir ve doğaldır ki insanlık var olalı beri sonluyu sonluyla ve de sonsuzu sonsuzla karşılaştırmak aynı derecede yetersiz sonuç vermiştir. İnsanlığın var oluşundan

beri de sonlu olanın sonsuz olanla ilişkisi araştırıla ve dile getirile gelmiştir. Sonlu ile sonsuz arasındaki çelişkinin çözümü ile var oluş sorusuna verilecek ve yaşamı yaşanılır kılacak olan o yanıt gerekli ve değerli bir yanıttır. Sonsuz bir Tanrı kavramı, ruhun Tanrısallığı kavramı, insanın Tanrı ile olan ilişkisi, ruhun birliği ve varlığı, insandaki ahlaki iyilik ve kötülük düşüncesi; bütün bunlar insan düşüncesinin gizli sonsuzluğunda özlüce belirtilen kavramlardır. Bu kavramlar, onlar olmaksızın ne yaşamın ne de benim kendimin var olması mümkün olmayan kavramlardır. Şunu anlamaya başladım ki, inancın verdiği yanıtlarda en derin insani bilgelik saklıydı ve benim bu yanıtları aklı dayanak göstererek reddetmeye hiç hakkım yoktu, var oluş sorusuna karşılık olan yanıtlar bunlardı" (İtiraflarım: 60-61).

Tolstoy, artık hem kendisini hem de tüm insanlığı Tanrı komplekslerinden arındıracak gerçek Tanrıyı ve inancı bulduğu düşüncesiyle hareket ederek tüm dinleri, mezhepleri ve dini görüşleri araştırmaya ve anlamaya ve onların dini temsilcileriyle görüşmelere yönelmiştir. Fakat Tolstoy'un, "mümkün olan tüm ödünleri verdiği ve her türlü fikir ayrılığından kaçındığı halde bu insanların inançlarını kabul etmesi mümkün olmadı. Çünkü onların inançları olarak dile getirdikleri şeyler var oluşun anlamını açıklamıyor, daha da içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Ona itici gelen gerçek bu insanların hayatlarının kendisininki gibi olmasıydı; yaşadıkları hayat öğretilerinde savundukları ilkelere karşılık gelmiyordu". Çünkü dini inancının mutlak ve kutsal olduğuna kesin inançlılık içinde inanan bu insanlar da Tanrı komplekslerinin esiri olmuşlar ve "kendilerini ve diğer insanları kandırmakta; hayatta, hayat devam ederken yaşamaktan ve ellerinin tuttuğunu almaktan başka bir anlam bulamamakta; kazandıklarını kaybetme korkusu içinde mülke ve iktidara kulluk etmekte; hayatın nimetleri içinde yeterlilik ve bolluk içerisinde yaşamakta ve bu yeterlilik ve bolluğu daha da artırmaya ya da korumaya çalışmakta; yoksunluktan, acı çekmekten ve ölümden korkmakta; inanmalarına rağmen tıpkı bütün inanmayanlar gibi, ihtiraslarını ve arzularını tatmin etmek için yaşmakta ve de inanmayanlardan daha kötü olmasa bile en az onlar kadar kötü bir yaşam sürmekte" (İtiraflarım: 62-63) idiler. İnanç hayatın pratik değeri olmadıkça ona inanmanın ne değeri ve anlamı olabilirdi ki? Bu inanan kutsal insanlar Tolstoy'un en nefret ettiği Tanrı kompleksine kapılmışlardı: Dini dünyevi çıkarlar ve egemenlerin hizmetine sunmak ve bunun yarattığı ikiyüzlülük.

Tolstoy, inançta en son olacak şeyin ikiyüzlülük olduğu bilinç ve inancıyla dinsel elitlerin inancını ve dünyasını terk edip sıradan halkın sıradan, basit ve doğal inanç dünyasının derinliklerine dalmıştır. Çünkü sıradan-

lığın, basitliğin, saflığın ve doğallığın olduğu yerde en az bulunacak şey Tanrı kompleksi ve onun yarattığı kul kompleksi hiyerarşik düzeni ve onun da yarattığı ikiyüzlülüktür: "sonunda ben de fakir, basit ve cahil halkın arasındaki inananlara yaklaşmaya başladım. Bu insanların arasında da Hıristiyanlık gerçeklerine karışmış pek çok batıl inanışa rastladım. Ama şu farkla ki, bizim çevremizdeki inananların batıl inanışları kendileri için oldukça gereksiz ve yaşadıkları hayata uygun düşmez bir çıkarcılığa ve hazcılığa dayanırken basit kitlelerinin arasındaki inananların batıl inançları yaşamlarıyla öylesine bir uygunluk gösteriyordu ki, onları hayatlarının kaçınılmaz bir parçası olan bu batıl inançlar olmaksızın hayal etmek imkansızdı. Bizim çevremizdeki inananların bütün hayatları inançlarıyla bir çelişki içerisindeyken halktan inananların bütün hayatları inançlarının kendilerine verdiği o var oluşun anlamının bir doğrulamasıydı. Bu insanların kendileri için zorunluluk olan, tek başına hayatlarına bir anlam veren ve yaşamı onlar için olanaklı kılan gerçek bir inançları olduğuna ikna oldum. Bütün yaşamın aylaklık, eğlence ve tatminsizlik içerisinde geçtiği o kendi camiamızda gördüklerimin tersine, bu insanların bütün hayatlarının ağır işlerde geçtiğini ve bu insanların hayattan memnun olduklarını gördüm. Bizim çevremizdeki insanların kadere karşı çıkışları ve çekilen yoksunluklar ve acılar yüzünden kaderden yakınmalarının tam zıddı olarak bu insanlar hastalıkları ve acıları şaşırmadan, karşı koymadan ve başa gelen her işte bir hayır olduğuna dair dingin ve sarsılmaz bir inançla kabulleniyorlardı. Bilgeliği arttıkça yaşamın anlamını daha az anlayabilen, acı çekiyor ve ölüyor oluşumuz gerçeğinde kötü bir istihza bulan bizlerin tersine, bu insanlar yaşamaya ve acı çekmeye devam ediyorlar, ölüme ve acıya sükunetle, pek çok durumda da memnuniyetle yaklaşıyorlardı. Bizim ve Süleyman için yaşamın tek iyi tarafı olan bütün o şeylerden yoksun, ancak gene de mutlulukların en büyüğünü tatmakta olan böyle insanlar büyük bir çoğunluğu oluşturuyordu" (İtiraflarım: 64-65). Tolstoy, insanlığı Tanrı komplekslerinin tasallut ve tahakkümünden kurtaracak cevabı bulmuştu: "başa gelen her işte bir hayır olduğuna dair dingin ve sarsılmaz bir inanç" ve yeryüzünde "Süleyman gibi güç, servet, zevk, ihtişam ve iktidar peşinde koşmamak gerektiğine dair sabra ve tevekküle dayalı bir kanaat".

Tolstoy, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleriyle yüzleşmek ve hesaplaşmalarla vakit geçirirken nice sonra tüm Tanrı komplekslerinin kaynağının kişisel Tanrı komplekslerinde saklı olduğunu ve onun da ihtirası, kibri, kötülüğünün açığa çıkmasından duyduğu korku, bu korkusunu gizlemek için sığındığı kesin inançlılıklarla da hesaplaşması gerektiğini anladı. Sorunun ve cevabın kaynağı tam da kendi içinde ve kendi hayatında

idi. O, kaybettiği kimlik, hayat ve gerçek anahtarını kaybettiği yerde değil de başkalarını suçlayacağı yerde arıyordu: "Bu insanları sevmeyi öğrendim ve yaşamak benim için kolaylaştı. Bende, nicedir olgunlaşan ve umudunu hep içimde taşıdığım büyük bir değişim gerçekleşti. Bu değişim öyle bir şekilde gerçekleşti ki, bizim zengin ve eğitimli camiamızın hayat tarzı bende sadece tiksinti uyandırmakla kalmadı, gözümdeki bütün anlamını da yitirdi. Anladım ki, bu yaşam biçimi bir zevk düşkünlüğünden ibaretti ve böyle bir yaşamda bir anlam bulmak imkansızdı. Öte yandan, bütün o alın teri döken insanların yaşamı var eden bütün o insanlığın hayatının gerçek anlamını kavramıştım. Anlıyordum ki, işte 'bu' hayatın kendisiydi ve böyle bir hayata atfedilen anlam doğru anlamdı. Ben de bu anlamı kabul ettim. Daha önceki arayışlarımda hata yaptığımı ve niçin hata yaptığımı anladım. Hatayı daha çok, yanlış düşündüğüm için değil, kötü/yanlış bir yaşam sürdüğüm için yapmıştım. Anladım ki, benden gerçeği gizleyen şey düşünce akışımdaki bir hata olmaktan çok hayatımı içinde geçirdiğim, isteklerin zevk düşkünlüğü yoluyla tatmininden oluşan o istisnai şartlardı" (İtiraflarım: 67-68).

Tolstoy'a göre kendi hayatı zevk düşkünlüğünden ibaretti ve anlamsız ve kötüydü, bu yüzden de 'hayat kötülük ve saçmalıktan ibarettir' yanıtı sadece onun kendi hayatıyla ilgiliydi, bütün insanlığın var oluşuyla ilişkili değildi. "İncil'de geçtiği gibi: 'insanlar ışıktansa karanlığı daha çok severler, çünkü yapıp ettikleri şeyler fena şeylerdir. O ki kötülük yapar, ışıktan nefret eder ve yapıp ettikleri için azar işiteceği korkusuyla ışığa gelmez'. Bu gerçek her zaman için iki kere ikinin dört ettiği kadar doğruydu, ama ben bu gerçeği kabul etmemiştim, çünkü iki kere ikinin dört ettiğini kabul etmem demek, kendimin de kötü biri olduğunu kabul etmem demekti. Kendimin iyi biri olduğunu düşünmem benim için iki kere ikinin dört etmesinden daha önemli ve vazgeçilmez bir şeydi. Güzel insanları sevmeye başlamıştım, kendimden nefret ediyor ve gerçeği itiraf ediyordum. Artık benim için her şey apaçıktı" (İtiraflarım: 67-68).

Tolstoy, artık hayatın anlamını keşfetmiş ve niçin yaşaması gerektiğini yani tüm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tekebbüre dayalı tahakkümünden özgür iradesi ile kurtulması gerektiğini anlamıştı. Bu kez önünde cevaplaması gereken yeni bir soru vardı: "O halde bir insanın yapması gereken şey nedir? Bir insan da aynı şekilde hayvanların yaptığı gibi kendi var oluşunu üretmelidir; şu farkla ki, bunu tek başına yaparsa yok olup gidecektir; bunu kendisi için değil, tüm insanlık için yapmalıdır.

Bunu yaptığında şuna kesin olarak kaniyim ki, o mutlu bir insandır ve var oluşu akla uygundur" (İtiraflarım: 69).

O halde Tolstoy için yeni bir soru daha sormak zamanı gelmişti. Tüm bunları "kim/ne için" yapacaktı. Kendi kişisel Tanrı komplekslerinin tekamül arzularından, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin mükemmele dayalı zevk düşkünlüklerinden, doğasındaki ihtiraslardan, arzulardan ve bitmek tükenmek bilmeyen güç, iktidar, servet, üstünlük isteklerinden kim ve ne için vazgeçecekti. "Sadece Tanrı'ya inandığı anlarda gerçekten yaşamış olduğuna" inanan Tolstoy için cevap tekti: Tanrı için. Çünkü sadece "Tanrı için" yaşanan bir hayat tüm Tanrı komplekslerine kaynaklık eden "Tanrı gibi" olmak ihtiraslarını yok edebilirdi. Tanrının var olduğu yerde asla Tanrı kompleksleri var olamazdı.

Tolstoy'un tüm bu arayışlarındaki amacı, 'gerçek bir hayat yaşamak ve bu yaşamın gerçek insanlıkla birlikte ve o var oluşa kendini de katarak geçerliliğini doğrulamaktı'. Onun için "Tanrı arayışı bir akıl yürütüşten çok bir histi, çünkü bu arayış benim düşünce zincirimden yola çıkarak ilerleyen bir arayış değil düşüncelerime tam da ters bir yönde yüreğimden yola çıkan bir arayıştı. Bu bir tür korku, öksüzlük, yabancı bir ülkede tek başına kalmışlık ve de birilerinden bir yardım beklentisi hissiydi. Eğer ben varsam bunun bir sebebi ve o sebebin de başka sebepleri olmak zorundadır. Her şeyin ilk sebebi ise Tanrı idi. Fakat Tanrı her yerde ve her şeyde iken yüreğimde Tanrı'nın olmadığına dair bir ümitsizlikle şöyle dedim: 'Tanrım bana merhamet et, beni koru! Tanrım bana bilmediğimi öğret!'. Artık sadece Tanrı'ya inandığım anlarda yaşamış olduğumu anladım. Bu, geçmişte nasılsa, bugün de öyleydi. Yaşamak için Tanrı'nın varlığının farkında olmaya ihtiyaç duyuyordum. Sadece O'nu hissettiğimde ve bulmaya çalıştığımda gerçekten yaşıyorum. 'Daha ne arıyorsun?' diye haykırdı içimdeki bir ses. 'Bu O. O, onsuz yaşanılamayandır. Yaşamak ve Tanrı'yı bilmek aynı şeylerdir. Tanrı var oluştur'. 'Tanrı'yı arayarak yaşadın mı, bir daha Tanrısız yaşayamazsın'. Ve her zamankinden daha güçlü bir şekilde, içimdeki ve etrafımdaki her şey aydınlandı ve bu ışık beni bir daha terk etmedi... Tanrı'ya, ahlaki mükemmelliğe ve yaşamm anlamını ileten bir geleneğe olan inancıma geri döndüm. Bir tek şu farkla ki, o zamanlar bunların hepsini bilinçsizce kabul etmişken, şimdi bunlarsız yaşayamayacağımın farkındaydım... Denizde savrulup da sığındığım o güvenli sahil Tanrı'ydı. Gitmem gereken o yön gelenekti; kürekler ise sahile doğru ilerleyebilmem ve Tanrı'yla bir olabilmem için bana verilen özgürlüktü. Böylece, yaşama gücüm yenilenmişti ve ben de yeniden yaşamaya başlamıştım" (İtiraflarım: 70-76).

Tolstoy, bizzat hayat olan Tanrıyı bulduğunda Tanrının en büyük düşmanlarının da insanların Tanrıyı bulmasına engel olmaya çalışan Tanrı kompleksleri olduğunu anladı. O'na göre Tanrıya ulaşmayı engelleyen en büyük Tanrı kompleksi kaynağı insanların "yaşam tarzı" idi. İnsanların ne düşüneceğine ve nasıl yaşayacağına karar veren bir kolektif Tanrı kompleksi olan "yaşam tarzı" iyi-kötü, doğru-yanlış, ahlaklı-ahlaksız, kutsal-lanetli, üstün-alçak gibi değerler hakkında insanların gözünü kör ediyordu. Her bir yaşam tarzı hayatı, gerçeği, insanları ve hatta Tanrıyı bile kendi değerleri ile yargılıyordu. "Bizim camiamızın yaşayış tarzına yüz çevirmeden 'Tanrı için' var olamayacağımı anlamıştım" diyen Tolstoy, yaşam tarzının ne denli ciddi bir Tanrı kompleksi kaynağı olduğunu da çözümler: "Anladım ki, benden gerçeği gizleyen şey düşünce akışımdaki bir hata olmaktan çok hayatımı içinde geçirdiğim, isteklerin zevk düşkünlüğü yoluyla tatmininden oluşan o istisnai şartlardı. Gerçekten de, zevk düşkünlüğünden ibaret olan hayatım anlamsızdı ve kötüydü, bu yüzden de 'hayat kötülük ve saçmalıktan ibarettir' yanıtı sadece benim kendi hayatımla ilgiliydi, bütün insanlığın var oluşuyla ilişkili değildi". Çünkü Tolstoy'a göre her şey gibi "bizim yaşam tarzımız da hayatın kendisi değil bir taklidiydi. İçinde yaşadığımız bolluk koşulları ve zevk düşkünlüğü bizi yaşamı anlama olanaklarından ve de yaşamı anlamak için yaşamın asalakları olan bizlerinki gibi istisna hayatları değil, yaşamı üreten o basit halkın hayatlarını ve onların hayata verdikleri anlamı kavramam gerektiğini anlama olanaklarından da yoksun bırakıyordu" (İtiraflarım: 77-78). Bu yüzden hayatın anlamını keşfetmek için yapılması gereken tercih gerçek ile taklit arasındaki tercihti: hayat için olduğu gibi yaşam tarzı için, Tanrı ve Tanrı kompleksleri için, insan ve insanlık için.

Tolstoy Tanrı için yeni bir hayat inşa etmek için "Tanrı gibi" yaşadığı eski hayatını yıkmak zorundaydı. Bu amaçla da "'kötülüklere matuf yaşam tarzından kurtulmak; esiri olduğu zevk düşkünlüğünden arınmak; bedensel rahattan ve aklın üstünlük iddiasından kaynaklanan kibri kırmak; tüm arzu ve isteklerden fedakarlık yapmak; tüm insanlıkla tek bir bütün olmak; hayatın anlamını bulmak ve tüm bunlar için de insanın kendisini Tanrı ve insanlık karşısında alçaltmak zorunda olduğunu" biliyordu. Tolstoy için yeni hayatın anlamı (niçinliği) Tanrı iken insanların bu anlama ulaşması önündeki en büyük engel de kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini temsil eden kilise ve onun taklit olan inancı idi.

Tolstoy için "hayatın anlamı eğer sözcüklere dökülecek olursa, şöyleydi: Her insan yeryüzüne Tanrı'nın iradesiyle gelmiştir. Tanrı da insanı öyle

bir şekilde yaratmıştır ki, insan kendi ruhunun mahvına ya da kurtuluşuna sebep olabilir. İnsanın hayattaki görevi ruhunu kurtarmaktır ve bunu yapabilmesi için de 'dindar' bir hayat sürmesi gerekir, 'dindar' bir hayat sürebilmesi için de hayatın bütün zevklerini terk etmeli, bir işte alın teri dökmeli, alçakgönüllü olmalı, acı çekmeli ve merhametli olmalıdır. Akıl sahibi olan bütün o insanlık gibi hayatın gizemli bir kaynaktan akıp geldiğini söylemek gerekir ki o kaynak insan bedeninin ve aklının kökeni olan Tanrı'dır. Fakat ilahiyatçı din adamlarının getirdikleri açıklamaya göre inancımızın en temel dogması kilisenin hata yapmazlığı inancıdır. Bu dogmanın kabulünün arkasından kaçınılmaz olarak kilisenin her söylediğinin doğru olması da gelir. Kilise sevginin birleştirdiği gerçek inananlardan oluşan bir cemaat olarak, böyle olduğu için de gerçek bilginin sahibi olarak inancımın temelini oluşturmaya başladı. Kendi kendime tek başına, ayrı bir bireyin ilahi hakikate erişemeyeceğini söylüyordum; bu hakikat sadece sevgiyle bir araya gelmiş insanlardan oluşan bütün bir cemaate ilham edilebilirdi. Gerçeğe ulaşmak için kişi diğerlerinden ayrılmamalıydı; ayrılmamak için de kişi kabul etmeyebileceği şeyleri bile sevmeli ve onlara katlanmalıydı. Siz şayet kilisenin törenlerine teslim olmuyorsanız sevgiye aykırı hareket ediyorsunuz demektir; sevgiye aykırı hareket ederekse kendinizi hakikatin farkına varma olanağından yoksun bırakıyorsunuz demektir. O zamanlar bu savdaki safsatayı görmüyordum. Sevgide bir araya gelmenin en büyük sevgiyi doğursa da, Tanrısal gerçeği bize asla veremeyeceğini göremiyordum" (İtiraflarım: 77-81).

Tolstoy, Tanrı komplekslerinden, en başta da Tanrı adına ve Tanrı için kompleks yaratan dinsel inançlardan ve kurumlardan kurtulmadıkça hayatın ve gerçeğin bizzat kendisi olan Tanrıya ulaşılamayacağını çok iyi biliyordu: "Kendim dahil her şeyi alçalttım ve sadece Tanrıyı yücelttim". Tolstoy'a göre insanların hayatın anlamını ve gerçek Tanrı inancını bulmalarına engel olan en ciddi kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kurumu olan kilise, insanların Tanrı adına kendilerine ve kendilerinin hizmet ettiği egemen güçlere kul kompleksleri içinde kölelik yapmasını istemekteydi. Bu yüzden de gerçek Tanrıya inananların diğer tanrıları yani kendisini reddedeceğini bildiği için de sürekli korku, aforoz, kafirlik iddiası ve cehennem tehditleri ile kendine bağlıyordu. Her bir din, mezhep ve kilise Tanrı kompleksi kibri içinde "kendi gibi inanmayanları yani kendine tabi olmayanları şeytanın aldatmacasına aldanan hainler olarak suçlarken tek hakikate sadece kendilerinin sahip olduğunu" ilan ediyorlardı. Her biri kesin inançlılığın doğurduğu kolektif Tanrı kompleksi ve Tanrıyı temsil etmenin yanılmazlık

kibri içinde kendisini kutsal ilan ederken ötekileri de lanetleyerek kutsalın kurbanları olmaya mahkum ediyordu.

Tüm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden arınmak için Tolstoy'a göre "evrensel kardeşlik hukuku" inşa etmek gerekiyordu. Bunun için de tek yol herkesin kesin inançlılık dogmasının yarattığı taassupları yani kolektif Tanrı kompleksi kaynaklarını yıkması gerekiyordu. "Aynı kiliseden olmadığım farklı inançlara mensup inananlar arasında yüksek ahlaklı, tamamen dindar insanlara rastlıyordum. Onlarla kardeş olmak istiyordum. Peki ya ne oldu? Herkesi tek bir inanç ve sevgide birleştirmeyi vaat eden o öğreti en iyi temsilcilerinin kişiliğinde bana bütün o insanların bir yalanı yaşadıklarını, onlara yaşama gücü veren şeyin şeytanın aldatmacası olduğunu ve mümkün olan tek hakikate sadece bizim sahip olduğumuzu söyledi. Gördüm ki, kendileriyle ayın inancı ikrar etmeyen kimseler onlar tarafından sapkın olarak nitelendiriliyordu. Ayın şekilde diğer mezhepler de onları sapkın olarak nitelendiriyordu ve hepsi de diğerlerine düşman gözüyle bakıyorlardı. Bu doğal olarak böyleydi, çünkü ilk olarak, sen hatalısın ben doğruyum iddiası, bir insanın bir başka insana söyleyebileceği en zalimce şeydir. İkinci olarak da, çocuklarını ve kardeşlerini seven bir insan onları yanlış bir inanca ayartanlara karşı düşmanlık beslemekten kendini alıkoyamaz. Ve bu düşmanlık insanın dini bilgileriyle doğru orantılı olarak artar. Hakikatin sevgiyle bir araya gelmekte yattığını düşünen ben ise şunu açıkça anladım ki, din bilimin kendisi gerçekte var etmesi gereken şeyi yok etmekteydi. Her bir inanış ve mezhep birbirine hor görme, katıksız bir özgüven ve aşılması imkansız bir düşmanlıkla muamele etmekteydi. Benzer bir tutum diğer bütün dinlerde de görülmekteydi ve bu günahın apaçık bir şekilde ortada oluşu beni şaşırtmıştı" (İtiraflarım: 87-90).

Tolstoy, her bir dinin, mezhebin, kilisenin ve hatta din adamının bile mutlak, gerçek, iyi ve doğruyu sadece kendisinin temsil ettiği Tanrı kompleksleri ile başta Tanrı olmak üzere, dinleri, insanları, insanlığı ve dünyayı nasıl bozduğu ve nasıl yozlaştırdığını sorgular. Bu kadim (iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak ihtirasının) Tanrı kompleksi inancının insanlık için en büyük hastalık ve tehdit olduğunu savunur. Yeryüzünü savaşlarla kan gölüne çeviren şeyin dinler ve mezheplerdeki bu Tanrı kompleksi inancı olduğunu belirtir. Üstelik de Tanrı ve dinler tek bir kişinin dahi öldürülmesini en büyük zulüm ve günah olarak ilan etmişken: "İnsan kendi kendisine şöyle diyordu: Bunun bu kadar basit olması ve insanların eğer iki görüş birbiriyle çelişiyorsa bu durumda hiçbirinin, inançta olması gereken o tek hakikati içermediğini görmemeleri imkansızdı. Bu noktada başka bir şey, başka bir

açıklama olmalıydı. Ben olduğunu düşünüyordum ve o açıklamayı aramaya koyuldum. Bu konuyla ilgili okuyabileceğim her şeyi okudum ve akıl danışabileceğim herkese akıl danıştım. Her türden farklı inanca mensup en seçkin din adamları bana hakikate kendilerinin sahip olduğuna, diğerlerinin yanılgı içinde olduklarına ve onlar için tek yapabilecekleri şeyin dua etmek olduğuna inandıklarının dışında başka bir şey anlatmadılar... Her dinin kendi lehine yonttuğu tarihsel ve kutsal kanıtları da yetersizdi. Öğretiyi, dedim, daha yüksek bir bakış açısıyla anlamak ve o yükseklikten de farklılıkların gerçekten inanan birinde olduğu gibi ortadan kalkması mümkün olamaz mı? Farklı şekilde bir haça, Tanrı'ya övgüleri dile getiren farklı ilahilere sahip olduklarını ve sunağın önünde farklı bir tören alayı oluşturduklarını vurgulayanlara biz de inancımızın kaynağı birdir ve hep beraber bu ortak kaynağa tutunalım ve diğer meselelerde siz kendi istediğiniz gibi yapın, diyelim. İnancın zorunlu esaslarını zorunlu olmayanlarının üstüne koyarak onlarla bir araya gelelim. Fakat benim bu inancımı konuştuğum herkes görüşlerime katılmakla beraber, bu tür fikirlerin atalarımızın inancını terk etmek anlamına geleceği için ruhani otoriteleri suçlayıcı nitelikte olacağını, bunun da bir hizip yaratacağını ve ruhani otoritelerin görevinin atalarımızdan miras aldığımız mezhep inancını bütün saflığıyla korumak olduğunu söyledi. Ben de her şeyi anlamış oldum" (İtiraflarım: 88-89).

Tolstoy'un anladığı şey ilk Adem ile son Adem arasında "iyiyle kötüyü bilerek mutlak bilgeliğe ulaşıp Tanrı gibi olmak" ihtirası açısından hiçbir farkın olmadığı idi: "Ben bir inanç, bir yaşama gücü arıyorum, onlarsa insanların gözünde bazı insani zorunlulukları yerine getirmenin yollarını arıyorlar. Bu insani işleri yaparken de bunları gene insana özgü bir yoldan yapıyorlar. Ne kadar yanlış yola sapmış olan kardeşleri için duydukları merhametten ve Tanrıya onlar için dualar etmekten bahsetseler de, insani amaçların gerçekleştirilebilmesi için şiddet kaçınılmazdır. Geçmişte bu böyle olmuştur, bugün bu böyledir ve gelecekte de böyle olacaktır. Eğer iki dinden her biri kendisini doğru ve karşısındakini yanılış kabul ederse, bu durumda diğerlerini kendi dinlerine çekmek isteyen insanlar kendi öğretilerini onlara zorla kabul ettirmeye çalışacaklardır. Ve şayet kilisenin deneyimsiz oğullarına yanlış bir öğreti kabul ettirilecek olursa o takdirde kiliseye o kitapları yakmaktan ve oğullarını yoldan çıkaran o adamı görevden almaktan başka seçenek kalmaz. Kilisenin hayati bir meseleyle ikinci ilişkisi savaş ve infazlar yönündendi. O sıralar Ruslar Hıristiyanlık aşkı adına kardeşlerini öldürüyorlardı. Bunun hakkında düşünmemek ve öldürmenin her inancın temel ilkelerine ters düşen bir kötülük olduğunu görmemek imkansızdı. Ne var ki, kiliselerde ordularımızın zaferi için dualar okunuyor ve inancımı-

zın öğretmenliğini yapan kişiler öldürmenin inancımızdan kaynaklanan bir eylem olduğunu kabul ediyorlardı. Savaşta işlenen cinayetlerin yanı sıra, savaş sonrasındaki kargaşa ortamında da yanlış yoldaki savunmasız gençlerin katline onay veriyorlardı. Kendisine Hıristiyan diyen bütün o insanların yaptıkları her şeye dikkat kesildim ve dehşete kapıldım" (İtiraflarım: 89-90).

Tolstoy'un dehşete kapıldığı şey insanlığın ezeli ve ebedi dilemmasının yeni inanç ve formlarda yine sahne almasıydı: Tanrı gibi mutlaklık ve kutsallık yaratmadan Tanrı kompleksi gibi tekebbür içinde tahakküm yaratamazsın. Gerçeği yok etmeden yalana/taklide gerçeklik, iyiyi yok etmeden kötüye iyilik, adaleti yok etmeden zulme adillik, merhameti yok etmeden ötekinden nefrete rahmetlik, sadakati yok etmeden de ihanete sadakat yaratamazsın: "Bütün insanlar hakikatin bilgisine sahiptiler, yoksa başka türlü yaşayamazlardı. Ama artık o mutlak bilgilerde yanlışların da olduğuna hiç şüphem kalmamıştı. Her yerde, her insanda hakikatle yalanın iç içe olduğunu anlamıştım. Peki, hakikatin kaynağı neydi, yalanınki neydi? Yalan da gerçek de kilise denilen o kurum tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmıştı. Fakat kutsal kitaptan ve dinden başka yüzümü dönebileceğim başka bir yön de yoktu. Hayatın anlamına ilişkin bulabildiğim tek bilgi bu dini öğretinin ayrılmaz bir parçası. Benim ödün vermez, yaşlı aklıma ne kadar çılgınca gelirse gelsin, bu tek kurtuluş umuduydu. Açıklanması mümkün olmayan her şeyin aklımın istekleri yanlış olduğu için değil de ben kendi aklımın sınırlarının farkında olduğum için öyle olduğunu anlamak istiyorum. Açıklanamayan bütün o şeyleri inanmak için keyfi zorunluluk altında olduğum bir şeyler gibi değil de, kaçınılmaz olarak açıklanması mümkün olmayan bir şeyler gibi anlamak istiyorum. Dini öğretide doğruluk payı olduğu benim için şüphe götürmez bir gerçek, ancak şu da kesin ki bu öğretide yanlışlar da var. Bense neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bulmak ve bu ikisini birbirinden ayırmak zorundayım. Bunun için işe koyuluyorum" (İtiraflarım: 91-92).

Tolstoy'un "koyulduğu iş", hayatın anlam ve değerini Tanrının mutlak iradesinde bulmak, "Tanrı gibi" insanlar üzerinde tahakküm kurmak isteyen tüm Tanrı komplekslerinden kurtulmak, kutsal kitabın "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerini hayat pratiği olarak tüm insanlık için yeniden inşa etmektir. "Tolstoy, eşsiz bir ruh içtenliği sayesinde, insanın en yüce şeklini aradı ve ona ulaşmaya çalıştı. Onu, kendi vicdanının derinliklerinde, insanın ancak kendini yaralayarak inebileceği derinliklerde aradı, sordu, soruşturdu. Örnek bir ahlaki deha olarak, amansız bir ciddilik, acımasız bir sertlikle, kayıtsız şartsız bir şekilde eşeleyip durdu ruhunu. Goethe'den bu

yana, hiçbir şair, kendini ve aynı zamanda ebedi insanı bize bu şekilde gösterememiştir. Öyle görülüyor krallar da ya da kendini özne olarak gören insanlar da ne kadar özne oldukları ve hayat karşısında kendilerini var ettikleri tartışılır bir mevzudur. Onlar da bir gün coşkun bir akarsuyun üstünde yüzen küçük bir odun parçası olup denizin kıyı çizgisindeki sıfır noktasına boşalarak bir hiçliğe boğulacaktır. Kendi özlerini kaybederek, varlık nedenlerini yitirerek bütünün bir parçası olacaklar ama hiçbir zaman kendileri olamayacaklar. Onların da sesi kalabalıklar arasında kaybolup gidecektir; ama onlar seslerinin duyduklarını zannedecekler. O yanılgıyla yaşayacaklar ve o ihaneti hiçbir zaman göremeyecekler". Fakat Tolstoy'un tüm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine karşı verdiği erdem mücadelesini sürdürecek insanlar her zaman var olacaktır: Tıpkı Nehlüdof gibi.

Tolstoy ile aynı sorulardan ve sorunlardan yola çıkarak aynı sonuca ulaşan "Diriliş" romanının başkahramanı Nehlüdof"tur. Tıpkı Tolstoy gibi "duygu yönü ağır basan insanlarda sık sık görülen değişiklik onda da oldu. Bir zamanlar ona tuhaf, akıl almaz, şaka gibi gelen düşünce, günlük olaylarla doğrulana doğrulana, sonunda birden gerçeğin ta kendisi oluvermişti gözünde. İnsanlara ıstırap çektiren bu korkunç kötülüklerden kurtulmanın tek yolunun, insanların kendilerini Tanrıya karşı suçlu hissetmeleri, bu nedenle başkalarını cezalandırmaya ya da düzeltmeye yetenekli olmadıklarının olduğu düşüncesi şimdi açık seçikti onun için. Ceza evlerinde, tanık olduğu korkunç kötülüğün de, bu kötülüğü sürdürenlerin öylesine sakin, kendilerinden emin olmalarının da sebebinin, insanlarm olmayacak bir şeyi gerçekleştirmek, kendileri kötüyken kötülükleri düzeltmeye çalışmak istemelerinden ileri geldiğini biliyordu artık. Aşağılık insanlar, kendileri gibi aşağılık insanları düzeltmek istemiş, bunu mekanik bir yolla yapmayı düşünmüş. Ne var ki bir tek sonuç vermiş bu düşünce: Gözü yükseklerde olan, çıkarcı bazı insanlar bu uydurma cezadan, düzeltmeden bir meslek çıkarmışlar kendilerine; alabildiğine ahlaksızlaştırıyorlardı durmadan. Tanık olduğu bu korkunç kötülüğün nereden geldiğini, onu ortadan kaldırmak için ne yapmanın gerektiğini açık seçik görüyordu artık: insan her zaman, sonsuz kere bağışlamalıydı; çünkü suçsuz insan, başkalarını cezalandırmaya, düzeltmeye hakkı olan insan yoktu yeryüzünde. Ama eğer kutsal yasalar uygulanırsa insanlık daha huzurlu olur ve mutluluğun doruğuna varılacağı bir toplum düzeni kurulurdu" (Diriliş: 490-494).

Tolstoy ile aynı "Diriliş" yolu üzerinden aynı sonuca varan Nehlüdof için de insanlığın tüm Tanrı komplekslerinden "kurtuluşu" için gerekli tek şey gerçek Tanrı ve onun kutsal emirleri idi. Üstelik sadece "Beş taneydi

bu kutsal emirler: 'Birinci emir; insanın insanı öldürmesini yasaklamakla kalmıyor, insanların birbirlerine kızmamasını, birbirlerini küçük görmemelerini, kavga ederlerse Tanrıya yakarmadan önce barışmalarını buyuruyordu. İkinci emir, erkeklerin kadın güzelliğinden haz duymak şöyle dursun, bu hazdan kaçmalarının, bir kadınla yuva kurduktan sonra da, ömrünün sonuna kadar o kadına bağlı kalmalarının gerektiği üzerineydi. Üçüncü emir, insanın yemin ederek bir şeye söz vermesini yasaklıyordu. Dördüncü emir, insanın göze göz, dişe diş diye düşünmemesini buyurduğundan başka, bir yanağına vurulunca ötekini de uzatmasını, kendisine yapılan her çeşit kötülüğü affetmesi, bu kötülüklere yakınmadan katlanması, ondan her istenileni yapması gerektiğini söylüyordu. Beşinci emir, insanın, düşmanlarından nefret etmek, onlarla savaşmak bir yana, onları sevmesini, onlara yardım etmesini, hizmetlerine koşmasını buyuruyordu'. Bu kitapta bulduğu onun için gerekli, önemli, sevindirici şeyleri süngerin suyu içtiği gibi yutarcasına benimsiyordu. Okudukları yabancı değildi ona sanki; çoktan beri bildiği, ama bilincine varmadığı şeyleri doğruluyor gibiydiler. Şimdi varmıştı artık bu bilince. Bu emirlere uymakla insanların, en büyük mutluluğa ulaşacaklarına inanmaktan başka, insanların bu emirlere uymak zorunda olduklarına, insan hayatının anlamının bu olduğuna, bu yoldan en küçük bir sapmanın bile, cezayı gerektiren bir hata olduğuna da inanıyordu. Kutsal kitabın öğretisinden anlaşılıyordu bu; hele üzüm bağcıları ayetinde büyük bir güçle, apaçık anlatılıyordu. Üzüm bağcıları, mal sahibi için çalışmaya gönderildikleri bağın kendilerinin olduğunu, bağdaki her şeyin onlar için hazırlandığını, yapacakları tek şeyin bu bağda gönüllerince yaşamak olduğunu sanmış, mal sahibini unutmuş, bağın onların olmadığını, görevlerini onlara hatırlatanları öldürmüşlerdi. Aynı şeyi biz de yapıyoruz, diye düşündü, hayatımızın sahibi olduğumuzu, onun bize zevkimiz için verildiğini sanıyoruz aptalca. Gerçekten de aptallık bu. Dünyaya gönderildiğimize göre birisi, bir görevle yollamış olmak gerekir bizi. Oysa yalnızca kendi sevinçlerimiz, mutluluğumuz için yaşamamıza karar vermişiz biz. Mal sahibinin istediğini yapmayan işçi gibi bizim de sonumuzun kötü olduğu kuşku götürmez. Dünyanın sahibinin istediği de bu emirlerde var. Bu emirlere uysalar insanlar, yeryüzü cennete döner; insanlar akıllarının ucundan geçiremeyecekleri bir mutluluğa erişirler. Mutluluğu, gerçeği arayın, gerisi verilecektir size. Oysa biz gerisini arıyor, tabiî bulamıyoruz. Asıl görevim, hayatımın amacı bu işte. Biri gitti, öteki başlıyor. Bu geceden sonra yepyeni bir hayat başladı onun için; eski koşulların yerini yenileri aldığından değil, o geceden sonra her şeyi eskisinden bambaşka bir gözle gördüğündendi bu değişiklik" (Diriliş: 494-496).

Tolstoy, verdiği vicdan ve erdem mücadelesi ile sadece Nehlüdof gibi roman kahramanlarının değil insanlığın da dirilişine büyük katkılar sağladı. Onu, yolunu ve öğretilerini örnek alan insanlar "adalet, merhamet ve sadakate" dayalı yeni bir dünya inşa etmeye çalıştılar. Fakat ondan "onsuz yaşanılamayan Tanrıyı, gerçeği ve gerçek hayatı gizleyen o istisnai şartlar yani yaşam tarzı dinleri ve ideolojileri" sonraki kuşaklardan da gerçeği, hayatı ve Tanrıyı gizledi ve hepsinin taklidini yarattı. Yeni dünya, Tolstoy'un arzusu hilafına Tanrısının kitleler olduğu, peygamberlerinin demagoglar olduğu, öğretisinin ideolojiler olduğu, sürü halinde cinnet ve cinayet ayinlerinin ibadet olduğu, kendisi gibi olmayan öteki, hain, düşman, kafir, sapkın veya karşıt kişi ve kolektivitelerin kurban olarak ilan edildiği bu yeni dinlerin (ideolojilerin) savaş arenası oldu. Dünya evrensel kardeşlik ve eşitlik yerine evrensel anlamda "Biz ve Onlar" diye ayrımlanırken insanlar da yeni dinlerinin kesin inançlılık ve sabit fikirlilik itikadi dogmaları gereği öteki ilan ettikleri insanları "Ben ve O" şeklinde ayrımcılığa mahkum etti.

Fakat insanların mukadderatını kendi kişisel kader planlamacılığının bir aracı görerek onları "Ben ve O" ayrımcılığı içinde yönetmeyi arzulayan Tanrı komplekslerinin kutsal savunucuları hep var olduğu gibi kendi insani tercihlerinin "Ben" değerlerine ve ilkelerine sahip çıktıkları gibi diğer insanların tercihlerine de "Sen" diyerek saygı duyanlar da hep oldu. Bunlardan biri olan Martin Buber, insanın eğer bu sonsuz ve sınırsız ihtiraslar dünyasında kendisini "Tanrı gibi" bir "Ben" ilan ederek diğer insanları da kul kompleksine mahkum eden "O"lara dönüştürürse bu insanlığın en büyük felaketi haline dönüşeceğini söyler. İnsan eğer kendisini iktidar ve tahakküm ilişkisine sevk eden kibir yani Tanrı kompleksinden arınıp "düşüşü" yani kendisi için adaleti öteki için de eşitliği seçmedikçe "adalet, merhamet ve sadakat" değerlerine dayalı bir "Ben ve Sen" ilişkisi inşa edemez. Bu yüzden insan mutlaka kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yarattığı deneyimlere dayalı üstünlük iddialarından düşüşe geçip "kendisi için istemediğini (Tanrı kompleksi) öteki insanlar için de istememek" erdemine ulaşmalıdır. Bu bağlamda "düşüş" tam da İsa'nın ifade ettiği "Kendi doğruluklarına güvenip başkalarına tepeden bakanlar helak olacaktır. Çünkü kendini yücelten herkes alçaltılacak, kendini alçaltan ise yüceltilecektir" (Luka, 18: 14) emrine tekabül etmektedir. İsa ve İncil öğrencisi aziz Hıristiyan öğretmen Tolstoy'un bıraktığı yerden evrensel erdem savunusu yapmak bu kez de Musa ve Tevrat öğrencisi bir Yahudi öğretmen Buber'e düşmüştü.

5. Martin Buber: İki Boyutlu İnsanın İki Yönlü Diyalog/ Tanrı ve Kul Kompleksi İlişkisi; Ben ve O ve "Ben ve Sen": "Tanrı gibi olmak için 'Ben ve 'Benim' diyerek ötekini 'Ben ve Sen' ilişkisinden çıkartıp 'Ben ve O' ilişkisine indirgeyerek nesneleştiren o 'Ben' artık ilahlardan bir ilahtır".

İnsanlar arası ilişkileri en asli ve gerçek ilişki olarak kabul eden ve "diyalogun filozofu" olarak da bilinen Yahudi düşünür Martin Buber (1878-1965), "Ben ve Sen"23 (1923) adlı eserinde insanların kendisinden başka insanlarla olan ilişkilerini merkeze alarak teoriler geliştirmiştir. İnsanlar arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerin kaynaklarının çözümlenmesi noktasmda dini ve felsefi geleneğe çok önemli katkılarda bulunan Buber, kadim Yahudi düşünce geleneğinden etkilenip Batı dünyasının pozitivist ve rasyonalist yapısını eleştirerek insana ve insan ilişkilerine dair alternatif söylem ve ahlak tarzı geliştirmeye çalışmıştır. Buber, insanın somut varoluşunu asıl başlangıç noktası kabul ederek teori geliştirir. Buber'e göre insan bir nesne değil, kendisine hitap edilen, diyalojik bir ilişki içinde kendi kendini belirleme hakkına sahip olan, kısacası süreklilik içinde yaratmaya iştirak eden bir bireydir. Hayata dair gerçeklik tek bir unsura indirgenmekten ziyade bütün ve kendiliğinden olan iki kişi/varlık arasındaki diyalojik ilişkide, "Ben ve Sen" ilişkisinde kurulur. Bu ilişkinin merkezinde ve nihai gayesinde her zaman bir Tanrı tasavvuru vardır. İnsanı insan veya "Tanrı gibi" yapan da bu Tanrı tasavvurudur: ya 'Ben' ya 'Sen' ya da 'O' olarak Tanrı. Buber'e göre modern çağ Tanrıyı 'O' olarak tanımladığı için insanı ontolojik gerçekliğine, otantik benine, diğer kişilere/ötekine, doğaya ve Tanrıya karşı yabancılaştırmıştır.

Buber'e göre, Tanrı insanın kendi benliğini ve ontolojik gerçekliğindeki acziyetini bilmesi için insanı öteki insan olan 'Sen' ile karşılaşma ve kendini onda onu da kendinde ifade etme fırsatını verir. Böylece insan ezeli ve ebedi olan yüce 'Sen' yani Tanrının gerçekliğinde kendini görür ve her bir 'Sen' ile diyalog sayesinde 'Ebedi Sen'de hayat ve karşılaşma bulur. Her bir 'Ben' olan insan, her 'Sen' ile ilişkisi sayesinde 'Ebedi Sen' ile diyaloga girer ve ona hitap eder. Çünkü karşısındaki 'Sen'de kibrinden arınıp (Tanrı kompleksini terbiye ederek) haddini bilerek kendini düşüşe geçiren insan Tanrı nezdinde gerçek benliğine kavuşacaktır. İnsanm benliğinin gerçekleşmesinin tek yolu kendini ilahi 'Sen'de karşılamasıdır. İnsanın benliğinin ve kişiliğin teşekkül

[23] Martin Buber, Ben ve Sen, Çev: İnci Palsay, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2003; Jeremy Stangrom, Büyük Fikirlerin Küçük Kitapları: Din, Çev: Cengiz Batuk-Süleyman Turan, Liman Yayınları, Ankara, 2013, s. 96-97 ve Mehmet Ulutürk, "Martin Buber ve Hans Georg Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımlar", Birey ve Toplum, Bahar 2011, C:1, S:1, s. 97-110.

etmesinde ilahi 'Sen' tek kıstas kaynağıdır. Böylece insan Tanrıya ait hiçbir şahsiyeti kendi şahsında iddia etmeyerek "Tanrı gibi" olma ihtirasının ürünü olan Tanrı komplekslerinden de arınacaktır. Çünkü mutlak, tek, en ve üstün olan Tanrı karşısında kendisinin 'Ben'i bir hiçtir. Bu yüzden insan, kendi 'benlik' varoluşunu Tanrı sayesinde hem müşahede hem de inşa edecektir. Bu durum aciz benin mutlak ben karşısında kendine biçim ve sınır vermesidir. Kısaca insanın "haddini bilmesidir". İnsanın Tanrı komplekslerinden arınıp haddini bileceği tek gerçeklik de bizzat hayat ve öteki insanlarla kuracağı "Ben ve Sen" ilişkisidir. Bu yüzden hayat insanın kendini terbiye etmesinin test/sınav/imtihan alanıdır. İnsan kendi benliğinin Tanrı kompleksi ihtiraslarından arınarak ilahi ve kutsal yücelmeyi Tanrı ve 'Sen' karşılaşmaları ile sağlayabilir. Bu ilahi ve kutsal yükselme/yücelme/arınma sırasında tek ve mutlak "gerçek" ve "ışık", insanın karşısına tıpkı İbrahim, tıpkı Musa, tıpkı İsa gibi şahıs olarak çıkan ve "Ben, Benim" diyerek karşısındaki için "Sen" olmayı tercih eden Tanrının bizzat kendisidir.

Buber'e göre insanları "Ben" olarak karşılayan Tanrı ile ilişki/diyalog kurulması için bir şahıs olmak/Sen olmak zorundadır. O'na göre "Tanrı'nın bir kişi olarak tasviriyle, tıpkı bizzat insan gibi, herkes onunla bir ilkeyi veya bir fikri değil, kesinlikle, biz insanlarla yaratıcı, merhamet edici ve kurtarıcı fiillerde doğrudan doğruya ilişkiye giren ve böylece de bizim onunla bizzat ilişkiye girmemize imkan veren şahsı anlamak gerekir. Şahıs varlık bütünüyle Tanrı kavramını ifade etmekte yetersiz kalsa da, onun şahıs olduğunu söylemek hem mümkün hem de zorunludur" (Ben ve Sen: 135). Aksi takdirde Tanrıya yabancılaşan insan hem öteki insanlara hem doğaya hem de gerçeklere de yabancılaşıp her şeyi "Ben ve Sen" ilişkisinden çıkartıp "Ben ve O" ilişkisine indirgeyerek "Tanrı gibi" olmaya yönelecektir. Bu yabancılaşmaya karşı Buber, "Ben ve Sen" eseri boyunca bir insanın öteki insanlarla her türlü kategorik ayrım ve Tanrı kompleksi veya kul kompleksi ilişkisi olmaksızın aracısız ve doğrudan kurulan ilişkilerin doğası hakkında fikirler üretmiştir. Buber'e göre insan ancak ve ancak eşitsizlik yaratan tüm değer ve üstünlüklerden arınarak öteki insanlarla ilişki kurduğunda kendisi olabilir ve benliğindeki komplekslerden arınabilir. Bu nedenle Buber, insanın ancak öteki insan ilan ettiği insanlarla kurduğu ilişkiler yoluyla yani sadece doğal bir insan olmanın doğurduğu birliktelik yoluyla kendini ortaya koyabileceğini düşünür. Bu yüzden de ona göre, insanı özel kılan şey insanlık karşılaşmaları ve diyalogları ile kendini ötekinde tanımasıdır. Bu ise "insanlığın başlangıcındaki ilişki" (Ben ve Sen: 59) olarak ilk doğal yani Tanrı komplekslerinden arınmış insanlığa geri dönmektir. Bunun asli

kaynağı da ezeli ve ebedi 'Sen'in kadim ve kutsal yasalarının emrettiği adalet ve sevgiye/merhamete dayalı ahlaki erdemlerdir.

Buber, insanlarda tamamen öteki insanlarla diyaloga eğilimli ve tanımlı iki güdünün bir biri ile çatışma ve beslenme halinde iki tür doğaya tekabül ettiğini belirtir. Bu nedenle de insanlarm her zaman ve her yerde bu "iki boyutlu doğa" (Ben ve Sen: 47) ile hareket ettiğini vurgular. Bunlardan ilki insanın sadece doğal insan olarak her türlü eşitsizlik değerinden ve güç ve iktidar ilişkisinden arındırılmış olan "aracısızlık ilişkisi" yani "Ben ve Sen" diyalogu iken ikincisi ise insanı doğal ve eşit ilişki kurmaktan alıkoyan, her türlü kategorik ayrım ve güç ve iktidar ile tahakküm ilişkisini (Tanrı kompleksi) düzenleyen "aracılıklı ilişki" yani "Ben ve O" diyalog türüdür. İnsanı insan olarak ahlaki erdemlilikler dünyasına yönlendirecek ve onu tüm iktidar ve tahakküm ilişkilerinden (Tanrı kompleksi) azade kılacak diyalog türü aracısız "Ben ve Sen'in birlikteliği" ilişkisidir. Çünkü insan ancak bir 'Sen'den dolayı 'Ben' olabilir. İnsanı gerçekten de tüm tahakküm ilişkilerden azade kılarak doğal insan yani başlangıçtaki diyalog birlikteliği olarak var eden ahlaki değer insanın ancak iktidar (Tanrı kompleksini yaratan üstünlük iddiaları) olmayan bir ilişkide kendini ötekine sunacağı benliğidir. Oysa öteki yaratılarak kurulan ve üstünlük diyaloguna dayanan iktidar ve tahakküm ilişkisi yani "Ben ve O" diyalogu insanın benlik değerlerini gizlemesine ve öteki karşısındaki üstünlük değerlerine dayandığı için insanın tüm ahlaki değerlerini de ötekine göre düzenlemesini ve belirlemesini gerektirir. Bu da insanın benliğini yok eder. Bu nedenle Buber, "Ben ve O' temel diyalogundaki 'O' olmaksızın insanın yaşayamayacağını, fakat sadece onunla yaşayanların da gerçekten de gerçek insan olamayacağını" (Ben ve Sen: 71) savunur.

Buber'e göre insanın benliğini belirleyen yani iki boyutlu yapısındaki ikili kişiliğini ortaya çıkaran şey 'Ben'inin diyalog halinde olduğu ötekisidir. İnsan 'Ben'i ya "Ben ve Sen" diyalogundaki 'Sen' ya da "Ben ve O" diyalogundaki 'O' tarafından yani onlarla ilişkisi ile şekillenir. Bu yüzden insanın 'Ben'i iki boyutludur. "Ben ve Sen" ilişkisindeki 'Ben' ile "Ben ve O" diyalogundaki 'Ben' birbirinden tamamen farklı 'Ben'lerdir. Çünkü bu iki temel karşılaşma çiftinden "Ben ve Sen" diyalogu "ilişki dünyasını" kurarken "Ben ve O" diyalogu "deneyim dünyasını" kurar (Ben ve Sen: 49). "İlişki dünyası" insanların tüm kategorik ayrım, farklılık ve üstünlük iddialarından arınmış olduğu bir ahlaki eşitlik dünyası olarak her türlü iktidar ve tahakküm ilişkisinden (Tanrı kompleksi) "aracısız" doğal insanı yaratırken insanların kategorik ayrım, farklılık, tercih ve üstünlük iddiaları ile şekillenmiş/inşa edilmiş "deneyim dünyası" ise bu değerlerin "aracılığı"

ile kurulmuş hiyerarşik iktidar ve tahakküm düzeninin ürünü olan birbirini kul/köle edinmiş (Tanrı kompleksi) insanları yaratır. "Deneyim dünyası" diğer 'O'larla sınırlanırken "ilişki dünyasında" 'Sen'in sınırları yoktur. "Ben ve O" özne ve pasif nesne arasındaki bir ilgi olarak sadece nesnelere sahiptir. "Ben ve Sen" ise eşitliğe dayalı bir "karşılıklılık" olarak iki özne arasındaki ilişkidir. Bu doğrultuda "Ben ve O"nun deneyim dünyasındaki kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri kaynakları ve gerçekleri "Ben ve Sen" ilişkisinde aracısız yani üstünlük iddiası olmayan bir ilişkiye engel olmaktadır. İnsan 'Sen' dediği kişiyi kategorik ayrımlara tabi tutarak yani kendi deneyimlemeleri ile kıyaslayıp yargılayamaz (Tanrı kompleksi yaratamaz). "Ben ve Sen" ilişkisi başlangıçtaki kutsal temel ilişki yasalarına da atıfta bulunur. İnsanın başlangıçtaki aracısız ve deneyimsiz ilişkileri hiçbir Tanrı kompleksine neden olmayacak kadar eşitlik, özgürlük ve özgünlük üzerine kurulu idi. Fakat insanların deneyimleri ile bilgi, güç, servet, iktidar gibi üstünlük tecrübeleri (Tanrı kompleksi) ile insanlar birbirinden hiyerarşik olarak uzaklaştılar. Kişisel, kolektif ve evrensel üstünlük değerleri ile kurulan Tanrı kompleksi hiyerarşisi insanları hem ontolojik hem de toplumsal olarak birbirine yabancılaştırarak uzaklaştırdı. Hiyerarşi piramidinin her basamağı yeni bir deneyimin üstünlük iddiası ile inşa edildi. Bu nedenle de tüm deneyimler 'Ben'i 'Sen'den uzaklaştırdı. Bu uzaklığı da deneyimler derinleştirdi. Buber'e göre yaşanan her kişisel, toplumsal, siyasal, dinsel, ekonomik deneyim, 'Sen'den uzaklaşmaktır (Ben ve Sen: 52). Çünkü her deneyim insanlarda kolektif Tanrı kompleksi bir yeni/ikinci doğa ve bilinç yaratarak yeni bir ön yargı ve onun doğurduğu kesin bir inanç yaratarak ötekini/Sen'i anlamaya engel olur.

Tanrı kompleksini yaratan en önemli olgunun insanın kendi zaaflarını öteki insanlar üzerinde iktidar kurarak kapatmaya çalışması olduğu gerçeği insanları da hem kendilerine hem öteki insanlara hem de hayata ve gerçeklere karşı yabancılaştırdığı için ikiyüzlü kişiler yaratmaktadır. İnsanları ikiyüzlü yapan her ilişkinin kaynağında da mutlaka deneyimlemelere dayanan bir eşitsizlik kaynağı olarak iktidar gerçekliği vardır. Deneyim yoksa üstünlük iddiası, üstünlük iddiası yoksa iktidar, iktidar yoksa ikiyüzlülük de yok demektir. Bu nedenle Buber'e göre başlangıçtaki deneyimlemelerden bağımsız doğal, ahlaki ve aracısız ilişkiler yani "Ben ve Sen" ilişkisi iktidar ve onun yarattığı ikiyüzlülükten uzak tek gerçek ilişkidir ve 'Sen', 'Ben' üzerinde etkili olduğu kadar 'Ben' de 'Sen'in üzerinde aynı oranda etkilidir. Bu 'Sen'le olan karşılaşma, doğrudan bir ilişki olarak kendisini gösterir. Yani 'Sen' ile olan ilişki aracısızdır (tüm kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden arındırılmış) ve hiçbir kategorik ayrım, farklılık

ve tercihe dayanan kavram, bilgi, kıyas, tasarım ve yargı (özellikle deneyimlere dayanan önyargı) 'Ben' ile 'Sen' arasına girememektedir. Çünkü "Ben ve Sen" arasındaki ilişkide insan ancak bütün varlık ve gerçekliğiyle kendisi olarak 'Ben' veya 'Sen' diyebilir. Bu yüzden Buber'e göre "Ben' olmak için bir 'Sen'e gerek vardır; ben 'Ben' olmak için ötekine sadece 'Sen' der. Gerçek ve yaşanan şimdiki zaman sadece, şimdiye kadar, varlık olarak karşılaşma ve ilişki varsa mevcuttur. Ancak 'Sen' var olduğunda, varlık var olmaya başlar" (Ben ve Sen: 54-55).

Buber'e göre üstünlüğe dayalı deneyim ve karşılaşmaların yaşanmadığı (Tanrı kompleksinin olmadığı) insanlığın başlangıç dönemlerinde asli ve öncelikli diyalog türü "Ben ve Sen" ilişkisidir. İnsanın iki boyutlu yapısından doğal olanı "Ben ve Sen" ilişkisinin "Ben ve O" ilişkisinden önceliğine tekabül eder. İnsanlık tarihi de bunun örnekleri ile doludur. Çünkü başlangıçtaki insan ilişkileri iki asli değerden beslenir: Sevgi (Merhamet) ve Sorumluluk (Sadakat). O'na göre "sevgi bir 'Ben'in bir 'Sen'e karşı sorumluluğudur" (Ben ve Sen: 57). İnsanların sevgi (merhamet) ve sorumluluk (sadakat) ile "Ben ve Sen" diyalogunun kurulmasının asli unsuru da nihayetinde "Adalet" olmaktadır. Çünkü Buber'e göre "bütün bu karşılıklı tasarımlama ve kullanma yeteneğinin gelişmesi bir engel olarak, genellikle insanın ilişki kurma gücündeki bir düşüşü gerektirmektedir. İnsan da ancak bir 'Sen'e kendini verdikçe, 'Sen' de kendisini 'Ben'e vermektedir" (Ben ve Sen: 70). İnsan eğer kendisini iktidar ve tahakküm ilişkisine sevk eden kibir yani Tanrı kompleksinden arınıp "düşüşü" yani kendisi için adaleti öteki için de eşitliği seçmedikçe kadim kutsal yasalar olan "adalet, merhamet ve sadakat" değerlerine dayalı bir "Ben ve Sen" ilişkisi inşa edemez. Bu yüzden insan mutlaka kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yarattığı deneyimlere dayalı üstünlük iddialarmdan düşüşe geçip "kendisi için istemediğini (Tanrı kompleksi) öteki insanlar için de istememek" erdemine ulaşmalıdır. Bu bağlamda "düşüş" tam da İsa'nın ifade ettiği "Kendi doğruluklarına güvenip başkalarına tepeden bakanlar helak olacaktır. Çünkü kendini yücelten herkes alçaltılacak, kendini alçaltan ise yüceltilecektir" (Luka, 18: 14) sözünün gereğini yapmaktır.

Aksi halde Buber'e göre "Ben'in 'Sen'le karşılaşması ve buluşması mümkün değildir". Çünkü O'na göre insanlar arasındaki ilişki simetrik bir ilişki olarak, yani adalet, merhamet ve sadakatin ürettiği eşitlik ve karşılıklı güven temelinde olmalıdır ve 'Ben' bunu yapmayıp kendisini deneyimleri ile (Tanrı kompleksleri ile) olumlayıp yücelterek 'Sen' ile kıyaslayarak yargılarsa 'Sen'i "O"ya dönüştürmüş olur. Kendisini özne (Tanrı kompleksi)

ötekini nesne (kul kompleksi) kılan her ilişki sonuçta "Ben ve O" ilişkisine dönüşmeye mahkumdur. Her iki insan da ötekinin tüm deneyimlerinden bağımsız bir "Benliği" olduğunu, onun da aktif öznel bir kişilik ve değere sahip olduğunu, ötekini tanımlama, tasarlama ve düzenleme hakkının hiçbir "Ben"e ait olmadığını ve her bir "Ben"nin öteki benlerin başkalığının ve farklılığının bütünsel varlık değerlerini en az kendisi kadar saygın olduğu için korunmaya da değer olduğunu kabul etmedikçe "Ben ve Sen" ilişkisi adil, ahlaki ve eşit olarak inşa edilemez. İnsanlar "Ben ve Sen" ilişkisindeki "ara" boşluğu kendi deneyim ve tercihleri ile doldurmaya yönelirse yine bu ilişki bozulur. 'Ben' ile 'Sen' arasındaki bu "ara" her iki insanın da kendi varlığı ve benliğini aracısız, özgür ve eşit gerçekleştirdiği bir yerdir ve bu 'ara' her buluşma ve ilişki de sürekli yeniden yapılandırılır. Bu yüzden "Ben ve Sen" ilişkisi 'O'nun deneyimler dünyasının yarattığı anonimliğinden farklı olarak 'Sen'in farklılığının ve başkalığının bütünlüğünü korumaya dayanır.

Bu bağlamda Buber, 'Sen'in mutlak başkalığını muhafaza etmek için yaşayan ve sürekli kendini yenileyen bir diyalog olarak bu ilişkinin karşılıklılık temelinde simetrik olarak tasarlanmasını savunmaktadır. "Ben ve Sen" ilişkisindeki insanların bağımsız ve aracısız özneler olarak aralarındaki bu karşılıklı ilişkinin dolaysız ve her türlü kategorileştirme, tanımlama ve anlamlandırma sistemi, sembol, tercih ve beklenti tarafından bozulabileceğini düşünen Buber'e göre 'Sen'le ilişkisinde 'Ben', ancak 'Sen' aracılığıyla kendisiyle ilişki kurduğu için "Sen"i de "Ben" gibi görmelidir. "Ben", "Sen"i asla nesne olarak yönelinen bir şey değil, bir diyalog temelinde kendisiyle buluşulan bir özne olarak konumlandırmalı ve 'Sen'in ortaya çıkışı, kendisine etkide bulunulduğu gibi, kendisinin de 'Ben'i etkilediği bir ilişkide söz konusu olmalıdır" (Ben ve Sen: 53). Böylece de 'Sen', 'O' dünyasının pasif nesnelerinden ve tanımlanan ve yargılanan kul kompleksi hiyerarşisinden ayrımlaşmakta ve "Ben ve Sen" arasında aracı olarak herhangi bir kategorik ayrım, üstünlük iddiası, deneyimleme yargıları, önyargıları, kavramsal yapı, varsayım, beklenti ya da amaç ortaya çıkmamaktadır. Sonuçta bu ilişki "Ben ve O" diyalogunu yaratan tüm Tanrı kompleksleri kibrini ortadan kaldırmaktadır.

Buber'e göre "Ben ve Sen" iki insan arasında serbest ve samimi bir karşılıklı ilişki meydana getirir. O, bir insan ile öteki arasmda, hiçbir manipülasyonun ya da nesneleştirmenin olmadığı, açık seçik bir karşılaşmayı ifade eder. O halde "Ben ve Sen", iki insan arasındaki masumiyet ve karşılıklılık içeren bir ilişkidir. Bu ilişki bir insanm başka bir insanla ilişkisinde olduğu gibi Tanrı ile ilişkisinde de geçerlidir. Bütün "Ben ve Sen" ilişkisi nihayetinde Tanrı ile bir bağlantı kuran ilişki biçimidir. Özellikle Tanrı 'Ben' ise her

hâlükârda insan ya 'Sen' ya da 'O' olmayı tercih etmek zorundadır. "Ben ve O" ilişkisi ise "Ben ve Sen" ilişkisinin tam karşıtı olarak bir varlığın kendi cinsinden bir diğer varlıkla karşılaşmasından ziyade bir öznenin (Ben/Tanrı kompleksi) bir nesneye (O/kul kompleksi) kibir ile tahakküm etme ihtirasının hiyerarşik ilişkisidir. "Ben ve O" ilişkisinde hiçbir mütekabiliyet, hiçbir eşitlik ve hiçbir samimi karşılaşma söz konusu değildir. Aksine bir kimse 'nasıl tahakküm ederim' veya 'nasıl fayda elde ederim' açısından bakmak suretiyle ilişki kurar.

Buber'e göre bu "Ben ve O" ilişkisi (Tanrı kompleksi) bir insanın öteki insanla karşılaşması veya eşit diyalog kurması değil sadece kendisiyle monoloğudur. Bu nedenle insanlarm diğer insanlarla ilişkisi ya Tanrı kompleksi kibrin ürünü olarak tahakküme dayalı "Ben ve O" ya da tüm deneyimlerin üstünlük iddiasından arınarak kurulmuş eşitliğe dayalı "Ben ve Sen" ilişkisidir. "Ben ve O" tarzında karşımızdaki kişi bir nesne/obje olarak kavranır ki, bu durumda insan maddeden teşekkül eder ve nesneler arasında bir nesnedir, yani dış görünümünden, fiziksel niteliklerinden, kategorik ayrımından (din, dil, etnisite, ideoloji, mezhep, ülke vb.) ibaret bir objedir. Asli gerçekliğinden koparılarak fiziksel bir bedenden ibaret kullanım ve tecrübe aracı kılınan varlık, sadece mekân ve zamanda cisim olarak vardır, özü ve ruhu ile değil. İnsanı nesne olarak anlamlandırmada 'Ben'in karşısında yer alan kişi ya da varlık, bir şey olarak, bir nesne olarak düşünülmektedir. Bir kişiye karşı nesnel bir tavır alışın ve onu dünyanın bir parçası olarak düşünmenin söz konusu olduğu her durumda bir "Ben ve O" ilişkisi vardır ki tüm Tanrı komplekslerinin kaynağı da burasıdır. Bu yüzden "Ben ve O" ilişkisi gerçek bir ilişki değildir. Çünkü bu ilişki 'Ben' ile 'O' arasında gerçekleşen özgür ve aracısız karşılıklı bir ilişki değildir. Yine bu ilişki amaçsal değil, tümüyle araçsaldır. Bir başka kişi 'Ben' için bir 'O'/obje olduğu zaman 'Ben' tamamıyla yalnız bir 'Bencil' kişilik yani kişisel Tanrı kompleksi olur. "Ben ve O" ilişkisinin monolojik karakteri diyalog olgusunu devre dışı bırakarak insanlara monolog tarzı bir iletişimi dayatır. "Ben ve Sen" ilişkisindeki 'Sen', hem 'şey'den hem de 'O'dan farklı bir varlık, bir var oluştur. 'Ben' 'Sen'i aracısız bir kavramayla kavrar. Böylece 'Sen', aslında 'Ben'in kendisi sayesinde, kendisini aştığı bir 'Ben'dir. Yani 'Sen', 'Ben'in aşkınlığı ve tüm 'Benlik' iddialarından yani Tanrı kompleksi ihtiraslarından feragat etmenin arınmışlığıdır.

Buber'e göre "Ben ve Sen" arasmda yaşanan diyalog, karşılıklı konuşmanın ötesinde değerlerin, duyguların doğası ve yoğunluğu, hafızanın işlevi, nesilden nesile iletilen kültürel söylenceler, tecrübî düzenleme yolu, düşün-

me sürecinin yapısı ve düşüncenin kolektif düzeyde üretilip sürdürüldüğü davranış tarzı gibi çok yönlü bir süreçtir. "Ben ve Sen" arasındaki diyalojik ilişkiden söz ederken diyalogtan kastedilen; düşünme süreci ve kişinin öteki ile arasındaki anlam akışıdır. Diyalog, paylaşma temelli bir süreç, biz hedefli kişinin kendisiyle, nesnelerle ve başkalarıyla gerçekleştirdiği bir "anlam akışı" olduğu için bu üç boyutlu süreçte kaybetme ve aşağılanma değil, kemale ulaşma söz konusudur. Diyalogda söz konusu olan anlaşılmak, benin bizi duymasını sağlamak için kendini ifade etmek, görüşünü dile getirmek amaçlanır. Fakat bu şartın, yani anlamaya çalışılan şeyin dile getirilmiş olması ve yerine getirilmesi bile, anlamayı garanti etmez. "Ben ve Sen" diyalojik ilişkisinde Sen'i üç farklı anlamlandırma ve kavrama diğerine yönelik bakış açısı düzeyini ortaya koyduğu gibi kendi duruş noktalarını da tayin eder. Kişi kendini nasıl tanımlar ve anlamlandırırsa çevresindeki varlıkları da öyle tanımlar ve anlamlandırır. Kendisini bir obje olarak anlamlandıran, etrafındaki varlıkları da bir nesneden ibaret görür, kendisi de nesnelerin uzantısı bir makinenin parçası konumunda olur. Böylece hem Tanrı komplekslerinin hem de kul komplerinin yarattığı organizmacı hiyerarşik düzeneğin bir dişlişi kalmaya da mahkum ve mecbur olur.

Bu yüzden Buber'e göre "bir insanın 'Ben' demesi onun kendilik bilincine sahip olduğunu göstermez. Nice 'Ben' diyenler vardır ki, kendinden bihaber bir varlıktır". İnsanlar arasında var olan iki tür ilişki biçiminden biri olan "Ben ve O" ilişkisini çağımızın hâkim ilişki biçimi olarak değerlendiren Buber'e göre "Çağımızda muazzam derecede artmış olan 'Ben ve O' ilişkisi, pratikte tartışılmaz bir biçimde hâkimiyeti ve yönetimi ele geçirmiştir. Her şeye sahip olan, her şeyi yapan, her şeyi başaran bir 'Ben' olan bu ilişkinin 'Ben'i 'Sen' diyemeyen, esasında bir varlıkla buluşamayan bu 'Ben', zamanın efendisidir. Etrafındaki bütün 'O'larla beraber, her şeye kadir olmuş olan bu benlik doğal olarak ne Tanrıyı, ne de kendisini insanlara gösteren herhangi bir mutlağı insan dışı kökenli olarak tanıyabilir. 'O' araya girer ve bize gelen ışığını keser". Ötekini nesnel kılarak gerçekliğinden yoksun kılan "Ben ve O" ilişkisi insanı Tanrı, ötekiler ve kendi ile olması gereken ilişkisinden koparmak suretiyle kapanması imkânsız olan bir ayrılığa yol açar ki varoluşsal yalıtımdır bu. 'Sen'i nesneleştirmekle 'O' haline getiren 'Ben' gerçek varoluşunu ortadan kaldırır ve kendini sadece geçmişe ve deneyimlemelere hasreder. Başka varlıklarla ilişkisi yoktur, nesnedir ve nesnelerle kuşatılmıştır. Tanrı kompleksi ihtirası içinde kul kompleksi acziyetini yaşar.

Buber'e göre "Ben ve O" varlık ilişkisinde, bir 'Sen' ile gerçekte karşılaşmayan, fakat anlam kalabalığı ile kuşatılmış olan 'Ben', sadece geçmi-

şe sahiptir, şimdiye değil. Diğer bir tabirle, şu ana kadar tecrübe ettiği ve kullandığı şeylerle tatmin olduğu sürece geçmişte yaşar, şimdide varlığı bulunmaz. Objelerden başka hiçbir şeyi de yoktur. Fakat objeler var olan şeylerden teşekkül eder. Gerçek var olma şimdi de yaşanır, objelerin yaşamı geçmiştedir". Düşünce, tasavvur, hayal, gaye, istek, beklenti girmemesi gerekirdi 'Ben' ve 'Sen' arasına. Gerçek karşılaşmada hiçbir aracıya yer yoktur çünkü. Bu ilişkinin sınırları tecrübe-tecrübe dışı, verili-verili olmayan, varlık-değer dünyası arasında değil, 'Ben' ve 'O', varlık ve obje arasındadır. 'Sen'le cismen karşılaşmayan objelerle kuşatılan 'Ben'in geçmişi vardır, şimdisi yoktur. 'Ben'in 'Sen' ve 'O' ile ilişkisi varlık ve nesne arasındaki farkı yansıtır: "Varlık ne fani olan ne de gelip geçici olandır; sürekli var olan ve varlığı devam edendir. Nesne ise devam eden değil, duran, askıda kalan, koparılan, varlık ve ilişkiden yoksun olandır" (Ben ve Sen: 11-13).

Buber'e göre kişiyi kendisi gibi insan olarak gören 'Ben' ile nesne olarak gören 'Ben' aynı 'Ben' değildir. Birisi ayrımcılığa, diğeri ilişkiye yol açar. Birisi Tanrı kompleksine diğeri eşit ahlaki karşılaşmaya. "Ben ve Sen" ile "Ben ve O" varoluş tarzlarındaki 'Ben' aynı 'Ben' değildir. "Ben ve O" tarzındaki 'Ben', bir ego (benlik) olarak görünür ve bir özne olarak özsel bilince sahiptir. Burada 'Ben' kendilik bilinciyle kendini diğer egolardan ayırarak bir özne olur. "Ben ve Sen" varoluş tarzındaki 'Ben' ise bir kişi olarak görünür ve bir öznellik olarak kendi bilincine ulaşır. Bir kişi diğer kişilerle ilişkiye girerek öznelliğini kazanır. İlki doğal ayrılığın, diğeri ise ilişkinin doğal dayanışmasıdır. Benlik ayrılığının gayesi tecrübe etmek ve kullanmaktır. İlişkinin gayesi, ilişkinin kendi varlığıdır, yani 'Sen' ile ilişkidir. İlişkiye giren kişi gerçekliğe iştirak eder. Ne sadece kendine ait olan ne de sadece kendi dışında olan bir varlığa katılır. Buber'e göre "tüm gerçeklik 'Ben'in kendine mal edemeden, sahiplenmeden katıldığı bir etkinlik olduğundan, katılımın olmadığı, kendine mal etmenin, sahiplenmenin olduğu ilişkide gerçeklik de yoktur" (Ben ve Sen: 62-63).

Tanrı kompleksi açısmdan en önemli nokta ise kişi ve ego arasındaki fark yani 'Ben' deme tarzında odaklanır. Çünkü kişinin 'Ben' deme tarzı ait olduğu yeri ve gittiği yolu gösterir. Kişinin kendi bilincine varması varlığa iştirak etmek, varlıkla olmak ve böylece varlık olmak suretiyle gerçekleşir. Fakat "kişi, benim derken; ego ben böyleyim der. Kendini bilmek, kişinin kendini bilmesi, kendi varlığından haberdar olmasıdır. Kişiye göre "kendini bil, kendini varlık sahibi olarak tanı demektir; egoya göre ise kendini gerçek varlıktan uzak kılarak kendini ötekilerden farklılıkta tanı demektir". Ego kendini ötekilerden ayrı ve ayrıcalıklı tutarak Tanrı kompleksi içinde

gerçek varlıktan uzaklaştırır. Ne bir gerçekliğe iştirak eder ne de bir gerçeklik elde eder. Kendini ötekilerden ayrı kılar ve tecrübe ve kullanım aracılığıyla yapabildiği kadar her şeyi kendine mal etmeye, hasretmeye çalışır. Bu noktada kişisel Tanrı kompleksi 'Ben', kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi "Benim" ile buluşur. Bu yüzden her insan iki boyutlu bir 'Ben' içinde yaşar: Bazıları kişi merkezli, bazıları ego merkezli. Buber'e göre "gerçek tarih de bu iki boyut arasında biçimlenir. İnsan ve insanlık ne kadar egonun hâkimiyetine dalarsa, o kadar derin gerçek dışılığa gömülür. 'Ben ve Sen' varoluş tarzının 'Ben'i, insanın iki boyutlu 'Ben'i içinde ne kadar güçlü ise insan o kadar kişidir". Buber, bu tarz anlamayı "diyalog kılığına girmiş monolog" olarak ifadelendirir. Bu tarzda katılımcılardan her biri kendisiyle tuhaf bir biçimde kaçamaklı ve dolambaçlı bir yoldan konuşur ve nihayet öz kaynakları üzerinden ilerlemesinin önüne geçilmesi eziyetinden kurtulduğunu hayal eder. Bu durum iki boyutlu insanın ikiyüzlülük yani kul kompleksi altında Tanrı kompleksi oyunu/rolü oynamak ile kendini gerçekleştirmek istemesine de tekabül eder.

Buber'e göre ötekine verilen anlam, insanın kendini hangi gerçeklik temelinde inşa ettiğine bağlıdır. Kendini tanımlama 'öteki olanın' da aynı doğrultuda anlamlandırılmasını beraberinde getirmektedir. Yaratılmışlık gerçeğinde kutsal olana bağlı kalarak kurulan ilişkiler nesneye, ötekilere varoluş gerçekliğinde anlam inşa edebilirken kendini beden, bilinç ve kişilerarası ilişkilerden tammlama da ötekinin konumunu bu tanımlama doğrultusunda şekillendirir. "Ben ve Sen" arasındaki ilişki karşılıklıdır. Buber'de 'Sen', benim onu etkilediğim gibi 'Ben'i etkiler. Sevgi bütün varlığı görmediği sürece kördür. Bütün varlığı gören, onu reddetmeye zorlanan insan nefretin hâkimiyetinde değildir. 'Sen' diyebilme yetkisi kişiye aittir. Bu yüzden Buber'e göre her 'Sen' bir 'O' yani bir nesne haline gelebilir. Dünyamızda her 'Sen'in bir 'O' olma ihtimali yazgımızın yüce melankolisidir. 'Sen' nesne olmadığı ve nesnelerden oluşmadığı halde 'Ben' ile olan ilişkisine aracılar (kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri) karıştığında nesnelerden bir nesne olur, gerçek niteliklerini yitirir. 'Ben' nesneyi 'Sen' kılabildiği gibi 'Sen'i de nesne kılabilir".

"Ben ve Sen" diyalogu insanlar arasında eşit ve özgür ilişki dünyasını kurarken "Ben ve O" diyalogu deneyimlere ve önyargılara dayalı tecrübe dünyasını kurar. "Ben ve Sen" diyalogunda insanlar ötekini/Sen tanımlama, kıyaslama, yargılama, kontrol altında tutma, tahakküm etme ve bir nesne imişçesine şekil verme hakkını ve yetkisini (Tanrı kompleksi) kendinde bulmazken "Ben ve O" diyalogunda Tanrı kompleksinin asli unsuru olarak

iktidar ve tahakküm güdüsüyle yaklaşır ve 'O'ya özgün ve özgür bir kişi gibi değil bir nesne, bir köle gibi bakarak onu tanımlamaya, kıyaslamaya, yargılamaya, sınıflamaya ve son tahlilde kendi kibirli egosunu tatmin etme amacının aracı/kulu/kölesi haline dönüştürmeye çalışır. "Ben ve Sen" ilişkisinde tamamen doğallığın ve kendiliğinden saf/nötr değerleri esasken "Ben ve O" diyalogunda tecrübelerin, kategorik ve kolektif ayrımların, din, ideoloji, etnik, servet, bilgi ve sınıfsal üstünlük güdülerinin önyargılara dayalı iktidar ve tahakküm ilişkisi vardır. "Ben ve Sen" ilişkisinde anlamak ve hayata birlikte iştirak etmek esasken "Ben ve O" ilişkisinde yargılamak ve kendi hayatını ötekine dayatmak esastır. "Ben ve Sen" ilişkisi 'Ben' ve 'Sen' birbirlerinin bireyselliğine, biricikliğine, özgünlüğüne, özgürlüğüne, kendiliğindenliğine müdahil olup onun değerlerini etkilemeye, yönlendirmeye ve yönetmeye çalışmadan karşılıklı güven ve katılım esasına dayanırken "Ben ve O" ilişkisi tamamen ötekini tanımlamaya, kullanmaya, yararlanmaya, ikiyüzlülüğe, üstünlük iddiasına, kavramsallaştırmaya, sistematize etmeye ve bir nesne olarak aşağılamaya dayanır. "Ben ve Sen" ilişkisi herkesi kendi gerçekliği içinde ve içinden değerlendirip saygı duymayı gerektirirken "Ben ve O" ilişkisi herkesin kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kibri içinde kendi gerçekliklerini mutlak doğru, mutlak iyi ve mutlak gerçek kabul ederek ötekinin gerçekliğini önce yadsımayı sonra da değiştirmeyi amaçlar.

Buber'e göre "Ben ve Sen" ilişkisi şimdide yaşayan ve geçmişin tecrübeleri ve geleceğin inşası gibi önyargı ve ideallerle ötekini kendi amacı için araçsallaştırmayan ve herkesin seçme ve seçilme tercihlerine saygı duyan vasıtasız bir ilişki iken "Ben ve O" ilişkisi geçmişte yaşayan, her birinin kendisini var edecek, ayakta tutacak ve koruyacak önyargı ve kesin inanç kaleleri inşa ettiği ve her türlü anlama ve yargılamada geçmişe dönüp oradan kaynaklı kolektif ve evrensel mutlak yargılar ile karşısındakine değer biçip onun seçme ve seçilme tercihlerinin de kendisi tarafından belirlendiği bir ilişkidir. "Ben ve Sen" ilişkisi "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerinden kaynaklı olarak ahlaki sorumluluk bilinciyle "kendisine yapılmasını istemediği şeyi ötekine de yapmamak" değeri üzerinden anlamlı ve güvenli, sevgiye ve alçakgönüllülüğe dayanan, değer ve ilke merkezli iken "Ben ve O" ilişkisi ise her bir kişinin kendini evrenin ve ilişkinin merkezine koyarak sorumluluk bilincinden yoksun şekilde kolektif değer yargıları ve kesin inançlılığın etkisi ve baskısı altında, kendine ve ötekine yabancılaşmış bir şekilde, tanımsız, anlamsızlık ve karşılıklı güvensizlik altında, Tanrı kompleksinin doğurduğu kibir, iktidar, tahakküm, ötekinin kaderine sahip olup yönetme, sevgiye değil güce odaklı, kişisel kapris ve ihtiraslarla şekillenmiş bir ilişkidir.

Buber, insanlar arasındaki ilişkilerde en yaygın ve yoğun olan ilişkinin "Ben ve O" ilişkisi olduğunu söyler. O'na göre bu durum insan ve insanlık için çok büyük bir felakettir. Buber'e göre; "Sen' dünyasının canlı akımlarıyla beslenmeyen ve sulanmayan 'O' dünyası parçalanır ve durgunlaşır, kocaman bir bataklık heyulası haline gelir ve insanı mağlup eder, yutar. Bir kere objeler dünyasına kendini kaptıran kimse için artık varlığa ulaşma imkanı yoktur, objeler dünyasına yenik düşer. O zaman genel nedensellik baskıcı ve zulmedici akıbete doğru gelişir" (Ben ve Sen: 84). Çünkü "O' olmaksızın bir insan yaşayamaz. Fakat kim sadece onunla yaşarsa, insan değildir" (Ben ve Sen: 71). O'na göre insanın insan olabilmesi 'Sen' olabilmesine, seçme ve seçilmeye, özgür olabilmesine, kendi içinde anlamlı bir birlik inşa edebilmesine, otantik değerlerle kendini inşa edebilmesine bağlıdır. Aracısız bir şekilde iştirak ve karşılıklılık olmadan, 'Sen' ile yüz yüze gelmeden 'Ben' olmak mümkün değildir. Salt yaratıcı, tahakküm edici ve ötekine üstünlük kurmak ihtirasları ile hareket eden "Ben ve O" ilişkisinin Tanrı kompleksi kibirli kişiliği olan 'Ben'i, "inanmaz ve karşılaşmaz. Birliktelik bilmez, o, sadece dışarıdaki heyecan veren dünyayı ve onu kullanmak üzere kendi ateşli arzusunu bilir. O, ilahlardan bir ilahtır. 'Sen' dediği zaman, 'Sen', benim kullanma yeteneğimdir, demek ister!" (Ben ve Sen: 89-90). Yani kendisini "Tanrı gibi" ilan ederek ötekini kul kompleksi içinde kendi Tanrı kompleksi amacının bir aracı kılmaya çalışır. Bu insanlar kendi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin nispi/göreli değerlerini mutlak ilan ederek hiçbir koşula ve duruma bakmaksızın sorgusuz-sualsiz uygulanması gereken mutlak bir emir olarak değerlendirirler. Bu yüzden bu çağ hastalıklıdır. Çünkü bu çağ "ebediyete karşı körelmiş bir insanlığın ebedi ve ezeli değerleri kendi çıkarları uğruna dönüştürdüğü bir çağdır".

Buber'e göre bugünün insanları, kalabalıkları her yerde kolektif yapıların yani kolektif Tanrı komplekslerinin köleleri haline gelmişlerdir ve her bir kolektif yapı köleleri üzerinde mutlak otoriteye sahip olarak evrensel mutlak güç ve egemenlik yani evrensel Tanrı kompleksi iddiası içindedirler. Güç hiyerarşisine dayalı bir Tanrı kompleksi içinde herkes kendinden zayıfın efendisi/Tanrısı, kendinden güçlünün kölesi/kulu olmaktadır. Bu Tanrı kompleksleri hiyerarşisi içinde herkes kendi kolektif otoritesinin 'en', 'tek', 'mutlak' üstün olduğunu iddia etmektedir ki bu nedenle tüm insanlık ilişkisi "Ben ve Sen" ilişkisinden çıkıp "Ben ve O" ilişkisine dönüşmüştür; kolektif bağlamda da "Biz ve Onlar" ilişkisi/monoloğu hakim olmuştur. Bu yüzden bu ilişkiler dünyasında artık bu kolektif ortak inanç ve otoritelerin üstüne ve dışına çıkacak, fikirde, imanda ve ruhta hiçbir kişisel, kolektif ve evrensel inanç ve güç yoktur. Kolektifin değerlerine, buyruklarına ve karar-

larına karşı başvurulacak daha üst bir makam yani kutsal ve ezeli ve ebedi bir evrensel değer ve ilke yoktur. Bu gerçekten yani kolektif değerlerin totaliter algısından masun ve masum hiçbir şey kalmamıştır. Bütün dünya "Onlar"a karşı "Biz" olmak ve yaratmak için savaşmaktadır artık. "Biz"in varlığı "Onlar"ın yokluğuna bağlıdır artık.

Buber'e göre iki insan arasındaki ilişkiye kadar indirgenen bu totaliterlik hastalığı çağın en büyük felaketidir. Dostoyevski, Nietzsche, LeBon ve Tolstoy'un da belirttiği bu evrensel salgın hastalığın tek tedavisi de onu yaratan mikrobu yani insanın kendini bir kolektif Tanrı kompleksine kul edinmesini önlemek ve insanın kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin doğasından arınıp gerçek doğal kişiliğine dönmesi, bütün benliği ve kişiliğini yiyip bitiren kolektivizmin azılı dişlerinden kendini kurtarması, kişinin kendi varoluşuna dair kararları kolektif yapılardan devralması, kendi varoluşunun sorumluluğunu kendi üzerine alıp özgürleşmesi ve Tanrı komplekslerini yaratan tüm ihtiraslarından her an baldıran zehrini içmek pahasına arınması gerekir. İnsanların her türlü kolektif Tanrı komplekslerinden arınıp bütünü güçle dönüştürmek yerine rıza, açıklık, dürüstlük, eşitlik ve aktif katılımcı ortaklık içinde mutlaka bir araya gelmeleri gerekir. Hep beraber yarattıkları bu çağın mikrobunu yine hep beraber birbirlerin "Sen"lik aynasında tıpkı Narkisos gibi eriyerek kurutmaları gerekir; mikrop onları kurutmadan: "Ben"lik ve "Biz"lik tekebbürü ile inşa ettikleri "tavanları göğü tamamen kapatmadan".

Her bir insan kendi varoluşundan sorumlu olarak Tanrıyla "Ben ve Sen" diyalogu içinde yüz yüze gelmeli, ilahi kemalat ve kamil bir insan varoluşu için otantik olabilmeli ve hiçbir zaman bir 'O' olmayan Ezeli Sen/Mutlak Kişi olan Tanrı ile doğrudan ilişki kurmalıdır. Tanrı, Ezeli Sen/Mutlak Kişi olduğu için insanın kamil kişi olabilmesi, kendi varoluşunu gerçekleştirebilmesi yolunda sadık bir dost, yoldaş ve arkadaştır. Çünkü Tanrı da, kendisiyle ilişki kuran insanın doğal, kendiliğinden ve özgür olmasını ister. İnsanın varoluşuna dair anlam, kişisel sorumluluk ve özgürlük, doğallık ve kendiliğindenlik ancak "Ezeli Sen" olan Tanrı ile doğrudan yani aracısız yani tüm Tanrı komplekslerinden arınmışlık içinde kurulacak ilişkiye dayanmaktadır. Tanrı ile insan arasındaki tüm aracılar yani kolektif ve evrensel bütünlükler hiçtir. Asli olan kişinin Tanrı ile kurduğu "Ben ve Sen" yani teke tek özgür ilişkidir. Bütün anlam ve değerler sadece bu kişisel ilişkide hasıl olur. Tanrı insana Tanrı komplekslerinden arınmış 'Sen'i/benliği vahyeder. Hiç kimsenin kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi içinde kutsallık veya kutsalı temsil etme iddiası ile Tanrı adına ve Tanrı için geneli

kapsayacak konuşmalar yapmaya ve Tanrıyı sistematik düşünce, kategorik ayrım içerisine yerleştirerek onun adına hükümlerde, kıyaslarda ve yargılamalarda bulunmaya hakkı yoktur. Tanrı insanların hayatında kendini "Ben ve Sen" ilişkileri ile gerçekleştirmek istediği için öteki 'Sen'de gizlidir. Tanrı her öteki varlığın/Senin içinde parıldayan mutlak gerçek, ruh ve ışıktır. Bu nedenle Tanrı asla kavramsal bir sistemin tepe noktasındaki bir varlık veya kurumsal dinlerde donuklaştırılan, içi boşaltılan ve bireysel, kolektif, evrensel amaç ve menfaatlere alet edilmek için tapılan bir 'Sen' değil, somut yaşamda, hayatın içinde insana 'Ben' diye seslenen ve insanın gerçek insan olabilmesinin sonsuz ve sınırsız imkanlarını yaratarak onun elinden merhametle tutan Mutlak Örnek Kişilik ve kadim bir dosttur. Onun "Ben ve Sen" ilişkisinin kadim ve kutsal yasaları "adalet, merhamet ve sadakat" olduğu için insanlardan da ilişkilerinde bu ilkelere bağlılık ister/bekler.

Buber'e göre Tanrı muhatap olmayı istediği her insandan tıpkı kendisi gibi doğal 'Ben/Sen' kişiliği bekler ve yine her insandan adalet, merhamet/ sevgi ve sorumluluktan/sadakatten başka bir şey istemez. O, muhatabından Tanrı komplekslerinden arınıp kadim ve derin ahlaki erdemler ile yaşamasından başka bir şey talep etmez. Bu yüzden Tanrı kompleksi ihtirasları ile ezeli ve ebedi iradenin ve ilahi ve kutsal değerlerin karartılmasından insanlık adına üzüntü duyan herkesin öncelikli görevi işte budur. Her bir birey yeniden uyarıcı ve müjdeci olarak insanların düştüğü bu kutsallaştırılmış laneti kaldırmakla sorumludur. Bu evrensel ve ahlaki bir sorumluluktur. Çünkü "çağımız insanları gerçekten de kolektif yapılara bağlılıklarının kendi kişisel hayatlarının hakiki bir edimi olmadığının farkında değiller; onlar, düzensizlik ve kafa karışıklığının hüküm sürdüğü bu çağda, bağlılıklarının kendilerine güvenme, yani istikametini artık ebedi değerlerden almayan bir bene güvenme korkusundan kaynaklandığının farkında değiller. Dolayısıyla onlar, bağlılıklarının, inandıkları ve inanmak istedikleri bir otoritenin sorumluluğu kendi üzerlerinden almasına donuk bilinçsizce arzudan beslendiğinin ayırdında değiller. Bu bağlılığın bir kaçış olduğunu ve ruhu kısırlaştırdığını bilmiyorlar. Bir ruh kısır olunca da ruhluğundan bir şey kalmıyor". Geriye herkesin mutlaklığını ilan ettiği kendi kolektif Tanrı kompleksine mutlak bağlılığın Tanrı ve kul kompleksi içindeki kölelik hiyerarşisi kalıyor.

Sonuçta Buber'e göre "Ben ve Sen" ilişkisi insanlar arasında çok nadirken "Ben ve O" ilişkisi yoğun ve yaygın bir salgın hastalık gibi tüm dünyaya yayılmış durumdadır. İnsanlar tekrar başlangıçtaki ontolojik değerine yükselmek istiyorsa mutlaka kendi aralarında, kolektif ve evrensel ilişkile-

rinde "Ben ve Sen" diyalogunu inşa etmelidirler. İnsanlar özellikle kendisi için öteki ilan ettikleri ile "Ben ve Sen" ilişkisine dayalı köprüler inşa ederek eşit karşılaşma ve diyaloglar ile bu salgın hastalıktan kendilerini, insanlığı ve dünyayı kurtarmalıdırlar. Bu hastalık iktidar ve ihtişamın gücü ve cazibesi ile insanları esir almıştır. İnsan yasak meyvenin vaatleri ile insanlığını ve ezeli ve ebedi varlıkla/Tanrı bağlarını tamamen kaybetmektedir. İnsan ilahi ruhunu kaybederek her yerde nesneleşmeye/kullaşmaya yöneliyor. İnsanlar birbirlerini kendi totaliter amaçlarının araçları kılmak için savaşıyorlar. İnsanlar kadim ve kutsal yasaların "adalet, merhamet ve sadakat" ilkeleri yerine kutsal kitapların bin bir çeşit içinde yasak meyve (Meyvelerin Efendisi) olarak tanımladığı, "mutlak bilgi", "en üstün iktidar" ve "ölümsüzlük" gücüne egemen olan "sonsuz-sınırsız iktidar" (İktidarların Efendisi) olarak tasvir ettiği Tanrı kompleksi doğasına (Ben ve O) yöneliyor. Her bir insanın parmağında/ruhunda/doğasında var olan güç yüzüğünden ve o yüzükleri birbirine hiyerarşik olarak bağlayan "Yüzüklerin Efendisi" olan Tanrı kompleksi yüzüğünden arınmadıkça insanlık herkesin kendinden zayıfın efendisi/Tanrısı, kendinden güçlünün kölesi/kulu olduğu güç yüzüğü hiyerarşisinin doğurduğu otoriter ve totaliter hayat ve düzen inşa etme yarışından kurtulamıyor. Tolkien, "Yüzüklerin Efendisi" adlı eserinde tüm insanlara "Yüzüklerin Efendisi"ni geldiği yerde yani insanın kibirli doğasında/ruhunda yani doğasının dövülüp işlendiği Şeytan'ın ateşinde veya Narkisos'un suyunda eritmedikçe insanlığın bu salgın hastalıktan kurtuluşunun mümkün olmadığını anlatıyor. Tolkien, edebiyat tarihinin gelmiş geçmiş en etkileyici hikayesi kabul edilen "Yüzüklerin Efendisi" adlı eseriyle bir yüzüğün ve ona sahip olan kişiliklerin şahsında Tanrı kompleksi doğasını tecessüm ettiriyor ve insanlığın ezeli ve ebedi dilemmasını bir yüzüğün hikayesiyle çözümlemeye çalışıyor.

6. Tolkien: Yeryüzünün Efendisi Olmak İçin; "Yüzüklerin Efendisi": "Halklar arasında güce en düşkün olan insanlar tüm yüzüklere egemen olan Tek Yüzüğü yok etmedi. Tek Yüzük kendine sahip olanlara sahip oldu".

John R. R. Tolkien (1892-1973), Tanrı kompleksini temsil eden "Yüzüklerin Efendisi"[24] (1937) adlı eseri ile bir yüzüğün şahsında bütün alemlerin içine düştüğü evrensel savaşın kodlarını çözmeye çalışır. Tolkien'e göre aslında yüzüklerin efendisi olan iktidar hırsı insanın bizzat kendi doğasıdır ve savaşılması gereken de odur. Hikaye, kötülüğün ve tahakkümün temsilcisi Kara Lord olarak da bilinen Sauron, kendi efendisi Melkor'un tüm dünyaya hakim olmak görevini tamamlamak üzere Orta Dünya'daki halkların zaaflarından yararlanıp 'Güç Yüzüklerini' yapmasıyla başlar. Bu yüzüklerden üç tanesini yaratılmışların en erdemlileri olan Elf krallarına, yedi tanesini cüce krallarına ve dokuz tanesini de yaratılmışlar içerisinde güce en düşkün olan insanlara verdi. Daha sonra Sauron bu on dokuz yüzüğe hükmedecek tek ve mutlak gücü temsil eden yüzüklerin efendisi bir yüzük yarattı. Sauron kötülüğün hizmetine giren halklarla Orta Dünya'nın tek hakimi olmak için diğer dünyaları işgale başladı. Elfler ve insanlardan oluşan bir ordu Sauron'u durdurmayı başardı. Gondor'un kralı İsildur, büyük savaşta Sauron'u yenerek, elinden 'Yüzüklerin Efendisi' olan Tek Yüzük'ü kesip aldı. Bu zaferden sonra İsildur, Tek Yüzük'ün gücüne kapılarak, onu yok etmeyi reddetti. Halklar arasında güce en düşkün olan insanlar yüzüğü yok etmedi. Yüzük kendine sahip olan insana sahip olup onu zapderek ele geçirip yönetti. Daha sonra yüzük efendisine ihanet etti ve İsuldur'un ölümüne sebep oldu. Bir nehrin içinde kayboldu. Böylece unutulmaması gereken değerler unutulup gitti. Yıllar boyunca Mordor'da gücünü yeniden toparlayan Sauron kötülüğe hizmet eden tüm halkları yeniden birleştirerek tekrar saldırıya geçer. Sauron'un Orta Dünya'yı ele geçirmesi için ihtiyacı olan tek şey Yüzük'tür. Tüm bu olanların farkında olan Orta Dünya halkları birleşerek meclis toplamayı başarıp yüzüğün yok edilmesi gerektiğine karar verip 'Yüzük Kardeşliği'ni kurdular.

Tolkien, "Yüzüklerin Efendisi" adlı eserinde hem insanın doğasındaki hem de insanlığın tarihindeki ezeli ve ebedi savaşımını bir yüzüğün hikayesiyle anlatır. Yüzük "mutlak bilgi", "en üstün iktidar" ve "ölümsüzlük"

[24] John R. R. Tolkien, Yüzüklerin Efendisi, I. Cilt: Yüzük Kardeşliği (YK); II. Cilt: İki Kule (İK); III. Cilt: Kralın Dönüşü (KD), Metis Yayınları, İstanbul, 1999 ve Gregory Bassman-Eric Bronson-William Irwin (Editorler), Yüzüklerin Efendisi ve Felsefe (YEVF), Çev: Gökçen Ezber-Murat Sağlam, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003.

gücüne egemen olan "sonsuz-sınırsız iktidarı" yani yasak meyveyi temsil eder. Sahibi olanlara mutlak iktidar bahşeden yüzük, kendisini takanları görünmez kılma özelliğine sahiptir. Kendisini takan kişinin konumuna göre bir güç verir ama ahlaki açıdan ise kibir yüzünden yozlaştırır. Güç yüzükleri insanı bozar ama yüzüklerin efendisi onları yok eder. Yüzük, yaşlanmayı önler, işitme duyusunu güçlendirir, görüşü bulandırır, takan kişinin yabancı dilleri anlamasını sağlar, takan kişinin görünmez dünyadaki varlıklar tarafından görülüp, kişinin de bu varlıkları görebilmesini sağlar. Diğer tüm güç yüzüklerini denetim altında tutabilir. Yüzük farklı bireyleri ve farklı ırkları değişik biçimlerde etkilemektedir. Bütün yüzüklerin efendisi tek bir yüzüğü ele geçiren güç, tüm evrene hakim olma/egemenlik ihtirasını tamamlayacaktır. Tolkien, ihtirasları, güç ve sahip olma tutkuları uğruna Tanrı kompleksine kapılmış tek bir insanın mutlak güç hırsıyla kendisine bağlanan kul kompleksi sahibi destekçileri ile birlikte nasıl tüm insanlığı helak edebileceğini anlatır. Çünkü iktidarı ve mutlak güç ihtirasını temsil eden yüzükler aynı zamanda kendilerini takan kişinin doğal güçlerini artırır ve bu yüzden de yüzükleri takanları kolaylıkla yozlaştırıp kötülüğe ve egemen olma güdüsüne iter. Bu nedenle Gollum örneğinde de olduğu gibi yüzüğe sahip olan kişilik iyi ve kötü doğaya sahip bir ikircikli dilemma içinde yaşamaya mahkum olur. Bu örnek, insanın kötü yanı iktidar ve kibir ile güçlendikçe iyi yanının erdemlerinin zayıflayacağını anlatır. Yüzüğü kullananlar onun etkisi altına girer ve en sonunda onun iradesine yenilir ve yüzüğün iradesine yenilenler, onu yok etme gücünden de yoksun kalırlar. Kısaca her koşulda hükmetme, egemen olma ve insanların kaderini yönetme isteği ezeli ve ebedi olma durumunu sürdürür. Tolkien'e göre iktidar ve ona tapınma yönündeki tüm bu Tanrı kompleksi doğasını yok edecek tek şey güçten vazgeçebilmek gücüne sahip olmaktır. Bunun da özünde kadim kutsal yasaların ortak değerleri olan "adalet, merhamet ve sadakat" erdemlerine dayalı insan doğasının iyi yanı vardır. Frodo'nun Gollum ilişkisinde görülen tevazu, sabır, güven, merhamet ve sadakat değerleri yaşanan tüm zulüm ve kötülüklerin en yüksek onurla adil bir şekilde çözülebileceğini anlatır.

Tolkien'in "Yüzüklerin Efendisi" adlı eseri kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi üzerine yazılmış bir başyapıt olarak güç ve ahlak arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Tolkien, "güç her zaman iyi amaçlar uğruna kullanılabilir mi, yoksa güç, her zaman yozlaştırıcı mıdır? Güç yüzükleri ve ejderhalarm ve yeryüzünün hazineleri insanlara gerçek mutluluğu sunabilir mi?" sorularına cevap aramaktadır. Tolkien, bu sorulara cevap olarak "eğer bu kitaba kadar salt gücün iktidarına ve mutluluğuna inanmışsanız artık uyanın ve kapalı kulaklar ve uyuyan bir zihinden kurtulup gerçeklerin

ışığı ile yürüyün" (Yüzüklerin Efendisi ve Felsefe (YEVF): 12-13) demektedir. Eser, Tanrı kompleksi ile yüz yüze gelip onun kazandırdığı mutlak iktidar karşısında insanlarm kendi güç ve ahlak ilkelerinden hangisini tercih edeceği ile ilgili sorunları analiz etmektedir. "Yüzük acaba farklı insanlara farklı güçler mi sunmaktadır? Aragorn gibi güçlü iradeye sahip olanlar, Yüzük'ü diğerlerinin zihinlerini ve eylemlerini kontrol etmek için kullanırken Gollum gibi zayıf iradeli bireyler Yüzük'ü yalnızca bir kaçış aracı olarak mı kullanırdı? Yoksa yüzük dahil her şeye değer biçen fiziksel güç ve durum değil de ahlaki değer ve nitelikler midir? Tek Yüzük'ün sahibi sınırsız bir güce erişir ve böylesine sınırsız bir güce sahip biri, ahlak kısıtlamalarına pek aldırmaz. Tek Yüzük'ü kullanmak isteyen karakterler diğer yaratıkların bundan nasıl etkileneceğini gözetmeden tüm isteklerinin gerçekleşeceğini bilirler. Kitap, sınırsız gücün ahlakla asla aynı zeminde var olamayacağını anlatır. Yüzük, sınırsız ve mutlak gücün, başkalarının istek ve gereksinimlerine saygı duymakla tam bir karşıtlık içinde olduğunu gösterir. Yüzük, insanlar için sınırsız güce karşı çıkıp ahlak ilkelerine göre hareket edebilme sınavını ifade eder" (Yüzüklerin Efendisi ve Felsefe (YEVF): 18-19). Bir tarafta sınırsız gücü temsil eden Tanrı kompleksleri, diğer tarafta haddini bilerek sınırlılığın erdemine inanan Tanrının kutsal yasaları vardır.

Bir Tanrı kompleksi kaynağı olarak tecessüm eden Yüzük, "insanlara bedelini ödemeden istediğini alabilme gücü ve her şeyden öte, kendisini insanlar arasında Tanrıya eş bir konumda görme ihtirası verir. Asıl sorun, ellerini diğer insanların sahip olduklarına uzatmadan ahlaklı bir durumda kalma konusunda direnecek sağlam bir iradeye sahip olup olmamaktır. Yüzük, sahibi olan insanlara, cezalandırılma korkusu olmadan her istediğini yapabileceği ve diğer insanlar üzerindeki kötü etkilerini düşünmeden, kendi isteklerini gerçekleştirme gücüne sahip olabileceği bir dünya sunar. Yüzük, gücü ahlaka tercih eden güçlü insanlara hizmet eder. Çünkü güç ahlakına göre ahlaklı yaşam, zayıf insanların seçtiği bir yaşamdır. Fakat yüzük en ahlaklı insanı bile güç ile yozlaştırabilir. Tolkien'in eserinde de gösterdiği gibi Tek Güç Yüzüğü sahiplerinin ruhlarını yozlaştırmaktadır. Güç ve zulüm üzerinde bir yaşamın insanı nasıl yozlaştırdığına örnek Gollum'dur. O, sürekli olarak, her şeyden korkan, kimseye güvenmediği için hiç dostu olmayan, aralıksız olarak 'kıymetlimiz' dediği Yüzük'ün peşinde koşan, evsiz ve mutsuz bir yaratıktır. Yüzük'e büyük bir tutku ve ihtiras ile bağlanması onun ruhunu yozlaştırmıştır ki bu nedenle ruhu ikiye bölünmüştür (Smeagol ve Gollum). Tek Yüzük'ün kullanımı, kendisine boyun eğenlerin tutkularını, ilgilerini ve inançlarını yozlaştırır. Yüzük sahibi olmak ahlaktan vazgeçmektir ve insan ruhunu kaybetmekle yüz yüzedir.

Gollum, ruhun yozlaşmasının ve Güç Yüzüğü'ne duyulan bastırılamaz arzunun neden olduğu anlamlı bir yaşamın kaybına açık bir örnektir. Eser aynı zamanda ahlaklı yaşamın zorlukları, katlanılması gereken güçlükler ve verilmesi gereken ödünleri de gösterir" (YEVF: 20-22). Kişisel Tanrı kompleksinden evrensel bir Tanrı kompleksi yaratmak hırsı Yüzük taşıyıcısının amaç, ideal, güç ve ihtiraslarına bağlı olarak değişir. Bu bağlamda Gollum kişisel Tanrı kompleksini sembolize ederken Sauron ve Saruman ise evrensel Tanrı komplekslerinin tipik örnekleridir.

Tolkien'e göre, yüzüğün kendine has bir ruhu ve kişiliği vardır ve bunlarla birlikte kendine sahip olan insanlara sahip olabilmektedir: "Elrond: Hükmeden Yüzük kullanılmamalıdır. Yüzük, tamamıyla kötüdür, uyandırdığı arzu bile yüreği bozar. Kötünün gücünü kullanmak ruha zarar verir ve yüreği bozar" (Yüzüklerin Efendisi, Yüzük Kardeşliği (YK): 325). Bunun en güzel örneği ise iyi niyetli ve kutsal bir amaca sahip olan kolektif Tanrı kompleksi sembolü Boromir'dir. "Boromir, bir Güç Yüzüğü bulan ve bir tanrıymışçasına yaptıklarının hesabı sorulmadan davranma olasılığına yenilen biridir. Bir Güç Yüzüğü, cesur, güçlü ve ahlaklı birini bile yozlaştırabilir" (YEVF: 25). İyi niyetli tüm hırsları Yüzük'e sahip olmak ihtirası karşısında kötü bir anlam ve değer kazanmaktadır. Yüzük'ü kullananlar onun etkisi altına girerek onun iradesi önünde kullaşmaktadırlar. Her koşulda hükmetme, insanları köleleştirme, insanlar üzerinde tekebbür ile tahakküm kurma, onların efendisi olma, tutsak etme ve dünyayı yönetmeye yönelik Tanrı kompleksi ihtirasları ile Tanrı yerine geçip Tanrı gibi değil bizzat tanrı olmak gücünün esiri yapar. Güç, güç verdiği herkesi başkalarına efendi yaparken kendisine kul kompleksi içinde mutlak köle yapar. Güç, mutlaklık, üstünlük ve kutsallık kazandırdığı herkesi başkalarına Tanrı yaparken kendisine de kul yapar. Bu yüzden Tolkien, eserinin çatışma konusunun "Tanrı ile onun kutsal onuruna sahip olma hakkını kazanmak isteyenler arasında" olduğunu yani Tanrı ve Tanrı kompleksleri arasında bir mücadele olduğunu belirtir: "Sauron bir Tanrı-Kral olmak istiyordu ve hizmetkarları da onu öyle görüyordu; eğer savaşını kazansaydı, bütün yaratıklardan kutsal onur talep edecek ve dünyaya hükmedecekti'. Bu bağlamda, eserdeki çatışmanın temelinde din yatar. Sauron, iradesini yalnızca kendi halkı üzerinde değil tüm dünyada ve nihai olarak da Tanrı'nın (Iluvatar) bizzat kendisi üzerinde egemen kılmayı amaçlamaktadır" (YEVF: 116). O, Tanrı kompleksinin en üst noktasına çıkıp Tanrının da Tanrısı olmak istemektedir. O, gücün prensibi olan 'hayat, yalnızca zayıfların güçlüler tarafından ezilmesidir' ilkesine uygun olarak insanların mukadderatını sömürmek, düzenlemek ve egemen olmak istemektedir. O, kendisini salt bir güç olarak ortaya koymak,

mutlak güce ulaşmak, üstünlük, tekebbür ve hükmetme güdüsünü tatmin etmek, düşmanlara ve zaferlere sürekli açlık duymak, kendini sadece güç ile gerçekleştirip güç ile tatmin etmek ihtiraslarını tatmin etmek peşindedir. Bu yüzden "Sauron, yalnızca bir köledir" (YK: 177): ihtiraslarının kölesi; Tanrı kompleksi ihtirasının kul kompleksi kölesi.

Tek Yüzük, kendisini takan kişinin konumuna göre güç verir; ahlaksal olarak yozlaştırıcıdır; yaşlanmayı ve çürümeyi önler; işitme ve görme gibi duyuları arttırır; diğer tüm insanları, dillerini bilerek onlara hükmetme gücü verir; takan kişiyi görünmezlik gücü verir ve hepsinden önemlisi diğer tüm Güç Yüzüklerini denetim altına alıp onları yönetme üstünlüğü ve iktidarı bahşeder. Tek Yüzük, sınırsız mutlak gücün peşinde koşan kötülük doğasının sembolü olarak kendisine sahip olanları yozlaştırıp kötülüğe ve tekebbür içinde tahakküme/egemenliğe meyledilmesini sağlıyordu. Tek Yüzük, "dünyanın temellerinden daha güçlüdür. Tüm insanlar yüzük sahibine sevgi duyacak ve önünde tüm insanlık çaresiz kalacaktır" (YK: 438). Fakat "Tolkien, Galadriel karakteri aracılığıyla insanlara, güçlü ve ahlaki bir bireyin, büyük bir kişisel ödün vermesi gerekse bile, büyük bir gücün cazibesine karşı koyabileceğini gösterir. İnsanlığın girdiği sınavı/testi/denemeyi o geçmiş ve yüzüğü reddetmiştir. Gücün ruhunu yozlaştırmasına izin vermemiştir" (YEVF: 26-27). Tıpkı Tom Bombadil gibi. "Tom, kendi kendisinin efendisi" (YK: 322) olduğu için Yüzüklerin Efendisine ihtiyaç duymayacak ve başka insanlara da efendi olmak istemeyecek kadar özgür ve ahlaklıdır. Çünkü bilir ki, başkalarına efendi olmak demek aynı zamanda "efendi olmak" ihtirasına "köle olmak" demektir.

Eserindeki karakterlerin örnekliğinde görüldüğü gibi Tolkien'e göre her insanın doğasında yüzüğün gücüne ve kendi toplumu ve evrensel dünyada onun sağlayacağı güçlere isteklilik vardır. İnsanların doğasındaki bu güç/iktidar istekliliğinin kaynağında ölümsüzlük arzusu, mutlak bilgiye ulaşma hırsı, başka insanların mukadderatına muktedir olma iktidarı ve 'sonsuz krallıktaki sonsuz mutluluğu arzulama içgüdüsü' yani Tanrı kompleksi vardır. Bu yüzden tıpkı sahip olunan tüm güç ve iktidar değerlerine olduğu gibi güç yüzüğüne de sahip olanlar, ona "kıymetlimiz" sıfatını yakıştırmakta ve ondan asla vazgeçememektedirler. Kimi için Yüzük, Tanrı gibi olmanın bir aracı iken kimi için de kullaşmanın bir sembolüdür. Bu yüzden gücü fetişleştirenler Yüzük'e bir Tanrıymış gibi yaklaşır. Yüzük, bu kutsama altında kişiselleştirilmiş ve koruyucu bir güç konumuna yerleştirilmiştir. Buradaki istek güçlü olmaya değil sadece gücün kendisine

yöneliktir. Bu yüzden Yüzük olmadan Sauron ve Gollum bir hiçtir ve kendi hiçlikleri nedeniyle her şeyi de hiçleştirmek istemektedirler.

Tolkien, ahlak/erdem/ideal ile Tanrı kompleksinin kaynağı güç isteği arasındaki çatışmalı çelişkileri ve insan doğasındaki ikilemleri (kadim dilemmayı) eserinin kahramanları Frodo ve Sam üzerinden analiz eder. Frodo, ahlaklı bir birey olarak Yüzük'ü kullanmanın kötü olduğunu bilir ve bu nedenle Yüzük kullanıldığında kişinin güç, tatmin ve suçluluk duyma gibi duyguların oluşturduğu bir karmaşa içine düşer. Güç Yüzüğünü yok etmek ahlaki ideali ile yola çıkan erdemli insan Frodo bile en sonunda yüzüğe sahip olmak için ihtirasa kapılır, Yüzüğün gücüne tutsak düşer ve onu yok edemez: "Buraya yüzüğü yok etmek için geldim. Ama şimdi buraya yapmak için geldiğim şeyi yapma yolunu seçmiyorum. Bu işi yapmayacağım. Yüzük benimdir!" (Yüzüklerin Efendisi, Kralın Dönüşü (KD): 247). Güç ve iktidar gibi hiçbir ihtirası olmayan Sam bile yüzüğü ele geçirdiğinde kendisini "büyümüş hissediyordu. Yüzük onun da iradesini ve aklını kemiriyordu. Kendisini güçlü Samwise olarak görüyordu. Elinde alevlenmiş kılıcıyla kararmış toprakları koca adımlarıyla geçen çağın kahramanı güçlü Samwise! O, Barad-dur'un yıkımı için yürürken, ordular onun bir çağrısıyla sürü sürü geliyorlardı peşi sıra. Bütün yapması gereken Yüzük'ü takmak ve Yüzük'te hak iddia etmekti; o zaman bütün bunlar olabilirdi" (KD: 194). Ama Sam'i Yüzük'ün yıkıcı gücünden koruyan iki nedeni vardı: Frodo'ya olan sevgisi ve kendi benlik duygusu. Sam'in içinde "hala fethedilmemiş sade bir Hobbit dirayeti" vardır.

Tolkien'e göre Sam'in en büyük kriz anında Güç Yüzüğü'ne karşı koyması, güçlü, iradeli ve ahlak değerlerine bağlı bir insanın, sınırsız gücün temsil ettiği kötü bir yaşamdan korunabileceğini gösterir. Yüzüğü takan kişinin yüreğinin ve ruhunun yozlaşmasına izin vermeme gücünü gösterir. "Yüzük'e karşı koymak, kişinin sıra dışı güçlerden uzak bir konumda, kendisi olarak kalmasıdır. Yüzük ile iletişim kuran herkes, kendini kaybeder ve kendilerini olağanüstü güçlere sahip olarak hayal ederler. Temel sorun, sonuçlarına aldırmadan sınırsız bir güç kullanma olasılığı ile karşılaşan bir kişi, ahlaklı olmak adına bu güce sırtını dönebilir mi? Tolkien, karakterleri aracılığıyla, böyle bir ahlaklı yaşamın gerekçelendirilmesini yapar. Yüzük'le karşılaşan her karaktere seçme hakkı verilir; hepsi de Yüzük'ü kullanmak için içlerinde bir istek duyarlar, fakat bu isteğe karşı çıkmalarını sağlayacak güç de, yine kendi içlerindedir. Gerçekten de, ahlak ilkelerinden yoksun, sınırsız bir güçle tanımlanan bir hayat peşinde koşmanın sonsuz acısını en iyi betimleyen karakter Gollum'dur. Galadriel, Bombabil

ve Sam gibi Yüzük'ün gücüne açık bir şekilde karşı koyan karakterler, kendi benliklerini, kim olduklarını ve yaşamda ne yapmaları gerektiğini bilen karakterlerdir. Bu karakterler kendi 'sınırlarını' (hadlerini) bilirler" (YEVF: 32-35) ve Tanrı kompleksinin kaynağı olan güç istencine karşı ihtiraslarını yenip ahlaklı ve erdemli bir ideali tercih ederek başkalarının değil "kendi kendinin efendisi olmak" yolunu seçerler. Bu yol insanların ahlaki değerlerine ve insani yeteneklerine uygun ihtirassız yaşamanın yoludur. Tolkien, böyle bir yaşam yerine Güç Yüzüğü'ne ihtiyaç duyulan bir yaşamın ruhun ve yüreğin yozlaşmasına neden olacağını anlatır.

Tolkien, "Yüzüklerin Efendisi" adlı eserinde Tanrı kompleksi ihtirası ve tahakküm etme iktidarı ile yaşamanın karşısına koyduğu ahlak ve erdem ile bir ideal için yaşamanın zorunlu şartının insanların sahip oldukları nesnelerden, mülklerinden, evlerinden ve ailelerinden vazgeçmeleri gerekliliğini anlatır. "Güç Yüzüğü serüveni, nesneye yüklenen fetişizmi ortadan kaldırmayı ve nesnelerle insanlar arasındaki ilişkileri canlandırmayı hedeflemektedir. Tüm bunların yapılabilmesi de yalnızca kişisel ödünlere ve fetişize edilen şeylerin yok edilmesine bağlıdır. Sevilen bir nesnenin geri kazanıldığı başka serüvenlerden farklı olarak, Yüzük Kardeşliği'nin amacı, Yüzük'ü yapıldığı yere geri götürmek ve böylece onu bağlamından kopartan fetişizm sürecini geriye çevirmektir... Bu yüzden Frodo, yalnızca Yüzük'ü değil kendisini de feda eder. Tehlike anında insanların bir şeylerden ödün vermeleri, onları elden çıkartmaları gerektiğini anlamıştır. Burada tehlikede olan yalnız insanlar değil, 'nesneler' de olmaktadır. Bu nesneler tüm evreni kapsar ve Frodo bunların 'tümü'nden vazgeçmelidir. Frodo, böylece, kendi yaşamını feda etmenin, yenilenmenin ve kötülüklerden arınmanın tek yolu olduğunu anlamıştır" (YEVF: 60-61). Güç Yüzüğüne ve temsil ettiği Tanrı kompleksi ihtirasına sahip olmamak için tüm "sahip olmak" değerlerinden kurtulmak ve arınmak gerekmektedir. Çünkü "sahip olmak" insanın kendisi, tanrısı, diğer insanlar, doğa ve evren ile özdeşleşmesine engel olmaktadır. Sahip olmanın doğasında sahip olunan şeylere hükmetmenin gerektirdiği tahakküm güdüsü de vardır. İnsan ihtiyaç için sahip olmak değil iktidar için sahip olmak peşindedir. İktidar için sahip olmak, dünyadaki nesnelerin ve iradelerin tahakkümünü zorunlu kılarken ihtiyaç için sahip olmak paylaşımın doğurduğu ahlaki değerleri yüceltmeyi amaçlar. "Bu yüzden 'Yüzüklerin Efendisi' etik bir metindir ve insanlara 'baskıcı ve sabit bakış açılarından' uzaklaşıp, dünyayı bir armağan (emanet/ihtiyaç) olarak algılamak gerektiğini öğretir. Bu öğreti, nesnelere duyulan doğal olmayan bağlardan kurtulma arzusu ve açlığıdır ki insanların

kendi gerçeklerinden daha aşkın bir boyuta ulaşma (yükselme/yücelme) açlığının da ta kendisidir" (YEVF: 64).

Tolkien, insanların aşkın bir yücelme içinde yükselebilmelerinin yolunu "sahip olmak" ihtiraslarından arınmakla başladığını belirttikten sonra, tıpkı Tolstoy gibi, "sıradanlığın basit ve doğal yaşamını" kutsarken bu yaşamın altı tane asli ilkesinin de olduğunu eserine yerleştirmiştir: "Bu bağlamda eserden altı önemli ders çıkartılabilir. Birinci ders: sağlıklı bedenler, kendine güven, yaşamın ve zamanın üzerinde kontrol duygusuna sahip olmak, iyimserlik, dışadönüklük, düşündürücü ve anlamlı çalışmalar, dinlenme ve eğlenme için yeterli fırsatlar yaratma, benliğin ötesinde bir bakış açısı olmak, umut, amaç ve toplumsal destek duyguları uyandıran bir hayat görüşü sahibi olmak gibi ilkelerden oluşan 'basit şeylerden zevk alma' tevazusudur. O'na göre insan, sahip olduğu değil vazgeçebildiği şeylerin sayısı kadar zengin ve değerlidir. İkinci ders: zorluklar karşısında insanın kendine ve hayata değer atfederek 'sorunları önemsememe' erdemine sahip olmasıdır. Üçüncü ders: dürüst, sadık, kibar, terbiyeli, alçakgönüllü, cömert, dost canlısı, asil davranışlar, konuksever ve barışçıl bir ahlakın doğurduğu özgür ve 'özgün olmak' erdemidir. Dördüncü ders: iyi ahlak, ortak mutluluk peşinde koşmak ve insanlık için fedakarlık yapmak değerlerine sahip 'iyi bir karakter geliştirmek'tir. Beşinci ders: mutluluğu iyilik ve güzellikte ve iyilik ve güzelliği de mutlulukta aramak ve kişisel benliğin dışına odaklanmak gerektiği ahlakının ürünü olan 'güzellik yaratıp ondan zevk almak'tır. Altıncı ders: doğal bir hayat, iktidar değil ihtiyaçlar için sahip olmak, her türlü kontrol ve tahakküm ilişkilerine sebep olan güç ve olanakları tamamen reddetmek, basit yollarla mutlu olmak, insanlara kendinden daha fazla değer vermek, doğanın büyük mucizelerinden küçük mutluluklar yaratmak, hayatın renklerini keşfetmek, bakış açısını yenilemek için pencerelerini temizlemek, büyülü olanı basit olana eklemleyerek dünyaya taze bir bakış açısı yöneltmek, insanın tanrının görkemini evrende, doğada, dünyada ve kendi üzerinde görmek ve yaşamak, zengin, nitelikli ve neşeli yaşamlar sürmek için yaşama ve düşünmeye yönelmek değerlerinden oluşan 'harikaları yeniden keşfetmek' erdemidir" (YEVF: 70-81). Bu erdemler aynı zamanda insanı tüm Tanrı kompleksi ihtiraslardan da arındıracak değerlerdir. Fakat unutmamak gerekir ki, insanlara ve şeylere hak ettiğinden fazla verilen her değer, değer verenin değerinden düşülür. Bu yüzden 'Yüzüklerin Efendisi' eseri, aynı zamanda insanlara ve şeylere (yüzüğe, iktidara, mevki-makama, güce, zenginliğe, mülke) verilen değerin insanların değerini nasıl düşürdüğünün de hikayesidir: şeylere verilen değer arttıkça insanların insanlık değeri de düşmektedir.

Tolkien, eserinde kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı olan güç istenci ve ahlaki ideal arasındaki çatışmayı analiz eder. Eserin bütününden anlaşılacağı üzere ahlak ile güç arasındaki ilişki ters orantılıdır. Güç arttıkça ahlak azalır. Gücün ahlakı yozlaştırıcı ve zamanla kendisine bağımlılaştırıcı bir yapısı varken ahlakın doğasındaki erdemler de güç karşısında direnebilme yeteneğini ve iradesini kaybetme eğilimine sahiptir. Bu nedenle güç ve onun temsilcisi iktidar, ahlakı iktidarın aracı kılarken iktidarın da ahlakileşmesine müsaade etmez. Güç ve ahlak ve arasındaki bu çatışmanın en iyi örnekleri Gollum ve Sam'dir. Gollum, kişisel Tanrı kompleksi içinde yozlaşmış olan iyiyi temsil eder; bu durum iyiye ulaşmaya çalışırken yozlaşma tehlikesi altında olan her insan için bir örnektir. Sam ise, çevresinde baştan çıkarıcı onca neden olmasına karşın yoldan çıkmayan, doğasmdaki kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarına meyletmeyen bireyi temsil eder. Gollum ve Sam aynı şeyi isterler: mutlu olmak. İkisi de bu arzularını gerçekleştirmek için çok çalışırlar. Fakat yalnızca biri başarılı olur: Sam mutlu olur ve Gollum'un sonu ise felaket olur. Herkes mutlu olmak ister ama herkesin mutlu olmak amaçları, araçları ve yolları başka başka olabilir. Bazıları güç, ün, zevk; bazıları para; bazıları ahlaklı yaşamak; bazıları tanrıya hizmet etmek; bazıları dünyayı fethetmek ve bazıları da her şeyi bilmeyi amaç olarak belirler. Verilen yanıtlar arasındaki fark nihai amaçları değil onları mutluluğa götürecek olan farklı yöntemleri yani mutluluğu nasıl elde edeceklerine yönelik düşünceleri ve gerçekte ne yaptıklarıdır. Sam, amacı için her türlü zorluğa katlanmanın kendisini de amaç edinerek asla yolundan dönmez, dönmek için bir an bile istek duymaz. Oysa Gollum, sürekli mutsuz bir ruh hali içindedir. O, her şeyden hoşnutsuzdur, yaşamdan keyif ve huzur alamaz. O yozlaşmış bir varlık olarak yaşamını kendisine bağımlı kıldığı yüzüğü istemektedir: Güç Yüzüğünü, kıymetlisini. Yüzüğe karşı duyduğu dindirilemez bir tutku ve istekle sürekli olarak 'onu istiyorussss' diyerek aracı amaç, amacı araç haline, kendisini de bunlarsız bir hiç haline dönüştürmüştür. Onun için 'kıymetli' olan yüzüğün kazandırdığı güven ve prestijdir. Bu yüzden o, hiçleşmiş bir varlık olarak bile kendini "hükümdar ve muhteşem Gollum" (Yüzüklerin Efendisi, İki Kule (İK): 274) olarak tanımlıyordu: hiçliğin hükümdarı, yoksunluğun ihtişamı. Yüzük'e sahip olduğunda istediği her şeye de sahip olacaktır ama o yalnızca 'sahip olmak' gücüne sahip olmak peşinde idi. Çünkü Yüzük olmadan kendisini yitik hissetmekte ve yaşamının bir hiç olduğunu bilmektedir. Kıymetlisi olmadığında öleceğini de bilir. Sam için mutluluk ve sahip olmak ise, kendi yurdunda ailesi, arkadaşları ve dostları ile huzur ve güven içinde yaşamaktır.

Kişisel Tanrı kompleksi sembolü Gollum'un mutluluk arzusu da kişisel olduğu için diğer herkesi ve her şeyi hayat dışı ilan ederken Sam'inki tamamen toplumsal ve hayata dairdir. Gollum'un hayatta kalması, başkalarını yok edip öldürmesine bağlıdır ve yalnızlıktan keyif almaktadır: çünkü o bir sürgündür; tıpkı Adem gibi, tıpkı Kabil gibi. Tek dostu, tapınacak kadar sevdiği Yüzük'üdür. Yüzük ile kendisini özdeşleştirdiği için onun ile kendi arasmda ayrım yapamaz. Bu yüzden ruhu ve kişiliği de ikiye bölünmüştür. Bir yanı hala iyilik unsurları taşıyan Hobbit Semeagol iken baskın ve hakim yanı ise Yüzük'ün kölesi olan ve onun her istediğini yapacak olan Gollum'dur. Gollum için amaca ulaşmak için her şey mubahtır ve istediği sonuca ulaşmak için ne gerektiğini düşünüyorsa hiçbir ahlaki kısıtlama olmaksızın onu yapmaktadır. Bu adalet ve zulüm arasındaki ince çizgidir. Sam ise amacı Yüzük'ü yok etmektir ve bunun için Frodo'ya yardım etmektir. Yüzük'e sahip olmanın değil onu yok etmenin; güç değil paylaşmanın; üstünlük tahakkümünün değil kardeşlik hukukunun peşindedir. Bu yüzden onun mutluluk yolu Gollum'un aksine ihanet değil sadakat üzerine inşa edilmiştir. Gollum'u ihanete sürükleyen şey 'sahip olmak' ihtirasının yarattığı herkesten şüphe etmek üzerine kurulu korkudur. O, sadece Yüzük'ü sevmekte ve sadece ona sadakat göstermektedir. Yüzük 'onun değer verdiği yegane varlıktır, onun kıymetlisidir'. Bu 'sahip olmak' ve 'tahakküm etmek' ihtirası ona en yakın dostunu öldürme hırslarına sürüklemiştir (YEVF: 90-91); tıpkı aynı ihtiraslarla kardeşini öldüren Kabil gibi.

Kişisel Tanrı komplekslerinin en güzel örneğini temsil eden Gollum'un Yüzük'ü sevmesinin asli nedeni de sadece kendini sevmesidir ki Yüzük onun kendine olan sevgisini sürekli besleyip büyüterek o sevgiyi kendine olan sadakate dönüştürmüş ve sadakat arttıkça da Gollum'un kendine olan sevgisi zamanla kendisi dahil her şeye ve herkese nefrete ve ihanete dönüşmüştür; tıpkı Narkisos gibi. Gollum, çift kişilikli olarak hem kendini sevmesi hem de kendinden nefret etmesi gibi hem Yüzük'ü sevmekte hem de ondan nefret etmektedir. Bu yüzden Gandalf'm belirttiği gibi "Yüzük'ten nefret etmesine rağmen ondan kurtulamadı. Ondan istese de kurtulamazdı zaten. Artık bu konuda hiçbir iradesi kalmamıştı. Yüzük sahibini terk edebilir ama sahibi onu asla terk edemez. Kararları veren Gollum değildi, Yüzük'ün kendisiydi. Yüzük ona rağmen onu terk etti" (YK: 77-78). Bu nedenle Gollum için Yüzük'e sevgi ile bağlılığın doğurduğu sadakat dostluğa ihanet etme bedelini ödettirmişken Sam'in sadakati yeni dostluklar kazanmaya neden olmuştur. Gollum, ihanet üzerine Yüzük'e sahip olup hiçlik içinde yozlaşmışken Sam, sadakat ve merhamete yönelerek varoluş içinde kurtulmuştur. Gollum, kendinden nefret etmenin ve kendini hiç olarak

görmesinin doğasında yarattığı eksikliği güç, saygınlık ve üstünlük ihtiraslarıyla kapatmaya çalışırken Sam, kendine ve amacına duyduğu öz sevgi ve özgüvenden kaynaklı olarak adalet, sadakat ve merhamete yönelerek Yüzük ve onun vereceği 'güce hayır!' diyebilmiştir. Frodo bile Güç Yüzüğü'ne büyük bir saygı ile üstünlük atfetmiş, kendini onun iradesine teslim etmiş ve kendi kaderi ile güç arasında bir bağ kurmuşken: "Yüzük'ü yok etmek için buraya kadar geldim. Ama şimdi buraya yapmak için geldiğim şeyi yapma yolunu seçmiyorum. Bu işi yapmayacağım. Yüzük benimdir!" (Yüzüklerin Efendisi, Kralın Dönüşü (KD): 247). Frodo da tıpkı Gollum gibi "Yüzük benimdir!" diyerek 'sahip olmak' (Benim!) ihtirasını 'kendi olmak' (Ben) erdemine tercih etmiş ve Tanrı kompleksi doğasına yenilmiştir. Sam ise 'Benim!' olmak yerine 'Ben' olmayı tercih etmiştir: Tüm benimlik ve benlik değerlerinden azade bir 'Ben'.

Tolkien'in, tıpkı Buber'in yaptığı gibi, 'Ben' ve 'Benim!' arasında kurduğu bu çatışmalı durum insanlığın kadim ve evrensel sorunudur. "Tolkien'in bu destansı öyküsünün çok açık bir dersi vardır: insanlar için mutluluk, yalnızca toplumsal bir düzlemde mümkündür ve mutluluğun tek anahtarı da (sadakat ve merhamete dayalı) sevgidir, aşktır. Ve bu aşk, kendisini 'sahip olmak' edimiyle değil sadakat ve paylaşımla gösterir. Aşkın çizdiği yoldan uzaklaşmak, insanları mutsuzluğa sürükler. İnsanlar için mutluluk diğerleriyle dost olmayı gerektirir ve ancak başkalarını severek mutlu olunabilir. İyi bir yaşam elde etmek için insanın kendisini unutması ve kazandıklarını öteki insanlara vermesi gerekir. Bu, Gollum ve Sam'in yaşamları (tercihleri) ile örneklendirilen çok eskiden kanıtlanmış bir gerçektir" (YEVF: 95). Bu gerçek insanların her an yüz yüze geldikleri Tanrı kompleksini gerçekleştirme tutkusunun ürünü onlarca Yüzük karşısındaki tercihlerinin de kaynaklarını göstermektedir. Ya nefret ve düşmanlık üzerinde bir iktidarın hiçliği ya da sadakat ve merhamet üzerine paylaşımın varoluşu. Unutmamak gerekir ki 'Orta Dünya'nın kurtuluşunun sebebi Sam'in Frodo'ya sadakat göstermesi ve Frodo'nun Gollum'a merhamet etmesidir. Hem de en büyük Tanrı kompleksi kaynağı olan insanların mukadderatına hükmetme ihtirasının en üst aşaması olan 'kimin ölüp kimin yaşayacağına karar verme yetkisini' reddederek: "Sam Gollum'u öldürmeleri gerektiğini söylediğinde Frodo; 'yaşayanların bir çoğu ölümü hak ediyor. Ve ölenlerin bir kısmı da yaşamayı hak ediyor. Yaşamı onlara verebilir misin? O halde hak, hukuk adına ölüm buyurmakta çok acele etme. Çünkü en bilge olanlar bile her şeyin sonunu göremez' der" (İK: 252). Tolkien, insanlığın yüz yüze olduğu en büyük Tanrı kompleksi kaynağı olan "hak, hukuk adına ölüm

buyurmak" ihtirasının sadece Orta Dünya'yı değil tüm dünyayı yozlaştırıp yok edeceğine inanmaktadır; tıpkı Dostoyevski gibi.

Tolkien, "Yüzüklerin Efendisi" adlı eserinde insanların test oldukları Tanrı kompleksi doğaları olan güç, iktidar ve ihtişam ihtiraslarını, "ne zaman tutup ne zaman bırakmak gerektiğini bileceksiniz" sözünün örneklemleriyle analiz eder. Zamanın en gelişmiş ve en üstün gücünü temsil eden Tek Güç Yüzüğü karşısında karakterlerin ihtirasları ile imtihanlarını analiz eder. Karakterlerin kendi kimlik ve kişilikleri ile gücün kazandırdığı kimlik ve kişilikler arasındaki çatışmaları ve tercihleri büyük bir titizlikle ortaya koyar. Tanrı kompleksinin yarattığı güce ve onun bahşettiği iktidar ve ihtişama körü körüne bağlı ve bağımlı olmanın insanlığı kendi varoluşundan uzaklaştıracağını ve gerçeklikten ve gerçek kimliklerinden başka arayışlara iteceğini savunan Tolkien, insanların sosyal, siyasi, ekonomik, bürokratik ve teknolojik ağlar arasmda kendisini unutacağını ve bu güçler tarafından kendisine verilen emirleri sorgulamadan kayıtsız şartsız yerine getirecek kul kompleksi içinde kölelere/robotlara dönüşeceğini anlatır. Bu yüzden Tolkien, bir varoluşçu filozof gibi, anlamlı mutluluğun, gerçekleri ve tehlikeleri göz ardı etmekten değil gerçekle ve acıyla yüzleşip yaşamı onaylamaktan geldiğini ileri sürer; tıpkı Nietzsche gibi. 'Kusurlu bir dünyada, kusurlu bir doğayla kusursuzluk aramanın trajedisini' anlatır. İnsanları yöneten değer ve ilke olarak da içlerindeki sadakat ve merhamete dayanan ışığın yol göstericiliğine güvenilmesi gerektiğini salık verir. Eğer yaşam insanların karşısma zorluklar çıkartırsa, insanlara sadece ona uygun davranmak düşer. İşe yaradığında geçmişe sarılmak, fakat diğer her şey boşa çıktığında da gücü dışarıda değil insanın içinde aramak zorunluluğunu anlatır. Geçmişin ve bugünün gücünün kölesi olmamanın yolu, insanların içindeki özgürleştirici ışıktır (YEVF: 109). Bu ışık, insanın güç olarak sadece kendisine güvenmesini sağlayan ve sadece kendisine güvenip kendisi olduğunda mutluluk bahşedecek bir güç ışığıdır; Güç Yüzüğü değil.

Tolkien'e göre güç ışığının doğasmda mutlak iyilik olduğu gibi Güç Yüzüğü'nün doğasında da mutlak kötülük vardır. Bu yüzden "Yüzüklerin Efendisi", iyi ve kötü arasmdaki kozmik mücadele ile ilgili bir öyküdür. Bu öykü aynı zamanda insanlığın da öyküsüdür. Pascal'ın da ifade ettiği insanın hem içindeki hem de dışındaki Tanrı kompleksi ihtirasları ve onun doğurduğu kötülüklerle mücadelesinin öyküsüdür. Bu yüzden eserde Yüzük'ü takan kişiler yalnızca kendileriyle mücadele ediyor görünürler: içlerindeki iyiyi yok etmeye çalışan kötüyle. Eserde iyilik asli bir değer olarak her şeyden bağımsız olarak tasavvur edilirken kötülük ve kaynağı Tanrı

kompleksi ise ikincil bir konumda olup iyiliğin yokluğunda var olmaktadır. Tolkien'e göre de iyilik asli birincil doğa iken kötülük arızi ikinci doğadır. Bu nedenle iyilik kötülükten daha güçlüdür. Tolkien, bütün kötülüklerin insanların aklının ürünü olduğuna inanır. O'na göre Tanrı kompleksi ve yarattığı tüm kötülüklerin kaynağında 'aşırı tutku ve ihtiraslar vardır'. Bu tutku ve ihtiraslar dünyadaki düzenin ideal durumunu bozmayı hedefler. Bu bağlamda 'aşırı' sözcüğü 'düzene karşı gelen' ve 'düzensiz' gibi anlamlara gelir. Aşırılık kısaca insanın Tanrı kompleksine sahip olarak sınırını unutup haddini bilmemekten kaynaklanan 'ölçüsüzlük' demektir. Kötü bir arzu kötülüğün kaynağını oluştururken iyi bir şeyi ölçüsüz arzu da aynı şekilde kötülük yaratır. Bunun en asli kaynağında ister iyi ister kötü olsun 'sahip olmak' arzusu vardır. İnsanlar kendilerine bu istek ve arzulara tutkuyla kaptırdıklarında kötülük doğmuş olmaktadır (YEVF: 129-134). Bu bağlamda kötülük haddi aşmak, haddi aşmak da Tanrı kompleksi sınırları içine girmek demektir.

Tolkien'in eseri insanlardaki iktidar ihtirasına sebep olan iki asli Tanrı kompleksi kaynağından bahseder. Bunlardan ilki ölümlü insanların ölümsüzlük, kibir ve üstünlük arayışıdır. İnsanlardaki güçlülük arzusu onların en büyük güçsüzlük kaynağıdır veya tersi de doğrudur ki insanlardaki güçsüzlük/eksiklik durumu güçlülük arzusunun kaynağıdır. Frodo, Sam, Boromir ve Gollum'un Yüzük ile ilişkisi buna dayanır. İnsanları iktidar ve güç peşinde koşturan ikinci kötülük kaynağı ise 'mutlak bilgiye ulaşma ihtirasıdır'. Bunun en güzel kanıtı, Sauron'un yüzük dövme sanatını, Elf demircileri tutsak alarak öğrenmesi ve Elf demircilerinin bu tuzağa düşmelerinin sebebinin de 'daha fazla bilgiye ulaşma tutkuları' olmuştur; "bu arzu onların gözlerini kör etmiştir". 'Dünyada ve hayatta kendi payına düşenden daha fazlasını almak istemek' olarak tecelli eden bu arzu, doğal olarak da hemen peşinden başkalarının hakkı olanı çalmaya yöneltir insanı. Bu yüzden Tanrı kompleksini doğuran güç, güç elde etme arzusu ve doğal olarak da Güç Yüzüğü gibi güç elde etme araçları da doğası gereği kötüdür; amacın iyiliği asla araçları iyi kılmaz. Bu yüzden iyi amaçlar için kötü araçları kullanmayı savunan kolektif Tanrı kompleksi sembolü Boromir'e karşı Elnrod: "Hükmeden Yüzük'ü kullanamayız. Bunu artık çok iyi biliyoruz. Yüzük Sauron'a ait, sadece onun tarafından yapılmış ve tamamıyla kötüdür. O çok güçlüdür Boromir, öyle her isteyen değil, ancak zaten büyük bir kudrete sahip olanlar kullanabilir. Lakin onlar için bile daha da ölümcül bir tehlike arz etmektedir. Uyandırdığı arzu bile yüreği bozar. Saruman'ı düşünün. Yüzük'ün yok edilmesi biraz da bu yüzden elzem: Dünya üzerinde kaldığı sürece, Arifler için dahi bir tehlike olacaktır. Çünkü ilk başta

hiçbir şey kötü değildi. Sauron bile kötü değildi" (YK: 325). İyiliği yok eden şey iyilik için güç elde etmek ve iyilik değerlerini başkalarına da bu güç ile benimsetmek isteğidir. Bunu kullanma amacı ne kadar irfana taalluk ederse etsin ve kullananlar da ne kadar Arif olursa olsun: tıpkı Tanrı kompleksi sınırına "iyilik idealleri" ile giren Ariflerin piri/başkanı Saruman gibi.

Saruman, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksinin amacı olan 'dünyayı cennet yapma iyilik ideali' içinde cehennem araçlarının kullanılabileceğine, iyilik idealinin her türlü kötülük aracını da kendiliğinden iyi kılacağına inanır: Tıpkı Boromir gibi. Saruman'ın amacı olan iyiliğin egemenliği, bilginin hakimiyeti, kuralların zorunluluğu ve düzen içinde insanların bir arada tutulması iyilik idealleri için gerekli olan tek şey güçtür. Bu bağlamda güç iyiliğin bir aracıdır ama gücün doğasında bulunan kötülük her türlü iyilik amaçlarını da kötü kılmaktadır veya kötülüğe dönüştürmektedir. Gücün "Arifler için dahi bir tehlike" hatta özellikle onlar için büyük bir tehlike olmasının nedeni de arif oldukları iyilikleri başka insanların da irfanına zerk ederek iyilik amacının güç aracı ile tahakkümünü sağlamak arzusu en yüksek derecede onlarda olmasıdır. Bunun en güzel örneği güce teslim olmak için Gandalf'ı teslim almaya ve ikna etmeye çalışan Ariflerin piri Saruman'dır: "Bilgi, Kural, Düzen; şimdiye kadar bizim beyhude yere başarmak için uğraşıp durduğumuz, zayıf ya da aylak dostlarımız tarafından desteklenmekten çok kösteklenen her şey. Niyetlerimizi gerçekten değiştirmemiz gerekmez, değiştirmeyiz de, sadece araçlarımız değişmiş olur' diyerek 'gözlerinde gizleyemediği bir hırs parıltısı' ile Gandalf'a Yüzük'ün nerede olduğunu sorar" (YK: 315-316).

Dünyayı "Bilgi, Kural, Düzen" değerleri ile cennete dönüştürmek gibi büyük bir iyilik idealinin ihtirasına kapılmış Saruman, kutsal amacma/niyetine ulaşmak için her şeyi yapmaya hazırdır ve kendi iradesini dünyadaki her şeyin ve herkesin üzerinde uygulamak ve üstün kılmak isteğiyle kutsal amacına kurbanlar aramaktadır. Saruman'ın bu ihtirasını gören Gandalf, "onun asla iyiliğe ve amaçlarına hizmet edemeyeceğini, yalnızca hükmedeceğini ve büyük-küçük hiçbir ülkenin hükümranlığının kendisi dahil kimseye ait olamayacağını söyler". Saruman, iyi amaçlar için kullanılacak kötülük kaynağının sadece bir araç olduğuna inanırken Gandalf, araçların da bizzat bir amaç haline dönüşerek tahakkümün kaynağı olacağına inanır. Amaçların ve araçların birbirinden bağımsız iyi ve kötü değerleri olacağını düşünür. Gandalf, Sauron'un her şeyi, içindeki güç tutkusuna göre hesapladığını söyler. Bu egemenlik hırsı o kadar güçlüdür ki, Tek Yüzük'ün yarattığı korkuların nedeni de budur: "O tanrıyı da hükmü altına almak

isteyecek kadar hırslı bir Tanrı-Kraldır". O gücünü 'kendi seçimlerini diğer herkese empoze etmek hakkında' görmekte ve onun böyle bir hakkı olduğuna inanan kul kompleksi kölelerin güce olan tutsaklığı da gücüne güç, haklılığına haklılık katmaktadır. Bu bağlamda ele alındığında Sauron'un kötü olma nedeni Tanrı yerine geçmek istemesinde yatar. Dünyada hakkı olmayan bir yere gelmek istediği için kötüdür (YEVF: 136-138). Yani haddi aşmasıdır onun sorunu.

Saruman, Yüzük'ü ele geçirseydi hiçbir şey onu asla durduramazdı. Çünkü onda diğerlerinde olmayan bir ayrıcalık vardı: "iyiyle kötünün ne olduğunu bilmenin verdiği mutlak bilgi kibri ve onun yarattığı her şeyi kendi iyi değerleri ile düzenleme ihtirası". Ondaki sınırsız tüm varlıkları egemenlik altına alma tutkusu tüm varlığını Yüzük'ün egemenliği altına sokmuştur. Ondaki aşırı üstünlük kibri aşırı bir 'eksiklik' tekebbürü içine gizlenmiştir. Eksikliğini tamamlamak için mükemmellik üzerine bir 'iyi düzen' kurma iyi niyetindedir. Bunun onun hakkı olduğuna onu inandıran şey bilgi iken, bunu gerçekleştirecek şey de güçtür ki bir araya geldiğinde en büyük kötülük/zulüm yaratan ittifak da bu iki dosttun birliğidir: bilgi ve güç/iktidar. Saruman işte bu ittifakın bir bedende tecessüm etmiş halidir. Öyle ki Saruman, bilgi ve gücü kendiyle ve kendinde bütünleştirmek ihtirasına kapılıp 'kesin inançlılık' içinde mutlaklık açlığını doyurmanın peşine düşmeden önce Sauron'a karşı mücadele eden Ak Divan'ın başkanıydı. Yine de "O, Sauron'a karşı savaşmayı asla bırakmaz. Yüzük'ü arzu etmesinin nedeni, onunla Sauron'a karşı savaşmak ve dünyaya hükmetmek istemesidir. Fakat Saruman kendi bilgeliğini unutmuş, kendi kulesine kapanmış ve dünyayı çok iyi bildiği için dünyaya çok iyi bir düzen kurması gerektiğine inanmıştır" (YEVF: 177). Bu yüzden Gandalf'a "Bilgi, Kural, Düzen; şimdiye kadar bizim beyhude yere başarmak için uğraşıp durduğumuz, zayıf ya da aylak dostlarımız tarafından desteklenmekten çok köstekleneni her şey. Niyetlerimizi gerçekten değiştirmemiz gerekmez, değiştirmeyiz de, sadece araçlarımız değişmiş olur. Genç Günler başlıyor artık. Elflerin hükümranlık zamanı bitti fakat sırada bizim hükümranlık zamanımız var: Bizim yönetmemiz gereken insanların dünyası" (YK: 315-316) diyerek kendi ihanetine sadakatle bağlı ortaklar aramaktadır.

Saruman'a sahip olduğu güç, bilgi ve saygınlık yeterli gelmemiş daha fazlasını arzulayarak haddi aşmıştır. O, bir "Tanrı gibi" her şeyi bilmek, her şeyi görmek, her şeyi düzenlemek ve her şeyi kontrol etmek arzusuna yani Tanrı kompleksi ihtirasına teslim olmuştur. O, değerli olan şeyleri bırakıp önemli ve güçlü olan şeylerin peşine düşmüştür. O, güce karşı durma ve

gücü yok etme veya gücü yok sayma erdemliliği yerine güce teslim olma, ona tapınma ve ona aşık olma yolunu seçmiştir. O, bilgelik yerine bilgiyi, saygınlık yerine hükümranlığı, değerli olmak yerine güçlü olmayı tercih ederek Tolkien'in mahvolan karakterleri arasındaki yerini almıştır. Tolkien, her şeyi affederdi ama haddi aşmayı asla: "Saruman kendisini öldürmek isteyen Frodo'ya 'bütün hayatın boyunca onarıp telafi edemeyeceğin kadar çok şey yaptım. Ve yaralarımın karşılığı olarak bunu düşünmek hoş olacaktır' dedi. Hobbitler hep birlikte 'öldür onu!' diye bağırdılar. Frodo, 'onun öldürülmesini istemiyorum. Öce öçle yanıt vermek faydasızdır. Bu, hiçbir şeyi iyileştirmez' dedi. Saruman, 'beni intikamının tatlılığından mahrum ettin, artık hınçla yaşayacağım, merhametine borçlu olarak. Bu durumdan ve senden nefret ediyorum' dedi. Tam Saruman ayrılırken uşağı Wormtongou (solucandil), Saruman'a yönelir, bıçağını çeker ve onun boğazını keser" (KD: 334). Güç Yüzüğü'nün kazandıracağı iktidar aracı ile iyilikten kötülük, kötülükten de iyilik çıkartmaya çalışan Saruman haddini aştığı için en sadık kölesinin ihaneti ile öldürülür.

Yüzüklerin Efendisinde Tolkien, "kötülüğün iyiliğin eksikliği/yokluğu olarak ortaya çıktığını anlatmaya çalışır. O'na göre kötülük, kişinin sahip olduğundan daha fazlasına sahip olma isteğinden kaynaklanır ve kötülük, korku ve yıkımla özdeştir. Bütün bu kötülük ve iyilik çatışmasının kaynağında ve özünde de insanın bizzat kendi ruhu/içi/doğası vardır. Tüm kötülüklerin kaynağında insanın kendi istek ve arzularını başkalarına kabul ettirip onları yönetme ihtirası" (YEVF: 136-138) yani Tanrı kompleksi vardır. İnsanın sonsuz ve sınırsız tatmin boşluğu; kendi düşünce, inanç ve ideallerini mutlaklaştırma, kutsallaştırma ve yüceltme ihtirası ve haddini aşarak nerede durması gerektiğine dair bir sınır çizme bilinci inşa etmek kaygısının eksikliği tüm kötülüklerin kaynağıdır. Sonuçta her şey insanın içinde/doğasında başlayıp bitmektedir. Bu yüzden "Yüzüklerin Efendisi", insanın bizzat kendi doğasındaki ikili iki güç arasındaki bir dilemma savaşı olunca ve bu savaşın tarafları aynı şey/insanın doğası/kendisi olunca kazananı da kaybedeni de yine aynı olan (insan ve doğası) bir savaşı/mücadeleyi anlatır.

Tolkien, "Yüzüklerin Efendisi" adlı eserinde "insanların 'ne' yaptığına bakıp 'kim' olduklarına karar vermemek gerektiği" ilkesinden yola çıkarak karakterlerini inşa etmiş ve insanların hem fiiller/edimler hem de failler/yapanlar/karakterler üzerinden insanların özdeşim geliştirmelerini sağlamıştır. Bu yüzden bazen doğru edimleri yanlış karakterler, bazen de yanlış edimleri doğru karakterler aracılığıyla anlatmıştır. İnsanların en büyük erdemi olan fail ile fiili, söz ile söyleyeni birbirinden ayırmak gerekliliğini

sürekli diri tutmuştur. Erdem etiğine inanan Tolkien, iyi ahlak nitelikleri yani erdemleri kişinin kendisini yaşamında daha bütünlüklü bir birey hissetmesi ve daha mutlu bir yaşam sürmesini sağlayan karakterler olarak inanan geleneğe sadık kalarak 'ayrıcalıklı durumlara izin vermeyen genellemelerden' ve 'kanun ayarında kurallardan' kaçınılmasını savunmaktadır. Değer ölçekli erdem etiğinin en büyük tehdit ve düşman algısı da doğal olarak ahlakı ve karakteri yozlaştıran güçtür. Gücün olduğu yerde erdem ikincil bir değer olarak araçsallaşır. Çünkü gücün doğası her şeyi kendisi için araçsallaştırmak üzerine kuruludur. Bu yüzden Tolkien için Güç Yüzüğü salt amaç iken onun etrafında dönen tüm edimler ve karakterler de araçtır. Ta ki gücü yok edene kadar. Bu yüzden eserlerdeki tüm karakterler Güç Yüzüğü aracılığıyla güç ve ahlak arasında tercihle test edilmektedirler. Çünkü Tolkien bilmektedir ki "erdemli bir karakter, kişiye hazır verilen bir nitelik değil, kişinin kendi kazandığı bir niteliktir" (YEVF: 146). Yani hiç kimse "test edilmedik bir erdemin sahibi değildir". İnsanların erdemlerini test eden en büyük imtihan/deneme kaynağı da doğalarındaki Tanrı kompleksi ihtiraslarıdır.

Eser boyunca Tolkien'in Tanrı kompleksi doğasına ve ihtiraslarına karşı öne çıkarttığı erdem etiği değerleri; sadakat, dostluk, merhamet, kardeşlik, iyilik, adalet, tevazu, sabır, şefkat, bilgelik ve hoşgörüdür. Bu yüzden eserde iyiliğin kazanmasının nedeni de iyi karakterli bir 'Yüzük Kardeşliği'nin varlığı olarak ortaya konmuştur. Yüzük'ün yozlaştırıcı etkisini en aza indiren değer de bu kardeşlik hukukunun sadakat ve merhamet değerleridir. Yüzük yozlaştırır ama herkesi aynı güç ve oranda değil. Yüzük'ün yozlaştırıcı etkisi, kişinin karakteri ile orantılı bir değişkenlik gösterir. Bir tarafta Gollum, diğer tarafta Sam; bir tarafta Saruman diğer tarafta Gandalf; bir tarafta Boromir diğer tarafta ise Aragorn aynı teste tabi tutulmuş ama zıt tercihler yapmış karakterlerdir. Gollum'un nefret ve ihaneti karşısında Sam'in sevgi ve sadakati; Saruman'ın güç ve bilgi ihtirası karşısında Gandalf'ın tevazu ve bilgelik erdemi; Boromir'in halkının maruz kaldığı kötü koşullara duyduğu kin, öfke, hınç ve yüksünme duyguları karşısında Aragorn'un aklı, dinginliği ve uysallığı vardır. Bu özellikler birinci karakterlere Yüzük'e teslim olmayı doğurmuşken ikinci karakterlere Yüzük karşısında ahlaka ve erdeme güvenmeyi ve dayanmayı sağlamıştır. Birinciler hırslarının ihtirasa dönüşmesine göz yumarak ona tabi olmuşken ikinciler hırslarını ihtirasa dönüşmeden dizginleyerek terbiye etmeyi başarmışlardır. Tolkien'e göre, Tanrı kompleksinin yarattığı insanlarm güç ve egemenlik ihtiraslarının ürettiği kötülük ve yozlaşmanın ilacı da bu ahlaki değerler ve erdemlerdir.

Tolkien, bir insanın bütün içinde kendine uygun yeri kabul etmesi gerektiğine inanarak insanların nihai kaderinin mutlak gücünün kendi elinde olmadığını anlatır. Bu nedenle kendi kaderine hükmetme konusunda eksik ve aciz insanların başkalarının mukadderatına yön verme ihtirası olan Tanrı kompleksine yönelmekteki zaaflara dikkat çeker. İnsanın 'kendi özerkliğini ilan etmesinin' veya 'salt iradeyi yüceltmenin' Tanrı kompleksi doğuracağını ve onun da kötülüğü tüm evrene yayacağını belirtir. Bu bağlamda en büyük kötülük kaynağı da 'kibir' olmaktadır. Bu nedenle eserinde kibrin insanların başına açtığı kötülük hikayelerini anlatır. Kendi üzerindeki özerk hakimiyetlerinin doğurduğu kibrin keyfiliği ile insanlara tahakküm eden kötü kralların örneklerini Gandalf'ın dilinden anlatan Tolkien, 'dünyaya nizam vermek', 'evrensel düzenler kurmak' ve 'insanların mukadderatına yön vermek' gibi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine vurgu yapar: "dünyanın bütün gelgitlerine hakim olmak değil bizim rolümüz; bizim rolümüz içine bırakıldığımız yılları sıkıntıdan kurtarmak için elimizden geleni yapmak, bizden sonra yaşayanlar işlemek için temiz bir toprak bulabilsinler diye bildiğimiz tarlalardaki kötülüğü kökünden söküp atmaktır. Ama onların ne bulacakları bizim hükmümüze bağlı değildir" (KD: 169).

Tolken, "dünyanın bütün gelgitlerine hakim olmak" arzusu ve "insanların mukadderatına hükmetme" ihtirasını içinde barındıran Tanrı kompleksi kaynaklarını "adalet, sadakat ve merhamet" erdemleriyle kurutmaya çalışır. O'na göre insanların rolü dünyaya ve insanlara nizam/düzen vermek değil "içine bırakıldıkları yılları sıkıntıdan kurtarmak için elinden geleni yapmak, kendilerinden sonra yaşayanlar işlemek için temiz bir toprak bulabilsinler diye tarlalardaki kötülüğü kökünden söküp atmaktır". Yoksa insanları ve gelecek kuşakları "kendi hükümlerine bağlı kılmak değildir". Bu anlayış 'görünmez bir kayra ve el' aracılığıyla işleyen doğal düzen ve kendiliğinden düzen anlayışıdır ki her türlü nizam verme Tanrı kompleksine kapalı tek düzendir. Bu yüzden "Yüzüklerin Efendisi", insanların doğasındaki kusurlar nedeniyle kusursuz yani mükemmel bir dünya yaratma ve ideal bir düzen kurma ihtirası olan Tanrı komplekslerine açık bir reddiye kitabıdır.

Tolkien'in dünyası açıkça bir ihtimaller ve doğal belirlenimler dünyasıdır. Bu dünyada kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin hiçbirine yer yokken, insanlar arasında üstünlüğe dayalı bir düzen kuracak Güç Yüzüğü'ne de ihtiyaç duyulmaz. Tolkien, yozlaşmamış bir dünya için, ne mükemmellik, ne büyüleme, ne egemenlik arar; ortak zenginlik ister, yaratmada ve sevinçte yoldaşlar, kardeşler, dostlar arar; efendiler veya köleler değil. O, yüzüğün gücünü insanların özgürlüğünü elinden alıp onlar

üzerinde egemenlik kurmak için kullanma hakkının hiçbir insana, kuruma, iktidara ait olmadığına inanır. O, insanın ve doğasının kusurluluğunu, hayatın kusurlu uyumluluğunu ve dünyanın kusurluluğunun trajik olsa da gerçekliğini kabul ederek yaşamanın erdemine inanır. İnsanın doğasına, ruhuna ve aklına yapılacak en küçük nizam müdahalelerinin bile bir kelebek etkisi ile evrensel bir kaosa yol açacağına inanır. O, en büyük kötülüğün ve yozlaşmanın kendiliğinden işleyen bu doğal düzene yapılan müdahaleler olduğunu düşünerek bu kötülüğün sonsuza kadar ayakta kalamayacağı ve onun kutsal gücün yanlış yorumlanması olup, sonunda kendini yok edeceğine inanır (YEVF: 260). Devasa bir evrensel gücün küçük bir Hobbit eliyle yıkılabileceğini anlatır; tıpkı Musa gibi. Tolkien, kötülüğün kendisini yaratan hırs, kibir, zulüm kaynakları tarafından yine aynı şekilde kendini yok edeceğini anlatarak kötülüğün doğasında kendini yok edecek tohumlar taşıdığını da tüm insanlara öğretir: Yeter ki insanlar kendilerini sahte özgürlükler içinde köleleştiren kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi mağaralarından dışarıya bir yolculuğa adım atsınlar; yeter ki maddi ve manevi zincirlerinden ve o zincirleri oluşturan güç yüzüğü halkalarından kendilerini özgür kılabilsinler: "Vay be! Ne kadar çok şeyden vazgeçebilir ve ne kadar çok şeysiz yapabilirmişim!".

Frodo'nun maddi ve manevi zincirlerinden ve o zincirleri oluşturan güç yüzüğü halkalarından kendini özgür kılabilmek için mağarasının dışına yolculuğu, kendisini kişisel ve kolektif Tanrı kompleksi bağları ile bağımlılaştıran Shire'ın dışına yaptığı yolculuktur. Bu onun için 'sürgün' demektir. Ama her sürgün bir arayıştır da, bir adayıştır da. Frodo'nun kendi mağarasının dışına attığı ilk adımı, Gandalf'ın yüzüğün geçmişini anlatması ve kendisinin yüzüğün imhasında oynayabileceği rolü kavramasıyla başlar. İkinci adım, evini ve eşyalarını hiç hazzetmediği akrabalarına satmasıyla başlar. Bu iki adımı yani maddi ve manevi özgürleşim adımlarını atan Frodo ve arkadaşları, Shire'den uzaklaştıkça yeni kimlik ve karakterler geliştirirler. Korkak ve edilginlikleriyle tanınmalarına rağmen fiziksel ve psikolojik yaralar alırlar, bu yaralar iyileştikçe onları daha güçlü, daha cesur ve daha özgüvenli yapar. Kendilerini zaferlerin değil yenilgilerin içinde daha iyi tanırlar. Dünyayı fethetmekten daha zor bir görev olan kendini fethetmek gerektiği erdemine ulaşırlar. Yolculuk ve hayatın gerçekleri onlardaki kesin inançlılık, kolektif üstünlük iddiası, mutlak inançlar, önyargılar, varsayımsal bilinçlerden oluşan Tanrı komplekslerinden de arındırır onları. Bu inanç ve önyargılarına olan bağlılığın doğurduğu kölelikten özgürlüğe geçişte temel bir adım olan kişisel gelişimi tamamlamak için önce kendi iç zincirlerinden kurtulduktan sonra özgür bireyler olarak özgür iradeye dayalı kararlarla kendi

hayatlarını dahi feda edebilecekleri zorlu tercihlerde bulunurlar. Bu süreçlerde kendilerini doğal içgüdülerinden ve arzularından koparırlar. Ancak bundan sonradır ki fiziksel yolculukları varoluşsal bir yolculuğa dönüşür ve 'artık gerçekten oldukları kişiler' haline gelirler. Onlar hem güç ve bilginin doğurduğu iktidar vehminin yanılsamalarının karanlık mağarasından dışarı bilinir gerçekliğin ışığına doğru, hem de benliğin maskesinden yüz çevirip en derinlerindeki doğalarına doğru yolculuk yaparak en büyük iradi eylem olan 'yolculuk yapma özgürlüğüne' ulaşmışlardır.

Büyük bir davanın tüm sorunlarını ve sorumluluklarını küçük ama onurlu omuzlarına yükleyen Hobbitler, yolculuğu kabul etmeyi yani 'hayata evet demeyi' seçerek hayatın en tuhaf, en ciddi sorunlarını, hayatın tüketiciliğinden sevinç duymayı tercih ettiler. Hepsi de kendi tarihlerini ve kendi doğaları olarak kabul ettikleri şeyleri alt ettiler. Özgürleşmeyi reddetmek ve geçmişle yaşamak için herkesin sahip olduğu ve korkuyla içine çekildiği içsel ve dışsal tüm Tanrı kompleksi putlardan ruhlarını arındırdılar. Onlar Hobbit olarak çok küçüktüler ve sürekli fiziksel olarak çocuklarla kıyaslanırlardı. Ne soylu bir kandan gelirler, ne istisnai bilgilere sahiptirler, ne de zeki, becerikli ve atletiktirler. Onların güçleri kendilerini adayışlarında, azimlerinde ve amaca bağlılıklarında yatar. Onlar, büyük tanrısal yaratıklar, ilahi veya sihri güçlere sahip canlılar, tanrı veya benzeri bir şey gibi olan kahramanların hiçbir güç ve yeteneğine sahip değillerdi; tek güçleri karakter gücü idi. Yoksa düşmanları gibi 'kendi yaralarını yalar ve kendine acımanın batağına gömülürlerdi'(YEVF: 235-243). Bu yüzden Tolkien, olağanüstü olmak için mükemmel olmak yerine sıradan olmanın sırrını anlatır insanlara. İnsanların basit ama insanca ve kırılgan olmasına, kendilerini iyiliğe adayan insanların yarattığı düzensizliğin olağanüstü güzelliğine vurgu yapar. İnsanlığın, kendilerini kurtardığı, kutsadığı, yol gösterdiği, zafer kazandırdığı, güç, zenginlik, itibar, iktidar ve ihtişam yarattığı için tapındığı kahramanlara değil sıradanlığın sıradan insanlarına ihtiyacı olduğunu gösterir.

"Yüzüklerin Efendisi" bir yol hikayesidir. Bu yol, güç, iktidar, ihtişam ve ün için değil sadece karakterli bir yaşam sürmek içindir. Bu nedenle de 'yol amaçtır'. Özgürlüğü yolda olmakta bulanların amaca seyahatidir. Aç güzlü, doyumsuz ve kendine ait olmayan şeylerin peşinde koşulan bir yol hikayesinden ziyade dünyaya ve onun gerçeklerine doğru dışsal, insanın benliğine, doğasına ve karakterine doğru da içsel bir yolculuktur. Bu nedenle yolculuk diğer tüm yolculuk hikayelerinin aksine kahramansı bir macera değil bir 'arayış' hikayesidir: Adayışın arayışı. Kendini yolculuğun ba-

şında 'küçük ve çaresiz bir hiç olarak görenlerin' fedakârlık, vefa, sadakat ve merhamet ile büyüyüp her derde çare olmasının hikayesidir. Fakat tüm yolculuklar mekan ve zaman içinde yapılmaz. Bir yolculuk, her ne kadar entelektüel, ruhani, fiziksel ve psikolojik hareketi gerektirse de, yolculuğun bizzat kendisi hedefe varmaktan daha önemlidir. Bilbo'nun 'her avare, kaybolmuş değildir' dediği gibi.

Gerçekten de her yolculuk hareket, her hareket de çeşitli derecelerde özgürlük gerektirir: Fakat bir insanın fiziksel mekanından veya gerçekliğe dair bakışından uzaklaşması için en azından iki tür özgürlük gerekir: maddi mülkiyetten özgürlük (kendini bağlayan köklerinden kopup yola çıkma özgürlüğü) ve çelişkili vazifelerden özgürlük. Herkesin kendi mağarasından maddi ve manevi olarak kurtulmasını gerektiren yolculuk da budur. İnsanın içsel olarak kişisel Tanrı komplekslerinden arınmanın, dışsal olarak da insanlığı kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinden armdırmanın zorunluluğuna inanmanın gerektirdiği kadim kutsal yasalar olan "adalet, merhamet ve sadakat" erdemlerine yönelik yolculuktur. Nefreti hayatın tek kuralı yaparak 'başkalarına zarar vermek, insanların kendilerine yarar sağlamaktan daha istenir' kılındığı bir dünyada başkalarına yarar sağlamayı kendi zararına da olsa gerçekleştirme fedakarlığına doğru bir yolculuktur. Dünyayı yorumlamak, dünyayı yargılamak yetmiyormuş gibi bir de dünyayı değiştirmek ihtiraslarına karşı dünyayı anlamak erdemine yönelik bir yolculuktur. Tanrı kompleksi ihtirasların test edilmesinden korkmak veya kaçmak edilgenliğine karşı onlarla yüzleşerek ve hesaplaşarak girilen bir test edilme bilincine doğru bir yolculuktur. 'Bir kişi hariç tüm insanlığın veya tüm insanlık hariç bir kişinin' inandığı ilke, değer ve inançları diğeri üzerinde tekebbür ile tahakküme dönüştürmesi arasında hiçbir fark gözetmeden tüm insanlığın karşısında tek bir kişinin, tek bir kişi karşısında da tüm insanlığın yanında yer alabilme mücadelesine yolculuktur. Güç ile yücelmenin yerine yücelmeyle güçsüzleşmenin tarafına yönelik bir yolculuktur. Dışsal yani kolektif ve evrensel tüm ahlak yasalarının olağanüstü iktidar ve ihtişamından arınıp içsel ahlaki erdemlerin sıradanlığının basitliğine bir yolculuktur. Kutsal, mutlak, iyi ve üstün akılların kesin inançlılık içindeki tahakkümünden kurtulup 'hiçbir aklın bilmediği, bilemeyeceği yüreğin aklına' doğru bir yolculuktur. 'En adil şeyin feda etmek' olduğu bilinciyle 'sahip olmak' üzerindeki tüm haklarından feragat ederek 'güçsüz yaşayabilme' cefakarlığına katlanmaya yönelik bir yolculuktur. Kısaca bu hikaye, bütün Tanrı kompleksi zaferleri yenilgi, bütün kul kompleksi yenilgilerini de zafer kılan bir yolculuktur.

İnsan kendi kendini yenerse her şeyi yenebilir; kendi içindeki savaşı kazanırsa kazanamayacağı savaş yoktur; kendi iyiliğinin ve haklılığının değerine inanan bir kişiden daha güçlü hiçbir şey olamaz. Bu yüzden dünyada iyi bir yaşamm anahtarı, başkaları için kendi iyiliğinizden ve iyilik iddiasının doğurduğu gücünüzden vazgeçebilmek erdemidir. Yüzük bozar, Yüzüklerin Efendisi olan Tanrı kompleksi ise mutlaka bozar. Bu yüzden Tolkien'e göre bütün kötülüklerin ve zulmün kaynağı, insanın sahip olduğundan daha fazlasına sahip olma ihtirası yani Tanrı kompleksidir. Bunun ilacı da merhamettir. İnsanın doğasında var olan adaleti, özgürlüğü ve merhameti yok eden en büyük Tanrı kompleksi kaynağı ise Said Nursi'ye göre "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olma" ihtirasına neden olan ve herkesin peşinde koştuğu "Yüzüklerin Efendisi" olarak mutlak bilgi, mutlak iktidar ve mutlak egemenlik arzusunun yarattığı, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini tek bir ruh ve bedende var eden ve insanları kul kompleksleri içinde yok oluşa sürükleyen "Enenin/Benin Enaniyet Yolu" yani "Nefs-i Emmarenin" tekebbür içinde kişisel, kolektif ve evrenselin ruhunda ve bedeninde tahakküm etmek ihtirasıdır.

7. Said Nursi: Tanrı Komplekslerinin Zulümatına/Karanlığına Karşı Kutsalın Aynasında Aydınlanma/Nur Yolu; "Risale-i Nur": "İnsan bir yolcudur. Herbir insan için hayat seferinde iki yol vardır: Ya enesini terbiye edip Tanrının yeryüzünde aynası olup eşref-i mahlukata yükselecektir ya da enenin enanniyet kibri ile kendini ilah/Tanrı ilan edip esfeli safiline düşecektir".

Sadece teorik değil aynı zamanda ve bilhassa pratik hayat mücadelesi ile de kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine meydan okumak ve erdem, onur ve cesaretle onlarla mücadele etmek konusunda da örnek bir kişilik olan Said Nursi (1876-1960), karanlık olarak ilan ettiği tüm Tanrı kompleksi zulüm ve kötülük unsurlarına karşı "Risale-i Nur"[25] eserleriyle aydınlanmanın (Nur) kaynaklarını insanlığa hediye etti. Said Nursi ilk insan olarak yaratılan Adem'in yaratılış hikayesinden yola çıkarak beşer ve insan arasındaki ayrımlara, yaratılan tüm canlılar arasındaki fark ve derecelere ve onların yaratılış gayelerine atıflarda bulunarak tüm Tanrı komplekslerine karşı inandığı "Nur Yolu"nu yine canı pahasına savunduğu "Hürriyet" taşlarıyla döşemeye yöneldi.

Said Nursi, teorilerindeki kahır yüklü ifadelere ve pratik hayatındaki her türlü olumsuzluklara ve zulümlere rağmen insanın doğasına ve ruhuna olan itimadını her zaman korumuştur. Nursi, insanın ikili iki doğası olmasına rağmen onun doğasındaki iyilik ve adalet yönünde olan tarafına çok güvenmektedir. O'na göre "insan fıtraten mükerrem olduğundan, sürekli hakkı aramaktadır" ama içindeki nefis ve dışındaki batıla yönlendiren harici unsurlar onu sürekli tekebbür ve tahakküm ilişkileri ile zulümata sürüklemektedir. Bu yüzden ilk Adem ile son Adem arasında "yerde fesat yapacak, zulüm işleyecek ve kan dökecek kimseler" olmak hususunda fark bulunmamaktadır. "Düşün o zamanı ki, Rabbin melâikeye hitaben 'Ben yerde bir halife yaratacağım' dedi. Melâike de 'Yerde fesat yapacak, zulüm işleyecek ve kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın? Hâlbuki biz, hamdinle seni tesbih ve takdis ediyoruz' dediler. Rabbin de 'Sizin bilmediğinizi ben biliyorum' diye onlara cevap verdi. Daha sonra eşyayı melâikeye göstererek dedi ki: 'Eğer iddianızda sadık iseniz, bunların isimlerini bana söyleyiniz'. Melâike, dediler ki: 'Senin bize öğrettiğin ilimden başka bir ilmimiz yoktur'. Hak dedi ki: 'Ya Âdem! Bunların isimlerini onlara söyle. 'Vakta ki Âdem, isimlerini onlara söyledi, Hak dedi ki: 'Size demedim mi semavat

[25] Risale-i Nur Külliyatı için www.ahmetberk.cjb.net sitesi kaynakçasından ve karşılaştırmalar ve yorumlar için de www.envarnesriyat.com ile "Said Nursi, Risale-i Nur Külliyati, Tüm Eserler, Envar Neşriyat, İstanbul, 2010" yayınlarından yararlanılmıştır.

ve arzın gaybını bilirim ve sizin Âdem hakkında lisanla izhar ettiğinizi ve kalben gizlediğinizi bilirim" (Bakara: 30-32).

Said Nursi'ye göre "bu âyetler, beşere verilen büyük nîmetleri tâdad ediyor. Birinci âyetle en büyük nimete işaret edilmiştir ki; beşer, hilkatın neticesidir ve arzın müştemilâtı ona teshir edilmiştir, istediği gibi tasarruf eder. Bu ayet ile de, beşerin arza hakim ve halife kılınmış olduğuna işaret edilmiştir. Hak, hayr-ı mahz olarak melaikeyi yaratmıştır, şerr-i mahz olarak da şeytanı yaratmıştır; hayr ve şerden mahrum olarak behaim ve hayvanatı yaratmıştır. Hikmetin iktizasına göre, hayır ve şerre kadir ve cami olarak dördüncü kısmı teşkil eden beşerin yaratılması da lazımdır ki: beşerin şeheviyye ve gazabiyye kuvvetleri kuvve-i akliyesine munkat ve mağlub olursa, beşer, mücahedesinden dolayı melaikeye tefevvuk eder. Aksi halde, hayvanlardan daha aşağı olur; çünkü özrü yoktur" (İşaretül İcaz, Bakara Suresi: 1264-1270).

Said Nursi, Adem'in yaratılması ve Tanrının "Adem'e bütün isimleri öğretmesini" (Bakara: 31) insanların üstün bir varlık olarak Tanrının halifesi kılınmasına bağlamakta ve bu özelliği ile insanın hür iradesi ile iki yoldan birine sevk olabileceğini vurgulamaktadır: "Adem'in melâikelere karşı kabiliyet-i hilâfet için bir mucizesi olan tâlim-i esmâdır ki, bir hadise-i cüz'iyedir. Şöyle bir düstur-u küllînin ucudur ki: Nev-i beşere câmiiyet-i istidat cihetiyle tâlim olunan hadsiz ulûm ve kâinatın envâına muhit pek çok fünun ve Hâlıkın şuûnat ve evsâfına şâmil kesretli maarifin tâlimidir ki, nev-i beşere, değil yalnız melâikelere, belki semâvat ve arz ve dağlara karşı emanet-i kübrâyı haml dâvâsında bir rüçhaniyet vermiş; ve heyet-i mecmuasıyla arzın bir halife-i mânevîsi olduğunu Kur'ân ifham ettiği misilli, 'melâikelerin Âdem'e secdesiyle beraber Şeytanın secde etmemesi' olan hadise-i cüz'iye-i gaybiye, pek geniş bir düstur-u külliye-i meşhudenin ucu olduğu gibi, pek büyük bir hakikati ihsas ediyor. Şöyle ki: Kur'ân, şahs-ı Âdem'e melâikelerin itaat ve inkıyadını ve Şeytanın tekebbür ve imtinâını zikretmesiyle, nev-i beşere kâinatın ekser maddî envâları ve envâın mânevî mümessilleri ve müekkelleri musahhar olduklarını ve nev-i beşerin hassalarının bütün istifadelerine müheyyâ ve münkad olduklarını ifham etmekle beraber; o nev'in istidadâtını bozan ve yanlış yollara sevk eden mevadd-ı şerire ile onların mümessilleri ve sekene-i habiseleri o nev-i beşerin tarik-i kemâlâtında ne büyük bir engel, ne müthiş bir düşman teşkil ettiğini ihtar ederek, Kur'ân, birtek Âdem ile cüz'î hadiseyi konuşurken, bütün kâinatla ve bütün nev-i beşerle bir mükâleme-i ulviye ediyor" (Sözler, 20. Söz: 97-98).

Said Nursi'ye göre insanın "ulvi" bir değer olarak yüceltilmesindeki ilk iki neden Tanrının insana kendi ruhundan üflemesi ve ona "bütün isimleri öğretmesi" iken üçüncü sebep ise "insanın ilahi emaneti taşıyabilme bilincine ve gücüne" yani "ENE" olmak (enaniyet) yani "Ben" diyebilmek iradesine sahip olmasıdır: "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Hepsi de onu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korktular. İnsan ise o emaneti yüklendi" (Ahzâb: 72). Nursi'ye göre "Ene"/Ben olmak tıpkı insanın doğasına üflenen ruh, tıpkı ona öğretilen isimler, tıpkı doğasına zerk edilen çekirdek gibi "Tanrı gibi" olmak veya "Tanrının aynası olmak" arasında yapılacak tercihlere göre değişebilecek nört bir güç, belirsiz bir ruhtur. Nasıl bir toprakta yetiştiği ve ne ile beslendiği/sulandığı ile değişebilecek bir "çekirdek" doğa tohumudur. Nursi'ye göre "ene" "zerre'den ibaret bir elif ve bir noktadan ibarettir". Her şey gibi "ene"nin elifi de iki ve ikircıklidir. Çünkü "gök, zemin, dağ, tahammülünden çekindiği ve korktuğu emanetin müteaddit vücuhundan bir ferdi, bir veçhi ene'dir. Evet, ene, zaman-ı Âdem'den şimdiye kadar âlem-i insaniyetin etrafına dal budak salan nuranî bir şecere-i tûbâ ile müthiş bir şecere-i zakkumun çekirdeğidir". O çekirdekten tuba mı yoksa zakkum mu büyüyeceğine insanın nefsi ve ene ile ilişkisi karar verecektir. Bu nedenle Tanrıya ait "bütün sıfât ve şuûnât-ı İlâhiyeyi bir derece bildirecek, gösterecek binler esrarlı ahval ve sıfât ve hissiyat, enede münderiçtir" (Sözler, 30. Söz: 241-246).

Said Nursi'ye göre "ene", "künûz-u mahfiye olan esmâ-i İlâhiyenin anahtarı olduğu gibi, kâinatın tılsım-ı muğlâkının dahi anahtarı olarak bir muammâ-yı müşkilküşâdır, bir tılsım-ı hayretfezâdır. O ene, mahiyetinin bilinmesiyle, o garip muammâ, o acip tılsım olan ene açılır ve kâinat tılsımını ve âlem-i vücubun künûzunu dahi açar". Bu yüzden "alemin miftahı insanın elindedir ve nefsine takılmıştır. Kâinat kapıları zâhiren açık görünürken, hakikaten kapalıdır. Hak, emanet cihetiyle, insana 'ene' namında öyle bir miftah vermiş ki, âlemin bütün kapılarını açar. Ve öyle tılsımlı bir enaniyet vermiş ki, Hallâk-ı Kâinatın künûz-u mahfiyesini onunla keşfeder. Fakat ene, kendisi de gayet muğlâk bir muammâ ve açılması müşkül bir tılsımdır. Eğer onun hakikî mahiyeti ve sırr-ı hilkati bilinse, kendisi açıldığı gibi kâinat dahi açılır". Bu yüzden "ene" anahtarının açamayacağı hiçbir kilit yoktur. İnsan ister ilahi evrenin isterse nefsi dünyanın egemenlik ve iktidar kapılarını bu anahtarla açabilir. Tanrı "insanın eline, emanet olarak, rububiyetinin sıfât ve şuûnâtının hakikatlerini gösterecek, tanıttıracak işârat ve nümuneleri câmi bir ene vermiştir tâ ki, o ene bir vahid-i kıyasî olup, evsaf-ı Rububiyet ve şuûnât-ı Ulûhiyet bilinsin" (Sözler, 30. Söz: 241-246).

İnsanın en üstün meziyeti olarak onu bilgi, iktidar, karar ve irade sahibi kılan "ene" ya haddini bilerek gerçek Ben'i bulup kendi benliğini ona katacaktır ya da kendi ene istencini enaniyet ile tekebbüre dönüştürüp Tanrı kompleksine kapılarak kendi benini Tanrı ilan edinecektir. Nursi'ye göre sorun sadece insanın "haddinin sınırlarını bilmek ve onu aşıp aşmamakla" ilgilidir. Bu yüzden "hakikî nihayet ve hadleri olmadığından, farazî ve vehmî bir haddi çizmek lâzım gelir. Onu da enaniyet yapar. Kendinde bir rububiyet-i mevhume, bir mâlikiyet, bir kudret, bir ilim tasavvur eder, bir had çizer, onunla muhit sıfatlara bir hadd-i mevhum vaz eder. 'Buraya kadar benim, ondan sonra Onundur' diye bir taksimat yapar. Kendindeki ölçücüklerle onların mahiyetini yavaş yavaş anlar. Daire-i mülkünde mevhum rububiyetiyle, daire-i mümkinatta Hâlıkının rububiyetini anlar. Ve zâhirî mâlikiyetiyle, Hâlıkının hakikî mâlikiyetini fehmeder ve cüz'î ilmiyle Onun ilmini fehmeder. Ve kisbî san'atçığıyla Onun ibdâ-i san'atını anlar" (Sözler, 30. Söz: 241-246).

Nursi'nin de ifade ettiği gibi "ene" insanın Tanrısal doğasını temsil eden ilahi bir irade olduğu için onun da iki boyutu vardır. O'na göre "ene, ayna-misal ve vahid-i kıyasî ve âlet-i inkişaf ve mânâ-yı harfî gibi, mânâsı kendinde olmayan ve başkasının mânâsını gösteren, vücud-u insaniyetin kalın ipinden şuurlu bir tel ve mahiyet-i beşeriyenin hullesinden ince bir ip ve şahsiyet-i Âdemiyetin kitabından bir elif'tir ki, o elif'in iki yüzü vardır: Biri hayra ve vücuda bakar. O yüz ile yalnız feyze kabildir. Vereni kabul eder; kendi icad edemez. O yüzde fâil değil; icaddan eli kısadır. Bir yüzü de şerre bakar ve ademe gider. Şu yüzde o fâildir, fiil sahibidir. Hem onun mahiyeti harfiyedir; başkasının mânâsını gösterir. Rububiyeti hayaliyedir. Vücudu o kadar zayıf ve incedir ki, bizzat kendinde hiçbir şeye tahammül edemez ve yüklenemez. Emaneti bihakkın eda ederse o enenin dürbünüyle, kâinat ne olduğunu ve ne vazife gördüğünü görür. Ve âfâkî malûmat nefse geldiği vakit, enede bir musaddık görür; o ulûm, nur ve hikmet olarak kalır, zulmet ve abesiyete inkılâb etmez. Böylece de vahid-i kıyasî olan mevhum rububiyetini ve farazî mâlikiyetini terk eder ve hakikî ubudiyetini takınır, makam-ı ahsen-i takvime çıkar. Yok eğer o ene, hikmet-i hilkatini unutup vazife-i fıtriyesini terk ederek kendine mânâ-yı ismiyle baksa, kendini mâlik itikad etse, o vakit emanete hıyanet eder. İşte, bütün şirkleri ve şerleri ve dalâletleri tevlid eden enaniyetin şu cihetindendir ki, semâvat ve arz ve cibal tedehhüş etmişler, farazî bir şirkten korkmuşlardır" (Sözler, 30. Söz: 241-246). İnsanların yaratılmasına meleklerin gösterdiği itirazın kaynağı da burasıdır.

Said Nursi'ye göre "ene" insanı hem Tanrının yeryüzündeki sıfatlarının tecellisi ve aynası olarak "en üstün varlık" noktasına yükseltecek hem de insanın enaniyet içinde kendini "Tanrı gibi" göstererek "en aşağılık canlı" durumuna düşürecek bir tohumdur. Bu tohum kişisel Tanrı kompleksi kaynaklığında yani çekirdeğinde doğmuşken kolektif Tanrı kompleksi toprağında beslenip/sulanıp evrensel Tanrı kompleksi ikliminde büyütülür. Küçük bir çekirdek ejderhaya dönüşürken, küçük bir kibir de yeryüzüne hükümran olmak isteyen evrensel Şeytan düzenlerine, Karunlara, Nemrutlara, Firavunlara, Şeddadlara dönüşür. Bu yüzden Nursi'ye göre "ene ince bir elif, bir tel, farazî bir hat iken, mahiyeti bilinmezse, tesettür toprağı altında neşvünemâ bulur, gittikçe kalınlaşır, vücud-u insanın her tarafına yayılır. Koca bir ejderha gibi, vücud-u insanı bel' eder. Bütün o insan, bütün letâifiyle adeta ene olur. Sonra, nev'in enaniyeti de bir asabiyet-i nev'iye ve milliye cihetiyle o enaniyete kuvvet verip, o ene, o enaniyet-i nev'iyeye istinad ederek, şeytan gibi, Sâni-i Zülcelâlin evâmirine karşı mübareze eder. Sonra, kıyas-ı binnefis suretiyle, herkesi, hattâ herşeyi kendine kıyas edip, Hakkın mülkünü onlara ve esbaba taksim eder, gayet azîm bir şirke düşer. Sadece kendime malikim demez, her şeye malik olmak ister. 'Kendime mâlikim' diyen adam, 'Herşey kendine mâliktir' demeye ve itikad etmeye mecburdur" ki böylece enelerin enaniyete dayanan egemenlik savaşı ortaya çıkar. "İşte, ene, şu hâinâne vaziyetinde iken, cehl-i mutlaktadır. Binler fünunu bilse de, cehl-i mürekkeple bir eçheldir. Çünkü duyguları, efkârları kâinatın envâr-ı marifetini getirdiği vakit, nefsinde onu tasdik edecek, ışıklandıracak ve idame edecek bir madde bulmadığı için, sönerler. Gelen herşey nefsindeki renklerle boyalanır. Mahz-ı hikmet gelse, nefsinde abesiyet-i mutlaka suretini alır. Çünkü şu haldeki enenin rengi, şirk ve tatildir. Bütün kâinat parlak âyetlerle dolsa, o enedeki karanlıklı bir nokta, onları nazarda söndürür, göstermez" (Sözler, 30. Söz: 241-246). Ene'nin olduğu yerde herşey onun enaniyetinin rengini ve şeklini alır. Doğru, gerçek, yalan, iyi, kötü herşeye değerini biçen enenin enaniyet derecesi olur.

Said Nursi'ye göre "insan bir yolcudur. Herbir insan için hayat seferinde iki yol vardır". Her iki yolun da asli iradi kaynağı insanlardaki iki boyutlu "ene"dir. Nursi'ye göre insanlığın tarihi de insanın bu iki boyutlu iki ene geleneğinin birbirleri ile sürekli savaşından ibarettir. Enenin enaniyete dönüştüğü yerde insanın kendi aklını, nefsini, bilgisini, servetini, iktidar ve ihtişamını, şehvet ve mülkiyetini Tanrı edinmesi varken enenin haddini bildiği emanet ve diyanet silsilesinde insanın Tanrının emanetini/halifeliğini hakkıyla yerine getirme mücadelesi vardır. Enenin enaniyet yolu "bir şecere-i zakkum suretini alıp şirk ve dalâlet zulümatını etrafına dağıtır. Hattâ

kuvve-i akliye dalında dehriyyun, maddiyyun, tabiiyyun meyvelerini beşer aklının eline vermiş ve kuvve-i şeheviye-i behîmiye dalında âliheleri, sanemleri ve ulûhiyet dâvâ edenleri semere vermiş, yetiştirmiştir". O'na göre Tanrı enenin haddini bilmesi ve terbiye edilmesi hususunda yol göstericiler ve mürebbiler olarak kutsal kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Bu yüzden "enenin bir veçhini nübüvvet tutmuştur. Nübüvvetin veçhi olan birinci vecih: Ubudiyet-i mahzânın menşeidir. Yani, ene kendini abd bilir; başkasına hizmet eder, anlar. Mahiyeti harfiyedir; yani başkasının mânâsını taşıyor, fehmeder. Vücudu tebeîdir; yani başka birisinin vücuduyla kaim ve icadıyla sabittir, itikad eder. Mâlikiyeti vehmiyedir; yani kendi mâlikinin izniyle surî, muvakkat bir mâlikiyeti vardır, bilir. Hakikati zılliyedir; yani hak ve vacip bir hakikatin cilvesini taşıyan mümkün ve miskin bir zılldir. Vazifesi ise, kendi Hâlıkının sıfât ve şuûnâtına mikyas ve mizan olarak, şuurkârâne bir hizmettir. Bütün mülkü Malikü'l-Mülke teslim etmişler ve hükmetmişler ki, o Mâlikin ne mülkünde, ne rububiyetinde, ne ulûhiyetinde şerik ve naziri yoktur; muin ve vezire muhtaç değil; herşeyin anahtarı Onun elindedir; herşeye Kadîr-i Mutlaktır; esbab bir perde-i zâhiriyedir; tabiat bir şeriat-i fıtriyesidir ve kanunlarının bir mecmuasıdır ve kudretinin bir mistarıdır" (Sözler, 30. Söz: 241-246).

Said Nursi'ye göre enenin ikinci boyutunu insanın kendi aklı ve nefsine tapınmasını onu ilah ve rab edinmesini emreden "felsefe tutmuştur. Felsefe, eneye mânâ-yı ismiyle bakmış. Yani, kendi kendine delâlet eder, der; mânâsı kendindedir, kendi hesabına çalışır, hükmeder. Vücudu aslî, zâtî olduğunu telâkki eder. Yani, zâtında bizzat bir vücudu vardır, der. Bir hakk-ı hayatı var, daire-i tasarrufunda hakikî mâliktir, zu'm eder. Onu bir hakikat-i sabite zanneder. Vazifesini, hubb-u zâtından neş'et eden bir tekemmül-ü zâtî olduğunu bilir. Ve enaniyeti kamçılayıp şirk derelerinde serbest koşturarak, esbabperest, sanemperest, tabiatperest, nücumperest gibi çok envâ-ı şirk taifelerine meydan açmışlar. İnsaniyetin esasında münderiç olan acz ve zaaf, fakr ve ihtiyaç, naks ve kusur kapılarını kapayıp ubudiyetin yolunu seddetmişler. Tabiata saplanıp, şirkten tamamen çıkamayıp, şükrün geniş kapısını bulamamışlar. İşte, diyanete itaat etmeyen felsefenin böyle yolunu şaşırdığı içindir ki, ene kendi dizginini ele almış, dalâletin herbir nev'ine koşmuş. İşte şu vecihteki enenin başı üstünde bir şecere-i zakkum neşvünemâ bulup âlem-i insaniyetin yarısından fazlasını kaplamış. İşte, o şecerenin kuvve-i şeheviye-i behîmiye dalında beşerin enzârına verdiği meyveler ise, asnamlar ve âlihelerdir. Çünkü felsefenin esasında kuvvet müstahsendir. Hattâ 'El-hükmü li'l-galib' bir düsturudur. 'Galebe edende bir kuvvet var; kuvvette hak vardır' der. Zulmü mânen alkışlamış, zalimleri

teşçi etmiştir ve cebbarları ulûhiyet dâvâsına sevk etmiştir. Hem herkese satılan muzahraf, hodfuruş, gösterici, riyakâr bir hüsnü istihsan ettiği için riyakârları alkışlamış, sanem-misalleri kendi âbidlerine âbide yapmıştır. O şecerenin kuvve-i gadabiye dalında, biçare beşerin başında küçük büyük Nemrutlar, Firavunlar, Şeddadlar meyvelerini yetiştirmiş; kuvve-i akliye dalında, âlem-i insaniyetin dimağına dehriyyun, maddiyyun, tabiiyyun gibi meyveleri vermiş, beşerin beynini bin parça etmiştir" (Sözler, 30. Söz: 241-246). Herbir parçayı da birbirine düşman kılarak onların çatışması üzerinden egemenliğini sürdürmüştür.

Said Nursi insandaki iki boyutlu "Ene"/Ben yolunun ezeli ve ebedi evrensel çatışma geleneğini ve özelliklerini açıkladıktan sonra bu iki yolun doğurduğu Tanrının aynası olmak ve Tanrı kompleksi sorunsalı üzerinde durmakta ve bunlarm doğurduğu sonuçları analiz etmektedir. Ona göre enenin emanet yolunun "hayat-ı şahsiyedeki düsturî neticelerinden kaidesiyle insanların Ahlâk-ı İlâhiye ile muttasıf olup Hakka mütezellilâne teveccüh edip, acz, fakr, kusurunu bilip dergâhına abd olmak" iken enenin enaniyet yolu ise "Teşebbüh-ü bi'l-Vâcib insaniyetin gayet-i kemâlidir kaidesiyle, Vâcibü'l-Vücuda benzemeye çalışmak hodfuruşâne düsturu vardır. Emanet yolu nihayetsiz acz, zaaf, fakr, ihtiyaçla yoğrulmuş olan mahiyet-i insaniye yaratırken enaniyet yolu nihayetsiz Kadîr, Kavî, Ganî ve Müstağnî olan Vâcibü'l-Vücudun mahiyeti olan" Tanrı-insanlar yaratır. Emanet geleneği "tüm canlıların imdadına ve muavenetine koşturulan düstur-u teavün, kanun-u kerem, namus-u ikram" üzerinde yürürken enaniyet geleneği ise "hayat-ı içtimaiyedeki düsturlarından ve yalnız bir kısım zalim ve canavar insanlarm ve vahşî hayvanlarm fıtratlarını su-i istimallerinden neş'et eden düstur-u cidal yani 'Hayat bir cidaldir' ilkesi" üzerinde varlık inşa eder. Enenin emanet yolu "herşeyin, her zîhayatın neticesi ve hikmeti, kendine ait bir ise, Sâniine ait neticeleri, Fâtırına bakan hikmetleri binlerdir' düstur-u hikmet ile" hareket ederken enenin enaniyet yolu "herbir zîhayatm neticesi kendine bakar veyahut insanm menâfiine aittir' ilkesi ile hikmetsiz hikmet-i muzahrefe düsturları" (Sözler, 30. Söz: 241-246) ile hareket eder

Said Nursi'ye göre doğasındaki bu enenin/benliğin gereği olarak insanın hem tüm canlılar içinde en üstün olabilme hem de en aşağılık duruma düşebilme tohumu/potansiyeli/çekirdeği birlikte vardır. Çünkü O'na göre Tanrı "insanı en güzel bir şekilde yarattı ve sonra da onu en aşağı seviyeye indirdi" (Tîn: 4-6). İşte O'na göre insanm bu iki yol arasındaki tercihini belirleyen şey ise insanın kendi Tanrısallık iddiasından vazgeçip mutlak ve gerçek Tanrının egemenliğine teslim olarak "iman" etmektir. Nursi'ye göre

"insan, nur-u iman ile âlâ-yı illiyyîne çıkar, Cennete lâyık bir kıymet alır. Ve zulmet-i küfür ile esfel-i sâfilîne düşer, Cehenneme ehil olacak bir vaziyete girer. Kıymeti dahi yalnız madde itibarıyla olur. Madde ise, hem fâniye, hem zâile, hem muvakkat bir hayat-ı hayvanî olduğundan, kıymeti hiç hükmündedir. İnsan, Hakkın antika bir san'atıdır. Ve en nazik ve nazenin bir mucize-i kudretidir ki, insanı bütün esmâsının cilvesine mazhar ve nakışlarına medar ve kâinata bir misal-i musaggar suretinde yaratmıştır. Eğer nur-u iman, içine girse, üstündeki bütün mânidar nakışlar, o ışıkla okunur. Demek, Sâniine intisaptan ibaret olan iman, insandaki bütün âsâr-ı san'atı izhar eder. İnsanın kıymeti, o san'at-ı Rabbâniyeye göre olur; ve âyine-i Samedâniye itibarıyladır. O halde, şu ehemmiyetsiz olan insan, şu itibarla bütün mahlûkat üstünde bir muhatab-ı İlâhî ve Cennete lâyık bir misafir-i Rabbânî olur. Eğer kat-ı intisaptan ibaret olan küfür, insanın içine girse, o vakit bütün o mânidar nukuş-u esmâ-i İlâhiye karanlığa düşer, okunmaz. İşte, küfür böyle mahiyet-i insaniyeyi yıkar, elmastan kömüre kalb eder. İman hem nurdur, hem kuvvettir. Evet, hakikî imanı elde eden adam, kâinata meydan okuyabilir ve imanın kuvvetine göre, hâdisâtın tazyikatından kurtulabilir. İman, insanı insan eder. Küfür, insanı gayet âciz bir canavar hayvan eder. İnsan, dünyaya gelişinde, herşeyi öğrenmeye muhtaç ve hayat kanunlarına cahil. İnsan bu âleme ilim ve dua vasıtasıyla tekemmül etmek için gelmiştir. Mahiyet ve istidat itibarıyla herşey ilme bağlıdır. Ve bütün ulûm-u hakikiyenin esası ve madeni ve nuru ve ruhu marifetullahtır ve onun üssü'l-esası da iman-ı billâhtır" (Sözler, 23. Söz: 132-142). Onun da ilk ve asli şartı "haddini bilmek"tir.

Said Nursi'ye göre "insan ahsen-i takvimde yaratıldığı ve ona gayet cami bir istidat verildiği için, esfel-i sâfilînden tâ âlâ-yı illiyyîne, ferşten tâ Arşa, zerreden tâ şemse kadar dizilmiş olan makamâta, merâtibe, derecâta, derekâta girebilir ve düşebilir bir meydan-ı imtihana atılmış, nihayetsiz sukut ve suûda giden iki yol onun önünde açılmış bir mucize-i kudret ve netice-i hilkat ve acube-i san'at olarak şu dünyaya gönderilmiştir". O'na göre "insanın bu dehşetli terakkî ve tedennîsinin sırrı" insanın kendisini veya gerçek olanı Tanrı "Mağbut/İlah" edinmesi ile ilgilidir: "İnsan, kâinatın ekser envâına muhtaç ve alâkadardır. İhtiyâcâtı âlemin her tarafına dağılmış; arzuları ebede kadar uzanmış. Bir çiçeği istediği gibi, koca bir baharı da ister. Bir bahçeyi arzu ettiği gibi, ebedî Cenneti de arzu eder. Fakat nihayetsiz hâcât-ı insaniyeyi ifa edecek, ancak nihayetsiz bir kudret ve muhit bir ilim sahibi olabilir". İşte Nursi'ye göre tercih burada başlar ve eğer insan kendini tercih edip kendisini ilah edinirse tekebbüre yani Tanrı kompleksine düşer, yok eğer gerçek Tanrının kulu olmayı kabul ederse

"Ahsen-i takvim", "âlâ-yı illiyyîn" ve "yaratılmışların en üstünü" olmaya yönelir: "Ey insan! Eğer yalnız Ona abd olsan, bütün mahlûkat üstünde bir mevki kazanırsın. Eğer ubudiyetten istinkâf etsen, âciz mahlûkata zelil bir abd olursun. Eğer enâniyetine ve iktidarına güvenip, tevekkül ve duayı bırakıp, tekebbür ve dâvâya sapsan, o vakit iyilik ve icad cihetinde arı ve karıncadan daha aşağı, örümcek ve sinekten daha zayıf düşersin; şer ve tahrip cihetinde dağdan daha ağır, tâundan daha muzır olursun. Evet, ey insan, sende iki cihet var: Birisi, icad ve vücut ve hayır ve müsbet ve fiil cihetidir. Diğeri, tahrip, adem, şer, nefiy, infial cihetidir. Birinci cihet itibarıyla arıdan, serçeden aşağı, sinekten, örümcekten daha zayıfsın. İkinci cihet itibarıyla dağ, yer, göklerden geçersin. Onların çekindiği ve izhar-ı acz ettikleri bir yükü kaldırırsın. Onlardan daha geniş, daha büyük bir daire alırsın. Çünkü sen iyilik ve icad ettiğin vakit, yalnız vüs'atin nisbetinde, elin ulaşacak derecede, kuvvetin yetişecek mertebede iyilik ve icad edebilirsin. Eğer fenalık ve tahrip etsen, o vakit fenalığın tecavüz ve tahribin intişar eder" (Sözler, 23. Söz: 132-142). Tüm bu iki yol ve iki tercihin özünde de insanın ruhundaki enenin "ikilik" doğası vardır.

Said Nursi'ye göre "insan, dünyaya bir memur ve misafir olarak gönderilmiştir". Bu nedenle O'na göre insana diğer hiçbir canlıya bahşedilmemiş "çok ehemmiyetli istidat verilmiş ve o istidâdâta göre ehemmiyetli vazifeler tevdi edilmiştir. İnsanı o gayeye ve o vazifelere çalıştırmak için, şiddetli teşvikler ve dehşetli tehditler var edilmiştir". İnsanlar kendi doğalarındaki bu "şiddetli teşvikler ve dehşetli tehditler" arasmda ikircikli bir doğaya sahiptirler. Bu yüzden Nursi'ye göre "insanda iki vecih vardır. Birisi, enâniyet cihetinde şu hayat-ı dünyeviyeye nâzırdır. Diğeri, ubudiyet cihetinde hayat-ı ebediyeye bakar. Evvelki vecih itibarıyla öyle bir biçare mahlûktur ki, sermayesi, yalnız, ihtiyardan bir şa're (saç) gibi cüz'î bir cüz-ü ihtiyarî; ve iktidardan zayıf bir kesb; ve hayattan, çabuk söner bir şule; ve ömürden çabuk geçer bir müddetçik; ve mevcudiyetten çabuk çürür küçük bir cisimdir. O haliyle beraber, kâinatın tabakatında serilmiş hadsiz envâın hesapsız efradından nazik, zayıf bir fert olarak bulunuyor. İkinci vecih itibarıyla ve bilhassa ubudiyete müteveccih acz ve fakr cihetinde, pek büyük bir vüs'ati var, pek büyük bir ehemmiyeti bulunuyor. Çünkü Allah, insanm mahiyet-i mâneviyesinde nihayetsiz azîm bir acz ve hadsiz cesîm bir fakr derc etmiştir ki, kendi hadsiz tecelliyâtına cami geniş bir ayna olsun. Bu yüzden insan bir çekirdeğe benzer. Nasıl ki o çekirdeğe kudretten mânevî ve ehemmiyetli cihazat ve kaderden ince ve kıymetli program verilmiş; tâ ki toprak altında çalışıp, tâ o dar âlemden çıkıp, geniş olan hava âlemine girip, Hâlıkından istidat lisanıyla bir ağaç olmasmı isteyip, kendine lâyık bir kemal bulsun.

Çekirdek o dar âlemden çıkacak, meyvedar koca bir ağaç olmakla, küçücük cüz'î hakikati ve ruh-u mânevîsi büyük bir hakikat-i külliye suretini alacaktır. İşte, aynen onun gibi, insanın mahiyetine, kudretten ehemmiyetli cihazat ve kaderden kıymetli programlar tevdi edilmiş. Eğer insan, şu dar âlem-i arzîde, hayat-ı dünyeviye toprağı altında o cihâzât-ı mâneviyesini nefsin hevesâtına sarf etse; bozulan çekirdek gibi, bir cüz'î telezzüz için, kısa bir ömürde, dar bir yerde ve sıkıntılı bir halde çürüyüp tefessüh ederek, mes'uliyet-i mâneviyeyi bedbaht ruhuna yüklenecek, şu dünyadan göçüp gidecektir" (Sözler, 23. Söz: 132-142).

Said Nursi için "hakikî terakki ise, insana verilen kalb, sır, ruh, akıl, hattâ hayal ve sair kuvvelerin hayat-ı ebediyeye yüzlerini çevirerek, herbiri kendine lâyık hususî bir vazife-i ubudiyetle meşgul olmaktadır. Yoksa ehl-i dalâletin terakki zannettikleri, hayat-ı dünyeviyenin bütün inceliklerine girmek ve zevklerinin her çeşitlerini, hattâ en süflîsini tatmak için bütün letâifini ve kalb ve aklını nefs-i emmâreye musahhar edip yardımcı verse, o terakki değil, sukuttur... İnsanın cihazat cihetiyle zenginliği şu sırdandır ki: Akıl ve fikir sebebiyle, insanın hasseleri, duyguları fazla inkişaf ve inbisat peydâ etmiştir. Ve ihtiyâcâtın kesreti sebebiyle, çok çeşit çeşit hissiyat peydâ olmuştur. Ve hassasiyeti çok tenevvü etmiş ve fıtratın câmiiyeti sebebiyle pek çok makasıda müteveccih arzulara medar olmuş; ve pek çok vazife-i fıtriyesi bulunduğu sebebiyle, âlât ve cihâzâtı ziyade inbisat peydâ etmiştir. Ve ibâdâtın bütün envâına müstaid bir fıtratta yaratıldığı için, bütün kemâlâtın tohumlarına câmi bir istidat verilmiştir... İnsan, şu kâinat içinde pek nazik ve nazenin bir çocuğa benzer: Zaafında büyük bir kuvvet ve aczinde büyük bir kudret vardır. Çünkü o zaafın kuvvetiyle ve aczin kudretiyledir ki, şu mevcudat ona musahhar olmuş. Eğer insan zaafını anlayıp, kalen, halen, tavren dua etse ve aczini bilip istimdad eylese, o teshirin şükrünü eda ile beraber, matlubuna öyle muvaffak olur ve maksatları ona öyle musahhar olur ki, iktidar-ı zâtîsiyle onun aşr-i mişârına muvaffak olamaz. Yalnız, bazı vakit lisan-ı hal duasıyla hasıl olan bir matlubunu, yanlış olarak kendi iktidarına haml eder" (Sözler, 23. Söz: 132-142). İnsanın Tanrı kompleksine giden yolu da bu kapıdan geçmekle yani herşeyi "kendi iktidarına haml etmekle" başlamaktadır.

Said Nursi için insanın "Tanrı gibi" olmasına yani Tanrı kompleksi içinde tekebbür etmesine neden olan en asli kaynak insanın bu acziyetini görmeyip kibre kapılarak her türlü güç, bilgi ve iktidarın kaynağını kendinde görmesidir. O'na göre bunun en güzel örneği "Bu güç ve zenginlik bilgim sayesinde bana verildi' (Kasas: 78) diyen Karun'dur. O'na göre "insan dahi,

Hâlıkının rahmetini inkâr ve hikmetini itham edecek bir tarzda, küfran-ı nimet suretinde, Karun gibi 'Ben kendi ilmimle, kendi iktidarımla kazandım' dese, elbette sille-i azâba kendini müstehak eder". Nursi'ye göre "şu meşhud saltanat-ı insaniyet ve terakkiyât-ı beşeriye ve kemâlât-ı medeniyet, celb ile değil, galebe ile değil, cidal ile değil, belki ona onun zaafı için teshir edilmiş, onun aczi için ona muavenet edilmiş, onun fakrı için ona ihsan edilmiş, onun cehli için ona ilham edilmiş, onun ihtiyacı için ona ikram edilmiştir. Ve o saltanatın sebebi, kuvvet ve iktidar-ı ilmî değil, belki şefkat ve re'fet-i Rabbâniye ve rahmet ve hikmet-i İlâhiyedir ki, eşyayı ona teshir etmiştir". Bu yüzden insanlar kendi beşeri zaaflarını bilerek tekebbürden vazgeçip kibrin kaynağı olan "gururu ve enâniyeti bırakmalıdır". Çünkü "insan, nefsi ve sureti itibarıyla hiç hükmündedir". "İnsan, nebatî cismaniyetin cihetiyle ve hayvanî nefis itibarıyla sağîr bir cüz, hakir bir cüz'î, fakir bir mahlûk, zayıf bir hayvandır ki, bütün dehşetli mevcudat-ı seyyâlenin dalgaları içinde çalkalanıp gitmektedir. Fakat muhabbet-i İlâhiyenin ziyasını tazammun eden imanın nuruyla münevver bir tekamül, abdiyetin içinde bir sultan; ve cüz'iyetin içinde bir küllî de olabilir. İnsan, tüm bu küçüklüğünün içinde bir âlem ve hakaretin içinde öyle makamın büyük ve daire-i nezaretin geniş bir nâzırı da olabilir. Tıpkı bir çekirdek gibi. İnsan iki büyük düşmanı olan nefis ve şeytanı dinlerse, esfel-i sâfilîne düşerken hakkı/gerçeği dinlerse, âlâ-yı illiyyîne çıkar, kâinatın en güzel takvimi olur" (Sözler, 23. Söz: 132-142). Sonuçta ise "dehşetli tehditler", "şiddetli teşviklere" üstün gelerek insanın "en yüce yaratılışa tekamülü" gerçekleşmiş olur.

Said Nursi'ye göre "insan yaratılışında kendi nefsine muhib/aşık olarak yaratılmıştır. Hattâ bizzat nefsi kadar birşeye sevgisi yoktur. Kendisini, ancak mâbûda lâyık senâlarla medhediyor. Nefsini bütün ayıplardan, kusurlardan tenzih etmekle kemal-i şiddetle müdafaa ediyor. Nefis hizmet zamanında geri kaçar. Kendi nefsinde kusur, naks, acz, fakr görmez. Çünkü bütün lezzetlerin mahzeni nefistir. Vücudun merkezi ve menfaatin madeni nefistir. İnsana en yakın şey nefistir. Bu yüzden bazı insanlar zerrede boğulurlar. Bazısında da dünya boğulur. Bazıları da, kendilerine verilen anahtarlardan birisiyle kesretin en geniş bir âlemini açar, fakat içinde boğulur" (Mesnevi-i Nuriye, 10. Risale: 1350-1361). O'na göre "şiddetli teşvikler ve dehşetli tehditler" arasında tercih yapmak zorunluluğuna mahkum olmuş "insan nihayetsiz şeylere muhtaç olduğu halde, sermayesi hiç hükmünde; hem nihayetsiz musibetlere maruz olduğu halde, iktidarı hiç hükmünde olduğu için" "adeta sermaye ve iktidarının dairesi, eli nereye yetişirse o kadardır. Fakat emelleri, arzuları ve elemleri ve belâları ise, dairesi, gözü, hayali nereye yetişirse ve gidinceye kadar geniştir. Bu derece âciz ve zayıf,

fakir ve muhtaç olan ruh-u beşerin" yani insanların önünde iki hayat yolu vardır: "biri mutî-i kanun-u İlâhî, birisi de âsi ve hevâya tabi olmaktır. Birinci yol insanın Tanrıya kulluk yolu olup ne büyük bir ticaret ve saadet, diğer fısk ve sefahet yolu ise ne büyük bir hasâret ve helâkettir". Bu ikili yol ayrımında insan ya kibir, gurur ve iktidar ihtirasları ile nefsine uyup Tanrı kompleksi içinde tekebbüre kalkışır ya da haddini bilerek gerçek Tanrıya gerçekten de kulluk eder. Said Nursi için bu kulluğun bedeli insanların "nefis ve mallarını Allah'a satmak ve Ona abd olmak ve asker olmaktır": "Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır" (Tevbe: 111). İnsanlar ya nefsini gerçek sahibi Tanrıya satarak kul olur ya da nefsini Tanrı ilan ederek her şeyi "mağrur, hodbin, ayyaş ve firavunlaşmış nefsine" kul edinmeye yönelir.

Said Nursi'ye göre insanın malı ve canı dahil sahip olduğu her şey Tanrının kendisini sınaması "ama İsa örneğinde olduğu gibi insanın Tanrıyı sınamaması" için ona verdiği emanetlerdir. İnsanlar eğer emaneti gerçek sahibine vermeyip kendilerinin zannederek Tanrı komplekslerine kapılıp tekebbür ederse helak olacaklardır. Oysa emaneti sahibine verip onun emirleri doğrultusunda kullanırlarsa kurtulaşa ereceklerdir: "Emanetleri sahib-i hakikîsine satmak. İşte o satışta beş derece kâr içinde kâr var. Fânî mal beka bulur. Her âzâ ve hasselerin kıymeti birden bine çıkar. Meselâ akıl bir alettir. Eğer Hakka satmayıp belki nefis hesabına çalıştırsan, öyle meş'um ve müz'iç ve muacciz bir alet olur ki, geçmiş zamanın âlâm-ı hazinanesini ve gelecek zamanın ehvâl-i muhavvifanesini senin bu biçare başına yükletecek; yümünsüz ve muzır bir alet derekesine iner. İşte bunun içindir ki, fâsık adam, aklın iz'aç ve tacizinden kurtulmak için, galiben ya sarhoşluğa veya eğlenceye kaçar. Eğer Mâlik-i Hakikîsine satılsa ve Onun hesabına çalıştırsan, akıl öyle tılsımlı bir anahtar olur ki, şu kâinatta olan nihayetsiz rahmet hazinelerini ve hikmet definelerini açar. Ve bununla sahibini saadet-i ebediyeye müheyya eden bir mürşid-i Rabbanî derecesine çıkar. Meselâ göz bir hassedir ki, ruh bu âlemi o pencere ile seyreder. Eğer Hakka satmayıp belki nefis hesabına çalıştırsan, geçici, devamsız bazı güzellikleri, manzaraları seyirle şehvet ve heves-i nefsaniyeye bir kavvad derekesinde bir hizmetkâr olur. Eğer gözü, gözün sahibine satsan ve Onun hesabına ve izni dairesinde çalıştırsan, o zaman şu göz, şu kitab-ı kebir-i kâinatın bir mütalâacısı ve şu âlemdeki mucizat-ı san'at-ı Rabbaniyenin bir seyircisi ve şu küre-i arz bahçesindeki rahmet çiçeklerinin mübarek bir arısı derecesine çıkar. Miden, elin ve diğer hasselerin de aynısıdır. Ve onların herbiri öyle bir kıymet almalarının sebebi, mü'min imanıyla Hâlıkın emanetini Onun namına ve izni dairesinde istimal etmesidir. Ve kâfir hıyanet edip nefs-i

emmâre hesabına çalıştırmasıdır" (Sözler, 6. Söz: 8-10). İnsanın yeryüzünde emaneti taşıyacaklarına ve halife olacaklarına dair inancın ve iddianın özünde de bu imtihan düşüncesi vardır.

Said Nursi'ye göre insan bu emanetleri gereği gibi kullanmazsa hem kendi nefsine hem de diğer insanlara zulmetmiş olacak ve en yüce varlık derecesinden hayvan derecesine düşücektir. Çünkü O'na göre "insan zayıftır; belâları çok. Fakirdir; ihtiyacı pek ziyade. Âcizdir; hayat yükü pek ağır. Eğer Allah'a dayanıp tevekkül etmezse ve itimad edip teslim olmazsa, vicdanı daim azap içinde kalır. Semeresiz meşakkatler, elemler, teessüfler onu boğar. Ya sarhoş veya canavar eder. O kadar sevdiğin mal ve evlât ve perestiş ettiğin nefis ve heva ve meftun olduğun gençlik ve hayat zayi olup kaybolacak, senin elinden çıkacaklar. Fakat günahlarını, elemlerini sana bırakıp boynuna yükletecekler. Emanete hıyanet cezasını çekeceksin. Çünkü en kıymettar aletleri en kıymetsiz şeylerde sarf edip nefsine zulmettin. Bütün o kıymettar cihazât-ı insaniyeyi hayvanlıktan çok aşağı bir derekeye düşürüp hikmet-i İlâhiyeye iftira ve zulmettin. Acz ve fakrınla beraber, o pek ağır hayat yükünü zayıf beline yükleyip zeval ve firak sillesi altında daim vâveylâ edeceksin. Hayat-ı ebediye esasatını ve saadet-i uhreviye levazımatını tedarik etmek için verilen akıl, kalb, göz ve dil gibi güzel hediyeyi, Cehennem kapılarını sana açacak çirkin bir surete çevirmektir" (Sözler, 6. Söz: 8-10).

Said Nursi için asıl mesele "insan, nasıl insan olur? Yani insanlarda kemâlât-ı insaniye nasıl neşvünemâ bulur?" sorunu olduğu için emanetlerin gerçek sahibinin kim olduğu çok önemli bir sorundur: "Vücudunuzda şunların yaratılması ve fıtratınızda bunların gaye-i ithali, iki esastır. Biri: Allah'ın bütün nimetlerinin herbir çeşitlerini size ihsas ettirip şükrettirmekten ibarettir. Siz de hissedip şükür ve ibadetini etmelisiniz. İkincisi: Âleme tecellî eden esmâ-i kudsiye-i İlâhiyenin bütün tecelliyâtının aksamını, birer birer, size o cihazat vasıtasıyla bildirip tattırmaktır. Siz dahi tatmakla tanıyarak iman getirmelisiniz. İşte, bu iki esas üzerine kemâlât-ı insaniye neşvünemâ bulur. Bununla insan, insan olur. İnsaniyetin cihazatı, hayvan gibi hayat-ı dünyeviyeyi kazanmak için verilmemiştir. Sermaye-i ömür ve istidad-ı hayatınızı, hayvan gibi, belki hayvandan çok aşağı bir derecede şu hayat-ı fâniye ve lezzet-i maddiyeye sarf etmeyiniz. Yoksa sermayece en âlâ hayvandan elli derece yüksek olduğunuz halde, en ednâsından elli derece aşağı düşersiniz" (Sözler, 11. Söz: 44-48).

Said Nursi'ye göre insanların hayatının gayeleri dokuz emirdir ve insanlar ancak bu emirleri anlayıp uyguladıklarında "nefsin gafletini, hayatının

gayesini ve hayatının mahiyetini, hem hayatının suretini, hem hayatının sırr-ı hakikatini, hem hayatının kemâl-i saadetini bir derece anlamış olur". İnsanların hayatının gayelerinin "Birincisi şudur ki: Senin vücudunda konulan duygular terazileriyle, rahmet-i İlâhiyenin hazinelerinde iddihar edilen nimetleri tartmaktır ve küllî şükretmektir. İkincisi: Senin fıtratında vaz edilen cihazatın anahtarlarıyla esmâ-i kudsiye-i İlâhiyenin gizli definelerini açmaktır, Zât-ı Akdesi o esmâ ile tanımaktır. Üçüncüsü: Şu teşhirgâh-ı dünyada, mahlûkat nazarında, esmâ-i İlâhiyenin sana taktıkları garip san'atlarını ve lâtif cilvelerini bilerek hayatınla teşhir ve izhar etmektir. Dördüncüsü: Lisan-ı hal ve kalinle Hâlıkının dergâh-ı rububiyetine ubudiyetini ilân etmektir. Beşincisi: Esmâ-i İlâhiyenin cilvelerinin sana verdikleri letâif-i insaniye murassaâtıyla bilerek süslenip o Şâhid-i Ezelînin nazar-ı şuhud ve işhâdına görünmektir. Altıncısı: Zevilhayat olanların, tezahürât-ı hayatiye denilen, Hâlıklarına tahiyyatları; ve rumûzât-ı hayatiye denilen, Sânilerine tesbihatları; ve semerat ve gayât-ı hayatiye denilen, Vâhibül-Hayata arz-ı ubudiyetlerini bilerek müşahede etmek, tefekkürle görüp şehadetle göstermektir. Yedincisi: Senin hayatına verilen cüz'î ilim ve kudret ve irade gibi sıfat ve hallerinden küçük nümunelerini vahid-i kıyasî ittihaz ile, Hâlıkın sıfât-ı mutlakasını ve şuûn-u mukaddesesini o ölçülerle bilmektir. Sekizincisi: Şu âlemdeki mevcudatın herbiri kendine mahsus bir dille Hâlıkının vahdâniyetine ve Sâniinin rububiyetine dair mânevî sözlerini fehmetmektir. Dokuzuncusu: Acz ve zaafın, fakr ve ihtiyacın ölçüsüyle kudret-i İlâhiyenin derecât-ı tecelliyâtını anlamaktır. İşte, senin hayatının gayeleri, icmâlen, bunlar gibi emirlerdir" (Sözler, 11. Söz: 44-48)

Said Nursi'ye göre insanların hayatı ve kararları "Tanrı gibi" kendilerine bahşedilen cüzi özellikleri bilip yeryüzünde Tanrının bir aynası olarak haddini bilip örneklik/halifelik mi sergilemek yoksa bizzat Tanrı olmaya soyunup tekebbür içinde cüzi özellikleri külli özellik zannedip insanların kaderine tahakküm etmeye mi yönelmek olacağı şeklinde ikiye ayırlmaktadır: "Şimdi kendi hayatının mahiyetine bak ki, o mahiyetinin icmâli şudur: Esmâ-i İlâhiyeye ait garâibin fihristesi; hem şuûn ve sıfât-ı İlâhiyenin bir mikyası; hem kâinattaki âlemlerin bir mizanı; hem bu âlem-i kebirin bir listesi; hem şu kâinatın bir haritası; hem şu kitab-ı ekberin bir fezlekesi; hem kudretin gizli definelerini açacak bir anahtar külçesi; hem mevcudata serpilen ve evkata takılan kemâlâtının bir ahsen-i takvimidir. İşte, mahiyet-i hayatın bunlar gibi emirlerdir. Şimdi senin hayatının sureti ve tarz-ı vazifesi şudur ki: Hayatın bir kelime-i mektubedir. Kalem-i kudretle yazılmış hikmetnümâ bir sözdür. Görünüp ve işitilip Esmâ-i Hüsnâya delâlet eder. İşte, hayatının sureti bu gibi emirlerdir. Şimdi, hayatının sırr-ı haki-

kati şudur ki: Tecellî-i Ehadiyete, cilve-i Samediyete aynalıktır. Yani, bütün âleme tecellî eden esmânın nokta-i mihrakiyesi hükmünde bir camiiyetle Zât-ı Ehad-i Samede aynalıktır. Şimdi, hayatının saadet içindeki kemâli ise, senin hayatının aynasında temessül eden Şems-i Ezelînin envârını hissedip sevmektir. Zîşuur olarak Ona şevk göstermektir. Onun muhabbetiyle kendinden geçmektir. Kalbin gözbebeğinde aks-i nurunu yerleştirmektir. Çünkü buyurulmuştur ki 'Ben göklere ve yere sığmam, fakat inanan kulumun kalbine sığarım" (Sözler, 11. Söz: 44-48).

Enenin enaniyet yolu mülkiyetin iktidarı ve iktidarın mülkiyetine "sahip olmak" ihtirasına yönelmek iken enenin emanet yolu "emaneti temsil etmek" üzerine kuruludur. Enenin enaniyet yolu "sahip olmak" kibirinin ürünü olarak kendisi tekebbür içinde olmakla beraber kendisine tekebbürü sağlayan şeylerin de kulu hükmündedir. Said Nusi'ye göre "insanlar Hakkın mâsivâsından olan şeyleri, ona taabbüd edecek bir derecede kendinden büyük zannederek kulluk ederler". Hem, kendisini birçok şeyden tekebbür edecek derecede büyük tutar hem de kendinden büyük gördüklerine küçüklük gösterir. "Tüm mahlûkatın mâbûdiyetten uzaklık noktasında müsâvi oldukları gibi, mahlûkiyet nisbetinde de bir olduklarını unuturak üstünlük taslarlar. Oysa insanların hayatı ve ömrü aynadır ve her an ölmesi mümkün ve harap olması muhtemeldir. Bu yüzden insan hayatına ve dünyasına, çekemeyecekleri ve kaldıramayacakları yükleri yükletmemelidir" (Lemalar, 17. Lema: 642-655).

Nursi'ye göre insanları "Tanrı gibi" yeryüzünde iyilik üzerinde bir "ayna" olmaktan alıkoyup bizzat "Tanrı gibi" olmaya yönelten şeylerin merkezinde insanların heva ve heveslerine uymasını emreden "nefs-i emmare" vardır. "Fahre meftun, şöhrete müptelâ, medhe düşkün, hodbinlikte bîhemtâ olan sersem nefis" "yaptıkları kötülüklerle sevinen ve yapmadıkları hayırla övülmekten hoşlanan" (Âl-i İmrân: 188); "kendine yüklenen nimetler için fahre, gurura kapılan insanlar" yaratır. Halbuki insan "daim zemme müstehaktır". Çünkü insan "bir cüz-i ihtiyarı bulunmakla, o nimetlerin kıymetlerini fahri ile tenkis etmekle, gururuyla tahrip etmekle, inkarıyla iptal etmekle ve temellükle gasp etmekle" tekebbüre yönelmektedir. Oysa "insanın vazifesi fahir değil, şükürdür; şöhret değil, tevazudur, hacâlettir; medih değil, istiğfardır, nedamettir; hodbinlik değil, hüdâbinliktedir" (Sözler, 18. Söz: 89).

Said Nursi'ye göre insan sürekli "nefsinizi temize çıkarmayın" emrine muhalefet ederek kendi haklılığını, doğruluğunu ve üstünlüğünü ispatlama davası peşinde koşar. Bu yüzden insanm, gerçek insan olma mer-

tebesine çıkmak için ilk önce nefsini yenerek "tezkiye-i nefis" hastalığını terk etmesi, haddini bilmesi gerekir. Çünkü insandaki Tanrı kompleksinin yani kendi nefsini ilah/mabud olarak ilan edip kendine tapınmasının ve kendine tapınılmasını istemesinin/arzulamasının kökeninde de bu "nefsi/kendini temize çıkarma" hastalığı vardır. "Zira insan, cibilliyeti ve fıtratı hasebiyle nefsini sever. Belki, evvelâ ve bizzat yalnız zâtını sever; başka herşeyi nefsine feda eder. Mâbuda lâyık bir tarzda nefsini metheder; mâbuda lâyık bir tenzihle nefsini meâyipten tenzih ve tebrie eder. Elden geldiği kadar kusurları kendine lâyık görmez ve kabul etmez. Nefsine perestiş eder tarzında, şiddetle müdafaa eder. Hattâ fıtratında tevdi edilen ve Mâbud-u Hakikînin hamd ve tesbihi için ona verilen cihazat ve istidadı kendi nefsine sarf ederek, 'Nefsinin arzusunu kendine mâbud edinen kimse' (Furkan: 43) durumuna gelip nefsin muktezası, daima iyiliği kendinden bilip fahr ve ucbe girer. Nefis kendini serbest ve müstakil ve bizzat mevcut bilir. Ondan, bir nevi rububiyet dâvâ eder; mâbuduna karşı adâvetkârâne bir isyanı taşır". Bu hastalık ve isyandan kurtulmak için insanın sahip olduğu her şeyin Tanrı tarafından ona "ihsan edilmiş nimetler olduğunu anlayıp, fahr yerinde şükür ve temeddüh yerinde hamdı" koyması gerekir. Çünkü 'nefsini günahlardan arındıran kurtuluşa ermiştir' (Şems: 9) buyurulmaktadır. "Bunun sırrı da şudur ki: Kemâlini kemalsizlikte, kudretini aczde, gınâsını fakrda bilmektir" (Sözler, 26. Söz: 211).

Said Nursi'ye göre enenin enaniyet yolunun kılavuzu nefis, ayetin de belirttiği gibi insanları "daima kötü şeylere sevk eder". Bu yüzden insanın Tanrı kompleksi kaynağı işte bu nefistir ki ona göre aynı zamanda insanın "en büyük ve en zararlı düşmanıdır". İnsandaki bu "zaaf, nasıl ki tekebbürün madeni ise sığar-ı nefs de o ölçüde tekebbürün membaıdır". Çünkü "tezkiyesiz nefs-i emmâresi bulunmak şartıyla, kendi nefsini beğenen ve seven adam başkasını sevmez. Eğer zâhirî sevse de samimî sevemez; belki ondaki menfaatini ve lezzetini sever. Daima kendini beğendirmeye ve sevdirmeye çalışır. Ve kusurunu nefsine almaz, belki avukat gibi kendini müdafaa ve tebrie eyler. Mübalâğalarla, belki yalanlarla nefsini medih ve tenzih ederek, adeta takdis eder ve derecesine göre, 'hevâ ve heveslerini kendisine mâbud edinen kimse' (Furkan: 43) durumuna düşer. Temeddühü ve sevdirmesi ise, aksülâmelle istiskali celb eder, soğuk düşürtür. Hem amel-i uhrevîde ihlâsı kaybeder, riyâyı karıştırır. Âkıbeti görmeyen ve neticeleri düşünmeyen ve lezzet-i hazıraya müptelâ olan hisse ve hevâ-yı nefse mağlûp olup, yolunu şaşırmış hissin fetvâsıyla, bir saat lezzet için, bir dakika gurur veya intikam için yaşar. Elmas kıymetinde bulunan hasenâtını, hissini okşamak için ve hevâsını memnun etmek için ve hevesini tatmin et-

mek için, ehemmiyetsiz cam parçaları hükmündeki lezzetlere, enâniyetlere vesile edip, kârlı işlerde hasâret eder" (Lemalar, 28. Lema: 741).

Said Nursi'ye göre insanlardaki bu enenin enaniyet ve emanet yolu arasındaki farklar ve tercihler insanlığın zulüm ve adalet, nefret ve merhamet, ihanet ve sadakat tercihlerini de etkilemekte kişisel enenin kolektif ve evrensel ene ile de bütünleşmesine neden olmaktadır. Kişisel Tanrı kompleksinin kaynağı olan enenin enaniyet ihtirası kolektif enelerin enaniyetine ve oradan da evrensel enelerin enaniyet hırsına dönüştüğünde ise insanlık tam bir zulümat ve ihanet üzerindedir demektir. Nursi'ye göre "insan kendisine beşik olarak yaratılan küre-i arzda istediği gibi tasarruf eden bir halifedir. Hattâ semâ-i dünyada dahi aklıyla çalışıyor ve küçüklüğüyle, zâfiyetiyle beraber harika tasarrufat-ı acibesiyle eşref-i mahlukat ünvanını almıştır. Ve elinde cüz-ü ihtiyarî bulunduğundan, bütün esbab içerisinde en geniş bir salâhiyet sâhibidir". Bu yüzden "insan, pek acip bir terkipte halk edilmiştir. Kesret içinde vahdeti, terkip içinde besâteti, cemaat içinde ferdiyeti vardır. İhtiva ettiği âzâ, havâs ve letâifin herbirisi için müstakil lezzetler, elemler olduğu gibi; aralarında görülen sür'at, teâvün ve imdattan anlaşıldığı üzere, herbirisi arkadaşlarının lezzet, elem ve teessüratmdan da hisse alıyorlar. Bu hilkat sayesinde, insan eğer ubudiyet yoluna giderse, bütün lezzet, nimet, kemâlât nevilerine, kısımlarına mazhar olmaya şâyandır. Ve keza, eğer enaniyet yolunu takip ederse, çeşit çeşit elem ve azaplara da mahal olmaya müstehaktır. İnsanı tekebbür/enaniyet ile havalandırıp baş aşağı felâkete atan şeylerin başında istihkak nazara alınmayarak, Hakkın takdiri hakkında tefrit veya ifrat yapılması vardır. Ve kuvvetine, kıymetine bakılmayarak küçük veya büyük bir yük altına alınır gibi gayr-ı insanî haller insanı insaniyetten düşürür, ya zulme, veya kizbe sevkeder" (Mesnevi-i Nuriye, Hubab: 1312-1330). İnsanları zulme ve ihanete sürükleyen en asli unsur insanların yaratılış gayelerini unutarak kendilerine emanet edilen yeryüzünü mülk edinmek ve onda maliklik ihtiraslarını tatmin etmeye yönelmektir.

Said Nursi, insanların doğalarındaki enenin ilk boyutu olan emanet bilinci ile ilahi iradeye teslimiyet içinde diğer dünyayı önceleyerek yeryüzü egemenliğinin iktidar ve ihtişamını terk ettiklerini, enenin ikinci boyutu olan kibir ve Tanrı kompleksinin kaynağı olan enaniyet ihtirasları ile de yeryüzü egemenliğinde güç ve iktidar arayışma yöneldiklerini belirtir. O'na göre "her kim hayat-ı fâniyeyi esas maksat yapsa, zahiren bir cennet içinde olsa da, mânen cehennemdedir. Ve her kim hayat-ı bâkıyeye ciddî müteveccih ise, saadet-i dâreyne mazhardır. Dünyası ne kadar fena ve sıkıntılı olsa da, dünyasını cennetin intizar salonu hükmünde gördüğü için hoş görür,

tahammül eder, sabır içinde şükreder" (Sözler, 8. Söz: 15). "Dünya hayatında en bahtiyar odur ki, dünyayı bir misafirhane-i askerî telâkki etsin ve öyle de iz'an etsin ve ona göre hareket etsin. Ve o telâkki ile en büyük mertebe olan mertebe-i rızâyı çabuk elde edebilir. İnsanın fıtratındaki şiddetli merak ve hararetli muhabbet ve dehşetli hırs ve inatlı talep ve hâkezâ şedit hissiyatlar, umur-u uhreviyeyi kazanmak için verilmiştir. O hissiyatı şiddetli bir surette fâni umur-u dünyeviyeye tevcih etmek, fâni ve kırılacak şişelere bâki elmas fiyatlarını vermek demektir. İşte, insanda binlerle hissiyat var. Herbirisinin, aşk gibi, iki mertebesi var: biri mecazî, biri hakikî. Meselâ, endişe-i istikbal hissi; rızık edinme arzusu; mala ve câha karşı şiddetli bir hırs; fâni mal ve âfetli şöhret; tehlikeli ve riyaya medar olan mevki-makam ihtirası gibi. Fena haslet olan hırs-ı mecazî ise, âli bir haslet olan hırs-ı hakikîye inkılâp eder. Şiddetli bir inatla, ehemmiyetsiz, zâil, fâni umurlara karşı hissiyatını sarf eder. Bir gün anlarki hiçbir şey o şiddetli hırsa değmiyor. Ondan, hakikî câh olan merâtib-i mâneviyeye ve derecât-ı kurbiyeye ve zâd-ı âhirete ve hakikî mal olan a'mâl-i salihaya teveccüh eder. Bu yüzden bu muhteris insanlara 'haset etme, hırs gösterme, adâvet etme, inat etme, dünyayı sevme, yani, fıtratını değiştir' gibi, zâhiren onlarca mâlâyutak bir teklif ve tavsiyeside bulunmak yerine 'bunların yüzlerini hayırlı şeylere çeviriniz, mecrâlarını değiştiriniz' demek gerekir. Böylece hem nasihat tesir eder, hem daire-i ihtiyarlarında bir emr-i teklif olur" (Mektubat, 9. Mektup: 359-360), hem de insanın ikircikli doğasını bozmadan "gerçek"in gerçekliğine yöneltilmiş olur.

Dünya hayatı ve dünya hayatına dair iktidar, tekebbür, ihtiras, ihtişam, mülkiyet ve şöhret tutkusuna ve o tutku ile de Tanrı veya kul kompleksi içinde yaşamaya neden olan "endişe-i istikbal hissi; rızık edinme arzusu; mala ve câha karşı şiddetli bir hırs; fâni mal ve âfetli şöhret; tehlikeli ve riyaya medar olan mevki-makam ihtirası gibi" düşkünlükler Said Nursi'ye göre insanın Tanrının emanetini temsil etmesine engel olan hatta insanın kendinde olmayan birşeye kendininmiş gibi sahip çıkması anlamında yalan bir evrensel dünya inşa etmeye yönelik hastalıklardır. Özellikle şöhret hastalığı insanların emanete ihanet etmelerinin en asli kaynaklarından bir felakettir. O'na göre "şöhret ayn-ı riyâdır ve kalbi öldüren zehirli bir baldır. Ve insanı insanlara abd ve köle yapar. Şöhret, insanın malı olmayanı da insana mal eden beşerin ihtiras ve enaniyet seciyelerindendir". İktidar hırsının kaynağı olan "şöhret, garip veya kıymettar birşeyi asîlzâde göstermek için, o kıymettar şeylerin cinsiyle müştehir olan zata nispet ve isnad etmektir. Yani, sözleri revaç bulmak ve tekzip olunmamak veyahut başka ağraz için, zalimâne ve istibdadkârâne, bir milletin netaic-i efkârını veya

mehasin-i etvarını bir şahısta görüp ondan bilirler. İnsanlar şöhret ile yalanlar ve hayallerde büyüyüp şişerler. Yalan, yalana mukaddeme olduğu için, şu harikulâde şecaat, harikulâde bir ömür ve dehşetli bir kamet ve onların levazım ve tevâbileri olan çok emirleri toplayıp, içinde o hayal-i hâil nara vurarak 'Ben nev'ün münhasırün fi'ş-şahs'ım' der. Gulyabânî gibi hurafatı arkasına takarak dillerin destanlarında dönüyor. Emsaline dahi meydan açıyor. Şöhret, insanların fıtratını bozarak zarafetini tabiîlikten çıkarıp tasannua kalb ediyor. Şöhret, doğru ve gerçek olan şeylerin hakikatini ve kuvvetini bitirir. Bu yüzden ihsan-ı İlâhîden fazla ihsan, ihsan değildir. Bir dane-i hakikat bir harman hayalâta müreccahtır. İhsan-ı İlâhî ile tavsifte kanaat etmek gerekir. Birşeyin şerefi neslinde değildir, zatındadır. Birşeyin aslını gösteren semeresidir. Birinin malına başka mal karışırsa, malını kıymetsiz ettiği gibi, haczetmesine dahi sebep olur" (Muhakemat, 4. Mukaddeme: 1990). Tanrı ve kul komplekslerinin doğasındaki ihtirasın kaynağı da tam da bu şöhretin neden olduğu "insanı insanlara abd/kul ve köle yapan" tekebbürdür. Şöhrete dayalı bu yalancı Tanrılık oyunu, insanların övgüleri ile başlayıp tapınmaları ile biten bir Tanrı ve kulları ilişkisidir: "şöhret, önce teveccüh-ü âmmenin bir insanı yüceltmesiyle insanların nazarında hürmet ve üstünlük taslamakla başlayıp insanlardaki ihlâsı kırarak riyaya sebep olmasıyla devam eder ve en sonunda da kendini ilah ilan etmesiyle" sonlanır.

Said Nursi'ye göre kolektif ve evrensel iktidar ve şöhret peşinde koşmak için mutlaka kişisel olarak enenin enaniyet kibrine ihtiyaç vardır ki bu da insandaki ilahi emanet iradesini bozarak insani değer ve erdemlerine zarar verir. O'na göre "şöhret, önce teveccüh-ü âmmenin bir insanı yüceltmesiyle insanların nazarında hürmet ve üstünlük taslamakla başlayıp insanlardaki ihlâsı kırarak riyaya sebep olmasıyla devam eder ve en sonunda da kendini ilah ilan eder. Oysa insan, dünyanın muvakkat şan ve şerefinin ve enâniyetli hodfuruşluğunun, şöhretperestliğinin ne kadar faydasız ve mânâsız olduğunu anlayıp bütün kuvvetiyle nefs-i emmâresiyle mücadele edip mahviyet etmek, benliğini bırakmak, tasannu ve riyakârlık yapmamak için elden geldiği kadar çalışmalı; kendi hakkında hoşlandığı ziyade hüsn-ü zan ve teveccüh-ü nas ve şahsını medh ü senâdan ve kendini mânevî makam sahibi olduğunu bilmekten herkese muhalif olarak bütün kuvvetiyle kaçmalı; şahsını asla kimseye beğendirmeye çalışmamalı; nefs-i emmâresini elinden geldiği kadar hodfuruşluktan, şöhretperestlikten, tefahurdan men'e çalışmalı; değil dünyevî makamatı ve şan ve şerefi şahsına kazandırmak, mânevî büyük makamatlar dahi kendine verilse de onları 'nefis cümleden edna, emanetin vazifesi cümleden âlâ' diyerek reddetme-

lidir. Unutmamalı ki, gözünü kapayan, yalnız kendi görmez; başkasına da gece yapamaz" (Tiryak: 2346-2347).

Said Nursi, insanda "vücut ve icad, hayır ve fiil ciheti ve naks ve kusur ciheti" olmak üzere iki cihetten kaynaklı olarak insanların "önünde iki yol" olduğunu söyler: "Birisi, kâinatın esfel-i sâfilînine gider, diğeri ise âlâ-yı illiyyîn-i şerefe çıkar. İnsan bu iki cihetten dolayı en cüz'î bir küçük cüzden, tâ en küllî bir küll-ü ekbere kadar alâkat ve hâcâtı intişar edebilir. Zaafında büyük bir kuvvet, aczinde büyük bir kudret vardır. Saltanat-ı insaniyet, celb ve gasp etmekle ve galip olmakla değildir. Belki insana bu derece musahhariyetin sebebi, şefkat ve rahmet ki, eşyayı insana musahhar etmiş. Yoksa netice-i iktidarı değildir. İnsan, nefsinde ve suretinde hiçtir ve hiç hükmündedir. Fakat insan vazife ve mertebe noktasında, şu kâinat-ı muhteşemenin seyircisi ve şu mevcudatın lisan-ı nâtıkı ve şu kitab-ı âlemin mütalâacısı ve şu müsebbih ve âbid mahlûkatın nâzırı ve ustabaşısı hükmündedir. Ve insana mühim istidâdât ve o istidâdâta göre mühim vezâif tevdi edilmiştir" (Mesnevi-i Nuriye, Nur'un İlk Kapısı, Dersler: 1374-1406). Nursi'ye göre de zaten "insan, insan olmak için, kendine göre bir derece bu gayeye çalışmalıdır. Bu gayeler ise: Şu kâinatta saltanat-ı rububiyetini tasdikle, mehasin-i kemâlâtına nezaret etmek; esmâ-i kudsiye-i İlâhiyenin nukuş-u bedayikârânelerini birbirine gösterip dellâllık etmek; künuz-u mahfiye olan esmâ-i Rabbaniyenin cevherlerini mizan-ı idrakle tartmak ve kıymet vermek; kalem-i kudretin mektubatını mütalâayla tefekkür etmek; fıtratın letaif ve müzeyyenatını temaşa etmekle, Fâtırın mârifetine ve rüyetinin temaşasına iştiyak göstermek; sâni-i Zülcelâlin san'atının mucizeleriyle kendini tanıttırmasına ve bildirmesine mukabil, iman ve mârifetle mukabele etmek; Rahîm-i Kerîmin semerat-ı rahmetinin müzeyyenatıyla kendini teveddüd suretinde sevdirmesine mukabil, ona hasr-ı muhabbet ve taabbüd ile tahabbüb etmek; san'atının letaif ve antikalarını sath-ı zeminde teşhir etmesine mukabil, takdir ve tahsin ve istihsanla mukabele etmek; kasr-ı kâinatta, taklit edilmez sikkeleriyle ve Ona mahsus hâtemleriyle ve Ona münhasır turralarıyla ve Ona has fermanlarıyla bütün mevcudata damga-i vahdet koymasına ve âyât-ı tevhidi nakşetmesine ve aktâr-ı âfâkta bayrak-ı vahdaniyetini ilân etmesine mukabil, tasdikle, iman ve tevhidle, iz'an ve şehadet ve ubudiyetle mukabele etmektir. İşte, bunlar gibi vücuh-u ibâdât ve tefekküratla insan hakikî insan olur. Ahsen-i takvimde olduğunu gösterir. Yümn-ü imanla emanete mâlik emin bir halife-i arz olur. Sonuçta anlaşıldı ki, insanın önünde iki yol var. O yoldan birinde nefsi ve şeytanı dinleyip gitse, esfel-i sâfilîne düşer. Diğerinde, hakkı dinleyip gitse, âlâ-yı

illiyyîne çıkar, kâinatın bir takvim-i zîşanı olur" (Mesnevi-i Nuriye, Nur'un İlk Kapısı, Dersler: 1374-1406).

Said Nursi, Adem'in yaratılışım incelerken canlıların dört çeşit olduğu ve dört farklı amaç için yaratıldığını ifade etmektedir. O'na göre "Hak, hayr-ı mahz olarak melaikeyi yaratmış, şerr-i mahz olarak da şeytanı yaratmıştır; hayr ve şerden mahrum olarak behaim ve hayvanatı yaratmış; hayır ve şerre kadir ve cami olarak da dördüncü kısmı teşkil eden beşeri yaratmıştır". Tanrının insanı yaratmasının gayesi yeryüzünde kendi emanetinin aynası olacak bir iradeyi görmek istemesi ve insanın bu irade ile en üstün bir varlık mı yoksa en aşağılık bir canlı mı olacağını sınamaktır: "beşerin şeheviyye ve gazabiyye kuvvetleri kuvve-i akliyesine munkat ve mağlub olursa, beşer, mücahedesinden dolayı melaikeye tefevvuk eder. Aksi halde, hayvanlardan daha aşağı olur; çünkü özrü yoktur" (İşaretül İcaz, Bakara Suresi: 1264-1270). İşte tam da bu noktada insanın yeryüzündeki en büyük sınanma kaynağı doğasındaki ene/ben/nefis iken onu bu unsurlarla tahrik ve tebdil edecek düşmanı da Şeytan olmaktadır. Yani insan yeryüzüne içindeki düşman "Ene"/Ben/Nefis ve dışındaki düşman "Şeytan" ile mücadele etmeye gönderilmiş, doğasındaki "çekirdekte" her iki düşmana karşı galip veya mağlup olacak tohumlarm sulanmasını sağlayan "şiddetli teşvikler ve dehşetli tehditlere" karşı mücadele etme "kuvvetleri" ile mücehhez kılınmıştır. Bu yüzden de asla "özrü yoktur".

Said Nursi'ye göre Tanrının Adem'i cennetten ihraç etmesinin nedeninde de işte bu hikmet vardır. Yani "Adem'in tavzif edilmesidir. Adem, öyle bir vazife ile memur edilerek gönderilmiştir ki, bütün terakkiyât-ı mâneviye-i beşeriyenin ve bütün istidâdât-ı beşeriyenin inkişaf ve inbisatları ve mahiyet-i insaniyenin bütün esmâ-i İlâhiyeye bir âyine-i câmia olması, o vazifenin netâicindendir. Eğer Âdem cennette kalsaydı, melek gibi makamı sabit kalırdı; istidâdât-ı beşeriye inkişaf etmezdi. Hikmet-i İlâhiye, nihayetsiz makamâtı kat edecek olan insanın istidadına muvafık bir dâr-ı teklifi iktiza etti. Bunun test edilmesinin yegane unsuru da şeytan olmuştur. Çünkü melâikelere şeytanlar musallat olmadıkları için, terakkiyatları yoktur; makamları sâbittir, tebeddül etmez. Kezâ, hayvânâtın dahi, şeytanlar musallat olmadıkları için, mertebeleri sabittir, nâkıstır. Âlem-i insaniyette ise, merâtib-i terakkiyat ve tedenniyat, nihayetsizdir; Nemrutlardan, Firavunlardan tut, tâ sıddıkîn-i evliya ve enbiyaya kadar gayet uzun bir mesafe-i terakki var. İşte, kömür gibi olan ervâh-ı sâfileyi, elmas gibi olan ervâh-ı âliyeden temyiz ve tefrik için, şeytanların hilkatiyle ve sırr-ı teklif ve ba's-ı enbiya ile, bir meydan-ı imtihan ve tecrübe ve cihad ve müsabaka açılmış. Eğer mücahede

ve müsabaka olmasaydı, maden-i insaniyetteki elmas ve kömür hükmünde olan istidatlar beraber kalacaktı. Âlâ-yı illiyyîndeki bir kamil ruh, esfel-i sâfilîndeki bir zelil ruhla bir seviyede kalacaktı" (Mektubat, 12. Mektup: 364-365). Bu nedenle şeytanın görevi de insanlardaki ene tohumunu sulamaktır. İnsan enesini ya şeytanın suyuyla büyütüp şeytan gibi enaniyete ya da ilahi su ile büyütüp emaneti taşıma iradesine dönüştürecektir.

Said Nursi'ye göre şeytanın insanları kendi yolu olan enaniyet yoluna sevk etmek için kullandığı en önemli desise insanlar ile Tanrı arasındaki kutsal bağı kopartmaktır. Bunun için de öncelikle kutsal kitaplarının, kutsal yasalarının ve peygamberlerin ilahi kaynaklı olmadığını iddia eder ve insanların o kutsallıkları akılları ile yorumlamalarını emreder. Böylece insanlar Tanrı yerine geçip Tanrı kompleksi içinde "Hak böyledir, hakikat budur, Allah'ın emri böyledir' demeye başlarlar. Bu insanlar tıpkı şeytan gibi olup Allah'ı kendi keyfine göre konuşturmaya yönelirler. Hadsiz derece haddinden tecavüz edip, Allah'ın taklidini yapıp, Onun yerinde konuşmaya ve davranmaya yönelirler ve 'Allah adına yalan söyleyenden daha zalim kim vardır?' (Zümer: 32) düsturuna muhatap olurlar". Fakat Nursi'ye göre "bir beşerin kendi başına böyle yapması ve muvaffak olması hiçbir cihetle mümkün değildir, belki yüz derece muhaldir. Çünkü birbirine yakın zatlar birbirini taklit edebilirler. Bir cinsten olanlar birbirinin suretine girebilirler. Mertebece birbirine yakın olanlar birbirinin makamlarını taklit edebilirler, muvakkaten insanları iğfal ederler; fakat daimi iğfal edemezler" (Mektubat, 26. Mektup: 492-497). İnsanın Tanrı kompleksi kişilik ile Tanrı rolünü oynaması uzun sürmez. Ama insan nefsinin ve şeytanın görevi de burada başlar: Tanrı ile insan arasındaki "mertebece birbirine uzak olanı yakın göstermek".

Said Nursi, insan nefsi, "endişe-i istikbal hissi; rızık edinme arzusu; mala ve câha karşı şiddetli bir hırs; fâni mal ve âfetli şöhret; tehlikeli ve riyaya medar olan mevki-makam ihtirası" ile insanları enaniyet yoluna sevk ederken şeytan ve şeytan insanlar da insanları enaniyet yolunda sürekli tutmak için bu ihtirasları "tamah" ile sulayarak büyütürler. "Tamah" yani dünyalık arzuları, mal-mülk ihtirası, gelecek kaygısı ve doymak bilmeyen rızık ve servet endişesidir. O'na göre şeytanlar "tamah yüzünden insanların çoklarını avlıyorlar. Aslında meşru rızık, iktidar ve ihtiyarın derecesine göre değil, belki acz ve iftikarın nisbetinde geliyor. Rızka muhtaç olan bitkiler yerinde durup, onların rızıkları onlara koşup gelirken hayvânat, hırsla rızıklarının peşinde koştuklarından, ağaçlar gibi mükemmel beslenmiyorlar. Vasıta-ı rızık iktidar değil, iftikar olmasına rağmen insanlar onu iktidar unsuru olarak yüceltiyorlar. Bu ehl-i dünya, hususan ehl-i dalâlet,

parasını ucuz vermez, pek pahalı satar. Bir senelik hayat-ı dünyeviyeye bir derece yardım edecek bir mala mukabil, hadsiz bir hayat-ı ebediyeyi tahrip etmeye bazan vesile olur. O pis hırsla, gazab-ı İlâhîyi kendine celb eder ve ehl-i dalâletin rızasını celbe çalışır. İnsanları hubb-u cah, tamah ve havf ile aldatmaya çabalar" (Mektubat, 29. Mektup: 548-553). Bunlar ile insanın ene tohumunu sular. Bu ihtiraslar yani "şiddetli teşvikler" karşısmda aldanmayan çok nadir insan çıkar.

Said Nursi, kişisel Tanrı komplekslerinin kaynaklarını açıkladıktan sonra şeytan ve şeytan insanların kendileri gibi enaniyet yoluna insanları sürüklemek için kurdukları bir başka tuzak olan kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini temsil eden kategorik ayrımlar (unsuriyet) olan medeniyet, din, mezhep, ırk, dil, güçlü/üstün devlet, zenginlik vb. gibi ayrımlar ile insanlar arasında üstünlük yarışı ve iddiası yaratılmasını izah eder. O'na göre bu kategorik ayrımlar yani "unsuriyet ve hamiyetfuruşluk fikri şeytan illetidir. Asıl olan hakikî, nuranî menfaattar bir cemaatin bâki uhuvvetleridir. Bu uhuvveti ve mefâhir-i hakikiye-i milliyeyi unutturacak bir surette mecazî ve unsurî ve muvakkat ve garazkârâne bir uhuvvet yaratmak insanlığa zulümdür. İnsanları şefkatin muktezası, gayet derecede fakr ve aczinde, gayet kuvvetli bir nokta-i istinadı ve tükenmez bir nokta-i istimdadı yerleştirmek lâzımdır. İnsanlara tüm insanlar için şefkat ve merhamet değerleri kazandırmak gerekir. Yoksa hamiyet-i milliye sarhoşluğuyla insanları mânen boğazlamış oluruz. Cesedini beslemek için beynini ve kalbini çıkarıp ona yedirmek nev'inden, vahşiyâne bir gadirdir, bir zulümdür. Biri aziz diğeri zelil kılınarak zulüm büyütülmüş olur. Bu biçarelerin ye'sini ve elemini arttıran ve sefih bir kısım zenginlerin mel'abe-i hevesâtı ve zalim bir kısım kavîlerin vesile-i şöhret ve şekaveti olan frenkmeşrebâne ve perde-bîrûnâne ve firavunâne medeniyetperverlik namı altında yapılan üstünlük vurguları bu zulümleri her yere yayar. İnsanların yarasına merhem ise, unsuriyet fikrinden değil, belki dinin eczahane-i kudsiyesinden çıkar. Bu tekebbür desiseleri insanların hakikate olan inanç nurlarını söndürmekte; merhamete ve tımar etmeye şâyan insanların yaralarına zehir serpmekte; hürmete çok lâyık olan insanların insanlığa dair tesellisini kırmakta ve ye's-e atmakta; şefkate çok muhtaç olan insanların bütün bütün kuvve-i mâneviyesini kırmakta ve hakikî insaniyetini söndürmekte; muavenet, yardım ve teselliye çok muhtaç olan insanların ümitlerini, istimdatlarını akîm bırakıp, onların nazarında hayatı mevtten daha ziyade dehşetli bir surete çevirmekte; ikaza ve ayılmaya çok muhtaç olan insanlara üstünlük, kibir ve gurur uykusu içinde öyle bir şarap içirmektedir. Bu şeytan insanlar unsuriyet fikri ve hamiyet-i milliye uğrunda çok mukaddesâtı feda etmektedirler. Bu zihniyetin

felsefesi hak noktasında mağlûp olduğu için kuvvete müracaat etmektir. Oysa hakikatin sırrı kuvvet haktadır, hak kuvvette değildir" (Mektubat, 29. Mektup: 548-553). İnsanlar arasında hak değil de güç asli değer olursa gücü elinde bulunduran Tanrı kompleksleri sayesinde "birileri aziz diğerleri zelil kılınarak yeryüzünde zulüm büyütülmüş olur".

Said Nursi, şeytan ve tarafgirlerinin enaniyete kolayca süreklediği en önemli kesimin "iyiyle kötüyü bilmek" mutlak bilgeliğini kendinde vehmederek "enâniyet-i ilmiye" sahibi olan "ehl-i ilmin" olduğunu belirtir. Çünkü O'na göre şeytan ve şeytan insanlar, "insanlardaki en tehlikeli damar olan enâniyetten istifade edip onu okşamakla onlara çok fena şeyleri yaptırabilmektedirler. Şeytanın atı ene'ye binip nefisperestlik içinde dalâlet vadilerinde koşmaktır. Ehl-i hak, bilmecburiye, eneyi terk etmekle hakka hizmet edebilir. Enelik yolu hakkın hizmetine karşı bir haksızlıktır. Hak ene'yi kabul etmiyor, 'nahnü'/Biz istiyor. 'Ben demeyiniz, biz deyiniz' diyor. İnsanları kendi enesine hâdim yapanlar şeytanın askerleridir. Hiç kimse enesiyle insanlara ve insanlara yaptığı hizmetlere temellük edemez. Bu ancak firavun-meşrep bir adamın işidir. Enâniyetin en tehlikeli ciheti kıskançlıktır ve kıskançlık kendisinde ilim bulanan insanlarda çok ala bulunur. Ehl-i ilmin bir kısmında bir enâniyet-i ilmiye bulunur. Kendi mütevazi de olsa, o cihette enâniyetlidir; çabuk enâniyetini bırakmaz. Kalbi, aklı ne kadar yapışsa da, nefsi, o ilmî enâniyeti cihetinde imtiyaz ister, kendini satmak ister, hattâ yazılan risalelere karşı muaraza ister. Kalbi risaleleri sevdiği ve aklı istihsan ettiği ve yüksek bulduğu halde, nefsi ise, enâniyet-i ilmiyeden gelen kıskançlık cihetinde zımnî bir adâvet besler. Eğer sırf lillâh için olmazsa, kıskançlık insanlara müdahale eder, bozar. Nasıl ki bir insanm bir eli bir elini kıskanmaz ve gözü kulağına haset etmez ve kalbi aklına rekabet etmez. İnsanlar birbirine karşı rekabet değil, bilâkis birbirinizin meziyetiyle iftihar etmek, mütelezziz olmak bir vazife-i vicdaniyedir" (Mektubat, 29. Mektup: 548-553).

Şeytan ve şeytan insanların enaniyet yolunda kullandıkları tuzaklardan bir başkası da "insanlardaki tembellik, tenperverlik ve vazifedarlıktır. Onlar insanlara her cihette hücum ederler. Bir insanı metin kalbli, sadakati kuvvetli, niyeti ihlâslı, himmeti âli gördükleri vakit başka noktalardan hücum ederler. Onların işine sekte ve hizmetine fütur vermek için, onların tembelliklerinden ve tenperverliklerinden ve vazifedarlıklarmdan istifade ederler. Onlar, öyle desiselerle, onları hizmetten alıkoyarlar ki, haberleri olmadan bir kısmına fazla iş bularak boş işlerle oyalarlar. Bir kısmına da dünyanın cazibedar şeylerini gösteriyorlar ki, hevesi uyanıp, hizmete karşı

bir gaflet gelsin" (Mektubat, 29. Mektup: 548-553). Yeryüzü egemenliğiyle uğraşırken gökyüzü egemenliğini unutsun diye.

Said Nursi'ye göre "şeytan, cüz'î bir emr-i ademî ile insanı mühim tehlikelere atar. Hem insandaki nefis ise, şeytanı her vakit dinler. Kuvve-i şeheviye ve gadabiye ise, şeytanın desiselerine hem kabile, hem nâkile iki cihaz hükmündedir. Şeytanın en tehlikeli desisesi, tasavvur-u dalâleti, dalâletin tasdiki suretinde gösteriyor. Ve mukaddes ve münezzeh şeyler hakkında gayet çirkin hatıraları hayaline gösteriyor. Ve imkân-ı zâtîyi imkân-ı aklî şeklinde gösterip, imandaki yakînine münâfi bir şek tarzını veriyor. Ve o vakit insan, kendini dalâlet ve küfür içine düştüğünü tevehhüm edip imandaki yakîninin zâil olduğunu zanneder, ye'se düşer, o yeisle şeytana maskara olur. İblis'in en mühim bir desisesi de, kendini, kendine tâbi olanlara inkâr ettirmektir. Şeytanın mühim bir desisesi, insana kusurunu itiraf ettirmemektir. Hem nefs-i insaniyenin enâniyetini tahrik edip, tâ ki nefis kendini avukat gibi müdafaa etsin, adeta taksirattan takdis etsin. Evet, şeytanı dinleyen bir nefis, kusurunu görmek istemez. Görse de, yüz tevil ile tevil ettirir. Kusurunu görmemek, o kusurdan daha büyük bir kusurdur. Ve kusurunu itiraf etmemek, büyük bir noksanlıktır. Şeytanın desiselerine müptelâ olan insan ise, hayat-ı diniye, hayat-ı şahsiye ve hayat-ı içtimaiyenin selâmetini bozduğu gibi sıhhat-i fikir ve istikamet-i nazar ve selâmet-i kalbi de bozmuş olur" (Lemalar, 13. Lema: 618-629) ve böylece, kişisel (hayat-ı şahsiye), kolektif (hayat-ı içtimaiye) ve evrensel (hayat-ı diniye ve medeniyye) Tanrı komplekslerinin kulu/abd ve kölesi olmaya yönelir.

Said Nursi için korkulması gereken asıl büyük tehdit ve tehlike şeytandan ziyade insan şeytanlardır. Hem kişisel, hem kolektif, hem de evrensel Tanrı kompleksini temsil eden bu şeytan insanlar asıl şeytandan çok daha derin ve çok daha güçlü bir şekilde iktidar, dünyevi nimetler, mal-mülk, mevki-makam, şehvet ve ihtirasları sulayarak insanlardaki ene tohumunu enaniyet yolunda beslemekte ve bunlar aracılığıyla da kendilerine kullar/köleler yaratmaktadırlar. İnsanlarm zaaflarını keşfetmek, yönetmek ve beslemek yönünde yetenekli bu Tanrı kompleksleri herkesi kendine kul/köle edinebilecek bir zaaf bulmakta da oldukça mahirdirler. Bu yüzden Nursi'ye göre "herbir zamanın insî bir şeytanı vardır. Beşerde insan suretinde şeytanın vekili olan ruh-u gaddar, fitnekârane siyasetiyle cihanın her tarafına kundak sokan el-hannas bu insi şeytan, insanlığı, merhameti, adaleti ve hakikati ifsad için insanlarda ve insan cemaatlerindeki habis menbaları ve tabiatlarındaki muzır madenleri, fiilî propaganda ile işlettiriyor, zayıf damarları buluyor. Kiminin hırs-ı intikamını, kiminin hırs-ı câhını, kiminin

tamahını, kiminin humkunu, kiminin dinsizliğini, hattâ en garibi, kiminin de taassubunu işletip siyasetine vasıta ediyor. Onun asıl amacı kendi tekebbür üzerine kurduğu tahakküm iktidarını insanlara kabul ettirmektir. Bu yüzden sürekli 'musibete müstehak oldunuz. Kader zalim değil, adalet eder. Öyleyse, size karşı muameleme razı olunuz; başka iktidarlara dost olduğunuz gibi bana da dost ve taraftar olunuz; şimdiye kadar sizi idare edenler fenalık ettiler, karıştırdılar. Öyleyse bana razı olunuz; ben sizin iradenizi temsil ediyorum; bana karşı mukavemetiniz beyhudedir, teslim olup iktidarıma boyun eğin' diyerek iktidarına mutlak itaat beklerler" (Hutuvat-ı Sitte: 2057-2059). İtaat olmadan iktidar, kul kompleksi olmadan Tanrı kompleksinin asla var olamayacağını onlar da çok iyi bilmektedirler.

Ama Nursi için insanı insan yapan şey, hem bu "kendini Allah zanneden" Tanrı kompleksi kişilik olarak insan şeytanlara hem de tüm insan Tanrılarının tarafgirliğine soyunan kul kompleksi düzenlerine itaat değil isyan etmektir. O'na göre "insanlara düşen görev bu insi şeytanların mukadder olarak gösterdikleri iktidarını ve zulümlerini reddetmektir. Kendini Allah yerine koyan bu insi şeytan, tüm milleti ve onun menfaatini kendisinin temsil ettiğini zannedip insanların hayatını kendisinin himayeti altında kabul ediyor ve insanların hayatını kendi himayeti altında kabil görüyor. Kendini Allah zannetmesi nedeniyle şayet bir adam hakka sadakat namına onun zulmüne karşı isyan etse, Ayasofya'ya iltica etse, milyarlara değer o mukaddes binayı harap eder. Veyahut bir köyde ona bir hain bulunsa, çoluk çocuğuyla mahvetmek, veya bir cemaatte ona muzır biri varsa cemaati ifnâ etmek, her vakit kendinde selâhiyet görüyor. Lânet o medeniyete ki, ona o salâhiyeti vermiş! Acaba, bütün millet bir kalbde-hem münafık, hançer-i zulmünden mütelezziz olacak ahmak bir kalbde-ittifakından daha muhal ne var? Kendini Allah yerine koyan bu insi şeytana ve iktidarına rıza veya ihtiyarla inkıyad etmek İslâmiyetten nedamet ve yüz çevirmek demektir. Muavenet elini kabul etmek ayrıdır. Adâvet elini öpmek de ayrıdır. Bu insanların teskin kabul etmez husumet elini öpmek değil, temas etmek de İslâmiyete adâvet etmek demektir. Dini rüşvet isteyerek din adına itaat isteyen bu insanlar kendi vesveselerini hakkın yerine ikame etmek ister ve en ziyade hile ve fitne kuvvetiyle ayakta duran azametli kuvveti ile insanları ye'se düşürüp inançlarını ve dirençlerini yok eder. Bu yüzden bu insan şeytanların yüzüne tükürmek, gözüne tokat vurmakla ruh ve kalbleri sağ kılmak, akide faziletini tahkir ettirmemek ve dinin izzetiyle istihza edilmeyeceğini ispatlamak gerekir. Cebrail, şeytan ile barışamaz" (Hutuvat-ı Sitte: 2057-2059). Kutsal, lanete kurban edilemez. Kutsalın gölgesinde kutsala karşı kulluk düzeni inşa edilemez. Ve bu düzene Tanrı rüşvet verilerek itaat edilemez.

Said Nursi'ye göre insan, hayatı boyunca hem içerideki düşmanları olan ene ve nefis hem de dışarıdaki düşmanları olan şeytan ve insan şeytanlarla sürekli bir mücadele içindedir. Fakat bu mücadelenin iki cihetinden birinde Hak varken diğerinde de halk vardır. Zaten insanın en büyük zaafı da halk için Hakkı terk etmek, "Hakkı halka rüşvet vermektir". Bu yüzden "insan, hasbelkader çok yollara sülûk eder. Ve o yolda çok musibet ve düşmanlara rastgelir. Bazan kurtulursa da, bazan da boğulur. İnsanda iki cihet olduğu gibi herşeyin de iki ciheti vardır. Bir ciheti Hakka bakar, diğer ciheti de halka bakar. Halka bakan cihet, Hakka bakan cihete tenteneli bir perde veya şeffaf bir cam parçası gibi, altında Hakka bakan cihet-i isnadı gösterecek bir perde gibi olmalıdır. Yoksa hak için değil de halk için yani gösteriş için yapılan bir ibadet bile günaha kalb eder". Bu yüzden Nursi'ye göre insan içindeki ve dışındaki düşmanlara karşı savaşında sürekli halka değil hakka ve hakikate bakmalıdır. Bunun içinde sürekli şu hakikatleri hayatının ilkesi olarak yaşatmalıdır: "insan bilmeli ve inanmalı ki 'ben kendime mâlik değilim. Ancak mâlikim kâinatın mâlikidir. Fakat kendime mâlik nazarıyla bakıyorum ki, Mâlik-i Hakikînin sıfâtını ve sıfatların bir derece mâhiyetini ve hududunu bileyim. İkinci olarak inanmalı ki 'ölüm haktır'. Üçüncü olarak inanmalı ki 'Rabbim birdir'. Evet, herkesin bütün saadetleri, bir Rabb-i Rahîme olan teslimiyete bağlıdır. Aksi takdirde pek çok rablere muhtaç olur. Çünkü insan, câmiiyeti itibarıyla bütün eşyaya ihtiyacı ve alâkası vardır. Ve herşeye karşı, hissederek veya etmeyerek, teessürü, elemleri vardır. Bu ise tam cehennem gibi bir hâlettir. Fakat erbab tevehhüm edilen esbab yed-i kudretine bir perde olan Rabb-i Vâhide teslimiyet, firdevsî bir vaziyettir. Dördüncü olarak da insan bilmelidir ki 'ene haddini bilmektir'. Ene ile tâbir edilen benlik, yani kendisine bir vücut, bir kıymet vermektir ki, bu ene, Hakkın sıfâtını, şuûnatını bilmek için bir santral ve bir vahid-i kıyasîdir" (Mesnevi-i Nuriye, Katre: 1297-1310). Yoksa insan "pek çok rablerin" kurduğu, gücün haklılık yarattığı iddiasıyla meşrulaştırıldığı bir Tanrılar hiyerarşisi altmda yaşamaya mecbur ve mahkum olacaktır.

Said Nursi, bu dört temel hayatiyet ilkesinin insanlardaki enenin emanet yoluna girmesini sağlayacağını belirttikten sonra insanlardaki dört çeşit hastalığın da onları enenin enaniyet yani "nefsin firavunluğuna" yani Tanrı kompleksi yoluna sevk edeceğini söyler. "Bu dört çeşit hastalıktan birincisi 'Yeis'tir. Amele ve tâate muvaffak olamayan adam azaptan korkar, ye'se düşer. Böyle bir me'yusun gözüne, dinî meselelere münafi ednâ ve zayıf bir emare, kocaman bir burhan görünür. Böyle birkaç emareyi elde eder etmez, diğer emarelerin sâikasıyla ilân-ı isyan ederek hak dâiresinden çıkar, şeytanın ordusuna iltihak eder. İkinci hastalık 'Ucb'dur. Ye'se

düşen adam, azaptan kurtulmak için, istinad edecek bir noktayı aramaya başlar. Bakar ki, bir miktar hasenat ve kemâlâtı var. Hemen o kemâlâtına bel bağlar. Güvenerek der ki, 'bu kemâlât beni kurtarır, yeter' diye bir derece rahat eder. Halbuki a'mâle güvenmek ucubdur, insanı dalâlete atar. Çünkü insanın yaptığı kemâlât ve iyiliklerde hakkı yoktur. Mülkü değildir; onlara güvenemez. Üçüncü hastalık 'Gurur'dur. Gururla, insan maddî ve mânevî kemâlât ve mehasinden mahrum kalır. Eğer gurur saikasıyla başkaların kemâlâtına tenezzül etmeyip kendi kemâlâtını kâfi ve yüksek görürse, o insan nâkıstır. Böyle insanlar, malûmat ve keşfiyatlarını daha yüksek görmekle, eslâf-ı izâmın irşadat ve keşfiyatlarından mahrum kalırlar. Ve evhama mâruz kalarak, bütün bütün çizgiden çıkarlar. Dördüncü hastalık ise 'Sû-i zan'dır. İnsan hüsn-ü zanna memurdur. İnsan, herkesi kendisinden üstün bilmelidir. Kendisinde bulunan sû-i zan sâikasıyla başkalara teşmil etmesin. Ve başkaların bazı harekâtını, hikmetini bilmediğinden takbih etmesin. Sû-i zan, maddî ve mânevî içtimaiyatı zedeler ve hakikati yok eder. Hakikatten gaflet ise, nefsin firavunluğuna sebep olur. Evet, taht-ı tasarrufunda bulunan bütün eşyanın hakiki sahibini unutan, kendisini kendisine mâlik zannederek hâkimiyet tevehhümünde bulunur. Ve başkaları da, bilhassa esbabı, kendisine kıyasla hâkim ve mâlik defterine kaydeder. Ve bu vesileyle, Allah'ın mülkünü, malını kendilerine taksim ederek ahkâm-ı İlâhiyeye karşı muaraza ve mübarezeye başlar. Sonuçta ulûhiyet sıfatlarını fehmetmek üzere bir vahid-i kıyasî vazifesini görmek için Hak tarafından insanlara verilen benlik ve hürriyet, sû-i ihtiyarla hâkimiyet ve istiklâliyete âlet edilerek tam bir firavun yaratmış oluyor. O da 'buradan buraya benim kudretimdedir' diye vehmî bir çizgi çizmekle hakikat hattını bozar ve o bâtıl temellük dâvâsına girer. O temellük dâvâsı da insanı pek elîm elemlere mâruz bırakır" (Mesnevi-i Nuriye, Katre: 1297-1310). O temellük dâvâsı içinde insanlar birbirlerine de malik olmaya çalışıp kiminin Tanrı kiminin de kul kompleksi içinde yaşadığı her nevi zulümatın meşru olduğu bir düzene sürüklenirler. Çünkü sonsuz, sınırsız ve doyumsuz olan tek dava "temellük dâvâsı"dır: Mülkiyetin iktidarı ve iktidarın mülkiyeti davası.

Tüm bu hastalıklardan arınmak için Said Nursi insanların iki vecihli doğasındaki enenin enaniyetten vazgeçip Tanrının aynası ve temsilcisi olarak emanete yönelmesi gerektiğini söyler. Ona göre "emanet yolu, bütün eşya arasında hakikî bir uhuvveti, irtibatı, ittisali ve ittihad rabıtalarını tesis ederken enaniyet yolu ise bürudet gibi, bütün eşyayı birbirinden ayrı gösterir ve birbirine yabancı nazarıyla baktırır. Bunun içindir ki, emanet sahibi enenin ruhunda adâvet, kin, vahşet yoktur. En büyük bir düşmanıyla bir nevi kardeşliği vardır. Enaniyetin ruhunda ise hırs, adâvet olduğu gibi, nef-

sini iltizam ve nefsine itimadı vardır. Enaniyetle ise, ademe gider ve ademe kalb olur. Sonuçta herbir nimeti görür görmez nazarını ona hasrederek, o nimeti ganimet telâkki ederek minnetsiz yer. İnsan nimetleri ihtiyaç için değil de iktidar için zannedip esbab ve vesaiti kucağına alıp yapışırsa, zillet ve hakarete sebep olur" (Mesnevi-i Nuriye, Katre: 1297-1310). İşte kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin aştığı çizgi/had de budur.

Daha önce de belirttildiği gibi Said Nursi'ye göre "insan bir yolcudur. Herbir insan için hayat seferinde iki yol vardır". Her iki yolun da asli iradi kaynağı insanlardaki iki boyutlu "ene"dir. Eğer insan enesini haddini bilerek terbiye edip Tanrının yeryüzündeki aynası yani halife ve emanetçisi olmaya yönelirse hak ve hakikat yolu olan imana girmiş olurken yok eğer haddini aşıp enesinin tekebbürüne kapılıp enaniyet içinde Tanrı kompleksine düşerse küfür, batıl ve nifak yoluna dönmüş olur. Nursi'ye göre "insanın musibet ve elemlere karşı nokta-i istinadı ve ihtiyaç ve emellerini tesviye için nokta-i istimdadı olan imanın üç hassası vardır. Birincisi, nokta-i istinadından neş'et eden izzet-i nefistir. İzzet-i nefsi olan, başkalarına kendisini zelil göstermeye tenezzül etmez. İkincisi, şefkattir. Şefkati olan, kimseyi tahkir ve tezlil etmez. Üçüncüsü ise hakikatlere ihtiram etmek ve yüksek şeylerin kıymetini bilmekle istihfaf etmemektir. Kezâlik, imanın zıddı olan nifakın da üç hassası vardır. Birincisi, zillet; ikincisi, ifsadata meyletmek ve üçüncüsü de başkalarını tahkir etmekle gururlanıp zevk almak" (İşaretül İcaz, Bakara Suresi: 1198) yani tekebbür içinde Tanrı kompleksine yönelip zillete düşürdüğü insanlara zulüm ile tahakküm etmek.

Said Nursi bir tarafta enenin emanet yolunun kadim kutsal ilkeleri olan "adalet, merhamet ve sadakat" değerlerini yüceltirken diğer tarafta enenin enaniyet yolunun kaldırım taşları olan "zulüm, adavet ve ihanet" zehirlerini de lanetler. Nursi'ye göre enesinin enaniyetini terbiye edip emanete müstehak olan emin iman sahiplerinin hayat felsefesi Tanrının kutsal yasaları olan "birbirinize kardeş olun ve kardeşlerinizin arasını düzeltin; kötülüğe iyiliğin en güzeliyle karşılık verin; öfkelerinizi yutun ve insanların kusurlarını affedin; boş sözlerle, çirkin davranışlarla karşılaştığınız zaman, izzet ve şereflerinizi muhafaza ederek oradan geçip gidin; onları affedin, kusurlarına bakmayın ve merhamet edin" düsturlarıdır. O'na göre "inananlarda nifak ve şikak, kin ve adâvete sebebiyet veren tarafgirlik, inat ve haset, hakikatçe ve hikmetçe ve insaniyet-i kübrâya ve hayat-ı şahsiyece ve hayat-ı içtimaiyece ve hayat-ı mâneviyece çirkin ve merduttur, muzır ve zulümdür ve hayat-ı beşeriye için zehirdir. Hakikat nazarında zulümdür. Çünkü inanan bir insanın vücudunda belki yirmi sıfat-ı mâsume varken,

muzır olan ve hoşuna gitmeyen bir câni sıfatı yüzünden ona kin ve adâvet bağlamakla o hane-i mâneviye-i vücudun mânen gark ve ihrakına, tahrip ve batmasına teşebbüs veya arzu etmek, onun gibi şenî ve gaddar bir zulümdür. Hem hikmet nazarmda dahi zulümdür. Zira malûmdur ki, adâvet ve muhabbet, nur ve zulmet gibi zıttırlar. İkisi, mânâ-yı hakikîsinde olarak beraber cem olamazlar. Eğer muhabbet, kendi esbabının rüçhaniyetine göre bir kalbde hakikî bulunsa, o vakit adâvet mecazî olur, acımak suretine inkılâp eder. Fakat fenalığı için yalnız acır. Tahakkümle değil, belki lütufla ıslahına çalışır. Hayat-ı şahsiye nazarında dahi zulümdür" (Mektubat, 22. Mektup: 469-475).

Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tekebbür kaynağı olan kutsalı, mutlakı, iyiyi, doğruyu, güzeli ve gerçeği sadece kendisinin temsil ettiğine olan inanç Said Nursi için de aynı gerekçelerle lanetlenmeye müstehak bir ihtiras yani tarafgirlik hastalığıdır. Tarafgirlik yani kesin inançlılık hastalığı öyle bir ihtirasa ve inada sebep olur ki; şeytan sizin görüşünüzde ise şeytana rahmet okutulurken, melekler sizin tarafınızı desteklemediği için lanete müstehak olurlar. "Sen mesleğini ve efkârını tek hak bildiğin vakit, 'mesleğim haktır veya daha güzeldir' demeye hakkın var. Fakat 'yalnız hak benim mesleğimdir' demeye hakkın yoktur. İnsafsız nazarın ve düşkün fikrin hakem olamaz, başkasının mesleğini butlan ile mahkûm edemez. Senin üzerine haktır ki, her söylediğin hak olsun. Fakat her hakkı söylemeye senin hakkın yoktur. Her dediğin doğru olmalı; fakat her doğruyu demek doğru değildir. Adâvet etmek istersen, kalbindeki adâvete adâvet et, onun ref'ine çalış. Hem en ziyade sana zarar veren nefs-i emmârene ve hevâ-i nefsine adâvet et, ıslahına çalış. Evet, nasıl ki muhabbet sıfatı muhabbete lâyıktır. Öyle de, adâvet hasleti, herşeyden evvel kendisi adâvete lâyıktır. Eğer hasmını mağlûp etmek istersen, fenalığına karşı iyilikle mukabele et. Çünkü eğer fenalıkla mukabele edersen, husumet tezayüd eder. Zâhiren mağlûp bile olsa, kalben kin bağlar, adâveti idame eder. Eğer iyilikle mukabele etsen, nedâmet eder, sana dost olur. Bu nedenle asla tarafgirlik yapmamak gerekir. Tarafgirlik eğer hak namına olsa, haklılara melce olabilir. Fakat garazkârâne, nefis hesabına olan tarafgirlik, haksızlara melcedir ki, onlara nokta-i istinad teşkil eder. Çünkü garazkârâne tarafgirlik eden bir adama şeytan gelse, onun fikrine yardım edip taraftarlık gösterse, o adam o şeytana rahmet okuyacak. Eğer mukabil tarafa melek gibi bir adam gelse, ona lânet okuyacak derecede bir haksızlık gösterecektir" (Mektubat, 22. Mektup: 469-475). Said Nursi'ye göre hem insanlar hem de inananlar arasında düşmanlık, tarafgirlik ve kendi mesleğinin/kolektivitenin/tarafının haklılığına mutlak ve kesin inançlılığının kaynağı ise hırstır. O'na göre

"hırs, sebeb-i haybettir ve illet ve zillettir; ve mahrumiyet ve sefaleti getirir. Hırs, zîhayat âleminde en geniş bir daireden tut, tâ en cüz'î bir ferde kadar sû-i tesirini gösterir. Hırs sebeb-i mahrumiyettir; tevekkül ve kanaat ise vesile-i rahmettir. Çünkü 'kanaat tükenmez bir hazinedir' buyurulmuştur".

Said Nursi'ye göre enesinin enaniyetini tekebbür içinde tahakküme sevk eden hastalıklardan önemli bir diğeri de vesvesedir. O'na göre "vesvese, musibete benzer. Çünkü insan ona ehemmiyet verdikçe şişer, ehemmiyet vermezse söner. Büyük nazarla baksan büyür, küçük görsen küçülür. Korksan, ağırlaşır, hasta eder. Korkmasan, hafif olur, hafî kalır. Mahiyetini bilmesen devam eder, bilsen gider. Zira cehil onu dâvet eder. İlim onu tardeder. Vesvesenin kaynağı da zaten şeytandır ki o, şüpheyi insanların kalbine atar. Eğer kalb kabul etmezse, o şüpheden, şetme döner. Hayale karşı, şetme benzer bazı hâtıraları ve bazı münafi-i edeb çirkin halleri tasvir eder. Kalbe eyvah dedirtir, ye'se düşürttürür. Tahayyülü, hakikat tevehhüm eder. Şeytanın işini kalbine mâl eder. Zarar diye anlar, zarara düşer. Şeytanın dahi istediği odur. Vesveseli adam, imkân-ı zâtî ile imkân-ı zihnîyi iltibas eder. Yani, birşey zatında mümkünse, onu zihnen, ilmen mümkün ve meşkûk olduğunu tevehhüm eder" (Mesnevi-i Nuriye, Nur'un İlk Kapısı, Vesvese Hastalığı: 1406-1408). Bu tevehhümler içinde kendini "Tanrı gibi" vehmedebileceği gibi kul kompleksi içinde kendini aciz bir kişi olarak da köleliğe layık vehmedebilir. Muhammed'in de belirttiği gibi "insanlığı yok edecek iki büyük günah vardır: vehm ve vehn". Vehm yani insanın kendinde olmayan bir şeyi kendinde var zannetme hastalığı ve vehn yani dünyaya ve dünyevi iktidar ve ihtişamlara karşı doymak bilmeyen bir ihtiras hastalığı.

Said Nursi'ye göre enenin enaniyet yolunun önemli hastalıklarından birisi de insanın kendi tekebbür ihtirası nedeniyle sahip olduğu her şeyin asli malikini kendisi olarak görmesi, gerçek sahibine şükretmeyip israf etmesi ve elindekine kanaat etmeyip sürekli tamaha ve tamahın Tanrısı paraya yönelmesi, onun karşılığında da "şahsiyetini, izzetini, dinini ve haysiyetini" satarak para Tanrılarının ve Tanrı paranın kulu/kölesi olmaya mahkum olmasıdır. Sonuçta ise dünyevi ihtiraslarının esiri olmasıdır. O'na göre insanın ene tabiatı gibi bu iki özellik de yani "israf ve şükür de birbirine zıttır, nimete karşı hasâretli bir istihfaftır. İktisat yani mala-mülke hak ettiği değeri vererek ihtiyaca göre dengeli kullanmak ise, nimete karşı ticaretli bir ihtiramdır. İktisat hem bir şükr-ü mânevî, hem nimetlerdeki rahmet-i İlâhiyeye karşı bir hürmet, hem kat'î bir surette sebeb-i bereket, hem bedene perhiz gibi bir medar-ı sıhhat, hem mânevî dilencilik zilletinden kurtaracak bir sebeb-i izzet, hem nimet içindeki lezzeti hissetmesine ve zâhiren lezzet-

siz görünen nimetlerdeki lezzeti tatmasına kuvvetli bir sebeptir. İsraf ise, mezkûr hikmetlere muhalif olduğundan, vahîm neticeleri vardır. İktisat etmeyen, zillete ve mânen dilenciliğe ve sefalete düşmeye namzettir. Bu zamanda isrâfâta medar olacak para çok pahalıdır. Mukabilinde bazan haysiyet, namus rüşvet alınıyor. Bazan mukaddesât-ı diniye mukabil alınıyor, sonra menhus bir para veriliyor. Demek, mânevî yüz lira zararla maddî yüz paralık bir mal alınır. İsraf, hırsı intaç eder" (Lemalar, 19. Lema: 657-661).

Nursi'ye göre tamahın yarattığı para Tanrısı karşısında izzetini ve haysiyetini satarak elde edilen köleliğin sonucu ise hırsın sürekli kulu olmaktır ve "hırs ise üç neticeyi verir: Birincisi, kanaatsizliktir. Kanaatsizlik ise sa'ye, çalışmaya şevki kırar. Şükür yerine şekvâ ettirir, tembelliğe atar. Ve meşru, helâl, az malı terk edip, gayr-ı meşru, külfetsiz bir malı arar. Ve o yolda izzetini, belki haysiyetini feda eder. Hırsın ikinci sonucu, haybet ve hasârettir. Maksudunu kaçırmak ve istiskale mâruz kalıp teshilât ve muavenetten mahrum kalmaktır. Hırsın iktisat açısından yarattığı üçüncü sonuç ise insanlardaki ihlâs ve samimiyeti kırması ve ahlaki değerleri zedelemesidir. Çünkü bir ehl-i takvânın hırsı varsa, teveccüh-ü nâsı ister. Teveccüh-ü nâsı mürâât eden, ihlâs-ı tâmmı bulamaz. İsraf, kanaatsizliği intaç eder. Kanaatsizlik ise, çalışmanın şevkini kırar, tembelliğe atar, hayatından şekvâ kapısını açar, mütemadiyen şekvâ ettirir. Hem ihlâsı kırar, riyâ kapısını açar. Hem izzetini kırar, dilencilik yolunu gösterir. İktisat ise, kanaati intaç eder. 'Kanaat eden aziz olur; tamah eden zillete düşer' hadisinin sırrıyla, kanaat, izzeti intaç eder. Hem sa'ye ve çalışmaya teşcî eder. Şevkini ziyadeleştirir, çalıştırır. Hem iktisattan gelen kanaat, şükür kapısını açar, şekvâ kapısını kapatır. Hayatında daima şâkir olur. Hem kanaat vasıtasıyla insanlardan istiğnâ etmek cihetinde, teveccühlerini aramaz. İhlâs kapısı açılır, riyâ kapısı kapanır" (Lemalar, 19. Lema: 657-661).

Said Nursi bizim kişisel Tanrı kompleksi olarak tanımladığımız konuyu ene, benlik, kibir, nefis ve mülkiyete tapınma boyutları ile izah ettikten sonra kolektif ve evrensel olarak insanları Tanrı kompleksine yönelten sebeplerin kaynakları üzerinde de durur. Bu bağlamda üzerinde en yoğun durduğu kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynakları da yine kendi çağının en asli sorunlarını oluşturan Doğu-Batı medeniyet çatışması, dini, mezhebi, ailevi ve kabilevi asabiyet, taassup ve üstünlük iddiaları, milliyetçiliklerin (fikr-i milliyet) doğurduğu milli devletler, isyanlar, inkılaplar ve savaşlar ve üçüncü olarak da bu sorunlardan kaynaklı olarak İslam milletinin hastalıklarını analiz eder. Aslında ona göre Tanrı, "Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık; sonra da, birbirinizi tanıyasınız diye milletlere

ve kabilelere ayırdık" (Hucurat: 13) kutsal yasası ile her türlü kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağını kurutmuştur. Ama insanların doğasından gelen iktidar ihtirasları bu yasayı bile çiğneyerek kendi aralarında üstünlük iddiasına dayalı tekebbür ve tahakküm ilişkilerine yöneltmiştir. O'na göre Tanrı bu ayette tüm insanlara "sizi taife taife, millet millet, kabile kabile yaratmışım, tâ birbirinizi tanımalısınız ve birbirinizdeki hayat-ı içtimaiyeye ait münasebetlerinizi bilesiniz, birbirinize muavenet edesiniz. Yoksa sizi kabile kabile yaptım ki, yekdiğerinize karşı inkârla yabanî bakasınız, husumet ve adâvet edesiniz değildir. Nasıl ki bir ordu fırkalara, fırkalar alaylara, alaylar taburlara, bölüklere, tâ takımlara kadar tefrik edilir. Tâ ki, her neferin muhtelif ve müteaddit münasebâtı ve o münasebâta göre vazifeleri tanınsın, bilinsin tâ, o ordunun efradları, düstur-u teâvün altında hakikî bir vazife-i umumiye görsün ve hayat-ı içtimaiyeleri a'dânın hücumundan masun kalsın. Yoksa tefrik ve inkısam, bir bölük bir bölüğe karşı rekabet etsin, bir tabur bir tabura karşı muhasamet etsin, bir fırka bir fırkanın aksine hareket etsin değildir. Demek, kabâil ve tavâife inkısam, şu âyetin ilân ettiği gibi, teârüf içindir, teâvün içindir; tenâkür için değil, tehâsum için değildir" (Mektubat, 26. Mektup: 498-502). Çünkü tüm insanlar "bir erkekle bir dişiden yaratılmakla" zaten kardeştirler.

Bu nedenle zalim evrensel Tanrı kompleksi "şeytanların vesveseleri ve desiseleriyle" Tanrının kardeş ilan ettiği insanlığı "parça parça edip yutmak için" "fikr-i milliyet" yani her milletin kendisini diğer milletlerden üstün ve ayrıcalıklı gördüğü milliyetçilikleri yaratmıştır. Tanrının birleştirdiklerini bölmüşlerdir. Çünkü "fikr-i milliyette bir zevk-i nefsanî var, gafletkârâne bir lezzet var, şeâmetli bir kuvvet var. Bu kısım milletçilik menfidir, şeâmetlidir, zararlıdır. Başkasını yutmakla beslenir, diğerlerine adâvetle devam eder, müteyakkız davranır. Şu ise, muhasamet ve keşmekeşe sebeptir. Bu yüzden Muhammed 'kendinden önceki bâtıl olan bu fiil, hareket, âdet ve inanışları kesip kaldırmıştır'. Çünkü 'kâfirler, kalblerine cahiliyet taassubundan ibaret olan o gayreti (kabile taassubunu) yerleştirmişlerdi' (Fetih: 26). İşte şu hadis ve bu âyet, kat'î bir surette menfi bir milliyeti ve fikr-i unsuriyeti kabul etmiyorlar. Milletler, şu asırda unsuriyet fikrini çok ileri sürdükleri için, çok şeâmetli ebedî adâvetlerinden başka, Harb-i Umumîdeki hâdisât-ı müthişe dahi, menfi milliyetin nev-i beşere ne kadar zararlı olduğunu gösterdi. İnsanlık Babil Kalesinin harabiyeti zamanında 'tebelbül-ü akvam' tabir edilen teşâub-u akvam ve o teşâub sebebiyle dağılmaları gibi, menfi milliyet fikriyle, pek çok kulüpler namında sebeb-i tefrika-i kulûb, muhtelif mülteciler cemiyetleri teşekkül etti. Ve onlardan şimdiye kadar hepsi ecnebîlerin (dönemin evrensel Tanrı komplekslerinin) boğazı-

na gidenlerin ve perişan olanların halleri, menfi milliyetin zararını gösterdi" (Mektubat, 26. Mektup: 498-502).

Said Nursi'ye göre "dünyadaki birçok akvam (kavimler, milletler, kolektif birlikler), fikr-i milliyete sarılıp, hattâ çok mukaddesatları o yolda feda ederek hareket ediyorlar. Halbuki her milletin kamet-i kıymeti başka bir elbise ister. Bir cins kumaş bile olsa, tarzı ayrı ayrı olmak lâzım gelir. Bir kadına bir jandarma elbisesi giydirilmez. Bir ihtiyar hocaya tango bir kadın libası giydirilmediği gibi, körü körüne taklit dahi çok defa maskaralık olur. Bu sadece milli taassup için değil dini taassup için de geçerlidir. Dinleri kıyas etmek, kıyas-ı maalfârıktır; o kıyas yanlıştır. Müstebit zalimlerin elinde avâmı, fukarayı ve ehl-i fikri ezmeye vasıta olduğundan, onların umumunda muvakkaten dine karşı bir küsmek hasıl olmuştu. Öyleyse, hakikî unsuriyet fikrine hareketi ve hamiyeti bina etmek, mânâsız ve hem pek zararlıdır. Asıl olan şefkate dayalı merhamet kardeşliğidir. Eğer milleti ciddî severseniz, onlara şefkat ederseniz, öyle bir hamiyet taşıyınız ki, onların ekserîsine şefkat sayılsın. Yoksa ekserîsine merhametsizcesine bir tarzda, şefkate muhtaç olmayan bir kısm-ı kalîlin muvakkat, gafletkârâne hayat-ı içtimaiyelerine hizmet ise, hamiyet değildir" (Mektubat, 26. Mektup: 498-502).

Said Nursi'ye göre insanlığın yani "ehl-i dünyanın ve maddî tarihin nazarıyla, nev-i beşerin hayat-ı içtimâiyesi noktasında bakılsa, görülüyor ki hayat-ı içtimâiye-i siyâsiye itibariyle beşer beş devre geçirmiş: vahşet ve bedevîlik devri; memlûkiyet devri; esir devri; ecir devri; mâlikiyet ve serbestiyet devridir. Vahşet devri dinlerle, hükûmetlerle tebdil edilmiş, nim-medeniyet devri açılmış. Fakat nev-i beşerin zekîleri ve kavîleri, insanların bir kısmını abd ve memlûk ittihaz edip hayvan derecesine indirmişler. Sonra bu memlûklar dahi bir intibâha düşüp gayrete gelerek o devri esir devrine çevirmişler; yani, memlûkiyetten kurtulup fakat el-hükmü li'l-ğâlib olan zâlim düsturuyla yine insanların kavîleri zayıflarına esir muâmelesi yapmışlar. Sonra, birçok inkılâplarla, o devir de ecîr devrine inkılâp etmiş. Yani, zenginler olan havas tabakası, avâmı ve fukarayı ücret mukabilinde hizmetkâr ittihaz etmesi, yani sermaye sahipleri ehl-i sa'yi ve ameleyi küçük bir ücrete mukabil istihdam etmeleridir. Bu devirde sû-i istimâlât o dereceye vardı ki, bir sermayedar, kendi yerinde oturup, bankalar vâsıtasıyla bir günde bir milyon kazandığı halde; bir biçare amele, sabahtan akşama kadar, tahte'l-arz madenlerde çalışıp, kut-u lâyemût derecesinde, on kuruşluk bir ücret kazanıyor. Şu hal, müthiş bir kin, bir iğbirar verdi ki, avâm tabakası havâssa ilân-ı isyan etti. Sonuçta bu asır da, menfî milliyeti çok ileri sürdü. İnsanlık hiç muhtaç olmadığı halde, şu milliyet fikrine körü körüne

sarıldılar. Menfî milliyet ise, mukaddesât-ı diniyeye hürmetkâr olamıyor; bahaneler buldukça dine ilişmek istiyor" (Tılsımlar Mecmuası: 2313-2315). Çünkü kendi yeryüzü egemenliğinin karşısında gökyüzü egemenliğinin yasalarını ve kralını tehdit olarak görüyor. İnsanların bedenlerine tahakküm etmeyi yeterli bulmayıp ruhlarına da hükmetmek istiyor.

Said Nursi, insanlığı kardeş olmaktan alı koyan birinci ve en yaygın unsurun "fikr-i millet ve unsuriyet" hastalığı olduğunu belirttikten sonra kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri yaratan bir başka asabiyet ve taassup kaynağının da dini meslekler ve mezhepler olduğunu belirtir. Sadece kişisel Tanrı kompleksinin değil aynı zamanda kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin de kaynağı "enâniyet" yani bir kişide olduğu gibi bir cematte, bir dinde, bir toplumda, bir millette, bir mezhepte ve bir devlette de enaniyet olabilir ve o enaniyet bu unsuriyetler üzerinde "o derece dizgini eline almıştır ki, insanlar birer Firavun ve birer Nemrud hükmüne geçmişler ve mağrur ehl-i enâniyet tekebbürü içinde herşeyi kendi nefsi ve keyfi hükümlerince yönetmeye başlamışlardır". O'na göre "meslekler, mezhepler ne kadar bâtıl da olsalar, içinde ukde-i hayatiyesi hükmünde bir hak, bir hakikat bulunur. Eğer âsârına ve neticelerine hükmeden hak ve hakikat ise ve menfî cihetleri müsbet cihetlerine mağlûp ise, o meslek haktır. Eğer içinde hak ve hakikat, neticelere hükmedemiyor ve menfî ciheti müsbet cihetine galebe ediyorsa, o meslek bâtıldır. Onun ehli, ehl-i bid'a ve dalâlet olur. Menfî ciheti ya garaz, ya inat gibi bir sebeple, o mesleğin âsârı dalâlet hesabma çalışmıştır. Menfî garazlar, onları haktan çevirip, dalâlete saptırmış ki, ifrat derecesinde tahribat yapıyorlar. Şu asırda maddî fikir galebe çalmış. Esbâb-ı zâhiriye, hakîki telâkkî ediliyor. İnsanlar esbâba yapışıyor. Eğer esbâb-ı zâhiriye bir ayna hükmünden çıkıp nazar-ı dikkati kendisine celbetse, Tevhîd-i hakîkiye münâfi olur. İşte, şu gafil maddî asırdaki insanlar, mütedeyyin de olsa, esbâba fazla sarılmalarına hikmet-i şer'iye müsaade etmiyor. Şu asırda enâniyet o derece dizgini eline almış ki, çok insanlar birer Firavun ve birer Nemrud hükmüne geçmişler. İşte bu mağrur ehl-i enâniyet herşeyi kendi nefsi ve keyfi hükümlerince yönetmeye başlamışlardır" (Tılsımlar Mecmuası: 2313-2315).

Nursi'ye göre nasıl ki "İslâm, Câhiliyetten kalma ırkçılık ve kabileciliği ortadan kaldırmış ve Habeşli bir köle ile Kureyşli bir efendi arasında hiçbir fark gözetmemişse" hiçbir meslek, mezhep veya tarikatin de birinin diğerinden üstün olduğuna dair delil sunmamıştır. Ve haklı her meslek sahibinin, başkasının mesleğine ilişmemek cihetinde hakkı ise, 'mesleğim haktır', yahut 'daha güzeldir' diyebilir. Yoksa başkasının mesleğinin haksızlığını

veya çirkinliğini ima eden 'hak yalnız benim mesleğimdir' veyahut 'güzel benim meşrebimdir' diyemez. Asıl olan hakikat, hakkaniyet ve insaf düsturunu rehber edinmektir. Yoksa rekabet, gıpta, haset ve kıskançlık olmamalı. Ve hakikat nokta-i nazarında olamaz. Çünkü kıskançlık ve hasedin sebebi: Birtek şeye çok eller uzanmasından ve birtek makama çok gözler dikilmesinden ve birtek ekmeği çok mideler istemesinden, müzâhame münakaşa, müsabaka sebebiyle gıptaya, sonra kıskançlığa düşerler. Dünyada bir şey-i vâhide çoklar talip olduğundan ve dünya dar ve muvakkat olması sebebiyle insanın hadsiz arzularını tatmin edemediği için, rekabete düşüyorlar" (Lemalar, 20. Lema: 662-667) veya mevki-makam ve mal-mülk ile şöhretin eline nefislerini teslim ediyorlar. "Hubb-u cahtan gelen şöhretperestlik saikasıyla ve şan ve şeref perdesi altında teveccüh-ü âmmeyi kazanmak, nazar-ı dikkati kendine celb etmekle enâniyeti okşamak ve nefs-i emmâreye bir makam vermektir ki, en mühim bir maraz-ı ruhî olduğu gibi, 'şirk-i hafî' tabir edilen riyâkârlığa, hodfuruşluğa kapı açar" (Lemalar, 21. Lema: 668-672). Bu kapıdan içeriye de sadece kibir ve ihtiraslarının kulu/kölesi olmuş efendiler yani Tanrı kompleksleri girebilir.

Said Nursi'ye göre kutsal geleneğin son halkası olan Kuran ve Muhammed yolundan insanların ayrılıp kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine yönelmelerinin kaynağında "altı tane hastalık vardır: Ye'sin, ümitsizliğin içimizde hayat bulup dirilmesi; sıdkın hayat-ı içtimaiye-i siyasiyede ölmesi; adâvete muhabbet; ehl-i imanı birbirine bağlayan nuranî rabıtaları bilmemek; çeşit çeşit sarî hastalıklar gibi intişar eden istibdat; menfaat-i şahsiyesine himmeti hasretmek. Bu hastalıklara karşı öncelikle 'emel' yani ümitvar olmak gerekir. İnsanlığın en dehşetli hastalığı olan ye'si emel ile def etmek gerekir. Yeistir ki, yüksek ahlâkımızı öldürmüş, menfaat-i umumiyeyi bırakıp menfaat-ı şahsiyeye nazarımızı hasrettirmiş. Yeis, milletlerin 'seretan' denilen en dehşetli bir hastalığıdır. Ve kemalâta mânidir; korkak, aşağı ve âcizlerin şe'nidir, bahaneleridir. Hastalıkların bir diğer tedavi kelimesi 'sadakat/sıdk'tır. Sıdk, dinimizin üssü'l-esasıdır ve ulvî seciyelerinin rabıtasıdır ve hissiyat-ı ulviyesinin mizacıdır. Öyleyse, hayat-ı içtimaiyemizin esası olan sıdkı, doğruluğu içimizde ihya edip onunla mânevî hastalıklarımızı tedâvi etmeliyiz. Evet sıdk ve doğruluk dinin hayat-ı içtimaiyesinde ukde-i hayatiyesidir. Riyakârlık, fiilî bir nevi yalancılıktır. Dalkavukluk ve tasannu, alçakça bir yalancılıktır. Nifak ve münafıklık, muzır bir yalancılıktır. Yalancılık ise, rabbin kudretine iftira etmektir. Küfür, bütün envâıyla kizbdir, yalancılıktır. İman sıdktır, doğruluktur. Bu sırra binaen, kizb ve sıdkın ortasında hadsiz bir mesafe var; Şark ve Garp kadar birbirinden uzak olmak lâzım geliyor. Nar ve nur gibi birbirine girmemek

lâzım. Halbuki gaddar siyaset ve zâlim propaganda birbirine karıştırmış, beşerin kemâlâtını da karıştırmış. Bu sıdk ve kizb, küfür ve iman kadar birbirinden uzaktır. Fakat zaman geçtikçe, gele gele birbirine yakınlaştı. Ve siyaset propagandası bazan yalana ziyade revaç verdi. Fenalık ve yalancılık bir derece meydan aldı" (Hutbe-i Şamiye, Tercümesi: 1961-1971). Kadim kutsal yasalar olan "adalet, merhamet ve sadakat" yerine insanlar "zulüm, adavet ve ihanet" ilkeleri üzerine ve üzerinden bir hiyerarşik Tanrılar dünyası yarattılar. Bu dünyanın tek gekçeği de "vehim" yani "yalan" oldu.

Said Nursi insanlığı bir 'seretan'/'kanser' gibi saran bu kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi hastalıkların kaynağında dini, mezhebi, fikr-i milli, ırki "husumet ve adâvetin" olduğunu belirtir. Bu yüzden O'na göre "husumete karşı muhabbet ve merhamet, adavete karşı da sadakat" ilkelerini esas almak gerekir. Nursi'ye göre "muhabbete en lâyık şey muhabbettir; ve husumete en lâyık sıfat da husumete husumettir. Yani, hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeyi temin eden ve saadete sevk eden muhabbet ve sevmek sıfatı, en ziyade sevilmeye ve muhabbete lâyıktır. Ve hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeyi zîr ü zeber eden düşmanlık ve adâvet, herşeyden ziyade nefrete ve adâvete ve ondan çekilmeye müstahak ve çirkin ve muzır bir sıfattır. Husumet ve adâvetin vakti bitti. İki harb-i umumî adâvetin ne kadar fena ve tahrip edici ve dehşetli zulüm olduğunu gösterdi. İçinde hiçbir fayda olmadığı tezahür etti. Öyleyse, düşmanlarımızın seyyiatı-tecavüz olmamak şartıyla-adâvetinizi celb etmesin. İnsanın gururu ve nefisperestliği, şuursuz olarak, diğer insanlara karşı haksız olarak adâvet eder; kendini haklı zanneder. Adâvetin ehemmiyetsiz esbablarını, muhabbetin dağ gibi sebeplerine tercih etmek gibi bir divaneliktir bu. Madem muhabbet adâvete zıttır; ziya ve zulmet gibi hakikî içtima edemezler. Hangisinin esbabı galip ise, o hakikatiyle kalbde bulunacak; onun zıddı hakikatıyla olmayacak. Meselâ, muhabbet hakikatiyle bulunsa, o vakit adâvet şefkate, acımaya inkılâp eder. Ehl-i adâvet, insafsız, bedbîn bir adama benzer ki, su-i zan mümkün oldukça hüsn-ü zan etmez. Bir seyyie ile on haseneyi örter. Tekebbür ve tahakküm üzerine kurulu zulüm ve istibdat düzenlerinin kaynağı da bu husumet ve adavettir. İmandan gelen hürriyet-i şer'iye iki esası emreder: tahakküm ve istibdat ile başkasını tezlil etmemek ve zillete düşürmemek, ve zâlimlere tezellül etmemek. Çünkü Allah'a hakikî abd olan, başkalara abd olamaz. İnsanlar birbirini, Allah'tan başka kendilerine Rab yapmamalıdır. Yani, Allah'ı tanımayan, herşeye, herkese nispetine göre bir rububiyet tevehhüm eder, başına musallat eder" (Hutbe-i Şamiye, Tercümesi: 1961-1971). Sonuçta da başına musallat ettiği istibdata Tanrı diye tapınarak kendini kul kompleksine mahkum bırakır. İnsanın insana abd/kul olması düzenleri de böyle kurulur ve gelişir.

"Bazı avamın hatırı için hakikatı gizlememe ve bazı avâmın hâtırı için hakikatın hâtırını kırmama" ilkeleriyle yaşayan Said Nursi, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin her birinin asli doğasında enenin enaniyet kibri olduğu ve bu yolun kılavuzunun da başkalarının hatrına ve hakikati uğruna yaşamayı emreden nefs-i emmare olduğunu belirtir. Tekebbür üzerinden tahakküme dayanan tüm bu Tanrı kompleksleri, insanları kendilerine kul/köle edinecek söylem ve vasıtalar yaratmıştır. Nursi'ye göre tüm bu Tanrı komplekslerinden azade olup bağımsız kalabilmenin tek yolu da yine hürriyettir. Ama "âdâb-ı şeriatla müteeddibe ve mütezeyyine olmuş bir hürriyet". O'na göre "gerçek hürriyet, insanların sefahet ve rezaletlerini ilân eden hezeyanlar değildir. Zira nâzenin hürriyet, âdâb-ı şeriatla müteeddibe ve mütezeyyine olmak lâzımdır. Yoksa sefahet ve rezaletteki hürriyet, hürriyet değildir. Belki hayvanlıktır, şeytanın istibdadıdır. Nefs-i emmâreye esir olmaktır. Hürriyet-i umumî, efrâdın zerrât-ı hürriyâtının muhassalıdır. Hürriyetin şe'ni odur ki, ne nefsine, ne gayrıya zararı dokunmasın. Hürriyetin kemali, firavunluk taslamamak ve başkasının hürriyetini hafife almamaktır. Murad haktır; fakat mücahede o yolda değildir. Hürriyet budur ki: Kanun-u adalet ve tedipten başka, hiç kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hukuku mahfuz kalsın, herkes harekât-ı meşruasında şâhâne serbest olsun. Kimse 'Allah'ı bırakıp da birbirini rab edinmesin' (Âl-i İmrân: 64) nehyinin sırrına mazhar olsun. İnsana karşı hürriyet, Allah'a karşı ubudiyeti intaç eder: 'Hürriyet Rahmân'ın ihsânıdır, zira o îmânın bir hassasıdır'. Zirâ rabıta-i iman ile gerçek Sultana hizmetkâr olan adam, başkasına tezellül ile tenezzül etmeye ve başkasının tahakküm ve istibdadı altına girmeye o adamın izzet ve şehamet-i imaniyesi bırakmadığı gibi; başkasının hürriyet ve hukukuna tecavüz etmeyi dahi, o adamın şefkat-i imaniyesi bırakmaz. İman ne kadar mükemmel olursa, o derece hürriyet parlar. Siyasi ve dini büyüklerin yani velâyetin, şeyhliğin, büyüklüğün şe'ni tevazu ve mahviyettir, tekebbür ve tahakküm değildir. Demek, tekebbür eden sabiyy-i müteşeyyihtir" (Münazarat: 1939-1958).

"Tekebbürün küçüklük alâmeti" olduğunu ve bu yüzden de "hiçbir insanın hiçbir gerekçe ile hiçbir insanı büyük tanımaması" gerektiğini savunan Said Nursi'ye göre "zira, herbir insan için, içinde görünecek ve onunla nâsı temâşâ edecek bir mertebe-i haysiyet ve şöhret vardır. İşte, o mertebe eğer kamet-i istidadından daha yüksek ise; o, o seviyede görünmek için tekebbür ile ona uzanıp tetavül ve tekebbür edecektir. Şayet kıymet ve istihkakı daha bülend ise, tevazu ile tekavvüs edip ona eğilecektir. Tüm bu hürriyet ve adalet ilkeleri müslim gayr-ı müslim ayırmaksızın bütün insanlar için ortak değerlerdir. Çünkü insanlar arası müsavat, fazilet ve şerefte değil-

dir, hukuktadır. Hukukta ise şah ve gedâ birdir. Acaba bir şeriat, karıncaya bilerek ayak basmayınız dese, tâzibinden men etse, nasıl benî Âdem'in hukukunu ihmâl eder? Bu yüzden Yahudi ve Nasara için de aynı müsavaat, adalet ve hürriyet hukuku geçerlidir. Eskiden insanlar bütün ezhânı nokta-i dine çevirdiğinden, bütün muhabbet ve adaveti o noktada toplayıp muhabbet ve adavet ederlerdi. Lâkin şimdi âlemdeki bir inkılâb-ı acîb-i medenî ve dünyevîdir. Bütün ezhânı zapt ve bütün ukulü meşgul eden nokta-i medeniyet, terakki ve dünyadır. Bu nedenle hiç kimseye dini, milli, mezhebi veya başka bir meslek ve meşrebi nedeniyle küçümseyici, aşağılayıcı, yargılayıcı bakmamak gerekir. Kör adama, hey kör demediğiniz gibi, bizim gibi inanmayanlara da 'kafir' diyerek eziyet etmemek gerektir. Hadiste bizleri böyle ithamlarla insanlara eziyet etmekten nehiy var: 'Kim zimmî olan birine eziyet ederse, ben onun hasmı olurum'. Daire-i itikadı, daire-i muamelâta karıştırmaya mecburiyet yoktur. Hürriyet ve adaletin olmadığı yerde kölelik ve keyfilik vardır ki bunun adı da istibdattır. Bütün itirazat okları, mazinin muzlim perdesine sarılan istibdadın bağrına gider. İnsanlık tarihinin bütün vâveylâları istibdat pençesinin tesirinden gelir. Gerçi istibdat görünmüyordu ve ismi belli değildi; lâkin herkesin ruhu istibdadın mânâsıyla tesemmüm ederdi. Ve bir zehir atanı bilirdi. İstibdata köle olmuş insanlar da ne zaman saadet önlerini aydınlatsa reislerini överler; ne zaman da üzerlerine karanlık çökse zamanı kötülerlerdi" (Münazarat: 1939-1958). Bu onların tapındıkları Tanrıları acıktıklarında yemelerini emreden evrensel kul kompleksi doğası ve yasasıdır.

Said Nursi, insanları kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin ortak kaynaklarını bu şekilde sıraladıktan sonra tüm insanlığı husumet yerine merhamete, menfaat yerine fazilete, ihanet yerine sadakate, tekebbür yerine tevazua, tahakküm yerine dayanışmaya, istibdat yerine hürriyete davet eder. O'na göre insanlığa "her şeyden evvel lâzım olan şeyler: doğruluk, yalan söylememek, sıdk, ihlâs, sadakat, sebat ve tesanüddür. Bu düsturlar sözü, fiille tasdik etmek, başkasının kusurunu kendine özür göstermemek, kimseyi suçlamamak içindir. Medeniyet ve fazilet çarşısında insanlığı diriltecek ilaçlar ise: muhabbet, sadakat, hamiyet; hayâ, sadakat ve hamiyetten neş'et eden civanmerdâne humret; hürmet ve merhametten tevellüd eden mâsumane tebessüm; fesâhat ve melâhattan hasıl olan ruhânî halâvet; aşk-ı şebabîden, şevk-i bahârîden neş'et eden semâvî neşe; hüzn-ü gurûbîden, ferah-ı sehharîden vücuda gelen melekûtî lezzet ve imtizac-ı efkârdır" (Münazarat: 1939-1958).

Said Nursi, insanın ikili iki doğası olmasına rağmen onun doğasındaki iyilik ve adalet yönünde olan tarafına çok güvenmektedir. O'na göre "insan fıtraten mükerrem olduğundan, hakkı arıyor. Bazan bâtıl eline gelir; hak zannederek koynunda saklar. Hakikati kazarken, ihtiyarsız, dalâlet başına düşer; hakikat zannederek kafasına giydiriyor. Bu yüzden insan, zulüm, başına adalet külâhını geçirmiş. Hıyanet, hamiyet libasını giymiş. Cihada, bağy ismi takılmış. Esarete hürriyet namı verilmiş. Ezdad, suretlerini mübadele etmişler. Doğasındaki iktidar ve ihtişam tarafı menfaat üzerine kurulu bir düzen yaratmıştır. İnsanın doğası da bu düzene göre nefsin emrinde menfaatperest bir aç canavara dönüşmüştür. Bu aç canavara karşı tahabbüb, merhametini değil, iştahasını açar. Hem de diş ve tırnağının kirasını da ister. Bu menfaat canavarı insanlar arasında üstünlük ayrımları yaratmış ve kimini havas diye yüceltirken kimini de avam diyerek aşağılamıştır. Dünyaca havas tanınan insanlardaki meziyet, sebeb-i tevazu ve mahviyet iken, tahakküm ve tekebbüre sebep olmuştur. Fukaranın aczi, avâmın fakrı, sebeb-i merhamet ve ihsan iken, esaret ve mahkûmiyetlerine müncer olmuştur. Bu yüzden bir şeyde mehâsin ve şeref hâsıl oldukça, havassa peşkeş edilirken seyyiat olsa, avâma taksim ederler. Bütün bu fesadın asıl madeni ve bütün ahlâk-ı rezilenin muharrik ve menbaı, iki kelimedir: 'ben tok olsam, başkası açlıktan ölse bana ne' ve 'istirahatim için zahmet çek; sen çalış, ben yiyeyim' anlayışıdır" (Mektubat, Hakikat Çekirdekleri: 570-575).

Sadece kişisel değil kolektif ve evrensel olarak da bu anlayış tüm dünyaya hakimdir. Bu zulüm, menfaat ve ihanet üzerine kurulu düzende hem insanlar, hem topluluklar hem de milletler ve devletler birbirleri ile tekebbür, tahakküm ve üstünlük yarışına girerler. Bu yüzden Nursi'ye göre "her adam için, heyet-i içtimaiyede görmek ve görünmek için mertebe denilen bir penceresi vardır. O pencere kamet-i kıymetinden yüksek ise, tekebbürle tetâvül edecek. Eğer kamet-i kıymetinden aşağı ise, tevazu ile takavvüs edecek ve eğilecek, tâ o seviyede görsün ve görünsün. İnsanda büyüklüğün mikyası küçüklüktür, yani tevazudur. Küçüklüğün mizanı büyüklüktür, yani tekebbürdür. Bu düzenin tek ve asli düsturu herkesin kendisinin mutlak bir doğru ve hak üzerine bir meslek, meşrep, mezhep sahibi olduğu iddiasıdır. Böyle bir düzende herkes kendi mesleğine/tercihine 'sadece benimki haktır' demektedir. Zayıfın kavîye karşı izzet-i nefsi, kavîde tekebbür olmuş, kavînin zayıfa karşı tevazuu, zayıfta tezellül olmuştur" (Mektubat, Hakikat Çekirdekleri: 570-575).

Tüm bu analizlerinin sonucunda Said Nursi insanların ikili ene yolunun yani enenin enaniyet yolu ile enenin emanet yolunun sonucu olarak yaratılmış iki kişisel, kolektif ve evrensel düzen olduğu sonucuna ulaşır; "menfaate dayalı zulüm düzeni" ve "merhamete dayalı adalet düzeni": "Menfaate dayalı zulüm düzeni beş menfi esas üzerine teessüs etmiştir: Nokta-i istinadı kuvvettir, o ise, şe'ni tecavüzdür; hedef-i kastı menfaattir, o ise, şe'ni tezâhumdur; hayatta düsturu cidaldir, o ise, şe'ni tenâzudur; kitleler mâbeynindeki rabıtası, âhari yutmakla beslenen unsuriyet ve menfi milliyettir, o ise, şe'ni müthiş tesâdümdür; cazibedar hizmeti, hevâ ve hevesi teşcî ve arzularını tatmindir, o hevâ ise, insanın mesh-i mânevîsine sebeptir. Menfaate dayalı bu zulüm düzenine karşı merhamete dayanan adalet düzeninin de beş esası vardır: nokta-i istinadı, kuvvete bedel, haktır ki, şe'ni adalet ve tevazündür; hedefi de, menfaat yerine fazilettir ki, şe'ni muhabbet ve tecâzüptür; cihetü'l-vahdet de, unsuriyet ve milliyet yerine, rabıta-i dinî ve vatanî ve sınıfîdir ki, şe'ni samimî uhuvvet ve müsalemet ve haricin tecavüzüne karşı yalnız tedâfüdür; hayatta, düstur-u cidal yerine düstur-u teâvündür ki, şe'ni ittihad ve tesanüttür; hevâ yerine hüdâdır ki, şe'ni insaniyeten terakki ve ruhen tekâmüldür" (Mektubat, Hakikat Çekirdekleri: 570-575).

İşte insanlar arasındaki ezeli ve ebedi iki yol ve iki düzen de budur. Enenin emanet yolu tüm insanları "aynı ana ve babadan" yaratılmış olmaktan dolayı müsavi kardeşler olarak ilan edip hiçbir insanın hiçbir gerekçeyle hiçbir insana üstünlük iddiası ile Tanrı veya kul kompleksleri yaratarak onların izzetini, şahsiyetini ve haysiyetini satın alarak onların kaderleri üzerinde tekebbür içinde tahakkümde bulunma hakkı ve yetkisi vermemiştir. Enenin emanet yolu insanların "kendi nefislerini ve keyiflerini ilah/Tanrı ilan ederek" başka "insanları kendi rabliğine abd/kul edinmesini" tamamen reddedir. Enenin emanet yolu kutsal yasalar ve evrensel ahlaki ilkeler olan "adalet, merhamet ve sadakat" ilkeleri ile "müteeddibe ve mütezeyyine" edilmiş "Hürriyet Yolu"dur. Oysa ikinci yol yani enenin enaniyet yolu insanların kişisel, kolektif ve evrensel "unsuriyetlerinin" yani insan olmak dışındaki tüm kategorik ayrımların ruhuna da aynı enaniyetin sinerek sadece kendisi gibi düşünen ve inananları "müsavi kardeşler" olarak görüp Tanrı kompleksi içinde öteki insanları "güç ve istibdatla" kendisine abd/kul/köle edinmek ihtiras ve istikbarmın "Kölelik Yolu"dur. Enenin enaniyet yolu adalet yerine zulüm, merhamet yerine düşmanlık ve sadakat yerine ihaneti esas aldığı için "insanların birbirini ilah ve rab edindikleri" bir hiyerarşik Tanrı ve kul kompleksi piramidal kölelik düzeni yaratır. Enenin kişisel, kolektif ve evrensel enaniyetinin yarattığı bu düzende herkes bir

altındakinin tanrısı iken bir üstündekinin de kulu ve kölesidir. Enenin enaniyet yolu; "gücün haklı kabul edildiği; menfaatin esas olduğu, keyfiliğin hükümferma olduğu; sefahet ve rezaletin erdem kabul edildiği; başkasının izzetini, şahsiyetini ve haysiyetini kısaca hürriyetini hafife alarak herkesin kendinden daha güçsüz olana firavunluk taslayıp tahakküm ettiği; herkesin gerçek 'Tanrıyı bırakıp birbirini rab edindiği" bir "Kölelik Yolu"dur. Hayek'in her yerde ve her zaman görülebileceği uyarısını yaptığı "Kölelik Yolu" yani "Totaliterizm".

8. Hayek: Kişisel, Kolektif ve Evrensel Tanrı Komplekslerinin Tek Bir Ruh ve Bedende Teslise Dönüşüp Yeryüzü Egemenliğini Mutlak İnşası; Totaliterizm veya "Kölelik Yolu": "Bu yol uzun olmakla beraber, bir kere haddinden fazla ileri gidildi mi (had aşıldı mı) bir daha geri dönülemeyecek olan yollardandır".

İnsanlık tarihinde Tanrının kral olduğu gökyüzü egemenliğinin "adalet, merhamet ve sadakat" ilkelerinin yeryüzünden kovulup yerine Şeytanın kral olduğu ve kendisine tapınanları da "üstün insan" ve dünya lideri ilan ettiği yeryüzü egemenliğinin ilkeleri olan "zulüm, terör/savaş ve ihanetin" tam anlamıyla hakim olduğu çağ 20. yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıl, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yeryüzünde tekebbüre dayalı üstünlüklerini ve tahakkümlerini ilan ettiği bir çağdır. İnsanların kaderi sadece bu Tanrı kompleksleri arasında tercih yapmak olmuştur. Bu çağ aynı zamanda insanların kişisel Tanrı kompleksinden kaçıp kolektif Tanrı komplekslerine, ondan kaçıp evrensel Tanrı komplekslerine sığınmaktan başka çarelerinin de olmadığı bir evrensel kul kompleksleri (kitleler) çağıdır. Bu çağ Hitler, Mussolini, Stalin gibi kişisel Tanrı komplekslerinin, Faşizm (ulus) ve Sosyalizm (sınıf) gibi kolektif Tanrı komplekslerinin ve yeryüzüne hakim olma sevdasına düşen düşünsel söylemlerin (ideolojiler) ve ulusal ve uluslararası hegemonik iktidar güçlerinin (devletler) evrensel Tanrı komplekslerinin yeryüzü krallığı için yeryüzü egemenlik değerleri ile savaşım verdikleri bir çağdır. Bu çağ total olarak totaliterizm çağıdır ve her türlü Tanrı komplekslerinin her türlü "izmler" altında Tanrılığını ilan ettiği bir dönemdir.

Hayek'in (1899-1992) "Kölelik Yolu"[26] (1944) eseri de tam da bu kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin yeryüzü egemenliği için savaştıkları II. Dünya Savaşı sırasında kölelik yolu olarak tanımladığı totaliterizme yol açabilecek sosyal, siyasal ve ekonomik düşünce ve uygulamalara yönelik uyarılar niteliği taşımaktadır. Özgürlük ve kölelik arasındaki bu uzun, ince ve hassas yoldaki yol işaretlerinin incelemesini yapan eser, siyasal iktidar ve özgürlük alanlarının (özel ve kamusal alan) sınırlarının anlaşılmasına ışık tutmaktadır. "İyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" ihtirası içinde Tanrı kompleksine sebep olan her türlü "iyi" ve "menfaat" planlamasının ne kadar "iyi" niyetle yapılıyor olursa olsun içinde "kötü"-lüğü/köleliği barındırdığını savunan Hayek, "Kölelik Yolu"nun "iyi"lik

[26] Friedrich A. von Hayek, Kölelik Yolu, Çev: Turhan Feyzioğlu-Yıldıray Arsan, Liberte Yayınları, Ankara, 1999 ve açıklama ve yorumlar için: Halis Çetin, "Totaliterizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları", Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 26/1, 15-43, 2002.

taşlarıyla örülü olduğu konusunda kul kompleksliğine meyyal çağının insanlarını uyarır. Hayek'e göre "Tanrı gibi" insanların sosyal, siyasal, düşünsel, dini ve ekonomik mukadderatını belirlemeye ve düzenlemeye yönelik her türlü "planlamacılık", insanları Tanrı komplekslerine boyun eğip kul kompleksi içinde köleliğe götürür. Bu yol kölelik yani totaliterizm yoludur ve "iyilik" taşlarıyla örülüdür. Bu yüzden Hayek'in "Kölelik Yolu" eseri bir yol hikayesidir ve "bu yol uzun olmakla beraber, bir kere haddinden fazla ileri gidildi mi (had aşıldı mı) bir daha geri dönülemeyecek olan yollardandır" (Kölelik Yolu: 4). Bu yol kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini bir kişinin, sınıfın, partinin, ulusun veya devletin ruhunda ve bedeninde bir bütün olarak birleştiren totaliterizm yoludur. Ve ne yazık ki sadece girişi/gidişi olan yollardandır.

Totaliterizm, toplumu bir bütün olarak ele alan, bir bütün olarak dönüştürmek isteyen ve total kontrol sistemi ile toplumu sürekli düzenleyen devlet, ideoloji, siyasal parti ve liderlik olgularının bütünlüğü için kullanılır. Totaliterizmin en önemli özelliği toplumun, siyasal olarak total kontrolünün sağlanmasıdır. Totaliterizm, devlet ve toplumu bir ve bütünlük içerisinde birbirine eklemleyen, birbiriyle uyumlulaştıran ve ortak bir dünya görüşünü topluma dayatan bir siyasal sistemdir. Totaliter sistemde toplum bir ideolojik totalite içerisinde plan ve programa tabi kılınarak kontrol altına alınır. Totaliterizm, plüralizme karşı zorunluluğun, özgürlüğe karşı otoriterizmin esas olduğu siyasal düzendir. Totaliterizm; "insan varlığının bütün dirimsel taraflarını kaplayan ve toplumda yaşayan herkesin en azından edilgin bir şekilde bağlı olduğu resmi bir doktrin meydana getiren resmi bir ideoloji; tek bir adam, bir diktatör tarafından yönetilen tek bir kitle partisi, hiyerarşik ve oligarşik düzenlenmiş, bürokrasi ile iç içe ya da ona üstün bir durumda olan parti; partiyi hem destekleyen hem de parti liderleri adına onu denetleyen ve yalnız rejim düşmanlarına karşı değil keyfi olarak seçilmiş başka sınıflara karşı kullanılan yıldırıcı bir polis denetimi sistemi; basın, radyo, sinema gibi bütün etkili kitle haberleşme araçlarını kullanarak, partinin ve sadık üyelerinin elinde toplanmış ve teknolojinin şartlandırdığı tam bir denetim tekeli; silahlı kuvvetleri kullanarak tam bir vesayet tekeli; bürokratik işbirliği ile ekonominin merkezden denetimi ve yönetimidir".

Totaliterizm, "monist, fakat monolitik olmayan bir iktidar merkezi; eğer kurumlar veya gruplar arasında bir plüralizm varsa, bu meşruluğunu o merkezden alır ve büyük ölçüde onun hakemliği altında işler. Tekelci, özerk ve fikren az çok geliştirilmiş bir ideoloji; yönetici grup veya lider, onların emri altındaki parti, kendilerini bu ideoloji ile özdeşleştirirler, onu

politikalarına temel yaparlar veya bu politikaları meşrulaştırmakta kullanırlar. İdeolojinin belli sınırlarının dışına çıkmak, müeyyidesiz kalmayacak bir heterodoksluktur. İdeoloji, belli bir programdan veya meşru siyasal eylem sınırlarının tanımından ibaret olmayıp bir nihai anlam, bir tarihsel amaç duygusu ve bir sosyal gerçeklik yorumu getirmektedir. Vatandaşların, siyasal görevlere ve kollektif sosyal görevlere katılmaları ve bu amaçla aktif bir mobilizasyon içinde olmaları özendirilip talep edilir ve ödüllendirilir. Tek parti ve çok sayıda tekelci ikincil grup bu katılmanın kanallarını oluşturur". Bu siyasal rejim içerisinde meşruiyet sistemin niçinliğini belirler, ideoloji bu niçinliğin ilkelerini ve nasıllığını düzenler ve parti-lider bu düzenin hangi araçlarla kurulup sürdürüleceğine karar verir. Totaliterizm, "tek bir düşünsel yapı içinde toplumu kurmak, tek bir amaca tek bir otorite altında ulaşmak için organize olmuş siyasal düzendir". Totaliterizm, siyasal iktidarın birey ve toplumun üzerinde kurucu ve düzenleyici bir aygıt olarak algılandığı tüm siyasal sistemlerin ortak adı olarak kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin ortak amaçla bir ve bütün halde varlık kazandıkları bir iklimdir.

Siyasal iktidarın resmi bir ideoloji, merkezi kontrolü güçlü bürokrasi, toplumu kontrol eden iletişim ve baskı aygıtları ve toplumun bir bütün olarak organizmik bir yapı içerisinde ideolojik hegemonya altında eğitimi gibi olgular da totaliterizmin temel özellikleri arasındadır. Bu yapı "kollektif bütünün anonimliğini" ifade eder. Totaliterizm; "her türlü toplumsal ve siyasal değişimin kötü ilan edilip durdurulmak istendiği; bireylerin toplumsal birlik ve bütünlük içerisinde eritilip siyasal iktidara uyumlulaştırıldığı; faşist propaganda ile toplumun bir bütün halinde örgütlendirildiği; mutlak iyiliğin sadece devlet için öngörülüp bireysel özgürlük ve mutluluk aramanın yok edildiği; bireylerin haklarından değil görevlerinden bahsedildiği; devletin sıhhatli, kuvvetli, birlikli ve istikrarlı olması için organizmacı toplum modeliyle örülmüş bütüncül egemenliğin olduğu; bireylerin bağımsız hareket etme yeteneğini yok edecek çocuk yaştan itibaren başlayan bir eğitim sisteminin olduğu; devleti korumanın her şeyden üstün olduğu ve ona itaatin en büyük erdem kabul edildiği; devletin elindeki tüm gücünü vatandaşlarının yaşamlarını denetlemek için kullandığı; adaletin devletin, ulusun, sınıfın, partinin kudreti, sıhhati ve istikrarı için yararlı olan şeylere indirgendiği siyasal sistemlerin ortak adıdır".

Totaliterizm devletin çağın teknik araçlarını da kullanarak insanlara sığınma alanları bırakmayacak bir yoğunlukta, rejimin en derin, en kuytu yerlerine sızarak çok geniş bir alanda iktidar düzeni kurması ve buna süreklilik

kazandırmasıdır. Bu durum toplumun siyasal iktidar tarafından 'topyekün' siyasallaştırılmasıdır. Bu açıdan totaliterizm çok güçlü ve yoğun bir mobilizasyon sistemi olarak insanların kul kompleksleri içinde yönetimini ifade eder. Fakat daha önemlisi tüm bu olguların bütünsel bir iktidar alanı içinde kapsayıcılığı ve sürekliliğidir. Bu, bireysel ve toplumsal düşün ve eylem alanlarının siyasal iktidarın kapsama alanı içerisinde olup bu alanlardaki tüm özgürlüklerin yok edilmesidir. Özgürlüğün siyasal iktidarla bütünleşmekle eş değerlendirildiği totaliterizmde siyasal iktidar ve onun merkezi liderliği toplumu kayıtsız ve şartsız, zorla sağlanan ideolojik hegemonya atmosferi içinde günlük hayatlarına varana kadar bütünsel olarak düzenler. Bu sistemde birey, toplum ve devlet özdeştir. Devlet makro birey, birey mikro devlettir. Bu yüzden insanlık tarihi açısından kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin tek bir bedende bütünleştiği ve bunu da tüm yeryüzü egemenliğine uyarladığı tek "Tanrı gibi" düzen totaliterizm olmuştur.

Hayek'e göre totaliter iktidarın özü tekleşmek ve tekelleştirmektir. Totaliterizm toplumu topyekün düzenlemek için siyaset, ekonomi ve ideoloji tekelinden oluşan "üçlü iktidar tekeli"ni ele geçirerek kumanda etmek iddiasındadır. Bu yüzden toplumun birliği, bütünlüğü ve uyumunu sağlamak bu tekelleşmenin bir zorunluluğudur. Çünkü birlik, bütünlük ve uyum siyasal iktidara bütüncül bir iktidar alanı yaratarak total bir evrenin düzenlenmesi imkanı verir. Siyasal iktidar ile toplumsal rızanın birlik ve bütünlüğü bu imkanı güçlendirir. Bu durum, siyasal iktidarın meşruiyet yasasına mutlaklık ve kutsallık katar. Siyasal iktidarın varlık sebebi olan düzenliliğin zıddı olan kaos korkusuyla birlik, bütünlük ve uyumun bozulması riski toplumun siyasal iktidara olan ihtiyacını, dolayısıyla itaatini arttırır ve buna yönelik itiraz ve retlerin düşman ilan edilip yok edilmesine meşruluk kazandırır. Totaliterizmde tek ve tekelci bir ideolojinin ön plana çıkarılması, alternatif ideolojilerin ve inanç sistemlerinin potansiyel bir tehdit olarak görülmesine yol açar. Bu karşıtlık yoluyla siyasal iktidar toplumu bölücü ve bozguncu fesat canavarlarından koruyan bir görüntüye bürünür. Son tahlilde birlik, bütünlük ve uyumun koruyucusu siyasal iktidar ile toplumun ortak düşmanları olan bireysellik, çoğulculuk, parçalanmışlık, uyumsuzluk, bölücülük bu düzenin dışına atılır. "Biz" ve "onlar" arasındaki çatışma "biz"i "onlar"a karşı ortak bir savaş hedefinde ve ideolojik bir çerçevede en fazla kaynaştıran temel temaya dönüşür. Bu çatışma ideolojisi ile totaliter iktidar halkın sadece politik desteğini değil kayıtsız şartsız sadakatini de sağlamış olur. Bu yüzden harici ve dahili düşmanlar totaliterizmin en vazgeçilmez temalarını oluşturur (Kölelik Yolu: 188) ve totaliter iktidarın sürekliliği için iç ve dış düşmanların sürekliliği sağlanır.

Hayek'e göre totaliter iktidarın meşruiyeti, siyasal iktidarın belirlediği düşünce ve davranış ilkelerinin dışındaki tüm düşünce ve davranışları sınırlamak ve dışlamak kapasitesi üzerine oturur. Devletin gücü de buna bağlıdır. Bu güç; tehdit, manipülasyon ve dışlama yeteneğiyle ilgilidir. Bu yüzden toplum ve siyasal iktidar için ortak düşmanlar yaratmak meşruiyet arayışının en önemli boyutunu oluşturur. Tüm bu uğraşların altında yatan psikolojik faktör ise siyasal iktidarı kaybetme korkusudur. Bu korku paralelinde şiddet, terör ve zor totaliter iktidarın en önemli özelliği olarak ortaya çıkar. Total iktidar, ötekileştirdikleri ile olan mücadelesinin haklılığına toplumu inandırmak için eğitim, propaganda ve iletişim araçlarını kullanır. Böylece 'ötekilerle savaş' siyasal iktidarın bir misyonuna dönüşür. Bu misyon devam ettikçe halkın siyasal iktidarın meşruiyetine olan inancı da devam eder. Bunun sonucunda total iktidarın meşruiyeti, devamlı bir tayakkuz ve savaş durumunu temsil eder. Savaş totaliterizmin kaçınılmaz yönüdür ve savaştan beslenmeyen hiçbir totaliter devlet yoktur. Bu bağlamda, totaliterizm "ötekilerle savaş" sistemidir. Öteki dinler, öteki ırklar, öteki sınıflar bu savaşın düşmanlarıdır. Düşmanın varlığı içte ve dışta terörü meşrulaştırır. Her şey savaş manevralarına göre gerçekleştirilir. Savaşın tek amacı ise düşmanı belirleyip her ne surette olursa olsun onu imha etmektir.

Diktatör liderler şahsında kişisel; ulus, sınıf, ideoloji ve diğer kolektiviteler bağlamında kolektif; devletler, evrensel ideolojiler ve uluslararası güç ve kurumlar yönünden de evrensel Tanrı komplekslerini totaliterizm kavramıyla analiz eden Hayek'e göre totaliter iktidarın en önemli fonksiyonu, toplumsal, siyasal ve ekonomik düzenlemedir. Meşruiyeti devlet kaynaklı kılan ve buna göre toplumu kuran totaliter iktidar, oluşturduğu siyasal ve toplumsal bütünlük dünyası içerisinde siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenlemeler yapar ve bu düzenlemeler gereği bireyin bu bütünlüğe entegrasyonunu sağlar. Bu yapı içerisinde ideoloji, insanların her alanda başvuracakları, ona göre hareket edecekleri, hayatı ona göre değerlendirecekleri ve sosyal, siyasal, ekonomik yapıda ona göre davranacakları ilkeleri belirler. Bunu dünya görüşü olarak isimlendirebileceğimiz gibi, kollektif temsiliyet, bütünsel bilinç, ortak değerler sistemi veya kollektivizm olarak da ele alabiliriz. Bireylerin iradesini ve toplumsal onamayı kayıt ve şarta bağlı olmaksızın kullanan totaliterizm meşruluğunu bütüncül bir insan ve toplum kurma anlayışından almaktadır. Bu durum bireyin bir ideolojik totalite içerisinde eritilmesi, toplumun 'topyekün siyasallaştırılması', yeni insanın organik bir yapı içerisinde yeniden yaratılması sürecidir. Bu süreç devlet tekelinde bulunan propaganda, eğitim ve zor kullanılarak gerçekleşmektedir. Bunlar totaliter iktidarın entegrasyon, bütünleştirme veya uyumlulaş-

tırma fonksiyonlarını göstermektedir. Tüm bu fonksiyonların ortak amacı Tanrı komplekslerine kayıtsız ve şartsız itaat edecek kul komplekslerinden oluşan bir yeryüzü egemenliği/krallığı ihdas etmektir.

Hayek'e göre totaliter iktidarın bireyi ve toplumu kurması ve düzenlemesinin en önemli araçlarından birisi onlara "iyiyle kötünün ne olduğunu öğreten Tanrı gibi" bir güç ve iradeyi doğasında barındıran ideolojidir. İdeolojinin gücü, siyasal iktidarın belirlediği tanımlar ve amaçlar çerçevesinde toplumu kurma ve ona bir üst kimlik verme konusundaki etkinliğinden kaynaklanmaktadır. İdeolojinin işlevi tek başına bağımsız bir işlev değildir. Onun araçsallığı devletin amaçsallığı ile doğrudan ilişkilidir. İdeoloji; en genel tanımıyla, insan düşüncesinin ve eyleminin amacını, bu amaçlara nasıl varılacağını tanımlayan ve siyasal ve toplumsal gerçeklerin niteliğini değerlendirici prensipler sistemidir. Bireyin evrene, tarihe, topluma ve kendine yönelik değer ve ilkelerinin siyasal iktidarın mutlak belirleyiciliği altında dayatılması ise resmi bir ideolojinin varlığını gösterir. Resmi ideoloji devleti mutlaka totaliter müdahaleciliğe sürükler. Hayek'e göre devletin bireye ve topluma müdahalesi bir başladı mı nerede duracağını kimse kestiremez. İdeoloji devletin bir iktidar aracı olarak algılandığı zaman bireyin nesneleşme süreci başlamış ve toplumsal, siyasal, ekonomik her türlü aygıt siyasal iktidarın resmi ideolojisinin baskı, entegrasyon ve manipülasyon aracına dönüşmüş demektir. Bu yüzden, resmi ideolojinin varlığı bile tek başına bir sistemi totaliter olarak ifade etmeye yetmektedir.

Resmi ideoloji "insan varlığının bütün hayati yönlerini kaplayan ve toplumda yaşayan herkesin, edilgin bir şekilde bağlı olduğu doktrindir". İktidarın totaliterliği ile ideolojinin toptanlığı birbirini bütünler. Total ideoloji, tıpkı Tanrı gibi yalnızca her şeyi kapsamakla, herkesi zorla itaate mahkum etmekle kalmaz, çok daha geniş bir şekilde herkesin kişilik alanlarına, yaşam alanlarına, günlük alanlarına istediği gibi müdahale edip düzene sokar. Başka bir deyimle kişisel benliği ve hayatı kökünden yok eder. Totaliterizmde bireysel alan ile kamusal alan arasmda tamamen bir örtüşme vardır. Zaten totaliterizm de siyasal iktidarın öznelliği içinde bireyin ve toplumun nesneleştirilmesidir. Totaliter ideoloji, siyasal iktidara her zaman topluma müdahale hakkmı ve imkanını sunduğu için güçlü bir iktidar aracıdır. Çünkü "totaliter sistemlerde ideolojiler bir meşruiyet kaynağıdır". İdeolojiler gökyüzü egemenliğinin öğretileri olan dinlerin yerine yeryüzü egemenleri tarafından ihdas ve ikame edilen yeryüzü dinleridir. Bu yüzden siyasal iktidarlar kendi meşruiyetinin kriterlerini tıpkı dinler gibi ideolojiler çerçevesinde belirler. Bu ideolojik çerçeve aynı zamanda toplumsal ve

siyasal eylemlerin de meşruiyet alanını oluşturur. Bu anlamda ideolojiler, devletin sistemi kontrol mekanizması olarak işlev görür. Toplumda ve siyasada hangi düşüncenin ve eylemin meşruiyet sınırları içerisinde olduğuna siyasal iktidarın ideolojisi karar verir.

Totaliter iktidarın en önemli fonksiyonlarından biri olan bütünleşmiş düşüncelerden oluşan total bir sistem kurmak, siyasal iktidarın eylemlerini justifiye etmek, hayatı tanımlamak ve bu tanımlı hayatı bireylere haklı olarak göstermek amacı dinlerin yerine ikame olmuş ideolojiler ile gerçekleştirilir. İdeoloji, iktidar ilişkilerini gizleyerek tartışılmaz ve itiraz edilmez bir boyuta taşır. Tanrı ve kul kompleksleri arasındaki eşitsizlikleri tarihsel ve siyasal gerekçeler ve mutlak gerçekler ışığında meşrulaştırır. İdeoloji aracılığıyla iktidar, dogmatik inançlara, köklü ve zorunlu kabullere, mutlak gerçekliklere ve değişmez ilkelere yükseltilerek tıpkı dinler gibi kutsallık alanı yaratırlar. İdeolojiler; "görüş açısı, inanç sistemi, fikirsel bütünlük değerlerinden aşkın olarak anlatım kesinliği, merkezi bir ahlaki veya bilişsel eksen etrafında sistematik olarak kümelenme derecesi, geçmişin ve çağın düşünce türleriyle yakınlığı, yeni unsurlara veya çeşitliliğe kapalılık derecesi, davranışı etkilemeye çalışma derecesi, beraberinde getirdiği etki, katılanlardan istenen fikir birliği, fikrin meşruluğunun ne oranda bir otoriteye bağlandığı, inancı gerçekleştirmeyi üstüne almış bir kurumla ilişkisi en yüksek" bütünleştirici düşünce yapıları olarak iktidara çok boyutlu bir güç ve içerik kazandırır. Tanrı kompleksi düzenlerinin en yoğun şekilde yaşanmasının nedeni de bu içeriktir.

Bu yüzden totaliterizm "Tanrı gibi" mutlak, en, tek ve üstün olmanın doğurduğu bilinçle bütün düzeni tek ve mutlak bir ideolojik temel üzerine kurar. Böylece ideolojiler, siyasal iktidarın kendi çıkarları doğrultusunda toplumun gerçek ortamının dışında üretilmesinden dolayı "bir yalanlar ve ikiyüzlülükler dünyası" olarak ortaya çıkar. Mutlak doğru, mutlak gerçek ve mutlak ve iyiliğin/mutluluğun ancak bu ideolojik ilkeler içinde sağlanabileceği iddiası bu yalanlar dünyasının mutlak gerçekleridir. Bu dünyada "gerçek", kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin topluma yukarıdan empoze ettiği inançlardır. Bu "gerçekler" sayesinde toplum zihni ve moral bir şekilde kul kompleksi doğalarına mahkum edilerek kolektif kamulaştırılmaya maruz kalmaktadır. İnsanlar artık zihni ve moral olarak "devlet malı" olmaktadır. Kişilerin varlığı toplumsal bütünün varlığına indirgenerek bireyler 'toplumun ortak iyiliğinin' gerçekliği altında bir "yalan" olmaktadır. Aslında bu ideolojik 'gerçekler' totaliter yapıda siyasal iktidar ilişkilerindeki eşitsizlikleri koruma, sürdürme, gizleme ve maskeleme

fonksiyonuna işaret eden bir gerçekliktir. Bu yönüyle ideolojiler, siyasal iktidarca belirlenen hedeflere meşruiyet kazandırarak daha iyi bir gelecek ve mevcut siyasal ve toplumsal yapıya süreklilik kazandırmak için Tanrı kompleksi hiyerarşik düzenini/statükoyu koruyucu bir rol oynamaktadırlar. Hayek'in ifadesiyle, artık bireyler bırakın devletin askeri olmayı onun köleleri olmuşlardır (Kölelik Yolu: 167) ve tüm ilişkileri belirleyen sistem artık kul kompleksliği içinde kölelik sistemidir.

Hayek, kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksini kendi ruhu ve bedeninde bütünleştiren devletin iç ve dış düşman varlığını bir tehdit algılaması olarak devamlı siyasetin gündeminde tutmasını ve teyakkuz halinde bir toplumsal yaşam kurmaya çalışmasını köleliğe giden yolun ilk ve en önemli işareti olduğunu söyler. Hayek, bu anlayışın sonucunda toplumun sürekli güvenlik sendromu ile korku ve tehdit algılaması içerisinde tutularak kontrol edildiği ve toplumun askeri bir düzen içerisinde örgütlendirildiği bir düzen inşasına yol açacağını belirtir (Kölelik Yolu: 5). Güvenlik sendromu ile düşmanlar yaratılır ve toplumun varlığı düşmanların varlığına bağlanır veya toplumun ve devletin var olması düşmanları yok etme mücadelesine dayanır. Güvenlik sendromu totaliterizme giden yoldur, çünkü iç düşman ve dış düşman algılamasına dayanan totaliterizm bunu toplumu düzenlemenin gerekçesi olarak kullanır. Bu yüzden totaliterizm, doğal olarak da tüm Tanrı kompleksleri düşmansız var olamaz.

Hayek'e göre güvenlik algılaması bireysel özgürlük alanını giderek daraltacak ve sonuçta yok edecek en büyük tehdittir. Devlet güvenliği paralelinde toplum güvenliği anlayışı güçlenecek ve bazı bireylere sosyal hak ve yardım verilirken diğer bazılarının haklarının elden alınması gerçekleşecek ve daha kötüsü güvenliğin teminatı olarak gösterilen ordu ve polis gibi güvenlik güçleri aşırı imtiyazlarla devlet yönetiminde etkinleşecektir. Eğer bu kurumlar kendisine ait güvenlik konseptini devlete veya topluma şamil kılarsa özel bir organizasyon olan askeriye tüm devlete şamil hale gelecektir ve Spartadaki gibi bireyler devletin sadece askerleri olmakla kalmayacak aynı zamanda onun köleleri durumuna düşeceklerdir (Kölelik Yolu: 167). Sadece kendilerini korusun diye itaat ettikleri gücün sadece koruyucusu olmayacak aynı zamanda hizmetçisi/kölesi de olacaklardır. "Geçici güvenlik uğruna temel özgürlüğünü feda eden insanlar ne özgürlüğe ne de güvenliğe layık" (Kölelik Yolu: 180) olacaklardır ki insanlar özgürlüklerini kaybettiklerinde güvenliklerini de kaybederler. Çünkü insanları güvende tutan tek şey özgürlükleridir. Bu yüzden insanların özgürlükleri ellerinden alınmadan hiç kimse kul kompleksine mahkum edilemez.

Tanrı komplekslerinin ortak özelliği olan "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi" mutlak bilgiye ulaşıp insanların mukadderatını belirlemek Hayek'e göre totaliterizmin üzerine oturacağı ideolojik ve ahlaki yapıya tekabül eder ve toplumun bu doktrini yerine getirip getiremeyeceğine, buna uygun olup olmadığına bağlıdır. Halkın totaliter doktrin uğruna zorla köle edilmesi gerekmez, önemli olan halkm bu genel ilkeleri (iyileri) kendi özel ilkesi (iyiliği) ve amacı olarak benimsemesidir. Tek bir merkezden ideolojik bilgilendirme ve propaganda, ortak amaç ve ilkeler için yeni imajlar, ortak bir moral kod belirlemek, etik kod etrafında toplumsal bütünleşmeyi sağlamak, lider için mitos yaratmak, kavramları bozarak kolektif özgürlük vb. şeklinde değiştirerek bozmak, okul, medya, üniversiteler aracılığıyla bilgi yayma ve yanlış bilinçlendirme araçları ile insanların akıllarını kontrol etmek şeklinde ideolojik propaganda yapılmaktadır. Bunun amacı, tüm Tanrı komplekslerini kendi doğasında mündemiç kılan devlet otoritesini arttırmak, devleti zaafa düşürecek bilgilenmelerin önüne geçmek, kısaca "düşünce üzerinde totaliter kontrol" sağlamaktır. Bu düzende gerçek dendiği zaman, delillere dayalı haklılık ölçütü değil, Tanrı kompleksleri tarafından vaaz edilmiş bir ilke veya onun isteklerine ve çıkarlarına göre değiştirilebilir bir "gerçek" akla gelmelidir. Bütün bunların amacı, Tanrı kompleksi hiyerarşisinin en üstünde yer alan bir büyük aklın, bir büyük liderin bir üstün insanın diğer tüm küçük akılların düşünmesini ve gelişimini planlamaktır. Bu, "akıl planlamacılığıdır" (Kölelik Yolu: 206-214) ki düşüncenin ve aklın kamulaştırılması ile sonuçlanır.

Hayek, akıl planlamacılığı sonucunda var olan ideolojik sisteme ve statükoya uygun kişilerin yaratıldığını ve daha kötüsü insani erdemliliklerin tümünün yok edildiğini savunur. Akıl gittiğinde hemen peşinden ahlakın gitmesinin nedeni de budur. Bireyci hoşgörü, düşünceye saygı, özgür düşünce, düşünmeyi ifadede cesaret gibi erdemliliklerin yerine güç ve otoriteye saygı, hiyerarşiye sadakat, izinli ve sınırlı düşünce, başkalarının düşüncesine saygısızlık ve onu yok etme anlayışı, hak bilinci yerine görev bilinci, amaç değil araç olma istekliliği bu sistemin ürettiği insan tipi (kul kompleksi) olarak ortaya çıkar (Kölelik Yolu: 195). Bu insanlar totaliterizmde de değerlidir ama birey oldukları için değil, bir kolektivitenin parçası oldukları için (Kölelik Yolu: 190). Onların kişisel insani değerlerini belirleyen şey kolektif Tanrı komplekslerinin onlara biçtiği değerdir. Totaliterizm, yarattığı bireylerde "biz ve onlar" ayrımını yerleştirerek tüm sosyal ve siyasal yapıyı bir savaş düzeninde örgütlemeyi amaçlar. Hayek, bu "biz ve onlar" farklılaşmasının ve "öteki" nin yaratılmasının "grup/kolektivite dışındakilere karşı ortak bir savaş hedefi, bir grubu en fazla kaynaştıran temel tema"

olduğunu belirtir (Kölelik Yolu: 188). O'na göre "öteki"nin yaratılmasının asıl amacı "halk yığınlarının sadece politik desteğini değil, kayıtsız şartsız sadakatini" sağlamaktır ki bu anlayış milliyetçilik, ırkçılık ve sınıfçılık gibi kolektivizm amaçlılığından beslenir (Kölelik Yolu: 188). Bu durum kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin ilahi ve kutsal yönüne de işaret eder ki tarihte en fazla kutsalın, kutsal kurbanlarının kanıyla beslendikleri dönem de yine bu dönem olmuştur.

Siyasal iktidarın çeşitli bahaneler aracılığıyla özgürlüğü geliştirme istekliliğinin bir ikiyüzlülük olduğunu iddia eden Hayek'e göre, özgürlük alanımızı kendiliğinden bir işleyişle dönüştürmek için elimizdeki kuvvetleri nasıl kullanacağımıza bireylerin karar vermesiyle değil, içtimai fayda ve devlet düzenlemeleri ile kolektif ve şuurlu bir şekilde toplumu sevk ve idare etme arzusunun hakim olmasıyla girilen süreç "hürriyet planlamacılığı"dır (Kölelik Yolu: 26) ve bu plan özünde kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin amaçlarının kul komplekslerinin de ortak amacı kılınması istekliliğine dayandığı ve bunun devlet eliyle tepeden inme ve zorla topluma dayatıldığı için totaliterdir. Bireyin veya toplumun hür iradesiyle doğan, kendiliğinden belki çatışmanın doğal olarak kendiliğinden ürettiği bir rıza ve kabul ile değil de devletin toplumu düzenlemesi gelenekselliği içinde veya dış şartların belirlemesiyle sürdürülen "hürriyet planlamacılığı" da özünde jakoben yaptırımlar ve devlet müdahaleciliği barındırdığından yöntemsel olarak totaliterizme yol açmaktadır. En güçlü yeryüzü Tanrısı olarak ortaya çıkan devletin "şuuru murakabesinde" ve belirlediği yöntem ve amaçlar dahilinde köleleşmek ile özgürleşmek arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü devletin şuuru murakabesinde özgürleşim bireyin ve toplumun bir tarihsel ve toplumsal dönüşüm arzusunun değil bir toplumun devlet eliyle "totaliter dönüştürme ideolojisinin" meşrulaştırma aracıdır. Devlet de bunu kendiliğinden olması yerine zorunluluklara dayandırmaktadır. Kendiliğinden olmayan bir şey mutlaka zorla oluyordur ve zor totaliterizmin diğer adıdır.

Hayek'e göre totaliter devletin topluma müdahale imkanının/toplumu planlamanın en yoğun ve en geniş alanını içermesinden dolayı ekonomi çok önemli bir iktidar doğal olarak da köleleştirme aracıdır. Tüm Tanrı komplekslerinde ortak olduğu gibi totaliterizm için de ekonomi yani insanların "rızıklandırılması/nimetlerin bölüşümü", toplumun bir bütün olarak ortak çıkar ve ideolojik hedefler etrafında birleştirilmesidir. Ekonomi toplumun ekonomik gereksinimlerini siyasal iktidarın düzenlemelerine bağlayarak bütünsel bir ekonomik organizma yaratmak için kullanılır. Belirlenen

amaçlara yine belirlenen araçlarla ulaşmak için tüm kaynakların "şuurlu bir şekilde idare"sine matuf tek bir plan dairesinde bütün iktisadi faaliyetlerin bir merkezden idaresini öngören totaliterizm, merkezi yönetim ve denetimi yürütmek için bir planlamacı olarak hareket eder (Kölelik Yolu: 48). Ekonomi ile devlet hangi saiklerle, neyin, ne kadar imal edileceğine, az sayıda kaynakların nasıl dağıtılacağına dair talimat verir. Bu açıdan kalkınma planları ile tüm ekonomik sistem devletin kontrolü altında düzenlenir. Aslında iddia edilenin aksine bu düzende nihai iktidar, sistemi örgütlendiren, temsildeki payları dağıtan, menfaat çatışmalarında hakemlik eden ve bütün sorunları karara bağlayan Tanrı kompleksi piramidinin en üstünde yer alan bir yönetici grubun elinde toplanır. Ortak çıkar ilişkileri bu yüzden her düzeyde bir iktidar ilişkisini yansıtmaktadır. Bu sistemin çıkar ilişkilerini "içtimai gaye", "müşterek gaye", "müşterek menfaat", "umumi refah", "umumi menfaat" gibi müphem tabirlerle meşrulaştırmaktadır (Kölelik Yolu: 80). Her zamanki gibi köle yaratmanın en iyi yolu kutsal müphemlikler yaratmaktır.

Hayek, kendiliğinden düzeni yok etmek, insanları toplumun hiyerarşik düzenine cebirle sokmak, toplumsal her alanın kontrolüne kadar varacak bir düzenleme, devlet alanının bireysel alanın üstünlüğünü sağlamak, mutlak rasyonaliteye dayanmak, merkezi teşkilatlanma ve bürokratik düzenlemelere önem vermek ve nihayetinde de toplumsal planlamacılığa (toplum mühendisliği) sürüklenmek gerekçelerinden dolayı iktisadi planlamacılığın totaliterizmin en önemli yönü olduğunu vurgular. Hayek, iktisadi planlamacılık ile iktidarın ve planlamacıların iradesinin keyfiliğe dönüşeceğini, üretim ve tüketim araçlarının belirlenmesiyle ihtiyaç hiyerarşisi düzenlenerek bazı kişi ve grupların menfaatinin diğerleri aleyhine düzenleneceğini ve toplumsal dengenin bozulacağını, hayatı devletin planlaması yüzünden fertlerin kendi hayatları ve gelecekleri ile ilgili kararlar veremeyeceği (devletin planlarınım yarın değişebileceği kaygısıyla bireysel hayatın tuzaklarla örülü olması), devletin planlamacılığı arttıkça bireylerin planlarının azalacağı ve insanı insan yapan en büyük hakkın tercih hakkının yok olmasından dolayı bireyin ve bireyselliğin yok olacağını, her şeyin önceden düzenlendiği ve doğal olarak da bilindiği bir yerde devletin mutlak anlamda taraf tutacağı ve tuttuğu tarafın çıkarları için elindeki imkanları sevk edeceğini, iktisat planlamacılığı ile iktisadı en büyük değer ilan edip halkın tercihlerini yöneten siyaset ve siyasetçi yerine devletin çıkarlarını önceleyen iktisat ve tekniğin (iktisatçı ve bürokrat) konulacağını söylemektedir (Kölelik Yolu: 105-109). Hayek'e göre milletin oylarıyla seçilen meclis bu kurulu düzen içerisinde kendisine tevdi edilen görevi yerine getiremeyince

demokrasiye ve onun kurumlarına halkın güveni kalmayacaktır. Demokrasi ve meclisler lüzumsuz, gevezelik yapılan kurumlar haline dönüştürülür. Ve yavaş yavaş şu çok tehlikeli durum ortaya çıkar, devletin iyi yönetilmesi için planlamacılık, planlamacılığın en iyi şekilde yürütülmesi, verimli ve müessir olması için bunun idaresini, politikacılardan alıp mütehassıslara, daimi memurlara vermek gerekir (Kölelik Yolu: 86).

Halkın özgür iradesinin temsilcisi siyasetin alanının daraltıldığı, askeri ve sivil bürokrasinin siyaset üzerinde egemen olduğu bu planlamacı totaliter yol, özgür iradenin en önemli meşruiyet dayanağı olan bireysel tercih ve toplumsal rıza anlayışı yerine teknokratik ve bürokratik uzmanlıkların doğal olarak da devlet rasyonalitesinin egemenliği ile sonuçlanır. Kişisel akıllar yerini ortak akla ve onun temsilcilerinin "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi" olmuş mutlak ve üstün akıllarına bırakır. İktisadi faaliyetleri idare eden bu otorite, insanların hayatının tümünde takip edeceği amaçlar için muhtaç olduğu her şeye nezaret edecektir. Muhtaç olmaklık durumu köleliğinin de başladığı ilk durumdur. İktisadi faaliyetleri idare eden otorite, onu idare etmek için hayatın tüm vasıtalarını da kontrol edecektir. Bunların başında: iktisadi vasıtaların tümü, üretimden kime ne kadar dağıtılacağı, hayatımızın amacı, kıymetler hiyerarşisi, bu amaçlar için hangi itikat, düşünce ve emellerin caiz ve meşru olduğunu o otorite tayin edecektir. İktisadi planlamacılık sadece ekonomiyle sınırlı kalmaz, o bütün hayatı kontrol ve idare eder. Hayatın hemen hemen hiçbir cephesi nizamı idare edenlerin şuuru murakabesinden kurtulamaz. Fert de iktisadi planlamacılığın bir aracına (kölesine) indirgenir. Çünkü ferdi tercihler ve amaçların üzerinde içtimai refah, toplumsal menfaat gibi amaçlar vardır (Kölelik Yolu: 127-128,133).

Bu yüzden Hayek'e göre iktisadi planlamacılıkta zenginliğe, güce ve şerefe giden yol yeryüzü Tanrısı devletten geçer. Bu düzende sistem nitelik, liyakat, rekabet, başarı gibi ilkelere değil çıkar ilişkilerine, kayırmacılığa, yolsuzluğa, ahlaki yozlaşmaya ve kulluğa dayanır. Tanrı komplekslerinin hiyerarşik güç piramidine göre devlet, kendi yandaşlarına makam, güç, zenginlik dağıtan bir adaletsiz soygun düzenine dönüşür. Böylece her şey iktisadi olmaktan çıkıp siyasetin (doğal olarak da yeryüzü dininin) konusu olur. Bireyler de bu ahlaki yozlaşma içerisinde bireysel ahlaki değerlerini ve erdemlerini kaybederler (Kölelik Yolu: 149-150). Planlamacılık bireye ve bireysel tercihlere güvenmeme üzerine dayanır. İktisadi sınıflar arasında da yaratılan "biz ve ötekiler" ayrımı siyasal iktidar ve ekonomik kesimler arasında birbirini besleyen ikiyüzlü ilişkiye dönüşür. Sistemden ekonomik

çıkar temin etmenin tek yolunun sistemin parçası olmaktan geçtiği bu yapıda devlet çıkar bölüştürme aygıtına ve halk da bu bölüşümden en fazla payı kapmak üzere efendilerine hizmette yarışan kölelere dönüşür.

Gökyüzü egemenliği yerine ikame olan yeryüzü egemenlik düzenlerinin din yerine ikame ettiği ideolojiler ile toplumu kullaştırması ve bu kulluğun sürekliliğinin sağlanması için zorunlu eğitime ihtiyaçları vardır. Totaliter devlet, insanların statükoya uymalarını sağlamak için öğreti, siyasal sisteminin gerçeklerini insanlara öğretmek için öğretici, insanların bu anlamlara boyun eğmesine sağlamak için öğretim yerleri, öğreticiliğin bir düzene bağlanması ve sürekliliğinin sağlanması için zorunlu öğretim, öğretinin mevcut dünya görüşünün dışında anlamlanmaması ve yorumlanmaması için disiplin ve bu disiplinin toplumsal kontrole dönüşmesi için yaygınlık, yoğunluk ve sürekliliğe ihtiyaç duyar. Totaliter iktidar bu imkanlara en iyi şekilde eğitim alanlarında kavuşur. Eğitim totaliterizmin en yoğun ve yaygın yaşandığı alandır. Totaliter devlet, elinde bulundurduğu tüm imkanlarla topluma, kendi ideolojik ilkelerini öğreten (ilah), toplumu bu ilkelere göre terbiye eden (Rab) bir iktidarı (Tanrı) temsil etmektedir. Totaliter devlet eğitim aracılığıyla, tüm halkın düşünce ve değer yargılarının bir 'eritme potası' içinde kaynaştırıp bütünleştirip kul kompleksleri yaratma amacına yönelmiştir. Bu yüzden totaliter devlet, eğitimin tüm aşamalarında eğitim alanlarına kapattığı insanlara kendi ideolojik (resmi ideoloji/sivil din) ilkelerini dayatır. İnsanlara, belirlenen bu ideolojik sınırlar içinde yaşamalarını öğretir. İnsanların, toplumsal kabul ve siyasal statü kazanmasının yolu bu yapacakları ve yapamayacakları şeyleri öğrenmekten yani gönüllü kulluktan geçer. Bu alanlarda totaliter devlet, tüm toplumu kendi ideolojik ilkeleri doğrultusunda kodlamakta, eğitmekte ve kendi ideolojik formlarından kaynaklanan sembolleri, simgeleri ve dili topluma yaymaktadır. Eğitim, toplumsal kabulün, statülerin, kişilik gelişiminin ve birey olmanın bir yolu olarak totaliter iktidar tarafından toplumsal alana dayatılan zorunlulukların başında gelmektedir.

Hayek'e göre de eğitim, total iktidarın düşünce üzerindeki totaliter kontrolünü sağlamanın aracıdır. Devlet bunu öncelikle "gerçek"in anlamını değiştirerek yapar. Eğitim kurumları insanları köleleştiren akıl planlamacılığının en yoğun alanlarıdır. Akli gelişimi kontrol etmek için aklı planlamaya çalışma uğraşı "gerçek"in yerine totaliter gerçeklerin almasıyla süreklilik kazanır. Tarih, hukuk, ekonomi gibi disiplinler dahi resmi ideolojinin doğrulanmasını tek amaç edinerek totaliter iktidara hizmet eder. "Totaliter devlette bu disiplinler, halkın zihnini yönlendirmek için yöneti-

cilerin kullandıkları resmi mitleri üreten verimli fabrikalar haline dönüştürülür. Bu alanlarda politik amaç taşımayan gerçeklerin araştırılmasına izin verilmez. Hangi doktrinlerin öğretileceğine veya yayınlanacağına otoriteler karar verirler" (Kölelik Yolu: 209-212).

Totaliter devlette eğitim, egemen fikirlerin ve resmi ideolojinin tek ve mutlak doğruluğu üzerine kurulu bir zorunluluktur. Totaliterizm eğitim alanları aracılığıyla en geniş alanda değil en dar alanda, akıl ve beden üzerinde, egemenlik kurar. Hayek'e göre eğitim sistemi eğer egemen fikirlerin tek ve mutlak doğruluğu üzerine kurulu bir zorunluluk ise totaliterizmin en önemli aracıdır. O'na göre eğitimdeki en büyük tehlike, "iyiyle kötüyü bilerek insanın Tanrı gibi" olacağını savunan 19. yy. düşünce totaliterlerinin mutlak ve zorunlu ilkesellikler dünyasında ferdi iradenin ve tercih hakkının yok edildiği pozitivizmdir (Kölelik Yolu: 20-21).

Pozitivizmin, insanların dışında var olan ve bilimsel bilgi ve tecrübe ile bilinecek bir "nesnel gerçekler" yani "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak" alanının varlığını kabul etmesi ve bu alanı (toplumsal dinamikleri ve toplum yönetimini) "en iyi bilenler" olarak önder ve aydınların egemen sınıf olarak toplumu yönetmelerini öngörmesi totaliterizmin temel argümanıdır. Doğa yasalarıyla doğanın düzenlenmesi ve kontrol edilmesi gibi, bilim aracılığıyla da toplumsal örgütlenmelerin ve bireysel davranışların en faydalı şekilde düzenlenebileceğine ve kontrol edilebileceğine inanan pozitivist anlayış gereği totaliter iktidar; bilimi, toplumu şekillendirmekte, sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerde ve bireylerin hayatının düzenlenmesinde (davranış kuralları konmasında) yol gösterici ve egemen kılmak istemektedir ki resmi ideolojinin "bilimsellik" iddiasının özünde de bu anlayış yatmaktadır. Bu sistemde mutlak rasyonaliteye dayalı bu anlayışla devlet aklı (hikmeti hükümet) başat ve "üstün" akıl olarak kutsanır. Pozitivizmin bilimi iktidar aracı yapması, mutlaklaştırması, kutsallaştırması (dinselleştirmesi) nedeniyle insanın ve toplumun düzenlenmesinde Jakobenizm meşruiyet bulur. Çünkü bu durum mutlaklığın, kutsallığın ve 'gerçekliğin' sahibi olan iktidara bunlardan yoksun olan, karanlıkta olan toplumun aydınlatılması misyonunun meşruiyet ölçütüdür. Aydınlatıcı iktidar, bilgi ve resmi ideoloji birleşerek jakoben toplumsal düzenleme gerçekleştirilir. Tanrı komplekslerinin kul kompleksleri yaratmasının önündeki "gerçek" engeller kaldırılır.

Hayek'e göre bizim kolektif Tanrı kompleksi olarak ifade ettiğimiz bütün kolektivist sistemlerin ortak özelliği, toplum içerisindeki çalışmaların muayyen bir içtimai gayeye göre teşkilatlandırılmasıdır. Bunlar, toplumu

topyekûn ve bütün kaynaklarıyla tek bir gaye uğrunda teşkilatlandırmak isterler ve ferdi gayelerin tamamıyla hükümran olduğu serbest alanların varlığını kabul etmezler. Bu yüzden bütün kolektivist sistemler totaliterdir. Bu sistemlerde, uğrunda bütün cemiyetin teşkilatlandırılıp seferber edileceği "içtimai gaye", "müşterek gaye", "müşterek menfaat", "umumi refah" veya "umumi menfaat" gibi müphem tabirler egemendir. Sistemi planlayan plancının tercih ettiği yöne uygun olarak değiştirilebilecek bir "gayeler hiyerarşisi" ve "kıymetler silsilesi" belirlenir. Bunun için evvel emirde tıpkı dinler gibi tam bir ahlak kodunun varlığı gerekir ki içinde bütün beşeri değerler kendi hakları olan yeri işgal etmektedir. "Noksansız bir ahlak kodu" ile bütün beşeri hayat alanı düzenlenip ferdin serbestlik/özgürlük alanı yok edilir, "manevi cebir" ile bireyler bu alanlar içerisinde plancının iradesinin kölesi yapılır (Kölelik Yolu: 79-81). Her şeyin devlet tarafından planlandığı, insanların hayat kurallarının noksansız ahlak kodlarıyla düzenlendiği totaliterizmde insanların mukadderatının da tek sorumlusu kadiri mutlak Tanrı olarak devlettir (Kölelik Yolu: 149).

Böyle bir düzende bir fert diğerlerinden daha kötü olarak sahip olduğu kaderinden dolayı kendi niteliğini, irade gücünü veya ahlaki değerlerini değil kendisine böyle bir kaderi tayin eden devleti sorumlu tutarak sisteme yabancılaşacaktır ya da kendi kaderini değiştirebilmek için kadiri mutlak olan güce boyun eğecek, tesir edecek, çıkar ilişkilerinin içerisine girecektir. Totaliter sistemlerdeki ikiyüzlülüğe dayanan ahlaki yozlaşmanın temelinde de bu vardır. Devlet içerisinde var olan ilişki biçimleri toplum katmanlarında da aynen yansımaktadır. Kimsenin itiraz etmemesinin tek nedeni herkes fırsatını bulduğu zaman aynı şeyi yapıyor olmasıdır. İtirazların özünde de kendisine fırsat verilmemesine yönelik "keşke"ci kul kompleksi tepkiler vardır. Ve aslında böylece noksansız bir ahlak kodu, noksansız bir ahlaksızlık kodu olarak sonuçlanır. Özgür ve irade sahibi insanlara bir ahlak kodlaması sunmak en büyük zulümdür. Fert kendi kararlarının ve ahlaki değerlerinin mutlak hakimidir ve her bir ferdin kıymet ölçekleri başka bir ferdin, kolektivitenin veya devletin kıymet ölçeklerinin diktatörlüğünden (dikte edilmesinden) masundur. Müşterek gayeler elbette olacaktır, ama bu müşterek gayeler fertler için nihai gayeler değil, muhtelif fertlerin yine muhtelif gayeler uğrunda kullanabilecekleri vasıtalardır (Kölelik Yolu: 83).

Hayek'e göre insanların doğasını bozacak ve özgürlüklerini tehdit edecek bir başka önemli totaliterizm kaynağı hukuktur. Aslında hukukun iki temel amacı vardır: keyfiliğin önlenmesi ve geleceğin güvence altına alınması. Totaliterizmde ise hukuk siyasal iktidarın mutlak egemenliğine hukuksal temel

ve rasyonel uyum kazandırmakla görevli bir iktidar aracıdır. Hayek'e göre hukukun amacı insanların temel hak ve özgürlüklerini korumak, yaşamlarını güvence altına almak, adil, eşit ve özgür bir toplumsal düzen kurmak ve "özgürlük kanunundan çıkan adil davranma kurallarına" dayanmak iken ve devlet bu amacın bir aracı olarak kurumsallaştırılırken totaliterizmde hukuk, egemen gücün buyruğu olarak devleti sınırlayıcı değil devlet tarafından toplumu sınırlayıcı bir duruma dönüştürülmüştür. Hukukun bu şekilde bozulmasmda en önemli unsur yine pozitivizmdir. Pozitivizmin temel felsefesinde hukuk, tıpkı Tanrı gibi olan yeryüzü egemeni hükümran gücün iradesinin yansıması ve toplumu planlamanın, yönlendirmenin ve ona yeni bir biçim vermenin aracıdır. Hukukun egemen olduğu bir devlette en öncelikli şart kanun hakimiyetidir. Kanun hakimiyeti sayesinde devletin tüm işlemleri önceden ilan edilmiş kanunlara bağlıdır. Bireyler bunu önceden görür ve bilir, ona göre davranır. Devlet ve bireyler her türlü davranışlarını ve gelecekle ilgili planlarını ona göre ayarlarlar (Kölelik Yolu:101).

Hayek'e göre, eğer kanunların sürekliliği yerine iktidarın iradesi öncelenirse yani "hukuk planlamacılığı" yapılırsa devlet bu planlamacılığın tarafı olur ve toplumu bu planlara uydurmak için hukuku ideolojik bir baskı aracı olarak kullanır. Çünkü devlet "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi" olmuş "ahlaki" bir kurumdur ve tıpkı dinlerdeki gibi iyi, kötü, yasak, helal, günah, sevap, haklı, haksız, suç, ceza artık devletin tekelinde bir olgudur. Hukuk planlamacılığı genişledikçe hukuki ilkelerin yerine devletin belirlediği bir eylemin iyi, makul, adilliği alır. Bu ise iktidarın takdir alanını bireylerin aleyhine genişletir. İktidarın çıkarına ve zamanın şartlarına göre iyi, makul ve adil olan şey değişebilir. Bu da ortaya tüm Tanrı komplekslerinin ortak kişiliği olan keyfi iktidarı çıkarır. Keyfi iktidarın zıddı sadece kanun hakimiyeti değildir. Kanun hakimiyeti Hitler örneğinde olduğu gibi diktatörlüğe de yol açabilir. Asıl olan, kanunların hususi tesirlerinin önceden bilinememesi ve bunu bilecek bir sınıfın veya liderin olmamasıdır. Her fert kanunlar önünde eşit olacak ve kanunların sonuçlarını önceden bilerek kendi geleceğini planlayabilecektir. İkincisi ise her şeyin kanunlarla düzenlenmesi gerektiği anlamında değil, iktidar sınırının ancak kanunlarla düzenlenmesi, teşri selahiyetinin sınırlı olması, toplumsal geleneğe ve kendiliğinden işleyen yapıya uygun olması, insan haklarının ve bireysel özgürlüklerin "daimi" (sürekli) dokunulmazlığı gerekir (Kölelik Yolu: 106-114). Eğer insanlar hukuksal güvence altında olmadıkları için gelecekten korkuyorlarsa iki tür davranış sergilerler: Ya güce boyun eğip ikiyüzlüleşmek ya da sisteme yabancılaşmak. Bu yönüyle totaliterizm bir korku rejimidir, korkunun ikiz kardeşi de ikiyüzlülüktür.

Hayek'e göre insanların hayatını ve mukadderatını belirleyecek mutlak doğru ve mutlak iyi gibi bir defaya mahsus sabit kaideler belirlemek insanın iradesini ve özgürlüğünü yok saymaktır. Toplumsal ve siyasal *birliklerin* özü *işlerin idaresinde kendiliğinden doğan içtimai* kuvvetlere mümkün olduğu kadar çok yer vermek ve bu işlerin işleyişinde zorlayıcı tedbirlerden kabil olduğu kadar kaçınmaktır. Doğal düzenin kendi içerisindeki kuvvetlerin barışçı ve adil bir şekilde işlemesini sağlayacak ve bu düzeni hukuki olarak korumakla görevli sınırlı bir siyasal düzen olmalıdır (Kölelik Yolu: 22-24). Çünkü zor ve zorunluluğun olduğu her yerde totaliterizmin bir uzantısı vardır. Bir insanı zorla köle etmekle zorla özgür etmek arasında hiçbir fark yoktur. Bu yüzden asla özgürlük kavramında olduğu gibi bireye ait bir olgu sosyal özgürlük, kolektif özgürlük vb. gibi ifadelerle bir kolektiviteye veya bir devlete içkin hale dönüştürülerek kavramın içeriği boşaltılmamalıdır. Bu nedenle insanları özgür bireyler olarak ele alan bireycilikten asla vazgeçmemek gerekir. Bireycilik; "bireye birey olarak saygı göstermek, kanaat ve zevklerinin ne kadar dar olursa olsun kendi alanı içerisinde kabul etmek, insanların ferdi kabiliyet ve temayüllerini inkişaf ettirmelerinin en arzuya şayan şey olduğuna inanmaktır". Özgürlük ve ferdiyetçiliğin birleştiği alan olan tolerans/tesamuh/hoşgörü yerine basitçe egoizmi, çıkarcılığı ve ötekine rağmenciliği koyarak bu asli ilke ve değerlerin aşındırılması sağlanmaktadır (Kölelik Yolu: 18-19). Totaliterizm bu değerlerin yerine kendi değerlerini ikame etmede uygun ortam yaratmaktadır. Totaliterizmin "üzerine oturduğu insanların toplumsal hiyerarşi içerisinde örgütlendirilmesi, cebirle teşkilatlandırma ve planlaştırılmış bir cemiyet kurma isteği olan kolektivizm ancak bireyciliğin yok edilmesiyle kurulur. Özgürlüğü iktidarın ve mülkiyetin bağımlılığından kurtulma olarak algılayarak ceberrut düzenlemeler ile özgürlük içinde eşitliği değil kölelik içinde eşitliği sağlamaktadırlar". Bunu meşrulaştırmak için ise ferdiyetçi toplum, özgürlükçü kollektivite gibi birbirine zıt kavramlarla kendi sistemlerini tanımlamaktadırlar (Kölelik Yolu: 35-40).

Tüm Tanrı komplekslerinin modern dininin itikadı olan tarihselciliğin de totaliterizme giden bir yol olduğunu belirten Hayek, insanları tarih ve tarihe hükmeden güç ve iradeler karşısında kullaştırdığını savunur. Ona göre tarihin hangi yasalara göre hangi istikamette gideceğini iddia etmek ve bu iddiaya göre davranarak tarihin istikametine boyun eğmek, uymayanları da ona uydurmaya çalışmak totaliter bir yoldur (Kölelik Yolu: 243-248). Bu durum tarihe ve doğal olarak da tarihin yasalarını bildiğini iddia eden insanlara Tanrı rolü ve gücü atfetmektir. Özgürlükçü bir birey için toplum ve tarih planlamacılığı içerisinde yapıldığı müddetçe özgürlük veya köle-

lik arasında hiçbir fark yoktur. Bu anlamda dünya üzerinde globalleşme, tarihin sonu ve bir ideolojinin evrenselliği üzerinde de düşünmek gerekir. Bir tarihsel zorunluluk iddiası ile totaliterizmin bir ülke yerine dünya üzerine yayılma iddiası ile aynı gerekçeden kaynaklı özgürlükçü ilkelerin dünyaya dayatılması arasında hiçbir fark yoktur. "Biz ve ötekiler" ayrımının uluslararası düzende globalleşme kavramı ile evrensel, tarihsel ve ideolojik çatışma ve savaş unsuru olarak totaliter baskı aracı ve bir ülkenin veya toplumun kaderini belirleme hakkını gasp etmeye dönüşmesi totaliterizm yoludur. "Planlanmış bir işçi toplumu" veya "planlanmış bir ulusal toplum" kurmak ile "planlanmış bir global toplum" kurmak veya "planlanmış özgür bir toplum" kurmak arasında hiçbir fark yoktur (Kölelik Yolu: 243-252).

Hayek'in "Kölelik Yolu" olarak isimlendirdiği totaliterizmi, bireyin özgürlüğünün, devletin güvenliğine veya toplumsal ve ulusal çıkara feda edildiği bütün yönelimlerde görmek mümkündür. Önemli olan, bireyin kaderine hükmeden iradenin bireyin dışında ve üzerinde var olması ve bu iradenin bireyin düşüncesini, toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkilerini planlayıcı güç olarak varlığını sürdürmesidir. Çünkü "önemli olan gelişmeyi planlamak değil gelişmeyi kolaylaştıran şartları yaratmaktır. Tek gelişme yolu da bireyin kendi özgürlüğünü sadece kendisinin planlamasıdır. Diğer tüm planlayıcı politikalar bireyin köleliğini geliştirir" (Kölelik Yolu: 296). Bu planlayıcı politikaların amacı, yönü ve yöntemi ne olursa olsun, nereye olursa olsun. Deterministik olarak, tarihe, topluma, bireye ve uluslararası düzene müdahale eden, ona egemen bir üstün irade ile yön vermeye çalışan güçler de, yine bu bağlamda, totaliterizmin modern ve evrensel yansımalarıdır. Hayek'in ifadeleriyle bu totaliterizm yolu, sadece kollektivist ve otoriter ideolojik sistemler için değil, aynı zamanda tarihe, topluma, bireye ve uluslararası düzene özgürlük ve demokrasi gerekçeleriyle müdahale eden ve insanların mukadderatını planlama istekliğindeki tüm girişimler için de geçerli olmalıdır.

Hayek'in, köleliğe giden yolun devletin güvenlik sendromu ile başladığı uyarısı, günümüz uluslararası düzeninin geldiği noktada önemli bir uyarıdır. Hayek'in de ısrarla vurguladığı gibi, bir devletin iç ve dış düşman varlığını bir tehdit algılaması olarak devamlı siyasetin ve uluslararası düzenin gündeminde tutması ve teyakkuz halinde bir toplumsal ve siyasal yaşam kurmaya çalışması ve kendi yaşam değerlerini diğer ülkelere dayatması evrensel bir Tanrı kompleksinin gölgesinde evrensel kul komplekslerinin yaratıldığı ve evrensel köleliğe giden yolun ilk ve en önemli işaretidir. Çünkü bu anlayışın sonucunda, uluslararası düzen sürekli güvenlik sendromu ile

korku ve tehdit algılaması içerisinde tutularak kontrol edilmekte ve askeri bir düzen içerisinde örgütlendirilmektedir.

Hayek'e göre işte bu yüzden devletlerin fertler üzerindeki egemenliğini sınırlandıracak fiili bir uluslararası hukuk düzeni gereklidir. "Uluslararası hukuk, hem devletlerin fert üzerindeki, hem de süper devletlerin ulusal topluluklar üzerindeki despotizmini önleyen bir güvence haline dönüştürülmelidir. Dünya tüm devletleri eşit kabul etmeli ve her devlet başka bir devlet için konulacak bir uluslararası yasaya önce kendi uyacağını göstermelidir" (Kölelik Yolu: 291) ki devletler çeşitli dini, ideolojik, medeniyet, ekonomik ve tarihsel misyonlarla evrensel Tanrı kompleksi iddiasına soyunmasınlar. Bu iddialarını da tüm yeryüzü egemenliğine şamil kılmak için de mutlaka aynı misyona inandırdıkları Hoffer'ın ifadesiyle "Kesin İnançlılar"dan oluşan kolektif Tanrı kompleksinin kul kompleksi kişilikleri olan kitlelere ihtiyaçları vardır. Onlar çok iyi bilmektedirler ki kendi Tanrı kompleksi egemenliklerini sorgusuz sualsiz kabul eden bir "Kesin İnançlılar" kitlesi olmadan evrensel kul kompleksi hiyerarşik düzeni tesis edilemez ve sürdürülemez.

9. Hoffer: Kolektif Tanrı Kompleksinin Evrenseli Kuşatması; Mutlak Hakikatin Künhüne Mutlak Vakıf Olmak; "Kesin İnançlılar": "Bencillikte aşırılık gösterenlerin bizcilikte buluşması; özgürlükten kurtulmak için".

Bizim kişisel, kolektif ve evrensel olarak analiz etmeye çalıştığımız Tanrı kompleksi sorununu Hoffer, insanlardaki başka insanlara üstün olma ihtirasındaki aşırılık ile açıklar. Eric Hoffer (1902-1983), "Kesin İnançlılar"[27] (1951) dediği mutlak bilgi ile mutlak hakikatin künhüne vakıf olduğuna inanmanın doğurduğu bu "ruh hastalığına" "aşırılık" diyor ve ondaki yok etme gücünün aynı zamanda ne denli var etme gücü ve iradesine de sahip olduğu gerçeğine dikkat çekerek Tanrı kompleksi doğasındaki ikircikli yapıya yönelir: "İnsanların en önemli buluşlarından birisi 'aşırılık' yani 'kesin inançlılık'tır. Ve tuhaftır ki dünya, bu ruh hastalığına yakalanmakla, toplumları ve ulusları ölümden diriliğe geçiren doğaüstü bir alet kazanmış oldu".

Tanrı kompleksi kişilik, Hoffer'ın bencillikte aşırılık gösteren kişiler için ifade ettiği gibi, başkalarına hükmetmeyi bile kendi nefsinden yaptığı büyük bir özveri ve fedakarlık olarak görür. Bu fedakarca davranışı kendi doğasındaki bir kibri gerçekleştirmek amacına yönelse bile böyledir. Bu yüzden onun bu fedakarlığını anlamamak en büyük nefret suçudur. O barışı isterken bile savaşan, hoşgörü üzerine konuşurken bile nefret söylemleri içinde olan biridir. Kendi özünden fedakarlıkta bulunmuş olmanın, onda başkalarına karşı sert ve merhametsiz davranmaya hak kazanmış olmak gibi bir düşünce yarattığı görülmektedir. Onların gösterdiği alçak gönüllük ve tevazu bile benliğini teslim etmek ve nefsini itaatkar kılmak gurur ve kibrinin göstergesi/gösterisidir. Böylece o, kendisini her iki alanda da (kibir ve tevazu) üstün ve ayrıcalıklı kılmış, dünyaya nur saçmaya gelmiş, uysal görünüşlü bir savaşçı ve dünyanın tek mirasçısı olarak seçilmiş bir kişilik olarak görme eğilimindedir. Tarihin ve talihin seçkin bu kişisinin inancında ve görüşünde olmayan kişiler, onun için birer iblistir ve söylediklerini dinlemeyenler kahrolacaklardır. Onu kutsal yapan amacının kutsallığı olduğu için o diğer tüm amaçları ve insanları lanetleme, kirletme ve aşağılama hakkına ve cazibesine de sahiptir.

Kesin inançlıdaki bencillikten doğan nefret ve zalimlik, benliğini teslim etmekten doğan nefret ve zalimlik yanında hafif kalır. Tanrı aşkı, dava aşkı, din aşkı, millet aşkı, devlet aşkı, mazlumları koruma aşkı vs. gibi asil ve kutsal amaçlar uğruna kan döküldüğünde sorumlu güç ihtirasına kapılmış

[27] Eric Hoffer, Kesin İnançlılar, Çev: Erkır Günur, İm Yayınları, İstanbul, 2005.

insanlar Tanrı kompleksli liderler değil, mutlak ve kutsalı temsil etmenin doğurduğu kesin inançlılığın ürünü Tanrı kompleksli düşünceler/davalar ve tek-görüşlülük ihtirasının nefret ve şiddet kalıbına girmesidir. Bir insanı bu ihtiras benliğinden sıyırmak bir bakıma insanlığından sıyırmaktır. Bu yüzden zulüm ve işkence bir anonim kuruluştur. Bu nedenle her bir insan kolektif olarak yaratılmış tek görüşlü ve tek biçimli kesin inançlılık algısı ve dünyasında kendi kendisi olmak onu ne kadar az tatmin ederse başkaları gibi olma isteği de o kadar güçlü olur. Bu durum genelde iyilikler değil kötülükler için geçerlidir.

Hoffer'a göre insanlardaki benlik ezilmişliği yani kul kompleksi doğası ne kadar derinse bizlik üstünlüğü yani kolektif Tanrı kompleksi doğası da o kadar görkemlidir. Bu yüzden kolektif olana ait olmak arzusu ezilmişlik benliğini yok etme/kaybetme/eritme arzusudur. Kendine olan güvensizlik derinleştikçe kolektiviteye olan bağlılık, güven ve aşırılık da o kadar gösterişlidir. Kolektif birliklerin en ezikleri en fanatik ve radikal ezicileridir. Bu nedenle eziklik şiddet/zulüm doğurduğu gibi şiddet de eziciler/zalimler doğurur. Onlar, cüret ve meydan okumaktan zevk almak; demir gibi bir irade; tek ve mutlak bir gerçeğe sahip bulunduğuna dair aşırı ve kesin bir inanç; amacına, kaderine ve kendine aşırı güven; şiddetli nefret etme yeteneği; herkesi kendinden aşağı görebilme ve başkalarının fikirlerine küstahça davranarak onları önemsizleştirme kibri; insanı ve insan doğasını iyi anladığına ve bildiğine dair güçlü bir inanç; tören, gösteriş ve simgelerden aşırı hoşlanmak; insanları büyülemek, yönetmek ve onların kaderine hükmetmek ihtirasını yüceltmek gibi özelliklere sahiptirler (Kesin İnançlılar: 145,162).

Hoffer, kişisel Tanrı kompleksi ezikliği ile sığınılan kolektif Tanrı kompleksi doğasını "pratik çıkar ve ihtirasları kutsal amaç haline dönüştürme sanatı" olarak tanımlar. Kolektif Tanrı kompleksinin yarattığı ortak doğa kesin inançlılık içindeki egemenler, körü körüne bir inanç ve sadakat yaratarak halkın güç ve enerjilerini istedikleri gibi kullanma imkanına kavuştular. Nefsini adamak, ortak inanç birliğine sığınmak, iktidar peşinde koşmak, bir bütün olarak birleşip bütünleşmek ve nefsinden ulusun/kolektivitenin varlığı ve çıkarı için feragat etmek ilkeleri üzerine kurdukları kolektif yapıyı aynı korku gerekçeleri için de korumaya çalışırlar. Kişisel benlik ve iradenin eksiklik ve zaaflarını kutsal kolektivetin ve kesin bir inançla bağlanılan kuralların yüceliği, üstünlüğü ve mükemmelliğine olan inançla kapatmak gerekir. İnsanın kendine inancı az olabilir ama bu kolektif değerlere olan inancı aşırı ve uzlaşmaz bir sertlik ve şiddette olmalıdır. Önyargı ve kesin inanç haline gelmiş bu kurallar o topluluğu bir arada tutan kutsal

metinlere dönüşür ve gerçeği söylemek ise bir nevi inkar ve yalancılık olarak kabul edilir. Herkesin yalanlarla yaşadığı bir kolektif Tanrı kompleksi toplumunda yalancı olarak yaftalananlar sadece gerçeği söyleyenler olur. Çünkü korktukları en büyük tehdit olan "özgürlük ancak gerçeği bilmekle ve kabul etmekle gerçekleşir".

İnsanların "özgür olmaktan kurtulmak için" yarattıkları kolektif Tanrı kompleksi birlikteliklerden en güçlü ve yoğunu olan "Kitleler" içerisinde "kendi hayatlarını dahi feda edebilecek bir kesin inançla bağlanmasını bireyin yaşamında değişiklik yaratan bir araç yaratma arzusu olarak" okuyan Hoffer'a göre "insanlardaki değişiklik isteği çoğu zaman derinliği olmayan bir içgüdüdür" (Kesin İnançlılar: 33). Bu içgüdünün kaynağında ise insanlardaki "geçmişe ve bu güne dair olumsuz inançlar varken geleceğe dair de sürekli bir olumlu inanç vardır". Hoffer'a göre "önemli olan, güç araçlarına sahip olmaktan çok geleceğe olan inançtır. Geleceğe olan inanç ile birleşmemiş güç, yeniliği önlemek ve mevcut düzeni korumak için, kullanılır. Diğer taraftan geleceğe bağlı büyük umutlar, güçle desteklenmese bile, en tehlikeli bir cüreti bile yaratabilir. Çünkü umutla dolu olan kişi, en garip kudret kaynaklarından bile motive olabilir. Örneğin, bir slogan, bir kelime, bir simge gibi. Aynı zamanda, geleceğe ait bir inanç olmadığı ve büyük nimetler vaat eden öğeler taşımadığı sürece hiç bir inanç güçlü değildir. Öğreti de aynı durumdadır: bir güç kaynağı olduğu kadar, daha iyi bir geleceğin kapılarını açan bir anahtar olma iddiasında da bulunmalıdır" (Kesin İnançlılar: 36). Nasıl ki "bazı insanların zengin olma umudu bazı insanların da zengin olma sebebi" ise bazı insanların Tanrı gibi olma umudu bazı insanların Tanrı gibi olma gerçeğinin kaynağıdır da. İnsanları kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi birlikler içinde bir ve bütün kılan ortak amaç ve güdü de budur. Bu nedenle Hoffer, din, ideoloji ve sosyal, siyasal ve ekonomik inançların insanlarda "kesin inançlılık" yaratabilmek için mutlaka kolektif Tanrı kompleksinin kaynaklarından olan "geleceğe ait bir inanç"; "büyük nimet vaatleri" ve "geleceğin kapılarını açan bir anahtar olma iddiası" içinde olması gerektiğini belirtir. Bu iddialar aynı zamanda bir kolektif Tanrı kompleksi birlikteliğini bir arada tutacak olan "en, tek, mutlak, iyi, doğru, gerçek" bir "üstünlük" ilanını da özünde barındırır: Tüm sorunları çözecek mutlak iyilik kapısı ve tüm kapıları açacak bir sihirli/kutsal anahtar.

Hoffer insanların kişisel Tanrı kompleksi ihtirasları içinde kolektif Tanrı kompleksi bir topluluğun ya da kendi deyimiyle bir kitlenin içerisinde yer almasının nedeninin kendi yaşam tarzlarında oluşan sıradanlığın, standartlaşmanın ya da yaşam biçimlerinde meydana gelmiş olan aşırı çöküşün et-

kisinin önemini ve ne denli güçlü olduğunu vurgulamaktadır. İnsanlardaki kişisel Tanrı kompleksi kaynaklarından biri olan "önemli/değerli olma" tutkusunun bir ürünü olarak bireyi, bulunduğu konumdan daha iyi bir noktaya gelebilmesini sağlayacak temel yapı da bağlı olduğu bu kolektif birlikteliktir. Çünkü bu kolektif Tanrı kompleksi bütünlükler içinde erittikleri bireylere "büyük düzen değişikliği; hoşnutsuzluk kaynakları çözme vaadi; yoksulluk ve yoksunluklarını giderme iddiası; güçlü bir öğreti; yanılmaz bir önder; üstünlüğe sahip olmak yoluyla yenilmez güç kaynağı; geleceğe ait vaatler ve imkânlar hakkında abartılmış bir inanç" sunmaktadır. Tüm bu kolektif Tanrı kompleksi inançların özü insanların tek başlarına başaramayacakları kişisel Tanrı kompleksi inançlarını toplu olarak başarma ihtirası, gücü ve bilinci kazandırma kapasitesidir. Bu yüzden Hoffer'a göre insanların "büyük düzen değişikliği hareketlerine koşup dalmaları için iyice hoşnutsuz olmaları, fakat aşırı yoksulluk içinde bulunmamaları gerekir. Ve ayrıca güçlü bir öğretiye, yanılmaz bir öndere veya yeni bir teknik üstünlüğe sahip olmak yoluyla yenilmez güç kaynağı kapılarının kendilerine açılacağına inanmış olmaları gerekir. Aynı zamanda geleceğe ait vaatler ve imkânlar hakkında abartılmış bir inanca sahip olmaları gerekir" (Kesin İnançlılar: 39): Kesin bir inanca.

Hoffer' göre yığınlar halinde savrulmuş olan bireyleri ister siyasi ister dini, hangi alan da olursa olsun bir araya getirecek en önemli nosyon, geleceğe yönelik birleşmiş bir inanç duygusudur. İşte tam da bu duygu, bireylerin her türlü farklılıklarına rağmen kendini bir anlamda hiçleştirerek yok sayan, diğerleriyle eşitlenmesine izin veren kesin inanç birliğidir. Bireyleri, ancak hayallerinde tasarlanan bir dava, bir dünya inancı var olanı yok sayıp, olması gereken bir düzen peşinde koşmasını sağlayacaktır. Gelecek ve ona olan umut, artık hayata tutunmanın tek nedeni haline dönüşmüştür. Bu durum "olan ile olması gereken"; "gerçek ile hayal" arasındaki bir savaştır. Gelecek tasavvuru konusunda, insanlara kesin doğrular ve mutlak gerçekler sunarak bireylerin kendilerini bulabilecekleri en önemli yapılar, siyasi ve dini gruplardır. Çünkü insanları "gerçeğin insanm durduğun yere bağlı olarak en fazla yön ve biçim değiştirip" "anamorfoz" bir kimlik ve kişiliğe sürüklediği yapılar kolektif Tanrı kompleksi narsizminin en yoğun, en yaygın ve en derin yaşandığı dini ve siyasi kolektivitelerdir.

Biri dünyevi hayatın, diğeri dünyevi alanda olmanın da ötesinde uhrevi hayatın dahi tasavvurunu yapabilme kudretini sunabilecek güç ve söylemlere sahiptirler. Çünkü her ikisinin de kendi zahiresinde öğüttüğü bu yığınların tek kaygısı, yok olan kimliklerine yeniden sahip olabilmek ve

geçmişte yok sayılan bu kimliklerin eşliğinde yeni bir dünya inşasının hem dini hem de siyasi yaşamda kuruculuğunu üstlenmektir.

İnsanların "gerçek" karşısında kaybedecekleri şeyler arttığında tekebbür kaynaklı ihtirasları da artacağı için gerçekleri inkar etmekte daha muhteris olurlar. Özellikle insanların insanlar üzerinde üstünlük kaynakları olan mevki/makam, zenginlik/mülk, bilgi gibi unsurlar eşitsiz güç hiyerarşisi yarattığı için gerçeği kabul etmeye engel duvarlar/setler üretir ve gerçeğin değil kabulünü, görülmesini dahi engeller. Bu dünyevi nimetler arttıkça kibir duvarları yükseldiği için gerçekleri görmeye engel teşkil eder. Mevki/makam, zenginlik/mülk ve bilgi kibri "gerçeğin" görülmesine engeldir. Çünkü kibir ancak "yalan" üzerine kurulu bir üstünlük inancı ve ilişkisi üzerinde var olabilir. Bu yüzden Musa, İsa ve Muhammed'e öncelikle inananlar kibir kaynaklarından yoksun insanlar olmuşken mevki/makam, zenginlik/mülk, bilgi sahibi ekabir kişilikler onları reddetmişlerdir. Onlar bu tekebbür kaynaklarının kendilerine kazandırdığı güç kibri ile gerçek karşısında en büyük düşmanlık ve direnç göstermiştir. Bunlar arasında ise en büyük düşmanlık ve direnç kaynağı bilgi olmuştur. Musa'yı reddedenler Belam gibi büyük din alimleri ve büyücü bilginler; İsa'ya direnç gösterenler Yahudi din bilginleri, Ferisiler ve Saddukiler gibi çok okumuş sınıflar; Muhammed'i inkar edenler ise ilim, şiir ve bilgelik akıllarıyla toplumun en saygın kişileri hatta Ebul Hakem yani bilgi ve hikmetin babası lakaplı insanlar olmuştur. Çünkü gerçeğe bu denli büyük bir kin, nefret, direnç ve düşmanlık ile isyan etmenin en büyük nedeni gerçeğin gerçekten de gerçek olduğunu bilmektir. Gerçeği bilen insan onu örtmek için bilmeyen insandan kat be kat daha fazla çaba gösterir. Bir şeyin gerçek olduğunu bilerek itiraz etmek, düşmanlık yapmak onun gerçek olduğunu bilmeyerek isyan etmekten çok daha şiddetli bir direnç gerektirir. Çünkü insanın gerçek karşısında önce ve sürekli olarak kendini ikna etmesi ve daha sonra ise diğer insanları inandırması gerekir. Çünkü gerçeğe inanmak yalana inanmaktan daha zordur. Çünkü yalan, gerçek gibi ispat gerektirmez. Gerçek her şeyden önce insanlar arasındaki tüm üstünlük değerlerini yalan ilan ettiği için de gerçeklere kibir ile isyan edenler mevki/makam, zenginlik/mülk ve bilgi ile insanlara Tanrı kompleksi ile tahakküm edenler olmuştur. Tarih boyunca Tanrı kompleksinin üç sacayağını oluşturan bu mevki/makam, zenginlik/mülk ve bilgi ihtirasları gerçeğin de en büyük düşmanı olarak sahne almışlardır.

İnsanlık tarihi göstermiştir ki, güç, 'gerçek'ten daha güçlüdür. Tanrı kompleksi ve kul kompleksi kişilikler her zaman gücün yanında yer

alarak gerçeğin karşısında durmuşlar ve ona karşı savaş açmışlardır. Tanrı kompleksi ve kul kompleksi ilişkisi her zaman insanlar arasındaki üstünlük iddialarının yalan değerleri üzerine inşa edildiği için "gerçeğin, insanları özgür kılma" özelliğinden dolayı gerçekleri de birlikte boğmak istemektedirler. Onlar insanları özgür ama mutsuz kılacak gerçeğin değil, insanları köle ama mutlu kılacak yalanların peşinde koşarlar. İnsanlardaki kişisel Tanrı kompleksi doğa ile kolektif Tanrı kompleksi doğa arasında ters orantılı bir değer/inanç ilişkisi olduğunu düşünen Hoffer'a göre "bir insanın kendi mükemmelliğine olan inancı (kişisel Tanrı kompleksi) ne kadar zayıfsa, ulusunun, dininin, ırkının veya inandığı kutsal amacın mükemmelliği (kolektif Tanrı kompleksi) yönündeki iddiası o kadar güçlüdür" (Kesin İnançlılar: 42). Bu nedenle de kolektif Tanrı kompleksi "bir kitle hareketi, özellikle aktif ve uyandırıcı dönemindeyken, çağrısını kişiliğini yükseltmek peşinde olanlara değil, beğenmediği benliğinden kurtulmak çabasında olanlara yöneltir. Bir kitle hareketinin taraftarlar çekmesi ve bunların taraftarlığını devam ettirmesi, kişisel yükselme arzusunu tatmin edebileceğinden dolayı değil, kişilerin kendinden kurtulma arzusunu tatmin edebileceğinden ötürüdür" (Kesin İnançlılar: 40). Bu insanlardaki kul kompleksi düzeyinin arttığı oranda da kolektif Tanrı kompleksine bağlılığın da artacağını göstermektedir. Çünkü "hayatlarını tamiri imkânsız şekilde kötü bulan kişiler, kişisel yükselmede değerli bir amaç bulmazlar. Şahıslarına ait mesleki bir imkân, onlarda büyük bir çaba doğurmaz. Onlar için kişisel ilerleme kötü, kirli ve çirkindir. Kendi çıkarları için yapacakları her iş, onlara göre, verimsiz olmaya mahkûmdur. Kökü kendi içlerinde olan hiç bir şey iyi ve yüce olamaz. Onların en içten gelen arzuları yeni bir hayattır, yeniden dünyaya gelmek gibi; veya buna imkân olmadığına göre, kutsal bir amacın kimliğini kişiliklerine katmak yoluyla yeni bir güven, umut, değer ve öğünme duygusuna sahip olmaktır. Aktif bir kitle hareketi onlara her ikisini de vaat eder. Eğer bu kişiler kitle hareketine tam taraftar olarak katılırlarsa, hareketin kolektif bünyesi içinde yeni bir hayata yeniden doğmuş gibi olurlar ya da sadece sempatizan durumunda kalırlarsa, yine de hareketin mücadeleleri, başarıları ve ideallerinin taraftarları olarak kendilerinde güven, amaç ve öğünme duygusu bulurlar" (Kesin İnançlılar: 41).

"Hayatlarını tamiri imkânsız şekilde kötü bulan; kişisel yükselmede değerli bir amaç bulmayan; şahıslarına ait mesleki bir imkân için çaba harcamanın gereksizliğine inanan; kişisel ilerlemenin kötü, kirli ve çirkin olduğunu düşünen; kendi çıkarları için yapacakları her işin verimsiz olmaya mahkûm olduğunu savunan; kökü kendi içlerinde (doğalarında) olan hiç

bir şeyin iyi ve yüce olamayacağını iddia eden" ve nedenlerle kişisel Tanrı kompleksi ihtirasların kolektif Tanrı kompleksi içinde eritilmesi gerektiğine kesin olarak inanan bu insanlar "mükemmel bir yeni hayat inşa etmek için kutsal bir amacın kimliğini kişiliklerine katmak yoluyla yeni bir güven, umut, değer ve öğünme duygusuna sahip olmak" amacıyla "kendilerine tüm bunları vaat eden bir kitle hareketi" içine girerler. Böylece "hareketin kolektif bünyesi içinde yeni bir hayata yeniden doğmuş gibi olurlar ve hareketin mücadeleleri, başarıları ve ideallerinin taraftarları olarak kendilerinde güven, amaç ve öğünme duygusu bulurlar". Kişisel Tanrı kompleksi ihtirasları ile sahip olamayacakları her şeye kolektif Tanrı kompleksi içinde ulaşırlar; "Güç, kimlik, güven, idea, övünç": "Yeni bir hayat". Sonuçta kişisel tüm değer ve önem yargılarından kurtulmuş olan bu kolektif birlik insanları, kendilerine kötü bir hayat sunan Tanrıyı, gerçeği ve müphemliği bırakıp kendilerine mükemmel bir hayat bahşeden kolektif Tanrı kompleksini, hayalleri/vaatleri ve kesin inançlılığı kutsamaya başlarlar. İstisnai hallerle sınırlandırılıp yoksunlaştırılarak bir cehenneme dönüştürülmüş verili cennette yaşamaktansa "kesin inançların" belirlediği bir mükemmellik dünyasında hayali cennetlerde yaşamayı tercih ederler: Tıpkı babaları Adem gibi.

Hoffer, modern çağda ortaya çıkan kişisel Tanrı kompleksi kaynağı "aklın mutlaklığı" ve "bireyin akıllılığı" anlayışının insanları büyük bir yanılgı içinde "Tanrı gibi" olmaya ittiğini ve sonuçta da insanların insanlığa yabancılaştığını belirtir. Bu yabancılaşmanın ürünü olarak bireylerin her birini birbirine bağlayan toplumsal yapı içerisindeki eski ilişki biçimlerinden koparılması sonucu oluşacak bireyselleşmenin, gelişmekte olan dünya düzeni içerisinde bir güven boşluğu oluşturduğunu ve bireylerin, bu boşluğu doldurabilmek için ise bilgiye dayalı yeni arayışlar geliştirebileceğini söyler. Bilgililerin kesin inançlılığı cahillerinkinden kat be kat daha kesindir. Çünkü mutlak kesinliğin peşinde onlar koşarlar, kesinliğe onlar taparlar (rasyonalizm, pozitivizm), ikna edilmesi gereken binlerce şüpheye onlar sahiptirler. Cahiller ise inandıklarından daha ikna edici bir kesinlik ile karşılaştıklarında eski düşüncelerini hemen bırakabilirler. Terör örgütleri ile dini cemaatler arasındaki farklar da burada yatmaktadır. İnsanın mutlak aklının ve mutlak bilgi arayışının aynı zamanda da mutlak özgürlük anlayışını onun da yabancılaşma ile birlikte yalnızlaşmayı getireceğini söyleyen Hoffer'a göre insanlar üzerlerindeki özgürlük ve onun doğurduğu yoksunluk kamburundan sıyrılmaya çalışarak kendilerini kesin bir inançlılık içinde kolektif Tanrı komplekslerine adarlar. Mutlak özgürlük hayali mutlak kölelik, mutlak bilgi tapınması da mutlak cehalet gerçekliği ile sonlanır. İnsan, artık var olan kolektif Tanrı kompleksi aidiyetlerinin ürünü olan top-

lumsal yaşamın normlarına, değerlerine karşı mutlak bir itaat içerisine girer. Kendisini özgür kılsın diye yarattığı Tanrı komplekslerinin kölesi olur.

İnsan, güvensiz, hatta kendi kimliğine ve benliğine dahi yabancı bir durumda iken, kendisi olmaktan dahi kaçmak istediği, bir başka kolektif kimliğin gücüne, kudretine gönüllü bir şekilde kulluk etmesine, benliğini ve aklını o kolektif ruhun aklına ve ahlakına adamasına kadar götürecektir. Çünkü kişinin, özgür bir birey algısına karşı olan inancın zayıflığının doğurduğu kul kompleksi doğası, inandığı ulvi/kutsal davanın yüceliğine ve adanmışlığına giden yolun başlangıç noktası olacaktır: "Şimdiki hayatımızda kişisel ilgilerimiz ve umutlarımız, bu hayatı yaşamaya değerli kılmayacak nitelikteyse, hayatı değerli kılacak şeyi, kendi dışımızda aramaya şiddetli ihtiyaç duyarız. Nefsini adamanın, sadakatin ve manevi teslimiyetin her çeşidi, aslında ziyan olan değersiz hayatımıza bir anlam verebilecek amaçlara can havliyle sarılmamızdır. Dolayısıyla, kişinin, kendini yeni bir kişi yapacak şeye, sıkıca sarılması, elbette ki hırslı ve aşırı olacaktır. Nefsimize bir dereceye kadar inancımız olabilir, fakat ulusumuza, dinimize, ırkımıza veya kutsal amacımıza olan inancımız aşırı ve uzlaşmaz olmak zorundadır. Kişinin kendini yeni bir kişi haline getireceği amaca gevşek bir şekilde sarılması, onu unutmak istediği kendi kişiliğinden ayırmasına yetmez. Uğrunda canımızı vermeye hazır olmadığımız, bir amacın, hayatımızı değerli kılacağından emin olamayız. Bu, canını vermeye hazır olma duygusu, bugüne kadar kaybettiğimiz fırsatların yerini dolduracak olan şimdiki amacın, gerçekte şimdiye kadar seçebileceğimiz amaçlardan en iyisi olduğunun kendimize ve başkalarına karşı bir kanıtıdır" (Kesin İnançlılar: 45).

İnsanların kendi iradi kimlik ve kişilik değerlerine olan inancının zayıflığı onu kendisinden daha güçlü bir kolektif bağlılık kaynağma yöneltir. "Hayatı değerli kılacak şeyi, kendi dışında aramaya şiddetli ihtiyaç duyan" insan doğası bu amaç uğruna "nefsini adamanın, sadakatin ve manevi teslimiyetin her çeşidini" gönüllüce sergiler. İnsanın "kendini yeni bir kişi yapacak şeye hırsla ve aşırı tutkuyla sıkıca sarılması" ona bu "yeni kişiliği" bahşeden "ulus, din, ırk veya kutsal amaç" gibi kolektif Tanrı komplekslerine "inancını da aşırı ve uzlaşmaz" kılmaktadır. Çünkü insan "uğrunda canını vermeye hazır olmadığı bir amacın, hayatını değerli kılacağından emin olamaz". Bu nedenle her bir insan için içinde yeni bir kimlik ve kişilik bulduğu kolektif Tanrı kompleksi birliği "seçilebilecek amaçlardan en iyisidir". Toplumdan soyutlanmış olan bireyin, yaşamının çekilmez bir hal alışı ve özellikle özgürlük ve güvenlik duygusundan da yoksun oluşu onu bir takım kaçış mekanizmalarına götürmeye zorlamaktadır. İnsanlar "özgür

olmaktan kurtulmak için" kolektif Tanrı komplekslerine sığınırlar. İnsan, benliği ile var olan toplumsal gerçeklik arasındaki boşluğu bu kaçış mekanizmaları sayesinde dolduracaktır.

Bu kaçış mekanizmaları Hoffer'a göre bireye, kaybetmiş olduğu ilk bağlar yerine geçecek olan ikincil bağları, geleceğe duyulan inanç ile bütünleşmiş bir yaşamın bizzat kendisini sunmaktadır. Bu, kişinin kendi bireysel beninin bağımsızlığından vazgeçmesi ve kendi benini, kendi dışında bir şey, bir kimse ya da bir kolektivite ile kaynaştırması eğilimidir. Hoffer'a göre bu tür insanlarda genellikle kul kompleksi doğanın yansımaları olan aşağılık duygusu, güçsüzlük ve bireysel önemsizlik duyguları hakim olmaktadır. Bu insanlar oldukça düzenli olarak, kendileri dışındaki güçlere, diğer kişi ya da kurumlara bağlı olduklarını belli ederler. Ben'lerini Biz'in arkasında bir güç gösterisine dönüştüren bu insanlar artık "Ben"ini kaybetmenin bir yolu olarak bu tarz eğilimlerin tutsağı olmaktan başka bir seçenek bulamamıştır. Artık onun için bütünün bir parçası haline gelmek ve bu bütünselliği içerisinde varlığının eridiğini görmek, kendisine yeni bir güç kazandıracaktır. Böylece kendisini bir güce tutsak etmenin güvenliğini, hazzını yaşayabilecektir. Çünkü bu durumda olan bir birey için kölelik/kulluk, hayata tutunmanın, bir anlam ve değer ifade etmenin bizatihi kendisidir. Nihai olarak benlik, kendine yetememesinin kapısını kolektif Tanrı kompleksinin sunduğu bizlik anahtarı ile açmıştır artık. Böylece insanlar kolektif Tanrı kompleksi kişilik ile bütünleştikçe kul kompleksi içinde kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarını tatmin ederler. Kesin inançlılık içinde bağlı oldukları kolektif Tanrı kompleksi bütünlük içinde "kuzu gibi" olan bu insanlar kendilerinden "daha iyi" olma iddiasındaki "öteki" kolektif Tanrı komplekslerine karşı "aslan gibi"dirler. Kendi içlerinde kul kompleksi yaşarken ötekilere karşı Tanrı kompleksi sergilerler.

İnsanlar, 'Ben' iken sahip oldukları tüm kişisel Tanrı kompleksi yetersizliklerini 'Biz' olarak aşmaya çalışırlar. "Bir insan kendisine bir mevki sağlayacak yeteneğe sahip olmadığı takdirde, özgürlük onun için sıkıcı bir yüktür. Yeteneksiz olan bir kişi için seçme özgürlüğünün faydası ne olabilir? Bir kitle hareketine, kişisel sorumluluğumuzdan kaçmak için katılırız veya 'özgür olmaktan kurtulmak için' katılırız" (Kesin İnançlılar: 64) diyen Hoffer'a göre bu insanlar "kendi bozulmuş ve anlamsızlaşmış kişiliklerini, heyecan verici büyük sosyal faaliyetler içinde eritmeyi candan arzu ederler; bu nedenle, birlikte hareket etme eğilimi gösterirler. Böylece bu kişiler, devrimlerin, kitle halinde göçlerin, dini, ırksal ve aşırı vatanseverlik (şövenizm) hareketlerinin ilk taraftarları arasında bulunurlar ve bir ulusun

karakter ve tarihini şekillendiren bu hareketlerde, onların damgası mevcuttur. Onlar mirastan mahrum bırakılmış veya malları gasp edilmiş gibidirler ve doğmakta olan her kitle hareketini olumlu karşılarlar" (Kesin İnançlılar: 56-58): 'Özgür olmaktan kurtulmak için'.

"Özgür olmaktan kurtulmak için" kolektif Tanrı komplekslerine "katılan" kesin inançlı bu kul kompleksi kişilikler sığındıkları kolektiviteler aracılığıyla "özgürlükten çok, eşitlik ve kardeşlik ararlar. Onların özlediği eşitliği getirecek olan hiç bir zaman özgürlük değildir. Eşitlik arzusu, bir bakıma kişiliğini gizleme (anonimite) arzusudur, yani kumaşı meydana getiren ipliklerden birinin diğerinden ayırt edilememesi gibi. Böylece kimse onları diğerleriyle kıyaslayıp, kusurlarını ortaya çıkaramaz" (Kesin İnançlılar: 66). Onlar için kolektif Tanrı kompleksinin yarattığı "kölelikte eşitlik" imkanı özgürlüğün doğurduğu "sınanma/imtihan/test" ortamının yarattığı belirsizlikten daha iyidir. Onlar "Tanrı gibi" olmayı da aşarak insanları "sınanma/imtihan/test" etmek üzerine kurulu hayatı da ortadan kaldırmak isterler. Bu nedenle "özgürlük isteriz diye en yüksek sesle bağıranlar, özgür bir toplumda mutlu olma ihtimali en az olanlardır. Hayal kırıklığına uğramış yeteneksiz kişiler başarısızlıklarının suçunu mevcut özgürlüğe yüklerler. Gerçekte, onların istedikleri, herkese açık olan özgürlüğün son bulmasıdır. Onlar serbest rekabeti ve kişinin özgür bir toplumda devamlı olarak karşılaştığı acımasız sınavları ortadan kaldırmak isterler" (Kesin İnançlılar: 67).

Özgür iradeleri ile 'Ben' olmaktan acziyet içinde kolektif Tanrı komplekslerine sığınan bu "kişilerin yaratıcı güçleri kayboldukça, bir kitle hareketine katılma eğilimlerinin gittikçe belirli bir şekilde arttığını görmek ilginçtir. Burada, faydasız benliğinden kaçıp kurtulmakla, kitle hareketlerine karşı duyulan yakınlık arasındaki bağlantı açıkça görünür. İçindeki yaratıcılığın gittikçe kuruması nedeniyle gerileyen yazar, sanatçı ve bilim adamı dahil herkes, er ya da geç ateşli vatanseverler, ırkçılık simsarları ve mukaddesatçılar kamplarından birine sürükleneceklerdir" (Kesin İnançlılar: 68). Özgür irade ve kişisel yeteneksizlik düzeyi düştükçe insanların kolektif Tanrı komplekslerine olan bağlılıklarının seviyesi de artmaktadır. Bu nedenle en otoriter ve totaliter kişisel Tanrı kompleksi kişilikleri de kul kompleksi içindeki bu yetersizlik sendromu yaşayanlar arasından çıkmaktadır: "Aşırıların en ateşlileri genellikle, doğuştan gelen kusurları nedeniyle veya dış çevre koşulları sonucunda kendilerine güvenlerini kaybetmek zorunda kalmış bencil kişilerdir. Bu kişiler, bencilliklerinin çok hünerli mekanizmasını yetersiz kişiliklerinden ayırıp, bunu herhangi bir kutsal amacın hizmetine iliştirirler" (Kesin İnançlılar: 86). Böylece bütün kişisel eksiklik,

yetersizlik, niteliksizlik zaaflarını kolektif bütünlüğün mükemmelliği, yetkinliği ve nitelikliliği ile kapatırlar. İnsanlardaki zillet arttıkça kolektivite içindeki izzet arayışı da o düzeyde artar. Çünkü bir kolektivitenin bağlılarında aradığı tek nitelik mutlak bağlılıktır. Radikal aşırılığın kolektif Tanrı kompleksleri içindeki etkin ve yetkin rolünün kaynağı da burasıdır. Kesin İnançlılar arasında her zaman kontrol ve yönetim aşırı düşünce ve eylem yanlısı olan bu radikallerin elindedir. Çünkü onlar diğerlerini kendi söylem ve eylemlerine uymamaları halinde korkaklıkla ve hainliklerle suçlayabilirler ve diğerleri de bu suçlamalardan arınmak için onların peşinde gitmeye mecbur ve mahkum kalırlar. İnsanlar radikallerin fikirlerinin değil fikirlerine olan aşırılık içindeki bağlılıklarının ve tutkularının peşinden giderler. Bu bağlılık ve tutkular tarafından aşağılanmaktan ve yargılanmaktan korktukları için onlara boyun eğerler.

Hoffer'a göre "kendi kurtuluşlarını bir kutsal amacın hizmetinde olarak kapalı kolektif bünye içinde eritmekte bulan" insanların kolektif Tanrı kompleksine kul kompleksi içinde itaat etmelerinin nedeni "onun ortaya koyduğu öğretinin gücünden değil, endişeler, imkânsızlıklar ve anlamsızlıklar içindeki hayatlarından kurtulmak isteyenlere sığınacak bir yer teklif etmesinden dolayıdır. Bu kolektif birlik, hayal kırıklığı altında ezilenleri, bazı gerçeklerin nedenlerini onlara anlatmak veya onların hayatına ıstırap veren güçlüklerin çaresini bulmak yoluyla tedavi etmeye çalışmaz, fakat o kişileri yetersiz kişiliklerinden kurtarmak yoluyla tedavi etmeye çalışır. Ve bu tedaviyi de, o kişileri sıkı örgütlü ve umut veren bir topluluğun içine almak yoluyla yapar. Bu nedenle, bir kolektif birliğin başarılı olması için daha ilk anlardan itibaren kapalı bir teşkilat kurması ve bütün taraftarlarını bu teşkilat içinde eriterek teşkilatın ayrılmaz bir parçası haline getirebilecek güce sahip olması gerekmektedir. Bir yeni kitle hareketinin yaşayıp yaşamayacağını, onun öğretisindeki gerçek payından ve vaatlerinin uygulanma becerisinden çıkarmaya çalışmak boşunadır. Anlaşılması gereken bir olgu varsa, o da söz konusu teşkilatın, hayal kırıklığına uğramışları hangi hızla ve ne derece etkili olarak bünyesinde eriteceğidir. Yeni öğretilerin halkı kendine çekmek için rekabet halinde bulunduğu bir yerde, kolektif dayanışma mekanizmasını en iyi geliştirmiş olan yarışı kazanacaktır" (Kesin İnançlılar: 76).

İnsanları kendi bünyesi içinde eritme kapasitesi kolektif Tanrı komplekslerinin yarattığı kulluk kompleksinin gücüne bağlıdır. Çünkü kul kompleksi doğaya sahip insanlar "özgür olmaktan kurtulmak için" "kurtuluşu ancak kendinden tamamen sıyrılmakta bulurlar; ve bunun yolunu, bir kitle hareketinin kapalı kolektif bünyesi içinde kendilerini eritmekte bulurlar.

Kişisel arzularından, fikirlerinden ve ihtiraslarından vazgeçmek ve bütün güçlerini ölmez bir amaca vermek yoluyla hiç olmazsa, asla tatmin etmeyecek olan döner çarktan kendilerini kurtarmış olurlar" (Kesin İnançlılar: 84). Kolektif Tanrı kompleksinin kişi üzerindeki tahakkümünün kaynağı kendi mukadderatı ile kişinin kaderini birbirine tıpkı bir Matrix ağı gibi bağımlı kılmasıdır. İnsanlarda olan ile olması gereken ve gerçek ile ideal arasındaki bağları tamamen ters çevirip kötü bir gerçeklik dünyası içinde yaşıyor olmayı bile ideal gösteren bir kolektif Tanrı kompleksi durumu insanlardaki bu kader bağımlılığını ne kadar arttırırsa o kadar güçlü ve bütünlüklü bir hal alır. Bu kader birliğindeki ortak ideal değerlerin sadece ilke ve düşünce dünyasına ait ve has olması tek başına kolektif bütünlüğün birliğini sağlamaz, belki sadece kuruluş amacında ve sırasında bu mümkündür. Ama asla sadece ideal düşünce birliği sürdürülebilir bir kolektivite değeri değildir. Bir kolektif bütünlüğünün sürekliliği için mutlaka bağlılarına sosyal, siyasal ve ekonomik fayda imkanları ve umutları da vermelidir. Bu fayda umutları ve kader bağlılıkları olmadan hiçbir kolektif birlik kolektif Tanrı kompleksine dönüşemez.

Hoffer, yaşadığı çağın kolektif Tanrı kompleksi kurumu olarak analiz ettiği kitle hareketlerinin kaynağının diğer kolektif Tanrı kompleksi kurumlarından "dışlanma, aşağılanma, yabancılaşma ve ötekileştirme" davranışları sonucu "kaybolmuş" insanlardan oluştuğunu belirtir. O'na göre bu kaybolmuş insanlar "yeni kitleler düzenini" oluşturmaya niyetli olan yığınların asli mensuplarıdır. Toplum içerisindeki bu insanlar, kaybolmuş olan bu karakterini kazanmak adına bir cemaatin ya da siyasal partinin bünyesi altına girerek, kendini gerçekleştirme, ispat etme ihtiyacı duymaktadırlar. Dışlandıkları toplum adına kaybedecek hiçbir şeyi kalmayan ve kazanabilecek bir değer/önemi de olmayan bu insanlar kendilerine değer/önem verecek olan yeni kolektiviteler içinde "birlikte hareket etme ve nefsinden fedakârlık etme isteği ve eğilimi" en yüksek kişiler olacaktır. Kaybolmuş insanlar yeni kolektivite içinde "onun öğretisine, propagandasına, liderliğine veya vahşetine" "kesin bir inançlılık" altında mutlak itaat edeceklerdir. Yeni birlik ise "yeni üyelerine birlikte hareket etmeyi ve nefsinden fedakârlığı sağlayacak bir yöntemi geliştirmek ve bunu devam ettirmek" (Kesin İnançlılar: 97) üzerinden amaçlar ve vaatler sunacaktır. Hoffer'a göre "bir insanı savaşmaya ve ölmeye hazır duruma getirme tekniği, o insanın kişiliğini bedeninden ayırmaktan ibarettir ki bu onun kendi gerçek kişiliğine sahip olmasını önlemektir. Bu işlem, o kimsenin kapalı kolektif bir topluluğun içinde eritilerek o topluluğa uydurulmasıyla; ona hayali bir kişilik tanımak yoluyla; şimdiki zamanın küçümsenmesini ona aşılamak ve onun

ilgisini henüz var olmayan şeylere kaydırmak yoluyla; onunla gerçek arasına bir perde (öğreti) germek yoluyla; ihtiraslar enjekte ederek o kimse ile nefsi arasındaki dengeyi önlemek (aşırılaştırmak) yoluyla yapılabilir" (Kesin İnançlılar: 99).

Tüm kolektif Tanrı kompleksi birlikteliklerinin ortak amacı olarak "bir insanın kişiliğini bedeninden ayırmak; onun kendi gerçek kişiliğine sahip olmasını önlemek; onu kapalı kolektif bir topluluğun içinde eriterek o topluluğa uydurmak; ona hayali bir kişilik tanımak; şimdiki zamanın küçümsenmesini ona aşılamak; onun ilgisini henüz var olmayan şeylere kaydırmak; onunla gerçek arasına bir perde (öğreti) germek; ona yeni ihtiraslar enjekte ederek o kimse ile nefsi arasındaki dengeyi önlemek (aşırılaştırmak) yoluyla yapılan" tüm bu kul kompleksi uygulamalarının asli amacı da "kişinin bağlı olduğu kolektif topluluktan ayrı bir amacı, değeri ve kaderi olamayacağını ona kesin bir inanç olarak öğretmektir. Kolektif bir topluluğa tam bir şekilde uydurulmuş (asimile edilmiş) olan bu kişi, kendini ve başkalarını birer kişi olarak görmez artık. Kendisine kim olduğu sorulduğunda onun otomatikman vereceği cevap kendinin bir Müslüman, bir Alman, bir Rus, bir Japon, bir Hıristiyan, bir ailenin veya kabilenin üyesi olduğudur. Bağlı olduğu kolektif topluluktan ayrı bir amacı, değeri ve kaderi yoktur onun ve bu topluluk yaşadığı sürece onun için gerçek bir ölüm de yoktur" (Kesin İnançlılar: 101). O tıpkı "Tanrı gibi" ölümsüzdür artık. Hatta ölümsüzlüğünün niteliği kolektif Tanrı kompleksi uğruna ölebilirliliği ve kutsalın kurbanı olmak derecesi ile daha da kutsal ve ulvi bir değere sahiptir: Şehit olarak: "Nefsinden fedakârlığı göze almanın derecesi, hayatın gerçeklerini kavrayamama derecesine bağlıdır. Kendi kişisel deney ve gözlemlerinden sonuçlar çıkarmakta özgür olan bir kişi, genellikle şehitlik derecesine ulaşma fikrini sempatik bulmaz. Çünkü ölümü göze almak, akıllıca bir hareket değildir ve derin bir inceleme sonunda varılacak bir sonuç olmasına imkân yoktur. Bütün aktif kitle hareketleri, bu nedenle, taraftarlarıyla dünya gerçekleri arasına, gerçekleri örten bir perde koymaya uğraşırlar. Bunu, mutlak ve son gerçeğin kendi öğretileri içinde bulunduğunu ve bunun dışında başka bir gerçek ve kesinlik bulunmadığını telkin etmek yoluyla yaparlar. Kesin inançlı kişi, inançlarına dayanak olan gerçekleri, kendi deney ve gözlemlerinden değil, işte bu kutsal telkinden çıkarmalıdır" (Kesin İnançlılar: 120). Kutsal da zaten uğruna kurban olunan demektir: Olmak değil ölmek için.

"Bağlı olduğu kolektif topluluktan ayrı bir amacı, değeri ve kaderi olmayan" yeni kul kompleksi kişiliğin mutlak köleliğinin ve kutsal kurbanlığının sağlanması için de mutlaka "kişisel başkalıklarının yok edilmesi

tam olmalıdır. Bunu sağlamak için yapılacak törenlerdeki bir takım anlamlı veya anlamsız hareketler yardımıyla o kişi, bağlanacağı cemaat, kabile, siyasi parti vs. ile yeni yakınlıklar kurmalıdır. Bu kişinin mutluluğu ve mutsuzluğu öğünmesi ve güvenmesi, kendi görüş ve yeteneklerinden değil, bağlı olduğu grubun kaderinden doğmalıdır. Her şeyden önce, bu kişi asla kendini yalnız hissetmemelidir. Issız bir adada tek başına olsa bile, bağlı olduğu grubun gözlerinin kendi üstünde olduğunu hissetmelidir. O kişi için, bu grubun dışına çıkarılmış olmak, hayatının yok olmasıyla eşit sayılmalıdır. Öteki gruplara karşı mücadelede yok edilme durumuna düştüğü zaman bile kişisel gücüne güvenmesi imkânsız olmalıdır. Onun tek güç kaynağı kendi kendisi olmak değil, güçlü, görkemli ve yıkılmaz bir grubun bir parçası olmaktır. Bu açıdan bakıldığında inanç (iman) genellikle bir kimlik kazanma işlemidir ve bu işlemle kişi, kendi kendisi olmaktan vazgeçerek ölümsüz bir şeyin bir parçası olur. Bir dinin, ulusun, ırkın, siyasi partinin veya ailenin kaderine olan inanç, hümaniteye olan inanç, gelecek nesillere olan inanç, yok edilme durumuyla karşılaşmış olan benliği bu ölümsüz şeye bağlamaktan başka bir şey değildir" (Kesin İnançlılar: 102-103). Zaten hiçbir kolektif Tanrı kompleksi de kendi uğruna ölmeye hazır olmayan insanlara kendi içinde, kendi uğuruna yaşama hakkı tanımaz; kendisine vahdet-i vücut bütünselliği ile itaat etmeyene vahdet hakkı vermez, vücut şansı tanımaz: Kutsala inanmayana kurbanlık şehadeti bağışlanmaz.

Hoffer'ın da ifade ettiği gibi, kolektif Tanrı kompleksi birlikler içerisinde şuurlu şahsiyet kimliği ve kişiliği tamamen ortadan kalkar. Birleşmiş olan bütün bireylerin fikirleri ve hisleri bu andan itibaren tek bir istikamete doğru ilerlemeye başlar. Bu durum Hoffer'ın belirttiği nefsinden fedakarlık ederek bir araya gelmiş olanların oluşturmuş olduğu kolektif ruhtur. Bu yüzden kolektif birlikleri ayakta ve bir bütün olarak tutan en önemli unsur zihniyetin vahdeti/tekleşmesidir. Ancak böyle yapılırsa kendi varlığını kolektivitenin varlığı ve bekasına fedakarca armağan edecek köleler yaratılabilir. Zaten kul komplekslerinin uğruna ölmeyeceği bir birliktelikten kolektif Tanrı kompleksleri doğmaz: "Ölmek veya öldürmek, büyük bir törenin veya dramatik bir oyunun bir sahnesi durumunda olduğu zaman kolay görünür. Gözünü kırpmadan ölümün karşısına çıkabilmek için şu veya bu şekilde bir inanç etkeni gereklidir. Gerçek nefsimiz için, ne bu dünyada ne de öbür dünyada uğrunda ölmeye değecek hiç bir şey yoktur. Ne zaman ki biz kendimizi sahnede rol yapan bir aktör yani, gerçek olmayan bir kişi gibi görürsek ancak o zaman ölüm, korkunçluğunu kaybeder ve bir inanç hareketi olur. Bu yüzden başarılı bir liderin en önemli işlerinden biri, taraftarla-

rında muhteşem bir görev yaptıkları hayalini yaratmak yoluyla ölmenin ve öldürmenin acı gerçeğini maskelemektir" (Kesin İnançlılar: 106).

Kutsal buyruğun "gerçekler insanları özgür kılar" ilkesini yeni kutsallık perdeleriyle maskelemeyi amaç edinen kolektif Tanrı kompleksleri araç olarak gerçeğin unsurları olan sadece insan, mekan ve eşya üzerinden değil aynı zamanda zaman üzerinden de tahakküm kurmaya çalışırlar. Zamanı yönetemeyen hiçbir şeyi yönetemez. Bu yüzden insanlık tarihinde tüm savaşlar aslında insanlar arasında değil zamanlar arasında olmuştur: "Savaş, olmuş ve olmakta olanlar ile henüz olmamış olanlar arasındadır". Tanrı kompleksi olarak insanların kutsayarak tapındıkları hatta birer bayram veya lanet olarak andıkları "zaman" da vardır. Tarih boyanca en önemli Tanrı kompleksi kaynaklarında veya araçlarından biri olan zaman insanların "zaman tasavvuru" bağlamında bir iktidar ve kutsama aracı olarak kullanılmıştır. Tıpkı dinlerde olduğu gibi insan düşüncesinde de bazı günlere özellikle değer ve anlam atfedilmiş ve bu günler aracılığıyla da insanlar Tanrı komplekslerine kul kompleksi olarak itaate yöneltilmişlerdir. Zamanın Tanrı kompleksi olarak yüceltilip kutsanarak tapınıldığı örnekleri insanlık tarihinde oldukça fazladır. Tam tersi de doğrudur ki, bazı zamanlar da insanlar tarafından aşağılanıp lanetlenerek mahkum/kurban edilmiştir. Bu durum tüm dinler için de geçerlidir. Din bir hafıza meselesi yani zaman tasavvuru olduğu ve her mekanda yinelenmesi ve yenilenmesi gerektiği için bu zaman algısı sürekli diri tutulur. Zamana hükmeden mekana, mekana hükmeden de tüm insanlığa hükmedebilir ki, zamanın kaynağı tarih doğal olarak da insanlığın hafızasıdır. İnsanlık tarihinde bazı günler, aylar, geceler, tarihler, dönemler veya çağlar bu nedenle kutsanarak veya lanetlenerek Tanrı kompleksi veya kul kompleksi tahakküm ilişkileri diri tutulur. Her dini saadet ve mükemmellik devirleri olduğu gibi fetret ve lanet dönemleri de vardır. Özellikle bir çağ kendisini kutsamak için öncesindeki çağları lanetlemeyi bu nedenle gerçekleştirir. Aydınlanma Çağı kutsaması ki aydınlanma ifadesi bile bir Tanrı kompleksi söylemi olarak doğmuş bir zamana tapınma Tanrı kompleksi örnekliği olarak Karanlık Çağdan sonra gelmiştir. Hakeza bazı dini ve ulusal devrim ve değişim günleri, ideal/örnek dönemler, dini bayramlar ve günler de zaman tasavvurunun Tanrı kompleksi kaynağı olarak nasıl kullanılacağına örneklikler teşkil ederler. Bu yüzden de insanları dirilerden çok ölüler yönetir ve dirilerden çok ölüler zulmeder.

Hoffer'a göre, bu zaman tasavvurunun doğurduğu ortak kolektif bilinçle "bir grup hareketi başlangıçta, geçmişe karşı şimdiki zamanın savunmasını yaparmış gibi kendini tanıtır ve yerleşmiş kurum ve kuruluşları ve im-

tiyazları, ihtiyar ve iktidarsız geçmişin bakir bir şimdiki zamana tecavüzü şeklinde görür. Fakat şimdiki zamanı, boğazına sarılmış olan bu geçmişin parmaklarından kurtarmak için, çok güçlü bir birliğe ve sınırsız fedakârlığa ihtiyaç vardır. Bu demektir ki, şimdiyi kurtarmak amacıyla geçmişe karşı savaşmaya davet edilen kişiler, şimdinin nimetlerinden yararlanma imkanlarını feda etmeye hazır olmalıdır. Bu teşebbüsteki çelişmezlik açıkça görülmektedir. Bu nedenle, hareket bir defa hız kazandıktan sonra, davanın öneminin başka noktaya kaydırılması kaçınılmaz olur. Şimdiki zaman (yani ilk hedef) sahneden atılır ve onun yerine gelecek zamanlar/nesiller sahneye konur. Bu kadarla da kalmaz ve şimdiki zaman, sanki geçmişe bulaşmakla kirlenmiş bir şeymiş gibi arka plâna atılır. Böylece, savaş çizgisi, olmuş ve olmakta olanlar ile henüz olmamış olanlar arasma kaydırılır" (Kesin İnançlılar: 109). Zaman tasavvuru olmadan hayat tasavvuru asla olmaz.

Tanrı kompleksi demek tıpkı "Tanrı gibi" zamana hükmetmeyi zorunlu kılar. Zamanın tek gerçekliği de ölüm karşısındaki insanlık durumunun yenmek zorunda olduğu acziyetidir. Bu yüzden "insanların ölümü göze almaları, sahip oldukları şeyler uğruna değil, daha çok gelecekte sahip olacakları şeyler uğrunadır. Şu bir gerçektir ki, insanlar 'uğrunda savaşmaya değerli bir şey' için savaşmaya karşı isteksiz olurlar. Yaşamaya değerli hayatı olanlar, genellikle ne kendi çıkarları için, ne de vatanları veya kutsal bir amaç için ölmeye hazır hissetmezler kendilerini. Canını feda etme duygusunu yaratan şey, sahip olunanlar değil, sahip olunmayanın özlemini çekmektir" (Kesin İnançlılar: 118): Emrine verilmiş binlerce ağaç arasından "yasak" olanı tercih eden Adem ve Havva gibi. Bu nedenle zamana tahakküm etmenin kaynağında korku ile umut arasında bir geçmiş ve gelecek tasavvuru yaratmak vardır ki "insanların korkuları, umutları ve ihtirasları, mantıklarının önüne yığılarak kendileriyle dış dünya arasına girerek" (Kesin İnançlılar: 153) her türlü kesin inançlılığa hazır hale gelirler. Bu yüzden tüm kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin en sorgulanmaz kesin inançlılık alanı korku ve umut arasında insanların zaaflarını ve ihtiraslarını yönetmelerini sağlayan zaman/tarih inancı/imanı/felsefesidir: "Kesin inançlı kişinin yeni ve imkânsız bir işe girişmesindeki cesareti yalnız öğretinin ona verdiği yücelik duygusundan değil, ayrıca o öğretinin onda sağladığı geleceğe güvenden gelir. Aktif bir kitle hareketi, şimdiki zamanı gözden siler ve ilgisini gelecek zaman üzerinde toplar ve gücünü işte bu davranıştan alır, çünkü bu yolla taraftarlarının canını, malını ve sağlığını tehlikeye itebilir. Fakat bu arada, geleceği bütün inceliklerine kadar biliyormuş gibi hareket etmesi gerekir" (Kesin İnançlılar: 124).

Hoffer'ın da belirttiği gibi kesin inançlılık üzerinden inşa olunan kolektif Tanrı kompleksi birliklerin kesin inançlı bir topluluk yaratmasının yolu "geleceği bütün inceliklerine kadar biliyormuş gibi hareket etmek gerekliliğidir". Aslında kolektif bir Tanrı kompleksi birliği için "bütün inceliklerine kadar biliyormuş gibi hareket etmek gerekliliği" sadece "gelecek" tasavvuru için değil insana, hayata ve gerçeğe dair her şey için de geçerlidir. Babaları Adem'den tevarüs eden insana ait "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi" olmak doğası kolektif birlikler için de geçerlidir. Kendisini "kesin inançlılık" ile iddia etmeyen bir kolektif birlik kendisine "kesin inançlılık" ile bağlı olan "Kesin İnançlılar"dan mürekkep bir bütünlük yaratamaz. Bu yüzden kolektif Tanrı kompleksinin iddia ettiği "bir öğretinin etkisi, onun anlamından değil, kesinliğinden ileri gelmektedir. Ne kadar derin ve yüksek olursa olsun, hiçbir öğreti bir ve tek gerçeğin ifadesi olarak tanıtılmadıkça etkili olamaz. Tek ve ebedi gerçek olarak kabul edildikleri sürece, ilkel maskaralıklar, uydurma saçmalıklar veya yüce gerçekler, insanları nefsinden fedakârlığı göze aldırtmakta aynı derecede etkilidirler. Bir öğreti, etkili olabilmek için, anlaşılmaz fakat inanılır olmalıdır, insanlar sadece anlamadıkları şeylerden kesinlikle emin olurlar. Anlaşılır bir öğreti güçten yoksundur... Bir öğretiyi anladığımız zaman o bize kendi içimizden doğmuş gibi gelir. Kendi özünü inkâr ve feda etmesi istenilen bir kişi elbette ki kendi içinden doğmuş bir şeyde ebedi kesinlik göremez. Bu kişiler bir şeyi anladıkları zaman, o şeyin doğruluğu ve kesinliği onların gözünden düşer... Eğer bir öğreti akla hitap etmiyorsa, o zaman belirsiz olmak zorundadır; eğer hem akla hitap etmiyor hem de belirsiz değilse, o zaman gerçekliği ispat edilemez cinsten olmak zorundadır. Etkili bir öğretinin doğruluğunu ispat etmek isteyen bir kişi, ya uzak bir geleceğe veya yedi kat gökyüzüne erişmek zorundadır... Bir mutlak gerçeğe sahip olmak, sonsuzluğa kadar her şeyi bilmek demektir. Artık meçhul ve hayret verici bir şey kalmamış demektir. Akla gelecek bütün soruların cevabı hazırdır, bütün kararlar verilmiştir ve bütün ihtimaller önceden görülmüştür. Kesin inançlı kişi şaşırmaz ve tereddüt etmez. Onun şaşmaz öğretisi, dünyanın bütün sorunlarının çözüm yolunu bilir" (Kesin İnançlılar: 122-124): Tıpkı "Tanrı gibi".

Kolektif Tanrı kompleksinin kazandırdığı kesin inançlar sayesinde Adem'in başaramadığını çocukları başarmış ve böylece de insan "mutlak gerçeğe sahip olmuş; sonsuzluğa kadar her şeyi bilmiş; meçhul ve hayret verici bir şey kalmamış; akla gelecek bütün soruların cevabı hazır hale getirilmiş; bütün kararlar verilmiş; bütün ihtimaller önceden görülmüş; sahip olduğu şaşmaz öğretisi ile dünyanın bütün sorunlarının çözüm yolunu bilmiş ve hayatından şaşkınlığı ve tereddüdü atarak" "Tanrı gibi" olmuştur

artık. Kolektif Tanrı kompleksi bir bütünlüğün içinde kendisini "Tanrı gibi" mutlak, en, tek üstün kişilik olarak gören kesin inançlı yeni kişilik ikinci bir kolektif doğa kazanır. Kişisel Tanrı komplekslerine has tüm ihtiraslarından arınıp yerine kolektif Tanrı kompleksinin kendisine bahşettiği bu ikinci doğa ile yeni kolektif ihtiraslarını gerçekleştirmeye yönelir: "bu kolektif birlikteliğin ön şartı, insanları 'kendi kendinden uzaklaştırma' ile şiddetli bir ihtiras havası içine sokmaktır. Çünkü kolektif ihtirasın alevlendirilmesi ile nefsiyle anlaşmış olan bir kişinin dünyaya karşı ihtirassız davranışı da yok olur. Nefsiyle bu anlaşma bir defa bozulursa ve bu kişi nefsine güvenini kaybetmek, onu unutmak ve reddetmek zorunluğunda kalırsa, oldukça karşı-tepki gösteren bir kişi haline döner. Aç bir kimyasal madde gibi birleşecek diğer bir maddeyi arar. Bağlantısız, dengeli ve kendine yeterli olarak kalamaz, fakat kendini bütün kalbiyle ya o, ya bu tarafa bağlamak zorundadır" (Kesin İnançlılar: 127). Artık nefsi bile kişisel değil kolektif ihtirasların esiri olur ve kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarını kişisel değil kolektif Tanrı kompleksi içinde kolektif olarak tatmin etmeye yönelir. Kesin inançlı ve kolektif ihtiraslı yeni üyelerle inşa edilen yeni kolektif birlik "üyelerinde şiddetli bir ihtiras havası yaratılmasını gerekli kılar. Bu kolektif birliğin başlıca meşguliyeti, taraftarlarına birlikte hareket ve fedakârlığı öğretmek ve bunu sağlamak için de her bireyi, kişisel özelliklerinden ve bağımsızlığından ayırıp kişisel irade ve kararı olmayan anonim bir birey haline getirmektir. Bu çabaların sonucunda sadece kapalı ve korku bilmez bir taraftarlık değil, aynı zamanda istenilen kalıba uydurulabilecek homojen ve elastiki bir insan kitlesi ortaya çıkar" (Kesin İnançlılar: 126).

Kendi kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarını kolektif Tanrı kompleksi ihtirasları içinde tatmin etmeye yönelen bu kesin inançlı ve "aşırı bağlılık içinde olan kişi yetersiz ve güvensizdir. Kendi kişisel kaynaklarıyla kendine güvenlik yaratamaz fakat bu güvenliği, bulup sarılabildiği destek hangisi ise, ancak ona ihtirasla yapışmakta bulur. Bu ihtiraslı yapışma, onun körü körüne kendini adamasının ve sofuluğunun ruhunu oluşturur ve bütün meziyet ve gücünün kaynağım orada bulur. Her ne kadar onun dar açılı bir görüşle kendini adayışı, aslında kendi aziz canını kurtarma endişesinden ibaret olmakla beraber, o kendisini sarıldığı bu kutsal amacın desteği ve savunucusu olarak görür. Ve kendi rolünün gerçekten böyle olduğunu gerek kendine gerekse başkalarına göstermek için canını feda etmeye hazırdır. Kendi değerini ispat etmek için canını feda eder. Bu aşırı insan, tutunduğu amacın bütün ve ebedi bir kaya olduğuna inanmıştır. Ayrıca, onun güven duygusu, kutsal amacının üstünlüğünden değil, bağlanışının ihtiraslı oluşundan doğmaktadır. Aşırı insan, gerçek bir prensip adamı değildir. O bir amaca,

amacın doğruluğu ve kutsallığı nedeniyle değil, bir şeye tutunmak için duyduğu şiddetli ihtiyaç nedeniyle sarılır. Gerçekte, onun bu ihtirasla bağlanma ihtiyacıdır ki, sarıldığı her amacı çoğu zaman bir kutsal amaç durumuna getirir. Bu yüzden mantığına ve samimi duygularına hitap etmek yoluyla bir aşırıyı amacından soğutmak ve vazgeçirmek imkânsızdır. O uzlaşmaktan korkar ve kutsal amacının doğruluğunu ve kesinliğini değerlendirme tekliflerini kabul etmez. Onun ihtiraslı bağlılığı, bağlandığı amacın niteliğinden çok daha önemlidir" (Kesin İnançlılar: 128). Bağlanma ihtiyacının/imanının/kurban olmanın/kesin inançlılığın bizzat kendisinin kutsal oluşu bağlanılan şeyi de doğal olarak kutsal kılar. Bu yüzden kurban ile kutsal arasında tam bir özdeşleşme söz konusudur. Çünkü kolektif Tanrı kompleksinin olmazsa olmaz iman ilkesi olan vahdet-i vücut sadece bedensel değil aynı zamanda ruhsal bütünleşmeyi de içerir. Hoffer'ın "homojen bir insan kitlesi" içinde "anonim bir birey olmak" tanımı tam da bu duruma işaret eder.

Çağının dini, siyasi ve ideolojik "Kesin İnançlılar" topluluğu olan kitlelerin ve grupların (dini, siyasi, ideolojik kolektif birliklerin) kolektif Tanrı kompleksi kaynaklarını bedensel ve ruhsal vahdet-i vücut yani organizmacı Tanrı-Kul hiyerarşik itaat düzeni olduğunu belirten Hoffer'a göre bu düzenin varlığını ve devamını sağlayan dört temel özellik mevcuttur: Şüphe, iman, nefret ve liderlik.

"Kesin İnançlılar" kolektif birliğinin asli özelliklerinden biri olan ve "hayal kırıklığına uğramış kişilerin aklından sızan tatsız salgı olarak bir korku ve kötü düşüncenin eseri olan ama hoşnutsuz kişileri bir araya birleştirmekte çok uygun bir yapıştırıcı madde vazifesi gören bu tatsız salgının yapısında bulunan bir eleman olarak birleştirici bir etken görevi gören" (Kesin İnançlılar: 172) "şüphe" üç yönlü bir şekilde işlev görür. Öncelikli olarak kesin inanç ile kolektif Tanrı kompleksi topluluğa bağlanan kişinin kendi varlığı, değeri ve önemi hakkındaki şüphe devreye girer. Kolektif birliği olmadan kendisinin bir hiç olduğuna inanan kişi, bağlı olduğu birliktelik olmazsa kendisinin de olamayacağını düşünür. Hoffer'ın da belirttiği gibi "kişi, öteki gruplar karşısında zora düştüğü zaman kişisel gücüne güvenmesi imkânsızdır. Onun tek güç, kaynağı kendi kendisi olmak değil, güçlü, görkemli ve yıkılmaz bir grubun bir parçası olmaktır. Bu açıdan bakıldığında inanç (iman) genellikle bir kimlik kazanma işlemidir ve bu işlemle kişi, kendi kendisi olmaktan vazgeçerek ölümsüz bir şeyin bir parçası olur. Bir dinin, ulusun, ırkın, siyasi partinin veya ailenin kaderine olan inanç, hümaniteye olan inanç, gelecek nesillere olan inanç, yok edilme durumuyla karşılaşmış olan benliğimizi bu ölümsüz şeye bağlamaktan başka

bir şey midir?" (Kesin İnançlılar: 103). Kişi kendi varlık ve iradesine kesin şüphe duymaksızın içinde bulunduğu kolektif Tanrı kompleksi birlikteliğe kesin inanç da duymaz. İnsanların kendi haklarındaki şüphesi arttıkça grupları hakkındaki kesin inançları da artar.

Şüphenin kesin inanç yaratmaktaki ikinci yöntemi kolektif birlik içindeki hiyerarşik disiplin ve kontrol şüphesidir. Grup üyesi kişinin bir Tanrı gibi grubun gözünün, kulağının ve bilgisinin sürekli kendi üzerinde olduğu hususundaki şüphesi onu grubuna bağlılıkta mutlak itaate sürükler. Bu nedenle "kolektif birlikler, baskı mekanizmalarında şüpheden geniş çapta yararlanırlar. Birliğin alt kademelerindeki kişiler devamlı kontrol altında bulunduruldukların inandırılmışlar ve devamlı korku içinde tutulmuşlardır... Güçlü inançları ve güçlü ihtirasları olan kişiler bir topluluk içinde bir araya geldikleri zaman birbirlerine şüpheyle bakarlar ve o topluluk içinde bundan güç kazanırlar; çünkü karşılıklı şüphe karşılıklı korku yaratır ve bu korku onları çelik bağlarla birbirine bağlar; ihaneti önler ve zayıf zamanlarında destek olur" (Kesin İnançlılar: 173-174). Kişi grubun dışında bile bu murakabeyi ruhunda hissettiği için grubuna sadakatten ayrılmaz. Böylece de korku ile itaat süreklilige dönüştürülmüş olur.

Şüphe ile kolektif iman ve itaatin tesis edilmesindeki üçüncü yöntem ise "öteki" kolektiviteler hakkmdaki inançlardır. Bir grubun kendisine iman derecesi "öteki" gruplar hakkındaki "şüphe" derecesine bağlıdır. Kesin inançlılardan oluşan kolektif Tanrı kompleksine sahip bir birlik yaratmak için öncelikle ve mutlaka düşman ilan edilen "öteki" unsurlar ve "mevcut düzen gözden düşürülmeye çalışılır. Bu yapılmadan kitle hareketleri ortaya çıkmaz. Gözden düşürme işi, iktidardakilerin yanlış tutumlarının veya suiistimallerinin otomatik bir sonucu değil, içlerinde şikâyet duygusu bulunan söz ustalarının kasten yaptıkları bir iştir. Erdem ve çabaları şüphe götürmeyen bir yönetim, söz ustası azınlığının taraftarlığını kazanmakta başarı sağlayamazsa iktidardan düşebilir... Mevcut kurum ve kuruluşların küçük düşürülmesi, kitlelere düzen değişikliği fikrinin aşılanması, yeni bir inanca alışkanlık yaratılması gibi hazırlık işleri, mutlaka halk tarafından tanınmış yazar ve konuşmacılara (söz ustalarına) yaptırılır. Aşırı düşüncede olan kişiler, bu muhafazakâr halka çatarak onların tehlikeli, ihanet yolunda, beceriksiz ve hatta anormal olduğunu iddia ederler" (Kesin İnançlılar: 179-180).

Hiç şüphesiz kolektif Tanrı kompleksinin en önemli özelliği insanlarda "en, tek, mutlak, gerçek, iyi ve doğru" olanı sadece kendilerinin temsil ettiğine olan "Kesin İnançlılar" yaratmasıdır. Kolektif birlik "şüphe" ile boşalttığı tüm alanları "iman" yani kesin inanç ile doldurur. Bu yüzden de

tıpkı şüphe gibi üç işlev üstlenir: kendi kişisel varlığı ve iradesi hakkında şüpheye düşmüş üyelerine kendisinden kaynaklı kolektif özgüven kazandırır; grup içi disiplin ve kontrolün yarattığı korkuya dayalı şüphe yerine gruba bağlılıkla kazanılacak itibar, kimlik, kişilik ve diğer maddi ve manevi vaatlerin doğuracağı umut aşılanır; kötü, yanlış, sapkın, zararlı ve lanetli olarak tanımlanan "öteki" düşman gruplardan ve onların tehlikelerinden korunmak için güven (iman) üzerinden güvenlik (emniyet) sağlanır. Şüpheden güvene, tehditten güvenliğe, müphemden muhkeme, belirsizlikten kesinliğe sığınmanın verdiği inançla kişiler kolektif birliklerine sıkı sıkıya bağlanırlar. Böylece kesin "inanç, kişinin eylem ruhunu düzenler ve güçlendirir. Tek ve değişmez bir gerçeğe sahip olmak ve kendi dürüstlüğünden asla şüphe etmemek; kader, Tanrı veya tarihin yasası gibi elle tutulmaz güçlerle desteklendiği duygusuna kapılmak; karşıt fikir sahibi olanlarm şeytanın tayfası olduğu ve bunların mutlaka ezilmesi gerektiği bilincinde bulunmak; kendini reddedip görev bağlılığı coşkusu içinde bulunmak; bütün bunlar herhangi bir alanda cesur ve acımasız eylemlere geçmek için gereken niteliklerdir" (Kesin İnançlılar: 170). Artık kutsalı temsil etmenin mutlak ve kesin inançlılığı içinde kurbanlar aranabilir veya kurbanlar verilebilir. Çünkü kesin inanç ispat ister; mürekkeple değil kanla.

Kolektif Tanrı kompleksi birliğin kesin inançlılar yetiştirmesi için şüphe ve imana ek olarak "nefret" de yaratması gerekir. Şüphe ve iman kolektif birliğe "inanç" birliği sağlarken nefret ise inançta "kesin"lik yaratır. Öteki olarak ilan edilen düşmana olan nefret kişinin bağlı olduğu gruba sevgi ve bağlılığını artırır. Öteki ne kadar kötü ise kendileri de o kadar iyidir ortak inancını besler: "İhtiraslı nefret, insanların boş hayatına anlam ve amaç kazandırır. Böylece, hayatının amaçsızlığı ile sık sık huzursuz olan kişiler, yalnızca kendilerini kutsal bir amaca adamakla değil aynı zamanda kesin inançlılık içinde aşırı bir akımı desteklemekle de yeni bir tatmin elde ederler. Kolektif birlikler ise bu kişilere her iki yolda da sınırsız imkanlar vaat eder" (Kesin İnançlılar: 144). Bu yüzden Hoffer'm da ifade ettiği gibi "ortak nefret, en birbirine uymaz elemanları bile birleştirir. Ortak bir nefreti bir düşmanla beraber paylaşmak, onu bir yakınlık duygusuyla zehirlemek ve dolayısıyla onun karşı koyma gücünü zayıflatmaktır" (Kesin İnançlılar: 136). Kolektif birlikteliğin "en, mutlak, iyi, doğru ve üstün" bir kolektif Tanrı kompleksi bütünlüğüne ulaşabilmesi için mutlaka kendisini tıpkı Tanrı gibi "Tek" olarak ilan etmesi gerekir. Kolektif Tanrı kompleksinin "tek"-liği için de öteki düşman nefret grubunun da "tek" olması gerekir: "İdeal Tanrının 'tek' olması gibi, ideal düşmanın da tek olması gerekir. Kolektif birliğin bütünlüğü de bütün nefretleri tek bir düşman üzerine toplamaktan

ibarettir. Hatta böylece birbirine düşman olanlar bile bir kategoriye girmiş olmaktadır" (Kesin İnançlılar: 137).

Hoffer'a göre insanları kesin inançlı bir şekilde birbirine bağlayan şey ortak sevgi değerleri değil tam tersine ortak nefret değerleridir. O'na göre bu durum insan doğasının bir dilemmasıdır: "Genellikle, bir şeyi sevdiğimiz zaman, o şeyi bizimle beraber sevecek taraftarlar aramayız; aksine, sevdiğimiz şeyi seveni, rakip ve saldırgan olarak görürüz. Fakat bir şeyden nefret ettiğimiz zaman, aynı şeyden nefret eden taraftarları daima ararız" (Kesin İnançlılar: 138). Hoffer'a göre insan doğasındaki bu dilemmanın ikinci ve çok önemli bir açmazı daha vardır. O açmaz da "nefretin derinliğinde yatan beğenmek/sevmek eğilimidir. İnsanlar nefret ettiği öteki kişileri taklit etme eğilimi içindedir. Böylece, her kitle hareketi zamanla kendini nefret ettiği özel düşmanına benzer duruma getirir... Zulme uğrayan kişilerin, hemen hemen her zaman, kendilerine zulmedenlere benzer duruma geldiklerini görmek hayret vericidir. 'Kötü insanlar kötü insanlar yaratır' sözü, kötüden nefret eden kişiler, kendilerini o kötüye benzer duruma getirirler ve böylece kötülük devam eder gerçeğine dayanmaktadır" (Kesin İnançlılar: 142). Bu yüzden insanlık tarihi boyunca "adalet, merhamet ve sadakat" kutsal yasaları herkesin "beğendiği/sevdiği" ve uğruna yaşadığı değerler olmuş iken "zulüm, kin/düşmanlık ve ihanet" ise herkesin "nefret ettiği" ve uğruna öldüğü/kurban olduğu değerler olmuştur ki "kötülük devam eder gerçeğine" uygun olarak sürekli taklit edilerek insanlığın en fazla kendini geliştirdiği ilerleme ilkeleri olmuştur. Bu nedenledir ki "zulüm ile var olan kolektif birlikler, zalimlerin ve suçluların ihtiyaçlarına ısmarlama gibi uymaktadır ve bu, yalnız suçlunun ruhsal sıkıntılarını hafifletmesi bakımından değil, aynı zamanda eğilimlerini ve yeteneklerini uygulama alanına koyması bakımından da uygunluk sağlamaktadır. Bu birlik, zulme sadık taraftarlarında, tövbekâr olmuş bir suçlunun ruhsal durumunu yaratmaktadır" (Kesin İnançlılar: 92). Belki de bu yüzden insanlık tarihi boyunca "iyilik cezasız, kötülük vefasız kalmamış; iyilikten maraz, kötülükten ise sadakat doğmuştur".

Kolektif Tanrı kompleksi birliğin kesin inançlılar yetiştirmesi için şüphe, iman ve nefret kaynaklı bir organizmacı hiyerarşik bütünlüğün Hoffer'a göre olmazsa olmaz dördüncü unsuru ise liderliktir. Liderlik bu organizmanın 'baş'ı, örnek aldığı Tanrının tek ve mutlak yeryüzü temsilcisidir. İnsanların "zaten akıllarında iyice ısınmış olan fikirleri ve ihtirasları kaynar hale getirecek; onların derinliklerindeki duyguları yansıtacak; onları sadece zaten 'bilmiş' oldukları şeylere inandıracak; onları peşinden sürükleyecek şartların olgunlaşmasını sağlayacak" (Kesin İnançlılar: 152) üstün aklı ve

kolektif ruhu temsil eden lider "mevcut davranışları ve şartları uyumlu ve seferber hale getirerek bir kitlenin kolektif içgüdüsü durumuna sokmak" görevine sahiptir. Bu nedenle de "ancak sarsılmaz iradeli, cesur ve uzak görüşlü bir kişi lider olabilir. Bu lider, hayal kırıklığına uğramış kişilerin kalplerindeki kırgınlığı dile getirir ve onun haklılığını savunur. Geçici olan 'şimdi'nin gerektirdiği fedakârlıkları haklı göstermek için son derece parlak bir geleceğin hayalini alevlendirir. Küçüklük ve anlamsız bir davranış olan bireycilikten kurtulma duygusunu, yani, birlikte hareket etme heyecanını yaratır"(Kesin İnançlılar: 161).

Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi doğanın ve bu doğaya kul kompleksi doğası ile kölelik etmeye hazır insanların ruhunu ve zaaflarını bilen lider, sürüsünün çobanı bir kişilik misyonuyla onları istediği gibi güdebilir. Zaten akıllarını ve ahlaklarını kolektif Tanrı kompleksi sürünün varlığına adamış olan bu gönüllü kulluk içindeki "kişilerin bir lideri takip etmeleri o liderin kendilerini belirli bir amaca götürmesinden çok o liderin kendilerini kötü benliklerinden uzaklaştırması nedeniyledir. Nereye gittikleri, bu yüzden ikinci derecede önem taşımaktadır, çünkü o gidiş nereye olursa olsun yeterli bir tatmin sağlamaktadır" (Kesin İnançlılar: 167). Onlar için bir sürünün üyesi olmak onuru/değeri/önemi sürünün ve çobanın nereye, niçin ve nasıl gittiğinden daha önemli ve öncelikli bir konudur. Kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi bütünlük içinde kendi kişisel Tanrı kompleksi ihtiraslarını tatmin etmek amacında olan lider, "kendi aklının yolunu takip etme cesaretini göstererek, aynı derecede başarılı olma imkânına da sahip olur. Çünkü kolektif kitle hareketi liderliğinde fikir kalitesi büyük bir rol oynamaz. Önemli olan, kibirli, hatta küstahça davranmak, başkalarının fikirlerini tamamen önemsiz saymak ve dünyaya toptan meydan okumak"(Kesin İnançlılar: 164) gibi özellikleri olsun yeterlidir. Çünkü halk yani yolcular yol değil kılavuz istemektedir. Onlar için "yol amaç" değil "amaç yoldur".

Gönüllü kulluk içinde bir parçası olmaktan mutlu ve gururlu olan sürünün çobanı/lideri için "üstün zekâya, asil karaktere ve yaratıcılık yeteneğine sahip olmak ne zorunludur ve üstelik ne de arzu edilir. Böyle bir liderde aranacak olan nitelikler şunlardır: Cüret ve meydan okumaktan zevk almak; demir gibi bir irade; tek bir gerçeğe sahip bulunduğuna dair aşırı bir inanç; kaderine ve şansına güven; şiddetli nefret etme yeteneği; mevcut düzeni aşağı görebilmek; insan doğasını iyi anlayabilmek; tören, gösteriş ve simgelerden hoşlanmak; güçlü bir komuta grubunun maksimum bağlılığını kazanmak ve onu devam ettirecek kapasitede olmak. Bu sonuncu nitelik, en önemli ve

az bulunan özelliklerinden biridir. Bir liderin olağanüstü kapasitesi, kitleleri elde etmekten daha çok, yüksek kapasiteli insanlardan oluşmuş küçük bir grubu etkisi altına alma ve neredeyse onları büyüleme yeteneğinden ileri gelir. Bu adamların korkusuz, kibirli, zeki, örgütçü ve büyük işleri sürdürebilecek kapasitede olmaları, fakat diğer yandan liderin isteklerine tamamen boyun eğecek, ilham ve enerjilerini ondan alacak ve bu teslimiyetten gurur duyacak bir yaradılışta olmaları gereklidir" (Kesin İnançlılar: 162).

Kolektif Tanrı kompleksi kendini temsil edecek, yönetecek ve gerçekleştirecek kişisel Tanrı kompleksini kendine benzer kılmadıkça onu asla sürüsünün başına çoban/lider yapmaz. Bu yüzden liderinin de tıpkı kendisi gibi "cüretkar bir kişilik olarak meydan okumaktan zevk alması; demir gibi bir iradeye sahip olması; tek bir gerçeğe sahip bulunduğuna dair aşırı ve kesin bir inanç içinde bulunması; kaderine ve şansına güvenmesi; şiddetli nefret etme yeteneğine sahip olması; öteki olan her şeyi kendinden daha aşağı görebilmesi; güdeceği insanların doğasını iyi anlayabilmesi; tören, gösteriş ve simgelerden hoşlanması; sürüsünün bağlılığını en üst düzeyde sağlaması; sürüsünü etkisi altına alma ve onları büyüleme yeteneğine sahip olması; korkusuz, kibirli, zeki, örgütçü ve büyük işleri sürdürebilecek kapasitede olan fakat kendisine ve isteklerine tamamen boyun eğecek, ilham ve enerjilerini ondan alacak ve bu teslimiyetten gurur duyacak bir yaradılışta olan alt kadrolar yaratması" gerekir: Sürü tersine dönmeden.

Nietzsche'nin "merhamet edenlerin gücünü kaybederek üstün insan olma" hakkını da kaybeceği anlayışından yola çıkan liderler kesin inançlı olarak yarattıkları kitleleri aşağılamayı bilmeleri gerekir. Halk kendini aşağılayanları yüceltir. Bir kolektif veya evrensel Tanrı kompleksinin yöneticisi veya önderi olan liderler, kendi kişisel Tanrı kompleksleri ihtiraslarını tatmin etmek için sürekli kendi altlarındaki insanların mutlak itaatini isterler ve bu nedenle de asla onlara eleştiri, kendi düşüncesini ifade, kararları reddetme/uymama ve inisiyatif gösterip başka bir yol ve yöntemle yapma gibi alanlar ve imkanlar bırakmazlar. Bu yüzden liderler topluluk üzerinde mutlak vesayet sahibi Tanrılar olarak hareket edip tabilerini öğrenilmiş çaresizliğe iterler. Her konuda liderlerinin ağzına bakmaya, liderlerinin kararlarını beklemeye alışmış tabiler arasından asla yeni inisiyatifler kullanabilme zeka, cesaret ve yeteneğine sahip yeni liderler çıkmaz. Liderler ne kadar büyürse topluluk da o kadar küçüleceği için bu topluluklar arasından yeni, güçlü ve dirayetli liderler çıkmaz. Çıksa bile ancak isyan ve ayrılıkla mümkün olmaktadır. Lider, insanları kendi Tanrı kompleksine itaat ettirmek için kul kompleksine mahkum ettiği için onları kendisi olmadan bir şey düşünmek, karar vermek

ve yapmak konusunda çaresiz ve korkak kılmakta, sürekli onları aşağıladığı için de kendi olmaksızın bir şey olabileceğine olan inançlarını ellerinden almakta ve onları kendi varlığı karşısında tamamen sıfırlamaktadırlar. Liderlerin bu kolektif ve evrensel gölgesi öldüklerinde bile toplum üzerindeki vesayetini ve tahakkümünü sürdürmektedir. Öyle ki birçok topluluk hala dirilerden çok ölülerin yönetimi altında yaşamaktadır. Bu nedenle de insanlar dirilerden çok ölülerden zulüm görmektedirler. O ölü liderlerin kendilerine biçtiği yetmezlik düzeyi içinde öğrenilmiş çaresizlik düşüncesine saplanıp kalmışlar ve liderleri ölse bile onu aşacak aklı, ahlakı ve cesareti kendilerinde bulamamaktadırlar. Tanrı-Lider ölür ama Tanrı kompleksleri ve kul komplekslerinin hiyerarşik kölelik ruhu ve düzeni onun gömülmesine asla izin vermezler. Onu sözlerde, yasalarda, heykellerde, antlarda, marşlarda, resimlerde, paralarda, sokaklarda, caddelerde, okullarda, evlerde kısaca hayatın her an ve alanında insanların bedenlerine ve ruhlarına zerk ederek yaşatırlar. Lider ölse bile Tanrı kompleksi aşağılamalarla kişiliğini kaybetmiş kul kompleksleri onun ölümünü dahi kabullenmez. Onu kendi acziyetinin her alanında bir yücelik ve kutsallık değeri olarak yaşatırlar.

Şüphe, iman, nefret ve liderlik ile inşa edilen bu kolektif Tanrı kompleksi birlikteliklerin asli kurumlarından olan kitle ruhu kendi Tanrı kompleksi tekebbürünün önündeki diğer her türlü kolektiviteyi de kendi tahakküm iddiası ve şirk kabul etmez doğası gereği düşman/öteki kabul etmek zorundadır. Hoffer'a göre bu kurumların başında da aile gelmektedir. O'na göre "çağımızın hemen hemen bütün kitle hareketleri, aileye karşı düşmanca tavır takınmışlar ve aile birliğini gözden düşürmek ve zayıflatmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bunu yapmak için, aile reislerinin otoritesini küçümsemişler; boşanmayı kolaylaştırmışlar; çocukların beslenme, eğitim ve eğlenme işlerinin sorumluluğunu üzerlerine almışlar ve gayrı meşru ilişkileri teşvik etmişlerdir. Kalabalık konutlar, sürgün, toplama kampları ve yıldırma hareketleri de ailenin zayıflaması ve yıkılmasına yardım etmiştir" (Kesin İnançlılar: 70). Amaç ise insanların kendisinden çok daha güçlü bir bağlılıkla başka bir kolektif Tanrı kompleksine bağımlı olmamalarıdır. Tanrı kompleksinin asli doğası olan şirk/ortak kabul etmemek her türlü kolektivite için de geçerlidir. Şirk/ortak kabul etmemek doğası özellikle kolektif Tanrı kompleksi birliktelikler ile inşa olmuş evrensel Tanrı kompleksi sembolü devlet için geçerlidir. Hele hele o devlet tüm halkı maddi ve manevi tüm değerleriyle sömürmek üzerine kurulu bir devletse: "Sömürgede egemen gücü oluşturan yabancıların politikası, yerli halk arasında cemaat birliğini desteklemek ve aralarındaki kardeşlik duygusunu ve eşitliği teşvik etmek olmalıdır. Çünkü hükmedilen halk kendi kapalı bütünlüğüne ne kadar çok karışır ve onu için-

de benliğini ne kadar çok eritirse, kişisel yetersizlik duygularının acısı da o kadar hafiflemiş olur; ve böylece, sefaleti, hayal kırıklığına ve isyana çeviren gidişat, daha kaynağında önlenmiş olur" (Kesin İnançlılar: 74). Halk, kolektif Tanrı kompleksinin köleliğinden kurtulup da evrensel Tanrı kompleksinin kulluğuna isyan etmesin diye. "Özgür olmaktan kurtulmak için" korku ve umut zincirleriyle bağlandıkları kolektif Tanrı kompleksleri onların özgürlükleri ile beraber akıl ve ahlaklarını da kontrol etmeye devam etsin diye.

Hoffer'a göre "özgür olmaktan kurtulmak için" kesin inançlılık zincirleri ile inşa edilen kul/köle kompleksi insanların aklını elinden aldığı yani onların ne yapıp edeceğini başka üstün akıllar veya kolektif akıl belirlediği zaman hemen ahlakları da yok olmuş demektir. Ali Şeriati'nin de ifade ettiği gibi insanı en üstün varlık ve en erdemli/ahlaklı değer olarak var kılan tek şey Adem'in cennetteki "sınırlandırılmışlığa ve belirlenmişliğe başkaldırmasının" yarattığı "Benlik bilinci" ve onun ürünü olarak da kişisel sorumluluk yani ahlak bilincidir. Şeriati'ye göre "Benlik bilinci" ile başlayan ve onunla da yaşayacak olan insanın Tanrısal ruhsal tekamülünün tek kaynağı ise özgürlüktür. Bu yüzden Hoffer'ın özgürlüklerle beraber yok olan şeylerin başında saydığı ahlak, Şeriati için de özgürlüğün (Adem'in başkaldırışı ile başlayan 'Aşk'ın) hem sebebi, hem varlık şartı hem de ürünüdür. İnsanların "gerçek"ten veya onun doğurduğu özgürlüklerden korkmalarının nedeni gerçeğin ve özgürlüğün yaratacağı sorumluluk/ahlak bilincidir. Kaçtıkları şey onlara artık kendi kaderlerine kendilerinin hükmetme iradesini gösterecek olan sorumluluk bilincidir. Şeriati'ye göre özgürlüğün doğurduğu sorumluluk bilinci tercih yapmak (seçmek) demekti ve tercih yapmak da bedel ödeme sorumluluğunu üstlenmek demektir. Fakat O'na göre insanların çoğu aslında tercih ettikleri bireysel sorumluluk değil doğa, tarih, toplum ve kişinin kendi kesin inançlılığı ile inşa edilmiş "İnsanın Dört Zindanı" olarak da tanımlanabilecek kolektif sorumluluklar, belirlenmişlikler, sınırlandırılmışlıklar, zorunluluklar ve korkular idi. Bu nedenle "İnsan"lar alışkın oldukları gibi kendi kişisel sorumluluklarının bedelini doğanın, tarihin, toplumun ve sosyal, siyasi ve dini yapıların ve yönetici elitlerin yani kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin sırtına yükleyip kendi zindanlarında kul kompleksleri içinde özgür değil ama mutlu, konforlu ve gönüllü yaşamayı tercih etmektedirler. Bu yüzden Şeriati'ye göre "Kendi" zindanında kölelik zincirlerine aşık olan kul kompleksi kişilikler her daim kendilerine o zincirleri hediye eden Tanrı komplekslerine minnet borcuyla "Kesin İnançlılar" olarak yaşamaya mahkumdurlar.

10. Ali Şeriati: "Çamur Kalmak"/Beşer Olmak ile Doğaya Üflenen Tanrısal Ruhu Yaşatmak/İnsan-i Kamil Olmak Arasında "İnsan" ve "İnsanın Dört Zindanı": "Tanrı istemişti ki evrende Tanrı benzeri halifesi, emanetçisi ve öğrencisi üstün bir varlık olsun. Fakat insan ...".

İnsanların yaratılış doğalarındaki ve ruhundaki ikili kaynak olan çamur/beşer ve Tanrının ruhu/insan arasındaki ezeli ve ebedi evrensel dilemmadan yola çıkan Ali Şeriati, (1933-1977) "İnsan" ve "İnsanın Dört Zindanı"[28] (İDZ) (1970) adlı eserleriyle bu dilemmanın kul/köle kompleksleri ve Tanrı komplekslerine kaynaklık eden unsurları analiz eder. Ali Şeriati'ye göre insan yeryüzünde Tanrının tek halifesi/temsilcisi ve onun akrabasıdır. Diğer bütün varlıkların kendi emrine verildiği, irade sahibi olan, Tanrı Allah'ın seçtiği, öğrencisi olarak öğretmenlik/RAB yaptığı yegane varlıktır. Tanrı kendisi için yeryüzünde bir halife yaratmayı dilediğinde, insanı kendisinin aziz temsilcisini, balçıktan ya da kurumuş çamurdan yaratmaya başlamış, sonra bu kuru balçığa kendi ruhundan üflemiş ve nihayet insanı yaratmıştır. İnsan dilinde aşağılığı ifade etmek için en aşağı, kokuşmuş, alçak ve zelil sembol balçıktır. Tabi varlıklar arasında balçıktan daha adi bir şey yoktur. Gene aynı şekilde insanlığın dilinde en yüce, en aşkın, en mukaddes varlık Tanrıdır. Her varlıkta ise, varlığının en şerefli şeyi, en yüce şey ve en mukaddes şey ruhtur. Yani yeryüzündeki en adi bir maddeden yaratılan insana Tanrı daha sonra nefesini veya kanını, damarını ya da sinirini değil, kendi ruhunu üflüyor. Yani insanın dilinde en yüce olarak geçen bir nesneyi. Yani yeryüzünde mutlak irade sahibi olan istediği her şeyi yapabilen Tanrı, kendi ruhundan insana üflemiştir. İnsan, iradesiyle yeryüzünde Tanrıya benzer şekilde O'nun gibi hareket edebilir. Ancak O'nun kadar değil. İnsan, doğasındaki dilemma kaynakları olan balçık ve Tanrının ruhu arasında bulunması ve irade sahibi olduğu için de ikisinden birine meyletme serbestisinin elinde olması ile üstün ve yaratıcı bir varlıktır. Şeriati'ye göre insanın en büyük değeri olan özgürlük ve seçme hakkı insanın ahlaki boyutu açısından da sorumlu olma zorunluluğunu beraberinde getirir. Bundan dolayıdır ki insan, kendi alın yazısından ve mukadderatından sorumlu olan tek varlıktır.

Yaratılış hikayesinden yola çıkarak insanın kul ve Tanrı kompleksi arasındaki hayat mücadelesinin zeminini/kaynağını açıklayan Şeriati'ye göre insan, balçıktan ve Tanrının ruhundan imal edildiği için iki boyutlu bir

[28] Ali Şeriati, İnsan, Çev: Şamil Öçal, Fecr Yayınları, Ankara, 2012 ve Ali Şeriati, İnsanın Dört Zindanı (İDZ), Çev: Hüseyin Hatemi, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013.

varlıktır. Bununla anlatılmak istenen, insanın düalist bir varlık olduğudur. Tüm diğer varlıkların tek boyutlu olmalarına karşılık o çift yönlü bir varlıktır. O bir boyutuyla balçığa karşı meyillidir. Tabiatında ve mayasında durmağa bir yerde çöküp kalmaya, durgunluğa karşı bir temayülü vardır. Öyle ki coşması yoktur, oturmağa, rahatlığa meyillidir. Diğer taraftan öbür boyutu ise yüceliğe meyillidir. Birinci boyutun aksine, yükselmeğe, düşünebilen en yüce zirvelere tırmanmaya meyillidir. Yani Tanrı Allah'a ve O'nun ruhuna. İşte insan bu iki zıtlıktan yaratılmıştır. Sonra Tanrı Allah insana isimleri öğretiyor ve isimleri bilmesinin üstünlüğü nedeniyle tüm melekleri böyle bir varlığın önünde secde etmekle yükümlü tutuyor. İnsan melek ve şeytandan daha üstün tutulmuştur. Çünkü asalet, şereflilik soyla yani yaratılıştan kaynaklı herhangi bir unsur ile kaim olmayıp "Benlik bilinci", seçme ve tercih etme özgürlüğü ve ilim ve bilgeliğin var olmasıyla kaimdir. Bunun da kaynağı yine aynı yaratılış hikayesinde geçtiği üzere insanın üstünlük kaynağı olan ihtiyari iradesi yani seçme/tercih yapabilme özgürlüğü ve sorumluluğudur.

Bu yaratılış teorisinden yola çıkarak Şeriati, insanın tüm yaratıklara karşı yegâne üstünlüğü olarak onun iradesini asli unsur olarak ilan ediyor. Bu insanın tüm diğer canlıların aksine kendi fıtratı ve içgüdüsünün aksine hareket edebilen yegâne varlık olmasındandır. Kendisine yaratılıştan belirlenen bir rotaya, bedenin maddi ve manevi ihtiyaçlarına bile kafa tutabilen yegâne varlık insandır. Kendisinin iyiliğine ve hayrına olan şeylerin tersini bile yapabilir. Hem aklının gösterdiği doğrultuda, hem de aklının muhalefet ettiği doğrultuda davranışlar sergileyebilir. İyi ya da kötü olmakta hürdür. Hem balçık olabilir, hem de Tanrı Allah'ı isteyen. Bu yüzden Şeriati'ye göre irade, insanın en büyük özelliğidir. İşte Tanrı Allah ile insan arasındaki 'akrabalık' buradan kaynaklanmaktadır. Fakat insan iki boyutlu olduğu için en yücelere çıkabileceği gibi en aşağılık bir canlı seviyesine de düşebilir. Bu Tanrı ve Şeytan arasındaki farklılık kadar geniş bir aralıktır. Bu yüzden insanın ruhu ve bedeni Tanrı ile Şeytanın savaş alanı gibidir. İnsanın derinliklerinde şeytan ve Allah sürekli savaşmaktadır. İnsan, bu ikisinin arasında geçen savaşa bedenen ve ruhen sahnelik etmektedir. Bu yüzden yani bu düalizm nedeniyle, iki mabut olma durumu, iki ilaha tapınma ve bu ikili durum tabiatta değil, bizzat insanın içindedir. Kul kompleksi ve Tanrı kompleksi insanın bir tarafında yer alırken diğer taraftan insanın Tanrıya yönelip onun ahlakı ile ahlaklanıp Tanrısal ruha ulaşması (tekamül) ikircikliği vardır.

Ali Şeriati, insanın yaratılmasından yola çıkarak analizlerine devam etmektedir. Kuran'ın anlattığı gibi Tanrı Allah, meleklere seslenerek yeryüzünde kendisi için bir "halife" yaratma isteğini dile getirir. Melekler ise "yeryüzünde kin güdüp intikam peşinde koşacak, kan akıtacak birini mi yaratmak istiyorsun?" diyerek itiraz ederler ama Tanrı Allah "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" cevabı ile insanı kendi halifesi olarak yaratır. Böylece Tanrı insanı kendi halifesi olarak yüceltir ve insanın evrene yüklenen mesajı, Tanrının temsilcisi olarak yeryüzünde uygulaması misyonunu insanın omuzlarına yükler. İnsanın ilk üstünlüğü onun yeryüzünde Tanrının temsilcisi olmasıdır. Tanrı Allah, yeryüzünde halife seçtiği insanı tüm dillerin en aşağılık şeyleri ifade etmek için kullandığı, kokuşmuşluğun, alçaklık ve zelilliğin sembolü olan "balçık"tan yaratmış ve ona yine insanların dillerindeki en üstün, en kutsal ve şerefli varlık olan kendi ruhundan üfleyerek can vermiştir. Tüm bu yaratılış hikayesi yani insanın balçıktan ve Tanrının ruhundan meydana gelmesi insanın düalist yani iki boyutlu bir varlık olduğunu gösterir. Tüm diğer varlıklar tek boyutlu iken sadece insan çift boyutlu bir varlıktır. O bir boyutu olan balçık ile en aşağılık şeylere, diğer boyutu olan Tanrının ruhu ile de en büyük yüceliğe meyillidir. İnsan bu iki zıtlıktan yaratılmıştır. Bu nedenle insanın insanlık durumu balçık ile Tanrı Allah'ın ruhu arasındaki aralık kadar büyük, derin ve geniştir. Bu iki kutup arasındaki savaş aslında insanın kendi doğasında/içinde yapılan sürekli bir savaştır. İnsan bu iki boyuttan birini alınyazısı olarak tercih edip seçerek hayatını sürdürür (İnsan: 16-18).

Tanrı Allah insanı yaratıp halifesi olarak ilan ettikten sonra ona "isimleri" öğretir. Allah, melekler ve Adem arasında isimler üzerine sınav yaptığında melekler bilmeyip Adem bilince hepsini Adem'e secde etmeye davet eder. Böylece de insanın ikinci üstünlüğü yani ilim ve bilgelik ile yaratılıştaki zelilliği asalete dönüştürebilme aklı ortaya çıkar. İnsanın üçüncü üstünlüğü ise, Tanrı Allah'ın "emanetini" yerdeki ve gökteki tüm varlıklara teklif etmesine rağmen onun emanetini sadece insanın üstlenmesidir. Böylece insan Tanrının ruhunu kendi doğasında taşımak, isimleri bilerek muhakeme ve akıl sahibi olmak ve Tanrının emaneti olan "irade"nin sorumluluğunu üstlenmek özellikleri ile tüm varlıklardan üstün kılınmıştır. Bu özelliklerden dolayı sadece insan kendi fıtrat/doğa ve içgüdülerinin aksine hareket edebilme gücüne sahiptir. İnsan, hem aklının emrettiği gibi hem de tam zıddına hareket eder; bedeninin maddi ve manevi istek ve ihtiyaçlarına uyabilir veya onlardan kendini tamamen azade kılabilir; iyi veya kötü olmakta hürdür. Hem balçık olabilir hem de Allah'ı isteyen. Bundan dolayı insan iradesi insanın en büyük özelliğidir ki bu özellik onu Allah ile

"akraba" yapar. İnsan Tanrının ruhunu taşıdığı için onun gibi iradeye sahip olmuştur ve bu irade nedeniyle de insan yeryüzünde "Tanrı gibi" hareket edebilir. Tanrı ile insan arasındaki bu ortaklık ve akrabalık seçme özgürlüğünden, iyi veya kötü şeyi yapma, isyan veya itaat etme özgür iradesinden gelmektedir. Bu nedenle de tüm insanlar Tanrının ve birbirlerinin akrabası olarak kardeştirler. Tüm insanlar aynı mayadan, aynı doğadan ve aynı kaynaktan doğmuşlardır (İnsan: 19-21).

Şeriati'ye göre insanın bu düalist yapısı aynı zamanda insanlığın da tek, gerçek ve en büyük trajedisidir. Ona göre insana dair ve insanlığa ait her şey bu düalizmin yarattığı eksikliğin trajedisidir. Doğal olarak da insan "trajik bir eksikliktir". Bu eksikliğin yarattığı düalist boşlukları ise her zaman ya tanrısal ruh ya da balçık ve temsilcisi şeytan doldurmaktadır. Çünkü insan kendi doğasının ve ruhunun derinliklerinde Tanrı ve şeytanın birbiriyle savaştığı bir varlıktır. İnsan bu ikisi arasmda yaşanan sürekli savaşa sahnelik eder. İnsan bedeni ve ruhu bu ikisinin savaş arenası gibidir. İnsanın bu düalizmi tabiatta değil bizzat insanın içinde yaşanan "iki tanrılı" bir tapınmadır (İnsan: 22). Şeriati, Tanrı tarafından insanın yaratılması hikayesindeki düalizmden yola çıkarak insanın bir tarafta balçık yolunu diğer tarafta ise Tanrı yolunu seçme özgürlüğü olduğu için en üstün varlık olduğunu savunur. Ona göre insan, seçme özgürlüğü olduğu için irade sahibi, irade sahibi olduğu için de sorumluluk sahibidir. İnsan tüm varlıklar arasmda kendi alınyazısmdan, yeryüzünde ilahi mesajı uygulamaktan ve Tanrının halifesi ve emanetçisi olmaktan dolayı sorumluluk sahibidir. Şeriati'nin teorilerinin merkezinde de her zaman bu "sorumluluk bilinci" vardır. O'na göre insandan sorumluluğu kaldırınca sahip olduğu tüm değerleri ondan almış oluruz. Çünkü sorumluluk insanı insan yapan tek değer olan özgürlüğün en doğal sonucudur.

Şeriati'ye göre insan hayata özgürlükle başlar. Trajik eksiklik serüveni bu zindandan o zindana geçişten ibarettir. Her zindan değiştirişinde özgürlük özlemini daha yüksek sesle dile getirir. İnsan, düşünce ve eylemine vurulan bütün nedensellik zincirlerini kırabilen ve kendisini tüm doğal olaylara hükmeden determinizmden kurtarabilen tek varlıktır. İnsan, doğal ve sosyal çevrenin belirlenmiş gücü bir neden gibi eylem yapabilen; nedensellik zincirinin dışında kalabilen; kendi yazgısını belirleme yönünde kendi kendisinin tanrısı olabilen; dünyayı bilgi ve iradesiyle değiştirebilen; tarihi kendi elleriyle oluşturabilen; kendi kendisini kuran siyasal, dini, ekonomik ve sosyal her türlü güce itaat ettiği gibi isyan da edebilen; kendini belirlemeye ve şekillendirmeye çalışan bu düzenlerin sistem, kültür ve ahlakına

karşı savaş açabilen; amacına ulaşmak için kendi doğal içgüdü ve ihtiraslarını ayakları altına alabilen; doğal, tarihsel, sosyal, kültürel, sınıfsal ve kalıtımsal gereklerin aksine davranabilen; seçebilen, tercih edebilen, yanlış yapabilen, karşı çıkabilen, itaat edebilen, ihanet edebilen, zihinsel ideallere ve kutsal ahlaki değerlere bağnazca bağlılığı uğruna varlığını bile feda edebilen, kendi var oluşunu bu değerler uğruna seve seve takdim edebilen; insani onuru, namusu, özgürlüğü, azameti, ismeti ve takvası uğruna bedenini asla zillete teslim etmeyip batıla canı pahasına da olsa geçit vermeyen; gerçeğe bağlı kalma ve koruma uğrunda ölümü göze alabilen; içgüdü, hayat, sofra, tüketim, çevre ve paranın vesvese, tehdit, tahrik ve entrikaları karşısında tavır alabilen, kısaca "bağımsız bir güç" olabilen bir varlıktır (İnsan: 142-143). Önemli olan insanın bu bağımsız gücünü Tanrı komplekslerinin ihtiraslarının mı yoksa sahip olduğu halife, temsilci, emanetçi ve öğrenci misyonlarının mı hizmetinde kullanacağıdır. Buna karar verecek tek güç tüm insanlara ataları/babaları Adem'in isyan ruhundan tevarüs eden "İnsani 'Ben' Bilinci"dir.

Şeriati'ye göre Adem'i ilk isyana teşvik eden şey yani "bağımsız bir güç" kaynağı olan değer de "İnsani 'Ben' Bilinci" idi. Çünkü ona göre "yasak meyve" insandaki "Ben bilincidir". Adem "Ben" bilincini kazanmak için onu belirleyen ve sınırlayan Tanrıya başkaldırmıştır. Tanrı, doğanın ve bütün yaratıklar üzerinde otorite kurmuş olan belirlenmişliğin sembolüdür. Bütün varlıklar ve evrendeki bütün güçler kendi içgüdülerinin yazgısına mahkumken ve doğadaki hakim yasalara mutlak olarak tabi iken özgür iradeli olan, her şeyin kendisine bağlı bulunduğu belirlenmişlik zincirinden (determinizm) kendini kurtaran ve "seçebilen", bütün zorunluluk sınırlarını aşabilen ve yasaklanmış alanlara girebilen sadece ve sadece insandır. İnsanın insandaki "Ben" bilincine ulaşma iradesidir. Ben bilinci insanı her türlü sınırlanmışlıktan azade kılacak tek özgür irade alanıdır. Ben bilinci, varlıksal tekamül ve insani değerlerin yüceltilmesini sağlayan büyük bir sermaye kaynağıdır. İnsanı sınırlandıran her şeye isyan ettirecek bir bilinç sermayesidir. Bu yüzden önemli olan "yasak meyve"deki "meyve"nin (elma, buğday vb.) ne olduğu değil bir şeyin "yasak" ilan edilerek insanın sınırlandırılmak istenmesidir. Yani isyan edilen şey bizzat "yasak" kelimesinin kendi başına yüklendiği sınırlayıcı anlamdır.

Şeriati'ye göre "Yasak", canlı-cansız doğadaki her şeyin kendisine asla yaklaşamadığı, onu belirlenmiş sınırlarının dışına çıkaramadığı şeydir. Her bir varlık için konulmuş belirli, mutlak ve zorlayıcı sınırlar. Nedensel zorunluluğun yasalarına bağlı her şey, her varlık sonsuz nedensellik zinciri-

nin bir halkası, önceden belirlenmiş ve mutlak zorunluluk otoritesine bağlı durumdadır. Her şey gerçekten de doğal takdirin bir oyuncağı ve mutlak belirlenmişliğin tutsağıdır. Her şeyin alın yazısı önceden yazılmış ve bundan kaçış da mümkün değildir. Zindan içinde konulmuş olan tüm kurallara harfiyen uyuyor, kendisi için yasak olan şeyin saygınlığını koruyordu. Kendisi için bir meyve mi yasaklandı, onu yemiyordu. Hiçbir şey ona asla "haddi aşmasına" müsaade etmiyordu. Doğası da buna itaat etmek üzerine yaratılmıştı. Seçme ve özgürlük haklarına da sahip değildir. Sadece ve sadece insan çıkageldi ve tüm bu belirlenmişlikler zindanına isyan etti. İnsan emir dinlemiyor ve sahnenin gerisinde durup da kendi kaderinin iplerini elinde bulunduran hiçbir iktidara itaat etmiyordu. Kendisi için çizilmiş olan sınırın dışına çıktı, haddi aştı ve yasağı çiğnedi. İnsan, her şey üzerindeki mutlak otoriteye başkaldırıp "Ben" bilinci kazanarak evrensel "özerklik" iradesini ilan etti. Kader zincirini kırıp evrende tek başına dolaşır oldu. Artık sadece kendi iradesinin kazasına göre hareket ediyordu. Kendisi için önceden yazılmış alın yazısına el atarak onu değiştiriyordu. Her sınırı geçiyor, her "haddi" aşıyordu. Nizam, intizam demeyip her şeyi birbirine katıyordu (İnsan: 225-227).

İnsan, kendi benlik bilincini benimlik ihtirasına dönüştürdüğünde ise kişisel Tanrı kompleksinden kolektif Tanrı kompleksine, oradan da evrensel Tanrı kompleksine yöneldi. Şeriati'ye göre Tüm bunlar yetmiyormuş gibi öteki insanların da kaderlerine hükmetmeye, işlerine karışmaya başladı. Öteki insanların boyunlarına da "ferman" yularını (kul kompleksi boyunduruğunu) geçirerek onları kendi egemenliğine geçirip peşinden sürükledi. Sahnenin düzenine el atarak onu istediği gibi değiştiriyor, gerçeğin yollarını kapatarak kötülük yolları inşa ediyordu. İnsan "Ben bilinci" ile kendisini ve insanlığı yeniden yaratıyordu. Bu yaratım yolu ya kendisini Tanrı gibi görerek balçık yolunu ya da gerçek Tanrıyı bilme ve ona ulaşmaya yönelme anlamında ilahi ruha yönelme olarak ikircikli bir yoldur. Ya beşer olarak diğer varlıklar gibi bir genel canlı ya da insan olarak ilahi tekamül yoluna koyulmuş bir ilahi varlık olma tercihi. İnsan bir yönüyle itaat etme, boyun eğme davranışlarını devam ettirirken diğer yönüyle bilince, özgürlüğe, yaratıcılık özelliğine, önderlik etme özelliğine, yönetme özelliğine kavuştu. Varlığı açısından özsel bir değişim geçirdi.

Şeriati'ye göre büyüklük, ebedilik, fedakarlık, yücelik, özsel hareket, varlıksal kalkınma, idealistlik, metafizik hasletler, kutsallık, sabır, gerçekçilik, güzellik, ululuk, hidayet, olgunluk, gerçeği tanımak, gayb, hikmet, hakkaniyet, adalet, ihsan, bağış, takva, ihlas, acıma, soyutlama, mutlak son-

suzluk, aşk, cömertlik, varlıksal arınma, tek kelime ile "değerler"! İşte bunlar insanın geçirdiği değişim neticesindeki kazanımları! Yeryüzünde yeni bir Tanrı mı ortaya çıktı? Hayır. Tanrı bu toprak yapılı "insancık"a kendi ruhundan üfleyerek ondan Adem'i yani insanı yarattı. İstemişti ki evrende Tanrı benzeri, kendisine benzeyen, kendisinin halifesi bir varlık olsun (İnsan: 227-228). Bu varlığın en büyük özelliği ikili doğasındaki çamur ve Tanrının ruhu arasmda istediği tercihi yapmaktaki özgürlüğüdür. İnsan, çamurla sembolize edilen sonsuz aşağılık ve kokuşmuşluk ile Tanrının ruhu ile sembolize edilen sonsuz azamet ve güzelliğe kadar olan aralıktır. Bu aralıkta bir sarkaç gibi birinden öbürüne gidip gelen insanın sorumluluğu ve mesajı anlam kazanmaktadır: "Biz, gerçekten insanı en mükemmel/güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik" (Kuran, 95: 4-5). İnsan bu iki yoldan yani çamurlu yol ile ilahi yollardan istediğini seçebilen bir "yolcu" (abd) konumundadır. Ve bu "insan olma durumu" ve yolunun en asli, en açık seçik özelliği ise yalnızlıktır (İnsan: 313): İlk Adem ve son Adem aralığında kutsallık ve lanet, beşer ve insan olmak arasında ezeli ve ebedi bir yalnızlık.

Şeriati'ye göre insanlar genel olarak biyolojik varlıklar olarak "beşer" türüdür ama insan olmak bilinçli bir şekilde beşerin kendini bilmesi ve Tanrı yolunda tekamül içinde yükselmesi sürecidir. Şeriati'ye göre insanın en belirgin özelliği "kendisinden haberdar" olması yani kendisini bilmesidir. İnsan, bilmenin kendisine özgürlük bahşeden bir irade sağladığı beşer türüdür. Özgürlük, hakim olan her türlü belirlenmişliğe karşı kafa tutma imkanı; evreni ve canı yaratıp hareket ettiren, düzen veren ve idare eden nedensellik zincirinden kaçış imkanı demektir. Nihayetinde ise bir yaratık olan insanın bir yaratıcıya dönüşmesidir bu. Maddi yaratılışın önceden kendisi için yaptığı takdire karşı çıkan insan, bizzat kendi tabiatınm kurucusu ve kendi yazgısının sorumlusu olur. Adem'in Tanrıya karşı yasak duvarını yıkarak başlattığı isyan, yeryüzüne inme, tabii belirlenmişlikten kurtulma, önceki içgüdüsel hayatı ve dertsiz, mesuliyetsiz cenneti terk etme ile sürdü ve sonuç olarak tarihin hareketinde kendi kaderini kendi elleriyle çizdi. Tanrının evrende yaptığını o ilahi tabiatta yaptı ve "Tanrının halifesi" oldu. Böylece insan yeryüzünde "Tanrı gibi" olmanın yolunu hazırladı.

İnsan kendi iradesi ve fıtratı üzerinde tıpkı Tanrı gibi ki Tanrı da dahil olmak üzere her türlü belirlemeye, belirlenimciliğe ve cebre karşı isyan etme ruhuna sahiptir. Bunun tersi olarak da belirlemelerin kölesi olmak istemekte doğasmda vardır. İnsan özgürlük ve sorumluluk doğası yani Tanrının ruhu yönünde hareket ederse bu belirlemelerin hepsine itiraz edip

beşer olmaktan insan olmaya yönelebilir. Fakat eğer belirlenimlerin kölesi olmayı yani balçık boyutu gibi gücün karşısında istendiği gibi yoğurulup şekil verilirse kul kompleksi içinde yaşamaya mahkum olan bir beşer olarak kalır (İnsan: 30). Bu teoriler ışığında Şeriati'ye göre insan beşer/çamur boyutu ile en büyük zelilliğin ve köleliğin en aşağılık boyutu olan kul kompleksine sığınabileceği gibi yine doğasındaki ve ruhundaki bu "Tanrı gibi" olma üstünlüğü ile tekebbüre kapılıp insanlara ve doğaya tahakküme meyledip Tanrı komplekslerine yönelebilir ya da bu üstünlüğün gereği olarak kendisine bu üstünlüğü bahşeden Tanrının doğasına üflediği ruha ve ilahi ahlakın gerektirdiği "Aşk"a yönelip insan-ı kamil olabilir.

Şeriati'ye göre beşeri, insan yapan ve onu tüm Tanrı ve kul komplekslerinden arındıracak olan şey kendini bilmesi, kendi haddini koruması ve balçık boyutunu temizleyip Tanrısal ruhunu beslemesi gerekliliğidir. İnsanın ruhunu kirleterek onu Tanrı kompleksine sürükleyecek unsurların başında kibir, ihtiras, haset, heves, güç, ün ve servet ile bozulmalar/kirlenmeler gelmektedir. Şeriati'ye göre kinin, ihtirasın, lezzetin ve mutluluk arzusunun verdiği uyuşturucu; ilerleme, ün, güç, başarı, saadet, refahın verdiği endişe insanın tanrısal ruhuna zerre zerre yayılarak onu balçıklaştırıp yavaş yavaş zehirleyerek öldürür. İnsan kendini bilmekten uzaklaşıp hayvanlar gibi dünyevi ihtiras ve iktidarların kölesi/kulu olmaya yönelir. Tüm bu kölelik/kulluk kaynakları/tohumları insanın içindeki balçık/toprakta büyüyen bir ağaca dönüşür ve insanı bir yönüyle Tanrıya isyan edip kendi Tanrılığını ilan ettiği bir Tanrı kompleksine ya da onların ve gücün belirleyiciliğine teslim olmaya yani kul kompleksine sürükler (İnsan: 31-32).

Şeriati'ye göre insanı Tanrı yolundan ayırıp bizzat Tanrı gibi olmaya sürükleyen Tanrı komplekslerinin başında bilgi ve bilime tapınma, onu yüceltme gelir. İnsanlar eğer bilgi ve bilimi hakikati ve insanın kendisini bilmenin değil de mülk, para, güç ve iktidarın aracı olarak görüp de onu insanlar üzerinde tekebbür ile tahakküm etmenin bir güç göstergesi olarak kullanırlarsa Tanrı kompleksleri ortaya çıkar. Adem'in meleklerden dahi üstün yapan bilginin hakikatten ayrılıp gücün ve güçlünün peşinde koşması insanı da Tanrıdan ayırıp Tanrı komplekslerinin kulu haline getirmiştir. Bilim, güç yüzüğünü parmağına takar, göğün tavanını deler, kutup yıldızlarına ayak basar, rüzgara biner ve aya hükmeder. Fakat insanlık pazarında ise bir köle gibi en yüksek fiyatı verene satılır ve ona hizmet eder. Bilim ilahi sorumluluk ve ahlak amacı yerine güce ve iktidara hizmet etme aracına dönüştüğü için, taassup bilimle çeliştiği için, sorumluluk bilimsel özgürlüğü sınırladığı için, iman/din bilimin tarafsızlığına gölge düşürdü-

ğü için, ahlak bilim dışı değerlerden ibaret ve idealist olduğu için her şey bilim karşısında değersizdir. Bilgi ve bilim ile insanların kaderine hükmeden bilim iktidarları Tanrı kompleksleri içinde insanları tüm tanrısal ruhi değerlerden soyutlayıp sadece kendilerinin mutlak doğru ve mutlak gerçek olduğunu dikte ederek onlara tahakküm etmektedirler. Tanrı komplekslerinin bir iktidar ve hizmet aracı olarak bilim için hizmet edeceği ve kul/köle kompleksi içinde insanlar yaratacağı Tanrı kompleksinin kim ve ne olduğunun önemi yoktur. Bilim için hizmet ettiği sarayın beyaz, kızıl veya siyah renkli olması hiç fark etmez. Bilimin ahlakı, dini ve rengi yoktur. O en fazla parayı verene hizmet eder. Bilim kendisini Tanrı komplekslerine hizmet piyasasındaki arz talep ilişkisi içinde belirlenmiş değere göre satışa sunarak hizmetçisi olacağı efendiye satılır (İnsan: 34).

Şeriati'ye göre en güçlü ve en önemli Tanrı kompleksi kaynağı olan bilim, insanlık tarihi boyunca yapılan tüm zulümlerden ve katliamlardan daha fazlasını hizmetkarı olduğu Tanrıları için meşrulaştırdı. Bilim, insanlık tarihindeki bütün zulümleri ve onları yaratan Tanrı ve kul kompleksleri iddialarını artık tek başına üstlenmiş ve temsil eder olmuştur. Bilim barbar insanlardan oluşan uygar bir toplum yaratmıştır. Oysa öğretmen Tanrının öğrencisi Adem'e öğrettiği gibi bilim insanların Tanrıyı, Tanrısal ruhlarını ve kendisini (haddini) bilmesi ve sadece hakikate hizmet etmesi için onlara verilmiştir. Bilim hakikatin değil güç ve iktidarın hizmetinde olursa veya "iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olma" iddiasına kapılarak en güçlü Tanrı kompleksi kaynağı olarak aynı zamanda da en büyük zulümlerin de kaynağı olmaya dönüşür. İsa'nın "gerçek/hakikat insanları özgür kılar" sözleri ile bilime yüklediği misyonun yani insanları kul ve Tanrı komplekslerinden azade kılmak amacının tersine bilim yalanlarla insanları kendi efendilerine kul kompleksleri içinde köleler yaratmaktadır. Kişisel Tanrı kompleksi içindeki bilim insanları ise kendilerinin para ile satın alınmalarından bırakın utanç duymayı tam tersine gurur içinde tekebbüre kapılmaktadırlar.

Şeriati'ye göre bilim, gerçeğin peşinde olmayı bir kenara iterek kuvvet elde etmenin peşine düşmüştür. Bilim artık insanın fıtri cevherinin yüceltilmesinde, arıtılmasında, varlıksal tekamülünde, insani değerleri korumada ve insana rehberlik etmede ilahi misyonunu ve insani sorumluluğunu kaybetmiştir. O artık egemen Tanrı komplekslerinin gücünü, iktidarını, ihtişamını, zenginliğini, insanlar üzerindeki tahakkümünü arttırmanın bütünüyle hizmetine girmiştir. Yeryüzü egemenlerinin hizmetindeki bilim her şey gibi yeryüzü egemenlik Tanrısı paranın tamamen kölesi olmuştur. Aslında bilim paranın gayrı meşru çocuğudur. Bilim efendisi yeryüzü tan-

rısı paraya hizmet etmek için önce gökyüzü egemenliğinin Tanrısı Tanrı RAB'bi yeryüzünden kovdu. Daha sonra tüm dinleri dogmatik, ahlaki veya taassupkar suçlamaları ile saf dışı etti. Dinin ve dine ait tüm kutsal yasa ve ilkelerin pılısını pırtısını toplattırarak yaşam sahnesinin ve alanlarının dışına itti veya tapınaklara hapsetti. Kendisinin dinin ardılı olduğunu iddia ederek mutluluk, özgürlük, eşitlik, adalet, olgunluk, kurtuluş, hakkaniyet ve bilimsel ahlak gibi yenilenen değerleri insanlığa vaat etti (İnsan: 36-37).

Şeriati'ye göre aslında bilimin din yerine geçip bir Tanrı kompleksi kaynağı olarak para tanrısına ve tanrı insanlara hizmet etmesi olayı insanın yeryüzü sürgününde de yeni bir sürgün yaşamasıydı: sürgün içinde sürgün. Ona göre "bu Adem'in ikinci isyanıydı. Bu kez yasak meyve bilimdi. Şeytan yeryüzü egemenleri, yılan ise para!" idi. Bilim, yeryüzünde ilahi aşk ve ahlaki değerler yerine yeryüzü zenginlikleri ve dünyevi çıkarların gücüyle cennet inşa etmek için Adem ile beraber tapınaktan dışarı çıktı. Aslında yeryüzünde cenneti de yaptı ama adaletin değil zulmün hakim olduğu bir cennet. Öyle bir cennet ki orada sadece yeryüzü Tanrısı paranın hakimiyeti ve sözü geçerlidir (İnsan: 38). Tanrı ve onun tüm kutsal değer ve ilkeleri de bu yeryüzü cennetinde pazardaki ticaret malı kadar değer görür. Bu cennette her şeye değer biçen tek mikyas bu cennetin kralı para tanrısıdır.

Şeriati, insanın bilim aracılığıyla yeryüzü cenneti vaatleriyle yeryüzü egemenleri Tanrı komplekslerinin kulları olma sürecinin diğer bir ayağında ise insanı bu denli düşmüşlüğü ve sürgünlüğüne rağmen onu "Tanrı gibi" hatta bizzat Tanrı ilan eden hümanizm ve onun modern dinleri olan ideolojiler olduğunu ifade eder. Ona göre hümanizm ve onun yarattığı modern dinler olan ideolojiler kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin de asli kaynaklarıdır. İnsan bilimin elinden aldığı hakikat unsurları, ahlaki değerleri ve sorumluluk iradesinden sonra yaşama dair varlık ilkelerini de bu hümanizm dini ve ideolojilerin eline terk etmiştir. İnsan bu modern dinler içinde istediği şekilde bir yaşam sürdürebilir ama "nasıl" yaşadığını bilemez, çünkü "niçin" yaşadığını bilmiyor. Bilim insanın nasıl yaşadığını yok etmişken, hümanizm ve ideolojiler de niçin yaşayacağını yok etmiştir. İnsanın Tanrı olduğunu iddia eden hümanizm, yer ile gök yani tanrılar dünyası ile insanlar dünyası arasında rekabet, çatışma, zıtlaşma, hatta bir tür haset ve kin ilişkisinin hakim olduğu ikili bir mitolojik evren tasavvuru yaratmıştır. Tanrıların amacı insan üzerinde zorbalığa dayanan bir otorite kurarak onları esir almak ve onları doğalarındaki balçık üzerinde aşağılık, güçsüz ve bilgisiz kalmaya mahkum etmektir. Tanrılar sürekli olarak insanın bilinçlenmesinden, bağımsızlığından, özgürlüğünden ve tabiat üzerinde otorite

kurmasından korkmaktadırlar. Tanrıların otoritesini sarsmaya kalkan her insan büyük günah işlemiş, tanrılara baş kaldırmış olduğu için en kötü işkence ve cezalandırmalara mahkum edilmiştir. İnsan ise daima kendisini bu esaretten kurtarmanın yolunu araştırmakta, tanrısal güçlere sahip olarak kendi bağımsızlığını elde etmeye, tabiatta tanrıların yerini alarak Tanrı gibi olmaya ve yazgısını onların kahredici pençesinden kurtarıp kendi irade ve seçimiyle hareket etmeye çalışmaktadır. Tanrılar türlerin ve doğa güçlerinin (deniz, yağmur, ateş, deprem, hastalık, kıtlık gibi) sahibi ve sembolleri oldukları için insanlar ile tanrılar arasındaki savaş insanın, kendi kaderine, iradesine ve hayatına egemen olan tabiat kuvvetlerinin otoritesine karşı sürdürdüğü bir savaştır. İnsan tarihsel birikim ve tecrübesiyle, bilgi, teknoloji ve zenginlik güçleri ile tabiata hükmetme gücünü şahsında toplayarak tüm tanrılarının yerini tek başına almış yeni ve modern bir Tanrı olmuştur (İnsan: 45-46). Kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri de kendilerini bu gerçekler ve belirlenmiş zorunluluklar ile meşrulaştırmışlardır.

İnsanı akıl, bilgi ve güç açısından mutlak, tek ve en üstün Tanrı olarak ilan eden hümanizm insanı hem yer hem de gök egemenliğinin tanrısı olarak kutsayarak yüceltti. Şeriati'ye göre hümanizmin bu yeni Tanrısı insan: "doğal ve metafizik varlıklar arasında bağımsız benlikli ve üstün bir öze sahip olan tek varlıktır. İnsan, iradesi olan bir varlıktır. İnsan bilen bir varlıktır. İnsan kendi benliğinin şuurundadır. İnsan yaratıcı bir varlıktır. İnsan ülküsü olan idealist bir varlıktır. İnsan, evrende kendine has bir özü olan üstün, irade sahibi ve ayrıcalıklı; tabiatta bağımsız bir neden olarak bulunan, seçme gücüne sahip, tabi yazgısına karşılık kendi yazgısını oluşturabilen bir varlıktır. Hümanizm insanı aşırı yücelterek Tanrı gibi bir noktaya yükseltir. Fakat hümanizm, insanın metafizik yani kutsal, ilahi ve ahlaki değerler dünyasını inkar eder. İnsanı salt bir fiziki güç ve varlık olarak telakki eder. Şeriati'ye göre üstün bir metafizik varlık olan insanın salt fiziki bir madde olarak unutulması onun en büyük trajedisidir. Tüm hümanist düşünceler ve ideolojiler tarih piyasasına metafizikten yoksunlaştırılmış aynı tür insanı sürmüşlerdir. Bu insanlar da hem kendilerine, hem toplumlarına hem sosyal, siyasal ve ekonomik yapılarına hem de tanrılarına yabancılaşmışlar (İnsan: 58) ve hem kullarının hem de tanrılarının kendileri olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik düzenler inşa etmişlerdir.

Ali Şeriati'nin de ifade ettiği gibi insanın sadece maddi boyutu ve akli üstünlüğü ile inşa edilen hümanizm, insanın düalist iki boyutundan maddi, fiziki tarafı olan balçığı aşırı derecede yüceltip metafizik boyutu olan tanrının ruhunu inkar edip yok sayarak insanı salt güce dayalı dünyevi hiye-

rarşik sistemin kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine kul olmaya mahkum ve mecbur bırakmıştır. Şeriati'ye göre hümanizm; insanı, belirleyici göksel irade bağından; aklı dini inançlarının tahakkümünden; bilimi dogmalardan kurtarmak; dinin öte dünyada vaat ettiği cenneti bu dünyada inşa etmek için gökten yere dönmek; aklın özgürlüğü, bilimin rehberliği ve para cenneti vaat ederek insana büyük kurtuluş ideolojileri sundu. Böylece insanın "kurtuluş" hikayesi "kutsalın kurbanları" olmakla sonlanmıştır. İnsan, manevi ve ahlaki bakımdan Tanrıya benzemesi gerekirken Tanrı insanlaşıp insanlar da tanrılaşmışlardır. Fakat tanrı insan kendi yarattığı şeylerin de kulu oldu. Bilim, dinin hizmetinden çıkıp gücün hizmetine girdi, güçlünün iradesine boyun eğdi ve kendisi dogmatizm oldu. İnsan elinin ürünü olan makine, insanı işe kölelikten kurtarıp doğaya egemen kılacak yerde makinaperestliğe dönüştü ve insanı her yerde zincirlere vurdu. Yaşam maddecilik; ahlak menfaatçilik ve bencillik; amaç tüketimcilik; hayat felsefesi içgüdülerin tatmini; amaç hazcılık ve refahtan pay almak; din ideoloji, ideolojiler ise din; tanrıya tapınma yerine paraya tapınma, peygamberleri kutsama yerine liderlere tapınma insanlığa hakim oldu (İnsan: 65-67).

Şeriati'ye göre sonuçta da balçık tanrının ruhuna üstünlük sağladı ve "insan hem kendi kendisini yaratan bir Tanrı" hem de kendi kendisine tapan bir kul oldu. Hümanizm ve onun dini tarikatları ideolojiler insanı tıpkı Tanrı gibi, kendi istediği şekilde hareket eden ve özgür iradesi olan bir varlık olarak yücelttiler. Tanrıyı gökyüzüne hapsederek yeryüzünde kendi kutsal yasalarını egemen kıldılar. Çünkü onların yeryüzü cenneti için vaat ettikleri yasaya göre "eğer Tanrı yoksa dünyada her şey meşru" olacaktır. Böylece hümanizm evrende ve toplumda bağımsız ve özgür iradeli mutlak ve üstün bir varlık olarak yücelttiği insanı "Tanrı" yapmak yerine ancak bir "Şeytan" yaratmıştır. İnsan, siyaset, mülkiyet ve dinsel itaatten oluşan kudret üçlüsünü eline almış akıl ve bilim de ona seyislik yaparak yeryüzünde tekebbür içinde bu şeytanlaşmayı tahakküme dönüştürmüştür (İnsan: 77).

Şeriati'ye göre insanın doğasındaki ikilik her yerde karşısına çıkar. Hem dünyaya ve dünyanın tanrısı paraya hem de Tanrıya tapınma olarak. Bu ikilik yani "Nifak" durumu tüm insanlık için olduğu gibi kutsal yasalara uyması gereken İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in inananlarının dahi asli sorunu olmuştur. Sabah tanrıya şükrederek kalkıp akşam bir tanrısız gibi tanrıya küfrederek akşamlarlar. İnandıkları tek tanrı paradır. Din adamları da minber ve mihrap gişelerinde dini dinara/paraya çevirmektedirler. Musa'nın dinine mensuptur ama Firavun gibi güce yaslanıp Karun gibi hazineler üzerinde yatarlar. Tanrının başına külah geçirip halka yönelik her türlü

zulüm ve sömürüyü dini fetvalarla meşrulaştırıp Belam'a da pay ayırırlar. Başına dikenden bir taç koydukları İsa Mesih'in temsilcileri sıfatıyla kayserlerin altın taçlarını kendi başlarına geçirirler. Muhammed'i övüp zalimlerin saraylarından beslenirler. Kısaca bu dinler korumaları gereken adalet ve özgürlük değerlerini bizzat kendileri çiğneyip zalim ve despot Tanrı komplekslerine Musa, İsa ve Muhammed'i kurban vermişlerdir. Bunlar sadece dinin değil insanlığın da münafıkları olmuşlardır. Gökyüzü tanrısına inanıp yeryüzü tanrısı paraya tapınmaktadırlar (İnsan: 151-153).

Şeriati'ye göre insanın kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kaynağı ve yeryüzü egemenliğinin tanrısı Para, gerçek tanrıya, onun kutsal yasalarına ve hayat düzenine savaş açmış Şeytan'ın en büyük modern silahıdır. Kendisine tapınanlarını ve dininin inananlarını "homo economicus" olarak kutsayıp yüceltmiştir. Tanrı Para, kendi tabilerine çıkarcılığı, tüketim düşkünlüğünü, mülk üstünlüğünü, servet, mal ve para biriktirmeyi, maddeciliği, dünyeviliği, hazcılığı emretmiş ve bütün manevi boyutlardan, aşkın ihtiyaçlardan, ruhsal hayattan, kutsal ideallerden ve ahlaki değerlerden soyutlanmaları ve bunları reddetmeleri gerektiğini vaaz etmiştir. Para için yaşayan ve para ile yaşayan bu yeryüzü dini yani para dini, hayatı haz ve lezzet, ideali ise mülkün iktidarı, mülk biriktirme ve refaha tapınma üzerine inşa ettiği için tamamen gerçek dinin karşıtı bir yeni din noktasındadır. Para dini tüm insanlığın kendisine teslim olduğu bir yeryüzü egemenliğine ulaşmıştır. Para kendi çıkarcı ruhunu, dini ritüellerini ve ahlaki değerlerini tüm dünyaya hakim kıldı.

Şeriati'ye göre Para dini, kendi hayat tarzı ve standartlarını, mülke tapınma, mülk edinme ve lüks tüketim çılgınlığını, menfeatperestlik ahlakını yaygınlaştırmak için herkesi hırsa, rekabete, aldatmaya, ihanete ve sürekli çalışmaya sürükledi. Her yerde tek hükümran para oldu. Hakikat sevgisi güç ihtirasına, onur ve erdem çıkar ve refaha kurban edildi. İnsanların para tanrısına tapınma ibadetleri ve onu yüceltmek ve arttırmak için çalışmaları arasında kendi varlık ve yaşamlarına, aile ve topluma, bağlılık ve insanlığa ve tüm insani ilişkilerine anlam, derinlik, yücelik, kutsallık, yön, hedef ve asalet veren duygusal değerler, ruhsal incelikler ve manevi güzelliklerin ortaya çıkması için "boş zaman fırsatı" bile kalmamaktadır. Para tanrısının hükmetmediği zamana ve mekana dair hiçbir şey kalmamıştır. Hatta dini zamanlar, mekanlar ve değerler dahi onun her şeyi metalaştırmasından nasibini aldı. Paraya dönüştürülemeyen hiçbir dini değer, kişi, sembol ve ritüel bile kalmadı. İsa'nın insanlık için feryat ettiği şey de gerçekleşmiş "Tanrının ibadet yerleri pazaryerine, ibadetleri de pazarlık hizmetlerine" dönüştürül-

müştür. Gerçekten de gerçek Tanrının olmadığı bu egemenlik düzeninde para tanrısının her tasarrufu hukuki olarak meşru, dini olarak da mübah *olarak kabul edilmiş,* gerçektende paranın satın alamayacağı (kendine kul edinemeyeceği) hiçbir şey kalmamıştır. Para tıptı cin gibi insanın içine girer, onun ruhunu ve aklını kemirir. "İnsanın malı/parası neredeyse aklı ve kalbi de oradadır". Para insanın yerine geçer ve insan para karşısında kendisine ve insanlığa yabancılaşır. Para dini, çıkarcılık düzeni, tüketim çılgınlığı, rekabet ihtirası, fırsat düşkünlüğü ve fetişizmi gibi unsurlar insanın kutsal değerlerinin gelişimini ve varlıksal tekamülünü engellemesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda insanı da doğasındaki tanrısal ruhtan ve metafizik evrenden de tamamen uzaklaştırıp (İnsan: 166-167) tek belirleyicinin para olduğu kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı/Para kompleksleri yaratır.

İnsana dair tüm bu mülahazalar ışığında Ali Şeriati, "İnsanın Dört Zindanı" (İDZ) adlı eserinde insan için temel sorunun insanın bizzat kendisi olduğunu belirtir. Şeriati, önce insanın tanımlanması sorununu inceler. Daha sonrasında ise insanm gerçekten özgür iradeli bir "gerçek insan" olmasının önündeki dört zorlayıcı engeli yani zindanı analiz eder. Son olarak da Şeriati, insanın bu dört kölelik zindanından kurtulma yollarını açıklar. Şeriati'ye göre "insan yaşamının en büyük sorunu da bizzat 'insan' sorunudur". Hayat ne ölçüde aydınlanırsa aydınlansın, insanların hayat ve medeniyet standartları ne denli gelişirse gelişsin, yeryüzünün güçlükleri ne ölçüde kolaylaşırsa kolaylaşsın, insan ne denli dünyaya egemen olursa olsun, sorunlar ne denli çözülürse çözülsün 'insan' sorunu da bu ölçüde belirsizleşmekte ve giderek trajik boyutlara ulaşmaktadır. İnsana dair tüm şartlar ne denli değişirse değişsin insanın türü, doğası ve özellikleri olduğu gibi kalmıştır. Bu yüzden de Şeriati'ye göre her sorunun temeli olan ve her şeyden önce "insan olmak" ve "insanlaşmak" sorunu çözülmelidir (İDZ: 8-9).

Şeriati'ye göre insan düalist/ikili bir çatışmacı doğaya sahiptir. İnsana dair iki kavram vardır: Beşer ve İnsan. Beşer, yeryüzünde yaşayan ve biyolojik bir canlı türü olarak kabul edilen genel bir varlık iken insan bir ruh ve ahlak olarak yücelen bir özel değerdir. Bu biyolojik canlı türünün bütün bireyleri beşerdir, fakat tümü insan değildir. Her birey bir ölçü ve bir dereceye kadar insan olabilmiştir. Beşer olanlar "insan kimliği" ile "insan olmak erdemi" arasında derece derece yaşarlar. Beşer türü, değişim ve gelişim süreci içinde "insan olmak" yolunda yükselmektedir. Beşer bir 'imek' yani türün kimliği iken insan bir 'olmaktır'. Doğanın bütün diğer görünüşleri birer 'imek'tir. Yalnızca insan özel anlamı ile bir 'olmak'tır (İDZ: 11-13). Bu yüzden Şeriati'ye göre insan "beşer" ve "insan" olarak iki ayrı kaynaktan/

müştür. Gerçekten de gerçek Tanrının olmadığı bu egemenlik düzeninde para tanrısının her tasarrufu hukuki olarak meşru, dini olarak da mübah olarak kabul edilmiş, gerçektende paranın satın alamayacağı (kendine kul edinemeyeceği) hiçbir şey kalmamıştır. Para tıptı cin gibi insanın içine girer, onun ruhunu ve aklını kemirir. "İnsanın malı/parası neredeyse aklı ve kalbi de oradadır". Para insanın yerine geçer ve insan para karşısında kendisine ve insanlığa yabancılaşır. Para dini, çıkarcılık düzeni, tüketim çılgınlığı, rekabet ihtirası, fırsat düşkünlüğü ve fetişizmi gibi unsurlar insanın kutsal değerlerinin gelişimini ve varlıksal tekamülünü engellemesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda insanı da doğasındaki tanrısal ruhtan ve metafizik evrenden de tamamen uzaklaştırıp (İnsan: 166-167) tek belirleyicinin para olduğu kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı/Para kompleksleri yaratır.

İnsana dair tüm bu mülahazalar ışığında Ali Şeriati, "İnsanın Dört Zindanı" (İDZ) adlı eserinde insan için temel sorunun insanın bizzat kendisi olduğunu belirtir. Şeriati, önce insanın tanımlanması sorununu inceler. Daha sonrasında ise insanın gerçekten özgür iradeli bir "gerçek insan" olmasının önündeki dört zorlayıcı engeli yani zindanı analiz eder. Son olarak da Şeriati, insanın bu dört kölelik zindanından kurtulma yollarını açıklar. Şeriati'ye göre "insan yaşamının en büyük sorunu da bizzat 'insan' sorunudur". Hayat ne ölçüde aydınlanırsa aydınlansın, insanların hayat ve medeniyet standartları ne denli gelişirse gelişsin, yeryüzünün güçlükleri ne ölçüde kolaylaşırsa kolaylaşsın, insan ne denli dünyaya egemen olursa olsun, sorunlar ne denli çözülürse çözülsün 'insan' sorunu da bu ölçüde belirsizleşmekte ve giderek trajik boyutlara ulaşmaktadır. İnsana dair tüm şartlar ne denli değişirse değişsin insanın türü, doğası ve özellikleri olduğu gibi kalmıştır. Bu yüzden de Şeriati'ye göre her sorunun temeli olan ve her şeyden önce "insan olmak" ve "insanlaşmak" sorunu çözülmelidir (İDZ: 8-9).

Şeriati'ye göre insan düalist/ikili bir çatışmacı doğaya sahiptir. İnsana dair iki kavram vardır: Beşer ve İnsan. Beşer, yeryüzünde yaşayan ve biyolojik bir canlı türü olarak kabul edilen genel bir varlık iken insan bir ruh ve ahlak olarak yücelen bir özel değerdir. Bu biyolojik canlı türünün bütün bireyleri beşerdir, fakat tümü insan değildir. Her birey bir ölçü ve bir dereceye kadar insan olabilmiştir. Beşer olanlar "insan kimliği" ile "insan olmak erdemi" arasında derece derece yaşarlar. Beşer türü, değişim ve gelişim süreci içinde "insan olmak" yolunda yükselmektedir. Beşer bir 'imek' yani türün kimliği iken insan bir 'olmaktır'. Doğanın bütün diğer görünüşleri birer 'imek'tir. Yalnızca insan özel anlamı ile bir 'olmak'tır (İDZ: 11-13). Bu yüzden Şeriati'ye göre insan "beşer" ve "insan" olarak iki ayrı kaynaktan/

doğadan oluşur. Birisi biyolojinin ve fiziğin konusu olan; diğeri ahlakın, aşkın, felsefenin, dinin ve metafiziğin ilgilendiği insan. Beşer olan taraf, doğadaki bütün görünüşler gibidir, doğanın bir mensubu olan, tanımlanabilen bir varlığa sahiptir. İnsan olmak ise, ideal özellikler taşıyan (ya da bunlara ulaşmaya çalışan), sonsuza doğru sürekli ve ebedi bir gelişim içinde olan demektir. Bu gelişim, yönelişin Tanrı'ya olduğu, sonsuz tekâmüle ve sonsuz Aşkın'a "Aşk" yolculuğudur.

Şeriati'ye göre insan olmak beşer oluştan kurtulup insanlaşmaya yönelik bir tekamül sürecidir. Sınırı olmayan bu yönelişte insanın üç özelliği vardır ve bu özellikler onu insan 'olmak'a ulaştırır: Bilinçli yani öz varlığının bilincinde bir varlık olması; seçme yeteneğinin olması ve yaratıcı özelliği olması. İnsanın kendi bilincine sahip bir varlık olması, idrâk/benlik bilinci, yani: "Kendi niteliğini (keyfiyet) ve yaratılışını, öz-yapısını, Evren'in niteliğini ve öz yapısını, kendisi ile evren arasındaki ilişkinin niteliğini ve niceliğini algılamadır. İnsanın seçebilmesi, bedenî ve ruhî ihtiyaç ve zorunluluklarına, doğal gereksinimlerine, güdülerine, doğaya başkaldırabilmesi ve seçiminde bu gerekirliği aşabilecek olmasıdır. Yaratıcılık özelliği ise, insanın fıtratında yaratıcılık kudretinin belirmesi, yansımasıdır. Yaratıcılık iki yönde tezahür eder. Birincisi iş/zanaat, alet yapma iken diğeri, sanattaki yaratımdır. Sanattaki yaratım, insan ruhundaki ilahî tecellinin sonucudur ve doğada karşısına çıkan eksikliği sanatçı yaratıcılığı ile tamamlamak ve onu doğada görünür kılmaktır. Bu da güzel sanatları, insan olma özelliklerinden biri hâline getirir". Bu üç özellik, tanrısal sıfatların insanda belirmesidir ve bu özelliklerle insan, "insan olmak" için gelişme ve olgunlaşma yoluna girer.

Şeriati'ye göre insana dair tüm şartlar ne denli değişirse değişsin insanın türü, doğası ve özellikleri olduğu gibi kalmıştır. Silahları değişmiş, yiyecekleri değişmiş ancak ruhundaki özellikleri değişmemiştir. İnsanın birbirini boğması, yeryüzünü kana boyaması ve her yerde zulme sebebiyet vermesi ruhu aynen devam ederken silahlarının türü değişmiştir. Bu bağlamda insan, değişmez tanımı olan beşerdir. Fakat beşerin amacı ve ülküsü insan olmaktır. İnsan bir tür olarak varlık ile durağanlığa bağlı bir yetinmek değil sürekli 'olmak' sürecidir. Beşer, sonsuza doğru sürekli ve ebedi bir gelişim süreci içindedir. İnsanın doğasındaki çamur ve ilahi ruh arasındaki çatışmanın çamur yönü beşerliğine ilahi ruh/tanrısal irade yönü ise Tanrısal tekamül yücelişine kaynaklık eder. İnsan Tanrıya yücelme sürecinde yani "insan olmak" yönünde tıpkı Tanrı gibi sonsuzluk, mutlaklık ve ebediyet değerlerine ulaşır. İnsanın Tanrıya yönelik bu yolculuğu, sürekli hareketi, ebedi ve sürekli, durağan ve duruşu olmayan, gelişim ve olgunlaşım yani sonsuz

tekamüle ve sonsuz 'Aşkın'a yolculuktur. Bu yolculuk "olmak" ve "insan olmak" sürecini ifade eder. "İnsan olmak" sürecine giren insanın üç özelliği vardır: ilk olarak bilinçli, öz varlığının bilincinde olan bir varlıktır; ikincisi seçme yeteneği vardır; üçüncüsü ise insanın yaratıcı özelliği vardır. İnsanın bütün diğer özellikleri bu üç ana özellikten kaynaklanır (İDZ: 17-19).

Şeriati'ye göre, insanı öteki tüm canlılardan farklı yapan değer düşünmek, duyumsamak ve başkaldırmaya dayanan "Ben bilinci"dir. İnsan, kendi bilincine sahip tek varlıktır. Benlik bilinci, insanın kendi niteliğini, keyfiyetini ve yaratılışını, kendi öz-yapısını, evrenin niteliğini ve öz-yapısını, kendisi ile evren arasındaki ilişkinin niteliğini ve neliğini anlama ve algılama yani idrak etme yetisidir. İnsan, bu üç temelde ne kadar bilinçlenirse o ölçüde insan (insanlaşma) olur. Ben bilincinin doğal uzantısı insanın seçebilme gücüdür. İnsan, doğada ve doğaya karşı, üzerinde egemen olan her türlü düzene karşı, hatta bedeni ve ruhi ihtiyaç ve zorunluluklarına, doğal gereksinimlerine, güdülerine karşı başkaldırabilen ve ne doğanın onu zorladığı, ne bedeninin ve fizyolojisinin seçmesini gerektirdiği şeyi seçmek zorunda olan bir varlıktır. Bu, insan olma sürecinin en üstün aşamasıdır. Çünkü bu Tanrıya özgü bir şeydir ve sadece insanda vardır. Yalnızca insan, yalnızca doğaya karşı değil kendi doğasına karşı da başkaldırabilir. İnsan kendisini seçtiğinden başkasını seçmeye çağıran binlerce sebebe karşın istediğini seçebilen tek varlıktır. İnsanı tıpkı Tanrı gibi ona özgü güçlerle bezeyen bir diğer özelliği ise onun yaratıcılığıdır. En küçük şekillerden en büyük yapilara, en girift ilişkilerden en kompleks makinelere, sanatlardan edebiyata, maddi buluşlardan manevi yaratımlara kadar insan yaratıcılık kudretine sahiptir. Tüm bu özellikler insan ruhundaki ilahi ruhun tecellisidir (İDZ: 24-25) ve insanı ya insan-ı kamil olarak ilahi ruhun hizmetine yüceltir ya da "Tanrı gibi" olmanın kibri ile haddini aşarak Tanrı komplekslerine yöneltir.

Şeriati'nin sürekli insan ve insanın özellikleri üzerinde yoğunlaşmasının asıl nedeni insanı her türlü oluş ve sürecin asli unsuru olarak görmesi, Tanrının halifesi, temsilcisi, emanetçisi ve öğrencisi olarak yüceltmesidir. Bu nedenle Şeriati'ye göre insan, üç boyutlu, üç yetenekli bir varlıktır. Bu yeteneklerin birincisi, önce öz benliğinin, evren'in ve öz benliği ile evren'in ilişkilerinin bilince varma yeteneği (özünü ve evreni duyumsamak, kendi yerini ve konumunu evren içinde belirleyebilmek ki ancak insan denen varlık bu bilince sahiptir); ikincisi, özgür olma özelliği, üçüncüsü de sanayi veya güzel sanatlar alanında yaratıcılık niteliğidir. Demek oluyor ki, bu, özünün bilincine erişmiş, özgür ve yaratıcı varlık, insandır. Yine görülüyor ki bu üç nitelik, tanrısal sıfat ile ilgilidir. Tanrı, Zat'ın bilincine sahip, irade

sahibi (külli ve mutlak) kurucu-yaratıcıdır (yine mutlak anlamda yegane Yaratıcı veya yegane Yaratan). Şu halde söz konusu olan üç özelliğe sahip 'insan' da bu açıdan tanrısal özellikleri andırmaktadır. İnsan, "Tanrısal benzeridir". İnsan bütün doğadan farklı olan o varlıktır ki Tanrı'nın yüce sıfatlarını kendi varlığında ekip yetiştirebilir, böylece gelişme ve olgunlaşma yoluna girmiş olur. Bu 'Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız' demektir ki insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğunu gösterir. 'İnsan'; 'beşer' değil! Allah'ın halifesi olmayan 'beşer', maymunun halifesi olur, onun ardmdan onun gelişiminin ardından gelmiştir. İnsan ise, bütün tabiat varlıklarından ayrı olarak öyle bir varlık olur ki, başkaldırabilir, seçebilir, bilinçlenebilir, doğaya karşı yaratıcılık yeteneğini kullanabilir. Bütün bunları Tanrı mutlak olarak yaparken, insan kendi nispi haddinde gerçekleştirebilir. İmdi bu bilinçli, seçebilen ve yaratıcı varlık, dört zorlayıcı gücün, dört zindanın baskısı altındadır ki bu güçle, insanın öz benliğinin bilincine varmaktan, yaşamı çevresindeki seçim yeteneğini kullanmaktan ve yaratıcılık yeteneğinden yararlanmaktan alıkoymaktadırlar. Maalesef çağımız insanının büyük trajedisi de bu dört zindanda yaşamaya mahkum edilmesinden kaynaklanmaktadır (İDZ: 28-29).

Şeriati'ye göre, "insan olmak" için insana dair bu üç özelliğin kendisini özgürce gerçekleştirebilmesini, yetkinleşmesini, olgunlaşmasını, gelişmesini engelleyen, insanı öz bilincinden, seçme yeteneğinden, yaratıcılık niteliğinden alıkoyan dört zorlayıcı, belirleyici ve sınırlayıcı güç vardır. O'na göre insan dört zorlayıcının/cebrin etkisindedir. Bu dört zorlayıcı gücün etkisinden özünü kurtarınca özde insan olabilir ve gerçek anlamı ile insan olmak bu dört zindandan kurtularak özgürlüğün elde edilmesine bağlıdır. Şeriati'ye göre insan, beşer türünden tanrısal ruhun sembolü insan olmak yolculuğunu engellemek ve onu tekamül ve özgürlük yönünde değil de aşağılanma ve kölelik yolunda tutmak isteyen dört tane zorlayıcının/cebrin etkisi altındadır. Beşer, bu dört zorlayıcı gücün etkisinden ruhunu/özünü/doğasını kurtarınca özde insan olabilir ve gerçek anlamı ile insan olmak bu dört zindandan kurtularak özgürlüğün elde edilmesine bağlıdır. İnsanlar, bu dört zindandan kurtulmadıkça ilahi ruha ulaşma sürecine, öz amacına ve hareketine ulaşmaya, yaratılışına dayanan ve sadece kendisine özgü fıtri ve zati hicretini olgunlaşma, gelişme ve insanlaşma ile sonlandırma hedefine ulaşamazlar. Çünkü bu dört zorlayıcı güç insanı öz bilincinden, seçme yeteneğinden ve yaratıcılık niteliğinden alıkoymaktadır (İDZ: 20). Aslında Şeriati'nin dört zindan olarak tasavvur ettiği şeyler bizim kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi olarak analiz ettiğimiz sorunsalın teorik kaynaklarıdır. Bu yüzden onun dört zindanını oluşturan unsurlardan insanın "ken-

di" nefsi, kişisel Tanrı kompleksine; toplum, kolektif Tanrı kompleksine ve doğa, biyoloji ve tarih ise evrensel Tanrı kompleksine tekabül etmektedir.

Şeriati'ye göre insanın benlik bilinci ile özgürce hareket etmesi önündeki birinci zindan tarihin tıpkı doğa gibi insanın kaderi, iradesi ve davranışları üzerinde mutlak belirleyiciliğinin olduğunu savunan tarihselciliktir. Tarihselcilik şu anlamdadır: İnsan; insanlığın tüm bireyleri, herkes ve her 'ben' Tarih' in meydana getirdiği bir dokudur. Her birey tarihinin gerektirdiği biçimde oluşmuştur. 'Ben', tümünü tarihimin bana verdiği özelliklere sahip olmuşum. Şu halde yine benim özelliklerim, Tarih'in temel belirleyici olduğu görüşü yolu ile benim elimden çıkmış ve Tarih'in iradesine teslim edilmiştir. Artık insan tarihin kendisi için seçtiği ve istediği gibi yapmak ve yaşamak zorundadır. Tarih seçti, bizim bu seçimde katkımız, katılmamız yoktur. Bir çevrede doğuyoruz, yetişiyoruz, erginleşiyoruz ki, Tarih tarafından seçilip şartları düzenlenmiş oluyor. Cildimizin rengini biz seçemiyoruz; doğa veriyor. Bunun gibi ruhumuzun rengini de Tarih veriyor, yoksa biz seçmiş değiliz (İDZ: 35-36).

İkinci bir zorlayıcı güç yani insanın ikinci zindanı 'sosyolojizm'dir. Bu görüş de toplum veya sosyolojinin temel belirleyici olduğunu kabul eden görüştür. Bu görüşe göre "Ben"i ortaya getiren, benin üzerinde egemen olan toplumsal çevre ve toplumsal düzendir. Toplumsal ilişkiler, üretim ilişkileri, mülkiyet düzeni ve üretim araçlarının toplumdaki konumu, bütünü ile sınıfsal ilişkiler ve topluma egemen olan biçim, benim toplumumu oluşturmakta ve bireyin benliğini onun dışında belirleyen etkenler durumunda olarak bu benliği de oluşturmaktadırlar. Demek ki ben kötü olmuş isem, ben kötülüğü yaratan veya seçen toplumsal çevredir, iyi olmuş isem, bende iyilik durumunu yaratan ve beni buna çağıran yine toplumsal çevredir, benim işim değildir. Sosyolojizm de birey yoktur. İnsan bir 'ben' olarak var olmaz. Her birey toplumun onu ortaya getirdiği gibidir. Şu halde bu 'kimseler', 'insan' değildir, çünkü artık seçim yetenekleri yoktur. İnsan; 'ben', 'benliğim' diyebilen 'ben bunu şu kanıtlar dolayısıyla seçtim' diyebilen, seçmeyebilir olmasına karşın seçen kimsedir. Sosyolojizm, duraksama ve kararsızlığın da toplumdan bireye yansıdığı görüşündedir. Toplumsal ve toplum-bilimsel etkenlerden bazıları seni şunu seçmeye çağırırken, bazı diğer etkenler de başka bir şeyi seçmeye zorlar. Şu anda iki ayrı türde toplumsal etkenin baskısı altında olduğun için duraksama ve kararsızlığa düşersin. İnsanlar sosyolojik tüm bu etkenler elinde oyuncaktır. İnsan toplumsal düzenin belirleyici gücü elinde oyuncak gibidir. Sonuç olarak "sen" ve "ben" diye bir şey yoktur (İDZ: 37-38).

Üçüncü zorlayıcı güç 'biyolojizm'dir. Bu görüş de biyolojiyi temel alan görüştür. İnsanı kuru ve taşlaşmış meteryalizm kalıplarından bir ölçüde yükseltmeye uğraşır. Biyolojizm, insan üzerinde, bedensel ve ruhsal özellikler bütününün temel belirleyici olduğunu ileri sürer. Bu özellikler bütünü, çok gelişmiş ve karmaşık bir konu içinde insanı oluşturur ve her birey biyoloji kanunları içinde ve bu kanunlara göre yaşar. Bu anlayış da tıpkı diğer iki zindan gibi insanı yine özbilinçli ve özgür bir varlık olarak yadsımaktadır. İnsanlara ait tüm davranışların ve ahlaki esasların kaynağı insanın benliği, seçmesi ve tercihi değil biyolojik yapısının biçiminin ürünüdür. İnsanın biyolojik yapısı öyle gerektirdiği için insan iyi veya kötü olmuştur. Esasen bir insanın şefkat ve iyilikle davranmamak elinde değildir (İDZ: 38-39).

Şeriati'ye göre insanı benlik bilincinin yarattığı seçebilme, tercih yapabilme, yaratabilme ve başkaldırma özgür iradesinden çıkarıp ilahi ruhun tekamülünü engelleyen insanın bu zindanları onu zorunluluklara ve sınırlılıklara mahkum eder. Bir hayvan türü olarak beşer olan canlı, tarihin, toplumun ve biyolojinin esiridir ama bu beşer insan olma sürecine girmiş ise giderek ve aşamalı olarak bu baskılardan kurtulur ve özgür olur. İnsan insani gelişim olarak ilerledikçe bu zorlayıcı güçlerin baskısından kendini kurtarabilir. İnsan, bu kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine meydan okuyabilir. İnsanın insanlık hikayesi de bundan ibarettir. İnsan daha önce Naturalizmin yani doğacılığın tahakkümünden bilim ve tekniğin yardımı ile nasıl kurtulmuşsa Tarihselcilikten de kurtulabilir. İnsan bilim ve felsefe ile tarihin akışını, tarihin akışına egemen olan kanunları kavrayabileceğini, tarihin ne gibi etkenleri olduğunu ve bu etkenlerin insan beninin ve insanların yapısında, iradesinde, duygu dünyasında ne gibi etkileri olduğunu bilebilirse tarih zindanından kurtulma yolunu da bulmuş olur. Tarihe karşı bir başkaldırma yapabilir. Bu, tarihin determinizminden, tarihin determinizmini tanıyarak, tarihin akışını ve tarihin determinist yasalarını kavrayarak kurtulmak ve toplumu da kurtarmak demektir. Toplumbilim zindanından kurtulmanın yolu ise yine toplumun ürünü olan insanların toplumu yeniden biçimlendirme bilgisine ve iradesine sahip olmalarıdır. İnsan, kendisine egemen olan toplumsal düzen bağından, toplumsal bilimler, düzenleri inceleme ve toplumsal düzenleri karşılaştırma sayesinde kurtulabilir. Yani insanlar bu üç zindandan da ancak o zindanları tanıyarak yani bilimle kurtulabilirler ve kendi tarihlerini, kendi doğalarım ve kendi toplumsal düzenlerini istedikleri gibi yeniden kurabilir veya değiştirebilirler (İDZ: 49).

Şeriati'ye göre insanın ilk üç zindanı önyargılar, taassup, kibirli tahakküm arzusu, tarihsel, biyolojik, doğal ve sosyolojik gerekçelerle üstünlük

iddiası, yanlış bilinçlilik ve şartlanmışlıktan oluşmaktadır. Bu yüzden bu üç zindan kimi insanları kendi içinde kul/köle komplekslerine mahkum ederek zillete mecbur bırakırken kimi insanları da bu mahkumlar üzerinde tekebbür ile tahakküm kuran gardiyanlara dönüştürerek Tanrı kompleksleri yaratmaktadır. Fakat ne acıdır ki, gardiyanlar (Tanrı kompleksleri) ile mahkumların (kul/köle kompleksleri) kaderi de ortaktır: Zindanda yaşamak. Fakat insanlar bu karanlık zindanlardan bilgi, bilim, teknoloji ve tecrübelerin aydınlığı ile kurtulabilir. Fakat insanlar bu üç zindanlardan bu araçlarla kurtulabilirler ama dördüncü zindandan bu araçlarla kurtulmaları imkansızdır. Dördüncü zindan, zindanların en kötüsüdür, insan bu zindanda tutsakların en acizi durumundadır. Bu zindan insanın "Kendi"si yani nefsi ihtirasları yani kişisel Tanrı kompleksidir.

Şeriati'ye göre insanın "Kendi"si saptırılmış içgüdüler ve eğilimler zindanıdır. İnsanın "Kendi"sini kutsayıp yücelterek kendi kendine tapınması yani kişisel Tanrı kompleksine kapılmasıdır. İnsan en büyük bilimsel ve teknolojik devrimleri yapmasma rağmen kendi zindanından kurtulma yönünde insanlık tarihinin en büyük acziyetini yaşamaktadır. İnsanın bu dördüncü zorba gücün tutsağı durumunda kalışı, diğer üç zindandan kurtuluşunu da yararsız ve anlamsız kılmaktadır. İnsanın kendi zindanı kişisel Tanrı kompleksinin kaynağıdır ve toplum gibi kolektif, tarih, doğa ve biyoloji gibi evrensel Tanrı komplekslerinin kaynağı da zaten bu kişisel Tanrı kompleksidir. Bu nedenle insan, kişisel Tanrı kompleksinden yani kendinden özgür olmadıkça asla gerçekten özgürlüğe kavuşamaz yani kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi zindanlarının esaretine mahkum olmuş kul komplekslerinden kurtulamaz. İnsan, "ne yapacağı" konusunda her zamankinden çok daha fazla güç sahibi olmasına rağmen "ne yapması gerektiğini" de her zamankinden daha az bilmektedir. İlk üç zindandan kurtulan, doğaya veya kendi toplumuna egemen olan insan, "kendi" zindanı içinde çaresiz bir tutsaktır. İnsanm kendi öz zindanından kurtulamamasının nedeni bu zindanın duvarları ötekiler gibi insanın dışında değil bizzat kendi doğasında/ruhunda/içindedir. İnsan bu zindanını kendisiyle birlikte taşıyor, onunla birlikte yaşıyor. Bu nedenle bu zindanı tanımak, bilmek hatta farkına bile varmak neredeyse imkansızdır. İnsan kolayca diğer zindanları kabul edebilir ama bizzat kendisinin yarattığı ve kendisinin içinde olduğu "kendi" zindanını asla kabul etmez. Zindan ile tutsağı birleşmiş, bir bütün olmuştur. Hastalık ile hasta birleşmiştir. Bu sebeple bu hastalıktan sağalmak çetindir. İnsan, doğa, tarih ve toplum zindanından bilim ile kurtulabilir ama kendi zindanından bilim ile kurtulamaz. Çünkü bilimin kendisi de tutsaktır. Bu bilimin kendisi, bir tutsağın bilimi olduğu için o da tutsaktır.

Kişisel Tanrı kompleksi her şeyi kendisine tutsak etmedikçe var olamaz. "Kendi" dendiğinde bunun kendisinde gömülü bulunan özgür ben olduğunu bile algılayamamaktadır. İnsan kendi kendinin zebunu olduğu için her şeyi bilse de özgür iradenin ne demek olduğunu bilemez. Kimi zaman makam, kimi zaman para, kimi zaman güç ve itibar karşılığında kendi özgürlüğünü bile açık artırmaya çıkarabilir. Her insan farklı bir şeyin kulu/ kölesi olduğu için de kendisini olduğu gibi başka hiçbir insanı da özgür kılamaz. İnsanın kendi zindanı artık onun asli bir unsuru, parçası hatta varlık nedeni gibidir. Bilgili insan, diğer zindanlardan kurtulsa bile kendine ve kendi zindanına karşı başkaldırıp özgür olamaz (İDZ: 49). Çünkü onu esir alan kişisel Tanrı kompleksi "kendi"sine ancak başkalarını esir edindikçe özgür olacağına inandırır. Başkalarının "kendi"ne esareti arttıkça da kendisinin kişisel Tanrı kompleksi doğasına ve zindanına esareti de artar.

Şeriati'ye göre insanın bu en derin ve en zorlu zindanından yani kişisel Tanrı kompleksinden kurtulmasının tek yolu "Aşk"tır. Ona göre bu aşk, tasavvufi, irfani veya inzivacı bir pasif ve itaatkar aşk değildir. Bunlar da büyük zindanlardır. Ona göre aşk mantık alanı içinde dahi anlaşılamaz. Mantıkla bile çözümlenemeyecek olan bu sorun, ne mantıkî ne de gayrı mantıkîdir, mantık dışı (alegique) yani mantığa aykırı değil ama mantıktan daha güçlüdür. İnsanın tanrısal ruh yanına ait birçok oluş, varoluş ve seçimler mantıkî değerlendirmelerin ötesindedir. Tıpkı ahlak ve aşk gibi. Bu yüzden ona göre mantık dışı olan "Aşk", muktedir bir iradi güçtür. İnsanın içinden doğasına ve kendine karşı mutlak bir isyan, derin bir başkaldırı gücüdür. İnsanları kişisel Tanrı kompleksine sevk eden hesapçı, çıkarcı ve oportünist akıldan çok daha üstün ve iradeli bir güçtür. Aşk, insan "Ben"ini (benliğini, bencilliğini, benimliğini, nefsi ihtiraslarını) kendi yaşayışının üzerine kurulmuş olduğu çıkarları ve yararları, bütün çıkarları feda etmeye yönelten, hatta yaşamı ve kendi varlığını başkalarının varlığı uğruna feda etmeye çağıran bir ülküdür. Bu aşk, doğruyu, adaleti, ahlakı ve gerçeği insanın kendi zararına hatta kendi mahvoluşu pahasına da olsa hiçbir karşılık beklemeksizin savunması ve yaşamasıdır. Aşk, her şeyi bir amaç uğruna vermek ve karşılığında hiçbir şey istememektir. Bu, insanın en büyük tercihi, en önemli seçimidir. Bir ülkünün veya başkalarının yaşaması, bir ülkünün gerçekleşmesi için kendine ölümü ve fedakarlığı seçmesidir. Bu aşk, insanın kendini, kendinden daha üstün kabul ettiği bir kişi, değer, ilke ve ülkü için feda edişidir. Bu aşama, insanın ilahi ruhla bütünleşme ve kendinden vazgeçme adımı olan "isar" aşamasıdır (İDZ: 56-59).

Şeriati'ye göre "isar", bir insanın bir başka insanı kendine üstün kılıp onun yararını kendi yararına üstün tutmak, birini kendi özüne karşı bile kayırmak, kendi ihtiyaç duyduğu bir şeyi başkasına bağışlamak, ihtiyaçtan kendini müstağni kılmak ve bir inanç ve ülkü uğruna, bu inancın gerektirdiği fedakarlıkları gözünü bile kırpmadan ve hiçbir karşılık beklemeden yapmaktır. Bu yüzden insan "kendi" zindanından sadece aşk ile kurtulabilir, sadece aşk ile "kendi" benliğini feda ederek kişisel Tanrı kompleksi ihtirasını yenebilir. Çünkü sadece aşk, akıl ve mantığın ötesinde insanları kendilerine ve ihtiyaç addettiklerine başkaldırmaya ve kendinin doğal, içgüdüsel, maddi, manevi ve nefsi istek ve ihtiraslarını yadsımaya çağırır. Aşk, bir insanı gereğinde bir ülkü veya başka bir insan uğruna her şeyini feda etmeye çağırır. Bu "insan olma" sürecinin en üst aşamasıdır (İDZ: 60). Bu aşk, "insan olma", Tanrının insana üflediği ruha layık olma ve tanrının halifesi olmayı hak etme bilinci ve sorumluluğudur. Çünkü insanı tanrısal ruha ulaştıracak tek şey sorumluluktur ve sorumluluk aşkın öbür adıdır. Aşk; çamur doğadan çıkıp tanrısal ruha, insani doğadan kurtulup ilahi ruha, beşeri varlıktan arınıp insani var oluşa, hayvani aşağılanmadan kutsal yücelmeye, dünyevi düşüşten semavi tekamüle, "en aşağılık varlık düşkünlüğünden" "yaratılmışların en üstünü, en şereflisi olma makamına", kul ve Tanrı komplekslerinden arınıp ilahi aşka sığınmaya, kısaca zindandan özgürlüğe yönelik bir "insanlaşma" sürecidir.

Şeriati'ye göre insanın "insanlaşma" yani insan-ı kamil oma süreci Tanrının bizzat insanı kendisine benzemeye yöneltttiği ve bu yüzden de yücelttiği bir sınırsız ve sonsuz var oluş ve tekamül sürecidir. Tıpkı Tanrı gibi. Tanrı işte bu kendine yücelme sürecinin sürekliliğini sağlamak için insanlara sürekli örnek alacakları insan-ı kamiller göndermiştir. Şeriati'ye göre insanın halife, temsilci, emanetçi ve öğrenci misyonlarının kadim gelenek içindeki bilinç, irade ve sorumluluk yani "insanlaşma" zinciri, İbrahim'in ortak atalığı altında Musa, İsa ve Muhammed'in getirdiği kutsal dinler ve mesajların üç ortak temel yasası üzerine kurulmuştur: İnsani 'Ben' bilinci; Ahlak ve Kurtuluş.

İnsani 'Ben' bilinci, insanın basirete dayalı varlıksal öz düşüncesidir. Bu düşünce insanın hayata bakış açısını düzenleyen iman ve inancın yani ahlakın ve kurtuluşun da kaynağıdır. Bunun anlamı kutsal zeka ve beyaz akıl yani hikmettir. Bu kelimenin anlamı salt bilgi yani olguların bilinmesi ya da salt bilim yani eşyanın zihinde şekillenmesi olmayıp, varlıksal bilinç, değerlerin bilinmesi, gerçekçi bakış, doğru yolu bulma bilgisi, yol gösteren ve yön belirleyen bir bilinç; idealizm; varlık'ın değil olmak'ın bilinmesi;

güç ve kültür oluşturan şeyin değil iman, hareket ve yücelik yaratan şeyin; suyun değil susuzluğun; doğaya hükmetmeyi değil kendine hükmetmeyi; olanı değil olması gerekeni; doğasındaki balçığı değil de Tanrının üflediği kutsal ruhu bilmesi ve ona göre yaşamasıdır. Aydınlatıcı, yaratıcı, yön gösterici, gerçekçi, hareketlendirici, sorumluluk yükleyici ve değer yaratıcı gibi nitelikleri olan insani ben bilinci ya da hikmet, insana yeni bir anlayış şekli kazandırmakta, onu yüce ve varlık ötesi ideallerle süslemektedir. İnsani 'Ben' bilinci, insanda aşk, iman, sorumluluk ve fedakarlık duygusu yaratmaktadır. İnsani 'Ben' bilinci, insanın fıtratının derinliklerinde derin bir dönüşüm, varlıksal bir değişim, kendini ıslah edebilmenin heyecanını oluşturur. İnsani 'Ben' bilinci, insanı bilim adamı değil aydın, felsefe değil ideal düşünce, ilerleme değil gerçek, imek değil olmak, eğlence değil sorumluluk, refah değil hedef duygusuna yöneltir.

İbrahim ile başlayan Musa, İsa ve Muhammed ile devam eden kutsal ilahi mesajın özü de insanlara "İnsani 'Ben' Bilinci" aşılayarak insanlaşma sürecine "adalet, merhamet ve sadakat" ilkeleri ile süreklilik kazandırmaktır. Yeryüzünün bu gamsız cennetinde Adem'i son bir isyana teşvik edecek şey de yine bu "İnsani 'Ben' Bilinci" olacaktır (İnsan: 207-208). İnsanı tüm Tanrı kompleksi aşklarından arındıracak "Aşk" ile...

SONUÇ

"Hasta yatarken düşlerinde hep, Asya'nın derinliklerinden gelmekte olan görülmemiş, korkunç bir salgın hastalığın Avrupa'ya doğru yayılmakta olduğunu, tüm insanlığın bu korkunç salgınla yok olmaya mahkum olduğunu görüyordu. Çok az seçkin insan dışında herkes ölecekti bu salgında. İnsanların bedenlerine yerleşen birtakım küçük kurtlar, mikroskobik yaratıklar türemişti. Ne var ki, akılla, irade gücüyle donatılmışlardı bu mikroplar. İçine girdikleri insanları hemen şeytana çeviriyorlar, delirtiyorlardı. Ama bu mikrobu kapan insanlar kendilerini, insanlarm kendilerini hiçbir zaman hissetmedikleri kadar zeki, akıllı hissediyorlardı. Verdikleri kararların, bilimsel araştırmalarının sonuçlarmm, ahlak anlayışlarının, inançlarının doğruluğundan böylesine emin hiçbir zaman olmamışlardı insanlar. Köylere, kentlere, ülkelere yayılıyordu mikroplar, herkes deliriyordu. Tüm insanlar endişeliydi, birbirlerini anlayamıyorlar, her biri kendi düşüncesinin doğru olduğuna inanıyor, başkalarına baktıkça göğsünü yumrukluyor, ağlıyor, ah vah ederek elini kolunu sallıyordu. Kimi, nasıl yargılayacaklarını bilemiyorlar, neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar veremiyorlardı. Kimi suçsuz bulacaklarını, kimi suçlayacaklarını bilemiyorlardı. Çılgın, anlamsız bir öfkeyle öldürüyorlardı birbirlerini. Büyük ordularla birbirlerinin üzerine yürüyorlar, gelgelelim daha yolda askerler birden kendi aralarında boğuşmaya, birbirlerini boğazlamaya, ısırmaya, yemeye başlıyorlardı. Kentlerde gün boyu çanlar çalıyordu: Toplanmaya çağırıyordu insanları, ama kimin, kimi, ne için çağırdığını bilen yoktu. Herkes tedirgindi, korku içindeydi. En olağan meslekleri bile bırakmışlardı. Çünkü herkes kendi dediğinde diretiyor, kendi dediğinin yapılmasını istiyordu. Bu yüzden de bir şey yapılamıyordu. [...] Salgın giderek yayılı-

yordu. Tüm dünyada yalnızca, yeni bir insan soyunun başlaması, yeni bir yaşamın kurulması, yeryüzünün yenilenmesi, temizlenmesi için atanmış birkaç temiz, seçilmiş insan yakalanmamıştı bu hastalığa. Ama hiçbir yerde, hiç kimse göremiyordu onları, ne söylediklerini ne de seslerini kimse duyamıyordu" (Dostoyevski, Suç ve Ceza).

Dostoyevski'nin, yukarıdaki metinde, "Asya'nın derinliklerinden gelmekte olan görülmemiş, korkunç bir salgın hastalık" olarak tasvir ettiği şey aslında ilk insan Adem ile başlayan ve onun ruhu ve doğası ile son Adem'e kadar tevarüs eden Tevrat'ın Yaratılış bölümünde ifade edilen "RAB Tanrının Adem'i topraktan yaratıp burnuna üflediği yaşam soluğu"dur. Dostoyevski'nin hikayesi "Tanrı RAB'in Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Adem'i oraya koyduğu; orada istediği ağacın meyvesini yiyebileceğini ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yememesi gerektiğini; Yılanın (Şeytan) gelip ona 'o ağacın meyvesini yediğinde gözlerin açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksın' diyerek yasak meyveyi yedirdiği" hikayenin modern versiyonudur ve her ikisinde de anlatılan konu yani yasak meyve veya salgın hastalık aynı şeydir: Tanrı Kompleksi.

Tüm evrene yayılan 'salgın hastalık', insanların 'iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi oldukları' ve bu nedenle de başta kendi 'varlıkları' olmak üzere kendi 'bildiklerini', kendi 'inandıklarını' ve kendi 'gerçeklerini' mutlak doğru kabul etmeleri ve bunda da aşırı bir ihtiras ve inatla diretmelerine neden olan Tanrı kompleksidir. Kutsal kitaplarda dalından kopartıldığı andan itibaren başlayarak anlatılan insanlığın tarihi olan meyvenin (veya salgın hastalığın) adıdır Tanrı kompleksi. Bu kompleksin veya salgının bir sonucu olarak her insan ya da her topluluk kendi 'anlamalarını' tek ve 'doğru' anlama olarak görmekte ve her şeyi ve herkesi buna göre 'yargılamaktadır'. Bu durum ise kişisel, kolektif ve evrensel mutlak doğruyu temsil ettiğine inanan ve bu inancını herkese dayatan Tanrı kompleksleri yaratmaktadır. Bu kompleks ve salgın hastalık insanın sadece mutlak varlık olan Tanrı ile değil aynı zamanda iyi ile kötü arasındaki var oluş ilişkisini, diğer insanlarla birlikte yaşama iradesini ve hatta gerçek ile bağlarını ve diyalogunu da koparmaktadır. Böyle bir durumda ötekine ait her şey de kendi anlamlandırmalardan tek bir anlama içerisinde tanımlanıp yargılanmaktadır. Böylece "iyiyi kötüden ayırabilen" Tanrı kompleksi, her şeyi anlamak üzere başladığı "Tanrı gibi" olmak sürecini hiçbir şey anlamamak ve anlatamamak ile sonlandırır.

Tevrat'ta geçen "Babil Kulesi" olayı bu salgın hastalığa en güzel örnektir: "Başlangıçta dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşur, aynı sözle-

ri kullanırlardı. Doğuya göçerlerken Şinar bölgesinde bir ova buldular ve oraya yerleştiler. Sonra, 'Kendimize bir kent kuralım' dediler, 'Göklere erişecek bir kule dikip ün salalım. Böylece yeryüzüne dağılmayız'. RAB insanların yaptığı kenti ve kuleyi görmek için aşağıya indi ve şöyle dedi: 'Tek bir halk olup aynı dili konuşarak bunu yapmaya başladıklarına göre düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaklar. Gelin, aşağı inip dillerini karıştıralım ki birbirlerini anlamasınlar'. Böylece RAB onları yeryüzüne dağıtarak kentin yapımını durdurdu. Bu nedenle kente Babil (kargaşa) adı verildi. Çünkü RAB bütün insanların dilini orada karıştırdı ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıttı" (Tevrat, Yaratılış; 11: 1-9). Aslında kargaşa (Babil) kentinden yani "Asya'nın derinliklerinden gelmekte olan görülmemiş, korkunç bir salgın hastalığın" kaos ülkesine (Dünyaya) yayılmasıdır insanlığın ortak Tanrı kompleksi hikayesi.

İnsanın mükemmellik ve mutlaklık Tanrı kompleksi algısının ürünü olarak kendi mutlak gerçekliğini yaratması ve hayata dair her şeye yeni bir dil ve anlama ile yönelmesi artık diğerlerinin dilini konuşmaması ve yeni bir dil icat etmesi demektir. Tanrı kompleksinin yaratıcı sıfatının ilk yarattığı şey de işte bu dildir. Çünkü yeni bir dil demek, yeni bir anlam ve yeni bir anlamlandırma dünyası ve iktidarı demektir. Bu yeni dilin anlaşılır olması ise ancak onun kendi hiyerarşik organizmik egemenlik dil topluluğunu yaratması ile mümkün olacaktır. Bu nedenle her kişisel Tanrı kompleksi hemen ardından kolektif ve evrensel bir Tanrı kompleksi dilinin inşasına (kolektif narsizm) yönelir. Kim kendi dilini ne kadar çok salgın hale getirirse o kadar anlaşılır ve yönetebilir hale gelir. Bu da ancak Tanrı kompleksi egemen dilin "iyiyle kötüyü bilip birbirinden ayırmak" değil bizzat kendisinin iyi ile kötünün ne olduğunu tanımlamak, anlamlandırmak ve bilgilendirmek/bildirmek iktidarı yani Leviathan'ın evrensele tahakküm etmesi ile (evrensel narsizm) mümkündür. Bu nedenle insan hakikati, insanlık hakikatini bulmak ve bilmek üzerinde değil yaratmak ve bildirmek (ikna veya zorla kabul ettirmek) üzerinden yürümektedir. Bu yüzden Tanrı kompleksi, sadece bir din değil aynı zamanda da bir dil sorunudur.

Tanrı kendi Tanrısal varlık ve iradesini insanlarda görmek adına yarattığı Tanrı kompleksi doğası/tohumu/parçacığı ile bir tarafta yıkıcı unsur olan ve en üstün olma iddiasına dayanan "kibir" diğer tarafta 'kendine yapılmasını istemediğini ötekine yapma' evrensel ilkesine dayanan ve yapıcı unsur olan "merhamet" arasında, tıpkı babaları Adem'e yaptığı gibi, insanları sürekli dener. Kibir iddiası eğer insanlarda 'Ben", "en', 'tek' ve 'mutlak' ihtirasına yönelirse yıkıcı Tanrı kompleksi doğasının en büyük temsilcisi olan

Şeytan'a dönüşür. Tanrı kompleksi "içine girdiği insanı hemen şeytana çevirir". Çünkü insanlarda Tanrı kompleksi tıpkı Şeytan'da olduğu gibi "asli tabiat" haline dönüşüp Şeytan kompleksine dönüşebilir. Mutlak bilgi, mutlak iktidar ve kesin inançlılık içinde aşırılığa yönelen salgın ruh hastalık özelliklerinin hepsi de Tanrının Şeytan kompleksi dediği ve içinde "adalet, merhamet ve sadakat" erdemleri adına hiçbir değerin olmadığını söylediği şeye dönüşür. Ve "gözle görülmeyecek kadar küçük" olan bu şey kişisel olarak insanı, kolektif olarak toplumsal olanı ve evrensel olarak da tüm insanlığı kuşatan Tanrı kompleksinin gözle görülmesini de imkansız hale getirmek için herkesi birbirine benzetmeye yönelir. İnsanlar da birbirine benzedikçe yeryüzü egemenliğinde sadece "Adalet, Merhamet ve Sadakat" değil bizzat insanın kendisi de görünmez olur.

Yeryüzü egemenliğinin kralı Tanrı paranın kulluğu içinde birbirleri üzerinde Tanrı komplekslerini ve onun yarattığı din ve dilin iktidarını tatmin etmeye yönelen insanlar, hayatlarını Dante'nin ifadesiyle "Tanrı ülkesine doğuştan duydukları sürekli susuzluğu" doyurmak için kurguladılar. Sözün, ışığın ve gerçeğin gerçekliğinden yola çıkarak hayat inşa etmek yerine bu susuzluklarını gidermek için 'SÖZ'ü, 'Işık'ı ve 'Hakikat'i kendilerine göre dönüştürerek gerçeklik/hakikat kıyaslarını/ölçülerini kaybettiler. Doğalarındaki "doymak bilmez akıl ve arzunun" "açlığını gidermek için Adem'den beri bunca dal arasında aradıkları o tatlı elmanın/meyvenin" peşinden koştular. Meyvelerin efendisinin yarattığı bu "arzu hiçbir zaman karşı koyamadığı için kendinden güçlü arzuya" sürekli yeni arzular yarattılar. Fakat bilmiyorlardı ki, onlardaki bu Tanrı kompleksini yaratan şey yani "sürgünün gerçek nedeni ve cennetten düşmelerinin sebebi, meyveyi tatmak değil sınırı geçmekti" ve sınırı geçmek de "lanetli böbürlenmek" idi. Böbürlenme üzerine hayallerden inşa edilmiş bir evrensel gerçeklik yarattılar. Bu böbürlenme beraberinde "gurur, kıskançlık, cimrilik, öfke, oburluk, şehvet, tembellikten" oluşan günahları yarattı. Kibirleri bütün günahlarının anası olduğu için Şeytan gibi tövbe etmeyi de kibirlerine yakıştıramadılar. Kibirleri arttıkça günahları, günahları arttıkça da kibirleri arttı. Onların hor gördüğü "merhamet de adalet de hor görür oldu tüm insanları". Tüm dünyaya yayılan ve "yeryüzünde kendini kral sanan" bu Tanrı kompleksi kişilikler "artlarında horgörüden başka bir şey bırakmadılar" ve öteki insanlara karşı "kibirli olmak", "yeryüzünde kurumlanmak" yani insanlara üstünlük taslamak, gururlanarak kasılmak, mağrurlanmak, dik başlı olmak davranışlarını sergileyerek "sürekli haklıyım ben zorbalığı" içinde "haksızlıkla, kaba güçle ve hileyle başkalarına zarar vermek" üzerine bir dünya yarattılar.

İnsanlar, Tanrı RAB'bin bahşettiği "doğanın ürünü sevgi bağlarını/merhamet ve sevginin yarattığı güven/sadakat bağlarını kopartarak" "merhamet/acıma nedir bilmez bir ruh haliyle" "gözü dönmüş doyumsuzluk, açgözlülük ve çılgın öfke" ile başkalarına zulmederek "saraylarını/tapınaklarını/okullarını/kurumlarını/devletlerini üstünlük, çekememezlik ve kıskançlık" surlarıyla çevirdiler. İnsanlar "üstünlük humması" ve "sonsuz ve sınırsız kurumlanma" kibri içinde "Tanrı'yı küçümsemeyi" de aşarak kendi Tanrılıklarını ilan ettiler. "Tanrıyı küçümseyen" ve "Tanrı'nın yazgısını ve verdiği hükümleri" beğenmeyerek reddeden Tanrı kompleksi kişilikler "altınla gümüşü tanrı yaptılar ve bir yerine yüz puta taparak günahların dibine indiler". "Bedensel arzuların ağırlığı altında ezilen", "zenginlik, ün ve makam peşinde koşan" ve "kendini üstünlük humması" içinde herkesten üstün ve güçlü olduğuna inanan insanlar tüm bu ihtiraslarını "akıl, kötü niyet ve kaba kuvvetle birleştirerek kimsenin karşı koyamayacağı evrensel mutlak güçler/devletler" yarattılar. Cehennemin dibinde Tanrı kompleksinin en önemli kaynağı olan "ihaneti" temsil eden "Lucifer'le Yahudaya yeryüzünde iken komşu oldular. Çünkü insan tıpkı şeytan kompleksi gibi Tanrı kompleksi içinde kibirle "yaratıcısına başkaldırdığına göre, her türlü kötülüğün kaynağı o kibir olmalıydı". "Her türlü kötülüğün kaynağı olan o kibir de" insanın "kendine aşık olması" yani Narkisos doğası (Narsizm) idi. "Kendine aşık olmak sevgisi" insanın "akıl gözlerini köreltmiş, gerisin geri gitmesine sebep olmuş ve kendini beğenmiş bir kişilik" yaratmıştır.

İnsanlar, bu Tanrı kompleksi kişiliğe büyük bir hayranlık içinde Erasmus gibi ironik övgüler dizerek "onun iktidarının kaynağı olan herkesin kendini sevmesini" Musa, İsa ve Muhammed öğretilerinin aksine büyük anlamlar ve değerler yükleyerek yücelttiler. Kutsal öğretilerin aksine "kendini yücelten herkesi daha da yüceltip kendini alçaltan herkesi daha da alçaltmaya" mahkum ettiler. İnsanlar kendini sevme deliliği ile her türlü arzu ve ihtirasını gerçekleştirip doğasında bulunan "her yaptığından memnun olmaya ve kendine hayran olmaya", "herkesin kendi kendini yüceltmesine, kendi başını okşamasına, başkalarmın alkışına hak iddia etmeden önce adeta kendinden alkışa kavuşmasına" yani özsaygı denen tekebbüre ulaşmaya yöneldiler. İnandılar ki "doğasının gereğini yapan, doğasma uygun yaşayan ve davranan hiçbir insan bahtsız ve mutsuz değildir", "kendi doğal halinde bulunan hiçbir varlık mutsuz olamaz", "doğa onu örten ve engel olan her şeyin düşmanıdır" ve "bu doğa kendine uyanlara ve boyun eğenlere mutluluk ve haz verirken uymayanlara ve isyan edenlere ise huzursuzluk ve acı verir". İnsanlar, "bütün insan davranışlarının kaynağı, insanın özündeki/doğasındaki ihtiraslarla, tutkularla arzulanan iktidar hır-

sı" olduğuna inanıp onu besleyip büyütecek düşün ve eylemlilikler, haz ve ihtiraslar ürettiler. İnsanlar bu haz ve elem dilemması içinde kıvranın doğalarındakini kişisel Tanrı komplekslerini dışlarına yöneltip dışlarında var olan kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerini de içlerine sindirdiler. Pascal'ın ifadesiyle dışlarında olanı içlerinde, içlerinde olanı dışlarında yaşayarak gel-gitlerden oluşan ikinci bir dilemma doğası ürettiler.

İnsanlar Mevlana'nın belirttiği doğalarındaki ilahlık aşkı, üstünlük tutkusu ve ölümsüzlük hırsı yüzünden "ün, iktidar ve ihtişam kazanma ihtirasına" yöneldiler. Said Nursi'nin korktuğu gibi "enenin emanet yolunu terk edip enenin enaniyet yoluna" yönelerek Ali'nin uyardığı gibi "Şeytanın herkesi kendine benzetme tuzaklarına" düştüler. Kendi kusurlarını başkalarının zaaflarıyla kapatma hevesine girdiler. Bu yüzden de Tolkien'in ifadesiyle "güç ve iktidar ihtirasları önce akıllarını, hemen arakasından da ahlaklarını yok etti". Çünkü insandaki dışına çıkmaya imkan bulamadığı utanç duygusu (aşağılık kompleksi), o insanda güçlü bir adaletsizlik, merhametsizlik, zulüm ve yıkma ihtirası ve iktidarı (Tanrı kompleksi) yarattı. İnsanlar Tanrı kompleksi ihtirasları ile, "kendisini kusurlarından dolayı mahkum eden ve bunun suçunu ve intikamını kendisine yükleyen acı gerçeğe (kusurlu/eksik doğa/insanlık/Tanrı) karşı bitmez tükenmez bir nefrete bürünerek" Tanrıdan intikam almaya yöneldiler. Bu nefret ile birlikte her bir insan Hay'ın evrensel kardeşlik ve barış çağrısı yerine Crusoe gibi kendisini tek başına yaşadığı ve kralı olduğu bir adaya atarak "çokluk içinde tekliğin, teklik içinde de çokluğun" değerleri üzerinden yeni hayatlar inşa ettiler. "İyiyle kötüyü ayırabilen mutlak bilgi sahibi Tanrı gibi" ve "iktidar ve mülkiyete sahip olmanın kazandırdığı tahakküm gücü ile başkalarının mukadderatını takdir eden" bizzat Tanrı olan bu yeni insan tipi kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi özelliklerinin tümünü kendi üzerinde mündemiç kıldı. Nietzsche'in "Tanrı öldü!" nidalarıyla yarattığı yeni tanrı olan "üstün insan", Buber'in ifadesiyle gücü, iktidarı ve ihtişamı sadece "Ben'lik" olarak değil aynı zamanda "Benimlik" olarak da okuyarak bu güçler aracılığıyla diğer insanların efendisi olabilmek için her şeyi "Ben ve Sen" eşitliği ilişkisinden çıkartıp "Ben ve O" hiyerarşik kul kompleksleri ilişkisine dönüştürdü.

İnsanlar ya Yusuf Has Hacip gibi bilgiyi kutsayarak, ya İbni Haldun'un belirttiği gibi "asabiyyet" fetişizmine sığınarak, ya Machavelli'nin yaptığı gibi mutlak ve üstün bir Hükümdar aklını kutsayarak, ya da Rousseau gibi bu aklı ve kutsallığı toplumun kolektif Genel İrade'sine yükleyerek kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerine tapındılar. Özellikle Hobbes'un

yarattığı Leviathan ve Hegel'in inşa ettiği ulus kutsaması içindeki ulus-devletler de bu Tanrı kompleksi ve kul kompleksi hiyerarşik düzenini tüm evrene şamil kıldılar. Böylece İbni Meymun'un belirttiği gibi "kutsal yasaların adalet, merhamet ve sadakat ilkelerine dayanan gökyüzü egemenliği yerine zulüm, terör ve ihanete dayanan insan yasaları ile Tanrıya savaş açtılar". Philo'un ilan ettiği gibi Tanrıya savaş açan herkesin "Tanrının hukukunu çiğneyip Tanrının hududuna girmesinin doğurduğu insan, toplum, evren, doğa, hakikat ve Tanrı tutulmasına" mahkum oldular. Artık insanlar bizzat Tanrının muhatabı olarak Tanrının konusu oldular. Kendilerini ve La Boetie'nin ifadesi ile "kendileri gibi eşit oldukları insanları 'Gönüllü Kulluk' içinde Tanrılar ilan ederek" Hayek'in "Kölelik Yolu" dediği kul kompleksleri yaratan düzenlerine çıkan merdivenleri mutlak "iyilik" taşlarıyla döşediler.

İnsanlar kolektif İbni Haldun'un belirttiği gibi "asabiyyete" dayalı Tanrı kompleksi ruhu içinde Hoffer'ın "Kesin İnaçlılık" dediği ve Le Bon'un her zaman ve her yerde güce tapınma ile sonuçlandığını söylediği "Kitleler Psikolojisi" ruhu ile "acıma ve merhamet yoksunu canavar" kişilikler yarattılar. Bu insanlara adalet, merhamet ve sadakat yolunu göstermesi ve Tanrıya çağırması gereken dinler bile Tolstoy'un ifade ettiği gibi "kendilerini ve diğer insanları kandırmakta; hayatta, hayat devam ederken yaşamaktan ve ellerinin tuttuğunu almaktan başka bir anlam bulamamakta; kazandıklarını kaybetme korkusu içinde mülke ve iktidara kulluk etmekte; hayatın nimetleri içinde yeterlilik ve bolluk içerisinde yaşamakta ve bu yeterlilik ve bolluğu daha da artırmaya ya da korumaya çalışmakta; yoksunluktan, acı çekmekten ve ölümden korkmakta; inanmalarına rağmen tıpkı bütün inanmayanlar gibi, ihtiraslarını ve arzularını tatmin etmek için yaşmakta ve de inanmayanlardan daha kötü olmasa bile en az onlar kadar kötü bir yaşam sürmektedirler". Herkes Tanrı komplekslerinin kendilerini mahkum ettiği "hayat tarzlarının" ve "yaşam standartlarının" tutsağı olarak yaşamaktadır. Ali Şeriati'nin ifade ettiği gibi "herkes zindanını kendi ruhunda, aklmda, doğasında ve bedeninde taşıyarak 'kendi' benine ve benimliğine mahkum yaşamaktadır". Bu mahkumiyetten acziyetini ve eksikliğini bilerek kurtulmaya çalışmak yerine kendisini bu eziklikleri mecbur bırakan Tanrıya büyük bir kin ve nefret içinde meydan okuyarak "Tanrı gibi" olmayı da aşıp bizzat Tanrı olmanın iddiasıyla Doktor Frenkestein gibi yeni "bir insan yaratmak" ihtirasına girdiler. Bunun fiziki olarak bir 'ucube' yarattığını gördüklerinde de 'yeni insan'/son Adem yaratma inançları ve yöntemleri icad ettiler: Bilim ile, eğitim ile, teknoloji ile, dinle, tarihle, biyoloji ile, sosyoloji ile, ekonomi ile, ideoloji ile, kültür ile, ikna ile, güç ile.

Tanrı komplekslerinin yarattığı kul kompleksleri düzenleri ve kurumları içinde insanlar, güce tapınmanın ahlaki zorunluluğu altında güce dönüştüremediği hiçbir şeye saygı ve sevgi duymadı. Bu yüzden 'yeni insan'/son Adem için değerler değil faydalar, ihtiyaçlar değil iktidarlar, erdemler değil arzular, ilkeler değil ihtiraslar öncelikli oldu. Onun için kutsallığın yasaları ve ilkeleri gökyüzü egemenliği için geçerliydi ve yeryüzü egemenliğinde her hangi bir ahlaki sorun yoktu, sadece güç ve fayda sorunu vardı. Kendisinde olmayan ama Tanrı kompleksi iktidarının aracı olabilecek her şey buna dahildi. O, hayatı, özgürlüğü, doğayı, insanı, bilgiyi, asaleti, sınıfsal statüleri, siyasal ve toplumsal unvanları hatta dini bile yeryüzü egemenliğinin Tanrısı para ile satın alınabilir bir hale dönüştürdü. Her bir kişinin kendi yarattığı kişisel adasındaki kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi hiyerarşisini de yine bu güç ilişkileri belirledi. Yeni insan için hayatının tek amacı güç, mülk ve ün kazanmak için çalışmaktı. Onun için olmak demek sahip olmak demekti ve sahip olmak için iktidar, iktidar olmak için de sahip olmak gerekirdi. Bu yüzden de sadece mülkiyetin iktidarı ile yetinmeyip iktidarın mülkiyetine de 'sahip olmak' savaşlarına girdiler.

Yeni insan/son Adem maddeyi, onun kaynağı olan doğayı/aklı ve onun da mutlak bilgi ve gücü ile sahibi olan iktidarı merkeze aldı. Onun her şeyde tek kaygısı başarı odaklı sonuçtu. Bu yüzden asıl olan tek şey faydaydı. O, insanın isteklerini esas alır ve bütün isteklerin ancak çalışma ile karşılanacağını düşünür ve sınırsız bir özgürlük alanı içerisinde kar-zarar hesaplaması yapardı. Onun için toplumsal ilişkilerde öncelik bireylerin istekleri, çıkarları ve tercihleriydi. Doğaya ve hayata tahakküm etmek, arzularını, tutkularını ve ihtiraslarını beslemek, kendi kişisel hırslarını tatmin etmek ve insanın doğasındaki kişisel Tanrı kompleksini kolektif ve evrensel Tanrı kompleksleri ile yüceltmek onun için doğanın, eşyanın, iktidarın, bilginin, ihtişamın ve hayatın mutlak hakikati ve amacıydı. Bu hakikat ilk Adem'den son Adem'e kadar gelen insanın doğasında ve ruhundaki Tanrı parçacığının varlığının ve Tanrı kompleksi tohumunun hayata yansıyan acı ve haz arasındaki dilemmanın ürettiği ezeli ve ebedi savaş gerçeği olarak inşa edildi.

Bu yeryüzü egemenlik düzeninin temel yasası olan "satılamayacak ve satın alınamayacak hiçbir şey yoktur" ilkesinin gereği olarak insan bu savaşı kazanmak yani yasak meyveyi elde etmek için Faust gibi ruhunu şeytana satmaktan bile çekinmedi. "Çok şeyi biliyorum gerçi; ama yine de bilmek isterim her şeyi" ihtirası ile hayatın ve hakikatin gerçeğini mutlak bilgi ile bilmek ve eylem yoluyla da hayattaki tüm hazlara ulaşmak arzusunda birleştiler. "Asla doymak bilmeyen ve hiçbir ölçü ve amaç tanımayan" "dün-

yanın küçük tanrısı olan insan" mutlak bilgi ve mutlak iktidara ulaşma ihtirasının doğurduğu hastalığından kalbini kurtarmak ve yaşayacağı güzel hazlar karşısında değil Faust gibi "dur ey zaman, ne güzelsin!" demeyi "dur ey hayat, ne güzelsin!" demeye yönelerek tüm hayatı kuşatan bir mükemmellik ve haz kaynağı olarak yaşamayı seçti. Kendine sorulan "Yok, mu yeryüzünde hiçbir şey seni ebediyen hoşnut edecek?" sorusuna "ölümsüzlük" arayışını ekledi. Bu amaçla tapınacağı Tanrılar listesinin başına kendisini ve kendisini 'ölümsüz' kılmak için yarattığı yeni tapınağı 'beden'ini ekledi. İnsanlar "başkalarını sevmeyen kendini sevmekle lanetlensin" sözünü bir kutsama/kutsanma olarak yeni hayatlarının kutsal yasası ilan ettiler. Böylece hem Tanrılarının hem de kullarının kendileri olduğu yeni dinler yarttılar. Yeni 'bedene tapınma dinlerinin' (Bodizm) peygamberlerinin buyruklarını harfiyyen yerine getirirken "Kutsal Yasaların asli kaynakları olan adalet, merhamet ve sadakat erdemlerini ihmal ettiler". Bedensel tapınak ayinlerinde "naneyi, anasonu, kimyonu", tuzu, şekeri ve unu "tane tane tartarak" "perhize" girdiler de Tanrı komplekslerinden arındırmak için dillerinin, akıllarının, ruhlarının ve kalplerinin perhizini ihmal edip onları sonsuz haz ihtirasları ile beslediler. "Küçük sineği yağından süzüp ayırırdılar, ama deveyi de hamuduyla götürdüler" (Matta, 23: 1-39). Dinlerini ve Tanrılarını Para karşılığı satmakla yetinmeyip "Tanrı RAB'bin evlerini bile pazar yerine çevirirler" (Yuhanna, 2: 16). Çünkü insandaki "tüm arzuların temel özelliği, yükselme yolunda sürekli bir çaba, bizzat kendi ile savaş, daha büyük ve derin bir saflığa, bilgeliğe, iyilik ve sevgiye yönelik doymak bilmez bir istek. Tutkuları; ya birer kusur ya da birer erdemin daha şiddetli halleridir. Tutkuları gerçek Anka kuşlarıdır. Eskisinin küllerinden bir yenisi doğar. İnsanın ruhu ne kadar büyük/geniş olursa olsun, o görünmez nesne ile doludur": Yasak meyve aşkı ile.

İnsanların hayatını kuşatan tüm bu "görünmez nesneler/eller" Faust'ta olduğu gibi tüm insanların "doğasındaki Tanrıya benzemek gibi bir büyüklenme arzusuna boyun eğme" eğilimi ile "görünür ayaklar" yaratıp başka insanların mukadderatını çiğnemekten geri kalmadılar. Çünkü insanlar ruhlarını sadece Şeytan'a değil ondan daha fazla şeyler vaat eden kolektif ve evrensel ve Tanrı komplekslerine sattılar. La Boetie'nin sorduğu gibi: "Eğer siz vermediyseniz (satmadıysanız), sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? Sizden almadıysa, nasıl oluyor da sizleri dövdüğü bu kadar çok eli olabiliyor? Kentlerinizi çiğnediği ayaklar sizinkiler değilse bunları nereden almıştır? Sizin tarafınızdan verilmiş olmasa üzerinizde nasıl iktidarı olabilir? Kendinize ihanet etmeseniz, sizi öldüren bu katilin yardakçıları olmasanız ve sizi yağmalayan bu hırsıza yataklık etmeseniz o ne

yapabilir?.. O daha güçlü ve sert olsun diye kendinizi zayıflatıyorsunuz... Zavallı sefil insanlar, akılsız halklar, kötü durumlarında kalmak için direnen ve iyiliklerini göremeyen uluslar! Sizler gözünüzün önünde en güzel ve parlak kazançlarınızın götürülüşüne, tarlalarınızın yağmalanmasına, evlerinizin ve eşyalarınızın çalınmasına seyirci kalıyorsunuz. Öyle bir yaşam sürüyorsunuz ki, hiçbir şeyin size ait olduğunu söyleyebilecek durumda değilsiniz. Şimdi, mallarınıza, ailelerinize ve yaşamlarınıza yarım yamalak bile sahip olmak, size büyük bir mutluluk gibi gözüküyor. Tüm bu zarar, bu kötülük, size düşmanlardan gelmiyor; hiç kuşkusuz düşmandan, yani öylesine yücelttiğiniz, uğrunda cesaretle savaşa gidip kendinizi ölüme atmaktan çekinmediğiniz o kişiden geliyor. Size böylesine hakim olan kişinin iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve herhangi bir insandan daha başka bir şeye sahip de değil. Yalnızca sizden fazla bir şeyi var: O da sizi ezmek için ona sağlamış olduğunuz üstünlük". Siz kendi üstünlüğünüzü ona satmadıysanız o nereden aldı? Gerçekten de yeryüzü egemenlik düzeninin Tanrısı Tanrı Paranın (Mamon) temel yasası olan "satılamayacak ve satın alınamayacak hiçbir şey yoktur" ilkesi evrenselin ruhu olmuştu.

İnsanlar ruhlarını satmak sayesinde sığındıkları bu yeni dinlerinin ve yeni Tanrılarının gücünden de cesaret alarak Faust'un diliyle Tanrıya bile meydan okudular: "İnsan onurunun tanrısal yücelik önünden kaçmayacağını göstermenin vakti geldi işte! Kendimi esrimeye en fazla acı veren hazza, sevgi doğuran kine, güç veren üzüntüye adıyorum. Bilgi tutkusundan kurtulan yüreğin artık hiçbir acıya kapalı olmamalıdır. Tüm insanlığın yazgısını kendi içimde yaşamak istiyorum. Ruhumla, en yüce ve en derin şeyleri kavramak, insanlığın hazlarını ve acılarını bağrımda toplamak, kendi benliğimi onların benliği haline getirmek, sonunda da onlar gibi mahvolmak istiyorum... Bütün duyguların yöneldiği (toplandığı) insanlık tacını (Tanrı kompleksi) ele geçiremeyeceksem, benim işim ne?". İnsan, bir tarafında tanrı gibi mutlak ve aziz olup evrensel aklı yaşamak diğer tarafında ise kendi ruhunun zayıf ve aciz yanlarını görmek arzusunda olan ikircikli insan doğası arasında kendine yabancılaştı. Her yabancılaşma insanın dinmek bilmeyen sonsuz heves ve arzularını doyurmak iddiasındaki Mefisto'lara satın alınabilecek yeni ruhlar yarattı. Çünkü "insan ruhu, aklı ve benliğiyle, arzu ve duygusuyla bir sınırda duramaz, herhangi bir sınırı da tanımak istemezdi".

İnsanların "herhangi bir sınırı da tanımak istemeyip" sürekli haddini aşması üzerine ortaya çıkan tekebbür, tahakküm/egemenlik ve doyumsuzluk doğası ve diğer taraftaki zaafları arasındaki çelişki/dilemma, insan yaşamı-

nın ezeli ve ebedi bir çelişkisi olarak ortaya çıktı. Öyle bir çelişkidir ki bu Şeytanın bile acımasına sebep olup Tanrıya şikayete dönüşür: "Güneşlerden ve dünyalardan söz açmasını bilmem ben. Ama insanların kendilerini nasıl acıya batırdıklarını görüyorum. Dünyanın küçük tanrısı olan insan, sürekli aynı halde ve yaratıldığı ilk günkü gibi tuhaf. Eğer ona gök ışığından bir parçacık vermemiş olsaydın biraz daha iyi yaşayacaktı. O bu parçacığa 'akıl' diyor ve onu yalnızca her hayvandan daha hayvanca yaşamak için kullanıyor. Onun bu aklına olan güven kibri yüzünden burnunu sokmadığı pislik yok... O kadar ihtiraslı ki, gökten en güzel yıldızları yerden en güzel zevkleri istiyor. Ve bütün uzaklar ve bütün yakınlar çırpman kalbini doyurmuyor. Onun ruhu asla doymak bilmiyor. İnsanlar ölçü ve amaç tanımıyorlar. Her sofrada çimlenmek ve her istediklerine çabucak ulaşmak istiyorlar. Her bir insan hayatın gizemini keşfedip sonsuz olmak ve 'iyi ile kötüyü bilerek Tanrı gibi olmak' istiyor. İçindeki tanrıyı bulmak için olanca azmiyle çırpınıyor. İnsan hiç yetinmek bilmez ve hiçbir şeye yetinmez bir şekilde kendi kendisine asi olacak bir biçimde yaşıyor. Bu yüzden insanlar mahvolmaya benden daha layıktır. Çünkü insanlar bizim icat ettiğimiz kibri her yerde her an yaşatıyorlar. Hatta bunu dini tören olarak bile kutluyorlar. Bizim silahımızı bize karşı kullanıyorlar. İnsanlar da bizim gibi şeytan ama maskeli! İnsanlar bizi uğursuz ruhlar olarak kötülüyorlar ama asıl usta büyücü ve düzenbazlar onlar. Kötülük ve kibirde bizi bile geçtiler. Bu yüzden tüm insanlara gerektiği ve hak ettiği gibi, toptan lanet okuyorum".

Şeytan'ın zaafları yüzünden lanet ettiği insan da aynı gerekçeler nedeniyle Tanrıya Tanrı Frenkestein'in yarattığı canavarın dilinden meydan okuyarak lanet ediyordu: "Ey yaratıcı babam. Herkes benden nefret ediyor. Sen de benden nefret ediyorsun. Ama beni sen yarattın. Bana karşı sorumlusun. Madem beni sevmeyecektin, o halde beni neden yarattın? Benim mutsuzluğumu bilmiyorsun. Hayatla nasıl bu kadar kolay oynayabiliyorsun. Ben neden yaşıyorum. Beni yaratan kişiden nefret ediyorum. Sen dahil herkes benim düşmanım. Çünkü beni böyle yarattığın için senden de nefret ediyorum. Savaş zamanı gelmiştir artık. Ben bu dünyaya ait değilim. Beni çirkin bir yaratık olarak yarattın. Sonra beni dünyaya içinde sevgi olmayan bir dünyaya yolladın. Beni yarattın ama ben senden daha güçlüyüm. Benim ümitlerimi ve rüyalarımı yok edebilirsin ancak sana olan intikam duygum yeme ve ışık ihtiyacımdan da öte. Bir gün öleceğim ama ilk sen benden özür dileyeceksin. Unutma bunu! Bunu unutma!".

İnsanlar hem doğalarında keşfettikleri kişisel hem de hayatlarında icad ettikleri kolektif ve evrensel Tanrı kompleksli Frenkestein kurumlarını ile

hem kendi doğalarındaki zaaflara hem öteki ilan ettikleri kul kompleksi insanlara hem de bizzat Tanrıya savaş açtılar. Tanrısı olmak için yarattıkları herşeyin kulu oldular. Dostoyevski'nin de belirttiği gibi hem "insanlığı yok eden bir salgın" hem de insanları "kendilerini hiçbir zaman hissetmedikleri kadar zeki ve akıllı hissettiren" bir ilahi güç yarattılar. Bu güç "insanları verdikleri kararların, bilimsel araştırmalarının sonuçlarının, ahlak anlayışlarının, inançlarının doğruluğundan hiçbir zaman olmadıkları kadar mutlak emin kılıyor", "herkesi herkes ve her şey hakkında şüpheci ve endişeli yapıyordu". "İyiyle kötüyü birbirinden ayırma bilgisinin" doğurduğu Tanrı kompleksi kibri içinde "insanlar, her biri kendi düşüncesinin mutlak doğru olduğuna inandığı için diğerini dinlemiyor, dinlese de birbirlerini anlayamıyorlar, başkalarına baktıkça göğüslerini yumrukluyor, ağlıyor, ah vah ederek elini kolunu sallıyorlar; kimi, nasıl yargılayacaklarını bilemiyorlar, neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar veremiyorlar; kimi suçsuz bulacaklarını, kimi suçlayacaklarını bilemiyorlar; çılgın, anlamsız bir öfkeyle birbirlerini öldürüyorlar; büyük ordularla birbirlerinin üzerine yürüyorlar, hatta daha yolda iken askerler birden kendi aralarında boğuşmaya, birbirlerini boğazlamaya, ısırmaya, yemeye başlıyorlar; kentlerde gün boyu çanlar çalarak insanları toplanmaya çağırıyor ama kimin, kimi, ne için çağırdığını bilen olmuyor; herkes tedirgin ve korku içinde; çünkü herkes kendi dediğinde diretiyor, kendi dediğinin yapılmasını istiyor, bu yüzden de bir şey yapılamıyordu".

"Herkes lanetlediği öteki herkes gibi olmuş", herkes "ötekine" benzemiş ve herkes kendini örtüştürdüğü üstün bir kişisel Tanrı kompleksi yaratıp içine gizlenerek mutlak ve kutsal ilan ettiği bir kolektif ve evrensel Tanrı kompleksi kişilikle özdeşleşmişti. Herkes yarattığı bu kişisel, kolektif ve evrensel Tanrı komplekslerinin kutsal kurbanları olmak ya da kutsallarına kurbanlar aramak üzerinden yeni "hayat tarzları" ve yeni "yaşam standartları" yarattı ve "öteki" kurbanlara dayattı. Sadece Tanrının evini değil tüm dünyayı kurban pazarına dönüştürdüler. Yeni hayat, insanlar için artık sadece kutsal olmak ve kurban olmak arasında tercih yapmaktan başka bir yol bırakmadı. Bu yüzden de ilk Adem'in tercihi ile son Adem'in tercihi arasında hiçbir fark olmadı. Sonra da...

KAYNAKÇA

Ahmet Cevizci, Aydınlanma Felsefesi, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002.

Ali Şeriati, İnsan, Çev: Şamil Öçal, Fecr Yayınları, Ankara, 2012.

Ali Şeriati, İnsanın Dört Zindanı, Çev: Hüseyin Hatemi, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013.

Atilla Arkan, İbni Meymun Felsefesinde Tanrı, İz Yayınları, İstanbul, 2007.

Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 9. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2000.

Blaise Pascal, Düşünceler, Çev: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

Daniel Defoe, Robinson Crusoe, Çev: Melike Kır, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

Dante Alighieri, İlahi Komedya, Çeviren: Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2011.

Demet Köse, Nietzsche Felsefesi, Modernizm, Ahlak ve İmmoralizm, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YÖK Ulusal Tez Merkezi, 2008.

Desiderius Erasmus, Deliliğe Övgü, Çev: Hasan İlhan, Alter Yayınları, Ankara, 2008.

Desiderius Erasmus, Deliliğe Övgü, Çev: Nusret Hızır, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

Dostoyevski, Suç ve Ceza, Çeviren: Ergin Altay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Dursun Ali Aykıt, Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

Ebru Karadoğan İsmayilov-Gözde Sunal, "Frankenstein ya da Modern Prometheus Romanının Sinemaya Uyarlanması", Çankırı Karatekin Üniversitesi, SBE. Dergisi 4/1, s. 199-222.

Eric Hoffer, Kesin İnançlılar, Çev: Erkır Günur, İm Yayınları, İstanbul, 2005.

Erinç Özdemir, Frankenstein'ın Yazarı Mary Shelley'nin Romancılığı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Etienne de La Boetie, Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev, Çev: M. Ali Ağaoğulları, İmge Yayınları, Ankara, 1995.

Fikri Silahdaroğlu, Günümüz Türkçesiyle Kutadgu Bilig Uyarlaması, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Friedrich A. von Hayek, Kölelik Yolu, Çev: Turhan Feyzioğlu-Yıldıray Arsan, Liberte Yayınları, Ankara, 1999.

George Woodcock, Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi, Çev: Alev Türker, Kaos Yayınları, İstanbul, 1998.

Gregory Bassman-Eric Bronson-William Irwin (Edit), Yüzüklerin Efendisi ve Felsefe, Çev: Gökçen Ezber-Murat Sağlam, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, Yayına Hazırlayan: Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997.

Halis Çetin, "Totaliterizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları", Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 26/1, 15-43, 2002.

Halis Çetin, Totaliter Soylu Gelenek, Kadim Yayınları, Ankara, 2010.

Hatice Doğan, Maymonidesin Hayatı ve Eserleri, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Hegel, Tarihte Akıl, Çev: Önay Sözer, Ara Yayınları, İstanbul, 1991.

Hüseyin Karaman, "İbni Meymun'un Düşüncesinde Aklm Sınırları ve Din-Felsefe İlişkisi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2006/ VI, S: 4, ss. 153-173.

Hz. Ali, Nehcül Belaga, Çev: Beşir Işık vd., Birleşik Yay., Ankara, 1990.

Ian Watt, Modern Bireyciliğin Mitleri, Çev: Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

İbni Haldun, Mukaddime, Çev: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara, 1977.

İbni Tufeyl, Hay bin Yakzan (İbni Sina çevirisi ile beraber), Çev: M.Ş. Yaltkaya-B. Reşid, Yayma Hazırlayan N. Ahmet Özalp, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

İoanna Kuçuradi, Nietzsche ve İnsan, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

İsmail Taşpınar, "Yahudi Geleneğinde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini", Milel ve Nihal, 2011, C: 8, S: 1, s. 153-154.

Jean Jacques Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Çev: Alpagut Erenulu, Öteki Yayınları, Ankara, 1996.

Jeremy Stangrom, Büyük Fikirlerin Küçük Kitapları: Din, Çev: Cengiz Batuk-Süleyman Turan, Liman Yayınları, Ankara, 2013.

Johann Wolfgang Goethe, Faust, Çev: Celal Öner, Alkım yayınları, İstanbul, 2006.

John R. R. Tolkien, Yüzüklerin Efendisi, I. Cilt: Yüzük Kardeşliği; Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

John R. R. Tolkien, Yüzüklerin Efendisi, II. Cilt: İki Kule; Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

John R. R. Tolkien, Yüzüklerin Efendisi, III. Cilt: Kralın Dönüşü, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Kemal Özmen, "Pascal'daki Montaigne", Hacettepe Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, Aralık 1993, s, 21-44.

Larry Arnhart, Plato'dan Rowls'a Siyasi Düşünce Tarihi, Adres Yayınları, Ankara, 2005.

M. Ali Ağaoğulları, "La Boetie ve Siyasal Kulluk", Etienne de La Boetie, Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev, Çev: M. Ali Ağaoğulları, İmge Yayınları, Ankara, 1995, s. 71-139.

Martin Buber, Ben ve Sen, Çev: İnci Palsay, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2003.

Mary Shelley, Frankenstein, Çev: Elif Özsayar, Arion Yayınları, İstanbul, 2004.

Mehmet Ulutürk, "Martin Buber ve Hans Georg Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımlar", Birey ve Toplum, Bahar 2011, C:1, S:1, s. 97-110.

Mete Tunçay, Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi III, Seçilmiş Yazılar, Teori Yayınları, Ankara, 1986.

Musa İbni Meymun, Delaletül Hairin, Thk: Hüseyin Atay, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1972.

Nicolo Machiavelli, Hükümdar, Çeviren: Anita Tatlıer, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.

Nietzsche, Ahlakın Soykütüğü Üstüne, Çev: Ahmet İnam, Yorum Yayınevi, İstanbul, 2001.

Nietzsche, Ahlakın Soykütüğü: Bir Polemik, Paul Ree Yorumu ile, Çev: Zeynep Alangoya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt, Çev: Mustafa Bahar, İskele Yayınları, İstanbul, 2007.

Nietzsche, Deccal, Çev: Oruç Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul, 1995.

Nietzsche, Güç İstenci, Çev: Sedat Umran, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde, Çev: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Ömer Korkmaz, "Dante Alighieri: Yaşamı ve Eserleri", Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE Dergisi, C: 3; S: 2; 2001.

Sabri Büyükdüvenci, Nietzsche'de Adalet, Suç ve Ceza Üzerine, Ankara Barosu, Felsefe Kulübü Konferans Metni, 2006.

Said Nursi, Risale-i Nur Külliyati, Tüm Eserler, Envar Neşriyat, İstanbul, 2010.

Stefan Zweig, Kendi Hayatının Şiirini Yazanlar, Çev: Ayda Yörükan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1983.

Şahin Yenişehirlioğlu, Hegel Felsefesinde Birey, Toplum, Devlet İlişkileri, Birey-Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Thomas Hobbes, Leviathan, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Tolstoy, Diriliş, Çev: Ergin Altay, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1975.

Tolstoy, İtiraflarım, Çev: İhsan Özdemir, Karizma Yayınları, İstanbul, 2006.

Volkan Ay, "Nietzsche'de Merhamet Kavramının Yeniden Değerlendirilmesi", Beytül Hikme, 3: 1, 2013, s. 199-215.

Yasin Meral, "İbni Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları", AÜİF. Dergisi, 2011/ 52: 2, ss. 243-266.

İNTERNET KAYNAKÇASI

http://hayvanozgurluguceviriIeri.com/2011/10/23/frankenstein-sendromu/.

http://tr.wikipedia.org.

http://www.caferilik.com/kutuphane/hadis/nehculbelaga/meal/nehcul_belaga.pdf.

http://www.dusuncetarihi.com/cilt/cilt-4/makale/yuece-engizisyon-hakimi/

http://www.extraloob.com/forums/frankenstein-kitap-ceviri-buyrun-t126039.html,10.06.2013.

http://www.filozof.net/Turkce/dinler-tarihi/4458;http://www.iep.utm.edu/philo/.

http://www.semazen.net/show_text_main.php?id=299&menuId=110/Mevlana/Mesnevi.

http://www.sevivon.com/index.php?option=com.

www.ahmetberk.cjb.net/Said Nursi, Risale-i Nur Külliyatı.

www.envarnesriyat.com/Said Nursi, Risale-i Nur Külliyatı.

DİZİN

E

F

G

H

I

İ

L

M

N

O

Ö

U

Ü

V

Y

Z

Dünya Bu kadim savaş sonucunda "Tanrı öldü!" ve onunla birlikte kutsal yasaları olan "Adalet, Merhamet ve Sadakat" beklentilerine dair tüm umutlar da öldü. Artık dünya Tanrıdan boşalan yeri doldurmak için birbirleri ile savaşan Tanrı komplekslerinin kişisel, kolektif ve evrensel tahakküm pazarı oldu. İnsanlar ise bu pazar savaşının hem kutsalları hem de kurbanları oldular: "Tanrı öldü! Yaşasın Tanrı kompleksleri!" naraları arasında.

Halis Çetin, beş ciltlik eserinin bu üçüncü bölümünde; Philo, Ali, Yusuf Has Hacib, İbni Tufeyl, Musa İbni Meymun, Mevlana, Dante, İbni Haldun, Erasmus, Machiavelli, Etienne de la Boetie, Hobbes, Pascal, Defoe, Rousseau, Goethe, Mary Shelley, Hegel, Dostoyevski, Nietzsche, Gustave Le Bon, Tolstoy, Martin Buber, Tolkien, Said Nursi, Hayek, EricHoffer, Ali Şeriati gibi Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman düşünürlerin Tevrat, İncil ve Kuran'ın kadim ortak yasalarını Musa, İsa ve Muhammed'in öğretileri üzerinden yorumlamalarını yorumlamaktadır. Çetin; Tanrı kompleksi paradigmasına birbirinden çok farklı dikotomikkavramlar ile katkıda bulunan her bir düşünürü kendi çağının kutsallık ve kurbanlık söylemleri çerçevesinde analiz etmektedir.

"Kutsalın Kurbanları" olarak insanlık tarihinde rol alan bu düşünürlerden kimi Söz'le, kimi kalemle, kimi Işık'la, kimi asayla, kimi de kılıçla Tanrı kompleksi konusuna katkıda bulundular. Onlardan kimi "logos", kimi "nomos", kimi "eros", kimi "polis", kimi "kaos", kimi de "kozmos" adına Tanrı veya Tanrı komplekslerini temsil ettiler. Kimi "Kutsal Adanış" içinde kutsala kurban oldular, kimi "Kutsal Adayış" içinde kutsalı kurban ettiler, kimi de "Kutsal Arayış" içinde kutsala kurbanlıklar aradılar. Kimi "Ruh", kimi "Akıl", kimi "Beden", kimi de "Ahlak" pazarlamacılığı yaparak "Tanrının evrenini Pazar yerine çevirdiler". Kimi "Yasak" ile, kimi "Meyve" ile, kimi de "Yasak Meyve" ile kutsallarına kurbanlıklar yarattılar. Kimi "İşte kaybettiğiniz şey bu!", kimi "İşte kazanacağınız şey bu!", kimi de "İşte aradığınız şey bu!" diyerek kendi kutsallık savaşlarına kurbanlar, kurbanlık savaşlarına kutsallar aradılar. Bu kadim savaş kutsala karşı kutsalın savaşıdır: Bir tarafta Gökyüzü Egemenliğinin ilahi kutsallık yasaları diğer tarafta Yeryüzü Egemenliğinin dünyevi kutsallık kanunları. Onlar insanlığın bu iki kutsaldan birine kurban olmaktan başka bir yolunun olmadığını insanlara ilan ettiler. İnsanlığı Tanrı veya Tanrı kompleksleriadına kurban/kutsal olmaya çağırdılar: "Daha neyi niye bekliyorsunuz?" nidaları arasında.

Kadim Yayınları : 71
Siyaset : 36